

W. J. P. (Ben)

Προλετάριοι όλων τῶν χωρῶν, ἐνωθεῖτε!

ΛΕΝΙΝ

**ΑΠΑΝΤΑ
ΠΛΗΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗ**

5

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΣΙΚΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ
ΚΑΙ Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΟΜΑΔΑ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΜΑΡΞΙΣΤΩΝ

Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΓΙΝΕ ΜΕ ΑΠΟΦΑΣΗ
ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ
ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ИНСТИТУТ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА ПРИ ЦК КПСС

В. И. ЛЕНИН

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

ИЗДАНИЕ ПЯТОЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА • 1972

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ-ΛΕΝΙΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΕ ΤΟΥ ΚΚΣΕ

Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ
ΕΚΔΟΣΗ ΠΕΜΠΤΗ

ΤΟΜΟΣ
5
Μάης - Δεκέμβρης 1901

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»
ΑΘΗΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στόν πέμπτο τόμο τῶν Ἀπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν ἔχουν περιληφθεῖ τά ἔργα πού ἔγραψε ἀπό τό Μάη ὥς τά τέλη τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1901.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς κατάστασης στή Ρωσία τήν περίοδο αὐτή ἦταν τό δυνάμωμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐνάντια στόν τσαρισμό καί σέ ὅλα τά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας, πού ἐμπόδιζαν τήν οἰκονομική καί πολιτική ἀνάπτυξη τῆς χώρας. Ἡ παγκόσμια οἰκονομική κρίση πού ξέσπασε, ἀγκάλιασε κεῖνο τόν καιρό καί τή Ρωσία. Ἐξαιτίας τοῦ ἰδιόμορφου χαρακτήρα τῆς οἰκονομίας τῆς Ρωσίας, ὅπου ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ συμβάδιζε μέ τήν ὑπαρξη πολυάριθμων ὑπολειμμάτων τῆς δουλοπαροικίας, τά ἐπακόλουθα τῆς κρίσης πού συνέπεσε μέ τή σιτοδεία καί πείνα σέ μιά σειρά κυβερνεῖα, ἐκδηλώθηκαν μέ ἰδιαίτερη δύναμη. Καταστρέφονταν καί ἐκτοπίζονταν οἱ μικρές καί μεσαῖες ἐπιχειρήσεις. Δυνάμωσε ἡ συγκέντρωση τῆς βιομηχανίας, ἄρχισαν νά δημιουργοῦνται μονοπωλιακές ἐνώσεις τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ὁ καπιταλισμός στή Ρωσία γινόταν ἱμπεριαλιστικός.

Ἡ κρίση συντελοῦσε στό δυνάμωμά τῶν ἐπαναστατικῶν διαθέσεων τῶν λαϊκῶν μαζῶν καί στήν ὄξυνση τῆς ταξικῆς πάλης. Οἱ ἐκδηλώσεις τῶν ἐργατῶν ἔπαιρναν ὅλο καί πιο μαζικό, πολιτικό χαρακτήρα. Ἀπό τίς οἰκονομικές ἀπεργίες καί τήν πάλη γιά τή βελτίωση τῶν ὅρων τῆς δουλειᾶς καί τῆς ζωῆς τους οἱ ἐργάτες περνοῦσαν σέ ἀνοιχτή πολιτική πάλη ἐνάντια στόν τσαρισμό — σέ πολιτικές ἀπεργίες καί διαδηλώσεις. Τό ἐργατικό κίνημα ἀνέβαινε σέ ἀνώτερη βαθμίδα.

Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς ἐπαναστατικῆς πάλης τῶν ἐργατῶν ὀξυνόταν ἡ ταξική πάλη στό χωριό. Γίνονταν πιο συχνές κι ἔπαιρναν πιο μαζικό χαρακτήρα οἱ ταραχές τῶν ἀγροτῶν,

οί κινητοποιήσεις τους ενάντια στους τσιφλικάδες. Δυνάμωσε τό κίνημα ανάμεσα στους φοιτητές, αναζωογονήθηκε τό φιλελεύθερο κίνημα τῶν ζέμστβο. Στή Ρωσία ώρίμαζε ἡ ἐπανάσταση.

Τό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα πῆρε τήν περίοδο αὐτή πλατιά ἔκταση. Ἐπιτροπές καί ομάδες ὑπῆρχαν σέ μιά σειρά μεγάλες πόλεις (Πετρούπολη, Μόσχα, Τούλα, Ἰβάνοβο-Βοζνεσένσκ, Ὀδησσός, Χάρκοβο, Μπακοῦ, Τιφλίδα κ. ἄ.). Ὡστόσο ὅλες αὐτές οἱ ὀργανώσεις δέν ἦταν συνδεμένες ανάμεσά τους καί μέναν πίσω ἀπό τήν αὐθόρμητη ἄνοδο τῶν μαζῶν. Ἦταν ἀπαραίτητο νά συνενωθοῦν ὅλες οἱ ἐπαναστατικές σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις, νά γίνει πάλι ἐνάντια στόν χειροτεχνισμό, στίς ἰδεολογικές ταλαντεύσεις καί στόν «οἰκονομισμό». Μπροστά στή σοσιαλδημοκρατία ἔμπαινε ὅλο καί πιό ἐπιταχτικά τό καθῆκον τῆς δημιουργίας προλεταριακοῦ κόμματος, ἱκανοῦ νά μπεῖ ἐπικεφαλῆς τοῦ ἀγῶνα τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν ἐπικείμενη ἐπανάσταση.

Τό βασικό περιεχόμενο τοῦ τόμου τό ἀποτελοῦν ἔργα πού εἶναι ἀφιερωμένα στήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς ἰδέας πού διατύπωσε ὁ Λένιν γιά τή δημιουργία ἐνός μαχητικοῦ, συγκεντρωτικοῦ μαρξιστικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος στή Ρωσία, στήν ἐπεξεργασία τῶν ἀρχῶν τῆς ὀργανωτικῆς συγκρότησης τοῦ κόμματος, τοῦ προγράμματός του, τῆς πολιτικῆς καί τῆς ταχτικῆς του στίς συνθήκες τῆς ἐπερχόμενης ἐπανάστασης. Στά ἔργα αὐτά καθρεφτίζεται ἡ πάλι τοῦ Β. Ι. Λένιν ἐνάντια στους «οἰκονομιστές» καί στους ἀναθεωρητές, ὑπέρ τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας τοῦ μαρξισμού, καθρεφτίζεται ἡ δράση του γιά τή συσπείρωση τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τήν καθοδήγηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στή Ρωσία.

Ὁ τόμος ἀρχίζει μέ τό ἄρθρο «Ἀπό ποῦ ν' ἀρχίσουμε;», πού εἶχε δημοσιευτεῖ στό 4ο φύλλο τῆς «Ἴσκρα» τό Μάη τοῦ 1901· στό ἄρθρο αὐτό διευκρινίζονται τά βασικότερα καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας, ἐκτίθεται τό σχέδιο δημιουργίας πανρωσικοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος. Ὁ Λένιν θεωροῦσε ὅτι μέσα στίς συνθήκες τοῦ ἀπολυταρχικοῦ καθεστῶτος καί τῶν ἀστυνομικῶν διώξεων ὁ βασικός κρίκος, ἀπ' ὅπου πρέπει ν' ἀρχίσει ἡ οἰκονομική ἐφημερίδα. «Κατά τή γνώμη μας, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — ἡ ἀφετηρία τῆς δράσης, τό πρῶτο πραχτικό βῆμα γιά τή δημιουργία τῆς ὀργάνωσης πού θέλουμε, τέλος, τό κυριότερο νῆμα, πού, ὅταν τό κρατᾶμε στά χέρια θά μπορούμε ν' ἀναπτύσσουμε, νά βαθαίνουμε καί νά πλαταίνουμε σταθερά αὐτή τήν ὀργάνω-

νωση, πρέπει νά είναι ή ίδρυση μιᾶς πανρωσικῆς πολιτικῆς ἡμερηίδας» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 9).

Στό ἄρθρο τονίζεται ή ἐξαιρετική σημασία τῆς ἡμερηίδας στό ἔργο τῆς ὀργάνωσης καί διεξαγωγῆς συστηματικῆς, βασισμένης σέ ἀρχές, ὀλόπλευρης προπαγάνδας καί ζύμωσης, τῆς ὀργάνωσης τῆς δουλειᾶς τῆς σοσιαλδημοκρατίας γιά τήν πολιτική διαφώτιση, τήν ιδεολογική διαπαιδαγώγηση καί ὀργάνωση τῶν μαζῶν. Ὁ Λένιν τόνιζε, ὅτι ή ἡμερηίδα πρέπει νά γίνει ὄχι μόνο συλλογικός προπαγανδιστής καί συλλογικός διαφωτιστής, ἀλλά καί συλλογικός ὀργανωτής. Ἰδιαίτερα ὑπογράμμισε τό ρόλο τῆς ἡμερηίδας σάν βασικοῦ μέσου γιά τήν ιδεολογική καί ὀργανωτική συνένωση ὅλων τῶν ἐπιτροπῶν τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Τό δίχτυ τῶν τοπικῶν πραχτόρων, πού ὀργανώνεται δίπλα στήν ἡμερηίδα γιά νά ἐξασφαλίσαι τόν ἐφοδιασμό της μέ ὕλη καί τήν κυκλοφορία της στίς ἐπαρχίες «θά ἀποτελέσει, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — τό σκελετό τῆς ὀργάνωσης ἀκριβῶς πού μᾶς χρειάζεται: ἀρκετά μεγάλης, ὥστε νά ἀγκαλιάσει ὀλόκληρη τή χώρα· ἀρκετά πλατιᾶς καί πολύπλευρης, ὥστε νά ἐφαρμόσει ἕναν αὐστηρό καί λεπτομερειακό καταμερισμό δουλειᾶς· ἀρκετά συνεποῦς, ὥστε νά μπορεῖ σέ κάθε περίσταση, σέ κάθε „στροφή“ καί ἀπρόοπτη ἀλλαγή νά κάνει μέ σταθερότητα τή δουλειά της· ἀρκετά εὐλύγιστης, ὥστε νά μπορεῖ, ἀπό τό ἕνα μέρος ν' ἀποφεύγει τή μάχη σέ ἀνοιχτό πεδίο μ' ἕνα συντριπτικά ὑπέρτερο ἐχθρό, ὅταν αὐτός ἔχει συγκεντρώσει σ' ἕνα μόνο σημεῖο ὅλες του τίς δυνάμεις, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος, νά μπορεῖ νά ἐπωφελεῖται ἀπό τή δυσκινησία αὐτοῦ τοῦ ἐχθροῦ καί νά τοῦ ἐπιτίθεται ἐκεῖ καί τότε πού αὐτός λιγότερο περιμένει ἐπίθεση» (σελ. 12).

Στό ἄρθρο «Συζήτηση μέ τούς συνήγορους τοῦ οἰκονομισμού» ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τίς ὀπορτουνιστικές ἀντιλήψεις τῶν «οἰκονομιστῶν», τήν ἀνικανότητά τους νά καταλάβουν τό ζήτημα τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων ἀνάμεσα στά αὐθόρμητα «ὕλικά» καί στά συνειδητά ιδεολογικά στοιχεῖα τοῦ κινήματος. Μέ ἰδιαίτερη δύναμη ὁ Λένιν ὑπογραμμίζει τή σημασία τῆς ἐπαναστατικῆς μαρξιστικῆς ιδεολογίας γιά τό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης, τό ρόλο τοῦ κόμματος στό ἐργατικό κίνημα σάν πολιτικοῦ καθοδηγητῆ, θεωρητικοῦ ἐκπροσώπου, ἡγέτη τῶν μαζῶν, ἐξοπλισμένου μέ πρωτοπόρα θεωρία καί ἱκανοῦ νά καθοδηγεῖ τό κίνημα. Οἱ «οἰκονομιστές» «δέν καταλαβαίνουν, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — ὅτι ἕνας „θεωρητικός“ τότε μόνο εἶναι ἄξιος νά φέρνει τό ὄνομα τοῦ θεωρητικοῦ ὅταν βαδίζει μπροστά ἀπό τό αὐθόρμητο κίνημα καί

τοῦ δείχνει τό δρόμο, ὅταν ξέρει νά λύνει πρωτύτερα ἀπό τοὺς ἄλλους ὅλα τὰ ζητήματα τῆς θεωρίας, τῆς πολιτικῆς, τῆς τακτικῆς καί τῆς ὀργάνωσης, στά ὁποῖα σκοντάφτουν αὐθόρμητα τὰ ὕλικά στοιχεῖα τοῦ κινήματος» (σελ. 369).

Ὁ Λένιν ἀποκάλυψε ὅ ὅλο της τό βάθος τήν ὁπορτουνιστική οὐσία τοῦ «οἰκονομισμού». Ἐδειξε ὅτι τόν «οἰκονομισμό» σάν ρεῦμα τόν χαρακτηρίζει: ἀπό ἄποψη ἀρχῶν — ἐκχυδαϊσμός τοῦ μαρξισμού καί ἀδυναμία ἀπέναντι στή σύγχρονη «κριτική», πού εἶναι παραλλαγή τοῦ ὁπορτουνισμού· ἀπό πολιτική ἄποψη — τάση γιά στένεμα τῆς πολιτικῆς ζύμωσης καί τῆς πολιτικῆς πάλης, μή κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατία δέν μπορεῖ ν' ἀνατρέψει τήν ἀπολυταρχία, ἂν δέν πάρει στά χέρια της τήν καθοδήγηση τοῦ πανδημοκρατικοῦ κινήματος· ἀπό ἄποψη ταχτικῆς — πλέρια ἀστάθεια· ἀπό ὀργανωτική ἄποψη — μή κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ μαζικός χαρακτήρας τοῦ κινήματος ὄχι μόνο δέ μειώνει, μά, ἀπεναντίας, μεγαλώνει τήν ὑποχρέωση τῆς σοσιαλδημοκρατίας «νά δημιουργήσει μιά ἑνῆ καί συγκεντρωτική ὀργάνωση ἐπαναστατῶν, ἱκανή νά καθοδηγήσει καί τήν προκαταρκτική πάλη, καί κάθε ἀναπάντεχη ἔκρηξη, καί τέλος, τήν τελική ἀποφασιστική ἐπίθεση» (σελ. 371).

Οἱ λόγοι τοῦ Β. Ι. Λένιν στό «ένωτικό» συνέδριο τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ, ὁ «Πρόλογος στήν προσούρα „Ντοκουμέντα τοῦ «ένωτικοῦ» συνεδρίου“», τό σημείωμα «Ἀπάντηση στήν ἐπιτροπή Πετρούπολης» καί ἄλλα ὕλικά πρὸ δημοσιεύονται στόν τόμο αὐτόν, φωτίζουν τόν ἀγῶνα τοῦ Β. Ι. Λένιν καί τῶν ἐπαναστατῶν σοσιαλδημοκρατῶν γιά τίς ιδέες καί τήν ταχτική τῆς «Ἰσκρα» κατά τῆς «Ἑνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» πού προπαγάνδιζε τίς ἀπόψεις τῶν «οἰκονομιστῶν». Ὁ Λένιν στά γραπτά αὐτά διασαφηνίζει ὅτι συνένωση μέ τήν «Ἑνωση» μπορεῖ νά γίνει μόνο ὅταν αὐτή ἐγκαταλείψει ὀλοκληρωτικά τίς ἐρωτοτροπίες της μέ τόν «οἰκονομισμό» καί τόν μπερνσταϊνισμό καί παραδεχτεῖ τίς ἀρχές καί τήν ταχτική τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Στό σημείωμα «Οἱ ὑποθέσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ» γίνεται ἀνακοίνωση ὅτι ἐνώθηκαν οἱ ὀργανώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς «Ἰσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» καί ἡ ἐπαναστατική ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης», καί σχημάτισαν τό «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας».

Σημαντική θέση κατέχει στόν τόμο τό ἔργο «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“», πού εἶναι ἀφιερωμένο

στήν υπεράσπιση καί παραπέρα ἐπεξεργασία τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γιά τό ἀγροτικό ζήτημα. Σ' αὐτό τό ἔργο ὁ Λένιν υπέβαλε σέ ὁλόπλευρη κριτική τούς ρώσους ἀναθεωρητές Μπουλγκάκοφ, Τσερνόφ καί τούς γερμανούς — Ντάβιντ, Χέρτς κ. ἄ., πού ἔκαναν «κριτική» τῆς ἐπαναστατικῆς διδασκαλίας τοῦ μαρξισμοῦ, προσπαθοῦσαν ν' ἀποδείξουν ὅτι ἡ μαρξιστική θεωρία δέν μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ στήν ἀγροτική οἰκονομία, ἀρνοῦνταν τήν κεφαλαιοκρατική ἐξέλιξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας.

Ὁ Λένιν ἔδειξε ὅτι δέν ἔχει καμιά ἐπιστημονική βάση ἡ μοντέρνα «κριτική τοῦ μαρξισμοῦ», ξεσκέπασε τήν οὐσία τῶν θεωρητικῶν ἀπόψεων τῶν ἀναθεωρητῶν, πού συνίσταται στήν ἀνίσχυρη ἐπανάληψη τῶν ξεφτισμένων ἐπιχειρημάτων τῶν ἀντιδραστικῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων. Ἀνάτρεψε ὁλοκληρωτικά τά ἀπατηλά ἐπινοήματα τῶν ἀναθεωρητῶν σχετικά μέ τή σταθερότητα τῶν μικρῶν καί μεσαίων νοικοκυριῶν στή γεωργία, ξεσκέπασε τίς προσπάθειές τους νά παρακάμψουν τά σοβαρότερα κοινωνικά προβλήματα πού ἀποτελοῦν τήν οὐσία τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος, νά συγκαλύψουν τίς πραγματικές αἰτίες τῆς καθυστέρησης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί τῆς ἐξαθλίωσης τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν, πού ἔχουν τή ρίζα τους στά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας, στήν ἀτομική ἰδιοκτησία πάνω στή γῆ, στό σύστημα τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων. «Φυσικά, ὁ ἀπολογητής τῆς ἀστικῆς τάξης, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — προσπαθεῖ ν' ἀγνοήσῃ τίς κοινωνικές καί τίς ἱστορικές αἰτίες τῆς καθυστέρησης τῆς γεωργίας, ρίχνοντας τό φταίξιμο στή „συντηρητικότητα τῶν δυνάμεων τῆς φύσης“ καί στό „νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους“. Ὁ περιβόητος αὐτός νόμος δέν περιέχει τίποτε ἄλλο, ἐκτός ἀπό ἀπολογητισμό καί κουταμάρα» (σελ. 236).

Πάνω στή βάση μιᾶς βαθιᾶς μαρξιστικῆς ἀνάλυσης τῶν οἰκονομικῶν στοιχείων τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς Ρωσίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Δανίας ὁ Λένιν ἀπόδειξε πειστικά ὅτι οἱ οἰκονομικές νομοτέλειες τοῦ καπιταλισμοῦ, πού ἀνακαλύφθηκαν ἀπό τόν Μάρξ, δροῦν καί στήν ἀγροτική οἰκονομία. Καί σ' αὐτή συντελεῖται προτσές κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης μέ ὅλες τίς ἀντιφάσεις πού τή χαρακτηρίζουν. Μεγαλώνει ἡ συγκέντρωση τῆς παραγωγῆς, ἡ διαφοροποίηση τῆς ἀγροτιᾶς, ὁ ἐκτοπισμός καί ἡ καταστροφή τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν, ἡ αὔξηση τοῦ ἀσήμαντου ἀριθμοῦ πλουσίων, ἡ προλεταριοποίηση τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ὀξυνση τῆς ταξικῆς πάλης στό χωριό. «... Ἡ στατιστική ὁλό-

κληρου του γεωργικού πληθυσμού, — έγραφε ο Λένιν, — μάς δείχνει πολύ παραστατικά ακριβώς τά δυό εκείνα προτσές προλεταριοποίησης, πού πάντα υπέδειχνε ο όρθόδοξος μαρξισμός καί πού οί όπορτουνιστές κριτικοί προσπαθούν νά τά παρακάμψουν μέ τόσο στερεότυπες φράσεις, — από τό ένα μέρος αύξανόμενη άκτημονοποίηση τών άγροτών, άπαλλοτρίωση του άγροτικού πληθυσμού, πού καταφεύγει στίς πόλεις ή πού μετατρέπεται από εργάτη μέ γή σέ εργάτη άκτήμονα· — από τό άλλο μέρος, ανάπτυξη τών „έπικουρικών έσόδων“ τής άγροτιάς, δηλ. ανάπτυξη του συνδυασμού εκείνου γεωργίας καί βιομηχανικής άπασχόλησης, πού σημαίνει τήν πρώτη βαθμίδα τής προλεταριοποίησης καί οδηγεί πάντα σέ μεγαλύτερη αύξηση τής άνέχειας (αύξηση τής εργάσιμης μέρας, χειροτέρευση τής διατροφής κτλ.)» (σελ. 224). Ο Λένιν τόνιζε ότι ή όξυνση όλων τών άντιθέσεων στό χωριό οδηγεί αναπόφευχτα στό μέγάλωμα τής δυσარέσκειας τής μάζας τής άγροτιάς κι ότι ή εργαζόμενη άγροτιά μπορεί νά γίνει σίγουρος σύμμαχος του προλεταριάτου στην επικείμενη επανάσταση.

Ο Λένιν άνέπτυξε παραέρα τήν επαναστατική διδασκαλία του μαρξισμού για τό άγροτικό ζήτημα. Έπεξεργάστηκε τή θέση για τό συναγωνισμό στην άγροτική οίκονομία· για τήν ύπαρξη σ' αύτή δυό μονοπωλίων: του μονοπωλίου τής άτομικής ιδιοκτησίας πάνω στή γή καί του μονοπωλίου τής κεφαλαιοκρατικής οίκονομίας πάνω στή γή· άποκατέστησε καί άνέπτυξε τή μαρξιστική διδασκαλία για τή διαφορική καί τήν άπόλυτη γαιοπρόσοδο. Τό έργο «Τό άγροτικό ζήτημα καί οί „κριτικοί του Μάρξ“», όπου αναπτύσσονται οί ιδέες καί οί θέσεις, πού ο Β. Ι. Λένιν διατύπωσε στό έργο «Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στή Ρωσία», αποτέλεσε τή βάση του άγροτικού προγράμματος του ΣΔΕΚΡ, πού επεξεργάστηκε ο ίδιος, καί τής ταχτικής του κόμματος άπέναντι στην άγροτιά.

Στίς θέσεις «Άναρχισμός καί σοσιαλισμός», πού δημοσιεύονται στόν τόμο, ο Λένιν άποκαλύπτει τήν κοινωνική ούσία καί τό πολιτικό περιεχόμενο του άναρχισμού. Δείχνει ότι ο άναρχισμός, πού διεκδικεί τό ρόλο του έκφραστή τών συμφερόντων τής εργατικής τάξης, είναι στην πραγματικότητα μικροαστικό ρεύμα, «ανάποδη όψη του άστικού άτομικισμού», πού έκφράζει τήν ψυχολογία «παραστρατημένου διανοούμενου ή λοϋμπεν προλετάριου». Η κοσμοαντίληψη του άναρχισμού βασίζεται στή μή κατανόηση τών αίτιών τής έκμετάλλευσης, του ρόλου τής μεγάλης παραγωγής στην εξέλιξη τής κοι-

νωνίας καί τῆς ἀναπόφευχτης ἀντικατάστασης τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπό τό σοσιαλισμό· στή μή κατανόηση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου, τοῦ ρόλου τοῦ κράτους. Ὁ ἀναρχισμός τάσσεται ὑπέρ τῆς ὑπεράσπισης τῶν μικροϊδιοχτητῶν καί τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ στή γῆ, ἀρνεῖται τήν ἀνάγκη ὀργάνωσης καί διαπαιδαγώγησης τῶν ἐργατῶν καί ὁδηγεῖ στήν «ὑποταγή τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν ἀστική πολιτική μέ μορφή ἄρνησης τῆς πολιτικῆς».

Στό ἄρθρο «Οἱ διώχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ» ὁ Λένιν ἐπεξεργάζεται τήν ταχτική τοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος ἀπέναντι στή φιλελεύθερη ἀστική τάξη. Μέ βάση τά ὕλικά τοῦ ἐμπιστευτικοῦ «Ἑπομνήματος» τοῦ ὑπουργοῦ οἰκονομικῶν Βίττε καί τοῦ πρόλογου σ' αὐτό τοῦ Ρ. Ν. Σ. (Στροῦβε) ὁ Λένιν δείχνει τήν τάση τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης νά περιορίσει τό ρόλο τῶν ζέμστβο, πού τά θεωροῦσε σάν παραχώρηση στό ἐπαναστατικό κίνημα τῆς δεκαετίας 1860–1870. Στό ἄρθρο ξεσκεπάζονται οἱ αὐταπάτες τῶν φιλελευθέρων, πού παραβλέποντας τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα καί μή κατανοώντας τήν οὐσία τῶν ζέμστβο τά θεωροῦσαν ἔμβρυο τῆς συνταγματικῆς αὐτοδιοίκησης. Ὁ Λένιν ἀποκάλυψε τήν πολιτική οὐσία τοῦ φιλελευθερισμοῦ, τήν ψευτοεπαναστατικότητα τῶν ρώσων φιλελευθέρων, τήν ἀπροθυμία καί ἀνικανότητά τους νά ὑπερασπίζουν ἔστω καί τίς ἐλάχιστες δημοκρατικές διεκδικήσεις. Δείχνει, ὅτι ἡ συνισταμένη ὅλων τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ ρωσικοῦ φιλελευθερισμοῦ ἦταν νά ἐκμεταλλευθεῖ τίς ἐπαναστατικές διαθέσεις τῶν μαζῶν γιά νά ἐκφοβίσει τόν τσαρισμό μέ τήν ἐπανάσταση καί νά ἀποσπάσει ἀπό αὐτόν μηδαμινές μεταρρυθμίσεις, ἐξυπηρετικές γιά τήν ἀστική τάξη καί τοὺς ἀστοποιημένους τσιφλικάδες. Ὁ Λένιν θεωροῦσε, ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατία, ὑποστηρίζοντας κάθε κίνημα πού στρέφεται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, πρέπει νά ξεσκεπάζει τίς αὐταπάτες τοῦ ρωσικοῦ φιλελευθερισμοῦ, τήν «πολιτική τῶν δημαγωγικῶν λόγων καί τῆς ἐπονείδιστης πλαδαρότητάς» του, νά ἐξηγáει τή ζημιά πού οἱ αὐταπάτες τοῦ φιλελευθερισμοῦ προξενοῦν στό ἐπαναστατικό κίνημα.

Στό σημείωμα «Γιά τό περιοδικό „Σβομπόντα“» ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τήν ὀπορτουνιστική θέση τῆς ὁμάδας «Σβομπόντα», πού ἔβγαζε αὐτό τό περιοδικό. Ὁ Λένιν ἐπικρίνει τή διαστρέβλωση καί τόν ἐκχυδαϊσμό τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν ἀπό τό περιοδικό. Διδάσκει ὅτι πρέπει νά γράφει κανεῖς γιά τοὺς ἐργάτες κατὰ τρόπο πραγματικά ἐκλαϊκευτικό καί προσιτό, νά τοὺς

βοηθάει μέ τά πιό άπλά κοινωνικά παραδείγματα νά καταλαβαίνουν τά πολύπλοκα συμπεράσματα καί θέσεις τής βαθιάς θεωρητικής διδασκαλίας τοῦ μαρξισμοῦ.

Μιά σειρά ἄρθρα πού περιλήφθηκαν στόν τόμο αὐτόν αποτελοῦν ὑπόδειγμα ἐπαναστατικῆς δημοσιολογίας τοῦ Λένιν. Σ' αὐτά ξεσκεπάζεται ἡ ἀστυνομική καταπίεση τοῦ τσαρισμοῦ, ἀποκαλύπτονται οἱ κοινωνικο-οικονομικές καί πολιτικές αἰτίες τοῦ ἀναπόφευχτου δυναμώματος τῶν ἐπαναστατικῶν διαθέσεων, καθορίζονται οἱ προοπτικές τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στή Ρωσία. Στό ἄρθρο «Τά διδάγματα τής κρίσης» ὁ Λένιν δείχνει πῶς μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ ἡ ὀξυνση τής βασικῆς ἀντίθεσης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος, τής ἀντίθεσης ἀνάμεσα στό χαρακτήρα τής παραγωγῆς, πού γίνεται ὀλοένα καί πιό κοινωνικός, καί στό χαρακτήρα τής ἰδιοποίησης πού παραμένει ἀτομική, κάνει ἀναπόφευχτες τίς κυκλικές ἐπαναλαμβανόμενες οἰκονομικές κρίσεις πού συγκλονίζουν ὅλο τό σύστημα τοῦ καπιταλισμοῦ. «Τά γιγάντια κράχ ἔγιναν δυνατά καί ἀναπόφευχτα, — τονίζει ὁ Λένιν, — ἐπειδή ἀκριβῶς μία σπείρα πλούσιοι πού κυνηγοῦν μόνο τό κέρδος ἔφτασε νά ἔχει στή διάθεσή της ἰσχυρές κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις» (σελ. 84). Οἱ κρίσεις, πού αποτελοῦν ἀναπόφευχτο συνοδοιπόρο τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, προετοιμάζουν τό ἔδαφος γιά καινούργιες, ἀκόμα πιό βαθιές κρίσεις, πού ὀδηγοῦν τόν καπιταλισμό στόν ὀλεθρο.

Ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τίς προσπάθειες τῶν ἀστῶν ἀπολογητῶν καί ἀναθεωρητῶν νά παρουσιάσουν τήν κρίση σάν ἓνα τυχαῖο γιά τόν καπιταλισμό φαινόμενο. Ἀποκαλύπτει τήν ἀνεδαφικότητα τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν ἀναθεωρητῶν. «Ἡ κρίση δείχνει, — γράφει ὁ Λένιν, — πόσο κοντόφθαλμοι ἦταν οἱ σοσιαλιστές ἐκεῖνοι (πού αὐτοαποκαλοῦνται «κριτικοί», ἴσως γιατί δανείζονται χωρίς κριτική τίς θεωρίες τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων), πού πρίν ἀπό δύο χρόνια δήλωναν θορυβώδιστα ὅτι τά κράχ ἄρχισαν νά γίνονται λιγότερο πιθανά » (σελ. 86) .

Στό ἄρθρο ὑπογραμμίζεται, ὅτι οἱ κρίσεις θά ἐξακολουθοῦν ὥσότου οἱ στρατιές τοῦ σοσιαλιστικοῦ προλεταριάτου ἀνατρέψουν τήν κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου καί τής ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας. Στό παράδειγμα τής Ρωσίας δείχνεται, πῶς οἱ καταστρεπτικές ἐνέργειες τής κρίσης, πού ἐκδηλώνονται μέ ἰδιαίτερή δύναμη καί ὀξύτητα, διδάσκουν τούς ἐργάτες νά ἀποκτοῦν ἐπίγνωση τῶν ταξικῶν συμφερόντων τους, νά συσπειρώνονται πιό

στενά καί νά ὀργανώνονται γιά ἀποφασιστική δράση ἐνάντια στόν καπιταλισμό.

Στά ἄρθρα «Νέα σφαγή», «Ἡ ἀρχή τῶν διαδηλώσεων», «Πολύτιμη ὁμολογία» κ. ἄ., δίνονται τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς ἀνόδου τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τό πέρασμα τῶν ἐργατῶν ἀπό οἰκονομικές ἀπεργίες σέ πολιτικές ἀπεργίες καί διαδηλώσεις, σέ ἀνδιχτή ἐκδήλωση ἐνάντια στήν τσαρική ἀπολυταρχία. Ὁ Λένιν σήμειώνει τήν ἄνοδο τῆς πολιτικῆς συνειδητότητας καί τῆς ἐπαναστατικῆς δραστηριότητος τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὑπογραμμίζει τό καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρατίας νά τεθεῖ ἐπικεφαλῆς τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, νά ἀγωνίζεται γιά τήν ἡγεμονία τοῦ προλεταριάτου, νά ἐξηγάει τήν ἀνάγκη τῆς πάλης «γιά τήν ἐλευθερία ὅλου τοῦ λαοῦ».

Σέ μιά σειρά ἄρθρα φωτίζεται ἡ τραγική κατάσταση τῆς ἀγροτιᾶς τῆς Ρωσίας, πού ἡ κρίση καί ἡ πείνα τήν καταδικάζουν σέ καταστροφή καί ἀφανισμό· δείχνεται ἡ ἀφύπνιση τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν ἀπό τήν προαιώνια ὑποταγή καί κακομοιριά καί τό πέρασμά τους στήν ἐπαναστατική πάλη κατά τῶν τσιφλικάδων. Στά ἄρθρα «Ἡ πείνα» καί «Ἡ στάση ἀπέναντι στήν κρίση καί στήν πείνα», πού κατά τή δημοσίευση στό περιοδικό «Ζαριά» εἶχαν συνενωθεῖ κάτω ἀπό τήν κοινή ἐπικεφαλίδα «Ἐσωτερική ἀνασκόπηση», καθώς καί στά ἄρθρα «Ἀγώνας ἐνάντια στούς πεινασμένους» κ. ἄ. ξεσκεπάζεται ἡ φεουδαρχική πολιτική τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης πού περιφρουροῦσε τά συμφέροντα τῶν τσιφλικάδων, προσπαθοῦσε νά ἀποκρύψει τή δύσκολη κατάσταση τῶν πεινασμένων ἀγροτῶν καί τιμωροῦσε τούς ἰδιῶτες φιланθρώπους γιά τήν παροχή βοήθειας στούς πεινασμένους. Ὁ Λένιν δείχνει τό φόβο τοῦ τσαρισμοῦ μπροστά στήν ἀγροτική ἐξέγερση, τήν προσπάθειά του νά πνίξει μέ τή βία ἢ νά ἀποτρέψει μέ διάφορα τεχνάσματα τήν ἐπαναστατική ἐκδήλωση τῆς ἀγροτιᾶς. Ἐξηγοῦσε ὅτι ἡ κυβερνητική ἐγκύκλιος γιά τή βοήθεια στούς πεινασμένους ἀποτελεῖ, στήν πραγματικότητα, κήρυξη «πολέμου ἐνάντια στούς πεινασμένους» καί ἐνάντια σ' αὐτούς πού τούς βοηθᾶνε· ὅτι ὁ προσωρινός κανονισμός σχετικά μέ τήν ὀργάνωση ἔργων γιά τούς πεινασμένους εἶναι «κανονισμός κατέργου», πού συνθλίβει καί ὑποδουλώνει τούς ἀγρότες. Στό ἄρθρο «Οἱ φεουδάρχες σέ δράση» ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τή φεουδαρχική, ἀντιδραστική οὐσία τοῦ κυβερνητικοῦ νόμου γιά παραχώρηση σέ ἰδιῶτες κρατικῶν γαιῶν στή Σιβηρία, πού εἶχε σάν σκοπό νά ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀνάγκες τῶν φεουδαρχῶν καί νά δημιουργηθεῖ στή Σιβηρία ἀσφαλές στήρι-

γμα τῆς ἀπολυταρχίας. Στά ἔργα αὐτά σημειώνεται ἡ ἀνάπτυξη τῶν κινητοποιήσεων διαμαρτυρίας τῆς ἀγροτιᾶς, ὑπογραμμίζονται τὰ κοινὰ συμφέροντα στήν ἐπικείμενη ἐπανάσταση τῶν ἐργατῶν καί τῶν ἀγροτῶν, πού τούς σμίγει «... ὄχι μόνο ἡ ἀνεργία καί ἡ πείνα, μά καί ἡ ἀστυνομική καταπίεση πού στερεῖ τούς ἐργάτες ἀπό τή δυνατότητα γιά ἔνωση καί ἄμυνα, στερεῖ τούς ἀγρότες ἀκόμα καί ἀπό τή βοήθεια πού τούς παρέχουν οἱ καλοπροαίρετοι φιλόανθρωποι. Τό βαρὺ ἀστυνομικό πέλμα γίνεται ἑκατό φορές βαρύτερο γιά τὰ ἑκατομμύρια τοῦ λαοῦ, πού στεροῦνται κάθε μέσο ὑπαρξῆς» (σελ. 87).

Στό κεφάλαιο «Προπαρασκευαστικά ὑλικά» δημοσιεύονται σχέδια, περιλήψεις, ἀρχικές παραλλαγές καί ἄλλα προπαρασκευαστικά ὑλικά γιά τὰ ἄρθρα «Οἱ διῶχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ» (δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά), «Οἱ φεουδάρχες σέ δράση», «Νέα σφαγή» κ. ἄ.

Οἱ «Τροποποιήσεις καί παρατηρήσεις στό σχέδιο καταστατικοῦ τῆς Ὁργάνωσης τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας» (δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά) ἀπό ἄποψη περιεχομένου ἀνήκουν στό σημείωμα «Οἱ ὑποθέσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ». Φανερώνουν τή δράση τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τή συνένωση τῶν ὁργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, τήν πάλη του γιά τήν ὑπεράσπιση τοῦ καθοδηγητικοῦ ρόλου τῆς «Ἴσκρα» σ' αὐτή τήν ἔνωση, γιά τήν ἐφαρμογή τῶν ἀρχῶν καί τῆς ταχτικῆς τῆς «Ἴσκρα» στή δράση της.

Οἱ «Παρατηρήσεις γιά τό ἄρθρο τοῦ Ριαζάνοφ „Δυό ἀλήθειες“» (δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά), πού τό εἶχε γράψει γιά τήν «Ἴσκρα», χαρακτηρίζουν τή δουλειά τοῦ Β. Ι. Λένιν στή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα». Ὁ Λένιν ἐπικρίνει τίς ὑποκειμενικές ἀπόψεις τοῦ ἀρθρογράφου, τήν ἀνικανότητά του νά μπεῖ στό νόημα τῆς κατάστασης, τήν ὑπερεκτίμηση ἀπομέρους του τοῦ ρόλου τοῦ Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι στό ἀπελευθερωτικό κίνημα.

Τά προπαρασκευαστικά ὑλικά γιά τό ἔργο «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“», πού εἶναι πολλά, θά ἀποτελέσουν χωριστό τόμο.

*Τό Ἰνστιτούτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ
τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ*

ΑΠΟ ΠΟΥ Ν' ΑΡΧΙΣΟΥΜΕ;¹

Γράφτηκε τό Μάη τοῦ 1901

*Δημοσιεύτηκε τό Μάη τοῦ 1901
στήν ἐφημερίδα «Ἰσκρα» ἀρ. φύλλου 4*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας*

2 "Απαντα Λένιν. Τόμος 5.

Τό ἐρώτημα: «τί νά κάνουμε;» ὀρθώνεται τά τελευταῖα χρόνια μέ ἐξαιρετική δύναμη μπροστά στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες. Δέν πρόκειται γιά ἐκλογή τοῦ δρόμου (ὅπως στά τέλη τῆς ἑνατης καί στίς ἀρχές τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰώνα), ἀλλά γιά τό ποιά πραχτικά βήματα πρέπει νά κάνουμε καί πῶς ἀκριβῶς πρέπει νά τά κάνουμε σ' ἓνα γνωστό δρόμο. Πρόκειται γιά τό σύστημα καί τό σχέδιο τῆς πραχτικῆς δράσης. Καί πρέπει νά ὁμολογήσουμε πῶς αὐτό τό πρόβλημα τοῦ χαρακτήρα καί τῶν μεθόδων τῆς πάλης, πρόβλημα θεμελιακό γιά ἓνα κόμμα πού δρᾷ πραχτικά, ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά μένει ἄλυτο γιά μᾶς, ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά προκαλεῖ σοβαρές διαφωνίες πού ἀποκαλύπτουν θλιβερή ἀστάθεια καί ταλάντευση τῆς σκέψης. Ἀπό τό ἓνα μέρος, κάθε ἄλλο παρά πέθανε ἡ «οἰκονομιστική» κατεύθυνση², πού ζητᾷ νά κουτσουρέψει καί νά στενέψει τή δουλειά τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης καί τῆς πολιτικῆς ζύμωσης. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, σηκώνει, ὅπως καί πρίν, μέ ἔπαρση τό κεφάλι ἡ κατεύθυνση τοῦ χωρίς ἀρχές ἐκλεκτικισμοῦ, πού προσαρμόζεται σέ κάθε νέο «φύσημα τοῦ ἀνέμου» καί δέν εἶναι σέ θέση νά ξεχωρίζει τίς ἀπαιτήσεις τῆς στιγμῆς ἀπό τά βασικά καθήκοντα καί τίς μόνιμες ἀνάγκες τοῦ κινήματος στό σύνολό του. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ κατεύθυνση αὐτή ἔχει χτίσει τή φωλιά της στό «Ραμπότσεγε Ντιέλο»³. Ἡ τελευταία της «προγραμματική» δήλωση — ἓνα στομφώδικο ἄρθρο μέ τόν πομπώδικο τίτλο «Ἱστορική στροφή» (τεῦχος 6 τοῦ «Λιστόκ „Ραμπότσεβο Ντιέλα“»⁴) — ἐπιβεβαιώνει πολύ παραστατικά τό χαρακτηρισμό αὐτό. Ὡς τά χτές ἀκόμα ἐρωτοτροπούσαμε μέ τόν «οἰκονομισμό», ἐκδηλώνουμε τήν ἀγανάχτησή μας γιά τήν κατηγορηματική καταδίκη τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ»⁵, «μετριάσαμε» τή θέση τοῦ Πλεχάνοφ στό ζήτημα τοῦ ἀγώνα ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, καί σήμερα παραθέτουμε κιόλας τά λόγια τοῦ Λῆμπκνεχτ: «Ἄν οἱ συνθῆκες ἀλλάξουν μέσα σέ

24 ὥρες, πρέπει ν' ἀλλάξουμε καί τήν ταχτική μέσα σέ 24 ὥρες», μιλάμε πιά γιά «γερή μαχητική ὀργάνωση» μέ σκοπό τήν ἀνοιχτή ἐπίθεση, τήν ἔφοδο ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, μιλάμε γιά «πλατιά ἐπαναστατική πολιτική (γιά δέστε μέ πόση ἀποφασιστικότητα ἐκφράζονται: καί ἐπαναστατική καί πολιτική!) ζύμωση μέσα στή μάζα», γιά «συνεχές κάλεσμα σέ διαμαρτυρίες στούς δρόμους», γιά «ὀργάνωση διαδηλώσεων στούς δρόμους μέ ἔντονο (sic! *) πολιτικό χαρακτήρα» καί λοιπά, κτλ. κτλ.

Θά μπορούσαμε, ἴσως, νά ἐκφράσουμε τήν ἱκανοποίησή μας, γιά τό γεγονός ὅτι τό «Ραμπ. Ντιέλο» ἀφομοίωσε τόσο γρήγορα τό πρόγραμμα πού εἶχαμε διατυπώσει στό πρῶτο κιόλας φύλλο τῆς «Ἰσκρα»⁶ γιά δημιουργία ἰσχυροῦ ὀργανωμένου κόμματος, πού ν' ἀποβλέπει στήν κατάκτηση ὅχι ἀπλῶς ὀρισμένων παραχωρήσεων, ἀλλά καί τοῦ ἴδιου τοῦ φρουρίου τῆς ἀπολυταρχίας, τό ὅτι ὅμως αὐτοί πού ἀφομοίωσαν τό πρόγραμμά μας δέν ἔχουν καμιά σταθερή ἄποψη, μπορεῖ νά μᾶς χαλάσει κάθε εὐχαρίστηση.

Βέβαια, τό «Ραμπ. Ντιέλο» μάταια ἐπικαλεῖται τό ὄνομα τοῦ Λήμπκνεχτ. Μέσα σέ 24 ὥρες μπορεῖ ν' ἀλλάξει κανείς τήν ταχτική τῆς ζύμωσης σ' ἓνα ὁποιοδήποτε εἰδικό ζήτημα, τήν ταχτική σέ ὅ,τι ἀφορᾷ μιά λεπτομέρεια τῆς ὀργάνωσης τοῦ κόμματος, ν' ἀλλάξει ὅμως, ὅχι μόνο σέ 24 ὥρες, μά ἔστω καί σέ 24 μῆνες τίς ἀπόψεις του γιά τό ἄν χρειάζεται ἢ ὄχι γενικά, πάντα καί ἀναμφισβήτητα, μιά μαχητική ὀργάνωση καί πολιτική ζύμωση μέσα στίς μάζες, αὐτό μπορεῖ νά τό κάνει μόνο ἓνας ἄνθρωπος χωρίς ἀρχές. Εἶναι γελοῖο νά ἐπικαλεῖται κανείς τή διαφορετική κατάσταση, τήν ἐναλλαγή τῶν περιόδων: ἡ δουλειά γιά τή δημιουργία μιᾶς μαχητικῆς ὀργάνωσης καί γιά τή διεξαγωγή πολιτικῆς ζύμωσης εἶναι ὑποχρεωτική σέ ὁποιαδήποτε κατάσταση, ὅσο «ἀσήμαντη καί εἰρηνική» κι ἄν εἶναι ἡ κατάσταση αὐτή, σέ περίοδο ὁποιασδήποτε «πτώσης τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος». Καί κάτι παραπάνω: σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν κατάσταση καί σέ τέτοιες ἀκριβῶς περιόδους εἶναι ἐξαιρετικά ἀναγκαῖα ἡ δουλειά πού ἀναφέραμε, γιατί στίς στιγμές τῶν ἐκρήξεων καί τῶν ξεσπασμάτων εἶναι πιά ἀργά νά δημιουργηθεῖ ὀργάνωση· ἡ ὀργάνωση πρέπει νά εἶναι ἔτοιμη γιά ν' ἀναπτύξει ἀμέσως τή δράση της. «Ν' ἀλλάξεις σέ 24 ὥρες ταχτική»! Γιά ν' ἀλλάξεις ὅμως ταχτική, πρέπει νά ἔχεις προηγούμενα ταχτική, κι ἄν δέν ἔχεις μιά ἰσχυρή ὀργάνωση, δοκιμασμένη στόν

* — ἔτσι! Ἡ Σύντ.

πολιτικό αγώνα σέ κάθε κατάσταση καί σέ κάθε περίοδο, οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά συστηματικό, φωτισμένο ἀπό σταθερές ἀρχές καί αὐστηρά ἐφαρμοζόμενο σχέδιο δράσης, πού μόνο αὐτό ἀξίζει νά ὀνομάζεται ταχτική. Γιά κοιτάξτε στ' ἀλήθεια: μᾶς λένε πώς ἡ «ἱστορική στιγμή» ἔβαλε μπροστά στό κόμμα μας ἓνα «ἐντελῶς καινούργιο» ζήτημα, τό ζήτημα τῆς τρομοκρατίας. Χτές «ἐντελῶς καινούργιο» ἦταν τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης καί τῆς πολιτικῆς ζύμωσης, σήμερα εἶναι τό ζήτημα τῆς τρομοκρατίας. Δέν εἶναι παράξενο ν' ἀκοῦς ἀνθρώπους πού σέ τέτοιο βαθμό δέ θυμοῦνται τό σοί τους, νά μιλᾶνε γιά ριζική ἀλλαγή ταχτικῆς;

Εὐτυχῶς τό «Ραμπ. Ντιέλο» δέν ἔχει δίκιο. Τό ζήτημα τῆς τρομοκρατίας δέν εἶναι καθόλου καινούργιο, καί γιά νά φανεῖ αὐτό ἀρκεῖ νά θυμίσουμε μέ λίγα λόγια τίς διαμορφωμένες ἀπόψεις τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Κατ' ἀρχήν ποτέ δέν ἀπορίψαμε καί οὔτε μπορούμε ν' ἀπορίψουμε τήν τρομοκρατία. Ἡ τρομοκρατία εἶναι μιά στρατιωτική ἐνέργεια, πού μπορεῖ νά εἶναι ἀπόλυτα ὠφέλιμη καί μάλιστα ἀναγκαία σέ ὀρισμένη στιγμή τῆς μάχης, σέ ὀρισμένη κατάσταση τοῦ στρατοῦ καί σέ ὀρισμένες συνθῆκες. Ἡ οὐσία ὅμως τοῦ ζητήματος βρίσκεται ἀκριβῶς στό ὅτι ἡ τρομοκρατία τούτη τή στιγμή δέν προβάλλεται καθόλου σάν ἐπιχείρηση στρατοῦ ἐν ἐκστρατεία, στενά συνδεμένη καί προσαρμοσμένη σ' ὅλο τό σύστημα τοῦ αγώνα, ἀλλά σάν μέσο μεμονωμένης ἐπίθεσης, αὐτοτελές καί ἀνεξάρτητο ἀπό κάθε στρατό. Καί σέ συνθῆκες ἔλλειψης κεντρικῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης καί ἀδυναμίας τῶν τοπικῶν ἐπαναστατικῶν ὀργανώσεων ἡ τρομοκρατία δέν μπορεῖ νά εἶναι τίποτε ἄλλο. Γι' αὐτό ἀκριβῶς δηλώνουμε κατηγορηματικά, ὅτι στίς προκείμενες συνθῆκες ἓνα τέτοιο μέσο πάλης εἶναι ἄκαιρο, ἄσκοπο· ἀποσπάει τήν προσοχή τῶν πιά δραστήριων ἀγωνιστῶν ἀπό τό πραγματικό, ἀπό τό πιά σπουδαῖο γιά τά συμφέροντα ὁλόκληρου τοῦ κινήματος καθῆκον τους, ἀποδιοργανώνει τίς ἐπαναστατικές καί ὄχι τίς κυβερνητικές δυνάμεις. Θυμηθεῖτε τά τελευταῖα γεγονότα: μπροστά στά μάτια μας οἱ πλατιές μάζες τῶν ἐργατῶν τῶν πόλεων καί τοῦ «ἀπλοῦ λαοῦ» τῶν πόλεων φλέγονται ἀπό τόν πόθο γιά αγώνα, ἐνῶ οἱ ἐπαναστάτες δέν ἔχουν ἓνα ἐπιτελεῖο καθοδηγητῶν καί ὀργανωτῶν. Σέ παρόμοιες συνθῆκες τό νά πάρουν οἱ πιά δραστήριοι ἐπαναστάτες τό δρόμο τῆς τρομοκρατίας δέ δημιουργεῖ ἄραγε τόν κίνδυνο ν' ἀδυνατίσουν τά μαχητικά ἐκεῖνα τμήματα, πού μόνο σ' αὐτά μπορεῖ νά στηρίξει κανεῖς σοβαρές ἐλπίδες;

Μιά τέτοια ενέργεια δέ δημιουργεί άραγε τόν κίνδυνο νά κοπεΐ ή σύνδεση ανάμεσα στίς έπαναστατικές όργανώσεις καί στίς σκόρπιες μάζες τών δυσανεστημένων, πού διαμαρτύρονται καί εΐναι έτοιμες γιά άγώνα, εΐναι όμως αδύνατες ακριβώς γιατί εΐναι σκόρπιες; Καί όμως αύτή ή σύνδεση αποτελεΐ ίσα-ΐσα τή μοναδική έγγύηση τής επιτυχίας μας. Άπέχουμε πολύ από τή σκέψη νά άρνηθοΰμε στά μεμονωμένα ήρωικά χτυπήματα κάθε σημασία· τό χρέος μας, όμως, εΐναι, χρησιμοποιώντας όλη μας τήν ενεργητικότητα νά προφυλάξουμε τόν καθένα από τήν προσήλωση στήν τρομοκρατία, από τήν άναγνώρισή της σαν κύριου καί βασικοΰ μέσου πάλης, πού σ' αύτό τόσο έντονα τείνουν σήμερα τόσοι πολλοί. Ή τρομοκρατία δέν μπορεί ποτέ νά καταστεΐ συνηθισμένη στρατιωτική ενέργεια: στήν καλύτερη περίπτωση μπορεί νά αποτελέσει απλώς μιά από τίς μεθόδους αποφασιστικής έφόδου. Καί προβάλλει τό έρώτημα: μπορούμε εμείς τούτη τή στιγμή νά καλέσουμε σέ μιά τέτοια έφοδο; Τό «Ραμπ. Ντιέλο», όπως φαίνεται, νομίζει ότι μπορούμε. Πάντως άναφωνεΐ: «Συνταχθεΐτε σέ φάλαγγες έφόδου!». Μά κι αύτό πάλι εΐναι παράλογος ζήλος. Ή κύρια μάζα τών στρατιωτικών μας δυνάμεων αποτελεΐται από έθελοντές καί έξεγερμένους. Ό μόνιμος στρατός μας εΐναι όλος κι όλος μερικά μικρά τμήματα, όμως κι αύτά δέν εΐναι κινητοποιημένα, δέ συνδέονται μεταξύ τους, δέν εΐναι μαθημένα νά συντάσσονται σέ στρατιωτικές φάλαγγες γενικά καί πολύ περισσότερο σέ φάλαγγες έφόδου. Κάτω άπ' αύτές τίς συνθήκες πρέπει νά εΐναι ξεκάθαρο γιά τόν καθένα πού εΐναι σέ θέση νά βλέπει τίς γενικές συνθήκες τοΰ άγώνα μας, χωρίς νά τίς ξεχνά σέ κάθε «στροφή» τής ιστορικής πορείας τών γεγονότων, ότι στή δοσμένη στιγμή τό σύνθημά μας δέν μπορεί νά εΐναι «έφοδος», μά πρέπει νά εΐναι: «όργάνωση κανονικής πολιορκίας τοΰ έχθρικοΰ φρουρίου». Μ' άλλα λόγια: άμεσο καθήκον τοΰ κόμματός μας δέν μπορεί νά εΐναι νά καλέσουμε τώρα κιόλας όλες τίς ύπάρχουσες δυνάμεις σέ επίθεση, παρά πρέπει νά εΐναι νά καλέσουμε στή συγκρότηση μιās έπαναστατικής όργάνωσης, ικανής νά ένώσει όλες τίς δυνάμεις καί νά καθοδηγήσει τό κίνημα όχι μόνο κατ' όνομα, αλλά καί στήν πραγματικότητα, δηλ. νά εΐναι πάντα έτοιμη νά υποστηρίξει κάθε διαμαρτυρία καί κάθε ξέσπασμα, χρησιμοποιώντας τα γιά τήν αύξηση καί τήν ένίσχυση τών κατάλληλων γιά τήν αποφασιστική μάχη στρατιωτικών δυνάμεων.

Τά διδάγματα από τά γεγονότα τοΰ Φλεβάρη καί τοΰ Μάρτη⁷ εΐναι τόσο πειστικά, ώστε εΐναι δύσκολο νά συναντήσσει κανείς

σήμερα, από άποψη αρχών, αντιρήσεις για τό συμπέρασμα αυτό. Έκείνο όμως πού απαιτείται από μᾶς τούτη τή στιγμή είναι νά λύσουμε τό ζήτημα πραχτικά καί ὄχι από άποψη αρχών. Έκείνο πού απαιτείται δέν είναι άπλῶς νά ξεκαθαρίσουμε μέσα μας τί είδους ὀργάνωση μᾶς χρειάζεται συγκεκριμένα καί για ποιά ακριβῶς δουλειά μᾶς χρειάζεται· εκείνο πού απαιτείται είναι νά ἐκπονήσουμε ἓνα ὀρισμένο σχέδιο ὀργάνωσης, ἔτσι πού ἡ οἰκοδόμησή της νά μπορεῖ ν' ἀρχίσει ἀπ' ὅλες τίς πλευρές. Ἐπειδή τό ζήτημα είναι σπουδαῖο καί δέν ἐπιδέχεται ἀναβολές παίρνουμε ἀπομέρους μας τήν ἀπόφαση νά ὑποβάλουμε στήν κρίση τῶν συντρόφων ἓνα προσχέδιο, τό ὁποῖο ἀναπτύσσουμε πιό λεπτομερειακά σέ μιά προσούρα, πού ἐτοιμάζουμε για τύπωμα⁸.

Κατά τή γνώμη μας, ἡ ἀφετηρία τῆς δράσης, τό πρῶτο πραχτικό βῆμα για τή δημιουργία τῆς ὀργάνωσης πού θέλουμε, τέλος, τό κυριότερο νῆμα, πού, ὅταν τό κρατᾶμε στά χέρια μας, θά μπορέσουμε ν' ἀναπτύσσουμε, νά βαθαίνουμε καί νά πλαταίνουμε σταθερά αὐτή τήν ὀργάνωση, πρέπει νά είναι ἡ ἵδρυση μιᾶς πανρωσικῆς πολιτικῆς ἐφημερίδας. Μᾶς χρειάζεται κατά πρῶτο λόγο μιά ἐφημερίδα· χωρίς αὐτή είναι ἀδύνατο νά διεξάγεται συστηματική, βασισμένη σέ ἀρχές καί ὁλόπλευρη προπαγάνδα καί ζύμωση, πράγμα πού ἀποτελεῖ μόνιμο καί κύριο καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρατίας γενικά καί ἓνα ἐξαιρετικά ἐπιταχτικό καθῆκον τῆς σημερινῆς στιγμῆς, τώρα πού μέσα στά πιό πλατιά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει ξυπνήσει τό ἐνδιαφέρον για τήν πολιτική, για τά ζητήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Καί ποτέ δέν ἦταν τόσο ἔντονα αἰσθητή, ὅσο σήμερα, ἡ ἀνάγκη ὅπως ἡ σκόρπια ζύμωση — πού γίνεται μέ τήν προσωπική ἐπιροή, μέ τίς τοπικές προκηρύξεις, μέ τίς προσούρες κτλ., νά ὁλοκληρωθεῖ μέ τή γενικευμένη καί συστηματική ζύμωση πού μπορεῖ νά διεξαχθεῖ μόνο μέ τόν περιοδικό τύπο. Μποροῦμε νά ποῦμε χωρίς ὑπερβολή πῶς τό ἀσφαλέστερο κριτήριο για τό πόσο σταθερά ἔχουμε ὀργανώσει αὐτό τόν πρωταρχικότατο καί ζωτικότατο κλάδο τῆς ἀγωνιστικῆς μας δράσης, είναι τό πόσο συχνά καί ταχτικά ἐκδίδεται (καί διανέμεται) ἡ ἐφημερίδα. Παράπερα, μᾶς χρειάζεται ακριβῶς μιά ἐφημερίδα πανρωσική. Ἄν δέ σταθοῦμε ἱκανοί καί ὥσότου σταθοῦμε ἱκανοί νά ἐνώσουμε μέσω τοῦ ἔντυπου λόγου τήν ἐπίδρασή μας στό λαό καί στήν κυβέρνηση, θά είναι οὐτοπία νά σκεφτόμαστε για τό συνδυασμό ἄλλων, πιό σύνθετων, πιό δύσκολων, ἀλλά γι' αὐτό καί πιό ἀποφασιστικῶν τρόπων ἐπίδρασης. Τό κίνημά μας, καί ἀπό ἰδεολο-

γική καί ἀπό πραχτική, ὀργανωτική, ἄποψη, πάσχει προπαντός ἀπό τή διασπορά, ἀπό τό ὅτι ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν σοσιαλ-δημοκρατῶν εἶναι σχεδόν ὀλοκληρωτικά ἀποροφημένη ἀπό τήν καθαρά τοπική δουλειά, πού στενεύει καί τόν ὀρίζοντά τους, καί τήν ἔκταση τῆς δράσης τους, καί τή συνωμοτική ἐπιτηδειότητα καί κατάρτισή τους. Σ' αὐτήν ἀκριβῶς τή διασπορά πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τίς βαθύτερες αἰτίες τῆς ἀστάθειας καί τῆς τάλαντευσης, γιά τίς ὁποῖες μιλήσαμε πιό πάνω. Καί τό πρῶτο βῆμα πρὸς τά μπρός γιά ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' αὐτήν τή ἀδυναμία καί νά μετατρέψουμε τά διάφορα τοπικά κινήματα σ' ἓνα ἐνιαῖο πανρωσικό κίνημα πρέπει νά εἶναι ἡ ἴδρυση μιᾶς πανρωσικῆς ἐφημερίδας. Τέλος, μᾶς χρειάζεται ὅπωςδῆποτε μιά πολιτική ἐφημερίδα. Χωρίς πολιτικό ὄργανο δέ νοεῖται στή σύγχρονη Εὐρώπη κίνημα, ἄξιο νά ὀνομάζεται πολιτικό κίνημα. Χωρίς πολιτικό ὄργανο εἶναι ἀπόλυτα ἀπραγματοποίητο τό καθῆκον μας — νά συγκεντρώσουμε ὅλα τά στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς δυσἀρέσκειας καί διαμαρτυρίας καί νά γονιμοποιήσουμε μ' αὐτά τό ἐπαναστατικό κίνημα τοῦ προλεταριάτου. Κάναμε τό πρῶτο βῆμα, ξυπνήσαμε μέσα στήν ἐργατική τάξη τό πάθος γιά «οἰκονομικές» ἀποκαλύψεις, γιά τήν ἀποκάλυψη τῆς κατάστασης πού ἐπικρατεῖ στά ἐργοστάσια. Πρέπει νά κάνουμε καί τό ἐπόμενο βῆμα: νά ξυπνήσουμε σ' ὅλα τά λίγο-πολύ συνειδητά στρώματα τοῦ λαοῦ τό πάθος γιά πολιτικές ἀποκαλύψεις. Δέν πρέπει νά μᾶς ἀνησυχεῖ τό γεγονός ὅτι τή στιγμὴ αὐτὴ οἱ φωνές πού κάνουν πολιτικές ἀποκαλύψεις εἶναι τόσο ἀδύνατες, ἀκούονται τόσο σπάνια καί εἶναι τόσο δειλές. Ἡ αἰτία δέ βρίσκεται καθόλου στό γενικό συμβιβασμό μέ τήν ἀστυνομική αὐθαιρεσία. Ἡ αἰτία βρίσκεται στό γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού εἶναι ἱκανοί καί πρόθυμοι νά κάνουν ἀποκαλύψεις, δέ διαθέτουν ἓνα βῆμα ἀπ' ὅπου θά μπορούσαν νά μιλήσουν, — δέν ἔχουν ἀκροατήριο, πού νά ἀκούει μέ πάθος καί νά ἐπιδοκιμάζει τούς ὁμιλητές, — βρίσκεται στό γεγονός, ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δέ βλέπουν πουθενά μέσα στό λαό τή δύναμη, στήν ὁποία θ' ἄξιζε τόν κόπο ν' ἀπευθύνονται μέ καταγγελίες ἐνάντια στήν «παντοδύναμη» ρωσική κυβέρνηση. Τώρα ὅμως ὅλα αὐτά ἀλλάζουν μέ τεράστια ταχύτητα. Μιά τέτοια δύναμη ὑπάρχει: εἶναι τό ἐπαναστατικό προλεταριάτο, πού ἔχει ἀποδείξει ὅτι εἶναι πρόθυμο ὄχι μόνο νά ἀκούει καί νά ὑποστηρίζει τό κάλεσμα σέ πολιτικό ἀγώνα, μά καί νά ρίχνεται θαρραλέα στόν ἀγώνα. Τώρα εἴμαστε σέ θέση, καί εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά δημιουργήσουμε τό βῆμα γιά τό ξεσκέπασμα τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης μπροστά

σ' ὅλο τό λαό· ἓνα τέτοιο βῆμα θά εἶναι ἡ σοσιαλδημοκρατική ἐφημερίδα. Ἡ ρωσική ἐργατική τάξη, σέ διάκριση ἀπό τίς ἄλλες τάξεις καί τά ἄλλα στρώματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, δείχνει συνεχές ἐνδιαφέρον γιά τίς πολιτικές γνώσεις, παρουσιάζει συνεχῶς (καί ὄχι μόνο σέ περιόδους ἰδιαίτερου ἀναβρασμοῦ) τεράστια ζήτηση παράνομης φιλολογίας. Μέ τή μαζική αὐτή ζήτηση, μέ τή δημιουργία ἔμπειρων ἐπαναστατῶν καθοδηγητῶν, πού ἔχει ἤδη ἀρχίσει, μέ τή συγκεντροποίηση τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού τήν κάνει πραγματικό ἀφεντικό στίς ἐργατικές συνδικαίους τῶν μεγάλων πόλεων, στούς ἐργοστασιακοὺς συνδικαίους καί στίς ἐργοστασιακές κωμοπόλεις, τό προλεταριάτο εἶναι ἀπόλυτα σέ θέση νά ἀναλάβει τήν ἴδρυση μιᾶς πολιτικῆς ἐφημερίδας. Καί μέσω τοῦ προλεταριάτου ἡ ἐφημερίδα θά διεισδύσει μέσα στούς μικροαστοὺς τῆς πόλης, στούς βιοτέχνες τοῦ χωριοῦ καί στούς ἀγρότες καί θά γίνεῖ μιᾶ πραγματική λαϊκή πολιτική ἐφημερίδα.

Ὁ ρόλος ὅμως τῆς ἐφημερίδας δέν περιορίζεται μόνο στή διάδοση ἰδεῶν, μόνο στήν πολιτική διαπαιδαγώγηση καί στήν προσέλευση πολιτικῶν συμμάχων. Ἡ ἐφημερίδα δέν εἶναι μόνο συλλογικός προπαγανδιστής καί συλλογικός διαφωτιστής, μά καί συλλογικός ὁργανωτής. Σάν συλλογικός ὁργανωτής ἡ ἐφημερίδα μπορεῖ νά παραβληθεῖ μέ τίς σκαλωσιές πού φτιάχνονται γύρω ἀπὸ ἓνα χτίριο πού χτίζεται καί χαράζουν τό περίγραμμα τῆς οἰκοδομῆς, διευκολύνουν τήν ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στούς διάφορους οἰκοδόμους, τοὺς βοηθοὺν νά κατανέμουν τή δουλειά καί νά ἔχουν τήν ἐποπτεία τῶν κοινῶν ἀποτελεσμάτων πού ἐπιτεύχθηκαν μέ τήν ὁργανωμένη δουλειά. Μέ τή βοήθεια τῆς ἐφημερίδας καί σέ σύνδεση μ' αὐτή θά διαμορφώνεται ἀπὸ μόνη της μιᾶ μόνιμη ὁργάνωση πού θ' ἀσχολεῖται ὄχι μόνο μέ τήν τοπική, μά καί μέ τή συστηματική γενική δουλειά, πού θά μαθαίνει στά μέλη της νά παρακολουθοῦν προσεχτικά τά πολιτικά γεγονότα, νά ἐκτιμοῦν τή σημασία τους καί τήν ἐπίδρασή τους στά διάφορα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, νά ἐπεξεργάζονται τίς κατάλληλες μεθόδους, μέ τίς ὁποῖες τό ἐπαναστατικό κόμμα θά ἐπιδρᾷ πάνω σ' αὐτά τά γεγονότα. Καί μόνο τό τεχνικό καθῆκον — νά ἐξασφαλιστεῖ ὁ ταχτικός ἐφοδιασμός τῆς ἐφημερίδας μέ ὕλη καί ἡ ταχτική διανομή της — ἐπιβάλλει νά δημιουργηθεῖ ἓνα δίκτυ ἀπὸ τοπικοὺς πράχτορες τοῦ ἐνιαίου κόμματος, πράχτορες πού νά ἔχουν ζωντανή ἐπαφή μεταξύ τους, νά ξέρουν τή γενική κατάσταση, νά συνηθίσουν νά ἐκπληρῶνουν ταχτικά τοὺς ἐπιμέρους σκοποὺς τῆς δουλειᾶς πού γίνεται

σέ πανρωσική κλίμακα καί νά δοκιμάζουν τίς δυνάμεις τους στήν ὀργάνωση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐπαναστατικῆς ἐνέργειας. Αὐτό τό δίχτυ πραχτόρων * θά ἀποτελέσει τό σκελετό ἐκείνης ἀκριβῶς τῆς ὀργάνωσης πού μᾶς χρειάζεται: ἀρκετά μεγάλης, ὥστε νά ἀγκαλιάσει ὁλόκληρη τή χώρα· ἀρκετά πλατιᾶς καί πολύπλευρης, ὥστε νά ἐφαρμόσει ἓνα αὐστηρό καί λεπτομερειακό καταμερισμό δουλειᾶς· ἀρκετά συνεποῦς, ὥστε νά μπορεῖ σέ κάθε περίσταση, σέ κάθε «στροφή» καί ἀπρόοπτη ἀλλαγή νά κάνει σταθερά τή δουλειά της· ἀρκετά εὐλύγιστης, ὥστε νά μπορεῖ, ἀπό τό ἓνα μέρος, ν' ἀποφεύγει τή μάχη σέ ἀνοιχτό πεδίο μ' ἓνα συντριπτικά ὑπέρτερο ἐχθρό, ὅταν αὐτός ἔχει συγκεντρώσει σ' ἓνα μόνο σημεῖο ὅλες του τίς δυνάμεις, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος νά μπορεῖ νά ἐπωφελεῖται ἀπό τή δυσκινησία αὐτοῦ τοῦ ἐχθροῦ καί νά τοῦ ἐπιτίθεται ἐκεῖ καί τότε, πού αὐτός λιγότερο περιμένει ἐπίθεση. Σήμερα προστά μας ὀρθώνεται ἓνα σχετικά εὐκόλο καθῆκον — νά ὑποστηρίξουμε τούς φοιτητές πού κάνουν διαδηλώσεις στούς δρόμους τῶν μεγάλων πόλεων. Αὔριο θά ἔχουμε ἴσως ἓνα πιο δύσκολο καθῆκον — λχ. νά ὑποστηρίξουμε τό κίνημα τῶν ἀνέργων σέ μιά ὀρισμένη περιφέρεια. Μεθαύριο πρέπει νά βρεθοῦμε στή θέση μας, γιά νά πάρουμε μέρος κατά ἐπαναστατικό τρόπο σ' ἓνα ἀγροτικό ξεσήκωμα. Σήμερα πρέπει νά ἐπωφεληθοῦμε ἀπό τήν ὄξυνση τῆς πολιτικῆς κατάστασης πού προκάλεσε ἡ ἐκστρατεία τῆς κυβέρνησης ἐνάντια στά ζέμστβο. Αὔριο πρέπει νά ὑποστηρίξουμε τό ξεσήκωμα τοῦ πληθυσμοῦ ἐνάντια στίς αὐθαιρεσίες τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου ἀποχαλινωμένου τσαρικοῦ βασιβουζούκου καί νά βοηθήσουμε — μέ τό μποῦκοτάρισμα, μέ τίς διαρκεῖς παρενοχλήσεις, τίς διαδηλώσεις κτλ. — νά τοῦ δοθεῖ ἓνα τέτοιο μάθημα, ὥστε ν' ἀναγκαστεῖ νά ὑποχωρήσει ἀνοιχτά. Τέτοιος βαθμός μαχητικῆς προετοιμασίας μπορεῖ νά ἀποκτηθεῖ μόνο μέ τή συνεχῆ δράση πού ἀναπτύσσει ἓνας ταχτικός στρατός. Κι ἂν ἐνώσουμε τίς δυνάμεις μας γιά τήν ἐκδοση μιᾶς κοινῆς ἐφημερίδας, μιά τέτοια δουλειά θά προετοιμάσει καί θ' ἀναδείξει ὄχι μόνο τούς πιο ἱκανούς προπαγανδιστές, ἀλλά καί τούς πιο ἐπι-

* Εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ πράχτορες αὐτοί θά μπορέσουν νά δουλέψουν μέ ἐπιτυχία μόνο ὑπό τόν ὅρο ὅτι θά βρίσκονται σέ πολύ στενή ἐπαφή μέ τίς τοπικές ἐπιτροπές (ὁμάδες, ὁμίλους) τοῦ κόμματός μας. Καί γενικά ὅλο τό σχέδιο πού χαράξαμε δέν μπορεῖ, βέβαια, νά πραγματοποιηθεῖ παρά μόνο μέ τήν πιο ἐνεργό ὑποστήριξη τῶν ἐπιτροπῶν πού πολλές φορές ἔκαναν βήματα πρὸς τήν ἐνοποίηση τοῦ κόμματος καί πού — ἔχουμε τήν πεποίθηση — θά πετύχουν τήν ἐνοποίηση αὐτή σήμερα-αὔριο, μέ τή μιά ἢ τήν ἄλλη μορφή.

δέξιους οργανωτές, τούς πίο προικισμένους πολιτικούς ηγέτες του κόμματος, πού θά είναι ίκανοί νά δόσουν, στήν κατάλληλη στιγμή, τό σύνθημα τῆς αποφασιστικῆς μάχης καί νά τή διευθύνουν.

Κλείνοντας, θά θέλαμε νά προσθέσουμε λίγα λόγια, γιά νά αποφευχθεῖ μιά ἐνδεχόμενη παρεξήγηση. Μιλήσαμε ὅλο τό διάστημα γιά τή συστηματική, προγραμματισμένη προετοιμασία, μ' αὐτό ὅμως δέ θέλαμε καθόλου νά ποῦμε ὅτι ἡ ἀπολυταρχία μπορεῖ νά πέσει ἀποκλειστικά καί μόνο ὕστερα ἀπό μιά συστηματική πολιορκία, εἴτε ἀπό μιά ὁργανωμένη ἔφοδο. Μιά τέτοια ἄποψη θά ἦταν ἓνας παράλογος δογματισμός. Ἀπεναντίας, εἶναι πολύ δυνατό καί ἱστορικά πολύ πίο πιθανό ἡ ἀπολυταρχία νά πέσει κάτω ἀπό τήν πίεση μιᾶς ἀπό τίς αὐθόρμητες ἐκείνες ἐκρήξεις ἢ ἐκείνες τίς ἀπρόβλεπτες πολιτικές περιπλοκές, πού τήν ἀπειλοῦν συνεχῶς ἀπ' ὅλες τίς πλευρές. Κανένα, ὅμως, πολιτικό κόμμα δέν μπορεῖ, χωρίς νά πέσει σέ τυχοδιωχτισμό, νά στηρίξει τή δράση του μόνο σέ τέτοιες ἐνδεχόμενες ἐκρήξεις καί περιπλοκές. Πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε τό δρόμο μας καί νά κάνουμε ἀπαρέγκλιτα τή συστηματική δουλειά μας, καί, ὅσο λιγότερο θά ὑπολογίζουμε σέ ἀπρόοπτα τόσο μεγαλύτερη θά εἶναι ἡ πιθανότητα ὅτι δέ θά μᾶς ξαφνιάσει καμιά «ἱστορική στροφή».

ΝΕΑ ΣΦΑΓΗ

Όπως φαίνεται, ζούμε στιγμές πού τό εργατικό μας κίνημα οδηγεί ξανά μέ ακατάσχετη δύναμη στίς βίαιες εκείνες συγκρούσεις, πού τόσο τρομάζουν τήν κυβέρνηση καί τίς εϋπορες τάξεις, τόσο ένθαρρύνουν καί χαροποιοϋν τούς σοσιαλιστές. Ναί, μάς ένθαρρύνουν καί μάς χαροποιοϋν αὐτές οἱ συγκρούσεις, παρά τόν τεράστιο ἀριθμό τῶν θυμάτων τῆς στρατιωτικῆς τρομοκρατίας, γιατί μέ τήν ἀντίστασή της ἡ εργατική τάξη ἀποδείχνει, ὅτι δέν ἀνέχεται τήν κατάσταση ὅπου βρίσκεται, δέ θέλει νά μείνει σκλάβα, δέν ὑποτάσσεται ἀδιαμαρτύρητα στή βία καί στήν αὐθαιρεσία. Τό σημερινό καθεστῶς προκαλεῖ στήν ἐργατική τάξη πάντοτε καί ἀναπόφευχτα, ἀκόμα καί στά πιό εἰρηνικά χρόνια, ἀμέτρητα θύματα. Χιλιάδες καί δεκάδες χιλιάδες ἄνθρωποι, πού σ' ὅλη τους τή ζωή μοχθοϋν γιά νά δημιουργήσουν πλούτη γιά τούς ἄλλους, ἀφανίζονται ἀπό τούς λιμούς καί τό συνέχῃ ὑποσιτισμό, πεθαίνουν πρόωρα ἀπό ἀρρώστιες πού τίς προκαλοϋν οἱ ἀπαίσιοι ὅροι δουλειᾶς, οἱ ἄθλιες συνθῆκες κατοικίας καί ἡ ἀνεπαρκῆς ἀνάπαυση. Καί ἀξίζει ἑκατό φορές τόν τίτλο τοῦ ἥρωα ὁποῖος προτιμάει νά πεθάνει σέ ἀνοιχτό ἀγῶνα ἐνάντια στούς ὑπερασπιστές καί στούς φρουρούς τοῦ ἐπαίσχυντου αὐτοῦ καθεστῶτος, παρά νά ἀργοπεθαίνει σάν ἕνα κακομοιριασμένο, ἐξαντλημένο καί πειθήνιο ψωράλογο. Δέ θέλουμε καθόλου νά ποῦμε, ὅτι ἡ πάλι σῶμα πρὸς σῶμα μέ τήν ἀστυνομία εἶναι ἡ καλύτερη μορφή πάλης. Ἀπεναντίας, τονίζουμε πάντα στούς ἐργάτες ὅτι συμφέρον τους εἶναι νά κάνουν τήν πάλι πιό ἥρεμη καί πιό συγκρατημένη, νά φροντίζουν νά διοχετεύσουν κάθε δυσaréσκεια πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς ὑποστήριξης τῆς ὁργανωμένης πάλης τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος. Ἡ κύρια ὁμως πηγή, πού τροφοδοτεῖ τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία, εἶναι ἀκριβῶς τό πνεῦμα διαμαρτυρίας τῶν ἐργα-

τικῶν μαζῶν, πού στίς συνθῆκες τῆς καταπίεσης καί τῆς βίας ὅπου βρίσκονται οἱ ἐργάτες δέν μπορεῖ παρά νά ξεσπάει ἀπό καιρό σέ καιρό σέ βίαιες ἐκρήξεις. Οἱ ἐκρήξεις αὐτές ξυπνοῦν γιά μιά συνειδητή ζωή τά πιά πλάτιά στρώματα τῶν ἐργατῶν, πού συνθλίβονται κάτω ἀπό τό βάρος τῆς ἀνέχειας καί τῆς ἀμάθειας, ἀναπτύσσουν μέσα τους τό πνεῦμα τοῦ εὐγενικοῦ μίσους ἐνάντια στούς καταπιεστές καί στούς ἐχθρούς τῆς ἐλευθερίας. Νά γιατί ἡ εἶδηση γιά μιά σφαγή, σάν κι αὐτή πού ἔγινε λχ. στό ἐργοστάσιο Ὁμποῦχοφ στίς 7 τοῦ Μάη, μᾶς κάνει ν' ἀναφωνήσουμε: «Ἡ ἐργατική ἐξέγερση πνίγηκε, ζήτω ἡ ἐργατική ἐξέγερση!».

Ἦταν ἓνας καιρός, καί σχετικά ὄχι πολύ μακρινός, πού τά ἐργατικά ξεσηκώματα ἀποτελοῦσαν σπάνια ἐξαίρεση, προκαλοῦνταν μόνο ἀπό ὀρισμένες εἰδικές συνθῆκες. Τώρα τά πράγματα ἄλλαξαν. Ἐδῶ καί λίγα χρόνια περάσαμε μιά περίοδο βιομηχανικῆς ἀνθισης, ἡ ἐμπορική κίνηση ἦταν ζωηρή, ὑπῆρχε μεγάλη ζήτηση ἐργατῶν. Καί παρ' ὅλα αὐτά οἱ ἐργάτες ἔκαναν μιά σειρά ἀπεργίες, ἐπιδιώκοντας καλύτερους ὅρους ἐργασίας: οἱ ἐργάτες κατάλαβαν, ὅτι δέν πρέπει νά ἀφήνουν νά τοὺς ξεφεύγει ἡ στιγμή, ὅτι πρέπει νά ἐπωφελοῦνται ἀκριβῶς ἀπό τόν καιρό πού τά κέρδη τῶν ἐργοστασιαρχῶν εἶναι ἐξαιρετικά μεγάλα καί εἶναι εὐκόλοτερο νά τοὺς ἐξαναγκάσει κανεῖς νά κάνουν παραχωρήσεις. Νά ὅμως πού ἡ ἀνθιση ἀντικαταστάθηκε ἀπό τήν κρίση: τά ἐμπορεύματα μένουν στά χέρια τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τά κέρδη τους ἐλαττώνονται, οἱ χρεοκοπίες αὐξάνουν, τά ἐργοστάσια ἐλαττώνουν τήν παραγωγή, ἀπολύονται ἐργάτες πού μένουν στούς δρόμους κατά μάζες χωρίς ἓνα κομμάτι ψωμί. Οἱ ἐργάτες εἶναι ἀναγκασμένοι νά παλαίβουν ἀπεγνωσμένα ὄχι πιά γιά τήν καλυτέρευση τῆς θέσης τους, ἀλλά γιά τή διατήρηση τῆς παλιᾶς κατάστασης πραγμάτων, γιά νά λιγοστέψουν τίς ζημιές πού τοὺς φορτώνει ὁ ἐργοστασιάρχης. Ἔτσι τό ἐργατικό κίνημα βαθαίνει καί πλαταίνει: στήν ἀρχή ἀγώνας σέ ἐξαιρετικές μεμονωμένες περιπτώσεις, ὕστερα ἀγώνας ἐπίμονος καί ἀδιάκοπος σέ περίοδο ἀναζωογόνησης τῆς βιομηχανίας καί ζωηρῆς ἐμπορικῆς κίνησης, τέλος, — ὁ ἴδιος ἀδιάκοπος καί ἐπίμονος ἀγώνας σέ περίοδο κρίσης. Τώρα μπορούμε πιά νά ποῦμε, ὅτι τό ἐργατικό κίνημα ἔγινε μόνιμο φαινόμενο τῆς ζωῆς μας, ὅτι θ' ἀναπτύσσεται μέσα σέ ὅποιεσδήποτε συνθῆκες.

Τὸ πέρασμα, ὅμως, ἀπό τή βιομηχανική ἀναζωογόνηση στήν κρίση δέ θά διδάξει τοὺς ἐργάτες μόνο ὅτι ἡ ἐνιαία πάλη ἔγινε γι' αὐτοὺς μόνιμη ἀναγκαιότητα. Τὸ πέρασμα αὐτό θά διαλύσει

ἐπίσης καί τίς βλαβερές αὐταπάτες πού εἶχαν ἀρχίσει νά διαμορφώνονται στήν περίοδο τῆς βιομηχανικῆς ἀνθισης. Πότε ἐδῶ καί πότε ἐκεῖ οἱ ἐργάτες μέ τίς ἀπεργίες κατόρθωναν σχετικὰ εὐκόλα ν' ἀναγκάζουν τ' ἀφεντικά νά κάνουν παραχωρήσεις καί ἄρχισαν νά ὑπερβάλλουν τή σημασία αὐτῆς τῆς «οἰκονομικῆς» πάλης, ἄρχισαν νά ξεχνοῦν ὅτι ἐκεῖνο πού κατορθώνουν στήν καλύτερη περίπτωση μέ τά ἐπαγγελματικά σωματεῖα (συντεχνίες) καί τίς ἀπεργίες εἶναι νά πετυχαίνουν κάπως εὐνοϊκότερους ὅρους πούλησης τοῦ ἐμπορεύματος πού λέγεται ἐργατική δύναμη. Τά σωματεῖα, ὅμως, καί οἱ ἀπεργίες δέν μποροῦν νά βοηθήσουν, ὅταν αὐτό τό «ἐμπόρευμα», λόγω τῆς κρίσης, δέν ἔχει ζήτηση, δέν μποροῦν ν' ἀλλάξουν τίς συνθήκες πού μετατρέπουν τήν ἐργατική δύναμη σέ ἐμπόρευμα, πού καταδικάζουν τίς μάζες τῶν ἐργαζομένων στή μεγαλύτερη φτώχεια καί στήν ἀνεργία. Γιά ν' ἀλλάξουν αὐτές οἱ συνθήκες, χρειάζεται ἐπαναστατικός ἀγώνας ἐνάντια σ' ὅλο τό σύγχρονο κοινωνικό καί πολιτικό καθεστῶς, καί ἡ βιομηχανική κρίση θά ἀναγκάσει πολλούς, πάρα πολλούς, ἐργάτες νά πεισθοῦν γιά τήν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς ἀλήθειας.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στή σφαγή τῆς 7 τοῦ Μάη. Παραθέτουμε παρακάτω τίς πληροφορίες πού ἔχουμε γιά τίς ἀπεργίες τοῦ Μάη καί γιά τίς ταραχές τῶν ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης⁹. Ἐδῶ θά ἀναλύσουμε ἐπίσης τήν ἀστυνομική ἀνακοίνωση γιά τή σφαγή τῆς 7 τοῦ Μάη. Τόν τελευταῖο καιρό ἔχουμε κάπως συνηθίσει στίς κυβερνητικές (καί στίς ἀστυνομικές ἐπίσης) ἀνακοινώσεις γιά τίς ἀπεργίες, τίς διαδηλώσεις καί τίς συγκρούσεις μέ τό στρατό· διαθέτουμε τώρα ἄρκετό ὕλικό γιά νά κρίνουμε κατά πόσο εἶναι ἀξιόπιστες οἱ ἀνακοινώσεις αὐτές καί μποροῦμε κάποτε κι ἀπό τόν καπνό τῆς ἀστυνομικῆς ψευτιᾶς νά μαντεύουμε τή φωτιά τῆς λαϊκῆς ἀγανάχτησης.

«Στίς 7 τοῦ Μάη — ἀναφέρει ἡ ἐπίσημη ἀνακοίνωση — ὕστερα ἀπό τό διάλειμμα γιά τό μεσημεριανό φαγητό, στό ἐργοστάσιο ἀτσαλιοῦ τοῦ Ὀμποῦχοφ, στό χωριό Ἀλεξάντροβσκι πού βρίσκεται στή δημοσιά τοῦ Σλίσσελμπουργκ, 200 περίπου ἐργάτες τῶν διάφορων τμημάτων τοῦ ἐργοστασίου σταμάτησαν τή δουλειά καί, σέ συζήτηση μέ τόν ὑποδιευθυντή τοῦ ἐργοστασίου ἀντισυνταγματάρχη Ἰβανόφ, διατύπωσαν διάφορες ἀβάσιμες ἀπαιτήσεις».

Στήν περίπτωση πού οἱ ἐργάτες σταμάτησαν τή δουλειά χωρίς νά προειδοποιήσουν δύο βδομάδες νωρίτερα — ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι τό σταμάτημα τῆς δουλειᾶς δέν προκλήθηκε ἀπό

παρανομίες τῶν ἀφεντικῶν, ὅπως συμβαίνει πολύ συχνά — τότε ἡ πράξη αὐτή ἀκόμα καί σύμφωνα μέ τή ρωσική νομοθεσία (πού τον τελευταῖο καιρό συμπληρώνεται συστηματικά καί γίνεται ὅλο καί πιά αὐστηρή γιά τούς ἐργάτες) ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἀστυνομική παράβαση καί ὑπάγεται στή δικαιοδοσία τοῦ εἰρηνοδίκη. Ἡ ρωσική κυβέρνηση, ὅμως, γίνεται ἔτι καί πιά γελοία μέ τίς αὐστηρότητές της: ἀπό τό ἓνα μέρος, ἐκδίδονται νόμοι πού καθορίζουν νέα ἀδικήματα (ὅπως λχ. αὐθαίρετη ἐγκατάλειψη τῆς ἐργασίας ἢ συμμετοχή σέ συγκέντρωση πού ἐπιφέρει ζημιά σέ ξένη ιδιοκτησία, εἴτε προβάλλει βίαιη ἀντίσταση στίς ἐνοπλες δυνάμεις), γίνονται αὐστηρότερες οἱ τιμωρίες γιά τίς ἀπεργίες κτλ., καί ἀπό τό ἄλλο μέρος, χάνεται καί ἡ φυσική καί ἡ πολιτική δυνατότητα νά ἐφαρμόζονται αὐτοί οἱ νόμοι καί νά ἐπιβάλλονται οἱ προβλεπόμενες ἀπό τό νόμο τιμωρίες. Δέν ὑπάρχει ἡ φυσική δυνατότητα νά ζητοῦνται εὐθύνες ἀπό χιλιάδες καί δεκάδες χιλιάδες ἀνθρώπους γιά ἄρνηση ἐργασίας, γιά ἀπεργία, γιά «συγκέντρωση». Δέν ὑπάρχει ἡ πολιτική δυνατότητα νά γίνεται σέ κάθε τέτοια περίπτωση δίκη, γιατί ὅπως καί γιά ὁργανώσεις τῆ σύνθεσης τοῦ δικαστηρίου, ὅσο καί νά εὐνοοῦναι τή δημοσιότητα, πάλι θά μείνουν ἔστω καί ἵχνη δίκης, καί «δίκης» ὄχι βέβαια σέ βάρος τῶν ἐργατῶν, ἀλλά σέ βάρος τῆς κυβέρνησης. Καί νά πού οἱ ποινικοί νόμοι πού ἐκδόθηκαν μέ ἄμεσο σκοπό νά διευκολυνθεῖ ἡ πολιτική πάλη τῆς κυβέρνησης ἐνάντια στό προλεταριάτο (καί ταυτόχρονα νά συγκαλυφθεῖ ὁ πολιτικός χαρακτήρας τῆς πάλης αὐτῆς μέ «κρατικούς» συλλογισμούς γιά τή «δημόσια τάξη» κτλ), ἀπωθοῦνται ἀνελέητα σέ τελευταία μοίρα ἀπό τήν ἄμεση πολιτική πάλη, ἀπό τήν ἀνοιχτή ἀναμέτρηση στούς δρόμους. Ἡ «δικαιοσύνη» πετάει τή μάσκα τῆς ἀμεροληψίας καί τῆς ἀνωτερότητας καί τό βάζει στά πόδια, ἐγκαταλείποντας τό πεδίο τῆς μάχης στήν ἀστυνομία. στούς χωροφύλακες καί στούς κοζάκους, πού γίνονται δεχτοί μέ πέτρες.

Θυμηθεῖτε, πράγματι, πῶς ἡ κυβέρνηση προβάλλει σάν ἐπιχείρημα τά «αἰτήματα» τῶν ἐργατῶν. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ νόμου τό σταμάτημα τῆς δουλειᾶς εἶναι ἀδίκημα ἀνεξάρτητα ἀπό τό ποιά ἦταν τά αἰτήματα τῶν ἐργατῶν. Ἡ κυβέρνηση, ὅμως, ἔχει ἀκριβῶς χάσει τή δυνατότητα νά στηρίζεται στό νόμο, πού ἡ ἴδια ἔχει ἐκδόσει πρίν λίγο καιρό, καί τήν τιμωρία τῶν ἐργατῶν «μέ δικά της μέσα» προσπαθεῖ νά τή δικαιολογήσει μέ τή δήλωση ὅτι τά αἰτήματά τους ἦταν ἀβάσιμα. Καί ποίος ἦταν ὁ κριτής σ' αὐτό τό ζήτημα; Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Ἰβα-

νόφ, ὁ ὑποδιευθυντής τοῦ ἐργοστασίου, δηλ. ἀκριβῶς ἡ διεύθυνση ἐνάντια στήν ὁποία παραπονέθηκαν οἱ ἐργάτες! Δέν εἶναι ν' ἀπορεῖ κανείς πού οἱ ἐργάτες ἀπαντοῦν μέ πέτρες στίς ἐξηγήσεις αὐτές τῶν κρατούντων!

Καί νά, ὅταν οἱ ἐργάτες βγῆκαν ὅλοι στό δρόμο καί σταμάτησαν τήν κυκλοφορία τῶν ἱπποκίνητων τράμ, ἄρχισε πιά μιᾷ ἀληθινῇ μάχῃ. Ὅπως φαίνεται, οἱ ἐργάτες μάχονταν μ' ὅλες τους τίς δυνάμεις, γιατί κατόρθωσαν ν' ἀποκρούσουν *δυό φορές* τήν ἐπίθεση τῆς ἀστυνομίας, τῶν χωροφυλάκων, τῆς ἔφιππης φρουρᾶς καί τῶν ἔνοπλων ομάδων τοῦ ἐργοστασίου * — κι αὐτό παρά τό γεγονός ὅτι μοναδικό τους ὄπλο ἦταν οἱ πέτρες. Ἄν πιστέψουμε τήν ἀστυνομική ἀνακοίνωση, εἶναι ἀλήθεια πῶς ἀκούστηκαν «κάτι πυροβολισμοί» καί ἀπό τήν πλευρά τοῦ πλήθους — κανένας ὅμως δέν τραυματίστηκε ἀπ' αὐτούς τούς πυροβολισμούς. Οἱ πέτρες ὅμως πέφταν «βροχή», καί οἱ ἐργάτες ἔδειξαν ὄχι μόνο ἐπιμονή στήν ἀντίσταση, ἀλλά καί ἐφευρετικότητα, ἱκανότητα νά προσαρμόζονται ἀμέσως στίς συνθῆκες καί νά διαλέγουν τήν καλύτερη μορφή πάλης. Κατέλαβαν τίς γειτονικές αὐλές καί πετροβολοῦσαν πίσω ἀπό τούς φράχτες τούς βασιβουζούκους τοῦ τσάρου· ἔτσι, καί ὕστερα ἀπό τρεῖς ὁμοβροντίες, ἀπό τίς ὁποῖες σκοτώθηκε ἓνας (ἄραγε μόνο ἓνας;) ἐργάτης καί τραυματίστηκαν ὀχτώ (;) (ὁ ἓνας πέθανε τήν ἐπομένη), ἄκόμα καί ὕστερα ἀπ' αὐτό, παρά τό γεγονός ὅτι ἔφυγε τό πλῆθος, ἡ μάχη συνεχίστηκε, καί οἱ λόχοι τοῦ συντάγματος πεζικοῦ τοῦ Ὁμσκ πού κλήθηκαν, ὑποχρεώθηκαν «νά ξεκαθαρίσουν ἀπό τούς ἐργάτες» τίς γειτονικές αὐλές.

Ἡ κυβέρνηση νίκησε. Κάθε ὅμως τέτοια νίκη θά φέρνει σταθερά ὅλο καί πιό κοντά τήν ὀριστική ἥττα της. Κάθε μάχη μέ τό λαό θά αὐξάνει τόν ἀριθμό τῶν ἀγαναχτισμένων καί ἑτοιμῶν γιά μάχη ἐργατῶν καί θά προωθεῖ τούς πιό ἔμπειρους, τούς καλύτερα ἐξοπλισμένους, τούς πιό τολμηρούς στή δράση ἡγέτες. Εἴχαμε κιόλας τήν εὐκαιρία νά μιλήσουμε γιά τό σχέδιο σύμφωνα μέ τό ὁποῖο πρέπει νά δροῦν οἱ ἡγέτες. Δείξαμε ἐπανειλημ-

* Σημειώνουμε μέ τήν εὐκαιρία αὕτη ὅτι ἡ κυβερνητική ἀνακοίνωση λέει πῶς οἱ «ἐνοπλες ομάδες τοῦ ἐργοστασίου» «βρίσκονταν ἤδη σέ ἐπιφυλακή στήν αὐλή τοῦ ἐργοστασίου», καί μόνο ἀργότερα κλήθηκαν οἱ χωροφύλακες, ἡ ἔφιππη φρουρά καί οἱ ἀστυφύλακες. Ἀπό πότε ὅμως καί γιατί κρατοῦσαν σ' ἐπιφυλακή στήν αὐλή τοῦ ἐργοστασίου τίς ἐνοπλες ομάδες; Μήπως ἀπό τήν πρωτομαγιά; Μήπως περίμεναν ἐργατική διαδήλωση; Αὐτό δέν τό ξέρουμε, εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητο, ὅτι ἡ κυβέρνηση κρύβει σκόπιμα τά στοιχεῖα πού ἔχει γιά τήν αἰτία πού προκάλεσε καί γιά τό πῶς φούντωσε ἡ δυσaráσκεia καί ὁ ἀναβρασμός τῶν ἐργατῶν.

μένα ὅτι εἶναι ἀπόλυτη ἀνάγκη νά ὑπάρχει γερή ἐπαναστατική ὀργάνωση. Σχετικά ὅμως μέ γεγονότα, ὅπως ἡ 7 τοῦ Μάη, πρέπει νά μή μᾶς διαφεύγουν καί τά παρακάτω.

Τελευταῖα εἰπώθηκαν πάρα πολλά γιά τό ὅτι ὁ ἀγώνας στούς δρόμους ἐνάντια σ' ἓνα σύγχρονο στρατό εἶναι ἀδύνατος καί δέν ἔχει ἐλπίδα ἐπιτυχίας· σ' αὐτό τό σημεῖο ἐπέμεναν ἰδιαίτερα οἱ «κριτικοί» ἐξυπνάκηδες, πού σέρβιραν τήν παλιά σαβούρα τῆς ἀστικῆς σοφίας σάν καινούργια συμπεράσματα τῆς ἀμερόληπτης ἐπιστήμης, διαστρεβλώνοντας στήν προκειμένη περίπτωση τά λόγια τοῦ Ἑνγκελς πού εἶχε μιλήσει, καί μάλιστα μέ ἐπιφυλάξεις, μόνο γιά τήν προσωρινή ταχτική τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν¹⁰. Βλέπουμε ἀκόμα καί ἀπό τό παράδειγμα μιᾶς μεμονωμένης σύγκρουσης, ὅτι ὅλες αὐτές οἱ φλυαρίες εἶναι ἐντελῶς ἀνόητες. Ἀγώνας στούς δρόμους μπορεῖ νά γίνει καί ἀπελπιστική δέν εἶναι ἡ θέση τῶν ἀγωνιστῶν, μά ἡ θέση τῆς κυβέρνησης, ὅταν θάχει νά κάνει μέ τούς ἐργάτες ὄχι ἐνός μόνο ἐργοστασίου. Στή σύγκρουση τῆς 7 τοῦ Μάη οἱ ἐργάτες δέν εἶχαν τίποτε ἄλλο ἐξόν ἀπό πέτρες — καί, ἐννοεῖται, δέν θᾶναι ἡ ἀπαγόρευση τοῦ διοικητῆ τῆς πόλης ἐκείνη πού θά τούς ἐμποδίσαι νά ἐφοδιαστοῦν τήν ἐπόμενη φορά μέ ἄλλα ὅπλα. Οἱ ἐργάτες ἦταν ἀπροετοίμαστοι, ἦταν μόνο 3¹/₂ χιλιάδες, καί παρ' ὅλα αὐτά ἀπέκρυσαν ἑκατοντάδες ἄντρες τῆς ἐφιππης φρουρᾶς, τῆς χωροφυλακῆς, τῶν ἀστυφυλάκων καί τοῦ πεζικοῦ. Γιά θυμηθεῖτε, μπόρεσε ἄραγε εὐκόλα ἡ ἀστυνομία νά πάρει μέ ἔφοδο ἓνα καί μόνο σπίτι, τό σπίτι ἀριθμός 63 τῆς δημοσιᾶς τοῦ Σλίτσελμπουργκ!¹¹. Γιά σκεφθεῖτε, ἂν θά τῆς εἶναι εὐκόλο «νά ξεκαθαρίσει ἀπό τούς ἐργάτες» ὄχι μόνο δύο-τρεῖς αὐλές καί σπίτια, ἀλλά ὀλόκληρες ἐργατικές συνοικίες τῆς Πετρούπολης! Δέ θά χρειαστεῖ ἄραγε, ὅταν τά πράγματα φτάσουν ὥς τόν ἀποφασιστικό ἀγώνα, «νά ξεκαθαρίζει» καί τά σπίτια καί τίς αὐλές τῆς πρωτεύουσας, ὄχι μόνο ἀπό τούς ἐργάτες, ἀλλά καί ἀπ' ὅλους ἐκείνους, πού δέν ξέχασαν τήν ἀποτρόπαια σφαγή τῆς 4 τοῦ Μάρτη¹², πού δέ συμβιβάστηκαν μέ τήν ἀστυνομική κυβέρνηση, ἀλλά ἀπλῶς δείλιασαν μπροστά σ' αὐτή καί δέν πιστεύουν ἀκόμα στίς δυνάμεις τους;

Σύντροφοι! Φροντίστε νά συγκεντρώσετε τά ὀνόματα ὅλων τῶν σκοτωμένων καί τῶν τραυματιῶν τῆς 7 τοῦ Μάη. Ὅλοι οἱ ἐργάτες τῆς πρωτεύουσας ἄς τιμοῦν τήν μνήμη τους καί ἄς ἐτοιμάζονται γιά καινούργιο ἀποφασιστικό ἀγώνα ἐνάντια στήν ἀστυνομική κυβέρνηση γιά τή λαϊκή λευτεριά!

ΕΝΑ ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

Ἐφιστοῦμε τήν προσοχή τῶν ἀναγνωστῶν στό ὑπόμνημα τοῦ Βίττε, πού τό κυκλοφόρησαν οἱ ἐκδόσεις Ντίτς στή Στῦτγάρδη, καί τό δημοσίευσε τό περιοδικό «Ζαριά»¹³. Τό «Ἵπόμνημα» πού στρέφεται ἐναντια στό σχέδιο τοῦ πρώην ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν Γκορεμίκιν, σχετικά μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο στά κυβερνεῖα ἐκεῖνα ὅπου δέν εἶχε εἰσαχθεῖ, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον σάν ἓνα ἔγγραφο πού ἀποκαλύπτει ἀσύστολα τούς πιό ἐνδόμυχους πόθους τῶν κυβερνητῶν μας. Ἐλπίζουμε σ' ἓνα ἀπό τά ἀμέσως ἐπόμενα φύλλα τῆς ἐφημερίδας μας νά μιλήσουμε λεπτομερειακά γιά τό ἐξαιρετικό αὐτό ἔγγραφο, καθώς καί γιά τόν πρόλογο τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. Τόν πρόλογο αὐτόν, πού δείχνει ὅτι ὁ συντάχτης του καταλαβαίνει τήν πολιτική σημασία τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τόν διακρίνει κατά τά ἄλλα ἡ συνηθισμένη, χαρακτηριστική γιά τούς φιλελευθέρους μας ἀνωριμότητα τῆς πολιτικῆς σκέψης.

«Ἰσκρα» ἀρ. φύλλον 5,
Ἰούνης τοῦ 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας «Ἰσκρα»

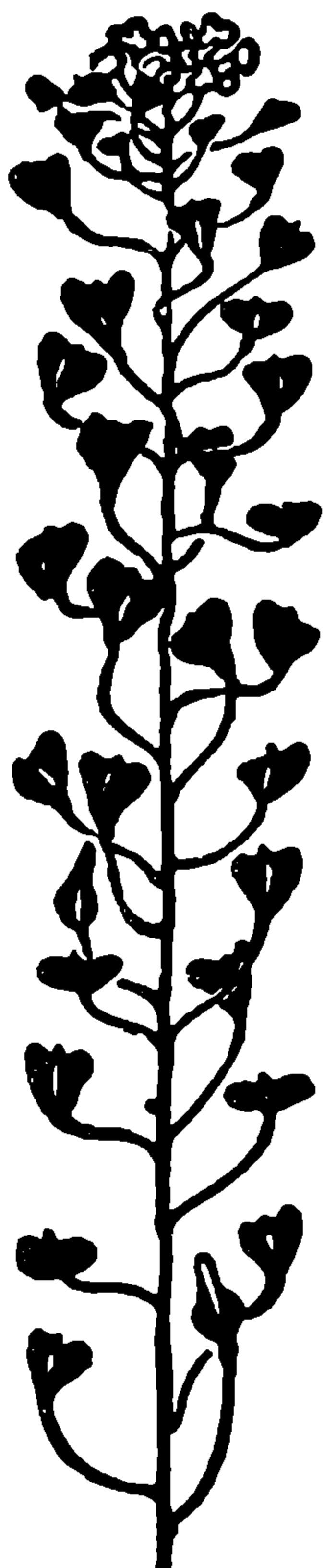
ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ
ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΝΙΒΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ¹⁴

Γράφτηκε τόν 'Ιούννη τοῦ 1901

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1901
στό περιοδικό «Ζαριά» τεῦχος 2-3
Ὑπογραφή: Τ. Π.*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ πού
παραβλήθηκε μέ τό κείμενο
τῆς συλλογῆς: Βλ. Ἰλίν.
«Μέσα σέ 12 χρόνια», 1907*

№ 2-3

Декабрь
1901-го г.Die
MorgenrötheHeft 2-3
Dezember 1901

ЗАРЯ

Соціаль-демократическій
научно-политическій журналъ.
Издается при ближайшемъ
участіи Г. В. Плеханова, В. И.
Засуличъ и П. Б. Аксельрода.

Цѣна 3 руб.

Stuttgart

J. H. W. Dietz Nachf. (G. m. b. H.)

1901

Τό εξώφυλλο τοῦ τεύχους 2-3 τοῦ 1901 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά», ὅπου δημοσιεύτηκαν οἱ ἐργασίες τοῦ Β. Ι. Λένιν: «Οἱ διώχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ», τά πρῶτα τέσσερα κεφάλαια τῆς ἐργασίας «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“» (μέ τόν τίτλο «Οἱ κ. κ. „κριτικοί“ στό ἀγροτικό ζήτημα») καί ἡ «Ἐσωτερική ἀνασκόπηση».

* Αν για τό ρῶσο ἀγρότη ἔχει εἰπωθεῖ πῶς εἶναι φτωχός, παντός ὡς πρὸς τὴν ἐπίγνωση τῆς φτώχειας του, γιὰ τὸν κοινό ρῶσο πολίτη ἢ τό ρῶσο ὑπῆκοο μπορεῖ νά εἰπωθεῖ, πῶς, ὄντας φτωχός ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη, εἶναι ἰδιαίτερα φτωχός ὡς πρὸς τὴν ἐπίγνωση τῆς ἔλλειψης δικαιωμάτων του. Ὅπως ὁ μουζίκος ἔχει συνηθίσει τὴν ἀδιέξοδη ἀθλιότητά του, ἔχει συνηθίσει νά ζεῖ χωρὶς νά συλλογιέται τίς αἰτίες της καὶ τὴ δυνατότητα ἐξάλειψής της, ἔτσι καὶ ὁ κοινός ρῶσος πολίτης ἔχει συνηθίσει γενικά στὴν παντοδυναμία τῆς κυβέρνησης, ἔχει συνηθίσει νά ζεῖ χωρὶς νά συλλογιέται ἂν μπορεῖ νά διατηρηθεῖ ἡ παντοδυναμία αὐτὴ καὶ ἂν ὑπάρχουν ἢ ὄχι παράλληλα μ' αὐτὴ φαινόμενα πού ὑποσκάπτουν τό γερασμένο πολιτικό καθεστῶς. Ἐξαιρετικά καλὸ «ἀντίδοτο» ἐνάντια σ' αὐτὴ τὴν ἔλλειψη πολιτικῆς συνείδησης καὶ σ' αὐτό τό λήθαργο ἀποτελοῦν συνήθως τὰ «μυστικά ἔγγραφα» *, πού δείχνουν ὅτι ὄχι μόνο κάτι ἀδιόρθωτοι ταραξίες ἢ θανάσιμοι ἐχθροὶ τῆς κυβέρνησης, μά καὶ τὰ ἴδια τὰ μέλη τῆς κυβέρνησης, ὡς τοὺς ὑπουργούς καὶ τὸν ἴδιο τὸν τσάρο, ἔχουν ἐπίγνωση τῆς ἀστάθειας τῆς ἀπολυταρχικῆς μορφῆς διακυβέρνησης καὶ ἀναζητοῦν λογῆς-λογῆς μέσα γιὰ νά βελτιώσουν τὴ θέση τους, πού δέν τοὺς φαίνεται καθόλου ἱκανοποιητικὴ. Στὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀνήκει καὶ τό ὑπόμνημα τοῦ Βίττε, πού ἀφοῦ τὰ τσούγκρισε μέ τὸν ὑπουργὸ ἐσωτερικῶν Γκορεμίκιν στό ζήτημα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο στὶς ἀκρινές περιοχές, ἀποφάσισε νά ἐπιδείξει μέ ἰδιαίτερο τρόπο τὴν ὀξυδέρκεια καὶ τὴν ἀφοσίωσή του στὴν ἀπολυταρχία, συντάσσοντας ἓνα κατηγορητήριο ἐνάντια στὰ ζέμστβο **.

* Μιλῶ, ἐννοεῖται, μόνο γιὰ κεῖνο τό εἶδος «ἀντίδοτου» — κάθε ἄλλο παρά μοναδικοῦ καὶ κάθε ἄλλο παρά «πολύ δραστικοῦ» — πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τοῦ τύπου.

** «*II ἀπολυταρχία καὶ τὰ ζέμστβο*. Ἐμπιστευτικὸ ὑπόμνημα τοῦ ὑπουρ-

Ὁ Βίττε κατηγορεῖ τὰ ζέμστβο ὅτι εἶναι ἀσυμβίβαστα μέ τήν ἀπολυταρχία, ὅτι ἀπό τόν ἴδιο τό χαρακτήρα τους εἶναι θεσμός συνταγματικός, ὅτι ἡ ὑπαρξή τους γεννάει ἀναπόφευχτα προστριβές καί συγκρούσεις ἀνάμεσα στούς ἐκπροσώπους τῆς κοινωνίας καί τῆς κυβέρνησης. Τό κατηγορητήριο στηρίζεται σέ (σχετικά) ἄφθονα καί πολύ καλά δουλεμένα στοιχεῖα, κι ἐπειδή εἶναι κατηγορητήριο πολιτικοῦ χαρακτήρα (καί μάλιστα ἀρκετά ιδιόμορφου) μποροῦμε νά εἴμαστε βέβαιοι πώς δέ θά διαβαστεῖ μέ λιγότερο ἐνδιαφέρον καί δέ θά φέρει λιγότερο ὄφελος ἀπ' ὅ,τι τὰ κατηγορητήρια στίς πολιτικές δίκες, πού ἔχουν δημοσιευτεῖ κάποτε στόν τύπο μας.

I

* Ἀς ἐπιχειρήσουμε λοιπόν νά ἐξετάσουμε ἄν δικαιολογεῖται ἀπό τὰ γεγονότα ὁ ἰσχυρισμός ὅτι τὰ ζέμστβο μας εἶναι θεσμός συνταγματικός καί ἄν ναί, τότε σέ ποιό βαθμό καί μέ ποιὰ ἀκριβῶς ἔννοια.

Στό ζήτημα αὐτό ἔχει ἐξαιρετικά σπουδαία σημασία ἡ ἐποχή πού εἰσήχθηκε ὁ θεσμός τῶν ζέμστβο. Ἡ πτώση τῆς δουλοπαροικίας ἦταν μιά τόσο μεγάλη ἱστορική στροφή, πού δέν μποροῦσε παρά νά ξεσκίσει καί τό ἀστυνομικό παραπέτασμα πού κάλυπτε τίς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στίς τάξεις. Ἡ πίο συσπειρωμένη, ἡ πίο μορφωμένη καί ἡ πίο ἐξοικειωμένη μέ τήν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τάξη — ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν — ἀποκάλυψε ἐντελῶς συγκεκριμένα τήν τάση της νά περιορίσει τήν ἀπολυταρχική ἐξουσία μέσω τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν. Ἡ ὑπενθύμιση τοῦ γεγονότος αὐτοῦ στό ὑπόμνημα τοῦ Βίττε εἶναι κάτι τό ἐξαιρετικά διδαχτικό. «Διακηρύξεις γιά τήν ἀνάγκη γενικῆς „ἀντιπροσώπησης“ τῶν εὐγενῶν, γιά τό „δικαίωμα τῆς ρωσικῆς γῆς νά ἔχει τούς δικούς της αἵρετούς ἀντιπροσώπους στό Συμβούλιο τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας“ εἶχαν ἤδη διατυπωθεῖ ἀπό τίς συνελεύσεις τῶν εὐγενῶν τοῦ 1859–1860». «Προφερόταν ἀκόμα καί ἡ λέξη „σύνταγμα“»*. «Τήν ἀνάγκη νά κλη-

γοῦ οἰκονομικῶν Σ. Γ. Βίττε, μέ πρόλογο καί σημειώσεις τοῦ P. N. Σ.» Δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Ζαριά». Stuttgart, Verlag von J. H. W. Dietz Nachf. (Στουτγάρδη, ἐκδοση τῶν κληρονόμων τοῦ I. Γ. Β. Ντίτς. Ἡ Σύντ.) 1901, σελ. XLIV καί 212.

* Ντραγκομάνοφ. «Ὁ φιλελευθερισμός τῶν ζέμστβο στή Ρωσία», σελ. 4. Ὁ συντάχτης τοῦ ὑπομνήματος κ. Βίττε πολλές φορές δέν ἀναφέρει ὅτι ἀντιγράφει τόν Ντραγκομάνοφ (πρβλ. λχ. τή σελ. 36–37 τοῦ «Ὑπομνήματος» μέ τή σελ. 55–56 τοῦ ἀναφερόμενου ἄρθρου) ἄν καί σέ ἄλλα σημεία παραπέμπει σ' αὐτόν.

θεῖ ἡ κοινωνία νά πάρει μέρος στή διακυβέρνηση τήν τόνιζαν καί ὀρισμένες ἐπιτροπές κυβερνείων γιά τό ἀγροτικό ζήτημα, καί τά μέλη τῶν ἐπιτροπῶν αὐτῶν πού εἶχαν κληθεῖ στίς συνταχτικές ἐπιτροπές. „Οἱ βουλευτές ἐκδηλώνουν καθαρά τάση πρὸς τό σύνταγμα“, ἔγραφε τό 1859 στό ἡμερολόγιό του ὁ Νικιτένκο».

«Όταν, μετά τή δημοσίευση τῆς Πράξης τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861, οἱ ἐλπίδες αὐτές στήν ἀπολυταρχία ἀποδείχτηκαν ἐντελῶς ἀπραγματοποίητες, καί ἐπιπλέον, μέ τήν ἐφαρμογή τῆς Πράξης αὐτῆς ἀπομακρύνθηκαν τά πιά „ἐρυθρά“ στοιχεῖα μέσα ἀπό τίς ἴδιες τίς διοικητικές ἀρχές (ὅπως ὁ Ν. Μιλιούτιν), τό κίνημα ὑπέρ τῆς „ἀντιπροσώπευσης“ ἔγινε πιά ὁμόθυμο. Βρῆκε τήν ἐκφρασή του στίς προτάσεις πού ὑποβλήθηκαν σέ πολλές συνελεύσεις εὐγενῶν τό 1862 καί σέ ὁλόκληρα ψηφίσματα τῶν συνελεύσεων τῶν εὐγενῶν τοῦ Νόβγκοροντ, τῆς Τούλας, τοῦ Σμολένσκ, τῆς Μόσχας, τῆς Πετρούπολης, τοῦ Τβέρ. Ἀπό τά ψηφίσματα αὐτά τό πιά ἀξιόλογο εἶναι τό ψήφισμα τῆς Μόσχας, πού ζητοῦσε τοπική αὐτοδιοίκηση, διεξαγωγή τῶν δικῶν ἐπ' ἀκροατηρίων, ὑποχρεωτική ἐξαγορά τῆς γῆς τῶν ἀγροτῶν, δημοσιότητα τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐλευθερία τοῦ τύπου καί σύγκληση στή Μόσχα μιᾶς Ζέμσκαγια δούμα ἀπ' ὅλες τίς τάξεις γιά τήν προετοιμασία ἐνός ὁλοκληρωμένου σχεδίου μεταρρυθμίσεων. Πιά κατηγορηματικές ἀπ' ὅλες ἦταν οἱ ἀποφάσεις καί τό ψήφισμα τῶν εὐγενῶν τοῦ Τβέρ τῆς 2 τοῦ Φλεβάρη, γιά τήν ἀνάγκη νά γίνουν μιά σειρά μεταρρυθμίσεις σχετικά μέ τά δικαιώματα τῶν πολιτῶν, καθὼς καί οἰκονομικές μεταρρυθμίσεις (ὅπως λχ. ἡ ἐξίσωση τῶν δικαιωμάτων τῶν προνομιούχων καί μή προνομιούχων τάξεων, ἡ ὑποχρεωτική ἐξαγορά τῆς γῆς τῶν ἀγροτῶν) καί „νά συγκληθεῖ αἰρετό σῶμα ὅλης τῆς ρωσικῆς γῆς, σάν τό μοναδικό μέσο γιά νά λυθοῦν ἱκανοποιητικά τά ζητήματα πού ἀνακινήθηκαν, ἀλλά δέ λύθηκαν μέ τήν Πράξη τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη“ *.

Παρά τίς διοικητικές καί δικαστικές κυρώσεις πού ἐπιβλήθηκαν στούς πρωτεργάτες τοῦ ψηφίσματος τοῦ Τβέρ** — συνεχίζει ὁ Ντραγκομάνοφ — (ἐξάλλου ὄχι ἄμεσα γιά τό ψήφισμα, μά γιά τό ἀπότομο ὕφος, μέ τό ὅποιο αἰτιολογοῦνταν ἡ ὁμαδική παραίτηση τῶν διαιτητῶν ἀπό τίς θέσεις τους) μέ τό πνεῦμα τοῦ ψηφίσματος ἔγιναν δηλώσεις σέ διάφορες συνελεύσεις εὐγενῶν τό 1862 καί στίς ἀρχές τοῦ 1863, στίς ὁποῖες ἐκπονήθηκαν ταυτόχρονα καί σχέδια τοπικῆς αὐτοδιοίκησης.

* Ντραγκομάνοφ, 5. Περιληπτική ἀναδημοσίευση στό «Υπόμνημα», σελ. 64, μέ παραπομπή ὄχι στόν Ντραγκομάνοφ, ἀλλά στό «Κόλοκολ»¹⁵ ἀρ. φύλλου 126 καί στό «Revue de deux Mondes»¹⁶ 1862, 15 τοῦ Ἰούνη, ἀπ' ὅπου πῆρε τά ἀποσπάσματα ὁ Ντραγκομάνοφ.

** Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἄς ποῦμε ὅτι πρίν ἀπό λίγον καιρό (στίς 19 τοῦ Ἀπρίλη τούτου τοῦ χρόνου, δηλ. τοῦ 1901) πέθανε στό πατρικό του χτήμα, στό κυβερνεῖο Τβέρ, ἓνας ἀπό τούς πρωτεργάτες αὐτοῦς, ὁ Νικολάι Ἀλεξάντροβιτς Μπακούνιν, μικρότερος ἀδελφός τοῦ πασίγνωστου Μ. Α. Μπακούνιν. Ὁ Ν. Α. μαζί μέ τόν μικρότερο ἀδελφό του Ἀλεξέι καί ἄλλους διαιτητές ὑπέγραψε τό ψήφισμα τοῦ 1862. Τό ψήφισμα αὐτό — μᾶς πληροφορεῖ ὁ συντάχτης τοῦ σημειώματος γιά τόν Ν. Α. Μπακούνιν, πού δημοσιεύτηκε σέ μιά ἀπό τίς ἐφημερίδες μας — προκάλεσε τήν τιμωρία ἐκείνων πού τό ὑπέγραψαν. Ὑστερα ἀπό ἓνα χρόνο φυλάκιση στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ

Κεῖνο τόν καιρό τό συνταγματικό κίνημα ἀναπτύχθηκε καί στίς γραμμές τῶν „ραζνοτσίντσι“ καί βρῆκε τήν ἔκφρασή του σέ μυστικές ἑταιρίες καί διακηρύξεις λίγο-πολύ ἐπαναστατικές: „Βελικορούς“ (ἀπό τόν Αὐγουστο ὥς τόν Νοέμβρη τοῦ 1861· στήν ἔκδοση ἔπαιρναν μέρος ἀξιωματικοί ὅπως ὁ Ὅμπρουτσεφ καί ἄλλοι), „Ζέμσκαγια δούμα“ (1862), „Ζεμλιά ἰ βόλια“ (1862–1863). . . Ἀπό τό „Βελικορούς“ δημοσιεύτηκε καί σχέδιο ψηφίσματος πού, ὅπως ἔλεγαν πολλοί, ἔμελλε νά ὑποβληθεῖ στό μονάρχη κατὰ τό γιορτασμό τῆς χιλιετηρίδας τῆς Ρωσίας τόν Αὐγουστο τοῦ 1862. Αὐτό τό σχέδιο ψηφίσματος, ἔλεγε, ἀνάμεσα στ' ἄλλα: „Εὐαρεστηθεῖτε, μεγαλειότατε, νά καλέσετε σέ μιά ἀπό τίς πρωτεύουσες τῆς ρωσικῆς πατρίδας μας, στή Μόσχα ἢ στήν Πετρούπολη, τούς ἐκπρόσώπους τοῦ ρωσικοῦ ἔθνους γιά νά συντάξουν σύνταγμα γιά τή Ρωσία. . .“» *

Ἄν θυμηθοῦμε ἀκόμα τήν προκήρυξη «Μολοντάγια Ροσσίγια»¹⁸, τίς πολυάριθμες συλλήψεις καί τά δρακόντεια μέτρα τιμωρίας τῶν «πολιτικῶν» ἐγκληματιῶν (Ὅμπρουτσεφ, Μιχαήλοφ κ. ἄ.) πού ἔφτασαν στό κατακόρυφο μέ τήν παράνομη καί σκηνοθετημένη καταδίκη σέ καταναγκαστικά ἔργα τοῦ Τσερνισέβσκι, τότε θά δοῦμε ξεκάθαρα τήν κοινωνική κατάσταση πού γέννησε τή μεταρύθμιση τῶν ζέμστβο. Τό «Ὑπόμνημα» τοῦ Βίττε, ὅταν λέει ὅτι «ἡ σκέψη πού ὀδήγησε στή δημιουργία τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο ἦταν ἀναμφισβήτητα πολιτική», ὅτι οἱ ἰθύνοντες κύκλοι «πῆραν ἀναμφισβήτητα ὑπόψη τους» τίς φιλελεύθερες καί συνταγματικές διαθέσεις τῆς κοινωνίας, δέ λέει παρά μόνο τή μισή ἀλήθεια. Ἡ στερεότυπη, γραφειοκρατική ἀντίληψη γιά τά κοινωνικά φαινόμενα, πού διακρίνει παντοῦ τόν συντάχτη τοῦ «Ὑπομνήματος», ἐκδηλώνεται καί δῶ· ἐκδηλώνεται μέ τήν παρασιώπηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καί τή συγκάλυψη τῶν δρακόντειων καταπιεστικῶν μέτρων, μέ τά ὁποῖα ἡ κυβέρνηση ἀμυνόταν ἐνάντια στήν ἐπίθεση τοῦ ἐπαναστατικοῦ «κόμματος». Εἶναι ἀλήθεια, πῶς, ἂν τά πράγματα ἐξεταστοῦν ἀπό τή σημερινή σκοπιά μας, φαίνεται παράξενο νά μιλάει κανεῖς γιά ἐπαναστατικό «κόμμα» καί γιά ἐπίθεση τοῦ κόμματος αὐτοῦ στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1860–1870. Ἡ σαραντάχρονη ἱστορική πείρα μεγάλωσε πολύ τήν ἀπαιτητικότητά

οἱ κρατούμενοι ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι, ὁ Ν. Α. ὅμως καί ὁ ἀδελφός του Ἀλεξέι δέν πῆραν χάρη (δέν εἶχαν ὑπογράψει αἴτηση γιά χάρη), καί γιά τό λόγο αὐτό δέν τούς ἐπέτρεψαν πιά νά κατέχουν κοινωνικά λειτουργήματα. Ὑστερα ἀπ' αὐτό ὁ Ν. Α. δέν παρουσιάζει πιά, μά καί δέν μποροῦσε νά παρουσιάσει καμιά κοινωνική δράση. . . Νά πῶς κανόνιζε τούς λογαριασμούς της ἡ κυβέρνηση μας στήν περίοδο τῶν πιό «μεγάλων μεταρρυθμίσεων» μέ τούς εὐγενεῖς τσιφλικάδες πού δροῦσαν νόμιμα! Κι αὐτό γινόταν τό 1862, πρίν ἀπό τήν πολωνική ἐξέγερση¹⁷, ὅταν κι αὐτός ὁ Κατκόφ εἶχε προτείνει νά συγκληθεῖ ἓνα Ζέμσκι σομπόρ ὅλης τῆς Ρωσίας.

* Πρβλ. «Μέσα σέ ἑκατό χρόνια», τοῦ Β. Μποῦρτσεφ, σελ. 39.

μας σχετικά μέ τό τί μπορούμε νά ὀνομάζουμε ἐπαναστατικό κίνημα καί ἐπαναστατική ἐπίθεση. Δέν πρέπει, ὅμως, νά ξεχνᾶμε ὅτι τότε, ὕστερα ἀπό τριάντα χρόνια καθεστῶτος τοῦ Νικολάου, κανείς δέν μπορούσε ἀκόμα νά προβλέψει τήν παραπέρα πορεία τῶν γεγονότων, κανείς δέν μπορούσε νά καθορίσει τήν πραγματική δύναμη ἀντίστασης τῆς κυβέρνησης, τήν πραγματική δύναμη τοῦ λαϊκοῦ ἀναβρασμοῦ. Μέ τήν ἀναζωογόνηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στήν Εὐρώπη, τόν ἀναβρασμό στήν Πολωνία, τή δυσaréσκεια στή Φιλλανδία, τή διεκδίκηση πολιτικῶν μεταρρυθμίσεων ἀπ' ὅλο τόν τύπο καί ἀπ' ὅλη τήν τάξη τῶν εὐγενῶν, μέ τήν κυκλοφορία σ' ὅλη τή Ρωσία τῆς ἐφημερίδας «Κόλοκολ», μέ τό ρωμαλέο κήρυγμα τοῦ Τσερνισέβσκι πού ἤξερε ἀκόμα καί μέ λογοκρινόμενα ἄρθρα νά διαπαιδαγωγεῖ ἀληθινούς ἐπαναστάτες, μέ τήν ἐμφάνιση προκηρύξεων, μέ τόν ἀναβρασμό τῶν ἀγροτῶν, ἐνάντια στούς ὁποίους «πολύ συχνά» *

* *Λ. Παντελέγεφ. «Ἀπό τίς ἀναμνήσεις γιά τή δεκαετία 1860–1870», σελ. 315 τῆς συλλογῆς «Σ' ἓνα τιμητικό πόστο»¹⁹. Σ' αὐτό τό ἀρθράκι εἶναι συγκεντρωμένα μερικά πολύ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιά τόν ἐπαναστατικό ἀναβρασμό τοῦ 1861–1862 καί γιά τήν ἀστυνομική ἀντίδραση. . . «Στίς ἀρχές τοῦ 1862 ἡ κοινωνική ἀτμόσφαιρα ἦταν ἐξαιρετικά τεταμένη· καί τό παραμικρότερο περιστατικό μπορούσε νά προκαλέσει μιά ἀπότομη ἀλλαγή στήν πορεία τῆς ζωῆς πρός τή μιά ἢ τήν ἄλλη κατεύθυνση. Αὐτό τό ρόλο ἔπαιξαν ἀκριβῶς οἱ πυρκαγιές τοῦ Μάη τοῦ 1862 στήν Πετρούπολη». Ἀρχισαν στίς 16 τοῦ Μάη καί πῆραν μεγάλη ἔκταση κυρίως στίς 22 μέ 23 τοῦ Μάη — τήν τελευταία αὐτή μέρα ἔγιναν πέντε πυρκαγιές, στίς 28 τοῦ Μάη πῆραν φωτιά τά καταστήματα τῆς ἀγορᾶς Ἀπράξιν καί κάηκε μιά τεράστια ἔκταση γύρω ἀπ' αὐτήν. Μέσα στό λαό ἄρχισαν νά κατηγοροῦν τοὺς φοιτητές γιά τοὺς ἐμπρησμούς καί τίς φῆμες αὐτές τίς ἐπαναλαμβάνουν οἱ ἐφημερίδες. Ἡ προκήρυξη «Μολοντάγια Ροσσίγια», πού κήρυχνε αἱματηρό πόλεμο ἐνάντια σ' ὁλόκληρο τό σύγχρονο καθεστῶς καί δικαίωne κάθε μέσο γι' αὐτό τό σκοπό, ἔγινε δεχτή σάν ἐπιβεβαίωση τῶν φημῶν γιά σκόπιμους ἐμπρησμούς. «Ὑστερα ἀπό τίς 28 τοῦ Μάη στήν Πετρούπολη κηρύχθηκε κάτι σάν στρατιωτικός νόμος». Στήν εἰδική ἐπιτροπή πού συγκροτήθηκε ἀνατέθηκε νά πάρει ἔκτακτα μέτρα γιά τήν ἀσφάλεια τῆς πρωτεύουσας. Ἡ πόλη χωρίστηκε σέ τρεῖς τομεῖς μέ ἐπικεφαλῆς στρατιωτικούς διοικητές. Γιά τίς ὑποθέσεις τῶν ἐμπρησμῶν συστήθηκε ἔκτακτο στρατοδικεῖο. Κλείστηκαν γιά 8 μῆνες τά περιοδικά «Σοβρεμέννικ»²⁰ καί «Ρούσκογε Σλόβο»²¹, ἀπαγορεύτηκε ἡ ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας «Ντέν»²² τοῦ Ἀξάκοφ, θεσπίστηκε ἓνας αὐστηρός προσωρινός κανονισμός γιά τόν τύπο (πού εἶχε ἐπικυρωθεῖ ἤδη ἀπό τίς 12 τοῦ Μάη, δηλ. πρὶν ἀπό τίς πυρκαγιές. Συνεπῶς, «ἡ πορεία τῆς ζωῆς» κατευθυνόταν ἀποφασιστικά πρός τήν πλευρά τῆς ἀντίδρασης καί ἀνεξάρτητα ἀπό τίς πυρκαγιές, παρά τήν ἀντίθετη γνώμη τοῦ κ. Παντελέγεφ), ἓνας κανονισμός γιά τήν ἐπιτήρηση τῶν τυπογραφείων, ἐπακολούθησαν πολλές συλλήψεις πολιτικοῦ χαρακτήρα (τοῦ Τσερνισέβσκι, τοῦ Ν. Σέρνο-Σολοβιόβιτς, τοῦ Ριμαρένκο καί ἄλλων), κλείστηκαν τά κυριακάτικα σχολεῖα καί τά λαϊκά ἀναγνωστήρια, οἱ ἄδειες γιά δημόσιες*

χρειάστηκε νά χρησιμοποιηθεῖ ἡ ἔνοπλη δύναμη καί νά χυθεῖ αἷμα γιά νά ἐξαναγκαστοῦν νά δεχτοῦν τήν «Πράξη»²⁵, πού τούς λήστευε κυριολεκτικά, μέ τήν ὁμαδική ἄρνηση τῶν εὐγενῶν-διαιτητῶν²⁶ νά ἐφαρμόσουν μιά παρόμοια «Πράξη», μέ τίς φοιτητικές ταραχές — κάτω ἀπό τέτοιες συνθῆκες, ὁ πιό συνετός κι ὁ πιό νηφάλιος πολιτικός θά ἦταν ὑποχρεωμένος νά παραδεχθεῖ ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἐνδεχόμενη μιά ἐπαναστατική ἔκρηξη καί πολύ σοβαρός ὁ κίνδυνος ἀγροτικῆς ἐξέγερσης. Κάτω ἀπό τέτοιες συνθῆκες μιά ἀπολυταρχική κυβέρνηση πού θεωροῦσε ὅτι ὁ ἀνώτερος προορισμός της εἶναι ἀπό τό ἓνα μέρος νά προασπίζει μέ κάθε θυσία τήν παντοδυναμία καί τήν ἀσυδοσία τῆς αὐλικῆς καμαρίλας καί μιᾶς στρατιᾶς ἀπό γραφειοκράτες-βδέλλες, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος νά ὑποστηρίζει τούς χειρότερους ἐκπροσώπους τῶν ἐκμεταλλευτριῶν τάξεων, — μιά τέτοια κυβέρνηση δέν μπορούσε νά ἐνεργεῖ κατ' ἄλλον τρόπο, παρά ἐξοντώνοντας ἀμείλιχτα διάφορα πρόσωπα, συνειδητούς καί ἀδιάλλαχτους ἐχθρούς τῆς τυραννίας καί τῆς ἐκμετάλλευσης (δηλ. τούς «ὁδηγητές» τοῦ «ἐπαναστατικοῦ κόμματος»), νά ἐκφοβίζει καί νά ἐξαγοράζει μέ μικρές παραχωρήσεις τή μάζα τῶν δυσαρεστημένων. Καταναγκαστικά ἔργα — γιά κείνους πού προτιμοῦσαν νά σωπαίνουν, παρά νά πλέκουν ἀνόητα ἢ ὑποκριτικά ἐγκώμια στή «μεγάλη ἀπελευθέρωση»· μεταρρυθμίσεις (ἀνώδυνες γιά τήν ἀπολυταρχία καί γιά τίς ἐκμεταλλεύτριες τάξεις μεταρρυθμίσεις) γιά κείνους πού κατενθουσιάζονταν ἀπό τό φιλελευθερισμό τῆς κυβέρνησης καί θαύμαζαν τήν ἐποχή τῆς προόδου.

Δέ θέλουμε νά ποῦμε πώς ὅλα ἢ ἔστω καί μερικά ἀπό τά μέλη τῆς ἰθύνουσας κλίκας εἶχαν πλήρη ἐπίγνωση αὐτῆς τῆς προμελετημένης ἀστυνομικῆς-ἀντιδραστικῆς ταχτικῆς καί τήν ἀκολουθοῦσαν συστηματικά. Ὅρισμένα μέλη τῆς κλίκας αὐτῆς, λόγω τῆς περιορισμένης ἀντίληψής τους, μπορούσαν, βέβαια,

διαλέξεις στήν Πετρούπολη δίνονταν τώρα μέ μεγάλη δυσκολία, κλείστηκε τό 2ο τμήμα τοῦ Ταμείου γιά τή Λογοτεχνία²³, κλείστηκε ἀκόμα καί ἡ Λέσχη σκακιῶ²⁴.

Ἡ ἀνακριτική ἐπιτροπή δέν ἀνακάλυψε τίποτα πού νά ἔδειχνε ὅτι ὑπῆρχε κάποια σχέση ἀνάμεσα στίς πυρκαγιές καί στήν πολιτική. Ἐνα μέλος τῆς ἐπιτροπῆς, ὁ Στολμπόβσκι, ἀφηγήθηκε στόν κ. Παντελέγεφ, «πῶς κατόρθωσε μέσα στήν ἐπιτροπή νά βγάλει στά φόρα τούς κύριους ψευδομάρτυρες πού, ὅπως φαίνεται, δέν ἦταν παρά ἀπλά ὄργανα ἀστυνομικῶν πραχτόρων» (325–326). Συνεπῶς ὑπάρχουν σοβαροί λόγοι νά πιστεύουμε ὅτι *τίς φῆμες γιά φοιτητές-ἐμπρηστές τίς διέδιδε ἡ ἀστυνομία*. Ὡστε ἀκόμα καί στήν ἀκμή τῆς «ἐποχῆς τῶν μεγάλων μεταρρυθμίσεων» ἔμπαινε σέ ἐφαρμογή ἡ πιό σιχαμερή ἐκμετάλλευση τῆς λαϊκῆς ἀμάθειας γιά νά συκοφαντηθοῦν οἱ ἐπαναστάτες καί ὅλοι ὅσοι διαμαρτύρονταν.

νά μή σκέφτονται αὐτή τήν ταχτική στό σύνολό της καί νά ἐνθουσιάζονται μέ ἀφέλεια ἀπό τό «φιλελευθερισμό», χωρίς ν' ἀντιλαμβάνονται τό ἀστυνομικό του περικάλυμμα. Γενικά ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅτι ἡ συλλογική πείρα καί ἡ συλλογική λογική τῶν κυβερνώντων τούς ἀνάγκαζε ν' ἀκολουθοῦν ἀπαρέγκλιτα τήν ταχτική αὐτή. Δέν πέρασε δά στά χαμένα ἡ πλειονότητα τῶν μεγιστάνων καί τῶν ἀξιωματούχων τό μακρόχρονο σχολειό τῆς ὑπηρεσίας καί τῆς ἀστυνομικῆς μαθήτευσης στά χρόνια τοῦ Νικολάου, δέν πέρασε στά χαμένα, μποροῦμε νά ποῦμε, τό μακρόχρονο σχολειό τῆς ζωῆς. Οἱ μεγιστάνες καί οἱ ἀξιωματοῦχοι θυμοῦνταν ὅτι οἱ μονάρχες πότε ἐρωτοτροποῦσαν μέ τό φιλελευθερισμό, καί πότε γίνονταν οἱ δήμιοι τῶν Ραντίστσεφ καί «ξαπολοῦσαν» τούς Ἀρακτσέγεφ ἐνάντια στούς πιστούς ὑπηκόους· θυμοῦνταν τίς 14 τοῦ Δεκέμβρη 1825²⁷ κι ἔπαιζαν τό ρόλο ἐκεῖνο τοῦ χωροφύλακα τῆς Εὐρώπης, πού ἔπαιξε ἡ ρωσική κυβέρνησις στά 1848–1849²⁸. Ἡ ἱστορική πείρα τῆς ἀπολυταρχίας ὅχι μόνο ἀνάγκαζε τήν κυβέρνησις νά ἀκολουθεῖ ταχτική ἐκφοβισμοῦ καί διαφθορᾶς, μά καί ὑποκινοῦσε πολλούς ἀνεξάρτητους φιλελεύθερους νά συνιστοῦν στήν κυβέρνησις αὐτή τήν ταχτική. Γιά νά ἀποδειχτεῖ ἡ ὀρθότητα αὐτῆς τῆς τελευταίας γνώμης παραθέτουμε τούς συλλογισμούς τοῦ Κοσελιόφ καί τοῦ Καβέλιν. Στήν προσούρα του: «Τό Σύνταγμα, ἡ ἀπολυταρχία καί ἡ Ζέμσκαγια δούμα» (Λειψία, 1862) ὁ Α. Κοσελιόφ τάσσεται κατά τοῦ συντάγματος, ὑπέρ μιᾶς συμβουλευτικῆς Ζέμσκαγια δούμα, καί διατυπώνει τήν παρακάτω ἀντίρρηση:

«Νά συγκληθεῖ Ζέμσκαγια δούμα — σημαίνει νά ὀδηγηθεῖ ἡ Ρωσία σέ ἐπανάσταση, δηλ. σέ μιά ἐπανάληψη στή χώρα μας τῶν États généraux *, πού μετατράπηκαν στή Συμβατική καί τέλειωσαν τή δράση τους μέ τά γεγονότα τοῦ 1792, μέ προγραφές, λαιμητόμους, noyades ** κ. ἄ.». «Ὁχι! κύριοι, — ἀπαντάει ὁ Κοσελιόφ, — τό ἔδαφος γιά τήν ἐπανάσταση, ὅπως τήν καταλαβαίνετε ἐσεῖς, δέν τό ἀνοίγει καί δέν τό προετοιμάζει ἡ σύγκλησις μιᾶς Ζέμσκαγια δούμα· τήν ἐπανάσταση τήν προκαλοῦν πιό καλά καί πιό σίγουρα οἱ ἀναποφάσιστες καί ἀντιφατικές ἐνέργειες τῆς κυβέρνησις, τό ἕνα βῆμα μπρός κι ἕνα πίσω, οἱ δυσκολοεφάρμοστες διαταγές καί νόμοι, τό ἀλυσόδεμα τῆς σκέψης καί τοῦ λόγου, ἡ ἀστυνομική (ἀνοιχτή καί ἀκόμα χειρότερα μυστική) παρακολούθησις τῆς δράσεως τῶν τάξεων καί τοῦ κάθε ἀτόμου, ἡ μικροπρεπής δίωξις ὀρισμένων προσώπων, ἡ διαρπαγή τοῦ δημόσιου ταμείου, οἱ ὑπερβολικές καί ἀλόγιστες δαπάνες καί ἀμοιβές σέ βάρος του, ἡ ἀνικανότητα τῶν δημόσιων ἀνδρῶν καί ἡ ἀποξένωσίς τους ἀπό τή Ρωσία κτλ. κτλ. Καί σέ μιά χώρα, πού μόλις συνῆλθε ἀπό μιά πολύχρονη

* — Γενικές τάξεις. Ἡ Σύντ.

** — μαζικό πνίξιμο. Ἡ Σύντ.

ὕποδούλωση, μποροῦν ἀκόμα πιό σίγουρα νά ὀδηγήσουν σέ ἐπανάσταση (πάλι μέ τή δική σας ἔννοια) τά στρατοδικεῖα καί οἱ ἐκτελέσεις, τά μπουντρούμια καί οἱ ἐξορίες: γιατί οἱ παλιές πληγές εἶναι ἀσύγκριτα πιό εὐαίσθητες καί πιό εὐερέθιστες ἀπ' ὅ,τι οἱ νέες. Μή φοβᾶστε ὅμως: τέτοια ἐπανάσταση, σάν κι αὐτή πού ἔγινε στή Γαλλία, ὅπως νομίζετε ἐσεῖς, ἀπό δημοσιογράφους καί ἄλλους συγγραφεῖς — δέ θά γίνει σέ μᾶς. Ἐλπίζουμε ἐπίσης ὅτι στή Ρωσία δέ θά σχηματιστεῖ (ἂν κι αὐτό εἶναι πιό δύσκολο νά τό ἐγγυηθοῦμε) κανέναν σύλλογος ἀπό ἐξημμένες κεφαλές, ἀπό ἀνθρώπους ἑτοιμους γιά τό καθετί, πού θά διαλέξουν τή δολοφονία σάν μέσο ἐπίτευξης τῶν σκοπῶν τους. Πολύ πιό πιθανό, ὅμως καί πιό ἐπικίνδυνο εἶναι ὅτι, χωρίς νά τό πάρουν μυρουδιά ἡ ἀστυνομία τῶν ζέμστβο, τῆς πόλης καί ἡ μυστική ἀστυνομία, — λόγω τῆς διάσπασής τους — θά ἐπέλθει συμφωνία ἀνάμεσα στούς ἀγρότες καί στούς μικροαστούς καί σ' αὐτούς θά προσχωρήσουν οἱ νεαροί καί οἱ ἐνήλικοι, οἱ συντάχτες καί οἱ ὁπαδοί τῶν „Βελικορούς“ καί „Μολοντάγια Ροσσίγια“ κ. ἄ. Μιά τέτοια συμφωνία πού καταστρέφει τά πάντα καί κηρύχνει τήν ἰσότητα ὅχι ἀπέναντι στό νόμο, ἀλλά παρά τό νόμο (τί ἀπαράμιλλος φιλελευθερισμός! Ἐμεῖς, ἐννοεῖται, εἴμαστε ὑπέρ τῆς ἰσότητας, ἀλλά ὑπέρ τῆς ἰσότητας ὅχι παρά τό νόμο — τό νόμο πού καταστρέφει τήν ἰσότητα!), πού κηρύχνει ὅχι τή λαϊκή, ἱστορική κοινότητα, ἀλλά ἓνα ἄρρωστιάρικο ἔκτρωμά της, καί τήν ἐξουσία ὅχι τῆς λογικῆς, πού τόσο φοβοῦνται ὀρισμένοι δημόσιοι ἄνδρες, ἀλλά τήν ἐξουσία τῆς ὤμῃς βίας, στήν ὁποία τόσο πρόθυμα καταφεύγουν οἱ ἴδιοι, — μία τέτοια συμφωνία, λέω, εἶναι πολύ πιό πιθανή στή χώρα μας, καί μπορεῖ νά εἶναι πολύ πιό ἰσχυρή ἀπό τή μετριοπαθῆ, καλοπροαίρετη καί ἀνεξάρτητη ἀντιπολίτευση στήν κυβέρνηση, ἀντιπολίτευση τόσο ἀνυπόφορη γιά τούς γραφειοκράτες μας, πού τή στριμώχνουν καί προσπαθοῦν νά τήν πνίξουν μέ κάθε τρόπο. Μή νομίζετε ὅτι τό κόμμα τοῦ ἐσωτερικοῦ, μυστικοῦ καί ἀνώνυμου τύπου εἶναι ὀλιγάριθμο καί ἀδύνατο καί μή φανταστεῖτε ὅτι πιάσατε τά κλαριά καί τίς ρίζες του· ὅχι! ἀπαγορεύοντας στή νεολαία νά τελειώσῃ τίς σπουδές της, ἀνάγοντας τίς ἀταξίες σέ κατηγορία ἐγκλήματος κατά τοῦ κράτους καί ἐφαρμόζοντας κάθε εἶδους μικροπρεπεῖς διώξεις καί παρακολουθήσεις, δεκαπλασιάσατε τή δύναμη αὐτοῦ τοῦ κόμματος, τό διαδόσατε καί τό πολλαπλασιάσατε μέσα στήν αὐτοκρατορία. Σέ τί θά καταφύγουν οἱ δημόσιοι ἄνδρες μας, ὅταν γίνει ξαφνικά αὐτή ἡ συμφωνία; Στή δύναμη τῶν ὅπλων; Μά μπορεῖ νά ὑπολογίζει κανεῖς μέ σιγουριά σ' αὐτήν;» (σελ. 49-51).

Ἀπό τίς πομπώδικες φράσεις τοῦ κατεβατοῦ αὐτοῦ δέ βγαίνει μήπως ὀλοκάθαρα ἡ ταχτική: νά ἐξοντωθοῦν «οἱ ἄνθρωποι πού εἶναι ἑτοιμοί γιά τό καθετί» καί οἱ ὁπαδοί τῆς «συμφωνίας ἀνάμεσα στούς ἀγρότες καί στούς μικροαστούς» καί νά ἱκανοποιηθεῖ καί νά διασπαστεῖ μέ παραχωρήσεις «ἡ καλοπροαίρετη μετριοπαθῆς ἀντιπολίτευση»; Μόνο πού ἡ κυβέρνηση φάνηκε πιό ἔξυπνη καί πιό καπάτσα ἀπ' ὅ,τι φαντάζονταν οἱ κ. κ. Κοσελιόφ, καί ξεμπέρδεψε μέ μικρότερες παραχωρήσεις ἀπ' ὅ,τι θά ἦταν μία «συμβουλευτική» Ζέμσκαγια δούμα.

Νά καί τό ἰδιωτικό γράμμα πού ἔστειλε ὁ Κ. Ντ. Καβέλιν στόν Χέρτσεν στίς 6 τοῦ Αὐγούστου 1862: «...Οἱ εἰδήσεις ἀπό

τή Ρωσία, κατά τή γνώμη μου, δέν εἶναι καί τόσο ἄσχημες. Δέν πιάστηκε ὁ Νικόλαος, μά ὁ Ἀλέξανδρος Σολοβιόβιτς. Οἱ συλλήψεις δέ μέ παραξενεύουν καί ὁμολογῶ ὅτι δέ μοῦ προκαλοῦν ἀγανάχτηση. Τό ἐπαναστατικό κόμμα θεωρεῖ ὅλα τά μέσα κατάλληλα γιά ν' ἀνατρέψει τήν κυβέρνησι, καί ἡ κυβέρνησι ἀμύνεται μέ ὅλα τά μέσα. Ἄλλο πράγμα ἦταν οἱ συλλήψεις καί οἱ ἐξορίες στά χρόνια τοῦ ἀπαίσιου Νικολάου. Οἱ ἄνθρωποι χάνονταν γιά τίς ιδέες τους, τίς πεποιθήσεις τους, γιά τήν πίστη καί τά λεγόμενά τους. Θά ἤθελα νά ἦσουν στή θέση τῆς κυβέρνησι καί θάβλεπα τότε πῶς θά ἐνεργοῦσες ἐνάντια στά κόμματα πού καί μυστικά καί φανερά δουλεύουν ἐναντίον σου. Ἀγαπῶ τόν Τσερνισέβσκι, τόν ἀγαπῶ πάρα πολύ, ἀλλά τέτοιοι *brouillon*» (σκανταλιάρη, καυγατζή, δύστροπο ἄνθρωπο πού σπέρνει ζιζάνια), «ἄνθρωπο χωρίς τάκτ καί φανταγμένο δέν ἔχω ξαναδεῖ. Νά χαθεῖ γιά τό τίποτα, κυριολεκτικά γιά τό τίποτα! Ὅτι οἱ πυρκαγιές ἔχουν σχέση μέ τίς προκηρύξεις, γι' αὐτό δέ χωράει τώρα καμιά ἀμφιβολία»*. Νά ἓνα δεῖγμα καθηγητικῆς-δουλόπρεπης βαθύνοιας! Γιά ὅλα φταῖνε αὐτοί οἱ ἐπαναστάτες πού εἶναι τόσο φανταγμένοι, ὥστε νά γιουχαῖζουν τούς λογάδες φιλελεύθερους, — τέτοια ζιζάνια ὥστε νά δουλεύουν στά κρυφά καί στά φανερά ἐνάντια στήν κυβέρνησι, μέ τέτοια ἔλλειψη τάκτ, ὥστε νά καταλήγουν στό Πετροπάβλοβσκ. Τέτοιους ἀνθρώπους κι αὐτός ἀκόμα ὁ φιλελεύθερος καθηγητής θά τούς κανόνιζε «μέ ὅλα τά μέσα», ἂν ἦταν στήν ἐξουσία.

II

Ἔτσι λοιπόν, ἡ μεταρύθμιση τῶν ζέμστβο ἦταν μιά ἀπό τίς παραχωρήσεις, πού ἀπέσπασε ἀπό τήν ἀπολυταρχική κυβέρνησι τό κύμα τοῦ κοινωνικοῦ ἀναβρασμοῦ καί τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπίθεσις. Σταθήκαμε πολύ λεπτομερειακά στό χαρακτηρισμό αὐτῆς τῆς ἐπίθεσις, γιά νά συμπληρώσουμε καί νά διορθώσουμε τήν ἐκθεσι πού δίνεται μέ τό «Ἑπόμνημα», ὅπου ὁ γραφειοκράτης συντάχτης του συγκάλυψε τήν πάλη πού γέννησε αὐτή τήν παραχώρησι. Ὁ μεσοβέζικος ὅμως, δειλός χαρακτήρας τῆς

* Τά ἀποσπάσματα εἶναι παρμένα ἀπό τή γερμανική μετάφρασι (τῆς ἔκδοσις Ντραγκομάνοφ) τῆς ἀλληλογραφίας τῶν Κ. Ντ. Καβέλιν καί Ι. Σ. Τουργκένιεφ μέ τόν Α. Ι. Χέρτσεν: *Bibliothek russischer Denkwürdigkeiten*, herausgegeben von Th. Schieman, Bd. 4, S. 65–66, Stuttgart, 1894 (Βιβλιοθήκη τῶν ρωσικῶν φιλολογικῶν μνημείων, πού ἐκδίδεται ἀπό τόν Τ. Σίμαν, τόμ. 4ος, σελ. 65–66. Στουτγάρδη, 1894. Ἡ Σύντ.).

παραχώρησης αὐτῆς περιγράφεται ἄρκετά καθαρά καί στό «Ἑ-
πόμνημα»:

«Στήν ἀρχή, μόλις ἄρχισε νά ἐφαρμόζεται ἡ μεταρύθμιση τῶν ζέμστβο, ὑπῆρχε ἀναμφισβήτητα ἡ πρόθεση νά γίνει τό πρῶτο βῆμα γιά τήν καθιέρωση ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν *· ἀργότερα ὅμως, ὅταν τόν κόμη Λανσκόι καί τόν Ν. Α. Μιλιούτιν τοὺς ἀντικατάστησε ὁ κόμης Βαλοῦγεφ, ἐκδηλώθηκε πολύ καθαρά ἡ ἐπιθυμία γιά δράση μέ πνεῦμα „συμβιβαστικό“, μέ „λεπτότητα καί ὑπεκφυγές“, ἐπιθυμία πού δέν ἔβρισκε ἀντίθετο καί τόν πρῶην ὑπουργό ἐσωτερικῶν. „Ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση δέν ἔχει ξεκαθαρίσει τίς προθέσεις της“, ἔλεγε κεῖνο τόν καιρό ὁ τελευταῖος. Μέ δύο λόγια εἶχε γίνει μιά προσπάθεια, πού δυστυχῶς ἐπαναλαμβάνεται πολύ συχνά ἀπό τοὺς δημόσιους ἄνδρες καί δίνει πάντοτε ἀρνητικά γιά ὅλους ἀποτελέσματα, — ἡ προσπάθεια νά δροῦν μέ ὑπεκφυγές ἀνάμεσα σέ δύο ἀντίθετες γνώμες καί, ἱκανοποιώντας τίς φιλελεύθερες τάσεις, νά διατηροῦν τό ὑπάρχον καθεστῶς. . .»

Εἶναι πολύ διασκεδαστικό αὐτό τό φαρισαϊκό «δυστυχῶς»! Ἕνας ὑπουργός ἀστυνομικῆς κυβέρνησης παρουσιάζει σάν τυχαῖο γεγονός τήν ταχτική πού ἡ κυβέρνηση αὐτή δέν *μπορεῖ* νά μή τήν ἀκολουθεῖ, πού τήν ἐφάρμοζε ὅταν ἐξέδιδε τοὺς νόμους γιά τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας καί τό νόμο γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας (τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897), καί πού τήν ἐφαρμόζει καί τώρα (1901) μέ τίς ἐρωτοτροπίες τοῦ στρατηγοῦ Βάννοβσκι μέ τήν «κοινωνία»²⁹.

«Ἀπό τό ἓνα μέρος, στό ἐρμηνευτικό σημείωμα γιά τό νόμο, τό σχετικό μέ τό θεσμό τῶν ζέμστβο, ἀναφερόταν ὅτι σκοπός τοῦ σχεδιαζομένου νόμου εἶναι ἡ ὅσο τό δυνατό πλήρης καί συνεπής ἀνάπτυξη τῶν ἀρχῶν τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, ὅτι „ἡ διοίκηση τῶν ζέμστβο δέν εἶναι παρά ἓνα εἰδικό ὄργανο μιᾶς καί τῆς ἴδιας κρατικῆς ἐξουσίας“. . . Τό τοτινό ὄργανο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν „Σέβερναγια Πότστα“, ἔκανε στά ἄρθρα του πολύ σαφεῖς ὑπαινιγμούς ὅτι οἱ δημιουργούμενοι θεσμοί θά εἶναι σχολειό ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν.

Ἀπό τό ἄλλο μέρος. . . ὁ θεσμός τῶν ζέμστβο ἀποκαλεῖται στό ἐρμηνευτικό σημείωμα ἰδιωτικός καί κοινωνικός, πού ὑπάγεται στοὺς γενικούς νόμους ὅπως, ἀκριβῶς, καί οἱ διάφοροι σύλλογοι καί οἱ ἰδιῶτες. . .

Τόσο οἱ ἴδιες οἱ διατάξεις τῆς Πράξης τοῦ 1864 ὅσο καί ἰδιαίτερα ὅλα τά ἐπόμενα μέτρα τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, τά σχετικά μέ τό θεσμό τῶν ζέμστβο, μαρτυροῦν ἄρκετά καθαρά πῶς οἱ κυβερνῶντες φοβοῦνταν

* «Δέ χωράει ἀμφιβολία» ὅτι ὁ συντάχτης τοῦ «Ἑπομνήματος» πού μιλάει μέ τά λόγια τοῦ Λερού-Μπολιέ, πέφτει σέ μιά συνηθισμένη γραφειοκρατική ὑπερβολή. «Δέ χωράει ἀμφιβολία» ὅτι οὔτε ὁ Λανσκόι οὔτε ὁ Μιλιούτιν εἶχαν καμιά πραγματικά συγκεκριμένη πρόθεση, καί εἶναι γελοῖο νά θεωροῦμε γιά «πρῶτο βῆμα» τίς ὑπεκφυγές τοῦ Μιλιούτιν («κατ' ἀρχήν εἶναι ὁπαδός τοῦ συντάγματος, θεωρεῖ ὅμως πρόωρη τήν εἰσαγωγή του»).

πολύ τήν „αὐτοτέλεια“ τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο, φοβοῦνταν νά δόσουν τήν πρέπουσα ἀνάπτυξη στό θεσμό αὐτό, καταλαβαίνοντας πολύ καλά ποῦ θά ὀδηγοῦσε αὐτό». (Οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι παντοῦ δικές μας). . . «Δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι ἐκεῖνοι, στούς ὁποίους ἔλαχε νά ὀλοκληρώσουν τή μεταρύθμιση τῶν ζέμστβο, ἐφάρμοζαν τή μεταρύθμιση αὐτή μονάχα σάν παραχώρηση στήν κοινή γνώμη, μέ σκοπό, ὅπως ἔλεγε τό ἐρμηνευτικό σημείωμα, „νά μπεῖ τέρμα στίς ἀπραγματοποιήτες προσδοκίες καί στούς πόθους γιά ἐλευθερία τῶν διάφορων κλειστῶν τάξεων, πόθους πού προκλήθηκαν ἀπ' ἀφορμή τήν ἱδρυση τῶν ζέμστβο“· συνάμα τά πρόσωπα αὐτά καταλάβαιναν πολύ καλά τί ἀντιπροσώπευε αὐτή (; ἡ μεταρύθμιση;) καί ἐπιδίωκαν νά μή δόσουν στά ζέμστβο τήν πρέπουσα ἀνάπτυξη, νά προσδόσουν σ' αὐτά ἰδιωτικό χαρακτήρα, νά περιορίσουν τίς ἀρμοδιότητές τους κ. ἄ. Ὁ κόμης Βαλοῦγεφ, καθησυχάζοντας τούς φιλελεύθερους μέ ὑποσχέσεις, ὅτι τό πρῶτο βῆμα δέ θᾶναι καί τό τελευταῖο, λέγοντας ἡ πιό σωστά ἐπαναλαβαίνοντας τά λόγια τῶν ὁπαδῶν τῆς φιλελεύθερης κατεύθυνσης σχετικά μέ τήν ἀνάγκη νά περιβληθεῖ ὁ θεσμός τῶν ζέμστβο μέ πραγματική καί αὐτοτελῆ ἐξουσία, προσπαθοῦσε μέ κάθε τρόπο, ὅταν ἀκόμα καταρτιζόταν ἡ Πράξη τοῦ 1864, νά περιορίσει αὐτή τήν ἐξουσία καί νά θέσει τά ζέμστβο κάτω ἀπό τήν αὐστηρή κηδεμονία τῶν ἀρχῶν. . .

Τά ζέμστβο, χωρίς νά ἐμφοροῦνται ἀπό μιά μόνη καθοδηγητική ἰδέα, ἀποτελώντας, μέ τή μορφή πού τά δημιούργησε ἡ Πράξη τοῦ 1864, ὅταν ἄρχισε ἡ εἰσαγωγή τους, συμβιβασμό ἀνάμεσα σέ δύο ἀντίθετες κατευθύνσεις, ἀποδείχτηκαν ὅτι δέν ἀνταποκρίνονται οὔτε στή θεμελιακή ἰδέα τῆς αὐτοδιοίκησης, πού εἶχε τεθεῖ σάν βάση τους, οὔτε στό διοικητικό σύστημα, ὅπου εἶχαν ἐνταχθεῖ μηχανικά, σύστημα πού κοντά στ' ἄλλα δέν εἶχε ἀναθεωρηθεῖ καί δέν εἶχε προσαρμοστεῖ στίς νέες συνθῆκες ζωῆς. Ἡ Πράξη τοῦ 1864 προσπαθοῦσε νά συμβιβάσει τά ἀσυμβίβαστα καί ἔτσι νά ἱκανοποιήσει ταυτόχρονα καί τούς ὁπαδούς καί τούς ἀντίπαλους τῆς αὐτοδιοίκησης τῶν ζέμστβο. Στούς πρῶτους προσφέρονταν ἡ ἐξωτερική μορφή καί οἱ ἐλπίδες γιά τό μέλλον, γιά τό ἡμέτερον τῶν δεύτερων ἡ ἀρμοδιότητα τῶν ζέμστβο καθορίστηκε μέ πολύ μεγάλη ἐλαστικότητα».

Πόσο εὐστοχα λόγια πετοῦν κάποτε ἄθελά τους οἱ ὑπουργοί μας, ὅταν θέλουν νά βάλουν τρικλοποδιά σέ κάποιον συνάδελφό τους καί νά ἐπιδείξουν τή βαθύτητα τῆς σκέψης τους, καί πόσο ὠφέλιμο θά ἦταν γιά ὅλους τούς ἀφελεῖς ρώσους φιλισταίους καί γιά ὅλους τούς θαυμαστές τῶν «μεγάλων» μεταρρυθμίσεων νά κρεμάσουν στόν τοῖχο μέσα σέ χρυσό πλαίσιο τίς μεγάλες ὑποθέσεις τῆς ἀστυνομικῆς σοφίας: «οἱ φιλελεύθεροι νά καθησυχάζονται μέ ὑποσχέσεις, ὅτι τό πρῶτο βῆμα δέ θᾶναι καί τό τελευταῖο», νά τούς «προσφέρεται» «ἡ ἐξωτερική μορφή καί οἱ ἐλπίδες γιά τό μέλλον»! Σήμερα προπαντός θά ἦταν ὠφέλιμο νά συμβουλευόμαστε αὐτές τίς ἐντολές, ὅταν διαβάζουμε κάθε ἄρθρο ἢ σημείωση ἐφημερίδας γιά τή «στοργική φροντίδα» τοῦ στρατηγοῦ Βάννοβσκι.

Ἔτσι λοιπόν, τά ζέμστβο μιᾶς ἐξαρχῆς ἦταν καταδικασμένα νά εἶναι ὁ πέμπτος τροχός τῆς ἀμάξης τῆς διοίκησης τοῦ ρωσι-

κοῦ κράτους, τροχός πού τόν ἀνέχεται ἡ γραφειοκρατία μόνο στό βαθμό πού δέ θά παραβιάζεται ἡ παντοδυναμία της καί ὁ ρόλος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πληθυσμοῦ θά περιορίζεται στήν καθαρὰ πραχτική ἄσκηση, στήν ἀπλή τεχνική ἐκπλήρωση τοῦ κύκλου τῶν καθηκόντων, πού χαράχτηκαν ἀπό τήν ἴδια πάλι τήν ὑπαλληλοκρατία. Τά ζέμστβο δέν εἶχαν δικά τους ἐκτελεστικά ὄργανα, ἔπρεπε νά ἐνεργοῦν μέσω τῆς ἀστυνομίας. Τά ζέμστβο δέ συνδέονταν ἀνάμεσά τους, τά ζέμστβο τέθηκαν ἀπό τήν πρώτη στιγμή κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν. Καί ἡ κυβέρνησις, ἀφοῦ ἔκανε αὐτή τήν ἀνώδυνη γιά τόν ἑαυτοῦ της παραχώρηση, ἤδη ἀπό τήν ἐπομένη τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο ἄρχισε συστηματικά νά βάζει ἐμπόδια στή δράση τους καί νά τά περιορίζει: ἡ παντοδύναμη γραφειοκρατική κλίκα δέν μποροῦσε νά συνυπάρξει μέ τήν αἵρετή ἀντιπροσώπευση ἀπ' ὅλες τίς κοινωνικές τάξεις καί βάλθηκε νά τήν καταδιώκει μέ κάθε τρόπο. Ἡ συνόψισις τῶν στοιχείων γι' αὐτό τό διωγμό, παρ' ὅλο πού εἶναι ὀλοφάνερα ἐλλιπής, ἀποτελεῖ ἕνα πολύ ἐνδιαφέρον μέρος τοῦ «Ὑπομνήματος».

Εἶδαμε πόσο δειλά καί πόσο ἀσυλλόγιστα ἐνεργοῦσαν οἱ φιλελεύθεροι ἀπέναντι στό ἐπαναστατικό κίνημα τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας 1860–1870. Ἀντί νά ὑποστηρίζουν τή «συμφωνία τῶν μικροαστῶν καί τῶν ἀγροτῶν μέ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς „Βελικορούς“», φοβοῦνταν αὐτή τή «συμφωνία» καί φόβιζαν μ' αὐτήν τήν κυβέρνησις. Ἀντί νά ξεσηκωθοῦν γιά νά ὑπερασπίσουν τοὺς καταδιωκόμενους ἀπό τήν κυβέρνησις ἡγέτες τοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος, ἐνιπταν φαρισαϊκά τὰς χεῖρας καί προσπαθοῦσαν νά δικαιολογήσουν τήν κυβέρνησις. Καί τιμωρήθηκαν δίκαια γιά τήν προδοτική αὐτή πολιτική τῆς δημαγωγικῆς φλυαρίας καί τῆς ἀτιμωτικῆς πλαδαρότητας. Ἡ κυβέρνησις, ἀφοῦ κανόνισε τοὺς λογαριασμούς της μέ τοὺς ἀνθρώπους πού ἦταν ἱκανοί ὄχι μόνο νά φλυαροῦν ἀλλὰ καί ν' ἀγωνίζονται γιά τήν ἐλευθερία, ἐνίωσε πὼς ἦταν ἀρκετὰ ἰσχυρὴ γιά νά ἐκτοπίσει τοὺς φιλελεύθερους ἀκόμα καί ἀπό τίς ἀσήμεντες καί δευτερεύουσες θέσεις πού εἶχαν καταλάβει μέ τήν «ἐγκριση τῶν ἀρχῶν». Ὅσο ὑπῆρχε ἡ σοβαρὴ ἀπειλή τῆς «συμφωνίας τῶν μικροαστῶν καί τῶν ἀγροτῶν» μέ τοὺς ἐπαναστάτες, τό ἴδιο τό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν κάτι μουρμούριζε γιά «σχολεῖο ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν», ὅταν ὅμως παραμερίστηκαν οἱ «χωρὶς τάκτ καί φανταγμένοι» προγκαδόροι καί τά «ζιζάνια», — ἔσφιξαν χωρὶς πολλές τσιριμόνιες τὰ χαλινάρια στὰ «μαθητόπαιδα». Καί ἀρχίζει τότε μιὰ κωμικοτραγικὴ ἐποποιία: τά ζέμστβο κάνουν διαβήματα

για νά εὐρύνουν τά δικαιώματά τους, ἀπό τά ζέμστβο ὅμως ἀφαιροῦν συνεχῶς τό ἓνα μετά τό ἄλλο τά δικαιώματά τους καί στά διαβήματά τους ἀπαντοῦν μέ «πατρικές» συμβουλές. Ἄς ἀφήσουμε ὅμως νά μιλήσουν τά ἱστορικά στοιχεῖα, ἔστω καί μόνο ἐκεῖνα πού παραθέτει τό «Ὑπόμνημα».

Στίς 12 τοῦ Ὀχτώβρη 1866 μιά ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν θέτει τούς ὑπαλλήλους τῶν ζέμστβο σέ πλήρη ἐξάρτηση ἀπό τά κυβερνητικά ὄργανα. Στίς 21 τοῦ Νοέμβρη 1866 ἐκδίδεται ἓνας νόμος, πού περιορίζει τό δικαίωμα τῶν ζέμστβο νά φορολογοῦν τίς ἐμπορικές καί βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. Στή συνέλευση τοῦ ζέμστβο τῆς Πετρούπολης τό 1867 κάνουν αὐστηρή κριτική στό νόμο αὐτό καί ψηφίζουν ἀπόφαση (μέ πρόταση τοῦ κόμη Α. Π. Σουβάλοφ) νά γίνει διάβημα καί νά ζητηθεῖ ἀπό τήν κυβέρνηση τά ζητήματα πού θίγει ὁ νόμος αὐτός νά συζητοῦνται «μέ κοινές δυνάμεις καί μέ ταυτόχρονη προσπάθεια τῆς κεντρικῆς διοίκησης καί τῶν ζέμστβο». Στό διάβημα αὐτό ἡ κυβέρνηση ἀπαντάει μέ τό κλείσιμο τῶν ζέμστβο τῆς Πετρούπολης καί μέ διώξεις: ὁ πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο τῆς Πετρούπολης Κροῦζε ἐξορίζεται στό Ὁρενμπούργκ, ὁ κόμης Σουβάλοφ στό Παρίσι καί ὁ γερουσιαστής Λιουμποστσίνσκι παίρνει ἐντολή νά ὑποβάλει παραίτηση. Τό ὄργανο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν «Σέβερναγια Πότστα»³⁰ δημοσιεύει ἄρθρο, στό ὁποῖο «τά αὐστηρά αὐτά μέτρα τιμωρίας ἐξηγοῦνται ἀπό τό γεγονός ὅτι καί οἱ συνελεύσεις τῶν ζέμστβο, ἀπό τήν ἑναρξη ἀκόμα τῶν συνεδριάσεών τους, δέν ἐνεργήσανε σύμφωνα μέ τό νόμο» (μέ ποιό νόμο; καί γιατί οἱ παραβάτες τοῦ νόμου δέν παραπέμφθηκαν σέ δίκη; μόλις τότε δά δέν εἶχε θεσπισθεῖ μιά δικαιοσύνη εὐκίνητη, δίκαιη καί εὐμενής;) «καί ἀντί νά συγκρατοῦν τίς συνελεύσεις τῶν ζέμστβο τῶν ἄλλων κυβερνείων, ἐπωφελοῦμενες ἀπό τά δικαιώματα πού τούς παραχώρησε ὁ τσάρος νά ἀσκοῦν πραγματική κηδεμονία στά τοπικά οἰκονομικά συμφέροντα τῶν ζέμστβο πού ἀνῆκαν στή δικαιοδοσία τους» (δηλ. ἀντί νά ὑποτάσσονται πειθήνια καί νά συμμορφώνονται μέ τίς «προθέσεις» τῆς ὑπαλληλοκρατίας), «ἐκδήλωναν συνεχῶς τήν τάση νά προκαλοῦν, μέ τήν ἀνακριβῆ παρουσίαση τῶν πραγμάτων καί τή λαθεμένη ἐρμηνεία τῶν νόμων, αἰσθήματα δυσπιστίας καί ἀσέβειας πρὸς τήν κυβέρνηση». Δέν εἶναι παράξενο, πὼς ὕστερα ἀπό μιά τέτοια κατσάδα «τά ἄλλα ζέμστβο δέν ὑποστήριξαν τό ζέμστβο τῆς Πετρούπολης, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ νόμος τῆς 21 τοῦ Νοέμβρη 1866 προκάλεσε παντοῦ μεγάλη δυσἀρέσκεια· πολλοί στίς συνελεύσεις ἔλεγαν

ὅτι ὁ νόμος αὐτός ἰσοδυναμεῖ μέ ἐκμηδένιση τῶν ζέμστβο».

Στίς 16 τοῦ Δεκέμβρη 1866 ἐμφανίζεται μιὰ «ἐρμηνεία» τῆς συγκλήτου, πού παραχωρεῖ στούς διοικητές τῶν κυβερνείων τό δικαίωμα νά ἀρνοῦνται νά ἐπικυρώνουν τήν ἐκλογή ὁποιοῦ-δήποτε προσώπου, ἐκλεγμένου ἀπό τή συνέλευση τοῦ ζέμστβο, στήν περίπτωση πού τό πρόσωπο αὐτό θεωρεῖται — ἀπό τό διοικητή τοῦ κυβερνείου — ὡς μή ἐμπνέον ἐμπιστοσύνη. Στίς 4 τοῦ Μάη 1867 ἔχουμε μιὰ ἄλλη ἐρμηνεία τῆς συγκλήτου: ἡ ἀνακοίνωση τῶν σχεδίων ἐνός ζέμστβο σ' ὅλα τὰ ἄλλα κυβερνεῖα ἀντιβαίνει στό νόμο, γιατί τά ζέμστβο πρέπει νά ἀπασχολοῦνται μέ τά τοπικά ζητήματα. Στίς 13 τοῦ Ἰούνη 1867 τό Κρατικό συμβούλιο πῆρε ἀπόφαση πού ἐπικυρώθηκε ἀπό τόν τσάρο, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἀπαγορευόταν, χωρίς τήν ἄδεια τῶν τοπικῶν ἀρχῶν τοῦ κυβερνείου, ἡ δημοσίευση ἀποφάσεων, ἀπολογισμῶν γιά τίς συνεδριάσεις, συζητήσεων στίς συνεδριάσεις κτλ., πού γίνονταν στίς δημόσιες συνελεύσεις τῶν ζέμστβο, τῶν δήμων καί τῶν κλειστῶν τάξεων. Ἐπιπλέον ὁ ἴδιος νόμος εὐρύνει τή δικαιοδοσία τῶν προΐσταμένων τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστβο, τοῦς δίνει τό δικαίωμα νά κλείνουν τίς συνελεύσεις καί τοῦς ὑποχρεώνει, μέ ἀπειλή τιμωρίας νά κλείνουν τίς συνελεύσεις, στίς ὁποῖες μπαίνουν γιά συζήτηση θέματα ἀντίθετα πρός τό νόμο. Ἡ κοινή γνώμη δέχτηκε τό μέτρο αὐτό μέ μεγάλη ἐχθρότητα καί τό θεώρησε σοβαρό περιορισμό τῆς δράσης τῶν ζέμστβο. «Ὅλοι ξέρουν — ἔγραφε στό ἡμερολόγιό του ὁ Νικιτένκο — ὅτι τά ζέμστβο δένονται χειροπόδαρα μέ τό νέο νομοθέτημα, μέ τό ὁποῖο οἱ προΐστάμενοι τῶν συνελεύσεων καί οἱ διοικητές τῶν κυβερνείων ἀπόχτησαν σχεδόν ἀπεριόριστη ἐξουσία πάνω στά ζέμστβο». Ἡ ἐγκύκλιος τῆς 8 τοῦ Ὀχτώβρη 1868 ὀρίζει ὅτι ἡ δημοσίευση τῶν ἀπολογισμῶν δράσης ἀκόμα καί τῶν συμβουλίων τῶν ζέμστβο ὑπόκειται στήν ἔγκριση τῶν διοικητῶν τῶν κυβερνείων καί περιορίζει τίς ἀμοιβαῖες ἐπαφές ἀνάμεσα στά ζέμστβο. Τό 1869 καθιερώνεται ὁ θεσμός τῶν ἐπιθεωρητῶν τῶν δημοτικῶν σχολειῶν μέ σκοπό νά ἐκτοπιστοῦν τά ζέμστβο ἀπό τήν πραγματική διεύθυνση τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης. Τό διάταγμα τῆς Ἐπιτροπῆς ὑπουργῶν τῆς 19 τοῦ Σεπτέμβρη 1869, πού ἐπικυρώθηκε ἀπό τόν τσάρο, παραδέχεται ὅτι «τά ζέμστβο καί ἀπό τήν ἀποψη τῆς σύνθεσής τους, καί ἀπό τήν ἀποψη τῶν βασικῶν τους ἀρχῶν δέν εἶναι κυβερνητικά ὄργανα». Ὁ νόμος τῆς 4 τοῦ Ἰούλη 1870 καί ἡ ἐγκύκλιος τῆς 22 τοῦ Ὀχτώβρη 1870 ἐπικυρώνουν καί ἐντείνουν τήν ἐξάρτηση τῶν ὑπαλλήλων τῶν ζέμστβο ἀπό τοῦς διοικητές τῶν κυβερνείων.

Στά 1871 οί ὀδηγίες πρὸς τοὺς ἐπιθεωρητὲς τῶν δημοτικῶν σχολειῶν τοὺς δίνουν τό δικαίωμα νά ἀπολύουν ἀπό τήν ὑπηρεσία τοὺς δασκάλους πού θεωροῦνται ὅτι δέν ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη, καί νά ἀναστελλοῦν τήν ἐφαρμογή κάθε ἀπόφασης τοῦ σχολικοῦ συμβουλίου, παραπέμποντας τό ζήτημα γιά λύση στόν ἔφορο. Στίς 25 τοῦ Δεκέμβρη 1873 ὁ Ἀλέξανδρος Β' στήν ἀπαντητική ἐπιστολή του πρὸς τόν ὑπουργό παιδείας ἐκφράζει τό φόβο ὅτι μέ τήν ἀνεπαρκῆ ἐποπτεία τό δημοτικό σχολεῖο μπορεῖ νά μετατραπεῖ «σέ μέσο ἠθικῆς διαφθορᾶς τοῦ λαοῦ, καί ἔχουν ἤδη διαπιστωθεῖ ὀρισμένες ἀπόπειρες πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση», καί δίνει ἐντολή στοὺς προεστούς τῶν εὐγενῶν νά ἐνδιαφερθοῦν ἀπό πῶς κοντά γιά τό ζήτημα αὐτό καί νά συμβάλουν στήν διαφύλαξη τοῦ ἠθικοῦ κύρους αὐτῶν τῶν σχολειῶν. Ἐπειτα, τό 1874, ἐκδίδεται νέα Πράξη γιά τά δημοτικά σχολεῖα, πού παραχωρεῖ στοὺς διευθυντὲς τῶν δημοτικῶν σχολειῶν πλήρη δικαιώματα ὡς πρὸς τὴ διεύθυνση τῶν σχολειῶν. Τά ζέμστβο «διαμαρτύρονται», ἂν μπορεῖ χωρίς εἰρωνεία νό ὀνομασθεῖ διαμαρτυρία ἢ αἴτηση γιά ἐπανεξέταση τοῦ νόμου μέ τὴ συμμετοχὴ ἐκπροσώπων τῶν ζέμστβο (αἴτηση τοῦ ζέμστβο τοῦ Καζάν τό 1874). Ἡ αἴτηση, φυσικά, ἀπορίπτεται. Κτλ. κτλ.

III

Τέτοια ἦταν ἡ πρώτη σειρά μαθημάτων, πού δόθηκαν στοὺς πολίτες τῆς Ρωσίας στό «σχολεῖο τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν» πού ὀργάνωσε τό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν. Εὐτυχῶς, ἐκτός ἀπὸ τοὺς μαθητευόμενους τῆς πολιτικῆς, πού ἀπ' ἀφορμὴ τῆς συνταγματικῆς δηλώσεως τῆς δεκαετίας 1860–1870 ἔγραφαν: «Εἶναι καιρὸς νά ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὶς ἀνοησίες καί νά καταπιαστοῦμε μέ τὴ δουλειά, καί ἡ δουλειά τώρα βρίσκεται στά ζέμστβο καί πουθενά ἄλλου»*, ὑπῆρχαν στή Ρωσία καί «ζιζάνια», πού δέν τὰ ἱκανοποιοῦσε ἓνα τέτοιο «τάκτ» καί πού ἔκαναν ἐπαναστατική προπαγάνδα μέσα στό λαό. Παρ' ὅλο πού βάδιζαν κάτω ἀπὸ τὴ σημαία μιᾶς θεωρίας πού στήν οὐσία δέν ἦταν ἐπαναστατική, ὥστόσο τό κήρυγμά τους ξυπνοῦσε τό αἶσθημα τῆς δυσαρέσκειας καί τῆς διαμαρτυρίας μέσα στά πλατιά στρώματα τῆς μορφωμένης νεολαίας. Παρά τὴν οὐτοπική

* Γράμμα τοῦ Καβέλιν τό 1865 στήν οἰκογένειά του ἀπ' ἀφορμὴ τό διάβημα τῶν εὐγενῶν τῆς Μόσχας «νά συγκληθεῖ μιά γενική συνέλευση ἀνθρώπων ἀπ' ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς Ρωσίας, γιά νά συζητηθοῦν οἱ ἀνάγκες, οἱ κοινὲς γιά ὅλο τό κράτος».

θεωρία πού ἄρνιόταν τήν πολιτική πάλη, τό κίνημα ὀδήγησε σέ ἄγρια σύγκρουση ἀνάμεσα σέ μιά χούφτα ἥρωες καί στήν κυβέρνηση, σέ πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία. Χάρη σ' αὐτή τήν πάλη καί μόνο χάρη σ' αὐτή, ἄλλαξε ξανά ἡ κατάσταση, ἡ κυβέρνηση βρέθηκε ξανά στήν ἀνάγκη νά κάνει παραχωρήσεις, καί οἱ φιλελεύθεροι κύκλοι ἀπέδειξαν ἀκόμα μιά φορά τήν πολιτική ἀνωριμότητά τους, τήν ἀνικανότητά τους νά ὑποστηρίξουν τούς ἀγωνιστές καί ν' ἀσκήσουν πραγματική πίεση πάνω στήν κυβέρνηση. Οἱ συνταγματικές τάσεις τῶν ζέμστβο φάνηκαν καθαρά, ἀποδείχτηκε ὅμως πώς δέν ἦταν παρά ἓνας «ἐνθουσιασμός» χωρίς ὁρμή. Κι αὐτό παρά τό γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ φιλελευθερισμός τῶν ζέμστβο ἔκανε ἓνα ἀξιόλογο βῆμα πρὸς τά μπρός, ἀπό πολιτική ἄποψη. Ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ προσπάθειά του νά σχηματίσει παράνομο κόμμα καί νά δημιουργήσει δικό του πολιτικό ὄργανο. Τό «Ὑπόμνημα» τοῦ Βίττε συνοψίζει τά στοιχεῖα ἀπό μερικά παράνομα συγγράμματα (τοῦ Κένναν, τοῦ Ντραγκομάνοφ, τοῦ Τιχομίροφ), γιά νά χαρακτηρίσει τόν «ὀλισθηρό δρόμο» (σελ. 98) πού πῆραν τά ζέμστβο. Στά τέλη τῆς δεκαετίας 1870–1880 ἔγιναν κάμποσα συνέδρια τῶν φιλελευθέρων τῶν ζέμστβο. Οἱ φιλελεύθεροι εἶχαν ἀποφασίσει «νά πάρουν μέτρα γιά νά σταματήσει ἔστω καί προσωρινά ἡ καταστροφική δράση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος τῶν ἄκρων, γιατί ἦταν σίγουροι πώς τίποτα δέ θά εἶναι δυνατόν νά ἐπιτευχθεῖ μέ εἰρηνικά μέσα, ἂν οἱ τρομοκράτες ἐξακολουθήσουν νά ἐρεθίζουν καί νά κατατρίβουν τήν κυβέρνηση μέ ἀπειλές καί πράξεις βίας» (σελ. 99). Ἔτσι, ἀντί νά φροντίσουν νά εὐρυνθεῖ ὁ ἀγώνας, νά ὑποστηριχθοῦν οἱ διάφοροι ἐπαναστάτες ἀπό ἓνα κοινωνικό στῆμα λίγο-πολύ πλατύ καί νά ὀργανωθεῖ γενική ἐπίθεση (μέ τή μορφή διαδηλώσεων, ἄρνησης τῶν ζέμστβο νά ἐνεργοῦν ὑποχρεωτικές πληρωμές κτλ.), οἱ φιλελεύθεροι ἀρχίζουν ξανά μέ τό ἴδιο «τάκτ»: «νά μή ἐρεθίζουμε» τήν κυβέρνηση! νά ἐπιδιώκουμε τήν πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν μέ «εἰρηνικά μέσα», μέ τά εἰρηνικά ἐκεῖνα μέσα πού ἔδειξαν τόσο περίλαμπρα τή μηδαμινότητά τους στή δεκαετία 1860–1870! * Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐπαναστάτες δέ δέχτηκαν μέ κα-

* Πολύ σωστά ἔλεγε ὁ Ντραγκομάνοφ: «Στήν κυριολεξία τους ἐντελῶς „εἰρηνικές μέθοδοι“ οὔτε καί μπορεῖ νά ὑπάρξουν γιά τό φιλελευθερισμό τῆς Ρωσίας, γιατί στή χώρα μας ἀπαγορεύεται μέ νόμο κάθε αἴτηση γιά ἀλλαγή τῆς ἀνώτατης διοίκησης. Οἱ φιλελεύθεροι τῶν ζέμστβο ἔπρεπε νά ὑπερπηδήσουν ἀποφασιστικά αὐτή τήν ἀπαγόρευση καί νά δείξουν ἔστω καί μ' αὐτό τή δύναμή τους καί ἀπέναντι στήν κυβέρνηση, καί ἀπέναντι

νένα τρόπο νά σταματήσουν ἢ νά διακόψουν τίς ἐχθροπραξίες. Τότε οἱ παράγοντες τῶν ζέμστβο σχημάτισαν τό «Σύνδεσμο τῶν ἀντιπολιτευόμενων στοιχείων», πού μετατράπηκε ἀργότερα σέ «Σύλλογο τῆς ἔνωσης τῶν ζέμστβο καί τῆς αὐτοδιοίκησης» ἢ «Ἑνωση τῶν ζέμστβο». Τό πρόγραμμα τῆς Ἑνωσης τῶν ζέμστβο περιεῖχε τίς παρακάτω διεκδικήσεις: 1) ἐλευθερία τοῦ λόγου καί τοῦ τύπου· 2) ἐγγύηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καί 3) σύγκληση συνταχτικῆς συνέλευσης. Ἡ ἀπόπειρα νά ἐκδοθῶν παράνομες μπροσοῦρες στή Γαλικία ἀπέτυχε (ἡ αὐστριακὴ ἀστυνομία κατέσχε τά χειρόγραφα καί συνέλαβε τά πρόσωπα πού σκόπευαν νά τά δημοσιεύσουν), καί ὄργανο τῆς «Ἑνωσης τῶν ζέμστβο» ἔγινε ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1881 τὸ περιοδικό «Βόλνογε Σλόβο»³¹, πού ἔβγαινε στή Γενεύη κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Ντραγκομάνοφ (πρῶην καθηγητῇ τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Κιέβου). «Σέ τελευταία ἀνάλυση, — ἔγραφε ὁ ἴδιος ὁ Ντραγκομάνοφ τό 1888, — . . . δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ πετυχημένο τό πείραμα τῆς ἐκδοσης ἐνός ὀργάνου τῶν ζέμστβο μέ τὴ μορφὴ τοῦ περιοδικοῦ „Βόλνογε Σλόβο“, ἔστω καί μόνο γιὰ τό γεγονός, ὅτι τά καθαυτὰ ὑλικά γιὰ τὰ ζέμστβο ἄρχισαν νά καταφθάνουν κανονικά στή σύνταξη μόνο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1882, καί τό Μάη τοῦ 1883 ἡ ἐκδοση εἶχε ἤδη διακοπεῖ» (ἀπὸ τό ἔργο πού ἀναφέραμε, σελ. 40). Ἡ ἀποτυχία τοῦ φιλελεύθερου ὀργάνου ἦταν φυσικὸ ἐπακόλουθο τῆς ἀδυναμίας τοῦ φιλελεύθερου κινήματος. Στίς 20 τοῦ Νοέμβρη 1878 ὁ Ἀλέξανδρος Β' σέ λόγο του στή Μόσχα πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν κλειστῶν τάξεων ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα πὼς οἱ τάξεις αὐτές «θὰ βοηθήσουν γιὰ ν' ἀποτραβηχτεῖ ἡ παραπλανημένη νεολαία ἀπὸ τὸν ὀλέθριο δρόμο ὅπου προσπαθοῦν νά τὴν παρασύρουν ὑποπτοὶ ἄνθρωποι». Ὑστερα ἀπ' αὐτό ἐμφανίστηκε καί στήν «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ»³² (1878, ἀρ. φύλλου 186) μιὰ ἐκκλήση ὅπου ζητιόταν ἡ συνδρομὴ τῆς κοινωνίας. Σέ ἀπάντηση, πέντε συνελεύσεις τῶν ζέμστβο (τοῦ Χαρκόβου, τῆς Πολτάβας, τοῦ Τσερνίγκοφ, τῆς Σαμάρας καί τοῦ Τβέρ) δήλωσαν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά συγκληθεῖ Ζέμσκι σομπόρ. «Μποροῦμε ἐπίσης νά ὑποθέσουμε», — γράφει ὁ συντάχτης τοῦ «Ὑπομνήματος» Βίττε, ὕστερα ἀπὸ λεπτομερειακὴ ἐκθεση τοῦ περιεχομένου αὐτῶν τῶν ψηφισμάτων, ἀπὸ

στοὺς τρομοκράτες. Κι ἐπειδὴ οἱ φιλελεύθεροὶ τῶν ζέμστβο δέν ἔδειξαν τέτοια δύναμη, ἦρθε ἡ στιγμή πού βρέθηκαν μπροστά στήν πρόθεση τῆς κυβέρνησης νά καταργήσῃ ἀκόμα καί τοὺς ἤδη κουτσουρεμένους θεσμοὺς τῶν ζέμστβο» (ἀπὸ τό ἔργο πού ἀναφέραμε, σελ. 41-42).

τά όποια 3 μόνο πέρασαν όλόκληρα στόν τύπο, — «ότι οί δηλώσεις τών ζέμστβο σχετικά μέ τή σύγκληση ενός Ζέμσκι σομπόρ θά ήταν πολύ περισσότερες, άν τό ύπουργείο έσωτερικών δέν έπαιρνε έγκαιρα μέτρα γιά τήν απαγόρευση αὐτών τών δηλώσεων: στάλθηκε έγκύκλιος στους προεστούς τών ευγενών, στους προεδρεύοντες στίς συνελεύσεις τών ζέμστβο τών κυβερνείων, νά μή έπιτρέπουν ούτε καν νά διαβάζονται στίς συνελεύσεις παρόμοια ψηφίσματα. Σέ όρισμένα μέρη πιάστηκαν καί εκτοπίστηκαν αντιπρόσωποι τών ζέμστβο, καί στό Τσερνίγκοφ, στήν αίθουσα τών συνεδριάσεων, έφεραν ακόμα καί χωροφύλακες πού εκκένωσαν μέ τή βία τήν αίθουσα» (104).

Τά φιλελεύθερα περιοδικά καί οί φιλελεύθερες έφημερίδες υποστήριξαν αὐτό τό κίνημα· μιά άναφορά «25 έγκρίτων πολιτών τής Μόσχας» πρός τόν Λορίς-Μέλικοφ συνιστοῦσε νά συγκληθεῖ ανεξάρτητη συνέλευση από αντιπροσώπους τών ζέμστβο καί νά κληθεῖ ή συνέλευση αὐτή νά συμμετάσχει στή διακυβέρνηση τοῦ έθνους³³. Κατά τά φαινόμενα μέ τό διορισμό τοῦ Λορίς-Μέλικοφ σάν ύπουργοῦ έσωτερικών ή κυβέρνηση έκανε μιά υποχώρηση. Μόνο, όμως, κατά τά φαινόμενα, γιατί όχι μόνο δέν πάρθηκε κανένα αποφασιστικό μέτρο, αλλά ούτε κι έγινε καμιά θετική δήλωση, πού νά μή έπιτρέπει παρερμηνείες. 'Ο Λορίς-Μέλικοφ κάλεσε τούς υπεύθυνους συντάχτες τοῦ περιοδικοῦ τύπου τής Πετρούπολης καί τούς εξέθεσε τό «πρόγραμμα»: νά εξακριβωθοῦν οί πόθοι, οί άνάγκες κτλ. τοῦ πληθυσμοῦ, νά δοθεῖ ή δυνατότητα στά ζέμστβο κτλ. νά απολαμβάνουν τά νόμιμα δικαιώματα (τό φιλελεύθερο πρόγραμμα έγγυάται στά ζέμστβο «τά δικαιώματα» πού ό νόμος τά κουτσουρεύει συστηματικά!) κτλ. 'Ο συντάχτης τοῦ «Υπομνήματος» γράφει:

«Μέσω τών συνομιλητῶν του — γι' αὐτό καί τούς κάλεσε — τό πρόγραμμα τοῦ ύπουργοῦ έγινε γνωστό σ' όλη τή Ρωσία. Οὐσιαστικά τό πρόγραμμα αὐτό δέν υποσχόταx τίποτα τό συγκεκριμένο. 'Ο καθένας μπορούσε νά βγάλει απ' αὐτό ό,τι ήθελε, δηλ. ή όλα ή τίποτα. Εἶχε δίκιο από τήν άποψή του (μόνο «από τήν άποψή του», κι όχι απόλυτα «από κάθε άποψη»;) ένα από τά παράνομα φύλλα κείνου τοῦ καιροῦ, πού έλεγε ότι στό πρόγραμμα αὐτό φαίνεται ταυτόχρονα καί „ή οὐρά τής άλεπούς“ καί „τό στόμα τοῦ λύκου“³⁴ πού τρίζει τά δόντια του. Αὐτή ή επίθεση ενάντια στό πρόγραμμα καί στό συντάχτη του γίνεται ακόμα πίο κατανοητή από τό γεγονός ότι, ανακοινώνοντας τό πρόγραμμα αὐτό στους αντιπροσώπους τοῦ τύπου, ό κόμης τούς συνιστοῦσε επίμονα „νά μή συγχύζουν καί νά μή ταραάζουν άδिका

τά πνεύματα τῆς κοινωνίας μέ τίς ὀνειροπόλες αὐταπάτες τους“». Οἱ φιλελεύθεροι ὅμως τῶν ζέμστβο δέν ἄκουσαν τήν ἀλήθεια αὐτή τοῦ παράνομου φύλλου καί πῆραν τό κούνημα τῆς «οὐρᾶς τῆς ἀλεποῦς» γιά «νέα γραμμή», στήν ὅποια θά μπορούσαν νά ἔχουν ἐμπιστοσύνη. «Τά ζέμστβο εἶχαν ἐμπιστοσύνη καί ἐκδήλωναν τή συμπάθειά τους πρός τήν κυβέρνηση» — ἐπαναλαμβάνει τό «Ὑπόμνημα» τοῦ Βίττε τά λόγια τῆς παράνομης προσούρας «Γνώμες τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστβο γιά τή σημερινή κατάσταση στή Ρωσία», — «λές καί φοβοῦνταν μήπως προτρέξουν, μήπως τῆς ὑποβάλουν κανένα ὑπερβολικό αἶτημα». Εἶναι χαρακτηριστική μιά ὁμολογία τῶν ὁπαδῶν τῶν ζέμστβο, πού ἐκφράζουν ἐλεύθερα τή γνώμη τους: μόλις ἡ Ἑνωσις τῶν ζέμστβο ἀποφάσισε στό συνέδριό τοῦ 1880 «νά ἐπιδιώξει καί νά πετύχει κεντρική λαϊκή ἀντιπροσώπευση μέ τόν ἀπαραίτητο ὄρο — μιά μόνο βουλή καί καθολική ψηφοφορία», — καί νά πού αὐτή ἡ ἀπόφασή της νά ἐπιδιώξει καί νά πετύχει πραγματοποιεῖται μέ τήν ταχτική «νά μή προτρέχουμε», «νά ἔχουμε ἐμπιστοσύνη καί συμπάθεια» πρός τίς διαφορούμενες δηλώσεις, πού δέ συνεπάγονται καμιά ὑποχρέωση! Μέ κάποια ἀσυγχώρητη ἀφέλεια οἱ παράγοντες τῶν ζέμστβο φαντάζονταν ὅτι τό νά στέλνει κανείς ψηφίσματα σημαίνει ὅτι «ἐπιδιώκει καί πετυχαίνει» — καί τά ψηφίσματα «ἀπομέρους τῶν ζέμστβο ἄρχισαν νά πέφτουν βροχή». Στίς 28 τοῦ Γενάρη 1881 ὁ Λορίς-Μέλικοφ παρουσίασε στόν τσάρο μιά ἐκθεση γιά τό σχηματισμό ἐπιτροπῆς ἀπό ἀντιπροσώπους τῶν ζέμστβο μέ σκοπό τήν ἐπεξεργασία τῶν νομοσχεδίων πού ὑποδείχτηκαν ἀπό τήν «ὑψηλοτάτην θέλησιν», — ὅμως ἀπλῶς μέ δικαίωμα συμβουλευτικῆς ψήφου. Ἡ εἰδική Σύσκεψη πού ὅρισε ὁ Ἀλέξανδρος Β΄, ἐνέκρινε τό μέτρο αὐτό, καί στίς 17 τοῦ Φλεβάρη 1881 ὁ τσάρος ἐπικύρωσε τά πορίσματα τῆς Σύσκεψης καί ἐνέκρινε τό κείμενο τῆς κυβερνητικῆς ἀνακοίνωσης πού πρότεινε ὁ Λορίς-Μέλικοφ.

«Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, — γράφει ὁ συντάχτης τοῦ „Ὑπομνήματος“ Βίττε — ὅτι ἡ σύσταση μιᾶς τέτοιας καθαρᾶ συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς δέ σήμαινε ἀκόμα τή δημιουργία συντάγματος». Ἀλλά — συνεχίζει — ζήτημα εἶναι ἂν μπορούσαμε ν’ ἀρνηθοῦμε ὅτι τό γεγονός αὐτό ἀποτελέσει ἕνα ἀκόμα βῆμα (μετά τίς μεταρρυθμίσεις τῆς δεκαετίας 1860–1870) πρός τό σύνταγμα καί ὄχι πρός τίποτε ἄλλο. Καί ὁ συντάχτης ἐπαναλαμβάνει τήν πληροφορία τοῦ ξένου τύπου, ὅτι ἀπ’ ἀφορμή τήν ἐκθεση τοῦ Λορίς-Μέλικοφ ὁ Ἀλέξανδρος Β΄ ἐκφράστηκε μέ τά παρακάτω λόγια: «Μά αὐτό εἶναι États généraux³⁵». . . «Δέ μᾶς προτείνουν

τίποτε άλλο, παρά μία συνέλευση προκρίτων του Λουδοβίκου ΙΣΤ'»³⁶.

Ἐμεῖς, ἀπό τήν πλευρά μας, θά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου τοῦ Λορίς-Μέλικοφ θά μπορούσε, κάτω ἀπό ὁρισμένους ὅρους, νά ἀποτελέσει ἓνα βῆμα πρὸς τό σύνταγμα, θά μπορούσε ὅμως καί νά μὴ ἀποτελέσει: ὅλα ἐξαρτιοῦνταν ἀπὸ τό τί θά ὑπερισχύσει — ἡ πίεση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος καί τῶν φιλελευθέρων κύκλων τῆς κοινωνίας ἢ ἡ ἀντίδραση τοῦ πολύ ἰσχυροῦ, συσπειρωμένου καί χωρίς κανένα ἐνδοιασμό ὡς πρὸς τήν ἐκλογή τῶν μέσων κόμματος τῶν φανατικῶν ὁπαδῶν τῆς ἀπολυταρχίας. Κι ἂν πρόκειται νά μιλήσουμε ὅχι γιά ὅ,τι θά μπορούσε νά γίνει, ἀλλά γιά ὅ,τι ἔγινε, πρέπει νά διαπιστώσουμε τό ἀναμφισβήτητο γεγονός τῶν ταλαντεύσεων τῆς κυβέρνησης. Ὅρισμένοι ἦταν ὑπέρ τῆς ἀποφασιστικῆς πάλης ἐνάντια στό φιλελευθερισμό καί ἄλλοι ὑπέρ τῶν παραχωρήσεων. Καί — πράγμα πού ἔχει ἰδιαίτερη σημασία — ταλαντεύτηκαν καί οἱ τελευταῖοι, ἐπειδὴ δέν εἶχαν ἓνα ἐντελῶς συγκεκριμένο πρόγραμμα καί δέν ὑψώθηκαν πάνω ἀπὸ τό ἐπίπεδο τῶν γραφειοκρατῶν-ἐπιχειρηματιῶν.

«Ὁ κόμης Λορίς-Μέλικοφ, — γράφει ὁ συντάχτης τοῦ „Ὑπομνήματος“ Βίττε, — σάν νά φοβόταν νά ἀντικρύσει τά πράγματα κατὰ πρόσωπο, φοβόταν νά καθορίσει ἐπακριβῶς τό πρόγραμμά του, καί συνέχιζε — εἶναι ἀλήθεια, πρὸς ἄλλη κατεύθυνση — τήν παλιά πολιτική τῶν ὑπεκφυγῶν, πού εἶχε υἱοθετηθεῖ ἀπέναντι στά ζέμστβο ἀκόμα ἀπὸ τόν κόμη Βαλοῦγεφ.

Ὅπως πολύ σωστά παρατήρησε καί ὁ νόμιμος τύπος τῆς ἐποχῆς, τό ἴδιο τό πρόγραμμα πού ἐξάγγειλε ὁ Λορίς-Μέλικοφ, τό χαρακτήριζε μεγάλη ἀοριστία. Αὕτῃ ἡ ἀοριστία φαίνεται καί σέ ὅλες τίς μετέπειτα ἐνέργειες καί τά λεγόμενα τοῦ κόμη. Ἀπὸ τό ἓνα μέρος, δηλώνει ὅτι ἡ ἀπολυταρχία „εἶναι ἀποκομμένη ἀπὸ τόν πληθυσμό“, ὅτι τήν „ὑποστήριξη τῆς κοινωνίας τῇ θεωρεῖ σάν τήν κύρια δύναμη...“, τῇ σχεδιαζόμενη μεταρύθμιση „δέν τῇ θεωροῦσε σάν κάτι τό ὀριστικό, ἀλλά μόνο σάν τό πρῶτο βῆμα“ κτλ. Ταυτόχρονα, ἀπὸ τό ἄλλο μέρος, ὁ κόμης δήλωνε στούς ἀντιπροσώπους τοῦ τύπου ὅτι „... οἱ ἐλπίδες πού γεννήθηκαν στήν κοινωνία δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μία ὄνειροπόλα αὐταπάτη...“, καί στήν εὐπειθέστατη ἐκθεσὴ του πρὸς τό μονάρχη δήλωνε κατηγορηματικά ὅτι τό Ζέμσκι σομπόρ θά ἦταν „ἐπικίνδυνο πείραμα ἐπιστροφῆς στά περασμένα...“, ὅτι τό μέτρο πού σχεδιάζει αὐτός δέ θά ἔχει καμιά σημασία, μέ τήν ἔννοια τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἀπολυταρχίας, γιατί δέν ἔχει τίποτα τό κοινό μέ τίς συνταγματικές μορφές τῆς Δύσης. Γενικά, σύμφωνα μέ τῇ σωστή παρατήρηση τοῦ Λ. Τιχομίροφ, τήν ἴδια τήν ἐκθεση τῇ χαρακτηρίζει ἐξαιρετική ἀσάφεια» (σελ. 117).

Ἀπέναντι στούς ἀγωνιστές τῆς ἐλευθερίας ὁ Λορίς-Μέλικοφ, ὁ περιβόητος αὐτός ἥρωας τῆς «διχτατορίας τῆς καρδιάς»³⁷, ἐξώ-

θησε «τίς ὠμότητες σέ πράξεις πού δέν ξανασυνέβηκαν οὔτε πρίν, οὔτε μετά, ὅπως εἶναι ἡ ἐκτέλεση ἑνός 17χρονοῦ παιδιοῦ γιατί βρέθηκε πάνω του μιά ἔντυπη προκήρυξη. Ὁ Λορίς-Μέλικοφ δέν ξέχασε οὔτε τίς πιό ἀπόμερες γωνιές τῆς Σιβηρίας, γιά νά χειροτερέψει καί κεῖ τήν κατάσταση τῶν ἀνθρώπων πού ὑποφέρανε τά πάνδεια, ἐπειδή εἶχαν κάνει προπαγάνδα» (Β. Ζασούλιτς, τεύχος 1 τοῦ περιοδικοῦ «Σοτσιαλ-Ντεμοκράτ»³⁸, σελ. 84). Σέ συνθήκες παρόμοιων ταλαντεύσεων τῆς κυβέρνησης μόνο μιά δύναμη, ἱκανή νά διεξάγει σοβαρό ἀγώνα, θά μπορούσε ν' ἀποσπάσει σύνταγμα, καί ἡ δύναμη αὐτή δέν ὑπῆρχε: οἱ ἐπαναστάτες εἶχαν ἐξαντληθεῖ μέ τήν ἐνέργεια τῆς 1 τοῦ Μάρτη³⁹, ἡ ἐργατική τάξη δέ διέθετε οὔτε πλατύ κίνημα, οὔτε σταθερή ὀργάνωση, καί οἱ φιλελεύθεροι κύκλοι ἀποδείχτηκαν κι αὐτή τή φορά τόσο ἀνώριμοι ἀκόμα πολιτικά, ὥστε καί μετά τή δολοφονία τοῦ Ἀλεξάνδρου Β' περιορίστηκαν μόνο σέ διαβήματα. Διαβήματα ἔκαναν τά ζέμστβο καί οἱ πόλεις, διαβήματα ἔκανε ὁ φιλελεύθερος τύπος («Ποριάντοκ»⁴⁰, «Στρανά»⁴¹, «Γκόλος»⁴²), διαβήματα μέ ἐξαιρετικά καλοπροαίρετη, πονηρή καί νεφελώδη μορφή ἔκαναν οἱ φιλελεύθεροι συντάχτες τῶν ὑπομνημάτων (ὁ μαρκήσιος Βελεπόλσκι, ὁ καθηγ. Τσιτσέριν καί ὁ καθηγ. Γκραντόβσκι — τό «Ὑπόμνημα» τοῦ Βίττε ἐκθέτει τό περιεχόμενό τους, παρμένο ἀπό τήν μπροσούρα* πού τυπώθηκε στό Λονδίνο μέ τόν τίτλο: «Τό σύνταγμα τοῦ κόμη Λορίς-Μέλικοφ», ἐκδ. τοῦ Ταμείου τοῦ ἐλεύθερου ρωσικοῦ τύπου. Λονδίνο, 1893). ὅλοι αὐτοί μηχανεύονταν «ἐξυπνα τεχνάσματα γιά νά κάνουν τό μονάρχη νά ξεπεράσει τά πατροπαράδοτα ὅρια χωρίς κι ὁ ἴδιος νά τό καταλάβει». Ἐννοεῖται ὅτι ὅλα αὐτά τά συνετά διαβήματα καί τά κουτοπόνηρα τεχνάσματα ἀποδείχτηκε πώς δέν εἶχαν καμιά ἐπαναστατική δύναμη, πώς ἦταν ἕνα μηδενικό, καί νίκησε τό κόμμα τῆς ἀπολυταρχίας, νίκησε, παρά τό γεγονός ὅτι στίς 8 τοῦ Μάρτη 1881 ἡ πλειοψηφία (7 ἔναντι 5) τοῦ Ὑπουργικοῦ συμβουλίου τάχθηκε ὑπέρ τοῦ σχεδίου Λορίς-Μέλικοφ. (Αὐτά ἀναφέρονται στήν ἴδια αὐτή μπροσούρα, ὁ συντάχτης ὅμως τοῦ «Ὑπομνήματος» Βίττε, πού τήν ἀντέ-

* Γενικά ὁ συντάχτης τοῦ «Ὑπομνήματος» ἀντιγράφει, ὅπως εἶδαμε, μέ τή μεγαλύτερη προσοχή τίς παράνομες μπροσοῦρες καί ὁμολογεῖ ὅτι «ὁ παράνομος τύπος καί ἡ φιλολογία τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔδιναν, ἀπό τή δική τους σκοπιά, ἀρκετά σωστή ἐκτίμηση τοῦ πῶς ἐμφανίζεται τό ζήτημα» (σελ. 91). Ἀποδείχνεται πώς ὁ ρῶσος ἐπιστήμονας «πολιτειολόγος» δέν ἔχει νά ἐπιδείξει σάν πρωτότυπο παρά κάποιο ἀνεπεξέργαστο ὑλικό, ἐνῶ ὅλες τίς βασικές ἀπόψεις γιά τά πολιτικά ζητήματα τῆς Ρωσίας εἶναι ὑποχρεωμένος νά τίς δανεῖζεται ἀπό τήν παράνομη φιλολογία.

γραψε μέ ζήλο, δηλώνει, άγνωστο γιατί: «Τό τί έγινε σ' αὐτή τή σύσκεψη — τῆς 8 τοῦ Μάρτη — καί ποῦ κατέληξε αὐτή, δέν εἶναι ακριβῶς γνωστό, δέ θά ἦταν ὅμως συνετό νά βασίζεται κανείς στίς φῆμες πού πέρασαν στόν τύπο τοῦ έξωτερικοῦ», 124). Στίς 29 τοῦ Ἀπρίλη 1881 δημοσιεύτηκε ἡ διακήρυξη γιά τήν ἐδραίωση καί τήν περιφρούρηση τῆς ἀπολυταρχίας, πού ὀνομάστηκε ἀπό τόν Κατκόφ «τό μάνα τοῦ οὐρανοῦ»⁴³.

Γιά δεύτερη φορά, μετά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν, τό κύμα τῆς ἐπαναστατικῆς πλημμυρίδας ἀποκρούστηκε, καί ὕστερα ἀπ' αὐτό καί σάν συνέπεια αὐτοῦ τοῦ γεγονότος γιά δεύτερη φορά τή θέση τοῦ φιλελεύθερου κινήματος τήν πῆρε ἡ ἀντίδραση, καί ἡ ρωσική προοδευτική κοινωνία ἄρχισε, φυσικά, νά χύνει μαῦρα δάκρυα γι' αὐτό. Εἴμαστε μαστόροι στό νά χύνουμε μαῦρα δάκρυα: χύνουμε μαῦρα δάκρυα γιά τήν ἔλλειψη τάκτ καί γιά τήν αὐτοπεποίθηση τῶν ἐπαναστατῶν, ὅταν προκαλοῦν τήν κυβέρνηση· χύνουμε μαῦρα δάκρυα γιά τήν ἀναποφασιστικότητα τῆς κυβέρνησης, ὅταν αὐτή, μή βλέποντας μπροστά της μιά πραγματική δύναμη, κάνει ψευτοπαραχωρήσεις καί ὅ,τι δίνει μέ τό ἓνα χέρι τό ἀφαιρεῖ μέ τό ἄλλο· χύνουμε μαῦρα δάκρυα γιά «τούς καιρούς πού εἶναι στερημένοι ἀπό ιδέες καί ἰδανικά», ὅταν ἡ κυβέρνηση, ἀφοῦ κανόνισε τούς λογαριασμούς της μέ τούς ἐπαναστάτες πού δέν εἶχαν τήν ὑποστήριξη τοῦ λαοῦ, προσπαθεῖ νά ἀναχτήσῃ τά ὅσα ἔχασε καί συγκεντρώνει δυνάμεις γιά νέους ἀγῶνες.

IV

Ἡ ἐποχή τῆς «διχτατορίας τῆς καρδιάς», ὅπως ἀποκάλεσαν τήν ὑπουργία τοῦ Λορίς-Μέλικοφ, ἔδειξε στούς φιλελευθέρους μας, ὅτι ἀκόμα καί ὁ «συνταγματισμός» ἐνός ὑπουργοῦ, ἀκόμα καί ἐνός πρωθυπουργοῦ, μέ κυβέρνηση πού ταλαντεύεται πέρα γιά πέρα καί μέ πλειοψηφία τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου πού ἐγκρίνει τό «πρῶτο βῆμα πρὸς τή μεταρύθμιση», δέν ἐγγυᾶται ἀπολύτως τίποτα, ὅταν δέν ὑπάρχει μιά σοβαρή κοινωνική δύναμη, ἱκανή ν' ἀναγκάσῃ τήν κυβέρνηση νά ἐνδόσει. Εἶναι ἐπίσης ἐνδιαφέρον, ὅτι μήτε ἡ κυβέρνηση τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ', καί ὕστερα ἀκόμα ἀπό τή δημοσίευση τοῦ διαγγέλματός της γιά τήν ἐδραίωση τῆς ἀπολυταρχίας, δέν ἄρχισε νά δείχνει ἀμέσως ὅλα τά δόντια της, ἀλλά θεώρησε ἀπαραίτητο νά προσπαθήσῃ νά κοροϊδέψῃ ἓνα διάστημα τήν «κοινωνία». Λέγοντας «νά κοροϊδέψῃ», δέ σκεφτόμαστε νά ἀποδόσουμε τήν πολιτική τῆς

κυβέρνησης στήν ύπαρξη κάποιου μακκιαβελικοῦ σχεδίου⁴⁴ τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου ὑπουργοῦ, ἀξιωματοῦχου κτλ. Δέ χρειάζεται νά ἐπιμείνουμε καί πολύ στό γεγονός ὅτι τό σύστημα τῶν ψευτοπαραχωρήσεων καί μερικῶν φαινομενικά σπουδαίων μέτρων πρός τήν κατεύθυνση τοῦ «ὑπολογισμοῦ» τῆς κοινῆς γνώμης μπῆκε στή σάρκα καί στό αἷμα κάθε σημερινῆς κυβέρνησης, μαζί καί τῆς ρωσικῆς, ἐπειδή καί ἡ ρωσική κυβέρνηση στή διάρκεια πολλῶν γενεῶν ἔχει ἀποχτήσσει ἐπίγνωση τοῦ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά παίρνει ὑπόψη της, κατά τόν ἄλφα ἢ βῆτα τρόπο, τήν κοινή γνώμη καί στή διάρκεια πολλῶν γενεῶν διαπαιδαγωγοῦσε δημόσιους ἄνδρες, δεξιοτέχνες στήν ἐσωτερική διπλωματία. Τέτοιος διπλωμάτης, πού εἶχε ἀποστολή νά καλύψει τό πέρασμα τῆς κυβέρνησης στήν ἀνοιχτή ἀντίδραση, ἦταν ὁ ὑπουργός ἐσωτερικῶν κόμης Ἰγνάτιεφ πού ἀντικατάστησε τόν Λορίς-Μέλικοφ. Ὁ Ἰγνάτιεφ ἐνεργοῦσε ἐπανειλημμένα σάν βέρος δημαγωγός καί ἀπατεώνας, ἔτσι πού ὁ συντάχτης τοῦ «Ὑπομνήματος» Βίττε δείχνει ὅχι καί λίγη «ἀστυνομική ἐπιείκεια» ὅταν ἀποκαλεῖ τήν περίοδο τῆς ὑπουργίας του «ἀποτυχημένη ἀπόπειρα νά δημιουργηθεῖ μιὰ χώρα μέ τοπική αὐτοδιοίκηση καί μέ ἐπικεφαλῆς ἕναν ἀπολυταρχικό τσάρο». Εἶναι ἀλήθεια πώς μιὰ τέτοια ἀκριβῶς «διατύπωση» δόθηκε κεῖνον τόν καιρό ἀπό τόν Ι. Σ. Ἀξάκοφ, διατύπωση πού τή χρησιμοποίησε γιά τίς ἐρωτοτροπίες της ἡ κυβέρνηση, καί πού τήν ἔκανε κουρέλι ὁ Κατκόφ, ἀποδείχνοντας αἰτιολογημένα τήν ἀναγκαία σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν τοπική αὐτοδιοίκηση καί στό σύστημα. Θά ἦταν ὅμως μυωπία νά ἐξηγεῖ κανείς μιὰ ὀρισμένη ταχτική τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης (ταχτική, πού ἀναγκαστικά προσιδιάζει στήν ἀστυνομική κυβέρνηση ἀπό τήν ἴδια της τή φύση) μέ τό γεγονός ὅτι στή δοσμένη στιγμή ἐπικρατεῖ τούτη ἢ ἐκείνη ἡ πολιτική ἀντίληψη.

Ὁ Ἰγνάτιεφ ἔβγαλε μιὰ ἐγκύκλιο, ὅπου ὑποσχόταν ὅτι ἡ κυβέρνηση «θά πάρει ἐπείγοντα μέτρα γιά τήν ἐφαρμογή τῶν σωστῶν μεθόδων, πού θά ἐξασφάλιζαν τή μεγαλύτερη ἐπιτυχία στήν ἐνεργό συμμετοχή τῶν τοπικῶν παραγόντων γιά τήν ἐκπλήρωση τῶν ἐπιταγῶν τοῦ τσάρου». Τά ζέμστβο ἀπάντησαν στήν «ἐκκλήση» αὕτη παρακαλώντας «νά κληθοῦν οἱ αἵρετοί τοῦ λαοῦ» (ἀπό τό ὑπόμνημα τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ ζέμστβο τοῦ Τσερέποβετς· ὅσο γιά τή γνώμη τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ ζέμστβο τοῦ Κιρίλλοφ, ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου δέν ἐπέτρεψε οὔτε καν νά δημοσιευτεῖ). Ἡ κυβέρνηση σύστησε στούς διοικητές τῶν κυβερνεῖων «νά μή δόσουν συνέχεια» σέ παρόμοια

διαβήματα, «καί ταυτόχρονα πάρθηκαν, ὅπως φαίνεται, μέτρα γιά νά μή ἀνακινουῦνται παρόμοια ζητήματα σέ ἄλλες συνελεύσεις». Γίνεται ἡ περίφημη προσπάθεια νά κληθοῦν κατ' ἐκλογήν τῶν ὑπουργῶν οἱ «ἐμπειρογνώμονες» (γιά νά συζητηθεῖ τό πρόβλημα τῆς μείωσης τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς, τῆς ρύθμισης τῶν μετοικήσεων καί τῆς μεταρύθμισης τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης κτλ.). «Ἡ κοινωνία δέν εἶδε μέ συμπάθεια τίς ἐργασίες τῶν ἐπιτροπῶν ἐμπειρογνώμόνων, καί ἀπό τήν πλευρά τῶν ζέμστβο οἱ ἐργασίες αὐτές, παρ' ὅλα τά προληπτικά μέτρα, προκάλεσαν ἀκόμα καί ἀνοιχτές διαμαρτυρίες. Δώδεκα συνελεύσεις τῶν ζέμστβο ἔκαναν διαβήματα, μέ τά ὁποῖα ζητοῦσαν νά καλοῦνται τά μέλη τῶν ζέμστβο νά παίρνουν μέρος στή νομοθετική ἐργασία ὅχι σέ ὀρισμένες περιπτώσεις καί ὅχι ἔπειτα ἀπό διορισμό τους ἀπό τήν κυβέρνηση, ἀλλά μόνιμα καί ἔπειτα ἀπό ἐκλογή τους ἀπό τά ζέμστβο». Στό ζέμστβο τῆς Σαμάρας μιά παρόμοια πρόταση ἀπορίφθηκε ἀπό τόν προϊστάμενο, καί «ὕστερα ἀπ' αὐτό ἡ συνέλευση διαλύθηκε σέ ἔνδειξη διαμαρτυρίας» (Ντραγκομάνοφ, στό ἀναφερόμενο ἄρθρο, σελ. 29· στό «Ἑπόμνημα» σελ. 131). Ὅτι ὁ κόμης Ἰγνάτιεφ κοροΐδευε τούς παράγοντες τῶν ζέμστβο φαίνεται λχ. καί ἀπό τό παρακάτω γεγονός: «Ὁ προεστός τῶν εὐγενῶν τῆς Πολτάβας κ. Οὐστίμοβιτς, συντάχτης τοῦ σχεδίου ψηφίσματος τοῦ 1879 γιά τό σύνταγμα, δήλωσε ἀνοιχτά στή συνέλευση τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου, ὅτι πῆρε ἀπό τόν κόμη Ἰγνάτιεφ κατηγορηματική διαβεβαίωση (sic! *), πώς ἡ κυβέρνηση θά καλέσει τούς ἀντιπροσώπους τῆς χώρας νά πάρουν μέρος στή νομοθετική ἐργασία» (Ντραγκομάνοφ, στό ἴδιο).

Ἡ κάλυψη τοῦ περάσματος τῆς κυβέρνησης σέ ἐντελῶς νέα πολιτική, — κάλυψη πού ἐξασφαλιζόταν μ' αὐτές τίς πανουργίες τοῦ Ἰγνάτιεφ, — τερματίστηκε, καί ὁ Ντ. Α. Τολστόι πού διορίστηκε στίς 30 τοῦ Μάη 1882 ὑπουργός ἐσωτερικῶν, δέν ἀπόχτησε ἄδिका τό παρατσούκλι τοῦ «ὑπουργοῦ πάλης». Τά διαβήματα τῶν ζέμστβο, ἀκόμα καί κεῖνα πού ἀφοροῦσαν τήν ὀργάνωση ὁποιωνδήποτε ιδιωτικῶν συνεδρίων, ἀπορίπτονταν χωρίς προσχήματα, καί ὑπῆρξε μάλιστα περίπτωση πού ὕστερα ἀπό παράπονα διοικητῆ κυβερνείου γιά «συστηματική ἀντιπολίτευση» ἐνός ζέμστβο (τοῦ Τσερέποβετς), ἀντικαταστάθηκε τό συμβούλιο τοῦ ζέμστβο ἀπό μιά κυβερνητική ἐπιτροπή καί τά μέλη του τιμωρήθηκαν διοικητικά μέ ἐκτόπιση. Ὁ Ντ. Α.

* — ἔτσι! Ἡ Σύντ.

Τολστόι, πιστός μαθητής καί ὁπαδός τοῦ Κατκόφ, ἀποφάσισε ν' ἀναλάβει ἀνοιχτά πιά μιὰ «μεταρύθμιση» τῶν ζέμστβο, ξεκινώντας ἀπό τή βασική σκέψη (πού, ὅπως εἶδαμε, ἐπαληθεύτηκε πραγματικά ἀπό τήν ἱστορία) ὅτι «ἡ ἀντιπολίτευση ἐνάντια στήν κυβέρνηση ἔχει φωλιάσει γερά μέσα στά ζέμστβο» (σελ. 139 τοῦ «Ἑπομνήματος»: ἀπό τό ἀρχικό σχέδιο τῆς μεταρύθμισης τῶν ζέμστβο). Ὁ Ντ. Α. Τολστόι σχεδίαζε ν' ἀντικαταστήσει τά συμβούλια τῶν ζέμστβο μέ ὄργανα ἐξαρτημένα ἀπό τό διοικητή τοῦ κυβερνείου καί ὅλες οἱ ἀποφάσεις τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστβο νά ὑπόκεινται στήν ἔγκριση τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνείου. Θά ἦταν πραγματικά μιὰ «ριζοσπαστική» μεταρύθμιση, εἶναι ὅμως πολύ ἐνδιαφέρον τό γεγονός πώς κι αὐτός ἀκόμα ὁ μαθητής τοῦ Κατκόφ, ὁ «ὑπουργός πάλης», «δέν ἀπομακρύνθηκε, — ὅπως ἐκφράστηκε ὁ ἴδιος ὁ συντάχτης τοῦ „Ἑπομνήματος“, — ἀπό τή συνηθισμένη πολιτική πού ἐφάρμοζε τό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν ἀπέναντι στά ζέμστβο. Τή σκέψη του — νά καταργήσει οὐσιαστικά τά ζέμστβο — δέν τήν ἐξέφρασε ἀνοιχτά στό σχέδιό του· μέ τό πρόσχημα μιᾶς κανονικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀρχῶν αὐτοδιοίκησης, ἐπιθυμοῦσε νά διατηρήσει τήν ἐξωτερική μορφή τῆς τελευταίας, ἀφαιρώντας της ὅμως κάθε ἐσωτερικό περιεχόμενο». Στό Κρατικό συμβούλιο αὐτή ἡ σοφή κρατική πολιτική τῆς «οὐρᾶς τῆς ἀλεπούς» συμπληρώθηκε καί ἀναπτύχθηκε περισσότερο, μέ ἀποτέλεσμα ὁ νόμος τοῦ 1890 γιά τά ζέμστβο, «νά ἀποδειχτεῖ ἓνα νέο ἡμίμετρο στήν ἱστορία τῶν θεσμῶν τῶν ζέμστβο. Ὁ νόμος αὐτός δέν κατάργησε τά ζέμστβο, ἀλλά τά ἔκανε ἀπρόσωπα καί ἄχρωμα· δέν κατάργησε καί τήν ἀρχή τῆς ἀντιπροσώπευσης ὅλων τῶν κλειστῶν τάξεων, ἀλλά πρόσδοσε σ' αὐτή τή χροιά ἰδρύματος ὀρισμένων τάξεων. . . . δέν ἔκανε τά ζέμστβο πραγματικά ὄργανα ἐξουσίας, . . . ἀλλά μεγάλωσε τήν κηδεμονία τῶν διοικητῶν τῶν κυβερνείων πάνω τους, . . . εὗρνε τό δικαίωμα ἀρνησικυρίας τῶν διοικητῶν τῶν κυβερνείων». «Ὁ νόμος τῆς 12 τοῦ Ἰούλη 1890 ἦταν, σύμφωνα μέ τήν πρόθεση τοῦ δημιουργοῦ του, ἓνα βῆμα πρὸς τήν κατάργηση τῶν ζέμστβο, δέν ἦταν ὅμως σέ καμιά περίπτωση ριζικός μετασχηματισμός τῆς αὐτοδιοίκησης τῶν ζέμστβο».

Τό νέο «ἡμίμετρο» — ὅπως ἀναφέρει παρακάτω τό «Ἑπομνημα» — δέν ἐκμηδένισε τήν ἀντιπολίτευση στήν κυβέρνηση (καί δέ θά μπορούσε, ἐννοεῖται, νά ἐκμηδενίσει τήν ἀντιπολίτευση στήν ἀντιδραστική κυβέρνηση μέ τό δυνάμωμα αὐτῆς τῆς ἀντιδραστικότητος), ἀλλά ἀπλῶς συντέλεσε στό νά παρουν συγκαλυμμένο χαρακτήρα ὀρισμένες ἐκδηλώσεις της. Ἡ ἀντι-

πολίτευση ἐκδηλωνόταν πρῶτο, στό ὅτι ὀρισμένοι ἀντιζεμιστρικοί, ἂν μπορούμε νά ἐκφραστοῦμε ἔτσι, νόμοι συναντοῦσαν ἀντίσταση καί *de facto** δέν ἐφαρμόζονταν· δεύτερο, ἐκδηλωνόταν καί πάλι στά διαβήματα γιά σύνταγμα (ἢ στά διαβήματα πού ἔκαναν ἔστω καί νύξη γιά σύνταγμα). Ἡ πρώτη μορφή ἀντιπολίτευσης ἐκδηλώθηκε λχ. μέ τήν ἐκδοση τοῦ νόμου τῆς 10 τοῦ Ἰούνη 1893, πού ὑπήγαγε τήν ὀργάνωση τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας ἀπομέρους τῶν ζέμιστρο σ' ἓνα λεπτομερειακό κανονισμό. «Τά ζέμιστρο ἀντιτάχτηκαν ὁμόθυμα στό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν, πού καί ὑποχώρησε. Χρειάστηκε ν' ἀνασταλεῖ ἡ ἐφαρμογή τοῦ ἔτοιμου ἤδη κανονισμοῦ, νά ἐγκαταλειφθεῖ ὁ κανονισμός γιά νά φτιαχτεῖ μιά πλήρης συλλογή νόμων καί νά καταρτισθεῖ ἓνα νέο σχέδιο, στηριγμένο σέ τελείως ἀντίθετες ἀρχές (πρός ὄφελος δηλ. τῶν ζέμιστρο)». Ὁ νόμος τῆς 8 τοῦ Ἰούνη 1893 γιά τήν ἐκτίμηση τῆς ἀκίνητης περιουσίας, πού εἰσήγαγε κι αὐτός τήν ἀρχή τῆς ρύθμισης καί περιορίζε τά δικαιώματα τῶν ζέμιστρο στό ζήτημα τῆς φορολογίας ἔγινε ἐπίσης δεχτός μέ ἀντιπάθεια καί σέ πάρα πολλές περιπτώσεις «δέν ἐφαρμόζεται καθόλου στήν πράξη». Ἡ δύναμη τῶν ὑγειονομικῶν καί στατιστικῶν ἰδρυμάτων, πού δημιουργήθηκαν ἀπό τά ζέμιστρο καί ἔφεραν σημαντικό (φυσικά σέ σχέση μέ τή γραφειοκρατία) ὄφελος στόν πληθυσμό, ἦταν ἀρκετή γιά νά παραλύσει τοὺς κανονισμούς πού σκαρώθηκαν στά γραφεῖα τῆς Πετρούπολης.

Ἡ δεύτερη μορφή ἀντιπολίτευσης ἐκδηλώθηκε καί στό νέο ζέμιστρο τό 1894, ὅταν τά ψηφίσματα τῶν ζέμιστρο πρὸς τόν Νικόλαο Β' ξανάκαναν πολύ καθαρούς ὑπαινιγμούς γιά τήν ἀπαίτησή τους νά διευρυνθεῖ ἡ αὐτοδιοίκηση, καί προκάλεσαν τά «περίφημα» λόγια γιά ἀνόητα ὀνειροπολήματα.

Κεῖνο πού προκαλοῦσε φρίκη στοὺς κ. κ. ὑπουργούς εἶναι ὅτι δέν ἐξαλείφθηκαν οἱ «πολιτικές τάσεις» τῶν ζέμιστρο. Ὁ συντάχτης τοῦ «Ὑπομνήματος» παραθέτει τά πικρά παράπονα τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου Τβέρ (ἀπό τόν ἀπολογισμό πού ἔκανε γιά τό 1898) ἐνάντια «σ' ἓνα στενά συσπειρωμένο κύκλο ἀνθρώπων μέ φιλελεύθερο προσανατολισμό», πού συγκεντρώνει στά χέρια του ὅλη τή διεύθυνση τῆς δουλειᾶς τοῦ ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου. «Ἀπό τόν ἀπολογισμό τοῦ ἴδιου τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου γιά τό 1895 φαίνεται, ὅτι ἡ πάλι ἐνάντια στήν ἀντιπολίτευση τῶν ζέμιστρο ἀποτελεῖ δύσκολο καθῆκον τῶν τοπικῶν ἀρχῶν καί ὅτι οἱ προεδρεύοντες στίς συνελεύσεις τῶν ζέμιστρο προεστοί

* — οὐσιαστικά, στήν πράξη. Ἡ Σύντ.

τῶν εὐγενῶν χρειάζεται νά ἔχουν πότε-πότε „πολιτικό θάρρος“ (ἔτσι λοιπόν!) γιά νά ἐφαρμόζουν τίς ἐμπιστευτικές ἐγκυκλίους τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν σέ ζητήματα, μέ τά ὁποῖα δέν πρέπει νά καταπιάνονται τά ζέμστβο». Καί παραπέρα συνεχίζεται ἡ ἐξιστόρηση τοῦ πῶς ὁ προεστός τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου παρέδοσε πρίν τή συνέλευση τήν προεδρία τῆς συνέλευσης στόν προεστό τῶν εὐγενῶν τοῦ νομοῦ (τοῦ Τβέρ), αὐτός στόν προεστό τῶν εὐγενῶν τῆς Νοβοτόρζσκαγια κι αὐτός πάλι ἀρρώστησε καί παρέδοσε τήν προεδρία στόν προεστό τῶν εὐγενῶν τῆς Στάριτσα. Ἔτσι λοιπόν, ἀκόμα καί οἱ προεστοί τῶν εὐγενῶν τό βάζουν στά πόδια, μή θέλοντας νά ἐκτελοῦν ἀστυνομικά καθήκοντα! «Μέ τό νόμο τοῦ 1890, — κλαίγεται ὁ συντάχτης τοῦ «Ὑπομνήματος», — δόθηκε στά ζέμστβο χροιά ἰδρύματος ὀρισμένων τάξεων, ἐνισχύθηκε στίς συνελεύσεις τό κυβερνητικό στοιχεῖο, περιλήφθηκαν στή σύνθεση τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστβο τῶν κυβερνείων ὅλοι οἱ προεστοί τῶν εὐγενῶν τῶν νομῶν καί οἱ ζέμσκι νατσάλνικ*, καί ἂν παρ' ὅλα αὐτά τέτοια ἀπρόσωπα γραφειοκρατικά ζέμστβο, περιορισμένα σέ ὀρισμένες κλειστές τάξεις, ἐξακολουθοῦν νά ἐκδηλώνουν πολιτικές τάσεις, ὅλα αὐτά θά ἔπρεπε νά μᾶς βάλουν σέ σκέψη» ... «Ἡ ἀντίπραξη δέν ἐκμηδενίστηκε: Ἡ ὑπόκωφη δυσαρέσκεια, ἡ σιωπηλή ἀντιπολίτευση ζοῦν ἀναμφισβήτητα καί θά ζοῦν ὅσο δέ θά ἔχουν ἐξαφανιστεῖ τά ζέμστβο, πρὶν συμπεριλαβαίνουν ὅλες τίς κλειστές τάξεις». Αὕτη εἶναι ἡ τελευταία λέξη τῆς γραφειοκρατικῆς σοφίας: ἂν ἡ κουτσουρεμένη ἀντιπροσώπευση γεννάει δυσαρέσκεια, τότε ἡ κατάργηση κάθε ἀντιπροσώπευσης — σύμφωνα μέ τήν ἀπλή ἀνθρώπινη λογική — θά δυναμώσει περισσότερο αὕτη τή δυσαρέσκεια καί τήν ἀντιπολίτευση. Ὁ κ. Βίττε φαντάζεται ὅτι ἂν κλείσει ἓνα ἀπό τά ὄργανα πού βγάζουν στά φόρα ἔστω καί ἐλάχιστο μέρος τῆς δυσαρέσκειας, θά ἐξαλειφθεῖ καί ἡ δυσαρέσκεια! Μά πιστεύετε μήπως πῶς ὁ Βίττε προτείνει γι' αὐτό κάτι τό ἀποφασιστικό, σάν τήν κατάργηση τῶν ζέμστβο; Ὁχι, κάθε ἄλλο. Ὁ Βίττε, κατακεραυνώνοντας τήν πολιτική τῶν ὑπεκφυγῶν, γιά νά ἔχει τήν εὐκαιρία νά πεῖ παχιά λόγια, δέν προτείνει ὁ ἴδιος τίποτ' ἄλλο παρά τήν ἴδια αὕτη πολιτική — καί οὔτε μπορεῖ νά προτείνει κάτι τό διαφορετικό, χωρίς νά ἀλλάξει τό τομάρι του, τομάρι ὑπουργοῦ ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης. Ὁ Βίττε μουρμουρίζει κάτι τό τελείως τιποτένιο γιά «ἓνα τρίτο

* — Ἀξιωματοῦχοι πρὶν εἶχαν διοικητική καί δικαστική ἐξουσία πάνω στοὺς ἀγρότες. Σημ. μετ.

δρόμο»: οὔτε κυριαρχία τῆς γραφειοκρατίας, οὔτε αὐτοδιοίκηση, ἀλλά διοικητική μεταρύθμιση, «πού θά ὀργανώσει σωστά» «τή συμμετοχή τῶν κοινωνικῶν στοιχείων στίς κυβερνητικές ὑπηρεσίες». Εἶναι εὐκόλο νά πεῖ κανεῖς μιά τέτοια ἀνοησία, μόνο πού τώρα — ὕστερα ἀπό τά κάθε λογῆς πειράματα μέ τούς «ἐμπειρογνώμονες» — αὕτη ἡ ἐπινόηση δέν πρόκειται πιά νά ξεγελάσει κανέναν: εἶναι ὀλοφάνερο πώς χωρίς σύνταγμα κάθε «συμμετοχή τῶν κοινωνικῶν στοιχείων» θά εἶναι κάτι τό πλασματικό, θά εἶναι ὑποταγή τῆς κοινωνίας (τούτων ἢ ἐκείνων τῶν «ἀντιπροσώπων» τῆς κοινωνίας) στή γραφειοκρατία. Ἐπικρίνοντας ἕνα ξεχωριστό μέτρο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, — τήν εἰσαγωγή τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο στίς ἀκρινές περιοχές, — ὁ Βίττε στό γενικό ζήτημα πού ὁ ἴδιος ἀνακίνησε, δέν μπορεῖ νά δώσει ἀπολύτως τίποτα τό καινούργιο, καί μόνο ξαναζεσταίνει τίς παλιές μεθόδους τῶν ἡμίμετρων, τῶν ψευτοὑποχωρήσεων, τῆς ὑπόσχεσης κάθε εἵδους ἀγαθῶν καί τῆς μή ἐκπλήρωσης καμιᾶς ὑπόσχεσης. Δέ χρειάζεται νά ἐπιμένουμε καί πολύ γιά νά δείξουμε ὅτι στό γενικό ζήτημα τοῦ «προσανατολισμοῦ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς» ὁ Βίττε καί ὁ Γκορεμίκιν εἶναι ἐνωμένοι καί ἡ διαμάχη ἀνάμεσά τους εἶναι οἰκογενειακή διαμάχη, οἰκογενειακός καυγάς στά πλαίσια μιᾶς καί τῆς ἴδιας συμμορίας. Ἀπό τό ἕνα μέρος, ὁ Βίττε σπεύδει νά δηλώσει ὅτι «ἐγώ δέν πρότεινα καί δέν προτείνω οὔτε τήν κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο, οὔτε ὅποιαδήποτε ἄλλη ριζική ἀλλαγή τῆς σημερινῆς τάξης πραγμάτων. . . πώς γιά τήν κατάργησή τους (τῶν ὑπαρχόντων ζέμστβο) εἶναι ζήτημα ἂν μπορεῖ κάτω ἀπό τίς σημερινές συνθῆκες νά γίνει λόγος». Ὁ Βίττε, «ἀπό τήν πλευρά του, νομίζει ὅτι μέ τή δημιουργία κατά τόπους ἰσχυρῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας θά εἶναι δυνατό νά ἔχει κανεῖς μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη στά ζέμστβο» κτλ. Δημιουργώντας ἕναν ἰσχυρό γραφειοκρατικό μηχανισμό σάν ἀντίβαρο στήν αὐτοδιοίκηση (δηλ. καθιστώντας ἀνίσχυρη τήν αὐτοδιοίκηση), μπορεῖ νά τῆς ἔχει κανεῖς μεγαλύτερη «ἐμπιστοσύνη». Παλιό τροπάρι! Ὁ κ. Βίττε φοβᾶται μόνο τούς «θεσμούς ὅπου συμμετέχουν ὅλες οἱ κλειστές τάξεις», «δέν εἶχε καθόλου ὑπόψη του καί δέ θεωροῦσε ἐπικίνδυνη γιά τήν ἀπολυταρχία τή δράση τῶν διάφορων συντεχνιῶν, συλλόγων, ἐνώσεων τῶν κλειστῶν τάξεων εἴτε τῶν ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων». Λογουχάρη σχετικά μέ τίς «ἀγροτικές κοινότητες», ὁ κ. Βίττε δέν ἀμφιβάλλει καθόλου ὅτι εἶναι ἀκίνδυνες γιά τήν ἀπολυταρχία λόγω τῆς «ἀδράνειάς» τους. «Οἱ σχέσεις ἰδιοκτησίας πού ἐπικρατοῦν στή γῆ καί τά συμφέροντα πού συνδέονται μέ τίς σχέσεις αὐτές

προσδίνουν στὸν ἀγροτικό πληθυσμὸ πνευματικές ιδιότητες, πού τὸν κάνουν ἀδιάφορο πρὸς καθετί πού βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς τοῦ χωριοῦ του. . . Στὶς συνελεύσεις ὁ ἀγρότης μας ἀσχολεῖται μέ τό πῶς κατανέμονται οἱ φόροι, . . . πῶς μοιράζονται οἱ κλῆροι κτλ. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, εἶναι ἀγράμματος ἢ μισογραμματισμένος, — *τί πολιτική μπορεῖ λοιπόν νά γίνει ἐδῶ;*». Ὁ κ. Βίττε, ὅπως βλέπετε, σκέφτεται πολύ νηφάλια. Σχετικά μέ τίς ἐνώσεις τῶν κλειστῶν τάξεων δηλώνει πῶς, ὅσον ἀφορᾷ τὸν κίνδυνο πού αὐτές ἐγκυμονοῦν γιά τήν κεντρική ἐξουσία, «οὐσιαστική σημασία ἔχει τό γεγονός ὅτι ὑπάρχει διάσταση συμφερόντων. Ἡ κυβέρνησις, ἐπωφελούμενη ἀπὸ τή διάσταση αὐτή μπορεῖ νά βρεῖ πάντα ἐνάντια στά πολιτικά αἰτήματα τῆς μιᾶς τάξης στήριγμα καί ἀντίβαρο στίς ἄλλες τάξεις». Καί τό «πρόγραμμα» τοῦ Βίττε: «σωστά ὁργανωμένη συμμετοχή τῶν κοινωνικῶν στοιχείων στά κυβερνητικά ἰδρύματα» δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά μιά ἀπὸ τίς ἀναρίθμητες ἀπόπειρες τοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους νά φέρει σέ «διάσταση» τὸν πληθυσμό.

Ἀπὸ τό ἄλλο μέρος, ὁ κ. Γκορεμίκιν, πού ἐνάντιά του κάνει τόσο λυσσασμένη πολεμική ὁ κ. Βίττε, ἐφαρμόζει καί ὁ ἴδιος τήν ἴδια συστηματική πολιτική διάστασης καί καταπίεσης. Ἀποδείχνει (στό ὑπόμνημά του, στό ὁποῖο ἀπαντάει ὁ Βίττε) τήν ἀνάγκη νά δημιουργηθοῦν νέες δημόσιουπαλληλικές θέσεις γιά τήν ἐπιτήρηση τῶν ζέμστβο, δέ συμφωνεῖ νά ἐπιτρέπονται ἔστω καί ἀπλά τοπικά συνέδρια τῶν παράγοντων τῶν ζέμστβο, εἶναι ψυχῆ τε καί σώματι ὑπέρ τοῦ νόμου τοῦ 1890, πού ἀποτελεῖ βῆμα πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς κατάργησης τῶν ζέμστβο, φοβᾶται ὅτι τά ζέμστβο θά συμπεριλαβαίνουν στά προγράμματα τῶν ἐκτιμητικῶν ἐργασιῶν τους «ζητήματα μεροληπτικοῦ χαρακτήρα», φοβᾶται τή στατιστική τῶν ζέμστβο, γενικά ὑποστηρίζει ὅτι τό δημοτικό σχολεῖο πρέπει νά ἀποσπαστεῖ ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ζέμστβο καί νά περάσει στή δικαιοδοσία τῶν κυβερνητικῶν ὑπηρεσιῶν, προσπαθεῖ νά ἀποδείξει, ὅτι τά ζέμστβο εἶναι ἀνίκανα νά ὁργανώσουν τή δουλειά τοῦ ἐπισιτισμοῦ (οἱ παράγοντες τῶν ζέμστβο δημιουργοῦν — βλέπετε — «ὑπερβολικές ἐντυπώσεις γιά τήν ἔκταση τῶν θεομηνιῶν καί γιά τίς ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ πού ὑπέφερε ἀπὸ τή σιτοδεία»!!), ὑπερασπίζει τὸν κανονισμό γιά τό ὕψος τῆς φορολογίας πού ἐπιβάλλουν τά ζέμστβο «μέ σκοπὸ νά προφυλάσσεται ἡ γαιοκτησία ἀπὸ τήν ὑπερβολική αὔξηση τῶν φόρων πού ἐπιβάλλουν τά ζέμστβο». Ἔτσι ὁ Βίττε ἔχει ἀπόλυτα δίκιο ὅταν δηλώνει: «Ὅλη ἡ πολιτική τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν ἀπέναντι στά ζέμστβο συνίσταται σέ μιά ἀργή, μά

σταθερή ύπονόμευση τῶν ὀργάνων τους, σέ βαθμιαία μείωση τῆς σημασίας τους καί σέ βαθμιαία ἐπίσης συγκέντρωση τῶν λειτουργιῶν τους στά χέρια τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν. Μποροῦμε νά ποῦμε, χωρίς καμιά ὑπερβολή, πῶς ὅταν τά ἀναφερόμενα στό ὑπόμνημα (τοῦ Γκορεμίκιν) „μέτρα, πού πάρθηκαν τόν τελευταῖο καιρό μέ σκοπό τή ρύθμιση διάφορων κλάδων τῆς οἰκονομίας καί τῆς διοίκησης τῶν ζέμστβο“ φτάσουν σέ αἴσιο πέρας, τότε στήν πραγματικότητα δέ θάχουμε κανενός εἶδους αὐτοδιοίκηση: ἀπό τά ζέμστβο δέ θά μείνει παρά μόνο μιά ἰδέα καί τό ἐξωτερικό τους περίβλημα χωρίς κανένα πραχτικό περιεχόμενο». Ἡ πολιτική τοῦ Γκορεμίκιν (καί πολύ περισσότερο τοῦ Σιπιάγκιν), καθῶς καί ἡ πολιτική τοῦ Βίττε, ὁδηγοῦν, συνεπῶς, σ' ἓνα καί τό αὐτό ἀποτέλεσμα, καί ὁ καυγάς γιά τό ζήτημα τῶν ζέμστβο καί τό συνταγματισμό, τό ἐπαναλαβαίνουμε, δέν εἶναι παρά ἓνας καυγάς οἰκογενειακός. Τά δικά μας τά μαλώματα πάλι παιχνίδια εἶναι. Αὐτό εἶναι τό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό τή «διαμάχη» ἀνάμεσα στούς κ.κ. Βίττε καί Γκορεμίκιν. Ὅσον ἀφορᾷ τά δικά μας συμπεράσματα γιά τό γενικό ζήτημα τῆς ἀπολυταρχίας καί τῶν ζέμστβο, εἶναι πιο ἐνδεδειγμένο νά τά βγάλουμε ἀναλύοντας τόν πρόλογο τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ.*

V

Ὁ πρόλογος τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. περιέχει πολλά ἐνδιαφέροντα πράγματα. Θίγει τά πιο πλατιά ζητήματα: τόν πολιτικό μετασχηματισμό τῆς Ρωσίας, τούς ποικίλους τρόπους αὐτοῦ τοῦ μετασχηματισμοῦ, τή σημασία τούτων ἢ ἐκείνων τῶν δυνάμεων πού ὁδηγοῦν στό μετασχηματισμό. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ὁ κ. Ρ. Ν. Σ., πού διατηρεῖ, ὅπως φαίνεται, στενές σχέσεις μέ τούς φιλελεύθερους κύκλους γενικά καί μέ τούς ζεμστβικούς-φιλελεύθερους κύκλους ἰδιαίτερα, ἀντιπροσωπεύει, ἀναντίρητα, κάτι τό νέο στή χορωδία τῆς «παράνομης» φιλολογίας μας. Γι' αὐτό, τόσο γιά νά ἐξηγήσουμε τό θεμελιακό ζήτημα τῆς πολιτικῆς σημασίας τῶν ζέμστβο ὅσο καί γιά νά γνωριστοῦμε μέ τά ρεύματα καί... γιά νά μή πῶ: μέ τίς κατευθύνσεις, ἀλλά μέ τίς διαθέσεις τῶν κύκλων πού βρίσκονται κοντά στούς φιλελεύθερους — ἀξίζει μέ τό παραπάνω νά σταθοῦμε πιο λεπτομερειακά σ' αὐτό τόν πρόλογο καί νά ξεδιαλύνουμε ἂν στό νέο αὐτό στοιχεῖο ὑπάρχει

* Μ' αὐτό τό ψευδώνυμο ὑπέγραφε ὁ κ. Στροῦβε. (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἐκδοση τοῦ 1907. Ἡ Σύντ.)

κάτι τό θετικό ἢ τό ἀρνητικό, κατά πόσο τό στοιχείο αὐτό εἶναι θετικό καί κατά πόσο ἀρνητικό, καί σέ τί συνίσταται ὁ ἀρνητικός του χαρακτήρας.

Ἡ βασική ἰδιομορφία τῶν ἀπόψεων τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. συνίσταται στά παρακάτω. Ὅπως φαίνεται ἀπό πάρα πολλά σημεῖα τοῦ ἄρθρου του, πού τά παραθέτουμε πιά κάτω, ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. εἶναι ὁπαδός τῆς εἰρηνικῆς, τῆς βαθμιαίας, τῆς αὐστηρά νόμιμης ἐξέλιξης. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἐξεγείρεται μ' ὅλη τή δύναμη τῆς ψυχῆς του ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί διψάει γιά πολιτική ἐλευθερία. Ἡ ἀπολυταρχία ὅμως εἶναι ἀπολυταρχία, ἀκριβῶς γιατί ἀπαγορεύει καί διώκει κάθε «ἐξέλιξη» πρὸς τήν ἐλευθερία. Ἀπό τήν ἀντίφαση αὐτή διαπνέεται ὅλο τό ἄρθρο τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ., πράγμα πού κάνει τούς συλλογισμούς του ἐξαιρετικά ἀσυνεπεῖς, ἀβέβαιους, ἀσταθεῖς. Ὁ συνταγματισμός μπορεί νά συμβιβαστεῖ μέ τή φροντίδα γιά αὐστηρά νόμιμη ἐξέλιξη τῆς ἀπολυταρχικῆς Ρωσίας μόνο ἂν παρθεῖ σάν προϋπόθεση ἢ τουλάχιστο δέν ἀποκλειστεῖ ἡ περίπτωση ὅτι ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση *μόνη της* θά τό καταλάβει, θά κουραστεῖ, θά ὑποχωρήσει κτλ. Καί ἀπό τό ὕψος τῆς ἀγανάκτησῆς του σάν πολίτη ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. συμβαίνει πραγματικά νά ξεπέφτει κι ὥς αὐτήν ἀκόμα τή χυδαία ἄποψη τοῦ πιά ἀνεξέλιχτου φιλελευθερισμοῦ. Νά ἓνα παράδειγμα. Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. λέει γιά τόν ἑαυτό του: «...ἐμεῖς, πού στόν ἀγώνα γιά τήν πολιτική ἐλευθερία βλέπουμε γιά τούς σύγχρονους συνειδητούς ἀνθρώπους τῆς Ρωσίας τόν ὄρκο τοῦ Ἀννίβα, ὄρκο ἐξίσου ἱερό, ὅπως ἦταν κάποτε γιά τούς ἀνθρώπους τῆς δεκαετίας 1840–1850 ὁ ἀγώνας γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν...» κι ἀκόμα: «...ὅσο δύσκολο κι ἂν εἶναι γιά μᾶς, τούς ἀνθρώπους πού δόσαμε τόν „ὄρκο τοῦ Ἀννίβα“ στόν ἀγώνα ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία» κτλ. Καλά τᾶπε, δυνατά τᾶπε! Τά ρωμαλέα αὐτά λόγια θά μπορούσαν νά εἶναι στολίδι γιά τό ἄρθρο, ἂν αὐτό διαποτιζόταν ἐξ ὁλοκλήρου ἀπό τό ἴδιο πνεῦμα τῆς ἀλύγιστης, τῆς ἀδιάλλαχτης πάλης («ὄρκος τοῦ Ἀννίβα»!). Τά ρωμαλέα αὐτά λόγια — ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι τόσο ρωμαλέα — θ' ἀποτελοῦν κάποια παραφωνία, ἂν δίπλα τους παρουσιαστεῖ μιά νότα τεχνητῆς συμφιλίωσης καί ἐφησύχησης, μιά ἀπόπειρα νά προωθηθεῖ, ἔστω καί μέ ὁποιαδήποτε παρατραβηγμένα ἐπιχειρήματα, ἡ ἀντίληψη τῆς εἰρηνικῆς, αὐστηρά νόμιμης ἐξέλιξης. Καί, δυστυχῶς, τέτοιες νότες καί τέτοιες ἀπόπειρες παρατηροῦμε ὑπεραρκετές στόν κ. Ρ. Ν. Σ. Ἀφιερώνει λχ. μιάμιση σελίδα γιά νά «αἰτιολογήσει» λεπτομερειακά τή σκέψη ὅτι «ἡ κρατική πολιτική στήν ἐποχή τῆς βασιλείας τοῦ Νικολάου Β' ἀξίζει νά

ἐπικριθεῖ ἄ κ ό μ α π ι ό (ἢ ὑπογράμμιση δική μας) αὐστηρά, ἀπό ἠθική καί πολιτική ἄποψη, ἀπ' ὅ,τι ἡ γενική ἀναθεώρηση στήν ἐποχή τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου Β'». Γιατί ὅμως π iό αὐστηρά; Ἐπειδή, ὅπως φαίνεται, ὁ Ἀλέξανδρος Γ' καταπολεμοῦσε τήν ἐπανάσταση, ἐνῶ ὁ Νικόλαος Β' καταπολεμᾷ «τίς νόμιμες ἐπιδιώξεις τῆς ρωσικῆς κοινωνίας», ὁ πρῶτος καταπολεμοῦσε κοινωνικές δυνάμεις πολιτικά συνειδητές, ὁ δεύτερος «κοινωνικές δυνάμεις τελείως εἰρηνικές, πού μερικές φορές, μάλιστα, δροῦσαν ἄκόμα καί χωρίς καμιά σαφῆ πολιτική σκέψη» («πού οὔτε ἐνιωθαν καλά-καλά ὅτι ἡ συνειδητή πολιτιστική δουλειά τους ὑποσκάπτει τό κρατικό καθεστώς»). Στήν πραγματικότητα αὐτό εἶναι σέ πολύ μεγάλο βαθμό λαθεμένο, πράγμα γιά τό ὁποῖο θά μιλήσουμε π iό κάτω. Μά ἐκτός ἀπ' αὐτό δέν μπορεῖ νά μή σημειώσουμε καί ὀρισμένες παραξενιές πού παρουσιάζει ὁ συλλογισμός τοῦ συγγραφέα. Ὁ Ρ. Ν. Σ. κατακρίνει τήν ἀπολυταρχία, καί ἀπό τούς δύο αὐτοκράτορες κατακρίνει περισσότερο τόν ἕνα, ὄχι γιά τόν χαρακτήρα τῆς πολιτικῆς πού παρέμεινε ἡ προηγούμενη, μά γιά τό γεγονός ὅτι ἀπέναντί του δέν ὑπάρχουν (τάχα) «ζιζάνια», πού νά προκαλοῦν, «ὅπως εἶναι φυσικό», βίαιη ἀντίκρουση καί ἐπομένως δέν ὑπάρχει λόγος γιά διώξεις. Μήπως στή χρησιμοποίησιν ἑνός παρόμοιου ἐπιχειρήματος δέ διαφαίνεται κιόλας μιᾷ ξεκάθαρη ὑποχώρηση μπροστά στό ἐπιχείρημα τῶν πιστῶν ὑπηκόων τοῦ τσάρου πώς ὁ πατερούλης μας ὁ τσάρος δέν ἔχει τάχα λόγο νά φοβᾷται νά συγκαλέσει τούς προσφιλεῖς ἀνθρώπους, γιατί ὅλοι αὐτοί οἱ προσφιλεῖς ἄνθρωποι οὔτε κἀν σκέφτηκαν ποτέ κάτι πού νά βγαίνει ἔξω ἀπό τά πλαίσια τῶν εἰρηνικῶν ἐπιδιώξεων καί τῆς αὐστηρῆς νομιμότητος; Δέν παραξενευόμαστε ὅταν διαπιστώνουμε ἕνα παρόμοιο «εἰρμό σκέψης» (ἢ ἕνα παρόμοιο εἰρμό ψευτιᾶς) στόν κ. Βίττε, πού γράφει στό ὑπόμνημά του: «Θά νόμιζε κανεῖς πώς ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχουν οὔτε πολιτικά κόμματα, οὔτε ἐπαναστάσεις, ἐκεῖ ὅπου κανεῖς δέν ἀμφισβητεῖ τά δικαιώματα τῆς ἀνώτερης ἐξουσίας, — ἐκεῖ δέν πρέπει ν' ἀντιπαρατάσσεται ἡ διοίκηση στό λαό ἢ στήν κοινωνία. . .»* κτλ. Δέ μᾶς παραξενεύει ἕνας παρόμοιος συλλογισμός τοῦ κ. Τσιτσέριν, πού στό ὑπόμνημά του πρὸς τόν κόμη Μιλιούτιν μετά τήν 1 τοῦ Μάρτη 1881 δήλωνε ὅτι «ἡ ἐξουσία εἶναι

* Σελ. 205. «Αὐτό οὔτε κἀν ἔξυπνο εἶναι», παρατηρεῖ ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. στή σημείωσή του σ' αὐτή τήν περικοπή. Πολύ σωστά. Καί μήπως δέν εἶναι φτιαγμένοι ἀπό τό ἴδιο καλούπι οἱ παραπάνω συλλογισμοί τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. στίς σελ. XI–XII τοῦ προλόγου του;

ἄπαραίτητο πρίν ἀπ' ὅλα νά δείξει τό σθένος της, ν' ἀποδείξει ὅτι δέν ὑπέστειλε τή σημαία της μπροστά στίς ἀπειλές», ὅτι «τό μοναρχικό καθεστώς μπορεῖ νά συμβιβαστεῖ μέ τούς ἐλεύθερους θεσμούς μόνο τότε, ὅταν οἱ θεσμοί αὐτοί εἶναι καρπός εἰρηνικῆς ἐξέλιξης, ἡρεμῆς πρωτοβουλίας τῆς ἴδιας τῆς ἀνώτερης ἐξουσίας», καί συνιστοῦσε νά δημιουργηθεῖ «ἰσχυρή καί φιλελεύθερη» ἐξουσία, πού νά δρᾷ μέ τή βοήθεια ἑνός «νομοθετικοῦ ὀργάνου, ἐνισχυμένου καί ἀνανεωμένου μέ αἵρετά στοιχεῖα»*. Ἀπό τήν πλευρά ἑνός κ. Τσιτσέριν εἶναι τελείως φυσικό νά θεωρεῖται πώς ἀξίζει μεγαλύτερη κατάκριση ἢ πολιτική τοῦ Νικολάου Β' γιά τό λόγο ὅτι κατά τή βασιλεία του ἡ εἰρηνική ἐξέλιξη καί ἡ ἡρεμῆ πρωτοβουλία τῆς ἴδιας τῆς ἀνώτερης ἐξουσίας θά μπορούσαν νά ὀδηγήσουν σέ ἐλεύθερους θεσμούς. Εἶναι ὅμως φυσικό καί ἀρμόζει νά διατυπώνεται ἕνας τέτοιος συλλογισμός ἀπό ἕναν ἄνθρωπο πού ἔδοσε τόν ἀγωνιστικό ὄρκο τοῦ Ἀννίβα;

Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. δέν ἔχει δίκιο οὔτε ἀπό τήν ἄποψη τῶν γεγονότων. «Τώρα, — λέει συγκρίνοντας τή βασιλεία τοῦ σημερινοῦ τσάρου μέ τή βασιλεία τοῦ προηγούμενου, — ... κανεῖς δέ σκέφτεται στά σοβαρά γιά τή βίαιη ἀνατροπή πού ὀραματίζονταν οἱ παράγοντες τῆς „Ναρόντναγια βόλια“». Parlez pour vous, monsieur! Νά μιλάτε μόνο γιά τόν ἑαυτό σας! Ἐμεῖς, ὅμως, ξέρουμε πολύ καλά πώς κατά τή βασιλεία τοῦ τελευταίου τσάρου τό ἐπαναστατικό κίνημα τῆς Ρωσίας ὄχι μόνο δέν πέθανε καί δέν ἀδυνάτισε σέ σχέση μέ τήν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ προηγούμενου τσάρου, ἀλλά ἀπεναντίας ξαναζωντάνεψε καί μεγάλωσε πολύ. Καί τί «ἐπαναστατικό» κίνημα θά ἦταν αὐτό, ἂν κανεῖς ἀπό τούς ὁπαδούς του δέ σκεφτόταν στά σοβαρά γιά βίαιη ἀνατροπή; Θά μᾶς προβάλουν ἴσως τήν ἀντίρρηση, ὅτι στίς γραμμές πού ἀναφέραμε ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. δέν ἔχει ὑπόψη του μιά βίαιη ἀνατροπή γενικά, ἀλλά μιά ἀνατροπή εἰδικά «ναροντοβολτσική», δηλ. μιά ἀνατροπή ταυτόχρονα καί πολιτική καί κοινωνική, μιά ἀνατροπή, πού δέν ὀδηγεῖ μόνο στό γκρέμισμα τῆς ἀπολυταρχίας, ἀλλά καί στήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας. Μιά τέτοια ἀντίρρηση δέ θά ἦταν βάσιμη, γιά τό λόγο ὅτι, πρῶτο, γιά τήν ἀπολυταρχία αὐτή καθαυτή (δηλ. γιά τήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση καί ὄχι γιά τήν «ἀστική τάξη» ἢ τήν «κοινωνία») ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία δέν εἶναι καθόλου τό γιά ποῖό λόγο θέλουν νά τήν

* «Ὑπόμνημα» Βίττε, σελ. 122–123. «Τό σύνταγμα τοῦ κόμη Λορίς-Μελικοφ», σελ. 24.

ἀνατρέψουν, ἀλλά τό ὅτι θέλουν νά τήν ἀνατρέψουν. Καί, δεύτερο, καί οἱ παράγοντες τῆς «Ναρόντναγια βόλια» στήν ἀρχή ἀκόμα τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' «ἔθεσαν» στήν κυβέρνησι τὸ ἴδιο ἀκριβῶς δίλημμα πού βάζει μπροστά στό Νικόλαο Β' ἡ σοσιαλδημοκρατία: ἡ ἐπαναστατικός ἀγώνας ἡ ἀπάρνηση τῆς ἀπολυταρχίας. (Βλ. γράμμα τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Ναρόντναγια βόλια» πρὸς τόν Ἀλέξανδρο Γ' τῆς 10 τοῦ Μάρτη 1881, ὅπου εἶχαν τεθεῖ δύο ὅροι: 1. γενική ἀμνηστία γιά ὅλα τὰ πολιτικά ἀδικήματα καί 2. σύγκληση τῶν ἀντιπροσώπων ὅλου τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ σέ συνθῆκες καθολικοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος καί ἐλευθερίας τύπου, λόγου καί συγκεντρώσεων). Μά ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ξέρει κι ὁ ἴδιος πολύ καλά ὅτι γιά βίαιη ἀνατροπή «σκέφτονται στά σοβαρά» πολλοὶ ἄνθρωποι, κι ὅχι μόνο ἀπό τίς γραμμές τῆς διανόησης, ἀλλά καί ἀπό τίς γραμμές τῆς ἐργατικῆς τάξης: ρίξτε μιά ματιά στή σελ. XXXIX καί στίς ἐπόμενες σελίδες τοῦ ἄρθρου του, ὅπου γίνεται λόγος γιά τήν «ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία», πού ἔχει ἐξασφαλίσει καί «μαζική βάση καί πνευματικές δυνάμεις» καί τραβάει πρὸς τόν «ἀποφασιστικό πολιτικό ἀγώνα», πρὸς τόν «αἱματηρό ἀγώνα τῆς ἐπαναστατικῆς Ρωσίας ἐνάντια στό ἀπολυταρχικό-γραφειοκρατικό καθεστῶς» (XLI). Ἔτσι δέ χωράει καμιά ἀμφιβολία ὅτι οἱ «καλοπροαίρετοι λόγοι» τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. δέν εἶναι παρά μιά εἰδική μέθοδος, μιά προσπάθεια νά ἐπηρεάσει τήν κυβέρνηση (ἢ τήν «κοινή γνώμη»), διαβεβαιώνοντάς την γιά τή δική του μετριοφροσύνη (ἢ τή μετριοφροσύνη ἄλλων).

Ἀλλωστε ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ἔχει τή γνώμη ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ ἀγώνα μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ πολύ πλατιά. «Ἡ κατάργηση τῶν ζέμστβο, — γράφει, — θά δώσει στήν ἐπαναστατική προπαγάνδα ἓνα τεράστιο αὐτό — τό λέμε αὐτό τελείως ἀντικειμενικά (sic!), χωρίς νά νιώθουμε καμιά ἀπέχθεια γι' αὐτό πού συνήθως ὀνομάζεται ἐπαναστατική δράση, μά καί χωρίς νά ἐκστασιαζόμαστε καί νά παρασυρόμαστε ἀπ' αὐτήν ἀκριβῶς τή μορφή (sic!) τῆς πάλης γιά τήν πολιτική καί κοινωνική πρόοδο». Αὐτή ἡ περικοπή εἶναι πολύ ἀξιοσημεῖωτη. Ἄν ψάξουμε πίσω ἀπ' αὐτήν τήν quasi * ἐπιστημονική διατύπωση, πού κάνει μιά ἐντελῶς ἄκαιρη ἐπίδειξη «ἀντικειμενικότητας» (μιά καί ὁ συγγραφέας βάζει μόνος του ζήτημα προτίμησης ἀπομέρους τοῦ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μορφῆς δράσης, ἢ μορφῆς πάλης, τό νά μιᾶμε γιά ἀντικειμενικότητα τῆς στάσης τοῦ εἶναι τό ἴδιο, σάν νά λέμε δύο ἐπὶ δύο

* — δηθεν. Ἡ Σύντ.

ἴσον ἓνα σπερματσέτο⁴⁵), — θά βροῦμε τήν παλιά-παμπάλαια ἐπιχειρηματολογία: κύριοι κυβερνήτες, μπορείτε νά ἔχετε ἐμπιστοσύνη σέ μένα, ὅταν σᾶς τρομάζω μέ τήν ἐπανάσταση, γιατί ἡ ψυχή μου δέν τή θέλει καθόλου. Ἡ ἐπίκληση τῆς ἀντικειμενικότητας δέν εἶναι παρά φύλλο συκῆς, πού καλύπτει τήν ὑποκειμενική ἀντιπάθεια γιά τήν ἐπανάσταση καί γιά τήν ἐπαναστατική δράση. Καί ἔχει ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ἀνάγκη νά καλύπτεται, γιατί ἡ ἀντιπάθεια αὐτή δέ συμβιβάζεται καθόλου μέ τόν ἀγωνιστικό ὅρκο τοῦ Ἀννίβα.

Μήπως ὅμως κάνουμε λάθος σχετικά μέ τόν ἴδιο τόν Ἀννίβα; Ἔδοσε, τάχα, πραγματικά ὁ Ἀννίβας ὅρκο γιά ἀγώνα ἐνάντια στούς ρωμαίους ἢ μήπως ὀρκίστηκε μόνο ν' ἀγωνιστεῖ γιά τήν πρόοδο τῆς Καρχηδόνας, πρόοδο πού σέ τελευταία ἀνάλυση θά ἔβλαφτε, βέβαια, τή Ρώμη; Μήπως μπορούμε νά μή ἐρμηνεύσουμε τόσο «στενά» τή λέξη ἀγώνας; Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. νομίζει ὅτι μπορούμε. Ὁ ἀγώνας ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία — ὅπως βγαίνει ἀπό τήν ἀντιπαραβολή τοῦ ὅρκου τοῦ Ἀννίβα μέ τήν περικοπή πού ἀναφέραμε — ἐκδηλώνεται μέ διάφορες «μορφές»: μιά μορφή εἶναι ὁ ἐπαναστατικός, ὁ παράνομος ἀγώνας, ἄλλη μορφή εἶναι γενικά «ὁ ἀγώνας γιά πολιτική καί κοινωνική πρόοδο», δηλ. μέ ἄλλα λόγια, ἡ εἰρηνική, ἡ νόμιμη δράση πού καλλιεργεῖ τόν πολιτισμό στά πλαίσια πού ἐπιτρέπει ἡ ἀπολυταρχία. Δέν ἀμφιβάλλουμε καθόλου ὅτι καί στίς συνθήκες τῆς ἀπολυταρχίας εἶναι δυνατή ἡ νόμιμη δράση πού προωθεῖ τήν πρόοδο τῆς Ρωσίας: σέ ὀρισμένες περιπτώσεις προωθεῖ ἀρκετά γρήγορα τήν τεχνική πρόοδο, σέ λίγες περιπτώσεις προωθεῖ πολύ ἀσήμαντα τήν κοινωνική πρόοδο, καί σέ ἐντελῶς ἐξαιρετικές περιπτώσεις καί σέ ἐντελῶς μικροσκοπικές διαστάσεις — τήν πολιτική πρόοδο. Μπορεῖ νά συζητάει κανεῖς κατά πόσο εἶναι σημαντική καί κατά πόσο εἶναι πραγματοποιήσιμη ἡ μικροσκοπική αὐτή πρόοδος, κατά πόσο οἱ μεμονωμένες περιπτώσεις αὐτῆς τῆς προόδου εἶναι ἱκανές νά ἐξουδετερώσουν τή μαζική πολιτική διαφθορά τοῦ πληθυσμοῦ, πού δημιουργεῖ ἡ ἀπολυταρχία παντοῦ καί συνεχῶς. Τό νά συμπεριλαβαίνει ὅμως, ἔστω καί ἔμμεσα, τήν εἰρηνική νόμιμη δράση στήν ἔννοια τοῦ ἀγώνα ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία — σημαίνει νά ὑποβοηθεῖ αὐτή τή διαφθορά, σημαίνει νά ἐξασθενεῖ στόν κοινό ρῶσο τή συναίσθηση τῆς εὐθύνης του, σάν πολίτη, γιά τό καθετί πού κάνει ἡ κυβέρνησις, συναίσθηση ἐξάλλου ἀφάνταστα ἀδύνατη.

Δυστυχῶς, ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. δέν εἶναι ὁ μόνος ἀνάμεσα στούς συντάχτες τοῦ παράνομου τύπου, πού προσπαθοῦν νά σβήσουν τή

διαφορά ανάμεσα στον επαναστατικό αγώνα και στην ειρηνική πολιτιστική δράση. Έχει πρόδρομό του τον κ. Ρ. Μ., συντάκτη του άρθρου «Ἡ πραγματικότητά μας», δημοσιευμένου στο περίφημο «Χωριστό παράρτημα τῆς „Ραμπότσαγια Μίσλ“»⁴⁶ (Σεπτέμβρης τοῦ 1899). Ὁ κ. Ρ. Μ. προβάλλοντας ἀντιρήσεις στοὺς σοσιαλδημοκράτες-ἐπαναστάτες, ἔγραφε: «Καί ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν κοινωνικὴ αὐτοδιοίκηση τῶν ζέμστβο καί τῶν πόλεων, καί ὁ ἀγώνας γιὰ τὸ κοινωνικὸ σχολεῖο, καί ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, καί ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν κοινωνικὴ βοήθεια στὸν πεινασμένο πληθυσμὸ κτλ. εἶναι ἀγώνας ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία... Ὁ κοινωνικὸς αὐτὸς ἀγώνας, πού ἀπὸ κάποια περίεργη παρανόηση δέν τὸν βλέπουν μέ εὐμένεια πολλοὶ ρῶσοι ἐπαναστάτες συγγραφεῖς, ὅπως εἶδαμε, διεξάγεται ἤδη ἀπὸ τὴ ρωσικὴ κοινωνία καί μάλιστα ἀπὸ παλιά... Τὸ ζήτημα πού μπαίνει αὐτὴ τὴ στιγμὴ εἶναι πῶς ἀκριβῶς τὰ κοινωνικὰ αὐτὰ στρώματα... θὰ διεξάγουν ὅσο τὸ δυνατό πιό πετυχημένα τὸν ἀγώνα αὐτὸν ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία... Καί τὸ κύριο γιὰ μᾶς πρόβλημα εἶναι: πῶς πρέπει νὰ διεξάγουν τὸν κοινωνικὸ αὐτὸν ἀγώνα ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία οἱ ἐργάτες μας, πού τὸ κίνημά τους οἱ ἐπαναστάτες μας τὸ θεωροῦν σάν τὸ καλύτερο μέσο γιὰ τὸ γκρέμισμα τῆς ἀπολυταρχίας» (σελ. 8–9). Ὅπως βλέπετε, ὁ κ. Ρ. Μ. δέ θεωρεῖ κἂν ἀναγκαῖο νὰ κρύψει τὴν ἀντιπάθειά του πρὸς τοὺς ἐπαναστάτες· διακηρύσσει ὀρθά-κοφτά ὅτι ἡ νόμιμη ἀντιπολίτευση καί ἡ ειρηνικὴ δουλειά εἶναι ἀγώνας ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία καί ἔχει μάλιστα τὴ γνώμη, ὅτι τὸ κύριο πρόβλημα εἶναι μέ ποιό τρόπο οἱ ἐργάτες πρέπει νὰ διεξάγουν «αὐτόν» τὸν ἀγώνα. Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. δέν εἶναι καθόλου τόσο ἀπλοϊκὸς καί τόσο εἰλικρινής, ἡ συγγένεια ὅμως τῶν πολιτικῶν τάσεων τοῦ φιλελευθέρου μας καί τοῦ μεγάλου θαυμαστῆ τοῦ καθαρὰ ἐργατικοῦ κινήματος διαφαίνεται ἀρκετὰ καθαρά*.

* «Οἱ οἰκονομικὲς ὀργανώσεις τῶν ἐργατῶν, — λέει ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. σέ ἄλλο σημεῖο, — θὰ ἀποτελέσουν σχολεῖο πραγματικῆς πολιτικῆς διαπαιδαγώγησης τῶν ἐργατικῶν μαζῶν». Θὰ συνιστούσαμε στό συγγραφέα νὰ χρησιμοποιεῖ πιό προσεχτικὰ τὴ λέξη «πραγματικός», πού τόσο τὴν ἐκχυδαῖσαν οἱ ἱππότες τοῦ ὀπορτουνισμού. Δέν μπορούμε νὰ ἀρνηθοῦμε πῶς κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθῆκες καί οἱ οἰκονομικὲς ὀργανώσεις τῶν ἐργατῶν μποροῦν ἐπίσης νὰ συμβάλουν σημαντικά στὴν πολιτικὴ τους διαπαιδαγώγηση (ὅπως δέν μπορούμε νὰ ἀρνηθοῦμε πῶς κάτω ἀπὸ ἄλλες συνθῆκες μποροῦν νὰ συμβάλουν κάπως καί στὴν πολιτικὴ τους διαφθορά). Ἡ πραγματικὴ ὅμως πολιτικὴ διαπαιδαγώγηση τῶν ἐργατικῶν μαζῶν μπορεῖ νὰ γίνεῖ μόνο μέ τὴν ὀλόπλευρη συμμετοχὴ τους στό ἐπαναστατικὸ κίνημα, ὥς τὴν ἀνοιχτὴ πάλι τοῦ δρόμου, ὥς τὸν ἐμφύλιο πόλεμο ἐνάντια στοὺς ὑπερασπιστὲς τῆς πολιτικῆς καί οἰκονομικῆς σκλαβιάς.

“Όσο για τόν «άντικειμενισμό» τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ., πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι πολλές φορές τόν ἀφήνει ἀπλούστατα κατά μέρος. Παραμένει «άντικειμενικός», ὅταν μιλάει γιά τό ἐργατικό κίνημα, γιά τήν ὀργανική ἀνάπτυξή του, γιά τόν ἐπικείμενο ἀναπόφευχτο ἀγώνα τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, γιά τό ὅτι ἀναπόφευχτο ἀποτέλεσμα τῆς κατάργησης τῶν ζέμστβο θά εἶναι ἡ ὀργάνωση τῶν φιλελευθέρων σέ παράνομο κόμμα. “Όλα αὐτά ἐκθέτονται πολύ συγκεκριμένα καί μέ μεγάλη νηφαλιότητα, μέ τόση νηφαλιότητα, πού μπορούμε νά χαιρόμαστε γιά τή διάδοση μέσα στούς φιλελεύθερους κύκλους μιᾶς σωστῆς κατανόησης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας. “Όταν ὅμως ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ἀρχίζει νά μιᾶ ὅχι γιά τήν πάλι ἐνάντια στόν ἐχθρό, μά γιά ἐνδεχόμενη «ὑποταγή» τοῦ ἐχθροῦ, χάνει ἀμέσως τόν «άντικειμενισμό του», ἐκφράζει τά δικά του αἰσθήματα, καί μάλιστα περνᾷ ἀπό τήν ὀριστική ἐγκλίση στήν προσταχτική.

«Μόνο ὅταν ἀνάμεσα στούς κρατοῦντες βρεθοῦν πρόσωπα πού θά ἔχουν τό σθένος νά ὑποταχθοῦν στήν ἱστορία καί νά κάνουν καί τό μονάρχη νά ὑποταχθεῖ σ’ αὐτήν, μόνο τότε δέ θά φτάσουν τά πράγματα ὥς τόν τελικό καί αἵματηρό ἀγώνα τῆς ἐπαναστατικῆς Ρωσίας ἐνάντια στό ἀπολυταρχικο-γραφειοκρατικό καθεστῶς. . . Δέ χωράει ἀμφιβολία, ὅτι μέσα στήν ἀνώτερη γραφειοκρατία ὑπάρχουν πρόσωπα πού δέ συμπαθοῦν τήν ἀντιδραστική πολιτική. . . Αὐτά, τά μοναδικά πρόσωπα πού ἔχουν τή δυνατότητα νά πλησιάζουν τό θρόνο, δέν τολμοῦν ποτέ νά ἐκφράσουν καθαρά καί ξάστερα τίς πεποιθήσεις τους. . . Ἴσως ὅμως τό φοβερό καί τρομερό φάσμα τῆς ἀναπόφευχτης ἱστορικῆς ἐκδίκησης, τό φάσμα τῶν μεγάλων γεγονότων νά φέρει ταλαντεύσεις στούς κυβερνητικούς κύκλους καί νά γκρεμίσει ἔγκαιρα τό σιδερένιο καθεστῶς τῆς ἀντιδραστικῆς πολιτικῆς. Γιά τό σκοπό αὐτό δέ χρειάζονται τώρα καί πάρα πολλά. . . Ἴσως νά μή ἀργήσει πολύ (ἡ κυβέρνηση) νά καταλάβει ἐπίσης τί μοιραῖο κίνδυνο ἐγκυμονεῖ ἡ διαφύλαξη μέ ὅλα τά μέσα τοῦ ἀπολυταρχικοῦ καθεστῶτος. Ἴσως, πρίν ἀκόμα βρεθεῖ ἀντιμέτωπη μέ τήν ἐπανάσταση, νά κουραστεῖ ἡ ἴδια ἀπό τόν ἀγώνα ἐνάντια στή φυσιολογική, στήν ἱστορικά ἀναγκαῖα ἀνάπτυξη τῆς ἐλευθερίας καί ν’ ἀρχίσει νά ταλαντεύεται στήν „ἀδιάλλαχτη“ πολιτική της. Ἀφοῦ παύσει νά εἶναι ἀδιάλλαχτη στόν ἀγώνα της ἐνάντια στήν ἐλευθερία, θά ὑποχρεωθεί ν’ ἀνοίξει ὅλο καί πιά διάπλατα τίς πύλες στήν ἐλευθερία. Ἴσως. . . ὅχι, ὅχι μόνο ἴσως, ἀλλά ἔτσι θά γίνει!» (Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα.)

Ἀμήν! Αὐτό μόνο μᾶς μένει νά ποῦμε γιά τόν καλοπροαίρετο καί ἐμπνευσμένο αὐτό μονόλογο. Ὁ Ἀννίβας μας προοδεύει τόσο γρήγορα, πού ἐμφανίζεται πιά μπροστά μας μέ μιά τρίτη μορφή: ἡ πρώτη μορφή ἦταν ὁ ἀγώνας ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ἡ δεύτερη ἦταν ἡ διάδοση τοῦ πολιτισμοῦ καί ἡ τρίτη εἶναι οἱ ἐκκλήσεις γιά ὑποταγή τοῦ ἐχθροῦ καί οἱ προσπάθειές του

νά τόν ἐκφοβίσει μέ τό «φάσμα». Τί τρομερό! Ἐμεῖς εἴμαστε ἀπόλυτα σύμφωνοι μέ τόν ἀξιότιμο κ. Ρ. Ν. Σ. πώς τό «φάσμα» τό φοβοῦνται περισσότερο ἀπό καθετί ἄλλο οἱ ταρτοῦφοι τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης. Καί μάλιστα ἀμέσως πρίν ἀπ' αὐτά τά ξόρκια γιά τό φάσμα ὁ συγγραφέας μας, μιλώντας γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων καί τήν ἐπερχόμενη ἐπαναστατική ἐκρηξη, ἀναφωνοῦσε: «Προβλέπουμε μέ βαθιά θλίψη τίς τρομερές θυσίες πού θά στοιχίσει σέ ἀνθρώπους καί πολιτιστικές δυνάμεις αὐτή ἡ παράφρονη ἐπιθετική-συντηρητική πολιτική, πού δέν ἔχει οὔτε πολιτικό νόημα, οὔτε ἵχνος ἠθικῆς δικαίωσης». Τί ἀπύθμενη ἄβυσσο δογματικότητας καί ὑποκρισίας ἀποκαλύπτει αὐτό τό φινάλε τοῦ συλλογισμοῦ γιά ἐπαναστατική ἐκρηξη! Ὁ συγγραφέας δέν καταλαβαίνει οὔτε στό ἐλάχιστο, τί γιγάντια ἱστορική σημασία θά εἶχε, ἂν ὁ λαός τῆς Ρωσίας ἔδινε ἔστω καί μιά φορά ἓνα γερό μάθημα στήν κυβέρνηση. Ἀντί, μιλώντας γιά τίς «τρομερές θυσίες» πού στοίχισε καί στοιχίζει στό λαό ἡ ἀπολυταρχία, ν' ἀφυπνίζετε τό μίσος καί τήν ἀγανάκτηση καί ν' ἀνάβετε τήν ἀποφασιστικότητα καί τό πάθος γιά ἀγώνα — ἀντί γι' αὐτό ἐσεῖς ἀναφέρεστε στίς μελλοντικές θυσίες γιά νά τόν τρομάξετε καί νά τόν κάνετε ν' ἀποτραβηχτεῖ ἀπό τόν ἀγώνα. Ἔ, κύριοι! Θά ἦταν προτιμότερο νά μή μιλούσατε καθόλου γιά «ἐπαναστατική ἐκρηξη», παρά νά χαλάσετε αὐτόν τόν συλλογισμό μ' ἓνα τέτοιο φινάλε. Κατά τά φαινόμενα, δέν ἔχετε ὄρεξη νά δημιουργήσετε «μεγάλα γεγονότα», ἀλλά θέλετε μόνο νά μιᾶτε γιά τό «φάσμα τῶν μεγάλων γεγονότων», καί μάλιστα νά μιᾶτε μόνο μέ «πρόσωπα, πού ἔχουν τή δυνατότητα νά πλησιάζουν τό θρόνο».

Ἀπό τέτοιες κουβέντες μέ φάσματα καί γιά φάσματα, ὅπως εἶναι γνωστό, εἶναι γεμάτος καί ὁ νόμιμος τύπος μας. Καί γιά νά δοθεῖ ὄψη πραγματικότητας σ' αὐτά τά φάσματα, ἔγινε συνήθεια νά ἀναφέρει κανεῖς σάν παράδειγμα τίς «μεγάλες μεταρρυθμίσεις» καί νά ψάλλει γι' αὐτές ὡσαννά, γεμάτα συμβατικό ψέμα. Τόν λογοκρινόμενο συγγραφέα μερικές φορές δέν μπορεῖς παρά νά τόν συγχωρέσεις γι' αὐτό τό ψέμα, γιατί αὐτός δέν μπορεῖ νά ἐκφράσει κατ' ἄλλον τρόπο τόν πόθο του γιά πολιτικούς μετασχηματισμούς. Ἡ ἐργασία ὅμως τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. δέν πέρασε ἀπό λογοκρισία. «Οἱ μεγάλες μεταρρυθμίσεις, — γράφει, — δέν ἐπινοήθηκαν γιά ἓναν ἀκόμα μεγαλύτερο θρίαμβο τῆς γραφειοκρατίας». Κοιτάχτε, πόσο ἀόριστη εἶναι αὐτή ἡ ἀπολογητική φράση. Ἀπό ποιόν «ἐπινοήθηκαν»; Ἀπό τόν Χέρτσεν, τόν Τσερνισέβσκι, τόν Οὐνκόβσκι καί τούς ὁπαδούς τους; Οἱ ἄνθρωποι

αὐτοί, ὅμως, ζητοῦσαν ἀσύγκριτα περισσότερα πράγματα, ἀπό ὅσα πραγματοποιήθηκαν μέ τίς «μεταρρυθμίσεις», καί γιά ὅσα ζητοῦσαν καταδιώχτηκαν ἀπό τήν κυβέρνηση πού ἐφάρμοζε τίς «μεγάλες» μεταρρυθμίσεις. — Μήπως ἀπό τήν κυβέρνηση καί κείνους πού ἐξυμνώντας την τυφλά τήν ἀκολουθοῦσαν, τρίζοντας τά δόντια ἐνάντια στά «ζιζάνια»; Ἡ κυβέρνηση ὅμως ἔκανε τά ἀδύνατα δυνατά γιά νά προβεῖ σέ ὅσο τό δυνατό λιγότερες παραχωρήσεις, γιά νά κουτσουρέψει τίς δημοκρατικές διεκδικήσεις καί νά τίς κουτσουρέψει ἀκριβῶς «γιά ἕναν ἀκόμα πιο μεγάλο θρίαμβο τῆς γραφειοκρατίας». Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ξέρει πολύ καλά ὅλα αὐτά τά ἱστορικά γεγονότα, τά συσκοτίζει ὅμως μόνο καί μόνο γιατί ἀνατρέπουν ὁλότελα τήν ἀγαθή θεωρία του γιά ἐνδεχόμενη «ὑποταγή» τοῦ μονάρχη. Στήν πολιτική δέν ὑπάρχει θέση γιά ὑποταγή, καί μόνο μία ἀπεριόριστη ἀφέλεια (ἀφέλεια καί ἀγία καί ὕπουλη) μπορεῖ νά παίρνει γιά ὑποταγή τήν πανάρχαια ἀστυνομική μέθοδο: *divide et impera*, διαίρει καί βασίλευε, κάνε παραχωρήσεις σέ ἐπουσιώδικα πράγματα, γιά νά διατηρήσεις τό οὐσιώδικο, δίνε μέ τό ἀριστερό καί παῖρνε το πίσω μέ τό δεξί. «... Ἡ κυβέρνηση τοῦ Ἀλεξάνδρου Β', καί ὅταν ἐπينوοῦσε καί ὅταν ἐφάρμοζε τίς „μεγάλες μεταρρυθμίσεις“, δέν ἔβαζε ταυτόχρονα μπροστά της τό συνειδητό σκοπό νά φράξει μέ κάθε θυσία στό ρωσικό λαό κάθε νόμιμο δρόμο πρός τήν πολιτική ἐλευθερία, δέ ζύγιζε ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη κάθε της βῆμα, κάθε ἄρθρο τοῦ νόμου». Αὐτό, δέν εἶναι ἀλήθεια. Ἡ κυβέρνηση τοῦ Ἀλεξάνδρου Β', καί ὅταν «ἐπينوοῦσε» καί ὅταν ἐφάρμοζε τίς μεταρρυθμίσεις, ἔβαζε μπροστά της εὐθύς ἐξαρχῆς ἕνα τελείως συνειδητό σκοπό: νά μή ὑποχωρήσει μπροστά στή διεκδίκηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, πού τότε ἀκριβῶς εἶχε προβληθεῖ. Εὐθύς ἐξαρχῆς καί ὥς τό τέλος ἡ κυβέρνηση αὐτή ἔφραζε κάθε νόμιμο δρόμο πρός τήν ἐλευθερία, γιατί ἀπαντοῦσε μέ διωγμούς ἀκόμα καί στά πιο ἀπλά διαβήματα, γιατί δέν ἐπέτρεπε ποτέ ἀκόμα καί νά μιᾶνε ἐλεύθερα γιά ἐλευθερία. Γιά ν' ἀνατρέψουμε τά ὡσαννά τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. ἀρκεῖ νά ἀναφερθοῦμε ἔστω καί στά προαναφερόμενα γεγονότα, πού ἐκθέτονται στό «Ὑπόμνημα» τοῦ Βίττε. Γιά τά πρόσωπα, ὅμως, πού ἀποτελοῦσαν τήν κυβέρνηση τοῦ Ἀλεξάνδρου Β', ὁ ἴδιος ὁ Βίττε ἐκφράζεται, λχ., ἔτσι: «Εἶναι ἀπαραίτητο νά σημειώσουμε ὅτι οἱ ἐξέχοντες κρατικοί παράγοντες τῆς δεκαετίας 1860–1870, πού τά ἔνδοξα ὀνόματά τους θά τά διατηρήσουν μέ εὐγνωμοσύνη στή μνήμη τους καί οἱ ἀπόγονοι, ἔκαναν στόν καιρό τους τόσο μεγάλα ἔργα, ὅσα ζήτημα εἶναι ἂν ἔκαναν οἱ διάδοχοί τους, καί μόχθησαν γιά

τήν ανανέωση τοῦ κρατικοῦ καί κοινωνικοῦ καθεστῶτος μας ἀπό εἰλικρινῇ πεποίθηση μέ ἀπεριόριστη ἀφοσίωση στό μονάρχη τους καί χωρίς νά ἔρθουν σέ ἀντίθεση πρός τίς ἐπιδιώξεις του» (σελ. 67 τοῦ «Ὑπομνήματος»). Τό σωστό — σωστό: ἀπό εἰλικρινῇ πεποίθηση, μέ ἀπεριόριστη ἀφοσίωση στό μονάρχη πού βρισκόταν ἐπικεφαλῆς τῆς ἀστυνομικῆς σπείρας. . .

Ὑστερα ἀπ' ὅσα ἐκθέσαμε πιό πάνω, δέν πρέπει πιά νά μᾶς φαίνεται παράξενο ὅτι ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. πολύ λίγο ἀσχολεῖται μέ τό σπουδαιότατο ζήτημα τοῦ ρόλου τῶν ζέμστβο στόν ἀγῶνα γιά τήν πολιτική ἐλευθερία. Χωριά ἀπό τίς συνηθισμένες παραπομπές στό «πραχτικό» καί «πολιτιστικό» ἔργο τῶν ζέμστβο, μιλάει παρεμπιπτόντως γιά τή «διαπαιδαγωγητική-πολιτική σημασία» τους καί λέει ὅτι «τά ζέμστβο ἔχουν πολιτική σημασία», ὅτι τά ζέμστβο, ὅπως βλέπει καθαρά ὁ κ. Βίττε, «εἶναι ἐπικίνδυνα (γιά τό καθεστῶς πού ὑπάρχει) μόνο λόγω τῆς ἱστορικῆς τάσης τῆς ἀνάπτυξῆς τους — σάν ἔμβρυο τοῦ συντάγματος». Καί σάν κατακλείδα αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων, πού λές καί ρίχτηκαν τυχαῖα στή μέση, ἀρχίζει ἡ ἐπίθεση ἐνάντια στούς ἐπαναστάτες: «Ἐκτιμοῦμε τήν ἐργασία τοῦ κ. Βίττε ὅχι μόνο γιά τίς ἀλήθειες πού λέει σχετικά μέ τήν ἀπολυταρχία, ἀλλά καί σάν πολύτιμο πολιτικό πιστοποιητικό πού δόθηκε στά ζέμστβο ἀπό τήν ἴδια τή γραφειοκρατία. Τό πιστοποιητικό αὐτό εἶναι μιά ὑπέροχη ἀπάντηση σ' ὅλους ἐκείνους πού ἀπό ἀνεπάρκεια πολιτικῆς μόρφωσης ἢ ἀπό σφοδρό ἔρωτα γιά τήν ἐπαναστατική φρασεολογία (sic!) δέν ἤθελαν καί δέ θέλουν νά δοῦν τή μεγάλη πολιτική σημασία τῶν ρωσικῶν ζέμστβο καί τῆς νόμιμης πολιτιστικῆς δράσης τους». Ποιός ὅμως εἶναι αὐτός πού ἔδωσε δείγματα ἀνεπαρκούς μόρφωσης εἴτε ἔρωτα γιά τή φρασεολογία; ποῦ καί πότε; Μέ ποιόν δέ συμφωνάει καί γιατί δέ συμφωνάει ὁ κ. Ρ. Ν. Σ.; Σ' αὐτό τό ἐρώτημα δέν ὑπάρχει ἀπάντηση, καί ἡ ἐπίθεση τοῦ συγγραφέα δέ δείχνει τίποτ' ἄλλο παρά μόνο τήν ἀντιπάθειά του πρός τούς ἐπαναστάτες, πού μᾶς εἶναι γνωστή καί ἀπό ἄλλα σημεῖα τοῦ ἄρθρου. Δέ διευκρινίζει καθόλου τό ζήτημα οὔτε καί μιά ἀκόμα πιό περίεργη παρατήρηση: «Μέ τά λόγια αὐτά δέ θέλουμε (;!) καθόλου νά θίξουμε τούς ἐπαναστάτες ἀγωνιστές, πού προπαντός τό ἠθικό σθένος τους στήν πάλη κατά τῆς αὐθαιρεσίας δέν μπορούμε νά μή τό ἐκτιμήσουμε». Γιατί ὅμως ὅλα αὐτά; καί σέ τί ἀποβλέπουν; Τί σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στό ἠθικό σθένος καί στήν ἀνικανότητα νά ἐκτιμήσεις σωστά τά ζέμστβο; Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. πέφτει στ' ἀλήθεια ἀπό τό κακό στό χειρότερο: στήν ἀρχή «ἔθιξε» τούς ἐπαναστάτες μέ μιά ἀστήριχτη

καί «άνώνυμη» (ἄγνωστο ἐνάντια σέ ποιόν κατευθυνόταν) κατηγορία γιά ἀμάθεια καί λογοκοπία, καί τώρα τούς «θίγει» πάλι, ὅταν ὑποθέτει ὅτι μπορεῖ κανείς νά τούς κάνει νά καταπιοῦν τό χάπι τῆς κατηγορίας γιά ἀμάθεια, ἄν τό χρυσώσει μέ τήν ἀναγνώριση τοῦ ἠθικοῦ τους σθένους. Καί γιά νά ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἀσάφεια, ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ἀντιφάσκει μέ τόν ἑαυτό του, δηλώνοντας — θαρρεῖς μέ μιά φωνή μαζί μέ «κείνους πού παθαίνονται γιά ἐπαναστατική φρασεολογία» — ὅτι «τά σύγχρονα ρωσικά ζέμστβο... δέν ἀντιπροσωπεύουν ἕνα πολιτικό θεσμό πού θά μποροῦσε μέ τήν ἄμεση δύναμή του νά ἐπιβληθεῖ σέ κάποιον, πού θά μποροῦσε νά ἐκφοβίσει κάποιον... Προασπίζουν μόλις καί μετά βίας τήν ταπεινή τους θέση»... «Τέτοιοι θεσμοί (σάν τά ζέμστβο)... μποροῦν αὐτοί καθαυτοί νά ἀπειλήσουν αὐτό τό (ἀπολυταρχικό) καθεστώς μόνο στό ἀπώτερο μέλλον καί μόνο σέ συνάρτηση μέ τήν ἀνάπτυξη ὁλόκληρου τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας».

VI

* Ἀς προσπαθήσουμε τώρα νά ἐμβαθύνουμε σ' αὐτό τό πρόβλημα, γιά τό ὁποῖο ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. μιλάει μέ τόσο μεγάλη ἐμπάθεια καί τόση ἔλλειψη ἰδεῶν. Τά στοιχεῖα πού ἀναφέραμε πιο πάνω δείχνουν ὅτι ἡ «πολιτική σημασία» τῶν ζέμστβο, δηλ. ἡ σημασία τους σάν παράγοντα στόν ἀγώνα γιά τήν πολιτική ἐλευθερία, συνίσταται κυρίως στά παρακάτω. Πρῶτο, ἡ ὀργάνωση αὐτῆ τῶν ἐκπροσώπων τῶν εὐπορῶν μας τάξεων (καί ἰδιαίτερα τῶν εὐγενῶν γαιοκτημόνων) ἀντιπαραθέτει διαρκῶς τούς αἵρετούς θεσμούς στή γραφειοκρατία, προκαλεῖ συνεχεῖς συγκρούσεις μεταξύ τους, δείχνει σέ κάθε βῆμα τόν ἀντιδραστικό χαρακτήρα τῆς ἀνεύθυνης τσαρικῆς ὑπαλληλοκρατίας, ἐνισχύει τή δυσἀρέσκεια καί ἐκτρέφει τήν ἀντιπολίτευση ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση*. Δεύτερο, τά ζέμστβο, χωμένα σάν πέμπτος τροχός στό ἀμάξι τῆς γραφειοκρατίας, ἐπιδιώκουν νά σταθεροποιήσουν τή θέση τους, νά μεγαλώσουν τή σημασία τους, τείνουν — καί μάλιστα, κατά τήν ἔκφραση τοῦ Βίττε, «τραβᾶν ἀσυναίσθητα» — πρὸς τό σύνταγμα, μέ τό νά προβάλλουν αἰτήματα γιά τήν εἰσαγωγή του. Γιά τό λόγο αὐτό τά ζέμστβο ἀποδείχνον-

* Βλ. τήν ἐξαιρετικά διεξοδική διευκρίνιση αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τοῦ ζητήματος στήν προσούρα τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ: «Ἡ ἱστορική θέση καί ἡ ἀμοιβαία σχέση τῆς φιλελεύθερης καί τῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας στή Ρωσία» (Γενεύη, 1898), ἰδιαίτερα τίς σελ. 5, 8, 11-12, 17-19.

ται ἀκατάλληλος σύμμαχος τῆς κυβέρνησῆς στήν πάλη της ἐνάντια στούς ἐπαναστάτες, κρατοῦν φιλική οὐδετερότητα ἀπέναντι στούς ἐπαναστάτες καί τούς παρέχουν, ἂν καί ἔμμεση, ὅμως ἀναμφισβήτητη ὑπηρεσία, κάνοντας τήν κυβέρνηση νά ταλαντεύεται ὅταν πρόκειται σέ κρίσιμες στιγμές νά ἐφαρμόσει τρομοκρατικά μέτρα. Ἐννοεῖται ὅτι δέν μποροῦμε νά θεωροῦμε οὔτε «σπουδαῖο», οὔτε γενικά κάπως αὐτοτελῆ παράγοντα πολιτικῆς πάλης, ἕνα θεσμό πού ὥς τώρα ἀποδείχτηκε στήν καλύτερη περίπτωση ἱκανός μόνο γιά φιλελεύθερα διαβήματα καί γιά φιλική οὐδετερότητα, δέν μποροῦμε ὅμως καί ν' ἀρνηθοῦμε στά ζέμστβο τό ρόλο ἑνός ἐπικουρικοῦ παράγοντα. Μ' αὐτή τήν ἔννοια εἴμαστε ἔτοιμοι ἀκόμα καί ν' ἀναγνωρίσουμε, ἂν θέλετε, ὅτι τά ζέμστβο εἶναι ἕνα κομματάκι τοῦ συντάγματος. — Ὁ ἀναγνώστης ἴσως νά πεῖ: δηλαδή, συμφωνᾶτε μέ τόν κ. Ρ. Ν. Σ. πού δέν ἰσχυρίστηκε τίποτα παραπάνω. Ὁχι, σέ καμιά περίπτωση. Καί ἐδῶ ἀκριβῶς ἀρχίζει ἡ διαφωνία μας.

Τά ζέμστβο εἶναι ἕνα κομματάκι τοῦ συντάγματος. Ἄς τό παραδεχτοῦμε. Εἶναι ὅμως ἀκριβῶς ἕνα κομματάκι μέ τό ὁποῖο ἀποσποῦσαν τήν προσοχή τῆς ρωσικῆς «κοινωνίας» ἀπό τήν ἰδέα τοῦ συντάγματος. Εἶναι ἀκριβῶς μιά θέση σχετικά πολύ ἀσήμαντη, πού ἡ ἀπολυταρχία παραχώρησε στόν ἀναπτυσσόμενο δημοκρατισμό, γιά νά διατηρήσει τίς κύριες θέσεις της, γιά νά διαιρέσει καί νά διασπάσει ἐκείνους πού ζητοῦσαν πολιτικούς μετασχηματισμούς. Εἶδαμε πῶς αὐτή ἡ διάσπαση, λόγω τῆς «ἐμπιστοσύνης» πρὸς τά ζέμστβο (τό «ἔμβρυο τοῦ συντάγματος»), σημείωσε ἐπιτυχίες καί στά 1860–1870, καί στά 1880–1881. Τό ζήτημα τῆς σχέσης τῶν ζέμστβο πρὸς τήν πολιτική ἐλευθερία ἀποτελεῖ μερική περίπτωση τοῦ γενικότερου ζητήματος τῆς σχέσης ἀνάμεσα στίς μεταρρυθμίσεις καί στήν ἐπανάσταση. Καί σ' αὐτή τή μερική περίπτωση μποροῦμε νά δοῦμε ὅλη τή στενοκεφαλιά καί τόν παραλογισμό τῆς μπερνσταϊνικῆς θεωρίας⁴⁷, πού εἶναι τώρα τῆς μόδας καί πού ἀντικατασταίνει τήν ἐπαναστατική πάλη μέ τήν πάλη γιά μεταρρυθμίσεις, πού κηρύχνει (μέ τό στόμα λχ. τοῦ κυρίου Μπερντιάγεφ) ὅτι «ἡ ἀρχή τῆς προόδου εἶναι — ὅσο καλύτερα τόσο τό καλύτερο». Ἡ ἀρχή αὐτή στή γενική της μορφή εἶναι τό ἴδιο λαθεμένη ὅπως καί τό ἀντίθετό της — ὅσο χειρότερα τόσο τό καλύτερο. Οἱ ἐπαναστάτες, ἐννοεῖται, ποτέ δέ θά παραιτηθοῦν ἀπό τήν πάλη γιά μεταρρυθμίσεις, ἀπό τήν κατάχτηση ἔστω καί μιᾶς ἀσήμαντης καί μεμονωμένης ἐχθρικῆς θέσης, ἂν ἡ θέση αὐτή δυναμώνει τήν ἐπίθεσή τους καί διευκολύνει τήν ὀλοκληρωτική νίκη. Ὅπως δέ

θά ξεχάσουν επίσης ποτέ ὅτι ὑπάρχουν περιπτώσεις πού ὁ ἴδιος ὁ ἐχθρός παραχωρεῖ ὀρισμένες θέσεις γιά νά διασπάσει τούς ἐπιτιθέμενους καί νά τούς τσακίσει εὐκολότερα. Δέ θά ξεχάσουν ποτέ, πώς μονάχα ὅταν ἔχουν πάντα μπροστά στά μάτια τους τόν «τελικό σκοπό», μονάχα ὅταν ἐκτιμοῦν τό κάθε βῆμα τοῦ «κινήματος» καί τήν κάθε χωριστή μεταρύθμιση ἀπό τήν ἄποψη τῆς γενικῆς ἐπαναστατικῆς πάλης, μποροῦν νά διασφαλίσουν τό κίνημα ἀπό στραβοπατήματα καί ἐπαίσχυντα λάθη.

Αὐτήν ἀκριβῶς τήν πλευρά τοῦ ζητήματος — τή σημασία τῶν ζέμστβο σάν μέσου στερέωσης τῆς ἀπολυταρχίας μέ μιά μεσοβέζικη παράχωρηση σάν μέσου προσέλκυσης πρὸς τήν ἀπολυταρχία μιᾶς ὀρισμένης μερίδας φιλελευθέρων — δέν τήν κατάλαβε καθόλου ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. Προτίμησε νά ἐπινοήσῃ ἓνα δογματικό σχῆμα, ὅπου τά ζέμστβο καί τό σύνταγμα συνδέονται ἀπευθείας σύμφωνα μέ τόν «τύπο»: ὅσο καλύτερα τόσο τό καλύτερο. «Ἄν πρῶτα καταργήσετε τά ζέμστβο στή Ρωσία — λέει ἀπευθυνόμενος στόν Βίττε — κι ἔπειτα εὐρύνετε τά δικαιώματα τοῦ ἀτόμου, θά χάσετε τήν καλύτερη εὐκαιρία νά δώσετε στή χώρα ἓνα μετριοπαθές σύνταγμα, διαμορφωμένο ἱστορικά μέ βάση τήν τοπική αὐτοδιοίκηση μέ χροιά θεσμοῦ κλειστῶν τάξεων. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει θά προσφέρετε πολύ ἄσχημη ὑπηρεσία στήν ὑπόθεση τοῦ συντηρητισμοῦ». Τί ἁρμονική καί τί ωραία ἀντίληψη! Τοπική αὐτοδιοίκηση μέ χροιά κλειστῶν τάξεων — σοφός συντηρητικός πού μπορεῖ νά πλησιάζει τό θρόνο — μετριοπαθές σύνταγμα. Κρίμα μόνο, πού στήν πραγματικότητα οἱ σοφοί συντηρητικοί βρῆκαν πολλές φορές, χάρη στά ζέμστβο, τήν «καλύτερη εὐκαιρία» νά μή «δώσουν» στή χώρα σύνταγμα.

Ἡ εἰρηνική «ἄποψη» τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. φάνηκε καί στή διατύπωση τοῦ συνθήματός του, μέ τό ὁποῖο τελειώνει τό ἄρθρο του καί πού τυπώθηκε — ἀκριβῶς σάν σύνθημα — σέ χωριστή σειρά καί μέ χοντρά γράμματα: «Δικαιώματα καί κυρίαρχα ζέμστβο σ' ὅλοκληρη τή Ρωσία!» Πρέπει νά ποῦμε ἀνοιχτά, ὅτι αὐτό εἶναι μιά ἐρωτοτροπία μέ τίς πολιτικές προλήψεις τῆς πλατιᾶς μάζας τῶν ρώσων φιλελευθέρων, τό ἴδιο ἀνάξια, ὅπως καί ἡ ἐρωτοτροπία τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» μέ τίς πολιτικές προλήψεις τῆς πλατιᾶς μάζας τῶν ἐργατῶν. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐξεγερθοῦμε ἐνάντια σ' αὐτή τήν ἐρωτοτροπία καί στήν πρώτη καί στή δεύτερη περίπτωση. Εἶναι προκατάληψη νά πιστεύει κανεῖς ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Ἀλεξάνδρου Β' δέ θά ἔφραζε τό νόμιμο δρόμο πρὸς τήν ἐλευθερία, ὅτι ἡ ὑπαρξη τῶν ζέμστβο ἀποτελεῖ τήν καλύτερη εὐκαιρία νά δοθεῖ στή χώρα μετριοπαθές σύνταγμα,

ὅτι σάν σημαία — δέ λέω τοῦ ἐπαναστατικοῦ, ἀλλά ἔστω καί τοῦ συνταγματικοῦ κινήματος — μπορεῖ νά χρησιμεύσει τό σύνθημα: «δικαιώματα καί κυρίαρχα ζέμστβο». Αὐτό δέν εἶναι σημαία, πού νά βοηθάει νά ξεχωρίζουμε τοὺς ἐχθροὺς ἀπό τοὺς συμμάχους, σημαία ἱκανή νά κατευθύνει τό κίνημα καί νά τό καθοδηγεῖ, μά ἓνα κουρελόπανο, πού θά βοηθήσει μόνο τοὺς πιό ἀσταθεῖς ἀνθρώπους νά τρυπώσουν στό κίνημα, πού θά διευκολύνει γιά ἄλλη μιά φορά τήν κυβέρνηση στήν προσπάθειά της νά ξεφύγει μέ μεγαλόστομες ὑποσχέσεις καί μέ μεσοβέζικες μεταρρυθμίσεις. Ναί, δέ χρειάζεται νά εἶσαι προφήτης, γιά νά προβλέψεις πώς ὅταν τό ἐπαναστατικό μας κίνημα φτάσει στό ἀπογείό του, θά δεκαπλασιαστεῖ ὁ φιλελεύθερος ἀναβρασμός στήν κοινωνία, θά ἐμφανιστοῦν στήν κυβέρνηση καινούργιοι Λορίς-Μέλικοφ καί Ἰγνάτιεφ, πού θά γράψουν στή σημαία τους: «δικαιώματα καί κυρίαρχα ζέμστβο». Αὐτό, σέ κάθε περίπτωση, θά ἦταν ἡ πιό ἀσύμφορη λύση γιά τή Ρωσία καί ἡ πιό ὠφέλιμη λύση γιά τήν κυβέρνηση. Ἄν μιά κάπως σημαντική μερίδα τῶν φιλελευθέρων πιστέψει σ' αὐτή τή σημαία καί, παρασυρμένη ἀπ' αὐτήν, ἐπιτεθεῖ πισώπλατα ἐνάντια στά «ζιζάνια» — τοὺς ἐπαναστάτες, τότε οἱ τελευταῖοι μπορεῖ νά βρεθοῦν ἀπομονωμένοι καί ἡ κυβέρνηση θά προσπαθήσει νά τή γλυτώσει μέ ἐλάχιστες παραχωρήσεις, πού νά περιορίζονται σέ κανένα συμβουλευτικό, αὐλικο-αριστοκρατικό σύνταγμα. Κατά πόσο μιά τέτοια προσπάθεια θά πετύχει — αὐτό θά ἐξαρτηθεῖ ἀπό τήν ἔκβαση τῆς ἀποφασιστικῆς μάχης ἀνάμεσα στό ἐπαναστατικό προλεταριάτο καί στήν κυβέρνηση, ὅτι ὅμως οἱ φιλελεύθεροι θά βγοῦν γελασμένοι, αὐτό μποροῦμε νά τό ἐγγυηθοῦμε ἀπόλυτα. Ἡ κυβέρνηση, μ' ἓνα σύνθημα σάν κι αὐτό πού ἔριξε ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. («κυρίαρχα ζέμστβο» ἢ «ζέμστσινα» κτλ.) θά τοὺς κοροϊδέψει σάν τά κουτάβια κι ἀφοῦ τοὺς ἀποτραβήξει ἀπό τοὺς ἐπαναστάτες, θά τοὺς ἀρπάξει ἀπό τό σβέρκο καί θά τοὺς δέρνει μέ τίς βέργες τῆς λεγόμενης ἀντίδρασης. Καί μεῖς, κύριοι, δέ θά παραλείψουμε τότε νά ποῦμε: *αὐτό σᾶς ἄξιζε!*

Καί γιά ποιό λόγο, ἀντί τοῦ αἰτήματος κατάργηση τῆς ἀπολυταρχίας, διατυπώνεται σάν τελικό σύνθημα μιά τέτοια μετριοπαθής καί κόσμια εὐχή; Πρῶτο, γιά τό χατίρι τῆς φιλισταϊκῆς δογματικότητος, πού ἐπιθυμεῖ νά προσφέρει τίς «ὑπηρεσίες της στό συντηρητισμό», καί πού πιστεύει ὅτι ἡ κυβέρνηση θά συγκινηθεῖ ἀπ' αὐτή τή μετριοπάθεια καί «θά ὑποκύψει» μπροστά της. Δεύτερο, γιά «νά ἐνωθοῦν οἱ φιλελεύθεροι». Πραγματικά, τό σύνθημα: «δικαιώματα καί κυρίαρχα ζέμστβο» θά ἐνώσει ἴσως ὅλους

τούς φιλελεύθερους — ὅπως ἀκριβῶς τό σύνθημα «ἓνα καπίκι στό ρούβλι» θά ἐνώσει (κατά τή γνώμη τῶν «οἰκονομιστῶν») ὅλους τούς ἐργάτες. Μήπως ὅμως μιά τέτοια ἐνωση φέρει ζημιὰ ἀντί γιά κέρδος; Ἡ ἐνωση ἀποτελεῖ θετικό γεγονός, ὅταν ἀνεβά-
ζει ὅσους ἐνώνονται ὡς τό ἐπίπεδο τοῦ συνειδητοῦ καί ἀποφα-
σιστικοῦ προγράμματος ἐκείνου πού τούς ἐνώνει. Ἡ ἐνωση ἀπο-
τελεῖ ἀρνητικό γεγονός, ὅταν ὑποβιβάζει κείνους πού ἐνώνουν
στό ἐπίπεδο τῶν προλήψεων τῆς μάζας. Καί μέσα στή μάζα τῶν
ρώσων φιλελευθέρων εἶναι ἀναμφισβήτητα πολύ, πάρα πολύ δια-
δομένη ἡ πρόληψη ὅτι τά ζέμστβο ἀποτελοῦν πραγματικά «ἔμ-
βρυο τοῦ συντάγματος»*, καί ὅτι μόνο συμπτωματικά καί χάρη
στῆς μηχανοραφίες κάποιων ἀνήθικων τυχοδιωχτῶν παρεμποδί-
ζεται ἡ «φυσιολογική», εἰρηνική καί βαθμιαία ἐξέλιξή τους· ἡ
πρόληψη πῶς ἀρκοῦν μερικά διαβήματα γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ
«ὑποταγή» τοῦ μονάρχη· πῶς ἡ νόμιμη πολιτιστική δουλειά γε-
νικά καί ἡ δουλειά τῶν ζέμστβο εἰδικότερα ἔχει «μεγάλη πολι-
τική σημασία», γιατί ἀπαλλάσσει ἐκείνους πού στά λόγια εἶναι
πολέμιοι τῆς ἀπολυταρχίας ἀπό τήν ὑποχρέωση νά ὑποστηρί-
ζουν ἐνεργά, μέ τή μιά ἢ τήν ἄλλη μορφή, τόν ἐπαναστατικό ἀγῶ-
να ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία κ. ἄ. κτλ. κτλ. Ἡ ἐνωση τῶν φιλε-

* Σχετικά μέ τό τί μπορεῖ νά περιμένει κανεῖς ἀπό τά ζέμστβο, ἔχουν ἐν-
διαφέρον οἱ παρακάτω γνώμες τοῦ πρίγκηπα Π. Β. Ντολγκοροῦκοφ, πού δια-
τυπῶνονται στήν ἐφημερίδα τοῦ «Λιστόκ»⁴⁹, πού ἔβγαινε στή δεκαετία
1860–1870 (Μποῦρτσεφ, στό ἄρθρο πού ἀναφέραμε, σελ. 64–67): «Ἀναλύον-
τας τίς βασικές διατάξεις πού ἀφοροῦν τό θεσμό τῶν ζέμστβο, συναντοῦμε
καί πάλι τήν ἴδια κρυφή, μά ὀλοένα προβάλλουσα στήν ἐπιφάνεια, σκέψη
τῆς κυβέρνησης — νά ζαλίζει μέ τή μεγαλοψυχία της· νά διακηρύχνει με-
γαλόφωνα: „νά, κοιτάξτε τί πολλά σᾶς δωρίζω!“ Οὐσιαστικά ὅμως νά δώσει
ὅσο μπορεῖ λιγότερα καί, δίνοντας ὅσο μπορεῖ λιγότερα, νά προσπαθήσει
νά βάλει καί ἐμπόδια, γιά νά μή μπορεῖ κανεῖς νά χρησιμοποιήσῃ στό
ἀκέραιο οὔτε κι αὐτά πού τοῦ ἔχουν δωρηθεῖ... Σήμερα, στίς συνθήκες τῆς
ἀπολυταρχίας, τά ζέμστβο δέ θά φέρουν ὄφελος καί δέν μποροῦν νά φέρουν
ὄφελος, δέ θά ἔχουν σημασία καί δέν μποροῦν νά ἔχουν σημασία, εἶναι
ὅμως πλούσια σέ ἔμβρυα μιᾶς καρπερῆς ἐξέλιξης στό μέλλον... Τά νέα
ζέμστβο προορίζονται πιθανόν ἀπό τή μοίρα νά ἀποτελέσουν τή βάση τοῦ
μελλοντικοῦ συνταγματικοῦ καθεστώτος τῆς Ρωσίας... Ὡσπου ὅμως νά
εἰσαχθεῖ στή Ρωσία ἡ συνταγματική μορφή διακυβέρνησης, ὅσο θά ὑπάρχει
ἡ ἀπολυταρχία, ὅσο θά λείπει ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου, τά ζέμστβο εἶναι
μοιραῖο νά παραμένουν ἓνα πολιτικό φάντασμα, ἄφωνες συναθροίσεις τῶν
ἀντιπροσώπων τῶν ζέμστβο». Ἐτσι ὁ Ντολγκοροῦκοφ ἀκόμα καί τότε, στή
βράση τῶν γεγονότων τῆς δεκαετίας 1860–1870, δέν ἐκδήλωνε ὑπερβολική
αἰσιοδοξία. Καί ἀπό τότε τά 40 χρόνια πού πέρασαν μᾶς δίδαξαν πολλά
κι ἔδειξαν ὅτι τά ζέμστβο ἦταν προορισμένα ἀπό τή «μοίρα» (καί ἐνμέρει
καί ἀπό τήν κυβέρνηση) νά ἀποτελέσουν τή βάση μιᾶς σειρᾶς μέτρων πού
ζαλίζουν τούς συνταγματικούς.

λευθέρων είναι αναμφισβήτητα ωφέλιμη και επιθυμητή, αλλά μόνο όταν είναι ένωση που βάζει για σκοπό της την πάλη ενάντια στις παλιωμένες προλήψεις, και όχι την έρωτοτροπία μ' αυτές, τό ανέβασμα του μέσου επίπεδου της πολιτικής μας εξέλιξης (πιό σωστά: της έλλειψης εξέλιξης) και όχι την επικύρωσή της — μέ δυό λόγια, ένωση για την υποστήριξη της παράνομης πάλης και όχι για όπορτουνιστική λογοκοπία για τή μεγάλη πολιτική σημασία της νόμιμης δράσης. Άν δέν δικαιολογεΐται νά ρίχνουμε μέσα στους εργάτες τό πολιτικό σύνθημα: «έλευθερία άπεργιών» κτλ., τό ίδιο δέν δικαιολογεΐται και νά ρίχνουμε μέσα στους φιλελεύθερους τό σύνθημα: «κυρίαρχα ζέμστβο». Στίς συνθήκες της άπολυταρχίας όποιαδήποτε ζέμστβο, έστω και ύπερ-«κυρίαρχα», θά είναι άναπόφευχτα ένα έκτρωμα άνίκανο για εξέλιξη, ένω στίς συνθήκες του συντάγματος τά ζέμστβο θά χάσουν άμέσως την «πολιτική» σημασία που έχουν σήμερα.

Ή ένωση των φιλελευθέρων είναι δυνατή μέ δυό μορφές: μέ τό σχηματισμό άυτοτελοϋς φιλελεύθερου (έννοεΐται, παράνομου) κόμματος και μέ την όργάνωση της βοήθειας των φιλελευθέρων προς τους επαναστάτες. Ο κ. Ρ. Ν. Σ. υποδείχνει μόνος του την πρώτη δυνατότητα, αν όμως... τίς υποδείξεις αυτές τίς θεωρήσουμε πραγματική έκφραση των προοπτικων και της τύχης του φιλελευθερισμοϋ, δέ θά μās δημιουργήσουν και έξαιρετική αισιοδοξία. «Χωρίς τά ζέμστβο — γράφει — οί φιλελεύθεροι των ζέμστβο πρέπει νά σχηματίσουν φιλελεύθερο κόμμα ή νά φύγουν από τό προσκήνιο της ίστορίας σαν όργανωμένη δύναμη. Εΐμαστε πεπεισμένοι, ότι ή όργάνωση των φιλελευθέρων σέ παράνομο κόμμα, έστω και πολύ μετριοπαθές ως προς τό πρόγραμμα και τίς μεθόδους του, θά είναι τό άναπόφευχτο αποτέλεσμα της κατάργησης των ζέμστβο». Άν θά είναι τό αποτέλεσμα μόνο της «κατάργησης» τότε θά χρειαστεί νά περιμένουμε άκόμα πολύ γι' αυτή την όργάνωση, γιατί άκόμα και ο Βίττε δέ θέλει νά καταργήσει τά ζέμστβο, και γενικά ή ρωσική κυβέρνηση φροντίζει πολύ για τή διατήρηση της έξωτερικής μορφής, κι αν άκόμα εξαφανιστεί ολοκληρωτικά κάθε περιεχόμενο. Ότι τό κόμμα των φιλελευθέρων θά είναι πολύ μετριοπαθές — αυτό είναι όλότελα φυσικό και δέν μπορούμε νά περιμένουμε τίποτ' άλλο από ένα κίνημα μέσα στους κόλπους της άστικής τάξης (μόνο πάνω στή βάση ενός τέτοιου κινήματος μπορεί νά σταθεί τό φιλελεύθερο κόμμα). Σέ τί όμως, παρ' όλα αυτά, πρέπει νά συνίσταται ή δράση αυτού του κόμματος, οί «μέθοδοί» του; Ο κ. Ρ. Ν. Σ. δέ μās τό εξηγεί αυτό. «Αυτό καθαυτό — λέει — τό πα-

ράνομο φιλελεύθερο κόμμα, σάν ὀργάνωση πού ἀποτελεῖται ἀπό τά πιό μετριοπαθῆ καί ἀπό τά λιγότερο εὐκίνητα ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα, δέν μπορεῖ ν' ἀναπτύξει οὔτε ἐξαιρετικά πλατιά οὔτε ἐξαιρετικά ἐντατική δράση». . . Νομίζουμε πώς σέ μιά ὀρισμένη σφαῖρα, ἔστω καί περιορισμένη στά πλαίσια τῶν τοπικῶν καί κυρίως τῶν ζεμστβικῶν συμφερόντων, τό φιλελεύθερο κόμμα θά μποροῦσε στό ἀκέραιο ν' ἀναπτύξει καί πλατιά καί ἐντατική δράση καί γιά παράδειγμα θά ἀναφέρουμε τήν ὀργάνωση τῶν πολιτικῶν ἀποκαλύψεων. . . «Ὅταν ὅμως ἄλλα κόμματα ἀναπτύσσουν μιά τέτοια δράση, ἰδιαίτερα τό σοσιαλδημοκρατικό ἢ ἐργατικό κόμμα, τό φιλελεύθερο κόμμα — ἀκόμα καί χωρίς νά κλείσει ἀνοιχτή συμφωνία μέ τούς σοσιαλδημοκράτες — μπορεῖ νά καταστεῖ πολύ σπουδαῖος παράγοντας». . . Εἶναι ἀπόλυτα σωστό, καί ὁ ἀναγνώστης εἶναι φυσικό νά περιμένει ὅτι ὁ συγγραφέας θά χαράξει ἔστω καί σέ πολύ γενικές γραμμές, τή δράση αὐτοῦ τοῦ «παράγοντα». Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ὅμως ἀντί νά τό κάνει αὐτό περιγράφει τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τελειώνει μέ τά παρακάτω: «Ὅταν ὑπάρχει ζωντανό πολιτικό κίνημα. . . ἡ φιλελεύθερη ἀντιπολίτευση, ἔστω καί κάπως ὀργανωμένη, μπορεῖ νά παίξει μεγάλο πολιτικό ρόλο: τά μετριοπαθῆ κόμματα, ἐφαρμόζοντας ἐπιδέξιά ταχτική, κερδίζουν πάντα ἀπό τήν ὀξυνόμενη πάλη ἀνάμεσα στά κοινωνικά στοιχεῖα τῶν ἄκρων». . . Αὐτό εἶναι ὅλο! Ὁ «ρόλος» τοῦ «παράγοντα» (πού πρόλαβε κιόλας νά μετατραπεῖ ἀπό κόμμα σέ «ἀντιπολίτευση») συνίσταται στό «νά κερδίζει» ἀπό τήν ὀξυνση τῆς πάλης. Γιά τή συμμετοχή τῶν φιλελευθέρων στήν πάλη δέν ἀναφέρεται οὔτε λέξη, ἐνῶ γίνεται ὑπόμνηση γιά τό κέρδος τῶν φιλελευθέρων. Παραδρομή τῆς γλώσσας, πού προέρχεται, θάλεγε κανεῖς, ἀπό τή θεία πρόνοια. . .

Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες δέν ἔκλεισαν ποτέ τά μάτια μπροστά στό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική ἐλευθερία, γιά τήν ὁποία κατά πρῶτο λόγο ἀγωνίζονται, θά ὠφελήσει προπαντός τήν ἀστική τάξη. Νά ξεκινήσει ἀπ' αὐτό γιά νά ἀντιταχθεῖ στήν πάλη κατά τῆς ἀπολυταρχίας αὐτό τό πράγμα θά μποροῦσε νά τό κάνει μόνο ἓνας σοσιαλιστής, βουτηγμένος στίς χειρότερες προλήψεις τοῦ οὐτοπισμοῦ ἢ τοῦ ἀντιδραστικοῦ ναροντικισμοῦ. Ἡ ἀστική τάξη θά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τήν ἐλευθερία γιά νά ἐπαναπαυθεῖ στίς δάφνες της, — τό προλεταριάτο ὅμως ἔχει ἐπιταχτική ἀνάγκη ἀπό ἐλευθερία γιά ν' ἀναπτύξει σ' ὅλο της τό πλάτος τήν πάλη του γιά τό σοσιαλισμό. Καί ἡ σοσιαλδημοκρατία θά διεξάγει ἀπαρέγκλιτα τήν ἀπελευθερωτική πάλη, ὅποια κι ἂν εἶναι

ή στάση τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου στρώματος τῆς ἀστικῆς τάξης ἀπέναντι σ' αὐτή τήν πάλη. Γιά τό συμφέρον τῆς πολιτικῆς πάλης πρέπει νά ὑποστηρίζουμε κάθε ἀντιπολίτευση ἐνάντια στό ζυγό τῆς ἀπολυταρχίας, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ αἰτία, κι ὅποιο κι ἂν εἶναι τό κοινωνικό στρώμα, ὅπου ἐκδηλώνεται ἡ ἀντιπολίτευση αὐτή. Γι' αὐτό τό λόγο δέ μᾶς βρίσκει καθόλου ἀδιάφορους ἡ ἀντιπολίτευση τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς μας τάξης γενικά καί τῶν παραγόντων τῶν ζέμστβο μας εἰδικότερα. Θά μπορέσουν οἱ φιλελεύθεροι νά ὀργανωθοῦν σέ παράνομο κόμμα; Τόσο τό καλύτερο, ἐμεῖς θά χαιρετίσουμε τήν ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς συνείδησης στίς εὐπορες τάξεις, θά ὑποστηρίζουμε τίς διεκδικήσεις τους, θά φροντίσουμε νά ἀλληλοσυμπληρώνεται ἡ δράση τῶν φιλελευθέρων καί τῶν σοσιαλιστῶν*. Δέ θά μπορέσουν νά τό κάνουν; Ἐμεῖς καί σ' αὐτή (τήν πιθανότερη) περίπτωση δέ «θά ἐγκαταλείψουμε στήν τύχη τους» τοὺς φιλελεύθερους, θά φροντίσουμε νά δυναμώσουμε τίς σχέσεις μας μέ διάφορα πρόσωπα, νά τοὺς κάνουμε γνωστό τό κίνημά μας, νά τοὺς ὑποστηρίξουμε ξεσκεπάζοντας στόν ἐργατικό τύπο ὅλα τά κυβερνητικά αἵσχη καί τίς μανοῦβρες τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, νά τοὺς κάνουμε νά ὑποστηρίζουν τοὺς ἐπαναστάτες. Παρόμοια ἀνταλλαγή ὑπηρεσιῶν ἀνάμεσα στοὺς φιλελεύθερους καί στοὺς σοσιαλδημοκράτες γίνεται καί τώρα, μόνο πού πρέπει νά πλατύνει καί νά δυναμώσει. Ἐνῶ ὅμως θά εἴμαστε πάντα ἔτοιμοι νά κάνουμε αὐτή τήν ἀνταλλαγή ὑπηρεσιῶν, δέ θά ἐγκαταλείψουμε ποτέ καί σέ καμιά περίπτωση τήν ἀποφασιστική πάλη ἐνάντια στίς αὐταπάτες, πού εἶναι τόσο πολλές μέσα στήν ἀνεξέλιχτη ἀπό πολιτική ἄποψη ρωσική κοινωνία γενικά καί στοὺς ρωσικοὺς φιλελεύθερους κύκλους εἰδικότερα. Παραφράζοντας τό γνωστό ἀπόφθεγμα τοῦ Μάρξ γιά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1848, μπορούμε οὐσιαστικά νά ποῦμε, καί γιά τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα, πῶς ἡ πρόοδος του συνίσταται ὄχι στήν κατάκτηση ὁποιωνδήποτε θετικῶν ἀποχτημάτων, ἀλλά στήν ἀπαλλαγή του ἀπό τίς

* Αὐτός πού γράφει τοῦτες τίς σειρές εἶχε τήν εὐκαιρία πρὶν ἀπὸ τέσσερα χρόνια, ἀπ' ἀφορμή τό κόμμα «Ναρόντνογε πράβο»⁴⁹, νά δείξει τά ὀφέλη ἀπὸ τήν ὑπαρξη ἑνός φιλελεύθερου κόμματος. Βλ. «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (Γενεύη, 1898): «... Ἄν ὅμως σ' αὐτό τό κόμμα («Ναρόντνογε πράβο») ὑπάρχουν καί πολιτικοὶ ὄχι ἀποκρηάτικοι, ἀλλὰ ἀληθινοὶ πολιτικοὶ μή-σοσιαλιστές, μή-σοσιαλιστές δημοκράτες, τότε τό κόμμα αὐτό μπορεῖ νά φέρει μεγάλο ὄφελος, προσπαθώντας νά συνδεθεῖ μέ τά πολιτικά ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς τάξης μας. . .» (σελ. 26). (Βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 490-491. Ἡ Σύντ.)

βλαβερές αὐταπάτες⁵⁰. Ἀπαλλαχτήκαμε ἀπό τίς αὐταπάτες τοῦ ἀναρχισμοῦ καί τοῦ ναροντικιστικοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀπό τήν περιφρόνηση πρὸς τήν πολιτική, ἀπό τήν πίστη στήν ιδιόμορφη ἐξέλιξη τῆς Ρωσίας, ἀπό τήν πεποίθηση ὅτι ὁ λαός εἶναι ἔτοιμος γιά τήν ἐπανάσταση, ἀπό τή θεωρία τῆς κατάληψης τῆς ἐξουσίας καί τῆς μονομαχίας τῆς ἡρωικῆς διανόησης μέ τήν ἀπολυταρχία.

Εἶναι καιρός καί οἱ φιλελεύθεροί μας ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπό τήν αὐταπάτη τήν πιο ἀδικαιολόγητη, θά ἔλεγε κανεῖς, θεωρητικά, ὅμως πολύ βιώσιμη πραχτικά, ὅτι μπορεῖ τάχα νά συνεχιστεῖ ἡ πολιτική τῶν διαπραγματεύσεων μέ τή ρωσική ἀπολυταρχία, ὅτι ἕνα ὁποιοδήποτε ζέμστβο εἶναι τάχα ἔμβρυο τοῦ συντάγματος, ὅτι οἱ εἰλικρινεῖς ὁπαδοί τοῦ συντάγματος μποροῦν τάχα νά ἐκπληρώσουν τόν ὄρκο τους τοῦ Ἀννίβα μέ μιά ὑπομονητική νόμιμη δράση καί μέ ὑπομονητικές ἐκκλήσεις γιά ὑποταγή τοῦ ἐχθροῦ.

ΠΟΛΥΤΙΜΗ ΟΜΟΛΟΓΙΑ

Οί εργατικές ταραχές τόν τελευταῖο καιρό ἔκαναν καί πάλι τόν κόσμο νά μιλάει παντοῦ ἐπίμονα γι' αὐτές. Θορυβήθηκαν καί οἱ ἰθύνοντες κύκλοι, καί θορυβήθηκαν γιά καλά: αὐτό μπορεῖ νά τό δεῖ κανεῖς ἀπό τό γεγονός ὅτι θεώρησαν ἀναγκαῖο «νά τιμωρήσουν» μέ βδομαδιάτικη διακοπή τῆς ἔκδοσής της καί μιά τόσο ὑπερνομιμόφρονη καί πάντα δουλόπρεπη ἀπέναντι στίς ἀρχές ἐφημερίδα σάν τή «Νόβογε Βρέμια»⁵¹, γιατί στό φύλλο της ἀρ. 9051 (τῆς 11 τοῦ Μάη) δημοσίευσε τό ἄρθρο «'Απ' ἀφορμή τίς εργατικές ταραχές». Τήν τιμωρία δέν τήν προκάλεσε, βέβαια, τό περιεχόμενο τοῦ ἄρθρου, πού εἶναι γεμάτο ἀπό τά καλύτερα αἰσθήματα ἀπέναντι στήν κυβέρνηση, ἀπό τήν πιό εἰλικρινή φροντίδα γιά τά συμφέροντά της. Ἐπικίνδυνη θεωρήθηκε κάθε συζήτηση γύρω ἀπό αὐτά τά γεγονότα, «πού συγκινοῦν τήν κοινωνία», κάθε ὑπόμνηση τῆς ἔκτασης καί τῆς σπουδαιότητάς τους. Ἡ μυστική ἐγκύκλιος (ἐπίσης τῆς 11 τοῦ Μάη), πού παραθέτουμε πιό κάτω, — σύμφωνα μ' αὐτή ἄρθρα γιά τίς ταραχές στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσιά μας καί γιά τίς σχέσεις τῶν ἐργατῶν μέ τά ἀφεντικά τους μποροῦν νά δημοσιεύονται μόνο ὕστερα ἀπό ἄδεια τῆς γενικῆς διεύθυνσης τῆς ἀστυνομίας⁵², — ἀποδείχνει καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλο συλλογισμό ὡς ποιό σημεῖο ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση ἔχει τήν τάση νά θεωρεῖ τίς εργατικές ταραχές γεγονός κρατικῆς σπουδαιότητος. Καί τό ἄρθρο τῆς «Νόβογε Βρέμια» παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ἀκριβῶς γιατί σ' αὐτό χαράζεται ὁλόκληρο τό κυβερνητικό πρόγραμμα, πού στήν οὐσία συνοψίζεται ὁλοκληρωτικά στήν προσπάθεια νά καταπραῖνει τή δυσαρέσκεια μέ μερικές ἀσήμαντες καί ἐνμέρει ἀπατηλές ἐλεημοσύνες, πού συνοδεύονται ἀπό μιά φανταχτερή ταμπέλα γιά προστασία, ἐγκαρδιότητα κτλ., καί παρέχουν τό πρόσχημα γιά τό δυνάμωμα τοῦ ἐλέγχου ἀπομέρους τῆς ὑπαλ-

ληλοκρατίας. Αυτό όμως τό ὄχι καινούργιο πρόγραμμα ἐνσαρκώνει, μπορούμε νά ποῦμε, τό «ἄκρον ἄωτον» τῆς σοφίας τῶν σημερινῶν δημόσιων ἀνδρῶν καί μάλιστα ὄχι μόνο στή Ρωσία, μά καί στή Δύση: σέ μιά κοινωνία πού βασίζεται στήν ἀτομική ἰδιοκτησία, στήν ὑποδούλωση τῶν ἑκατομμυρίων φτωχῶν καί ἐργαζομένων ἀπό μιά χούφτα πλουσίων, ἡ κυβέρνησις δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ὁ πῖο πιστός φίλος καί σύμμαχος τῶν ἐκμεταλλευτῶν, ὁ πῖο πιστός φρουρός τῆς ἐξουσίας τους. Καί γιά νά εἶναι σίγουρος φρουρός, δέν ἀρκοῦν στὸν καιρό μας τά κανόνια, οἱ ξιφολόγχες καί ὁ βούρδουλας: πρέπει νά φροντίσεις νά ὑποβάλεις στά θύματα τῆς ἐκμετάλλευσης τὴν ἰδέα ὅτι ἡ κυβέρνηση στέκεται πάνω ἀπὸ τίς τάξεις, ὅτι δέν ἐξυπηρετεῖ τὰ συμφέροντα τῶν εὐγενῶν καί τῆς ἀστικῆς τάξης, ἀλλὰ τὰ συμφέροντα τῆς δικαιοσύνης, ὅτι φροντίζει νά προστατεύει τοὺς ἀδύνατους καί τοὺς φτωχοὺς ἀπὸ τοὺς πλούσιους καί τοὺς ἰσχυροὺς κτλ. Ὁ Ναπολέον Γ' στή Γαλλία, ὁ Βίσμαρκ καί ὁ Γουλιέλμος Β' στή Γερμανία δέν κατέβαλαν καί λίγους κόπους γιά μιά τέτοια ἐρωτοτροπία μέ τοὺς ἐργάτες. Στὴν Εὐρώπη, ὅμως, ὅπου λίγο-πολύ ὑπάρχει ἐλευθεροτυπία καί λαϊκὴ ἀντιπροσώπευση, ἐκλογικὴ πάλῃ καί διαμορφωμένα πολιτικὰ κόμματα, ξεσκεπάζονταν πολὺ γρήγορα ὅλα αὐτὰ τὰ ὑποκριτικὰ κόλπα. Στὴν Ἀσία, μαζί καί στή Ρωσία, εἶναι τόσο κατατυραννισμένες καί ἀμόρφωτες οἱ λαϊκὲς μάζες, εἶναι τόσο δυνατές οἱ προλήψεις, πού ἐνισχύουν τὴν πίστη πρὸς τὸν πατερούλη-τσάρο, ὥστε παρόμοια κόλπα ἔχουν μεγάλη πέραση. Καί νά, μιά πολὺ χαρακτηριστικὴ ἐνδειξη τοῦ ὅτι καί στή Ρωσία διεισδύει τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα εἶναι ἡ ἀποτυχία αὐτῆς τῆς πολιτικῆς στά τελευταῖα 10–20 χρόνια. Κατέφυγαν σ' αὐτὴ τὴν πολιτικὴ πολλές, πάρα πολλές φορές, καί κάθε φορά ἀποδείχνονταν ὅτι, μερικὰ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ ἑνὸς ὁποιουδήποτε «προστατευτικοῦ» (δῆθεν προστατευτικοῦ) νόμου γιά τοὺς ἐργάτες, τὰ πράγματα ξαναγύριζαν στήν παλιὰ κατάστασι — μεγάλωνε ὁ ἀριθμὸς τῶν δυσασυμμετρήτων ἐργατῶν, φούντωνε ὁ ἀναβρασμὸς, δυνάμωναν οἱ ταραχές — καί πάλι ἐξαγγέλλονταν μέ μεγάλες τυμπανοκρουσίες μιά νέα «προστατευτικὴ» πολιτικὴ, ἀντηχοῦσαν πομπώδικες φράσεις γιά ἐγκάρδια προστασία τῶν ἐργατῶν, ἐβγαίνει κάποιος νόμος, γεμάτος κούφια καί ψεύτικα λόγια πού δέν ἔφερνε στοὺς ἐργάτες οὔτε μιά πεντάρα ὄφελος, καί ὕστερα ἀπὸ κάμποσα χρόνια ἐπαναλαμβάνονταν ἡ παλιὰ ἱστορία. Ἡ κυβέρνησις στριφογυρίζει σάν τὴ νυφίτσα στήν τροχοπαγίδα, βάζει ὅλα τῆς τὰ δυνατό, γιά νά βουλώσει πότε ἐδῶ, πότε ἐκεῖ τὸ στόμα τῶν ἀγανα-

χτισμένων εργατών μέ κανένα κουρελόπανο — ή αγανάχτηση όμως ξεσπάει άλλοῦ καί μέ μεγαλύτερη δύναμη.

Πραγματικά, θυμηθεῖτε τά σπουδαιότερα ὁρόσημα τῆς ἱστορίας τῆς «ἐργατικῆς νομοθεσίας» τῆς Ρωσίας. Στά τέλη τῆς δεκαετίας 1870–1880 γίνονται πολύ μεγάλες ἀπεργίες στήν Πετρούπολη. Οἱ σοσιαλιστές προσπαθοῦν νά ἐκμεταλλευτοῦν τήν εὐκαιρία γιά νά δυναμώσουν τή ζύμωση. Ὁ Ἀλέξανδρος Γ΄ περιλαμβάνει στή λεγομένη «λαϊκή» (στήν πραγματικότητα φεουδαρχική-ἀστυνομική) πολιτική του τή νομοθεσία γιά τό διακανονισμό τῆς ἐργασίας στά ἐργοστάσια. Στά 1882 ἰδρύεται ἡ ἐπιθεώρηση ἐργασίας, πού στήν ἀρχή μάλιστα δημοσίευε τίς ἐκθέσεις της. Φυσικά, οἱ ἐκθέσεις αὐτές δέν ἄρεσαν στήν κυβέρνηση, καί γι' αὐτό σταμάτησε τή δημοσίευσή τους. Οἱ νόμοι γιά τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας ἀποδείχτηκαν ἀκριβῶς κουρελόπανα. Ἔρχεται τό 1884–1885. Ἡ βιομηχανική κρίση προκαλεῖ ἓνα τεράστιο κίνημα τῶν εργατῶν καί μιά σειρά ἀπό πολύ θυελλώδεις ἀπεργίες στήν κεντρική περιοχή (ἰδιαίτερα ἀξιοσημεῖωτη εἶναι ἡ ἀπεργία στοῦ Μορόζοφ⁵³). Ἐξαγγέλλεται καί πάλι μιά «προστατευτική» πολιτική — αὐτή τή φορά τήν ἐξάγγειλε πολύ ἐμφαντικά ὁ Κατκόφ ἀπό τήν ἐφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι»⁵⁴. Ὁ Κατκόφ γίνεται ἔξω φρενῶν, γιατί παρέπεμψαν στό δικαστήριό τῶν ἐνόρκων τοὺς ἀπεργούς τοῦ ἐργοστασίου Μορόζοφ, κατονομάζει τίς ἑκατόν μία ἐρωτήσεις πού ἔθεσε τό δικαστήριό στοὺς ἐνόρκους — «ἑκατόν ἓνα χαιρετιστήριους κανονιοβολισμούς πρὸς τιμὴν τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος πού ἐμφανίστηκε στή Ρωσία», ταυτόχρονα ὅμως, ἀπαιτεῖ νά πάρει τό «κράτος» τό μέρος τῶν εργατῶν καί νά ἀπαγορεύσει τά σκανδαλώδη πρόστιμα πού ὀδήγησαν, τελικά, τοὺς ὑφαντουργοὺς τοῦ ἐργοστασίου Μορόζοφ στό ξέσπασμα τῶν ταραχῶν. Ἐκδίδεται ὁ νόμος τοῦ 1886 πού δυναμώνει πάρα πολύ τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας καί ἀπαγορεύει τά αὐθαίρετα πρόστιμα πρὸς ὄφελος τῶν ἐργοστασιαρχῶν. Περνᾶνε δέκα χρόνια καί ἔχουμε νέο ξέσπασμα ἐργατικῶν ταραχῶν. Οἱ ἀπεργίες τοῦ 1895 καί ἰδιαίτερα ἡ τεράστια ἀπεργία τοῦ 1896⁵⁵ κατατρόμαξαν τήν κυβέρνηση (προπαντός γιατί στό πλευρό τῶν εργατῶν βαδίζουν τώρα συστηματικά οἱ σοσιαλδημοκράτες), καί μέ πρωτοείδωτη ὥς τά τότε σπουδὴ ἐκδίδει τόν «προστατευτικό» νόμο (τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897), πού προβλέπει τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας· στήν ἐπιτροπὴ πού συζήτησε τό νόμο αὐτό, οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, καθὼς καί ὁ διευθυντὴς τῆς γενικῆς διεύθυνσης τῆς ἀστυνομίας, φωνάζουν μ' ὅλη τους τή δύναμη:

είναι απαραίτητο οί εργάτες τῶν ἐργοστασίων νά βλέπουν στό πρόσωπο τῆς κυβέρνησης τό μόνιμο ὑπερασπιστή τους, τόν δίκαιο καί εὐσπλαχνο προστάτη τους (βλ. τήν προσούρα: «Ἀπόρητα ἔγγραφα, πού ἀφοροῦν τό νόμο τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897»). Στό μεταξύ ὅμως ὁ προστατευτικός νόμος ψαλιδίζεται στά κρυφά μέ κάθε τρόπο καί καταργεῖται μέ ἐγκύκλιο τῆς ἴδιας κυβέρνησης. Ξεσπάει νέα βιομηχανική κρίση — οί εργάτες πείθονται γιά ἑκατοστή φορά πώς κανενός εἶδους «προστασία» τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης δέν μπορεῖ νά τούς προσφέρει σοβαρή ἀνακούφιση καί ἐλευθερία νά φροντίζουν μόνοι γιά τόν ἑαυτό τους, — νέες ταραχές καί ἀγῶνες στούς δρόμους, — ξανά ἀνησυχεῖ ἡ κυβέρνηση — νέοι ἀστυνομικοί λόγοι γιά «κρατική προστασία», πού τούς σερβίρει αὐτή τή φορά ἡ «Νόβογε Βρέμια». Μά δέ θά βαρεθεῖτε τέλος πάντων, κύριοι, νά κουβαλᾶτε νερό μέ τό κόσκινο;

Ὁχι, ἡ κυβέρνηση δέ θά βαρεθεῖ, βέβαια, ποτέ νά ἐπαναλαβαίνει τίς προσπάθειές της νά τρομάξει τούς ἀδιάλλαχτους εργάτες καί νά τραβήξει μέ τό μέρος της μέ κάτι ἐλεημοσύνες τούς πιό ἀδύνατους, τούς πιό κουτούς καί τούς πιό δειλούς. Κι ἐμεῖς ὅμως δέ θά βαρεθοῦμε ποτέ νά ξεσκεπάζουμε τό ἀληθινό νόημα αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν, νά ξεσκεπάζουμε τούς «δημόσιους» ἄνδρες πού σήμερα φωνάζουν γιά προστασία, ἐνῶ χθές διέταζαν τούς φαντάρους νά πυροβολοῦν τούς εργάτες — πού χθές ἔκαναν δηλώσεις γιά τό πνεῦμα δικαιοσύνης πού τούς χαρακτηρίζει καί γιά τήν προστατευτική τους στάση ἀπέναντι στούς εργάτες, ἐνῶ σήμερα συλλαμβάνουν καί συλλαμβάνουν τούς καλύτερους ἀνθρώπους ἀπό τίς γραμμές τῶν ἐργατῶν καί τῶν διανοουμένων γιά νά τούς ὑποβάλουν σέ ἀστυνομικούς διωγμούς χωρίς καμιά δίκη. Καί γι' αὐτό θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά σταθοῦμε ἔγκαιρα στό «κυβερνητικό πρόγραμμα» τῆς «Νόβογε Βρέμια», πρίν ἐμφανιστεῖ κανένας ἄλλος νέος «προστατευτικός» νόμος. Ἀξίζει ὅμως νά προσεχτοῦν καί οί ὁμολογίες πού κάνει μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἓνα ὄργανο τόσο «ἐγκυρο» στόν τομέα τῆς ἐσωτερικῆς μας πολιτικῆς.

Ἡ «Νόβογε Βρέμια» ἀναγκάστηκε νά ὁμολογήσει, ὅτι τά «θλιβερά φαινόμενα πού παρουσιάζονται στόν τομέα τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος» δέν εἶναι κάτι τό τυχαῖο. Φυσικά, ἐδῶ φταῖνε καί οί σοσιαλιστές (ἡ ἐφημερίδα ἀποφεύγει αὐτή τήν τρομερή λέξη καί προτιμάει νά μιλάει πιό ἀόριστα γιά «ἐπιζήμιες ψευτοθεωρίες», γιά «προπαγάνδα ἀντικρατικῶν καί ἀντικοινωνικῶν ἰδεῶν»), ἀλλά... ἀλλά γιατί οί σοσιαλιστές εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖ-

νοι πού ἔχουν ἐπιτυχία μέσα στούς ἐργάτες; Ἡ «Νόβογε Βρέμια» δέ χάνει, βέβαια, τήν εὐκαιρία νά βρίσκει τούς ἐργάτες: εἶναι τόσο «καθυστερημένοι καί ἀμόρφωτοι», πού ἀκοῦν μέ μεγαλύτερη προθυμία τό βλαβερό γιά τήν ἀστυνομική εὐημερία κήρυγμα τῶν σοσιαλιστῶν. Φταῖνε, συνεπῶς, καί οἱ σοσιαλιστές καί οἱ ἐργάτες, — καί ἐνάντια σ' αὐτούς τούς φταῖχτες οἱ χωροφύλακες διεξάγουν ἀπό πολύ παλιά λυσσασμένο πόλεμο, γεμίζοντας τίς φυλακές καί τούς τόπους ἐξορίας. Δέ βοηθάει αὐτό. Εἶναι φανερό πώς οἱ ἐργοστασιακοί ἐργάτες ζοῦν σέ συνθῆκες τέτοιες πού «προκαλοῦν καί ὑποθάλλουν τή δυσαρέσκειά τους γιά τή σημερινή τους κατάσταση» καί ἔτσι «εὐνοοῦν τήν ἐπιτυχία» τοῦ σοσιαλισμοῦ. «Ἡ βαριά ἐργασία τοῦ ἐργοστασιακοῦ ἐργάτη μέσα σέ ἐξαιρετικά δυσμενεῖς βιοτικές συνθῆκες τοῦ δίνει, ὅσο εἶναι σέ θέση νά δουλεύει, τόσα πού μόλις τοῦ φτάνουν γιά νά ζήσει καί κάθε φορά πού μένει λίγο-πολύ μακρόχρονο διάστημα χωρίς δουλειά, καταντάει στήν ἀπελπιστική κατάσταση τῶν ἐργατῶν τῶν πετρελαιοπηγῶν τοῦ Μπακοῦ, γιά τήν ὁποία λχ. ἔγραφαν αὐτές τίς μέρες οἱ ἐφημερίδες». Ἔτσι οἱ ὁπαδοί τῆς κυβέρνησης εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ὁμολογήσουν, ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ σοσιαλισμοῦ ἐξηγεῖται ἀπό τήν πραγματικά ἄσχημη κατάσταση τῶν ἐργατῶν. Αὐτό ὅμως τό γεγονός τό ὁμολογοῦν πολύ ἀόριστα καί μέ ὑπεκφυγές, μέ τέτοιες ἐπιφυλάξεις πού δείχνουν ξεκάθαρα ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἄνθρωποι δέν μποροῦν νά ἔχουν τήν ἐλάχιστη πρόθεση νά θίξουν τήν «ἱερή ἰδιοκτησία» τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού καταπιέζει τούς ἐργάτες. «Δυστυχῶς, — γράφει ἡ «Νόβογε Βρέμια», — πολύ λίγο γνωρίζουμε τήν πραγματική κατάσταση στόν τομέα τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος στή χώρα μας, στή Ρωσία». Ναί, δυστυχῶς! Καί τή «γνωρίζουμε» λίγο, ἐπειδή ἀκριβῶς ἐπιτρέπουμε στήν ἀστυνομική κυβέρνηση νά κρατᾷ ὑπόδουλο ὅλο τόν τύπο, νά βουλώνει τό στόμα ὁποιοῦ ξεσκεπάζει τίμια τίς ἀσχήμιες μας. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ὅμως, «προσπαθοῦμε» νά στρέψουμε τό μίσος τοῦ ἐργαζόμενου ὄχι ἐνάντια στήν ἄσιατική κυβέρνηση, μά ἐνάντια στούς «ἀλλογενεῖς»: Ἡ «Νόβογε Βρέμια» κάνει ὑπαινιγμούς γιά τίς «ἀλλογενεῖς ἐργοστασιακές διευθύνσεις», τίς ἀποκαλεῖ «ῶμές καί ἄπληστες». Μέ τέτοιους τρόπους ἐνέργειας μπορεῖ νά ψαρέψει κανεῖς μόνο τούς πιό καθυστερημένους καί ἀμόρφωτους ἐργάτες, πού νομίζουν ὅτι τό κακό προέρχεται «ἀπό τό γερμανό» ἢ «ἀπό τόν τσιφούτη», πού δέν ξέρουν, ὅτι τόσο οἱ γερμανοί ὅσο καί οἱ ἑβραῖοι ἐργάτες ἐνώνονται γιά τήν πάλη ἐνάντια στούς δικούς τους γερμανούς καί ἑβραίους ἐκμεταλλευτές. Μά ἀκόμα

καί οἱ ἐργάτες πού δέν τό ξέρουν αὐτό βλέπουν ἀπό χιλιάδες περιπτώσεις ὅτι «πιό ἅπληστοι» καί πιό ξετσιπωτοί ἀπ' ὅλους εἶναι οἱ ρῶσοι κεφαλαιοκράτες, ὅτι ἀπ' ὅλους ἡ «πιό ὠμή» εἶναι ἡ ρωσική ἀστυνομία καί ἡ ρωσική κυβέρνηση.

Προκαλεῖ ἐπίσης τό ἐνδιαφέρον ἡ θλίψη τῆς «Νόβογε Βρέμια», γιατί ὁ ἐργάτης δέν εἶναι πιά τόσο καθυστερημένος καί τόσο πειθήνιος ὅσο ὁ ἀγρότης. Ἡ «Νόβογε Βρέμια» κλαίει καί ὀδύρεται, γιατί ὁ ἐργάτης «ξεκόβει ἀπό τή φωλιά του στό χωριό», γιατί «στίς ἐργοστασιακές περιοχές συγκεντρώνονται ἕνα σωρό ἄνθρωποι ἀπό διάφορα μέρη», γιατί «ὁ χωρικός ξεκόβει ἀπό τό χωριό μέ τά περιορισμένα (νά ποῦ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ οὐσία), μά αὐτοτελῇ κοινωνικο-οικονομικά του συμφέροντα καί σχέσεις». Καί πραγματικά, πῶς νά μή ὀδύρεται; Ὁ «χωρικός» εἶναι δεμένος στή φωλιά του καί, ἐπειδὴ φοβᾶται μή χάσει αὐτή τή φωλιά, δέν τολμάει νά προβάλλει διεκδικήσεις στόν τσιφλικά του, νά τόν φοβερίσει μέ ἀπεργία κτλ., ὁ χωρικός δέν ξέρει τήν κατάσταση πραγμάτων στίς ἄλλες περιοχές, τόν ἀπασχολεῖ μόνο τό χωριουδάκι του (οἱ ὀπαδοί τῆς κυβέρνησης ἀκριβῶς αὐτό ἐννοοῦν ὅταν λέν: «αὐτοτελῇ συμφέροντα» τοῦ χωρικοῦ· δέ φυτρώνει ἐκεῖ πού δέν τόν σπέρνουν, δέ χώνει τή μούρη του στήν πολιτική — τί μπορεῖ νᾶναι πιό εὐχάριστο γιά τίς ἀρχές;) — καί στό χωριουδάκι αὐτό ἡ τοπική βδέλλα, ὁ τσιφλικάς ἢ ὁ κουλάκος τούς γνωρίζει ὅλους ἕναν-ἕναν, καί ὅλοι τους κληρονόμησαν ἀπό πάππου πρὸς πάππον τή δουλική ἐπιστήμη τῆς ὑποταγῆς καί δέν ὑπάρχει κανεὶς πού νά ξυπνήσει μέσα τους τή συνείδηση. Στή φάμπρικα ὅμως ὁ κόσμος εἶναι «ἀπό διάφορα μέρη», δέν εἶναι δεμένος στή φωλιά του (τό ἴδιο τοῦ κάνει ποῦ θά δουλέψει), εἶδε πολλά στή ζωὴ του, εἶναι τολμηρός, τόν ἐνδιαφέρουν ὅλα στόν κόσμο.

Παρ' ὅλη αὐτή τήν ὀδυνηρὴ μεταμόρφωση τοῦ ταπεινοῦ μουζίκου σέ συνειδητό ἐργάτη, οἱ σοφοί μας ἀστυνομικοὶ ἐλπίζουν ἀκόμα νά ξεγελάσουν τήν ἐργατική μάζα μέ τήν «κρατική φροντίδα γιά καλή καί ἄνετη ζωὴ τῶν ἐργατῶν». Ἡ «Νόβογε Βρέμια» στηρίζει αὐτή τήν ἐλπίδα στό παρακάτω ξεφτισμένο ἐπιχείρημα: «Ὁ καπιταλισμός πού στή Δύση εἶναι περήφανος καί παντοδύναμος, στή χώρα μας εἶναι πρὸς τό παρόν ἀδύνατο παιδάκι, πού μπορεῖ νά βαδίζει μονάχα ὅταν τόν πιάνει κάποιος ἀπὸ τό χέρι, καί τόν πιάνει ἀπὸ τό χέρι ἡ κυβέρνηση». . . Ἐ, λοιπόν αὐτό τό παλιό τροπάρι γιά τήν παντοδυναμία τῆς ἐξουσίας ἴσως νά τό πιστέψει μόνο ὁ ταπεινὸς ἀγρότης! Ὁ ἐργάτης ὅμως βλέπει πολὺ συχνά πῶς οἱ κεφαλαιοκράτες «πιάνουν ἀπὸ

τό χέρι» τούς αστυνομικούς καί τούς κληρικούς, τούς στρατιωτικούς καί μή στρατιωτικούς λειτουργούς. Καί νά — συνεχίζει ἡ «Νόβογε Βρέμια» — ὅλο τό ζήτημα ἔγκειται στό «νά ἐπιμένει» ἡ κυβέρνηση γιά τήν καλυτέρευση τῶν ὄρων ζωῆς τῶν ἐργατῶν, δηλ. ν' ἀπαιτήσῃ ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες αὐτή τήν καλυτέρευση. Βλέπετε πόσο ἀπλά εἶναι τά πράγματα: μιᾷ ἐντολή, κι ἐντάξει ἡ δουλειά. Μά ὅλα αὐτά εἶναι εὐκόλα νά τά λές, στήν πράξη ὅμως οἱ ἐντολές τῶν ἀρχῶν, ἀκόμα καί οἱ πιό «μετριοπαθεῖς» σάν κι αὐτές πού ἀφοροῦν τήν ὀργάνωση νοσοκομείων δίπλα στίς φάμπρικες, δέν ἐκτελοῦνται ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες δεκαετίες ὀλόκληρες. Μά οὔτε καί θά τολμήσῃ ἡ κυβέρνηση νά ζητήσῃ τίποτα τό σοβαρό ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες, χωρίς νά παραβιάσῃ τήν «ἱερή» ἀτομική ἰδιοκτησία. Μά οὔτε καί θά θελήσῃ ἡ κυβέρνηση νά καλυτερέψουν σοβαρά οἱ συνθῆκες ζωῆς τῶν ἐργατῶν, γιατί ἡ ἴδια σέ χιλιάδες περιπτώσεις εἶναι ἀφεντικό, κλέβει στό λογαριασμό καί καταπιέζει τόσο τούς ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου Ὅμπουχοφ ὅσο καί ἑκατοντάδων ἄλλων ἐργοστασίων, ὅπως καί δεκάδες χιλιάδες ταχυδρομικούς ὑπαλλήλους, σιδηροδρομικούς κλπ. κλπ. Ἡ «Νόβογε Βρέμια» τό συναισθάνεται ἡ ἴδια ὅτι κανένας δέ θά πιστέψῃ στίς ἐντολές τῆς κυβερνήσεώς μας καί προσπαθεῖ νά βρεῖ στήριγμα σέ ἀνώτερα ἱστορικά παραδείγματα. Αὐτό πρέπει νά γίνῃ — λέει γιά τήν καλυτέρευση τῶν ὄρων ζωῆς τῶν ἐργατῶν — «ὅπως ἔγινε πρίν ἀπό μισό αἰῶνα, ὅταν ἡ κυβέρνηση πῆρε στά χέρια της τό ἀγροτικό ζήτημα, καθοδηγούμενη ἀπό τή σοφή πεποίθηση, ὅτι εἶναι καλύτερα μέ μεταρρυθμίσεις ἀπό τά πάνω νά προλαβαίνει κανεῖς τή διεκδίκηση μεταρρυθμίσεων ἀπό τά κάτω, παρά νά περιμένει νά συμβεῖ τό τελευταῖο».

Νά μιᾷ πραγματικά πολύτιμη ὁμολογία! Πρίν ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν ὁ τσάρος ἔκανε ὑπαινιγμούς στούς εὐγενεῖς γιά λαϊκή ἐξέγερση, λέγοντάς τους: καλύτερα νά τούς ἀπελευθερώσουμε ἀπό τά πάνω, παρά νά περιμένουμε ν' ἀρχίσουν νά ἀπελευθερώνονται μόνοι τους ἀπό τά κάτω. Καί νά τώρα μιᾷ ἐφημερίδα πού κρατάει δουλική στάση ἀπέναντι στήν κυβέρνηση, ὁμολογεῖ ὅτι οἱ διαθέσεις τῶν ἐργατῶν δέν τῆς ἐμπνέουν λιγότερο φόβο ἀπ' ὅ,τι οἱ διαθέσεις τῶν ἀγροτῶν «πρίν ἀπό τήν ἀπελευθέρωση». «Καλύτερα ἀπό τά πάνω, παρά ἀπό τά κάτω»! Ἀπατῶνται οἱ κτρά οἱ πωλημένοι κονδυλοφόροι τῆς ἀπολυταρχίας, ὅταν βρίσκουν «ὁμοιότητα» ἀνάμεσα στήν τοτινή καί στήν τωρινή διεκδίκηση μεταρρυθμίσεων. Οἱ ἀγρότες ζητοῦσαν τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας, χωρίς νά ἔχουν τίποτα

ἐνάντια στήν τσαρική ἐξουσία καί πιστεύοντας στόν τσάρο. Οἱ ἐργάτες εἶναι ἐξεγερμένοι κατά πρῶτο λόγο καί προπαντός ἐνάντια στήν κυβέρνηση, οἱ ἐργάτες βλέπουν ὅτι ἡ ἔλλειψη δικαιωμάτων μπροστά στήν ἀστυνομική ἀπολυταρχία τοὺς δένει χειροπόδαρα στήν πάλῃ ἐνάντια στοὺς κεφαλαιοκράτες, καί γι' αὐτό ἀπαιτοῦν ν' ἀπελευθερωθοῦν ἀπό τόν κυβερνητικό δεσποτισμό καί τήν κυβερνητική αὐθαιρεσία. Οἱ ἐργάτες βρίσκονται κι αὐτοί σέ ἀναβρασμό «μπροστά ἀπό τήν ἀπελευθέρωση», — αὕτη ὅμως θά εἶναι ἀπελευθέρωση ὅλου τοῦ λαοῦ, πού θ' ἀποσπάσει τήν πολιτική ἐλευθερία ἀπό τό δεσποτισμό.

* * *

Ξέρετε μέ ποιά μεγάλη μεταρύθμιση θέλουν νά κατευνάσουν τή δυσαρέσκεια τῶν ἐργατῶν καί νά ἐκδηλώσουν πρὸς αὐτοὺς τή «φροντίδα τοῦ κράτους»; Ἐάν πιστέψουμε τίς ἀρκετά ἐπίμονες φῆμες, — διεξάγεται πάλῃ ἀνάμεσα στό ὑπουργεῖο οἰκονομικῶν καί στό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν: τό τελευταῖο ἀπαιτεῖ νά μεταβιβαστεῖ στή δική του δικαιοδοσία ἡ ἐπιθεώρηση ἐργασίας, διαβεβαιώνοντας ὅτι τότε αὕτη θά εἶναι λιγότερο ἐπιεικής πρὸς τοὺς κεφαλαιοκράτες καί θά φροντίζει περισσότερο γιά τοὺς ἐργάτες, κι ἔτσι θά προλαβαίνει τίς ταραχές. Ἐς ἐτοιμάζονται οἱ ἐργάτες γιά μιὰ νέα μεγαλοψυχία τοῦ τσάρου: οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας θά βάλουν καινούργιες στολές καί θά περάσουν κάτω ἀπὸ ἄλλη διεύθυνση (πιθανόν μέ αὔξηση τοῦ μισθοῦ τους), καί μάλιστα κάτω ἀπὸ κείνη ἀκριβῶς τή διεύθυνση, πού ἀπὸ τόσο παλιά καί μέ τόση στοργή (εἰδικά ἡ γενική διεύθυνση τῆς ἀστυνομίας) φροντίζει γιά τοὺς ἐργάτες.

«Ἰσκρα» ἀρ. φύλλου 6, Ἰούλης τοῦ 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«Ἰσκρα»

ΤΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Σχεδόν δύο χρόνια τώρα συνεχίζεται ἡ ἐμποροβιομηχανική κρίση. Καί, ὅπως φαίνεται, ἡ κρίση αὐτή ὀλοένα καί φουντώνει, ἀγκαλιάζοντας καινούργιους κλάδους τῆς βιομηχανίας, ἐπεκτείνεται σέ νέες περιφέρειες καί ἐπιδεινώνεται μέ νέες χρεοκοπίες τραπεζῶν. Ἀπό τό Δεκέμβρη τοῦ περασμένου χρόνου, ἡ ἐφημερίδα μας σέ κάθε φύλλο τῆς σημείωνε κατά τόν ἄλφα ἢ βῆτα τρόπο τήν πορεία τῆς κρίσης καί τίς ὀλέθριες συνέπειές τῆς. Εἶναι καιρός νά θέσουμε τό γενικό πρόβλημα γιά τίς αἰτίες καί τή σημασία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Γιά τή Ρωσία τό φαινόμενο αὐτό εἶναι σχετικά νέο, ὅπως νέος εἶναι καί ὁλος ὁ καπιταλισμός μας. Στίς παλιές ὅμως κεφαλαιοκρατικές χῶρες, δηλ. στίς χῶρες ἐκεῖνες ὅπου τά περισσότερα προϊόντα παράγονται γιά νά πωληθοῦν, ὅπου ἡ πλειονότητα τῶν ἐργατῶν δέν ἔχει οὔτε γῆ, οὔτε ἐργαλεῖα καί πουλάει τήν ἐργατική τῆς δύναμη μισθωνόμενη σέ ξένα νοικοκυριά, μισθωνόμενη σέ ἰδιοχτῆτες, κατόχους γῆς, ἐργοστασίων, μηχανῶν κτλ., — στίς κεφαλαιοκρατικές χῶρες ἡ κρίση εἶναι φαινόμενο παλιό, πού ἐπαναλαμβάνεται ἀπό καιρό σέ καιρό σάν παρόξυσμός μιᾶς χρόνιας ἀρρώστιας. Γι' αὐτό οἱ κρίσεις μποροῦν νά προβλεφθοῦν, κι ὅταν στή Ρωσία ἄρχισε ν' ἀναπτύσσεται ἐξαιρετικά γρήγορα ὁ καπιταλισμός ἡ σοσιαλδημοκρατική φιλολογία πρόβλεψε καί τήν τωρινή κρίση. Ἡ προσούρα: «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», πού γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1897, ἔλεγε: «Σήμερα περνᾶμε, ὅπως φαίνεται, τήν περίοδο ἐκείνη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κύκλου (τῆς κυκλικῆς κίνησης, πού ἐπαναλαμβάνει τά ἴδια γεγονότα, ὅπως ἐπαναλαμβάνεται ὁ χειμώνας καί τό καλοκαίρι), ὅταν ἡ βιομηχανία „ἀνθίζει“, τό ἐμπόριο εἶναι ζωηρό, τά ἐργοστάσια ἐργάζονται μ' ὅλη τους τήν ἔνταση καί, σάν τά μανιτάρια μετά τή βροχή, ξεπετιοῦνται ἕνα σωρό και-

νούργια ἐργοστάσια, καινούργιες ἐπιχειρήσεις, μετοχικές ἐταιρίες, σιδηροδρομικές ἐγκαταστάσεις κτλ. κτλ. Δέ χρειάζεται νά εἶναι κανείς προφήτης γιά νά προβλέψει τήν ἀγαπόφευχτη κατάρρευση (περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπότομη), πού πρέπει ν' ἀκολουθήσει αὕτη τήν „ἄνθιση“ τῆς βιομηχανίας. Αὕτη ἡ κατάρρευση θά καταστρέψει ἕνα σωρό μικρονοικοκυρέους, θά ρίξει μάζες ἐργατῶν στίς γραμμές τῶν ἀνέργων. . .» * Καί ἡ κατάρρευση ἐπῆλθε — μιά κατάρρευση τόσο ἀπότομη, πού δέν ἔχει ξαναδεῖ ἡ Ρωσία. Ἀπό ποῦ λοιπόν προέρχεται αὕτη ἡ φοβερή χρόνια ἀρρώστια τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, πού ξαναγυρίζει τόσο κανονικά, ὥστε μπορεῖ νά τήν προβλέψει κανείς;

Ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή δέν μπορεῖ ν' ἀναπτύσσεται διαφορετικά, παρά μέ ἄλματα, δύο βήματα μπρός κι ἕνα βῆμα (καί κάποτε καί ὀλόκληρα δύο) πίσω. Ὅπως σημειώσαμε ἤδη, ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή εἶναι παραγωγή γιά τήν πούληση, παραγωγή ἐμπορευμάτων πού προορίζονται γιά τήν ἀγορά. Καί τήν παραγωγή τήν ἔχουν στά χέρια τους διάφοροι κεφαλαιοκράτες, ὁ καθένας χωριστά, καί κανένας δέν μπορεῖ νά ξέρει μέ ἀκρίβεια πόσα συγκεκριμένα καί τί εἶδους ἀκριβῶς προϊόντα χρειάζεται ἡ ἀγορά. Παράγουν στά κουτούροῦ κ' ἡ μοναδική τους φροντίδα εἶναι πῶς νά ξεπεράσει ὁ ἕνας τόν ἄλλον. Εἶναι ἐντελῶς φυσικό νά συμβεῖ ὥστε ἡ ποσότητα τῶν προϊόντων πού παράγονται νά μή ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς. Καί τό ἐνδεχόμενο αὐτό εἶναι ἐξαιρετικά μεγάλο, ὅταν ἡ τεράστια ἀγορά ἀπλώνεται ξαφνικά σέ νέες, ἀνεξερεύνητες καί τεράστιες περιοχές. Ἔτσι ἀκριβῶς εἶχαν τά πράγματα, ὅταν ἄρχισε ἡ «ἄνθιση» τῆς βιομηχανίας πού ζήσαμε πρίν ἀπό λίγον καιρό. Οἱ κεφαλαιοκράτες ὀλόκληρης τῆς Εὐρώπης ἄπλωσαν τίς χεροῦκλες τους σέ μιά ἡπειρο κατοικημένη ἀπό ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ἀνθρώπους, στήν Ἀσία, ὅπου ὡς τότε μόνο ἡ Ἰνδία καί ἕνα μικρό τμήμα ἀπό τίς ἀκρινές περιοχές συνδέονταν στενά μέ τήν παγκόσμια ἀγορά. Ἡ Ὑπερκασπία ὁδός ἄρχισε «ν' ἀνοίγει» γιά τό κεφάλαιο τήν Κεντρική Ἀσία, ὁ «Μεγάλος δρόμος τῆς Σιβηρίας» (μεγάλος ὄχι μόνο γιά τό μήκος του, ἀλλά καί γιά τίς τεράστιες καταχρήσεις δημόσιου χρήματος ἀπό τοὺς κατασκευαστές του, γιά τήν τεράστια ἐκμετάλλευση τῶν ἐργατῶν πού τόν ἔφτιαξαν) ἀνοίγε τή Σιβηρία, ἡ Ἰαπωνία ἄρχισε νά μετατρέπεται σέ βιομηχανικό ἔθνος καί ἀποπειρά-

* Βλ. Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 491 - 492. Ἡ Σύντ.

θηκε ν' ανοίξει ρήγμα στό σινικό τεῖχος, ἀνακαλύπτοντας ἕνα τόσο ὀρεχτικό ψητό, πού τό ἄρπαξαν μονομιᾶς μέ τά δόντια τους οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ρωσίας καί ἀκόμα καί τῆς Ἰταλίας. Ἡ κατασκευή γιγάντιων σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ἡ διεύρυνση τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου — ὅλα αὐτά προκάλεσαν μιά ἀναπάντεχη ἀναζωογόνηση τῆς βιομηχανίας, αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ νέων ἐπιχειρήσεων, τό λυσσασμένο κυνηγητό γιά ἀγορές πούλησης, τό κυνηγητό τοῦ κέρδους, τήν ἵδρυση νέων ἐταιριῶν, τό τράβηγμα στήν παραγωγή πολλῶν νέων κεφαλαίων, πού προέρχονταν ἐνμέρει καί ἀπό τίς μικρές οἰκονομίες τῶν μικρῶν κεφαλαιοκρατῶν. Δέν εἶναι παράξενο ὅτι αὐτό τό λυσσασμένο παγκόσμιο κυνηγητό γιά νέες ἄγνωστες ἀγορές ὁδήγησε σ' ἕνα τεράστιο κράχ.

Γιά νά καταλάβουμε ξεκάθαρα αὐτό τό κυνηγητό, πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη μας τί κολοσσοί συμμετεῖχαν σ' αὐτό. "Όταν λένε: «ξεχωριστές ἐπιχειρήσεις», «μεμονωμένοι κεφαλαιοκράτες» ξεχνᾶνε συχνά ὅτι στήν πραγματικότητα οἱ ἐκφράσεις αὐτές δέν εἶναι ἀκριβεῖς. Στήν πραγματικότητα ξεχωριστή καί μεμονωμένη ἔμεινε μόνο ἡ ἰδιοποίηση τοῦ κέρδους, ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ παραγωγή ἔγινε κοινωνική. Τά γιγάντια κράχ ἔγιναν δυνατά καί ἀναπόφευχτα, ἐπειδή ἀκριβῶς μιά σπείρα πλούσιοι πού κυνηγοῦν μόνο τό κέρδος ἔφτασε νά ἔχει στή διάθεσή της ἰσχυρές κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις. Ἄς τό ἐξηγήσουμε αὐτό μ' ἕνα παράδειγμα ἀπό τή ρωσική βιομηχανία. Τόν τελευταῖο καιρό ἡ κρίση ἐπεκτάθηκε καί στόν τομέα τοῦ πετρελαίου. Στή βιομηχανία αὕτη ἀναπτύσσουν τή δράση τους λχ. ἐπιχειρήσεις σάν τήν «Ἑταιρία πετρελαιοπαραγωγῆς τῶν ἀδελφῶν Νόμπελ». Τό 1899 ἡ ἐταιρία πούλησε 163 ἑκατ. πούτια πετρελαιοειδῆ συνολικῆς ἀξίας $53\frac{1}{2}$ ἑκατ. ρουβλίων καί τό 1900 κιόλας πούλησε 192 ἑκατ. πούτια συνολικῆς ἀξίας 72 ἑκατ. ρουβλίων. Μέσα σ' ἕνα χρόνο αὐξήθηκε ἡ παραγωγή μόνο σέ μιά ἐπιχείρηση κατά $18\frac{1}{2}$ ἑκατ. ρούβλια! Αὕτη ἡ «μιά ἐπιχείρηση» κρατιέται μέ τήν κοινή δουλειά δεκάδων καί ἑκατοντάδων χιλιάδων ἐργατῶν, πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἐξόρυξη πετρελαίου, μέ τήν ἐπεξεργασία του, πού δουλεύουν στούς πετρελαιοαγωγούς, στίς σιδηροδρομικές, θαλάσσιες καί ποτάμιες μεταφορές πετρελαίου, πού φκιάχνουν τίς ἀπαραίτητες γιά τή δουλειά αὕτη μηχανές, δεξαμενές, τά ἀπαραίτητα ὑλικά, μαοῦνες, πλοῖα κτλ. Ὅλες αὐτές οἱ δεκάδες χιλιάδες ἐργάτες δουλεύουν γιά ὁλόκληρη τήν κοινωνία, τή δουλειά τούς ὁμῶς τήν ὀρίζουν μιά χούφτα ἑκατομμυ-

ριοῦχοι πού ἰδιοποιοῦνται ὅλο τό κέρδος πού δημιουργεῖ αὐτή ἡ ὀργανωμένη ἐργασία τῶν μαζῶν. (Ἡ ἐταιρία Νόμπελ τό 1899 πραγματοποίησε καθαρά κέρδη 4 ἑκατ. ρούβλια, καί τό 1900 — 6 ἑκατ. ρούβλια, ἀπό τά ὁποῖα οἱ μέτοχοι πῆραν ἀπό 1300 ρούβλια σέ κάθε μετοχή τῶν 5000 ρουβλίων, καί τά πέντε μέλη τῆς διοίκησης πῆραν σάν ἀμοιβή 528 000 ρούβλια!) Ὅταν κάμποσες τέτοιες ἐπιχειρήσεις ρίχνονται στό λυσσασμένο κυνηγητό γιά ν' ἄρπάξουν μιά θέση σέ ἄγνωστη ἀγορά, εἶναι μήπως περίεργο ὅτι ἐπέρχεται κρίση;

Κάτι παραπάνω. Γιά νά βγεῖ κέρδος ἀπό μιά ἐπιχείρηση, πρέπει νά πουληθοῦν τά ἐμπορεύματα, νά βρεθοῦν ἀγοραστές. Καί ἀγοραστής πρέπει νά εἶναι κατανάγκην ὅλη ἡ μάζα τοῦ πληθυσμοῦ, γιατί οἱ τεράστιες ἐπιχειρήσεις παράγουν βουνά ὀλόκληρα ἀπό προϊόντα. Σ' ὅλες ὅμως τίς κεφαλαιοκρατικές χῶρες τά ἐννιά δέκατα τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦνται ἀπό φτωχοὺς: ἀπό ἐργάτες πού παίρνουν ἕνα πενιχρότατο μεροκάματο, ἀπό ἀγρότες πού στή μεγάλη τους μάζα ζοῦν χειρότερα κι ἀπό τοὺς ἐργάτες. Καί νά πού, ὅταν ἡ μεγάλη βιομηχανία σέ περίοδο ἀνθισσης παίρνει φόρα γιά νά παράγει ὅσο τό δυνατό περισσότερο, ρίχνει στήν ἀγορά τόσο μεγάλη ποσότητα προϊόντων, πού δέν εἶναι σέ θέση νά τά πληρώσει ἡ φτωχή πλειονότητα τοῦ λαοῦ. Αὐξάνει ὀλοένα ὁ ἀριθμός τῶν μηχανῶν, τῶν ἐργαλείων, τῶν ἀποθηκῶν, τῶν σιδηροδρόμων κτλ., ὅμως ἀπό καιρό σέ καιρό διακόπτεται αὐτή ἡ αὔξηση γιατί ἡ μάζα τοῦ λαοῦ, γιά τήν ὁποία σέ τελευταία ἀνάλυση προορίζονται ὅλοι αὐτοί οἱ βελτιωμένοι τρόποι παραγωγῆς, παραμένει σέ φτώχεια τέτοια, πού φτάνει τά ὅρια τῆς ἐξαθλίωσης. Ἡ κρίση δείχνει ὅτι ἡ σύγχρονη κοινωνία θά μπορούσε νά παράγει ἀσύγκριτα περισσότερο προϊόντα γιά τήν καλυτέρευση τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ, ἂν δέν εἶχαν ἄρπαχθεῖ ἡ γῆ, τά ἐργοστάσια, οἱ μηχανές κτλ. ἀπό μιά χούφτα ἀτομικούς ἰδιοχτῆτες, πού βγάζουν ἑκατομμύρια ἀπό τή λαϊκή ἐξαθλίωση. Ἡ κρίση δείχνει ὅτι οἱ ἐργάτες δέν μποροῦν νά περιοριστοῦν μόνο στήν πάλη γιά μερικές παραχωρήσεις ἀπομέρους τῶν κεφαλαιοκρατῶν: στήν περίοδο τῆς ἀναζωογόνησης τῆς βιομηχανίας μποροῦν νά καταχτηθοῦν τέτοιες παραχωρήσεις (καί οἱ ρῶσοι ἐργάτες μέ τόν ἐνεργητικό ἀγῶνα τους κατάχτησαν πολλές φορές παραχωρήσεις στά 1894–1898) — ὅμως ἐπέρχεται ἡ κρίση καί οἱ κεφαλαιοκράτες ὄχι μόνο παίρνουν πίσω τίς παραχωρήσεις πού ἔκαναν, ἀλλά καί ἐπωφελοῦνται ἀπό τήν ἀδυναμία τῶν ἐργατῶν γιά νά κατεβάσουν ἀκόμα πιο πολύ τά μεροκάματα. Κι αὐτό θά συνεχίζεται ἀναπότρεπτα,

ώσπου οί στρατιές τοῦ σοσιαλιστικοῦ προλεταριάτου νά γκρεμίσουν τήν κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ κρίση δείχνει πόσο κοντόφθαλμοι ἦταν οί σοσιαλιστές ἐκεῖνοι (πού αὐτοαποκαλοῦνται «κριτικοί», ἴσως γιατί δανείζονται χωρίς κριτική τίς θεωρίες τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων), πού πρίν ἀπό δύο χρόνια δήλωναν θορυβώδιστα ὅτι οί κρίσεις ἄρχισαν νά γίνονται λιγότερο πιθανές.

Τά διδάγματα τῆς κρίσης πού ἀποκαλύπτει ὅλο τόν παραλογισμό τῆς ὑποταγῆς τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς στήν ἀτομική ἰδιοκτησία εἶναι τόσο διδαχτικά, πού σήμερα κι ὁ ἀστικός τύπος ἀπαιτεῖ νά ἐνταθεῖ ὁ ἔλεγχος — λχ. πάνω στίς τράπεζες. Κανένας ὅμως ἔλεγχος δέ θά ἐμποδίσει τούς κεφαλαιοκράτες νά ἰδρύνουν στή διάρκεια τῆς ἀναζωογόνησης ἐπιχειρήσεις πού ἀργότερα θά χρεοκοπήσουν ἀναπόφευχτα. Ὁ Ἀλτσέβσκι, ἰδρυτής τῆς ἀγροτικῆς καί τῆς ἐμπορικῆς τράπεζας τοῦ Χαρκόβου, πού καί οί δύο χρεοκόπησαν, βρῆκε, μέ ὅλα τά θεμιτά καί ἀθέμιτα μέσα, ἑκατομμύρια ρούβλια γιά τήν ἰδρυση καί τήν ὑποστήριξη ἐπιχειρήσεων τῆς ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας πού ὑποσχόταν βουνά ἀπό χρυσάφι. Ἦταν ἀρκετό ἓνα σκάλωμα τῆς βιομηχανίας γιά νά καταστραφοῦν αὐτές οί τράπεζες καί οί ἐξορυχτικές ἐπιχειρήσεις (ἐταιρία Ντονέτς-Γιοῦρεφ). Τί σημαίνει ὅμως «καταστροφή» ἐπιχειρήσεων στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία; Σημαίνει ὅτι οί ἀδύνατοι κεφαλαιοκράτες, οί κεφαλαιοκράτες «δεύτερης σειρᾶς» ἐκτοπίζονται ἀπό τούς πιό γερούς ἑκατομμυριούχους. Τή θέση τοῦ ἑκατομμυριούχου τοῦ Χαρκόβου Ἀλτσέβσκι τήν παίρνει ὁ ἑκατομμυριούχος τῆς Μόσχας Ριαμπουσίνσκι, πού σάν πιό πλούσιος σέ κεφάλαια θά ξεζουμίζει ἀκόμα περισσότερο τόν ἐργάτη. Ἀντικατάσταση τῶν πλουσίων δεύτερης σειρᾶς ἀπό τούς πλουσίους πρώτης σειρᾶς, αὔξηση τῆς δύναμης τοῦ κεφαλαίου, καταστροφή μιᾶς μάζας μικροῖδιοκτητῶν (λχ. μικροκαταθετῶν πού μέ τή χρεοκοπία τῆς τράπεζας χάνουν ὅλη τους τήν περιουσία), τρομερή ἐξαθλίωση τῶν ἐργατῶν — νά τί φέρνει μαζί της ἡ κρίση. Ὑπενθυμίζουμε ἀκόμα τίς περιπτώσεις πού περιέγραψε ἡ «Ἴσκρα», ὅτι δηλ. οί κεφαλαιοκράτες παρατείνουν τήν ἐργάσιμη μέρα καί προσπαθοῦν μέ τίς ἀπολύσεις ν' ἀντικαταστήσουν τούς συνειδητούς ἐργάτες μέ χωρικούς πού εἶναι πιό πειθήνιοι.

Ἡ δράση τῆς κρίσης γενικά στή Ρωσία εἶναι ἀσύγκριτα δυνατότερη ἀπ' ὅ,τι σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη χώρα. Στή χώρα μας στό μαρasmus τῆς βιομηχανίας προστίθεται ἡ πείνα τῶν ἀγροτῶν. Τούς ἀνεργούς ἐργάτες τούς στέλνουν ἀπό τίς πόλεις στά χωριά, ποῦ

ομως θά στείλουν τούς άνεργους αγρότες; Μέ τήν αποστολή τῶν εργατῶν θέλουν νά ξεκαθαρίσουν τίς πόλεις ἀπό τά ἀνήσυχα στοιχειά, ἴσως ὅμως οἱ ἐκτοπιζόμενοι νά πετύχουν ν' ἀφυπνίσουν ἔστω καί ἓνα μέρος τῶν αγροτῶν ἀπό τήν προαιώνια ὑποταχτικότητατά τους καί νά τούς ξεσηκώσουν, γιά νά διατυπώσουν ὄχι μόνο παρακλήσεις, ἀλλά καί διεκδικήσεις! Τούς εργάτες καί τούς αγρότες τούς σμίγουν τώρα ὄχι μόνο ἡ ἀνεργία καί ἡ πείνα, μά καί ἡ ἀστυνομική καταπίεση πού στερεῖ τούς εργάτες ἀπό τή δυνατότητα γιά ἔνωση καί ἄμυνα, στερεῖ τούς αγρότες ἀκόμα καί ἀπό τή βοήθεια πού τούς παρέχουν οἱ καλοπροαίρετοι φιλόανθρωποι. Τό βαρὺ ἀστυνομικό πέλμα γίνεται ἑκατό φορές βαρύτερο γιά τά ἑκατομμύρια τοῦ λαοῦ πού στεροῦνται κάθε μέσο ὕπαρξης. Οἱ χωροφύλακες καί ἡ ἀστυνομία στίς πόλεις, οἱ ζέμσκι νατσάλνικ καί οἱ ἐνωματάρχες στά χωριά βλέπουν ὀλοκάθαρα ὅτι φουντώνει τό μίσος ἐνάντιά τους καί ἀρχίζουν νά φοβοῦνται ὄχι μόνο τήν ὀργάνωση συσσιτίων στά χωριά, ἀλλά καί τίς ἀνακοινώσεις στίς ἐφημερίδες γιά ἐράνους. Φόβος ἀπό ἔρανο! Ἀλήθεια, ὅποιος ἔχει τή μύγα μυγιάζεται. Ὅταν ὁ κλέφτης δεῖ ἓνα διαβάτη ν' ἀπλώνει τό χέρι του καί νά δίνει ἐλεημοσύνη στόν ἄνθρωπο πού αὐτός εἶχε ληστέψει, ἀρχίζει νά νομίζει πῶς δίνουν ὁ ἓνας στόν ἄλλον τό χέρι γιά νά λογαριαστοῦν μαζί του μέ ἐνωμένες τίς δυνάμεις.

«Ἰσκρα» ἀρ. φύλλου 7,
Αὐγουστος τοῦ 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο
τῆς ἐφημερίδας «Ἰσκρα».

ΟΙ ΦΕΟΥΔΑΡΧΕΣ ΣΕ ΔΡΑΣΗ

Ἐκδόθηκέ ἓνας νέος νόμος — ὁ νόμος τῆς 8 τοῦ Ἰούνη 1901 — γιά τήν παραχώρηση σέ ἰδιῶτες γῆς τοῦ δημοσίου στή Σιβηρία. Πῶς θά ἐφαρμοστεῖ ὁ νέος νόμος, θά τό δείξει τό μέλλον. Ὁ ἰδιος ὅμως ὁ χαρακτήρας τοῦ νόμου αὐτοῦ εἶναι τόσο διδαχτικός, δείχνει τόσο ἐποπτικά τήν ἀληθινή φύση καί τίς πραγματικές ἐπιδιώξεις τῆς τσαρικής κυβέρνησης, πού ἀξίζει νά ἀναλύσουμε λεπτομερειακά αὐτόν τό νόμο καί νά φροντίσουμε νά γίνει ὅσο τό δυνατό πιά πλατιά γνωστός μέσα στήν ἐργατική τάξη καί στήν ἀγροτιά.

Ἀπό καιρό τώρα ἡ κυβέρνησή μας προσφέρει δῶρα στούς εὐγενεῖς τσιφλικάδες: ὀργάνωσε γι' αὐτούς τήν τράπεζα τῶν εὐγενῶν, τούς παραχώρησε χίλια-δυό προνόμια σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τή χορήγηση δανείων καί τήν παράταση τῆς καταβολῆς τῶν καθυστερούμενων χρεῶν, τούς βοήθησε νά σκαρώσουν τή μυστική συμφωνία τῶν ἑκατομμυριούχων-ζαχαροβιομηχάνων μέ σκοπό νά πετύχουν τό ἀνέβασμα τῶν τιμῶν καί ν' αὐξήσουν τά κέρδη τους, φρόντισε νά ἐξασφαλίζει θεσοῦλες ζέμσκι νατσάλνικ γιά τούς ἄσωτους γιούς τῶν εὐγενῶν, καί κανονίζει τώρα νά πουλοῦν οἱ εὐγενεῖς ἐργοστασιάρχες οἶνοπνευματοποιίας μέ κέρδος τή βότκα στό κράτος. Ἀλλά μέ τήν παραχώρηση γῆς δέ χορηγεῖ μόνο δῶρα στούς πιά πλούσιους, στούς πιά ἀριστοκράτες ἐκμεταλλευτές, μά δημιουργεῖ καί μιά νέα τάξη ἐκμεταλλευτῶν καί καταδικάζει ἑκατομμύρια ἀγρότες καί ἐργάτες σέ μόνιμη ὑποδούλωση στούς νέους τσιφλικάδες.

Ἄς ἐξετάσουμε τίς βασικές ἀρχές αὐτοῦ τοῦ νόμου. Κατά πρῶτο λόγο πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ὁ νόμος αὐτός προτοῦ ὑποβληθεῖ στό Κρατικό συμβούλιο ἀπό τόν ὑπουργό γεωργίας καί δημοσίων χτημάτων, συζητήθηκε σέ εἰδική σύσκεψη γιά τά ζητήματα τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν. Σ' ὅλους εἶναι γνωστό ὅτι σή-

μερα στή Ρωσία ἐκεῖνοι πού δυστυχοῦν περισσότερο ἀπ' ὅλους δέν εἶναι οἱ ἐργάτες, οὔτε οἱ ἀγρότες, ἀλλά οἱ εὐγενεῖς τσιφλικάδες, καί νά πού ἡ «εἰδική σύσκεψη» δέν ἄργησε νά βρεῖ ἓνα μέσο γιά νά τούς βοηθήσει στή δυστυχία τους. Τά δημόσια χτήματα στή Σιβηρία θά πουλιοῦνται καί θά ἐκμισθώνονται σέ «ἰδιῶτες» γιά τή δημιουργία «ἰδιόκτητων νοικοκυριῶν»· ταυτόχρονα στούς μή ρώσους ὑπήκοους καί στούς ἀλλογενεῖς (στούς ἀλλογενεῖς συμπεριλαμβάνονται καί οἱ ἑβραῖοι) ἀπαγορεύεται γιά πάντα κάθε ἀπόκτηση τέτοιας γῆς, ἐνῶ ἡ ἐκμίσθωση (αὕτη εἶναι, ὅπως θά δοῦμε, ἡ πιό συμφέρουσα δουλειά γιά τούς μελλοντικούς τσιφλικάδες) ἐπιτρέπεται ἀποκλειστικά καί μόνο στούς εὐγενεῖς, «πού, — ὅπως λέει ὁ νόμος, — χάρη στήν οἰκονομική τους ἀξιοπιστία εἶναι οἱ ἐνδεδειγμένοι, σύμφωνα μέ τίς προθέσεις τῆς κυβέρνησης, γαιοχτήμονες στή Σιβηρία». Ἔτσι λοιπόν οἱ προθέσεις τῆς κυβέρνησης εἶναι ἀκριβῶς νά ὑποδουλωθεῖ ὁ ἐργαζόμενος πληθυσμός στούς μεγάλους γαιοχτήμονες-εὐγενεῖς. Πόσο μεγάλοι εἶναι αὐτοί φαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐκτάσεων πού πουλιοῦνται δέν πρέπει νά ξεπερνᾷ, σύμφωνα μέ τό νόμο, *τίς τρεῖς χιλιάδες ντεσιατίνες*, ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐκτάσεων πού ἐκμισθώνονται δέν περιορίζεται καθόλου καί ἡ διάρκεια τῆς ἐκμίσθωσης καθορίζεται σέ *99 χρόνια!* Ὁ δυστυχῆς τσιφλικάς, σύμφωνα μέ τούς ὑπολογισμούς τῆς κυβέρνησής μας, χρειάζεται *διακόσιες φορές* περισσότερη γῆ ἀπ' ὅ,τι ὁ ἀγρότης, πού στή Σιβηρία τοῦ δίνουν *15 ντεσιατίνες* κατά οἰκογένεια.

Κι ἐκτός ἀπ' αὐτό, πόσες ἄλλες ἀκόμα εὐκολίες καί ἀπαλλαγές δέν προβλέπει ὁ νόμος γιά τούς τσιφλικάδες! Τά πρῶτα πέντε χρόνια ὁ μισθωτής γῆς δέν πληρώνει τίποτα. Ἄν ἀγοράσει τή γῆ πού μισθώνει (καί σύμφωνα μέ τό νέο νόμο ἔχει τό δικαίωμα αὐτό), μπορεῖ νά τήν ξοφλήσει μέ δόσεις μέσα σέ *37 χρόνια*. Μέ εἰδική ἔγκριση ἐπιτρέπεται καί ἡ πούληση γαιῶν μέ ἔκταση πάνω ἀπό *τρεῖς χιλιάδες ντεσιατίνες*, καί ἡ πούληση μέ ἐλεύθερη τιμή καί ὄχι μέ δημοπρασία, καί ἡ παράταση τῆς πληρωμῆς τῶν καθυστερούμενων χρεῶν γιά ἓνα χρόνο, μά ἀκόμα καί γιά *τρία χρόνια*. Δέν πρέπει νά ξεχνᾷμε ὅτι ἀπό τό νέο νόμο θά ἐπωφεληθοῦν, γενικά, μόνο οἱ μεγάλοι ἀξιωματοῦχοι καί τά πρόσωπα πού συνδέονται μέ τήν αὐλή κτλ., — τά πρόσωπα αὐτά πετυχαίνουν ὅλα αὐτά τά εὐεργετήματα κι αὐτές τίς ἀπαλλαγές μέ τή μεγαλύτερη εὐκολία, ἀνταλλάσσοντας ἓνα-δυό λόγια στίς συζητήσεις τῶν σαλονιῶν μέ τό διοικητή τοῦ κυβερνεῖου ἢ τόν ὑπουργό.

Νά ὅμως ποῦ βρίσκεται τό κακό. Τί ὄφελος θά ἔχουν ἀπό τά κομματάκια αὐτά γῆς, ἔστω καί ἀπό τρεῖς χιλιάδες ντεσιατίνες τό καθένα, ὅλοι οἱ στρατηγοί-κάτοχοί τους, ἂν δέ βρεθοῦν «μουζίκοι», ἀναγκασμένοι νά δουλεύουν γι' αὐτούς τούς στρατηγούς; Παρόλο πού στή Σιβηρία αὐξάνει μέ γοργούς ρυθμούς ἡ λαϊκή δυστυχία, ὁ ἐκεῖ ἀγρότης εἶναι ἀσύγκριτα πιο ἀνεξάρτητος ἀπό τόν ἀγρότη τῆς «Ρωσίας» καί δέν εἶναι πολύ-πολύ μαθημένος νά δουλεύει κάτω ἀπό τήν ἀπειλή τοῦ βούρδουλα. Ὁ νέος νόμος φροντίζει νά τοῦ τό μάθει. «Τά χωράφια πού προορίζονται γιά ἰδιωτικά νοικοκυριά θά μοιράζονται, ὅσο εἶναι δυνατό, κατά τέτοιον τρόπο, ὥστε νά εἶναι ἀνάκατα μέ τίς ἐκτάσεις πού παραχωρήθηκαν στούς ἀγρότες», — λέει τό ἄρθρο 4 τοῦ νόμου. Ἡ τσαρική κυβέρνηση φροντίζει νά βγάλουν κανένα «μεροκάματο» καί οἱ φτωχοί ἀγρότες. Ἐδῶ καί δέκα χρόνια ὁ ἴδιος ὁ κ. Ἑρμόλοφ, πού τώρα σάν ὑπουργός γεωργίας καί δημοσίων χτημάτων ὑπέβαλε στό Κρατικό συμβούλιο τό νόμο γιά τήν παραχώρηση σέ ἰδιῶτες γῆς τοῦ δημοσίου στή Σιβηρία, ἔβγαλε (ἀνυπόγραφο) τό βιβλίο: «Ἡ σιτοδεία καί ἡ λαϊκή δυστυχία». Στό βιβλίο αὐτό δήλωνε χωρίς περιστροφές ὅτι δέν ὑπάρχει λόγος νά ἐπιτρέπεται νά μετοικοῦν στή Σιβηρία οἱ ἀγρότες πού μποροῦν νά κάνουν «μεροκάματα» στούς τσιφλικάδες τοῦ τόπου τους. Οἱ ρῶσοι δημόσιοι ἄνδρες χωρίς πολλά προσχήματα ἐκφράζουν καθαρά φεουδαρχικές ἀπόψεις: οἱ ἀγρότες δημιουργήθηκαν γιά νά δουλεύουν στούς τσιφλικάδες, καί γι' αὐτό δέν πρέπει οὔτε καί «νά ἐπιτρέπεται» ἀκόμα στούς ἀγρότες νά μετοικοῦν ὅπου θέλουν, ἂν ἡ μετοίκηση αὐτή στερεῖ τούς τσιφλικάδες ἀπό φτηνά ἐργατικά χέρια. Καί ὅταν οἱ ἀγρότες, παρ' ὅλες τίς δυσκολίες, τίς κωλυσιεργίες καί τίς ἀπροκάλυπτες ἀκόμα ἀπαγορεύσεις, ἔξακολουθοῦσαν κατά ἑκατοντάδες χιλιάδες νά μετοικοῦν στή Σιβηρία, τότε ἡ τσαρική κυβέρνηση, σάν ἐπιστάτης παλιοῦ ἀφέντη, ἔτρεξε ἀπό πίσω τους, γιά νά μή τούς ἀφήσει ἡσυχους καί στό νέο τόπο κατοικίας τους. Ἄν τά χτήματα τῶν εὐγενῶν τσιφλικάδων μέ τρεῖς χιλιάδες ντεσιατίνες τό καθένα θά εἶναι «ἀνάκατα» μέ τούς πενιχρούς κλήρους καί μέ τά χωράφια τῶν ἀγροτῶν (πού τά καλύτερα ἔχουν ἤδη καταληφθεῖ), τότε, ἴσως, πολύ σύντομα θά εἶναι μικρός καί ὁ πειρασμός γιά μετοίκηση στή Σιβηρία. Καί ἡ τιμή τῶν χωραφιῶν τῶν νέων τσιφλικάδων θ' ἀνεβαίνει τόσο πιο γρήγορα ὅσο πιο στενάχωρη θά γίνεται ἡ ζωή τῶν ἀγροτῶν τῆς γύρω περιοχῆς: αὐτοί οἱ ἀγρότες θ' ἀναγκαστοῦν νά μισθώνονται πάμπτηνα καί νά νοικιάζουν τσιφλικάδικα χωράφια πανάκριβα — ἀκριβῶς

ὅπως στή «Ρωσία». Καί ἡ ἄμεση φροντίδα τοῦ νέου νόμου εἶναι νά δημιουργήσῃ τό ταχύτερο ἓνα καινούργιο παράδεισο γιά τούς τσιφλικάδες καί μιά καινούργια κόλαση γιά τούς ἀγρότες: ἀκριβῶς σχετικά μέ τήν ἐκμίσθωση τῆς γῆς γιά ἓνα χρόνο ὑπάρχει εἰδική ρήτρα. Γενικά, γιά τή μεταβίβαση σέ ἄλλον μισθωμένης γῆς τοῦ δημοσίου ἀπαιτεῖται εἰδική ἔγκριση, ἐνῶ ἡ μεταβίβασή της γιά ἓνα χρόνο ἐπιτρέπεται ἐντελῶς ἐλεύθερα. Ὁ τσιφλικάς δέ χρειάζεται νά κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά προσλάβῃ ἓνα διαχειριστή πού θά ἐκμισθώνει τή γῆ κατά ντεσιατίνα στούς ἀγρότες πού ἔχουν χωράφια «ἀνάκατα» μέ τό χτήμα τοῦ τσιφλικᾶ καί θά στέλνει στ' ἀφεντικό καθαρό παραδάκι.

Ἐξάλλου, οἱ εὐγενεῖς δέ θᾶναι πάντα διατεθειμένοι νά διεξάγουν καί ἓνα τέτοιο ἀκόμα «νοικοκυριό». Μποροῦν νά κερδίσουν μονομιᾶς μεγάλα ποσά, μεταπουλώντας τή γῆ τοῦ δημοσίου σέ ἀληθινούς νοικοκυρέους. Δέν εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὁ νέος νόμος ἐκδίδεται ἀκριβῶς σέ μιά στιγμή πού στή Σιβηρία ἔχει κατασκευαστεῖ σιδηροδρομική γραμμή⁵⁶, σέ μιά στιγμή πού καταργεῖται⁵⁷ ἡ ἐξορία στή Σιβηρία, ἐνῶ οἱ μετοικήσεις στή Σιβηρία ἔχουν πάρει τεράστιες διαστάσεις: ὅλα αὐτά θά καταλήξουν ἀναπότρεπτα (καί κατέληξαν κιόλας) στήν ὕψωση τῶν τιμῶν τῆς γῆς. Γι' αὐτό ἡ παραχώρηση γῆς τοῦ δημοσίου σέ ἰδιῶτες σήμερα ἀποτελεῖ οὐσιαστικά καταλήστευση τοῦ δημοσίου ταμείου ἀπό τούς εὐγενεῖς: αὐξάνει ἡ τιμή τῆς γῆς τοῦ δημοσίου καί ἡ γῆ αὐτή ἐκμισθώνεται καί πουλιέται μέ ἐξαιρετικά εὐνοϊκοὺς ὅρους στούς κάθε λογῆς στρατηγούς πού θά ἐπωφεληθοῦν ἀπ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν αὔξηση τῆς τιμῆς. Λογουχάρη, στό κυβερνεῖο Οὐφά σ' ἓνα μόνο νομό οἱ εὐγενεῖς καί οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἔκαναν τήν παρακάτω ἐπιχείρηση μέ τή γῆ πού τούς πούλησαν (μέ βάση ἓνα παρόμοιο ἀκριβῶς νόμο): πλήρωσαν στό δημόσιο γιά τή γῆ 60 χιλ. ρούβλια, καί ὕστερα ἀπό δύο χρόνια πούλησαν τήν ἴδια γῆ 580 χιλ. ρούβλια, δηλ. πῆραν μέ μιά ἀπλή μεταπούληση πάνω ἀπό μισό ἑκατομμύριο ρούβλια! Μποροῦμε νά φανταστοῦμε ὕστερα ἀπό τό παράδειγμα αὐτό, πόσα ἑκατομμύρια θά τσεπώσουν οἱ δυστυχισμένοι τσιφλικάδες χάρις στήν παραχώρηση ἐκτάσεων σ' ὁλόκληρη τή Σιβηρία.

Ἡ κυβέρνηση καί οἱ ὁπαδοί της, γιά νά συγκαλύψουν αὐτή τήν ξετσιπωτή διαρπαγή, ἐπικαλοῦνται κάθε λογῆς ἀνώτερους λόγους. Μιλᾶνε γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ στή Σιβηρία, γιά τή σπουδαία σημασία τῶν πρότυπων νοικοκυριῶν. Στήν πραγματικότητα τά μεγάλα χτήματα πού φέρνουν σέ ἀδιέξοδο τούς

γειτονικούς αγρότες, τό μόνο πού μποροῦν νά κάνουν σήμερα εἶναι νά ἐντείνουν τίς πιό βάρβαρες μεθόδους ἐκμετάλλευσης. Τά πρότυπα νοικοκυριά δέ δημιουργοῦνται μέ τήν καταλήστευση τοῦ δημόσιου ταμείου, καί ἡ παραχώρηση γῆς θά ὀδηγήσει στό νά γίνει ἡ γῆ ἀπλό ἀντικείμενο μεσιτείας ἀπομέρους τῶν εὐγενῶν καί τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων, ἢ στήν ἄνθιση τῶν ὑποδουλωτικῶν καί τοκογλυφικῶν μεθόδων οἰκονομίας. Οἱ εὐγενεῖς ἀριστοκράτες σέ συμμαχία μέ τήν κυβέρνηση ἀπέκλεισαν ἀπό τίς δημόσιες γαῖες τῆς Σιβηρίας τοὺς ἑβραίους καί τοὺς λοιπούς ἀλλογενεῖς (πού προσπαθοῦν νά τοὺς παρουσιάσουν μπροστά στόν καθυστερημένο λαό σάν ἐξαιρετικά ξεδιάντροπους ἐκμεταλλευτές), γιά ν' ἀσχοληθοῦν οἱ ἴδιοι ἀνεμπόδιστα μέ τήν πιό ποταπή μορφή κουλάκινης ἐκμετάλλευσης.

Γίνεται ἀκόμα λόγος καί γιά τήν πολιτική σημασία τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν-τσιφλικάδων στή Σιβηρία: ἀνάμεσα στή διάνοηση ὑπάρχουν ἐκεῖ πολλοί πρῶην ἐξόριστοι, ἄνθρωποι ὑποπτοι καί νά, σάν ἀντίβαρο σ' αὐτοὺς πρέπει, ὅπως λένε, νά δημιουργηθεῖ ἓνα σίγουρο στήριγμα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἓνα σίγουρο «κρατικό» στοιχεῖο. Καί αὐτοί οἱ ἰσχυρισμοί περιέχουν πολύ περισσότερη καί πολύ βαθύτερη ἀλήθεια ἀπ' ὅ,τι φαντάζονται τό περιοδικό «Γκραζντανίν»⁵⁸ καί ἡ ἐφημερίδα «Μοσκόβскиε Βέντομοστι». Τό ἀστυνομικό κράτος ξεσηκώνει σέ τέτοιο βαθμό ἐναντίον του τή μάζα τοῦ πληθυσμοῦ, ὥστε τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο νά δημιουργεῖ τεχνητά ὁμάδες ἀπό πρόσωπα ἱκανά ν' ἀποτελέσουν στήριγμα τῆς πατρίδας. Τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο νά δημιουργήσῃ μιά τάξη μεγάλων ἐκμεταλλευτῶν, πού νά εἶναι καταὑποχρεωμένοι στήν κυβέρνηση, πού νά ἐξαρτῶνται ἀπό τήν εὐνοιά της, πού νά βγάζουν τεράστια ἔσοδα μέ τόν πιό ποταπό τρόπο (μεσιτεία, κουλάκινη ἐκμετάλλευση) καί γι' αὐτό τό λόγο νά εἶναι πάντα σίγουροι ὁπαδοί κάθε αὐθαιρεσίας καί κάθε καταπίεσης. Ἡ ἄσιατική κυβέρνηση ἔχει ἀνάγκη νά στηριχτεῖ σέ ἄσιατική μεγάλη γαιοκτησία, σέ φεουδαρχικό σύστημα «παραχώρησης χτημάτων». Καί ἂν αὕτῃ τῇ στιγμῇ δέν μπορεῖ νά παραχωρηθοῦν «κατοικημένα χτήματα», μπορεῖ νά παραχωρηθοῦν χτήματα πού νά βρίσκονται ἀνάκατα μέ τά χωράφια τῶν ἐξαθλιωμένων ἀγροτῶν· κι ἂν δέν εἶναι βολικό νά δωρίζονται ἀνοιχτά χιλιάδες ντεσιατίνες σέ αὐλικούς τσανακογλύφτες, μπορεῖ νά συγκαλυφθεῖ ἡ παραχώρηση αὕτῃ μέ τήν πούληση καί τήν «ἐκμίσθωση» (γιά 99 χρόνια), πού συνοδεύονται μέ χιλιάδες προνόμια. Πῶς λοιπόν νά μή ὀνομάσει κανεῖς φεουδαρχική αὕτῃ τήν ἀγροτική πολιτική σέ σύγκριση μέ τήν ἀγρο-

τική πολιτική τῶν σύγχρονων προηγμένων χωρῶν, ὅπως λχ. τῆς Ἀμερικῆς; Ἐκεῖ κανεῖς δέν τολμᾷ νά θέσει ζήτημα ἐλευθερίας ἢ ἀπαγόρευσης τῶν μετοικήσεων, γιατί κάθε πολίτης ἔχει τό δικαίωμα νά μετοικήσει ὅπου θέλει. Ἐκεῖ ὅποιος θέλει ν' ἀσχοληθεῖ μέ τό ἀγροτικό νοικοκυριό ἔχει τό δικαίωμα, σύμφωνα μέ τό νόμο, νά καταλάβει τίς ἐλεύθερες ἐκτάσεις τῶν ἀκρινῶν περιοχῶν τοῦ κράτους. Ἐκεῖ δέ δημιουργεῖται μιᾷ τάξῃ ἀσιατῶν σατράπηδων, μά μιᾷ τάξῃ δραστήριων φέρμερς πού ἔχουν ἀναπτύξει ὅλες τίς παραγωγικές δυνάμεις τῆς χώρας. Ἐκεῖ, χάρη στήν ἀφθονία ἐλεύθερης γῆς, ἡ ἐργατική τάξη κατέλαβε τήν πρώτη θέση ὡς πρός τό βιοτικό επίπεδο.

Καί πότε ἀκριβῶς παρουσιάστηκε ἡ κυβέρνησή μας μέ τό φεουδαρχικό της νόμο! Στόν καιρό τῆς πιά ὀξυμένης βιομηχανικῆς κρίσης, ὅταν δεκάδες καί ἑκατοντάδες χιλιάδες δέ βρίσκουν δουλειά, στήν ἐποχή τοῦ νέου λιμοῦ πού πλήττει ἑκατομμύρια ἀγρότες. Ὅλη ἡ φροντίδα τῆς κυβέρνησης εἶναι «νά μή γίνεται θόρυβος» γιά τή δυστυχία. Γι' αὐτό ἔστειλε πίσω στά μέρη τους τοὺς ἄνεργους ἐργάτες, γι' αὐτό μεταβίβασε τή δουλειά τοῦ ἐπισιτισμοῦ ἀπό τά χέρια τῶν ζέμστβο στά χέρια τῶν ἀστυνομικῶν ὑπαλλήλων, γι' αὐτό ἀπαγόρευσε σέ ἰδιῶτες νά ὀργανώνουν συσσίτια γιά τοὺς πεινασμένους, γι' αὐτό βούλωσε τό στόμα τῶν ἐφημερίδων. Καί νά πού, ὅταν ὁ δυσάρεστος γιά τοὺς χορτάτους «θόρυβος» γύρω ἀπό τήν πείνα σταμάτησε, ὁ πατερούλης-τσάρος ἀνέλαβε νά βοηθήσει, νά βοηθήσει τοὺς τσιφλικάδες πού δυστυχοῦν καί τοὺς κακόμοιρους στρατηγούς-αὐλικούς. Ἐπαναλαμβάνουμε: ἡ δουλειά μας εἶναι τώρα νά διαδόσουμε ἀπλούστατα τίς πληροφορίες γιά τό νέο νόμο. Ὅταν μάθουν αὐτές τίς πληροφορίες τά πιά καθυστερημένα στρώματα τῶν ἐργατῶν, οἱ πιά ἀμόρφωτοι καί καταταυρανισμένοι ἀγρότες, θά καταλάβουν σέ-τίνας ὑπηρεσία βρίσκεται ἡ κυβέρνηση καί τί κυβέρνηση χρειάζεται ὁ λαός.

«Ἰσκρα» ἀρ. φύλλον 8, 10
τοῦ Σεπτέμβρη 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο
τῆς ἐφημερίδας «Ἰσκρα»

ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ

Ἡ κοινωνική ἀναζωογόνηση πού, ὕστερα ἀπό τά γεγονότα τῆς ἀνοιξης τούτου τοῦ χρόνου, πέρασε ὅλον κύμα ἀπ' ὅλη τή χώρα, δέ σταματάει· ἐκδηλώνεται μέ διάφορες μορφές σ' ὅλα τά στρώματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, πού ἀκόμα τό φετινό Γενάρη φαινόταν βουβή καί ξένη πρὸς τή συνειδητή δουλειά τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἡ κυβέρνηση καταβάλλει ἀπεγνωσμένες προσπάθειες γιά νά καθησυχάσει τό ταχύτερο τήν ἀναταραγμένη κοινή γνώμη μέ συνηθισμένες σαπουνόφουσκες. ὅπως τό διάγγελμα τῆς 25 τοῦ Μάρτη γιά «στοργική μέριμνα», ὅπως οἱ λεγόμενες μεταρρυθμίσεις τοῦ Βάννοβσκι, εἴτε οἱ πανηγυρικές-καραγκιόζικες περιοδεῖες πού ἔκαναν ἀνά τή Ρωσία ὁ Σιπιάγκιν καί ὁ Σαχοβσκόι... Τά μέτρα αὐτά θά καθησυχάσουν ἀσφαλῶς μερικούς ἀπό τοὺς ἀφελεῖς ρώσους μικροαστοὺς, μά κάθε ἄλλο παρά ὅλους. Ἀκόμα κ' οἱ σύγχρονοι παράγοντες τῶν ζέμστβο, πού οἱ μισοὶ εἶναι τρομοκρατημένοι δημόσιοι ὑπάλληλοι, ἀρχίζουν, ὅπως φαίνεται, νά βγαίνουν ἀπό τήν κατάσταση τοῦ συνεχοῦς τρόμου, ὅπου τοὺς εἶχε ρίξει ἡ ἐποχὴ τοῦ «εἰρηνοποιοῦ-τσάρου» μέ τήν κοινωνική της στασιμότητα, ἐποχὴ πού ἀρχίζει νά περνάει στήν ἱστορία.

Ἡ αὐτῆς μεγαλειότητα ἢ γραφειοκρατία, πού πέταξε καί τά πιό στοιχειώδη πέπλα ντροπῆς, προκαλεῖ αἰσθημα ἀγανάκτησης καί ἀηδίας καί στοὺς παράγοντες τῶν ζέμστβο, τοὺς δειλούς αὐτοὺς ἀνθρώπους, πού ὁ ἀνδρισμός τους καί ἡ ἠθική τους ὅλον πολιτῶν ἔχουν σχεδόν ἀτροφήσει.

Μᾶς πληροφοροῦν ὅτι στά τέλη τοῦ Ἰούνη στήν πόλη ΝΝ (γιά λόγους ἀσφάλειας δέν ἀναφέρουμε τό ὄνομα τῆς πόλης) ὁργανώθηκε συνέδριο τῶν παραγόντων τῶν ζέμστβο. Πῆραν μέρος σ' αὐτό, ὅπως λένε, περίπου 40–50 παράγοντες τῶν ζέμστβο μερικῶν κυβερνείων.

Φυσικά, οί παράγοντες τῶν ζέμστβο δέ συγκεντρώθηκαν γιά νά λύσουν προβλήματα πολιτικά, ἀλλά γιά νά λύσουν προβλήματα εἰρηνικά, προβλήματα καθαρά τῶν ζέμστβο, συγκεντρώθηκαν «χωρίς νά παραβιάσουν τόν κύκλο τῆς ἁρμοδιότητος καί τά ὅρια τῆς ἐξουσίας», ὅπως διατυπώνεται τόσο παραστατικά στό νόμο γιά τά ζέμστβο (ἄρθρο 87)· ὥστόσο ἡ συγκέντρωση αὐτή κλήθηκε χωρίς τήν ἔγκριση καί χωρίς γνώση τῶν ἀρχῶν καί, ἐπομένως, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τά λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου, ἡ συγκέντρωση ἔγινε «κατά παράβαση τῶν διατάξεων λειτουργίας τῶν ζέμστβο», καί ἀπό τά εἰρηνικά, τά ἀθῶα ζητήματα οἱ συγκεντρωμένοι παράγοντες τῶν ζέμστβο πέρασαν, χωρίς κ' οἱ ἴδιοι νά τό καταλάβουν, στή συζήτηση τῆς γενικῆς κατάστασης πραγμάτων. Αὐτή εἶναι ἡ λογική τῆς ζωῆς: οἱ εὐσυνείδητοι παράγοντες τῶν ζέμστβο, ὅσο κι ἂν ξορκίζουν καμιά φορά τό ριζοσπαστισμό καί τήν παράνομη δράση, βρίσκονται ἀπό τά ἴδια τά πράγματα στήν ἀνάγκη νά δημιουργοῦν παράνομες ὁργανώσεις καί νά δροῦν μέ πιά ἀποφασιστικό τρόπο. Ἐμεῖς δέν εἴμαστε, φυσικά, ἐκεῖνοι πού θά καταδικάσουμε αὐτόν τό φυσιολογικό καί ἐντελῶς σωστό δρόμο. Ἦρθε ἐπιτέλους ὁ καιρός νά προβάλουν καί οἱ παράγοντες τῶν ζέμστβο ἐνεργητική καί ὁργανωμένη ἀντίσταση στήν ἀποχαλινωμένη κυβέρνηση, πού ἐκμηδένισε τήν αὐτοδιοίκηση τῶν χωριῶν, ἀκρωτηρίασε τήν αὐτοδιοίκηση τῶν δήμων καί τῶν ζέμστβο καί μέ γαῖδουρινή συνέπεια σήκωσε τό τσεκούρι τῆς ἐνάντια στά τελευταῖα ἵχνη τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο. Λένε ὅτι στό συνέδριο, στή διάρκεια τῆς συζήτησης πάνω στό ζήτημα πῶς νά διεξαχθεῖ ὁ ἀγώνας ἐνάντια στό νόμο γιά τό ἀνώτατο ὅριο τῆς φορολογίας πού ἐπιβάλλουν τά ζέμστβο, ἕνας παλιός καί σεβασμιος παράγοντας τῶν ζέμστβο ἀναφώνησε: «Οἱ ἄνθρωποι τῶν ζέμστβο πρέπει ἐπιτέλους νά ποῦν, τό λόγο τους, ἀλλιῶς δέ θά τόν ποῦν πιά ποτέ!» Εἴμαστε ἀπόλυτα σύμφωνοι μ' αὐτή τήν κραυγή τοῦ φιλελεύθερου παράγοντα, ἔτοιμοι νά καλέσει σέ ἀνοιχτό ἀγώνα ἐνάντια στή γραφειοκρατική ἀπολυταρχία. Τά ζέμστβο βρίσκονται σέ παραμονές ἐσωτερικῆς χρεοκοπίας. Κι ἂν οἱ καλύτεροι παράγοντες τῶν ζέμστβο δέν πάρουν τώρα ἀποφασιστικά μέτρα, ἂν δέν ξεκόψουν ἀπό τό συνηθισμένο μανιλοφισμό τους⁵⁹, ἀπό τά μικρά, δευτερεύοντα ζητήματά τους, — «ἀπό τό γάνωμα τῶν καζανιῶν», ὅπως ἐκφράστηκε ἕνας ἀπό τούς ἐξέχοντες παράγοντες τῶν ζέμστβο, — τά ζέμστβο θά ἐρημωθοῦν καί θά μετατραποῦν σέ ἀπλά «γραφεῖα». Αὐτός ὁ ἄδοξος θάνατος εἶναι ἀναπόφευχτος, γιατί δέν μπορεῖς, ἀτιμώρητα,

δεκάδες χρόνια νά μή κάνεις τίποτ' ἄλλο παρά νά τρέμεις ἀπό φόβο, νά εὐχαριστεῖς καί νά ἐκλιπαρεῖς ταπεινά: πρέπει νά ἀπειλεῖς, νά ἀπαιτεῖς καί, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὰ τιποτένια πράγματα, νά καταπιαστεῖς μέ μιά ἀληθινή δουλειά.

«*Ισκρα*» ἀρ. φύλλον 8,
10 τοῦ Σεπτέμβρη 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο
τῆς ἐφημερίδας «*Ισκρα*»

ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ «ΚΡΙΤΙΚΟΙ ΤΟΥ ΜΑΡΞ»⁶⁰

*Γράφτηκαν: τὰ κεφάλαια I–IX
τόν Ἰούννη–Σεπτέμβρη τοῦ 1901·
τὰ κεφάλαια X–XII τό φθινόπωρο
τοῦ 1907.*

*Πρωτοδημοσιεύτηκαν:
τὰ κεφάλαια I–IV τό Δεκέμβρη
τοῦ 1901 στό περιοδικό «Ζαριά»
τεῦχος 2–3·
τὰ κεφάλαια V–IX τό Φλεβάρη
τοῦ 1906 στό περιοδικό
«Ὁμπραζοβάνιγε» τεῦχος 2·
τὰ κεφάλαια X–XI τό 1908 στή
συλλογή: Βλ. Ἰλίν. «Τό ἀγροτικό
ζήτημα». Μέρος I. Πετρούπολη·
τό κεφάλαιο XII τό 1908 στή
συλλογή «Ἡ καθημερινή ζωή».
Πετρούπολη.*

*Τὰ κεφάλαια I–IX δημοσιεύονται
σύμφωνα μέ τό κείμενο τῶν περιο-
δικῶν, πού παραβλήθηκε μέ τό κεί-
μενο τῆς συλλογῆς «Τό ἀγροτικό
ζήτημα»· τὰ κεφάλαια X–XI σύμ-
φωνα μέ τό κείμενο τῆς συλλογῆς
«Τό ἀγροτικό ζήτημα»· τό κεφά-
λαιο XII σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς
συλλογῆς «Ἡ καθημερινή ζωή»*

XV.

1906.

БРАЗОВАНІЄ.

ЖУРНАЛЪ

Литературный

и

общественно-политическій.

Тѣ 2.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типо-литографія Б. М. Вольфа. Разъѣзжая, 16.

1906.

Τό έξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Ὅμπραζοβάνιγε» τεῦχος 2, 1906,
ὅπου δημοσιεύτηκαν τὰ κεφάλαια V–IX τῆς ἐργασίας τοῦ Β. Ι. Λένιν
«Τέ ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“»

«...Τό νά προσπαθεῖς νά ἀποδείξεις, ... ὅτι ὁ δογματικός μαρξισμός στὸν τομέα τῶν ἀγροτικῶν προβλημάτων ἔχει τεθεῖ ἐκτός μάχης, — θά σήμαινε πῶς χτυπᾷς σέ ἀνοιχτή πόρτα». . . Αὐτά δήλωσε πέρσι τό «Ρούσκογε Μπογκάτσμπο»⁶¹ μέ τό στόμα τοῦ κ. Β. Τσερνόφ (1900, τεύχος 8, σελ. 204). Περίεργες ιδιότητες ἔχει αὐτός ὁ «δογματικός μαρξισμός»! Ἐδῶ καί πολλά χρόνια οἱ μορφωμένοι καί οἱ πολύ μορφωμένοι ἄνθρωποι τῆς Εὐρώπης δηλώνουν ἐμφαντικά (καί οἱ δημοσιογραφίσκοι τῶν ἐφημερίδων καί τῶν περιοδικῶν ἐπαναλαμβάνουν καί ἀναμεταδίδουν) ὅτι ἡ «κριτική» ἔχει θέσει ἐκτός μάχης τό μαρξισμό, — καί παρ' ὅλα αὐτά κάθε καινούργιος κριτικός ἀρχίζει πάλι ἐξαρχῆς νά βομβαρδίζει αὐτή τήν ἐξουδετερωμένη, ὅπως λένε, θέση. Ὁ κ. Β. Τσερνόφ λχ. καί στό περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτσμπο» καί στή συλλογή «Σ' ἓνα τιμητικό πόστο» σέ 240 ὁλόκληρες σελίδες, «συζητώντας» μέ τὸν ἀναγνώστη γιά τό βιβλίο τοῦ Χέρτς «χτυπάει σέ ἀνοιχτή πόρτα». Τό τόσο λεπτομερειακά ἀναμεταδομένο ἔργο τοῦ Χέρτς, πού μέ τή σειρά του σχολιάζει τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι, ἔχει πιά μεταφραστεῖ στά ρωσικά. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ἐκτελώντας τήν ὑπόσχεσή του ν' ἀντικρούσει τὸν ἴδιο τὸν Κάουτσκι, δημοσίευσε ὁλόκληρη δίτομη μελέτη. Τώρα πιά κανεῖς, ἀσφαλῶς, δέ θά μπορέσει νά βρεῖ οὔτε ἵχνος τοῦ «δογματικοῦ μαρξισμοῦ», πού τσακίστηκε θανάσιμα ἀπ' αὐτόν τὸν ὄγκο τῆς ἐντυπῆς κριτικῆς.

I

Ο «ΝΟΜΟΣ» ΤΗΣ ΦΘΙΝΟΥΣΑΣ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ

Στήν ἀρχή ἄς δοῦμε τή γενική θεωρητική φυσιογνωμία τῶν κριτικῶν. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔχει δημοσιεύσει στό περιοδικό «Νατσάλο»⁶² ἓνα ἄρθρο ἐνάντια στό «Ἀγροτικό ζήτημα» τοῦ

Κάουτσκι καί αποκάλυψε άμέσως όλες του τίς «κριτικές» μεθόδους. Μέ πρωτοφανή όρμή καί φόρα βέρου ίππέα «ξετίναξε» τόν Κάουτσκι, αποδίδοντάς του πράγματα πού δέν έχει πεί, κατηγορώντας τον, ότι άγνοεί περιστατικά καί γνῶμες πού εξέθεσε μέ ακρίβεια αυτός ό ίδιος, δηλ. ό Κάουτσκι, καί παρουσιάζοντας στόν άναγνώστη σάν δικά του κριτικά συμπεράσματα — τά συμπεράσματα τοῦ Κάουτσκι. Μέ ύφος εϊδήμονα ό κ. Μπουλγκάκοφ κατηγορήσε τόν Κάουτσκι ότι μπερδεύει τήν τεχνική μέ τήν οίκονομία, ένῶ σ' αυτό ακριβῶς τό ζήτημα ό ίδιος έδειξε όχι μόνο άπίστευτη σύγχυση, αλλά καί άπροθυμία νά διαβάσει ως τό τέλος τίς σελίδες τοῦ αντιπάλου του, στίς όποιες αναφέρεται. Εϊναι αυτονόητο ότι τό άρθρο τοῦ μελλοντικοῦ καθηγητῆ ἦταν γεμάτο από τίς συνηθισμένες έπιθέσεις ένάντια στους σοσιαλιστές, ένάντια στή «θεωρία τοῦ κράχ», τόν οὔτοπισμό, τήν πίστη σέ θαύματα κτλ.* Τώρα στή διδαχτορική του διατριβή («Ο καπιταλισμός καί ἡ γεωργία», Πετρούπολη. 1900) ό κ. Μπουλγκάκοφ ξεκαθάρισε όλους τούς λογαριασμούς του μέ τό μαρξισμό καί έφτασε τήν «κριτική» του εξέλιξη στό λογικό της τέρμα.

Σάν βάση τῆς δικῆς του «θεωρίας τῆς άγροτικῆς εξέλιξης» ό κ. Μπουλγκάκοφ παίρνει τό «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ έδάφους». Μᾶς παραθέτουν περικοπές από έργα κλασικῶν, πού καθορίζουν αυτό τό «νόμο» (δυνάμει αὐτοῦ τοῦ νόμου κάθε συμπληρωματική τοποθέτηση εργασίας καί κεφαλαίου στή γῆ δέ συνοδεύεται από μιά αντίστοιχη, αλλά από μιά έλαττωμένη ποσότητα τοῦ παραγόμενου προϊόντος). Μᾶς παραθέτουν κατάλογο ἄγγλων οίκονομολόγων, πού παραδέχονται αυτό τό νόμο. Μᾶς διαβεβαιώνουν πώς ό νόμος αυτός «έχει καθολική ισχύ», πώς αποτελεί «καταφανή αλήθεια, πού εϊναι έντελῶς αδύνατο νά άποριφθεϊ», αλήθεια «πού άρκεϊ μόνο νά διαπιστωθεϊ καθαρά», κτλ. κ.ο.κ. Όσο πίο κατηγορηματικά εκφράζεται ό κ. Μπουλγκάκοφ τόσο πίο καθαρά φαίνεται ότι βαδίζει πρὸς τά πίσω, πρὸς τήν άστική πολιτική οίκονομία, πού συγκαλύπτει τίς κοινωνικές σχέσεις μέ έπινοημένους «αϊώνιους νόμους». Σέ τί συνίσταται, πράγματι, τό «καταφανές» τοῦ

* Στό άρθρο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ στό περιοδικό «Νατσάλο» άπάντησα τότε ακριβῶς μέ τό άρθρο: «Ο καπιταλισμός στήν άγροτική οίκονομία». Έπειδή άπαγορεύτηκε ἡ έκδοση τοῦ «Νατσάλο», τό άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Ζίζν»⁶³ τεύχη 1 καί 2 τοῦ 1900. (Βλ. Ἐπαντα, 5η έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 97-154. Ἡ Σύντ.).(Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν έκδοση τοῦ 1908. Ἡ Σύντ.)

περιβόητου «νόμου τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἔδάφους»; Στό ὅτι, ἂν οἱ διαδοχικές τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου στή γῆ δέν ἔδιναν ἐλαττωνόμενη, μά ἴδια ποσότητα προϊόντος, τότε δέ θά ὑπῆρχε κανένας λόγος νά εὐρύνονται οἱ καλλιέργειες, τότε θά μπορούσε νά παραχθεῖ συμπληρωματική ποσότητα σιτηρῶν στήν παλιά ἔκταση γῆς, ὅσο μικρή κι ἂν εἶναι αὕτη ἡ ἔκταση, τότε «θά μπορούσε νά χωρέσει σέ μιά μόνο ντεσιατίνα ἡ γεωργία ὅλης τῆς γήινης σφαίρας». Αὐτό εἶναι τό συνηθισμένο (καί τό μοναδικό) ἐπιχείρημα ὑπέρ τοῦ «καθολικοῦ» αὐτοῦ νόμου. Ὅποιος θά σκεφτεῖ ἔστω καί λίγο θά δεῖ ὅτι τό ἐπιχείρημα αὐτό ἀποτελεῖ τήν πιό κενή ἀφαίρεση, πού παραβλέπει τό πιό βασικό: τό ἐπίπεδο τῆς τεχνικῆς, τήν κατάσταση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Οὐσιαστικά ἡ ἴδια ἡ ἔννοια: «συμπληρωματικές (εἴτε: διαδοχικές) τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου» προϋποθέτει ἀλλαγὴ τῶν μεθόδων παραγωγῆς, μετασχηματισμό τῆς τεχνικῆς. Γιά ν' αὐξηθεῖ σέ σημαντικό βαθμό τό ποσό τοῦ κεφαλαίου πού τοποθετεῖται στή γῆ, πρέπει νά ἐφευρεθοῦν νέες μηχανές, νέα συστήματα καλλιέργειας τῆς γῆς, νέες μέθοδοι συντήρησης τῶν ζώων, μεταφορᾶς τῶν προϊόντων κτλ. κτλ. Βέβαια, σχετικά μικρές «συμπληρωματικές τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου» μπορούν νά γίνουν (καί γίνονται) καί μέ βάση ἓνα δοσμένο ἀμετάβλητο ἐπίπεδο τεχνικῆς: στήν περίπτωση αὕτη εἶναι ἐφαρμόσιμος ὡς ἓνα βαθμό καί ὁ «νόμος τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἔδάφους», καί εἶναι ἐφαρμόσιμος μέ τήν ἔννοια, ὅτι ἡ ἀμετάβλητη κατάσταση τῆς τεχνικῆς δημιουργεῖ σχετικά πολύ στενά πλαίσια γιά συμπληρωματικές τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου. Συνεπῶς, ἀντί ἓνα καθολικό νόμο, ἔχουμε ἓνα «νόμο» στό ἑπακρο σχετικό, — τόσο σχετικό, πού οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά «νόμο», οὔτε μάλιστα γιά κάποια βασική ιδιομορφία τῆς γεωργίας. Ἄς πάρουμε σάν δεδομένα: τήν τριμερῆ ἀμειψισπορά, τήν καλλιέργεια τῶν πατροπαράδοτων δημητριακῶν, τήν χτηνοτροφία γιά συλλογή κοπριάς, τήν ἔλλειψη βελτιωμένων λιβαδιῶν καί τελειοποιημένων ἐργαλείων. Εἶναι ὀλοφάνερο πῶς, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι παραμένουν ἀμετάβλητα αὐτά τά δεδομένα, συμπληρωματικές τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου στή γῆ μπορούν νά γίνουν μόνο σέ πολύ στενά πλαίσια. Ἀλλά καί σ' αὐτά τά στενά πλαίσια, μέσα στά ὁποῖα μπορούν ὥστόσο νά γίνουν συμπληρωματικές τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου, δέ θά παρατηρεῖται καθόλου πάντοτε καί ἀπόλυτα ἐλάττωση τῆς ἀποδοτικότητας κάθε τέτοιας συμπληρωματικῆς τοποθέτησης.

Ἄς πάρουμε τή βιομηχανία. Ἄς φανταστοῦμε τήν παραγωγή ἀλευριοῦ ἢ τήν ἐπεξεργασία σιδήρου στήν ἐποχή πού προηγήθηκε ἀπό τό παγκόσμιο ἐμπόριο καί ἀπό τήν ἐφεύρεση τῶν ἀτμομηχανῶν. Μέ τήν τότε κατάσταση τῆς τεχνικῆς ἦταν ἐξαιρετικά στενά τά πλαίσια μέσα στά ὁποῖα μπορούσαν νά γίνουν συμπληρωματικές τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου στά χειροτεχνικά σιδηρουργεῖα, στούς ἀνεμόμυλους καί στούς νερόμυλους· ἦταν ἀναπόφευχτο νά ἔχουν τεράστια διάδοση τά μικρά σιδηρουργεῖα καί οἱ μύλοι, ὅσον καιρό ὁ ριζικός μετασχηματισμός τῶν μεθόδων παραγωγῆς δέν εἶχε δημιουργήσει τή βάση γιά νέες μορφές βιομηχανίας.

Ἔτσι ὁ «νόμος τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους» δέν εἶναι καθόλου ἐφαρμόσιμος στίς περιπτώσεις ἐκεῖνες πού ἡ τεχνική προχωρεῖ, πού οἱ μέθοδοι παραγωγῆς ἀλλάζουν· ἔχει μόνο πολύ σχετική καί συμβατική ἰσχὺ στίς περιπτώσεις ἐκεῖνες πού ἡ τεχνική παραμένει ἀμετάβλητη. Νά γιατί οὔτε ὁ Μάρξ οὔτε οἱ μαρξιστές μιλάνε γι' αὐτόν τό «νόμο», καί τόν διαλαλοῦν μόνο οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀστικῆς ἐπιστήμης, σάν τόν Μπρεντάνο, πού δέν μποροῦν μέ κανένα τρόπο ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπό τίς προλήψεις τῆς παλαιᾶς πολιτικῆς οἰκονομίας μέ τούς ἀφηρημένους, αἰώνιους καί φυσικούς νόμους της.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ὑπερασπίζει τόν «καθολικό νόμο» μέ ἐπιχειρήματα πού προκαλοῦν γέλια.

«Ἐκεῖνο πού μιά φορά ἦταν ἐλεύθερο δῶρο τῆς φύσης, τώρα πρέπει νά γίνεται ἀπό τόν ἄνθρωπο: ὁ ἀέρας καί ἡ βροχή ἔκαναν ἀφράτο τό γεμάτο θρεπτικές οὐσίες ἔδαφος κι ἔτσι ἀρκοῦσε μιά μικρή προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου γιά ν' ἀποκτήσει τά ἀναγκαῖα. Μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου ὅλο καί μεγαλύτερο μέρος τῆς παραγωγικῆς δουλειᾶς πέφτει στόν ἄνθρωπο· ὅπως γίνεται παντοῦ, τά τεχνητά προτσές ἀντικαθιστοῦν ὁλοένα καί πιο πολύ τά φυσικά προτσές. Ἄν ὅμως στή βιομηχανία αὐτό ἐκφράζει τή νίκη τοῦ ἀνθρώπου πάνω στή φύση, στή γεωργία αὐτό δείχνει τίς ἀὔξανόμενες δυσκολίες ὑπαρξης, γιά τήν ὁποία ἡ φύση περιορίζει τά δῶρα της.

Στή δοσμένη περίπτωση εἶναι ἀδιάφορο ἂν οἱ ἀὔξανόμενες δυσκολίες γιά τήν παραγωγή τροφῆς βρίσκουν τήν ἐκφρασή τους στήν αὔξηση τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας ἢ τῶν προϊόντων αὐτῆς τῆς ἐργασίας, λχ., τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς ἢ τῶν λιπασμάτων κτλ.» (ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θέλει νά πεῖ: εἶναι ἀδιάφορο ἂν οἱ ἀὔξανόμενες δυσκολίες γιά τήν παραγωγή τροφῆς βρίσκουν τήν ἐκφρασή τους στήν αὔξηση τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας ἢ στήν

αύξηση τῶν προϊόντων αὐτῆς τῆς ἐργασίας)· «ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία εἶναι μόνο τό γεγογός ὅτι ἡ παραγωγή αὐτή κοστίζει ὀλοένα καί πιά ἀκριβὰ στόν ἄνθρωπο. Σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἀντικατάσταση τῶν δυνάμεων τῆς φύσης ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐργασία, τῶν φυσικῶν παραγόντων τῆς παραγωγῆς ἀπό τοὺς τεχνητούς, συνίσταται ὁ νόμος τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους» (16).

Ὅπως φαίνεται, τόν κ. Μπουλγκάκοφ δέν τόν ἀφήνει νά κοιμηθεῖ ἡ δόξα τῶν κ. κ. Στροῦβε καί Τουγκάν-Μπαρὰν-Μπαρὰν-Μπαρὰν, πού ἔφτασαν σέ σημεῖο νά πιστεύουν ὅτι δέ δουλεύει ὁ ἄνθρωπος μέ τή βοήθεια τῆς μηχανῆς, ἀλλά ἡ μηχανή μέ τή βοήθεια τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως οἱ κριτικοί αὐτοί, ἔτσι κι ὁ Μπουλγκάκοφ ξεπέφτει ὡς τό ἐπίπεδο τῆς χυδαίας οἰκονομίας ὅταν μιλά γιά ἀντικατάσταση τῶν δυνάμεων τῆς φύσης ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐργασία κτλ. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν δυνάμεων τῆς φύσης ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐργασία εἶναι γενικά ἐξίσου ἀδύνατη, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀντικατάσταση τοῦ πήχη μέ πούτια. Καί στή βιομηχανία καί στή γεωργία ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ μόνο νά χρησιμοποιήσει τή δράση τῶν δυνάμεων τῆς φύσης, ἐφόσον κατόρθωσε νά γνωρίσει τή δράση τους, καί νά διευκολύνει τή χρησιμοποίηση αὐτή μέ τή βοήθεια τῶν μηχανῶν, τῶν ἐργαλείων κτλ. Αὐτό πού λέει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ὅτι δηλ. ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἔπαιρνε ὅ,τι τοῦ ἦταν ἀναγκαῖο, σάν ἐλεύθερο δῶρο τῆς φύσης, εἶναι ἓνα ἀνόητο παραμῦθι, καί γι' αὐτό τό παραμῦθι μποροῦν νά τόν γιουχαῖσουν ἀκόμα καί οἱ ἀρχάριοι φοιτητές. Κανένας χρυσός αἰώνας δέν ὑπῆρξε παλαιότερα, καί τόν πρωτόγονο ἄνθρωπο τόν τσάκιζε ἡ δυσκολία ὑπαρξης, ἡ δυσκολία τῆς πάλης μέ τή φύση. Ἡ εἰσαγωγή μηχανῶν καί βελτιωμένων μεθόδων παραγωγῆς διευκόλυνε ἀπροσμέτρητα αὐτή τήν πάλη τοῦ ἀνθρώπου γενικά καί τήν παραγωγή προϊόντων διατροφῆς εἰδικότερα. Δέ μεγάλωσαν οἱ δυσκολίες γιά τήν παραγωγή προϊόντων διατροφῆς, μά οἱ δυσκολίες γιά τήν ἀπόχτηση προϊόντων διατροφῆς ἀπό τόν ἐργάτη — καί μεγάλωσαν, γιατί ἡ κεφαλαιοκρατική ἀνάπτυξη μεγάλωσε ἐξαιρετικά τή γαιοπρόσοδο καί τήν τιμή τῆς γῆς, ὁδήγησε στή συγκέντρωση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στά χέρια τῶν μεγάλων καί μικρῶν κεφαλαιοκρατῶν, ὁδήγησε σέ μεγαλύτερη ἀκόμα συγκέντρωση τῶν μηχανῶν, τῶν ἐργαλείων, τοῦ χρήματος, πού χωρίς αὐτά εἶναι ἀδύνατο νά γίνει πετυχημένη παραγωγή. Νά ἐξηγεῖς τίς αὐξανόμενες αὐτές δυσκολίες ὑπαρξης τῶν ἐργατῶν μέ τό ὅτι ἡ φύση περιορίζει τά δῶρα της, — σημαίνει ὅτι γίνεσαι ἀπολογητής τῆς ἀστικῆς τάξης.

«Αποδεχόμενοι τό νόμο αὐτό, — συνεχίζει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — δέν ὑποστηρίζουμε καθόλου ὅτι οἱ δυσκολίες τῆς παραγωγῆς προϊόντων διατροφῆς αὐξάνουν συνεχῶς, οὔτε ἀρνούμαστε τήν πρόοδο τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας: τό νά ὑποστηρίζουμε τό πρῶτο καί νά ἀρνούμαστε τό δεύτερο, θά σήμαινε ὅτι παραγνωρίζουμε κάτι τό ἐξόφθαλμο. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι οἱ δυσκολίες αὐτές δέν αὐξάνουν ἀδιάκοπα, ὅτι ἡ ἐξέλιξη γίνεται μέ ζίκ-ζάκ. Οἱ ἀνακαλύψεις τῆς γεωπονικῆς ἐπιστήμης, οἱ τεχνικές τελειοποιήσεις μετατρέπουν τά ἄγωνα ἐδάφη σέ γόνιμα καί μῆδενίζουν προσωρινά τήν τάση πού βρῆκε τήν ἔκφρασή της στό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητος τοῦ ἐδάφους» (ibid.*).

Πολύ βαθυστόχαστα λόγια, δέν εἶναι ἀλήθεια;

Ἡ τεχνική πρόοδος εἶναι «προσωρινή» τάση, ἐνῶ ὁ νόμος τῆς φθίνουσας γονιμότητος τοῦ ἐδάφους, δηλ. τῆς μειωνόμενης (καί αὐτό ὄχι πάντα) παραγωγικότητος τῶν συμπληρωματικῶν ἐπενδύσεων κεφαλαίου πάνω στή βάση τῆς ἀμετάβλητης τεχνικῆς, «ἔχει καθολική σημασία»! Αὐτό θά ἦταν ἐντελῶς τό ἴδιο, σάν νά ἔλεγε κανείς: οἱ στάσεις τῶν τραίνων στούς σταθμούς ἀποτελοῦν καθολικό νόμο τῶν ἀτμοκίνητων μεταφορῶν, ἐνῶ ἡ κίνηση τῶν τραίνων ἀνάμεσα στούς σταθμούς ἀποτελεῖ προσωρινή τάση, πού παραλύει τή δράση τοῦ καθολικοῦ νόμου τῆς στάθμευσης.

Τέλος, ὑπάρχουν καί ἓνα σωρό στοιχεῖα, πού ἀναιροῦν ὀλοφάνερα τήν καθολικότητα τοῦ νόμου τῆς φθίνουσας γονιμότητος τοῦ ἐδάφους: συγκεκριμένα, τά στοιχεῖα τά σχετικά μέ τόν ἀγροτικό καί τό μή ἀγροτικό πληθυσμό. Ὁ ἴδιος ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ὁμολογεῖ ὅτι «ἡ ἀπόχτηση προϊόντων διατροφῆς θά ἀπαιτοῦσε μιά μόνιμη σχετική αὔξηση» (προσέξτε το αὐτό!) «τῆς ποσότητος τῆς ἐργασίας καί, συνεπῶς, καί τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ἂν κάθε χώρα περιοριζόταν στούς δικούς της φυσικούς πόρους» (19). Ἄν στή Δυτική Εὐρώπη μειώνεται ὁ ἀγροτικός πληθυσμός, αὐτό ἐξηγεῖται ἀπό τό ὅτι μέ τήν εἰσαγωγή σιτηρῶν οἱ ἀντίστοιχες χῶρες πέτυχαν νά ξεφύγουν ἀπό τή δράση τοῦ νόμου τῆς φθίνουσας γονιμότητος τοῦ ἐδάφους. — Τί νά πεῖ κανείς, θαυμάσια ἐξήγηση! Ὁ ἐπιστήμονάς μας ξέχασε μιά μικρολεπτομέρεια: ὅτι μιά σχετική μείωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ παρατηρεῖται σ' ὅλες τίς κεφαλαιοκρατικές χῶρες, τόσο στίς σιτοπαραγωγικές ὅσο καί σ' ἐκεῖνες πού εἰσάγουν σιτηρά. Ὁ ἀγροτικός πληθυσμός μειώνεται σχετικά στήν Ἀμερική καί στή Ρωσία, καί ἀπό τά τέλη

* — ibidem — στό ἴδιο. Ἡ Σύντ.

τοῦ XVIII αἰώνα μειώνεται καί στή Γαλλία (βλ. στοιχεῖα στό ἴδιο ἔργο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, II, σελ. 168), καί μάλιστα ἡ σχετική αὐτή μείωση γίνεται κάποτε καί ἀπόλυτη, ἐνῶ ἀκόμα καί στήν τέταρτη καί στήν πέμπτη δεκαετία τοῦ XIX αἰώνα ἡ ὑπεροχή τῆς εἰσαγωγῆς σιτηρῶν ἀπέναντι στήν ἐξαγωγή ἦταν ἐντελῶς ἀσήμαντη, καί μόνο ἀπό τό 1878 δέν παρατηρεῖται πιά καθόλου χρονιά πού ἡ ἐξαγωγή νά ξεπερνάει τήν εἰσαγωγή *. Στήν Πρωσσία ὁ ἀγροτικός πληθυσμός μειώθηκε σχετικά ἀπό 73,5% τό 1816 σέ 71,7% τό 1849 καί σέ 67,5% τό 1871, ἐνῶ ἡ εἰσαγωγή σίκαλης ἄρχισε μόλις ἀπό τίς ἀρχές τῆς ἑβδόμης δεκαετίας καί σταριοῦ ἀπό τίς ἀρχές τῆς ὀγδοῆς δεκαετίας (στό ἴδιο, II, 70 καί 88). Τέλος, ἂν πάρουμε τίς εὐρωπαϊκές χῶρες πού εἰσάγουν σιτηρά, λχ. τή Γαλλία καί τή Γερμανία τοῦ 1890–1900, θά δοῦμε μιά ἀναμφισβήτητη πρόοδο τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας δίπλα στήν ἀπόλυτη μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαζομένων πού ἀσχολοῦνταν σ' αὐτήν: στή Γαλλία ἀπό τό 1882 ὡς τό 1892 ὁ ἀριθμός αὐτός ἐλαττώθηκε — ἀπό 6 913 504 σέ 6 663 135 («Statist. agric.», μέρος II, σελ. 248–251), καί στή Γερμανία ἀπό τό 1882 ὡς τό 1895 — ἐλαττώθηκε ἀπό 8064 χιλιάδες σέ 8045 χιλιάδες.** Ἔτσι μποροῦμε

* «Statistique agricole de la France (Enquête de 1892)». P. 1897. P. 113. («Ἀγροτική στατιστική τῆς Γαλλίας. (Ἐρευνα τοῦ 1892)». Παρίσι, 1897, σελ. 113. Ἡ Σύντ.).

** «Statistik des Deutschen Reichs», Neue Folge. Bd. 112: «Die Landwirtschaft im Deutschen Reich». Berlin, 1898, S. 6* («Στατιστική τῆς Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας», νέα σειρά, τόμος 112· «Ἡ ἀγροτική οἰκονομία στή Γερμανική Αὐτοκρατορία», Βερολίνο, 1898, σελ. 6*· Ἡ Σύντ.). Ἐννοεῖται πῶς αὐτό τό γεγονός τῆς τεχνικῆς προόδου μέ παράλληλη μείωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ δέν εἶναι καί τόσο εὐχάριστο γιά τόν κ. Μπουλγκάκοφ, γιατί γκρεμίζει ὅλο τό μαλθουσιανισμό του⁶⁴. Γι' αὐτό ὁ «αὐστηρός» μας «ἐπιστήμονας» καταφεύγει στό παρακάτω τέχνασμα: ἀντί νά πάρει τήν ἀγροτική οἰκονομία μέ τήν κυριολεχτική σημασία τῆς λέξης (γεωργία, χτηνοτροφία, κτλ.) παίρνει (ἔπειτα ἀπό τήν παράθεση τῶν στοιχείων γιά τήν αὐξανόμενη ποσότητα τῶν γεωργικῶν προϊόντων σέ κάθε ἑκτάριο!) «τήν ἀγροτική οἰκονομία μέ τήν πλατιά της ἔννοια», ὅπου ἡ γερμανική στατιστική περιλαμβάνει καί τή λαχανοκομία σέ θερμοκήπια καί τήν ἐμπορευματική λαχανοκομία, καί τή δασοκομία καί τήν ἀλιεία! Ἔτσι παρουσιάζεται αὕξηση τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων πού ἀσχολοῦνται πραγματικά μέ τή «γεωργία»!! (Μπουλγκάκοφ, II, 133). Οἱ ἀριθμοί πού παραθέτονται στό κείμενο ἀφοροῦν πρόσωπα, πού ἡ κύρια ἀπασχόλησή τους ἦταν ἡ γεωργία. Ὁ ἀριθμός τῶν προσώπων πού ἀσχολοῦνται βοηθητικά μέ τή γεωργία ἀνέβηκε ἀπό 3144 χιλ. σέ 3578 χιλιάδες. Δέν εἶναι ἐντελῶς σωστό νά προσθέτουμε αὐτούς τούς ἀριθμούς μέ τούς προηγούμενους, ἀλλά καί ὅταν τούς προσθέτουμε δέν ἔχουμε παρά μιά πολύ ἀσήμαντη αὕξηση: ἀπό 11 208 σέ 11 623 χιλιάδες.

νά ποῦμε ὅτι ὅλη ἡ ἱστορία τοῦ XIX αἰῶνα μέ πλῆθος στοιχεῖα, πού ἀναφέρονται στίς πιό διαφορετικές χῶρες, ἀποδείχνει ἀδιάψευστα ὅτι ἔχει παραλύσει τελείως ὁ «καθολικός» νόμος τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους ἀπό τήν «προσωρινή» τάση τῆς τεχνικῆς προόδου, πού δίνει τή δυνατότητα στόν σχετικά (κάποτε μάλιστα καί ἀπόλυτα) μειωνόμενο ἀγροτικό πληθυσμό νά παράγει μιά αὐξανόμενη ποσότητα γεωργικῶν προϊόντων γιά τήν αὐξανόμενη μάζα τοῦ πληθυσμοῦ.

Πρέπει μέ τήν εὐκαιρία νά ποῦμε, ὅτι τό πλῆθος αὐτῶν τῶν στατιστικῶν στοιχείων ἀναιροῦν πέρα γιά πέρα καί τά δύο ἐπόμενα κεντρικά σημεία τῆς «θεωρίας» τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, καί συγκεκριμένα: πρῶτο, τόν ἰσχυρισμό του ὅτι ἡ θεωρία τῆς πιό γοργῆς αὐξησης τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου (τῶν ἐργαλείων καί τῶν ὑλικῶν παραγωγῆς) σέ σύγκριση μέ τό μεταβλητό (ἐργατική δύναμη) «δέν ἔχει καθόλου ἐφαρμογή στή γεωργία». Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δηλώνει μέ σπουδαιοφάνεια, ὅτι ἡ θεωρία αὐτή δέν εἶναι σωστή καί γιά νά ἐπιβεβαιώσῃ τή γνώμη του ἐπικαλεῖται: α) τόν «καθηγητή Α. Σκβορτσόφ» (ξακουστό κυρίως ἀπό τό γεγονός ὅτι τή θεωρία τοῦ μέσου ποσοστοῦ κέρδους τοῦ Μάρξ τήν ἀπέδιδε σέ προπαγανδιστική κακοβουλία) καί β) τό γεγονός ὅτι μέ τήν ἐντατικοποίηση τῆς οἰκονομίας αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ἐργαζομένων κατά μονάδα ἔκτασης. Αὐτή εἶναι μιά ἀπό τίς ἐσκεμμένες παρανοήσεις σχετικά μέ τόν Μάρξ, πού κάνουν συνεχῶς οἱ ἐκπρόσωποι τῆς κριτικῆς τῆς μόδας. Γιά σκεφθεῖτε το μόνο: ἡ θεωρία τῆς πιό γοργῆς αὐξησης τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σύγκριση μέ τό μεταβλητό ἀνατρέπεται ἀπό τό γεγονός τῆς αὐξησης τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου κατά μονάδα ἔκτασης! Καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν ἀντιλαμβάνεται ὅτι τά τόσο ἄφθονα στατιστικά στοιχεῖα, πού ὁ ἴδιος παρέθεσε, ἐπιβεβαιώνουν τή θεωρία τοῦ Μάρξ. Ἄν σ' ὁλόκληρη τή γερμανική γεωργία ὁ ἀριθμός τῶν ἐργαζομένων ἀπό τό 1882 ὡς τό 1895 μειώθηκε ἀπό 8064 σέ 8045 χιλιάδες (καί μέ τήν προσθήκη τῶν προσώπων, πού ἀσχολοῦνται δευτερευόντως μέ τή γεωργία, αὐξήθηκε ἀπό 11 208 σέ 11 623 χιλιάδες, δηλ. μόλις κατά 3,7%), ἐνῶ στήν ἴδια περίοδο ὁ ἀριθμός τῶν ζώων αὐξήθηκε ἀπό 23,0 ἑκατομμύρια σέ 25,4 ἑκατομμύρια (ὑπολογίζοντας τό σύνολο τῶν ζώων σέ μεγάλα), δηλ. πάνω ἀπό 10%, ὁ ἀριθμός τῶν περιπτώσεων χρησιμοποίησης τῶν πέντε κυριότερων μηχανῶν αὐξήθηκε ἀπό 458 χιλιάδες σέ 922 χιλιάδες, δηλ. πάνω ἀπό δύο φορές, ἡ ποσότητα τῶν εἰσαγομένων λιπασμάτων ἀπό 636 χιλ. τόννους (1883) σέ 1961 χιλιάδες τόννους (1892) καί τό ποσό τῶν καλιούχων ἀλάτων ἀπό 304 χι-

λιάδες διπλούς μετρικούς στατήρες σέ 2400 χιλιάδες *, — δέν εἶναι μήπως ὀλοφάνερο ὅτι αὐξάνει τό σταθερό κεφάλαιο σέ σχέση πρὸς τό μεταβλητό; Καί δέ μιλάμε ἐδῶ καθόλου γιά τό γεγονός ὅτι αὐτά τά χοντρικά στοιχεῖα ἀποκρύπτουν σέ τεράστιο βαθμό τήν πρόοδο τῆς μεγάλης παραγωγῆς. Γι' αὐτό θά μιλήσουμε παρακάτω.

Δεύτερο, ἡ πρόοδος τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας σέ συνθῆκες μείωσης ἢ μηδαμινῆς ἀπόλυτης αὔξησης τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀνατρέπει πέρα γιά πέρα τήν παράλογη ἀπόπειρα τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ ν' ἀναστήσει τό μαλθουσιανισμό. Ἀπό τοὺς ρώσους «πρώην μαρξιστές» ἴσως γιά πρώτη φορά τήν ἀπόπειρα αὐτή νά τήν ἔκανε ὁ κ. Στροῦβε στίς «Κριτικές παρατηρήσεις» του, ἀλλά, ὅπως πάντα, ὁ κ. Στροῦβε δέν ξεπέρασε τίς δειλές, μασημένες καί διαφορούμενες κριτικές παρατηρήσεις, πού δέν ὀλοκληρώθηκαν καί δέ μετατράπηκαν σέ ἐνιαῖο σύστημα ἀπόψεων. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι πιο τολμηρός καί πιο συνεπής: τό «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητος» τόν μετατρέπει, χωρίς κανένα δισταγμό, σ' «έναν ἀπό τοὺς σπουδαιότερους νόμους τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ» (sic!** σελ. 18). «Ὡς ὅλη ἡ ἱστορία τοῦ XIX αἰῶνα... μέ τά προβλήματα τῆς τοῦ πλούτου καί τῆς φτώχειας θά ἦταν ἀκατανόητη χωρίς αὐτό τό νόμο». «Γιά μένα δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι τό κοινωνικό πρόβλημα, ὅπως τοποθετεῖται σήμερα, εἶναι συνδεμένο οὐσιαστικά μ' αὐτό τό νόμο» (δηλώνει ὁ αὐστηρός ἐπιστήμονάς μας ἤδη στή 18η σελίδα τῆς «μελέτης» του)!... «Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία — δηλώνει στό τέλος τοῦ ἔργου του — ὅτι σέ συνθῆκες ὑπερπληθυσμοῦ πρέπει νά θεωρηθεῖ ὅτι ὁρισμένο μέρος τῆς φτώχειας ὀφείλεται στήν ἀπόλυτη φτώχεια, στή φτώχεια τῆς παραγωγῆς καί ὄχι τῆς κατανομῆς» (II, 221). «Τό πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ μέσα στά εἰδικά πλαίσια, πού τοῦ δημιουργοῦν οἱ συνθῆκες τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, ἀποτελεῖ γιά μένα τήν κύρια δυσκολία πού ἐμποδίζει, — τουλάχιστο σ' αὐτή τήν περίοδο, — τήν κάπως πλατιά ἐφαρμογή τῶν ἀρχῶν τῆς συλλογικότητος ἢ τοῦ συνεταιρισμοῦ στίς ἀγροτικές ἐπιχειρήσεις» (II, 265). «Τό παρελθόν ἀφήνει κληρονομιά στό μέλλον τό πρόβλημα τῶν σιτηρῶν, πού εἶναι πιο τρομερό καί πιο περίπλοκο ἀπ' ὅ,τι τό κοινωνικό πρόβλημα, — τό πρόβλημα τῆς παραγωγῆς καί ὄχι τῆς κατανομῆς» (II, 455) κτλ., κτλ., κτλ. Δέν ὑπάρχει λόγος νά μιλάμε γιά ἐπιστημονική σημασία

* «Statist. d. D. R.», 112, S. 36*· Μπουλγκάκοφ, II, 135.

** — ἔτσι! Ἡ Σύντ.

αὐτῆς τῆς «θεωρίας», τῆς συνδεμένης ἀδιάρρηχτα μέ τόν καθολικό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους — ἀφοῦ πιά ἀναλύσαμε αὐτό τό νόμο. Ὅτι ὅμως ἡ κριτική ἐρωτοτροπία μέ τό μαλθουσιανισμό ὁδήγησε, μέ τήν ἀναπόφευχτη λογική ἐξέλιξή της, στήν πιο χυδαία συνηγορία ὑπέρ τῆς ἀστικής τάξης, αὐτό ἀποδείχτηκε ἀπό τά συμπεράσματα τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ πού παραθέσαμε, συμπεράσματα διατυπωμένα μέ ὅλη τή δυνατή εἰλικρίνεια.

Στήν ἐπόμενη μελέτη θ' ἀναλύσουμε τά στοιχεῖα μερικῶν νέων πηγῶν πού ὑποδείχνουν οἱ κριτικοί μας (πού ξεκούφανε τόν κόσμο, φωνάζοντας ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι φοβοῦνται τή λεπτομερειακή ἐξέταση), καί θά δείξουμε ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ μετατρέπει γενικά τή λέξη «ὑπερπληθυσμός» σέ κάτι τό στερεότυπο, πού ἡ χρησιμοποίησή του τόν ἀπαλλάσσει ἀπό κάθε ἀνάλυση, ἰδιαίτερα ἀπό τήν ἀνάλυση τῶν ταξικῶν ἀντιθέσεων μέσα στήν «ἀγροτιά». Τώρα ὅμως, περιοριζόμενοι στή γενική θεωρητική πλευρά τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος, πρέπει νά σταθοῦμε καί στή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου. «Ὅσον ἀφορᾷ τόν Μάρξ — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ — στόν III τόμο τοῦ „Κεφαλαίου“, — μέ τή μορφή πού τό ἔχουμε σήμερα, — δέν προσθέτει τίποτα τό ἀξιοπρόσεχτο στή θεωρία τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο» (87). Ἄς σημειώσουμε αὐτό τό «τίποτα τό ἀξιοπρόσεχτο», καί ἄς συγκρίνουμε μέ τήν καταδικαστική ἀπόφαση τοῦ κριτικοῦ τήν ἀκόλουθη δήλωση πού εἶχε κάνει προηγούμενα: «Παρά τήν ὀλοφάνερη ἀρνητική στάση ἀπέναντι σ' αὐτό τό νόμο (τό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους), ὁ Μάρξ υἱοθετεῖ, ὡς πρός τίς βασικές ἀρχές, τή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο, πού βασίζεται σ' αὐτό τό νόμο» (13). Ἔτσι, ἀπ' ὅλα αὐτά, κατά τόν κ. Μπουλγκάκοφ, βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ Μάρξ δέν πρόσεξε τή σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο καί στό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους καί γι' αὐτό ἔμπλεξε σέ ἀντιφάσεις! Σχετικά μέ τήν ἐκθεση αὐτή μόνο ἓνα πράγμα μποροῦμε νά ποῦμε: κανείς δέ διαστρεβλώνει τόσο πολύ τόν Μάρξ ὅσο οἱ πρόην μαρξιστές, κανείς δέν ἐκδηλώνει τέτοια ἀπίστευτη ξε... ξε... ξεδιαντροπία στήν προσπάθεια ν' ἀποδοθοῦν στόν κρινόμενο συγγραφέα χίλια δυό θανάσιμα ἁμαρτήματα.

Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι μιά κατάφωρη παραποίηση τῆς ἀλήθειας. Στήν πραγματικότητα ὁ Μάρξ ὄχι μόνο παρατήρησε αὐτή τή σύνδεση τῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο μέ τή λαθεμένη διδασκαλία τοῦ τελευταίου γιά τή φθί-

νουςα γονιμότητα τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ καί ξεσκέπασε μέ τή μεγαλύτερη σαφήνεια τό λάθος τοῦ Ρικάρντο. Ὅποιος διάβασε ἔστω καί μέ μιά στάλα «προσοχή» τόν III τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» δέν μποροῦσε νά μή παρατηρήσει τό ἐξαιρετικά «ἀξιοπρόσεχτο» γεγονός, ὅτι ὁ Μάρξ ἀκριβῶς εἶναι κεῖνος πού ἀπάλλαξε τή θεωρία τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου ἀπό κάθε σύνδεσή της μέ τόν περιβόητο «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους». Ὁ Μάρξ ἔδειξε, ὅτι γιά νά σχηματιστεῖ ἡ διαφορική γαιοπρόσοδος εἶναι ἀναγκαῖο καί ἀρκετό τό γεγονός τῆς διαφορετικῆς ἀποδοτικότητας τῶν διαφορετικῶν τοποθετήσεων κεφαλαίου στή γῆ. Δέν εἶναι καθόλου οὐσιαστικό στήν προκειμένη περίπτωση ἂν συντελεῖται πέρασμα ἀπό τήν καλύτερη γῆ στή χειρότερη ἢ, ἀντίθετα, ἂν μειώνεται ἢ αὐξάνει ἡ ἀποδοτικότητα τῶν συμπληρωματικῶν ἐπενδύσεων κεφαλαίου στή γῆ. Στήν πραγματικότητα ὑπάρχουν παντοειδεῖς συνδυασμοί τῶν διάφορων αὐτῶν περιπτώσεων καί εἶναι ἀδύνατο ν' ἀναχθοῦν οἱ συνδυασμοί αὐτοί σέ κάποιον ἐνιαῖο γενικό κανόνα. Ἔτσι λχ. ὁ Μάρξ περιγράφει στήν ἀρχή τήν πρώτη μορφή τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου, πού προέρχεται ἀπό τή διαφορετική ἀποδοτικότητα τῶν τοποθετήσεων κεφαλαίου σέ διαφορετικά κομμάτια γῆς, καί διασαφηνίζει τήν ἔκθεσή του μέ πίνακες (σχετικά μέ τούς πίνακες ὁ κ. Μπουλγκάκοφ κάνει δριμύτατη παρατήρηση γιά τόν «ὑπερβολικό ζῆλο τοῦ Μάρξ νά ντύνει τίς σκέψεις του — τίς συχνά πολύ ἀπλές — μ' ἓνα πολύπλοκο μαθηματικό περίβλημα». Τό πολύπλοκο αὐτό μαθηματικό περίβλημα περιορίζεται στίς τέσσερες πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς, καί, ὅπως βλέπουμε, οἱ πολύ ἀπλές σκέψεις δέν ἔγιναν καθόλου κατανοητές ἀπό τό σοφό καθηγητή). Ἀναλύοντας αὐτούς τούς πίνακες, ὁ Μάρξ συμπεραίνει: «Ἔτσι ἐκπίπτει ἡ πρώτη λαθεμένη προϋπόθεση τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου, πού κυριαρχεῖ ἀκόμα στόν Οὐέστ (West), στόν Μάλθους, στόν Ρικάρντο, καί συγκεκριμένα, ὅτι ἡ διαφορική γαιοπρόσοδος προϋποθέτει ὑποχρεωτικά πέρασμα σέ ὁλοένα καί χειρότερη γῆ ἢ μιά συνεχῶς μειωνόμενη ἀποδοτικότητα τῆς γεωργίας. Διαφορική γαιοπρόσοδος, ὅπως εἶδαμε, μπορεί νά ὑπάρχει κατὰ τό πέρασμα σέ ὁλοένα καί καλύτερο ἔδαφος· διαφορική γαιοπρόσοδος μπορεί νά ὑπάρχει, ὅταν τήν κατώτερη βαθμίδα τήν κατέχει καλύτερο ἔδαφος ἀντί τοῦ προηγούμενου χειρότερου· ἡ διαφορική γαιοπρόσοδος μπορεί νά συνδέεται μέ τήν ἀναπτυσσόμενη πρόοδο τῆς γεωργίας. Ἐκεῖνο πού τήν καθορίζει εἶναι ἀποκλειστικά ἡ ἄνιση γονιμότητα τοῦ ἐδάφους». (Ὁ Μάρξ δέ μιλάει ἐδῶ γιά τή διαφορετική ἀποδοτικότητα τῶν

διαδοχικῶν τοποθετήσεων κεφαλαίου στή γῆ, γιατί αὐτό γεννάει τή δεύτερη διαφορική γαιοπρόσοδο, ἐνῶ σ' αὐτό τό κεφάλαιο γίνεται λόγος γιά τήν πρώτη διαφορική γαιοπρόσοδο.) «Στό βαθμό πού τό ζήτημα ἀφορᾷ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀποδοτικότητας, στόν ἴδιο βαθμό ἡ διαφορική γαιοπρόσοδος προϋποθέτει, ὅτι ἡ αὔξηση τῆς ἀπόλυτης γονιμότητας ὅλης τῆς ἀγροτικῆς ἔκτασης δέν ἐξαλείφει αὐτή τήν ἀνισότητα, ἀλλά εἴτε τή μεγαλώνει, εἴτε τήν ἀφήνει ἀμετάβλητη, εἴτε ἀπλῶς τή μικραίνει» («Das Kapital», III, 2, S. 199)⁶⁵. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν πρόσεξε αὐτή τή ριζική διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα δτή θεωρία τῆς διαφορικής γαιοπροσόδου τοῦ Μάρξ καί στή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο. Ἀντί γι' αὐτό προτίμησε νά ψάξει νά βρεῖ στόν III τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» μιᾶ «περικοπή, πού ἐπιτρέπει μάλλον νά δεχτεῖ κανεῖς ὅτι δέν ἦταν καθόλου ἀρνητική ἡ στάση τοῦ Μάρξ ἀπέναντι στό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους» (σελ. 13, σημείωση). Ζητᾷμε συγγνώμη ἀπό τόν ἀναγνώστη, γιατί θ' ἀναγκαστοῦμε νά δόσουμε πολύ μεγάλη προσοχή σέ μιᾶ ἐντελῶς ἐπουσιώδη (σχετικά μέ τό ζήτημα πού ἐνδιαφέρει ἐμᾶς καί τόν κ. Μπουλγκάκοφ) περικοπή. Τί νά κάνεις ὅμως, ὅταν οἱ ἥρωες τῆς σημερινῆς κριτικῆς (πού τολμοῦν ἀκόμα νά κατηγοροῦν τούς ὀρθόδοξους γιά σοφιστίες) διαστρεβλώνουν τό ἐντελῶς καθαρό νόημα τῆς ἐχθρικῆς γι' αὐτούς θεωρίας μέ περικοπές παρμένες στήν τύχη μέσα ἀπ' ὅλο τό κείμενο καί μέ διαστρεβλωμένες μεταφράσεις; Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ παραθέτει τήν περικοπή πού ἀνακάλυψε, ὡς ἐξῆς: «Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς συντελεῖται πάντοτε μιᾶ σχετική αὔξηση τῆς τιμῆς τῶν (γεωργικῶν) προϊόντων, ἐπειδὴ» (παρακαλοῦμε τόν ἀναγνώστη νά δώσει ξεχωριστή προσοχή στίς λέξεις πού εἶναι ὑπογραμμισμένες ἀπό μᾶς) «γιά τήν ἀπόχτηση τοῦ προϊόντος γίνεται μιᾶ ὀρισμένη δαπάνη, πρέπει νά πληρώνεται κάτι πού προηγούμενα δέν πληρωνόταν». Καί ὁ Μάρξ παρακάτω λέει ὅτι τά στοιχεῖα τῆς φύσης, πού μπαίνουν στήν παραγωγή, σάν συντελεστές τῆς παραγωγῆς, χωρίς νά κοστίζουν τίποτα, ἀποτελοῦν μιᾶ δωρεάν φυσική παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας, ἂν ὅμως γιά νά παράγεις πρόσθετο προϊόν εἶσαι ὑποχρεωμένος νά δουλεύεις χωρίς τή βοήθεια αὐτῆς τῆς φυσικῆς δύναμης, τότε εἶναι ἀπαραίτητο νά ξοδέψεις νέα κεφάλαια, πράγμα πού ἔχει συνέπεια νά ἀκριβαίνει ἡ παραγωγή.

Γι' αὐτόν τόν τρόπο «παράθεσης περικοπῶν» θά κάνουμε τρεῖς παρατηρήσεις. Πρῶτο, τή λεξούλα «ἐπειδὴ», πού προσδίνει στήν περικοπή τό ἀπόλυτο νόημα τῆς καθιέρωσης κάποιου «νόμου»,

τήν πρόσθεσε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ μόνος του. Στό πρωτότυπο («Das Kapital», III, 2, S. 277–278) δέν ὑπάρχει ἡ λέξη «ἐπειδή», μά ἡ λέξη «ὅταν»⁶⁶. "Όταν πρέπει νά πληρώνεται κάτι πού προηγούμενα δέν πληρωνόταν, συντελεῖται πάντα μιά σχετική αὔξηση τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων· τί λέτε, σάν πολύ δέν μοιάζει ἡ θέση αὐτή μέ ἀναγνώριση τοῦ «νόμου» τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους; Δεύτερο, ἡ λεξούλα «γεωργικῶν» προστέθηκε μαζί μέ τήν παρένθεση ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ. Στό πρωτότυπο δέν ὑπάρχει καθόλου. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, προφανῶς, ἔκρινε, μέ τήν ἐπιπολαιότητα πού χαρακτηρίζει τούς κ. κ. κριτικούς, πώς ὁ Μάρξ μπορεῖ νά μιλάει ἐδῶ μόνο γιά γεωργικά προϊόντα καί ἔσπευσε νά δώσει στόν ἀναγνώστη μιά «ἐξήγηση» πού διαστρεβλώνει τελείως τό νόημα. Στήν πραγματικότητα ὁ Μάρξ μιλάει ἐδῶ γιά ὅλα τά προϊόντα γενικά· ἀπό τήν περικοπή πού παραθέτει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, προηγοῦνται τ' ἀκόλουθα λόγια τοῦ Μάρξ: «γενικά πρέπει νά σημειώσουμε τά παρακάτω». Οἱ δωρεάν δυνάμεις τῆς φύσης μποροῦν νά μπαίνουν καί στή βιομηχανική παραγωγή — τέτοιο εἶναι τό παράδειγμα μέ τόν καταράχτη πού ἀντικαθιστᾷ σ' ἓνα ἐργοστάσιο τή δύναμη τοῦ ἀτμοῦ, πού τό ἀναφέρει ὁ Μάρξ στό ἴδιο μέρος ὅπου μιλάει γιά τή γαιοπρόσοδο — καί ἂν χρειάζεται νά παραχθεῖ συμπληρωματική ποσότητα προϊόντων χωρίς τή δωρεάν βοήθεια αὐτῶν τῶν δυνάμεων, τότε συντελεῖται πάντοτε μιά σχετική αὔξηση τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων. Τρίτο, πρέπει νά ἐξετάσουμε τό ὅλο κείμενο ἀπ' ὅπου πάρθηκε αὐτή ἡ περικοπή. Στό κεφάλαιο αὐτό ὁ Μάρξ μιλάει γιά τή διαφορική γαιοπρόσοδο πού παίρνεται ἀπό τήν καλλιέργεια τοῦ χειρότερου ἐδάφους καί ἀναλύει, ὅπως πάντα, δύο τελείως ἰσότιμες γι' αὐτόν, καί στόν ἴδιο ἀπολύτως βαθμό πιθανές περιπτώσεις: πρώτη περίπτωση — αὐξανόμενη ἀποδοτικότητα τῶν διαδοχικῶν τοποθετήσεων κεφαλαίου (S. 274–276), καί δεύτερη περίπτωση — μειωνόμενη ἀποδοτικότητά τους (S. 276–278)⁶⁷. Σχετικά μ' αὐτή τή δεύτερη ἀπό τίς πιθανές περιπτώσεις ὁ Μάρξ λέει: «Γιά τή μειωνόμενη ἀποδοτικότητα τοῦ ἐδάφους, ὅταν γίνονται διαδοχικές τοποθετήσεις κεφαλαίου, βλέπε στόν Λίμπιχ... Πρέπει ὅμως γενικά νά σημειωθοῦν τά παρακάτω» (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας). Ἀκολουθεῖ ἡ «μεταφρασμένη» ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ περικοπή, πού λέει πώς, ὅταν πληρώνεται κεῖνο πού προηγούμενα δέν πληρωνόταν, συντελεῖται πάντοτε μιά σχετική αὔξηση τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων.

Ἀφήνουμε τόν ἀναγνώστη νά κρίνει μόνος του γιά τήν ἐπιστημονική εὐσυνειδησία ἐνός κριτικοῦ πού παρουσίασε τήν πα-

ρατήρηση του Μάρξ, σχετικά με μία από τις πιθανές περιπτώσεις, σάν παραδοχή από τον Μάρξ του ότι ή περίπτωση αυτή αντιπροσωπεύει κάποιο γενικό «νόμο».

Νά τώρα καί ή συμπερασματική γνώμη του κ. Μπουλγκάκοφ γιά τήν περικοπή πού ανακάλυψε:

«Αυτή ή περικοπή είναι, βέβαια, άσαφής». . . Ούτε λόγος νά γίνεται! Ύστερα από τό γεγονός ότι ό κ. Μπουλγκάκοφ αντικατάστησε μία λέξη μέ μία άλλη, ή περικοπή αυτή έχασε όλότελα κάθε νόημα. . . «δέν μπορεί όμως νά κατανοηθεϊ άλλιώτικα παρά σάν έμμεση ή άκόμα καί άμεση αναγνώριση» (άκουσον, άκουσον!) «του νόμου τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους. Δέν ξέρω άλλο σημείο όπου ό Μάρξ νά μιλάει άνοιχτά γιά τό τελευταίο αυτό ζήτημα» (I, 14). Ό κ. Μπουλγκάκοφ, σάν πρώην μαρξιστής, «δέν ξέρει» ότι ό Μάρξ χαρακτήρισε άνοιχτά τελείως λαθεμένο τον ισχυρισμό των Ουέστ, Μάλθους καί Ρικάρντο, πώς δήθεν ή διαφορική γαιοπρόσοδος προϋποθέτει πέραςμα στά χειρότερα έδάφη είτε μειωνόμενη γονιμότητα του έδάφους *. «Δέν ξέρει» ότι ό Μάρξ δεκάδες φορές σέ όλη τή λεπτομερειακή του ανάλυση τής γαιοπροσόδου δείχνει ότι θεωρεϊ τή μειωνόμενη καί αύξανόμενη αποδοτικότητα των συμπληρωματικών δαπανών κεφαλαίου σάν περιπτώσεις στον ίδιο απολύτως βαθμό πιθανές!

II

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΑΙΟΠΡΟΣΟΔΟΥ

Ό κ. Μπουλγκάκοφ δέν κατάλαβε καθόλου τή θεωρία τής γαιοπροσόδου του Μάρξ. Είναι σίγουρος πώς κάνει σκόνη αυτή τή θεωρία μέ τις παρακάτω δυό αντιρήσεις: 1) Κατά τον Μάρξ, τό γεωργικό κεφάλαιο συμμετέχει στό προτσές τής εξίσωσης του ποσοστού κέρδους, κι έτσι ή γαιοπρόσοδος δημιουργεϊται από τό πρόσθετο κέρδος, πού ξεπερνάει τό μέσο ποσοστό κέρδους. Κατά τή γνώμη του κ. Μπουλγκάκοφ, αυτή ή άποψη δέν

* Αυτή τή λαθεμένη υπόθεση τής κλασικής οίκονομίας πού ανασκευάστηκε από τον Μάρξ, τή δανείστηκε, έννοεϊται, χωρίς κριτική καί ό «κριτικός» κ. Μπουλγκάκοφ, ακολουθώντας τον δάσκαλό του Μπρεντάνο. «Όρος γιά τή δημιουργία τής γαιοπροσόδου, — γράφει ό κ. Μπουλγκάκοφ, — είναι ό νόμος τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους. . .» (I, 90). «. . . Η άγγλική γαιοπρόσοδος. . . κάνει στην πράξη διάκριση ανάμεσα στις διαδοχικές δαπάνες κεφαλαίων μέ διαφορετική, γενικά φθίνουσα αποδοτικότητα» (I, 130).

είναι σωστή, γιατί τό μονοπώλιο τῆς γαιοκτησίας ἀποκλείει τόν ἐλεύθερο συναγωνισμό πού εἶναι ἀπαραίτητος γιά τό προτσές τῆς ἐξίσωσης τοῦ ποσοστοῦ κέρδους. Τό γεωργικό κεφάλαιο δέ συμμετέχει στό προτσές τῆς ἐξίσωσης τοῦ ποσοστοῦ κέρδους.

2) Ἡ ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιά εἰδική περίπτωση τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου, καί δέν εἶναι σωστό νά κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα σ' αὐτήν καί στή διαφορικὴ γαιοπρόσοδο. Ἡ διάκριση αὐτὴ βασίζεται σέ μιά ἐντελῶς αὐθαίρετη διττὴ ἐρμηνεία ἐνός καί τοῦ ἴδιου πράγματος — τῆς μονοπωλιακῆς κατοχῆς ἐνός ἀπὸ τοὺς συντελεστές τῆς παραγωγῆς. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι τόσο σίγουρος ὅτι τὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι συντριπτικά, πού δέν μπορεῖ νά κρατηθεῖ ἀπὸ τό νά ἐκτοξεύσει ὀλόκληρο χεῖμαρρο ἀπὸ τσουχτερὰ λόγια ἐνάντια στὸν Μάρξ: *petitio principii* *, κάθε ἄλλο παρά μαρξισμός, λογικός φετιχισμός, χάσιμο ἀπὸ τὸν Μάρξ τῆς ἐλευθερίας πνευματικοῦ φτερουγίσματος κτλ. Καί ὅμως καί τὰ δύο του ἐπιχειρήματα βασίζονται σ' ἓνα πολὺ χοντροκομμένο λάθος. Ἡ ἴδια μονομερὴς ἀπλοποίηση πού ἔσπρωξε τὸν κ. Μπουλγκάκοφ ν' ἀναγάγει μιά ἀπὸ τίς πιθανές περιπτώσεις (τὴ μείωση τῆς ἀποδοτικότητας τῶν συμπληρωματικῶν δαπανῶν κεφαλαίου) σέ καθολικὸ νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους, τὸν ὀδηγεῖ, στό δοσμένο πρόβλημα, στό σημεῖο νά ἐνεργεῖ ἄκριτα σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἔννοια «μονοπώλιο», ἀνάγοντας αὐτὴ τὴν ἔννοια σέ κάτι πάλι τό καθολικὸ στό εἶδος του, καί νά μπερδεύει συνάμα τίς συνέπειες, πού στίς συνθήκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ὀργάνωσης τῆς γεωργίας ἀπορέουν, ἀπὸ τό ἓνα μέρος, ἀπὸ τό περιορισμένο τῆς γῆς, καί ἀπὸ τό ἄλλο, ἀπὸ τό γεγονὸς ὅτι ἡ γῆ εἶναι ἀτομικὴ ἰδιοκτησία. Αὐτὰ ὅμως εἶναι δύο διαφορετικὰ πράγματα. Ἄς διευκρινίσουμε αὐτό τό ζήτημα.

«Ὅρος γιά τὴν ἐμφάνιση τῆς γαιοπροσόδου, χωρίς νά εἶναι καί πηγὴ τῆς ἐμφάνισής της, — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — εἶναι τό ἴδιο πράγμα πού προκάλεσε καί τὴ δυνατότητα μονοπωλησιᾶς τῆς γῆς, δηλαδή τό περιορισμένο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γῆς καί ἡ ἀπεριόριστα αὐξανόμενη ἀνάγκη πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ παραγωγικὲς δυνάμεις» (I, 90). Ἀντί: «τό περιορισμένο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γῆς», θά ἔπρεπε νά πεῖ: «τό περιορισμένο τῆς γῆς». (Τό περιορισμένο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γῆς ἀνάγεται, ὅπως δείξαμε κιόλας, στὸν «περιο-

* — ἐπιχείρημα πού στηρίζεται σέ συμπέρασμα ἀπὸ μιά θέση πού χρειάζεται πρῶτα ἢ ἴδια ν' ἀποδειχθεῖ. Ἡ Σύντ.

ρισμένο χαρακτήρα» τοῦ δοσμένου ἐπιπέδου τεχνικῆς, τῆς δοσμένης κατάστασης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων). Στίς συνθήκες τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος τό περιορισμένο τῆς γῆς προϋποθέτει πραγματικά τή μονοπώληση τῆς γῆς, ἀλλά τῆς γῆς σάν ἀντικειμένου οἰκονομίας, καί ὄχι σάν ἀντικειμένου τοῦ δικαιώματος ἰδιοχτησίας. Ἡ προϋπόθεση ὅτι ἡ γεωργία εἶναι ὁργανωμένη κατά κεφαλαιοκρατικό τρόπο περικλείει ἀπαραίτητα τήν προϋπόθεση ὅτι ὅλη ἡ γῆ κατέχεται ἀπό διάφορα ἰδιωτικά νοικοκυριά, δέν περικλείει ὅμως καθόλου τήν προϋπόθεση ὅτι ὅλη ἡ γῆ εἶναι ἀτομική ἰδιοχτησία αὐτῶν τῶν νοικοκυρέων ἢ ἄλλων προσώπων ἢ ἀτομική ἰδιοχτησία γενικά. Τό μονοπώλιο τῆς κατοχῆς γῆς μέ βάση τό δικαίωμα ἰδιοχτησίας καί τό μονοπώλιο τῆς ὁργάνωσης νοικοκυριοῦ πάνω στή γῆ, εἶναι δύο ἐντελῶς διαφορετικά πράγματα ὄχι μόνο λογικά, ἀλλά καί ἱστορικά. Λογικά μπορούμε πολύ θαυμάσια νά φανταστοῦμε μιά καθαρά κεφαλαιοκρατική ὁργάνωση τῆς γεωργίας, ὅπου νά λείπει ἐντελῶς ἡ ἀτομική ἰδιοχτησία τῆς γῆς, ὅπου ἡ γῆ νά εἶναι ἰδιοχτησία τοῦ κράτους ἢ τῶν κοινοτήτων κτλ. Καί πραγματικά διαπιστώνουμε πῶς σ' ὅλες τίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες ὅλη ἡ γῆ κατέχεται ἀπό διάφορα ἀτομικά νοικοκυριά, ὅμως τά νοικοκυριά αὐτά δέν ἐκμεταλλεύονται μόνο τή δική τους γῆ, ἀλλά καί γῆ πού μισθώνουν ἀπό τοὺς ἀτομικοὺς ἰδιοχτῆτες, καί κρατική γῆ, καί γῆ τῶν κοινοτήτων⁶⁸ (λχ. στή Ρωσία, ὅπου ἐπικεφαλῆς τῶν ἀτομικῶν νοικοκυριῶν στήν ἀγροτική κοινοτική γῆ βρίσκονται, ὅπως εἶναι γνωστό, κεφαλαιοκρατικά ἀγροτικά νοικοκυριά). Καί ὁ Μάρξ δέν κάνει τοῦ κάκου ἀπό τήν ἀρχή ἀκόμα τῆς ἀνάλυσής του γιά τήν γαιοπρόσοδο τήν παρατήρηση, ὅτι ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς βρίσκει (καί ὑποτάσσει) τίς πιό διαφορετικές μορφές ἰδιοχτησίας γῆς, ἀπό τήν ἰδιοχτησία τῶν κλάν⁶⁹ καί τή φεουδαρχική ἰδιοχτησία ὡς τήν ἰδιοχτησία τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων.

Ἔτσι λοιπόν, τό περιορισμένο τῆς γῆς προϋποθέτει ἀναπόφευχτα μόνο τή μονοπώληση τῆς ὁργάνωσης νοικοκυριοῦ πάνω στή γῆ (στίς συνθήκες κυριαρχίας τοῦ καπιταλισμοῦ). Καί τώρα προβάλλει τό ἐρώτημα: ποιές εἶναι οἱ ἀναγκαῖες συνέπειες αὐτῆς τῆς μονοπώλησης σέ σχέση μέ τό ζήτημα τῆς γαιοπρόσοδου; Τό περιορισμένο τῆς γῆς ἔχει συνέπεια ὅτι τήν τιμή τῶν σιτηρῶν τήν καθορίζουν οἱ ὅροι παραγωγῆς ὄχι στό κομμάτι γῆς μέσης ποιότητας, μά στή χειρότερη καλλιεργούμενη γῆ. Αὐτή ἡ τιμή τῶν σιτηρῶν δίνει στόν φέρμερ (= κεφαλαιοκράτη ἐπιχειρηματία στή γεωργία) ἓνα ποσό πού καλύπτει τά ἐξοδα παραγω-

γῆς καί τοῦ ἐξασφαλίζει ἓνα μέσο κέρδος γιά τό κεφάλαιό του. Ὁ φέρμερ πού ἔχει τήν καλύτερη γῆ παίρνει ἓνα πρόσθετο κέρδος πού ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τή διαφορική γαιοπρόσοδο. Τό ζήτημα ἂν ὑπάρχει ἀτομική ἰδιοχτησία γῆς δέν ἔχει καμιά ἀπολύτως σχέση μέ τό ζήτημα τοῦ σχηματισμοῦ τῆς διαφορικῆς γαιοπρόσόδου, πού εἶναι ἀναπόφευχτη στήν κεφαλαιοκρατική γεωργία, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν ἡ γῆ εἶναι κοινοτική, κρατική ἢ ἀδέσποτη. Τό μοναδικό ἐπακόλουθο τοῦ περιορισμένου τῆς γῆς στίς συνθήκες τοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι ὁ σχηματισμός τῆς διαφορικῆς γαιοπρόσόδου, λόγω τῆς διαφορετικῆς ἀποδοτικότητας τῶν διάφορων δαπανῶν κεφαλαίου. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βλέπει ἓνα δεύτερο ἐπακόλουθο στό ὅτι στή γεωργία ἀποκλείεται ἡ ἐλευθερία συναγωνισμοῦ, καί ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἔλλειψη αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας ἐμποδίζει τό γεωργικό κεφάλαιο νά συμμετέχει στό σχηματισμό τοῦ μέσου κέρδους. Ἐδῶ ἔχουμε μιά φανερή σύγχυση ἀνάμεσα στό ζήτημα τῆς ὀργάνωσης νοικοκυριοῦ πάνω στή γῆ καί στό ζήτημα τοῦ δικαιώματος ἰδιοχτησίας τῆς γῆς. Ἀπό τό περιορισμένο τῆς γῆς (ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀτομική ἰδιοχτησία γῆς) τό μόνο πού ἀπορέει λογικά εἶναι πῶς ὅλη ἡ γῆ θά εἶναι κατειλημμένη ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες-φέρμερς, δέν ἀπορέει ὅμως καθόλου ἡ ἀνάγκη ὁποίωνδήποτε περιορισμῶν τῆς ἐλευθερίας τοῦ συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς φέρμερς. Τό περιορισμένο τῆς γῆς εἶναι γενικό φαινόμενο, πού βάζει ἀναπόφευχτα τή σφραγίδα του σέ κάθε κεφαλαιοκρατική γεωργία. Τό ὅτι αὐτό τό μέρδεμα αὐτῶν τῶν διαφορετικῶν πραγμάτων δέ στέκει ἀπό λογική ἄποψη ἐπιβεβαιώνεται ἐξόφθαλμα καί ἀπό τήν ἱστορία. Καί δέ μιλάμε καθόλου γιά τήν Ἀγγλία: ἐκεῖ ὁ χωρισμός τῆς γαιοχτησίας ἀπό τό γεωργικό νοικοκυριό εἶναι ὀλοφάνερος, ἡ ἐλευθερία συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα στούς φέρμερς εἶναι σχεδόν ἀπεριόριστη, καί ἡ τοποθέτηση στήν ἀγροτική οἰκονομία κεφαλαίων σχηματισμένων στό ἐμπόριο καί στή βιομηχανία συντελοῦνταν καί συντελεῖται σέ πολύ μεγάλες διαστάσεις. Ἀλλά καί σ' ὅλες τίς ὑπόλοιπες κεφαλαιοκρατικές χώρες συντελεῖται (παρά τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ πού, ἀκολουθώντας τόν Στροῦβε, τοῦ κάκου προσπαθεῖ νά παροῦσιάσει τήν «ἀγγλική» γαιοπρόσοδο σάν κάτι τό τελείως ξεχωριστό) τό ἴδιο ἀκριβῶς προτσές χωρισμοῦ τῆς γαιοχτησίας ἀπό τό γεωργικό νοικοκυριό — μέ τή διαφορά ὅτι γίνεται μέ τίς πιό διαφορετικές μορφές (νοίκιασμα, ὑποθήκη⁷⁰). Ὅταν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέ βλέπει αὐτό τό προτσές (πού ὁ Μάρξ τό ὑπογραμμίζει ἔντονα), μπορούμε νά ποῦμε πῶς δέ βλέπει τόν ἐλέφαντα. Σ' ὅλες τίς εὐ-

ρωπαϊκές χώρες, μετά τήν πτώση τῆς δουλοπαροικίας, παρατηροῦμε κατάρρευση τοῦ φεουδαρχικοῦ χαρακτήρα τῆς γαιοκτησίας, ἐλεύθερη μεταβίβαση τῆς γαιοκτησίας, τοποθετήσεις ἐμποροβιομηχανικοῦ κεφαλαίου στήν ἀγροτική οἰκονομία, αὔξηση τῆς ἐκμίσθωσης τῆς γῆς καί τῶν ἐνυπόθηκων χρεῶν. Καί στή Ρωσία, παρά τό γεγονός ὅτι ὑπάρχουν μεγαλύτερα ὑπολείμματα δουλοπαροικίας, βλέπουμε μετά τή μεταρύθμιση νά παρουσιάζεται μία ἐντατική ἀγορά γῆς ἀπομέρους τῶν ἀγροτῶν, τῶν ραζνοτσίντσι καί τῶν ἐμπόρων, βλέπουμε ν' ἀναπτύσσεται ἡ ἐκμίσθωση ιδιόκτητης, κρατικῆς καί κοινοτικῆς γῆς κτλ. κτλ. Τί δείχνουν ὅλα αὐτά τά φαινόμενα; Τή δημιουργία ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ στή γεωργία — παρά τό μονοπώλιο τῆς ιδιοκτησίας γῆς καί παρ' ὅλες τίς ἀπείρως ποικίλες μορφές αὐτῆς τῆς ιδιοκτησίας. Σήμερα σ' ὅλες τίς κεφαλαιοκρατικές χώρες κάθε κάτοχος κεφαλαίου·μπορεῖ μέ τήν ἴδια εὐκολία, ἢ σχεδόν μέ τήν ἴδια εὐκολία, νά τοποθετήσῃ αὐτό τό κεφάλαιο στήν ἀγροτική οἰκονομία (ἀγοράζοντας ἢ μισθώνοντας γῆ), ὅπως ἀκριβῶς σ' ὅποιονδήποτε κλάδο τοῦ ἐμπορίου ἢ τῆς βιομηχανίας.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, προβάλλοντας ἐπιχειρήματα ἐνάντια στή μαρξιστική θεωρία τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου ἰσχυρίζεται ὅτι «ὅλες αὐτές οἱ διαφορές (οἱ διαφορές στούς ὅρους παραγωγῆς τῶν γεωργικῶν προϊόντων) εἶναι ἀντιφατικές καί *μποροῦν*» (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας) «νά ἀλληλοεκμηδενιστοῦν, — ἡ ἀπόσταση, ὅπως ἔδειξε κιόλας ὁ Ροντμπέρτους, μπορεῖ νά ἐξουδετερωθεῖ ἀπό τή γονιμότητα, ἡ δέ διαφορετική γονιμότητα μπορεῖ νά ἐξουδετερωθεῖ ἀπό μία πιο ἐντατική παραγωγή σέ κομμάτια μεγαλύτερης γονιμότητας» (I, 81). Κρίμα μόνο πού ὁ αὐστηρός μας ἐπιστήμονας ξεχνᾷ ὅτι ὁ Μάρξ σημείωσε αὐτό τό γεγονός καί ὅτι μπόρεσε νά τό ἐκτιμήσῃ ὄχι τόσο μονόπλευρα. «Εἶναι φανερό, — γράφει ὁ Μάρξ, — ὅτι αὐτές οἱ δύο διαφορετικές βάσεις τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου, ἡ γονιμότητα καί ἡ θέση» (τῶν κομματιῶν γῆς) «μποροῦν νά ἐπιδράσουν κατ' ἀντίστροφη ἔννοια. Ἐνα κομμάτι γῆς μπορεῖ νά ἔχει καλή θέση καί πολύ μικρή γονιμότητα, καί ἀντίστροφα. Τό περιστατικό αὐτό εἶναι σπουδαῖο, ἐπειδή μᾶς ἐξηγεῖ, γιατί μέ τό ξεχέρσωμα τῆς γῆς μιᾶς δοσμένης χώρας τό πέρασμα μπορεῖ νά γίνεται ἐξίσου ἀπό καλύτερο ἔδαφος σέ χειρότερο, ὅπως καί ἀντίστροφα. Τέλος, εἶναι φανερό, ὅτι ἡ πρόοδος τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς δρᾷ γενικά, ἀπό τό ἕνα μέρος, ἰσοπεδωτικά πάνω στή θέση» (τῶν κομματιῶν γῆς) «σάν βάση τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου, δημιουργώντας τοπικές ἀγορές, κάνοντας εὐνοϊκή τή θέση μέ

τήν κατασκευή δρόμων επικοινωνίας· καί, από τό ἄλλο μέρος, μεγαλώνει τίς διαφορές στήν τοποθεσία τῶν κομματιῶν γῆς τόσο μέσω τοῦ χωρισμοῦ τῆς γεωργίας ἀπό τή βιομηχανία ὅσο καί μέσω τοῦ σχηματισμοῦ μεγάλων κέντρων παραγωγῆς παράλληλα μέ τήν ἀντίθετη πλευρά αὐτοῦ τοῦ φαινομένου: μέ τό μέγαλωμα τῆς σχετικῆς ἀπομόνωσης τοῦ χωριοῦ» (relative Verein-samung des Landes) («Das Kapital», III, 2, 190)⁷¹. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐπαναλαμβάνει μέ θριαμβευτικό ὕφος τήν ἀπό πολύ παλιά γνωστή ὑπόδειξη γιά τή δυνατότητα ἀμοιβαίας ἐξουδετέρωσης τῶν διαφορῶν, ὁ Μάρξ προχωρεῖ *παραπέρα*, θέτοντας τό ζήτημα τῆς μετατροπῆς αὐτῆς τῆς δυνατότητας σέ πραγματικότητα καί δείχνει ὅτι παράλληλα μέ τίς ἰσοπεδωτικές ἐπιδράσεις παρατηροῦνται καί διαφοροποιητικές ἐπιδράσεις. Τό τελικό ἀποτέλεσμα πού ἔχουν αὐτές οἱ ἀμοιβαῖα ἀντιφατικές ἐπιδράσεις εἶναι, ὅπως ξέρεи ὁ καθένας, ὅτι σ' ὅλες τίς χῶρες καί παντοῦ *ὑπάρχουν* τεράστιες διαφορές ἀνάμεσα στά διάφορα κομμάτια γῆς ὡς πρός τή γονιμότητα καί τή θέση τους. Ἡ ἀντίρρηση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ δείχνει ἀπλῶς ὅτι δέ βάθυνε καθόλου στίς παρατηρήσεις του.

Ἡ ἔννοια τῆς τελευταίας, τῆς λιγότερο ἀποδοτικῆς δαπάνης ἐργασίας καί κεφαλαίου, — συνεχίζει τίς ἀντιρήσεις του ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — «χρησιμοποιεῖται ἐξίσου ἄκριτα καί ἀπό τόν Ρικάρντο καί ἀπό τόν Μάρξ. Δέν εἶναι δύσκολο νά διαπιστώσουμε τί στοιχεῖο αὐθαιρεσίας εἰσάγεται μέ τή χρησιμοποίηση αὐτῆς τῆς ἔννοιας: ἄς ὑποθέσουμε ὅτι στή γῆ *ξοδεύονται* 10α κεφάλαια, καί κάθε ἐπόμενο *a* χαρακτηρίζεται ἀπό φθίνουσα ἀποδοτικότητα· τό συνολικό προϊόν τοῦ ἐδάφους θά εἶναι *A*. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἡ μέση ἀποδοτικότητα τοῦ κάθε *a* θά ἰσοδυναμεῖ μέ $A/10$, καί ἡ τιμή, ἂν πάρουμε ὅλο τό κεφάλαιο σάν ἑνιαῖο σύνολο, θά καθορίζεται ἀπ' αὐτήν ἀκριβῶς τή μέση ἀποδοτικότητά του» (I, 82). Εἶναι ὀλοφάνερο — θ' ἀπαντήσουμε ἐμεῖς — ὅτι τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ μέ τίς πομπώδεις φράσεις του γιά τό «περιορισμένο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γῆς» τοῦ *ξέφυγε* μιά *λεπτομέρεια*: τό περιορισμένο τῆς γῆς. Τό περιορισμένο τῆς γῆς δημιουργεῖ — ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό ὁποιοδήποτε εἶδος *ιδιοχτησίας* στή γῆ — ὀρισμένο εἶδος μονοπωλίου, καί συγκεκριμένα: μιά καί ὅλη ἡ γῆ εἶναι κατειλημμένη ἀπό *φέρμερς*, μιά καί ὑπάρχει ζήτηση γιά ὅλα τά σιτηρά πού παράγονται σ' ὅλα τά κομμάτια γῆς, καί στά πιό χειρότερα καί στά πιό ἀπομακρυσμένα ἀπό τήν ἀγορά, εἶναι φανερό ὅτι ἡ τιμή τῶν σιτηρῶν θά καθορίζεται ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς στά χει-

ρότερα κομμάτια γῆς (ἢ ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς μέ τήν τελευταία, λιγότερο ἀποδοτική δαπάνη κεφαλαίου). Ἡ «μέση ἀποδοτικότητα» τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι μιά κενή ἀριθμητική ἄσκηση, ἐπειδή τό περιορισμένο τῆς γῆς ἐμποδίζει τόν πραγματικό σχηματισμό μιᾶς τέτοιας μέσης ἀποδοτικότητας. Γιά νά σχηματιστεῖ αὕτη ἡ «μέση ἀποδοτικότητα» καί νά καθορίσει τίς τιμές, εἶναι ἀπαραίτητο ὁ κάθε κεφαλαιοκράτης νά μπορεῖ ὄχι μόνο νά τοποθετεῖ, γενικά, κεφάλαια στή γεωργία (ὅσο γι' αὐτό στή γεωργία κυριαρχεῖ, ὅπως εἶπαμε, ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός), ἀλλά ἐπίσης ὁ κάθε κεφαλαιοκράτης νά μπορεῖ νά ἰδρύει πάντα — πάνω ἀπό τόν ἀριθμό τῶν γεωργικῶν ἐπιχειρήσεων πού ὑπάρχουν — νέες γεωργικές ἐπιχειρήσεις. Ἄν ἦταν ἔτσι, τότε δέ θά ὑπῆρχε καμιά διαφορά ἀνάμεσα στή γεωργία καί στή βιομηχανία, τότε δέ θά μπορούσε νά προκύψει καμιά γαιοπρόσοδος. Μά ἀκριβῶς τό περιορισμένο τῆς γῆς κάνει ὥστε νά μή εἶναι ἔτσι.

Πᾶμε παρακάτω. Ὡς τώρα μέ τούς συλλογισμούς πού κάναμε ἀφήσαμε τελείως κατά μέρος τό ζήτημα τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς· εἶδαμε ὅτι μιά τέτοια διαδικασία εἶναι ὑποχρεωτική τόσο ἀπό τήν ἄποψη τῆς λογικῆς ὅσο καί ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἱστορικῶν δεδομένων, πού μαρτυροῦν πώς ἡ κεφαλαιοκρατική γεωργία ἐμφανίζεται καί ἀναπτύσσεται κάτω ἀπό κάθε μορφή γαιοκτησίας. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι ἰσχύει ὁ νέος αὐτός ὅρος. Ἄς δεχτοῦμε ὅτι ὅλη ἡ γῆ εἶναι ἀτομική ἰδιοκτησία. Τί ἐπίδραση θά ἔχει τό γεγονός αὐτό πάνω στή γαιοπρόσοδο; Τή διαφορική γαιοπρόσοδο θά τήν πάρει ἀπό τόν φέρμερ ὁ γαιοκτήτης, μέ βάση τό δικαίωμά του ἰδιοκτησίας· μιά καί ἡ διαφορική γαιοπρόσοδος εἶναι τό ἐπιπλέον κέρδος πάνω ἀπό τό κανονικό, ἀπό τό μέσο κέρδος στό κεφάλαιο, καί μιά πού στήν ἀγροτική οἰκονομία ὑπάρχει (respectively* δημιουργεῖται ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική ἐξέλιξη) ἐλεύθερος συναγωνισμός μέ τήν ἔννοια τῆς ἐλεύθερης τοποθέτησης κεφαλαίων στή γεωργία, ὁ γαιοκτήτης πάντα θά βρίσκει ἕναν φέρμερ, πού νά ἱκανοποιεῖται ἀπό τό μέσο κέρδος καί πού νά δίνει σ' αὐτόν, τό γαιοκτήτη, τό ὑπερκέρδος. Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στή γῆ δέ δημιουργεῖ τή διαφορική γαιοπρόσοδο, παρά μόνο τή μετατοπίζει ἀπό τά χέρια τοῦ φέρμερ στά χέρια τοῦ ἰδιοκτήτη τῆς γῆς. Μήπως περιορίζεται μόνο σ' αὐτό ἡ ἐπίδραση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας γῆς; Μποροῦμε νά κάνουμε τήν ὑπόθεση πώς ὁ γαιοκτήτης θά ἐπιτρέπει στόν φέρμερ νά

* — ἢ. Ἡ Σύντ.

ἐκμεταλλεύεται δωρεάν τή γῇ πού εἶναι χειρότερης ποιότητας καί βρίσκεται στή χειρότερη ἀπ' ὅλες θέση καί πού δέ δίνει παρά μόνο μέσο κέρδος στό κεφάλαιο; Ὁχι, φυσικά. Ἡ γαιοχτησία εἶναι μονοπώλιο καί πάνω στή βάση αὐτοῦ τοῦ μονοπωλίου ὁ γαιοχτήτης θά ζητήσῃ ἀπό τόν φέρμερ νά τοῦ πληρώνῃ καί γι' αὐτή τή γῇ. Ἡ πληρωμή αὐτή εἶναι ἡ ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος, πού δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τή διαφορετική ἀποδοτικότητα τῶν διάφορων τοποθετήσεων κεφαλαίου καί πού πηγάζει ἀπό τήν ἀτομική ἰδιοχτησία γῆς. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, κατηγορώντας τόν Μάρξ γιά αὐθαίρετη διττή ἐρμηνεία ενός καί τοῦ ἴδιου μονοπωλίου, δέν ἔκανε τόν κόπο νά σκεφεῖ ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε πραγματικά μέ διττό μονοπώλιο· πρῶτο, ἔχουμε μονοπώλιο τῆς (κεφαλαιοκρατικῆς) ἐπιχείρησης πάνω στή γῇ. Τό μονοπώλιο αὐτό πηγάζει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ γῇ εἶναι περιορισμένη, πράγμα πού ἀποτελεῖ ἀναγκαιότητα σέ κάθε κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Αὐτό τό μονοπώλιο ἔχει σάν συνέπεια ὅτι ἡ τιμή τῶν σιτηρῶν καθορίζεται ἀπό τούς ὅρους παραγωγῆς στή χειρότερη γῇ, ἐνῶ τό ἐπιπλέον κέρδος, τό ὑπερκέρδος, πού προέρχεται ἀπό τήν τοποθέτηση κεφαλαίων στήν καλύτερη γῇ ἢ ἀπό τήν πιό ἀποδοτική τοποθέτηση κεφαλαίων, ἀποτελεῖ τή διαφορική γαιοπρόσοδο. Αὐτή ἡ γαιοπρόσοδος δημιουργεῖται ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀτομική ἰδιοχτησία στή γῇ, πού ἀπλῶς καί μόνο δίνει τή δυνατότητα στό γαιοχτήτη ν' ἀποσπᾷ τή γαιοπρόσοδο ἀπό τόν φέρμερ. Δεύτερο, ἔχουμε μονοπώλιο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας γῆς. Αὐτό τό μονοπώλιο δέν εἶναι ἀδιάσπαστα* συνδεμένο οὔτε λογικά οὔτε ἱστορικά μέ τό προηγούμενο. Αὐτό τό μονοπώλιο δέν εἶναι καθόλου ἀναγκαῖο στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία καί στήν κεφαλαιοκρατική ὁργάνωση τῆς γεωργίας. Ἀπό τό ἓνα μέρος, μπορούμε πολύ θαυμάσια νά φανταστοῦμε μιά κεφαλαιοκρατική γεωργία χωρίς ἀτομική ἰδιοχτησία γῆς, καί πολλοί συνεπεῖς ἀστοί οἰκονομολόγοι ζήτησαν τήν ἐθνικοποίηση τῆς γῆς. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, καί στήν πραγματικότητα ἐπίσης συναντοῦμε κεφαλαιοκρατική ὁργάνωση τῆς γεωργίας, χωρίς νά ὑπάρχει ἀτομική ἰδιοχτησία γῆς, ὅπως λχ. στήν κρατική καί κοινοτική γῇ. Γι' αὐτό εἶναι ἀπόλυτη

* Δέν εἶναι καθόλου ἀνάγκη νά θυμίσουμε στόν ἀναγνώστη ὅτι ἐδῶ, ὅπου ἔχουμε νά κάνουμε μέ τή γενική θεωρία τῆς γαιοπρόσοδος καί μέ τήν κεφαλαιοκρατική ὁργάνωση τῆς γεωργίας, ἀφήνουμε κατά μέρος τέτοια ζητήματα, ὅπως ἡ ἀρχαιότητα καί ἡ διάδοση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας γῆς, ἢ ἡ ὑπονόμευση τοῦ τελευταίου αὐτοῦ μονοπωλίου καί ἐνμέρει καί τῶν δύο μορφῶν του ἀπό τόν ὑπερπόντιο συναγωνισμό κτλ.

ανάγκη νά κάνουμε διάκριση ανάμεσα στά δύο αὐτά εἶδη μονοπωλίων, καί, ἐπομένως, εἶναι ἀνάγκη παράλληλα μέ τή διαφορετική γαιοπρόσοδο νά δεχτοῦμε καί τήν ὑπαρξη τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου, πού τή γεννάει ἡ ἀτομική ἰδιοχτησία γῆς *.

Τή δυνατότητα νά βγαίνει ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος ἀπό τήν ὑπεραξία τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου ὁ Μάρξ τήν ἐξηγεῖ μέ τό ὅτι στή γεωργία ἡ ἀναλογία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου στή γενική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου εἶναι πάνω ἀπό τή μέση (μιά πέρα γιά πέρα φυσική προϋπόθεση, ὅταν παρθεῖ ὑπόψη ἡ ἀναμφισβήτητη καθυστέρηση τῆς γεωργικῆς τεχνικῆς σέ σχέση μέ τή βιομηχανική). Συνεπῶς, μία καί ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, ἡ ἀξία τῶν γεωργικῶν προϊόντων γενικά εἶναι ἀνώτερη ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς τους, καί ἡ ὑπεραξία ἀνώτερη ἀπό τό κέρδος. Στό μεταξύ τό μονοπώλιο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας γῆς ἐμποδίζει αὐτό τό πλεόνασμα νά μπεῖ ὁλόκληρο στό προτσές τῆς ἐξίσωσης τοῦ

* Στό δεύτερο μέρος τοῦ δεύτερου τόμου τοῦ βιβλίου «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας», («Theorien über den Mehrwert». II Band, II Theil), πού ἐκδόθηκε τό 1905, ὁ Μάρξ δίνει ἐξηγήσεις γιά τό ζήτημα τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου, ἐξηγήσεις πού ἐπιβεβαιώνουν τήν ὀρθότητα τῆς ἐρμηνείας μου (ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τίς δύο μορφές μονοπωλίου). Νά μερικές περικοπές ἀπό τόν Μάρξ, πού ἀναφέρονται σ' αὐτό τό ζήτημα: «Ἄν ἡ γῆ ἀποτελοῦσε στοιχεῖο ἀπεριόριστο ὄχι μόνο σέ σχέση πρός τό κεφάλαιο καί τόν πληθυσμό, ἀλλά καί οὐσιαστικά, δηλ. ἂν ἦταν „ἀπεριόριστη“, ὅπως „ὁ ἀέρας καί τό νερό“, ἂν ὑπῆρχε „σέ ἀπεριόριστη ποσότητα“ (περικοπές ἀπό τόν Ρικάρντο), τότε ἡ ἰδιοποίηση γῆς ἀπό ἓνα πρόσωπο δέ θά μπορούσε στήν πράξη καθόλου ν' ἀποκλείσει τήν ἰδιοποίηση γῆς ἀπό ἓνα ἄλλο πρόσωπο. Τότε δέ θά μπορούσε νά ὑπάρχει κανενός εἶδους ἀτομική ἰδιοχτησία γῆς (καί ὄχι μόνο ἀτομική, ἀλλά καί «κοινωνική» καί κρατική). Στήν περίπτωση αὐτή, ἂν ὅλη ἡ γῆ ἦταν ἐπίσης παντοῦ τῆς ἴδιας ποιότητας, δέ θά μπορούσε νά εἰσπράττεται γιά τή γῆ καμιά γαιοπρόσοδος. . . Ὅλη ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος βρίσκεται στά παρακάτω: ἂν σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο ἡ γῆ ὑπῆρχε ὅπως κάθε στοιχεῖο τῆς φύσης, τότε στόν τομέα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τό κεφάλαιο θά δροῦσε ἀκριβῶς κατά τόν ἴδιο τρόπο, ὅπως δρᾷ καί σέ κάθε ἄλλο τομέα τῆς βιομηχανίας. Τότε δέ θά ὑπῆρχε καμιά ἰδιοχτησία στή γῆ καί καμιά γαιοπρόσοδος. . . Ἀπεναντίας, ἂν ἡ γῆ 1) εἶναι περιορισμένη, 2) εἶναι κατειλημμένη μέ μορφή ἰδιοχτησίας, ἂν τό κεφάλαιο συναντᾷ, σάν ὄρο τῆς ἐμφάνισής του, τήν ἰδιοχτησία στή γῆ — κι αὐτό ἀκριβῶς συμβαίνει στίς χῶρες ὅπου ἀναπτύσσεται ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ἐνῶ στίς χῶρες, ὅπου προηγούμενα δέν ὑπῆρχε αὐτός ὁ ὄρος (ὅπως στήν παλιά Εὐρώπη), ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή δημιουργεῖ μόνη της αὐτούς τούς ὄρους, ὅπως πχ. στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες — τότε ἡ γῆ δέν ἀποτελεῖ γιά τό κεφάλαιο ἓνα στοιχειώδη προσιτό πεδίο δράσης. Γι' αὐτό ἡ ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό τή διαφορετική γαιοπρόσοδο» (σελ. 80, 81)⁷². Ὁ Μάρξ ξεχωρίζει ἐδῶ, κατά τόν πιό συγκεκριμένο τρόπο, τό γεγονός ὅτι ἡ γῆ εἶναι περιορισμένη καί τό γεγονός ὅτι ἡ γῆ κατέχεται μέ μορφή ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας. (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἔκδοση τοῦ 1908. Ἡ Σύντ.)

κέρδους, καί ἡ ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος προέρχεται ἀπ' αὐτό τό πλεόνασμα *.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι πολύ δυσανεσθημένος ἀπ' αὐτή τήν ἐξήγηση καί ἀναφωνεῖ: «Τί πράγμα εἶναι λοιπόν αὐτή ἡ ὑπεραξία πού μπορεῖ σάν τό ὕφασμα ἢ τό βαμβάκι ἢ ὁποιοδήποτε ἄλλο ἐμπόρευμα νά εἶναι ἀρκετή ἢ ὄχι γιά τήν κάλυψη τῆς ἐνδεχόμενης ζήτησης. Πρίν ἀπ' ὅλα ἡ ὑπεραξία δέν εἶναι πράγμα ὕλικο, εἶναι μιά ἔννοια πού χρησιμεύει γιά νά ἐκφράσει κανεῖς μιά καθορισμένη κοινωνική σχέση παραγωγῆς» (I, 105). Αὐτή ἡ ἀντιπαράθεση τοῦ «ὕλικου πράγματος» στήν «ἔννοια» ἀποτελεῖ φανερό δεῖγμα τοῦ σχολαστικισμοῦ, πού μέ τόσο ζῆλο τόν σερβίρουν σήμερα μέ τή μορφή «κριτικῆς». Τί σημασία θά μπορούσε νά ἔχει ἡ «ἔννοια» μέρος τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, ἂν σ' αὐτή τήν ἔννοια δέν ἀντιστοιχοῦσαν συγκεκριμένα «ὕλικά πράγματα»; Ἡ ὑπεραξία εἶναι τό χρηματικό ἰσοδύναμο τοῦ ὑπερπρόϊόντος πού ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα καθορισμένο μέρος ὕφασματος, βαμβακιοῦ, σταριοῦ καί ὅλων τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων. (Τή λέξη «καθορισμένο» δέν πρέπει, φυσικά, νά τήν καταλαβαίνουμε μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νά καθορίσει συγκεκριμένα αὐτό τό μέρος, μά μέ τήν ἔννοια ὅτι εἶναι γνωστοί οἱ ὅροι πού καθορίζουν σέ γενικές γραμμές τό μέγεθος αὐτοῦ τοῦ μέρους.) Στή γεωργία τό ὑπερπρόϊόν εἶναι μεγαλύτερο (σέ ἀναλογία πρὸς τό κεφάλαιο) παρά στοὺς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας, καί αὐτό τό πλεόνασμα (πού δέ συμμετέχει στήν ἐξί-

* Ἡ ἀσ. σημειωθεῖ ἀνάμεσα στ' ἄλλα. Θεωρήσαμε ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά σταθοῦμε πολύ λεπτομερειακά στή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Μάρξ, γιατί λαθεμένα τήν κατάλαβε καί ὁ κ. Π. Μάσλοφ («Ζίζν», 1901, τεῦχος 3 καί 4, «Γιά τό ἀγροτικό ζήτημα»). Ὁ κ. Π. Μάσλοφ θεωρώντας τή φθίνουσα ἀποδοτικότητα τῶν συμπληρωματικῶν δαπανῶν κεφαλαίου ἂν ὄχι νόμο, τό λιγότερο ἕνα «συνηθισμένο», καί θάλεγε κανεῖς, κανονικό φαινόμενο, συνδέει μέ τό φαινόμενο αὐτό τή διαφορική γαιοπρόσοδο καί ἀπορίπτει τή θεωρία τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου. Τό ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ κ. Π. Μάσλοφ περιέχει πολλές σωστές παρατηρήσεις κατὰ τῶν κριτικῶν, χάνει ὅμως σημαντικά, τόσο γιατί ἡ θεωρία τοῦ συγγραφέα, ὅπως ἀναφέραμε τώρα δά, εἶναι λαθεμένη (ὑποστηρίζοντας τό μαρξισμό, δέ φρόντισε νά καθορίσει μέ ἀκρίβεια τή διαφορά τῆς «δικῆς του» θεωρίας ἀπό τή θεωρία τοῦ Μάρξ), ὅσο καί γιατί ὑπάρχουν μιά σειρά ἀβασάνιστοι καί τελείως ἀβάσιμοι ἰσχυρισμοί, σάν κι αὐτοὺς λχ., ὅτι ὁ κ. Μπερντιάγεφ «ἀπαλλάσσεται τελείως ἀπό τήν ἐπιροή τῶν ἀστῶν συγγραφέων» καί διακρίνεται γιά τή «συνέπεια τῆς ταξικῆς του ἀποψης ὄχι ὅμως σέ βάρος τῆς ἀντικειμενικότητος», ὅτι «ἀπό πολλές ἀπόψεις ἡ ἀνάλυση πού ἔκανε ὁ Κάουτσκι, εἶναι σέ πολλά σημεία... μεροληπτική», ὅτι ὁ Κάουτσκι «δέν καθόρισε καθόλου πρὸς ποιά κατεύθυνση συντελεῖται ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων στή γεωργία» κτλ.

σωση τοῦ κέρδους, ἐπειδὴ ὑπάρχει τό μονοπώλιο ἰδιοκτησίας στή γῆ) μπορεῖ, φυσικά, «νά εἶναι ἄρκετό ἢ ὄχι γιά τήν κάλυψη τῆς ζήτησης» ἀπομέρους τοῦ μονοπωλητῆ γαιοκτήτη.

Μποροῦμε ν' ἀπαλλάξουμε τόν ἀναγνώστη ἀπό μία λεπτομερειακή ἔκθεση τῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου, πού ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ὅπως σεμνά παρατηρεῖ κι ὁ ἴδιος, τή δημιούργησε «μέ τίς δικές του δυνάμεις», «ἀκολουθώντας τό δικό του δρόμο» (I, 111). Εἶναι ἄρκετό νά κάνουμε μερικές παρατηρήσεις, γιά νά χαρακτηρίσουμε αὐτό τό προϊόν τῆς «τελευταίας, τῆς λιγότερο ἀποδοτικῆς δαπάνης» καθηγητικῆς «ἐργασίας». Ἡ «νέα» θεωρία τῆς γαιοπροσόδου σκαρώθηκε σύμφωνα μέ τήν παμπάλαιη συνταγή: «Μιά πού μπῆκες στό χορό, πρέπει νά χορέψεις». Μιά καί ὑπάρχει ἐλευθερία συναγωνισμοῦ, δέν πρέπει νά ὑπάρχει καί κανένας ἀπόλυτα περιορισμός αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας (παρόλο πού μία τέτοια ἀπόλυτη ἐλευθερία συναγωνισμοῦ δέν ὑπῆρχε ποτέ καί πουθενά). Μιά καί ὑπάρχει μονοπώλιο — περιττεύει κάθε συζήτηση. Ἡ γαιοπρόσοδος δέν προέρχεται σέ καμιά περίπτωση ἀπό τήν ὑπεραξία κι οὔτε ἀκόμα ἀπό τό γεωργικό προϊόν· προέρχεται ἀπό τό προϊόν τῆς μή γεωργικῆς ἐργασίας, εἶναι ἀπλούστατα δόσιμο, φόρος, κράτηση ἀπό ὀλόκληρη τήν κοινωνική παραγωγή, εἶναι γραμμάτιο τοῦ γαιοκτήτη. «Τό γεωργικό κεφάλαιο μέ τό κέρδος του καί ἡ γεωργική ἐργασία, γενικά ἡ γεωργία, σάν σφαίρα τοποθέτησης ἐργασίας καί κεφαλαίου ἀποτελοῦν ἔτσι ἓνα *status in statu* * στό κεφαλαιοκρατικό βασίλειο. . . ὅλοι (*sic!*) οἱ ὅρισμοί τοῦ κεφαλαίου, τῆς ὑπεραξίας, τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί τῆς ἀξίας γενικά, ἐφαρμοζόμενοι στή γεωργία ἀποδείχνονται πλασματικά μεγέθη» (I, 99).

Ἔτσι λοιπόν. Ἔτσι. Τώρα ὅλα εἶναι καθαρά: καί οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ μισθωτοί ἐργάτες στή γεωργία δέν εἶναι παρά πλασματικά μεγέθη. Ἄν ὅμως τυχαίνει νά μπερδεύεται τόσο πολύ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ὑπάρχουν ὥστόσο καί περιπτώσεις πού σκέφτεται ὄχι καί τόσο παράλογα. Δεκατέσσερες σελίδες παρακάτω διαβάζουμε: «Ἡ παραγωγή τῶν γεωργικῶν προϊόντων κοστίζει στήν κοινωνία μία ὀρισμένη ποσότητα ἐργασίας· αὕτη εἶναι ἡ ἀξία τους». Πολύ καλά. Ἄρα, καί οἱ «ὅρισμοί» τουλάχιστο τῆς ἀξίας δέν εἶναι τελείως πλασματικά μεγέθη. Παρακάτω: «Ἀφοῦ ἡ παραγωγή εἶναι ὁργανωμένη κεφαλαιοκρατικά καί ἐπικεφαλῆς τῆς παραγωγῆς βρίσκεται τό κεφάλαιο, ἡ τιμή τῶν σιτηρῶν θά καθορίζεται ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς, δηλ. θά ὑπολογίζεται ἡ

* — κράτος ἐν κράτει. Ἡ Σύντ.

ἀποδοτικότητα τῆς δοσμένης τοποθέτησης ἐργασίας καί κεφαλαίου σέ σύγκριση μέ τή μέση κοινωνική παραγωγικότητα». Θαυμάσια. ἜΑρα, καί οἱ «ὀρισμοί» κεφάλαιο, ὑπεραξία καί μεροκάματο δέν εἶναι τελείως πλασματικά μεγέθη. ἜΑρα, καί ἡ ἐλευθερία συναγωνισμοῦ (ἔστω καί ὄχι ἀπόλυτη) ὑπάρχει, γιατί χωρίς τό πέρασμα τοῦ κεφαλαίου ἀπό τή γεωργία στή βιομηχανία καί ἀντίστροφα θά ἦταν ἀδύνατο «νά ὑπολογίζεται ἡ παραγωγικότητα σέ σύγκριση μέ τή μέση κοινωνική παραγωγικότητα». Παρακάτω: «Χάρη ὅμως στό μονοπώλιο τῆς γῆς ἡ τιμή ξεπερνάει τήν ἀξία καί φτάνει ὥς τά ὅρια ἐκεῖνα πού ἐπιτρέπουν οἱ συνθήκες τῆς ἀγορᾶς». Ὑπέροχα. Ποῦ ὅμως εἶδε τέτοιο πράγμα ὁ κ. Μπουλγκάκοφ: νά ἐξαρτῶνται τό δόσιμο, ὁ φόρος, τό γραμμάτιο κτλ. ἀπό τίς συνθήκες τῆς ἀγορᾶς; ἜΑν χάρη στό μονοπώλιο ἡ τιμή ἀνεβαίνει ὥς τά ὅρια πού ἐπιτρέπουν οἱ συνθήκες τῆς ἀγορᾶς, τότε ὅλη ἡ διάκριση ἀνάμεσα στή «νέα» θεωρία τῆς γαιοπροσόδου καί στήν «παλιά» συνίσταται στό ὅτι ὁ συγγραφέας πού ἀκολουθεῖ τό «δικό του δρόμο» δέν κατάλαβε, ἀπό τό ἓνα μέρος, τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἐπίδραση πού ἔχει τό περιορισμένο τῆς γῆς καί στήν ἐπίδραση πού ἔχει ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στή γῆ, καί ἀπό τό ἄλλο, δέν κατάλαβε τή σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἔννοια «μονοπώλιο» καί στήν ἔννοια «τελευταία καί λιγότερο ἀποδοτική δαπάνη ἐργασίας καί κεφαλαίου». Μπορεῖ μήπως ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά νά μᾶς φανεῖ παράξενο τό ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἑφτά σελίδες παρακάτω (I, 120) ξεχνάει τελείως τή θεωρίαν «του» καί μιλάει γιά τόν «τρόπο τοῦ μοιράσματος αὐτοῦ τοῦ (γεωργικοῦ) προϊόντος ἀνάμεσα στό γαιοκτήτη, στόν κεφαλαιοκράτη φέρμερ καί στούς ἐργάτες γῆς»; Ἀλήθεια, λαμπρό φινάλε λαμπρῆς κριτικῆς! Θαυμάσιο πόρισμα τῆς νέας μπουλγκακοφικῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου, πού ἀπό τώρα πλουτίζει τήν ἐπιστήμη τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας!

III

ΟΙ ΜΗΧΑΝΕΣ ΣΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ἜΑς περάσουμε τώρα στή «θαυμάσια», κατά τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, ἐργασία τοῦ Χέρτζ («Die agrarischen Fragen im Verhältniss zum Sozialismus». Wien, 1899 *. Ρωσική μετάφραση

* — «Τά ἀγροτικά ζητήματα στή σύνδεσή τους μέ τό σοσιαλισμό». Βιέννη, 1899. Ἡ Σύντ.

τοῦ Α. Ἰλίνσκι, Πετρούπολη, 1900). Θά χρειαστεῖ ἄλλωστε, γιά ἓνα ὀρισμένο διάστημα, νά κάνουμε μαζί τήν ἀνάλυση τῶν παρόμοιων ἐπιχειρημάτων καί τῶν δυό αὐτῶν συγγραφέων.

Τό ζήτημα τῶν μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία, καί τό στενά συνδεμένο μ' αὐτό ζήτημα τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία προσφέρουν πολύ συχνά στούς «κριτικούς» τήν εὐκαιρία «νά ἀνασκευάσουν» τό μαρξισμό. Πιό κάτω θ' ἀναλύσουμε διεξοδικά ὀρισμένα λεπτομερειακά στοιχεῖα πού παραθέτουν αὐτοί οἱ κριτικοί, γιά τήν ὥρα ὅμως ἅς ἐξετάσουμε τούς γενικούς συλλογισμούς πού ἔχουν σχέση μ' αὐτό τό ζήτημα. Οἱ κριτικοί ἀφιερώνουν ὁλόκληρες σελίδες σέ πολύ λεπτομερειακούς συλλογισμούς γιά τό ὅτι ἡ χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν στή γεωργία συναντᾷ μεγαλύτερες δυσκολίες παρά στή βιομηχανία καί γι' αὐτό χρησιμοποιοῦνται λιγότερο καί ἔχουν μικρότερη σημασία. Ὅλα αὐτά εἶναι ἀναμφισβήτητα καί ἔχουν διαπιστωθεῖ πολύ συγκεκριμένα καί ἀπό τόν ἴδιο λχ. τόν Κάουτσκι, πού καί μόνο τό ὄνομά του κάνει τούς κ. κ. Μπουλγκάκοφ, Χέρτς καί Τσερνόφ νά γίνονται σχεδόν ἀκαταλόγιστοι. Αὐτό ὅμως τό ἀναμφισβήτητο γεγονός δέν ἀναιρεῖ καθόλου τό ὅτι καί στή γεωργία ἀναπτύσσεται γοργά ἡ χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν καί ἀσκεῖ ἰσχυρή μετασχηματιστική ἐπίδραση πάνω σ' αὐτήν. Οἱ κριτικοί μποροῦν ἀπλῶς «νά παρακάμπτουν» τό ἀναπόφευχτο αὐτό συμπέρασμα μέ βαθυστόχαστους συλλογισμούς σάν κι αὐτούς: ...«Τή γεωργία τή χαρακτηρίζει ἡ κυριαρχία τῆς φύσης στό προτσές τῆς παραγωγῆς καί ἡ ἀνελευθερία τῆς ἀνθρώπινης βούλησης» (Μπουλγκάκοφ, I, 43). . . «ἀντί τή μή σίγουρη καί μή ἀκριβολογημένη ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου, αὐτή» (ἡ μηχανή στή βιομηχανία) «ἐκπληρώνει μέ μαθηματική ἀκρίβεια τόσο τίς μικροσκοπικές ὅσο καί τίς κολοσσιαῖες ἐργασίες. Ἡ μηχανή δέν μπορεῖ νά κάνει τίποτα τό παρόμοιο (;) ὅσον ἀφορᾷ τήν παραγωγή γεωργικῶν προϊόντων, γιατί ὡς τά σήμερα τό ἐργαλεῖο αὐτό δέ βρίσκεται στά χέρια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά στά χέρια τῆς μάνας-φύσης. Αὐτό δέν εἶναι μεταφορά» (στό ἴδιο). Αὐτό πραγματικά δέν εἶναι μεταφορά, ἀλλ' ἀπλούστατα κενή φράση, γιατί ὁ καθένας ξέρει, ὅτι τό ἀτμοκίνητο ἀλέτρι, ἡ σπαρτική μηχανή, ἡ ἄλωνιστική μηχανή κτλ. *κάνουν* τή δουλειά *πιό* «σίγουρη καί ἀκριβολογημένη», καί, ἐπομένως, ὅταν λέει «τίποτα τό παρόμοιο» — σημαίνει πῶς λέει ἀνοησίες! Τό ἴδιο καί ὅταν λέει ὅτι ἡ μηχανή στή γεωργία «δέν μπορεῖ οὔτε στό ἐλάχιστο (sic!) νά ἐπαναστατικοποιήσῃ τήν παραγωγή» (Μπουλγκάκοφ, I, 43–44· παραθέτει, μάλιστα, ἀποσπάσματα ἀπό εἰδικούς στήν

παραγωγή γεωργικῶν μηχανῶν, πού μιλᾷν ὥστόσο μόνο γιά τή σχετική διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς γεωργικές μηχανές καί στίς μηχανές τῆς βιομηχανίας), ἥ ὅταν λέει ὅτι «ἡ μηχανή ὄχι μόνο δέν μπορεῖ ἐδῶ νά μετατρέψει τόν ἐργάτη σέ ἐξάρτημά της (;), ἀλλά ὁ ἐργάτης ἐξακολουθεῖ, ὅπως καί πρίν, νά παίζει τό ρόλο τοῦ καθοδηγητῆ τοῦ προτσές» (44) — λογουχάρη ὁ ἐργάτης πού τροφοδοτεῖ μέ δεμάτια τήν ἄλωνιστική μηχανή;

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ προσπαθεῖ νά μειώσει τήν ὑπεροχή τοῦ ἀτμοκίνητου ἀλετριοῦ ἐπικαλούμενος τόν Στοῦμπφε καί τόν Κοῦτσλεμπ (πού ἔγραψαν γιά τήν ἱκανότητα τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν νά συναγωνίζονται τά μεγάλα) σέ ἀντίθεση πρός τά πορίσματα τῶν εἰδικῶν στήν παραγωγή γεωργικῶν μηχανῶν καί τῶν εἰδικῶν γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία (Φιούλινγκ, Πέρελς), καί προβάλλει μάλιστα ἐπιχειρήματα σάν κι αὐτά, ὅτι γιά νά μπορεῖ νά γίνει τό ὄργωμα μέ ἀτμοκίνητο ἀλέτρι χρειάζεται εἰδικό ἔδαφος* καί «ἐξαιρετικά ἐκτεταμένα χτήματα» (κατά τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, αὐτό δέν ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα ἐνάντια στό μικρό νοικοκυριό, μά ἐπιχείρημα ἐνάντια στό ἀτμοκίνητο ἀλέτρι!), ὅτι ἡ δουλειά τοῦ ζώου εἶναι *φτηνότερη* ἀπό τή δουλειά τῆς μηχανῆς, ὅταν τό βάθος τῆς αὐλακιᾶς εἶναι 12 Ἴντζες κτλ. Μέ τέτοια ἐπιχειρήματα θά μποροῦσε νά γεμίσει κανεῖς τόμους ὀλόκληρους, χωρίς νά ἀναιρέσει καθόλου οὔτε τό γεγονός ὅτι τό ἀτμοκίνητο ἀλέτρι δίνει τή δυνατότητα γιά ἐξαιρετικά βαθύ ὄργωμα (πιό βαθύ καί ἀπό 12 Ἴντζες), οὔτε τό γεγονός ὅτι ἡ χρησιμοποίησή του ἀναπτύχθηκε μέ γοργούς ρυθμούς: στήν Ἀγγλία τό 1867 τό χρησιμοποιοῦσαν μόνο 135 χτήματα, ἐνῶ τό 1871 βρίσκονταν ἤδη σέ χρήση πάνω ἀπό 2000 ἀτμοκίνητα ἀλέτρια (Κάουτσκι). — στή Γερμανία ἀπό τό 1882 ὡς τό 1895 ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν πού χρησιμοποιοῦσαν ἀτμοκίνητα ἀλέτρια αὐξήθηκε ἀπό 836 σέ 1696.

Σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν γεωργικῶν μηχανῶν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ παραθέτει ἀλλεπάλληλα ἀποσπάσματα ἀπό τόν Φρ. Μπενζίνγκ, «συγγραφέα μιᾶς εἰδικῆς μονογραφίας γιά τίς γεωργικές μηχανές», ὅπως τόν συστήνει (I, 44). Θά ἦταν πολύ ἄδικο, ἂν καί στήν προκειμένη περίπτωση δέ σημειώναμε πῶς παρα-

* Ὁ Χέρτς ἐπιμένει σ' αὐτό μέ ἐξαιρετικά «θριαμβευτικό» ὕφος καί προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει τόν ἐσφαλμένο χαρακτήρα τοῦ «ἀπόλυτου» συλλογισμοῦ (S. 65, ρωσική μετάφραση 156), ὅτι τό ἀτμοκίνητο ἀλέτρι εἶναι «κάτω ἀπό ὅποιεσδήποτε συνθῆκες» ἀνώτερο ἀπό τό ἀλέτρι πού τό σέρνουν ζῶα. Αὐτό ἀκριβῶς σημαίνει νά προσπαθεῖς νά παραβιάσεις ἀνοιχτή πόρτα.

θέτει τά αποσπάσματα ὁ κ. Μπουλγκάκοφ καί πῶς τόν ἐκμηδενίζουν οἱ ἴδιοι οἱ μάρτυρες πού ἐπικαλεῖται.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ὑποστηρίζοντας ὅτι τό «σχῆμα» τοῦ Μάρξ γιά τήν ταχύτερη αὔξηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σύγκριση μέ τό μεταβλητό δέν εἶναι ἐφαρμόσιμο στή γεωργία, ἀναφέρεται στήν ἀνάγκη μιᾶς ὀλοένα καί μεγαλύτερης κατανάλωσης ἐργατικῆς δύναμης στό βαθμό πού αὐξάνει ἡ παραγωγικότητα τῆς γεωργίας καί παραθέτει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τόν ὑπολογισμό πού ἔκανε ὁ Μπενζίνγκ. «Ἡ γενική ἀνάγκη σέ ἀνθρώπινη ἐργασία στά διάφορα συστήματα οἰκονομίας ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς: στό νοικοκυριό μέ τριμερῆ ἀμειψισπορά — 712 μέρες ἐργασίας· στό νοικοκυριό μέ ἀμειψισπορά Νόρφολκ — 1615 μέρες ἐργασίας· στό νοικοκυριό μέ ἀμειψισπορά καί μέ σημαντική παραγωγή τεύτλων — 3179 μέρες ἐργασίας» γιά 60 ἑκτάρια. (*Franz Bensing. «Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft»*, Breslau, 1897, S. 42 *. Μπουλγκάκοφ, I, 32). Τό μόνο ἀτύχημα εἶναι ὅτι μ' αὐτόν τόν ὑπολογισμό ὁ Μπενζίνγκ θέλει ν' ἀποδείξει πῶς ὁ ρόλος τῶν μηχανῶν γίνεται ἀκριβῶς ὅλο καί πιο σημαντικός: ἐφαρμόζοντας τούς ἀριθμούς αὐτούς σ' ὅλη τήν ἀγροτική οἰκονομία τῆς Γερμανίας, ὁ Μπενζίνγκ ὑπολογίζει ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ἐργαζομένων πού ὑπάρχουν στήν ἀγροτική οἰκονομία θά ἦταν ἀρκετός μόνο γιά τήν καλλιέργεια τῆς γῆς μέ τό σύστημα τῆς τριμεροῦς ἀμειψισπορᾶς καί ὅτι συνεπῶς θά ἦταν γενικά ἀδύνατη ἡ ἐφαρμογή τῆς ἀμειψισπορᾶς, ἂν δέ χρησιμοποιοῦνταν μηχανές. Καί μιά κ' εἶναι γνωστό πῶς, ὅταν κυριαρχοῦσε ἡ παλιά τριμερῆς ἀμειψισπορά, δέ χρησιμοποιοῦνταν σχεδόν καθόλου μηχανές, βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ ὑπολογισμός τοῦ Μπενζίνγκ ἀποδείχνει τό ἀντίθετο ἀπό ἐκεῖνο πού θέλει ν' ἀποδείξει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ· συγκεκριμένα: ὁ ὑπολογισμός αὐτός ἀποδείχνει πῶς ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς γεωργίας ἔπρεπε νά συντελεῖται ἀπαραίτητα παράλληλα μέ τήν ταχύτερη αὔξηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μεταβλητό.

Σ' ἓνα ἄλλο μέρος, ὑποστηρίζοντας ὅτι «ὑπάρχει ριζική (sic!) διαφορά ἀνάμεσα στό ρόλο τῆς μηχανῆς στή βιομηχανία ἐπεξεργασίας καί στή γεωργία», ὁ κ. Μπουλγκάκοφ παραθέτει τά λόγια τοῦ Μπενζίνγκ: «οἱ γεωργικές μηχανές δέν μποροῦν ν' αὐξήσουν ἀπεριόριστα τήν παραγωγή ὅπως οἱ μηχανές στή βιο-

* — *Φράντς Μπενζίνγκ*: «Ἡ ἐπίδραση τῶν γεωργικῶν μηχανῶν στά κρατικά καί ιδιόχτητα νοικοκυριά», Μπρεσλάου, 1897, σελ. 42. Ἡ Σύντ.

μηχανία. . .» (I, 44). Καί πάλι τήν ἔπαθε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Ὁ Μπενζίνγκ σημειώνει αὐτή τήν κάθε ἄλλο παρά «ριζική» διαφορά ἀνάμεσα στίς γεωργικές μηχανές καί στίς μηχανές τῆς βιομηχανίας στήν ἀρχή τοῦ VI κεφαλαίου πού ἔχει τόν τίτλο: «Ἡ ἐπίδραση τῶν γεωργικῶν μηχανῶν στό συνολικό εἰσόδημα». Ὁ Μπενζίνγκ, ἀφοῦ ἀναλύει λεπτομερειακά σέ σχέση μέ τό κάθε χωριστό εἶδος μηχανῆς τά στοιχεῖα τῆς εἰδικῆς ἀγροτικῆς φιλολογίας καί εἰδικά τά στοιχεῖα τῆς ἔρευνας πού ἔκανε ὁ ἴδιος, καταλήγει στό ἀκόλουθο γενικό συμπέρασμα: μέ τή χρησιμοποίηση τοῦ ἀτμοκίνητου ἀλετριοῦ τό συνολικό εἰσόδημα αὐξάνει κατά 10%, μέ τή χρησιμοποίηση τῆς σπαρτικῆς μηχανῆς — κατά 10%, τῆς ἀλωνιστικῆς μηχανῆς — κατά 15%, ἐκτός ἀπ' αὐτό ἡ σπαρτική μηχανή ἐξοικονομεῖ 20% τοῦ σπόρου, καί μόνο μέ τή χρησιμοποίηση τῆς μηχανῆς γιά τή συγκομιδή τῆς πατάτας παρατηρεῖται μείωση τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος κατά 5%. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ: «ἐν πάσῃ περιπτώσει τό ἀτμοκίνητο ἀλέτρι εἶναι ἡ μοναδική γεωργική μηχανή, πού ὑπέρ αὐτῆς μποροῦν ν' ἀναφερθοῦν ὀρισμένες τεχνικές γνῶμες» (I, 47–48), ἀναιρεῖται ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπό τόν ἴδιο τόν Μπενζίνγκ, πού τόν ἐπικαλεῖται ὁ ἀπρόσεχτος κ. Μπουλγκάκοφ στό ἴδιο μέρος.

Ὁ Μπενζίνγκ, γιά νά δώσει μιά ὅσο τό δυνατό πιο ἀκριβῆ καί ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς σημασίας τῶν μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία, κάνει μιά σειρά λεπτομερέστερους ὑπολογισμούς γιά τ' ἀποτελέσματα πού ἔχει τό νοικοκυριό χωρίς μηχανές, μέ μιά, δύο καί περισσότερες μηχανές, καί, τέλος, μ' ὅλες τίς σπουδαιότερες μηχανές, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἀτμοκίνητου ἀλετριοῦ καί γραμμῆς ντεκοβίλ (Feldbahnen). Διαπιστώνεται ὅτι μέ τήν ἔλλειψη μηχανῶν τά συνολικά ἔσοδα = 69 040 μάρκα, τά ἔξοδα = 68 615 μάρκα, τό καθαρό εἰσόδημα = 425 μάρκα ἢ 1,37 μάρκα στό ἐκτάριο, ἐνῶ μέ τή χρησιμοποίηση ὅλων τῶν σπουδαιότερων μηχανῶν τά συνολικά ἔσοδα εἶναι 81 078 μάρκα, τά ἔξοδα = 62 551,5 μάρκα, τό καθαρό εἰσόδημα = 18 526,5 μάρκα ἢ 59,76 μάρκα στό ἐκτάριο, δηλαδή πάνω ἀπό σαράντα φορές περισσότερα. Κι αὐτό εἶναι τό ἀποτέλεσμα μόνο τῶν μηχανῶν, γιατί πήραμε σάν προϋπόθεση πώς τό σύστημα μέ τό ὅποιο γίνονται οἱ ἐργασίες τοῦ νοικοκυριοῦ παραμένει ἀμετάβλητο! Ὅτι ἡ χρησιμοποίηση μηχανῶν συνοδεύεται, ὅπως δείχνουν καί οἱ ἴδιοι οἱ ὑπολογισμοί τοῦ Μπενζίνγκ, ἀπό τεράστια αὔξηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί μείωση τοῦ μεταβλητοῦ (δηλ. τοῦ κεφαλαίου πού ξοδεύεται γιά τήν ἐργατική δύναμη, καί τοῦ ἴδιου

τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν), αὐτό εἶναι αὐτονόητο. Μὲ λίγα λόγια, ἡ ἐργασία τοῦ Μπενζίνγκ ἀναιρεῖ πέρα γιὰ πέρα τόν κ. Μπουλγκάκοφ καί ἀποδείχνει τόσο τήν ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ στή γεωργία ὅσο καί τό γεγονός ὅτι καί στή γεωργία εἶναι ἐφαρμόσιμος ὁ νόμος τῆς αὔξησης τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ βάρος τοῦ μεταβλητοῦ.

Μόνο ἓνα πράγμα φέρνει κοντά-κοντά τόν κ. Μπουλγκάκοφ καί τόν Μπενζίνγκ: τό γεγονός ὅτι ὁ τελευταῖος βλέπει τά πράγματα ἀπό καθαρά ἀστική ἄποψη, δέν καταλαβαίνει καθόλου τίς ἀντιθέσεις πού ἐνυπάρχουν στόν καπιταλισμό καί κλείνει μακαριότατα τά μάτια μπροστά στήν ἐκτόπιση τῶν ἐργατῶν ἀπό τίς μηχανές κτλ. Αὐτός ὁ μετριοπαθής καί ἐπιμελής μαθητής τῶν γερμανῶν καθηγητῶν μιλάει γιὰ τόν Μάρξ μέ τό ἴδιο μίσος πού μιλάει καί ὁ Μπουλγκάκοφ. Μόνο πού ὁ Μπενζίνγκ εἶναι πιο συνεπής: ἀποκαλεῖ τόν Μάρξ «ἐχθρό τῶν μηχανῶν» γενικά, καί στή γεωργία καί στή βιομηχανία, ἐπειδή δῆθεν ὁ Μάρξ «διαστρεβλώνει τά γεγονότα», ὅταν μιᾶ γιὰ τή βλαβερή ἐπίδραση τῶν μηχανῶν στούς ἐργάτες καί ὅταν γενικά ἀποδίδει στίς μηχανές κάθε λογῆς συμφορές (Bensing, l. c., S. 4, 5, 11*). Ἡ στάση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ ἀπέναντι στόν Μπενζίνγκ μᾶς δείχνει ἀκόμα μιά φορά τί δανείζονται οἱ κ. κ. «κριτικοί» ἀπό τούς ἀστούς ἐπιστήμονες καί τί ἀφήνουν σκόπιμα νά τούς διαφύγει.

Τί εἶδους «κριτική» κάνει ὁ Χέρτς, αὐτό μπορεῖ νά τό δεῖ κανεῖς καθαρά ἀπό τό παρακάτω παράδειγμα: στή σελ. 149 (ρωσ. μετ.) κατηγορεῖ τόν Κάουτσκι γιὰ «ἐπιφυλλιδογραφικές μεθόδους» καί στή σελ. 150 «ἀντικρούει» τόν ἰσχυρισμό, ὅτι ἡ μεγάλη παραγωγή ὑπερέχει ὡς πρός τή χρησιμοποίηση μηχανῶν προβάλλοντας τά ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα: 1. Μέσω τῶν συνεταιρισμῶν εἶναι προσιτή ἡ ἀγορά μηχανῶν καί στά μικρά νοικοκυριά. Αὐτό, βλέπετε, ἀναιρεῖ τό γεγονός ὅτι οἱ μηχανές εἶναι περισσότερο διαδομένες στά μεγάλα νοικοκυριά! Σέ ποιόν εἶναι πιο προσιτά τά ἀγαθά τῆς συνεταιριστικῆς ὀργάνωσης, γι' αὐτό θά μιλήσουμε ἰδιαίτερα μέ τόν Χέρτς στή δεύτερη μελέτη μας. 2. Ὁ Ντάβιντ ἔδειξε στό «Sozialistische Monatshefte»⁷³ (V, 2) ὅτι ἡ χρησιμοποίηση μηχανῶν στά μικρά νοικοκυριά «εἶναι διαδομένη σέ πλατιά κλίμακα καί αὐξάνει πολύ... ὅτι καί ἡ γραμμική σπαρτική μηχανή συναντιέται συχνά (sic!) ἀκόμα καί στά πολύ μικρά νοικοκυριά. Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τίς χορ-

* — loco citato — στό ἀναφερόμενο μέρος, σελ. 4, 5, 11. Ἡ Σύντ.

τοθεριστικές καί ἄλλες μηχανές» (S. 63, σελ. 151 ρωσ. μετ.). Ἄν τώρα ὁ ἀναγνώστης ἀνατρέξει στό ἀρθράκι τοῦ Ντάβιντ*, θά δεῖ ὅτι ὁ Ντάβιντ παίρνει τούς ἀπόλυτους ἀριθμούς τῶν νοικοκυριῶν πού χρησιμοποίησαν μηχανές καί ὄχι τό ποσοστό αὐτῶν τῶν νοικοκυριῶν σέ σχέση μέ ὁλόκληρο τόν ἀριθμό τῶν νοικοκυριῶν τῆς δοσμένης ὁμάδας (ὅπως, φυσικά, κάνει ὁ Κάουτσκι).

Ἄς συγκρίνουμε αὐτούς τούς ἀριθμούς, πού ἀφοροῦν ὁλόκληρη τή Γερμανία γιά τό 1895**.

Ὅμαδες νοικοκυριῶν	Σύνολο νοικοκυριῶν	σπαρ- τικές	Ἀπ' αὐτά χρησιμοποιοῦσαν μηχανές				
			%	γραμμικές σπαρτικές	%	χορτοθερι- στικές καί θεριστικές	%
Ὡς 2 ha ***.....	3 236 367	214	0,01	14 735	0,46	245	0,01
2-5 »	1 016 318	551	0,05	13 088	1,29	600	0,06
5-20 »	998 804	3 252	0,33	48 751	4,88	6 746	0,68
20-100 »	281 767	12 091	4,29	49 852	17,69	19 535	6,93
100 καί πάνω ha...	25 061	12 565	50,14	14 366	57,32	7 958	31,75
Σύνολο	5 558 317	28 673	0,52	140 792	2,54	35 084	0,63

Ὡραία ἐπιβεβαίωση τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Ντάβιντ καί τοῦ Χέρτς, ὅτι τίς σπαρτικές καί τίς χορτοθεριστικές μηχανές τίς συναντᾷ κανεῖς «συχνά ἀκόμα καί στά πολύ μικρά νοικοκυριά», δέν εἶναι ἔτσι; Καί ὅταν ὁ Χέρτς βγάζει τό «συμπέρασμα» ὅτι «ἀπό στατιστική ἄποψη ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Κάουτσκι δέν ἀντέχει καθόλου στήν κριτική», τότε ποιά πλευρά παρουσιάζει πραγματικά καθαρά ἐπιφυλλιδογραφικές μεθόδους;

Πρέπει νά σημειώσουμε σάν κάτι τό ἀξιοπερίεργο τό γεγονός, ὅτι οἱ «κριτικοί», ἀρνούμενοι τήν ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ ὡς πρός τή χρησιμοποίησιν μηχανῶν, ἀρνούμενοι ὅτι στό μικρό νοικοκυριό γιά τόν παραπάνω ἀκριβῶς λόγο εἶναι ὑπέρμετρη ἡ ἐργασία καί ἀνεπαρκής ἡ κατανάλωση, αὐτομαστιγώνονται ἀμείλιχτα, ὅταν εἶναι ὑποχρεωμένοι ν' ἀναφερθοῦν στήν πραγματική κατάσταση (καί ὅταν ξεχνᾶνε τό «κύριο καθῆκον» τους — τήν ἀνασκευή τοῦ «ὀρθόδοξου» μαρξι-

* Στό βιβλίο τοῦ Ντάβιντ «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ ἀγροτική οἰκονομία» (Πετρούπολη, 1906) ἐπαναλαμβάνεται αὕτη ἡ λαθεμένη μέθοδος (σελ. 179). (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἔκδοση τοῦ 1908. Ἡ Σύντ.).

** «Stat. d. D. R.» 112 Bd., S. 36*.

*** — Hektar — ἑκτάριο. Ἡ Σύντ.

σμοῦ). «Τό μεγάλο νοικοκυριό — γράφει, λχ., ὁ κύριος Μπουλγκάκοφ στό II τόμο τοῦ βιβλίου του (σελ. 115)—ἐργάζεται πάντοτε μέ μεγαλύτερες τοποθετήσεις κεφαλαίων ἀπ' ὅ,τι τό μικρό, καί γι' αὐτό, ὅπως εἶναι φυσικό, προτιμᾷ τούς μηχανικούς συντελεστές τῆς παραγωγῆς ἀπό τή ζωντανή ἐργατική δύναμη». Ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, σάν «κριτικός», κλίνει, ἀκολουθώντας τούς κ. κ. Στροῦβε καί Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, πρὸς τή χυδαία οἰκονομία, ἀντιπαραθέτοντας τούς μηχανικούς «συντελεστές τῆς παραγωγῆς» στούς ζωντανούς, αὐτό πραγματικά εἶναι τελείως «φυσικό». Ἀλλά μήπως ἦταν φυσικό τό γεγονός ὅτι ἀρνιόταν τόσο ἀπερίσκεπτα τήν ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ;

Σχετικά μέ τή συγκέντρωση στήν ἀγροτική παραγωγή ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέ βρίσκει ἄλλη ἔκφραση ἀπό τό «μυστικιστικός νόμος συγκέντρωσης» κτλ. Νά ὅμως πού βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ ἀγγλικά στοιχεῖα καί ἀποδείχνεται ὅτι ἡ τάση γιά συγκέντρωση τῶν ἀγροκτημάτων σημειώθηκε ἀπό τήν ἕκτη δεκαετία ὡς τό τέλος ἀκόμα τῆς ὀγδοῦς δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰῶνα. «Τά μικρά καταναλωτικά νοικοκυριά, — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — συνενώνονταν σέ μεγαλύτερα νοικοκυριά. Αὕτῃ ἡ συνένωση τῶν κομματιῶν γῆς δέν ἐμφανίζεται καθόλου σάν ἀποτέλεσμα τῆς πάλης ἀνάμεσα στή μεγάλη καί στή μικρή παραγωγή (;), μά σάν μιά συνειδητή (!;) τάση τῶν γαιοκτημόνων ν' ἀνεβάσουν τή γαιοπρόσοδό τους μέ τήν ἔνωση κάμποσων μικρῶν νοικοκυριῶν, πού πλήρωναν πολύ χαμηλή γαιοπρόσοδο, σ' ἓνα μεγάλο, πού μπορεῖ νά πληρώνει μεγαλύτερη γαιοπρόσοδο» (I, 239). Καταλάβετε, ἀναγνώστη, **ὄχι** πάλι ἀνάμεσα στό μεγάλο καί στό μικρό νοικοκυριό, **ἀλλά** ἐκτόπιση τοῦ δεύτερου, σάν λιγότερο προσοδοφόρου ἀπό τό πρῶτο! «Μιά καί ἡ οἰκονομία εἶναι ὁργανωμένη πάνω σέ κεφαλαιοκρατική βάση, εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι μέσα σέ ὁρισμένα πλαίσια τό μεγάλο κεφαλαιοκρατικό νοικοκυριό ἔχει ἀναμφισβήτητα πλεονεχτήματα ἀπέναντι στό μικρό κεφαλαιοκρατικό νοικοκυριό» (I, 239–240). Ἄν αὐτό εἶναι ἀναμφισβήτητο, γιατί τότε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τόσο θορυβεῖ καί θορυβοῦσε (στό «Νατσάλο») ἐνάντια στόν Κάουτσκι, πού ἀρχίζει τό κεφάλαιό του γιά τή μεγάλη καί τή μικρή παραγωγή (στό «Ἀγροτικό ζήτημα») μέ τή δήλωση: «Ὅσο πιο κεφαλαιοκρατική γίνεται ἡ ἀγροτική οἰκονομία τόσο πιο πολύ ἀναπτύσσει μιά ποιοτική διαφορά τῆς τεχνικῆς ἀνάμεσα στή μεγάλη καί στή μικρή παραγωγή»;

Σέ δυσμενῇ γιά τό μικρό νοικοκυριό συμπεράσματα δέν ὀδηγεῖ μόνο ἡ περίοδος τῆς ἀνθισσης τῆς γεωργίας στήν Ἀγγλία,

ἀλλά καί ἡ περίοδος τῆς κρίσης. Οἱ ἐκθέσεις πού ἔκαναν οἱ ἐπιτροπές γιά τά τελευταῖα χρόνια «ὑποστηρίζουν μέ καταπληχτική ἐπιμονή ὅτι ἡ κρίση ἔπληξε πιό βαριά ἀκριβῶς τούς μικρονοικοκυρέους» (I, 311). «Τά σπίτια τους, — ἀναφέρει μιά ἀπό τίς ἐκθέσεις γιά τούς μικροῖδιοχτῆτες, — εἶναι χειρότερα ἀπό τά σπιτάκια τῶν ἐργατῶν. . . Ἡ δουλειά ὁλονῶν εἶναι ἐξαιρετικά βαριά καί σημαντικά μεγαλύτερης διάρκειας ἀπ' ὅ,τι τῶν ἐργατῶν, καί πολλοί ἀπ' αὐτούς λένε πῶς ἡ οἰκονομική κατάστασή τους δέν εἶναι καί τόσο εὐνοϊκή, ὅπως εἶναι τῶν ἐργατῶν, ὅτι δέν ζοῦν καί τόσο καλά καί σπάνια τρῶνε φρέσκο κρέας». . . «Ἐπιβαρυμένοι μέ ὑποθήκες, οἱ γιοῦμεν* καταστράφηκαν πρῶτοι» (I, 316). . . «Κάνουν σέ ὅλα τόση οἰκονομία, πού μόνο λίγοι ἐργάτες κάνουν». . . «Οἱ μικροί φέρμερς τά βολεύουν ὅσο χρησιμοποιοῦν τήν ἀπλήρωτη ἐργασία τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειάς τους». . . «Ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ μικροῦ φέρμερ εἶναι ἀπείρως πιό δύσκολη ἀπό τή ζωὴ τοῦ ἐργάτη, δέν εἶναι κἀν ἀνάγκη νά τό ἀναφέρουμε» (I, 320–321). Παραθέσαμε αὐτά τά ἀποσπάσματα, γιά νά μπορεῖ νά κρίνει ὁ ἀναγνώστης γιά τήν ὀρθότητα τοῦ ἐπόμενου συμπεράσματος τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ: «Ἡ σκληρὴ καταστροφή τῶν νοικοκυριῶν, πού διατηρήθηκαν ὡς τήν ἐποχὴ τῆς ἀγροτικῆς κρίσης, δείχνει μονάχα (!) ὅτι σέ παρόμοιες περιπτώσεις οἱ μικροὶ παραγωγοὶ καταστρέφονται πιό γρήγορα ἀπό τούς μεγάλους — αὐτό καί τίποτα παραπάνω (sic!!). Ἀπ' αὐτό ἐδῶ εἶναι τελείως ἀδύνατο νά βγάλει κανεὶς ὁποιαδήποτε γενικά συμπεράσματα γιά τή γενική τους οἰκονομική ζωτικότητα, γιατί ἐκείνη τήν ἐποχὴ ἀποδείχτηκε πῶς ὑπέφερε οἰκονομικά ὁλόκληρη ἡ ἀγγλικὴ γεωργία» (I, 333). Καθαρὰ πράγματα, δέν εἶναι ἔτσι; Στό κεφάλαιο μάλιστα γιά τούς γενικούς ὅρους ἐξέλιξης τοῦ νοικοκυριοῦ τῶν ἀγροτῶν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ γενικεύει αὐτὴ τὴ θαυμάσια μέθοδο ἐπιχειρηματολογίας: «Ἡ αἰφνίδια πτώση τῶν τιμῶν ἔχει ἐπιβλαβεῖς συνέπειες σ' ὅλες τίς μορφές (γιά ὅλες τίς μορφές;) τῆς παραγωγῆς, ἡ παραγωγή ὅμως τῶν ἀγροτῶν, διαθέτοντας πολὺ ἀσήμαντα κεφάλαια, εἶναι, φυσικά, λιγότερο σταθερὴ ἀπὸ τὴ μεγάλη παραγωγή (πράγμα πού δέ θίγει καθόλου τὸ ζήτημα τῆς γενικῆς βιωσιμότητάς της)» (II, 247). Ὡστε λοιπόν, στήν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία τά νοικοκυριά πού διαθέτουν ἀσήμαντα κεφάλαια εἶναι λιγότερο σταθερά, αὐτό ὅμως δέ θίγει τὴ «γενικὴ» τους βιωσιμότητα!

* — γιοῦμεν — στήν Ἀγγλία μικροχτηματίες, μικροὶ ἀγρότες. Σημ. μετ.

Δέν εἶναι καλύτερα τά πράγματα καί ὡς πρός τή συνέπεια τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Χέρτς. Αὐτός «ἀντικρούει» (μέ μεθόδους πού τίς χαρακτηρίσαμε πιά πάνω) τόν Κάουτσκι, ὅταν ὅμως γίνεται λόγος γιά τήν Ἀμερική, ἀναγνωρίζει τήν ὑπεροχή τῶν πιά μεγάλων νοικοκυριῶν της, πού ἐπιτρέπουν «σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό τή χρησιμοποίηση μηχανῶν, πράγμα πού δέν τό ἐπιτρέπει ἡ μοιρασμένη σέ πολύ μικρά νοικοκυριά ἀγροτική οἰκονομία μας» (S. 36, ρωσ. μετ. 93)· καί ὁμολογεῖ ὅτι «ὁ εὐρωπαῖος ἀγρότης δουλεύει στό νοικοκυριό του συχνά μέ ἀπαρχαιωμένες, ρουτινιασμένες μεθόδους παραγωγῆς, δουλεύει σάν σκλάβος (robotend), ὅπως καί ὁ ἐργάτης, γιά ἓνα κομμάτι ψωμί, χωρίς νά ἐπιδιώκει κάτι τό καλύτερο» (στό ἴδιο). Ὁ Χέρτς ἀναγνωρίζει καί γενικά ὅτι «ἡ μικρή παραγωγή χρησιμοποιεῖ συγκριτικά περισσότερη ἐργασία ἀπό τή μεγάλη» (S. 74, ρωσ. μετ. 177), καί θά μπορούσε μέ ἐπιτυχία νά θέσει στή διάθεση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ στοιχεῖα γιά τό ἀνέβασμα τῆς σοδειᾶς μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ ἀτμοκίνητου ἀλετριοῦ (S. 67–68, ρωσ. μετ. 162–163) κτλ.

Φυσικός συνοδοιπόρος τῆς ἀστάθειας τῶν θεωρητικῶν ἀπόψεων τῶν κριτικῶν μας γιά τή σημασία τῶν γεωργικῶν μηχανῶν εἶναι ἡ ἀνίσχυρη ἐπανάληψη ἀπομέρους τους τῶν καθαρά ἀντιδραστικῶν ἐπιχειρημάτων τῶν μεγάλων γαιοχτημόνων πού διακινεῖται ἐχθρικά ἀπέναντι στίς μηχανές. Ὁ Χέρτς, γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια, εἶναι ἀκόμα πολύ ἀναποφάσιςτος σ' αὐτό τό λεπτό σημεῖο· μιλώντας γιά τίς «δυσκολίες» πού προβάλλει ἡ ἀγροτική οἰκονομία στήν εἰσαγωγή μηχανῶν, παρατηρεῖ ὅτι: «διατυπώνεται ἡ ἄποψη πώς τό χειμῶνα μένει τόσοσ ἐλεύθερος χρόνος, πού συμφέρει πιά πολύ τό ἁλώνισμα μέ τό χέρι» (S. 65, ρωσ. μετ. 156–157). Ὁ Χέρτς, ὅπως φαίνεται, εἶναι διατεθειμένος, μέ τή λογική πού τόν διέπει, νά βγάλει ἀπό δῶ τό συμπέρασμα, ὅτι τό γεγονός αὐτό δέ μιλάει ἐνάντια στή μικρή παραγωγή, δέ μιλάει ἐνάντια στά κεφαλαιοκρατικά ἐμπόδια γιά τήν εἰσαγωγή μηχανῶν, ἀλλά ἐνάντια στίς ἴδιες τίς μηχανές! Γι' αὐτό ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν κατσαδιάζει τοῦ κάκου τόν Χέρτς λέγοντάς του ὅτι εἶναι «πολύ συνδεμένος μέ τίς ἀπόψεις τοῦ κόμματός του» (II, 287). Ὁ ρῶσος καθηγητής στέκει, ἐννοεῖται, πιά ψηλά ἀπό τέτοιους ταπεινωτικούς «δεσμούς» καί δηλώνει περήφανα: «Εἶμαι ἀρκετά ἀπαλλαγμένος ἀπό τήν τόσο διαδομένη, ἰδιαίτερα στή μαρξιστική φιλολογία, προκατάληψη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία σέ κάθε μηχανή πρέπει νά βλέπουμε πρόοδο» (I, 48). Δυστυχῶς, στό φτερούγισμα τῆς σκέψης σ' αὐτόν τό μεγα-

λειώδη συλλογισμό καθόλου δέν ανταποκρίνονται συγκεκριμένα συμπεράσματα. «Ἡ ἀτμοκίνητη ἀλωνιστική μηχανή, — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — πού στέρησε πάρα πολλούς ἐργάτες ἀπό τή χειμερινή τους ἀπασχόληση, ἦταν ἀναμφίβολα ἓνα μεγάλο δυστύχημα γιά τούς ἐργάτες, πού δέν ἀντισταθμίζεται μέ τά τεχνικά πλεονεχτήματα *. Αὐτό τό τονίζει ἀνάμεσα στά ἄλλα ὁ Γκόλτς, πού διατυπώνει καί μιά οὐτοπική εὐχή» (II, 103), καί συγκεκριμένα τήν εὐχή νά περιοριστεῖ ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἀλωνιστικῆς μηχανῆς, ἰδιαίτερα τῆς ἀτμοκίνητης «γιά νά καλυτερέψει ἡ κατάσταση τῶν ἐργαζομένων στήν ἀγροτική οἰκονομία, — προσθέτει ὁ Γκόλτς, — καθώς καί γιά νά περιοριστεῖ ἡ μετανάστευση — καί ἡ ἀποδημία» (μέ τή λέξη ἀποδημία πιθανόν ὁ Γκόλτς νά ἐννοεῖ — αὐτό τό προσθέτουμε ἐμεῖς — τή μετοίκηση στίς πόλεις).

Θυμίζουμε στόν ἀναγνώστη ὅτι αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἰδέα τοῦ Γκόλτς σημείωσε καί ὁ Κάουτσκι στό «Ἀγροτικό ζήτημά» του. Γι' αὐτό εἶναι ἐνδιαφέρον, ὡς πρός τό συγκεκριμένο ζήτημα τῆς οἰκονομίας (σημασία τῶν μηχανῶν) καί τῆς πολιτικῆς (δέν εἶναι καλύτερα νά περιορίσουμε τή χρησιμοποίησή τους;), νά συγκρίνουμε τή στάση τοῦ στενοκέφαλου ὀρθόδοξου, πού βούλιαξε μέσα σέ μαρξιστικές προλήψεις, μέ τή στάση τοῦ σύγχρονου κριτικοῦ πού ἐνίωσε θαυμάσια ὅλο τό πνεῦμα τοῦ «κριτικισμοῦ».

Ὁ Κάουτσκι λέει («Agrarfrage», S. 41) ὅτι ὁ Γκόλτς ἀποδίδει στήν ἀλωνιστική μηχανή ἐξαιρετικά «ἐπιβλαβῆ ἐπίδραση»: ἡ ἀλωνιστική μηχανή ἀφαιρεῖ ἀπό τούς ἐργαζόμενους τοῦ χωριοῦ τήν κύρια χειμερινή ἀπασχόλησή τους, τούς διώχνει στίς πόλεις, μεγαλώνει τήν ἐρήμωση τοῦ χωριοῦ. Καί ὁ Γκόλτς προτείνει νά περιοριστεῖ ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἀλωνιστικῆς μηχανῆς, καί τό προτείνει αὐτό — προσθέτει ὁ Κάουτσκι — «φαινομενικά μέν γιά τά συμφέροντα τῶν ἐργατῶν τοῦ χωριοῦ, στήν πραγματικότητα ὅμως γιά τά συμφέροντα τῶν τσιφλικάδων, γιατί γι' αὐτούς», ὅπως λέει ὁ ἴδιος ὁ Γκόλτς, «ἡ ζημιὰ πού θά προκύψει ἀπ' αὐτόν τόν περιορισμό θά ἐπανορθωθεῖ μέ τό παρπάνω — ἂν ὄχι ἀμέσως, ὅπωςδῆποτε ὅμως μελλοντικά — μέ τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατικῶν χεριῶν στή θερινή

* Πρβλ. τόμ. I, σελ. 51: «... ἡ ἀτμοκίνητη ἀλωνιστική μηχανή. . . ἐκπληρώνει τήν κύρια ἐργασία τῆς χειμερινῆς περιόδου, πού καί χωρίς αὐτό εἶναι φτωχή σέ δουλειές (γι' αὐτό εἶναι περισσότερο ἀπό ἀμφίβολη ἡ ὠφελιμότητα αὐτῆς τῆς μηχανῆς γιά ὁλόκληρη (sic!!) τήν ἀγροτική οἰκονομία· θά ἐπανέλθουμε ξανά σ' αὐτό τό ζήτημα)».

περίοδο». «Εὐτυχῶς, — συνεχίζει ὁ Κάουτσκι, — αὐτή ἡ συντηρητική φιλοφροσύνη πρὸς τοὺς ἐργάτες δέν εἶναι παρά μιὰ ἀντιδραστική οὐτοπία. Ἡ ἀλωνιστική μηχανή εἶναι πολύ συμφέρουσα „ἀμέσως“, ἔτσι πού δέν ἀφήνει τοὺς τσιφλικάδες νά παραιτήθουν ἀπὸ τή χρησιμοποίησίν της ὑπολογίζοντας σέ κέρδη „στό μέλλον“. Καί γι' αὐτό τό λόγο ἡ ἀλωνιστική μηχανή θά συνεχίσει τήν ἐπαναστατική της δουλειά: θά διώχνει τοὺς ἐργαζόμενους τοῦ χωριοῦ στίς πόλεις, κι ἔτσι θά γίνει ἰσχυρό ὄπλο, ἀπὸ τό ἓνα μέρος γιά τό ἀνέβασμα τῶν μισθῶν ἐργασίας τοῦ ἐργαζόμενου στό χωριό καί, ἀπὸ τό ἄλλο γιά τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας γεωργικῶν μηχανῶν».

Ἡ στάση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ ἀπέναντι σ' αὐτή τήν τοποθέτηση τοῦ ζητήματος ἀπὸ ἓνα σοσιαλδημοκράτη καί ἀπὸ ἓνα μεγάλο γαιοχτήμονα εἶναι πάρα πολύ χαρακτηριστική: ἀποτελεῖ ἓνα μικρό δείγμα τῆς θέσης πού κράτησε γενικά ὅλη ἡ σύγχρονη «κριτική» ἀνάμεσα στό κόμμα τοῦ προλεταριάτου καί στό κόμμα τῆς ἀστικῆς τάξης. Ὁ κριτικός δέν εἶναι βέβαια καί τόσο στενοκέφαλος καί σχηματικός γιά νά δεχτεῖ τήν ἀποψη τῆς ταξικῆς πάλης καί τῆς ἐπαναστατικοποίησης ὅλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἀπὸ τόν καπιταλισμό. Ἀπὸ τό ἄλλο μέρος, ὅμως, ἂν καί ὁ κριτικός μας «ἔχει γίνει πιο λογικός», — ὥστόσο οἱ ἀναμνήσεις του ἀπὸ τόν καιρό πού ἦταν «νέος καί κουτός» καί συμμεριζόταν τίς προλήψεις τοῦ μαρξισμοῦ, — δέν τοῦ ἐπιτρέπουν νά δεχτεῖ στό ἀκέραιο τό πρόγραμμα τοῦ καινούργιου συντρόφου του, τοῦ μεγαλογαιοχτήμονα πού ξεκινώντας ἀπολύτως λογικά καί μέ συνέπεια ἀπὸ τή ζημιὰ πού προξενεῖ ἡ μηχανή σέ «ὀλόκληρη τήν ἀγροτική οἰκονομία» καταλήγει στήν εὐχή: νά ἀπαγορευτεῖ! Καί ἔτσι ὁ ἀγαθός κριτικός μας βρίσκεται στή θέση τοῦ γαίδαρου τοῦ Μπουριντάν, ἀνάμεσα σέ δύο δεμάτια χόρτο⁷⁴: ἀπὸ τό ἓνα μέρος, ἔχει χάσει κάθε ἀντίληψη τῆς ταξικῆς πάλης καί εἶναι ἱκανός νά μιλάει τώρα γιά τή ζημιὰ πού φέρνουν οἱ μηχανές σέ «ὀλόκληρη τήν ἀγροτική οἰκονομία», ξεχνώντας ὅτι ὅλη ἡ σύγχρονη ἀγροτική οἰκονομία διευθύνεται κατὰ πρῶτο λόγο ἀπὸ ἐπιχειρηματίες πού σκέφτονται μόνο τά κέρδη τους. Ξέχασε τόσο πολύ τά «νεανικά του χρόνια», τόν καιρό πού ἦταν μαρξιστής, ὥστε νά βάζει τό πιο ἀνόητο ἐρώτημα: μποροῦν ἄραγε τά τεχνικά πλεονεχτήματα τῆς μηχανῆς «ν' ἀντισταθμίσουν» τή βλαβερή ἐπίδρασή της πάνω στοὺς ἐργάτες (αὐτή ὅμως τή βλαβερή ἐπίδραση δέν τήν ἀσκεῖ μόνο ἡ ἀτμοκίνητη ἀλωνιστική μηχανή, μά καί τό ἀτμοκίνητο ἀλέτρι, καί ἡ χορτοθεριστική μηχανή, καί ὁ σπο-

ροδιαλογέας κ. ἄ.); Καί δέν παρατηρεῖ καν ὅτι ὁ μεγαλογαιοχτήμονας δέ θέλει στήν οὐσία τίποτε ἄλλο ἀπό τή μεγαλύτερη ὑποδούλωση τοῦ ἐργάτη καί τό χειμῶνα καί τό καλοκαίρι. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ὅμως, θυμᾶται ἀμυδρά κείνη τήν ἀπαρχαιωμένη «δογματική» πρόληψη, ὅτι ἡ ἀπαγόρευση τῶν μηχανῶν εἶναι οὐτοπία. Τόν κακομοίρη τόν κ. Μπουλγκάκοφ! Θά μπορέσει ἄραγε νά ξεμπλέξει ἀπ' αὐτή τήν ὀδυνηρή κατάσταση;

Εἶναι ἐνδιαφέρον νά τονίσουμε ὅτι οἱ κριτικοί μας, προσπαθώντας νά μειώσουν μέ κάθε τρόπο τή σημασία τῶν γεωργικῶν μηχανῶν καί ἐπικαλούμενοι ἀκόμα καί «τό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους», ξέχασαν (ἢ δέ θέλησαν σκόπιμα) ν' ἀναφέρουν τή νέα ἐκείνη τεχνική ἐπανάσταση στή γεωργία, πού προετοιμάζει ἡ ἠλεκτροτεχνική. Κι ὅμως, ὁ Κάουτσκι, — πού, σύμφωνα μέ τήν παραπάνω ἀπό ἄδικη κρίση τοῦ κ. Π. Μάσλοφ, «ἔκανε τό οὐσιαστικό λάθος νά μή καθορίσει καθόλου πρὸς ποιά κατεύθυνση συντελεῖται ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων στή γεωργία» («Ζίζν», 1901, τεῦχος 3, σελ. 171), — ὁ Κάουτσκι τόνισε ἀκόμα ἀπό τό 1899 τή σημασία τοῦ ἠλεκτρισμοῦ στή γεωργία («Agrarfrage»). Σήμερα πιά διαφαίνονται καθαρότερα τά σημάδια τῆς ἐπερχόμενης τεχνικῆς ἐπανάστασης. Γίνονται ἀπόπειρες νά φωτιστεῖ θεωρητικά ἡ σημασία τῆς ἠλεκτροτεχνικῆς στή γεωργία (βλ. Dr. Otto Pringsheim. «Landwirtschaftliche Manufaktur und elektrische Landwirtschaft», Brauns Archiv *, XV, 1900; S. 406–418, καί τό ἄρθρο τοῦ Κ. Κάουτσκι στή «Neue Zeit»⁷⁵ XIX 1, 1900–1901, τεῦχος 18, «Die Elektrizität in der Landwirtschaft» **). ἀκούονται οἱ φωνές τῶν τσιφλικάδων-πραχτικῶν, πού περιγράφουν τά πειράματά τους σχετικά μέ τή χρησιμοποίηση τοῦ ἠλεκτρισμοῦ (ὁ Πρίνσχαϊμ παραθέτει περικοπές ἀπό ἓνα βιβλίο τοῦ Ἄντολφ Ζέιφφερ-χελντ, πού μιλάει γιά τά πειράματα πού ἔκανε στό νοικοκυριό του), πού βλέπουν τόν ἠλεκτρισμό σάν μέσο γιά νά ξαναγίνει ἡ γεωργία προσοδοφόρα καί πού καλοῦν τήν κυβέρνηση καί τοὺς τσιφλικάδες νά κατασκευάσουν κεντρικούς ἠλεκτρικούς σταθμούς, νά ὀργανώσουν μαζική παραγωγή ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας γιά τά ἀγροτικά νοικοκυριά (στήν Καινιξβέργη ἐκδόθηκε πέρσι τό βιβλίο τοῦ Π. Μάκ, τσιφλικᾶ ἀπό τήν Ἀνατολική Πρωσία — P. Mack. «Der Aufschwung unseres Landwirtschaftsbetriebes durch Verbilligung der Produktionskosten. Eine

* — Δρ Ὅττο Πρίνσχαϊμ «Ἡ ἀγροτική μανουφакτούρα καί ἡ ἐξηλεκτρισμένη ἀγροτική οἰκονομία». Ἀρχεῖο τοῦ Μπράουν. Ἡ Σύντ.

** — «Ὁ ἠλεκτρισμός στήν ἀγροτική οἰκονομία». Ἡ Σύντ.

Untersuchung über den Dienst, den Maschinentechnik und Elektrizität der Landwirtschaft bieten» *).

Ὁ Πρίνσχαϊμ κάνει, κατά τή γνώμη μας, μιά πολύ σωστή παρατήρηση, ὅταν λέει ὅτι ἡ σύγχρονη γεωργία — ὡς πρός τό γενικό ἐπίπεδο τῆς τεχνικῆς της, καί, ἴσως, καί τῆς οἰκονομίας της — πλησιάζει περισσότερο στό στάδιο ἐκεῖνο ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας, πού ὁ Μάρξ τό ὀνόμαζε «μανουφακτούρα». Ἡ ὑπεροχή τῆς χειρωναχτικῆς ἐργασίας καί τῆς ἀπλῆς συνεργασίας, ἡ σποραδική χρησιμοποίηση μηχανῶν, οἱ σχετικά μικρές διαστάσεις τῆς παραγωγῆς (ἂν κρίνουμε λχ. ἀπό τό συνολικό ὄγκο τῶν προϊόντων πού πουλάει κάθε χρόνο ἓνα νοικοκυριό), οἱ σχετικά μικρές, στίς περισσότερες περιπτώσεις, διαστάσεις τῆς ἀγορᾶς, ἡ σύνδεση τῆς μεγάλης παραγωγῆς μέ τή μικρή (ἡ μικρή παραγωγή, ὅπως καί οἱ βιοτέχνες στίς σχέσεις τους μέ τό μεγάλο ἀφεντικό τῆς μανουφακτούρας, προσφέρει στή μεγάλη παραγωγή ἐργατική δύναμη, — εἴτε ἡ μεγάλη παραγωγή ἀγοράζει «μισοκατεργασμένα» προϊόντα ἀπό τή μικρή, λχ. οἱ μεγαλονοικοκυρεοὶ ἀγοράζουν τεῦτλα, ζῶα κτλ. ἀπό τοὺς μικρονοικοκυρεοὺς) — ὅλ' αὐτά τά σημάδια δείχνουν πραγματικά ὅτι ἡ γεωργία δέν ἔχει φτάσει ἀκόμα τό ἐπίπεδο μιᾶς πραγματικά «μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας», μέ τήν ἔννοια πού τῆς δίνει ὁ Μάρξ. Στή γεωργία δέν ὑπάρχουν ἀκόμα «συστήματα μηχανῶν», πού νά συνδέονται σ' ἓνα ἑνιαῖο παραγωγικό μηχανισμό.

Φυσικά, δέν πρέπει νά τραβήξουμε στά ἄκρα αὐτή τή σύγκριση: ἀπό τό ἓνα μέρος, ὑπάρχουν οἱ ἰδιομορφίες τῆς γεωργίας πού δέν μποροῦν σέ καμιά περίπτωση νά ἀγνοηθοῦν (ἂν ἀφήσουμε κατά μέρος τήν ἀπώτερη καί πολύ προβληματική δυνατότητα ἐργαστηριακῆς παρασκευῆς λευκώματος καί τροφῆς). Γιά ὅλες αὐτές τίς ἰδιομορφίες ἡ μεγάλη μηχανική παραγωγή στή γεωργία δέ θά ἔχει ποτέ ὅλα ἐκεῖνα τά γνωρίσματα πού ἔχει στή βιομηχανία. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, καί στή μανουφακτούρα ἡ μεγάλη παραγωγή μέ μηχανές ἔγινε ἤδη ἐπικρατέστερη σέ σχέση μέ τή μικρή παραγωγή καί ἔχει ἀποχτήσῃ σημαντική τεχνική ὑπεροχή ἀπέναντί της. Ὁ μικρός παραγωγός προσπάθησε γιά πόλῳ καιρό νά ἐξουδετερώσῃ αὐτή τήν ὑπεροχή μέ τό μέγάλωμα τῆς ἐργάσιμης μέρας καί τόν περιορι-

* — Π. Μάκ. «Ἡ ἄνοδος τῆς ἀγροτικῆς μας παραγωγῆς μέ τή βοήθεια τῆς μείωσης τῶν ἐξόδων παραγωγῆς. Ἐρευνα γιά τίς ὑπηρεσίες πού προσφέρει στήν ἀγροτική οἰκονομία ἡ τεχνική πού βασίζεται στή χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν καί τοῦ ἡλεκτρισμοῦ». Ἡ Σύντ.

σμό τῶν ἀναγκῶν του, γνωρίσματα τόσο χαρακτηριστικά καί γιά τό βιοτέχνη καί γιά τό σύγχρονο μικρονοικοκύρη ἀγρότη. Τό γεγονός ὅτι στή μανουφακτούρα ἐπικρατοῦσε ἡ χειρωναχτική δουλειά ἔδινε ἀκόμα κάποια δυνατότητα στή μικρή παραγωγή νά κρατιέται μ' αὐτά τά «ἥρωικά» μέσα, — οἱ ἄνθρωποι ὅμως πού εἶχαν αὐταπάτες σχετικά μ' αὐτό καί μιλοῦσαν γιά τή βιωσιμότητα τοῦ βιοτέχνη (ὅπως οἱ σημερινοί κριτικοί μιλάνε γιά τή βιωσιμότητα τοῦ ἀγρότη), διαψεύστηκαν πολύ γρήγορα «ἀπό τήν προσωρινή ἐκείνη τάση», πού παραλύει τόν «καθολικό νόμο» τῆς τεχνικῆς στασιμότητας. Θυμίζουμε γιά παράδειγμα τούς ρώσους ἐρευνητές τῆς οἰκοτεχνικῆς ὑφαντουργίας τοῦ κυβερνείου Μόσχας στά 1870–1880. Στή βαμβαουργία, ἔλεγαν, ἡ ὑπόθεση τοῦ χειροτέχνη ὑφαντουργοῦ πρέπει νά θεωρεῖται χαμένη: ἡ μηχανή νίκησε· νά ὅμως πού, ἀντίθετα, στή μεταξουργία οἱ βιοτέχνες μποροῦν ἀκόμα νά κρατηθοῦν, οἱ μηχανές ἀπέχουν πολύ ἀκόμα ἀπό τό νά φτάσουν σέ τέτοιο βαθμό τελειοποίησης. Πέρασαν δύο δεκαετίες καί ἡ τεχνική ἀφαίρεσε ἀπό τή μικρή παραγωγή ἀκόμα ἓνα ἀπό τά τελευταῖα της καταφύγια, σάν νάλεγε — σ' ὅσους ἔχουν αὐτιά γιά νά ἀκοῦν καί μάτια γιά νά βλέπουν — ὅτι ὁ οἰκονομολόγος πρέπει νά κοιτάει πάντα μπροστά, πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς, ἀλλιῶς θά μείνει ἀμέσως πίσω, γιατί ὅποιος δέ θέλει νά κοιτάει μπροστά γυρνάει τίς πλάτες του πρὸς τήν ἱστορία: μέσος δρόμος δέν ὑπάρχει καί οὔτε μπορεῖ νά ὑπάρχει.

«Οἱ συγγραφεῖς πού, ὅπως ὁ Χέρτς, πραγματεύτηκαν τό ζήτημα τοῦ συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα στή μικρή καί στή μεγάλη παραγωγή στή γεωργία, χωρίς νά δόσουν σημασία στό ρόλο τῆς ἠλεκτροτεχνικῆς, πρέπει νά ξαναρχίσουν ἀπό τήν ἀρχή τήν ἐρευνά τους», — παρατήρησε πολύ εὖστοχα ὁ Πρίνσχαϊμ, καί αὐτή του ἡ παρατήρηση ἰσχύει πολύ περισσότερο γιά τό δίτομο ἔργο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ.

Ἡ ἠλεκτρική ἐνέργεια εἶναι φτηνότερη ἀπό τή δύναμη τοῦ ἀτμοῦ, πολύ εὐδιαίρετη, πολύ πιά εὐμετάδοτη σέ μεγάλες ἀποστάσεις καί ἡ κίνηση τῶν μηχανῶν μ' αὐτή εἶναι πιά ρυθμική καί ἡρεμη — γι' αὐτό τό λόγο καί ἡ χρησιμοποίησή της παρουσιάζει περισσότερες εὐκολίες καί στό ἀλώνισμα, καί στό ὄργωμα, καί στό ἄρμεγμα, καί στό λιάνισμα τῆς τροφῆς τῶν ζώων* κτλ. Ὁ Κάουτσκι περιγράφει ἓνα ἀπό τά οὐγγρικά λατιφούν-

* Πρὸς γνώση τοῦ θρασύτατου κ. Μπουλγκάκοφ πού μιλάει μέ θράσος καί ἀβάσιμα γιά «κλάδους τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, πού δέν εἶναι καθόλου προσιτοί γιά τίς μηχανές, ὅπως λχ. ἡ χτηνοτροφία» (I, 49).

τια *, όπου ή ήλεκτρική ενέργεια διοχετεύεται από ένα κεντρικό σταθμό προς όλες τις κατευθύνσεις στά απομακρυσμένα σημεία του χτήματος και χρησιμεύει για τήν κίνηση τών γεωργικών μηχανών, για τό κόψιμο τών τεύτλων, για τήν άντληση νεροῦ, για τό φωτισμό κτλ. κτλ. «Γιά τή διοχέτευση καθημερινά 300 έκατόλιτρων νεροῦ σέ ντεπόζιτο ὕψους 10 μέτρων από ένα πηγάδι βάθους 29 μέτρων, καί για τήν προετοιμασία τροφῆς για 240 άγελάδες, 200 μοσχάρια καί 60 βόδια καί άλογα έργασίας, δηλ. για τό κόψιμο καί τό λιάνισμα τών τεύτλων κτλ., χρειάζονταν για τό χειμώνα δυό ζευγάρια άλογα, για τό καλοκαίρι ένα ζευγάρι, πράγμα πού κόστιζε 1500 γκοῦλντεν. Τώρα αντί για άλογα δουλεύουν δυό μοτέρ δύναμης τό ένα τριών καί τό άλλο πέντε ίππων, πού ή δουλειά τους, υπολογίζοντας όλα τά έξοδα, κοστίζει 700 γκοῦλντεν, δηλ. 800 γκοῦλντεν λιγότερο» (Kautsky, l.c.). Ο Μάκ υπολογίζει τήν αξία τῆς εργάσιμης μέρας ενός αλόγου σέ τρία μάρκα, κι αν αντικατασταθεῖ ή δύναμη αὐτή μέ ήλεκτρική δύναμη, τότε ή ἴδια δουλειά κοστίζει 40–75 πφένιγκ, δηλ. εἶναι κατά 400–700% φτηνότερη. Αν μέσα σέ 50 ἤ καί περισσότερα χρόνια — λέει ο ἴδιος — $1\frac{3}{4}$ έκατομμύρια άλογα στή γερμανική γεωργία αντικατασταθοῦν μέ ήλεκτρική δύναμη (τό 1895 στή γερμανική γεωργία χρησιμοποιοῦνταν για τις δουλειές του κάμπου 2,6 έκατομμύρια άλογα + 1,0 έκατομμύριο βόδια + 2,3 έκατομμύρια άγελάδες, απ' αὐτά 1,4 έκατομμύρια άλογα καί 0,4 έκατομμύρια βόδια ἦταν τών νοικοκυριών πού εἶχαν πάνω από 20 ha) — αὐτό θά ελάττωνε τά έξοδα από 1003 έκατομμύρια μάρκα σέ 261 έκατομμύρια, δηλ. κατά 742 έκατομμύρια μάρκα. Μιά τεράστια έκταση, όπου παράγονται ζωοτροφές, θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ για τήν παραγωγή τροφῆς για τούς ανθρώπους, για τή βελτίωση τῆς διατροφῆς τών εργατῶν, πού ο κ. Μπουλγκάκοφ τούς έκφοβίζει τόσο πολύ μέ τόν «περιορισμό τών δώρων τῆς φύσης», μέ τό «πρόβλημα τών σιτηρῶν» κτλ. Ο Μάκ συστήνει επίμονα νά ένωθεῖ ή γεωργία μέ τή βιομηχανία για μόνιμη χρησιμοποίηση ήλεκτρενέργειας, συστήνει νά κατασκευαστεῖ ένα κανάλι στίς Μαζουριανές λίμνες, πού θά μπορούσε νά τροφοδοτεῖ μέ ήλεκτρική δύναμη 5 κεντρικούς σταθμούς, πού ο καθένας τους θά τροφοδοτοῦσε μέ ήλεκτρενέργεια τά γύρω άγροτικά νοικοκυριά σέ απόσταση 20–25 χιλιομέτρων, συστήνει τήν αξιοποίη-

* Ἀκόμα μία φορά προς γνώση του κ. Μπουλγκάκοφ, πού μιλάει για «έκτρωματική ανάπτυξη τών μεγάλων νοικοκυριών σέ λατιφούντια»!

ση τῆς τύρφης γιά τόν ἴδιο σκοπό, καί ζητάει τήν ἔνωση τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων: «μονάχα μέ μία ἑταιρική ἔνωση μέ τή βιομηχανία καί μέ τό μεγάλο κεφάλαιο εἶναι δυνατό νά ξανακάνουμε ἐπικερδῇ τό δικό μας κλάδο παραγωγῆς» (Mack, S. 48). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐφαρμογή νέων μεθόδων παραγωγῆς θά συναντήσῃ πλῆθος δυσκολίες καί δέ θά προχωρήσῃ ὁμαλά, ἀλλά μέ ζίκ-ζάκ. Δέν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι θά προχωρήσῃ, ὅτι ἡ ἐπαναστατικοποίηση τῆς γεωργίας εἶναι ἀναπόφευκτη. «Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν ἀροτριῶντων ζώων μέ ἡλεκτρομοτέρ σημαίνει, — ὅπως σωστά λέει ὁ Πρίνσχαϊμ, — τή δυνατότητα ἑνός συστήματος μηχανῶν στή γεωργία. . . Ὅ,τι δέν μπόρεσε νά κάνει ἡ δύναμη τοῦ ἀτμοῦ, μπορεῖ στή σίγουρα νά τό πετύχει ἡ ἡλεκτροτεχνική, καί συγκεκριμένα: τή μετατροπή τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀπό παλιά μανουφακτούρα σέ σύγχρονη μεγάλη παραγωγή» (l. c., p. 414).

Δέ θά ἐπεκταθοῦμε στό ζήτημα τί γιγάντια νίκη τῆς μεγάλης παραγωγῆς θά σημαίνει (ἐνμέρει σημαίνει ἤδη) ἡ εἰσαγωγή τῆς ἡλεκτροτεχνικῆς στή γεωργία, — αὐτό εἶναι τόσο ἐξόφθαλμο, πού δέ χρειάζεται νά ἐπιμένουμε ἰδιαίτερα σ' αὐτό. Καλύτερα ἄς ἐξετάσουμε σέ ποιά σύγχρονα νοικοκυριά ὑπάρχουν ἔμβρυα ἐκείνου τοῦ «συστήματος μηχανῶν», πού θά βάλῃ σέ κίνηση ὁ κεντρικός σταθμός παραγωγῆς ἡλεκτρενέργειας. Γιατί γιά ἕνα σύστημα μηχανῶν χρειάζεται στήν ἀρχή νά δοκιμαστοῦν στήν πράξη διάφορες μηχανές, χρειάζονται παραδείγματα συνδυασμένης χρησιμοποίησης πολλῶν μηχανῶν. Τήν ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό τή δίνουν τά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς ἀπογραφῆς τῶν γεωργικῶν νοικοκυριῶν πού ἔγινε στίς 14 τοῦ Ἰούνη 1895. Ἐχουμε στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν νοικοκυριῶν κάθε ὁμάδας, πού χρησιμοποίησαν δικές τους ἢ ξένες μηχανές (ὁ κ. Μπουλγκάκοφ κάνει λάθος, ὅταν στή σελ. 114 τοῦ δεύτερου τόμου παραθέτῃ ἕνα μέρος αὐτῶν τῶν στοιχείων καί νομίζει ὅτι τά στοιχεῖα αὐτά ἀφοροῦν τόν ἀριθμό τῶν μηχανῶν. Μέ τήν εὐκαιρία αὕτη ἄς σημειώσουμε ὅτι τά στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν νοικοκυριῶν, πού χρησιμοποίησαν δικές τους ἢ ξένες μηχανές, παρουσιάζουν, ὅπως εἶναι εὐνόητο, τήν ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς μικρότερη ἀπ' ὅ,τι εἶναι στήν πραγματικότητα. Τά μεγάλα νοικοκυριά ἔχουν συχνότερα δικές τους μηχανές ἀπ' ὅ,τι τά μικρά πού πληρώνουν μέ τό παραπάνω γιά νά τίς χρησιμοποιήσουν). Τά στοιχεῖα αὐτά ἀφοροῦν τή χρησιμοποίηση ἢ τῶν μηχανῶν γενικά, ἢ κάθε εἵδους μηχανῆς ξεχωριστά, ἔτσι πού νά μή μποροῦμε νά καθορίσουμε πόσες

μηχανές χρησιμοποίησαν τά νοικοκυριά τῶν διάφορων ομάδων. Ὄταν ὅμως προσθέσουμε, γιά τήν κάθε ομάδα χωριστά, τόν ἀριθμό ὅλων τῶν νοικοκυριῶν πού χρησιμοποίησαν κάθε ξεχωριστό εἶδος μηχανῆς, θά ἔχουμε τόν ἀριθμό τῶν περιπτώσεων χρησιμοποίησης τῶν κάθε λογῆς γεωργικῶν μηχανῶν. Παραθέτουμε ἐδῶ τά στοιχεῖα πού ἔχουν δουλευτεῖ κατ' αὐτόν τόν τρόπο καί δείχνουν, πῶς προετοιμάζεται τό «σύστημα μηχανῶν» στή γεωργία:

Ἐκτασιῶν νοικοκυριῶν	Σέ 100 νοικοκυριά ἀναλογοῦν	
	νοικοκυριά πού χρησιμοποιοῦν γεωργικές μηχανές γενικά (1895)	περιπτώσεις χρησιμοποίησης μιᾶς ἢ ἄλλης γεωργικῆς μηχανῆς (1895)
Ὅς 2 ha	2,03	2,30
2-5 »	13,81	15,46
5-20 »	45,80	56,04
20-100 »	78,79	128,46
100 καί πάνω ha ..	94,16	352,34
Σύνολο . . .	16,36	22,36

Ἔτσι, στά μικρά νοικοκυριά μέχρι 5 ἑκτάρια (τά νοικοκυριά αὐτά ἀποτελοῦν πάνω ἀπό τά τρία τέταρτα ὅλων τῶν νοικοκυριῶν, τά 4,1 ἑκατομ. ἀπό τά 5,5 ἑκατομ., δηλ. τά 75,5 %: ἔχουν ὅμως μόνο 5 ἑκατομ. ἑκτάρια γῆς ἀπό τά $32\frac{1}{2}$ ἑκατομ., δηλ. τά 15,6%) — ὁ ἀριθμός τῶν περιπτώσεων χρησιμοποίησης κάθε εἶδους γεωργικῶν μηχανῶν (συνυπολογίσαμε καί τίς γαλακτοκομικές μηχανές) εἶναι τελείως μηδαμινός. Στά μεσαῖα νοικοκυριά (5-20 ha) ἐκεῖνα πού χρησιμοποιοῦν μηχανές γενικά εἶναι λιγότερα ἀπό τά μισά, καί σέ 100 νοικοκυριά ἀναλογοῦν μόνο 56 περιπτώσεις χρησιμοποίησης γεωργικῶν μηχανῶν. Μόνο στή μεγάλη κεφαλαιοκρατική παραγωγή* βλέπουμε ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν νοικοκυριῶν ($\frac{3}{4}$ — $\frac{9}{10}$) χρησιμοποιεῖ μηχανές καί ὅτι ἀρχίζει νά διαμορφώνεται σύστημα μηχανῶν: σέ κάθε νοικοκυριό ἀναλογεῖ πάνω ἀπό μιά περίπτωση χρησιμοποίησης μηχανῶν. Χρησιμοποιοῦνται συνεπῶς ἀπό ἕνα καί τό ἴδιο νοικοκυριό περισσότερες ἀπό μιά μηχανές: πχ. τά νοικοκυριά μέ πάνω ἀπό 100 ha χρησιμοποιοῦσαν τό καθένα περίπου 4 μηχαν-

* Πάνω ἀπό 20 ha ἔχουν μόνο τά 0,3 ἑκατομ. νοικοκυριά ἀπό τά 5,5 ἑκατομ., δηλ. μόνο τά 5,5 % ἀπό τό συνολικό ἀριθμό, ὅμως τά νοικοκυριά αὐτά ἔχουν τά 17,7 ἑκατομ. ἑκτάρια γῆς ἀπό τά 32,5, δηλ. τά 54,4 % ἀπ' ὅλη τήν καλλιεργούμενη ἑκταση.

νές (352 % ἀπέναντι σιά 94 % πού χρησιμοποιοῦσαν μηχανές γενικά). Ἀπό τά 572 λατιφούντια (νοικοκυριά μέ 1000 ha καί πάνω) τά 555 χρησιμοποιοῦσαν μηχανές, καί ὁ ἀριθμός τῶν περιπτώσεων χρησιμοποίησης μηχανῶν εἶναι 2800, δηλ. κάθε νοικοκυριό χρησιμοποιοῦσε ἀπό πέντε μηχανές. Ἀπό δῶ μποροῦμε νά καταλάβουμε, ποιά νοικοκυριά προετοιμάζουν τήν «ἡλεκτρική» ἐπανάσταση καί ποιά θά ἐπωφεληθοῦν περισσότερο ἀπ' αὐτήν.

IV

Η ΕΞΑΛΕΙΨΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΟΥ. ΕΠΙ ΜΕΡΟΥΣ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΝΑΚΙΝΗΣΑΝ ΟΙ «ΚΡΙΤΙΚΟΙ»

Ἀπό τόν Χέρτς ἄς περάσουμε στόν κ. Τσερνόφ. Ἐπειδή ὁ τελευταῖος δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά «νά συζητάει» γιά τόν πρῶτο, θά περιοριστοῦμε ἐδῶ σ' ἓνα σύντομο χαρακτηρισμό γιά τίς μεθόδους ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Χέρτς (καί γιά τόν τρόπο πού τόν παραφράζει ὁ κ. Τσερνόφ), γιά νά περάσουμε (στήν ἐπόμενη μελέτη) στήν ἀνάλυση ὀρισμένων νέων ἐμπράγματος στοιχείων πού παρουσιάζουν οἱ «κριτικοί».

Γιά νά δείξουμε τί εἶδους θεωρητικός εἶναι ὁ Χέρτς, ἀρκεῖ μόνο ἓνα παράδειγμα. Στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ βιβλίου του συναντᾶμε ἓνα ὑποκεφάλαιο μέ τόν πολυσήμαντο τίτλο: «Ἡ ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ καπιταλισμοῦ». Ὁ Χέρτς θέλει, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, νά δώσει τόν ὀρισμό τοῦ καπιταλισμοῦ. «Μποροῦμε, φυσικά, — γράφει ὁ Χέρτς — νά τόν χαρακτηρίσουμε σάν σύστημα ἐθνικῆς οἰκονομίας, πού νομικά στηρίζεται στίς ἀπόλυτα ἐφαρμοσμένες ἀρχές τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καί τῆς ιδιοκτησίας, τεχνικά — στήν παραγωγή σέ πλατιά» (μεγάλη;) «κλίμακα *, κοινωνικά — στό χωρισμό τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπό τούς ἄμεσους παραγωγούς, πολιτικά — στήν κατοχή ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες τῆς κεντρικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας» (τῆς συγκεντρωμένης πολιτικῆς δύναμης τοῦ κράτους;) «χάρη μόνο στήν οἰκονομική βάση τῆς κατανομῆς τῆς ιδιοκτησίας» (ρωσ. μετ., σελ. 37). Αὐτοί οἱ ὀρισμοί δέν εἶναι πλήρεις, ἀπαιτοῦν διευκρινίσεις — λέει ὁ Χέρτς — λχ. ἡ οἰκιακή ἐργασία καί τό νοίκια-

* Ὁ κ. Β. Τσερνόφ μεταφράζει («Ρ. Μπ.» τεύχος 4, 132): «στήν παραγωγή πού ἔφτασε σέ ὑψηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης». Ἔτσι κατάφερε νά «καταλάβει» αὐτός τή γερμανική ἐκφραση: «auf grosser Stufenleiter»!!

σμα μικρῶν χωραφιῶν διατηροῦνται ἀκόμα παντοῦ πλάι στή μεγάλη παραγωγή. «Δέν ἀνταποκρίνεται τελείως καί ὁ πραγματικός (sic!) ὁρισμός τοῦ καπιταλισμοῦ, σάν συστήματος ὅπου ἡ παραγωγή βρίσκεται κάτω ἀπό τόν ἔλεγχον» (κυριαρχία καί ἔλεγχος) τῶν «κεφαλαιοκρατῶν» (κατόχων κεφαλαίου). Ἀλήθεια, δέν εἶναι ὑπέροχος αὐτός ὁ «πραγματικός» ὁρισμός τοῦ καπιταλισμοῦ σάν κυριαρχίας τῶν κεφαλαιοκρατῶν; Καί πόσο χαρακτηριστικό εἶναι αὐτό τό τόσο τῆς μόδας σήμερα quasi*-ρεαλιστικό, στήν πραγματικότητα ὅμως ἐκλεχτικό κυνήγι γιά πλήρη ἀπαρίθμηση ὅλων τῶν μεμονωμένων γνωρισμάτων καί τῶν μεμονωμένων «παραγόντων». Τό ἀποτέλεσμα, φυσικά, εἶναι ὅτι ἡ παράλογη αὐτή προσπάθεια νά ὑπαχθοῦν σέ μιά γενική ἔννοια ὅλα τά ἐπί μέρους γνωρίσματα μεμονωμένων φαινομένων, ἢ, ἀντίστροφα, «ν' ἀποφευχθεῖ ἡ σύγκρουση μέ τήν ἐξαιρετική ποικιλομορφία τῶν φαινομένων» — προσπάθεια πού μαρτυρεῖ ἀπλῶς παντελῆ ἄγνοια τοῦ τί εἶναι ἐπιστήμη — ὀδηγεῖ τόν «θεωρητικό» σέ κατάσταση νά μή βλέπει πίσω ἀπό τά δέντρα τό δάσος. Ὁ Χέρτς λχ. ξέχασε μιά τέτοια λεπτομέρεια, ὅπως εἶναι ἡ ἐμπορευματική παραγωγή καί ἡ μετατροπή τῆς ἐργατικῆς δύναμης σέ ἐμπόρευμα! Ἀντί γι' αὐτό ὅμως ἐπινόησε τόν παρακάτω γενετικό ὁρισμό πού — πρὸς τιμωρία τοῦ ἐπινοητῆ του — πρέπει νά τόν παραθέσουμε στό ἀκέραιο: καπιταλισμός «εἶναι ἡ κατάσταση ἐκείνη τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ὅπου ἡ πραγματοποίηση τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλεύθερης κυκλοφορίας, τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καί τῆς ἰδιοκτησίας ἔχει φτάσει στό ἀνώτερο (σχετικά) σημεῖο, πού καθορίζεται ἀπό τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη καί τίς ἐμπειρικές συνθῆκες τῆς κάθε ἐθνικῆς οἰκονομίας ξεχωριστά» (S. 10, ἡ ρωσ. μετ. 38–39 δέν εἶναι ἀπόλυτα ἀκριβῆς). Ἐννοεῖται ὅτι ὁ κ. Β. Τσερνόφ, γεμάτος ἐκστατική εὐλάβεια, ἀντιγράφει καί ξαναντιγράφει αὐτές τίς σαπουνόφουσκες, σερβίροντας συνάμα στούς ἀναγνώστες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσμπο», σέ τριάντα ὀλόκληρες σελίδες, μιά «ἀνάλυση» τῶν τύπων τοῦ ἐθνικοῦ καπιταλισμοῦ. Ἀπ' αὐτή τήν πολύ διδαχτική ἀνάλυση μπορούμε νά σταχυολογήσουμε πολλούς χαρακτηρισμούς, πού εἶναι ἐξαιρετικά πολύτιμοι καί δέν εἶναι καθόλου στερεότυποι, ὅπως, πχ., τό χαρακτηρισμό γιά τόν «ἀνεξάρτητο, περήφανο καί δραστήριο χαρακτήρα τοῦ βρετανοῦ», γιά τή «σταθερότητα» τῆς ἀγγλικῆς ἀστικῆς τάξης καί τό «μή συμπαθητικό χαρακτήρα» τῆς ἐξωτερικῆς πο-

* — δῆθεν. Ἡ Σύντ.

λιτικής της, για τή «γεμάτη πάθος καί ένθουσιασμό ιδιοσυγκρασία τῆς ρωμανικῆς φυλῆς» καί για τή «γερμανική τάξη καί ακρίβεια» (σελ. 152 στό τεύχος 4 τοῦ «Ρ. Μπ.»). Ἐννοεῖται, ὅτι ὁ «δογματικός» μαρξισμός ἐξουθενώθηκε ὀριστικά μ' αὐτή τήν ἀνάλυση.

Δέν εἶναι λιγότερο συντριπτική ἡ ἀνάλυση ἀπό τόν Χέρτς τῶν στοιχείων για τίς ὑποθέσεις. Ὁ κ. Τσερνόφ τουλάχιστο εἶναι κατενθουσιασμένος ἀπ' αὐτήν: «Γεγονός εἶναι — γράφει — ὅτι. . . κανένας ἀκόμα δέν ἀναίρεσε τά στοιχεῖα τοῦ Χέρτς. Στήν ἀπάντησή του στό βιβλίο τοῦ Χέρτς, ὁ Κάουτσκι, ἐπεκτεινόμενος πάρα πολύ σέ ὀρισμένα ἐπί μέρους ζητήματα» (ὅπως ἡ ἀπόδειξη τῶν παραποιήσεων τοῦ Χέρτς! Ὡραῖα «ἐπί μέρους ζητήματα»!) «δέν ἀναφέρει οὔτε λέξη, ἀπαντώντας στήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Χέρτς για τό ζήτημα τῶν ὑποθηκῶν» («Ρ. Μπ.» τεύχος 10, σελ. 217, ὑπογράμμιση τοῦ κ. Τσερνόφ). Ὅπως φαίνεται ἀπό τήν παραπομπή στή σελ. 238 τοῦ ἴδιου τεύχους τοῦ «Ρ. Μπ.», ὁ κ. Τσερνόφ γνωρίζει τό ἄρθρο-ἀπάντηση τοῦ Κάουτσκι («Zwei Kritiker meiner „Agrarfrage“»* στό «Neue Zeit», 18, 1· 1899–1900)· ὁ κ. Τσερνόφ δέν μποροῦσε ἐπίσης νά μή ξέρει ὅτι ἡ κυκλοφορία τοῦ περιοδικοῦ, ὅπου δημοσιεύτηκε αὐτό τό ἄρθρο, ἀπαγορεύεται στή Ρωσία ἀπό τή λογοκρισία. Ἀκόμα πῶς σημαντικό για νά χαρακτηρίσουμε τήν ὅλη φυσιογνωμία τῆς σύγχρονης «κριτικῆς», εἶναι τό γεγονός ὅτι τά λόγια πού ὁ ἴδιος ὁ κ. Τσερνόφ ἔχει ὑπογραμμίσει, περιέχουν μιᾷ ὁλοφάνερῃ ἀναλήθεια, γιατί σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν ὑποθηκῶν ὁ Κάουτσκι ἀπάντησε στούς «Χέρτς, Ντάβιντ, Μπέρνσταϊν, Σίππελ, Μπουλγκάκοφ e tutti quanti **» στίς σελ. 472–477 τοῦ ἴδιου ἁρθρου πού ὑποδείχνει ὁ κ. Τσερνόφ. Εἶναι βαρετό νά εἶσαι ὑποχρεωμένος νά ἀποκαθιστᾷς τή διαστρεβλωμένη ἀλήθεια, — ὅταν ὅμως ἔχεις νά κάνεις μέ τούς κ. κ. Τσερνόφ, δέν μπορεῖς νά ξεφύγεις καθόλου ἀπ' αὐτή τήν ὑποχρέωση.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Κάουτσκι ἀπάντησε στόν Χέρτς εἰρωνικά, γιατί ὁ Χέρτς καί σ' αὐτό τό ζήτημα ἀποκάλυψε τήν ἀνικανότητά του ἢ τήν ἀπροθυμία του νά καταλάβει για ποιο πράγμα πρόκειται καί τήν κλίση του νά ἐπαναλαμβάνει τά τριμμένα ἐπιχειρήματα τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων. Στό «Agrarfrage» τοῦ Κάουτσκι γινόταν λόγος (S. 88–89) για τή συγκέντρωση τῶν ὑποθηκῶν. «Οἱ πολυάριθμοι μικροί τοκογλύφοι τοῦ χωριοῦ, —

* — «Δυό κριτικοί τοῦ „Ἀγροτικοῦ ζητήματός“ μου». Ἡ Σύντ.

** Ἐκφραση τοῦ Κάουτσκι: σελ. 472, «N. Z.» (E tutti quanti — καί σέ ὅλους τούς ὁμοίους τους. Ἡ Σύντ.).

ἔγραφε ὁ Κάουτσκι, — ἀπωθοῦνται ὁλοένα καί πιά πολύ σέ δεύτερη μοίρα, καί παραχωροῦν τή θέσιν τους στά μεγάλα συγκεντροποιημένα κεφαλαιοκρατικά εἴτε συνεταιρικά ἱδρύματα πού μονοπωλοῦν τήν ἐνυπόθηκην πίστην». Ὁ Κάουτσκι ἀπαριθμεῖ μερικά τέτοιου εἴδους κεφαλαιοκρατικά καί συνεταιρικά ἱδρύματα, μιλάει γιά συνεταιρικά ἱδρύματα ἔγγειας πίστεως (genossenschaftliche Bodenkreditinstitute), τονίζει ὅτι καί τά ταμιευτήρια, καί οἱ ἀσφαλιστικές ἐταιρεῖες, καί πολυάριθμες ἐνώσεις (S. 89) ὑποθηκεύουν τίς ἐγκαταστάσεις τους κτλ. Στήν Πρωσία λχ. 17 ἐταιρεῖες ἔγγειας πίστεως ἐκδόσανε τό 1887 τίτλους ὑποθήκης ἀξίας 1650 ἑκατομ. μάρκων⁷⁶. «Οἱ ἀριθμοί αὐτοί δείχνουν ἤδη τεράστια συγκέντρωση τῆς γαιοπροσόδου σέ λίγα κεντρικά ἱδρύματα» (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας), «ἡ συγκέντρωση ὅμως αὐξάνει μέ γρήγορους ρυθμούς. Τό 1875 οἱ γερμανικές τράπεζες ὑποθηκῶν ἐκδόσανε τίτλους ὑποθηκῶν ἀξίας 900 ἑκατομ. μάρκων, τό 1888 — 2¹/₂ δισεκατομμυρίων, τό 1892 τό ποσό αὐτό ἔφτανε ἤδη τά 3400 ἑκατομμύρια, συγκεντρωμένα σέ 31 (τό 1875 σέ 27) τράπεζες» (S. 89). Αὐτή ἡ συγκέντρωση τῆς γαιοπροσόδου δείχνει καθαρά τή συγκέντρωση τῆς γαιοκτησίας.

Ὁχι — ἀπαντοῦν οἱ Χέρτς, Μπουλγκάκοφ, Τσερνόφ καί Σία — «ἐμεῖς διαπιστώνουμε μιά πολύ σταθερή τάση γιά ἀποκέντρωση, γιά τεμαχισμό τῆς ἰδιοκτησίας» («Ρ. Μπ.» τεύχος 10, 216), γιατί «πάνω ἀπό τό ἓνα τέταρτο τῆς ἐνυπόθηκης πίστεως εἶναι συγκεντρωμένο στά χέρια πιστωτικῶν ἱδρυμάτων δημοκρατικοῦ χαρακτήρα (sic!) μέ πλῆθος μικροκαταθέτες» (στό ἴδιο μέρος). Ὁ Χέρτς μέ ἐξαιρετικό ζῆλο προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει, παραθέτοντας μιά σειρά πίνακες, ὅτι οἱ μικροκαταθέτες ἀποτελοῦν τή μεγάλη μάζα τῶν καταθετῶν στά ταμιευτήρια κτλ. Προβάλλει ὅμως τό ἐρώτημα: τί χρειάζονται ὅλα αὐτά; Ἀλλωστε καί ὁ ἴδιος ὁ Κάουτσκι μίλησε γιά τίς ἐταιρεῖες ἀμοιβαίας πίστεως καί τά ταμιευτήρια (χωρίς, φυσικά, νά φαντάζεται, ὅπως τό φαντάζεται ὁ κ. Τσερνόφ, ὅτι πρόκειται γιά ἱδρύματα ἰδιαίτερα «δημοκρατικοῦ χαρακτήρα»). Ὁ Κάουτσκι μιλάει γιά τή συγκεντροποίηση τῆς γαιοπροσόδου σέ μερικά μόνο κεντρικά ἱδρύματα — κι αὐτοί τοῦ μιλάνε γιά τή μεγάλη μάζα τῶν μικρῶν καταθετῶν στά ταμιευτήρια!! Καί τό ὀνομάζουν αὐτό «τεμαχισμό τῆς ἰδιοκτησίας»! Μά τί σχέση ἔχει μέ τήν ἀγροτική οἰκονομία (πρόκειται γιά τή συγκέντρωση τῆς γαιοπροσόδου) ὁ ἀριθμός τῶν καταθετῶν στίς τράπεζες ὑποθηκῶν; Μήπως ἓνα μεγάλο ἐργοστάσιο παύει ν' ἀποτελεῖ συγκεντροποίηση τῆς παραγωγῆς ἐπειδή οἱ μετοχές του κατανέμονται σέ

πλῆθος μικρῶν κεφαλαιοκρατῶν; «Πρίν νά μέ πληροφορήσουν ὁ Χέρτς καί ὁ Ντάβιντ, — ἔγραφε ὁ Κάουτσκι, ἀπαντώντας στόν Χέρτς — ἐγώ δέν εἶχα πάρει πραγματικά χαμπάρι ἀπό ποῦ προμηθεύονται τά χρήματά τους τά ταμιευτήρια. Νόμιζα ὅτι δουλεύουν μέ τίς οἰκονομίες τῶν Ρότσιλντ καί τῶν Βάντερμπιλντ».

Σχετικά μέ τή μεταβίβαση τῶν ὑποθηκῶν στήν ἰδιοκτησία τοῦ κράτους ὁ Χέρτς λέει: «Αὐτό θά ἦταν τό χειρότερο μέσο πάλης ἐνάντια στό μεγάλο κεφάλαιο, καί, φυσικά, τό καλύτερο μέσο γιά νά ἐξεγερθεῖ ἐνάντια στούς ὑπαίτιους μιᾶς τέτοιας μεταρύθμισης ἡ τεράστια καί ὀλοένα αὐξανόμενη στρατιά τῶν μικροἰδιοκτητῶν, καί ἰδιαίτερα αὐτῶν πού εἶναι ἐργάτες γῆς» (S. 29, ρωσ. μετ. 78. Ὁ κ. Τσερνόφ τό ἐπαναλαμβάνει αὐτό μέ ἱκανοποίηση στίς σελ. 217–218 τοῦ «Ρ. Μπ.»).

Νά λοιπόν ποιοί εἶναι οἱ «ἰδιοχτῆτες», πού ὁ Μπέρνσταϊν καί Σία φωνάζουν ὅτι αὐξάνει ὁ ἀριθμός τους! — ἀπαντάει ὁ Κάουτσκι. — Εἶναι οἱ ὑπηρέτριες πού ἔχουν 20 μάρκα στό ταμιευτήριο! Πόσο παλιό καί τριμμένο εἶναι αὐτό τό ἐπιχείρημα ἐνάντια στούς σοσιαλιστές, ὅτι δηλ. μέ τήν «ἀπαλλοτρίωση» πού ἐπιδιώκουν θά καταληστέψουν μιᾶ τεράστια στρατιά ἐργαζομένων! Αὐτό τό ἐπιχείρημα τό χρησιμοποίησε μέ ἐξαιρετικό ζῆλο ἴσα-ἴσα ὁ Εὐγένιος Ρίχτερ κι ὄχι κανένας ἄλλος, στήν προσούρα του πού δημοσίευσε μετά τήν κατάργηση τοῦ ἔκτακτου νόμου ἐνάντια στούς σοσιαλιστές⁷⁷ (οἱ ἐργοστασιάρχες ἀγόρασαν χιλιάδες ἀντίτυπά τῆς γιά νά τά μοιράσουν δωρεάν στούς ἐργάτες). Στήν προσούρα του αὐτή ὁ Εὐγένιος Ρίχτερ λάνσαρε τήν περίφημή του «οἰκονόμα Ἀγνή»: μιᾶ φτωχή ράφτρα πού εἶχε μερικές δεκάδες μάρκα στό ταμιευτήριο καί πού τή λήστεψαν οἱ κακοί σοσιαλιστές, ὅταν ἄρπαξαν τήν κρατική ἐξουσία καί μετέτρεψαν τίς τράπεζες σέ ἰδιοκτησία τοῦ κράτους. Νά ἀπό ποιά πηγὴ ἀντλοῦν τά «κριτικά» ἐπιχειρήματά τους οἱ διάφοροι Μπουλγκάκοφ*, Χέρτς καί Τσερνόφ!

«Κεῖνο τόν καιρό, — λέει ὁ Κάουτσκι γιά τήν „περιβόητη“ προσούρα τοῦ Εὐγ. Ρίχτερ, — ὁ Εὐγ. Ρίχτερ ἔγινε ἀντικείμενο κοροϊδίας ὅλων γενικά τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Καί σήμερὰ ἀνάμεσα στούς σοσιαλδημοκράτες βρίσκονται ἄνθρωποι, πού στό κεντρικό μας ὄργανο» (ἔχει ὑπόψη του, ὅπως φαίνεται, τά ἄρθρα τοῦ Ντάβιντ στό «Vorwärts»⁷⁸) «ψάλλουν ὕμνους σ' ἓνα

* Σχετικά μέ τίς ὑποθέσεις ὁ κ. Μπουλγκάκοφ διατύπωσε τά ἴδια ἐπιχειρήματα ἐνάντια στόν Κάουτσκι στό «Νατσάλο», καί στά γερμανικά στό «Ἀρχεῖο» τοῦ Μπράουν.

σύγγραμμα, πού ἐπαναλαβαίνει τίς ἴδιες ιδέες: Χέρτς, ὕμνουμε τά κατορθώματά σου!

Γιά τόν κακομοίρη τόν Εὐγένιο στά γηρατειά του αὐτό εἶναι ἓνας πραγματικός θρίαμβος, καί πρὸς εὐχαρίστησή του δέν μπορῶ νά μή ἀναφέρω καί τό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπό τόν Χέρτς, πού βρίσκεται στήν ἴδια σελίδα: „Βλέπουμε ὅτι τό μικρό γεωργό, τόν ἰδιοχτήτη σπιτιοῦ στήν πόλη καί ἰδιαίτερα τό μεγάλο γεωργό τούς ἀπαλλοτριώνουν ἀκριβῶς οἱ κατώτερες καί μεσαῖες τάξεις, πού κατὰ τό μεγαλύτερο μέρος τους προέρχονται ἀναμφίβολα ἀπό τόν ἀγροτικό πληθυσμό“» (Χέρτς, S. 29, ρωσ. μετ. 77. — Ἐπαναλήφθηκε μέ ἔκσταση στό «Ρ. Μπ.» τεῦχος 10, σελ. 216–217). «Ἡ θεωρία τοῦ Ντάβιντ γιά τήν „ἐκκένωση“ τοῦ καπιταλισμοῦ (Aushöhlung) μέσω τῶν συλλογικῶν συμβάσεων γιά τά μεροκάματα (Tarifgemeinschaften) καί μέσω τῶν καταναλωτικῶν συνεταιρισμῶν ἔχει πιά ξεπεραστεῖ. Ἡ θεωρία αὐτή ὠχρίᾳ προστά στή θεωρία τοῦ Χέρτς γιά ἀπαλλοτριώση τῶν ἀπαλλοτριωτῶν μέσω τῶν ταμιευτηρίων. Ἡ οἰκονόμα Ἄγνη, πού τή θεωροῦσαν πιά πεθαμένη, ἀνασταίνεται γιά μιὰ νέα ζωή» (Kautsky, l. c., S. 475) — καί οἱ ρῶσοι «κριτικοί» μαζί μέ τούς δημοσιολόγους τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» σπεύδουν νά μεταφυτέψουν στό ρωσικό ἔδαφος αὐτή τήν «οἰκονόμα Ἄγνη», τήν ἀναστημένη γιά νά ρεζιλέψει τήν «ὀρθόδοξη» σοσιαλδημοκρατία.

Καί νά πού αὐτός ὁ ἴδιος ὁ κ. Β. Τσερνόφ, πού πνίγεται ἀπό ἐνθουσιασμό γιά τά ἐπιχειρήματα τοῦ Εὐγ. Ρίχτερ — πού ἐπαναλαβαίνονται ἀπό τόν Χέρτς — «ξετινάζει» πέρα γιά πέρα τόν Κάουτσκι στίς σελίδες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» καί τῆς συλλογῆς «Σ' ἓνα τιμητικό πόστο», πού ἐκδόθηκε πρὸς τιμή τοῦ κ. Ν. Μιχαηλόβσκι. Θά ἦταν ἀδικία, ἂν δέν ἀναφέραμε μερικά μαργαριτάρια αὐτοῦ τοῦ ξετινάγματος. «Ὁ Κάουτσκι ἀναγνωρίζει, ἀκολουθώντας καί πάλι τόν Μάρξ, — γράφει ὁ κ. Τσερνόφ στό τεῦχος 8 τοῦ «Ρ. Μπ.», σελ. 229, — πῶς ἡ πρόοδος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας ὀδηγεῖ στό φτώχαιμα τοῦ ἐδάφους σέ θρεπτικές οὐσίες: ὅλο καί κάτι ἀφαιρεῖται ἀπό τή γῆ μέ τή μορφή διάφορων προϊόντων, ἀποστέλλεται στήν πόλη καί δέν ἐπιστρέφει πίσω στή γῆ. . . Ὅπως βλέπετε, στό ζήτημα τῶν νόμων τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους ὁ Κάουτσκι ἐπαναλαβαίνει ἀνίσχυρα (sic!) τά λόγια τοῦ Μάρξ, πού στηρίχθηκε στή θεωρία τοῦ Λίμπιχ. Ὅταν ὁμως ὁ Μάρξ ἔγραφε τόν πρῶτο τόμο τοῦ, ὁ „νόμος τῆς ἀποκατάστασης“ τοῦ Λίμπιχ ἦταν ἡ τελευταία λέξη τῆς γεωπονικῆς ἐπιστήμης. Ἀπό τότε πού ἔγινε αὐτή ἡ

ἀνακάλυψη ἔχει περάσει πάνω ἀπό μισός αἰώνας. Στίς γνώσεις μας γιά τούς νόμους τῆς γονιμότητος τοῦ ἔδαφους ἔγινε ὁλόκληρη ἐπανάσταση. Καί τί βλέπουμε; Ὁλη ἡ περίοδος μετά τόν Λίμπιχ, ὅλες οἱ μετέπειτα ἀνακαλύψεις τοῦ Παστέρ καί τοῦ Βίλλε, τά πειράματα τοῦ Σολαρί μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ ἄζωτου, οἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Μπερτελό, τοῦ Χέλλριγκελ, τοῦ Βίλφαρτ καί τοῦ Βινογκράντσκι στόν τομέα τῆς βακτηριολογίας τοῦ ἔδαφους — ὅλα αὐτά πέρασαν ἀπαρατήρητα γιά τόν Κάουτσκι». . . Τί χαριτωμένος πού εἶναι ὁ κ. Τσερνόφ! Πόσο καταπληχτικά μοιάζει μέ τόν Βοροσίλοφ⁷⁹ τοῦ Τουργκένιεφ: Θυμᾶστε — στόν «Καπνό» — τό νεαρό ρῶσο ὑφηγητή, πού σεργιανοῦσε στό ἐξωτερικό, ἦταν γενικά πολύ σιωπηλός, ὅμως ἀπό καιρό σέ καιρό ξεσπάθωνε κι ἀρχινοῦσε ν' ἀραδιάζει κατά δεκάδες κι ἑκατοντάδες ὀνόματα σοφῶν καί πάνσοφων ἀνθρώπων, σπάνια καί σπανιότατα ὀνόματα; Τό ἴδιο ἀκριβῶς κάνει καί ὁ σοφός μας κ. Τσερνόφ, πού ἐξουθένωσε τελείως αὐτόν τόν ἀμαθῆ Κάουτσκι. Ὡστόσο. . . ὅμως δέ θᾶταν καλύτερα νά συμβουλευτοῦμε καί τό βιβλίον τοῦ Κάουτσκι; Δέ θᾶταν καλύτερα νά ρίξουμε μιά ματιά τουλάχιστο στά περιεχόμενά του; Βρίσκουμε τό κεφάλαιο IV: «Ἡ σύγχρονη ἀγροτική οἰκονομία», ὑποκεφάλαιο d) «λιπάσματα, βακτήρια»: Ἀνοίγουμε στό ὑποκεφάλαιο d) καί διαβάζουμε:

«Στό δεύτερο μισό τῆς περασμένης δεκαετίας ἔγινε ἡ ἀνακάλυψη ὅτι τά ψυχανθῆ, σέ ἀντίθεση πρός τά ἄλλα καλλιεργούμενα φυτά παίρνουν σχεδόν ὅλο τό ἀπόθεμά τους σέ ἄζωτο ὄχι ἀπό τό ἔδαφος ἀλλά ἀπό τόν ἀέρα, ὅτι τά φυτά αὐτά ὄχι μόνο δέ φτωχαίνουν τό ἔδαφος σέ ἄζωτο, μά τό κάνουν ἀκόμα πλουσιότερο. Αὕτῃ τήν ιδιότητα ὅμως τήν ἔχουν μόνο ὅταν στό ἔδαφος ὑπάρχουν ὀρισμένοι μικροοργανισμοί πού κολλᾶνε στίς ρίζες τους. Ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχουν τέτοιοι μικροοργανισμοί, μπορούμε μέ ἀνάλογο μπόλιασμα νά προσδώσουμε στά ψυχανθῆ τήν ιδιότητα νά μετατρέπουν τό ἔδαφος, τό φτωχό σέ ἄζωτο, σέ ἔδαφος πλούσιο σέ ἄζωτο, κι ἔτσι νά λιπάνουμε ὥς ἓνα βαθμό τό ἔδαφος αὐτό γιά ἄλλες καλλιέργειες. Τό μπόλιασμα τῶν ψυχανθῶν μέ βακτήρια σέ συνδυασμό μέ ἀνάλογα χημικά λιπάσματα (φωσφοροῦχα ἅλατα καί καλιοῦχα λιπάσματα) δίνει, κατά γενικό κανόνα, τή δυνατότητα νά παίρνουμε σταθερά ἀπό τό ἔδαφος τίς πιό μεγάλες σοδειές, ἀκόμα καί χωρίς κοπριά. Μονάχα μέ τήν ἀνακάλυψη αὕτῃ τό „ἐλεύθερο νοικοκυριό“ ἀπόχτησε πέρα γιά πέρα σταθερή βάση» (Kautsky, 51–52). Ποιός ὅμως θεμέλιωσε ἐπιστημονικά αὕτῃ τή θαυμά-

σια ανακάλυψη για τὰ άζωτοβακτήρια; — ό Χέλλριγκελ. . .

Τό φταίξιμο τοῦ Κάουτσκι εἶναι ότι ἔχει τήν κακή συνήθεια (πού παρατηρεῖται καί σέ πολλούς στενά όρθοδόξους) νά μή ξεχνᾷ ποτέ πώς τὰ μέλη ενός μαχητικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος ἔχουν χρέος καί στά ἐπιστημονικά τους ἔργα νά παίρνουν ὑπόψη τόν ἐργάτη ἀναγνώστη, ἔχουν χρέος νά φροντίζουν νά γράφουν ἀπλά, χωρίς ἐκεῖνα τὰ περιττά τεχνάσματα τοῦ λόγου, χωρίς ἐκεῖνα τὰ ἐξωτερικά γνωρίσματα «ἐπιστημοσύνης» πού τόσο σκλαβώνουν τούς ντεκαντάν καί τούς τιτλούχους ἐκπροσώπους τῆς ἐπίσημης ἐπιστήμης. Ὁ Κάουτσκι προτίμησε κι ἐδῶ ν' ἀναφέρει καθαρά καί ξάστερα, σέ τί συνίστανται οἱ νεότερες γεωπονικές ἀνακαλύψεις, καί ν' ἀφήσει κατά μέρος τὰ ὀνόματα τῶν ἐπιστημόνων πού δέν παρουσιάζουν κανένα ἐνδιαφέρον για τὰ ἐννιά δέκατα τοῦ κοῖνου. Οἱ Βοροσίλοφ ἐνεργοῦν ἀντίθετα: προτιμοῦν ν' ἀραδιάσουν ὀλόκληρο τσουβάλι ὀνόματα ἐπιστημόνων ἀπό τήν περιοχή τῆς γεωπονίας, τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας κτλ., για νά συγκαλύψουν ἔτσι μέ ἐπιστημονική σαβούρα τήν οὐσία τοῦ ζητήματος.

Ὁ Βοροσίλοφ-Τσερνόφ λχ. κατηγορώντας κακόβουλα τόν Κάουτσκι για ἄγνοια ὀνομάτων ἐπιστημόνων καί ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων συγκάλυψε καί ἔπνιξε ἓνα ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον καί διδαχτικό ἐπεισόδιο τῆς κριτικῆς τῆς μόδας καί συγκεκριμένα: τήν ἐπίθεση τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἐνάντια στή σοσιαλιστική ἰδέα για τήν ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης πόλης καί χωριοῦ. Ὁ καθηγητής Λουιό Μπρεντάνο ἰσχυρίζεται πχ. ότι ἡ μετοίκηση ἀπό τὰ χωριά στίς πόλεις δέν προκαλεῖται ἀπό τίς δοσμένες κοινωνικές συνθῆκες, παρά ἀπό μιά φυσική ἀναγκαιότητα, ἀπό τό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους*. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ἀκολουθώντας τό δάσκαλό

* Βλ. τό ἄρθρο τοῦ Κάουτσκι στό «Neue Zeit», XIX, 2, — 1900-1901, τεύχος 27: «Tolstoi und Brentano», («Ὁ Τολστόι καί ὁ Μπρεντάνο». Ἡ Σύντ.). Ὁ Κάουτσκι συγκρίνει μέ τό σύγχρονο ἐπιστημονικό σοσιαλισμό τή διδασκαλία τοῦ Λ. Τολστόι — πού, παρά τήν ἀντιδραστική ἀπλοϊκότητα τῆς θεωρίας του, παραμένει βαθύς μελετητής καί κριτικός τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος — καθώς καί τήν ἀστική οἰκονομία, πού ὁ «ἀστέρας» της, ὁ Μπρεντάνο (δάσκαλος, ὅπως εἶναι γνωστό, τῶν κ. κ. Στροῦβε, Μπουλγκάκοφ, Χέρτς καί tutti quanti) παρουσιάζει τήν πιό ἀπίστευτη σύγχυση, μπερδεύοντας τὰ φαινόμενα τῆς φύσης μέ τὰ φαινόμενα τῆς κοινωνίας, μπερδεύοντας τήν ἔννοια τῆς ἀποδοτικότητας μέ τήν ἔννοια τοῦ προσοδοφόρου, τήν ἔννοια τῆς ἀξίας μέ τήν ἔννοια τῆς τιμῆς κτλ. «Αὐτό εἶναι χαρακτηριστικό ὅχι τόσο για τόν ἴδιο προσωπικά τόν Μπρεντάνο, — παρατηρεῖ σωστά ὁ Κάουτσκι, — ὅσο για τή σχολή στήν ὁποία ἀνήκει. Ἡ ἱστορική σχολή τῆς ἀστικῆς οἰκονο-

του, δήλωσε κιόλας στο «Νατσάλο» (1899, Μάρτης, σελ. 29) ότι η ιδέα της εξάλειψης της αντίθεσης πόλης και χωριού είναι «καθαρή φαντασιοπληξία», που «θά προκαλέσει τά μειδιάματα του γεωπόνου». Ο Χέρτς γράφει στο βιβλίο του: «Η εξάλειψη της διαφορᾶς πόλης και χωριού είναι πραγματικά ο βασικός πόθος τῶν παλιῶν οὐτοπιστῶν (ἀκόμα και τοῦ «Μανιφέστου»), — ἐμεῖς ὥστόσο δέν πιστεύουμε πῶς ἓνα κοινωνικό καθεστῶς, πού περικλείει μέσα του ὅλους τοὺς ὅρους γιὰ νά κατευθύνει τόν ἀνθρώπινο πολιτισμό πρὸς τοὺς πῖο ὑψηλοὺς πραγματοποιήσιμους σκοποὺς, θά ἐξαφάνιζε πραγματικά τά μεγάλα κέντρα δραστηριότητος και πολιτισμοῦ, ὅπως εἶναι οἱ μεγάλες πόλεις, και θά ἀπαρνοῦνταν γιὰ τό χατίρι τοῦ προσβλημένου αἰσθητικοῦ κριτηρίου τοὺς ἄφθονους αὐτοὺς θησαυροὺς τῆς τέχνης και τῆς ἐπιστήμης, χωρίς τοὺς ὁποίους εἶναι ἀδύνατη ἡ πρόοδος» (S. 76. Ὁ ρῶσος μεταφραστής, στή σελ. 182, σοφίστηκε νά μεταφράσει τὴ λέξη «potenzirt» * μέ τὴ λέξη «δυναμικός». Τί κακό πού μᾶς βρῆκε μ' αὐτές τίς ρωσικές μεταφράσεις! Στή σελ. 270 ὁ ἴδιος μεταφραστής μεταφράζει τὴ φράση: «Wer isst zuletzt das Schwein? ** ὡς ἐξῆς: «Ποιὸς ἐπιτέλους εἶναι γουρούνι;») Ὅπως βλέπετε, ὁ Χέρτς ὑπερασπίζει τό ἀστικό καθεστῶς ἀπὸ τίς σοσιαλιστικές «φαντασιοπληξίες» μέ φράσεις πού δέν περιέχουν λιγότερη «πάλη γιὰ τόν ἰδεαλισμό» ἀπ' ὅ,τι συναντᾷ κανεῖς στοὺς κ. κ. Στροῦβε και Μπερ-

μίας στήν τωρινή της μορφή θεωρεῖ σάν ξεπερασμένη βαθμίδα (überwundener Standpunkt) τὴν τάση γιὰ ὀλοκληρωμένη κατανόηση τοῦ κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ. Σύμφωνα μέ τὴν ἀντίληψη αὐτή, ἡ οἰκονομική ἐπιστήμη δέν πρέπει νά ἐρευνᾷ τοὺς κοινωνικοὺς νόμους και νά τοὺς ἀνάγει σ' ἓνα ἐνιαῖο σύστημα, ἀλλὰ νά περιορίζεται στήν πρωτοκόλληση τῶν διαφορῶν κοινωνικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος και τοῦ παρόντος. Ἐτσι συνηθίζει νά θίγει μόνο τὴν ἐπιφάνεια τῶν φαινομένων. Κι ὅταν ὁ ἓνας ἢ ὁ ἄλλος ἐκπρόσωπος τῆς σχολῆς αὐτῆς δέν ἀντέχει παρ' ὅλα αὐτὰ στὸν πειρασμό νά ἐξετάσει τίς βαθύτερες αἰτίες τῶν φαινομένων, ἀποδείχνεται ἐντελῶς ἀνίκανος νά προσανατολιστεῖ και πλανιέται ἀνήμπορος πέρα-δῶθε. Καί στοὺς κόμμα μας ἐδῶ και κάμποσο καιρό ἐκδηλώνεται μιὰ τάση γιὰ ἀντικατάσταση τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ ὅχι μέ μιὰ ἄλλη θεωρία, ἀλλὰ μέ κείνη τὴν ἔλλειψη κάθε θεωρίας (Theorielosigkeit), πού χαρακτηρίζει τὴν ἱστορική σχολή, — ἡ τάση γιὰ ὑποβίβαση τοῦ θεωρητικοῦ στό ρόλο τοῦ ρεπόρτερ. Ἡ μπερνσταϊνική σύγχυση πού ἀποκαλύψαμε θά προφυλάξει ἀπὸ τίς σημερινές μεθόδους τῆς ἱστορικῆς σχολῆς ἐκείνους πού δέν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ἀπλά ἄσκοπα πηδήματα (Fortwurschteln) ἀπὸ περίπτωση σὲ περίπτωση, ἀλλὰ ἐπιζητοῦν μιὰ ὀλοκληρωμένη δραστήρια κίνηση πρὸς τὰ μπρός γιὰ ἓνα μεγάλο σκοπό» (S. 25).

* — ἀνεβασμένος σὲ δύναμη, ἄφθονος. Ἡ Σύντ.

** — «Ποιὸς ἐπιτέλους τρώει τό γουρούνι;». Ἡ Σύντ.

ντιάγεφ! Ἡ ἴδια ὅμως ἡ ὑπεράσπιση δέν κερδίζει τίποτε ἀπ' αὐτή τήν παραφουσκωμένη ἰδεαλιστική φρασεολογία.

Ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες ξέρουν· νά ἐκτιμοῦν τήν ἱστορική ὑπηρεσία τῶν μεγάλων κέντρων δραστηριότητος καί πολιτισμοῦ, αὐτό τό ἀποδείχνουν μέ τήν ἀνειρήνευτη πάλη τους ἐνάντια στό καθετί πού καθηλώνει ἐπὶ τόπου τόν πληθυσμό γενικά, τοὺς ἀγρότες καί τοὺς ἐργάτες γῆς εἰδικότερα. Γι' αὐτό, τοὺς σοσιαλδημοκράτες, σέ διάκριση ἀπό τοὺς κριτικούς, δέν τοὺς πιάνει στ' ἀγγίστρια του κανένας μεγαλογαιοχτήμονας, πού ἐπιδιώκει νά δημιουργήσῃ γιά τό «μουζικό» «μεροκάματα» γιά τό χειμῶνα. Ἡ κατηγορηματική ὅμως ἀναγνώριση τῆς προοδευτικότητος τῶν μεγάλων πόλεων στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία καθόλου δέ μᾶς ἐμποδίζει νά συμπεριλάβουμε στό ἰδανικό μας (καί στό πρόγραμμα δράσης μας, γιατί τά ἀπραγματοποίητα ἰδανικά τ' ἀφήνουμε στοὺς κ. κ. Στροῦβε καί Μπερντιάγεφ) τήν ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης πόλης καί χωριοῦ. Δέν εἶναι ἀλήθεια πῶς αὐτό ἰσοδυναμεῖ μέ ἄρνηση τῶν θησαυρῶν τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τέχνης. Ἀκριβῶς τό ἀντίθετο συμβαίνει: αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο, γιά νά κάνουμε αὐτοὺς τοὺς θησαυροὺς προσσιτούς σ' ὅλο τό λαό, γιά νά ἐξαλείψουμε τήν ἀποξένωση ἀπό τόν πολιτισμό τῶν ἑκατομμυρίων τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, πού ὁ Μάρξ τόσο εὐστοχα τήν ὀνόμασε «ἡλιθιότητα τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ»⁸⁰. Καί τώρα πού ἔγινε δυνατή ἡ μετάδοση τῆς ἡλεκτρικῆς ἐνέργειας σέ ἀπόσταση, τώρα πού ἡ τεχνική τῶν μεταφορῶν ἀναπτύχθηκε σέ βαθμό πού εἶναι δυνατό μέ λιγότερα (σέ σχέση μέ τά σημερινά) ἔξοδα νά μεταφέρονται οἱ ἐπιβάτες μέ ταχύτητα πάνω ἀπό 200 βέρστια τήν ὥρα *, — δέν ὑπάρχει κανένα ἀπολύτως τεχνικό ἐμπόδιο ὥστε νά μπορεῖ ὅλος ὁ πληθυσμός, πού κατανέμεται λίγο-πολύ ἰσόμετρα σ' ὅλη τή χώρα, νά ἐπωφελεῖται ἀπό τοὺς θησαυροὺς τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τέχνης, πού ἀπό αἰῶνες ἔχουν συγκεντρωθεῖ σέ μερικά μόνο κέντρα.

Καί ἂν τίποτα δέν ἐμποδίζει τήν ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης πόλης καί χωριοῦ (δέν πρέπει, φυσικά, τήν ἐξάλειψη αὐτῆ νά τή φανταζόμαστε σάν ἀποτέλεσμα μιᾶς καί μόνο πράξης, ἀλλά σάν ἀποτέλεσμα σειρᾶς μέτρων), τότε ἐκεῖνο πού τήν ἐπιβάλλει δέν εἶναι μόνο τό «αἰσθητικό κριτήριο». Στίς μεγάλες πόλεις οἱ

* Τό σχέδιο ἐνός τέτοιου δρόμου ἀνάμεσα στό Μάντσεστερ καί στό Λίβερπουλ δέν ἐγκρίθηκε ἀπό τή βουλή μόνο ἐξαιτίας τῆς ἰδιοτελοῦς ἀντίπραξης τῶν μεγαλοκαρχαριῶν τῶν σιδηροδρόμων, πού φοβοῦνταν ὅτι θά καταστραφοῦν οἱ παλιές ἐταιρίες.

άνθρωποι, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Ἑνγκελς, πνίγονται μέσα στήν ἴδια τή βρωμιά τους, καί κατά καιρούς ὅλοι ὅσοι μποροῦν φεύγουν ἀπό τίς πόλεις γιά ν' ἀναζητήσουν τό δροσερό ἀέρα καί τό καθαρό νερό⁸¹. Ἡ βιομηχανία κατανέμεται ἐπίσης σ' ὁλόκληρη τή χώρα, γιατί κι αὕτη χρειάζεται καθαρό νερό. Ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ὑδατοπτώσεων, τῶν καναλιῶν καί τῶν ποταμῶν γιά τήν παραγωγή ἡλεκτρικῆς ἐνέργειας θά δώσει νέα ὥθηση σ' αὐτό τό «σκόρπισμα τῆς βιομηχανίας». Τέλος, — last but not least * — ἡ ὀρθολογιστική χρησιμοποίηση τῶν τόσο σπουδαίων γιά τή γεωργία ἀκαθαρσιῶν τῆς πόλης γενικά καί τῶν περιττωμάτων τοῦ ἀνθρώπου εἰδικότερα ἐπιβάλλει ἐπίσης τήν ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης πόλης καί χωριοῦ. Καί ἐνάντια σ' αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἑνγκελς σκέφτηκαν οἱ κ. κ. κριτικοί νά κατευθύνουν τίς γεωπονικές τους ἀντιρήσεις (οἱ κ. κ. κριτικοί προτίμησαν ν' ἀποφύγουν μιά πλήρη ἀνάλυση τῆς θεωρίας, πού στό ζήτημα αὐτό ἔχει ἐκτεθεῖ πολύ λεπτομερειακά ἀπό τόν Ἑνγκελς στό «Anti-Dühring»⁸² καί περιορίστηκαν, ὅπως πάντα, σέ μιά ἀπλή παράφραση ὀρισμένων περικοπῶν ἀπό τίς ιδέες ἐνός κάποιου Μπρεντάνο). Ἡ πορεία τῶν σκέψεών τους εἶναι ἡ ἀκόλουθη: ὁ Λίμπιχ ἀπέδειξε τήν ἀνάγκη ν' ἀποδίδονται στό ἔδαφος ὅσα παίρνονται ἀπ' αὐτό. Γιά τό λόγο αὐτό θεωροῦσε τό πέταγμα τῶν ἀκαθαρσιῶν τῶν πόλεων στίς θάλασσες καί στά ποτάμια παράλογη καί βάρβαρη σπατάλη οὐσιῶν, πού εἶναι ἀπαραίτητες γιά τή γεωργία. Ὁ Κάουτσκι συμερίζεται τή θεωρία τοῦ Λίμπιχ. Ἡ νεότερη γεωπονία ὅμως ἔδειξε πῶς εἶναι ἀπόλυτα δυνατό ν' ἀποκατασταίνονται οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς γῆς χωρίς τήν κοπριά, δηλαδή μέ χημικά λιπάσματα, μέ τό μπόλιασμα τῶν ψυχανθῶν μέ ὀρισμένα ἀζωτοβακτήρια κτλ. Ἐπομένως, ὁ Κάουτσκι καί ὅλοι αὐτοί οἱ «ὀρθόδοξοι» εἶναι ἀπλῶς καθυστερημένοι ἄνθρωποι.

Ἐπομένως — ἀπαντοῦμε ἐμεῖς — οἱ κ. κ. κριτικοί πραγματοποιοῦν κι ἐδῶ μιά ἀπό τίς ἀναρίθμητες καί ἀτελεύτητες παραποιήσεις τους. Ἀμέσως μετά τήν ἐκθεση τῆς θεωρίας τοῦ Λίμπιχ, ὁ Κάουτσκι τόνισε ὅτι, ὅπως ἀπέδειξε ἡ σύγχρονη γεωπονία, εἶναι πέρα γιά πέρα δυνατό «νά τά βγάλουμε πέρα χωρίς τή χρησιμοποίηση κοπριάς» (S. 50, «Agrafrage»· πρβλ. τήν περικοπή πού ἀναφέρθηκε πιο πάνω), συνάμα ὅμως πρόσθεσε ὅτι αὐτό εἶναι *γιατροσόφι* σέ σύγκριση μέ τήν κατασπατάληση τῶν περιττωμάτων τοῦ ἀνθρώπου πού προκαλεῖ τό σύστημα καθαρι-

* — τελευταῖο στή σειρά, ὄχι ὅμως καί στή σημασία. Ἡ Σύντ.

σμοῦ τῶν πόλεων. Ἄν οἱ κριτικοί ἦταν ἱκανοί νά συζητήσουν γιά τήν οὐσία τοῦ ζητήματος, ἔπρεπε νά ἀνασκευάσουν αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο, — νά δείξουν πῶς αὐτό δέν εἶναι γιατροσόφι. Αὐτό ὅμως οὔτε κἀν τό σκέφτηκαν. Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι ἡ δυνατότητα ἀντικατάστασης τῶν φυσικῶν λιπασμάτων μέ χημικά καί τό γεγονός αὐτῆς τῆς (μερικῆς) ἀντικατάστασης δέν ἀναιρεῖ οὔτε στό ἐλάχιστο τό γεγονός ὅτι δέν εἶναι ὀρθολογικό νά πετιοῦνται ἄδικα τά φυσικά λιπάσματα καί νά δηλητηριάζονται συνάμα ἀπό τίς ἀκαθαρσίες τά ποτάμια καί ὁ ἀέρας γύρω ἀπό τίς πόλεις καί τά ἐργοστάσια. Κοντά στίς μεγάλες πόλεις ὑπάρχουν καί τώρα ποτιστικές ἐκτάσεις, πού χρησιμοποιοῦν τίς ἀκαθαρσίες τῆς πόλης μέ μεγάλο ὄφελος γιά τή γεωργία. Μέ τόν τρόπο αὐτόν ὅμως χρησιμοποιεῖται μόνο ἓνα ἀσήμαντο μέρος τῶν ἀκαθαρσιῶν. Τά χημικά λιπάσματα — λέει ὁ Κάουτσκι, ἀπαντώντας στή σελ. 211 τοῦ βιβλίου του στήν ἴδια ἀντίρρηση, ὅτι δῆθεν ἡ νεότερη γεωπονία ἀναιρεῖ τό γεγονός τῆς γεωπονικῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ χωριοῦ ἀπό τήν πόλη, πού οἱ κ. κ. κριτικοί τοῦ τήν παρουσιάζουν (τήν ἀντίρρηση. Σημ. μετ.) σάν κάτι τό καινούργιο — τά χημικά λιπάσματα «δίνουν τή δυνατότητα νά ἀποτραπεῖ ἡ μείωση τῆς γονιμότητας τοῦ ἐδάφους, ἀλλά ἡ ἀνάγκη νά χρησιμοποιοῦνται ὁλοένα σέ μεγαλύτερη ποσότητα αὐτά τά χημικά λιπάσματα δέ σημαίνει παρά μιά ἀκόμα ἀπό τίς πολυάριθμες ἐκεῖνες ἐπιβαρύνσεις τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας πού δέν ἀποτελοῦν καθόλου φυσική ἀναγκαιότητα, ἀλλά ἀπορέουν ἀπό τίς ὑπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις»*.

Στίς λέξεις πού ὑπογραμμίσαμε κλείνεται ὅλη ἡ «οὐσία» τοῦ ζητήματος, πού μέ τόσο ζῆλο μπερδεύουν οἱ κριτικοί. Συγγραφεῖς, πού, σάν τόν κ. Μπουλγκάκοφ, φοβερίζουν τό προλεταριάτο μέ τό «πρόβλημα τῶν σιτηρῶν», λέγοντας ὅτι εἶναι πιο τρομερό καί πιο σπουδαῖο ἀπό τό κοινωνικό πρόβλημα, πού θαυμάζουν τόν τεχνητό περιορισμό τῶν γεννήσεων, καί δηλώνουν ὅτι ἡ «ρύθμιση τῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ» γίνεται «βασικός (sic!) οἰκονομικός ὅρος» τῆς εὐημερίας τῆς ἀγροτιᾶς (II, 261), ὅτι ἡ ρύθμιση αὐτή εἶναι ἄξια «σεβασμοῦ» καί ὅτι «ἡ αὔξηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ προκαλεῖ μεγάλη ὑποκριτική δυσἀρέσκεια» (μόνο ὑποκριτική; καί ὄχι δικαιολογημένη δυσἀρέσκεια ἐνάντια στά σύγχρονα κοινωνικά καθεστῶτα;) «στούς συν-

* Ἐννοεῖται — λέει παρακάτω ὁ Κάουτσκι — ὅτι τά χημικά λιπάσματα δέ θά ἐξαφανιστοῦν μέ τήν πτώση τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀλλά θά πλουτίζουν τό ἔδαφος μέ εἰδικές οὐσίες, καί δέ θά ἔχουν νά λύσουν ὅλο τό πρόβλημα τῆς ἀποκατάστασης τῆς γονιμότητας τοῦ ἐδάφους.

αισθηματικούς (!;) ἠθικολόγους, λές καί ἡ ἀχαλίνωτη ἡδυπάθεια (sic!) εἶναι αὐτή καθαυτή ἀρετή» (στό ἴδιο), — τέτοιοι συγγραφεῖς εἶναι φυσικό καί ἀναπόφευχτο νά ἐπιδιώκουν ν' ἀφήσουν στή σκιά τά κεφαλαιοκρατικά ἐμπόδια πού ὀρθώνονται μπροστά στή γεωργική πρόοδο, γιά νά τά φορτώσουν ὅλα στό φυσικό «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους», γιά νά παρουσιάσουν σάν «καθαρή φαντασιοπληξία» τήν ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης πόλης καί χωριοῦ. Πόσο ἀπεριόριστη ὅμως πρέπει νά εἶναι ἡ ἐπιπολαιότητα τῶν κ. κ. Τσερνόφ γιά νά ἐπαναλαμβάνουν παρόμοιους συλλογισμούς καί ταυτόχρονα νά κατηγοροῦν τούς μαρξιστές κριτικούς γιά «ἐλλειψη ἀρχῶν, γιά ἐκλεχτικότητα καί ὀπορτουνισμό» («Ρ. Μπ.» τεῦχος 11, σελ. 246);! Ὁ κ. Τσερνόφ νά κατηγορεῖ τούς ἄλλους γιά ἐλλειψη ἀρχῶν καί γιά ὀπορτουνισμό, — μπορεῖ νά φανταστεῖ κανεῖς πió κωμικό θέαμα;

Ὅλοι οἱ ἄλλοι κριτικοί ἄθλοι τοῦ Βοροσίλοφ μας δέ διαφέρουν κατά τίποτε ἀπ' αὐτόν πού ἀναλύσαμε τώρα δά.

Ἄν ὁ Βοροσίλοφ σᾶς διαβεβαιώνει ὅτι ὁ Κάουτσκι δέν καταλαβαίνει τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν κεφαλαιοκρατική πίστη καί στήν τοκογλυφία, ὅτι δείχνει πλήρη ἀνικανότητα ἢ ἀπροθυμία νά κατανοήσῃ τόν Μάρξ, ὅταν μιλάει γιά τόν ἄγρότη πού ἐκπληρώνει λειτουργίες ἐπιχειρηματία καί σάν τέτοιος κατέχει σέ σχέση μέ τό προῤεταριάτο θέση ὅμοια μέ τή θέση τοῦ ἐργοστασιάρχῃ, ἂν ὁ Βοροσίλοφ ταυτόχρονα κόπτεται καί ἀναφωνεῖ: «τά λέω αὐτά θαρρετά, γιατί αἰσθάνομαι (sic!) στέρεο τό ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια μου» («Σ' ἓνα τιμητικό πόστο», σελ. 169), — ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά μένει ἥσυχος: ὁ Βοροσίλοφ μπερδεύει καί πάλι ἀσύστολα τά πράγματα, καί τό ἴδιο ἀσύστολα κομπορρημονεῖ. «Δέν πρόσεξε» στό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι τά σημεῖα πού ἀφιερώνονται στήν τοκογλυφία, σάν τέτοια («Agrarfrage», S. 11, 102–104, εἰδικά στήν 118, 290–292), καί χτυπάει μ' ὅλη τή δύναμή του σέ ἀνοιχτή πόρτα, κάνοντας ταυτόχρονα, ἀπό συνήθεια, θόρυβο γιά τή «δογματική τυπολατρεία», γιά τήν «ἠθική ἀρτηριοσκλήρωση» τοῦ Κάουτσκι, γιά τό «χλευασμό τῶν ἀνθρώπινων βασάνων» κτλ. Ὅσο γιά τήν ἐκπλήρωση ἀπό τόν ἄγρότη καθηκόντων ἐπιχειρηματία, αὐτό τό καταπληχτικά περίπλοκο πράγμα φαίνεται πώς ξεπερνάει τίς διανοητικές ἱκανότητες τοῦ Βοροσίλοφ. Ὡστόσο στήν ἐπόμενη μελέτη θά δοκιμάσουμε νά τοῦ τό ἐξηγήσουμε, χρησιμοποιοῦντας τά πió συγκεκριμένα παραδείγματα.

Ὅταν ὁ Βοροσίλοφ θέλει ν' ἀποδείξῃ πώς εἶναι γνήσιος ἐκπρόσωπος τῶν «συμφερόντων τῆς ἐργασίας», καί κατακεραυ-

νώνει τόν Κάουτσκι, γιατί «ἔδιωξε ἀπό τίς γραμμές τοῦ προλεταριάτου ἓνα πλῆθος ἀπό τόν πῖο γνήσιο ἐργατικό κόσμο» (στό ἴδιο, σελ. 167), ὅπως λχ. τό *Lumpenproletariat**, τό ὑπηρετικό προσωπικό, τούς χειροτέχνες κλπ., — ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά εἶναι βέβαιος ὅτι ὁ Βοροσίλοφ μπερδεύει τά πράγματα. Ὁ Κάουτσκι πραγματεύεται ἐδῶ τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τοῦ «σύγχρονου» ἐκείνου «προλεταριάτου», πού δημιούργησε τό σύγχρονο «σοσιαλδημοκρατικό προλεταριακό κίνημα» («*Aggarfrage*», S. 306), ἐνῶ οἱ Βοροσίλοφ δέν ἔκαναν ἀκόμα ὡς τά σήμερα μιά ἀνακάλυψη, πού νά δείχνει ὅτι τό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα τό δημιούργησαν οἱ κουρελιάρηδες, οἱ χειροτέχνες, ἢ οἱ ὑπηρέτες. Ὅσο γιά τήν ἐπίκριση ὅτι ὁ Κάουτσκι εἶναι ἱκανός «νά διώχνει» τούς ὑπηρέτες (πού ἀρχίζουν τώρα στή Γερμανία νά προσχωροῦν στό κίνημα), τούς χειροτέχνες κ. ἄ. ἀπό τίς γραμμές τοῦ προλεταριάτου, ἡ ἐπίκριση αὐτή δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά δείχνει καθαρά ὅλη τήν ἀδιαντροπιά τῶν διάφορων Βοροσίλοφ, πού τόσο πῖο πρόθυμα ἐκδηλώνουν τά φιλικά τους αἰσθήματα πρὸς «τόν γνήσιο ἐργατικό κόσμο», ὅσο πῖο λιγότερη πραχτική σημασία ἔχουν τέτοιες φράσεις καί ὅσο πῖο ἀκίνδυνο εἶναι νά ξετινάξεις τό δεύτερο μέρος τοῦ «Ἀγροτικοῦ ζητήματος», πού ἀπαγορεύτηκε ἡ κυκλοφορία του ἐδῶ ἀπό τή ρωσική λογοκρισία. Ἀλλωστε, ὅσο γιά τήν ἀδιαντροπιά του ὑπάρχουν κι ἄλλα μαργαριτάρια πού τή δείχνουν: ἐπαινώντας τούς κ. κ. Ν. —ον καί Καμπλουκόφ καί ἀποσιωπώντας πέρα γιά πέρα τή μαρξιστική κριτική πού στρέφεται ἐνάντια τους, ὁ κ. Τσερνόφ βάζει ταυτόχρονα μέ προσποιητή ἀφέλεια τό ἐρώτημα: ποιούς ἄραγε ἐννοοῦν οἱ γερμανοὶ σοσιαλδημοκράτες, ὅταν μιλάνε γιά τούς ρώσους «συντρόφους» τους; Ἄν δέν πιστεύετε πῶς τό «Ρούσκογε Μπογκάτσμπο» βάζει τέτοια ἐρωτήματα, κοιτᾶτε τό τεῦχος 7, σελ. 166.

Ὅταν ὁ Βοροσίλοφ διαβεβαιώνει ὅτι χρεοκόπησαν οἱ «προφητεῖες» τοῦ Ἑνγκελς πῶς τό βελγικό ἐργατικό κίνημα στερεῖται ἀποτελεσματικότητας ἐπειδὴ ἐκεῖ ἔχει ἐπιροή ὁ προυντονισμός⁸³, ὁ ἀναγνώστης πρέπει νά ξέρεي ὅτι καί πάλι ὁ Βοροσίλοφ διαστρεβλώνει τό ζήτημα, βασιζόμενος πάρα πολύ στήν «ἀνευθυνότητα», ἃς ποῦμε, πού τόν διακρίνει. Νά τί γράφει ὁ Βοροσίλοφ: «Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τό Βέλγιο δέν ἦταν ποτέ ὀρθόδοξο-μαρξιστικό καί οὔτε εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ δυσारेστημένος γι' αὐτό τό πράγμα Ἑνγκελς προεῖπε πῶς τό βελγικό κίνημα, λόγω τῆς

* — λοῦμπεν προλεταριάτο, κουρελιάρηδες. Ἡ Σύντ.

ἐπίδρασης τῶν „προυντονικῶν ἀρχῶν“, θά περάσει „von nichts durch nichts zu nichts“*. Ὅμως, ἀλλίμονο! Οἱ προφητεῖες του χρεοκόπησαν, ἐνῶ τό βάθος καί ἡ πολυμέρεια τοῦ βελγικοῦ κινήματος τό ἔκαναν σήμερα πρότυπο, ἀπό τό ὁποῖο πολλά διδάσκονται πολλές „ὀρθόδοξες“ χῶρες» («Ρ. Μπ.» τεῦχος 10, σελ. 234). Τό ζήτημα ἔχει ὡς ἐξῆς: τό 1872 (ἐβδομήντα δύο!) ὁ Ἑνγκελς ἔκανε πολεμική ἀπό τίς στῆλες τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ἐφημερίδας «Volksstaat»⁸⁴ ἐνάντια στόν γερμανό προυντονιστή Μιούλμπεργκερ καί, διαφωνώντας γιά τή μεγαλοποίηση τῆς σημασίας τοῦ προυντονισμοῦ, ἔγραφε: «Τό Βέλγιο εἶναι ἡ μόνη χώρα, ὅπου τό ἐργατικό κίνημα βρίσκεται ἄμεσα κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν „ἀρχῶν“ τοῦ Προυντόν καί ἀκριβῶς γι' αὐτό τό λόγο τό βελγικό ἐργατικό κίνημα τραβάει, κατά τήν ἔκφραση τοῦ Χέγκελ, „ἀπό τό τίποτα μέσω τοῦ τίποτα στό τίποτα“»**

Ὡστε, εἶναι καθαρή ἀναλήθεια πώς δῆθεν κάτι «προεῖπε» ἡ «προφήτευσε» ὁ Ἑνγκελς. Ὁ Ἑνγκελς μίλησε μόνο γιά κεῖνο πού ὑπάρχει, δηλαδή γιά κεῖνο πού ὑπῆρχε τό 1872. Καί εἶναι ἀδιαμφισβήτητο ἱστορικό γεγονός ὅτι τήν ἐποχή ἐκείνη τό βελγικό κίνημα ἔκανε βῆμα σημειωτόν ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς κυριαρχίας τοῦ προυντονισμοῦ, πού οἱ ἀρχηγοί του ἐκφράζονταν ἐνάντια στή συλλογικότητα καί ἀπέκρουαν τήν αὐτοτελῆ πολιτική δράση τοῦ προλεταριάτου. Μόλις στά 1879 δημιουργήθηκε τό «βελγικό σοσιαλιστικό κόμμα», καί μόλις τότε ἀρχίζει ἡ ζύμωση γιά τό καθολικό ἐκλογικό δικαίωμα, ζύμωση πού σημαίνει νίκη τοῦ μαρξισμοῦ κατά τοῦ προυντονισμοῦ (ἀναγνώριση τῆς πολιτικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου, ὀργανωμένου σέ αὐτοτελές ταξικό κόμμα) καί ἀπαρχή σημαντικῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ κινήματος. Τό σύγχρονο πρόγραμμα τοῦ «βελγικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος» ἀποδέχθηκε (καί δέ μιλάμε ἐδῶ γιά ὀρισμένα λιγότερο σπουδαῖα σημεία) ὅλες τίς βασικές ιδέες τοῦ μαρξισμοῦ. Καί ἔτσι στά 1887, στόν πρόλογο τῆς δεύτερης ἐκδοσης τῶν ἄρθρων του γιά τό ζήτημα τῆς στέγης, βλέπουμε τόν Ἑνγκελς νά ὑπογραμμίζει ἰδιαίτερα τή «γιγάντια πρόοδος τοῦ διεθνoῦς ἐργατικοῦ κινήματος στά τελευταῖα 14 χρόνια». Ἡ πρόοδος

* — «ἀπό τό τίποτα μέσω τοῦ τίποτα στό τίποτα». Ἡ Σύντ.

** Βλ. τήν προσούρα «Zur Wohnungsfrage». Zürich, 1887 («Γιά τό ζήτημα τῆς στέγης», Ζυρίχη, 1887. Ἡ Σύντ.), ὅπου εἶναι ἀναδημοσιευμένα τά ἄρθρα τοῦ Ἑνγκελς ἐνάντια στόν Μιούλμπεργκερ πού εἶχαν δημοσιευτεῖ τό 1872, καί ὁ πρόλογός του μέ ἡμερομηνία 10 τοῦ Γενάρη 1887. Ἡ περικοπή πού ἀναφέραμε βρίσκεται στή σελ. 56⁸⁵.

αὐτή συνδέεται στενά, — λέει ὁ Ἑνγκελς, — μέ τήν ἐκτόπιση τοῦ προυντονισμοῦ, πού τότε κυριαρχοῦσε, ἐνῶ τώρα ξεχάστηκε σχεδόν. «Στό Βέλγιο — παρατηρεῖ ὁ Ἑνγκελς — οἱ φλαμανδοί ἐκτόπισαν τούς βαλλώνους ἀπό τήν καθοδήγηση τοῦ κινήματος, σάρωσαν (abgesetzt) τόν προυντονισμό καί ἀνέβασαν πολύ τό κίνημα» (σελ. 4 τῆς ἴδιας προσούρας, πρόλογος)⁸⁶. Πόσο πιστά ἀπεικονίζεται τό ζήτημα στό «Ρούσκογε Μπογκάτ-στβο», δέν εἶναι ἔτσι;

Ὅταν ὁ Βοροσίλοφ... ἀρκετά ὅμως! Δέν μπορούμε δά νά συναγωνιστοῦμε ἕνα νόμιμο περιοδικό πού κάθε μήνα μπορεῖ νά ξεφουρνίζει ἕνα σωρό ψευτιές ἐνάντια στόν «ὀρθόδοξο» μαρξισμό, μιλώντας γι' αὐτόν σάν νά εἶναι νεκρός.

V

«Η ΑΝΘΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΟΠΟΡΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ». ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΜΠΑΝΤΕΝ *

— Λεπτομερειακή ἀνάλυση, λεπτομερειακή ἀνάλυση! — ἀναφωνοῦσε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στό περιοδικό «Νατσάλο» (τεῦχος 1, σελ. 7 καί 13), καί τό σύνθημα αὐτό ἐπαναλαμβάνεται ἑκατοντάδες φορές καί σέ ἑκατοντάδες τόνους ἀπ' ὅλους τούς «κριτικούς».

Καλά, κύριοι, θά καταπιαστοῦμε μέ μιά λεπτομερειακή ἀνάλυση.

Ὅταν ρίξατε αὐτό τό σύνθημα ἐνάντια στόν Κάουτσκι, ἐνεργούσατε ἐντελῶς παράλογα, ἐπειδή τό κύριο καθῆκον τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος, πού εἶναι φορτωμένο μ' ἕνα ἄπειρα τεράστιο σωρό ἀπό ἀσύνδετες λεπτομέρειες, ἦταν ἀκριβῶς ἡ δημιουργία μιᾶς γενικῆς εἰκόνας γιά ὁλόκληρο τό σύγχρονο ἀγροτικό καθεστῶς στήν ἐξέλιξή του. Τό σύνθημά σας δέν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρά νά συγκαλύπτει τήν ἔλλειψη ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν πού παρουσιάζετε, τόν ὁπορτουνιστικό φόβο σας ἀπέναντι σέ κάθε ὁλοκληρωμένη καί καλομελετημένη

* — Τά κεφάλαια V–IX δημοσιεύτηκαν στό περιοδικό «Ὁμπραζοβάνιγε» μέ τήν παρακάτω σημείωση τοῦ συγγραφέα: «Οἱ μελέτες αὐτές γράφτηκαν τό 1901. Τό πρῶτο μέρος τους ἐκδόθηκε πέρσι σέ προσούρα στήν Ὀδησσό (ἀπό τό ἐκδοτικό «Μπουρεβέστνικ»). Τό δεύτερο μέρος τους δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά. Κάθε μελέτη ἀποτελεῖ ἕνα λίγο-πολύ αὐτοτελές σύνολο. Τό κοινό θέμα τους εἶναι ἡ ἀνάλυση τῆς κριτικῆς πού γίνεται στή ρωσική φιλολογία ἐνάντια στό μαρξισμό». Ἡ Σύντ.

κοσμοθεωρία. Καί ἄν ἡ στάση σας ἀπέναντι στό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι δέν ἦταν ὅμοια μέ στάση Βοροσίλοφ, θά μπορούσατε νά βγάλετε ἀπ' αὐτό πλῆθος ὑποδείξεις γιά τό πῶς πρέπει νά χειρίζεται κανείς τά λεπτομερειακά στοιχεῖα, πῶς πρέπει νά τά ἐπεξεργάζεται. Καί τό ὅτι δέν ξέρετε νά χειρίζεστε αὐτά τά λεπτομερειακά στοιχεῖα, θά τό ἀποδείξουμε ἀμέσως μέ ὁλόκληρη σειρά παραδείγματα πού σεῖς οἱ ἴδιοι διαλέξατε.

Ὁ Ε. Ντάβιντ, στό ἄρθρο του «Οἱ βάρβαροι ἀγρότες», πού στρεφόταν ἐνάντια στόν Κάουτσκι καί δημοσιεύτηκε στό περιοδικό τῶν κυρίων Βοροσίλοφ «Sozialistische (;) Monatshefte» (III, Jahrg., 1899, Heft 2), ἐπικαλέστηκε μέ ἐξαιρετική ἀγαλλίαση «μιά ἀπό τίς πιό βασικές καί πιό ἐνδιαφέρουσες μονογραφίες» γιά τό ἀγροτικό νοικοκυριό, πού δημοσιεύτηκαν τόν τελευταῖο καιρό, καί συγκεκριμένα τό ἔργο τοῦ Μόριτς Χέχτ (Hecht). «Drei Dörfer der badischen Hard», (Lpz. 1895)*. Ὁ Χέρτς ἀρπάχτηκε ἀπ' αὐτή τήν παραπομπή, ἐπανελάβε, ἀκολουθώντας σ' αὐτό τό ζήτημα τόν Ντάβιντ, μερικούς ἀριθμούς ἀπ' αὐτό τό «θαυμάσιο ἔργο» (S. 68, ρωσ. μετ. 164) καί «σύστηνε ἐπίμονα» (S. 79, ρωσ. μετ. 188) νά ἐνημερωθοῦμε πάνω σ' αὐτό εἴτε ἀπό τό πρωτότυπο εἴτε ἀπό τά ἀποσπάσματα πού παρέθεσε ὁ Ντάβιντ. Ὁ κ. Τσερνόφ ἔσπευσε νά ἐπαναλάβει στό «Ρούσκογε Μπογκάτσιβο» ὅσα εἶπαν καί ὁ Ντάβιντ καί ὁ Χέρτς, ἀντιπαραθέτοντας στόν Κάουτσκι τίς «φωτεινές εἰκόνες τῆς ἀκμῆς τῶν πρωτοπόρων σύγχρονων μικρῶν νοικοκυριῶν» πού παρουσίασε ὁ Χέχτ (τεῦχος 8, 206–209).

Καί τώρα ἄς ἔρθουμε στόν Χέχτ.

Ὁ Χέχτ περιγράφει τρία χωριά τοῦ Μπάντεν, πού βρίσκονται 4–14 χιλιόμετρα μακριά ἀπό τήν Καρλσρούη: Χάγκσφελντ, Μπλάνκενλοχ καί Φρίντριχσταλ. Παρά τή μικρή ἔκταση τῶν κομματιῶν γῆς — σέ κάθε νοικοκύρη ἀναλογοῦν 1–3 ἑκτάρια (ha) — οἱ ἀγρότες ζοῦν πολύ εὖπορα καί πολιτισμένα, γιατί παίρνουν ἀπό τή γῆ ἐξαιρετικά πλούσιες σοδειές. Ὁ Ντάβιντ (καί ξοπίσω του καί ὁ Τσερνόφ) συγκρίνει αὐτές τίς σοδειές μέ τίς μέσες σοδειές τῆς Γερμανίας (σέ ντοπελτσέντνερ** κατὰ ha: πατάτα 150–160 ἔναντι 87, 8, σίκαλη καί στάρι 20–23 ἔναντι 10–13, χόρτο 50–60 ἔναντι 28,6) καί ἀναφωνεῖ: Νά ποιοί εἶναι λοιπόν οἱ «καθυστερημένοι μικροί ἀγρότες»; Πρῶτα-πρῶτα, θ' ἀπαντήσουμε ἐμεῖς, μιά καί δέ γίνεται ἐδῶ καμιά σύγκριση ἀνάμεσα σ' ἓνα μικρό κι ἓνα μεγάλο νοικοκυριό, πού βρίσκονται κάτω

* — «Τρία χωριά στό Χάρντ τοῦ Μπάντεν». Λειψία, 1895. Ἡ Σύντ.

** —διπλό τσέντνερ. Ἡ Σύντ. (Τό γερμανικό διπλό τσέντνερ=100 κιλά. Σημ. μετ.).

ἀπό ὅμοιες συνθῆκες, εἶναι γελοῖο νά θεωρεῖται αὐτό ἐπιχείρημα ἐνάντια στόν Κάουτσκι. Καί εἶναι πῶς γελοῖο ἀκόμα, ὅταν ὁ ἴδιος ὁ κ. Τσερνόφ πού στή σελ. 229 τοῦ τεύχους 8 τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» ἰσχυρίζεται ὅτι στήν «ὑποτυπώδη ἄποψη τοῦ Κάουτσκι» (σχετικά μέ τή γεωπονική ἐκμετάλλευση τοῦ χωριοῦ ἀπό τήν πόλη) «ἀκόμα καί ὑπερβάλλονται οἱ σκοτεινές πλευρές τοῦ καπιταλισμοῦ», — ἀναφέρει στή σελ. 209 ἐνάντια στόν Κάουτσκι ἀκριβῶς ἓνα παράδειγμα, ὅπου τό κεφαλαιοκρατικό αὐτό ἐμπόδιο στήν πρόοδο τῆς γεωργίας *ξεπεράστηκε* χάρις στό γεγονός ὅτι τά χωριά πού διάλεξε βρίσκονταν γύρω ἀπό τίς πόλεις. Ἐνῶ ἡ τεράστια πλειονότητα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ χάνει μεγάλη ποσότητα φυσικῶν λιπασμάτων λόγω τῆς προκαλούμενης ἀπό τόν καπιταλισμό ἀραιώσης τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ χωριοῦ καί τῆς συγκέντρωσής του στίς πόλεις, ἡ ἀσήμαντη μειοψηφία τῶν ἀγροτῶν πού ζοῦν γύρω ἀπό τίς πόλεις ἔχει ἀπό τή θέση της αὐτή ἰδιαίτερα ὀφέλη καί πλουτίζει ἀπό τή δυστυχία τῶν μαζῶν. Δέν εἶναι παράξενο ὅτι οἱ σοδειές στά πῶς πάνω χωριά εἶναι τόσο πλούσιες, ὅταν αὐτά ἀγοράζουν κάθε χρόνο κοπριά ἀξίας 41 000 μάρκων ἀπό τοὺς στρατιωτικούς σταύλους τῶν τριῶν γειτονικῶν πόλεων πού ἔχουν φρουρές (Καρλσρούη, Μπρούκζαλ καί Ντουρλάχ) καί κοπρόβουρκο ἀπό τά ἐξυγιαντικά ἱδρύματα τῶν πόλεων (Hecht, S. 65), ἐνῶ ἀγοράζουν χημικά λιπάσματα ἀξίας μόνο 7000 μάρκων *. Νά προσπαθεῖς νά ἀναιρέσεις τήν τεχνική ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ, φέρνοντας γιά παράδειγμα μικρά νοικοκυριά πού βρίσκονται σέ τέτοιες συνθῆκες, αὐτό δέ σημαίνει τίποτε ἄλλο παρά ὅτι ἀποδείχνεις τήν ἀδυναμία σου. Δεύτερο, σέ ποιό βαθμό στό παράδειγμα αὐτό ἔχουμε νά κάνουμε πραγματικά μέ «καταγνήσιους μικροὺς ἀγρότες», *echte und rechte Kleinbauern*, ὅπως λέει ὁ Ντάβιντ καί ἐπανα-

* Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἀναφέρουμε ὅτι ὁ κ. Τσερνόφ βεβαιώνει τοὺς ἀναγνώστες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» πῶς στά χωριά αὐτά δέν ὑπάρχει «μιά λίγο-πολύ αἰσθητή διαφοροποίηση» σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τό μέγεθος τῆς γαιοχρησίας. Ἄν ὅμως ἡ ἀπαίτηση γιά λεπτομέρειες δέν ἦταν στό στόμα του μιά κούφια φράση, τότε δέ θά μπορούσε νά ξεχάσει ὅτι γιά τοὺς ἀγρότες αὐτοὺς πού βρίσκονται γύρω ἀπό τίς πόλεις ἡ ἔκταση τῆς γῆς ἔχει πολύ μικρότερη σημασία ἀπ' ὅ,τι ἡ ποσότητα τῶν λιπασμάτων. Καί ἀπό τήν ἄποψη αὐτή εἶναι πολύ αἰσθητή ἡ διαφοροποίηση. Οἱ πῶς πλούσιες, σοδειές καί οἱ πῶς πλούσιοι ἀγρότες εἶναι στό χωριό Φρίντριχσταλ, ἂν καί τό χωριό αὐτό ἔχει τή λιγότερη γῆ· ὅμως ἀπό τά 48 000 μάρκα, πού ξοδεύονται γιά λιπάσματα ἀναλογοῦν στό χωριό αὐτό 28 000 μάρκα, πράγμα πού σημαίνει πῶς μιά καί ἔχει 258 ἑκτάρια, στό 1 ἑκτάριο ἀναλογοῦν 108 μάρκα. Τό Χάγκσφελντ ξοδεύει μόνο 30 μάρκα στό ἑκτάριο (12 000 : 397 ἑκτάρια) καί τό Μπλάνκενλοχ ὅλο-ὅλο 11 μάρκα (8000 : 736 ἑκτάρια).

λαβαίνουν ξοπίσω του ό Τσερνόφ καί ό Χέρτς; Μιλᾶν ἐδῶ μόνο γιά τό μέγεθος τῶν χτημάτων, καί ἀποκαλύπτουν ἔτσι ἀκριβῶς τήν ἀνικανότητά τους νά χειρίζονται τά λεπτομερειακά στοιχεία. Γιά ἓνα ἀγρότη πού ζεῖ κοντά στήν πόλη, ὅπως εἶναι πασίγνωστο, μιά ντεσιατίνα γῆς εἶναι τό ἴδιο ὅπως δέκα ντεσιατίνες γῆς γιά ἓνα ἀγρότη πού ζεῖ σέ περιοχή μακριά ἀπό πόλη, μά καί ό τύπος τοῦ νοικοκυριοῦ ἀλλάζει ριζικά ὅταν γειτονεύει μέ τήν πόλη. Λογουχάρη, ἡ τιμή τῆς γῆς στό Φρίντριχσταλ, πού ἔχει τή λιγότερη γῆ καί εἶναι τό πιο πλούσιο ἀπ' αὐτά τά χωριά πού βρίσκονται γύρω ἀπό τήν πρωτεύουσα, φτάνει τίς 9–10 χιλιάδες μάρκα, δηλ. εἶναι πέντε φορές μεγαλύτερη ἀπό τή μέση τιμή πού ἔχει ἡ γῆ τοῦ Μπάντεν (1938 μάρκα), καί κάπου εἴκοσι φορές μεγαλύτερη ἀπό τήν τιμή πού ἔχει ἡ γῆ στίς μακρινές ἐπαρχίες τῆς Ἀνατολικῆς Πρωσσίας. Ἐπομένως, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ὄγκου τῆς παραγωγῆς (πού εἶναι ό μοναδικά ἀκριβῆς δείκτης γιά τίς διαστάσεις ἑνός νοικοκυριοῦ) αὐτοί δέν εἶναι καθόλου «μικροί» ἀγρότες. Ὅσο γιά τόν τύπο τοῦ νοικοκυριοῦ τους, διαπιστώνουμε ἐδῶ μιά ἐξαιρετικά ὑψηλή βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας καί τῆς εἰδίκευσης τῆς γεωργίας, πού τήν ὑπογράμμίζει ἰδιαίτερα ό Χέχτ. Οἱ ἀγρότες αὐτοί φυτεύουν καπνό (45% τῆς ἑκτασης στό Φρίντριχσταλ), πατάτα ἐξαιρετικῆς ποιότητος (πού ἓνα μέρος της πηγαίνει γιά σπόρο καί ἓνα ἄλλο γιά τά τραπέζια τῶν «μεγαλόσχημων κυρίων» — Hecht, 17 — στήν Καρλσρούη), πουλᾶνε στήν πρωτεύουσα γάλα καί βούτυρο, γουρουνόπουλα καί γουρούνια, ἐνῶ οἱ ἴδιοι ἀγοράζουν καί δημητριακά καί χόρτο. Ἡ γεωργία πῆρε ἐδῶ τελείως ἐμπορικό χαρακτήρα, καί ό ἀγρότης πού ζεῖ κοντά στήν πρωτεύουσα εἶναι γνησιότατος τύπος μικροαστοῦ. Κι ἔτσι ἂν ό Τσερνόφ εἶχε γνωριστεῖ πραγματικά μέ τά λεπτομερειακά στοιχεία πού ἐπικαλέστηκε, στηριζόμενος σέ πληροφορίες τρίτων, τότε θά πλησίαζε ἴσως ὡς ἓνα βαθμό στήν κατανόηση μιᾶς τέτοιας ἀσύλληπτης γι' αὐτόν κατηγορίας, ὅπως εἶναι ό «μικροαστισμός» (πρβλ. τεῦχος 7 τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», σελ. 163) τοῦ ἀγρότη. Εἶναι πολύ περίεργο ὅτι ἐνῶ ό Χέρτς καί ό κ. Τσερνόφ δηλώνουν ὅτι δέν εἶναι σέ θέση νά καταλάβουν, πῶς μπορεῖ ἓνας ἀγρότης νά ἐκπληρώνει καθήκοντα ἐπιχειρηματία, πῶς μπορεῖ νά εἶναι σέ θέση νά ἐμφανίζεται πότε σάν ἐργάτης καί πότε σάν ἐπιχειρηματία, ἐπικαλοῦνται μιά λεπτομερειακή ἐρευνα, πού ό συγγραφέας της λέει ἀνοιχτά: «Ὁ ἀγρότης τοῦ XVIII αἰῶνα μέ τά 8–10 ἑκτάριά του ἦταν ἀγρότης» («ἦταν ἀγρότης», κύριε Τσερνόφ!) «καί ἄνθρωπος τῆς χειρωνακτικῆς δου-

λειᾶς· ὁ λιλιπούτειος ἀγρότης τοῦ XIX αἰῶνα μέ τά 1–2 ἑκτάριά του εἶναι ἄνθρωπος πού δουλεύει διανοητικά, εἶναι ἐπιχειρηματίας, ἔμπορος» (Hecht, S. 69, πρβλ. τή σελ. 12: «ὁ νοικοκύρης τοῦ χωριοῦ ἔγινε ἔμπορος καί ἐπιχειρηματίας». Ὑπογράμμιση τοῦ Χέχτ). Ἐ λοιπόν, δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Χέρτς καί ὁ κ. Τσερνόφ «ξετίναξαν» κατά τρόπο βοροσιλοφικό τόν Κάουτσκι, γιατί μπερδεύει τόν ἀγρότη μέ τόν ἐπιχειρηματία;

Τό πιό χτυπητό γνώρισμα τοῦ «ἐπιχειρηματία» εἶναι ἡ χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας. Καί εἶναι ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό ὅτι κανένας ἀπ' αὐτούς τούς quasi-σοσιαλιστές πού ἐπικαλέστηκαν τήν ἐργασία τοῦ Χέχτ, δέν ξεστόμισε οὔτε λέξη γι' αὐτό τό πράγμα. Ὁ ἴδιος ὁ Χέχτ, τυπικότατος Kleinbürger * τῆς πιό καλοπρόαιρετης κατεύθυνσης, — κατενθουσιασμένος γιά τή θρησκευτική εὐλάβεια τῶν ἀγροτῶν καί γιά τήν «πατρική φροντίδα» πού δείχνουν ἀπέναντί τους οἱ ἀρχές τοῦ μεγάλου δουκάτου, γενικά, καθώς καί γιά ἕνα τόσο «σπουδαῖο» μέτρο, ὅπως ἡ ὀργάνωση μαθημάτων μαγειρικῆς, εἰδικότερα, — πρῶσπαθεῖ, φυσικά, νά συγκαλύψει αὐτά τά γεγονότα καί ν' ἀποδείξει ὅτι δέν ὑπάρχει καμιᾶ «κοινωνική ἄβυσσος» οὔτε ἀνάμεσα στόν πλούσιο καί στό φτωχό, οὔτε ἀνάμεσα στόν ἀγρότη καί στόν ἐργάτη γῆς, οὔτε ἀνάμεσα στόν ἀγρότη καί στόν ἐργοστασιακό ἐργάτη. «Δέν ὑπάρχει κατηγορία μεροκαματιάρηδων στήν ἀγροτική οἰκονομία — γράφει ὁ Χέχτ. — Οἱ πιό πολλοί ἀγρότες εἶναι σέ θέση νά καλλιεργοῦν τό χτῆμα τους μόνοι τους μέ τή βοήθεια τῶν οἰκογενειῶν τους· μονάχα μερικοί στά τρία αὐτά χωριά ἔχουν ἀνάγκη ἀπό ξένα χέρια στήν περίοδο τοῦ θέρους ἢ τοῦ ἀλωνισμοῦ· τέτοιες οἰκογένειες „καλοῦν σέ βοήθεια“ («bitten»), σύμφωνα μέ τήν τοπική ἔκφραση, ὀρισμένους γνωστούς τους ἄντρες ἢ γυναῖκες (πού οὔτε κἂν σκέφτονται νά ὀνομάσουν τόν ἑαυτό τους «μεροκαματιάρη»)(31). Δέν εἶναι παράξενο ὅτι ἀπό τόν συνολικό ἀριθμό τῶν νοικοκυρέων στά τρία χωριά μόνο λίγοι μισθώνουν μεροκαματιάρηδες, γιατί πάρα πολλοί «νοικοκυρέοι», ὅπως θά δοῦμε, εἶναι ἐργοστασιακοί ἐργάτες. Ὁ Χέχτ ὅμως δέν ἀναφέρει πόσοι συγκεκριμένα ἀπό τούς καθαυτό γεωργούς καταφεύγουν εἰδικά στή μίσθωση ἐργασίας. Προτιμάει νά παραγεμίσει τή διδαχτορική (ὅπως λένε οἱ γερμανοί) διατριβή του, τήν ἀφιερωμένη μόνο στά τρία χωριά (κι ὁ ἴδιος ὁ Χέχτ γεννήθηκε σ' ἕνα ἀπό τά τρία αὐτά χωριά), ὅχι μέ ἀκριβῆ στατιστικά στοιχεῖα γιά τίς διάφορες κατηγορίες τῶν

* — μικροαστός. Ὁ Σύντ.

ἀγροτῶν, ἀλλά μέ συλλογισμούς γιά τόν ὑψηλό ἠθικό ρόλο τῆς φιλεργατικότητας καί τοῦ πνεύματος οἰκονομίας. (Παρ' ὅλα αὐτά, ἢ ἴσως ἀκριβῶς γι' αὐτά, ὁ Χέρτς καί ὁ Ντάβιντ ἐξυμνοῦν τόσο πολύ τήν ἐργασία τοῦ Χέχτ.) Μαθαίνουμε μόνο πῶς τό μεροκάματο τοῦ μεροκαματιάρη εἶναι τό μικρότερο στό πιό πλούσιο καί καθαρά γεωργικό χωριό, στό Φρίντριχσταλ, πού ἀπέχει πιό πολύ ἀπ' ὅλα ἀπό τήν Καρλσρούη (14 χιλιόμ.). Στό Φρίντριχσταλ ὁ μεροκαματιάρης παίρνει τήν ἡμέρα 2 μάρκα χωρίς φαγητό, στό Χάγκσφελντ (4 χιλιόμ. ἀπό τήν Καρλσρούη, πού κατοικεῖται ἀπό ἐργοστασιακούς ἐργάτες) παίρνει 3 μάρκα. Αὕτη εἶναι μιά ἀπό τίς προϋποθέσεις τῆς «ἀνθισης» τῶν «καταγνήσιων μικρῶν ἀγροτῶν», πού τόσο ἐνθουσιάζουν τούς κριτικούς. «Ἀνάμεσα στ' ἀφεντικά καί στούς ὑπηρέτες (Gesinde = καί ὑπηρέτης καί ἐργάτης γῆς), — μᾶς πληροφορεῖ ὁ Χέχτ, — ὑπάρχουν ἀκόμα τελείως πατριαρχικές σχέσεις στά τρία αὐτά χωριά. Τό „ἀφεντικό“, δηλ. ὁ ἀγρότης μέ τά 3–4 ἐκτάριά του, μιλάει στόν ἐργάτη γῆς καί στήν ἐργάτρια γῆς μέ τό „σύ“, τούς φωνάζει ἀπλῶς μέ τ' ὄνομά τους καί κεῖνοι καλοῦν τόν ἀγρότη „μπάρμπα“ (Vetter) καί τήν ἀγρότισσα „θειά“ (Base) καί τούς μιλᾶνε μέ τό „σεῖς“. . . . Οἱ ἐργάτες γῆς τρῶνε μαζί μέ τήν οἰκογένεια καί θεωροῦνται σάν μέλη της» (S. 93). Γιά τό ρόλο τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στήν καλλιέργεια τοῦ καπνοῦ, πού εἶναι τόσο πλατιά ἀναπτυγμένη στήν περιφέρεια αὕτη καί ἀπαιτεῖ πάρα πολλά ἐργατικά χέρια, ὁ «ἐμβριθέστατος» Χέχτ τηρεῖ σιγή, ὅμως, μιά καί εἶπε ἔστω καί δύο λόγια γιά τή μισθωτή ἐργασία, ἀναγκάζεται κι αὐτόν ἀκόμα τόν καλοπροαίρετο μπουρζουαζάκο νά τόν τοποθεθήσει πιό ψηλά, ὡς πρός τήν ἱκανότητα «νά κάνει λεπτομερειακή ἀνάλυση» τῆς ἔρευνας, ἀπ' ὅ,τι τούς Βοροσίλοφ τοῦ «κριτικοῦ» σοσιαλισμοῦ.

Τρίτο. Ἐπικαλέστηκαν τήν ἐργασία τοῦ Χέχτ γιά ν' ἀναιρέσουν τό γεγονός τῆς ὑπερβολικῆς δουλειᾶς καί τοῦ ὑποσιτισμοῦ πού παρατηρεῖται στήν ἀγροτιά. Μά κι ἐδῶ ἀποδείχνεται, παρ' ὅλα αὐτά, ὅτι οἱ κριτικοί προτίμησαν ν' ἀποσιωπήσουν τά γεγονότα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, πού σημειῶνι ὁ Χέχτ. Τούς βοήθησε ἡ ἐννοια τοῦ «μεσαίου» ἀγρότη, πού μέ τή χρησιμοποίησή της πῆρε τόσο μεγάλη ἅπλα ὁ ἐξωραϊσμός τῆς «ἀγροτιᾶς» τόσο ἀπό τούς ρώσους ναρόντνικους ὅσο καί ἀπό τούς δυτικοευρωπαίους ἀστούς οἰκονομολόγους. «Γενικά» ἡ ἀγροτιά τῶν τριῶν αὐτῶν χωριῶν εἶναι πολύ εὖπορη, ὅμως καί ἀπ' αὐτήν ἀκόμα τήν ἀβάσιμη μονογραφία τοῦ Χέχτ φαίνεται καθαρά, ὅτι σχετικά μ' αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά ξεχωρίζουμε τρεῖς μεγάλες ομάδες. Πε-

ρίπου τό ένα τέταρτο (ή τά 30%) τῶν νοικοκυρέων (οἱ περισσότεροι ἀπό τό Φρίντριχσταλ καί ἕνας μικρός ἀριθμός ἀπό τό Μπλάνκενλοχ) εἶναι εὐποροὶ μικροαστοί, πού πλούτισαν χάρη στό γεγονός ὅτι ζοῦν κοντά στήν πρωτεύουσα καί ἀσκοῦν μιά ἀποδοτική ἀπό ἄποψη εἰσοδήματος γαλακτοκομία (πουλᾶνε καθημερινά 10–20 λίτρες γάλα) καί καπνοκαλλιέργεια (ἕνα παράδειγμα: 1,05 ἑκτάρια γῆς καλλιεργημένης μέ καπνό δίνουν ἀκαθάριστο εἰσόδημα 1825 μάρκα), τρέφουν γουρούνια γιά πούληση (στό Φρίντριχσταλ ἀπό τοὺς 1140 κατοίκους οἱ 497 τρέφουν γουρούνια, στό Μπλάνκενλοχ ἀπό τοὺς 1684 — οἱ 445, στό Χάγκσφελντ ἀπό τοὺς 1273 — οἱ 220) κτλ. Μέσα σ' αὐτή τή μειοψηφία (πού οὐσιαστικά μόνο αὐτήν ἀφοροῦν ἐξ ὁλοκλήρου τά γνωρίσματα «ἀνθισης», πού τόσο ἐνθουσιάζουν τοὺς κριτικούς) συναντᾶται ἀναμφίβολα ἀρκετά συχνά ἡ χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας. Στήν ἐπόμενη ομάδα, ὅπου ἀνήκουν οἱ πῖο πολλοὶ νοικοκυρεῖς τοῦ Μπλάνκενλοχ, τό ἐπίπεδο ζωῆς εἶναι σημαντικά πῖο χαμηλό· χρησιμοποιοῦνται λιγότερα λιπάσματα, οἱ σοδειές τους δέν εἶναι καί τόσο πλούσιες, ἔχουν λιγότερα ζῶα (στό Φρίντριχσταλ ὑπάρχουν συνολικά, ὑπολογισμένα σέ μεγάλα ζῶα, 599 κεφάλια σέ 258 ha, στό Μπλάνκενλοχ 842 — σέ 736 ha, στό Χάγκσφελντ — 324 σέ 397 ha)· στά σπίτια τους σπανιότερα συναντάει κανεῖς «δωμάτια ὑποδοχῆς», κάθε ἄλλο παρά τρῶνε κρέας κάθε μέρα, σέ πολλές οἰκογένειες παρατηρεῖται τό φαινόμενο (τό πολύ γνωστό σέ μᾶς τοὺς ρώσους) νά πουλᾶνε τό φθινόπωρο σιτηρά, γιατί ἔχουν ἀνάγκη ἀπό χρήματα, καί τήν ἀνοιξη νά ἀγοράζουν σιτηρά *. Τό κέντρο βάρους γι' αὐτή τήν ομάδα μετατοπίζεται διαρκῶς ἀπό τή γεωργία στή βιομηχανία, καί ἤδη 103 ἀγρότες τοῦ Μπλάνκενλοχ δουλεύουν στήν Καρλσρούη σάν ἐργοστασιακοὶ ἐργάτες. Αὐτοί, μαζί μέ ὅλο σχεδόν τόν πληθυσμό τοῦ Χάγκσφελντ, σχηματίζουν τήν τρίτη ομάδα (40–50% ὅλων τῶν νοικοκυριῶν). Ἐδῶ ἡ γεωργία εἶναι πιά ἐπικουρική ἀπασχόληση, καί σ' αὐτήν ἀφιερώνουν τόν καιρό τους κυρίως γυναῖκες. Ἄν καί τό ἐπίπεδο ζωῆς εἶναι πῖο ὑψηλό ἀπ' ὅ,τι στό

* Ὁ Χέχτ τήν οἰκονομική καθυστέρηση τοῦ Μπλάνκενλοχ τήν ἀποδίδει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, στήν ἐπικράτηση τῆς φυσικῆς οἰκονομίας καί στήν ὑπαρξη τῆς κοινότητος, γιατί χάρη στήν κοινότητα στόν καθένα πού συμπληρώνει τά 32 χρόνια ἐξασφαλίζεται ἕνα κομματάκι γῆς (36 ἄρ — Almindgut), «ἀδιάφορο ἂν εἶναι τεμπέλης ἢ δουλευτάρης, ἂν κάνει οἰκονομίες ἢ ὄχι» (S. 30). Ὡστόσο ὁ Χέχτ εἶναι ἀντίθετος πρὸς τή διανομή τῆς κοινοτικῆς γῆς: αὐτό εἶναι, λέει, ἕνας θεσμός κοινωνικῆς πρόνοιας (Altersversorgung) γιά τοὺς ὑπερήλικες ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες, πού ὁ ἀριθμός τους αὐξάνει στό Μπλάνκενλοχ.

Μπλάνκενλοχ (χάρη στην επίδραση τῆς πρωτεύουσας), ὥστόσο ἡ ἀνέχεια εἶναι πολὺ αἰσθητή. Τό γάλα τό πουλάνε, καί γιά δική τους χρήση ἀγοράζουν «μαργαρίνη» πού ἐνμέρει «εἶναι πιό φτηνή» (24). Αὐξάνει γρήγορα ὁ ἀριθμός τῶν γιδῶν: ἀπό 9 πού ἦταν τό 1855, ἔφτασαν τίς 93 τό 1893. «Ἡ αὐξηση αὐτή, — γράφει ὁ Χέχτ, — μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τήν ἐξαφάνιση τῶν καθαυτῶ ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν καί μέ τήν ἀποσύνθεση (Auflösung) τῆς τάξης τῶν ἀγροτῶν σέ τάξη ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν τοῦ χωριοῦ μέ ἐξαιρετικά τεμαχισμένο κλῆρο» (27). Θά ἀναφέρουμε ἐν παρενθέσει ὅτι καί σ' ὁλόκληρη τή Γερμανία ὁ ἀριθμός τῶν γιδῶν ἀπό τό 1882 ὡς τό 1895 πῆρε τεράστια αὐξηση: ἀπό 2,4 ἑκατομμύρια σέ 3,1 ἑκατομμύρια, πράγμα πού δείχνει ὀλοφάνερα τήν ἀντίστροφη πλευρά τῆς προόδου τῆς «γερῆς ἀγροτιᾶς», πού τόσο πολὺ τήν ἐξυμνοῦν οἱ κ.κ. Μπουλγκάκοφ καί οἱ μικροαστοί σοσιαλιστές «κριτικοί». Οἱ περισσότεροι ἐργάτες βαδίζουν 3 ¹/₂ χιλιόμετρα γιά νά πᾶνε στό ἐργοστάσιο πού εἶναι στήν πόλη, γιατί φοβοῦνται νά ξοδέψουν ἔστω καί ἓνα μάρκο (48 καπίκια) τή βδομάδα γιά τά εἰσιτήρια τοῦ τραίνου. Ἐκατόν πενήντα ἐργάτες περίπου ἀπό τοὺς 300 πού ἔχει τό Χάγκσφελντ βρίσκουν ἀκόμα ὅτι εἶναι ἀκριβό γι' αὐτούς ἓνα γεῦμα στή «λαϊκή ἐστία» μέ 40–50 πφένιγκ καί παίρνουν φαγητό ἀπό τό σπίτι. «Οἱ κακόμοιρες οἱ γυναῖκες, — ἀναφέρει ὁ Χέχτ, — στίς 11 ἡ ὥρα ἀκριβῶς βάζουν τό φαγητό σέ δοχεῖα καί τό κουβαλοῦν στό ἐργοστάσιο» (79). Ὅσο γιά τίς ἐργάτριες, κι αὐτές δουλεύουν 10 ὥρες στό ἐργοστάσιο καί παίρνουν ὅλο-ὅλο 1,10–1,50 μάρκα (οἱ ἄντρες παίρνουν 2,50–2,70 μάρκα) καί ὅταν δουλεύουν μέ τό κομμάτι — 1,70–2 μάρκα. «Μερικές ἐργάτριες φροντίζουν νά ἀνεβάσουν τόν πενιχρό μισθό τους, κάνοντας βοηθητικές δουλειές: 4 κοπέλες ἀπό τό Μπλάνκενλοχ δουλεύουν στήν Καρλσρούη στό ἐργοστάσιο χαρτιοῦ καί παίρνουν στό σπίτι χαρτί γιά νά κάνουν τά βράδυα χαρτοσακοῦλες· σέ μιά βραδυά ἀπό τίς 8 ὡς τίς 11 (sic!) κάνουν ὡς 300 σακοῦλες καί βγάζουν ἀπ' αὐτή τή δουλειά 45–50 πφένιγκ — συμπλήρωμα στό μικρό μεροκάματό τους, πού χρησιμεύει γιά νά καλύψουν τά ἔξοδα τῶν εἰσιτηρίων τοῦ τραίνου. Στό Χάγκσφελντ μερικές γυναῖκες πού ὅταν ἦταν κορίτσια δούλευαν σέ ἐργοστάσια, βγάζουν τό χειμῶνα ἓνα μικρό ἐπικουρικό μεροκάματο, ἀπασχολούμενες τό βράδυ μέ τό γυάλισμα ἀσημένιων εἰδῶν» (36). «Ὁ ἐργάτης τοῦ Χάγκσφελντ, — λέει μέ συγκίνηση ὁ Χέχτ, — ἔχει μόνιμο τόπο διαμονῆς ὄχι χάρη σέ κάποιον αὐτοκρατορικό νόμο, ἀλλά χάρη στή δική του ἐνεργητικότητα, ἔχει ἓνα σπιτάκι πού

δέν είναι υποχρεωμένος νά τό μοιράζεται μέ ξένους ανθρώπους, ἔχει ἓνα μικρό κομματάκι γῆς· πιά σπουδαῖο ὅμως κι ἀπ' αὐτή τήν πραγματική ἰδιοκτησία εἶναι ἡ συναίσθηση ὅτι ὅλα αὐτά τά ἀπόκτησε μέ τήν προσωπική του ἐργατικότητα. Ὁ ἐργάτης τοῦ Χάγκσφελντ εἶναι ταυτόχρονα καί ἐργοστασιακός ἐργάτης καί ἀγρότης. Κεῖνος πού δέν ἔχει γῆ νοικιάζει τουλάχιστο ἓνα μικρό κομματάκι γιά ν' αὐξήσῃ τό εἰσόδημά του, ἀξιοποιώντας τίς ἐλεύθερες ὥρες του. Ἄν τό καλοκαίρι ἡ δουλειά στό ἐργοστάσιο ἀρχίζει „μόλις“ («μόλις»!) στίς 7, ὁ ἐργάτης σηκώνεται ἡ ὥρα 4 γιά νά τσαπίσει τήν πατάτα στό χωράφι του ἢ νά φέρει νομή γιά τά ζῶα του. Ἡ ὅταν τό βράδυ πηγαίνει στό σπίτι στίς 7, τότε πῶς νά διαθέσει τήν ὥρα του, ἰδιαίτερα τό καλοκαίρι; Δουλεύει λοιπόν στό χωράφι τοῦ ἀκόμα μιά-μιάμιση ὥρα: ἐξάλλου δέν τοῦ χρειάζεται καί μεγάλη πρόσοδος ἀπό τή γῆ — θέλει μόνο νά ἀξιοποιήσῃ πέρα γιά πέρα (sic!) τήν ἐργατική του δύναμη...» Καί πολλά ἄλλα παρόμοια γλυκανάλατα πράγματα λέει ὁ Χέχτ καί τελειώνει τό βιβλίο του μέ τά λόγια: «Ὁ ἀγρότης μέ τό λιλιπούτειο νοικοκυριό καί ὁ ἐργοστασιακός ἐργάτης — καί οἱ δύο (sic!) ἀνέβηκαν ὡς τό ἐπίπεδο τῆς μεσαίας κατηγορίας, κι αὐτό ὄχι χάρη σέ τεχνητά καταναγκαστικά μέτρα, ἀλλά χάρη στήν προσωπική τους ἐργατικότητα καί στήν προσωπική τους δραστηριότητα, χάρη στήν καλλιέργεια μέσα τους μιᾶς ἀνώτερης ἠθικῆς»*.

«Τά τρία αὐτά χωριά τοῦ Χάρντ τοῦ Μπάντεν ἀντιπροσωπεύουν σήμερα μιά ἐνιαία μεγάλη καί πλατιά μεσαία κατηγορία» (ὑπογράμμιση τοῦ Χέχτ).

Ὅτι ὁ Χέχτ γράφει παρόμοια πράγματα, αὐτό δέν εἶναι περίεργο, γιατί εἶναι ὁ πιά τετριμμένος ἀπολογητής τῆς ἀστικῆς τάξης. Πῶς νά ὀνομάσει ὅμως κανείς τούς ἀνθρώπους ἐκείνους πού ἐξαπατοῦν τόν κόσμο, αὐτοαποκαλούμενοι σοσιαλιστές, καί πού ἐξωραΐζουν τήν πραγματικότητα μέ μεγαλύτερο ἀκόμα ζῆλο

* Ὁ Χέχτ λέει ἀκόμα πολλά, πάρα πολλά, γι' αὐτή τήν «ἀνώτερη ἠθική» καί ἐνθουσιάζεται ὄχι λιγότερο ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ γιά τή «νηφάλια πολιτική τῶν γάμων», τήν «ἐπίμονη ἐργατικότητα», τό «πνεῦμα οἰκονομίας» καί τή «μετριοπάθεια», ἀναφέροντας μάλιστα καί μιά «γνωστή παροιμία τῶν ἀγροτῶν»: «Man sieht nicht auf die Groschen (d. h. Mund), sondern auf die Groschen» πού σέ ἐλεύθερη μετάφραση σημαίνει: «δέ δουλεύουμε τόσο γιά τό στόμα ὅσο γιά τήν τσέπη». Προτείνουμε στόν ἀναγνώστη νά συγκρίνει αὐτή τήν παροιμία μέ τή «διδασκαλία» τοῦ καθηγητῆ τοῦ Κιέβου κ. Μπουλγκάκοφ, ὅτι τό ἀγροτικό νοικοκυριό (πού δέν ἔχει ἀνάγκη οὔτε ἀπό τή γαιοπρόσοδο οὔτε ἀπό τό κέρδος) — εἶναι «ἡ πιά ἐπικερδής γιά τήν κοινωνία (sic!) ὀργάνωση τῆς γεωργίας» (Μπουλγκ., I, 154).

ἀπό κάθε Χέχτ, παρουσιάζοντας τήν ἄνθιση μιᾶς ἀστικής μειοψηφίας γιά γενική πρόοδο καί συγκαλύπτοντας τήν προλεταριοποίηση τῆς πλειοψηφίας μέ τό παλιό σκιάχτρο τῆς «ένωσης τῆς γεωργίας μέ τή βιομηχανία»;

VI

Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟΥ.

ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΡΩΣΣΙΑ

Γιά λόγους ποικιλίας ἄς μεταφερθοῦμε ἀπό τή μακρινή νότια Γερμανία πιά κοντά στή Ρωσία, στήν Ἀνατολική Πρωσία. Ἔχουμε ἐδῶ μιά πάρα πολύ διδαχτική λεπτομερειακή ἔρευνα, πού δέν μπόρεσε καθόλου νά τήν ἀξιοποιήσει ὁ τόσο ἀπαιτητικός, ὡς πρός τή λεπτομερειακή ἀνάλυση, κ. Μπουλγκάκοφ. «Μιά σύγκριση τῶν στοιχείων γιά τήν πραγματική παραγωγικότητα τοῦ μεγάλου καί τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ — δέν μπορεῖ νά λύσει τό ζήτημα τῆς τεχνικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου νοικοκυριοῦ, γιατί τά συγκρινόμενα νοικοκυριά μπορεῖ νά βρίσκονται κάτω ἀπό διαφορετικές οἰκονομικές συνθῆκες. Τέτοια στοιχεῖα, στήν καλύτερη περίπτωση, μποροῦν νά προσφέρουν μιά ἀντικειμενική ἐπιβεβαίωση τοῦ ἀρνητικοῦ ἐκείνου συμπεράσματος, ὅτι ἡ μεγάλη παραγωγή ὄχι μόνο θεωρητικά, ἀλλά κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθῆκες καί πραχτικά, δέν ἔχει τεχνική ὑπεροχή ἀπέναντι στή μικρή παραγωγή. Τέτοιες συγκρίσεις βρίσκει κανεῖς ὄχι λίγες στήν οἰκονομική φιλολογία, καί πάντως εἶναι ἀρκετές γιά νά ὑποσκάψουν τήν πίστη τοῦ ἀναγνώστη, τοῦ μή προκατειλημμένου καί ἀπαλλαγμένου ἀπό προλήψεις, στήν ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς γενικά» (I, 57–58). Καί στή σημείωση ἀναφέρονται δύο παραδείγματα. Τό πρῶτο παράδειγμα εἶναι ἡ ἴδια ἐκείνη ἐργασία τοῦ Ἀουχάγκεν — πού σύγκρινε ὅλο-ὅλο δύο νοικοκυριά τοῦ Ἀννοβέρου, τό ἓνα μέ 4,6 καί τό ἄλλο μέ 26,5 ha· — ἀπ' αὐτήν παρέθεσαν περικοπές καί ὁ Κάουτσκι στό «Agrarfrage» (S. 111) καί ὁ Χέρτς (S. 69, ρωσ. μετ. 166). Στήν περίπτωση αὐτή τό μικρό νοικοκυριό παρουσιάζει πιά μεγάλες σοδειές, καί ὁ Ἀουχάγκεν καθόρισε ὅτι ἡ ἀποδοτικότητα του σέ εἰσόδημα εἶναι ἀνώτερη σέ σχέση μέ τό μεγάλο νοικοκυριό, ὁ Κάουτσκι ὅμως ἔδειξε κιόλας πώς αὐτή ἡ ἀνώτερη ἀποδοτικότητα σέ εἰσόδημα εἶναι ἀποτέλεσμα ὑποκατανάλωσης. Αὐτό ὁ Χέρτς προσπάθησε νά τό

άναιρέσει, αλλά είχε τήν ἴδια ἐπιτυχία πού ἔχει συνήθως. Καί μιά καί ἡ ἐργασία τοῦ Χέρτς ἔχει τώρα μεταφραστεῖ στά ρωσικά, ἐνῶ ἡ ἀπάντηση τοῦ Κάουτσκι στόν Χέρτς δέν εἶναι γνωστή στή Ρωσία, θά δόσουμε μέ λίγα λόγια τό περιεχόμενο αὐτῆς τῆς ἀπάντησης (ἀπό τό ἄρθρο πού ἀναφέραμε πιο πάνω καί πού δημοσιεύτηκε στό «Neue Zeit»). Ὁ Χέρτς, ἀπό συνήθεια, διαστρέβλωσε τό ἐπιχείρημα τοῦ Κάουτσκι, λέγοντας ὅτι ὁ Κάουτσκι ἀναφέρθηκε τάχα μόνο στά ἔξοδα πού κάνει ὁ μέγας νοικοκύρης γιά τή συντήρηση τοῦ γιοῦ του στό γυμνάσιο. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὁ Κάουτσκι ἤθελε ἀπλῶς νά χαρακτηρίσει μ' αὐτό τό ἐπίπεδο ζωῆς, κι ἂν ὁ Χέρτς παρέθετε ὅλες τόν προϋπολογισμό τῶν συγκρινόμενων οἰκογενειῶν (καί οἱ δύο εἶναι πενταμελεῖς), θά εἶχε τά παρακάτω ποσά: γιά τό μικρό — 1158,40 μάρκα, γιά τό μεγάλο — 2739,25. Τό μικρό νοικοκυριό, ἂν εἶχε τό ἴδιο ἐπίπεδο ζωῆς μέ τό μεγάλο, θά ἀποδειχνόταν λιγότερο ἀποδοτικό σέ εἰσόδημα. Σύμφωνα μέ τόν ὑπολογισμό τοῦ Ἀουχάγκεν, τό εἰσόδημα τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ φτάνει τά 1806 μάρκα, δηλ. τά 5,45% πάνω στό κεφάλαιο (33 651 μάρκα), ἐνῶ τοῦ μεγάλου — τά 2720 μάρκα, δηλ. τά 1,82% πάνω στό κεφάλαιο (149 559 μάρκα). Ἀφαιρέστε τά ὅσα δέν καταναλώνει τό μικρό νοικοκυριό, καί τό εἰσόδημά του θά εἶναι 258 μάρκα, δηλ. 0,80%! Κι αὐτό μέ μιά δυσανάλογα περισσότερη ἐργασία: στό μικρό πού ἔχει 4,6 ἑκτάρια δουλεύουν 3, δηλ. ἕνας σέ 1,5 ἑκτάριο, στό μεγάλο πού ἔχει 26,5 ἑκτάρια δουλεύουν 11, δηλ. 1 σέ 2,4 ἑκτάρια (πρβλ. Χέρτς, S. 75, ρωσ. μετ. 179). Δέ μιλάμε ἐδῶ γιά τό περιστατικό, πού πολύ σωστά διακωμώδησε ὁ Κάουτσκι, ὅτι ὁ δῆθεν σοσιαλιστής Χέρτς παρομοιάζει τή δουλειά τῶν παιδιῶν τοῦ σύγχρονου ἀγρότη μέ τό μάζεμα σταχυῶν ἀπό τή Ρούθ!⁸⁷ Ὅσο γιά τόν κ. Μπουλγκάκοφ, αὐτός περιορίστηκε ἀπλῶς στό ν' ἀνακοινώσει στοιχεῖα γιά τίς σοδειές καί δέν ἔβγαλε τσιμονδιά γιά τό ἐπίπεδο ζωῆς τοῦ μικροῦ καί τοῦ μεγάλου νοικοκύρη.

«Ἐνα ἄλλο παράδειγμα — συνεχίζει ὁ ὁπαδός αὐτός τῆς λεπτομερειακῆς ἀνάλυσης — βρίσκουμε στή νεότατη ἔρευνα τοῦ *Karl Klawki* «Ueber Konkurrenzfähigkeit des landwirtschaftlichen Kleinbetriebs» (στή «Thiel's Landwirtschaftliche Jahrbücher», 1899, Heft 3-4)*. Ἡ σύγκρισή του ἀφορᾷ τήν Ἀνατολική Πρωσία. Ὁ συγγραφέας συγκρίνει τέσσερα νοικοκυριά ἀπό κάθε κατηγορία — μεγάλα, μεσαῖα καί μικρά. Χαρακτηρι-

* *Κάρλ Κλάβκι*. «Σχετικά μέ τήν ἱκανότητα συναγωνισμοῦ τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς» (στήν «Ἀγροτική ἐπετηρίδα τοῦ Τίλ», 1899, τεῦχος 3-4). Ἡ Σύντ.

στικό τῆς σύγκρισης αὐτῆς εἶναι, πρῶτο, ὅτι τὰ ἔσοδα καί τὰ ἔξοδα ἐκφράζονται σέ χρήμα, καί δεύτερο, ὅτι ὁ συγγραφέας μετατρέπει σέ χρήμα καί προσθέτει στά ἔξοδα τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης στό μικρό νοικοκυριό, ὅπου ἡ δύναμη αὐτή δέν ἀγοράζεται· γιά τό σκοπό μας ἕνας τέτοιος τρόπος ἐνέργειας μάλλον δέν εἶναι σωστός» (sic! Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ξεχνάει νά προσθέσει πῶς ὁ Klawki μετατρέπει σέ χρήμα τήν ἀξία τῆς ἐργασίας σ' ὅλα τὰ νοικοκυριά, — ἐκτιμώντας προκαταβολικά πίο φτηνά τήν ἐργασία στό μικρό νοικοκυριό!)· «ὥστόσο ἔχουμε...» Ἀκολουθεῖ ἕνας πίνακας, ἀπό τόν ὁποῖο θά ἀναφέρουμε τώρα μόνο τό συμπέρασμα: τό μέσο καθαρό κέρδος ἀπό 1 μόργκεν ($=\frac{1}{4}$ τοῦ ἑκταριοῦ) στό μεγάλο νοικοκυριό εἶναι 10 μάρκα, στό μεσαῖο — 18, στό μικρό — 12. «Μεγαλύτερη ἀποδοτικότητα σέ εἰσόδημα, — συμπεραίνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — διακρίνει ἐδῶ τό μεσαῖο νοικοκυριό, ἀκολουθεῖ τό μικρό καί ἔπειτα τό μεγάλο, πού μέ τόν τρόπο αὐτό ἔρχεται τελευταῖο».

Ἐπίτηδες παραθέσαμε στό ἀκέραιο ὅλα ὅσα λέει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ γιά τή σύγκριση τῶν μεγάλων καί τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν. Καί τώρα ἄς ἐξετάσουμε τί ἀποδείχνει ἡ ἐνδιαφέρουσα ἐργασία τοῦ Klawki, πού σέ 120 ὁλόκληρες σελίδες περιγράφει 12 τυπικά νοικοκυριά πού βρίσκονται κάτω ἀπό τίς ἴδιες συνθήκες. Θά ἀναφέρουμε στήν ἀρχή τά γενικά στοιχεῖα γιά τὰ νοικοκυριά, καί γιά οἰκονομία χώρου καί γιά νά ἔχουν τά συμπεράσματα πίο παραστατικό χαρακτήρα θά περιοριστοῦμε στούς μέσους ὅρους τῶν στοιχείων γιά τό μεγάλο, τό μεσαῖο καί τό μικρό νοικοκυριό (τό μέσο μέγεθός τους $= 358 \cdot 50$ καί 5 ἑκτάρια).

Νοικο- κυριά	Σέ 1 μόργκεν (¹ / ₄ τοῦ ἑκταριοῦ) ἀναλογοῦν μάρκα:												Ἔξοδα γιά προϊόν ἀξίας 100 μάρκων *		Σέ 100 μόργκεν	
	Συνολικά ἔσοδα			Ἔσοδα ἀπό τήν πούληση προϊόντων			Κατανάλωση προϊόντων ἀπό τό ἴδιο τό νοικοκυριό			Σύνολο						
	Ἀπό τή γεωργία	Ἀπό τήν χτην/φία	Σύνολο	Γεωργία	Χτηνοτρο- φία	Σύνολο	Γεωργία	Χτηνοτρο- φία	Σύνολο	Ἔσοδα	Ἔξοδα	Καθαρό κέρδος	Μάρκα		Μέρες μι- σθωτῆς ἐρ- γασίας	Σύνολο ἡμε- ρῶν ἐργα- σίας
													α	β		
Μεγάλο..	17	16	33	11	14	25	6	2	8	33	23	10	65	70	887	887
Μεσαῖο..	18	27	45	12	17	29	6	10	16	45	27	18	35	60	744	924
Μικρό...	23	41	64	9	27	36	14	14	28	64	52	12	8	80	—	—

* α = ὅταν δέν ὑπολογίζουμε σέ χρήμα τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης τοῦ νοικοκύρη καί τῆς οἰκογένειάς του· β = ὅταν τήν ὑπολογίζουμε σέ χρήμα.

Σάν νά ἐπιβεβαιώνονται ὁλοκληρωτικά ὅλα τά συμπεράσματα τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ ἀπό τήν ἐργασία τοῦ Klawki: μέ τήν ἐλάττωση τῶν διαστάσεων τοῦ νοικοκυριοῦ αὐξάνει τόσο τό ἀκαθάριστο εἰσόδημα ὅσο καί τό εἰσόδημα ἀπό τήν πούληση τῶν προϊόντων πού παράγονται μέ ὑπολογισμό κατά ἓνα μόργκεν! Νομίζουμε ὅτι μέ τίς μεθόδους πού χρησιμοποιοῖ ὁ Klawki — καί οἱ μέθοδοι αὐτές εἶναι πολύ διαδομένες καί, στά οὐσιαστικά γνωρίσματά τους, κοινές γιά ὅλους τοὺς ἀστούς καί μικροαστοὺς οἰκονομολόγους — σ' ὅλες ἢ σχεδόν σ' ὅλες τίς περιπτώσεις θά προκύψει ὑπεροχή τῆς μικρῆς γεωργίας. Γι' αὐτό ὅλη ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος, πού δέν τήν ἀντιλήφθηκαν καθόλου οἱ Βοροσίλοφ, βρίσκεται στήν ἀνάλυση αὐτῶν τῶν μεθόδων, καί ἀκριβῶς γι' αὐτό ἡ μερικότερη ἔρευνα τοῦ Klawki παρουσιάζει τεράστιο γενικό ἐνδιαφέρον.

* Ἀς ἀρχίσουμε ἀπό τίς σοδειές. Ἀποδείχνεται ὅτι οἱ σοδειές τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τῶν δημητριακῶν μειώνονται κατά τρόπο κανονικό καί σέ πολύ σημαντικό βαθμό, καθώς προχωροῦμε ἀπό τά μεγάλα πρὸς τά μικρά νοικοκυριά. Παράγεται (σέ μετρικούς στατῆρες ἀπὸ ἓνα μόργκεν) στάρι: 8,7 — 7,3 — 6,4· σίκαλη: 9,9 — 8,7 — 7,7· κριθάρι: 9,4 — 7,1 — 6,5· βρώμη: 8,5 — 8,7 — 8,0· μπιζέλια: 8,0 — 7,7 — 9,2*· πατάτα: 63 — 55 — 42· χτηνοτροφικά τεῦτλα: 190 — 156 — 117. Μονάχα λινάρι, πού τά μεγάλα νοικοκυριά δέ σπέρνουν καθόλου, τά μικρά νοικοκυριά (τά 3 ἀπὸ τά 4) παράγουν περισσότερο ἀπὸ τά μεσαῖα (2 ἀπὸ τά 4), καί συγκεκριμένα 6,2 «Stein» (=18 $\frac{1}{2}$ φούντια) ἔναντι 5,5.

Σέ τί ὀφείλεται τώρα ἡ πῖο ὑψηλή στρεμματική ἀπόδοση στά μεγάλα νοικοκυριά; Ὁ Klawki ἀποδίδει ἀποφασιστική σημασία στίς παρακάτω τέσσερες αἰτίες: 1) στά χωράφια τῶν μικρῶν νοικοκυρέων δέν ὑπάρχει σχεδόν καθόλου σύστημα ἀποξήρανσης⁸⁸, καί ὅταν ἀκόμα ὑπάρχει, τοὺς σωλῆνες τοὺς τοποθετοῦν οἱ ἴδιοι οἱ νοικοκυρεῖοι καί τοὺς τοποθετοῦν ἄσχημα· 2) οἱ μικροί νοικοκυρεῖοι δέν ὀργώνουν ἀρκετά βαθιά τή γῆ — εἶναι ἀδύνατα τά ἄλογά τους· 3) τά κερασφόρα ζῶα τῶν μικρῶν νοικοκυρέων δέν ἔχουν στίς περισσότερες περιπτώσεις ἀρκετή τροφή· 4) ἡ παραγωγή κοπριάς στοὺς μικροὺς νοικοκυρεῖους εἶναι πῖο ἀδύνατη: ἡ καλαμιὰ τῶν σιτηρῶν τους εἶναι πῖο κοντή, τό περισσότερο ἄχυρο πηγαίνει γιά τροφή τῶν ζώων (δηλαδή καί πάλι ἔχου-

* Σπέρνεται μόνο στά δύο νοικοκυριά ἀπὸ τά 4· στά μεγάλα καί στά μεσαῖα νοικοκυριά ἀπὸ τά 4 τά 3 σπέρνουν μπιζέλια.

με χειροτέρευση τῆς ποιότητας τῆς ζωοτροφῆς) καί χρησιμο-
ποιεῖται λιγότερο ἄχυρο γιά στρωμνή τῶν ζώων.

Ὡστε τά ζῶα τοῦ μικροῦ νοικοκύρη εἶναι πιά ἀδύνατα, χειρό-
τερης ποιότητας καί εἶναι χειρότερη ἡ συντήρησή τους. Τό γε-
γονός αὐτό μᾶς ἐξηγεῖ τό φαινόμενο, τό τόσο παράξενο καί πού
περισσότερο ἀπ' ὅλα χτυπάει στό μάτι, ὅτι στά μεγάλα νοικο-
κυριά, ἂν καί ἡ στρεμματική ἀπόδοση εἶναι πιά ὑψηλή, τό γεωρ-
γικό εἰσόδημα κατά μόργκεν εἶναι, σύμφωνα μέ τόν ὑπολογισμό
τοῦ Klawki, μικρότερο ἀπ' ὅ,τι στά μεσαῖα καί στά μικρά νοι-
κοκυριά. Τό ζήτημα εἶναι ὅτι ὁ Klawki ἐξαιρεῖ τήν τροφή τῶν
ζώων καί δέν τήν ὑπολογίζει οὔτε στά ἔσοδα οὔτε στά ἔξοδα.
Ἔτσι ἐξισώνεται τεχνητά καί παραποιημένα ἐκεῖνο πού στήν
πραγματικότητα δημιουργεῖ μιά οὐσιαστική διαφορά ἀνάμεσα
στά μεγάλα καί στά μικρά νοικοκυριά, διαφορά πού δέν εἶναι
πρός ὄφελος τῶν τελευταίων. Μέ μιά τέτοια μέθοδο ὑπολογισμοῦ
τό μεγάλο νοικοκυριό ἀποδείχνεται λιγότερο ἀποδοτικό σέ εἰ-
σόδημα γιά τό λόγο ὅτι μεγάλο μέρος τῆς καλλιεργήσιμης ἔκ-
τασης τό διαθέτει γιά τήν παραγωγή ζωοτροφῶν (ἂν καί κατά
μονάδα ἔκτασης συντηρεῖ πολύ λιγότερα ζῶα ἀπ' ὅ,τι τό μικρό),
ἐνῶ τό μικρό νοικοκυριό «βολεύεται» χρησιμοποιώντας τό ἄχυ-
ρο γιά τροφή τῶν ζώων. Ἡ «ὑπεροχή» τῆς μικρῆς γεωργίας βρί-
σκεται, συνεπῶς, στό γεγονός ὅτι *συμπεριφέρεται ληστρικά* καί
πρός τή γῆ (χειρότερα λιπάσματα) καί πρὸς τά ζῶα (χειρότερη
τροφή). Εἶναι αὐτονόητο ὅτι μιά τέτοια σύγκριση τοῦ βαθμοῦ
ἀποδοτικότητας σέ εἰσόδημα τῶν διαφορετικῶν νοικοκυριῶν δέν
ἔχει καμιά ἐπιστημονική ἀξία *.

Παρακάτω. Ἀνάμεσα στίς αἰτίες πού κάνουν ὥστε στά μεγά-
λα νοικοκυριά ἡ μέση στρεμματική ἀπόδοση νά εἶναι ἀνώτερη
πρέπει ν' ἀναφέρουμε τό γεγονός ὅτι στά νοικοκυριά αὐτά πιά
συχνά (καί μάλιστα, κατά τά φαινόμενα, σχεδόν ἀποκλειστικά)
ἐφαρμόζεται ἡ λίπανση τοῦ ἐδάφους μέ μάργα ⁸⁹, χρησιμοποιοῦν-

* Πρέπει νά σημειωθεῖ πῶς μιά τέτοια παραποιημένη ἐξίσωση δύο κατά-
δηλα ἄνισων μεγεθῶν στό μικρό καί στό μεγάλο νοικοκυριό δέν παρατηρεῖ-
ται μόνο σέ διάφορες μονογραφίες, ἀλλά καί σ' ἓνα σωρὸ στοιχεῖα τῆς σύγ-
χρονης ἀγροτικῆς στατιστικῆς. Τόσο ἡ γαλλικὴ ὅσο καί ἡ γερμανικὴ στα-
τιστικὴ χρησιμοποιοῦν τό «μέσο» ζωντανό βάρος, τῇ «μέσῃ» τιμῇ ἑνὸς ζώου
σέ ὅλα χωρὶς ἐξαίρεση τά νοικοκυριά. Καί μάλιστα ἡ γερμανικὴ στατιστι-
κὴ καθορίζει μ' αὐτὴ τῇ μέθοδο τῇ συνολικὴ ἀξία ὅλου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν
ζώων στίς διάφορες ομάδες νοικοκυρέων (σύμφωνα μέ τήν ἔκταση τοῦ ἐδά-
φους), ἐνῶ ταυτόχρονα διατυπώνεται ἡ ἐπιφύλαξη, ὅτι ἡ ὑπόθεση πῶς εἶναι
ἴση ἡ ἀξία κατά κεφαλὴ ζώου στά διάφορα νοικοκυριά «δέν ἀνταποκρίνε-
ται στήν πραγματικότητα» (S. 35).

ται περισσότερα χημικά λιπάσματα (ξοδεύονται σέ 1 μόργκεν 0,81 μάρκα — 0,38 — 0,43) καί Kraftfuttermittel * (στά μεγάλα 2 μάρκα στό μόργκεν, στά υπόλοιπα μηδέν). «Τά ἀγροτικά μας νοικοκυριά — λέει ὁ Klawki, πού περιλαβαίνει στά μεγάλα ἀγροτικά νοικοκυριά καί τά μεσαῖα — δέν ξοδεύουν τίποτα γιά Kraftfuttermittel. Δύσκολα ἐνδίδουν στήν πρόοδο καί πολύ τσιγκουνεύονται νά ξοδέψουν μετρητά» (461). Τά μεγάλα νοικοκυριά στέκονται πió ψηλά καί ὡς πρός τό σύστημα καλλιέργειας: βελτιωμένη ἀμειψισπορά συναντοῦμε καί στά 4 μεγάλα νοικοκυριά, στά 3 μεσαῖα (στό ἓνα — τήν παλιά τριμερῆ ἀμειψισπορά) καί μόνο σ' ἓνα μικρό (στά 3 — τριμερῆ ἀμειψισπορά). Τέλος, τά μεγάλα νοικοκυριά ἔχουν πολύ περισσότερες μηχανές. Εἶναι ἀλήθεια πώς ὁ ἴδιος ὁ Klawki εἶναι τῆς γνώμης ὅτι οἱ μηχανές δέν ἔχουν καί πολύ μεγάλη σημασία. Ἐμεῖς ὅμως δέ θά περιορίστοῦμε στή «γνώμη» του, ἀλλά θά πάρουμε ἀποσπάσματα ἀπό στοιχεῖα του. Τά ἀκόλουθα ὀχτώ εἶδη μηχανῶν — ἀτμοκίνητες ἀλωνιστικές μηχανές, ἵπποκίνητες ἀλωνιστικές μηχανές, σποροκαθαριστήρια, σποροδιαλογεῖς, γραμμικές σπαρτικές μηχανές, μηχανές γιά τό σκόρπισμα τῆς κοπριάς, ἵπποκίνητες τσουγκράνες καί μηχανές κυλινδρίσματος⁹⁰ — κατανέμονται ἀνάμεσα στά περιγραφόμενα νοικοκυριά ὡς ἑξῆς: τά 4 μεγάλα ἔχουν 29 (συμπεριλαμβανομένης καί 1 ἀτμοκίνητης — τῆς ἀλωνιστικῆς μηχανῆς), τά 4 μεσαῖα — 11 (καμιᾶ ἀτμοκίνητη), τά 4 μικρά — 1 μηχανή (ἵπποκίνητη ἀλωνιστική μηχανή). Φυσικά, καμιᾶ «γνώμη» κανενός θαυμαστῆ τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ δέν μπορεῖ νά μᾶς ἀναγκάσει νά πιστεύουμε ὅτι μηχανές, ὅπως εἶναι τά σποροκαθαριστήρια, οἱ γραμμικές σπαρτικές μηχανές, οἱ μηχανές κυλινδρίσματος κτλ., μπορεῖ νά μή ἔχουν ἐπίδραση στή στρεμματική ἀπόδοση. Ἐδῶ μάλιστα ἔχουμε στοιχεῖα σχετικά μέ τόν ἀριθμό τῶν μηχανῶν πού κατέχονται ἀπό κάποιους νοικοκυρέους, σέ διάκριση ἀπό τά ἐκτενῆ στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς στατιστικῆς, πού κατέγραψε μόνο τίς περιπτώσεις χρησιμοποίησης μηχανῶν ἀπό τά νοικοκυριά, ἀδιάφορο ἂν εἶναι δικές τους ἢ ξένες. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι μιᾶ τέτοια καταγραφή μειώνει ἐπίσης τήν ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ καί συγκαλύπτει τίς παρακάτω μορφές «δανεισμοῦ» μηχανῶν πού περιγράφει ὁ Klawki: «Ὁ μέγας νοικοκύρης δανεῖζει πρόθυμα στό μικρό τόν κύλινδρό του, τήν ἵπποκίνητη τσουγκράνα του καί τό σποροκαθαριστήριό του, ὅταν αὐτός τοῦ ὑποσχεθεῖ ὅτι θά τοῦ διαθέσει σέ

* — συμπυκνωμένες ζωοτροφές. Ἡ Σύντ.

ἀντάλλαγμα θεριστή στήν ἐποχή τῆς φούριας» (443). Ἐπομένως, οἱ ὀρισμένες αὐτές περιπτώσεις — πού ἐξάλλου εἶναι, ὅπως δείξαμε, ἐξαιρετικά σπάνιες — χρησιμοποίησης μηχανῶν στό μικρό νοικοκυριό ἀποτελοῦν μιά παραλλαγμένη μορφή ἀπόχτησης ἐργατικῆς δύναμης.

Πᾶμε παρακάτω. Μιά ἄλλη περίπτωση παραποιημένης ἐξίσωσης δυό κατάδηλα ἄνισων μεγεθῶν ἀποτελεῖ ἡ μέθοδος τοῦ Klawki νά θεωρεῖ ἴση τήν τιμή πούλησης τῶν προϊόντων σέ ὅλες τίς κατηγορίες τῶν νοικοκυριῶν. Ἀντί νά παίρνει γιά βάση τῶν ὑπολογισμῶν του πραγματικές περιπτώσεις πούλησης, παίρνει γιά βάση μιά ὑπόθεση, πού ὁ ἴδιος τονίζει ὅτι δέν εἶναι σωστή. Οἱ ἀγρότες πουλᾶνε στίς περισσότερες περιπτώσεις τά σιτηρά τους ἐπί τόπου καί οἱ ἔμποροι στίς μικρές πόλεις κατεβάζουν πάρα πολύ τίς τιμές. «Τά μεγάλα ἀγροχτήματα βρίσκονται ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη σέ καλύτερη θέση, γιατί μποροῦν νά στέλνουν μονομιᾶς μεγάλες παρτίδες στό κέντρο τῆς ἐπαρχίας. Ἀπ' αὐτό τό γεγονός κερδίζουν συνήθως 20–30 πφένιγκ περισσότερα κατά μετρικό στατήρα ἀπ' ὅ,τι ἀπό τήν πούληση στίς μικρές πόλεις» (373). Οἱ μεγάλοι νοικοκυρέοι ξέρουν νά ἐκτιμοῦν καλύτερα τήν ἀξία πού ἔχουν τά σιτηρά τους (451)· τά πουλᾶνε μέ τό ζύγι καί ὄχι μέ τόν τενεκέ, ὅπως τά πουλᾶνε οἱ ἀγρότες, πράγμα πού τοὺς ζημιώνει. Ἐπίσης οἱ μεγάλοι νοικοκυρέοι πουλᾶνε μέ ζύγι καί τά ζῶα τους, ἐνῶ ἀπό τοὺς ἀγρότες τά ἀγοράζουν ἀπλῶς μέ ἐκτίμηση πού γίνεται μέ τό μάτι. Ἡ πούληση γάλατος καί γαλατοκομικῶν προϊόντων εἶναι ἐπίσης καλύτερα ὀργανωμένη στοὺς μεγάλους νοικοκυρέους, γιατί αὐτοί μποροῦν νά στέλνουν τό γάλα στήν πόλη καί νά ἐξασφαλίζουν μεγαλύτερες τιμές ἀπ' ὅ,τι οἱ μεσαῖοι νοικοκυρέοι, πού τό κάνουν βούτυρο καί τό πουλᾶνε στοὺς ἐμπόρους. Μέ τή σειρά τους οἱ μεσαῖοι νοικοκυρέοι κάνουν καλύτερο βούτυρο ἀπό τοὺς μικροὺς (χρησιμοποίηση κορφολόγων, καθημερινή παραγωγή κτλ.), πού παίρνουν 5–10 πφένιγκ λιγότερα στό φούντι. Τά ζῶα πού τρέφουν γιά πούληση οἱ μικροὶ νοικοκυρέοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νά τά πουλήσουν νωρίτερα (λιγότερο θρεμμένα καί ἀναπτυγμένα) ἀπ' ὅ,τι τά πουλᾶνε οἱ μεσαῖοι, γιατί δέν τοὺς φτάνουν οἱ ζωοτροφές (444). Ὅλα αὐτά τά πλεονεχτήματα — πού στό σύνολό τους δέν εἶναι καθόλου, μά καθόλου ἐπουσιώδη — τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ σάν πωλητῆ στήν ἀγορά, ὁ Klawki στή μονογραφία του τά βγάζει ἀπό τό λογαριασμό, ὅπως οἱ θεωρητικοί πού εἶναι ὁπαδοί τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ ἀπορίπτουν αὐτό τό γεγονός, καί ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι δυνατό νά καλυτερεύσει ἡ κατάσταση του

μέ τούς συνεταιρισμούς. Δέ θέλουμε νά μπερδεύουμε τήν πραγματικότητα τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τίς δυνατότητες ἑνός μικροαστικοῦ — συνεταιριστικοῦ παραδείσου: πιο κάτω θά παραθέσουμε στοιχεῖα πού δείχνουν ποίος ἔχει στήν πραγματικότητα μεγαλύτερα ὀφέλη ἀπό τούς συνεταιρισμούς.

Πρέπει νά σημειωθεῖ πώς ὁ Klawki «δέν ὑπολογίζει» στό μικρό καί στό μεσαῖο νοικοκυριό τή δουλειά τοῦ ἴδιου τοῦ νοικοκύρη γιά τήν ἀποξήρανση τοῦ ἐδάφους, γιά τίς κάθε λογῆς ἐπισκευές («οἱ ἀγρότες δουλεύουν μόνοι τους») κτλ. Αὐτό τό «πλεονέκτημα» τοῦ μικροῦ νοικοκύρη ὁ σοσιαλιστής τό ὀνομάζει Ueberarbeit, ὑπερεργασία, ὑπέρμετρη ἐργασία, ἐνῶ ὁ ἀστός οἰκονομολόγος τό ὀνομάζει μιά ἀπό τίς ὠφέλιμες («γιά τήν κοινωνία»!) πλευρές τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἀγρότη. Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι, κατά τά λεγόμενα τοῦ Klawki, στά μεσαῖα νοικοκυριά οἱ μισθωτοί ἐργάτες ἔχουν καλύτερη πληρωμή καί τροφή ἀπ' ὅ,τι στά μεγάλα, ἀλλά καί δουλεύουν πιο ἐντατικά: τό «παράδειγμα» τοῦ ἀφεντικοῦ τούς παρακινεῖ νά δείχνουν «μεγαλύτερη ἐργατικότητα καί ἐπιμέλεια» (465). Τώρα ποίος ἀπ' αὐτούς τούς δύο κεφαλαιοκράτες νοικοκυρέους, ὁ τσιφλικάς ἢ ὁ «ἀδελφός του» ὁ ἀγρότης ξεζουμίζει περισσότερη ἐργασία ἀπό τόν ἐργάτη ἔναντι μιᾶς δοσμένης πληρωμῆς — αὐτό τό ζήτημα ὁ Klawki δέν προσπαθεῖ νά τό καθορίσει. Γι' αὐτό θά περιοριστοῦμε ν' ἀναφέρουμε, ὅτι τά ἔξοδα γιά τήν ἀσφάλιση τῶν ἐργατῶν ἀπό τά ἀτυχήματα καί γιά τά γηρατειά ἀποτελοῦν γιά τό μεγάλο νοικοκύρη 0,29 μάρκα στό μόργκεν, γιά τό μεσαῖο 0,13 μάρκα (ὁ μικροχτηματίας καί στό ζήτημα αὐτό ἔχει τό πλεονέκτημα ὅτι δέν ἀσφαλίζεται ὁ ἴδιος καθόλου, πρὸς μεγάλο, ἐννοεῖται, «ὄφελος τῆς κοινωνίας» τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τσιφλικάδων), καί θ' ἀναφέρουμε ὕστερα ἕνα παράδειγμα πού μᾶς προσφέρει ὁ ρωσικός ἀγροτικός καπιταλισμός. Ὁποῖος διάβασε τό βιβλίο τοῦ Σαχοβσκόι «Πλανόδια γεωργικά ἐπαγγέλματα» — θά θυμᾶται ἴσως τήν ἐξῆς χαρακτηριστική παρατήρηση: οἱ ἀγρότες κάτοχοι χοῦτορ καί οἱ γερμανοί ἄποικοι (στό νότο) παίρνουν «διαλεχτούς» ἐργάτες, τούς πληρώνουν 15–20% πιο ἀκριβά ἀπ' ὅ,τι οἱ μεγάλοι νοικοκυρεοί, καί ξεζουμίζουν ἀπό τούς ἐργάτες αὐτούς 50% περισσότερη ἐργασία. Αὐτά μᾶς ἔλεγε ὁ κ. Σαχοβσκόι τό 1896, καί φέτος διαβάζουμε, λχ., στήν «Τοργκόβο-Προμίσλεναγια Γκαζέτα»⁹¹ τήν παρακάτω πληροφορία ἀπό τήν Καχόβκα: «...Οἱ ἀγρότες καί οἱ κάτοχοι χοῦτορ πλήρωσαν, ὅπως συνήθως, πιο ἀκριβά (ἀπ' ὅ,τι πλήρωσαν τά μεγάλα τσιφλίκια τούς μισθωτούς ἐργάτες), γιατί ζητᾶνε ἐργάτες κα-

λύτερους καί μεγαλύτερης άντοχῆς» (άρ. φύλλου 109, 1901, 16 τοῦ Μάη). Εἶναι πολύ ἀπίθανο, ὅτι παρόμοια φαινόμενα εἶναι χαρακτηριστικά μόνο γιά τή Ρωσία.

Στόν πιό πάνω πίνακα ὁ ἀναγνώστης θά πρόσεξε δύο μεθόδους ὑπολογισμοῦ: στή μιά περίπτωση συμπεριλαμβάνεται σέ χρῆμα ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης τοῦ νοικοκύρη, στήν ἄλλη ὄχι. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔχει τή γνώμη ὅτι ἡ μέθοδος συνυπολογισμοῦ αὐτῆς τῆς ἀξίας «μάλλον δέν εἶναι σωστή». Ἐννοεῖται, πῶς θά ἦταν ἀσύγκριτα πιό σωστό νά στηριχτεῖ κανεῖς σ' ἓνα ἀκριβῆ προὑπολογισμό τῶν ἐξόδων σέ εἶδος καί χρῆμα τόσο τῶν νοικοκυρέων ὅσο καί τῶν ἐργατῶν γῆς, μιά ὅμως καί δέν ὑπάρχουν τέτοια στοιχεῖα, πρέπει ἀναπόφευχτα νά καθοριστοῦν κατὰ προσέγγιση τά χρηματικά ἐξοδα κάθε οἰκογένειας. Καί εἶναι τώρα ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον νά δοῦμε, πῶς κάνει αὐτόν τόν κατὰ προσέγγιση ὑπολογισμό ὁ Klawki. Οἱ μεγάλοι νοικοκυρεῖς, ἐννοεῖται, δέ δουλεύουν οἱ ἴδιοι προσωπικά: ἔχουν μάλιστα καί εἰδικούς διαχειριστές πού τοὺς πληρώνουν γιά νά ἀσκοῦν ὅλη τή δουλειά τῆς διεύθυνσης καί ἐπίβλεψης (ἀπό τά τέσσερα χτήματα τά τρία ἔχουν διαχειριστή, τό ἓνα δέν ἔχει· τό τελευταῖο αὐτό χτήμα μέ 125 ha ὁ Klawki ἔχει τή γνώμη ὅτι θά ἦταν πιό σωστό νά ὀνομάζεται μεγάλο ἀγρόχτημα γεωργοῦ). Γιά τοὺς ἰδιοχτῆτες τῶν δύο μεγάλων ἀγροχτημάτων ὁ Klawki «βάζει» στό καθένα 2000 μάρκα τό χρόνο «γιά τόν κόπο» τους (στό πρῶτο ἀγρόχτημα ὁ κόπος αὐτός εἶναι λχ. ἡ ἐπίσκεψη πού κάνει τό ἀφεντικό φεύγοντας ἀπό τό κύριο χτήμα του μιά φορά τό μήνα γιά μερικές μέρες, γιά νά ἐλέγξει τό διαχειριστή). Γιά τόν κάτοχο τῶν 125 ha (ὁ πρῶτος ἔχει 513 ha) «βάζει» μόνο 1900 μάρκα γιά τή δουλειά τοῦ ἴδιου τοῦ νοικοκύρη καί τῶν τριῶν γιῶν του. Δέν εἶναι μήπως «φυσικό» πῶς, ὅταν εἶναι μικρότερη ἡ ἔκταση γῆς, πρέπει «νά βολεύεται» μέ μικρότερο προὑπολογισμό; Γιά τοὺς μεσαίους νοικοκυρεῖς ὁ Klawki βάζει μόνο ἀπό 1200–1716 μάρκα γιά ὅλη τή δουλειά τοῦ ἄντρα καί τῆς γυναῖκας του, καί σέ τρεῖς περιπτώσεις — ἐπίσης γιά τή δουλειά τῶν παιδιῶν τους. Γιά τοὺς μικροὺς νοικοκυρεῖς βάζει ἀπό 800–1000 μάρκα γιά τή δουλειά 4–5 (sic!) ἀτόμων, δηλ. λίγο περισσότερο (ἂν εἶναι περισσότερο) ἀπ' ὅ,τι παίρνει ἓνας ἐργάτης γῆς, ἓνας ἱνσμαν*, πού μαζί μέ τήν οἰκογένειά του κερδίζει ὅλο-ὅλο

* — κατηγορία ἐργατῶν γῆς πού κάθονται μόνιμα σ' ἓνα χτήμα καί ἀναλαμβάνουν τήν ὑποχρέωση νά πουλᾷνε τήν ἐργατική τους δύναμη μόνο στόν ἰδιοχτῆτη αὐτοῦ τοῦ χτήματος. Σημ. μετ. .

800–900 μάρκα. “Ωστε ἐδῶ γίνεται ἓνα ἀκόμα μεγάλο βῆμα πρὸς τὰ μπρός: πρῶτα ἐξισώνονταν δυό ὀλοφάνερα ἄνισα πράγματα, τώρα δηλώνεται ὅτι τό ἐπίπεδο ζωῆς δέν *μπορεῖ* παρὰ νά κατεβαίνει καθώς προχωροῦμε ἀπὸ τό μεγάλο νοικοκυριό πρὸς τό μικρό. Αὐτό ὅμως σημαίνει ν’ ἀναγνωρίζεται προκαταβολικά τό γεγονός ὅτι ὁ καπιταλισμός χειροτερεύει τή θέση τοῦ μικροῦ ἀγρότη, γεγονός πού δῆθεν ἀναιρεῖται μέ τούς ὑπολογισμούς σχετικά μέ τό μέγεθος τοῦ «καθαροῦ κέρδους»!

“Αν ὅμως μέ τή μείωση τῆς ἔκτασης τοῦ νοικοκυριοῦ μειώνεται, σύμφωνα μέ τήν *ὑπόθεση* τοῦ συγγραφέα, τό χρηματικό εἰσόδημα, ἢ ἐλάττωση τῆς κατανάλωσης *μπορεῖ* ν’ ἀποδειχτεῖ μέ ἄμεσα στοιχεῖα. Τό ποσό τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων πού καταναλώνονται μέσα στά πλαίσια τοῦ νοικοκυριοῦ ἀπὸ κάθε ἄτομο (ὑπολογίζοντας ὅτι δυό παιδιά ἰσοδυναμοῦν μ’ ἓναν μεγάλο), ἀνέρχεται σέ ἀξία: γιά τό μεγάλο νοικοκύρη σέ 227 μάρκα (μέσος ὅρος ἀπὸ δυό ἀριθμούς), γιά τόν μεσαῖο σέ 218 μάρκα (μέσος ὅρος ἀπὸ τέσσερες ἀριθμούς), γιά τόν μικρό σέ 135 (sic!) μάρκα (μέσος ὅρος ἀπὸ 4 ἀριθμούς). Ἐκτός ἀπ’ αὐτό, ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό νοικοκυριό τόσο περισσότερα προϊόντα διατροφῆς ἀγοράζονται (S. 453). Καί ὁ ἴδιος ὁ Klawki παρατήρησε πώς ἐδῶ ἐπιβάλλεται νά τεθεῖ ζήτημα γιά τήν *Unterkonsumption* (ὑποκατανάλωση), πού τήν ἀρνιόταν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ καί πού προτίμησε ἐδῶ νά τήν ἀποσιωπήσει, ἀποδείχνοντας ἔτσι πώς εἶναι μεγαλύτερος ἀκόμα ἀπολογητής ἀπὸ τόν Klawki. Ὁ Klawki ὅμως προσπαθεῖ νά μειώσει τή σημασία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. «Ἄν ὑπάρχει ἢ ὄχι ὁρισμένη ὑποκατανάλωση στοὺς μικροὺς νοικοκυρέους — λέει — αὐτό δέν *μποροῦμε* νά τό ὑποστηρίξουμε, νομίζουμε ὅμως πώς αὐτό εἶναι πιθανό ὡς πρὸς τό μικρό νοικοκυριό IV» (97 μάρκα στό ἄτομο). «Γεγονός εἶναι πώς οἱ μικροὶ ἀγρότες ζοῦν πολύ οἰκονομικά (!) καί πουλᾶνε πολλά πράγματα πού τὰ στεροῦν ἀπὸ τόν ἑαυτό τους, ὅπως θά λέγαμε, ἀπὸ τήν *μπουκιά* τους» (sich sozusagen vom Munde absparen) *.

* Ἔχει ἐνδιαφέρον λχ. τό γεγονός ὅτι τὰ ἔσοδα ἀπὸ τήν πούληση τοῦ γάλατος καί τοῦ βουτύρου στό μεγάλο νοικοκυριό εἶναι 7 μάρκα στό μόργκεν, στό μεσαῖο — 3, στό *μικρό* — 7. Αὐτό ἐξηγεῖται ἀπὸ τό ὅτι οἱ μικροὶ ἀγρότες στό νοικοκυριό τους «καταναλώνουν πολύ λίγο βούτυρο καί ἀγνό γάλα. . . καί τό μικρό νοικοκυριό τῆς IV κατηγορίας (ὅπου ἡ ἀξία τῶν προϊόντων τοῦ νοικοκυριοῦ πού χρησιμοποιοῦνται γιά τή δικιά τους κατανάλωση εἶναι μόνο 97 μάρκα στό ἄτομο) δέν καταναλώνει καθόλου» (450). Ἄς συγκρίνει ὁ ἀναγνώστης αὐτό τό γεγονός (ἀπὸ καιρό ἄλλωστε γνωστό σ’ ὅλο τόν κόσμο ἐκτός ἀπὸ τούς «κριτικούς») μέ τὰ μεγαλεπήβολα ἐπιχειρήματα τοῦ Χέρτς (S. 113, ρωσ. μετ. 270): «Καί μήπως ὁ ἀγρότης δέν παίρνει τί-

Γίνεται προσπάθεια ν' αποδειχθεῖ ὅτι τό γεγονός αὐτό δέν καταργεῖ τήν ὑψηλότερη «παραγωγικότητα» τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ: ἂν ἀνεβάσουμε τήν κατανάλωση στά 170 μάρκα — ποσό ὑπεραρκετό (γιά τόν «μικρότερο ἀδελφό», ὅχι ὅμως καί γιά τόν κεφαλαιοκράτη-γεωργό, ὅπως βλέπουμε), τότε βγαίνει πώς θά ἔπρεπε ν' αὐξήσουμε τήν κατανάλωση καί νά μειώσουμε τά ἔσοδα ἀπό τήν πούληση κατά 6–7 μάρκα σέ κάθε μόργκεν. Ἀφαιρώντας τα θά εἶχαμε (βλ. τόν παραπάνω πίνακα) 29–30 μάρκα, δηλ. καί πάλι πιό πολλά ἀπ' ὅ,τι στό μεγάλο νοικοκυριό (S. 453). Ἄν ὅμως ἀνεβάζαμε τήν κατανάλωση ὅχι ὥς αὐτό τόν ἀριθμό, παρμένο κατά προσέγγιση (καί μάλιστα παρμένο μειωμένα, γιατί «καί τόσοσ φθάνει»), μά στά 218 μάρκα (πού ἀνταποκρίνεται στήν πραγματική κατάσταση τοῦ μεσαίου νοικοκυριοῦ) θά βλέπαμε ὅτι τά ἔσοδα ἀπό τήν πούληση τῶν προϊόντων θά ἔπεφταν στό μικρό νοικοκυριό στά 20 μάρκα κατά μόργκεν ἔναντι τῶν 29 μάρκων τοῦ μεσαίου καί 25 τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ. Δηλαδή: ἡ διόρθωση καί μόνο αὐτῆς τῆς ἀνακρίβειας (ἀπό τίς πολυάριθμες πού ἀναφέραμε παραπάνω) στίς συγκρίσεις τοῦ Klawki θά ἐκμηδένιζε κάθε «ὑπεροχή» τοῦ μικροῦ ἀγρότη.

Ὅμως, στήν ἀνακάλυψη πλεονεχτημάτων ὁ Klawki εἶναι ἀνεξάντλητος. Οἱ μικροί ἀγρότες «συνδυάζουν τή γεωργία μέ διάφορες ἄλλες δουλειές»: οἱ τρεῖς (ἀπό τούς 4) ἀγρότες μέ μικρό νοικοκυριό «δουλεύουν μέ ζῆλο σάν μεροκαματιάρηδες καί παίρνουν, ἐκτός ἀπό τά λεφτά, καί τροφή» (435). Ἐξαιρετικά μεγάλα ὅμως εἶναι τά πλεονεχτήματα πού ἔχει τό μικρό ἀγροτικό νοικοκυριό σέ περίοδο κρίσης (πράγμα πού ἀπό παλιά πιά εἶναι γνωστό στούς ρώσους ἀναγνώστες, ἀπό τίς πολυάριθμες ἀσκήσεις τῶν ναρόντικων πάνω σ' αὐτό τό θέμα, ἀσκήσεις πού τίς ξαναζεσταίνουν τώρα οἱ κ. κ. Τσερνόφ): «Σέ περίοδο ἀγροτικῆς κρίσης, μά καί σέ κάθε ἄλλη ἐποχή, τό μικρό νοικοκυριό εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού θά δείξει τή μεγαλύτερη ἀνθεκτικότητα, πού θά εἶναι σέ θέση, μέ τή μείωση στό ἐλάχιστο τῶν ἐξόδων τοῦ σπιτιοῦ του, μείωση πού πρέπει, ἀλήθεια, νά ὀδηγήσει σέ ὀρισμένη ὑποκατανάλωση, νά πουλάει σχετικά περισσότερα προϊόντα ἀπ' ὅ,τι οἱ ἄλλες κατηγορίες νοικοκυριῶν» (479 — τελευταῖα συμπεράσματα τοῦ Klawki, πρβλ. S. 464). «Πολλά μικρά νοικοκυριά ἐξαναγκάζονται δυστυχῶς νά τό κάνουν αὐτό λόγω τῶν

ποτα γι' ἀντάλλαγμα στό γάλα;» «Δέν εἶναι μήπως ὁ ἀγρότης πού τρώει τό γουρούνι;» (θρεμμένο μέ γάλα). Αὐτά τά ἀποφθέγματα πρέπει νά τά ἐπαναλαμβάνουμε πιό συχνά, σάν ἓνα ἀπαράμιλλο δείγμα τοῦ πιό χυδαίου ἐξωραϊσμοῦ τῆς ἀθλιότητος.

ὕψηλῶν τόκων πού πληρώνουν γιά τά χρέη τους. Ὅμως ἔτσι — ἔστω καί μέ μεγάλη δυσκολία — ἀποχτοῦν τή δυνατότητα νά κρατιοῦνται καί νά κουτσοπερνοῦν. Ὅπως φαίνεται, ἡ αὐξηση τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού παρουσιάζεται στά μέρη μας καί διαπιστώνεται ἀπό τήν αὐτοκρατορική στατιστική, ὀφείλεται κυρίως σ' αὐτόν ἀκριβῶς τό μεγάλο περιορισμό τῆς κατανάλωσης». Καί ὁ Klawki παραθέτει στοιχεῖα ἀπό τή ρεγκίρουνγκσμπετσίρκ * τῆς Καινιξβέργης, ὅπου ἀπό τό 1882 ὡς τό 1895 ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν πού εἶχαν ὡς 2 ha αὐξήθηκε ἀπό 56 σέ 79 χιλιάδες, τῶν νοικοκυριῶν μέ 2–5 ha αὐξήθηκε ἀπό 12 σέ 14 χιλιάδες, μέ 5–20 ha ἀπό 16 σέ 19 χιλιάδες. Πρόκειται γιά τήν ἴδια τήν Ἀνατολική Πρωσία, ὅπου οἱ κ. κ. Μπουλγκάκοφ πιστεύουν, ὅτι ἡ μικρή παραγωγή «ἐκτοπίζει» τή μεγάλη. Κι αὐτοί οἱ κύριοι, πού ἐρμηνεύουν τόσο ἐπιπόλαια τά στοιχεῖα τῆς σκέτης στατιστικῆς τῶν ἐκτάσεων, ἐξακολουθοῦν νά κάνουν ντόρο γιά «λεπτομερειακή ἀνάλυση»! Καί εἶναι πολύ φυσικό, ὅτι ὁ Klawki ἔχει τή γνώμη πῶς: «σπουδαιότατο καθήκον τῆς σύγχρονης ἀγροτικῆς πολιτικῆς γιά τή λύση τοῦ προβλήματος τῶν ἐργατῶν τοῦ χωριοῦ τῆς ἀνατολῆς εἶναι ἡ ἐνθάρρυνση τῶν πιό φιλόπονων ἐργατῶν γιά μόνιμη ἐγκατάσταση, μέ τήν παροχή σ' αὐτούς τῆς δυνατότητας ἂν ὄχι στήν πρώτη, τουλάχιστο στή δεύτερη (sic!) γενιά ν' ἀποχτήσουν ὡς ἰδιοκτησία ἕνα κομματάκι γῆς» (476). Τί πειράζει ἂν οἱ ἴνσταν, πού μέ τίς οἰκονομίες τους ἀγοράζουν ἕνα κομματάκι γῆς, «βρίσκονται στήν πλειοψηφία τους σέ χειρότερη κατάσταση ἀπό χρηματική ἀποψη· αὐτό τό ξέρουν καί μόνοι τους, τοὺς τραβάει ὅμως ἡ περισσότερο ἐλεύθερη κατάσταση» — καί ὅλη ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας (καί σήμερα, ὅπως φαίνεται, καί τῶν «κριτικῶν») εἶναι νά ἐνισχύει μέσα στήν πιό καθυστερημένη μερίδα τοῦ προλεταριάτου αὐτές τίς αὐταπάτες.

Ἔτσι ἡ ἔρευνα τοῦ Klawki ἀναιρεῖ σέ ὅλα τά σημεῖα τόν κ. Μπουλγκάκοφ, ὁ ὁποῖος τόν ἐπικαλεῖται. Ἡ ἔρευνα αὐτή ἀποδείχνει τήν τεχνική ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ στή γεωργία, τήν ὑπερεργασία καί τόν ὑποσιτισμό τοῦ ἀγρότη μέ μικρό νοικοκυριό, τή μετατροπή του σέ ἐργάτη γῆς καί σέ μεροκαματιάρη πού δουλεύει στόν τσιφλικά, ἀποδείχνει ὅτι ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν συνδέεται μέ τήν αὐξηση τῆς ἀνέχειας καί τῆς προλεταριοποίησης. Ἀπό τήν ἔρευνα αὐτή προκύπτουν δύο συμπεράσματα, πού ἔχουν ἐξαιρε-

* — διοικητική περιφέρεια. Ἡ Σύντ.

τική σπουδαιότητα από άποψη αρχής. Πρώτο, βλέπουμε καθαρά, ποιά είναι τὰ ἐμπόδια γιά τήν εἰσαγωγή μηχανῶν στή γεωργία: εἶναι ὁ ἀδιάκοπος ξεπесμός τοῦ μικροῦ γεωργοῦ πού εἶναι διατεθειμένος «νά μή λογαριάζει» τή δουλειά του καί πού κάνει γιά τόν κεφαλαιοκράτη πιά φτηνή τή χειρωναχτική ἐργασία ἀπό τήν ἐργασία πού στηρίζεται σέ μηχανές. Παρά τούς ἰσχυρισμούς τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, τὰ γεγονότα ἀποδείχνουν ξεκάθαρα, ὅτι στό κεφαλαιοκρατικό καθεστώς ὑπάρχει πλέρια ἀναλογία ἀνάμεσα στή θέση τοῦ μικροῦ ἀγρότη στή γεωργία καί τοῦ χειροτέχνη στή βιομηχανία. Παρά τούς ἰσχυρισμούς τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, βλέπουμε στή γεωργία ἀκόμα μεγαλύτερο περιορισμό τῶν ἀναγκῶν καί ἀκόμα μεγαλύτερο δυνάμωμα τῆς ἐντατικότητας τῆς ἐργασίας, πού χρησιμοποιεῖται σάν ὄπλο στό συναγωνισμό μέ τή μεγάλη παραγωγή. Δεύτερο, ὅσον ἀφορᾷ τίς κάθε λογῆς συγκρίσεις ὡς πρός τό ὕψος τοῦ εἰσοδήματος τῶν μικρῶν καί μεγάλων νοικοκυριῶν στή γεωργία, πρέπει μιά γιά πάντα νά παραδεχτοῦμε ὅτι δέν ἔχουν καμιά ἀξία καί εἶναι ἀγοραῖα ἀπολογητικά τὰ συμπεράσματα πού ἀγνοοῦν τρία περιστατικά: 1) Πῶς τρέφεται, πῶς ζεῖ καί πῶς δουλεύει ὁ γεωργός; 2) Πῶς συντηροῦνται καί πῶς δουλεύουν τὰ ζῶα; 3) Πῶς λιπαίνεται ἡ γῆ καί κατά πόσο γίνεται ὀρθολογιστική ἐκμετάλλευσή της; Ἡ μικρή γεωργία κρατιέται μόνο χάρι στήν κάθε λογῆς ληστρική ἐκμετάλλευση: μέ τήν κατασπατάληση τῆς ἐργασίας καί τῶν ζωτικῶν δυνάμεων τοῦ γεωργοῦ, μέ τήν κατασπατάληση τῶν δυνάμεων καί τῆς ποιότητας τῶν ζώων, μέ τήν κατασπατάληση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τοῦ ἐδάφους, καί γι' αὐτό κάθε ἔρευνα, πού δέν παίρνει ὁλόπλευρα ὑπόψη τῆς ὅλα αὐτά τὰ περιστατικά, ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα συνονθύλευμα ἀπό ἀστικά σοφίσματα *.

* Ὁ Leo Huschke στήν ἐργασία του: «Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei Klein-, Mittel- und Grossbetrieb dargelegt an typischen Beispielen Mittelthuringens» (Jena, 1902, Gustav Fischer) (Λέο Χοῦσκε. «Ὑπολογισμός τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς στά μικρά, μεσαῖα καί μεγάλα νοικοκυριά μέ βάση ὁρισμένα τυπικά παραδείγματα τῆς Κεντρικῆς Θουριγγίας» (Ἰένα, 1902, Γουσταῦος Φίσερ). Ἡ Σύντ.) τονίζει σωστά πῶς ἓνας ὑπολογισμός, πού θά ἀποδείξει τήν ὑπεροχή τοῦ μικροῦ γεωργοῦ ἀπέναντι στό μεσαῖο καί στό μεγάλο νοικοκυριό καί τήν ἱκανότητά του νά τὰ συναγωνιστεῖ, «μπορεῖ νά γίνει μόνο μέ μιά μείωση» τῆς ἐκτίμησης τῆς ἀξίας τῆς ἐργατικῆς δύναμης τοῦ μικροῦ γεωργοῦ (S. 126). Δυστυχῶς, ὁ συγγραφέας δέν ἐμβάθυνε ὡς τό τέλος σ' αὐτή του τή σκέψη καί γι' αὐτό δέν παρέθεσε στό βιβλίο του συστηματικά στοιχεῖα γιά τή συντήρηση τῶν ζώων, γιά τή λίπανση τῆς γῆς καί γιά τό ἐπίπεδο ζωῆς τῶν γεωργῶν στά διάφορα νοικοκυριά. Ἐλπίζουμε πῶς θά ἐπανέλθουμε στό ἐνδιαφέρον βιβλίο τοῦ κ. Χοῦσκε. Γιά τήν ὥρα, σημειώνουμε μόνο τὰ γραφό-

Γι' αυτό δέν εἶναι παράξενο, ὅτι ἀκριβῶς ἡ «θεωρία» τῆς ὑπερ-εργασίας καί τῆς ὑποκατανάλωσης τῶν μικρῶν ἀγροτῶν στή σύγχρονη κοινωνία προκάλεσε λυσσασμένες ἐπιθέσεις ἀπομέρους τῶν κ. κ. κριτικῶν. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ «καταπιάστηκε» ἀκόμα ἀπό τό περιοδικό «Νατσάλο» (τεῦχος 1, σελ. 10) μέ τήν παράθεση πλήθους «ἀποσπασμάτων», πού ἐπιδίωκαν νά ἀποδείξουν τό ἀντίθετο ἀπό κεῖνο πού εἶχε ὑποστηρίξει ὁ Κάουτσκι. Ἀπό τή μελέτη «Bäuerliche Zustände» («Ἡ κατάσταση τῶν ἀγροτῶν») τῆς Ἑνώσεως κοινωνικῆς πολιτικῆς⁹² — ἐπαναλαμβάνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στό βιβλίο του — «ὁ Κάουτσκι, στήν προσπάθειά του ν' ἀναστήσει τό πτῶμα (sic!) τοῦ ἀπαρχαιωμένου δόγματος, διάλεξε μερικά γεγονότα πού πιστοποιοῦν τήν ἐντελῶς εὐνόητη γιά τή δοσμένη στιγμή καταθλιπτική κατάσταση τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ· δέν ἔχετε παρά νά πεισθεῖτε, ὅτι αὐτοῦ μποροῦν νά βρεθοῦν καί μαρτυρίες κάπως διαφορετικοῦ χαρακτήρα» (II, 282). Ἄς δοκιμάσουμε λοιπόν «νά πεισθοῦμε» καί νά ἐλέγξουμε τά «ἀποσπάσματα» πού παραθέτει ὁ αὐστηρός ἐπιστήμονας, πού ὡς ἓνα βαθμό δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά ἐπαναλαμβάνει τά ἀποσπάσματα τοῦ Χέρτς (S. 77, ρωσ. μετ. 183).

«Ἀπό τήν περίπτωση τοῦ Ἄιζεναχ βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχει βελτίωση ὅσον ἀφορᾷ τή χτηνοτροφία, τή λίπανση, τή χρησιμοποίηση μηχανῶν καί γενικά πρόοδος τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς...». Ἀνοίγουμε τό κεφάλαιο γιά τό Ἄιζεναχ («Bäuerl. Zust.», I. B.). Ἡ κατάσταση τῶν ἰδιοκτητῶν μέ λιγότερα ἀπό 5 ha (καί τέτοιοι στήν περιφέρεια πού ἀναφέρεται εἶναι οἱ 887 ἀπό τοὺς 1116) «γενικά δέν εἶναι καί τόσο καλή» (66). «Ὅσο κάνουν μεροκάματα στοὺς μεγάλους νοικοκυρέους σάν θεριστές, μεροκαματιάρηδες κτλ., ἡ κατάστασή τους εἶναι σχετικά καλή» (67)... Γενικά μέσα στά τελευταῖα 20 χρόνια παρατηρεῖται οὐσιαστική τεχνική πρόοδος, «ὥστόσο ὑπολείπονται νά γίνουν ἀκόμα πολλά, κυρίως στά πιό μικρά νοικοκυριά» (72)... «οἱ ἀγρότες μέ τό

μενά του, ὅτι τό μικρό νοικοκυριό παίρνει χαμηλές τιμές γιά τά προϊόντα του σέ σχέση μέ τό μεγάλο (S. S. 146, 155), καθὼς καί τό συμπέρασμά του: «τό μικρό καί τό μεσαῖο νοικοκυριό ἐπιδίωξαν νά ξεπεράσουν τήν κρίση πού ξέσπασε μετά τό 1892 (πτώση τῶν τιμῶν στά ἀγροτικά προϊόντα) μέ ἓνα ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο περιορισμό τῶν ἐξόδων σέ χρήμα, ἐνῶ τό μεγάλο νοικοκυριό ἐπιδίωξε αὐτό τό πράγμα μέ τό ἀνέβασμα τῆς σοδειᾶς, ἀνεβάζοντας τίς δαπάνες γιά τό νοικοκυριό» (S. 144). Οἱ δαπάνες γιά σπόρο, ζωοτροφές, λιπάσματα μειώθηκαν ἀπό τό 1887–1891 ὡς τό 1893–1897 στό μικρό καί στό μεσαῖο νοικοκυριό, ἐνῶ στό μεγάλο ἀνέβηκαν. Στό μικρό οἱ δαπάνες αὐτές ἦταν 17 μάρκα κατά 1 ha, στό μεγάλο — 44 μάρκα. (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἐκδοση τοῦ 1908. Ἡ Σύντ.).

πιό μικρά νοικοκυριά χρησιμοποιούν ένμέρει για τίς δουλειές του χωραφιοῦ ἀδύνατες ἀγελάδες...». Ἐπικουρικές ἀπολαβές εἶναι: οἱ δουλειές στό δάσος, ἡ μεταφορά ξύλων· ἡ τελευταία τούς «ἀποσπᾶ ἀπό τή γεωργία», ὁδηγεῖ στή «μείωση τῆς εὐημερίας» (69). «Οἱ δουλειές στό δάσος ἐπίσης δέ δίνουν ἀρκετά ἔσοδα. Σέ ὀρισμένες περιφέρειες οἱ μικροί γαιοχτῆτες (Grundstücksbesitzer) ἀσχολοῦνται μέ τήν ὑφαντουργία, πού κακοπληρώνεται (leidlich). Σέ ὀρισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις παρατηρεῖται παραγωγή πούρων στό σπίτι. Γενικά ὑπάρχει ἔλλειψη ἐπικουρικών ἀπολαβῶν» (73)... Καί ὁ συγγραφέας, ὁ Ökonomie-Commissar Dittenberger*, τελειώνει μέ τήν παρατήρηση ὅτι οἱ ἀγρότες μέ τήν «ἀπλή ζωή» τους καί τίς «περιορισμένες ἀνάγκες» τους εἶναι δυνατοί καί γεροί, πράγμα μάλιστα «παράξενο, ἂν παρθεῖ ὑπόψη ἡ λίγο θρεπτική τροφή πού καταναλώνει ἡ πιό φτωχή τάξη, πού βασική τροφή της εἶναι ἡ πατάτα» (74)...

Νά πῶς ἀναιροῦν οἱ «ἐπιστήμονες» Βοροσίλοφ τήν «ἀπαρχαιωμένη μαρξιστική προκατάληψη, ὅτι τό ἀγροτικό νοικοκυριό δέν εἶναι τάχα ἱκανό γιά τεχνική πρόοδο»!

«...Σχετικά μέ τό βασίλειο τῆς Σαξονίας ὁ γένικός γραμματέας Λάνγκσντορφ μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι σέ ὁλόκληρες περιφέρειες, καί κυρίως στά πιό γόνιμα μέρη, δέν ὑπάρχει σχεδόν διαφορά ἀνάμεσα στά μεγάλα καί στά μικρά ἀγροχτήματα ὡς πρός τήν ἐντατικότητα τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ νοικοκυριοῦ». Ἔτσι ἀναιρεῖ τόν Κάουτσκι ὁ αὐστριακός Βοροσίλοφ (Χέρτς, S. 77, ρωσ. μετ. 182–183) καί ξοπίσω του ἐπαναλαμβάνει τά ἴδια ὁ ρῶσος Βοροσίλοφ (Μπουλγκάκοφ, II, 282, ἐπικαλούμενος τή μελέτη «Bäuerl. Zust.» II, 222). Ἀνοίγουμε τή σελίδα 222 τῆς πηγῆς πού ἀναφέρουν οἱ κριτικοί καί διαβάζουμε ἀμέσως ἔπειτα ἀπό τίς λέξεις πού παραθέτει ὁ Χέρτς: «Μιά τέτοια διαφορά παρουσιάζεται περισσότερο στά ὀρεινά μέρη, ὅπου στά πιό μεγάλα ἀγροχτήματα οἱ δουλειές γίνονται κατά κανόνα μέ μεγαλύτερο σχετικά κυκλοφοριακό κεφάλαιο· ὥστόσο κι ἐδῶ τό ἀγροτικό νοικοκυριό συχνά δέ μένει πίσω ὡς πρός τό ὕψος τοῦ καθαροῦ κέρδους, ἐπειδή τό λιγότερο ὑψηλό εἰσόδημα ἰσοφαρίζεται μέ τή μεγαλύτερη οἰκονομία πού στό δοσμένο πολύ χαμηλό ἐπίπεδο ἀναγκῶν (bei der vorhandenen grossen Bedürfnisslosigkeit) ὁδηγεῖ συχνά στό σημεῖο ὁ ἀγρότης νοικοκύρης νά ζεῖ χειρότερα ἀπό τόν ἐργάτη τῆς βιομηχανίας πού ἔμαθε νά ἔχει περισσότερες ἀνάγκες» («Bäuerl. Zust.», II, 222). Καί παρακάτω

* — οἰκονομικός ἐπίτροπος Ντίπτενμπεργκερ. Ἡ Σύντ.

ἀναφέρεται, ὅτι τό σύστημα πού ἐπικρατεῖ στήν καλλιέργεια εἶναι ἡ ἀμειψισπορά πού κυριαρχεῖ πιά στούς μεσαίους νοικοκυρέους, ἐνῶ «ἡ τριμερής ἀμειψισπορά συναντιέται ἀκόμα ἀποκλειστικά σχεδόν στούς μικρούς κατόχους ἀγροκτημάτων». Σχετικά μέ τήν χτηνοτροφία παρατηρεῖται ἐπίσης παντοῦ πρόοδος. «Μονάχα στή διατροφή κερασφόρων ζώων καί στήν ἀξιοποίηση τῶν προϊόντων γάλατος ὁ ἀγρότης βρίσκεται συνήθως πιό πίσω ἀπό τό μεγάλο τσιφλικά» (223).

«Ὁ καθηγητής Ράνκε, — συνεχίζει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — μιλάει γιά τήν τεχνική πρόοδο τῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν στά περίχωρα τοῦ Μονάχου, πού εἶναι, κατά τά λεγόμενά του, νοικοκυριά τυπικά γιά ὅλη τήν ἄνω Βαυαρία». Ἀνοίγουμε τό ἄρθρο τοῦ Ράνκε: τρεῖς κοινότητες ἀπό γκροσμπάουερ, πού δουλεύουν τά χτήματά τους μέ τή βοήθεια μισθωτῶν ἐργατῶν· 69 ἀγρότες ἀπό τούς 119 ἔχουν πάνω ἀπό 20 ἐκτάρια ὁ καθένας καί τά $\frac{3}{4}$ ὅλης τῆς γῆς· ἀπ' αὐτούς οἱ 38 «ἀγρότες» ἔχουν ὁ καθένας τους πάνω ἀπό 40 ἐκτάρια, κατά μέσο ὄρο ἀπό 59 ἐκτάρια ὁ καθένας, καί κατέχουν συνολικά σχεδόν τά 60% ὅλης τῆς γῆς...

Ὅλα αὐτά νομίζουμε πώς εἶναι ἀρκετά γιά νά χαρακτηρίσουν τά «ἀποσπάσματα» τῶν κ. κ. Μπουλγκάκοφ καί Χέρτς.

VII

Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΜΠΑΝΤΕΝ ΓΙΑ ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ

«Δέν μπορούμε ἀπό ἔλλειψη χώρου — γράφει ὁ Χέρτς — νά παραθέσουμε τίς λεπτομερειακές καί ἐνδιαφέρουσες κρίσεις πού περιέχει ἡ ἔρευνα τοῦ Μπάντεν γιά 37 κοινότητες. Στό μεγαλύτερο μέρος τους αὐτές οἱ κρίσεις εἶναι ἀνάλογες μέ κεῖνες πού παραθέσαμε πιό πάνω: πλάι στίς εὐνοϊκές κρίσεις βρίσκουμε δυσμενεῖς καί ἀδιάφορες, πουθενά ὅμως ἀπό τήν πρώτη ὡς τήν τελευταία σελίδα τῶν τριῶν τόμων τῆς ἔρευνας οἱ λεπτομερειακοί προϋπολογισμοί ἐξόδων δέ δίνουν τό δικαίωμα νά βγάλει κανεῖς συμπεράσματα γιά „ὑποσιτισμό“ (Unterkonsumption) γιά „ἀπαΐσια, ἐξευτελιστική ἀνέχεια“ κτλ.» (S. 79, ρωσ. μετ. 188). Τά λόγια τοῦ Χέρτς πού ὑπογραμμίζουμε περιέχουν, ὅπως συνήθως, μιά καθαρή ἀναλήθεια: ἴσα-ἴσα ἡ ἔρευνα τοῦ Μπάντεν πού ἐπικαλεῖται, ἔχει ἀποδείξει μέ ἀναμφισβήτητα στοιχεῖα τήν «ὑποκατανάλωση» τῆς μικρῆς ἀκριβῶς ἀγροτιᾶς. Ἡ διαστρέβλωση τοῦ ζητήματος ἀπό τόν Χέρτς ἔχει ἐδῶ στενότα-

τη σχέση μέ τή μέθοδο πού καλλιεργοῦσαν προπαντός οἱ ρῶσοι ναρόντνικοι καί υἱοθετοῦν σήμερα οἱ κάθε λογῆς «κριτικοί» στό ἀγροτικό ζήτημα — συγκεκριμένα μέ τή μέθοδο τῶν χοντρικῶν κρίσεων γιά τήν «ἀγροτιά». Καί ἐπειδή στή Δύση ἡ ἔννοια «ἀγροτιά» εἶναι ἀκόμα περισσότερο ἀκαθόριστη ἀπ' ὅ,τι σέ μᾶς (δέν ὑπάρχει ἓνα αὐστηρό κριτήριο σύμφωνα μέ τό ὁποῖο θά μπορούσε νά καθοριστεῖ σάν τάξη) καί ἐπειδή οἱ «μέσες» κρίσεις καί τά «μέσα» συμπεράσματα συγκαλύπτουν τή σχετική «εὐημερία» μιᾶς μειοψηφίας (ἢ τουλάχιστο τό γεγονός ὅτι αὐτή δέν πεινάει) καί τήν ἄθλια ζωή μιᾶς πλειοψηφίας, γι' αὐτό ἐδῶ προστά στους κάθε λογῆς ἀπολογητές ἀνοίγεται ἀπεραντο πεδίο δράσης. Ἀπό τό ἄλλο μέρος ἡ ἔρευνα τοῦ Μπάντεν προσφέρει ἀκριβῶς τή δυνατότητα νά διακρίνει κανεῖς διάφορες ὁμάδες τῆς ἀγροτιάς, πράγμα πού ὁ Χέρτζ, σάν ὁπαδός τῆς «λεπτομερειακῆς ἀνάλυσης», προτίμησε νά τό παραβλέψει. Ἀπό τίς 37 τυπικές κοινότητες διαλέχτηκαν τά πῖο τυπικά νοικοκυριά μεγάλων ἀγροτῶν (Grossbauer), μεσαίων καί μικρῶν, καθώς καί μεροκαματιάρηδων, τό ὅλο 70 ἀγροτικά νοικοκυριά (31 μεγάλα, 21 μεσαῖα καί 18 μικρά) καί 17 νοικοκυριά μεροκαματιάρηδων καί οἱ προϋπολογισμοί αὐτῶν τῶν νοικοκυριῶν ὑποβλήθηκαν σέ πολύ λεπτομερειακή ἔρευνα. Δέν εἶχαμε τή δυνατότητα νά ἐπεξεργαστοῦμε ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα, ὥστόσο καί τά κυριότερα πορίσματα, πού ἀναφέρονται πῖο κάτω εἶναι ἀρκετά γιά νά καταλήξουμε σέ πολύ συγκεκριμένα συμπεράσματα.

Ἄς παραθέσουμε στήν ἀρχή τά στοιχεῖα γιά τό γενικό οἰκονομικό τύπο τῶν μεγάλων (a), μεσαίων (b) καί μικρῶν (c) ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (ἀπό τό Anlage VI: «Uebersichtliche Darstellung der Ergebnisse der in den Erhebungsgemeinden angestellten Ertragsberechnungen» *· συγκεντρώσαμε χωριστά κατ' ὁμάδες τά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ πίνακα, τά σχετικά μέ τούς Grösbauer, Mittelbauer καί Kleinbauer **). Οἱ μέσες διαστάσεις τῆς γαιοκτησίας κατ' ὁμάδα: (a) 33,34 ἑκτάρια, (b) 13,5 καί (c) 6,96 — γιά μιά τέτοια περιοχή μικρῆς γαιοκτησίας σάν τό Μπάντεν εἶναι σχετικά μεγάλες· ἂν ὅμως δέν πάρουμε ὑπόψη μας τά 10 νοικοκυριά στίς κοινότητες ἀριθ. 20, 22 καί 30 πού διακρίνονται γιά τίς ἐξαιρετικά μεγάλες διαστάσεις τῶν ἀγροκτημάτων (ὡς 43 ἑκτάρια στούς Kleinbauer καί ὡς 170 στούς Grossbauer!), θά ἔχουμε τούς ἀκόλουθους καί πῖο κανονικούς

* — Παράρτημα VI: «Συνοπτική ἐπισκόπηση τῶν πορισμάτων σχετικά μέ τόν ὑπολογισμό τοῦ εἰσοδήματος στίς κοινότητες πού ἐρευνήθηκαν». *Ἡ Σύντ.*

** — μεγάλους, μεσαίους καί μικροὺς ἀγρότες. *Ἡ Σύντ.*

για τὸ Μπάντεν ἀριθμούς: a) 17,8 ἑκτ., b) 10,0 ἑκτ. καὶ c) 4,25 ἑκτάρια. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας: a) 6,4 ἄτομα, b) 5,8 καὶ c) 5,9 (τὰ στοιχεῖα αὐτά, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἐπόμενα, ἂν δὲν ὑπάρχει εἰδικὴ μνεία, ἀφοροῦν καὶ τὰ 70 νοικοκυριά). Συνεπῶς, οἱ μεγάλοι ἀγρότες ἔχουν σημαντικὰ μεγαλύτερες οἰκογένειες· παρ' ὅλα αὐτά ὅμως, ἡ μισθωτὴ ἐργασία παίζει σ' αὐτοὺς ἀσύγκριτα μεγαλύτερο ρόλο. Συνολικὰ χρησιμοποιοῦν μισθωτὴ ἐργασία οἱ 54 ἀγρότες ἀπὸ τοὺς 70, δηλ. πάνω ἀπὸ τὰ τρία τέταρτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ, καὶ συγκεκριμένα 29 μεγάλοι ἀγρότες (ἀπὸ τοὺς 31), 15 μεσαῖοι (ἀπὸ τοὺς 21) καὶ 10 μικροὶ (ἀπὸ τοὺς 18). Ἔτσι ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀγρότες τὰ 93 % καὶ ἀπὸ τοὺς μικροὺς τὰ 55 % δὲν μποροῦν νὰ τὰ βγάλουν πέρα χωρὶς μισθωτοὺς ἐργάτες. Αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι πολὺ διδαχτικοὶ γιὰ νὰ ἐλέγξουμε τὴ γνώμη πού κυκλοφορεῖ (καὶ πού τὴ δανείστηκαν χωρὶς κριτικὴ οἱ «κριτικοί») ὅτι εἶναι ἀσήμαντος ὁ ρόλος τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στὴ σύγχρονη ἀγροτικὴ οἰκονομία. Οἱ μεγάλοι ἀγρότες (πού ἡ ἰδιοκτησία τους, 18 ἑκτ., μπαίνει στὴ στήλη τῶν 5–20 ha, ὑπολογιζόμενη, χοντρικῶς, ὅτι ἀνήκει στό γνήσιο ἀγροτικὸ νοικοκυριό) βλέπουμε ὅτι ἔχουν καθαρὰ κεφαλαιοκρατικὰ νοικοκυριά: 24 νοικοκυριά μέ 71 ἐργάτες γῆς, σχεδὸν ἀπὸ τρεῖς ἐργάτες γῆς στό κάθε νοικοκυριό, καὶ 27 νοικοκυρεοὶ μισθώνουν μεροκαματιάρηδες συνολικὰ γιὰ 4347 μέρες (ἀπὸ 161 ἐργάσιμες μέρες ὁ κάθε νοικοκύρης). Συγκρίνετε μ' ὅλα αὐτά τίς διαστάσεις γαιοκτησίας τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀγροτῶν τῶν περιχώρων τοῦ Μονάχου, πού μέ τὴν «πρόοδό» τους ὁ γενναῖος κ. Μπουλγκάκοφ καταπολέμησε τὴ «μαρξιστικὴ προκατάληψη» γιὰ τὴ συμπίεση τοῦ ἀγρότη ἀπὸ τὸν καπιταλισμό!

Ὅσο γιὰ τοὺς μεσαίους ἀγρότες, βλέπουμε ὅτι 8 ἔχουν 12 ἐργάτες γῆς, 14 — 956 μέρες ἐργασίας μεροκαματιάρηδων· στοὺς μικροὺς: 2 ἔχουν 2 ἐργάτες γῆς, 9 — 543 μέρες ἐργασίας μεροκαματιάρηδων. Οἱ μισοὶ ἀπὸ τοὺς μικροὺς ἀγρότες στὴ διάρκεια δύο μηνῶν ($543:9 = 60$ μέρες), δηλ. στὴν πιὸ σπουδαία περίοδο γιὰ τὴ γεωργία δὲν μποροῦν νὰ κάνουν χωρὶς μισθωτὴ ἐργασία (κι αὐτοὶ οἱ μικροὶ ἀγρότες, παρὰ τὴ μεγαλύτερη ἔκταση τῶν χτημάτων τους, ἔχουν ἀσύγκριτα μικρότερο ὄγκο παραγωγῆς ἀπὸ τοὺς ἀγρότες τοῦ Φρίντριχσταλ πού τόσο συγκίνησαν τοὺς κ. κ. Τσερνόφ, Ντάβιντ, Χέρτς).

Τὰ ἀποτελέσματα πού ἔχουμε ἀπ' αὐτά τὰ νοικοκυριά εἶναι τὰ παρακάτω: 31 μεγάλοι ἀγρότες ἔχουν 21 329 μάρκα καθαρὸ κέρδος καὶ 2113 μάρκα ἔλλειμμα, δηλ. συνολικὰ 19 216 μάρκα

κέρδος, ἢ 619,9 μάρκα τό κάθε νοικοκυριό (καί ὅταν ἀφαιρέσουμε τά 5 νοικοκυριά ἀπό τίς κοινότητες ἀρ. 20, 22 καί 30 — 523,5 μάρκα), γιά τό μεσαῖο νοικοκυριό τά ἀντίστοιχα ποσά εἶναι 243,3 μάρκα (272,2 ὅταν ἀφαιρέσουμε τίς τρεῖς κοινότητες), γιά τό μικρό — 35,3 μάρκα (37,1 ὅταν ἀφαιρέσουμε τίς τρεῖς κοινότητες). Ἐπομένως ὁ μικρός ἀγρότης κυριολεκτικά μόλις καί μετά βίας καταφέρνει νά τά βγάλει πέρα κι αὐτό μόνο χάρη στόν περιορισμό τῆς κατανάλωσης. Ἡ ἔρευνα ἀναφέρει («Ergebnisse etc.» στόν IV τόμο τῶν «Erhebungen», S. 138*) στοιχεῖα σχετικά μέ τήν ποσότητα τῶν σπουδαιότερων προϊόντων πού καταναλώθηκαν σέ κάθε νοικοκυριό. Παραθέτουμε αὐτά τά στοιχεῖα, ὑπολογίζοντας τό μέσο ὄρο γιά καθεμίᾱ ἀπό τίς ὁμάδες τῆς ἀγροτιᾶς πού ἀναφέραμε πιο πάνω:

Κατηγορίες ἀγροτῶν	Κατανάλωση γιά κάθε ἄτομο σέ μιά μέρα				Ἐξοδα γιά κάθε ἄτομο	
	Ψωμί καί φρούτα	Πατάτα	Κρέας	Γάλα	Κάθε μέρα γιά ἀποικια- κά εἶδη, θέρ- μανση, φῶς, κτλ.	Τό χρόνο γιά ρουχισμό
	Φούντια		Γραμμ.	Λίτρες	Πφένιγκ	Μάρκα
Μεγάλοι ἀγρότες	1,84	1,82	138	1,05	72	66
Μεσαῖοι »	1,59	1,90	111	0,95	62	47
Μικροί »	1,49	1,94	72	1,11	57	38
Μεροκαματιάρηδες	1,69	2,14	56	0,85	51	32

Αὐτά εἶναι τά στοιχεῖα, ὅπου ὁ γενναῖος μας Χέρτς «δέν παρατήρησε» οὔτε ὑποσιτισμό, οὔτε ἀνέχεια! Βλέπουμε ὅτι ὁ μικρός ἀγρότης σέ σχέση μέ τό μεσαῖο καί τό μεγάλο περιορίζει τήν κατανάλωσή του σέ πολύ σημαντικό βαθμό καί τρέφεται καί ντύνεται σχεδόν τό ἴδιο ἄσχημα ὅπως καί ὁ μεροκαματιάρης. Καταναλώνει λχ. κρέας μιάμιση φορά λιγότερο ἀπό τό μεσαῖο καί σχεδόν δύο φορές λιγότερο ἀπό τό μεγάλο ἀγρότη. Τά στοιχεῖα αὐτά δείχνουν ἀκόμα μιά φορά πόσο ἀχρεῖαστες εἶναι οἱ χοντρικές ἐκτιμήσεις καί πόσο ἀπατηλοί εἶναι οἱ ὑπολογισμοί τοῦ εἰσοδήματος, ὅταν ἀγνοοῦν τή διαφορά τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς. Ἄν περιοριστοῦμε, λχ., μόνο στίς δύο τελευταῖες στήλες τοῦ πίνακά μας (γιά νά μή κάνουμε πολύπλοκους λογαριασμούς, μετατρέποντας τά προϊόντα διατροφῆς σέ χρήμα),

* — «Πορίσματα κτλ.» στόν IV τόμο τῶν «Ἐρευνῶν», σελ. 138. Ἡ Σύντ.

θά δοῦμε ὅτι τό «καθαρό κέρδος» ὄχι μόνο τοῦ μικροῦ ἀλλά καί τοῦ μεσαίου ἀγρότη εἶναι *καθαρότατο παραμύθι*, πού μπορεῖ νά ἀπασχολεῖ μόνο καθαρότατους ἀστούς, σάν τόν Χέχτ καί τόν Κlawki, ἢ καθαρότατους Βοροσίλοφ, ὅπως εἶναι οἱ κριτικοί μας. Στήν πραγματικότητα, ἂν δεχτοῦμε ὅτι ὁ μικρός ἀγρότης ξοδεύει γιά ἀγοραστά προϊόντα τόσα ὅσα κι ὁ μεσαῖος, τότε τά ἔξοδά του θά ἀνεβοῦν γύρω στά ἑκατό μάρκα καί θά ἔχουμε ἕνα τεράστιο ἔλλειμμα. Ἄν ὁ μεσαῖος ξόδευε τόσα ὅσα ὁ μέγας, τά ἔξοδά του θά ἀνέβαιναν γύρω στά 220 μάρκα, κι ἂν δέν «περιοριζόταν» ὡς πρός τήν τροφή, θά εἶχε κι αὐτός ἔλλειμμα*. Μήπως αὕτη ἡ χειροτέρευση τῆς κατανάλωσης τοῦ μικροῦ ἀγρότη πού συνδέεται, ὅπως εἶναι αὐτονόητο, ἀναπόσπαστα μέ τή χειροτέρευση τῆς διατροφῆς τῶν ζώων καί μέ τήν ἀνεπαρκῆ ἀποκατάσταση (καί μερικές φορές καί τήν ἄμεση κατασπατάληση) τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τοῦ ἐδάφους, — δέν ἐπιβεβαιώνει στό ἀκέραιο τά παρακάτω λόγια τοῦ Μάρξ, πού γι' αὐτά σηκώνουν μέ τόση ὑπεροψία τοὺς ὤμους τους οἱ σύγχρονοι κριτικοί: «Ἀτελεύτητος τεμαχισμός τῶν μέσων παραγωγῆς καί ξέκομμα καί καθυστέρηση τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς. Τεράστια κατασπατάληση τῆς ἀνθρώπινης δύναμης. Προϊούσα χειροτέρευση τῶν ὄρων παραγωγῆς καί αὔξηση τῆς ἀκρίβειας τῶν μέσων παραγωγῆς — ὅλα αὐτά εἶναι ἀναγκαῖος νόμος τῆς μικρῆς ἰδιοκτησίας γῆς» («Das Kapital», III, 2, 342)⁹³.

Ἀπ' ἀφορμή τήν ἴδια ἔρευνα γιά τό Μπάντεν ἄς σημειώσουμε ἀκόμα μιά διαστρέβλωση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ (οἱ κριτικοί ἀλ-

* Ὁ κ. Τσερνόφ διατυπώνει τίς «ἀντιρήσεις» του: καί μήπως ὁ μέγας νοικοκύρης δέν περιορίζει ἀκόμα περισσότερο τά ἔξοδα γιά τροφή, καθὼς καί τά ἄλλα ἔξοδα τοῦ μεροκαματιάρη του; («P. Μπ.», 1900, τεῦχος 8, σελ. 212). Ἡ ἀντίρρηση αὕτη εἶναι μιά νέα ἐκδοχή τῆς παλιᾶς, ἀλά Κριβένκο-Βοροντσόφ, ἂν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ κανεῖς ἔτσι, ταχτικῆς τοῦ νά ἀποδίδονται ὑποῦλα στοὺς μαρξιστές φιλελεύθερα-ἀστικά ἐπιχειρήματα. Ἡ ἀντίρρηση θά εἶχε νόημα, σέ σχέση μέ ἕναν πού θά ἔλεγε ὅτι ἡ μεγάλη παραγωγή εἶναι ἀνώτερη ὄχι μόνο ἀπό τεχνική ἄποψη, ἀλλά καί ἐπειδὴ βελτιώνει (ἢ τουλάχιστο κάνει γενικά ὑποφερτὴ) τὴ θέση τοῦ ἐργαζόμενου. Οἱ μαρξιστές λένε κάτι τό διαφορετικό. Ξεσκεπάζουν ἀπλῶς τίς ἀπατηλές μεθόδους ἐξωραϊσμοῦ τῆς θέσης τοῦ μικροῦ γεωργοῦ, πού γίνεται, εἴτε μέ χονδρικές ἐκτιμήσεις γιά τήν ἄνθιση (ὁ κ. Τσερνόφ γιά τόν Χέχτ) ἢ μέ ὑπολογισμούς γιά τό «ὕψος τοῦ εἰσοδήματος» παράλληλα μέ τήν παρασιώπηση τοῦ περιορισμοῦ τῆς κατανάλωσης. Ἡ ἀστική τάξη δέν μπορεῖ παρά νά ἐπιδιώκει αὐτό τόν ἐξωραϊσμό, τὴ διατήρηση τῆς αὐταπάτης ὅτι ὁ ἐργάτης μπορεῖ νά γίνει «νοικοκύρης» καί ὁ μικρός «νοικοκύρης» νά ἔχει ὑψηλά εἰσοδήματα. Καθῆκον τῶν σοσιαλιστῶν εἶναι νά ξεσκεπάζουν αὕτη τὴν ψευτιά καί νά ἐξηγοῦν στοὺς μικροὺς ἀγρότες, ὅτι καί γι' αὐτοὺς δέν ὑπάρχει ἄλλη σωτηρία, ἔξω ἀπὸ τὴν προσχώρησή τους στό ἐπαναστατικό κίνημα τοῦ προλεταριάτου.

ληλοσυμπληρώνονται, καί όταν ό ένας παραποιεί σέ μία όρισμένη πηγή τή μία όψη τοῦ ζητήματος, ό άλλος παραποιεί τήν άλλη). Ο κ. Μπουλγκάκοφ παραθέτει ἀλλεπάλληλα ἀποσπάσματα ἀπό τήν έρευνα γιά τό Μπάντεν· συνεπώς φαίνεται πώς δέν τοῦ εἶναι άγνωστη. Καί όμως καταφεύγει στό παρακάτω τέχνασμα: «Η έξαιρετικά μεγάλη καί μοιραία θάλεγε κανείς χρεωστική επιβάρυνση τοῦ άγρότη — όπως αναφέρει ή εισαγωγή, II, 271 — υπήρξε ένα από τά πιό άδιαμφισβήτητα δόγματα τοῦ μύθου πού δημιουργήθηκε στή φιλολογία σχετικά μέ τό νοικοκυριό τοῦ άγρότη» . . . «Στίς έρευνες πού διαθέτουμε σημειώνεται ή ύπαρξη μεγάλων χρεών πού βαρύνουν μόνο τά πιό μικρά χτήματα πού δέν έχουν σταθεροποιηθεῖ ακόμα (Tagelöhnerstellen). Έτσι, ό Σπρένγκερ (σημείωση όπου ό Μπουλγκάκοφ αναφέρεται στήν έρευνα) εκφράζει μέ τόν παρακάτω τρόπο τή γενική έντύπωσή του γιά τά στοιχεῖα τής πλατιάς έρευνας τοῦ Μπάντεν: „...μόνο τά χρέη πού βαρύνουν τούς κλήρους τών μεροκαματιάρηδων καί τήν ιδιοκτησία τών μικρών άγροτῶν σέ σημαντικό άριθμό περιφερειῶν πού έρευνήθηκαν εἶναι σχετικά μεγάλα· καί έδῶ όμως, στίς περισσότερες περιπτώσεις, δέν πῆραν άνησυχαστικές διαστάσεις. . .“» (272). Περίεργο πράγμα! Από τό ένα μέρος, γίνεται παραπομπή στήν ἴδια τήν έρευνα, κι από τό άλλο, παρατίθεται μία μόνο «γενική έντύπωση» κάποιου Σπρένγκερ, πού έχει γράψει γιά τήν έρευνα. Καί λές κι επίτηδες ό Σπρένγκερ διατυπώνει μία αναλήθεια (τουλάχιστο στό χωρίο πού παραθέτει ό κ. Μπουλγκάκοφ, γιατί μάς εἶναι άγνωστο τό σύγγραμμα τοῦ Σπρένγκερ). Οί συντάχτες τής έρευνας υποστηρίζουν ότι στίς περισσότερες περιπτώσεις τά χρέη πού βαρύνουν ακριβώς τή μικρή άγροτική ιδιοκτησία φτάνουν σέ άνησυχαστικά ύψη. Αυτό εἶναι τό πρώτο. Καί τό δεύτερο εἶναι ότι υποστηρίζουν πώς από άποψη χρεωστικῆς επιβάρυνσης ή θέση τών μικρών άγροτῶν εἶναι χειρότερη όχι μόνο από τή θέση τών μεσαίων καί τών μεγάλων άγροτῶν (πράγμα πού τό σημείωσε ό Σπρένγκερ), αλλά καί από τή θέση τών μεροκαματιάρηδων.

Γενικά πρέπει νά σημειωθεῖ, ότι οί συντάχτες τής έρευνας γιά τό Μπάντεν διαπιστώνουν τό έξαιρετικά σπουδαῖο γεγονός, πώς τό όριο τής επιτρεπτῆς επιβάρυνσης μέ χρέη (δηλ. επιτρεπτῆς χωρίς κίνδυνο καταστροφῆς) εἶναι πιό ύψηλό γιά τά μεγάλα νοικοκυριά παρά γιά τά μικρά. Ύστερα από τά στατιστικά στοιχεία πού παραθέσαμε πιό πάνω γιά τ' αποτελέσματα τοῦ νοικοκυριοῦ τών μεγάλων, μεσαίων καί μικρών άγροτῶν, τό περιστά-

τικό αυτό δέ χρειάζεται ιδιαίτερη εξήγηση. Σχετικά με τα μεγάλα νοικοκυριά, καθώς και τα μεσαία, οί συντάχτες τῆς ἔρευνας ἔχουν τή γνώμη ὅτι μιά χρεωστική ἐπιβάρυνση πού φτάνει τά 40–70% τῆς ἀξίας τῆς γῆς, δηλ. κατά μέσο ὄρο τά 55%, εἶναι ἐπιτρεπτή καί ἀκίνδυνη (unbedenklich). Σχετικά με τά μικρά νοικοκυριά (πού τίς διαστάσεις τους τίς καθορίζουν στά 4–7 ha στή γεωργία, στά 2–4 ha στήν ἀμπελουργία καί στά νοικοκυριά πού καλλιεργοῦν ἐμπορεύσιμα φυτά) ἔχουν τή γνώμη ὅτι «τό ὄριο τῆς χρεωστικῆς ἐπιβάρυνσης. . . δέν πρέπει νά ξεπερνάει τά 30% τῆς ἀξίας τοῦ χτήματος, ὅταν πάρουμε σάν προϋπόθεση τήν πλήρη ἐξασφάλιση τῆς κανονικῆς πληρωμῆς τῶν τόκων καί τῆς ἀπόσβεσης τοῦ χρέους» (S. 66, B. IV). Στίς κοινότητες πού ἐρευνήθηκαν (ἐκτός ἀπό κεῖνες ὅπου ἰσχύει τό Anerbenrecht*, πχ. στήν Unadingen καί στήν Neukirch**) ἡ ἑκατοστιαία ἀναλογία τῆς χρεωστικῆς ἐπιβάρυνσης (σέ σχέση μέ τήν ἀξία τοῦ ἀγροχτήματος) μειώνεται κανονικά ὅταν προχωροῦμε ἀπό τά μικρά νοικοκυριά στά μεγάλα. Λογουχάρη στήν κοινότητα Dittwar*** στά νοικοκυριά πού ἔχουν ὡς $\frac{1}{4}$ τοῦ ἑκταριοῦ γῆς, ἡ ἑκατοστιαία ἀναλογία τῶν χρεῶν εἶναι 180,65%· ἀπό 1–2 ha εἶναι 73,07%· ἀπό 2–5 ha 45,73%· ἀπό 5–10 ha 25,34%· ἀπό 10–20 ha 3,02% (S. 89–90 *ibid.*). Ἀλλά μονάχα οἱ ἀριθμοί γιά τό ὕψος τῆς χρεωστικῆς ἐπιβάρυνσης δέν τά λένε ἀκόμα ὅλα, καί οἱ συντάχτες τῆς ἔρευνας βγάζουν τό παρακάτω συμπέρασμα:

«Τά προηγούμενα ἀριθμητικά στοιχεῖα ἐπιβεβαίωσαν, ἔτσι, τήν πολύ διαδομένη ἄποψη, ὅτι οἱ ἰδιοχτῆτες ἀγροκτημάτων πού στέκουν στά σύνορα (στή μέση) ἀνάμεσα στούς μεροκαματιάρηδες καί στούς μεσαίους ἀγρότες (στά χωριά συνηθίζουν νά ὀνομάζουν αὐτούς τούς νοικοκυρέους «μεσαία τάξη» — Mittelstand), βρίσκονται συχνά σέ πῖο δύσκολη θέση ἀπό τίς ἀνώτερες καί τίς κατώτερες (sic!) ὁμάδες ὅσον ἀφορᾷ τίς διαστάσεις τοῦ νοικοκυριοῦ, — στό βαθμό πού, ἐνῶ τά βγάζουν πέρα μέ μιά μέτρια χρεωστική ἐπιβάρυνση, ὅταν ἡ ἐπιβάρυνση αὐτή φτάσει ἕνα ὀρισμένο ὄχι καί πολύ ὑψηλό ἐπίπεδο, δέν μποροῦν παρά μόνο μέ δυσκολία νά ἐκπληρώνουν τίς ὑποχρεώσεις τους, ἐπειδή τούς εἶναι ἀδύνατο νά ἔχουν ταχτικά μεροκάματα ἀπό ἐξωτερικές δουλειές (μεροδοῦλι κτλ.) καί ν' ἀνεβάσουν μ' αὐτά τό εἰσόδημά τους. . .». Οἱ μεροκαματιάρηδες «ἐφόσον ἔχουν λίγο-πολύ

* — δικαίωμα, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο ἡ περιουσία ἑνός ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ κληροδοτεῖται ἀδιαίρετα σ' ἕνα μόνο κληρονόμο. Ἡ Σύντ.

** — Οὐναντίγκεν καί Νόικιρχ. Ἡ Σύντ.

*** — Ντίτβαρ. Ἡ Σύντ.

ταχτικά μεροκάματα από εξωτερικές δουλειές, βρίσκονται συχνά σέ σημαντικά καλύτερη θέση από κείνους πού ανήκουν στή „μεσαία τάξη“, έπειδή, όπως έδειξε ό ύπολογισμός, σέ πάρα πολλές περιπτώσεις, τά μεροκάματα από εξωτερικές δουλειές φέρνουν συχνά τόσο ύψηλά καθαρά (δηλ. χρηματικά) έσοδα, πού τούς δίνουν τή δυνατότητα νά αποσβέσουν ακόμα καί μεγάλη χρέη» (67 l. c.)*. Καί στό τέλος οί συντάχτες τής έρευνας έπαναλαμβάνουν ακόμα μιά φορά ότι ή χρεωστική επιβάρυνση τών μικρών αγροτικών νοικοκυριών σέ σχέση μέ τό επιτρεπτό όριο επιβάρυνσης «ένμέρει δέν είναι ακίνδυνη», γι' αυτό «είναι απαραίτητο νά ύπάρχει εξαιρετικά μεγάλη περίσκεψη κατά τήν αγορά γής... κατά πρώτο λόγο απομέρους ίσα-ίσα τών μικρών αγροτών καί τών μεροκαματιάρηδων πού βρίσκονται στήν ίδια μοίρα μ' αυτούς» (98).

Έδω φαίνεται τό αληθινό πρόσωπο τοῦ αστοῦ συμβουλάτορα τοῦ μικροῦ αγρότη! Από τό ένα μέρος, ενισχύει στους προλετάριους καί στους μισοπρολετάριους τήν έλπίδα πώς «άν όχι στήν πρώτη, τουλάχιστο στή δεύτερη γενιά» θά μπορέσουν ν' αγοράσουν ένα κομματάκι γή καί νά παίρνουν απ' αὐτή, δείχνοντας ζήλο στή δουλειά καί λιτότητα, πολύ μεγάλο ποσοστό «καθαροῦ εισοδήματος»· από τό άλλο, συσταίνει ίσα-ίσα στή φτωχολογιά νά δείχνει «εξαιρετικά μεγάλη περίσκεψη» κατά τήν αγορά γής, όταν δέν ύπάρχουν «ταχτικά μεροκάματα», δηλ. όταν οί κύριοι κεφαλαιοκράτες δέν έχουν ανάγκη από μόνιμα εγκαταστημένους εργάτες. Καί βρίσκονται άπλοϊκοί «κριτικοί», πού δέχονται αὐτή τήν ύστερόβουλη ψευτιά καί τίς τριμμένες αὐτές χυδαιότητες σάν έτυμηγορία τής πιό σύγχρονης επιστήμης!

Τά λεπτομερειακά στοιχεῖα πού αναφέραμε γιά τούς μεγάλους, μεσαίους καί μικρούς αγρότες θά μπορούσαν, θάλεγε κανείς, νά κάνουν ακόμα καί τόν κ. Τσερνόφ νά καταλάβει σέ τί συνίσταται ακριβώς τό περιεχόμενο τής κατηγορίας εκείνης τοῦ «μικροαστισμοῦ», εφαρμοσμένου στήν περίπτωση τοῦ αγρότη, πού τοῦ προκαλεῖ τόση φρίκη. Η κεφαλαιοκρατική εξέλιξη έχει εξομοιώσει τόσο πολύ τό γενικό οἰκονομικό σύστημα όχι μόνο τών δυτικοευρωπαϊκῶν κρατῶν, τοῦ ενός σέ σύγκριση μέ τό άλλο,

* Ο μικρός αγρότης — λένε πολύ σωστά οί συντάχτες τής έρευνας — πουλάει σχετικά λίγα τοῖς μετρητοῖς, στό μεταξύ όμως έχει μεγάλη ανάγκη από χρήματα, καί ή έλλειψη κεφαλαίων κάνει γι' αὐτόν εξαιρετικά αἰσθητή τήν κάθε άπώλεια ζώου, τήν πτώση χαλαζιοῦ κτλ.

ἀλλά καί τῆς Ρωσίας σέ σύγκριση μέ τή Δύση, ὥστε τά *βασικά χαρακτηριστικά* τῆς οἰκονομίας τοῦ νοικοκυριοῦ τῶν ἀγροτῶν στή Γερμανία νά παρουσιάζονται τά ἴδια ὅπως καί στή Ρωσία. Μόνο πού τό προτσές τῆς διαφοροποίησης τῆς ἀγροτιᾶς, πού τό ἀπέδειξε λεπτομερειακά ἡ ρωσική μαρξιστική φιλολογία, στή Ρωσία βρίσκεται σ' ἓνα ἀπό τά ἀρχικά στάδια ἐξέλιξης — τό προτσές αὐτό δέν ἔχει ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ λίγο-πολύ ὁλοκληρωμένες μορφές, δέν ἔχει ξεχωρίσει λχ. ἀκόμα στή Ρωσία ἓνας ἰδιαίτερος καί γιά ὅλους ἀμέσως καταφανής καί εὐδιάκριτος τύπος μεγάλου ἀγρότη (Grossbauer), καί ἡ μαζική ἀπαλλοτρίωση καί ἐξαφάνιση ἑνός πολύ μεγάλου μέρους τῆς ἀγροτιᾶς ἐπισκιάζει ἀκόμα σέ πολύ μεγάλο βαθμό τά «πρῶτα βήματα» τῆς ἀστικής μας τάξης τοῦ χωριοῦ. Στή Δύση τό προτσές αὐτό, πού εἶχε ἀρχίσει πρίν ἀκόμα ἀπό τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας (πρβλ. Kautsky, «Agrarfrage», S. 27), ὁδήγησε ἀπό πολύ παλιά ἀκόμα, ἀπό τή μιά μεριά, στήν ἐκμηδένιση τῶν καστικῶν συνόρων ἀνάμεσα στό ἀγροτικό καί στό «γαιοχτημονικό» νοικοκυριό (μέ τή δική μας ἔννοια), καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στό σχηματισμό μιᾶς ἀρκετά πιά διαμορφωμένης τάξης μισθωτῶν ἐργατῶν γῆς *. Θά ἦταν ὥστόσο μεγάλο λάθος νά νομίζει κανεῖς ὅτι ἐφόσον ἔχουν διαμορφωθεῖ λίγο-πολύ καθορισμένες μορφές νέων τύπων τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, τό προτσές αὐτό σταμάτησε. Ἀπεναντίας τό προτσές αὐτό προχωρεῖ ἀδιάκοπα, καί, ἐννοεῖται, προχωρεῖ πότε περισσότερο καί πότε λιγότερο γρήγορα, ἀνάλογα μ' ἓνα σωρό διαφορετικά περιστατικά, παίρνοντας τίς πιό ποικίλες μορφές, σέ συνάρτηση μέ τίς ἰδιαίτερες ἀγρονομικές συνθῆκες κτλ. Ἡ προλεταριοποίηση τῆς ἀγροτιᾶς συνεχίζεται — αὐτό θά τό δείξουμε παρακάτω μέ πλῆθος στοιχεῖα ἀπό τή γερμανική στατιστική, αὐτό ὅμως φαίνεται καθαρά καί ἀπό τά στοιχεῖα πού ἀναφέραμε πιό πάνω γιά τή μικρή ἀγροτιά. Καί μόνο τό γεγονός, ὅτι ὄχι μόνο οἱ ἐργάτες γῆς, ἀλλά καί οἱ ἀγρότες φεύγουν ὅλο καί σέ μεγαλύτερο ἀριθμό ἀπό τά χωριά στίς πόλεις δείχνει παραστατικά ὅτι ἐντείνεται τό προτσές τῆς προλεταριοποίησης. Πρίν ὅμως ἀπό τή φυγή τοῦ ἀγρότη στήν πόλη προηγεῖται ἀναπόφευχτα ἡ καταστροφή του. Καί πρίν ἀπό τήν καταστροφή του προηγεῖται ἡ ἀπεγνωσμένη πάλη γιά τήν οἰ-

* «Ἡ ἀγροτιά — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ γιά τή Γαλλία τοῦ XIX αἰῶνα — διασπάστηκε σέ δύο, αὐστηρά διαχωρισμένα τμήματα: στό προλεταριάτο καί στούς μικροϊδιοχτῆτες» (II, 176). Μάταια ὅμως νομίζει ὁ συγγραφέας ὅτι μ' αὐτό τέλειωσε ἡ «διάσπαση»: αὕτη ἀποτελεῖ ἓνα ἀσταμάτητο προτσές.

κονομική του αὐτοτέλεια. Κι αὐτήν ἀκριβῶς τήν πάλη δείχνουν παραστατικά τὰ στοιχεῖα τὰ σχετικά μέ τή χρησιμοποίηση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, μέ τό μέγεθος τοῦ «καθαροῦ εἰσοδήματος», μέ τό μέγεθος τῆς κατανάλωσης ἀπό τούς διαφόρων τύπων ἀγρότες. Τό κύριο μέσο πάλης εἶναι ἡ «ἀπαράμιλλη ἐπιμέλεια» καί οἱ οἰκονομίες, οἱ οἰκονομίες μέ τό ἔμβλημα: «δέ δουλεύουμε τόσο γιά τό στόμα ὅσο γιά τήν ἱσέπη». Ἀναπόφευχτη συνέπεια τῆς πάλης εἶναι ὁ ξεχωρισμός μιᾶς μειοψηφίας πλούσιων, εὐπορων νοικοκυρέων (κυρίως μιᾶς ἀσήμαντης μειοψηφίας, — συγκεκριμένα, σέ ὅλες ἐκεῖνες τίς περιπτώσεις πού δέν ὑπάρχουν λίγο-πολύ ἐξαιρετικά εὐνοϊκές συνθῆκες, ὅπως λχ, ὅταν εἶναι κοντά ἡ πρωτεύουσα, ὅταν κατασκευάζεται μιά σιδηροδρομική γραμμή, ἡ δημιουργεῖται κάποιος καινούργιος προσοδοφόρος κλάδος ἐμπορευματικῆς γεωργίας κτλ.) — καί ἡ ὀλοένα μεγαλύτερη ἐξαθλίωση τῆς πλειοψηφίας, πού σακατεύει μέ τή χρόνια πείνα καί τήν ὑπέρμετρη ἐργασία τίς δυνάμεις τοῦ δουλευτῆ καί χειροτερεύει τήν ποιότητα καί τῆς γῆς καί τῶν ζώων. Ἀναπόφευχτη συνέπεια τῆς πάλης εἶναι ὁ σχηματισμός μιᾶς μειοψηφίας *κεφαλαιοκρατικῶν* νοικοκυριῶν, πού βασίζονται στή μισθωτή ἐργασία, καί ἡ αὐξανόμενη ἀνάγκη γιά τήν πλειοψηφία νά ψάχνει γιά «μεροκάματα ἔξω ἀπό τό νοικοκυριό», δηλ. νά μετατρέπεται σέ μισθωτούς ἐργάτες τῆς βιομηχανίας καί τῆς γεωργίας. Τά στοιχεῖα σχετικά μέ τή μισθωτή ἐργασία δείχνουν πεντακάθαρα τήν ἐσωτερική, ἀνὰ πότε πότε στό σύγχρονο κοινωνικό σύστημα, ἔμφυτη στόν κάθε μικροπαραγωγό τάση νά μετατραπῇ σέ μικρό κεφαλαιοκράτη.

Καταλαβαίνουμε πολύ καλά, γιατί οἱ ἄστοί οἰκονομολόγοι, ἀπό τό ἓνα μέρος, καί οἱ κάθε λογῆς ὀπορτουνιστές, ἀπό τό ἄλλο, ἀποφεύγουν, καί δέν μποροῦν παρά νά ἀποφεύγουν, αὐτή τήν πλευρά τοῦ ζητήματος. Ἡ διαφοροποίηση τῆς ἀγροτικῆς μᾶς δείχνει τίς *πιό βαθιές* ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ στό ἴδιο τό πρότερό τῆς ἐμφάνιση καί τῆς παραπέρα ἀνάπτυξής τους· ἡ ὀλοπλευρῆ ἐκτίμηση αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων ὁδηγεῖ ἀναπόφευχτα στήν παραδοχή τῆς ἀποψης, ὅτι δέν ὑπάρχει διέξοδος καί ἐλπίδα γιά τήν κατάσταση τοῦ μικροῦ ἀγρότη (δέν ὑπάρχει ἐλπίδα — ἔξω ἀπό τήν ἐπαναστατική πάλη τοῦ προλεταριάτου ἐνάντια σ' ὅλο τό κεφαλαιοκρατικό καθεστῶς). Δέν εἶναι ἐκπληχτικό, ὅτι ἀποσιῶποῦνται ἴσα-ἴσα αὐτές, οἱ *πιό βαθιές* καί λιγότερο ἀναπτυγμένες ἀντιθέσεις: γίνεται προσπάθεια νά ἀγνοηθεῖ τό γεγονός τῆς ὑπερεργασίας καί τῆς ὑποκατανάλωσης τῶν μικρῶν ἀγροτῶν, γεγονός πού μποροῦν νά τό ἀρνηθοῦν μόνο ἄνθρωποι κακῆς

πίστης ἢ ἀμαθεῖς· ἀφήνεται στή σκιά τό ζήτημα τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν πού χρησιμοποιεῖ ἡ ἀστική τάξη τοῦ χωριοῦ καί τῆς μισθωτῆς ἐργασίας τῆς φτωχολογιᾶς τοῦ χωριοῦ. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ παρουσίασε, λογουχάρη, μιά ὀλόκληρη «μελέτη τῆς θεωρίας τῆς ἀγροτικῆς ἐξέλιξης», ὅπου καί τά δύο τελευταῖα ζητήματα παρακάμπτονται μέ εὐγλωττη σιωπή!* «νοικοκυριό ἀγρότη — λέει — μπορούμε νά θεωρήσουμε ἕνα νοικοκυριό, πού τά βγάζει ὀλοκληρωτικά ἢ στό μεγαλύτερο μέρος πέρα μέ τή δουλειά τῆς ἴδιας τῆς οἰκογένειας τοῦ ἀγρότη· χωρίς ξένη ἐργασία — γειτονική βοήθεια ἢ μίσθωση ἐργατῶν γιά ἕνα μικρό διάστημα — σπάνια τά βγάζει πέρα ἀκόμα κι ἕνα νοικοκυριό ἀγρότη, πράγμα ὅμως πού δέν ἀλλάζει (ἂ, βέβαια!) τή φυσιογνωμία τῆς οἰκονομίας του» (I, 141). Πιό ἀφελῆς ὁ Χέρτς διατυπώνει στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ βιβλίου του μιά ἐπιφύλαξη: «Παρακάτω, στή

* Ἡ μέ ὅχι λιγότερο εὐγλωττες ὑπεκφυγές, ὅπως ἡ παρακάτω: «...Οἱ πολυάριθμες ἐκεῖνες περιπτώσεις συνδυασμοῦ τῆς βιομηχανίας μέ τή γεωργία, ὅπου οἱ μισθωτοί βιομηχανικοί ἐργάτες κατέχουν ἕνα κομμάτι γῆς...» δέν ἀποτελοῦν «παρά μιά λεπτομέρεια (!) στό σύστημα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας· δέν ὑπάρχει γιά τήν ὥρα (;) κανένας λόγος νά θεωρεῖται τό γεγονός αὐτό μιά νέα ἐκδήλωση ἐκβιομηχάνισης τῆς γεωργίας καί ἀπώλειας τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐξέλιξής της, — τό φαινόμενο αὐτό ἔχει πολύ ἀσήμαντες διαστάσεις (στή Γερμανία λχ. σέ ὅσους ἀσχολοῦνται μέ τή βιομηχανία ἀνήκουν μόλις τά 4,09 % τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης)» (sic! — II, 254–255). Πρῶτο, τό ἀσήμαντο μερίδιο γῆς πού ἀνήκει σέ ἑκατοντάδες χιλιάδες ἐργάτες δέ δείχνει ὅτι αὐτό «τό φαινόμενο ἔχει ἀσήμαντες διαστάσεις», ἀλλά δείχνει τήν καταπίεση καί τήν προλεταριοποίηση πού προκάλεσε στό μικρό γεωργό ὁ καπιταλισμός. Γιατί σ' ὅλους τούς καλλιεργητές πού κατέχουν λιγότερο ἀπό 2 ha (ἂν καί ὁ ἀριθμός τους εἶναι τεράστιος: 3,2 ἑκατομμύρια ἀπό τά 5,5 ἑκατομμύρια, δηλ. τά 58,2 %, σχεδόν τά τρία πέμπτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ) ἀναλογοῦν «μόλις» τά 5,6 % ὅλης τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης! Μήπως θά βγάλει ἀπό δῶ ὁ ἔξυπνος κ. Μπουλγκάκοφ τό συμπέρασμα, ὅτι ὅλο τό «φαινόμενο» τῆς μικρῆς γαιοκτησίας καί τοῦ μικροῦ γεωργικοῦ νοικοκυριοῦ ἀποτελεῖ γενικά «λεπτομέρεια» καί «ἔχει πολύ ἀσήμαντες διαστάσεις»;; Ἀπό τά 5,5 ἑκατομμύρια γερμανούς γεωργούς οἱ 791 χιλιάδες, δηλ. τά 14,4 %, εἶναι μισθωτοί βιομηχανικοί ἐργάτες καί στήν τεράστια πλειοψηφία τους ἔχουν λιγότερα ἀπό 2 ἑκτάρια γῆς· συγκεκριμένα ἀνέρχονται σέ 743 χιλιάδες, δηλαδή ἀποτελοῦν τά 22,9 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεωργῶν, πού ἔχουν λιγότερα ἀπό 2 ha. Δεύτερο, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ διαστρέβλωσε καί πάλι, κατά τή συνήθειά του, τή στατιστική πού παραθέτει. Ἀπό ἀβλεψία πῆρε ἀπό τή σελίδα τῆς γερμανικῆς ἐρευνας («Stat. d. D. R.», 112, B., S. 49*), ἀπ' ὅπου παραθέτει ἀποσπάσματα, τά στοιχεῖα πού ἔδειχναν πόση ἔκταση γῆς κατέχουν οἱ αὐτοτελεῖς γεωργοί πού ἀσχολοῦνται καί μέ βιομηχανικές ἐργασίες. Οἱ μή αὐτοτελεῖς γεωργοί πού δουλεύουν στή βιομηχανία (δηλ. οἱ βιομηχανικοί μισθωτοί ἐργάτες), κατέχουν μόλις τά 1,84 % τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης. Οἱ 791 χιλιάδες μισθωτοί ἐργάτες ἔχουν τά 1,84 % τῆς ἔκτασης, οἱ 25 χιλιάδες τσιφλικάδες ἔχουν τά 24 % τῆς ἔκτασης. Ἀλήθεια, μιά ἀσήμαντη «λεπτομέρεια», δέν εἶναι ἔτσι;

συνέχεια τῆς ἔκθεσής μου, λέγοντας μικρό νοικοκυριό ἢ νοικοκυριό ἀγρότη, θά ἐννοῶ πάντα τό νοικοκυριό, ὅπου δουλεύουν μόνο ὁ νοικοκύρης, ἡ οἰκογένειά του καί τό πολύ-πολύ 1-2 ἐργάτες» (S. 6, ρωσ. μετ. 29). Ὅταν τό ζήτημα φτάσει στή μίσθωση ἐνός «ἐργατάκου», τότε οἱ Kleinbürger μας ξεχνᾶνε γρήγορα τίς «ἰδιομορφίες» ἐκεῖνες τῆς γεωργίας, πού μᾶς τίς σερβίζουν μέ κάθε εὐκαιρία. Στή γεωργία 1-2 ἐργάτες — καί ὅταν ἀκόμα δουλεύουν μόνο τό καλοκαίρι — δέν εἶναι καθόλου μικρό πράγμα. Τό σπουδαιότερο, ὅμως, δέν εἶναι ἄν αὐτό τό πράγμα εἶναι μικρό ἢ μεγάλο, ἀλλά ὅτι στή μίσθωση ἐργατῶν καταφεύγουν ἀκριβῶς οἱ πιο εὐποροί, πλούσιοι νοικοκυρέοι, πού τίς «προόδους» καί τήν «ἀνθισή» τους οἱ ἱππότες τοῦ μικροαστισμοῦ ἀρέσκονται νά τίς παρουσιάζουν σάν ἀνθιση τῆς μάζας τοῦ πληθυσμοῦ. Καί γιά νά αἰτιολογήσουν μέ μεγαλύτερη εὐλογοφάνεια αὐτή τήν παραποίηση τῆς ἀλήθειας, οἱ ἱππότες αὐτοί δηλώνουν μεγαλόπρεπα: «Ὁ ἀγρότης εἶναι ἐξίσου ἐργαζόμενος, ὅπως καί ὁ προλετάριος» (Μπουλγκάκοφ II, 288). Καί ὁ συγγραφέας ἐκφράζει τήν ἱκανοποίησή του σχετικά μέ τό ὅτι «τά ἐργατικά κόμματα χάνουν ὅλο καί πιο πολύ τήν ἀγροτοφοβία πού τά χαρακτήριζε παλιά» (τά χαρακτήριζε παλιά!) (289). Αὐτή ἡ «παλιά» ἀντίληψη, βλέπετε, «ἔκανε νά διαφεύγει ἀπό τήν προσοχή τό γεγονός ὅτι ἡ ἀγροτική ἰδιοκτησία δέν εἶναι μέσο ἐκμετάλλευσης, ἀλλά ὅρος γιά τήν τοποθέτηση ἐργασίας». Νά πῶς γράφεται ἡ ἱστορία! Δέν μπορούμε, ὅμως, στ' ἀλήθεια, νά συγκρατηθοῦμε καί νά μή ποῦμε: νά παραποιεῖτε τά γεγονότα, κύριοί μου, νά ἔχετε ὅμως κάποιο μέτρο! Ὁ ἴδιος ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔχει γράψει μιά δίτομη «μελέτη» ἀπό ὀχτακόσιες σελίδες, παραγεμισμένη μέ «περικοπές» (μιλήσαμε πολλές φορές γιά τήν ἀκρίβεια αὐτῶν τῶν περικοπῶν) ἀπό κάθε λογῆς ἔρευνες, περιγραφές, μονογραφίες κτλ., ὅμως οὔτε μιά φορά, κυριολεκτικά οὔτε μιά φορά, δέν ἐπιχείρησε καν νά ἐξετάσει, ποιᾶ εἶναι ἡ σχέση τῶν ἀγροτῶν, πού ἡ ἰδιοκτησία τους εἶναι μέσο ἐκμετάλλευσης, πρὸς τοὺς ἀγρότες, πού ἡ ἰδιοκτησία τους εἶναι «ἀπλῶς» ὅρος τοποθέτησης ἐργασίας. Δέν παράθεσε οὔτε μιά φορά συστηματοποιημένα στοιχεῖα (πού ὅπως εἶδαμε ὑπάρχουν καί στίς πηγές ἀπ' ὅπου ὁ ἴδιος παραθέτει περικοπές) σχετικά μέ τόν τύπο τοῦ νοικοκυριοῦ, τό ἐπίπεδο ζωῆς κτλ. τῶν ἀγροτῶν πού μισθώνουν ἐργάτες, τῶν ἀγροτῶν πού δέ μισθώνουν ἐργάτες καί δέ μισθώνονται σάν ἐργάτες καί τῶν ἀγροτῶν πού μισθώνονται σάν ἐργάτες. Κάτι παραπάνω. Εἶδαμε ὅτι, γιά νά στηρίξει τόν ἰσχυρισμό του γιά «πρόοδο τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἀγρότη» (τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἀ-

γρότη γενικά!), επικαλέστηκε γεγονότα που αφορούν τους γκροσμπάουερ, σχόλια που διαπιστώνουν τόσο πρόοδο των μέν όσο και εξαθλίωση, προλεταριοποίηση των άλλων. Βλέπει μάλιστα γενικά σαν «κοινωνική εξυγίανση» (sic!) το σχηματισμό «γερῶν νοικοκυριῶν ἀγροτῶν» (II, 138· πρβλ. τό γενικό συμπέρασμα στή σελ. 456), σάμπως ἓνα γερό νοικοκυριό ἀγρότη νά μή εἶναι συνώνυμο μ' ἓνα ἀστικό, ἐπιχειρηματικό νοικοκυριό ἀγρότη! Ἡ μοναδική του προσπάθεια νά ξεμπλέξει ἀπό τό δίχτυ αὐτό των ἀντιφάσεων βρίσκεται στὸν παρακάτω, ἀκόμα πιό μπερδεμένο, συλλογισμό: «Ἡ ἀγροτιά δέν ἀποτελεῖ, βέβαια, ὁμοιογενῆ μάζα· αὐτό τό δείξαμε πιό πάνω (πιθανόν μέ τό συλλογισμό σχετικά μέ μιὰ τέτοια ἀσήμαντη λεπτομέρεια, ὅπως εἶναι ἡ μισθωτή ἐργασία των γεωργῶν στή βιομηχανία;)· ἐδῶ ἔχουμε μιὰ διαρκῆ πάλι ἀνάμεσα σέ ρεύματα διαφοροποίησης καί ἰσοπέδωσης· μήπως ὅμως αὐτές οἱ διαφορές καί ἀκόμα καί ἡ ἀντίθεση των ἰδιαίτερων συμφερόντων εἶναι μεγαλύτερες ἀπ' ὅ,τι ἀνάμεσα στά διάφορα στρώματα τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀνάμεσα στούς ἐργάτες τῆς πόλης καί τοῦ χωριοῦ, ἀνάμεσα στούς εἰδικευμένους καί ἀνειδίκευτους ἐργάτες, ἀνάμεσα στούς συνδικαλιστικά ὀργανωμένους καί τούς ἀνοργάνωτους; Γιατί μονάχα ἡ πλήρης παραγνώριση αὐτῶν των διαφορῶν μέσα στούς κόλπους τῆς ἐργατικῆς τάξης (διαφορῶν που κάνουν μερικούς ἐρευνητές νά ξεχωρίζουν ἀπό τήν τέταρτη μιὰ πέμπτη πιά κλειστή τάξη) ἐπέτρεψε νά ἀντιπαραθέτεται μιὰ δῆθεν ὁμοιογενῆς ἐργατικὴ τάξη σέ μιὰ ἀνομοιογενῆ ἀγροτιά» (288). Τί ἐξαιρετικό βάθος ἀνάλυσης! Νά συγχέεις τίς διαφορές μεταξύ ἐπαγγελμάτων μέ τίς διαφορές μεταξύ τάξεων· νά συγχέεις τίς διαφορές στὸν τρόπο ζωῆς μέ τή διαφορετικὴ θέση των τάξεων μέσα σ' ὅλο τό σύστημα τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, — πόσο παραστατικά δείχνουν ὅλα αὐτά τήν πλήρη ἔλλειψη ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν στήν «κριτική»* τῆς

* Ὑπενθυμίζουμε, ὅτι ἡ ἐπίκληση τῆς δῆθεν ὁμοιογένειας τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀποτελεῖ συνηθισμένο ἐπιχείρημα τοῦ Ἐντ. Μπέρνσταϊν καί ὅλων των ὁπαδῶν του. Ὅσο γιά τή «διαφοροποίηση» ἀκόμα καί ὁ κ. Στροῦβε ἔφτιαχνε βαθυστόχαστους συλλογισμούς στίς «Κριτικές παρατηρήσεις»: ὑπάρχει διαφοροποίηση, ὑπάρχει καί τάση γιά ἰσοπέδωση· γιά ἓναν ἀντικειμενικό ἐρευνητὴ αὐτά εἶναι δύο προτσές ἴσης σπουδαιότητος (ὅπως γιά τὸν ἀντικειμενικό ἱστορικό τοῦ Στσεντρίν ἦταν ἀδιάφορο ἂν ὁ Ἰζιασλάβ νίκησε τὸν Γιαροσλάβ ἢ ὁ Γιαροσλάβ τὸν Ἰζιασλάβ)⁹⁴. Ἀναπτύσσεται ἡ χρηματικὴ οἰκονομία, ἔχουμε ὅμως καί στροφή πρὸς τή φυσικὴ οἰκονομία. Ὑπάρχει ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ὑπάρχει ὅμως καί ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς δουλειᾶς στό σπίτι (Μπουλγκ., II, 88: «Ἡ Hausindustrie (οἰκιακὴ βιομηχανία. Ἡ Σύντ.)... δέν ἔχει ἀκόμα σκοπὸ νά ἐξαφανιστεῖ στή Γερμανία»). Ὁ «ἀντικειμενικός» ἐπιστήμονας ὀφείλει νά συγκεν-

μόδας καί τήν πραχτική τάση της νά σβήσει τήν ἴδια τήν ἔννοια τῆς «τάξης», νά παραμερίσει τήν ἴδια τήν ιδέα τῆς ταξικῆς πάλης. Ὁ ἐργάτης γῆς κερδίζει 50 καπίκια τή μέρα· ὁ ἀγρότης νοικοκύρης, πού μισθώνει μεροκαματιάρηδες, — 1 ρούβλι τή μέρα· ὁ ἐργοστασιακός ἐργάτης τῆς πρωτεύουσας — 2 ρούβλια τή μέρα· ὁ μικρός ἰδιοκτήτης ἑνός ἐπαρχιακοῦ ἐργαστηρίου — 1 ¹/₂ ρούβλι τή μέρα. Ὁ κάθε λίγο-πολύ συνειδητός ἐργάτης θά καταλάβει, χωρίς καί τόν ἐλάχιστο κόπο, σέ ποιές τάξεις ἀνήκουν οἱ ἐκπρόσωποι αὐτῶν τῶν διαφορετικῶν «στρωμάτων», ποιός εἶναι ὁ προσανατολισμός πού πρέπει νά διακρίνει τήν κοινωνική δράση αὐτῶν τῶν «στρωμάτων». Γιά ἕναν ἐκπρόσωπο ὅμως τῆς πανεπιστημιακῆς ἐπιστήμης ἢ γιά ἕνα σύγχρονο «κριτικό» τό πράγμα ἀποτελεῖ μιά τόσο βαθιά σοφία, πού δέν εἶναι καθόλου σέ θέση νά τή συλλάβει.

VIII

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ 1882 ΚΑΙ 1895.
ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ

Ἀφοῦ ἐξετάσαμε τά λεπτομερειακά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τό ἀγροτικό νοικοκυριό, — στοιχεῖα πού ἔχουν γιά μᾶς ἰδιαίτερη σπουδαιότητα, γιατί στά ζητήματα τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ βρίσκεται ἀκριβῶς τό κέντρο βάρους τοῦ σύγχρονου ἀγροτικοῦ ζητήματος — ἄς περάσουμε τώρα στά γενικά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς καί ἄς ἐλέγξουμε τά συμπεράσματα τῶν «κριτικῶν» πού συνδέονται μ' αὐτά τά στοιχεῖα. Παραθέτουμε σέ συντομία τά κύρια ἀποτελέσματα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1882 καί τοῦ 1895:

Ὅ μ ᾱ δ ε ς ν ο ι κ ο κ υ ρ ι ῶ ν	Ἀριθμός νοικοκυριῶν (σέ χιλ.)		Καλλιεργού- μενη ἔκταση (σέ χιλ. ha)		Σχετικοί ἀριθμοί				Ἀπόλυτη αὔξηση ἢ ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ	
					Νοικοκυριά		Ἔκταση			
	1882	1895	1882	1895	1882	1895	1882	1895	Νοικο- κυριά	Ἐκ- ταση
Ὡς 2 ha	3 062	3 236	1 826	1 808	58,0	58,2	5,7	5,6	+ 174	— 18
2— 5 »	981	1 016	3 190	3 286	18,6	18,3	10,0	10,1	+ 35	+ 96
5— 20 »	927	999	9 158	9 722	17,6	18,0	28,7	29,9	+ 72	+ 564
20—100 »	281	282	9 908	9 870	5,3	5,1	31,1	30,3	+ 1	— 38
100 καί πάνω ha	25	25	7 787	7 832	0,5	0,4	24,5	24,1	+ 0	+ 45
Σύνολο	5 276	5 558	31 869	32 518	100	100	100	100	+ 282	+ 649

τρώνει μέ ἐπιμέλεια μικρογεγονότα, νά κάνει παρατηρήσεις καί «ἀπό τή μιά πλευρά» καί «ἀπό τήν ἄλλη πλευρά», «νά περνάει (σάν τόν Βάγκνερ)⁹⁵

Τρία γεγονότα πρέπει ν' αναλύσουμε σχετικά μέ τήν εἰκόνα αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν, πού ἐρμηνεύεται διαφορετικά ἀπό τούς μαρξιστές καί τούς «κριτικούς»: τήν αὕξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πió μικρῶν νοικοκυριῶν, τήν αὕξηση τῶν λατιφουντίων, δηλ. τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν 1000 καί πάνω ἑκτάρια καί πού συγχωνεύτηκαν στό σύντομο πίνακά μας μ' ὅλα τά νοικοκυριά πού ἔχουν πάνω ἀπό 100 ἑκτάρια, καί, τέλος, τό γεγονός τῆς αὕξησης τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (5-20 ha), πού προκαλεῖ τίς περισσότερες συζητήσεις καί πού περισσότερο ἀπ' ὅλα χτυπάει στά μάτια.

Ἡ αὕξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πió μικρῶν νοικοκυριῶν δείχνει τήν τεράστια αὕξηση τῆς ἐξαθλίωσης καί τῆς προλεταριοποίησης, γιατί ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἰδιοκτητῶν μέ λιγότερα ἀπό 2 ἑκτάρια δέν μπορεῖ νά ζήσει μόνο μέ τή γεωργία καί ζεῖ μέ μεροκάματα, δηλ. μέ μισθωτή ἐργασία. Φυσικά, ὑπάρχουν ἐξαιρέσεις· μέ τίς εἰδικές καλλιέργειες, τήν ἀμπελουργία, τή λαχανοκομία καί καλλιέργεια ἐμπορεύσιμων βιομηχανικῶν φυτῶν, μέ τήν ἄσκηση τῆς γεωργίας γενικά στά περίχωρα μιᾶς πόλης κτλ. μπορεῖ νά σταθεῖ ἕνας αὐτοτελής (κάποτε μάλιστα καί ὄχι μικρός) γεωργός ἀκόμα καί μέ $1\frac{1}{2}$ ἑκτάριο. Στό σύνολο ὅμως τῶν 3 ἑκατομμυρίων νοικοκυριῶν αὐτές εἶναι τελείως ἀσήμαντες ἐξαιρέσεις. Τό ὅτι ἡ μάζα τῶν μικρῶν αὐτῶν «γεωργῶν» (πού ἀποτελοῦν περίπου τά $\frac{3}{5}$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων) εἶναι μισθωτοί ἐργάτες, αὐτό φαίνεται παραστατικά ἀπό τά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς στατιστικῆς πού ἀφοροῦν τίς κύριες ἀπασχολήσεις τῶν γεωργῶν τῶν διάφορων ομάδων. Δίνουμε συντομευμένα αὐτά τά στοιχεῖα:

Ὅ μ α δ ε ς γ ε ω ρ γ ῶ ν	Ἀγρότες νοικοκυρέοι σύμφωνα μέ τήν κύρια ἀπασχόλησή τους (σέ %)					Ἀπό τούς ἀνεξάρτητους ἀγρότες νοικο- κυρέους ἔχουν ἐπικουρική ἀπασχόληση (%)
	Ἀνεξάρτητη ἀπασχόληση		Ἐξαρτη- μένα ἐργασία	Ἄλλες ἀπασχο- λήσεις	Σ ύ ν ο λ ο	
	Γεωργία	Ἐμπόριο κτλ.				
Ὡς 2 ha	17,4	22,5	50,3	9,8	100	26,1
2- 5 »	72,2	16,3	8,6	2,9	100	25,5
5- 20 »	90,8	7,0	1,1	1,1	100	15,5
20-100 »	96,2	2,5	0,2	1,1	100	8,8
100 καί πάνω ha	93,9	1,5	0,4	4,2	100	23,5
Σύνολο	45,0	17,5	31,1	6,4	100	20,1

τοῦ Γκαϊτε) ἀπό βιβλίο σέ βιβλίο, ἀπό φύλλο σέ φύλλο», χωρίς νά τολμᾷ νά σχηματίσει συνεπεῖς γνῶμες καί νά ἀποκτήσει μιά γενική εἰκόνα τοῦ ὅλου προτσές, στό σύνολό του.

Ἀπό δὴ βλέπουμε ὅτι ἀπὸ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν γεωργῶν γεωργῶν μόνο τὰ 45%, δηλ. λιγότεροι ἀπὸ τοὺς μισοὺς, εἶναι ἀνεξάρτητοι γεωργοὶ καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς κύριας ἀπασχόλησής τους. Μὰ κι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀνεξάρτητους γεωγρούς τὸ ἓνα πέμ-
πτο (20,1%) ἔχει καὶ ἐπικουρικές ἐργασίες. Τὰ 17,5% τῶν γεω-
ργῶν εἶναι ὡς πρὸς τὴν κύρια ἀπασχόλησή τους ἔμποροι, βιοτέ-
χνες, λαχανοκηπουροὶ κτλ. («ἀνεξάρτητοι», δηλ. κατέχουν θέ-
ση ἀφεντικοῦ καὶ ὄχι ἐργάτη στὸ ἀντίστοιχο ἐπάγγελμα). Σχε-
δὸν τὸ ἓνα τρίτο (31,1%) εἶναι μισθωτοὶ ἐργάτες («ὄχι ἀνεξάρτη-
τοι», πού ἀσχολοῦνται μέ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς γεωργίας καὶ
τῆς βιομηχανίας). Τὰ 6,4% τῶν γεωργῶν εἶναι κυρίως ὑπάλλη-
λοι (στρατιωτικοί, δημόσιοι ὑπάλληλοι κλπ.), ἀσχολοῦνται μέ
ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα κτλ. Ὅσο γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν γεωργῶν
πού ἔχουν ὡς 2 ha, οἱ μισοὶ εἶναι μισθωτοὶ ἐργάτες· ἀνάμεσα
σ' αὐτὰ τὰ 3,2 ἑκατομμύρια «νοικοκυρέους» «ἀνεξάρτητοι» γε-
ωργοὶ εἶναι μιά μικρὴ μειοψηφία, μόλις τὰ 17,4% ἀπὸ τὸ συνο-
λικὸ ἀριθμὸ. Μὰ κι ἀπ' αὐτὰ τὰ 17% τὸ ἓνα τέταρτο (26,1%)
ἔχουν ἐπικουρικές ἀπασχολήσεις, δηλ. εἶναι ἐπίσης μισθωτοὶ
ἐργάτες ὄχι στὸ κύριο ἐπάγγελμά τους (ὅπως τὰ παραπάνω 50,3%),
ἀλλὰ στὸ ἐπικουρικό τους ἐπάγγελμα. Ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸν ἀρι-
θμὸ τῶν γεωργῶν πού ἔχουν ἀπὸ 2–5 ha μονάχα λίγο περισσό-
τεροι ἀπὸ τοὺς μισοὺς (546 χιλ. ἀπὸ τίς 1016 χιλ.) εἶναι ἀνεξάρ-
τητοι γεωργοὶ χωρὶς καμιά ἐπικουρική ἀπασχόληση.

Ἀπὸ δὴ φαίνεται πόσο καταπληχτικὰ λαθεμένα παριστάνει τὸ
ζήτημα ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ὅταν ἰσχυρίζεται (καὶ μάλιστα,
ὅπως δείξαμε, ἐσφαλμένα), ὅτι αὐξάνει ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν
προσώπων πού ἀσχολοῦνται πραγματικά μέ τὴ γεωργία, κι αὐτό
τὸ ἐξηγεῖ «μέ τὴν αὔξηση τῶν ἀνεξάρτητων νοικοκυριῶν, — καὶ
ὅπως ξέρουμε ἤδη, προπαντός τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικο-
κυριῶν σέ βάρος τῶν μεγάλων» (II, 133). Ἄν στὸ συνολικὸ ἀρι-
θμὸ τῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε περισσότερο ἀπ' ὅλα τὸ ποσοστὸ
τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (ἀπὸ 17,6% σέ 18%, δηλ.
+0,4%), αὐτό ἀκόμα δέ σημαίνει καθόλου ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ ἀγρο-
τικοῦ πληθυσμοῦ ὀφείλεται κατὰ πρῶτο λόγο στήν αὔξηση τῶν
μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν. Γιὰ ν' ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώ-
τημα, ποιές κατηγορίες συνέβαλαν περισσότερο στήν αὔξηση
τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων, διαθέτουμε στοιχεῖα
συγκεκριμένα, πού δέν ἐπιδέχονται ἄλλη ἐρμηνεία: ὁ συνολικὸς
ἀριθμὸς τῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε κατὰ 282 χιλιάδες, καὶ σ'
αὐτό τὸ σύνολο ὁ ἀριθμὸς τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ὡς 2
ha αὐξήθηκε κατὰ 174 χιλιάδες. Ἐπομένως, ἡ αὔξηση τοῦ ἀγρο-

τικοῦ πληθυσμοῦ (ἂν ὑπάρχει καί στό βαθμό πού ὑπάρχει) ὀφείλεται ἴσα-ἴσα στήν αὔξηση τῶν μή ἀνεξάρτητων νοικοκυριῶν (γιατί τά νοικοκυριά μέ γῆ ὥς 2 ha στό μεγαλύτερό τους μέρος δέν εἶναι ἀνεξάρτητα). Ἡ αὔξηση περισσότερο ἀπ' ὅλα ἀφορᾷ τά πολύ μικρά νοικοκυριά, πού ἡ αὔξησή τους σημαίνει μέγανωμα τῆς προλεταριοποίησης. Ἀκόμα καί τήν αὔξηση (κατά 35 χιλιάδες) τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ἀπό 2–5 ha δέν ἔχουμε τό δικαίωμα νά τήν ἀποδόσουμε ἀποκλειστικά σέ μία αὔξηση τῶν ἀνεξάρτητων νοικοκυριῶν, γιατί κι ἀπ' αὐτούς τούς νοικοκυρέους μονάχα οἱ 546 χιλιάδες ἀπό τούς 1016 χιλιάδες εἶναι ἀνεξάρτητοι γεωργοί χωρίς ἐπικουρικά μεροκάματα.

Περνώντας στό ζήτημα τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν, πρέπει πρῖν ἀπ' ὅλα νά σημειώσουμε τό παρακάτω χαρακτηριστικό (καί πολύ σπουδαῖο γιά τήν ἀντίκρουση κάθε ἀπολογητικῆς) γεγονός: ὁ συνδυασμός τῆς γεωργίας μέ ἄλλες ἀπασχολήσεις ἔχει διαφορετική καί ἀντίθετη σημασία στίς διάφορες ὁμάδες γεωργῶν. Γιά τούς μικρούς σημαίνει προλεταριοποίηση, ἐλάττωση τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ γεωργοῦ, γιατί ἐδῶ συνδυάζονται μέ τή γεωργία ἀπασχολήσεις, ὅπως ἡ μισθωτή ἐργασία, τά μικροεπαγγέλματα, τό μικρεμπόριο κτλ. Γιά τούς μεγάλους σημαίνει εἴτε δυνάμωμα τῆς πολιτικῆς σημασίας τῆς μεγάλης γαιοκτησίας μέσω τῆς κρατικῆς, στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας κτλ., εἴτε συνδυασμό τῆς γεωργίας μέ τή δασική οἰκονομία καί τή βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτικῶν προϊόντων. Τό τελευταῖο αὐτό φαινόμενο ἀποτελεῖ, ὅπως εἶναι γνωστό, ἓνα ἀπό τά πιό χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς προόδου τῆς γεωργίας. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού βλέπουμε τό ποσοστό τῶν γεωργῶν πού θεωροῦν κύρια ἀπασχόλησή τους τό «ἀνεξάρτητο» ἀγροτικό νοικοκυριό (δηλ. ἀσκοῦν αὐτό τό νοικοκυριό σάν νοικοκυρεῖς καί ὄχι σάν ἐργάτες), νά ἀνεβαίνει γοργά μαζί μέ τήν αὔξηση τῆς ἑκτασης τοῦ νοικοκυριοῦ (17 — 72 — 90 — 96%), ἐνῶ πέφτει στά 93% στήν ὁμάδα τῶν νοικοκυριῶν μέ 100 καί πλέον ἑκτάρια: ἀπό τήν ὁμάδα αὕτη τά 4,2% τῶν νοικοκυρέων θεωροῦν κύρια ἀπασχόλησή τους τήν κρατική ὑπηρεσία (κατηγορία «ἄλλων ἀπασχολήσεων») καί τά 0,4% τῶν νοικοκυρέων θεωροῦν κύρια ἀπασχόλησή τους τήν «ἐξαρτημένη» ἐργασία (δέν πρόκειται ἐδῶ γιά μισθωτούς ἐργάτες, ἀλλά γιά διευθυντές, ἐπιθεωρητές κλπ.· πρβλ. «Stat. d. D. R.», 112, B., S. 49*). Γιά τόν ἴδιο λόγο βλέπουμε ὅτι τό ποσοστό τῶν ἀνεξάρτητων ἀγροτῶν πού ἔχουν καί ἐξωτερικές ἀπασχολήσεις μειώνεται μέ ταχύ ρυθμό, ὅσο αὐξάνει ἡ ἑκταση τοῦ νοικοκυριοῦ (26 — 25 — 15 — 9%), ἐνῶ ἀντί-

θετα αύξάνει γρήγορα για τούς νοικοκυρέους πού έχουν 100 καί πάνω ha (23%).

Όσο για τόν αριθμό τών μεγάλων νοικοκυριών (100 καί > * ha) καί τήν έκτασή τους, τά παραπάνω στοιχεΐα δείχνουν ότι τό ποσοστό τους ελάττώνεται τόσο σέ σχέση μέ τό συνολικό αριθμό τών νοικοκυριών όσο καί σέ σχέση μέ τή συνολική έκταση. Καί προβάλλει τό ερώτημα, μπορούμε άπ' αυτό τό γεγονός νά βγάλουμε τό συμπέρασμα, ότι τό μεγάλο νοικοκυριό εκτοπίζεται άπό τό μικρό καί τό μεσαίο άγροτικό νοικοκυριό, όπως σπεύδει νά κάνει ό κ. Μπουλγκάκοφ; Κατά τή γνώμη μας, όχι, καί ό κ. Μπουλγκάκοφ μέ τίς γεμάτες όργή επιθέσεις του ενάντια στόν Κάουτσκι στό σημείο αυτό άπόδειξε άπλούστατα τήν άνικανότητά του νά αντικρούσει τή γνώμη του Κάουτσκι πάνω στήν ούσία του ζητήματος. Πρώτο, ή ελάττωση του ποσοστού τών μεγάλων νοικοκυριών είναι πολύ μικρή (όσον άφορά τόν αριθμό τών νοικοκυριών άπό 0,47% σέ 0,45%, δηλ. κατά δύο εκατοστά τοΐς εκατό καί όσον άφορά τήν έκταση άπό 24,43% στά 24,088%, δηλ. κατά 35 εκατοστά τοΐς εκατό). Ότι μέ τήν έντατικοποίηση τής εκμετάλλευσης του νοικοκυριού ύπάρχει κάποτε *ανάγκη* νά ελάττώνεται ως ένα βαθμό ή έκταση, ότι οί μεγάλοι γαιοχτήτες παραχωρούν μέ νοΐκι, κατά μικρά κομμάτια, χωράφια πού βρίσκονται μακριά άπό τό κέντρο του άγροχτήματος, για νά εξασφαλίσουν εργάτες — αυτά είναι πασίγνωστα φαινόμενα. Δείξαμε πιό πάνω, πώς ό συντάχτης τής λεπτομερειακής περιγραφής τών μεγάλων καί τών μικρών νοικοκυριών στά άνατολικά τής Πρωσίας άναγνωρίζει άνοιχτά ότι ό ρόλος τής μικρής γαιοκτησίας είναι νά εξυπηρετεί τά συμφέροντα τής μεγάλης γαιοκτησίας καί συνιστά επίμονα νά δημιουργηθοΐν εργάτες μέ μόνιμο τόπο διαμονής. Δεύτερο, δέν μπορεί νά γίνει λόγος για εκτόπιση τών μεγάλων νοικοκυριών άπό τά μικρά καί για τόν πρόσθετο λόγο ότι μόνο τά στοιχεΐα για τήν έκταση του νοικοκυριού δέν είναι άκόμα άρκετά για νά κρίνει κανείς για τό μέγεθος τής παραγωγής. Ότι στόν τομέα αυτόν τά μεγάλα νοικοκυριά έκαναν ένα πολύ μεγάλο βήμα προς τά εμπρός, αυτό τό αποδείχνουν κατά τρόπο άναμφισβήτητο τά στοιχεΐα για τή χρησιμοποίηση μηχανών (βλ. πιό πάνω) καί για τή βιομηχανική επεξεργασία τών άγροτικών προϊόντων (τά στοιχεΐα αυτά θά τά αναλύσουμε ξεχωριστά παρακάτω, επειδή ό κ. Μπουλγκάκοφ έρμηνεύει πάρα πολύ λαθεμένα τά αντίστοιχα στοιχεΐα τής γερ-

* — πάνω. *Η Σύντ.*

μανικῆς στατιστικῆς). Τρίτο, στήν ομάδα τῶν νοικοκυριῶν μέ 100 καί πάνω ha διακρίνονται ἰδιαίτερα τά *λατιφούντια*, νοικοκυριά μέ 1000 καί $>$ ha, πού ὁ ἀριθμός τους αὐξήθηκε σέ μεγαλύτερη ἀκόμα ἀναλογία ἀπ' ὅ,τι ὁ ἀριθμός τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν, καί συγκεκριμένα ἀπό 515 σέ 572, δηλ. κατά 11%, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε ἀπό 926 χιλ. σέ 998 χιλ., δηλ. κατά 7,8%. Ἡ ἔκταση τῶν λατιφουντίων αὐξήθηκε ἀπό 708 χιλ. ha σέ 802 χιλ., δηλ. κατά 94 χιλ. ha: Τό 1882 ἦταν 2,22% τῆς συνολικῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης καί τό 1895 ἦταν κίόλας 2,46. Τίς ἀστήριχτες στό σημεῖο αὐτό ἀντιρήσεις του στίς γνῶμες τοῦ Κάουτσκι, πού περιέχονται στό ἄρθρο του τό δημοσιευμένο στό περιοδικό «Νατσάλο», ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τίς συμπληρώνει τώρα στό βιβλίο του μέ τήν παρακάτω ἀκόμα πιά ἀστήριχτη γενίκευση: «Σημάδι — γράφει — πού μαρτυρεῖ τήν πτώση τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν εἶναι... τό μέγάλωμα τῶν λατιφουντίων, ἂν καί ἡ πρόοδος τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἡ αὐξηση τῆς ἐντατικοποίησής της θά ἔπρεπε νά συνοδεύεται ἀπό κομμάτιασμα» (II, 126) — καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ χωρίς δισταγμό μιλάει πιά ἄμεσα γιά «ἐκφυλισμό σέ λατιφούντια» (!) τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ (II, 190, 363). Δέστε, τί ἐξαίρετη λογική ὑπάρχει στούς συλλογισμούς τοῦ «ἐπιστήμονά» μας: *μιά καί ἡ ἐλάττωση τῆς ἔκτασης τοῦ νοικοκυριοῦ σημαίνει κάποτε, σέ συνθῆκες ἐντατικοποίησης, αὐξηση τῆς παραγωγῆς, γιά τό λόγο αὐτό ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ καί τῆς ἔκτασης τῶν λατιφουντίων πρέπει γενικά νά σημαίνει πτώση!* Ἄν ὅμως τόσο ἄσχημα πάει ἡ λογική, γιατί νά μή συμβουλευθοῦμε τή στατιστική; Στήν ἴδια τήν πηγή πού χρησιμοποιοῖ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔχουμε πολλά στοιχεῖα γιά τήν οἰκονομία αὐτῶν τῶν λατιφουντίων. Ἄς παραθέσουμε ὀρισμένα ἀπ' αὐτά τά στοιχεῖα: τά 572 ἀπό τά πιά μεγάλα νοικοκυριά εἶχαν τό 1895 ἔκταση 1 159 674 ἐκτάρια, ἀπό τά ὅποια 802 χιλ. ἦταν γεωργικές ἐκτάσεις, 298 χιλ. δάση (ἓνα μέρος ἀπ' αὐτούς τούς ἰδιοχτῆτες λατιφουντίων εἶναι κυρίως δασικοί ἐπιχειρηματίες καί ὄχι γεωργοεπιχειρηματίες). Ἀπ' αὐτούς τά 97,9% συντηροῦν γενικά ζῶα· τά 97,7% συντηροῦν ζῶα ἐργασίας· 555 νοικοκυρεοί χρησιμοποιοῦν μηχανές, καί σέ κάθε νοικοκυριό ἀναλογεῖ, ὅπως εἶδαμε, ὁ μέγιστος ἀριθμός τῶν περιπτώσεων χρησιμοποίησης διάφορων μηχανῶν· τό ἀτμοκίνητο ἀλέτρι χρησιμοποιοῦνταν ἀπό 81 νοικοκυριά, δηλ. ἀπό τά 14% ὅλων τῶν λατιφουντίων. Ζῶα ἔχουν: κερασφόρα 148 678 κεφάλια, ἄλογα 55 591, πρόβατα 703 813, γουρούνια 53 543. Ἀπό τά νοικοκυριά αὐτά τά 16 ἔχουν

καί ἐργοστάσια ζάχαρης, τὰ 228 ἔχουν ἐργοστάσια παραγωγῆς οἴνοπνεύματος, τὰ 6 ἔχουν ἐργοστάσια μύρας, τὰ 16 ἔχουν ἐργοστάσια παρασκευῆς ἀμύλου καί τὰ 64 ἔχουν μύλους. Ὅσο γιά τήν ἐντατικοποίηση, μπορεῖ νά κρίνει κανεῖς ἀπό τό γεγονός ὅτι 211 καλλιεργοῦν τεῦτλα (σέ μιά ἑκταση ἀπό 26 χιλ. ha) καί 302 πατάτες γιά βιομηχανική ἐπεξεργασία. 21 πουλᾶνε γάλα στίς πόλεις (ἀπό 1822 ἀγελάδες, δηλ. 87 ἀγελάδες κατά νοικοκυριό) καί 204 συμμετέχουν σέ γαλακτοκομικούς συνεταιρισμούς (μέ 18 273 ἀγελάδες, δηλ. ἀπό 89 κατά νοικοκυριό). Ὡραῖος «ἐκφυλισμός σέ λατιφούντια», δέν εἶναι ἔτσι;

Ἄς περάσουμε στό ζήτημα τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (5–20 ha). Τό ποσοστό τους στό συνολικό ἀριθμό τῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε ἀπό 17,6% σέ 18,0% (+ 0,4%), καί ὡς πρὸς τή συνολική ἑκταση αὐξήθηκε ἀπό 28,7% σέ 29,9% (+ 1,2%). Κι αὐτά τὰ στοιχεῖα, ὅπως εἶναι πολύ φυσικό, τὰ θεωροῦν οἱ κάθε λογῆς «ἐξοντωτές τοῦ μαρξισμού» σάν κύριο αἶτιό τους. Ὁ κ. Μπουλγάκοφ συμπεραίνει ἀπ' αὐτό καί ὅτι «τό μικρό νοικοκυριό ἐκτοπίζει τό μεγάλο», καί ὅτι ὑπάρχει «τάση ἀποκεντροποίησης» κτλ. κτλ. Δείξαμε πῶς πάνω ὅτι ἀκριβῶς σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τήν «ἀγροτιά» τὰ χοντρικά στοιχεῖα εἶναι πολύ ἀκατάλληλα, γιατί μποροῦν πολύ εὐκόλα νά δημιουργήσουν πλάνες: ἴσα-ἴσα σ' αὐτό τόν τομέα τὰ «προτσές» τοῦ σχηματισμοῦ μικρῶν ἐπιχειρηματικῶν νοικοκυριῶν καί οἱ «πρόοδοι» τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ χωριοῦ εἶναι περισσότερο ἀπό κάθε τι ἄλλο ἱκανά νά καλύψουν τήν προλεταριοποίηση καί τήν ἐξαθλίωση τῆς πλειοψηφίας. Καί ἂν γενικά σ' ὅ,τι ἀφορᾷ ὁλόκληρη τήν ἀγροτική οἰκονομία τῆς Γερμανίας, παρατηροῦμε, ἀπό τό ἓνα μέρος, ἀναμφισβήτητη ἀνάπτυξη τοῦ μεγάλου κεφαλαιοκρατικοῦ νοικοκυριοῦ (ἀνάπτυξη τῶν λατιφουντίων, χρησιμοποίηση σέ ὅλο καί μεγαλύτερη κλίμακα μηχανῶν καί ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων), καί ἀπό τό ἄλλο, μιά ἀκόμα πῶς ἀναμφισβήτητη ἑνταση τῆς προλεταριοποίησης καί τῆς ἐξαθλίωσης (φυγή στίς πόλεις, ἀκόμα μεγαλύτερος κατατεμαχισμός τῆς γῆς, αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολύ μικρῶν νοικοκυριῶν, αὐξηση τῆς ἐπικουρικῆς μισθωτῆς ἐργασίας, χειροτέρευση τῆς διατροφῆς τῶν μικρῶν ἀγροτῶν κτλ.), — θά ἦταν ἀπλούστατα ἀπίστευτο καί ἀδύνατο νά μή συμβαίνουν τὰ ἴδια προτσές καί μέσα στούς κόλπους τῆς «ἀγροτιάς». Καί τὰ λεπτομερειακά, ὅμως, στοιχεῖα δείχνουν τελείως συγκεκριμένα ὅτι ὑπάρχουν αὐτά τὰ προτσές, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι τή σκέψη πῶς στή δοσμένη περίπτωση μόνη ἡ στατιστική τῶν ἐκτάσεων δέν

είναι καθόλου αρκετή. Γι' αυτό είχε πέρα για πέρα δίκιο ο Κάουτσκι, όταν μέ βάση τή γενική εικόνα τής κεφαλαιοκρατικής ανάπτυξης τής γερμανικής αγροτικής οίκονομίας κατέληξε στή σκέψη πώς είναι άβάσιμο νά συμπεράνουμε από τά στοιχεΐα αὐτά ὅτι ἡ μικρή παραγωγή νίκησε τή μεγάλη.

Ὑπάρχουν ὥστόσο καί συγκεκριμένα, στοιχεΐα καί μάλιστα πάρα πολλά, πού ἀποδείχνουν ὅτι ἡ αὐξηση τῶν «μεσαίων αγροτικῶν νοικοκυριῶν» σημαίνει αὐξηση τῆς ἀνέχειας καί ὄχι τῆς ἐπάρκειας καί τῆς εὐημερίας. Εἶναι ἀκριβῶς τά στοιχεΐα γιά τά ζῶα ἐργασίας, πού τά χρησιμοποίησε τόσο ἀποτυχημένα ὁ κ. Μπουλγκάκοφ καί στό «Νατσάλο», καί στό βιβλίο του. «Ἄν χρειαζόταν ἀκόμα μιά ἀπόδειξη γι' αὐτό — ἔγραφε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ σχετικά μέ τόν ἰσχυρισμό του γιά τήν πρόοδο τοῦ μεσαίου καί τήν κατάπτωση τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ — θά μπορούσε κανεῖς στό κριτήριό τῆς ποσότητας τῆς ἐργατικῆς δύναμης νά προσθέσει καί τό κριτήριό τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων ἐργασίας πού ὑπάρχουν. Νά ἕνας παραστατικός πίνακας»*:

	Ἀριθμός ἐπιχειρήσεων πού εἶχαν ζῶα γιά τίς γεωργικές δουλειές		Διαφορά
	1882	1895	
0— 2 ha	325 005	306 340	—18 665
2— 5 »	733 967	725 584	— 8 383
5— 20 »	894 696	925 103	+ 30 407
20—100 »	279 284	275 220	— 4 064
100 καί πάνω ha	24 845	24 485	— 360
Σύνολο	2 257 797	2 256 732	— 1 065

«Ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας ἐλαττώθηκε τό ἴδιο καί στό μεγάλο καί στό μικρό νοικοκυριό καί αὐξήθηκε μόνο στό μεσαῖο» (περιοδικό «Νατσάλο», τεῦχος 1, σελ. 20).

Θά μπορούσαμε ἴσως νά συγχωρέσουμε τόν κ. Μπουλγκάκοφ, ἂν σέ πρόχειρο ἄρθρο περιοδικοῦ εἶχε ἀφήσει νά τοῦ ξεφύγει ἕνα λάθος, πού τόν ὑποκίνησε νά βγάλει ἀπό τά στοιχεΐα γιά τά ζῶα ἐργασίας ἀκριβῶς ἀντίθετα συμπεράσματα ἀπό κεῖνα πού λένε τά στοιχεΐα αὐτά, ἀλλά ὁ «αὐστηρὸς ἐπιστήμονάς» μας ἐπαναλαμβάνει καί στή «μελέτη» του τό ἴδιο λάθος (τόμ. II, σελ. 127, ὅπου, ἐκτός ἀπ' αὐτό, οἱ ἀριθμοί + 30 407 καί — 360 ἀναφέρονται στόν ἀριθμό τῶν ζώων, ἐνῶ στήν πραγματικότητα ἀναφέρονται στόν ἀριθμό τῶν νοικοκυριῶν, πού χρησιμοποιοῦ-

* Ἀναδημοσιεύουμε ὁλόκληρο τόν πίνακα πού παραθέτει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, προσθέτοντας μόνο τά ἀθροίσματα τῶν ἀριθμῶν πού τά παρέλειψε.

σαν ζῶα ἐργασίας· αὐτό ὅμως εἶναι, βέβαια, μικρολεπτομέρεια).

Ρωτᾶμε τόν «αὐστηρό ἐπιστήμονά» μας πού μιλάει τόσο θαρρετά γιά «ὀπισθοδρόμηση τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ» (II, 127): τί σημασία ἔχει ἡ αὕξηση κατά 30 χιλιάδες τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας, ὅταν ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε κατά 72 χιλιάδες (II, 124); Ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά δέ βγαίνει μήπως καθαρά ὅτι ἐλαττώθηκε τό ποσοστό τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας; Ἄν ὅμως ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, δέ θά ἔπρεπε ἄραγε νά ρίξει μιά ματιά γιά νά δεῖ ποιό εἶναι τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν τῶν διάφορων ομάδων, πού εἶχαν ζῶα ἐργασίας τό 1882 καί τό 1895, — πολύ περισσότερο πού τά στοιχεῖα αὐτά βρίσκονται στήν ἴδια σελίδα καί στόν ἴδιο πίνακα, ἀπ' ὅπου ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πῆρε τούς ἀπόλυτους ἀριθμούς («Stat. d. D. R.», 112 B., S. 31*).

Νά τά στοιχεῖα αὐτά:

	Ποσοστό νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας		Διαφορά
	1882	1895	
0— 2 ha	10,61	9,46	—1,15
2— 5 »	74,79	71,39	—3,40
5— 20	96,56	92,62	—3,94
20—100 »	99,21	97,68	—1,53
100 καί πάνω ha	99,42	97,70	—1,72
Σύνολο.....	42,79	40,60	—2,19

Ἄρα, τά νοικοκυριά μέ ζῶα ἐργασίας γενικά παρουσιάζουν ἐλάττωση κατά ποσοστό δύο τοῖς ἑκατό καί πάνω, καί ἡ ἐλάττωση αὐτή στά μικρά καί στά μεσαῖα ἀγροτικά νοικοκυριά ξεπερνάει τό μέσο ὄρο, ἐνῶ στά μεγάλα νοικοκυριά εἶναι κάτω ἀπό τό μέσο ὄρο ἐλάττωσης *. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε πώς «ἴσα-ἴσα στά μεγάλα νοικοκυριά ἀντί τῆς δύναμης τῶν ζώων χρησιμοποιεῖται συχνά ἡ μηχανική δύναμη εἴτε μέ τή

* Μικρότερη εἶναι ἡ ἐλάττωση πού παρατηρεῖται στά πῖο μικρά νοικοκυριά, ἀπό τά ὁποῖα ἕνα σχετικά ἀσήμαντο ποσοστό συντηρεῖ ζῶα ἐργασίας: θά δοῦμε παρακάτω ὅτι ἀκριβῶς στά νοικοκυριά αὐτά (καί μόνο σ' αὐτά) καλύτερεψε καί ἡ σύνθεση τῶν ζώων ἐργασίας, δηλ. ἄρχισαν νά συντηροῦν σχετικά περισσότερα ἄλογα καί βόδια καί σχετικά λιγότερες ἀγελάδες. Αὐτό δείχνει ὀλοφάνερα, ὅπως πολύ σωστά παρατήρησαν καί οἱ συντάχτες τῆς γερμανικῆς ἐρευνας (S. 32*), ὅτι οἱ νοικοκυρεῖοι τῶν πῖο μικρῶν κομματιῶν γῆς συντηροῦν ζῶα ἐργασίας ὄχι μόνο γιά τή γεωργία, μά καί γιά «ἐξωτερικές δουλειές μέ μίσθωση». Γιά τό λόγο αὐτό δέ θάταν γενικά σωστό, σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν ζώων ἐργασίας, νά ὑπολογίζονται καί τά πολύ μικρά νοικοκυριά πού βρίσκονται κάτω ἀπό ἐντελῶς ἰδιαίτερες συνθῆκες.

μορφή κάθε είδους μηχανῶν εἴτε μέ τή μορφή ἀτμοκίνητων μηχανῶν εἰδικά (ἀτμοκίνητα ἀλέτρια κτλ.)» («Stat. d. D. R.», 112 B., S. 32*). Γι' αὐτό, ἄν ἀνάμεσα στά μεγάλα νοικοκυριά (100 καί πάνω ha) ἐλαττώθηκε κατά 360 ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν μέ ζῶα ἐργασίας, ἐνῶ ταυτόχρονα αὐξήθηκε κατά 615 (710 τό 1882 καί 1325 τό 1895) ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν πού χρησιμοποιοῦσαν ἀτμοκίνητα ἀλέτρια, εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι στό σύνολό τους τά μεγάλα νοικοκυριά ὄχι μόνο δέν ἔχασαν, μά καί κέρδισαν. Ἐπομένως, βγάζουμε τό συμπέρασμα ὅτι ἡ μοναδική ὁμάδα τῶν γεωργῶν τῆς Γερμανίας, πού βελτίωσε ἀναμφισβήτητα τίς συνθῆκες ἄσκησης τοῦ νοικοκυριοῦ (ὅσον ἀφορᾷ τή χρησιμοποίηση ζώων γιά τίς γεωργικές δουλειές ἢ τήν ἀντικατάσταση τῶν ζώων μέ τή δύναμη τοῦ ἀτμοῦ), εἶναι οἱ μεγάλοι νοικοκυρέοι μέ 100 καί $>$ ha. Σέ ὅλες τίς ὑπόλοιπες ὁμάδες χειροτέρεψαν οἱ συνθῆκες ἄσκησης τοῦ νοικοκυριοῦ, καί περισσότερο ἀπ' ὅλα χειροτέρεψαν ἴσα-ἴσα στήν ὁμάδα τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν, πού παρουσιάζει τή μεγαλύτερη ἐλάττωση ὡς πρός τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά μεγάλα (100 καί $>$ ha) καί στά μεσαῖα (5–20 ha) νοικοκυριά ὡς πρός τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας ἦταν πρίν μικρότερη ἀπό 3 τοῖς ἑκατό (99,42 — 96,56), ἐνῶ τώρα ἔφτασε πάνω ἀπό πέντε τοῖς ἑκατό (97,70 — 92,62).

Τό συμπέρασμα αὐτό ἐνισχύεται σημαντικά καί ἀπό τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τή σύνθεση τῶν ζώων ἐργασίας. Ὅσο μικρότερο εἶναι τό νοικοκυριό τόσο χειρότερη εἶναι ἡ σύνθεση τῶν ζώων ἐργασίας: τόσο λιγότερα εἶναι σχετικά τά βόδια καί τά ἄλογα πού χρησιμοποιοῦνται γιά τίς γεωργικές δουλειές, τόσο συχνότερα χρησιμοποιοῦνται ἀγελάδες πού εἶναι πολύ πίο ἀδύνατες. Δίνουμε πίο κάτω τά ἀντίστοιχα στοιχεῖα γιά τά χρόνια 1882 καί 1895:

Σέ 100 νοικοκυριά, πού διατηροῦσαν ζῶα γιά γεωργικές δουλειές, χρησιμοποιοῦνταν:

	Μόνο ἀγελάδες			Ἀγελάδες καθώς καί ἄλογα ἢ βόδια		
	1882	1895		1882	1895	
0– 2 ha	83,74	82,10	— 1,64	85,21	83,95	— 1,26
2– 5 »	68,29	69,42	+ 1,13	72,95	74,93	+ 1,98
5– 20 »	18,49	20,30	+ 1,81	29,71	34,75	+ 5,04
20–100 »	0,25	0,28	+ 0,03	3,42	6,02	+ 2,60
100 καί πάνω ha	0,00	0,03	+ 0,03	0,25	1,40	+ 1,15
Σύνολο	41,61	41,82	+ 0,21	48,18	50,48	+ 2,30

Βλέπουμε γενική χειροτέρευση τῆς σύνθεσης τῶν ζώων ἐργασίας (τά πολύ μικρά νοικοκυριά γιά τό λόγο πού ἀναφέραμε δέν μπαίνουν στό λογαριασμό) καί τή *μεγαλύτερη χειροτέρευση* τή βλέπουμε ἴσα-ἴσα στήν *ὁμάδα τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν*. Στήν ὁμάδα αὕτη ἀπό τά νοικοκυριά πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας *περισσότερο ἀπ' ὅλα αὐξήθηκε* τό ποσοστό ἐκείνων τῶν νοικοκυριῶν πού εἶναι ὑποχρεωμένα νά χρησιμοποιοῦν γιά τίς γεωργικές δουλειές καί ἀγελάδες, καθὼς καί ἐκείνων πού μποροῦν νά χρησιμοποιοῦν γιά τίς γεωργικές δουλειές *μόνο ἀγελάδες*. Σήμερα πάνω ἀπό τό ἓνα τρίτο τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν μέ ζῶα ἐργασίας εἶναι ὑποχρεωμένα νά χρησιμοποιοῦν ἀγελάδες γιά τίς γεωργικές δουλειές (πράγμα πού, φυσικά, ἔχει συνέπεια νά χειροτερεύει τό ὄργωμα, καί, συνεπῶς, νά πέφτει ἡ σοδειά καί νά ἐλαττώνεται ἡ παραγωγή ἀγελαδινόυ γάλατος), — καί ἤδη πάνω ἀπό τό ἓνα πέμπτο *μπορεῖ* νά χρησιμοποιεῖ γιά τίς δουλειές τοῦ κάμπου *μόνο ἀγελάδες*.

Ἄν πάρουμε τόν ἀριθμό τῶν ζώων πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τίς γεωργικές δουλειές, βλέπουμε ὅτι σ' ὅλες τίς ὁμάδες (ἐκτός ἀπό τά πολύ μικρά νοικοκυριά) αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ἀγελάδων. Ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν ἀλόγων καί τῶν βοδιῶν ἄλλαξε ὡς ἑξῆς:

*Ἀριθμός (σέ χιλιάδες) τῶν ἀλόγων καί τῶν βοδιῶν
πού χρησιμοποιοῦνταν γιά τίς γεωργικές δουλειές*

	1882	1895	Διαφορά
0- 2 ha	62,9	69,4	+ 6,5
2- 5 »	308,3	302,3	— 6,0
5- 20 »	1 437,4	1 430,5	— 6,9
20-100 »	1 168,5	1 155,4	—13,1
100 καί πάνω ha	650,5	695,2	+44,7
<i>Σύνολο.....</i>	<i>3 627,6</i>	<i>3 652,8</i>	<i>+25,2</i>

Ἄν ἐξαιρέσουμε τά πολύ μικρά νοικοκυριά, αὕξηση τῶν καθ'αυτό ζώων ἐργασίας παρατηρεῖται *μόνο* στούς μεγάλους νοικοκυρέους.

Συνεπῶς, τό γενικό συμπέρασμα πού βγαίνει γιά τήν ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν ἀσκήσεως τοῦ νοικοκυριοῦ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τή χρησιμοποίηση ζωικῆς καί μηχανικῆς δύναμης γιά τίς γεωργικές δουλειές εἶναι: *βελτίωση* παρατηρεῖται *μόνο* στούς μεγάλους νοικοκυρέους, χειροτέρευση στούς ὑπόλοιπους καί ἡ *μεγαλύτερη χειροτέρευση* παρατηρεῖται *στά μεσαῖα ἀγροτικά νοικοκυριά*.

Τά στοιχεῖα τοῦ 1895 μᾶς ἐπιτρέπουν ἐπιπλέον νά χωρίσουμε ὅλη τήν ὁμάδα τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν σέ δύο

υποομάδες: μία μέ 5–10 ha και μία μέ 10–20 ha. Όπως θά περιμενε κανείς, στην πρώτη υποομάδα (πού είναι πολύ πίο πολυάριθμη ως προς τόν αριθμό τών νοικοκυριών) είναι ασύγκριτα χειρότερες οί συνθήκες άσκησης τοῦ νοικοκυριοῦ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τή χρησιμοποίηση ζώων ἐργασίας. Ἀπό 606 χιλ. κατόχους 5–10 ha ζῶα ἐργασίας ἔχουν τά 90,5% (ἀπό 393 χιλ. μέ 10–20 ha — τά 95,8 %), καί ἀπ' αὐτούς τούς τελευταίους τά 46,3 % χρησιμοποιοῦν ἀγελάδες γιά τίς γεωργικές δουλειές (17,9% στην ὁμάδα μέ 10–20 ha)· μόνο ἀγελάδες χρησιμοποιοῦν τά 41,3 % (4,2 % στην ὁμάδα μέ 10–20 ha). Νά λοιπόν πώς ἀποδείχνεται ὅτι ἴσα αὕτη ἡ ὁμάδα μέ 5–10 ha, πού βρίσκεται σέ πολύ ἄσχημη θέση ως προς τή χρησιμοποίηση ζώων ἐργασίας, ἀπό τό 1882 ὡς τό 1895 αὐξήθηκε περισσότερο ἀπ' ὅλες τόσο ως προς τόν αριθμό τών νοικοκυριών ὅσο καί ως προς τήν ἔκταση. Νά τά ἀντίστοιχα στοιχεῖα:

Ἑκατοστιαία σχέση πρὸς τό συνολικό ἀριθμό

	τῶν νοικοκυριῶν		ὅλης τῆς ἔκτασης		τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης	
	1882	1895	1882	1895	1882	1895
5–10 ha	10,50	10,90 + 0,40	11,90	12,37 + 0,47	12,26	13,02 + 0,76
10–20 »	7,06	7,07 + 0,01	16,70	16,59 — 0,11	16,48	16,88 + 0,40

Στήν ὁμάδα μέ 10–20 ha είναι τελείως μηδαμινή ἡ αὕξηση τοῦ ἀριθμοῦ τών νοικοκυριῶν· τό ποσοστό ὅλης τῆς ἔκτασης μάλιστα ἐλαττώθηκε καί τό ποσοστό τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης αὐξήθηκε πολύ λιγότερο ἀπ' ὅ,τι στά νοικοκυριά μέ 5–10 ha. Ἐπομένως, ἡ αὕξηση τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν ἀναλογεῖ κυρίως (ἐνμέρει μάλιστα ἀποκλειστικά) στήν ὁμάδα μέ 5–10 ha, δηλ. στήν ὁμάδα ἐκείνη ὅπου είναι ἐξαιρετικά ἄσχημοι οἱ ὅροι ἄσκησης τοῦ νοικοκυριοῦ ως προς τή χρησιμοποίηση ζώων ἐργασίας.

Ἔτσι βλέπουμε, ὅτι ἡ στατιστική διαπιστώνει κατά τρόπο ἀδιαμφισβήτητο τήν ἀληθινή σημασία τῆς περιβόητης ἀνάπτυξης τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν: δέν ἔχουμε ἐδῶ αὕξηση τῆς ἐπάρκειας, μά αὕξηση τῆς ἀνέχειας, δέν ἔχουμε πρόοδο τῆς μικρῆς γεωργίας, μά ξεπεσμό της. Ἄν περισσότερο ἀπ' ὅλα τά ἄλλα νοικοκυριά οἱ ὅροι ἄσκησης τοῦ νοικοκυριοῦ χειροτέρεψαν στά μεσαῖα ἀγροτικά νοικοκυριά, ἄν αὐτά τά νοικοκυριά ἦταν ὑποχρεωμένα νά ἐπεκτείνουν περισσότερο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα τή χρησιμοποίηση ἀγελάδων γιά τίς γεωργικές δουλειές, τότε καί μόνο ἀπ' αὕτη τήν πλευρά τοῦ νοικοκυριοῦ (πού είναι

καί μιά ἀπ' τίσ σπουδαιότερες πλευρές τοῦ νοικοκυριοῦ γενικά) ὄχι μόνο ἔχουμε τό δικαίωμα, μά καί τήν ὑποχρέωση νά βγάλουμε συμπεράσματα γιά ὅλες τίσ ἄλλες πλευρές τοῦ νοικοκυριοῦ. * Ἄν αὐξήθηκε ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν πού εἶναι χωρίς ἄλογα (γιά νά χρησιμοποιήσουμε τή γνωστή στό ρῶσο ἀναγνώστη ὀρολογία * πού στή δεσμένη περίπτωση εἶναι πέρα γιά πέρα ἐφαρμόσιμη), ἂν χειροτέρεψε ἡ σύνθεση τῶν ζώων ἐργασίας, δέ χωράει καμιά ἀμφιβολία ὅτι χειροτέρεψε καί ἡ συντήρηση τῶν ζώων γενικά, χειροτέρεψε ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς, χειροτέρεψαν ἡ διατροφή καί οἱ συνθήκες ζωῆς τοῦ γεωργοῦ, γιατί στό ἀγροτικό νοικοκυριό, ὅπως εἶναι σ' ὅλους γνωστό, ὅσο χειρότερα συντηρεῖται καί ὅσο πιά βαριά δουλεύει τό ζῶο τόσο χειρότερα ζεῖ καί τόσο πιά βαριά δουλεύει καί ὁ ἄνθρωπος, καί ἀντίστροφα. Τά συμπεράσματα πού βγάλαμε πιά πάνω ἀπό τή λεπτομερειακή μελέτη τοῦ Klawki ἐπιβεβαιώνονται πέρα γιά πέρα ἀπό ἓνα σωρό στοιχεῖα πού ἀφοροῦν ὅλα τά μικρά ἀγροτικά νοικοκυριά τῆς Γερμανίας.

IX

Η ΓΑΛΑΚΤΟΚΟΜΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΓΡΟΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ. Ο ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Σταθήκαμε τόσο διεξοδικά στά στοιχεῖα γιά τά ζῶα ἐργασίας, ἐπειδή εἶναι τά μοναδικά στοιχεῖα (ἐκτός ἀπό τά στοιχεῖα γιά τίσ μηχανές πού ἀναλύσαμε πιά πάνω) πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά ρίξουμε μιά ματιά, θάλεγε κανείς, στό ἐσωτερικό τοῦ νοικοκυριοῦ, στόν ἐξοπλισμό του, στήν ὀργάνωσή του. Ὅλα τά ἄλλα στοιχεῖα — γιά τήν ἔκταση τῆς γῆς (πού τ' ἀναφέραμε ἤδη), γιά τόν ἀριθμό τῶν ζώων (πού θά ἀναφέρουμε τώρα) — προσφέρουν μιά ἐξωτερική μόνο περιγραφή τοῦ νοικοκυριοῦ καί ἐξισώνουν πράγματα ὀλοφάνερα ἄνισα, γιατί ὁ τρόπος καλλιέργειας τῆς γῆς, καί συνεπῶς, καί τό ὕψος τῆς σοδειᾶς της, ἡ ποιότητα τῶν ζώων καί ἡ παραγωγικότητά τους διαφέρουν ἀπό νοικοκυριό σέ νοικοκυριό. Ὅσο πασίγνωστη κι ἂν εἶναι αὕτη ἡ διαφορά, συνήθως τήν ξεχνᾶνε στούς γενικούς στατιστικούς ὑπολογισμούς, καί μόνο τά στοιχεῖα γιά τίσ μηχανές καί τά ζῶα ἐρ-

* Πρόκειται γιά τό ἐπίθετο «μπεζλόσαντνιγιε» — («χωρίς ἄλογα») πού σπάνια χρησιμοποιεῖται στή ρωσική γλώσσα. Σημ. μετ.

γασίας δίνουν ἔστω καί κάποια δυνατότητα νά ὑπολογιστεῖ αὐτή ἢ διαφορά, δείχνουν πρὸς ὄφελος ποιανοῦ (γενικά) εἶναι αὐτή ἡ διαφορά. Ἄν τὰ μεγάλα νοικοκυριά χρησιμοποιοῦν περισσότερο ἐκεῖνες τίς ἐξαιρετικά σύνθετες καί ἀκριβές μηχανές, πού μόνο αὐτές ὑπολογίζει ἡ στατιστική, εἶναι ξεκάθαρο πῶς καί ὅλα τὰ ἄλλα ἐργαλεῖα, πού γι' αὐτά ἡ στατιστική δέ λέει τίποτα (ἀλέτρια, σβάρνες, κára κτλ.), εἶναι καλύτερης ποιότητας στά μεγάλα νοικοκυριά, ὑπάρχουν σέ πῶς ἐπαρκῆ κατά εἶδος ποσότητα σέ κάθε νοικοκυριό χωριστά καί ἀξιοποιοῦνται πληρέστερα (χάρη στή μεγάλη ἔκταση τῶν νοικοκυριῶν). Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιὰ τὰ ζῶα ἐργασίας. Ὁ μικρός νοικοκύρης εἶναι ἀναπόφευχτα ὑποχρεωμένος ν' ἀντιπαραθέτει σ' αὐτά τὰ πλεονεχτήματα τό ζῆλο του στή δουλειά καί τό πνεῦμα οἰκονομίας (στόν ἀγῶνα γιὰ τήν ἐπιβίωση δέ διαθέτει ἄλλα ὅπλα), καί γι' αὐτό στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία τό μικρό ἀγρότη τόν διακρίνουν ὄχι τυχαῖα, ἀλλά πάντοτε καί ἀναπόφευχτα, οἱ ιδιότητες αὐτές. Ὁ ἀστός οἰκονομολόγος (καί ὁ σύγχρονος «κριτικός», πού καί στό ζήτημα αὐτό, ὅπως καί σ' ὅλα τ' ἄλλα ζητήματα, σέρνεται στήν οὐρά του) τὰ ὀνομάζει ὅλα αὐτά ἀρετή τοῦ πνεύματος οἰκονομίας, τῆς ἐγκράτειας κτλ. (πρβλ. Χέχτ καί Μπουλγκάκοφ) καί τὰ θεωρεῖ προτέρημα τοῦ ἀγρότη. Ὁ σοσιαλιστής τὰ ὀνομάζει ὑπερεργασία (Ueberarbeit) καί ὑποκατανάλωση (Unterkonsumption), θεωρεῖ γιὰ ὅλα αὐτά ὑπεύθυνο τόν καπιταλισμό καί προσπαθεῖ ν' ἀνοίξει τὰ μάτια τοῦ ἀγρότη μπροστά σ' ὅλη τήν ψευτιά τῶν μανιλοφικῶν λόγων, πού ἀνάγουν σέ ἀρετή τήν κοινωνική ταπείνωση καί προσπαθοῦν ἔτσι νά διαιωνίσουν τήν ταπείνωση αὐτή.

Ἄς περάσουμε τώρα στά στοιχεῖα γιὰ τήν κατανομή τῶν ζώων ἀνάμεσα στίς διάφορες ομάδες τῶν γερμανῶν γεωργῶν στά 1882 καί στά 1895. Νά τὰ κυριότερα συμπεράσματα ἀπ' αὐτά τὰ στοιχεῖα:

Σχετικοί ἀριθμοί:

	Συνολικός ἀριθμός ζώων (σέ ἀξία)			Κερασφόρα ζῶα			Γουρουνία		
	1882	1895	+	1882	1895	+	1882	1895	+
0- 2 ha	9,3	9,4	+ 0,1	10,5	8,3	— 2,2	24,7	25,6	+ 0,9
2- 5 »	13,1	13,5	+ 0,4	16,9	16,4	— 0,5	17,6	17,2	— 0,4
5- 20 »	33,3	34,2	+ 0,9	35,7	36,5	+ 0,8	31,4	31,1	— 0,3
20-100 »	29,5	28,8	— 0,7	27,0	27,3	+ 0,3	20,6	19,6	— 1,0
100 καί πάνω ha .	14,8	14,1	— 0,7	9,9	11,5	+ 1,6	5,7	6,5	+ 0,8
Σύνολο	100	100	—	100	100	—	100	100	—

Βλέπουμε ότι τό μερίδιο τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ στό συνολικό ἀριθμό ζώων ἐλαττώθηκε, ἐνῶ τό μερίδιο τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε περισσότερο ἀπ' ὅλα. Ἄν καί τά στοιχεῖα ἀφοροῦν τήν ἀξία, ἐμεῖς μιλάμε γιά συνολικό ἀριθμό ζώων γιά τό λόγιο ὅτι αὐτό πού παίρνουν σάν προϋπόθεση οἱ στατιστικοί, ὅτι δηλ. τό κάθε κεφάλι ζῶο ἔχει ἴση ἀξία στίς διάφορες ὁμάδες, εἶναι ὀλοφάνερα λαθεμένο. Τά στοιχεῖα γιά τήν ἀξία, ἐπιτρέποντας νά προσθέτονται διάφορα εἶδη ζώων (αὐτό θά μπορούσε νά ἐπιτευχθεῖ καί μέ τήν ἀναγωγή ὅλων τῶν ζώων σέ μέγαρα ζῶα, αὐτό ὅμως θά ἀπαιτοῦσε νά κάνουμε καινούργιους ὑπολογισμούς, ἐνῶ δέ θά μπορούσε ν' ἀλλάξει κάπως οὐσιαστικά τά συμπεράσματα), μᾶς δείχνουν ἀκριβῶς τήν κατανομή ὅλου τοῦ ζωικοῦ κεφαλαίου κατά κεφάλια, ὄχι ὅμως κατά πραγματική ἀξία. Ἐπειδή τά ζῶα τῶν μεγάλων νοικοκυρέων εἶναι καλύτερα ποιοτικά ἀπ' ὅ,τι τῶν μικρῶν, καί ἡ ποιότητά τους καλύτερεῖ, ἴσως, περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τῶν μικρῶν (κρίνοντας ἀπό τήν καλύτερευση τοῦ ἄψυχου κεφαλαίου), τά στοιχεῖα αὐτά μειώνουν πολύ σημαντικά τήν πραγματική ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ.

Ὅσο γιά τίς διάφορες κατηγορίες ζώων, πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ἡ μείωση τοῦ μεριδίου τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ ὀφείλεται ὀλοκληρωτικά στήν πτώση τῆς ἐμπορικῆς προβατοτροφίας: ὁ ἀριθμός τῶν προβάτων ἀπό τό 1882 ὥς τό 1895 μειώθηκε ἀπό 21,1 ἑκατομμύρια σέ 12,6 ἑκατομμύρια, δηλ. κατά 8,5 ἑκατομμύρια, καί τά 7 ἑκατομμύρια ἀπό τό ποσό αὐτῆς τῆς μείωσης πέφτουν στά νοικοκυριά μέ 20 καί πάνω ha. Στή Γερμανία, στούς ἀναπτυσσόμενους κλάδους τῆς ἐμπορικῆς χτηνοτροφίας ἀνήκουν, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ γαλακτοπαραγωγική κυρίως χτηνοτροφία καί ἡ κρεατοπαραγωγική χτηνοτροφία. Γι' αὐτό πήραμε τά στοιχεῖα γιά τά κερασφόρα ζῶα καί τά γουρουνία, καί ἀποδείχτηκε ὅτι τό μεγάλο νοικοκυριό (100 καί > ha) καί στούς δύο αὐτούς χτηνοτροφικούς κλάδους ἔκανε τό μεγαλύτερο βῆμα πρὸς τά μπρός: τό μερίδιό του στό συνολικό ἀριθμό τῶν κερασφόρων ζώων καί τῶν γουρουνιῶν εἶχε τή μεγαλύτερη αὐξηση. Τό γεγονός αὐτό τραβάει τόσο πῶς πολύ τήν προσοχή μας ὅσο σκεφτόμαστε ὅτι οἱ διαστάσεις τῶν χτηνοτροφικῶν νοικοκυριῶν εἶναι συνήθως μικρότερες ἀπό τίς διαστάσεις τῶν γεωργικῶν νοικοκυριῶν καί γι' αὐτό θά μπορούσε κανεῖς νά περιμένει πῶς γοργή ἀνάπτυξη τῶν μεσαίων κεφαλαιοκρατικῶν νοικοκυριῶν καί ὄχι τῶν μεγάλων. Τό γενικό συμπέρασμα (σχετικά μέ τόν ἀριθμό, ὄχι ὅμως καί τήν ποιότητα τῶν ζώων) πρέπει νά

είναι: οί μεγάλοι νοικοκυρέοι ἔχασαν πιά πολύ ἀπ' ὅλους ἀπό τή μεγάλη πτώση τῆς ἐμπορικῆς προβατοτροφίας καί δέν ἀναπλήρωσαν αὐτή τήν ἀπώλεια, ἀλλά μόνο τήν περιόρισαν μέ μία σημαντικότερη αὕξηση (σέ σύγκριση μέ τά μικρά καί τά μεσαῖα νοικοκυριά) τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κερασφόρων ζώων καί τῶν γουρουνιῶν.

Μιλώντας γιά τή γαλακτοπαραγωγική χτηνοτροφία, δέν μποροῦμε ν' ἀφήσουμε ἀπαρατήρητα τά ἐξαιρετικά διδαχτικά καί ἀχρησιμοποίητα, ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, στοιχεῖα πού βρίσκει κανεῖς σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό στή γερμανική στατιστική. Αὐτό ὅμως ἀναφέρεται στό γενικότερο πιά πρόβλημα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας ἀγροτικῶν προϊόντων μέ τή γεωργία, καί πρέπει νά σταθοῦμε στό ζήτημα αὐτό λόγω τῆς καινούργιας καταπληχτικῆς διαστρέβλωσης τῶν γεγονότων ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ συνδυασμός τῆς βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας ἀγροτικῶν προϊόντων μέ τή γεωργία ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τά πιά χειροπιαστά γνωρίσματα μιᾶς εἰδικῆς κεφαλαιοκρατικῆς προόδου στή γεωργία. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στό «Νατσάλο» ἀκόμα δήλωνε: «Κατά τή γνώμη μου ὁ Κάουτσκι παραφούσκωσε στόν ἀνώτατο βαθμό τή σημασία αὐτοῦ τοῦ συνδυασμοῦ: ἂν πάρουμε τά στοιχεῖα τῆς στατιστικῆς, θά δοῦμε ὅτι ἡ ἔκταση τῆς γῆς πού συνδυάζεται κατ' αὐτόν τόν τρόπο μέ τή βιομηχανία, εἶναι τελείως μηδαμινή» (τεῦχος 3, σελ. 32). Ἐπιχείρημα πολύ ἀδύνατο, ἐπειδή ὁ κ. Μπουλγκάκοφ διστάζει νά ἀρνηθεῖ τήν προοδευτικότητα τοῦ συνδυασμοῦ αὐτοῦ ἀπό τεχνική ἄποψη, καί τό πιά βασικό ζήτημα — ἂν φορέας αὐτῆς τῆς προόδου εἶναι ἡ μεγάλη ἢ ἡ μικρή παραγωγή — ἀπλούστατα τό παρακάμπτει. Κι ἐπειδή ἡ στατιστική δίνει στό ζήτημα αὐτό μία τελείως ἀκριβολογημένη ἀπάντηση, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ καταφεύγει... *sit venia verbo!*...* σέ πονηριά. Ἀναφέρει τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν (ὅλων γενικά καί ὄχι κατά ὁμάδες!) πού συνδυάζονται μέ τή μία ἢ τήν ἄλλη βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτικῶν προϊόντων καί παρατηρεῖ: «Δέν πρέπει νά πιστευθεῖ ὅτι αὐτός ὁ συνδυασμός γίνεται κυρίως μέ τά μεγάλα νοικοκυριά» (II, 116). Ἀκριβῶς τό ἀντίθετο συμβαίνει, ἀξιοσέβαστε κ. καθηγητά: ἀκριβῶς αὐτό πρέπει νά πιστεύει κανεῖς, καί τό μόνο πού κάνει ὁ πίνακας σας (πού δέν δείχνει τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν πού συνδυάζονται μέ τή βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτικῶν προϊόντων, σέ σχέση μέ τό σύνολο τῶν νοικοκυριῶν τῆς

* — μέ τό συμπάθειο γιά τήν ἔκφραση! Ἡ Σύντ.

δοσμένης ομάδας) είναι ότι οδηγεί σέ πλάνη τόν ἀκατατόπιστο ἢ ἀπρόσεχτο ἀναγνώστη. Ἀναφέρουμε ἐδῶ (γιά νά μή παραγεμί-
σουμε τίς σελίδες μέ ἀριθμούς) τό συνολικό ἀριθμό τῶν νοικο-
κυριῶν πού συνδυάζονται μέ ἐργοστάσια ζάχαρης, οἶνοπνεύμα-
τος, ἀμύλου, μύρας καί μέ μύλους (τό ἄθροισμα αὐτό δίνει ἔτσι
τόν ἀριθμό τῶν περιπτώσεων συνδυασμοῦ τῶν γεωργικῶν νοικο-
κυριῶν μέ τή βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτικῶν προϊόντων)
καί ἔχουμε τήν παρακάτω εἰκόνα:

	Σύνολο νοικοκυριῶν	Ἀριθμός περιπτώ- σεων συνδυασμοῦ μέ τή βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτι- κῶν προϊόντων	% ⁹⁶
0- 2 ha	3 236 367	11 364	0,35
2- 5 »	1 016 318	13 542	1,33
5- 20 »	998 804	25 879	2,59
20-100 »	281 767	8 273	2,97
100 καί πάνω ha	25 061	4 006	15,98
Σύνολο:	5 558 317	63 064	1,14
Νοικοκυριά μέ 1000 καί πάνω ha	572	330	57,69

Ἔτσι τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν πού συνδυάζονται μέ τή βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτικῶν προϊόντων εἶναι ἀσήμαντο στό μικρό νοικοκυριό καί μόνο στό μεγάλο νοικοκυριό φτάνει σέ σημαντικές διαστάσεις (καί γίνεται τεράστιο στά λατιφούν-
τια, πού πάνω ἀπό τά μισά ἀπολαμβάνουν τά πλεονεχτήματα τοῦ συνδυασμοῦ αὐτοῦ). Ἄν συσχετίσουμε τό γεγονός αὐτό μέ τά πιά πάνω στοιχεῖα γιά τίς μηχανές καί τά ζῶα ἐργασίας, θά καταλάβουμε πόση θρασύτητα καί πόσος παραλογισμός περιέ-
χονται στά ἀποφθέγματα τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, γιά τήν «αὐτα-
πάτη τῶν συντηρητικῶν» μαρξιστῶν, ὅτι «τό μεγάλο νοικοκυριό
εἶναι φορέας τῆς οἰκονομικῆς προόδου, ἐνῶ τό μικρό τῆς ὀπι-
σθοδρόμησης» (II, 260).

«Ὁ συντριπτικός ὄγκος τῆς ποσότητας (ζαχαρότευτλων καί πατάτας γιά τήν οἶνοπνευματοποιία) παραγόταν — συνεχίζει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ — στά μικρά νοικοκυριά».

Ἐντελῶς τό ἀντίθετο: ἀκριβῶς στά μεγάλα:

	Αριθμός νοικοκυριών που καλλιεργούσαν ζαχαρότευτλα	Η καλλιεργούμενη με ζαχαρότευτλα έκταση σε έκταρια	%	καλλιεργούσαν πατάτα για βιομηχανική επεξεργασία	% στο σύνολο των νοικοκυριών	
0- 2 ha :	10 781	0,33	3 781	1,0	565	0,01
2- 5 »	21 413	2,10	12 693	3,2	947	0,09
5- 20 »	47 145	4,72	48 213	12,1	3 023	0,30
20-100 »	26 643	9,45	97 782	24,7	4 293	1,52
100 και πάνω ha	7 262	28,98	233 820	59,0	5 195	20,72
Σύνολο	113 244	2,03	396 289	100	14 023	0,25

Νοικοκυριά με 1000

και πάνω ha 211 36,88 26 127 — 302 52,79

Δηλαδή και πάλι τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν πού καλλιεργοῦν τεῦτλα καί πατάτα γιά βιομηχανικούς σκοπούς εἶναι τελείως μηδαμινό στά μικρά νοικοκυριά, σημαντικό στά μεγάλα καί πολύ μεγάλο στά λατιφούντια. Ὁ συντριπτικός ὄγκος τῆς ποσότητας τῶν τεύτλων, συγκεκριμένα τά 83,7%, παράγεται — κρίνοντας ἀπό τήν ἔκταση πού καλλιεργεῖται μέ τεῦτλα — στά μεγάλα νοικοκυριά *.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν ξεκαθάρισε ἐπίσης μέσα του καθόλου καί τό «ποσοστό τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν» στή γαλακτοκομία (II, 117), παρ' ὅλο πού αὐτός ὁ κλάδος τῆς ἐμπορικῆς χτηνοτροφίας ἀνήκει στούς κλάδους πού ἀναπτύσσονται ἐξαιρετικά γρήγορα σ' ὁλόκληρη τήν Εὐρώπη καί ἀποτελεῖ ἐπίσης ἕναν ἀπό τούς δεῖχτες τῆς προόδου τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Νά τά στοιχεῖα γιά τά νοικοκυριά πού πουλᾶνε γάλα καί προϊόντα γάλατος στίς πόλεις:

* Ἡ ἔκδηλη. . . ἀποτυχία τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ σχετικά μέ τή βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτικῶν προϊόντων εἶναι τόσο παράξενη, πού ἄθελά μας ἀναρωτιόμαστε: μήπως ἡ ἀποτυχία αὐτή ὀφείλεται στό γεγονός, ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀντέγραψε τούς πίνακες πού παραθέτονται στή γερμανική ἔρευνα, χωρίς νά προσέξει ὅτι στούς πίνακες αὐτούς τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν πού συνδυάζονται μέ τή βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτικῶν προϊόντων δέν δίνεται καθόλου σέ σχέση μέ τό συνολικό ἀριθμό τῶν νοικοκυριῶν μιᾶς δοσμένης ομάδας: Ἀπό τό ἕνα μέρος, εἶναι δύσκολο νά παραδεχτοῦμε σέ «ἔρευνα» ἑνός σοβαροῦ ἐπιστήμονα τόσες πολλές ἀπροσεξίες (μέ πολλά πομπώδη συμπεράσματα). Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἡ ταυτότητα τῶν πινάκων τοῦ κ. Μπουλγκακοφ μέ τούς πίνακες τῆς ἔρευνας (S. 40* καί 41*) εἶναι ἀναμφισβήτητη. . . Ἄχ, αὐτοί οἱ «σοβαροί ἐπιστήμονες»!

	Άριθ. τέ- τοιων νοι- κοκυριών	% στό σύνολο*	% στό σύνολο των νοικο- κυριών στήν ομάδα	Άριθ. των άγελάδων πού συν- τηρούν	% στό σύνολο	Σέ 1 νοι- κοκυριό αναλογούν άγελάδες
0- 2 ha	8 998	21,46	0,3	25 028	11,59	2,8
2- 5 »	11 049	26,35	1,1	30 275	14,03	2,7
5- 20 »	15 344	36,59	1,5	70 916	32,85	4,6
20-100 »	5 676	13,54	2,0	58 439	27,07	10,3
100 καί πάνω ha	863	2,06	3,4	31 213	14,46	36,1
Σύνολο	41 930	100,0	0,8	215 871	100	5,1

Νοικοκυριά

μέ 1000 καί

πάνω ha 21 — 3,7 1 822 — 87,0

Έτσι κι έδω τά μεγάλα νοικοκυριά προπορεύονται: τό ποσοστό των άγροτικών νοικοκυριών πού άσχολούνται μέ τό έμπόριο γάλατος είναι τόσο πίο ύψηλό όσο πίο μεγάλο είναι τό νοικοκυριό, καί στά λατιφούντια είναι ύψηλότερο από κάθε άλλη ομάδα («έκφυλισμός σέ λατιφούντια»). Πχ. σέ σύγκριση μέ τά μεσαία (5-20 ha) άγροτικά νοικοκυριά τό ποσοστό των μεγάλων (100 καί > ha) πού πουλάνε γάλα στίς πόλεις είναι πάνω από δύο φορές μεγαλύτερο (3,4% καί 1,5%).

Ότι τά μεγάλα (σέ έκταση) νοικοκυριά έχουν καί μεγάλη γαλακτοκομία — αυτό φαίνεται από τά στοιχεΐα γιά τόν άριθμό των άγελάδων κατά νοικοκύρη, πού φτάνει γιά τούς νοικοκυρέους μέ 100 καί > ha τίς 36, καί μάλιστα στά λατιφούντια τίς 87 άγελάδες. Γενικά, τά καθαρώς κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά (20 καί > ha) συγκεντρώνουν στά χέρια τους τά 41,5% τοῦ συνολικοῦ άριθμοῦ των άγελάδων πού τό γάλα τους πουλιέται στίς πόλεις, άν καί οί νοικοκυρέοι αυτοί αποτελούν ένα άσήμαντο ποσοστό τοῦ συνολικοῦ άριθμοῦ των νοικοκυρέων (5,52%) καί ένα πολύ μικρό ποσοστό των νοικοκυρέων πού πουλάνε γάλα στίς πόλεις (15,6%). Έπομένως, ή πρόοδος ίσα-ίσα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ νοικοκυριοῦ καί ή κεφαλαιοκρατική συγκέντρωση τοῦ κλάδου αυτοῦ τῆς έμπορευματικῆς χτηνοτροφίας είναι άναμφισβήτητη.

Η συγκέντρωση όμως τῆς γαλακτοκομίας δέν μπορεί καθόλου νά χαρακτηριστεΐ στό άκέραιο από τά στοιχεΐα γιά τίς ομάδες νοικοκυριών μέ βάση τήν επιφάνειά τους. Είναι ήδη a priori **

* Παραθέτουμε αυτή τή στήλη, γιά νά σχηματίσει ό άναγνώστης καθαρή εικόνα γιά τίς μεθόδους τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, πού αναφέρεται μόνο σ' αυτή τή στήλη (παρμένη από τήν έρευνα), γιά νά επιβεβαιώσει τά συμπεράσματά του!

** — έκ των προτέρων. Η Σύντ.

εὐνόητο, ὅτι μποροῦν καί πρέπει νά ὑπάρχουν νοικοκυριά μέ ἴση ἐπιφάνεια, ἀλλά μέ διαφορετικό ἀριθμό ζώων γενικά καί γαλακτοφόρων ζώων εἰδικότερα. Ἐς συγκρίνουμε πρὶν ἀπ' ὅλα τήν κατανομή κατὰ ὁμάδες νοικοκυριῶν ὅλων τῶν κερασφόρων ζώων καί τοῦ συνόλου τῶν ἀγελάδων, πού τό γάλα τους πουλιέται στίς πόλεις.

Ἀναλογία σέ ἑκατοστὰ

	τοῦ συνόλου τῶν κερα- σφόρων ζώων	τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων πού τό γάλα τους πουλιέται στίς πόλεις	Διαφορά
0- 2 ha	8,3	11,6	+ 3,3
2- 5 »	16,4	14,0	— 2,4
5- 20 »	36,5	32,8	— 3,7
20-100 »	27,3	27,1	— 0,2
100 καί πάνω ha	11,5	14,5	+ 3,0
Σύνολο . . .	100,0	100	

Ἔτσι, βλέπουμε καί πάλι ὅτι στή χειρότερη κατάσταση βρίσκονται ἀκριβῶς τά μεσαῖα ἀγροτικά νοικοκυριά: ἡ ὁμάδα αὕτη χρησιμοποιεῖ τό μικρότερο ποσοστό ἀπό τό σύνολο τῶν κερασφόρων ζώων της γιά τήν πούληση γάλατος στίς πόλεις (δηλ. γιά τόν πιό ἐπικερδῆ κλάδο τῆς γαλακτοκομίας). Ἀντίθετα, τά μεγάλα νοικοκυριά βρίσκονται σέ πολύ εὐνοϊκή θέση, γιατί χρησιμοποιοῦν γιά τήν πούληση γάλατος στίς πόλεις ἕνα συγκριτικά μεγάλο μέρος ἀπό τό σύνολο τῶν κερασφόρων ζώων τους*. Μά ἀκόμα πιό εὐνοϊκή εἶναι ἡ θέση τῶν πιό μικρῶν νοικοκυρῶν, πού χρησιμοποιοῦν τό μεγαλύτερο μέρος τῶν κερασφόρων ζώων πού διαθέτουν γιά τήν πούληση γάλατος στίς πόλεις. Ἐπομένως, στά νοικοκυριά αὐτά ἀναπτύσσονται κιόλας εἰδικές «γαλακτοπαραγωγικές» φάρμες, γιά τίς ὁποῖες ἡ γεωργία ἀπωθεῖται σέ δεύτερη μοίρα ἢ καί λείπει τελείως (ἀπό τά 8998 νοικοκυριά αὐτῆς τῆς ὁμάδας, πού πουλᾶνε γάλα στίς πόλεις, τά 471 νοικοκυριά δέν ἔχουν καθόλου γεωργική ἔκταση, αὐτοὶ ὅμως οἱ νοικοκυρεῖς διαθέτουν 5344 ἀγελάδες, δηλ. ἀπό 11,3 ἀγελάδες ὁ κάθε νοικοκύρης). Θά ἔχουμε ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα σχετικά μέ τή συγκέντρωση τῆς γαλακτοκομίας στά πλαίσια μιᾶς καί τῆς ἴδιας ὁμάδας ὡς πρός τό μέγεθος τῆς γεωργικῆς ἔκτασης,

* Ἡ διαφορά αὕτη δέν ἐξηγεῖται ἀπό τό ὅτι τό ποσοστό τῶν βοδιῶν στό σύνολο τῶν κερασφόρων εἶναι ἄνισο, γιατί σ' ἕνα μεγάλο νοικοκυριό τό ποσοστό τῶν βοδιῶν (τουλάχιστο ἐκείνων πού χρησιμοποιοῦνται γιά τίς γεωργικές δουλειές) στό σύνολο τῶν κερασφόρων ζώων εἶναι μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι στό μεσαῖο ἀγροτικό νοικοκυριό.

ἄν, χρησιμοποιώντας τὰ στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς στατιστικῆς, ξεχωρίσουμε τὰ νοικοκυριά πού ἔχουν 1 καί 2 ἀγελάδες.

Νοικοκυριά πού πουλᾶνε προϊόντα γαλακτοκομίας στίς πόλεις

	Ἀριθ. νοικο- κυριῶν	Ἀπό τά ὁποῖα: μέ 1 ἀγε- λάδα	μέ 2 ἀγε- λάδες	Μέ 3 καί πάνω ἀγε- λάδες	Τά τελευ- ταῖα αὐτά ἔχουν ἀγελάδες	Ἡ κατά νοικοκυ- ριό	Σύνολο ἀγελά- δων
0-50 ar*	1 944	722	372	850	9 789	11,5	11 255
50 ar-2 ha	7 054	3 302	2 552	1 200	5 367	4,5	13 773
0-2 ha	8 998	4 02	2 924	2 050	15 156	7,4	25 028
2-5 »	11 049	1 862	4 497	4 690	19 419	4,3	30 275

Στά νοικοκυριά μέ τελείως ἀσήμαντη γεωργική ἔκταση ($0-\frac{1}{2}$ ha) βλέπουμε μιά τεράστια συγκέντρωση γαλακτοκομίας: ἀπ' αὐτούς τούς νοικοκυρέους οἱ λιγότεροι ἀπ' τούς μισούς (οἱ 850 ἀπό τούς 1944) συγκεντρώνουν στά χέρια τους σχεδόν τὰ $\frac{9}{10}$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ ἀγελάδων τῆς ὁμάδας αὐτῆς (τίς 9789 ἀπό τίς 11 255), καί διαθέτουν κατά μέσο ὄρο ἀπό 11,5 ἀγελάδες ὁ καθένας. Αὐτοί πιά δέν εἶναι καθόλου «μικροί» νοικοκυρεοί, — εἶναι νοικοκυρεοί μέ χρονιάτικο τζίρο πού ἀνέρχεται, πιθανόν (κυρίως κοντά στίς μεγάλες πόλεις), σέ κάμποσες χιλιάδες μάρκα τό χρόνο, εἶναι νοικοκυρεοί πού μέ δυσκολία τά βγάζουν πέρα χωρίς μισθωτούς ἐργάτες. Ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τῶν πόλεων ἔχει ἀποτέλεσμα ν' αὐξάνει σταθερά ὁ ἀριθμός αὐτῶν τῶν «φέρμερς γαλακτοκόμων», καί ἐννοεῖται ὅτι θά βρεθοῦν πάντα ἄνθρωποι σάν τούς Χέχτ, Ντάβιντ, Χέρτς καί Τσερνόφ, οἱ ὁποῖοι θά παρηγοροῦν τούς πολυάριθμους μικροῦς ἀγρότες, πού συνθλίβονται ἀπό τήν ἀνέχεια, μέ τό παράδειγμα ὀρισμένων μεμονωμένων συναδέλφων τους πού «ἔγιναν ἄνθρωποι» χάρι στή γαλακτοκομία, στήν καπνοκαλλιέργεια κτλ.

Στήν ὁμάδα τῶν νοικοκυριῶν μέ $\frac{1}{2}$ -2 ha διαπιστώνουμε πώς λιγότεροι ἀπό τό ἕνα πέμπτο τῶν νοικοκυρέων (1200 ἀπό τούς 7054) συγκεντρώνουν στά χέρια τους πάνω ἀπό τά δύο πέμπτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων (τίς 5367 ἀπό τίς 13 773)· στήν ὁμάδα μέ 2-5 ha λιγότεροι ἀπό τούς μισούς νοικοκυρέους (4690 ἀπό τούς 11 049) συγκεντρώνουν στά χέρια τους πάνω ἀπό τά τρία πέμπτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων (τίς 19 419 ἀπό τίς 30 275) κτλ. Δυστυχῶς ἡ γερμανική στατιστική δέ δίνει τή δυνατότητα νά ξεχωρίσουμε τίς ὁμάδες πού ἔχουν πιο

* — ἄρ — ἕνα ἑκατοστό τοῦ ἑκταριοῦ. Ἡ Σύντ.

σημαντικό ἀριθμό ἀγελάδων*. Ὅμως καί τά στοιχεῖα πού ἀναφέραμε ἐπιβεβαιώνουν στό ἀκέραιο τό γενικό συμπέρασμα, ὅτι ἡ συγκέντρωση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας εἶναι στήν πραγματικότητα πολύ μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι θά νόμιζε κανείς σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα μόνο τῆς στατιστικῆς γιά τήν ἔκταση. Ἡ στατιστική αὐτή κατατάσσει τά μικρά ὡς πρός τήν ἔκταση καί τόν ὄγκο τῆς παραγωγῆς σιτηρῶν νοικοκυριά, μαζί μέ τά μεγάλα νοικοκυριά ὡς πρός τή γαλακτοπαραγωγική καί κρεατοπαραγωγική χτηνοτροφία, τήν ἀμπελουργία, τήν καπνοκαλλιέργεια, τή λαχανοκομία κτλ. Εἶναι βέβαια γεγονός πώς σέ σύγκριση μέ τήν παραγωγή σιτηρῶν ὅλοι αὐτοί οἱ κλάδοι βρίσκονται σέ ἐντελῶς δευτερεύουσα μοῖρα, καί ὁρισμένα συμπεράσματα πού βγῆκαν μέ βάση πολυάριθμες περιπτώσεις, διατηροῦν στό ἀκέραιο τήν ἰσχὺ τους καί ἂν ἀκόμα στηριχθοῦν σέ στοιχεῖα πού ἀφοροῦν

* Σωστότερα, ἡ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων τῆς γερμανικῆς στατιστικῆς δέ δίνει αὐτή τή δυνατότητα, γιατί οἱ συντάχτες τῆς ἔρευνας εἶχαν στή διάθεσή τους πληροφορίες γιά κάθε νοικοκυριό χωριστά (μέ βάση τίς ἀπαντήσεις τῶν νοικοκυρέων ἀγροτῶν στά ἐρωτηματολόγια πού τοὺς στάλθηκαν). Μέ τήν εὐκαιρία ἃς σημειώσουμε πώς αὐτή ἡ συγκέντρωση στοιχείων γιά τό κάθε νοικοκυριό χωριστά ἀποτελεῖ προτέρημα πού ξεχωρίζει τή γερμανική ἀγροτική στατιστική ἀπό τή γαλλική, καί ἐπίσης, ὅπως φαίνεται, καί ἀπό τήν ἀγγλική καί ἀπό ἄλλες. Ἐνα παρόμοιο σύστημα δίνει τή δυνατότητα νά κατατάσσονται τά νοικοκυριά τῶν διάφορων τύπων ὄχι μόνο κατά τό μέγεθος τῆς ἔκτασής τους, ἀλλά καί κατά τό βαθμό ἀνάπτυξης, πχ. τῆς γαλακτοκομίας, κατά τό βαθμό χρησιμοποίησης μηχανῶν, κατά τό βαθμό ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας ἀγροτικῶν προϊόντων κτλ. Γιά τό σκοπό αὐτό χρειάζεται μόνο μιά πιο ἐπισταμένη ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων τῆς στατιστικῆς καί συγκεκριμένα: πρῶτο, κατάταξη τῶν νοικοκυριῶν μέ βάση ὄχι ἓνα μοναδικό κριτήριον (μέγεθος τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης), ἀλλά μέ βάση περισσότερα κριτήρια (ἀριθμός μηχανῶν, ζώων, ἔκταση καλλιεργούμενη μέ εἰδικές καλλιέργειες κτλ.) καί δεύτερο, συνδυασμός τῶν διάφορων ὁμάδων, δηλ. χωρισμός τῆς κάθε ὁμάδας, πχ., μέ βάση τήν ἐπιφάνεια, σέ ὑποομάδες μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν ζώων κτλ. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή μποροῦσε καί ἔπρεπε νά χρησιμεύσει γιά πρότυπο ἡ ρωσική στατιστική τῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού γίνεται ἀπό τά ζέμστβο⁹⁷. Ὅσο πιο ἀνώτερη εἶναι ἡ κυβερνητική γερμανική στατιστική ἀπό τήν κυβερνητική ρωσική στατιστική ὡς πρός τήν εὐρύτητα καί τήν πληρότητα, ὡς πρός τήν ὁμοιομορφία καί τήν ἀκρίβεια τῶν στοιχείων, τήν ταχύτητα ἐπεξεργασίας καί δημοσίευσής τους, τόσο πιο ἀνώτερη εἶναι ἡ δική μας στατιστική τῶν ζέμστβο ἀπό τίς εὐρωπαϊκές ἐπὶ μέρους ἔρευνες καί μελέτες ὡς πρός τή θαυμάσια πληρότητα τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων καί ὡς πρός τή λεπτομερειακὴ ἐπεξεργασία τους. Ἀπὸ καιρό τώρα ἡ ρωσική στατιστική τῶν ζέμστβο ἐφάρμοσε τόσο τήν ἔρευνα κατὰ νοικοκυριό ὅσο καί τοὺς ποικίλους πίνακες κατὰ ὁμάδες, καθὼς καί τοὺς συνδυασμένους ἐκείνους πίνακες, γιά τοὺς ὁποίους μιλήσαμε πιο πάνω. Μιά πιο ἄμεση γνωριμία τῶν εὐρωπαίων μέ τή δική μας στατιστική τῶν ζέμστβο θά ἔδινε, ἴσως, ἰσχυρὴ ὥθηση στήν πρόοδο τῆς κοινωνικῆς στατιστικῆς γενικά.

τήν έκταση. Όμως, πρώτο, όρισμένοι είδικοί κλάδοι τής έμπο-
ρευματικής γεωργίας αναπτύσσονται έξαιρετικά γρήγορα ίσα
ίσα στήν Εὐρώπη καί είναι έξαιρετικά χαρακτηριστικοί γιά τό
προτσές τής κεφαλαιοκρατικῆς εξέλιξης αὐτῆς τής γεωργίας, καί,
δεύτερο, τό περιστατικό πού αναφέραμε τό ξεχνᾶνε πολύ συ-
χνά όταν αναφέρονται σέ μεμονωμένα παραδείγματα ἢ μεμονω-
μένες περιφέρειες, καί σ' αὐτή τήν περίπτωση ξανοίγεται ἓνα
πλατύτατο πεδίο δράσης γιά τή μικροαστική ἐκείνη ἀπολογητι-
κή, πού δείγματά της μᾶς ἔδωσαν οἱ Χέχτ, Ντάβιντ, Χέρτς καί
Τσερνόφ. Αὐτοί ἐπικαλοῦνταν τήν περίπτωση τῶν καπνοπαρα-
γωγῶν, πού ὡς πρός τή συνολική έκταση τοῦ νοικοκυριοῦ τους
εἶναι «echte und rechte Kleinbauern» *· ὡς πρός τίς διαστάσεις
ὅμως τής καπνοκαλλιέργειας δέν εἶναι καθόλου «μικροί» νοικο-
κυρέοι, καί ἂν πάρουμε τά στοιχεῖα πού αναφέρονται εἰδικά
στήν καπνοκαλλιέργεια, θά δοῦμε πώς καί σ' αὐτήν ὑπάρχει κε-
φαλαιοκρατική συγκέντρωση. Λογουχάρη, τό 1898 ὑπολογίζον-
ταν σ' ὁλόκληρη τή Γερμανία 139 χιλ. καπνοπαραγωγοί μέ 17,6
χιλ. ha καλλιεργούμενα μέ καπνό. Ἀπ' αὐτούς ὅμως τούς 139
χιλ. καπνοπαραγωγούς οἱ 88 χιλ., δηλ. τά 63 %, κατέχουν μαζί
ὄχι περισσότερα ἀπό 3,3 χιλ. ha, δηλ. ἔχουν ὅλο-ὅλο τό ἓνα
πέμπτο τής συνολικῆς έκτασης τῶν καπνοφυτειῶν· τά ἄλλα
τέσσερα πέμπτα τά κρατᾶνε στά χέρια τους τά 37% τῶν νοικο-
κυρέων **.

* — «καταγνήσιοι μικροί ἀγρότες». Ἡ Σύντ.

** «Die deutsche Volkswirtschaft am Schlusse des 19 Jrhdt.». Berl. 1900, S.
60 («Ἡ γερμανική ἐθνική οἰκονομία στά τέλη τοῦ XIX αἰώνα». Βερολίνο,
1900, σελ. 60. Ἡ Σύντ.)· αὐτά σύμφωνα μέ τά πολύ χοντρικά στοιχεῖα τής φο-
ρολογικῆς στατιστικῆς. Γιά τή Ρωσία ἔχουμε τοῦτα τά στοιχεῖα σχετικά
μέ τή διάδοση τής καπνοκαλλιέργειας στούς τρεῖς νομούς τοῦ κυβερνείου
Πολτάβας: ἀπό τό σύνολο τῶν 25 089 ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού καλ-
λιεργοῦν καπνά, τά 3015 νοικοκυριά (δηλ. λιγότερα ἀπό τό $\frac{1}{8}$) κατέχουν
74 565 ντεσιατίνες ἀπό τίς 146 774 ντεσιατίνες πού καλλιεργοῦνται μέ σι-
τηρά, δηλ. πάνω ἀπό τίς μισές, καί 3239 ντεσιατίνες ἀπό τίς 6844 ντεσιατί-
νες πού καλλιεργοῦνται μέ καπνά, δηλ. σχεδόν τίς μισές. Ἡ κατάταξη ὅμως
τῶν νοικοκυριῶν αὐτῶν μέ βάση τήν έκταση τῶν καπνοφυτειῶν δείχνει ὅτι
324 νοικοκυριά (ἀπό τά 25 089) ἔχουν ἀπό 2 καί πάνω ντεσιατίνες καλλιερ-
γημένες μέ καπνά, συνολικά 2360 ντεσιατίνες ἀπό τίς 6844. Αὐτοί εἶναι οἱ
μεγάλοι ἐκεῖνοι καπνοπαραγωγοί-κεφαλαιοκράτες, γιά τούς ὁποίους τόσο
συχνά δημοσιεύονται πληροφορίες γιά τήν ἐπαίσχυντη ἐκμετάλλευση τῶν
ἐργατῶν ἀπομέρους τους. Πάνω ἀπό μισή ντεσιατίνα κατεῖχαν μόνο 2773
νοικοκυριά (λίγο παραπάνω ἀπό τό $\frac{1}{10}$), καί αὐτά τά νοικοκυριά εἶχαν
συνολικά 4145 ντεσιατίνες ἀπό τίς 6844 πού καλλιεργοῦνταν μέ καπνά.
Βλ. «Ἐπισκόπηση τής καπνοκαλλιέργειας στή Ρωσία», μέρος II καί III. Πε-
τρούπολη. 1894.

Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν ἀμπελουργία. Γενικά ἡ «μέση» ἔκταση ἑνός ἀμπελιοῦ στή Γερμανία, λχ., εἶναι πολύ μικρή: 0,36 τοῦ ἑκταριοῦ (344 850 νοικοκυρέοι μέ 126 109 ha ἀμπέλια). Εἶναι ὅμως τέτοια ἡ κατανομή τῶν ἀμπελουργῶν, ὥστε τά 49% ἀπ' αὐτούς (ὡς 20 ar ἀμπέλια) ἔχουν μόνο τά 13% ὅλων τῶν ἀμπελιῶν, οἱ «μεσαῖοι» νοικοκυρέοι (20–50 ar) πού ἀποτελοῦν τά 30%, ἔχουν τά 26% τῶν ἀμπελιῶν καί οἱ μεγάλοι ($1\frac{1}{2}$ ha καί πάνω) πού ἀποτελοῦν τά 20%, ἔχουν τά 61% τῶν ἀμπελιῶν, δηλ. πάνω ἀπό τά τρία πέμπτα *. Ἀσύγκριτα μεγαλύτερη εἶναι ἡ συγκέντρωση στήν ἐμπορευματική λαχανοκομία (Kunst- und Handelsgärtnerei), πού ἀναπτύσσεται τόσο γρήγορα σ' ὅλες τίς κεφαλαιοκρατικές χῶρες καί πού συνδέεται ἄμεσα μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν μεγάλων πόλεων, τῶν μεγάλων σιδηροδρομικῶν σταθμῶν, τῶν βιομηχανικῶν συνοικισμῶν κτλ. Τό 1895 ὑπολογιζόταν ὅτι ὑπῆρχαν στή Γερμανία 32 540 νοικοκυριά μέ ἐμπορευματικούς λαχανόκηπους, πού ἡ ἔκτασή τους ἔφτανε τά 23 570 ἑκτάρια, — κατά μέσο ὄρο λιγότερο ἀπό ἕνα ἑκτάριο τό κάθε νοικοκυριό. Πάνω ὅμως ἀπό τό μισό (51,39%) τῆς ἔκτασης αὐτῆς ἦταν συγκεντρωμένο στά χέρια 1932 νοικοκυρέων, δηλ. στά χέρια τῶν 5,94% ὅλων τῶν λαχανοκόμων. Πόσο μεγάλη εἶναι ἡ ἔκταση τῶν λαχανόκηπων καί τῆς ἄλλης καλλιεργούμενης γῆς πού κατέχουν αὐτοί οἱ μεγάλοι νοικοκυρέοι, φαίνεται ἀπό τούς παρακάτω ἀριθμούς: 1441 λαχανοκόμοι μέ λαχανόκηπους ἀπό 2–5 ha ἔχουν κατά μέσο ὄρο ἀπό 2,76 ha λαχανόκηπο, καί γενικά χωράφια ἀπό 109,6 ha· 491 λαχανοκόμοι μέ 5 καί πάνω ha λαχανόκηπο ἔχουν κατά μέσο ὄρο ἀπό 16,54 ha λαχανόκηπο καί χωράφια συνολικά ἀπό 134,7 ἑκτάρια.

* Ἀς γυρίσουμε ὅμως στή γαλακτοκομία. Τά στοιχεῖα γι' αὐτήν μᾶς διευκολύνουν νά δόσουμε ἀπάντηση στό ἐρώτημα, ποιᾶ εἶναι ἡ σημασία τῶν συνεταιρισμῶν πού ὁ Χέρτς τούς μετατρέπει σέ πανάκεια ἐνάντια στόν καπιταλισμό. Ὁ Χέρτς βλέπει τό «κύριο καθῆκον τοῦ σοσιαλισμοῦ» στήν ὑποστήριξη τῶν συνεταιρισμῶν (S. 21, ρωσ. μετ. 62· S. 89, ρωσ. μετ. 214), ἐνῶ ὁ κ.

* Εἶναι ἐνδιαφέρον νά σημειώσουμε ὅτι στή Γαλλία, ὅπου ἡ ἀμπελουργία εἶναι ἀσύγκριτα πιο ἀναπτυγμένη (1800,5 χιλ. ἑκτάρια), εἶναι πολύ πιο σημαντική καί ἡ συγκέντρωση τῶν ἀμπελιῶν. Γιά νά ἐκφέρουμε ὅμως κρίση σχετικά μ' αὐτήν εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά περιοριστοῦμε στά στοιχεῖα τῆς γενικῆς στατιστικῆς πού παίρνει γιά βάση τήν ἔκταση τῆς γῆς, γιατί στή Γαλλία δέ συγκεντρώνουν στοιχεῖα κατά ξεχωριστά νοικοκυριά καί δέν εἶναι γνωστός ὁ ἀριθμός τῶν ἀμπελουργῶν. Στή Γερμανία στά χέρια τῶν νοικοκυρέων πού κατέχουν συνολική ἔκταση 10 ἑκτάρια καί πάνω, ἔχουν συγκεντρωθεῖ τά 12,83% ὅλων τῶν ἀμπελιῶν, ἐνῶ στή Γαλλία τά 57,02 %.

Τσερνόφ, πού συνηθίζει νά ὑποκλίνεται βαθιά μπροστά σέ κάθε νέο εἶδωλο, ἐπινόησε κιόλας μιά «μή κεφαλαιοκρατική ἐξέλιξη τῆς γεωργίας» μέ τή βοήθεια τῶν συνεταιρισμῶν. Γιά τή θεωρητική σημασία αὐτῆς τῆς περίφημης ἀνακάλυψης θά χρειαστεῖ νά ποῦμε γενικῶς μερικά λόγια παρακάτω. Τώρα θέλουμε νά σημειώσουμε, ὅτι οἱ θαυμαστές τῶν συνεταιρισμῶν ἀγαπᾶνε νά ἐπικαλοῦνται ἐκεῖνο πού «εἶναι δυνατό» νά ἐπιτευχθεῖ μέσω τῶν συνεταιρισμῶν (βλ. τό παραπάνω παράδειγμα). Ἐμεῖς, ὅμως, προτιμοῦμε νά δείξουμε τί πετυχαίνεται στήν πραγματικότητα μέ τή βοήθεια τῶν συνεταιρισμῶν στό σημερινό κεφαλαιοκρατικό καθεστῶς. Ἡ γερμανική στατιστική, κατά τήν ἀπογραφή τῶν νοικοκυριῶν καί τῶν ἀσχολιῶν στά 1895, κατέγραψε ὅλα τά γεωργικά νοικοκυριά πού συμμετέχουν στούς συνεταιρισμούς γιά τή διάθεση προϊόντων γάλατος (Molkereigenossenschaften und Sammelmolkereien), καθῶς καί τόν ἀριθμό ἀγελάδων, πού ὁ καθένας ἀπ' αὐτούς τούς νοικοκυρέους χρησιμοποιεῖ γιά πούληση προϊόντων γάλατος. Ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, αὐτά εἶναι ἴσως τά μοναδικά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν πολυάριθμες περιπτώσεις καί πού καθορίζουν μέ ἀκρίβεια ὄχι μόνο τό βαθμό συμμετοχῆς τῶν νοικοκυρέων τῶν διάφορων κατηγοριῶν στούς συνεταιρισμούς, ἀλλά καί — πράγμα πού εἶναι ἐξαιρετικά σπουδαῖο — τό οἰκονομικό, ὅς ποῦμε, μέγεθος αὐτῆς τῆς συμμετοχῆς, δηλ. τό μέγεθος ἐκείνου ἀκριβῶς τοῦ κλάδου τοῦ νοικοκυριοῦ, μέ τό ὅποιο συμμετέχει ὁ καθένας στό συνεταιρισμό (ἀριθμός ἀγελάδων, πού ἡ διάθεση τοῦ προϊόντος πού παράγουν γίνεται μέσω τῶν συνεταιρισμῶν). Παραθέτουμε τά στοιχεῖα αὐτά, πού κατανέμονται σέ πέντε κύριες ὁμάδες μέ βάση τήν ἔκταση τῆς γῆς τῶν νοικοκυρέων:

*Νοικοκυριά πού συμμετέχουν στούς συνεταιρισμούς διάθεσης
προϊόντων γάλατος*

	Ἀριθ. τέτοιων νοικοκυ- ριῶν	% σέ σχέση μέ τό συνολικό ἀριθ. τῶν νοικοκυριῶν	% σέ σχέση μέ τό σύνολο *	Ἀριθ. τῶν ἀγελάδων πού ἔχουν	% σέ σχέση μέ τό σύνολο	Ἀγελάδες πού ἀνα- λογοῦν σέ ἓνα νοικο- κύρη
0- 2 ha	10 300	0,3	6,95	18 556	1,71	1,8
2- 5 »	31 819	3,1	21,49	73 156	6,76	2,3
5- 20 »	53 597	5,4	36,19	211 236	19,51	3,9
20-100 »	43 561	15,4	29,42	418 563	38,65	9,6
100 καί πάνω ha	8 805	35,1	5,95	361 435	33,37	41,0
Σύνολο. . .	148 082	2,7	100,00	1 082 946	100,00	7,3
Νοικοκυριά μέ 1000 καί πάνω ha	204	35,6	—	18 273	—	89,0

* Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δήλωσε: «Τό ποσοστό τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ

Ἔτσι ἀπό τούς μικρούς γεωργούς συμμετέχει στούς συνεταιρισμούς μόνο μιά ἐντελῶς ἀσήμαντη μειοψηφία — 3–5%, δηλ. ἓνα ποσοστό, πού ἴσως νά εἶναι μικρότερο ἀκόμα καί ἀπό τό ποσοστό τῶν κεφαλαιοκρατικῶν νοικοκυριῶν καί τῶν κατώτερων ἀκόμα ὁμάδων. Ἀπεναντίας, ἀπό τά μεγάλα, τά καθαρά κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά συμμετέχει στούς συνεταιρισμούς ἓνα ποσοστό τρεῖς ὡς ἑπτὰ φορές μεγαλύτερο ἀκόμα καί ἀπό τά μεσαῖα ἀγροτικά νοικοκυριά. Καί τά λατιφούντια συμμετέχουν στούς συνεταιρισμούς πιά πολύ ἀπ' ὅλα. Τώρα μπορούμε νά κρίνουμε γιά ὅλη τήν ἀπεριόριστη ἀφέλεια τοῦ αὐστριακοῦ Βοροσίλοφ, τοῦ Χέρτς, πού, διαφωνώντας μέ τόν Κάουτσκι, ἀναφέρει ὅτι «στή γερμανική ἀγροτική προμηθευτική ἐνωση (Bezugsvereinigung), ὅπου ἀνήκουν οἱ πιά μεγάλοι συνεταιρισμοί, ἐκπροσωποῦνται 1 050 000 ἀγρότες νοικοκυρεοί» (S. 112, ρωσ. μετ. 267, ὑπογράμμιση τοῦ Χέρτς), καί συμπεραίνει πῶς αὐτό σημαίνει, ὅτι στούς συνεταιρισμούς δέ συμμετέχουν μόνο μεγάλοι νοικοκυρεοί (οἱ νοικοκυρεοί πού ἔχουν πάνω ἀπό 20 ha εἶναι τό ὅλο 306 χιλιάδες), ἀλλά καί ἀγρότες! Ἄν ὁ Χέρτς καλοσκεφτόταν λιγάκι τήν ὑπόθεση πού κάνει ὁ ἴδιος (συμμετοχή ὅλων τῶν μεγάλων νοικοκυρεῶν στούς συνεταιρισμούς), θά ἔβλεπε ὅτι, ἂν οἱ μεγάλοι συμμετέχουν στό σύνολό τους στούς συνεταιρισμούς, αὐτό σημαίνει πῶς ἀπό τούς ὑπόλοιπους συμμετέχει μικρότερο ποσοστό — κι ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται στό ἀκέραιο τό συμπέρασμα τοῦ Κάουτσκι γιά τήν ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ ἀπέναντι στό μικρό καί ὡς πρὸς τό βαθμό τῆς συνεταιριστικῆς ὁργάνωσης.

Ἀκόμα μεγαλύτερο ὅμως ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τά στοιχεῖα τά σχετικά μέ τόν ἀριθμό τῶν ἀγελάδων πού ἡ διάθεση τῶν προϊόντων τους γίνεται μέσω τῶν συνεταιρισμῶν: ἡ συντριπτική πλειοψηφία αὐτῶν τῶν ἀγελάδων, σχεδόν τά τρία τέταρτα (72%), ἀνήκει στούς μεγάλους νοικοκυρεοί, πού ἀσκοῦν κεφαλαιοκρατική γαλακτοκομία καί ἔχουν, κατὰ νοικοκυριό, δέκα, σαράντα ἀκόμα καί ὀγδόντα (στά λατιφούντια) ἀγελάδες. Καί ἀκοῦστε τώρα τόν Χέρτς: «Ἐμεῖς ὑποστηρίζουμε ὅτι οἱ συνεταιρισμοί φέρνουν μεγαλύτερο ὄφελος ἴσα-ἴσα στούς μικρούς καί στούς πιά μικρούς ἰδιοχτῆτες». . . (S. 112, ρωσ. μετ. 269, ὑπογράμμιση τοῦ Χέρτς). Οἱ Βοροσίλοφ εἶναι παντοῦ οἱ ἴδιοι: ὅταν ἓνας Βοροσί-

γίνεται φανερό ἀπό τούς παρακάτω ἀριθμούς» (II, 117) καί παράθεσε μόνο αὐτά τά στοιχεῖα, πού δέ δείχνουν καθαρά «τό ποσοστό τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ», ἀλλά μάλλον (ἂν δέ γίνει σύγκριση μέ ἄλλους ἀριθμούς) τό συσκοτίζουν.

λοφ εἴτε στή Ρωσία εἴτε στήν Αὐστρία, χτυπώντας τά στήθια του, δηλώνει μέ ἔμφαση: «Ὑποστηρίζουμε», — μπορούμε νά εἵμαστε βέβαιοι, ὅτι ὑποστηρίζει ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού δέν ὑπάρχει.

Κλείνοντας τή σύντομη μελέτη μας πάνω στά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς, ἄς ρίξουμε μιά ματιά στή γενική εἰκόνα τῆς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ πού ἀπασχολεῖται στήν ἀγροτική οἰκονομία μέ βάση τή θέση του στό νοικοκυριό. Παίρνουμε, φυσικά, μόνο τήν καθαυτό ἀγροτική οἰκονομία (Α 1, καί ὅχι Α 1–6, σύμφωνα μέ τό γερμανικό χαρακτηρισμό, δηλ. δέν συμπεριλαμβάνουμε στούς γεωργούς τούς ψαράδες, τούς δασοεπιχειρηματίες καί τούς κυνηγούς), καί ἔπειτα παίρνουμε τά στοιχεῖα γιά κεῖνα τά πρόσωπα πού εἶχαν *κύρια ἀπασχόλησή* τους τή γεωργία. Ἡ γερμανική στατιστική χωρίζει τόν πληθυσμό αὐτό σέ τρεῖς κύριες ὁμάδες: α) ἀνεξάρτητοι (δηλ. νοικοκυρέοι-ἰδιοχτῆτες, ἐνοικιαστές κλπ.)· β) ὑπάλληλοι (διευθυντές, πρόεδροι, ἐπιστάτες, γραφιάδες κλπ.) καί γ) ἐργάτες. Ἡ τελευταία αὕτη ὁμάδα χωρίζεται μέ τή σειρά της στίς παρακάτω τέσσερες ὑποομάδες: γ¹) «μέλη τῆς οἰκογένειας πού δουλεύουν στό νοικοκυριό τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογένειας, τοῦ πατέρα, τοῦ ἀδελφοῦ κτλ.». Μ' ἄλλα λόγια πρόκειται γιά ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας, σέ διάκριση ἀπό τούς μισθωτούς ἐργάτες ὅπου ἀνήκουν οἱ ὑπόλοιπες ὑποομάδες τῆς ὁμάδας γ. Γι' αὐτό εἶναι ὀλοφάνερο πώς γιά τή μελέτη τῆς κοινωνικῆς σύνθεσης τοῦ πληθυσμοῦ (καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξής του) δέν πρέπει αὐτούς τούς ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας νά τούς κατατάσσουμε, ὅπως γίνεται συνήθως, στήν ἴδια ὁμάδα μέ τούς μισθωτούς ἐργάτες, ἀλλά στούς νοικοκυρέους (α), γιατί αὐτοί οἱ ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας εἶναι οὐσιαστικά καί οἱ ἴδιοι συνιδιοχτῆτες, μέλη τῆς οἰκογένειας τοῦ νοικοκύρη, πού ἔχουν δικαίωμα κληρονομιάς κτλ. Ἀκολουθοῦν ἡ ὑποομάδα γ²) ἐργάτες καί ἐργάτριες γῆς (Knechte und Mägde)· γ³) «μεροκαματιάρηδες καί ἄλλοι ἐργάτες (προβατοβοσκοί καί γενικά βοσκοί) μέ ἰδιόχτητη γῆ ἢ μέ γῆ πού νοικιάζουν». Ἐπομένως, ἐδῶ πρόκειται γιά μιά ὁμάδα προσώπων πού εἶναι ταυτόχρονα καί νοικοκυρέοι καί μισθωτοί ἐργάτες, δηλ. γιά μιά ὁμάδα ἐνδιάμεση, μεταβατική, πού πρέπει νά τήν τοποθετήσουμε χωριστά. Τέλος, ἡ γ⁴) «ἐπίσης — χωρίς ἰδιόχτητη γῆ καί χωρίς νοικιασμένη γῆ». Μέ τόν τρόπο αὐτό ἔχουμε τρεῖς βασικές ὁμάδες: I. Νοικοκυρέοι — κάτοχοι γῆς καί μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν νοικοκυρέων. II. Νοικοκυρέοι — κάτοχοι γῆς, πού εἶναι ταυτόχρονα καί μισθωτοί ἐργάτες. III. Μισθωτοί ἐργάτες χωρίς γῆ (ὑπάλληλοι, ἐργάτες γῆς καί μερο-

καματιάρηδες). Ἡ κατανομή τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ * τῆς Γερμανίας ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς ομάδες στά χρόνια 1882 καί 1895 ἦταν ἡ παρακάτω:

		Πληθυσμός ἐνεργός (μέ ἐπάγγελμα) πού θεωρεῖ κύρια ἀπασχόλησή του τή γεωργία (σέ χιλιάδες)			
		1882	1895		
a)	Νοικοκυρέοι κάτοχοι γῆς.....	2 253	2 522	+ 269	
c ¹)	μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν νοι- κοκυρέων	1 935	1 899	— 36	
		<hr/>			
	I	4 188	4 421	+ 233 + 5,6 %	
c ²)	ἐργάτες μέ γῆ (II)	866	383	— 483 — 55,8 %	
	I + II	5 054	4 804	— 250	
b)	ὑπάλληλοι	47	77	+ 30	
c ³)	ἐργάτες γῆς	1 589	1 719	+ 130	
c ⁴)	ἐργάτες χωρίς γῆ.....	1 374	1 445	+ 71	
		<hr/>			
	III.....	3 010	3 241	+ 231 + 7,7 %	
		<hr/>			
	Σύνολο....	8 064	8 045	— 19 — 0,2 %	

* Ἐτσι λοιπόν ὅλος ὁ ἐνεργός πληθυσμός ἐλαττώθηκε, ἂν καί ὄχι σημαντικά. Μέσα στίς γραμμές του βλέπουμε νά ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός ἐκείνων πού κατέχουν γῆ (I+II), καί ν' αὐξάνει ὁ ἀριθμός ἐκείνων πού δέν ἔχουν γῆ (III). Αὐτό δείχνει ξεκάθαρα

* Μιλᾶμε μόνο γιά τόν «ἐνεργό» πληθυσμό (σύμφωνα μέ τή γαλλική ὀρολογία· «*erwerbsthätige*» — σύμφωνα μέ τή γερμανική), δηλ. γιά τόν πληθυσμό πού ἀσχολεῖται πραγματικά μέ τή γεωργία, χωρίς νά ὑπολογίζουμε τήν ὑπηρεσία ἐκείνων τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας πού δέ συμμετέχουν κανονικά καί μόνιμα στίς γεωργικές ἐργασίες. Ἡ ρωσική κοινωνική στατιστική εἶναι τόσο λίγο ἀναπτυγμένη, ὥστε δέν ἔχει καθιερωθεῖ ἔστω καί ἓνας εἰδικός ὅρος γι' αὐτή τήν ἔννοια «*active*», «*erwerbsthätig*», «*occupied*». Ὁ Γιανσόν δουλεύοντας τά στοιχεῖα γιά τίς ἀπασχολήσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πετρούπολης («Ἡ Πετρούπολη σύμφωνα μέ τήν ἀπογραφή τοῦ 1890») χρησιμοποιοῖ τόν ὅρο «ἀνεξάρτητοι», ὁ ὅρος ὅμως αὐτός εἶναι ἀκατάλληλος, γιατί μέ τή λέξη «ἀνεξάρτητοι» ἐννοοῦμε συνήθως τ' ἀφεντικά καί ἔτσι ὁ χωρισμός μέ βάση τή συμμετοχή ἢ τή μή συμμετοχή στήν ἐπαγγελματική δράση (μέ τήν πλατιά σημασία τῆς λέξης) μπερδεύεται μέ τό χωρισμό τῶν προσώπων ἀνάλογα μέ τή θέση πού κατέχουν στό δοσμένο ἐπάγγελμα (μονονοικοκύρης ἐργαζόμενος). Θά μπορούσε νά χρησιμοποιήσει κανεῖς τόν ὅρο: «παραγωγικός πληθυσμός», ἀλλά καί πάλι δέ θά ἀκριβολογοῦσε, γιατί λχ. οἱ στρατιωτικοί, οἱ εἰσοδηματίες κλπ. δέν εἶναι καθόλου τάξεις «παραγωγικές». Ἴσως πιο κατάλληλη θά ἦταν ἡ ἔκφραση: πληθυσμός «μέ ἐπάγγελμα», δηλ. πληθυσμός πού ἀσκεῖ ἓνα ὁποιοδήποτε «ἐπάγγελμα» (πού δίνει ἔσοδα), σέ διάκριση ἀπό τά πρόσωπα πού ζοῦν σέ βάρος ἐκείνων «πού ἀσκοῦν ἐπάγγελμα».

ὅτι προχωρεῖ ἡ ἀπαλλοτριώση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καί μάλιστα ἀκριβῶς τῶν μικροῖδιοχτητῶν γῆς, ἐπειδή ξέρουμε πιά ὅτι οἱ μισθωτοὶ ἐργάτες μ' ἓνα κομματάκι γῆ ἀνήκουν στήν κατηγορία τῶν πιό μικρῶν νοικοκυρέων. Παρακάτω, ἀπό τόν ἀριθμό τῶν προσώπων πού κατέχουν γῆ ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός τῶν ἐργαζομένων-νοικοκυρέων, ἐνῶ αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυρέων. Ἐπομένως, παρατηροῦμε ὅτι ἐξαφανίζονται οἱ μεσαῖες ὁμάδες καί δυναμώνουν οἱ ἀκρινές: ἡ ἐνδιάμεση ὁμάδα ἐξαφανίζεται καί συντελεῖται μιά ὀξυνση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἀντιθέσεων. Ἀνάμεσα στοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες αὐξάνει ὁ ἀριθμός ἐκείνων πού ἔχουν πιά τελείως ἀπαλλοτριωθεῖ, ἐνῶ ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός τῶν κατόχων γῆς· ἀνάμεσα στοὺς νοικοκυρέους αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ἄμεσων ἰδιοχτητῶν ἐπιχειρήσεων, ἐνῶ ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός ἐκείνων πού δουλεύουν στήν ἐπιχείρηση τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογένειας. (Τό τελευταῖο αὐτό περιστατικό συνδέεται ἴσως μέ τό γεγονός ὅτι τά περισσότερα ἐργαζόμενα μέλη τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν στό μεγαλύτερο μέρος τους δέν πληρώνονται τίποτε ἀπό τοὺς ἀρχηγούς τῆς οἰκογένειας καί γι' αὐτό ἔχουν ἰδιαίτερα τήν τάση τῆς φυγῆς ἀπό τήν ὕπαιθρο στίς πόλεις.)

Ἄν πάρουμε τά στοιχεῖα τά σχετικά μέ τόν πληθυσμό, πού ἡ γεωργία ἀποτελεῖ ἐπικουρική ἀπασχόλησή του, θά δοῦμε ὅτι ὁλος αὐτός ὁ πληθυσμός (ἐνεργός ἢ ἀσχολούμενος μέ ἐπάγγελμα) αὐξήθηκε ἀπό 3 144 000 σέ 3 578 000, δηλ. κατά 434 000, καί ἡ αὐξηση αὐτή ἀναλογεῖ σχεδόν ἐξ ὁλοκλήρου στήν ὁμάδα τῶν ἐργαζομένων μελῶν τῶν οἰκογενειῶν τῶν νοικοκυρέων, ὁμάδα πού αὐξήθηκε κατά 397 000 (ἀπό 664 000 σέ 1 061 000). Ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυρέων αὐξήθηκε κατά 40 000 (ἀπό 2 120 000 σέ 2 160 000)· ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν μέ γῆ αὐξήθηκε κατά 51 000 (ἀπό 9 000 σέ 60 000)· ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν χωρίς γῆ ἐλαττώθηκε κατά 54 000 (ἀπό 351 000 σέ 297 000). Ἡ γιγάντια αὐτή αὐξηση — μέσα σέ 13 χρόνια ἀπό 664 000 σέ 1 061 000, δηλ. κατά 59,8% — μαρτυρεῖ καί πάλι τήν αὐξηση τῆς προλεταριοποίησης· αὐξηση τῶν ἀγροτῶν, μελῶν τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν, πού θεωροῦν πιά τή γεωργία ἀπλῶς ἐπικουρική ἀπασχόλησή τους. Ξέρουμε πῶς σέ τέτοιες περιπτώσεις κύρια ἀπασχόληση εἶναι πρίν ἀπ' ὅλα ἡ μισθωτή ἐργασία (κι ἔπειτα τό μικρεμπόριο, ἡ βιοτεχνία κτλ.). Ἄν ἐνώσουμε ὅλα μαζί τά ἐργαζόμενα μέλη τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν, τόσο ἐκεῖνα πού ἔχουν γιά κύρια ἀπασχόλησή τους τή γεωργία ὅσο καί ἐκεῖνα πού ἔχουν μόνο γιά ἐπικουρική ἀπασχόλησή τους τή γεωργία, θά

ἔχουμε: τό 1882 — 2 559 000· τό 1895 — 2 960 000. Ἡ αὕξηση αὕτη μπορεῖ εὐκόλα νά δόσει ἀφορμή γιά λαθεμένη ἐρμηνεία καί γιά ἀπολογητικά συμπεράσματα, κυρίως ὅταν συγκρίνεται μέ τόν μειωνόμενο στό σύνολό του ἀριθμό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν. Στήν πραγματικότητα ἡ γενική αὕτη αὕξηση προέρχεται ἀπό μιά ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν, πού κύρια ἀπασχόλησή τους εἶναι ἡ γεωργία καί ἀπό μιά αὕξηση τοῦ ἀριθμοῦ ἐκείνων, γιά τοὺς ὁποίους ἡ γεωργία εἶναι ἐπικουρική ἀπασχόληση, ἔτσι πού οἱ τελευταῖοι αὐτοί ἀποτελοῦσαν τό 1882 μόνο τά 21,7% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαζομένων μελῶν τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν, ἐνῶ τό 1895 ἀποτελοῦσαν πιά τά 35,8%. Ἐτσι ἡ στατιστική *ὁλόκληρου* τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ μᾶς δείχνει πολύ παραστατικά ἀκριβῶς τά δύο ἐκεῖνα προτσές προλεταριοποίησης, πού πάντα ὑπέδειχνε ὁ ὀρθόδοξος μαρξισμός καί πού οἱ ὀπορτουνιστές κριτικοί προσπαθοῦν νά τά παρακάμψουν μέ τόσο στερεότυπες φράσεις, — ἀπό τό ἓνα μέρος, αὐξανόμενη ἀχτημονοποίηση τῶν ἀγροτῶν, ἀπαλλοτρίωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, πού φεύγει στίς πόλεις ἢ πού μετατρέπεται ἀπό ἐργάτη μέ γῆ σέ ἐργάτη ἀχτήμονα· — ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἀνάπτυξη τῶν «ἐπικουρικῶν ἐσόδων» τῆς ἀγροτιᾶς, δηλ. ἀνάπτυξη τοῦ συνδυασμοῦ ἐκείνου γεωργίας καί βιομηχανικῆς ἀπασχόλησης, πού σημαίνει τήν πρώτη βαθμίδα τῆς προλεταριοποίησης καί ὁδηγεῖ πάντα σέ μεγαλύτερη αὕξηση τῆς ἀνέχειας (αὕξηση τῆς ἐργάσιμης μέρας, χειροτέρευση τῆς διατροφῆς κτλ.). Ὡς ἓνα βαθμό καί τά δύο αὐτά προτσές, ἂν τά ἐξετάσουμε μόνο ἐξωτερικά, εἶναι μάλιστα καί ἀντιφατικά: αὕξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀχτημόνων ἐργατῶν καί αὕξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαζομένων μελῶν τῶν οἰκογενειῶν τῶν ἀγροτῶν-ἰδιοχτητῶν γῆς. Γι' αὐτό, ὅταν συγχέει κανεῖς τά δύο αὐτά προτσές ἢ ἀγνοεῖ τό ἓνα ἀπ' αὐτά, εἶναι εὐκόλο νά πέσει στά πιά χοντροκομμένα λάθη. Τό βιβλίο τοῦ Μπουλγκάκοφ⁹⁸ βρίθει ἀκριβῶς ἀπό παρόμοια λάθη. Τέλος, ἡ στατιστική τῶν ἀπασχολήσεων μᾶς δείχνει ἀκόμα μιά σημαντική αὕξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπαλλήλων*: ἀπό 47 000 σέ 77 000, δηλ. κατά 63,8%. Παράλληλα μέ τήν αὕξηση τῆς προλεταριοποίησης συντελεῖται καί αὕξηση τῆς μεγάλης κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, πού ἔχει ἀνάγκη ἀπό ὑπαλλήλους καί μάλιστα τόσο περισσότερο ὅσο

* Σχετικά μ' αὐτό ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πουλάει πολύ φτηνό πνεῦμα στό «Νατσάλο»: «αὕξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀξιωματικῶν μέ παράλληλη ἐλάττωση τοῦ στρατοῦ». Πολύ ἀπλοϊκευμένη ἄποψη γιά τήν ὁργάνωση τῆς ἐργασίας στή μεγάλη παραγωγή.

περισσότερο χρησιμοποιούνται μηχανές και αναπτύσσεται ή βιομηχανική επεξεργασία των προϊόντων.

Έτσι, παρ' όλες τις καυχησιολογίες του για «λεπτομερειακή ανάλυση», ο κ. Μπουλγκάκοφ δέν μπόρεσε καθόλου νά έμβαθύ-νει στά στοιχεΐα τής γερμανικῆς στατιστικῆς. Στή στατιστική τῶν απασχολήσεων σημείωσε μόνο τήν αριθμητική αύξηση τῶν ἀχτημόνων ἐργατῶν καί τήν ἐλάττωση τῶν ἐργατῶν πού ἔχουν γῆ, σάν ἐνδειξη «τῶν ἀλλαγῶν, πού συντελέστηκαν στήν ὀργάνωση τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας» (II, 106). Αὐτή ὅμως ἡ ἀλλαγή τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας σ' ὁλόκληρη τή γερμανική γεωργία παραμένει γιά τόν κ. Μπουλγκάκοφ ἕνα τελείως τυχαῖο καί ἀκατανόητο γεγονός, πού δέ συνδέεται μέ τή γενική διάρθρωση καί τή γενική ἐξέλιξη τοῦ γεωργικοῦ καπιταλισμοῦ. Στήν πραγματικότητα αὐτό δέν ἀποτελεῖ παρά μιά μονάχα ἀπό τίς πλευρές τοῦ προτσές τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ τεχνική πρόοδος τῆς γερμανικῆς γεωργίας, παρά τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, εἶναι πρόοδος τῆς μεγάλης κυρίως παραγωγῆς, ὅπως τό δείχνουν ἀδιάψευστα τά στοιχεΐα γιά τή χρησιμοποίηση μηχανῶν, γιά τό ποσοστό τῶν ἐπιχειρήσεων μέ ζῶα ἐργασίας καί γιά τή σύνθεση τῶν ζώων ἐργασίας, γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς επεξεργασίας τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς γαλακτοκομίας κτλ. Μέ τήν πρόοδο αὐτή τῆς μεγάλης παραγωγῆς συνδέεται ἀναπόσπαστα ἡ αύξηση τῆς προλεταριοποίησης καί τῆς ἀπαλλοτρίωσης τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ αύξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολύ μικρῶν νοικοκυριῶν καί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγροτῶν, πού ὁ σπουδαιότερος πόρος ζωῆς τους εἶναι τά ἐπικουρικά μεροκάματα, ἡ ἐνταση τῆς ἀνέχειας τῆς μεσαίας ἀγροτιᾶς πού οἱ συνθῆκες ἀσκήσεως τοῦ νοικοκυριοῦ της χειροτέρεψαν περισσότερο ἀπ' ὅλες τίς ἄλλες κατηγορίες (πολύ μεγάλη αύξηση τοῦ ποσοστοῦ ἐκείνων πού δέν ἔχουν ἄλογα καί τοῦ ποσοστοῦ ἐκείνων πού χρησιμοποιοῦν γιά τίς γεωργικές δουλειές ἀγελάδες), καί, συνεπῶς, χειροτέρεψαν καί οἱ συνθῆκες ὅλης τῆς ζωῆς της καθῶς καί ἡ ποιότητα τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς.

X

Η «ΕΡΓΑΣΙΑ» ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΜΠΟΥΛΓΚΑΚΟΦ, Ε. ΝΤΑΒΙΝΤ

Τό βιβλίο τοῦ Ἑντ. Ντάβιντ «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ ἀγροτική οἰκονομία» ἀποτελεῖ μιά ἐξαιρετικά κακοφκιαγμένη καί παραφορτωμένη συνόψιση τῶν λαθεμένων ἐκείνων μεθόδων καί

συλλογισμῶν, πού ὅπως εἶδαμε χρησιμοποιοῦν οἱ κ. κ. Μπουλγκάκοφ, Χέρτζ καί Τσερνόφ. Γιά τό λόγο αὐτό θά μπορούσαμε νά ἀγνοήσουμε τελείως τόν Ντάβιντ. Ἐπειδή ὅμως ἡ «ἐργασία» τοῦ εἶναι σήμερα, ἀναμφισβήτητα, τό κύριο ἔργο τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ στό ἀγροτικό ζήτημα, θεωροῦμε ἀναγκαῖο νά χαρακτηρίσουμε, ἀκόμα μιά φορά, τόν τρόπο πού γράφουν τά ἐπιστημονικά ἔργα τους οἱ κύριοι ἀναθεωρητές.

Στό ζήτημα τῶν μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία ὁ Ντάβιντ ἀφιερώνει ὁλόκληρο τό IV κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του (σελ. 115–193 τῆς ρωσικῆς μετάφρασης), κι ἐκτός ἀπ' αὐτό ἀναφέρεται μερικότερα στό ἴδιο θέμα σέ πάρα πολλά σημεία τῶν ἄλλων κεφαλαίων. Ὁ συγγραφέας ἐξετάζει μέ τόν πιό ἀναλυτικό τρόπο ἑκατοντάδες τεχνικές λεπτομέρειες καί πνίγει μέσα σ' αὐτές τήν πολιτικο-οικονομική οὐσία τοῦ ζητήματος. Στή γεωργία οἱ μηχανές δέν παίζουν τόν ἴδιο ρόλο πού παίζουν στή βιομηχανία· στή γεωργία δέν ὑπάρχει κεντρικός κινητήρας· οἱ περισσότερες μηχανές ἐργάζονται μόνο προσωρινά· ἕνα μέρος τῶν μηχανῶν δέ μειώνει τά ἐξοδα παραγωγῆς κτλ. κτλ. Ὁ Ντάβιντ θεωρεῖ ὅτι παρόμοια συμπεράσματα (πρβλ. τή σελ. 190–193, τά συμπεράσματα γιά τίς μηχανές) ἀναιροῦν τή μαρξιστική θεωρία! Ἔτσι ὅμως ἀντί νά ξεκαθαρίσει τό ζήτημα, ἀπλούστατα τό μπερδεύει. Δέν ὑπάρχει οὔτε καί ἡ ἐλάχιστη ἀμφιβολία, ὅτι ἡ γεωργία καθυστερεῖ σέ σύγκριση μέ τή βιομηχανία ἐπεξεργασίας. Αὐτή τήν καθυστέρηση δέ χρειάζεται καν νά τήν ἀποδείξουμε. Ἀπαριθμῶντας μιά πρός μιά τίς ἐκδηλώσεις αὐτῆς τῆς καθυστέρησης, συσσωρεύοντας παραδείγματα πάνω στά παραδείγματα καί περιπτώσεις πάνω στίς περιπτώσεις, ὁ Ντάβιντ μόνο μετατοπίζει τό πραγματικό ἀντικείμενο τῆς ἐρευνας, ἄν δηλαδή ἔχει κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα ἡ χρησιμοποίηση μηχανῶν καί ἄν ἡ αὔξηση τῆς χρησιμοποίησης μηχανῶν συνδέεται μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας.

Ὁ Ντάβιντ δέν καταλαβαίνει καθόλου πῶς μπαίνει τό ἴδιο τό ζήτημα, πράγμα ἀπαραίτητο γιά ἕνα μαρξιστή. Στήν οὐσία ἡ ἄποψη τοῦ Ντάβιντ εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ μικροαστοῦ, πού παρηγορεῖ τόν ἑαυτό του μέ τήν ἀργή σχετικά πρόοδο τοῦ καπιταλισμοῦ, γιατί φοβᾶται νά δεῖ ὁλόκληρη τήν κοινωνική ἐξέλιξη στό σύνολό της. Λογουχάρη, ὁ Ντάβιντ παραθέτει περικοπές ἀπό τόν Μπενζίνγκ σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν γεωργικῶν μηχανῶν, κ' εἶναι ἀτέλειωτη ἡ σειρά αὐτῶν τῶν περικοπῶν (σελ. 125, 135, 180, 182, 184, 186, 189, 506 καί ἄλλες τῆς ρωσικῆς μετάφρασης). Μπορεῖ νά πεῖ κανεῖς ὅτι ὁ Ντάβιντ ξεθεώνει κυριολεκτικά τόν

ἀναγνώστη περνώντας ἀπό λεπτομέρεια σέ λεπτομέρεια, χωρίς ἐπεξεργασία τῆς ὕλης, χωρίς σύνδεση, χωρίς λογική τοποθέτηση τοῦ ζητήματος, χωρίς κανένα σκοπό. Γι' αὐτό ὁ Ντάβιντ δέν κάνει καμιά ἀνακεφαλαίωση τῶν συμπερασμάτων τοῦ Μπενζίνγκ. Ὅ,τι εἶπα στὰ 1901 ἐνάντια στὸν κ. Μπουλγκάκοφ, ἰσχύει πέρα γιὰ πέρα καί γιὰ τὸν Ντάβιντ. Πρῶτο, ἡ ἀνακεφαλαίωση τῶν συμπερασμάτων τοῦ Μπενζίνγκ δείχνει (βλ. πῶ πάνω, στή σελ. 183*) τὴν ἀδιαφιλονίκητη ὑπεροχὴ τῶν νοικοκυριῶν πού χρησιμοποιοῦν μηχανές ἀπέναντι σέ κεῖνα πού δέ χρησιμοποιοῦν. Κανενὸς εἶδους «βελτιώσεις» τῶν ἀπόψεων τοῦ Μπενζίνγκ στίς λεπτομέρειες, μέ τίς ὁποῖες ἔχει παραγεμίσει τὸ βιβλίο του ὁ Ντάβιντ, δέν ἀλλάζουν τὸ συμπέρασμα. Ὁ Ντάβιντ ἀποσιωπᾷ αὐτὸ τὸ γενικὸ συμπέρασμα, ὅπως ἀκριβῶς καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ! 2ο, παραθέτοντας ἀπὸ τὸν Μπενζίνγκ περικοπὲς χωρίς τέλος, χωρίς νόημα, χωρίς σύνδεση, ὁ Ντάβιντ, ὅπως καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, δέν πρόσεξε τίς ἀστικές ἀπόψεις τοῦ Μπενζίνγκ γιὰ τίς μηχανές καί στή βιομηχανία καί στή γεωργία. Μὲ δύο λόγια ὁ Ντάβιντ δέν καταλαβαίνει ἀκόμα οὔτε καί τὴν κοινωνικο-οικονομικὴ πλευρὰ τοῦ ζητήματος. Δέν μπορεῖ νὰ γενικεύσει καί νὰ συνδέσει τὰ πραγματικὰ στοιχεῖα πού δείχνουν τὴν ὑπεροχὴ τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ ἀπέναντι στό μικρό. Στό τέλος δέ μένει τίποτα, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀντιδραστικὴ κλάψα τοῦ μικροαστοῦ πού στηρίζει τίς ἐλπίδες του στήν καθυστέρηση τῆς τεχνικῆς καί στήν ἀργὴ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Θεωρητικὰ ὁ δεξιὸς καντέτος καί «χριστιανὸς» ἀποστάτης κ. Μπουλγκάκοφ βρίσκεται στό ἴδιο ἀκριβῶς ἐπίπεδο μέ τὸν ὁπορτουνιστὴ σοσιαλδημοκράτη Ντάβιντ.

Καί σέ ἄλλα ζητήματα ὁ Ντάβιντ δέν καταλαβαίνει τὴν κοινωνικο-οικονομικὴ πλευρὰ τοῦ ζητήματος, δέν τὴν καταλαβαίνει σέ ἀπίστευτο βαθμό. Πάρτε τὴ βασικὴ του θέση, τὴν ἀγαπημένη του σκέψη, τὸ «κεντρικὸ σημεῖο» ὅλου τοῦ ἔργου του: τὴ ζωτικότητα τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία καί τὴν ὑπεροχὴ της ἀπέναντι στή μεγάλη. Ρωτήστε τὸν Ντάβιντ, τί εἶναι μικρὴ παραγωγή;

Στὴ σελίδα 29, στήν ὑποσημείωση, βρίσκετε μιὰ ἐπιμελημένη ἀπάντηση: «Σέ ὅλες τίς περιπτώσεις, πού μιλάμε γιὰ μικρὴ παραγωγή, ἐννοοῦμε τὴν οἰκονομικὴ κατηγορία πού λειτουργεῖ χωρίς νὰ χρησιμοποιεῖ μόνιμα ξένα χέρια καί χωρίς συμπληρωματικὸ ἐπάγγελμα». Αὐτὸ εἶναι χοντροειδῶς διατυπωμένο, τὸ

* Βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 130. Ἡ Σύντ.

μετέφρασε καί ὁ Γκρόσμαν σάν ἀγράμματος, μά παρ' ὅλα αὐτά εἶναι κάπως σαφές. Ὑστερα ἀπ' αὐτό δικαιολογημένα θά περιμένετε νά ἐξετάσει ὁ Ντάβιντ τίς συνθήκες τῆς μικρῆς (σύμφωνα μέ τήν ἔκταση τῆς ἐπιφάνειας) ἀγροτικῆς παραγωγῆς ἀπό τήν ἀποψη τῆς χρησιμοποίησης μισθωτῆς ἐργασίας ἢ τῆς πούλησής της ἀπό τό γεωργό.

Κάθε ἄλλο.

Πουθενά ἄλλοῦ δέν ἀποκαλύπτεται τόσο ἀνάγλυφα ἡ ἀστική οὐσία τοῦ Ντάβιντ ὅσο στήν ὀλοκληρωτική ἄγνοια πού δείχνει στό ζήτημα τῆς χρησιμοποίησης τῆς μισθωτῆς ἐργασίας ἀπό τούς «μικρούς» γεωργούς καί τῆς μετατροπῆς αὐτῶν τῶν τελευταίων σέ μισθωτούς ἐργάτες. Ὀλοκληρωτική ἄγνοια, αὐτό εἶναι ἀπόλυτα σωστό. Στατιστικά στοιχεῖα γι' αὐτό τό ζήτημα ὑπάρχουν στή γερμανική στατιστική. Τά ἀναφέρει σύντομα ὁ Κάουτσκι στό «Ἀγροτικό ζήτημά» του (τά στοιχεῖα αὐτά τά ἀναφέρω κι ἐγώ λεπτομερειακά — βλ. σελ. 227 *). Ὁ Ντάβιντ ξέρει αὐτή τή στατιστική, δέν ἀναλύει ὅμως αὐτά τά στοιχεῖα. Ὁ Ντάβιντ κάνει ἓνα σωρό παραπομπές σέ διάφορες μονογραφίες καί ἀγνοεῖ ὀλοκληρωτικά τά στοιχεῖα τους πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα. Μέ λίγα λόγια αὐτό ἰσοδυναμεῖ μέ πλήρη ἀποσιώπηση ἀπό ἓνα μικροαστό τοῦ ζητήματος τῶν «ἐργατάκων» πού δουλεύουν στό νοικοκύρη ἀγρότη.

Νά ὀρισμένα παραδείγματα.

Στή σελίδα 109 διαβάζουμε: «Γενικά, στή λαχανοκομία, ὅπως ἀκριβῶς καί σ' ὅλη τήν ἀγροτική οἰκονομία ἀκμάζει ἡ μικρή παραγωγή».

Θέλετε ἀποδείξεις; Σᾶς παρουσιάζουν τήν παρακάτω καί μόνο τήν παρακάτω ἀπόδειξη:

«Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς βιομηχανικῆς ** στατιστικῆς τοῦ 1895, ἀπό τά 32 540 νοικοκυριά κηπουρικῆς καί λαχανοκομίας τά 13 247 = 40% εἶχαν ἔκταση μικρότερη ἀπό 20 ἄρ., τά 8257 = 25% εἶχαν ἀπό 20 ὡς 50 ἄρ., τά 5707 = 14% ἀπό 50 ἄρ. ὡς ἓνα ἑκτάριο, τά 3397 = 10% εἶχαν ἀπό 1 ὡς 2 ἑκτάρια καί μόνο στά 1932 = 6% ἡ ἔκταση τῆς χρησιμοποιούμενης γῆς ἦταν ἀπό 2 ἑκτάρια καί πάνω».

Αὐτό εἶναι ὅλο κι ὅλο. Αὐτό πρέπει νά ἀποδείξει τήν ἀνθιση

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 196. Ἡ Σύντ.

** Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ὁ κ. Γκρόσμαν, θεωρητής τῆς μετάφρασης, ἀπέδωσε ἔτσι τή λέξη: Betriebsstatistik. Τί κακό μέ τίς ρωσικές μεταφράσεις! Ἡ λέξη αὐτή πρέπει νά ἀποδοθεῖ ἔτσι: «στατιστική τῶν ἀγροτικῶν ἐπιχειρήσεων».

τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή λαχανοκομία. Κι αὐτό πρέπει νά θεωρηθεῖ ἐπιστημονική ἐργασία τοῦ περισπούδαστου στά ζητήματα τῆς γεωπονίας Ντάβιντ. Ἄν εἶναι ἔτσι, τότε ἀδυνατοῦμε νά καταλάβουμε τί λέγεται τσαρλατανισμός στήν ἐπιστήμη.

Μόνο 6% ἔχουν ἀπό 2 ἑκτάρια καί πάνω, λέει ὁ Ντάβιντ. Δίπλα σ' αὐτά, στήν ἴδια στατιστική, ἀπ' ὅπου παίρνει αὐτούς τούς ἀριθμούς, βρίσκονται στοιχεῖα γιά τήν ἔκταση τῆς γῆς πού ἔχουν αὐτά τά 6%. Ὁ Ντάβιντ παρασιωπᾷ αὐτά τά στοιχεῖα. Καί τά παρασιωπᾷ, γιατί ἀνατρέπουν τή θεωρία του. «Στά χέρια 1932 νοικοκυρέων, δηλαδή στά 5,94% ὅλων τῶν λαχανοκηπουρῶν», ἔγραφα μέ βάση αὐτά ἀκριβῶς τά στοιχεῖα (σελ. 220 τοῦ ἄρθρου στό «Ὁμπραζοβάνιγε» *), «εἶναι συγκεντρωμένη περισσότερο ἀπό τή μισή ἔκταση, τά 51,39%» ὅλης τῆς γῆς πού καλλιεργεῖται μέ λαχανικά γιά τήν ἀγορά. Ἀπ' αὐτούς τούς 1932 λαχανοκηπουρούς οἱ 1441 ἔχουν λαχανόκηπους ἀπό 2–5 ha· κατά μέσο ὄρο ἔχουν ὁ καθένας τους ἀπό 2,76 ha γῆ, πού τήν καλλιεργοῦν μέ λαχανικά, καί ἀπό 109,6 ha γῆ γενικά. Λαχανόκηπους ἀπό 5 καί περισσότερα ἑκτάρια ἔχουν 491 νοικοκυρεῖς· αὐτοί διαθέτουν κατά μέσο ὄρο ἀπό 16,54 ha λαχανόκηπους, καί ἀπό 134,7 ha γῆ γενικά ὁ καθένας (στό ἴδιο).

Ἔτσι λοιπόν μόνο τά 6% τῶν λαχανοκηπουρῶν συγκεντρώνουν τά 51,39% ὅλης τῆς γῆς πού καλλιεργεῖται μέ λαχανικά. Αὐτοί εἶναι μεγάλοι κεφαλαιοκράτες, γιά τούς ὁποίους οἱ λαχανόκηποι ἀποτελοῦν συμπλήρωμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας (νοικοκυριά μέ 100–135 ἑκτάρια). Συνεπῶς, στήν παραγωγή λαχανικῶν γιά τήν ἀγορά ἔχει γίνει τεράστια κεφαλαιοκρατική συγκέντρωση. Καί ὁ Ντάβιντ ἔχει... τήν τόλμη νά ὑποστηρίζει ὅτι «ἀκμάζει ἡ μικρή παραγωγή», δηλαδή ἡ παραγωγή χωρίς μισθωτή ἐργασία. Ὁ Ντάβιντ ὁμῶς δέ δίνει στοιχεῖα γιά τό ζήτημα ποιὰ καί ποιᾷς ἔκτασῆς νοικοκυριά πού παράγουν λαχανικά γιά τήν ἀγορά ἔχουν ἀνάγκη ἀπό μισθωτούς ἐργάτες.

Ἔτσι χειρίζεται τή στατιστική ὁ πολυμαθής Ντάβιντ. Παράδειγμα γιά τό πῶς χειρίζεται τίς μονογραφίες εἶναι ὁ ἴδιος ὁ περιβόητος Χέχτ, στόν ὁποῖο ἀναφέρονται οἱ κ. κ. Μπουλγκάκοφ, Χέρτς, Τσερνόφ (βλ. πῶς πάνω, σελ. 203–207**). Ὁ Ντάβιντ στήν «ἐργασία» του ἐκθέτει τίς ἀπόψεις τοῦ Χέχτ σέ δύο σελίδες (σελ. 394–395). Καί πῶς τίς ἐκθέτει; Δέ βγάζει μιλιὰ γιά τή μισθωτή ἐργασία. Δέ βγάζει μιλιὰ γιά τό ὅτι ὁ Χέχτ ἐξιδανικεύει τόν «μό-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 218. Ἡ Σύντ.

** Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 158–167. Ἡ Σύντ.

νιμα ἐγκαταστημένο» ἐργοστασιακό ἐργάτη πού ἔχει κι ἓνα κομμάκι γῆ, ἀνακατεύοντας τούς ἐργάτες μέ τήν εὖπορη ἀγροτιά. Δέ βγάζει μιλιὰ γιά τό ὅτι, ἐνῶ «ἀκμάζει» ἓνας μικρός ἀριθμός ἀπό εὖπορους ἀγρότες, ἡ μάζα βρίσκεται σέ τέτοια κατάσταση, πού ἀναγκάζεται νά πουλάει τό γάλα καί νά ἀγοράζει στή θέση του μαργαρίνη πού εἶναι φτηνότερη.

Ὁ Ντάβιντ ὄχι μόνο τά παρασιωπᾷ ὅλα αὐτά, ἀλλά καί δηλώνει ὅτι «ὁ Χέχτ παραθέτει ἐξαιρετικά ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιά τίς μεγάλες βιοτικές ἀνάγκες αὐτῶν τῶν ἀγροτῶν» (σελ. 395). Εἶναι δύσκολο νά φανταστεῖς πιό χοντροκομμένη συνηγορία ὑπέρ τῆς ἀστικῆς τάξης.

Μέ τήν εὐκαιρία, θά μιλήσουμε γι' αὐτά πού λέει ὁ Χέχτ, ὅτι δηλ. οἱ ἀγρότες πουλοῦν τό γάλα γιά νά ἀγοράσουν μαργαρίνη πού εἶναι φτηνότερη. Θά νόμιζε κανείς ὅτι αὐτό εἶναι τό πιό γνωστό γεγονός γιά ἓνα οἰκονομολόγο. Ὁ Μάρξ ἀπό τό 1847, ἀκόμα στήν «Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» μίλησε γι' αὐτή τή χειροτέρευση τῆς λαϊκῆς διατροφῆς ἀπό τόν καπιταλισμό⁹⁹. Στή Ρωσία ἀπό τόν καιρό ἀκόμα τοῦ Ἐνγκελγκάρντ¹⁰⁰ (1870–1880) πρόσεξαν τό φαινόμενο αὐτό πολλές, πάρα πολλές φορές ὅλοι ὅσοι μελέτησαν κάπως εὐσυνείδητα τήν πρόοδο τοῦ καπιταλισμοῦ στή γαλακτοκομία. Ὁ «σοφός» ὅμως Ντάβιντ δέν πρόσεξε αὐτό τό σημεῖο. Καί μάλιστα εἰρωνεύεται ὅσα εἶπαν σχετικά οἱ σοσιαλιστές.

Στίς σελ. 427–428 τοῦ βιβλίου του ὁ Ντάβιντ κοροϊδεύει τόν Κάουτσκι πού λέει ὅτι τά κέντρα συγκέντρωσης γάλατος, ἀναπτύσσοντας τήν πούληση γάλατος ἀπό τούς ἀγρότες, χειροτερεύουν τή διατροφή τους. Γιά νά μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νά ἐκτιμήσει ὅπως τοῦ ἀξίζει τόν γερμανό ναρόντνικο Ντάβιντ, παραθέτουμε τά ἴδια του τά λόγια:

«... Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι ἔχουν τή συνήθεια, στήν περίπτωση πού ἔχουν μεγαλύτερα ἔσοδα, νά χρησιμοποιοῦν κάτι ἀπό αὐτά γιά τό στομάχι τους. Τέτοια εἶναι, σάν νά λέμε, ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε μέ μεγάλη εὐχαρίστηση τρώει κάτι τό καλύτερο, φτάνει νά διαθέτει γι' αὐτό λίγα χρήματα. Νά ὅμως πού — κατά πολύ παράξενο τρόπο, μόνο ὁ ἀγρότης πού, κατά γενική ὁμολογία, παίρνει χάρη στό συνεταιρισμό περισσότερα χρήματα ἀπό πρίν γιά τό γάλα του καί τά γουρούνια του, δέν κάνει τό ἴδιο πού κάνουν καί οἱ ἄλλοι θνητοί» κτλ., κτλ., κτλ.

Δέν ἀξίζει τόν κόπο βέβαια ν' ἀπαντήσουμε στίς φαιδρότητες αὐτοῦ τοῦ ἀντιδραστικοῦ μικροαστοῦ. Εἶναι ἀρκετό νά τίς δείξουμε στό ἀναγνωστικό κοινό, εἶναι ἀρκετό νά τίς βγάλουμε στό φῶς τῆς ἡμέρας μέσα ἀπό τό σωρό τῶν ἀσυνάρτητων περικοπῶν

γιά γεωπονικά ζητήματα πού είναι σκορπισμένες στίς 550 σελίδες. Είναι αρκετό νά σημειώσουμε, ὅτι κι ὁ ἀστός ἀκόμα ἀπολογητής Χέχτ, πού τόν ἀναφέρει ὁ Ντάβιντ, παραδέχεται τή χειροτέρευση τῆς διατροφῆς σάν γεγονός πού ὀφείλεται στήν αντικατάσταση τοῦ γάλατος πού πουλιέται, μέ τή φτηνή μαργαρίνη. Αὐτό ἀφορᾷ τή Νότια Γερμανία, τήν περιοχή ὅπου ἐπικρατεῖ τό μικρό ἀγροτικό νοικοκυριό. Ἀπό ἄλλη περιοχή — ἀπό τήν Ἀνατολική Πρωσία — ἔχουμε ἐντελῶς ἀνάλογες παρατηρήσεις τοῦ Klawki (βλ. πιο πάνω, σελ. 213 καί 214 *), ὅτι οἱ μικροί ἀγρότες «χρησιμοποιοῦν πολύ λίγο βούτυρο καί ἀγνό γάλα».

Τή συνηγορία τοῦ Ντάβιντ ὑπέρ τῆς ἀστικῆς τάξης μποροῦμε νά τή δοῦμε καθαρά σέ ὅλα γενικά τά ζητήματα πού θίγει. Ἐξυμνεῖ λχ. τούς συνεταιρισμούς γάλατος τῆς Γερμανίας καί τῆς Δανίας σέ δεκάδες σελίδες (413–435 καί ἄλλες). Παραθέτει καί μιά στατιστική... μόνο γιά τό ζήτημα τῆς αὔξησης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συνεταιρισμῶν! Δέν ἀναφέρει ὅμως τά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς στατιστικῆς γιά τή συγκέντρωση τῆς «συνεταιριστικῆς» παραγωγῆς γάλατος στά χέρια τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατικῶν νοικοκυριῶν (βλ. πιο πάνω, σελ. 242**). Οἱ Ντάβιντ δέν προσέχουν αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά στοιχεῖα πού βρίσκονται στήν ἴδια στατιστική πού χρησιμοποιοῦν!

«Οἱ ὀργανωμένοι σέ συνεταιρισμούς δανοί ἀγρότες, λέει ὁ Ντάβιντ, ξεπέρασαν ἀκόμα καί τίς ἰδιωτικές φέρμες τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων». Ἀκολουθεῖ, γιά παράδειγμα, ἓνα ἀπόσπασμα ἀπό τήν 46η ἐκθεση τοῦ πειραματικοῦ ἐργαστηρίου, πού λέει ὅτι τό βούτυρο τῶν συνεταιρισμῶν εἶναι καλύτερης ποιότητος ἀπό τό βούτυρο τοῦ τσιφλικᾶ. Καί ὁ Ντάβιντ συνεχίζει:

«Αὐτά εἶναι τά ἀποτελέσματα πού πέτυχαν οἱ ἀγρότες πού ἄλλοτε, στά μικρά τους νοικοκυριά ἔφτιαχναν μόνο κατώτερης ποιότητος βούτυρο, γιά τό ὁποῖο εἶναι ζήτημα ἂν ἔπαιρναν τή μισή τιμή ἀπό τήν τιμή πού ἔπαιρναν οἱ μεγάλοι ἰδιοχτῆτες. Ἐξάλλου ἐδῶ, στήν οὐσία, γίνεται λόγος γιά τούς μεσαίους καί μικροὺς ἀγρότες (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Ντάβιντ). Στά 1898 στή Δανία ὑπῆρχαν 179 740 ἰδιοχτῆτες ἀγελάδων. Ἀπό τόν ἀριθμό αὐτό μόνο 7544, δηλ. τά 4 %, εἶχαν ἀπό 30 καί πάνω ἀγελάδες ὁ καθένας· 49 371, δηλ. τά 27,82 %, εἶχαν ὁ καθένας ἀπό 10 ὡς 29 ἀγελάδες. Λιγότερο ἀπό 10 κεφάλια ζῶα εἶχαν 122 589, δηλ. τά 68,97 % ἀπό τούς ἰδιοχτῆτες ἀνελάδων. Ἀπό τούς τελευταίους οἱ περισσότεροι ἀπό τούς μισοὺς καί συγκεκριμένα οἱ 70 218 ἰδιοχτῆτες ἀγελάδων — δηλαδή τά 39,85 % τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ — εἶχαν μόνο 1–3 κεφάλια, δηλ. ἀνῆκαν στά μικρά νοικοκυριά. Ὅτι ἀπό τόν ἀριθμό τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν τό μεγαλύτερο μέρος συμμετέ-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 176–178. Ἡ Σύντ.

** Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 218–221. Ἡ Σύντ.

χει στίς συνεταιριστικές οργανώσεις, αποδείχεται από τό γεγονός ότι τό 1900 στή Δανία σέ συνολικό ἀριθμό 1 110 000 περίπου γαλακτοφόρων ἀγελάδων, τό γάλα 900 000 περίπου ἀγελάδων δινόταν στούς συνεταιρισμούς γάλατος» (σελ. 424).

Αὕτή εἶναι ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ περισπούδαστου Ντάβιντ. Ὁ Ντάβιντ ἀποφεύγει, δέν τοῦ εἶναι εὐχάριστο, νά ἀναφέρει ἀκριβῆ στοιχεῖα γιά τήν κατανομή τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων στά νοικοκυριά τῶν διάφορων ομάδων. Ὅμως ἀκόμα κι ἀπ' αὐτούς τούς σκόρπιους ἀριθμούς πού παραθέτει, φαίνεται ἡ πλήρης διαστρέβλωση τῆς πραγματικότητας ἀπό τόν Ντάβιντ. Ὅταν συγκρίνουμε τό γενικό ἀριθμό τῶν ἀγελάδων μέ τήν κατανομή τῶν ἰδιοκτητῶν ἀγελάδων, σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ζώων πού ἔχουν, βλέπουμε τήν παρακάτω — κατά προσέγγιση* βέβαια — εἰκόνα, πού στό σύνολό της ἀνταποκρίνεται ἀναμφισβήτητα στήν πραγματικότητα:

Δ α ν ί α	Ἀριθμός νοικοκυριῶν σέ χιλιάδες	Ἀριθμός ἀγελάδων τους σέ χιλιάδες	Ἀγελάδες κατά νοι- κοκυριό
Νοικοκυριά μέ 1– 3 ἀγελάδες	70	100	1,43
» » 4– 9 »	52	250	4,81
» » 10–29 »	49	550	11,22
» » 30 καί πάνω ἀγελάδες	8	200	25,00
Συνολικά	179	1 100	6,14

Ἀπ' τούς ἀριθμούς αὐτούς φαίνεται, πρῶτο, ὅτι ἡ συγκέντρωση τῆς γαλακτοπαραγωγικῆς χτηνοτροφίας στή Δανία εἶναι πολύ μεγάλη. 750 χιλιάδες ἀγελάδες ἀπό τίς 1100 χιλιάδες, δηλαδή πάνω ἀπό τά δύο τρίτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ, ἀνήκουν στά μεγάλα νοικοκυριά, σέ 57 χιλιάδες νοικοκυριά ἀπό τά 179 χιλιάδες, δηλ. σέ λιγότερο ἀπό τό ἓνα τρίτο τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν. Τέτοια νοικοκυριά δέν μποροῦν ἀσφαλῶς νά κάνουν χωρίς μισθωτή ἐργασία, μιά κι ἔχουν ἀπό 10 καί πάνω ἀγελάδες. Συνεπῶς, ὁ Ντάβιντ «δέν πρόσεξε» ὅτι οἱ διαστάσεις

* Οἱ ἀριθμοί αὐτοί εἶναι κατά προσέγγιση, πρῶτο, γιατί ὁ ἀριθμός τῶν ἀγελάδων ἀφορᾷ τό 1900, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυρέων τό 1898. Δεύτερο, γιατί τόν ἀριθμό τῶν ἀγελάδων κατά ομάδες νοικοκυρέων χρειάστηκε νά τόν καθορίσουμε κατά προσέγγιση ἐπειδή ὁ Ντάβιντ δέ δίνει ἀκριβεῖς ἀριθμούς. Τό μερίδιο τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν τό ὑπολογίσαμε κατώτερο τοῦ πραγματικοῦ: 7544 νοικοκυριά ἔχουν ἀπό 30 ἀγελάδες καί πάνω τό καθένα. Ἔτσι καί ὅταν ἀκόμα πάρουμε τό minimum, δηλ. ἀπό 30 ἀγελάδες γιά κάθε νοικοκυριό, ἔχουμε $7544 \times 30 = 226\,320$ ἀγελάδες. Πήραμε τό μικρότερο ἀριθμό, γιατί διαφορετικά τό μέγεθος τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν πλησιάζει πάρα πολύ στά κατώτατα καί ὄχι στά ἀνώτατα ὅρια τῶν ομάδων.

τοῦ χτηνοτροφικοῦ νοικοκυριοῦ δέν εἶναι καθόλου μικρές. Τούς δανούς νοικοκυρέους δέν πρέπει νά τούς κρίνουμε μέ βάση τήν ἔκταση τῆς γῆς πού ἔχουν. Ὁ Ντάβιντ «δέν πρόσεξε», ὅτι ὁ τεράστιος ἀριθμός τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν ἔχει ἐδῶ, ὅπως παντοῦ καί πάντοτε στήν κεφαλαιοκρατική γεωργία, ἕνα μηδαμινό μερίδιο στή γενική παραγωγή. Οἱ μικροί νοικοκυρέοι εἶναι 70 χιλ., δηλ. σχεδόν τά 40%, ἔχουν ὅμως μόνο τό $\frac{1}{11}$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων.

Δεύτερο. Οἱ ἀριθμοί πού ἀναφέραμε πιό πάνω δείχνουν ὅτι τά ἀγαθά τῶν συνεταιρισμῶν καί στή Δανία, ὅπως καί στή Γερμανία, τά ἀπολαμβάνουν κυρίως οἱ κεφαλαιοκράτες. Ἄν ἀπό τίς 1100 χιλιάδες ἀγελάδες δίνεται στούς συνεταιρισμούς γάλατος μόνο τό γάλα τῶν 900 000 ἀγελάδων, αὐτό θά πεῖ ὅτι 200 000 ἀγελάδες μένουν ἔξω ἀπό τά «ἀγαθά» τῆς συνεταιριστικῆς πούλησης. Οἱ ἀγελάδες αὐτές εἶναι κατά κύριο λόγο οἱ ἀγελάδες τῶν πιό μικρῶν νοικοκυρέων, γιατί ἀπό τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τή Γερμανία, εἶδαμε ὅτι ἀπό τά νοικοκυριά πού ἔχουν ὡς 2 ἑκτάρια τό καθένα, μόνον τά 0,3% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τους μετέχουν στούς συνεταιρισμούς γάλατος, ἐνῶ ἀπό τά νοικοκυριά μέ 100 καί πάνω ἑκτάρια μετέχουν τά 35,1%. Συνεπῶς, ὅλα μᾶς ὑποχρεώνουν νά ὑποθέσουμε, ὅτι οἱ μικροί νοικοκυρέοι (70 000 νοικοκυρέοι μέ 100 000 ἀγελάδες) ἀπολαμβάνουν λιγότερο τά ἀγαθά τῆς συνεταιριστικῆς πούλησης.

Τό παράδειγμα τῆς Δανίας κατατροπώνει ὁλοκληρωτικά τόν Ντάβιντ, ἀποδείχνοντας τήν ὑπεροχή ἴσα-ἴσα ὄχι τῶν μικρῶν, οὔτε καί τῶν μεσαίων, ἀλλά τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν στήν παραγωγή προϊόντων γάλατος.

Γιά νά κάνουμε κάπως πιό ζωντανούς αὐτούς τούς νεκρούς ἀριθμούς καί πίνακες, γιά νά δείξουμε τόν ταξικό χαρακτήρα τῆς ἀστικῆς γεωργίας (πού τόν ἀγνοεῖ ὁλότελα ὁ χοντροκέφαλος μικροαστός Ντάβιντ), θά ἀναφέρουμε ἕνα ἐξαιρετικό γεγονός ἀπό τήν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Δανίας. Στά 1902 οἱ δανοί ἐφοπλιστές ἐλάττωσαν τό μισθό τῶν θερμαστῶν. Οἱ θερμαστές ἀπάντησαν μέ ἀπεργία. Τό σωματεῖο ὅλων τῶν λιμενεργατῶν τούς ὑποστήριξε σταματώντας ἐπίσης τή δουλειά. Ἀλλά... ἡ ἀπεργία δέν μπόρεσε νά γενικευτεῖ καί νά ἐπεχταθεῖ σ' ὅλα τά λιμάνια τῆς Δανίας. «Τό λιμάνι Ἑσμπέργκ (στή δυτική ἀκτὴ τῆς Δανίας, σημαντικό γιά τό ἐμπόριό του μέ τήν Ἀγγλία), πού ἔχει τόσο τεράστια σημασία γιά τήν ἐξαγωγή δανέζικων ἀγροτικῶν προϊόντων, δέν κατορθώθηκε νά τραβηχτεῖ στήν ἀπεργία, ἐπειδὴ οἱ γεωργικοὶ συνεταιρισμοὶ τῆς Δανίας δήλωσαν, ὅτι θά

στείλουν άμέσως τόν άναγκαϊο άριθμό άπό τά μέλη τους γιά τή δουλειά τής φόρτωσης τών πλοίων καί ότι οί δανοί άγρότες δέ θά έπιτρέψουν νά σταματήσει ή έξαγωγή τών προϊόντων τους»*.

Έτσι λοιπόν, οί συνεταιρισμοί τής Δανίας στάθηκαν στό πλευρό τών έφοπλιστών ένάντια στους έργάτες καί χαντάκωσαν τήν άπεργία. Φυσικά, είναι πέρα γιά πέρα κατανοητό γιατί οί κεφαλαιοκράτες-φέρμερς, πού έχουν άπό 10 καί πάνω άγελάδες, υποστήριξαν κεφαλαιοκράτες επίσης, ένάντια στους έργάτες. Άκατανόητο είναι μόνο τό γεγονός ότι συγγραφείς σαν τόν Ντάβιντ, πού συγκαλύπτουν τήν ταξική πάλη, αυτοαποκαλούνται σοσιαλιστές.

Στό ζήτημα τής σύνδεσης τών άγροτικών νοικοκυριών μέ τή βιομηχανική επεξεργασία τών άγροτικών προϊόντων (παραγωγή ζάχαρης, οίνοπνευματοποιία κτλ.), ό Ντάβιντ κάνει τό ίδιο άκριβώς λάθος πού κάνει καί ό κ. Μπουλγκάκοφ. Όπως ό ρώσος καθηγητής, τό ίδιο καί ό γερμανός «έπιστήμονας» όπορτουνιστής, άντέγραψε άπλως τούς πίνακες άπό τό γερμανικό δελτίο έρευνας χωρίς νά σκεφτεϊ τί άφορούν οί πίνακες αυτοί! Ό Κάουτσκι βεβαιώνει ότι ή παραγωγή ζάχαρης είναι υπόδειγμα μεγάλης βιομηχανικής επιχείρησης στήν άγροτική οίκονομία. Γιά νά αναιρέσει αυτή τή βεβαίωση ό Ντάβιντ, άκριβώς όπως καί ό Μπουλγκάκοφ, αναφέρει άριθμούς πού δείχνουν ότι τά μικρά νοικοκυριά πού συνενώθηκαν μέ τή βιομηχανική παραγωγή επεξεργασίας τών άγροτικών προϊόντων, είναι περισσότερα άπό τά μεγάλα (σελ. 406, 407, 410 τοϋ βιβλίου τοϋ Ντάβιντ). Ότι γενικά τά μικρά νοικοκυριά είναι περισσότερα άπό τά μεγάλα, τό ξέχασε ό πολυμαθής στατιστικός. Αντί νά καθορίσει τό ποσοστό τών νοικοκυριών, τών συνενωμένων μέ τή βιομηχανική επεξεργασία τών άγροτικών προϊόντων, σέ σχέση μέ τό συνολικό άριθμό τών νοικοκυριών τής δοσμένης ομάδας, ό Ντάβιντ άντέγραψε τόν πίνακα πού δίνει τό ποσοστό αυτών τών νοικοκυριών κατά ομάδες σέ σχέση μέ τό γενικό τους σύνολο. Τό λάθος αυτό τοϋ κ. Μπουλγκάκοφ τό έδειξα κιόλας πιο πάνω λεπτομερειακά (βλ. σελ. 237 καί 238 **). Μένει μόνο νά σημειώσουμε ότι κι ό Ε. Ντάβιντ, πού ή επιστημονική του εϋσυνειδησία είναι άπαράλλαχτη μέ τοϋ Μπουλγκάκοφ, δέν κόπιασε κι αυτός νά ρίξει μιά ματιά στά στοιχεία γιά τό ποσοστό τής γής, πού είναι

* *Emil Helms*. «Die socialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Dänemark». Lpz. 1907, S. 138 (Έμιλ Χέλμς. «Τό σοσιαλδημοκρατικό καί τό συνδικαλιστικό κίνημα στή Δανία». Λειψία, 1907, σελ. 138. 'Η Σύντ.).

** Βλ. σέ τοϋτο τόν τόμο, σελ. 211-213. 'Η Σύντ.

σπαρμένη μέ ζαχαρότευτλα καί πού βρίσκεται στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν.

Ὡς ποιά κωμικά ὅρια φτάνει ἡ ταυτότητα τῶν διαθέσεων τοῦ γερμανοῦ ὀπορτουνιστῆ καί τοῦ ρώσου φιλελεύθερου καθηγητῆ, φαίνεται ἀπό τό ὅτι καί οἱ δύο τους ὄχι μόνο χρησιμοποιοῦν ἐξίσου ἀπρόσεχτα καί ἀδέξια τή στατιστική, μά ἐξίσου ἀπρόσεχτα ἀναφέρουν καί τόν Μάρξ. Ὅπως ὁ Μπουλγκάκοφ, τό ἴδιο καί ὁ Ντάβιντ, παραδέχεται τό «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους». Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι προσπαθεῖ νά τόν ἀναλύσει βάζοντας ἰδιαίτερους περιορισμούς, νά τόν ἐξαρτήσῃ ἀπό ἰδιαίτερους ὅρους, αὐτό ὅμως δέν ἀλλάζει καθόλου τά πράγματα πρὸς τό καλύτερο. Στή σελ. 476 ὁ Ντάβιντ λέει λχ. ὅτι «ὁ νόμος αὐτός δέν ἀφορᾷ γενικά τό ζήτημα τῶν διακυμάνσεων τῆς ἀποδοτικότητας κατὰ τό πέρασμα ἀπό τή μιά ἐπιστημονικο-τεχνική βαθμίδα στήν ἄλλη. Ὁ νόμος ἀφορᾷ ἀποκλειστικά τίς διακυμάνσεις τῆς ἀποδοτικότητας πάνω στή βάση τῆς ἴδιας ἐπιστημονικο-τεχνικῆς βαθμίδας». Αὐτός ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνος ὁ περιορισμός τοῦ περιβόητου νόμου πού ἀνέφερα μιλώντας ἐνάντια στόν κ. Μπουλγκάκοφ (βλ. πῶς πάνω, σελ. 165, 166*), ταυτόχρονα ὅμως πρόσθεσα τότε ἀκόμα ὅτι αὐτός ὁ «νόμος» θά εἶναι «τόσο σχετικός, πού οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά ὁποιοδήποτε νόμο, οὔτε μάλιστα γιά ὁποιαδήποτε βασική ἰδιομορφία τῆς γεωργίας».

Στό μεταξύ ὅμως ὁ Ντάβιντ ἐξακολουθεῖ νά ἀνάγει τό νόμο αὐτό σέ ἰδιομορφία τῆς γεωργίας. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἕνα ἀφάνταστο μπέρδεμα, γιατί ὅταν μένουν ἀμετάβλητοι οἱ «ἐπιστημονικο-τεχνικοί» ὅροι, τότε καί στή βιομηχανία εἶναι ἐξαιρετικά περιορισμένες οἱ συμπληρωματικές τοποθετήσεις κεφαλαίων.

«Ἡ καθυστέρηση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, — λέει ὁ Ντάβιντ στό τελευταῖο κεφάλαιο, — ἐξηγεῖται, πρῶτα, ἀπό τή συντηρητικότητα τῶν ὀργανικῶν δυνάμεων τῆς φύσης, πράγμα πού ἐκδηλώνεται στό νόμο τῆς μειωνόμενης σοδειᾶς» (σελ. 501). Στό συμπέρασμα αὐτό ἀπορίπτεται ἐντελῶς ἡ θέση πού ἀναπτύχθηκε λίγο πῶς πάνω, ὅτι δηλ. ὁ «νόμος» δέν ἰσχύει κατὰ τό πέρασμα σέ ἀνώτερη τεχνική βαθμίδα! «Ἡ συντηρητικότητα τῶν δυνάμεων τῆς φύσης» ἀποτελεῖ ἀπλῶς φραστική ὑπεκφυγή τοῦ ἀντιδραστικοῦ μικροαστοῦ, πού εἶναι ἀνίκανος νά καταλάβῃ τίς κοινωνικές συνθῆκες πού παρεμποδίζουν ἰδιαίτερα τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ὁ Ντάβιντ ἀποδείχνεται ὅτι δέν καταλαβαίνει πῶς σ' αὐτές τίς κοινωνικές συνθῆκες ἀνήκουν:

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 101-104 Ἡ Σύντ.

πρῶτο, τὰ ὑπολείμματα τοῦ φεουδαρχισμοῦ στή γεωργία, ἡ ἀνισότητα δικαιωμάτων τῶν ἐργατῶν γῆς κτλ., κτλ., καί δεύτερο, ἡ γαιοπρόσοδος, πού φουσκώνει τίς τιμές καί κατοχυρώνει τή μεγάλη πρόσοδο μέ τήν τιμή τῆς γῆς.

«Νομίζουμε, — γράφει ὁ Ντάβιντ, — ὅτι σήμερα ἡ γερμανική γεωργία δέ θά μπορούσε νά παράγει τήν ἀπαιτούμενη ποσότητα σιτηρῶν μέ τήν ἀποδοτικότητα ἐκείνη, πού χάρη στήν ὑπερπόντια παραγωγή θεωρεῖται κανονική ἀπό τήν ἄποψη τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας. Ὁ νόμος τῆς μειωνόμενης σοδειᾶς δέν ἐπιτρέπει, χωρίς νά μειώνεται ἡ ἀποδοτικότητα, νά αὐξάνει ἀπεριόριστα ἡ ποσότητα τῶν προϊόντων σέ περιορισμένη ἔκταση γῆς» (σελ. 519 — τήν τελευταία φράση ὁ Ντάβιντ τήν ἔχει ὑπογραμμίσει).

Δέ θά ἦταν ἄσχημο νά ρίξουμε μιᾶ ἐξεταστική ματιά σ' αὐτόν τόν οἰκονομολόγο! Αὐτός δηλώνει ὅτι ὁ «νόμος» τῆς μειωνόμενης σοδειᾶς ἀφορᾷ ἀποκλειστικά τίς διακυμάνσεις τῆς ἀποδοτικότητας πάνω στή βάση τῆς ἴδιας ἐπιστημονικο-τεχνικῆς βαθμίδας (σελ. 476). Ἐνῶ τό συμπέρασμα λέει: «ὁ νόμος δέν ἐπιτρέπει νά αὐξάνει „ἀπεριόριστα“ ἡ ποσότητα τῶν προϊόντων» (σελ. 519)! Ἀπό ποῦ ὅμως βγαίνει, ὅτι ἡ γερμανική γεωργία δέ θά μπορούσε νά ἀνεβεῖ στήν ἐπόμενη «ἐπιστημονικο-τεχνική βαθμίδα», ἂν δέν τήν ἐμπόδιζε ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία τῆς γῆς, ἂν δέν τήν ἐμπόδιζε ἡ φουσκωμένη γαιοπρόσοδος, ἂν δέν τήν ἐμπόδιζε ἡ ἔλλειψη δικαιωμάτων, ἡ καταπίεση καί ἡ ταπείνωση τοῦ ἐργάτη γῆς, ἂν δέν τήν ἐμπόδιζαν τὰ βάρβαρα μεσαιωνικά πρόνομια τῶν γιοῦνκερς;

Φυσικά, ὁ ἀπολογητής τῆς ἀστικῆς τάξης προσπαθεῖ νά ἀγνοήσει τίς κοινωνικές καί τίς ἱστορικές αἰτίες τῆς καθυστέρησης τῆς γεωργίας, ρίχνοντας τό φταίξιμο στή «συντηρητικότητα τῶν δυνάμεων τῆς φύσης» καί στό «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους». Ὁ περιβόητος αὐτός νόμος δέν περιέχει τίποτε ἄλλο, ἐκτός ἀπό ἀπολογητισμό καί κουταμάρα.

Καί γιά νά καλύψει τό ἐπαίσχυντο κατρακύλισμά του στίς παλιές προλήψεις τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας ὁ Ντάβιντ, ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ Μπουλγκάκοφ, κάνει μιᾶ διαστρεβλωμένη παραπομπή στόν Μάρξ. Ὁ Ντάβιντ χρησιμοποιεῖ μιᾶ περικοπή ἀπό τήν ἴδια σελίδα τοῦ III τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» (III B., II. Theil, S. 277), πού χρησιμοποίησε καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ! (Βλέπε σελ. 481 τοῦ βιβλίου τοῦ Ντάβιντ καί τήν πιό πάνω ἀνάλυση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, σελ. 171 καί 172*.)

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 110-114. Ἡ Σύντ.

“Ο,τι εἶπα γιά τήν ἐπιστημονική εὐσυνειδησία τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, ἰσχύει στό ἀκέραιο καί γιά τόν Ντάβιντ. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ διαστρέβλωσε τήν περικοπή πού πῆρε ἀπ’ τόν Μάρξ. Ὁ Ντάβιντ περιορίστηκε νά ἀναφέρει τίς πρῶτες λέξεις τῆς ἴδιας περικοπῆς: «Γιά τή μειωνόμενη ἀποδοτικότητα τοῦ ἐδάφους ὅταν γίνονται διαδοχικές τοποθετήσεις κεφαλαίου βλέπε στόν Λίμπιχ» («Das Kapital», III B., II Theil, S. 277)¹⁰¹. Ὅπως ὁ Μπουλγκάκοφ, ἔτσι καί ὁ Ντάβιντ διαστρέβλωσε τόν Μάρξ, καί παρουσίασε στόν ἀναγνώστη τό ζήτημα σάν νά εἶναι αὐτή ἡ μοναδική ὑπόδειξη πού κάνει ὁ Μάρξ. Στήν πραγματικότητα, τό ἐπαναλαμβάνουμε, ὅποιος ἔχει διαβάσει τόν III τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» (καί τό δεύτερο μέρος τοῦ δεύτερου τόμου τῶν «Theorien über den Mehrwert»¹⁰²), ξέρει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Ὁ Μάρξ δεκάδες φορές διασαφηνίζει ὅτι τήν περίπτωση μείωσης τῆς ἀποδοτικότητας τῶν συμπληρωματικῶν τοποθετήσεων κεφαλαίου τή θεωρεῖ τελείως ἰσότιμη καί τό ἴδιο πιθανή ὅπως καί τήν περίπτωση αὐξήσεως τῆς ἀποδοτικότητας τῶν συμπληρωματικῶν τοποθετήσεων κεφαλαίου.

Στήν ὑποσημείωση τῆς σελ. 481 ὁ Ντάβιντ ὑπόσχεται νά ἐξετάσει στό μέλλον τή σχέση αὐτοῦ τοῦ νόμου μέ τή γαιοπρόσοδο, καθῶς ἐπίσης «νά ἐξετάσει κριτικά τήν προσπάθεια τοῦ Μάρξ νά ἀναπτύξει καί νά ἐπεκτείνει τή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου. ἀνατρέποντας τά ἐπιχειρήματα τοῦ Μάλθους καί τοῦ Ρικάρντο».

Μποροῦμε προκαταβολικά νά ποῦμε, ὅτι ἡ κριτική ἐξέταση πού θά κάνει ὁ Ντάβιντ θά εἶναι ἐπανάληψη τῶν ἀστικῶν προλήψεων à la κ. Μπουλγκάκοφ ἢ... à la σύντροφο Μάσλοφ.

Ἄς περάσουμε τώρα στήν ἐξέταση μιᾶς ἀκόμα ριζικά λαθεμένης θέσης τοῦ Ντάβιντ. Εἶναι πιά πολύ ἄχαρη δουλειά νά ἀναιρεῖς τόν ἀπολογητισμό του ἢ τή διαστρέβλωση τῆς στατιστικῆς ἀπομέρους του. Στό ζήτημα πού περνᾶμε τώρα, ἔχουμε μερικά καινούργια στοιχεῖα πού ἐπιτρέπουν νά ἀντιπαραθέσουμε τήν ἀληθινή εἰκόνα τῆς πραγματικότητας στίς θεωρίες τοῦ σύγχρονου μικροαστισμοῦ.

XI

Η ΧΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ ΣΤΟ ΜΙΚΡΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ

Οἱ «κριτικοί» ἢ οἱ μπερνσταϊνικοί στό ἀγροτικό ζήτημα, ὑπερασπίζοντας τή μικρή παραγωγή, ἀναφέρονται πολύ συχνά στό ἀκόλουθο περιστατικό. Οἱ μικροί γεωργοί σέ μιά δοσμένη μο-

νάδα ἐπιφάνειας τῆς γῆς διατηροῦν ἀσύγκριτα περισσότερα ζῶα, παρά οἱ μεγάλοι. Συνεπῶς — Ἄνε — οἱ μικροί γεωργοί λιπαίνουν καλύτερα τό ἔδαφος. Τό νοικοκυριό τους στέκεται ψηλότερα ἀπό τεχνική ἄποψη, γιατί ἡ λίπανση παίζει ἀποφασιστικό ρόλο στή σύγχρονη γεωργία καί τό λίπασμα πού προέρχεται ἀπό ζῶα πού συντηροῦνται στό νοικοκυριό, ξεπερνάει πολλές φορές ὅλα τά τεχνητά λιπάσματα.

Ὁ Ἐντ. Ντάβιντ στό βιβλίο του: «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ ἀγροτική οἰκονομία» δίνει στό ἐπιχείρημα αὐτό ἀποφασιστική σημασία (σελ. 326, 526 καί 527 τῆς ρωσικῆς μετάφρασης). Γράφει καί ὑπογραμμίζει ὅτι: «ἡ κοπριά εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς γεωργίας» (σελ. 308) καί κάνει τήν ἀλήθεια αὐτή κύρια βάση γιά νά ὑπερασπίσει τή μικρὴ γεωργία. Ἀναφέρει τή γερμανικὴ στατιστικὴ, πού δείχνει ὅτι στά μικρά νοικοκυριά σέ μιά δοσμένη μονάδα ἐπιφάνειας συντηροῦνται πολὺ περισσότερα ζῶα, παρά στά μεγάλα νοικοκυριά. Ὁ Ντάβιντ ἔχει τήν πεποίθηση, ὅτι τά στοιχεῖα αὐτά λύνουν ὀριστικὰ ὑπὲρ τῆς ἄποψής του τό ζήτημα γιά τά πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία.

Ἄς ἐξετάσουμε πιό ἐπισταμένα τή θεωρία αὐτή καί τήν ἀπό κοπριά ψυχὴ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας.

Τό κύριο ἐπιχείρημα τοῦ Ντάβιντ καί τῶν πολυάριθμων ὁπαδῶν του ἀστῶν οἰκονομολόγων εἶναι ἐπιχείρημα στατιστικῆς. Συγκρίνουν τόν ἀριθμὸ τῶν ζώων (κατὰ μονάδα ἐπιφάνειας) σέ νοικοκυριά διαφορετικῶν διαστάσεων. Παράλληλα προϋποθέτουν σιωπηρὰ ὅτι συγκρίνουν ὁμοειδῆ ποσά, δηλ. ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἀριθμὸς ζώων ἐνός ὀρισμένου εἴδους ἀντιπροσωπεύει καί στά μεγάλα καί στά μικρά νοικοκυριά ἴση, ἅς ποῦμε, γεωργικὴ ἀξία. Προϋποθέτουν, ὅτι ἴσος ἀριθμὸς ζώων δίνει ἴση ποσότητα κοπριά, ὅτι τό ζῶο ἔχει λίγο-πολύ τήν ἴδια ποιότητα στά μεγάλα καί στά μικρά νοικοκυριά κτλ.

Εἶναι ὀλοφάνερο, ὅτι ἀπὸ τήν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς συνηθισμένης σιωπηρῆς προϋπόθεσης ἐξαρτᾶται ὀλοκληρωτικὰ ἡ ἀποδειχτικὴ σημασία τοῦ ἐπιχειρήματος πού ἐξετάζουμε. Εἶναι σωστὴ ἡ θέση αὐτή; Ἄν ἀπὸ τήν ξερὴ καί πολὺ γενικὴ στατιστικὴ περάσουμε στήν ἀνάλυση τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν συνθηκῶν τῆς μικρῆς καί τῆς μεγάλης γεωργικῆς παραγωγῆς στό σύνολό της, τότε θά δοῦμε ἀμέσως, ὅτι αὐτό ἀκριβῶς πού χρειάζεται ν' ἀποδειχτεῖ, παίρνεται ἀπὸ τή θέση αὐτή σάν ἀποδειγμένο. Ὁ μαρξισμός βεβαιώνει, ὅτι στή μικρὴ παραγωγή οἱ συνθῆκες συντήρησης τῶν ζώων (καί ὅπως εἶδαμε, καί οἱ συνθῆκες

περιποίησης τῶν χωραφιῶν καί συντήρησης τοῦ δουλευτῆ-γεωργοῦ) εἶναι χειρότερες ἀπὸ τίς συνθῆκες τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ. Ἡ ἀστική πολιτική οἰκονομία καί μαζί της οἱ μπερνσταϊνικοί ἰσχυρίζονται τὸ ἀντίθετο: χάρη στήν ἐπιμέλεια τοῦ μικροῦ γεωργοῦ οἱ συνθῆκες συντήρησης τῶν ζώων εἶναι πολὺ καλύτερες στό μικρὸ νοικοκυριό παρά στό μεγάλο. Γιά νά βροῦμε στατιστικά στοιχεῖα πού φωτίζουν αὐτό τὸ ζήτημα, δέ χρειάζεται καθόλου ἡ στατιστική πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ντάβιντ. Χρειάζεται στατιστικὴ ἔρευνα ὅχι γιά τὸν ἀριθμὸ τῶν ζώων στὰ νοικοκυριά διαφορετικῶν διαστάσεων, ἀλλὰ γιά τὴν ποιότητά τους. Στὴ γερμανικὴ οἰκονομικὴ φιλολογία ὑπάρχει μιά τέτοια ἔρευνα, ἴσως μάλιστα καί νά ὑπάρχουν ἀρκετές τέτοιες ἔρευνες. Καί εἶναι στὸν ἀνώτατο βαθμὸ χαρακτηριστικό, ὅτι ὁ Ντάβιντ, πού γέμισε τὸ βιβλίο του μέ ἀπειρες καί ἀσχετες πρὸς τὸ ζήτημα περικοπές ἀπὸ παντοειδῆ γεωπονικά συγγράμματα, παρασιώπησε ὅλως-διόλου ἴσα-ἴσα τίς προσπάθειες πού ὑπάρχουν στὴ φιλολογία καί πού σκοπὸς τους εἶναι νά ἀποκαλυφθοῦν μέ λεπτομερειακές ἔρευνες οἱ ἐσωτερικὲς συνθῆκες τῆς μικρῆς καί τῆς μεγάλης παραγωγῆς. Θά κάνουμε γνωστή στὸν ἀναγνώστη ἀκριβῶς μιά ἀπὸ τίς ἐργασίες αὐτές πού ἄδικα τίς ἀγνόησε ὁ Ντάβιντ.

Ὁ Ντρέξλερ, γνωστός γερμανὸς συγγραφέας γιά τὰ ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, δημοσίευσε σέ μιά μονογραφία τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς «ἀγροτικῆς στατιστικῆς ἔρευνας», γιά τὴν ὁποία πολὺ σωστά εἶπε ὅτι «ἀπὸ τὴν πλευρά τῆς ἀκρίβειας τῶν στοιχείων της εἶναι ζήτημα ἂν ὑπάρχει ἄλλη σάν κι αὐτή». Στὴν ἐπαρχία τοῦ Ἀννόβερου ἔγινε ἔρευνα σέ 25 κατοικημένα σημεῖα (22 χωριά καί 3 τσιφλικάδικα νοικοκυριά). Στὴν ἔρευνα αὐτὴ συγκεντρώθηκαν ξεχωριστὰ στοιχεῖα γιά τὸ κάθε νοικοκυριό, ὅχι μόνο γιά τὴν ἔκταση τῆς γῆς καί τὸν ἀριθμὸ τῶν ζώων, ἀλλὰ καί γιά τὴν ποιότητα τῶν ζώων. Γιά τὸν καθορισμὸ τῆς ποιότητος τῶν ζώων χρησιμοποιήθηκε μιά πολὺ ἀκριβὴς μέθοδος: καθοριζόταν τὸ ζωντανό βάρος * τοῦ κάθε ζώου σέ χιλιό-

* Ὁ Ντάβιντ ξέρεي θαυμάσια τὴ μέθοδο αὐτὴ τῶν γεωπόνων νά καθορίζουν τὸ ζωντανό βάρος τοῦ κάθε ζώου. Στὴ σελίδα 367 ἀφηγεῖται λεπτομερειακά ποιό εἶναι τὸ ζωντανό βάρος στίς διάφορες ράτσες τῶν κερασφόρων κτλ. ζώων πού τρέφονται γιά τὸ κρέας τους, γιά τὸ γάλα τους, ἢ πού συντηροῦνται σάν ζῶα ἐργασίας. Τὰ στοιχεῖα αὐτά τὰ ἀντιγράφει ἀπὸ τοὺς γεωπόνους. Καί δέν τοῦ περνάει καν ἀπὸ τὸ μυαλό, ὅτι γιά τὸν οἰκονομολόγο γενικά καί γιά τὸ σοσιαλιστὴ ἰδιαίτερα τὸ βασικὸ δέν εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς ράτσας τῶν ζώων, ἀλλὰ ἡ διαφορὰ τῶν συνθηκῶν τῆς συντήρησής τους στό μικρὸ καί στό μεγάλο νοικοκυριό, στό νοικοκυριό τοῦ «ἀγρότη» καί στό νοικοκυριό τοῦ κεφαλαιοκράτη.

γραμμα «μέ βάση τήν ὅσο τό δυνατό πίο ἀκριβῆ καί κατά κεφαλή ἐκτίμηση τῶν διάφορων ζώων, ἐκτίμηση πού γινόταν ἀπό εἰδικούς ἀνθρώπους». Προέκυψαν στοιχεῖα γιά τό ζωντανό βάρος τοῦ κάθε εἴδους ζώου σέ νοικοκυριά διαφορετικῶν διαστάσεων. Χώρια ἀπ' αὐτό ἡ ἔρευνα ἐπαναλήφθηκε: ἡ πρώτη ἔγινε στά 1875, καί ἡ δεύτερη στά 1884. Τά στοιχεῖα δημοσιεύτηκαν ἀπό τόν Ντρέξλερ* ἀδούλευτα γιά τό καθένα ἀπό τά τρία τσιφλίκια καί γιά τά χωριά, χωρισμένα σέ τρεῖς ὁμάδες, καί ἐπιπλέον τά ἀγροτικά νοικοκυριά στά χωριά χωρίστηκαν σέ ἑφτά ὁμάδες σύμφωνα μέ τήν ποσότητα τῆς γῆς τοῦ κάθε νοικοκυριοῦ (πάνω ἀπό 50 ἑκτάρια, ἀπό 25 ὥς 50, ἀπό 12,5 ὥς 25, ἀπό 7,5 ὥς 12,5, ἀπό 2,5 ὥς 7,5, ἀπό 1,25 ὥς 2,5 καί ὥς 1,25 ἑκτάρια). Ἄν πάρουμε ὑπόψη, ὅτι τά στοιχεῖα τοῦ Ντρέξλερ ἀφοροῦν 11 διαφορετικά εἶδη ζώων, τότε θά γίνει ξεκάθαρο στόν ἀναγνώστη πόσο περίπλοκοι εἶναι ὅλοι αὐτοί οἱ πίνακες. Γιά νά ἀποχτήσουμε περιληπτικά στοιχεῖα, πού θά μᾶς ἐπιτρέψουν νά δοῦμε τά γενικά καί βασικά συμπεράσματα, θά χωρίσουμε ὅλα τά νοικοκυριά σέ πέντε κύριες ὁμάδες: α) μεγάλα τσιφλίκια, β) νοικοκυριά ἀγροτῶν πού ἔχουν πάνω ἀπό 25 ha (ἑκτάρια) γῆ, γ) ἀπό 7,5 μέχρι 25 ha, δ) 2,5–7,5 ha καί ε) λιγότερο ἀπό 2,5 ha.

Ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν σ' αὐτές τίς ὁμάδες καί ἡ ἔκταση τῆς γῆς τους ἦταν στά 1875 καί στά 1884 ἡ παρακάτω:

	Τό 1875			Τό 1884		
	Ἀριθμός νοικοκυριῶν	Σύνολο γῆς τῶν νοικοκυριῶν	Γῆ κατά νοικοκυριό	Ἀριθμός νοικοκυριῶν	Σύνολο γῆς τῶν νοικοκυριῶν	Γῆ κατά νοικοκυριό
	(Σέ ἑκτάρια = ha)					
α) Τσιφλίκια	3	689	229	3	766	255
β) Νοικ. μέ 25 ha καί πάνω	51	1 949	38	58	2 449	42
γ) » » 7,5–25 ha	274	3 540	13	248	3 135	12
δ) » » 2,5–7,5 »	442	1 895	4,3	407	1 774	4,3
ε) » ὥς 2,5 »	1 449	1 279	0,88	1 109	1 027	0,92
Σύνολο	2 219	9 352	4,2	1 825	9 151	5,0

* Τά στοιχεῖα τοῦ 1875 στίς «Schriften des Vereins für Sozialpolitik», Band XXIV, S. 112 («Bäuerliche Zustände», B. III), καί τοῦ 1884 στίς «Thiel's landwirtschaftliche jahrbücher», Band XV (1886) («Μελέτες τοῦ Συλλόγου κοινωνικῆς πολιτικῆς», τόμ. XXIV, σελ. 112 («Ἡ κατάσταση τῶν ἀγροτῶν», τόμ. III). καί γιά τό 1884 στίς «Ἀγροτικές ἐπετηρίδες τοῦ Τίλ», τόμ. XV (1886). Ἡ Σύντ.).

Γιά νά ἐξηγήσουμε αὐτούς τούς ἀριθμούς, θά σταθοῦμε πρὶν ἀπ' ὅλα στὸν οἰκονομικό τύπο τῶν νοικοκυριῶν μέ διαφορετική ἐκταση. Ὁ Ντρέξλερ ἔχει τή γνώμη ὅτι ὅλα τὰ νοικοκυριά πού ἔχουν ἀπὸ $7\frac{1}{2}$ ἐκτάρια γῆ καί πάνω δέν τὰ βγάζουν πέρα χωρὶς μισθωτή ἐργασία. Ἔχουμε ἔτσι (γιά τό 1875) 325 ἀγροτικά νοικοκυριά, πού μισθώνουν ἐργάτες. Οἱ νοικοκυρέοι ὅλων τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ὡς $2\frac{1}{2}$ ha γῆ εἶναι ὑποχρεωμένοι νά μισθώνονται οἱ ἴδιοι. Ἀπὸ τὰ νοικοκυριά πού ἔχουν ἀπὸ 2,5 ὡς 7,5 ha (μέση ἐκταση = 4,3 ha), τὰ μισά, σύμφωνα μέ τούς ὑπολογισμούς τοῦ Ντρέξλερ, τὰ βγάζουν πέρα χωρὶς οἱ νοικοκυρέοι τους νά δουλεύουν ὡς μισθωτοὶ ἐργάτες, τὰ ἄλλα ὅμως μισά εἶναι ὑποχρεωμένα νά προσφέρουν μισθωτούς ἐργάτες. Συνεπῶς, ἀπ' ὅλα τὰ ἀγροτικά νοικοκυριά τὰ 325 εἶναι κεφαλαιοκρατικά, τὰ 221 εἶναι μικρά «ἐργαζόμενα» (ὅπως θάλεγαν οἱ δικοί μας ναρόντνικοι) νοικοκυριά, πού δέ μισθώνουν ἐργάτες καί δέ μισθώνονται οἱ ἰδιοχτῆτες τους, καί τὰ 1670 εἶναι μισοπρολεταριακά νοικοκυριά πού οἱ ἰδιοχτῆτες τους μισθώνονται.

Δυστυχῶς οἱ ὁμάδες πού χώρισε ὁ Ντρέξλερ διαφέρουν ἀπὸ τίς ὁμάδες τῆς γενικῆς γερμανικῆς στατιστικῆς πού θεωρεῖ μεσαίους ἀγρότες τούς νοικοκυρέους πού ἔχουν ἀπὸ 5–20 ha. Ὅμως παρ' ὅλα αὐτά παραμένει ἀναμφισβήτητο γεγονός, ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν μεσαίων αὐτῶν ἀγροτῶν δέν τὰ βγάζει πέρα χωρὶς νά μισθώνει ἐργάτες. Οἱ «μεσαῖοι» ἀγρότες τῆς Γερμανίας εἶναι μικροὶ κεφαλαιοκράτες. Ἐνῶ οἱ ἀγρότες πού δέ μισθώνουν ἐργάτες κι οὔτε μισθώνονται οἱ ἴδιοι, ἀποτελοῦν μιά ἀσήμαντη μειοψηφία: 221 ἀπὸ τούς 2216, δηλ. τό ἓνα δέκατο.

Ἔτσι λοιπόν οἱ ὁμάδες τῶν νοικοκυριῶν πού πήραμε, χαρακτηρίζονται ὡς ἐξῆς σύμφωνα μέ τὸν οἰκονομικό τους τύπο: α) μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά, β) μεσαῖα κεφαλαιοκρατικά («γκροσμπάουερ»), γ) μικρά κεφαλαιοκρατικά, δ) μικροαγροτικά καί ε) μισοπρολεταριακά νοικοκυριά.

Ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν καί ἡ γενικὴ ἐκταση τῆς γῆς τους ἐλαττώθηκε ἀπὸ τό 1875 ὡς τό 1884. Ἡ ἐλάττωση αὐτὴ ἀφορᾷ κυρίως τὰ μικρά νοικοκυριά. Τὰ μικρά νοικοκυριά πού εἶχαν ὡς $2\frac{1}{2}$ ha γῆ τό καθένα ἐλαττώθηκαν ἀπὸ 1449 σέ 1109, δηλ. κατὰ 340 νοικοκυριά, σχεδόν κατὰ ἓνα τέταρτο. Ἀντίθετα, ὁ ἀριθμός τῶν πιό μεγάλων νοικοκυριῶν (μέ πάνω ἀπὸ 25 ha) αὐξήθηκε ἀπὸ 54 σέ 61, ἐνῶ ἡ συνολικὴ ἐκταση τῆς γῆς πού εἶχαν αὐξήθηκε ἀπὸ 2638 ha σέ 3215 ha, δηλ. κατὰ 577 ἐκτάρια. Συνεπῶς, ἡ γενικὴ βελτίωση τῆς οἰκονομίας καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ στή δοσμένη περιφέρεια, μέ τήν ὁποία ἐν-

θουσιάζεται ο Ντρέξλερ, σημαίνει συγκέντρωση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στά χέρια ενός ἀριθμοῦ ἰδιοκτητῶν πού διαρκῶς ἐλαττώνεται. Ἡ «πρόοδος» πέταξε ἔξω ἀπό τή γεωργία σχεδόν 400 νοικοκυρέους ἀπό τοὺς 2219 (τό 1884 ἔμειναν 1825) καί σ' αὐτούς πού ἔμειναν αὐξήσε τή μέση ἔκταση τῆς γῆς κατὰ νοικοκυριό ἀπό 4,2 σέ 5 ἑκτάρια. Ἀλλοῦ ὁ καπιταλισμός συγκεντρώνει τὸ δοσμένο κλάδο γεωργίας καί ρίχνει στό προλεταριάτο μιά σειρά μικροὺς ἰδιοκτητῆς. Ἀλλοῦ πάλι ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς γεωργίας δημιουργεῖ μιά σειρά καινούργια μικρά νοικοκυριά (λχ., γαλακτοπαραγωγικά νοικοκυριά στά χωριά πού εἶναι κοντά στίς πόλεις καί σέ ὁλόκληρες χῶρες, πού προμηθεύουν προϊόντα στό ἐξωτερικό, ὅπως ἡ Δανία). Ἀλλοῦ, τέλος, ὁ τεμαχισμός τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν αὐξάνει τόν ἀριθμό τῶν μικρῶν. Ἡ γενική στατιστική κρύβει ὅλα αὐτά τά προτῆς, πού γιά τή μελέτη τους χρειάζονται λεπτομερεῖς ἐρευνες.

Ἡ πρόοδος τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στόν τόπο πού περιγράφουμε ἐκφράστηκε ἰδιαίτερα μέ τή βελτίωση τῆς χτηνοτροφίας. Ταυτόχρονα ὅμως ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν ζώων ἐλαττώθηκε. Στά 1875 ὑπῆρχαν 7208 κεφάλια ζῶα (ὑπολογισμένα σέ μεγάλα), στά 1884 ὑπῆρχαν 6993. Γιά τή γενική στατιστική ἡ ἐλάττωση αὐτή τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων θά χρησίμευε σάν σημάδι πτώσης τῆς χτηνοτροφίας. Στήν πραγματικότητα ὅμως βελτιώθηκε ἡ ποιότητα τῶν ζώων ἔτσι, πού ἂν πάρουμε ὅχι τόν ἀριθμό τῶν ζώων, ἀλλά τὸ συνολικό «ζωντανό βάρος» τους, τότε ἔχουμε 2 556 872 χιλιόγραμμα στά 1875 καί 2 696 107 στά 1884.

Ἡ κεφαλαιοκρατική πρόοδος τῆς χτηνοτροφίας ἐκδηλώνεται ὅχι μόνο, καί κάποτε μάλιστα ὅχι τόσο, στήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ ὅσο στή βελτίωση τῆς ποιότητας, στήν ἀντικατάσταση τῶν χειρότερων ζώων μέ καλύτερα, στήν αὐξηση τῆς νομῆς κτλ.

Ὁ μέσος ἀριθμός τῶν ζώων κατὰ νοικοκυριό ἦταν:

			Τό 1875			Τό 1884		
			Μεγάλα ζῶα	Μικρά	Σύνολο	Μεγάλα ζῶα	Μικρά	Σύνολο
			(Ὑπολογισμένα σέ μεγάλα ζῶα)					
α)	Τσιφλίκια		105	69	174	110	41	151
β)	Νοικ. μέ 25 καί πάνω ha		13,2	11,0	24,2	13,7	10,5	24,2
γ)	» » 7,5-25 »		5,4	3,8	9,2	4,9	4,2	9,1
δ)	» » 2,5-7,5 »		2,2	1,4	3,6	2,2	1,8	4,0
ε)	» » ὡς 2,5 »		0,3	0,6	0,9	0,4	0,7	1,1
Σύνολο			1,7	1,5	3,2	2,0	1,8	3,8

Στά πίο μεγάλα νοικοκυριά ὁ ἀριθμός τῶν ζώων ἐλαττώθηκε. Στά πίο μικρά αὐξήθηκε καί αὐξήθηκε τόσο πίο γρήγορα ὅσο μικρότερο ἦταν τό νοικοκυριό. Θά νόμιζε κανείς ὅτι ἐδῶ ἔχουμε πρόοδο τῆς μικρῆς παραγωγῆς καί ὑποχώρηση τῆς μεγάλης, δηλαδή ἐπιβεβαίωση τῆς θεωρίας τοῦ Ντάβιντ.

Φτάνει ὅμως νά πάρουμε τά στοιχεῖα γιά τό μέσο βάρος τῶν ζώων, καί ἡ αὐταπάτη διαλύεται.

		Μέσο βάρος (σέ χιλιόγραμμα) ἑνός ζώου					
		Τό 1875			Τό 1884		
		Μεγάλου ζώου	Μικροῦ *	Γενικά	Μεγάλου ζώου	Μικροῦ	Γενικά
α)	Τσιφλίκια	562	499	537	617	624	619
β)	Νοικ. μέ 25 καί πάνω ha	439	300	376	486	349	427
γ)	» » 7,5–25 »	409	281	356	432	322	382
δ)	» » 2,5–7,5 »	379	270	337	404	287	352
ε)	» » ὡς 2,5 »	350	243	280	373	261	301
Μέσο βάρος		412	256	354	446	316	385

Τό πρῶτο συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά εἶναι ὅτι ἡ ποιότητα τῶν ζώων εἶναι τόσο πίο καλή ὅσο μεγαλύτερες εἶναι οἱ διαστάσεις τοῦ νοικοκυριοῦ. Ἡ διαφορά στό σημεῖο αὐτό ἀνάμεσα στά κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά καί στά μικροαγροτικά καί μισοπρολεταριακά ἀποδείχνεται τεράστια. Λογουχάρη, τό 1884 ἡ διαφορά αὐτή ἀνάμεσα στά πίο μεγάλα καί στά πίο μικρά νοικοκυριά ξεπερνάει τά ἑκατό τοῖς ἑκατό: τό μέσο βάρος τοῦ μέσου ζώου στά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά εἶναι 619 χιλιόγραμμα καί στά μισοπρολεταριακά 301 χιλιόγρ., δηλ. λιγότερο ἀπό τό μισό! Ἔτσι μποροῦμε νά κρίνουμε πόσο ἐπιφανειακά σκέφτονται ὁ Ντάβιντ καί οἱ ὁμοῖδεάτες του, ὅταν παίρνουν σάν προϋπόθεση ὅτι ἡ ποιότητα τῶν ζώων τοῦ μεγάλου καί τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ εἶναι ἡ ἴδια.

Τονίσαμε κιόλας πίο πάνω, ὅτι ἡ συντήρηση τῶν ζώων εἶναι γενικά χειρότερη στό μικρό νοικοκυριό. Τώρα ἔχουμε τήν ἐμπράγματη ἐπιβεβαίωση γι' αὐτό πού τονίσαμε. Τά στοιχεῖα γιά τό ζωντανό βάρος τῶν ζώων δίνουν τήν πίο ἀκριβῆ εἰκόνα γιά ὅλες τίς συνθῆκες συντήρησης τῶν ζώων: νομή, σταῦλος, δουλειά, περιποίηση — ὅλα αὐτά συγκεφαλαιώνονται, μποροῦμε νά

* Τά διάφορα μικρά ζῶα ἔχουν ὑπολογιστεῖ σέ μεγάλα, σύμφωνα μέ τή συνηθισμένη ἀναλογία. Γιά κάθε χρόνο καί γιά καθένα ἀπό τά 11 εἶδη ζώων ὁ ἀριθμός τῶν κεφαλιῶν εἶναι καθορισμένος κατὰ προσέγγιση: στοιχεῖα ὑπάρχουν μόνο γιά τό βάρος καί ὄχι γιά τόν ἀριθμό τῶν κεφαλιῶν.

ποῦμε, στά ἀποτελέσματα, πού στή μονογραφία τοῦ Ντρέξλερ ἐκφράστηκαν στατιστικά. Ἀποδείχνεται ὅτι ὅλη ἡ «ἐπιμέλεια» τοῦ μικροῦ ἀγρότη στήν περιποίηση τῶν ζώων — ἐπιμέλεια πού ὑμνήθηκε καί ἀπό τόν δικό μας κ. Β. Β. καί ἀπό τόν γερμανό Ντάβιντ — δέν εἶναι σέ θέση οὔτε καί κατά προσέγγιση νά ἰσοφαρίσει τά πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης παραγωγῆς πού δίνει προϊόντα δύο φορές καλύτερης ποιότητας. Ὁ καπιταλισμός καταδικάζει τό μικρό ἀγρότη σέ αἰώνια βασανιστική δουλειά, σέ ἀνώφελη σπατάλη ἐργασίας, γιατί καί ἡ πιό προσεχτική περιποίηση τῶν ζώων, ὅταν δέν εἶναι ἀρκετά τά μέσα, ὅταν δέν εἶναι ἀρκετή ἡ νομή, ὅταν εἶναι κακή ἡ ποιότητα τῶν ζώων, ὅταν δέν εἶναι καλός ὁ σταῦλος κτλ., ἰσοδυναμεῖ μέ ἀνώφελη σπατάλη ἐργασίας. Ἡ ἀστική πολιτική οἰκονομία στήν ἐκτίμηση πού κάνει βάζει στήν πρώτη γραμμή ὄχι αὐτή τήν καταστροφή καί καταπίεση τοῦ ἀγρότη ἀπό τόν καπιταλισμό, ἀλλά τήν «ἐπιμέλεια» τοῦ ἐργαζόμενου (πού δουλεύει γιά τό κεφάλαιο κάτω ἀπό τίς χειρότερες συνθηκες ἐκμετάλλευσης).

Τό δεύτερο συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό τά στοιχεῖα πού παραθέσαμε εἶναι ὅτι ἡ ποιότητα τῶν ζώων στή δεκαετία πού ἀναφέραμε καλυτέρεψε κατά μέσο ὄρο, καί καλυτέρεψε σ' ὅλες τίς κατηγορίες τῶν νοικοκυριῶν. Τό ἀποτέλεσμα ὅμως αὐτῆς τῆς γενικῆς καλυτέρευσης εἶναι ὅτι ἡ διαφορά τῶν συνθηκῶν τῆς χτηνοτροφίας ἀνάμεσα στά μεγάλα καί στά μικρά νοικοκυριά δέ μίκραινει, ἀλλά ἔγινε πιό σημαντική. Ἡ γενική βελτίωση δέν ἐξίσωσε τά μεγάλα καί τά μικρά νοικοκυριά, μά βάθαινε τό χάσμα μεταξύ τους, γιατί τό μεγάλο νοικοκυριό ξεπερνάει σέ ταχύτητα τό μικρό στό προτσές αὐτό τῆς βελτίωσης. Νά μιᾷ σύγκριση τοῦ μέσου βάρους τοῦ μέσου ζώου κατά ὁμάδες νοικοκυριῶν στά 1875 καί στά 1884:

	Μέσο βάρος τοῦ μέσου ζώου σέ χιλιόγραμμα		Αὔξηση σέ χιλιόγραμμα κατά	Αὔξηση σέ ποσοστά %
	1875	1884		
α) Τσιφλίκια	537	619	+ 82	+ 15,2
β) Νοικ. μέ 25 καί πάνω ha	376	427	+ 51	+ 13,6
γ) » » 7,5–25 »	356	382	+ 26	+ 7,3
δ) » » 2,5–7,5 »	337	352	+ 15	+ 4,4
ε) » ὥς 2,5 »	280	301	+ 21	+ 7,5
Μέσος ὄρος	354	385	+ 31	+ 8,7

Ἡ μεγαλύτερη βελτίωση σημειώθηκε στά μεγάλα κεφαλαιο-

κρατικά νοικοκυριά, ύστερα έρχονται τά μεσαία κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά, όλότελα μηδαμινή ήταν ή βελτίωση στά μικροαγροτικά νοικοκυριά καί πολύ άσήμαντη στά υπόλοιπα. 'Ο Ντρέξλερ, όπως καί ή συντριπτική πλειοψηφία τών γεωπόνων πού γράφουν γιά τά ζητήματα τής αγροτικής οίκονομίας, πρόσεξε μόνο τήν τεχνική πλευρά τοῦ ζητήματος. Στο πέμπτο συμπέρασμά του από τή σύγκριση τοῦ 1875 μέ τό 1884 λέει: «Παρατηρεΐται πολύ σημαντική πρόοδος στή χτηνοτροφία *: έχουμε ελάττωση τοῦ αριθμοῦ τών ζώων καί βελτίωση τής ποιότητας· τό μέσο ζωντανό βάρος κατά κεφαλή ζώου αύξήθηκε σημαντικά στήν καθεμιά από τίς τρεῖς ομάδες χωριῶν **. Αυτό σημαίνει ότι λίγο-πολύ παντοῦ (ziemlich allgemein) σημειώθηκε οὔσιαστική βελτίωση στή συντήρηση τών ζώων, στή νομή καί στήν περιποίησή τους».

Οί υπογραμμισμένες από μᾶς λέξεις: «λίγο-πολύ παντοῦ» μαρτυροῦν ἀκριβῶς ότι ὁ συγγραφέας ἀγνοεῖ τήν κοινωνικο-οικονομική πλευρά τοῦ ζητήματος. Τό «πολύ» ἀφορᾷ τά μεγάλα νοικοκυριά, τό «λίγο» τά μικρά. 'Ο Ντρέξλερ δέν τό ἀντιλήφθηκε αυτό, γιατί ἔστρεψε τήν προσοχή του μόνο στά στοιχεῖα πού ἀφοροῦσαν τίς ομάδες τών χωριῶν καί ὄχι τίς ομάδες νοικοκυριῶν διαφορετικοῦ τύπου.

* Ἀς περάσουμε τώρα στά στοιχεῖα γιά τά ζῶα ἐργασίας, πού ρίχνουν φῶς στίς συνθήκες τοῦ γεωργικοῦ νοικοκυριοῦ μέ τή στενή ἔννοια τής λέξης. Σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τών ζώων ἐργασίας, τά νοικοκυριά πού ἐξετάζουμε χαρακτηρίζονται από τούς ἑξῆς ἀριθμούς:

					Ἀριθμός ζώων ἐργασίας κατά μέσο ὄρο σέ κάθε νοικοκυριό	
					1875	1884
α)	Τσιφλίκια				27	44
β)	Νοικοκυριά μέ 25 καί πάνω ha				4,7	5,5
γ)	»	»	7,5-25	»	2,1	2,4
δ)	»	»	2,5-7,5	»	1,3	1,5
ε)	»	»	ὥς 2,5	»	0,07	0,16
Μέσος ὄρος					0,7	1,0

* 'Ο Ντρέξλερ μιλάει ἐδῶ γιά ὅλα τά ζῶα, ἐκτός από τά ζῶα ἐργασίας (τά λεγόμενα Nutzvieh). Παρακάτω θά παραθέσουμε χωριστά στοιχεῖα γιά τά ζῶα ἐργασίας. Τό γενικό συμπέρασμα παραμένει τό ἴδιο, ὅποιαδήποτε εἶδη ζώων ἢ ὅποιεσδήποτε ομάδες από τά εἶδη τών ζώων καί ἂν πάρουμε.

** 'Ο Ντρέξλερ χωρίζει τά 22 χωριά σέ τρεῖς ομάδες, σύμφωνα μέ τή γεω-

Συνεπώς, τά μισοπρολεταριακά νοικοκυριά (ώς 2,5 ha — τέτοια νοικοκυριά ήταν τό 1884 τά 1109 από τά 1825) στή μεγάλη τους πλειοψηφία δέν ἔχουν καθόλου ζῶα ἐργασίας. Αὐτά τά νοικοκυριά δέν πρέπει νά τά λογαριάζουμε ὅτι εἶναι γεωργικά νοικοκυριά, μέ τήν πραγματική σημασία τῆς λέξης. Πάντως, ἂν κρίνουμε ἀπό τούς ὅρους χρησιμοποίησης ζώων ἐργασίας, δέν ἐπιτρέπεται νά συγκρίνουμε τά μεγάλα νοικοκυριά μέ τά νοικοκυριά πού κατά τά 93% ἢ κατά τά 84% δέ χρησιμοποιοῦν καθόλου ζῶα ἐργασίας. Ἄν ὅμως συγκρίνουμε ἀπό τήν πλευρά αὐτή τά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά μέ τά μικροαγροτικά, τότε θά δοῦμε, ὅτι στά πρῶτα (ὁμάδα α) 132 ζῶα ἐργασίας ἀναλογοῦν σέ 766 ha γῆ καί στά τελευταῖα (ὁμάδα δ) 632 ζῶα σέ 1774 ha (τό 1884), δηλ. στά πρῶτα 1 ζῶο ἐργασίας ἀναλογεῖ σέ ἕξι περίπου ἑκτάρια καί στά τελευταῖα περίπου σέ τρία ἑκτάρια. Εἶναι ξεκάθαρο ὅτι τά μικρά νοικοκυριά ξοδεύουν τά διπλάσια γιά τή συντήρηση ἑνός ζώου ἐργασίας. Ἡ μικρή παραγωγή σημαίνει τεμαχισμό τῶν τεχνικῶν μέσων τῆς οἰκονομίας καί σπατάλη ἐργασίας ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ τεμαχισμοῦ.

Αἰτία αὐτοῦ τοῦ τεμαχισμοῦ εἶναι ἐνμέρει τό γεγονός ὅτι τά μικρά νοικοκυριά ἀναγκάζονται νά καταφεύγουν στή χρησιμοποίηση ζώων ἐργασίας χειρότερης ποιότητας, καί συγκεκριμένα στή χρησιμοποίηση ἀγελάδων ὡς ζώων ἐργασίας. Στό συνολικό ἀριθμό τῶν ζώων ἐργασίας οἱ ἀγελάδες ἀποτελοῦσαν τό παρακάτω ποσοστό:

					Τό 1875	Τό 1884
α)	Τσιφλίκια				—	—
β)	Νοικοκυριά μέ 25 καί πάνω ha				—	2,5 %
γ)	»	»	7,5–25	»	6,3 %	11,4 %
δ)	»	»	2,5–7,5	»	60,7 %	64,9 %
ε)	»		ὡς 2,5	»	67,7 %	77,9 %
Μέσος ὅρος					27,0 %	33,4 %

Ἀπό δῶ φαίνεται καθαρά, ὅτι ἡ χρησιμοποίηση ἀγελάδων σέ γεωργικές δουλειές μεγαλώνει καί ὅτι στά μισοπρολεταριακά καί μικροαγροτικά νοικοκυριά βασικά ζῶα ἐργασίας εἶναι οἱ ἀγελά-

γραφική τους θέση καί τίς ἄλλες συνθῆκες τῆς οἰκονομίας. Ἐμεῖς πήραμε μόνο περιληπτικά στοιχεῖα γιά νά μή παραφορτώσουμε τό ἄρθρο μέ ἀριθμούς. Τά συμπεράσματα δέν ἀλλάζουν ὅποιεσδήποτε ὁμάδες χωριῶν κι ἂν πάρουμε.

δες. Ὁ Ντάβιντ εἶναι ἔτοιμος νά τό θεωρήσει αὐτό πρόοδο, τό ἴδιο ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ Ντρέξλερ πού στέκεται ὀλοκληρωτικά στήν ἀστική ἄποψη καί πού γράφει στά συμπεράσματά του: «Μεγάλος ἀριθμός μικρῶν νοικοκυριῶν πέρασε σέ μιά *πιό σκόπιμη γι' αὐτά* χρησιμοποίηση τῶν ἀγελάδων ὡς ζώων ἐργασίας». Εἶναι «σκοπιμότερο» αὐτό γιά τούς μικροῦς νοικοκυρέους, γιατί εἶναι *φτηνότερο*. Καί εἶναι φτηνότερο, γιατί τό καλύτερο ζῶο ἐργασίας ἀντικαθίσταται μέ τό χειρότερο. Ἡ πρόοδος τῶν μικρῶν ἀγροτῶν πού προκαλεῖ τό θαυμασμό τῶν Ντρέξλερ καί Ντάβιντ ἰσοδυναμεῖ πέρα γιά πέρα μέ τήν πρόοδο τῶν χειροτεχνῶν ὑφαντουργῶν πού ἐξαφανίζονται, πού περνοῦν σέ ὀλοένα καί *πιό* χειρότερα ὑλικά, στά ἀπορίμματα τῆς ἐργοστασιακῆς παραγωγῆς.

Τό 1884 τό μέσο βάρος τῶν ἀγελάδων, πού χρησιμοποιοῦνταν γιά δουλειά, ἦταν 381 χιλιόγραμμα *, ἐνῶ τά ἄλογα ἐργασίας εἶχαν μέσο βάρος 482 χιλιόγραμμα καί τά ἄροτριῶντα βόδια 553 χιλιόγραμμα. Τό τελευταῖο αὐτό εἶδος τῶν ζώων ἐργασίας πού εἶναι τό *πιό* δυνατό, στά 1884 ἀποτελοῦσε τό μισό καί πλέον ἀπό ὅλα τά ζῶα ἐργασίας τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατῶν νοικοκυρέων, τό ἕνα τέταρτο περίπου τῶν μεσαίων καί μικρῶν κεφαλαιοκρατῶν νοικοκυρέων, λιγότερο ἀπό τό ἕνα πέμπτο τῶν μικρῶν ἀγροτῶν καί λιγότερο ἀπό τό ἕνα δέκατο τοῦ μισοπρολεταριακοῦ νοικοκυριοῦ. Ἐπομένως, ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό νοικοκυριό τόσο ἀνώτερη εἶναι καί ἡ ποιότητα τῶν ζώων ἐργασίας. Τό μέσο βάρος τοῦ μέσου ζώου ἐργασίας εἶναι:

					Τό 1875	Τό 1884
α)	Τσιφλίκια				554	598
β)	Νοικοκυριά μέ 25 καί πάνω ha				542	537
γ)	»	»	7,5–25	»	488	482
δ)	»	»	2,5–7,5	»	404	409
ε)	»		ὡς 2,5	»	377	378
Μέσο βάρος					464	460

Ἐπομένως, τά ζῶα ἐργασίας γενικά *χειροτέρευσαν*. Στήν πραγματικότητα στά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά βλέπουμε σημαντική βελτίωση, σ' ὅλα τά ἄλλα βλέπουμε στασιμότητα

* Τό μέσο βάρος τῶν ἀγελάδων πού δέ χρησιμοποιοῦνται σέ γεωργικές δουλειές εἶναι 421 χιλιόγραμμα.

ἡ χειροτέρευση. Ἀπό τό 1875 ὥς τό 1884 μεγάλωσε ἐπίσης καί ἡ διαφορά ἀνάμεσα στή μεγάλη καί στή μικρή παραγωγή, ὅσον ἀφορᾷ τήν ποιότητα τῶν ζώων ἐργασίας. Τό πέρασμα τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν στή χρησιμοποίηση ἀγελάδων ὡς ζώων ἐργασίας ἀποτελεῖ γενικό φαινόμενο στή Γερμανία*. Καί τά δικά μας τά στοιχεῖα ἀποδείχνουν μέ ντοκουμενταρισμένη ἀκρίβεια, ὅτι τό πέρασμα αὐτό σημαίνει χειροτέρευση τῶν ὄρων τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, σημαίνει μέγALLOWMA τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν.

Γιά νά τελειώσουμε τήν ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς μονογραφίας τοῦ Ντρέξλερ, θά παραθέσουμε ἀκόμα τόν ὑπολογισμό τοῦ ἀριθμοῦ καί τοῦ βάρους ὅλων τῶν ζώων κατά μονάδα ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, δηλ. τόν ὑπολογισμό πού κάνει ὁ Ντάβιντ σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς γενικά:

Σέ 1 ha γῆς ἀναλογοῦν				
		Συνολικός ἀριθμός ζώων (ὑπολογισμένων σέ μεγάλα ζῶα)		Συνολικό βάρος ζώων σέ χιλιόγραμμα
		1875	1884	18751884
α)	Τσιφλίκια	0,77	0,59	408367
β)	Νοικοκυριά μέ 25 καί πάνω ha	0,63	0,57	238244
γ)	» » 7,5–25 »	0,71	0,72	254277
δ)	» » 2,5–7,5 »	0,85	0,94	288328
ε)	» » ὥς 2,5 »	1,02	1,18	286355
Μέσος ὄρος		0,77	0,76	273294

Τά στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν ζώων σέ 1 ἐκτάριο γῆ εἶναι τά στοιχεῖα στά ὁποῖα περιορίζεται ὁ Ντάβιντ. Στό παράδειγμά μας, ὅπως καί στήν ἀγροτική οἰκονομία τῆς Γερμανίας στό σύνολό της, τά στοιχεῖα αὐτά δείχνουν ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων κατά μονάδα ἐπιφανείας στά μεγάλα νοικοκυριά. Στά 1884, λογουχάρη, στά μισοπρολεταριακά νοικοκυριά ἀναλογοῦν ἀκριβῶς δύο φορές περισσότερα ζῶα σέ 1 ha ἀπ' ὅ,τι στά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά (1,18 ἔναντι 0,59). Τώρα ὅμως ξέρουμε πιά ὅτι σ' ἓνα τέτοιο ὑπολογισμό συγκρίνονται πράγματα

* Βλ. σχετικά πιο πάνω, στό κεφάλαιο VIII: «Γενικά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς». (Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 195–207. Ἡ Σύντ.).

πού δέν μπορεί νά συγκριθοῦν. Τά στοιχεῖα γιά τό βάρος τῶν ζώων δείχνουν τόν πραγματικό συσχετισμό τῶν νοικοκυριῶν: ἡ μεγάλη παραγωγή ἀποδείχνεται ὅτι καί ἀπ' αὐτήν τήν ἄποψη εἶναι καλύτερα ἐφοδιασμένα, γιατί κατά μονάδα ἐπιφανείας ἔχει τό *maximum* τῶν ζώων ὡς πρός τό βάρος τους, καί συνεπῶς καί τό *maximum* σέ λίπασμα. Ἔτσι, τό συμπέρασμα τοῦ Ντάβιντ ὅτι τά μικρά νοικοκυριά εἶναι γενικά καλύτερα ἐφοδιασμένα μέ λίπασμα, εἶναι τελείως ἀντίθετο μέ τήν πραγματικότητα. Καί ἐδῶ πρέπει νά ἔχουμε ὑπόψη μας, ὅτι τά δικά μας στοιχεῖα, πρῶτο, δέν ἀφοροῦν τά τεχνητά λιπάσματα, πού μποροῦν νά τά ἀγοράσουν μόνο οἱ εὐποροί νοικοκυρέοι, καί δεύτερο, ὅτι ἡ σύγκριση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων, σύμφωνα μέ τό βάρος τους, ἐξισώνει τά μεγάλα καί μικρά ζῶα, ἐξισώνει λχ. 45 625 kg, πού εἶναι τό βάρος 68 μεγάλων ζώων στό μεγάλο νοικοκυριό, μέ 45 097 kg., πού εἶναι τό βάρος 1786 γιδῶν στά μικρά νοικοκυριά (1884). Στήν πραγματικότητα ἡ ὑπεροχή τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν στήν ἐξασφάλιση λιπάσματος ἀπό κοπριά εἶναι πιο σημαντική ἀπό ὅ,τι δείχνουν οἱ ἀριθμοί μας *.

Συμπέρασμα: Ὁ Ντάβιντ μέ τή φράση «ἡ κοπριά εἶναι ἡ ψυχή τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας» παρέκαμψε τίς κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις τοῦ εἰδικά χτηνοτροφικοῦ νοικοκυριοῦ καί παρουσίασε τό ζήτημα μέ τελείως διαστρεβλωμένη μορφή.

Ἡ μεγάλη παραγωγή στήν κεφαλαιοκρατική γεωργία ἔχει τεράστια ὑπεροχή ἀπέναντι στή μικρή ὅσον ἀφορᾷ τήν ποιότητα τῶν ζώων γενικά, τήν ποιότητα τῶν ζώων ἐργασίας ἰδιαίτερα, τίς συνθῆκες συντήρησης τῶν ζώων, τούς ὅρους τῆς βελτίωσής τους καί τῆς χρησιμοποίησής τους γιά παραγωγή λιπάσματος.

XII

Η «ΙΔΕΩΔΗΣ ΧΩΡΑ» ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΨΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ **

Οἱ γεωργικές σχέσεις καί ἡ τάξη πραγμάτων στή Δανία παρουσιάζουν πολύ μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά ἕναν οἰκονομολόγο. Εἰ-

* Ὑπενθυμίζουμε τίς ὑποδείξεις τοῦ Klawki πού ἀναφέραμε πιο πάνω (κεφ. VI) (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 170-171. Ἡ Σύντ.): «ἡ παραγωγή κοπριάς στά μικρά νοικοκυριά εἶναι χειρότερη: οἱ καλαμιές τῶν σιτηρῶν τους εἶναι πιο κοντές, τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἄχυρου πάει γιά τροφή τῶν ζώων (αὐτό σημαίνει ὅτι καί πάλι ἔχουμε χειροτέρευση τῆς ποιότητας τῆς νομῆς), ἐνῶ γιά στρώσιμο στό σταῦλο χρησιμοποιεῖται λιγότερο ἄχυρο».

** Τό ἄρθρο αὐτό ἀποτελεῖ ἕνα κεφάλαιο (τό XII) τοῦ ἔργου τοῦ συγγραφέα

δαμε κιόλας * ότι ο κύριος εκπρόσωπος του αναθεωρητισμού στη σύγχρονη φιλολογία για το αγροτικό ζήτημα, ο Έντ. Ντάβιντ, χρησιμοποιεί επίμονα το παράδειγμα των γεωργικών ενώσεων της Δανίας και της «μικροαγροτικής» (δηθεν) γεωργίας στη Δανία. Ο Χένριχ Πούντορ, πού τή μελέτη του τή χρησιμοποιεί ο Έντ. Ντάβιντ, αποκαλεί τή Δανία «ιδεώδη χώρα των αγροτικών συνεταιρισμών» **. Καί σέ μᾶς στη Ρωσία οί εκπρόσωποι των φιλελευθερο-ναροντικιστικών απόψεων χρησιμοποιούν εξίσου συχνά τή Δανία σαν «ατού» ενάντια στο μαρξισμό καί υπέρ της θεωρίας της ζωτικότητας του μικρού νοικοκυριού στη γεωργία — καί για απόδειξη φτάνει νά αναφέρουμε, λχ., μόνο τό λόγο του φιλελεύθερου Χέρτσενσταϊν στην Ι Δούμα καί του ναρόντικου Καραβάγεφ στη ΙΙ Δούμα.

Σέ σύγκριση μέ άλλες ευρωπαϊκές χώρες, στη Δανία βλέπουμε πραγματικά τήν πιό μεγάλη διάδοση του «μικρού αγροτικού» νοικοκυριού καί τήν πιό μεγάλη άνθιση της γεωργίας, πού μπόρεσε νά προσαρμοστεί στις νέες απαιτήσεις καί στις νέες συνθήκες της αγοράς. Άν είναι δυνατή ή «άνθιση» της μικρής γεωργίας στις χώρες μέ εμπορευματική παραγωγή, τότε, από τήν άποψη αυτή, ή Δανία βρίσκεται φυσικά στην καλύτερη κατάσταση από όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Γι' αυτό ή λεπτομερειακή γνωριμία μέ τήν αγροτική διάρθρωση της Δανίας παρουσιάζει διπλό ενδιαφέρον. Στο παράδειγμα μιᾶς όλόκληρης χώρας θά δοῦμε ποιές είναι οί μέθοδοι του αναθεωρητισμού στο αγροτικό ζήτημα καί ποιά είναι τά πραγματικά βασικά γνωρίσματα της κεφαλαιοκρατικής αγροτικής τάξης πραγμάτων σέ μιᾶ «ιδεώδη» κεφαλαιοκρατική χώρα.

Ἡ αγροτική στατιστική της Δανίας είναι οργανωμένη κατά τό υπόδειγμα των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Από όρισμένες όμως απόψεις δίνει περισσότερο λεπτομερείς πληροφορίες καί καλύ-

«Τό αγροτικό ζήτημα καί οί „κριτικοί του Μάρξ“» πού δημοσιεύεται στο βιβλίο του πού ἐκδόθηκε τελευταία μέ τόν τίτλο: «Τό αγροτικό ζήτημα», μέρος Ι, (Πετρούπολη 1908). Μόνο μιᾶ τυχαία καθυστέρηση στην παράδοση αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου δέν επέτρεψε νά τοῦ δοθεῖ ὁ ἀπαραίτητος χώρος στο βιβλίο πού ἀναφέραμε. Γι' αὐτό καί ὅλες οἱ παραπομπές στο δημοσιευόμενο τώρα ἀπόσπασμα ἀναφέρονται σέ κεῖνο τό ἔργο.

* Βλαντ. Ἰλίν. «Τό αγροτικό ζήτημα», μέρος Ι. Τό ἄρθρο «Τό αγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί του Μάρξ“», κεφάλαια Χ καί ΧΙ (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 225-249. Ἡ Σύντ).

** Dr. Heinrich Pudor. «Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen im Auslande», I B. Lpz., 1904, S. V (Δρ. Χένριχ Πούντορ. «Οἱ αγροτικοί συνεταιρισμοί στο ἑξωτερικό», I τόμος, Λειψία, 1904, σελ. V. Ἡ Σύντ). Ὁ Πούντορ εἶναι φανατικός ἐχθρός τοῦ μαρξισμοῦ.

τερα δουλεμένους αριθμούς, πού επιτρέπουν νά υπολογίσουμε τέτοιες πλευρές τοῦ ζητήματος, πού συνήθως μένουν σκοτεινές. Ἀρχίζουμε μέ τά γενικά στοιχεῖα γιά τήν κατανομή τῶν νοικοκυριῶν σέ ομάδες, σύμφωνα μέ τήν ἔκταση τῆς γῆς πού ἔχουν. Τό συνηθισμένο στή Δανία μέτρο γῆς, τό «χάρτκορν», θά τό μετατρέψουμε σέ ἑκτάρια (ha) λογαριάζοντας — μέ βάση τίς ὑποδείξεις τῆς δανέζικης ἀγροτικῆς στατιστικῆς — ὅτι 1 χάρτκορν ἔχει 10 ἑκτάρια *.

Ἡ δανέζικη ἀγροτική στατιστική δίνει στοιχεῖα γιά τήν κατανομή τῶν νοικοκυριῶν στά 1873, 1885 καί 1895, χωρίζοντας ὅλα τά νοικοκυριά σέ 11 ομάδες: χωρίς γῆ, ὡς 0,3 ha (ἀκριβέστερα: ὡς $\frac{1}{32}$ τοῦ χάρτκορν), ἀπό 0,3 ὡς 2,5 ha, ἀπό 2,5 ὡς 10 ha, ἀπό 10 ὡς 20, ἀπό 20 ὡς 40, ἀπό 40 ὡς 80, ἀπό 80 ὡς 120, ἀπό 120 ὡς 200, ἀπό 200 ὡς 300, ἀπό 300 καί πάνω. Γιά νά μή περισπάσουμε πάρα πολύ τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη, θά ἐνώσουμε τίς ομάδες αὐτές σέ 6 πιό μεγάλες. (Βλ. πίνακα στή σελ. 252. Σημ. μετ.).

Ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά βγαίνει κατά πρῶτο λόγο τό βασικό ἐκεῖνο συμπέρασμα, τό ὁποῖο παραβλέπουν συνεχῶς ἡ ἀστική πολιτική οἰκονομία καί οἱ ἀναθεωρητές πού ἀκολουθοῦν τά χνάρια της. Τό συμπέρασμα αὐτό εἶναι ὅτι ἡ συντριπτικά μεγαλύτερη ἔκταση γῆς στή Δανία βρίσκεται στά χέρια γεωργῶν πού ἐκμεταλλεύονται τό νοικοκυριό τους κατά κεφαλαιοκρατικό τρόπο. Δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ τό γεγονός, ὅτι τό νοικοκυριό τους τό ἐκμεταλλεύονται μέ τή χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας, ὅχι μόνο οἱ ἰδιοχτῆτες πού ἔχουν 120 καί πάνω ἑκτάρια γῆ ὁ καθένας, μά ἀκόμα καί οἱ ἰδιοχτῆτες πού ἔχουν 40 καί πάνω ἑκτάρια γῆ. Οἱ δύο αὐτές ἀνώτερες ομάδες ἀποτελοῦσαν στά 1895 μόνο τά 11% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν, στά χέρια τους ὅμως ἦταν συγκεντρωμένα τά 62% ὅλης τῆς γῆς, δηλαδή περισσότερα ἀπό τά τρία πέμπτα. Βάση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς Δανίας εἶναι ἡ μεγάλη καί μεσαία κεφαλαιοκρατική γεωργία. Οἱ φλυαρίες γιά «ἀγροτική χώρα» καί γιά «μικρή γεωργία» εἶναι καθαρή ἀστική ἀπολογητική, διαστρέβλωση τῶν γεγονότων ἀπό τούς διάφορους θεωρητικούς, τιτλούχους καί μή, τοῦ καπιταλισμοῦ.

Εἶναι ἀπαραίτητο νά σημειώσουμε ἐδῶ, ὅτι στή Δανία, ὅπως

* «Danmarks Statistik. Statistik Aarbog» 8-de aargang, 1903, p. 31 («Στατιστική τῆς Δανίας. Στατιστική Ἐπετηρίδα», 8ος χρόνος ἔκδοσης, 1903, σελ. 31. Ἡ Σύντ.), ὑποσημείωση. Ὅλα τά στοιχεῖα πού ἀναφέρονται παρακάτω ἀφοροῦν τήν κυρίως Δανία, δηλ. χωρίς τό νησί Μπόρνχολμ.

	1 8 7 3					1 8 8 5					1 8 9 5				
	Αριθμός νοικοκυ- ριών	%	Γῆ ha	%	Αριθμός νοικοκυ- ριών	%	Γῆ ha	%	Αριθμός νοικοκυ- ριών	%	Γῆ ha	%	Αριθμός νοικοκυ- ριών	%	
Χωρίς γῆ	31 253	13,3	—	—	35 329	13,6	—	—	32 946	12,4	—	—	—	—	
Ὡς 2,5 ha	65 490	27,9	54 340	1,5	82 487	31,8	62 260	1,7	92 656	34,8	63 490	1,8	92 656	34,8	1,8
2,5-10 »	65 672	27,9	333 760	9,1	67 773	26,2	345 060	9,5	66 491	25,0	341 020	9,4	66 491	25,0	9,4
10-40 »	41 671	17,7	928 310	25,5	43 740	16,9	966 850	26,5	44 557	16,8	981 070	26,8	44 557	16,8	26,8
40-120 »	29 288	12,5	1 809 590	49,6	27 938	10,8	1 722 820	47,1	27 301	10,3	1 691 950	46,4	27 301	10,3	46,4
120 καί πάνω »	1 856	0,7	522 410	14,3	1 953	0,7	551 530	15,2	2 031	0,7	568 220	15,6	2 031	0,7	15,6
Σύνολο	235 230	100,0	3 648 410	100,0	259 220	100,0	3 648 520	100,0	265 982	100,0	3 645 750	100,0	265 982	100,0	100,0

καί στίς ἄλλες εὐρωπαϊκές χῶρες, ὅπου ἔχει ἐπικρατήσει πέρα γιά πέρα ἡ κεφαλαιοκρατική ὀργάνωση στήν ἀγροτική οἰκονομία, τό μερίδιο τῶν ἀνώτερων, τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ὁμάδων στό γενικό σύνολο τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας μεταβάλλεται μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου πολύ ἀδύνατα. Στά 1873 τά 13,2% ἀπό τίς κεφαλαιοκρατικές φέρμες εἶχαν τά 63,9% ὅλης τῆς ἔκτασης γῆς· στά 1885 τά 11,5% εἶχαν τά 62,3% τῆς γῆς. Τή σταθερότητα αὐτῆς τῆς μεγάλης γεωργίας πρέπει νά τήν ἔχουμε πάντοτε ὑπόψη μας, ὅταν γίνεται λόγος γιά τή σύγκριση τῶν στοιχείων διαφορετικῶν χρόνων, γιατί στή φιλολογία μπορεῖ νά παρατηρήσεις πολύ συχνά, πῶς μέ τή χρησιμοποίηση τέτοιων συγκρίσεων, πού ἀφοροῦν μεταβολές στίς λεπτομέρειες, συγκαλύπτουν τά βασικά χαρακτηριστικά ἑνός δοσμένου κοινωνικο-οικονομικοῦ σχηματισμοῦ.

Ἡ μάζα τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν στή Δανία, ὅπως καί στίς ἄλλες εὐρωπαϊκές χῶρες, παίζει μηδαμινό ρόλο στό σύνολο τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς. Ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν, πού εἶχαν γῆ ὡς 10 ha τό καθένα, ἀποτελοῦσε τό 1895 τά 72% τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν, ἐνῶ εἶχαν μόνο τά 11,2% τῆς γῆς. Ὁ συσχετισμός αὐτός μένει ἐπίσης σταθερός στή βάση του καί γιά τό 1885 καί γιά τό 1873. Τά μικρά νοικοκυριά ἀνήκουν συχνά σέ μισοπρολετάριους. Ἡ γερμανική στατιστική τό ἔδειξε αὐτό ἀναμφισβήτητα, ὅπως εἶδαμε, γιά τά νοικοκυριά πού ἔχουν ὡς 2 ha τό καθένα καί ἐνμέρει καί γιά τά νοικοκυριά πού ἔχουν ὡς 5 ha γῆ. Παρακάτω θά ἀναφέρουμε τά στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν ζώων στά νοικοκυριά τῶν διάφορων ὁμάδων καί θά δοῦμε ὅτι οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά πραγματικά αὐτοτελῆ καί κάπως σταθερή γεωργία σχετικά μέ τή μάζα αὐτῶν τῶν περιβόητων ἐκπροσώπων τῆς «μικρῆς γεωργίας». Τά 47,2% τῶν νοικοκυριῶν, δηλαδή σχεδόν τά μισά, ἀνήκουν σέ προλετάριους καί μισοπρολετάριους (ἀχτήμονες καί μέ γῆ ὡς 2,5 ha). Τά 25%, δηλ. ἀκόμα ἓνα τέταρτο τῶν νοικοκυριῶν (2,5–10 ha) ἀνήκουν σέ φτωχοῦς μικροχωρικούς. Αὐτή εἶναι ἡ βάση τῆς «ἀνθισης» τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία τῆς Δανίας. Φυσικά, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τήν ἔκταση τῆς γῆς, μπορεῖ νά κρίνει κανεῖς μόνο στίς πιό γενικές γραμμές, χοντρικά, γιά μιά χώρα μέ πολύ ἀναπτυγμένη ἐμπορευματική χτηνοτροφία. Τά στοιχεῖα ὅμως γιά τή χτηνοτροφία, πού τά ἐξετάζουμε παρακάτω λεπτομερειακά, ἐνισχύουν, ὅπως θά δεῖ ὁ ἀναγνώστης, ἀκριβῶς τά συμπεράσματα πού βγάλαμε.

Ἄς δοῦμε τώρα πῶς ἄλλαξε ἀπό τό 1873 ὡς τό 1895 ἡ κατα-

νομή τῆς γῆς στὴ Δανία ἀνάμεσα στὰ μεγάλα καὶ στὰ μικρά νοικοκυριά. Ἐδῶ χτυπᾷ ἀμέσως στό μάτι ἡ χαρακτηριστική γιά τόν καπιταλισμό ἐνίσχυση τῶν δυό ἄκρων καί τό ἀδυνάτισμα τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν. Τό ποσοστό τῶν γεωργικῶν νοικοκυριῶν (δηλ. χωρίς νά ὑπολογίζουμε τά νοικοκυριά ἐκείνων πού δέν ἔχουν γῆ) στό συνολικό ἀριθμό τῶν νοικοκυριῶν αὐξάνει ὅσον ἀφορᾷ τά πολύ μικρά νοικοκυριά, πού ἔχουν ὡς 2,5 ha γῆ τό καθένα: ἀπό 27,9% τό 1873 σέ 31,8% τό 1885 καί σέ 34,8% τό 1895. Παρακάτω τό ποσοστό αὐτό μικραίνει σέ ὅλες τίς μεσαῖες ὁμάδες καί παραμένει ἀμετάβλητο (0,7%) μόνο στήν πιο ἀνώτερη ὁμάδα μέ 120 καί πάνω ha κατά νοικοκυριό. Τό μερτικό σέ ὅλη τήν ἔκταση τῆς γῆς αὐξάνει στήν ὁμάδα μέ τά πιο μεγάλα νοικοκυριά, μέ 120 καί πάνω ha τό καθένα, ἀπό 14,3% σέ 15,2% καί 15,6% γιά τά τρία χρόνια πού ἀναφέρονται. Ἐπειτα αὐξάνει ὄχι τόσο σημαντικά στὰ μεσαῖα ἀγροτικά νοικοκυριά (μέ 10–40 ha: ἀπό 25,5% σέ 26,5% καί 26,8%), ἐνῶ μικραίνει τό ποσοστό αὐτῆς τῆς ὁμάδας στό συνολικό ἀριθμό τῶν νοικοκυριῶν. Ἐπειτα αὐξάνει ἀνισόμετρα στὰ νοικοκυριά ἀπό 2,5–10 ha (ἀπό 9,1% σέ 9,5% καί 9,4%) καί αὐξάνει συνεχῶς στὰ πολύ μικρά νοικοκυριά (ἀπό 1,5 σέ 1,7 καί 1,8). Ὡς ἀποτέλεσμα ἔχουμε ὀλοκάθαρα τήν τάση πρὸς ἀνάπτυξη τῶν πιο μεγάλων καί τῶν πιο μικρῶν νοικοκυριῶν. Γιά νά παραστήσουμε μέ μεγαλύτερη σαφήνεια τό φαινόμενο αὐτό, πρέπει νά πάρουμε τίς μέσες διαστάσεις τῶν νοικοκυριῶν κατά ὁμάδες στὰ τρία αὐτά χρόνια. Νά τά σχετικά στοιχεῖα:

			Μέσες διαστάσεις τῶν νοικοκυριῶν (σέ ἑκτάρια)		
			1873	1885	1895
Νοικοκυριά	ὡς 2,5	ha	0,83	0,75	0,68
»	2,5–10	»	5,08	5,09	5,13
»	10– 40	»	22,28	22,08	22,01
»	40– 120	»	61,00	61,66	61,97
»	120 καί πάνω	»	281,40	282,30	279,80
Μέσος ὅρος			15,50	14,07	13,70

Ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά βλέπουμε, ὅτι οἱ διαστάσεις τῶν νοικοκυριῶν στίς πιο πολλές ὁμάδες εἶναι ἐξαιρετικά σταθερές. Οἱ διακυμάνσεις εἶναι τιποτένιες: 1–2% (λχ. 279,8–282,3 ha ἢ 22,01–22,28 ha κτλ.). Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν μονάχα τά πιο μικρά νοικοκυριά, πού ἀναμφισβήτητα τεμαχίζονται: τό μέσο μέγεθος

αὐτῶν τῶν νοικοκυριῶν (μέ ἔκταση ὥς 2,5 ha τό καθένα) μικραίνει κατά 10% (ἀπό 0,83 σέ 0,75 ha) ἀπό τό 1873 ὥς τό 1885· τό ἴδιο ἔγινε καί ἀπό τό 1885 ὥς τό 1895. Ἔχουμε δηλ. αὐξηση τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν στή Δανία, ἐνῶ παραμένει σχεδόν ἀμετάβλητη ἡ ἔκταση ὅλης τῆς γῆς (ἀπό τό 1885 ὥς τό 1895 μάλιστα ἔχουμε μιά μικρή μείωση τῆς συνολικῆς ἔκτασης τῆς γῆς). Στό μεταξύ ἡ μεγαλύτερη αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν σημειώνεται στά πιά μικρά νοικοκυριά. Ἔτσι, ἀπό τό 1873 ὥς τό 1895 ὅλος ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε κατά 30 752 νοικοκυριά. Ὁ ἀριθμός ὅμως τῶν νοικοκυριῶν μέ γῆ ὥς 2,5 ha τό καθένα αὐξήθηκε κατά 27 166 νοικοκυριά. Εἶναι εὐνόητο, ὅτι κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες τό μικραίμα τοῦ μέσου μεγέθους ὅλων γενικά τῶν νοικοκυριῶν τῆς Δανίας (ἀπό 15,5 ha τό 1873 σέ 14,1 τό 1885 καί σέ 13,7 ha τό 1895) σημαίνει στήν πραγματικότητα ἀποκλειστικά τόν τεμαχισμό τῶν πιά μικρῶν νοικοκυριῶν.

Τό φαινόμενο πού σημειώσαμε, γίνεται ἀκόμα πιά ἐκδηλο ἂν πάρουμε μιά πιά μικρή ὑποδιαίρεση τῶν ομάδων. Στόν πρόλογο τῆς γεωργικῆς στατιστικῆς τῆς Δανίας γιά τό 1895 («Danmarks Statistic etc. Danmarks Jordbrug». 4—de Raekke, Nr. 9, litra C*) οἱ συντάχτες δίνουν τόν παρακάτω πίνακα γιά τίς ἀλλαγές στόν ἀριθμό τῶν νοικοκυριῶν κατά ομάδες:

	Αὐξήσεις ἢ μειώσεις σέ %	
	ἀπό τό 1885 ὥς τό 1895	ἀπό τό 1873 ὥς τό 1885
Νοικοκυριά μέ 300 καί πάνω ha	+ 4,2	+ 5,0
» » 200 — 300 »	0	+ 6,1
» » 120 — 200 »	+ 5,2	+ 5,1
» » 80 — 120 »	— 1,5	— 2,1
» » 40 — 80 »	— 2,4	— 5,0
» » 20 — 40 »	+ 1,0	+ 3,6
» » 10 — 20 »	+ 2,8	+ 6,5
» » 2,5— 10 »	— 1,9	+ 3,2
» » 0,3— 2,5 »	+ 2,1	+ 17,8
» » 0 — 0,3 »	+ 25,1	+ 37,9

Μεγαλώνουν, ἐπομένως, τά μικροσκοπικά ἐκεῖνα νοικοκυριά, πού εἴτε ἐπιδίδονται σέ εἰδικές καλλιέργειες, εἴτε ἀποτελοῦν «νοικοκυριά» μισθωτῶν ἐργατῶν.

* — «Στατιστική τῆς Δανίας κτλ. Ἡ γεωργία τῆς Δανίας», 4η σειρά, ἀριθ. 9, γράμμα C. Ἡ Σύντ.

Τό συμπέρασμα αὐτό ἀξίζει νά σημειωθεῖ, γιατί ἡ ἀπολογητική «ἐπιστήμη» τῶν καθηγητᾶδων εἶναι ἔτοιμη νά συμπεράνει ἀπό τή μείωση τοῦ μέσου μεγέθους ὅλων τῶν νοικοκυριῶν γενικά, ὅτι στή γεωργία νικήθηκε ἡ μεγάλη παραγωγή ἀπό τή μικρή. Στήν πραγματικότητα βλέπουμε νά προοδεύει ἡ πιο μεγάλη γεωργία καί νά σταθεροποιοῦνται οἱ διαστάσεις τῶν νοικοκυριῶν σ' ὅλες τίς ομάδες, ἐκτός ἀπό τήν ομάδα τῶν πιο μικρῶν νοικοκυριῶν καί νά *τεμαχίζονται* τὰ νοικοκυριά σ' αὐτή τήν τελευταία. Αὐτό τόν τεμαχισμό πρέπει νά τόν ἀποδόσουμε στήν κατάπτωση καί τή φτώχεια τῆς μικρῆς γεωργίας: ἄλλη δυνατή ἐξήγηση, ὅπως τό πέραςμα ἀπό τή γεωργία, μέ τή στενή ἔννοια, στή χτηνοτροφία, δέν μπορεί νά γίνει δεκτή γιά ὅλα τὰ πολύ μικρά νοικοκυριά, γιατί αὐτό τό πέραςμα γίνεται σ' ὅλες τίς ομάδες, ὅπως θά δοῦμε ἀμέσως παρακάτω. Σέ μιά χώρα, ὅπως ἡ Δανία, γιά νά κρίνει κανεῖς σχετικά μέ τίς διαστάσεις τοῦ νοικοκυριοῦ τῶν γεωργῶν, πολύ σπουδαιότερα εἶναι τὰ στοιχεῖα γιά τή χτηνοτροφία παρά τὰ στοιχεῖα γιά τήν ἔκταση τῆς γῆς πού ἔχουν, γιατί στήν ἴδια ἔκταση μπορεί νά ὑπάρχουν νοικοκυριά διαφορετικῶν διαστάσεων, μιά καί ἡ χτηνοτροφία καί ἡ γαλακτοκομία ἀναπτύσσονται πολύ γρήγορα.

Καί ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτό ἀκριβῶς τό φαινόμενο παρατηρεῖται στή Δανία. Ἡ «ἀνθιση» τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς Δανίας ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπό τίς γρήγορες ἐπιτυχίες τῆς ἐμπορευματικῆς χτηνοτροφίας μέ τήν ἐξαγωγή στήν Ἀγγλία γαλακτοκομικῶν προϊόντων, κρέατος, αὐγῶν κτλ. Ἐδῶ συναντᾶμε τήν πανηγυρική δήλωση τοῦ Ποῦντορ, ὅτι ἡ Δανία «ὀφείλει τήν κολοσσιαία ἀνοδο τῆς γαλακτοκομικῆς οἰκονομίας της ἴσα-ἴσα στήν ἀποκέντρωση τῆς χτηνοτροφίας καί τῆς χτηνοτροφικῆς οἰκονομίας της» (l. c., σελ. 48. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Ποῦντορ). Δέν εἶναι περίεργο ὅτι ὁ Ποῦντορ, πού εἶναι πραγματικός ψιλικάτζης ὡς πρὸς ὅλο τό σύστημα τῶν ἀπόψεών του καί ἀπόλυτα ξένος πρὸς κάθε κατανόηση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἀντιθέσεων, ἐπιτρέπει στόν ἑαυτό του νά κάνει μιά τέτοια παραμόρφωση τῶν γεγονότων. Εἶναι ὅμως ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό ὅτι πίσω ἀπό τόν Ποῦντορ σέρνεται χωρίς νά τόν κριτάρει καί ὁ μικροαστός Ντάβιντ, πού ἀπό παρανόηση συμπεριλαβαίνει τόν ἑαυτό του στοὺς σοσιαλιστές!

Στήν πραγματικότητα ἴσα-ἴσα ἡ Δανία μᾶς δείχνει πολύ παραστατικά τή *συγκέντρωση* τῆς χτηνοτροφίας σέ μιά κεφαλαιοκρατική χώρα. Ὁ Ποῦντορ μπόρεσε νά φτάσει σέ ἀντίθετο συμπέρασμα ἐξαιτίας μονάχα τῆς ἐξαιρετικῆς ἀμάθειάς του καί τῆς

διαστρέβλωσης τῶν στατιστικῶν ἀποσπασμάτων πού παραθέτει στό βιβλιαράκι του. Ὁ Ποϋντορ παραθέτει — καί ὁ Ντάβιντ ἐπαναλαμβάνει δουλικά — τούς ἀριθμούς, πού δείχνουν τήν κατανομή τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν χτηνοτροφικῶν νοικοκυριῶν τῆς Δανίας σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ζώων πού ἔχουν. Σύμφωνα μέ τόν Ποϋντορ βγαίνει ὅτι τά 39,85 % ὅλων τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα, ἔχουν μόνο 1 ὡς 3 κεφάλια τό καθένα, τά 29,12 % τῶν νοικοκυριῶν ἔχουν ἀπό 4 ὡς 9 κεφάλια κτλ. Ἐπομένως, συμπεραίνει ὁ Ποϋντορ, ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν ἀποτελεῖται ἀπό «μικρά»· ἐπομένως ἔχουμε «ἀποσυγκεντροποίηση» κτλ.

Πρῶτο, ὁ Ποϋντορ παραθέτει ἀνακριβεῖς ἀριθμούς. Αὐτό πρέπει νά σημειωθεῖ, γιατί ὁ ἴδιος ὁ Ποϋντορ δηλώνει κομπαστικά, ὅτι στήν ἐργασία του μποροῦμε νά βροῦμε ὅλα τά «νεότατα» στατιστικά στοιχεῖα, καί οἱ ἀναθεωρητές «ἀναιροῦν τό μαρξισμό» ἐπικαλούμενοι ἀκριβῶς τούς ἀμαθεῖς ἀστούς γραφιάδες. Δεύτερο, κι αὐτό εἶναι τό κυριότερο, τόν τρόπο ἐπιχειρηματολογίας τῶν Ποϋντορ καί Ντάβιντ τόν ἐπαναλαμβάνουν τόσο πολύ συχνά οἱ δικοί μας καντέτοι¹⁰³ καί ναρόντνικοι, ὥστε νά μή χρειάζεται νά σταθοῦμε σ' αὐτόν. Σύμφωνα μ' αὐτόν τόν τρόπο ἐπιχειρηματολογίας πρέπει ἀναπόφευχτα νά συμπεράνουμε ὅτι «ἀποσυγκεντροποιεῖται» ἡ βιομηχανία· στίς πιό προηγμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες, γιατί παντοῦ καί πάντοτε τό ποσοστό τῶν μικρούτσικων καί τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι πολύ μεγαλύτερο, ἐνῶ τό ποσοστό τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων εἶναι μηδαμινό. Οἱ Ποϋντορ καί Ντάβιντ ξεχνοῦν μιά «λεπτομέρεια»: τή συγκέντρωση τοῦ μεγαλύτερου μέρους ὅλης τῆς παραγωγῆς στά χέρια ἑνός μικροῦ ἀριθμοῦ μεγάλων ἐπιχειρήσεων.

Πραγματικά, σύμφωνα μέ τήν τελευταία ἀπογραφή τῆς 15 τοῦ Ἰούλη 1898, ἡ κατανομή ὅλων τῶν μεγάλων κερασφόρων ζώων στή Δανία ἦταν ἡ ἀκόλουθη *: (Βλ. πίνακα στή σελ. 258. Σημ. μετ.).

Ἀπό τόν πίνακα αὐτόν βλέπουμε ποιό ρόλο παίζουν στή συνολική χτηνοτροφική οἰκονομία τῆς Δανίας τά πολυάριθμα μικρά καί τά ὀλιγάριθμα μεγάλα νοικοκυριά, καί ποιὰ εἶναι ἡ περιβόητη «ἀποσυγκεντροποίηση» τῆς παραγωγῆς στήν «ἰδεώδη αὐτή χώρα». Μικρά νοικοκυριά, μέ 1-3 κεφάλια μεγάλα κερασ-

* «Danmarks Statistik. Statistik Tabelvaerk». Femte Raekke, litra C, No 2. Kreaturholdet d. 15 juli 1898. Kobenhavn, 1901. («Στατιστική τῆς Δανίας. Στατιστικοί πίνακες». 5η σειρά, γράμμα C, ἀρ. 2. Ἡ χτηνοτροφία στίς 15 τοῦ Ἰούλη 1898. Κοπεγχάγη, 1901. Ἡ Σύντ.).

					Νοικο- κυριά	%	Κερασφό- ρα ζῶα	%
Μέ	1	μεγάλο	κερασφόρο	ζῶο	18 376	10,2	18 376	1,0
»	2	μεγάλα	κερασφόρα	ζῶα	27 394	15,2	54 788	3,1
»	3	»	»	»	22 522	12,5	67 566	3,9
»	4- 5	»	»	»	27 561	15,2	121 721	7,0
»	6- 9	»	»	»	26 022	14,4	188 533	10,8
»	10- 14	»	»	»	20 375	11,3	242 690	13,9
»	15- 29	»	»	»	30 460	16,9	615 507	35,3
»	30- 49	»	»	»	5 650	3,1	202 683	11,6
»	50- 99	»	»	»	1 498	0,8	99 131	5,7
»	100-199	»	»	»	588	0,3	81 417	4,7
	200	καί	πάνω	»	195	0,1	52 385	3,0
Σύνολο					180 641	100,0	1 744 797	100,0

φόρα ζῶα τό καθένα, ὑπάρχουν 68 292, δηλ. ἀποτελοῦν τά 37,9 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν. Τά νοικοκυριά αὐτά ἔχουν συνολικά 140 730 κεφάλια κερασφόρα ζῶα, δηλαδή μονάχα τά 8 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων. Σχεδόν τόν ἴδιο ἀριθμό ζώων, 133 802 κεφάλια, δηλ. τά 7,7 %, ἔχουν 783 πολύ μεγάλοι νοικοκυρέοι, δηλ. τά 0,4% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων. Οἱ πρῶτοι ἔχουν κατά μέσο ὄρο ἀπό 2 καί κάτι μεγάλα κερασφόρα ζῶα τό καθένα, δηλ. φανερά ἀνεπαρκῆ ἀριθμό. Μέ ἓνα τέτοιο ἀριθμό ζώων μπορεῖ νά διεξαχθεῖ ἐμπορευματική χτηνοτροφία καί νά πουλιοῦνται γαλακτοκομικά προϊόντα καί προϊόντα κρέατος μονάχα σέ βάρος τῆς τροφῆς τῶν ἰδίων τῶν νοικοκυρέων (ὑπενθυμίζουμε τά γνωστά γεγονότα: πουλοῦν τό βούτυρο καί ἀγοράζουν γιά τόν ἑαυτό τους μαργαρίνη, πού εἶναι φτηνότερη κτλ.). Οἱ δεῦτεροι ἔχουν κατά μέσο ὄρο ἀπό 171 κεφάλια κερασφόρα ζῶα. Πρόκειται γιά τούς πολύ μεγάλους κεφαλαιοκράτες φέρμερς, τούς «ἐργοστασιάρχες» γάλατος καί κρέατος, τούς «ἀρχηγούς» τῆς τεχνικῆς προόδου καί κάθε λογῆς γεωργικῶν ἐνώσεων πού τίς θαυμάζουν οἱ μικροαστοί θιασῶτες τῆς «κοινωνικῆς εἰρήνης».

Ἄν προσθέσουμε μαζί τούς μικρούς καί τούς μεσαίους νοικοκυρέους, θά ἔχουμε συνολικό ἀριθμό ἰδιοκτητῶν πού ἔχουν ὡς 9 κεφάλια κερασφόρα ζῶα ὁ καθένας: 121 875, δηλ. τά δύο τρίτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων (67,5 %). Ὅλοι αὐτοί μαζί ἔχουν 450 984 κεφάλια κερασφόρα ζῶα, δηλ. τό ἓνα τέταρτο τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων (25,8%). Ἀλλά τόσα σχεδόν, καί συγκεκριμένα 435 616 κεφάλια (25 %) ἔχουν οἱ νοικο-

κυρέοι, πού ἔχουν στήν ἰδιοχτησία τους ἀπό 30 καί πάνω κεφάλια, ἐνῶ ὁ ἀριθμός αὐτῶν τῶν νοικοκυρέων, εἶναι μόνο 7931, δηλ. 4,3 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικόκυρέων. Ὡραία «ἀποσυγκεντροποίηση».

* Ἄν συνοψίσουμε τίς πύ πάνω μικρές διαιρέσεις τῆς στατιστικῆς τῆς Δανίας σέ τρεῖς μεγάλες ὁμάδες, θά ἔχουμε:

	Ἀριθμός νοικοκυριῶν	%	Κερασφόρα ζῶα	%	Μέσος ἀριθμός κατά νοικοκυριό
Νοικοκυριά μέ 1-3 κεφ κερ. ζῶα	68 292	37,9	140 736	8,0	2,1
» » 4-9 » » »	53 583	29,6	310 254	17,8	5,8
» » 10 καί πάνω	58 766	32,5	1 293 813	74,2	22,0
Σύνολο	180 641	100,0	1 744 797	100,0	9,7

Κι ἔτσι, τά τρία τέταρτα ὅλης τῆς χτηνοτροφίας τῆς Δανίας εἶναι συγκεντρωμένα στά χέρια 58 766 νοικοκυρέων, δηλαδή σέ λιγότερο ἀπό τό ἓνα τρίτο τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων. Αὐτό τό ἓνα τρίτο τῶν νοικοκυρέων παίρνει τή μερίδα τοῦ λέοντος ἀπό τά κέρδη ὅλης τῆς «ἀνθισης» τοῦ καπιταλισμοῦ στήν ἀγροτική οἰκονομία τῆς Δανίας. Ἐδῶ ὅμως πρέπει ἀπαραίτητα νά ἔχουμε ὑπόψη ὅτι ἓνα τέτοιο μεγάλο ποσοστό εὐκατάστατων ἀγροτῶν καί πλούσιων κεφαλαιοκρατῶν (32,5 %, δηλ. σχεδόν τό ἓνα τρίτο) πετυχαίνεται χάρι σέ μιά τεχνητή μέθοδο ὑπολογισμοῦ, πού ἀφήνει ἔξω ἀπό τό λογαριασμό ὅλους τοὺς νοικοκυρέους πού δέν ἔχουν ζῶα. Στήν πραγματικότητα τό ποσοστό αὐτό εἶναι πολύ πύ χαμηλό. Ὅπως εἶδαμε, ἡ ἀπογραφή τοῦ 1895 καθόρισε, ὅτι ὁ ἀριθμός ὅλων τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων τῆς Δανίας ἦταν 265 982, ἐνῶ ἡ ἀπογραφή τῶν ζῶων τῆς 15 τοῦ Ἰούλη 1898 ὑπολογίζει ὅτι ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν νοικοκυρέων εἶναι 278 673. Σέ σχέση μ' αὐτόν τόν πραγματικό ὑπολογισμό τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων, οἱ 58 766 εὐκατάστατοι καί πλούσιοι νοικοκυρέοι ἀποτελοῦν μόνο τά 21,1 %, δηλ. μόνο τό ἓνα πέμπτο. Ἄν οἱ «νοικοκυρέοι» πού δέν ἔχουν γῆ ἀποτελοῦν τά 12,4 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων τῆς Δανίας (τό 1895 ἦταν 32 946 ἀπό 265 982), τότε οἱ νοικοκυρέοι χωρίς ζῶα* ἀποτελοῦν τά 35,1 %

* Πύ σωστά νοικοκυρέοι πού δέν ἔχουν κερασφόρα ζῶα, γιατί ἡ δανέζικη στατιστική δέ δίνει δυστυχῶς τόν ἀριθμό τῶν νοικοκυρέων πού δέν

τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων τῆς Δανίας, δηλ. πάνω ἀπό τό ἕνα τρίτο (τό 1898 ἦταν 98 032 ἀπό 278 673). Γι' αὐτό μποροῦμε νά κρίνουμε τί εἶδους εἶναι ὁ «σοσιαλισμός» τῶν κυρίων Ντάβιντ, πού δέν πρόσεξαν ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατική ἀνθιση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς Δανίας βασίζεται στή μαζική προλεταριοποίηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, στή στέρηση τῆς μάζας τῶν «ἀγροτῶν νοικοκυρέων» ἀπό τά μέσα παραγωγῆς.

Ἄς περάσουμε τώρα στά στοιχεῖα πού σκιαγραφοῦν στό σύνολό τους καί τή γεωργική καί ὅλη τή χτηνοτροφική οἰκονομία τῆς Δανίας. Ἡ ἀπογραφή τῆς 15 τοῦ Ἰούλη 1898 δίνει λεπτομερῆ στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν ζώων τῶν διάφορων ὁμάδων τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων, πού ἔχουν αὐτή ἡ ἐκείνη τήν ἔκταση γῆς. Ὁ ἀριθμός αὐτῶν τῶν ὁμάδων στή δανέζικη στατιστική εἶναι πολύ μέγας (14 ὁμάδες: ἀχτήμονες, ὡς $\frac{1}{32}$ τοῦ χάρτκορν, $\frac{1}{32} - \frac{1}{16}$, $\frac{1}{16} - \frac{1}{8}$, $\frac{1}{8} - \frac{1}{4}$, $\frac{1}{4} - \frac{1}{2}$, $\frac{1}{2} - 1$, $1 - 2$, $2 - 4$, $4 - 8$, $8 - 12$, $12 - 20$, $20 - 30$, 30 καί πάνω) ἐμεῖς ὅμως θά συνοψίσουμε τά στοιχεῖα σέ ἕξι μεγάλες ὁμάδες, ὅπως κάναμε καί πρὶν πάνω:

Ἡ γεωργία καί ἡ χτηνοτροφία στή Δανία,

Ὅμαδες νοικοκυριῶν	Ἀριθμός νοικοκυ- ριῶν	%	Γῆ σέ ha	%	Ἄλογα	%
Ἀχτήμονες	13 435	4,8	—	—	1 970	0,5
Μέ ἀγνώστη ἔκταση γῆς	45 896	16,5	;	;	28 909	6,4
Ὡς 2,5 ha	80 582	28,9	55 272	1,5	24 540	5,5
2,5 — 10 »	63 420	22,8	323 430	8,9	54 900	12,2
10 — 40 »	45 519	16,3	984 983	27,0	133 793	29,8
40 — 120 »	27 620	9,9	1 692 285	46,4	168 410	37,5
120 καί πάνω »	2 201	0,8	588 318	16,2	36 807	8,1
Σύνολο	278 673	100,0	3 644 288	100,0	449 329	100,0

Παρατήρηση. Τά στοιχεῖα τοῦ 1898 παρουσιάζουν διαφορές σέ σχέση φωνα μέ τήν ἔκταση γῆς. Αὐτό μπορεῖ νά ὀφείλεται καί στίς ἀλλαγές πού τρώσης τῶν στοιχείων. Σέ γενικές ὅμως γραμμές ἡ σχέση ἀνάμεσα στίς 3 645 750 ha κατανεμημένης γῆς, καί ἄλλα 45 860 ha μή κατανεμημένης γῆς. γαλύτερό της μέρος στίς κατώτερες ὁμάδες, πράγμα πού φαίνεται ἀπό τό

Ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά βλέπουμε πρὶν ἀπ' ὅλα, πόσο μεγάλη εἶναι ἡ συγκέντρωση ὅλης τῆς χτηνοτροφίας στή Δανία. Οἱ

ἔχουν κανενός εἶδους ζῶα. Ἀπό τή στατιστική αὐτή μαθαίνουμε μονάχα τόν ἀριθμό τῶν ἰδιοκτητῶν κάθε ξεχωριστοῦ εἶδους ζώου. Τά κερασφόρα ζῶα, ὅμως, ἀποτελοῦν ἀναμφισβήτητα τήν κύρια βάση ὅλης τῆς χτηνοτροφίας τῆς Δανίας.

μεγάλοι κεφαλαιοκράτες νοικοκυρέοι, πού ἔχουν πάνω ἀπό 40 ha γῆς, ἀποτελοῦν συνολικά τό ἕνα δέκατο τοῦ ὅλικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων (10,7 %), συγκεντρώνουν ὅμως στά χέρια τους πάνω ἀπό τά τρία πέμπτα ὅλης τῆς γῆς (62,6%) καί σχεδόν τά μισά ὅλων τῶν ζώων: τά 45,6 % ὅλων τῶν ἀλόγων, τά 48,4 % τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν κερασφόρων ζώων, τά 32,7 % ὅλων τῶν προβάτων καί τά 44,6 % ὅλων τῶν γουρουνιῶν.

Ἄν σ' αὐτούς τούς κεφαλαιοκράτες νοικοκυρέους προσθέσουμε τούς εὐκατάστατους ἀγρότες, δηλ. τούς ἰδιοχτῆτες μέ 10 ὡς 40 ἑκτ. γῆ, θά ἔχουμε κάτι παραπάνω ἀπό τό ἕνα τέταρτο τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων (27,0 %) πού συγκεντρώνουν τά ἐννιά δέκατα ὅλης τῆς γῆς, τά τρία τέταρτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀλόγων, τά τέσσερα πέμπτα τοῦ συνόλου τῶν κερασφόρων ζώων, τά ἑπτὰ δέκατα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν γουρουνιῶν καί σχεδόν τά μισά πουλериκά. Ἡ τεράστια μάζα τῶν «ἀγροτῶν νοικοκυρέων», σχεδόν τά τρία τέταρτα (73 %), πού ἔχουν λιγότερο ἀπό 10 ἑκτάρια γῆ ὁ καθένας, ἀποτελοῦν γενικά τήν προλεταριοποιημένη καί μισοπρολεταριο-

σύμφωνα μέ τήν ἀπογραφή τῆς 15 τοῦ Ἰούλη 1898

Ἀγελάδες	%	Σύνολο κερασφό- ρων ζώων	%	Πρόβατα	%	Γουρούνια	%	Πουλε- ρικά	%
3 707	0,3	4 633	0,3	8 943	0,8	8 865	0,8	220 147	2,5
28 072	2,6	42 150	2,4	42 987	4,0	42 699	3,7	780 585	8,9
66 171	6,2	88 720	5,1	99 705	9,3	94 656	8,1	1 649 452	18,8
175 182	16,4	247 618	14,2	187 460	17,5	191 291	16,4	1 871 242	21,4
303 244	28,5	515 832	29,6	383 950	35,7	308 863	26,4	1 957 726	22,3
361 669	33,9	639 563	36,6	310 686	28,9	409 294	35,0	1 998 595	22,8
129 220	12,1	206 281	11,8	40 682	3,8	112 825	9,6	289 155	3,3
1 067 265	100,0	1 744 797	100,0	1 074 413	100,0	1 168 493	100,0	8 766 902	100,0

μέ τά στοιχεῖα τοῦ 1895 στό ζήτημα τῆς κατανομῆς τῶν νοικοκυριῶν σύμ-σημειώθηκαν μέ τόν καιρό καί στίς κάπως διαφορετικές μεθόδους συγκέν-δμάδες παραμένει ἡ ἴδια. Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1895 ὑπολογίζει, ἐκτός ἀπό τά Ἡ ὁμάδα τῶν νοικοκυριῶν μέ «ἄγνωστη ἑκταση γῆς» (1898) ἀνήκει στό με-συνολικό ἀριθμό τῶν ζώων πού ἔχουν.

ποιημένη μάζα καί παίζουν ἀσήμαντο ρόλο στό γενικό σύνολο τῆς γεωργικῆς καί χτηνοτροφικῆς οἰκονομίας ὅλης τῆς χώρας.

Ἐπειτα, ὅσον ἀφορᾷ τήν κατανομή τῶν διάφορων εἰδῶν ζώων, ἀξίζει ἰδιαίτερα νά προσεχτεῖ ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἡ προβατο-τροφία καί ἡ χοιροτροφία. Ἡ πρώτη ἀνήκει στούς κλάδους τῆς χτηνοτροφίας πού βρίσκονται σέ κατάπτωση, πού εἶναι ἀσύμ-φοροι σήμερα γιά τίς περισσότερες εὐρωπαϊκές χῶρες λόγω τῶν

συνθηκῶν τῆς ἀγορᾶς καί τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν ὑπερπόντιων χωρῶν. Οἱ συνθῆκες τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς ἀπαιτοῦν τήν ἀντικατάσταση τῆς προβατοτροφίας μέ ἄλλους κλάδους χτηνοτροφίας. Ἀντίθετα, ἡ ἐκτροφή γουρουνιῶν ἀνήκει στούς ἐξαιρετικά συμφερτικούς καί γρήγορα ἀναπτυσσόμενους κλάδους τῆς χτηνοτροφίας γιά τήν παραγωγή κρέατος στήν Εὐρώπη. Ἡ στατιστική μᾶς δείχνει ὅτι καί στή Δανία ἡ προβατοτροφία βρίσκεται σέ κατάπτωση, ἐνῶ ἡ ἐκτροφή γουρουνιῶν αὐξάνει ἐξαιρετικά γρήγορα. Ἀπό τό 1861 ὡς τό 1898 ὁ ἀριθμός τῶν προβάτων στή Δανία ἐλαττώθηκε ἀπό 1,7 ἑκατομμύρια κεφάλια σέ 1,1 ἑκατομμύρια. Ὁ ἀριθμός τῶν μεγάλων κερασφόρων ζώων αὐξήθηκε ἀπό 1,1 ἑκατομμύρια σέ 1,7 ἑκατομμύρια. Ὁ ἀριθμός τῶν γουρουνιῶν αὐξήθηκε ἀπό 0,3 ἑκατ. σέ 1,2 ἑκατ., δηλαδή σχεδόν τετραπλασιάστηκε.

Ἄν συγκρίνουμε τώρα τήν κατανομή τῶν προβάτων καί τῶν γουρουνιῶν στά μικρά καί στά μεγάλα νοικοκυριά, βλέπουμε ξεκάθαρα τή μεγαλύτερη ἀποστέωση τῶν πρώτων, τή μικρότερη ἱκανότητα προσαρμογῆς τους στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγορᾶς, τή βραδύτητα στήν ἀναδιοργάνωση τῆς οἰκονομίας τους ἀνάλογα μέ τίς νέες συνθῆκες. Τά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά (μέ 40–120 ha καί πάνω ἀπό 120 ha) περιόρισαν τήν ἀσύμφορη προβατοτροφία κατά τόν πιό σημαντικό βαθμό (28,9 % καί 3,8 % γιά τά πρόβατα, ἔναντι 33–37 % καί 8–12 % γιά τά ἄλλα εἶδη ζώων). Τά μικρά νοικοκυριά προσαρμόστηκαν λιγότερο πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση: διατηροῦν ἀκόμα τά περισσότερα πρόβατα· λχ. τά νοικοκυριά μέ ἔκταση γῆς ὡς 2,5 ha ἔχουν τά 9,3 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν προβάτων, ἔναντι 6–5 % ἀπό τά ἄλλα εἶδη ζώων. Στά νοικοκυριά αὐτά τά γουρούνια εἶναι μόνο 8,1 %, δηλ. ἀντιπροσωπεύουν μικρότερο ποσοστό σέ σχέση μέ τά πρόβατα. Ἐνῶ οἱ κεφαλαιοκράτες ἔχουν ποσοστό γουρουνιῶν 35 % καί 9,6 %, δηλ. μεγαλύτερο ἀπό τά πρόβατα. Ἡ κεφαλαιοκρατική γεωργία μπορεῖ πολύ καλύτερα νά προσαρμόζεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς. Γιά τόν ἀγρότη ὅμως καί σήμερα ταιριάζει νά ποῦμε τά λόγια τοῦ Μάρξ: ὁ ἀγρότης γίνεται ἔμπορος καί βιομήχανος, χωρίς τούς ὄρους, μέ τούς ὁποίους μπορεῖ νά γίνει πραγματικός ἔμπορος καί βιομήχανος¹⁰⁴. Ἡ ἀγορά ἀπαιτεῖ ἀπό κάθε νοικοκύρη, ὡς ἀπόλυτη ἀνάγκη, τήν ὑποταγή στίς νέες συνθῆκες καί τή γρήγορη προσαρμογή σ' αὐτές. Χωρίς κεφάλαια ὅμως εἶναι ἀδύνατη αὐτή ἡ γρήγορη προσαρμογή. Τό μικρό νοικοκυριό εἶναι λοιπόν στόν καπιταλισμό ἀναπόφευχτα καταδικασμένο στή μεγαλύτερη ἀποστέω-

ση καί στήν καθυστέρηση, στή μικρότερη ικανότητα προσαρμογής στήν αγορά.

Γιά νά παραστήσουμε πió συγκεκριμένα τήν ἀληθινή οἰκονομική ὄψη τῆς φτωχῆς μάζας καί τῆς μικρῆς εὐπορης μειοψηφίας, θά ἀναφέρουμε στοιχεῖα γιά τή μέση ἔκταση γῆς καί τό μέσο ἀριθμό ζώων στά νοικοκυριά τῶν διάφορων ὁμάδων. Εἶναι φυσικό ἡ ἀστική πολιτική οἰκονομία (καί οἱ κύριοι ἀναθεωρητές) νά σκεπάζουν τίς κεφαλαιοκρατικές ἀντιφάσεις. Ἡ σοσιαλιστική πολιτική οἰκονομία ὅμως πρέπει νά ἐξηγεῖ τή διαφορά τῶν τύπων στά νοικοκυριά καί στό ἐπίπεδο ζωῆς τῶν κεφαλαιοκρατῶν νοικοκυρέων πού εὐημεροῦν καί τῶν μικρῶν νοικοκυρέων πού δυστυχοῦν. (Βλ. πίνακα στή σελ. 264. Σημ. Μετ.).

Τά στοιχεῖα αὐτά δείχνουν ὀλοφάνερα ὅτι καί οἱ τρεῖς κατώτερες ὁμάδες, πού ἀποτελοῦν τό μισό τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν, εἶναι ἡ φτωχολογιά. Σ' αὐτούς ἐπικρατοῦν οἱ «νοικοκυρέοι» πού δέν ἔχουν ἄλλογο καί ἀγελάδα. Μόνο στήν ὁμάδα πού ἔχει γῆ ὥς 2,5 ha, ἀναλογεῖ ἀπό ἓνα ὀλόκληρο κερασφόρο ζῶο, ἀπό ἓνα πρόβατο καί ἀπό ἓνα γουρούνι κατά νοικοκυριό. Εἶναι ξεκάθαρο πῶς δέν μπορεῖ νά γίνεται λόγος ὅτι εἶναι δυνατό νά ἀποκομίζει κέρδος ἀπό τή χτηνοτροφία παραγωγῆς γάλατος καί κρέατος αὐτό τό μισό τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν. Γι' αὐτό ἡ ἀνθιση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς Δανίας σημαίνει γι' αὐτούς τρύς ἀγρότες ἐξάρτηση ἀπό τοὺς μεγάλους νοικοκυρέους, τήν ἀνάγκη νά ψάχνουν νά βροῦν «συμπληρωματικούς πόρους», δηλ. ἔτσι ἢ ἀλλιῶς νά πουλοῦν τήν ἐργατική τους δύναμη, σημαίνει αἰώνια φτώχεια καί μισοκαταστραμμένο νοικοκυριό.

Φυσικά, αὐτό τό συμπέρασμα εἶναι σῶστό μονάχα γιά ὅλη τή μάζα αὐτῶν τῶν φτωχῶν νοικοκυρέων στό σύνολό τους. Ἐμεῖς δείξαμε κιόλας μέ βάση τά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς, γαλλικῆς καί ρωσικῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς ὅτι καί ἀνάμεσα στά μικρά νοικοκυριά, σύμφωνα μέ τήν ἔκταση γῆς πού ἔχουν, ὑπάρχουν μεγάλοι χτηνοτρόφοι, καπνοπαραγωγοί κλπ. Ἡ διαφοροποίηση εἶναι βαθύτερη ἀπό ὅ,τι μπορούμε νά φανταστοῦμε σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς δανέζικης στατιστικῆς. Αὐτή ὅμως ἡ διαφοροποίηση, ξεχωρίζοντας σέ κάθε ὁμάδα μιά μηδαμινή μειοψηφία νοικοκυριῶν μέ εἰδικές καλλιέργειες, ἐντείνει ἀπλῶς τή φτώχεια καί τήν ἀθλιότητα τῆς πλειονότητος τῶν νοικοκυρέων στίς φτωχές ὁμάδες.

Παρακάτω, ἀπό τά στοιχεῖα πού παραθέτουμε, εἶναι φανερό ἐπίσης ὅτι καί ἡ ὁμάδα τῶν μικρῶν ἀγροτῶν, πού ἔχουν ἀπό

Ομάδες νοικοκυριών	Αναλογούν κατά μέσο όρο σε κάθε νοικοκυριό						
	Γή σε ha	Αλογα	Αγελάδες	Σύνολο κερασφόρων ζώων	Πρόβατα	Γουρούνια	Πουλερικά
Χωρίς γή Με άγνωστη έκταση γής Ός 2,5 ha Από 2,5 - 10 » » 10 - 40 » » 40 - 120 » 120 και πάνω »	—	0,1	0,3	0,3	0,7	0,7	16,4
	;	0,6	0,6	0,9	0,9	0,9	17,0
	0,6	0,3	0,8	1,1	1,2	1,2	20,4
	5,1	0,9	2,7	3,9	2,9	3,0	29,5
	21,6	2,9	6,6	11,3	8,4	6,8	43,0
	61,3	6,1	13,8	23,1	11,2	14,9	72,4
	267,3	16,7	58,7	93,7	18,5	51,2	131,3
Κατά μέσο όρο	13,1	1,6	3,8	6,3	3,9	4,2	31,5

2¹/₂ ως 10 έκταρια, δέν μπορεί νά θεωρεῖται κάπως ἐξασφαλισμένη καί ἀπό οἰκονομική ἄποψη σταθερά ἀποκαταστημένη. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι σ' αὐτή τήν ομάδα ὑπάρχουν 63 χιλιάδες νοικοκυριά, δηλαδή 22,8 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ. Καί σ' αὐτή τήν ομάδα ἀναλογοῦν κατά μέσο ὄρο σέ κάθε νοικοκυριό 0,9 ἄλογα. Οἱ νοικοκυρέοι χωρίς ἄλογο κατά πᾶσαν πιθανότητα ζεύουν τίς ἀγελάδες καί χειροτερεύουν ἔτσι καί τούς ὄρους τῆς γεωργίας (λιγότερο βαθύ ὄργωμα), καί τούς ὄρους τῆς χτηνοτροφίας (ἀδυνάτισμα τῶν κερασφόρων ζώων). Οἱ ἀγελάδες πού ἀναλογοῦν σέ κάθε νοικοκυριό εἶναι κατά μέσο ὄρο 2,7. Κι ἂν ἀκόμα περιορίσουν τήν κατανάλωση προϊόντων γάλατος καί κρέατος γιά τήν ἴδια τους τήν οἰκογένεια, — καί ἕνας τέτοιος περιορισμός εἶναι κιόλας ἄμεσο σημάδι τῆς πιο πικρῆς φτώχειας, — καί τότε πάλι ἀπό ἕνα τέτοιο ἀριθμό ἀγελάδων μποροῦν νά προσφερθοῦν γιά πούληση μονάχα πολύ ἀσήμαντες ποσότητες προϊόντων. Κι ἔτσι δέν μπορεί παρὰ νά εἶναι πολύ ἀσημαντή ἡ συμμετοχή αὐτῶν τῶν νοικοκυριῶν, μέ 2,7 ἀγελάδες καί 3,0 γουρούνια κατά μέσο ὄρο τό καθένα, στήν «ἀνθιση» τῆς «ἐθνικῆς» πούλησης γάλατος καί κρέατος στήν Ἀγγλία. Ἡ ἐμπορευματική γεωργία καί χτηνοτροφία στά νοικοκυριά αὐτῶν τῶν διαστάσεων σημαίνει ἐνμέρει τήν πούληση τῶν ἀπαραίτητων μέσων γιά τήν οἰκογένεια, τή χειροτέρευση τῆς τροφῆς, τό μέγάλωμα τῆς φτώχειας, καί ἐνμέρει τήν πούληση πολύ μικρῶν ποσοτήτων, δηλ. κάτω ἀπό τίς πιο δυσμενεῖς συνθῆκες, καί τήν ἀδυναμία νά διαθέτουν ἕνα χρηματικό ποσό γιά τήν περίπτωση ἐκτακτων ἐξόδων, πού θά παρουσιαστοῦν ὅπωςδῆποτε. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἡ φυσική οἰκονομία τοῦ μικροῦ ἀγρότη, μέσα στίς συνθῆκες τῶν σύγχρονων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, μπορεί μονάχα νά φυτοζωεῖ καί νά ἀφανίζεται μέ ἕνα βασανιστικό θάνατο, μέ κανένα τρόπο ὅμως δέν μπορεί πιά νά προκόψει. Ὅλη ἡ «ταχυδαχτυλουργία» τῆς ἀστικῆς καί ἀναθεωρητικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας συνίσταται στό ὅτι δέν ἐρευνᾷ ἰδιαίτερα τίς συνθῆκες αὐτοῦ ἴσα-ἴσα τοῦ τύπου τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν, πού βρίσκονται πιο χαμηλά ἀπό τό «μέσο» τύπο (ὁ «μέσος» δανός νοικοκύρης ἔχει 1,6 ἄλογα καί 3,8 ἀγελάδες) καί πού ἀποτελοῦν τήν τεράστια πλειονότητα τοῦ συνόλου τῶν νοικοκυριῶν. Καί ὄχι μόνο δέν ἐρευνοῦν ἰδιαίτερα αὐτόν τόν τύπο τοῦ νοικοκυριοῦ, μά καί τόν συγκαλύπτουν παραπέμποντας ἀπόκλειστικά στά στοιχεῖα τοῦ «μέσου ὄρου» στή γενική αὔξηση τῆς «παραγωγῆς» καί τῆς «πούλησης», ἀποσιωπώντας ὅτι μποροῦν νά πουλήσουν μέ κέρδος μονάχα τά εὔπο-

ρα νοικοκυριά που αποτελούν ένα μικρό μέρος του συνόλου.

Μονάχα οι νοικοκυρέοι μέ 10–40 ha βλέπουμε να έχουν τέτοιο αριθμό ζώων, που τους δίνει τη δυνατότητα της «άνθισης». Τά νοικοκυριά όμως αυτά είναι μονάχα 16 % του συνολικού αριθμού των νοικοκυριών. Καί είναι ζήτημα αν τά νοικοκυριά αυτά, που έχουν κατά μέσο όρο από 21,6 έκτάρια γη τό καθένα, μπορούν να τά βγάλουν πέρα, όλωσδιόλου χωρίς μισθωτή εργασία. Μέ τη μεγάλη έντατικότητα της γεωργίας που επικρατεί στη Δανία, είναι ίσως αδύνατο να υπάρχουν επιχειρήσεις αυτών των διαστάσεων που να μή χρησιμοποιούν τη δουλειά εργατών γης ή μεροκαματιάρηδων. Δυστυχώς καί η στατιστική της Δανίας, καί η πλειονότητα αυτών που γράφουν για τη γεωργία της Δανίας στέκονται ολοκληρωτικά πάνω στην αστική άποψη, χωρίς να έρευνούν τό ζήτημα της μισθωτής εργασίας, των διαστάσεων των νοικοκυριών που απαιτούν τη χρησιμοποίησή της κτλ. Από την απογραφή των επαγγελματιών στη Δανία τό 1901 ξέρουμε μονάχα ότι η ομάδα των «μεροκαματιάρηδων» κτλ. αριθμεί 60 χιλιάδες άντρες καί 56 χιλιάδες γυναίκες, δηλ. 116 χιλιάδες από τους 972 χιλιάδες, που από τη θέση τους στην παραγωγή καθορίζεται ότι ανήκουν στον αγροτικό πληθυσμό. Δεν έχουμε πληροφορίες αν αυτές οι δεκάδες χιλιάδες μισθωτοί εργάτες (χώρια από αυτούς εργάζονται ως μισθωτοί, μέ τη μορφή της «επικουρικής δουλειάς», καί οι μικροί αγρότες) απασχολούνται αποκλειστικά από τις 30 χιλιάδες μεγάλους κεφαλαιοκράτες νοικοκυρέους (27 620 μέ γη από 40 ως 120 ha καί 2201 μέ γη πάνω από 120 ha), ή ενμέρει κι από την εϋπορη αγροτιά, μέ 10 ως 40 έκτάρια κατά νοικοκυριό.

Γιά τις δύο ανώτερες ομάδες, για τις κορυφαίες «30 χιλιάδες» της δανέζικης αγροτικής οικονομίας, δέ χρειάζεται να μιλήσουμε. Ο κεφαλαιοκρατικός χαρακτήρας της γεωργίας καί της χτηνοτροφίας τους σκιαγραφήθηκε στην αρχή παραστατικά μέ τους αριθμούς που παραθέσαμε.

Τέλος, τά τελευταία στοιχεΐα μέ γενικό ενδιαφέρον, που τά έθιξε καί ενμέρει τά επεξεργάστηκε η δανέζικη αγροτική στατιστική, αφορούν τό ζήτημα, αν συντελείται αποσυγκεντροποίηση ή συγκέντρωση της χτηνοτροφίας στό βαθμό που αναπτύσσεται αυτή ή κύρια βάση της «άνθισης» της «ιδεώδους αυτής χώρας». Η στατιστική του 1898, που την αναφέραμε κιόλας, δίνει εξαιρετικά ενδιαφέροντα στοιχεΐα σε σύγκριση μέ τό 1893, καί μάλιστα για ένα είδος ζώων, που είναι αλήθεια τό κυριότερο, καί συγκεκριμένα για όλα τά κερασφόρα ζώα, μπορούμε επίσης

νά κάνουμε σύγκριση τῶν στοιχείων τοῦ 1876 καί τοῦ 1898.

Στή χρονική περίοδο ἀπό τό 1893 ὥς τό 1898 ἀπό ὅλους τούς κλάδους τῆς χτηνοτροφίας προόδευε στή Δανία πιά γρήγορα ἢ χοιροτροφία. Ὁ ἀριθμός τῶν γουρουνιῶν στό διάστημα αὐτό αὐξήθηκε ἀπό 829 χιλιάδες σέ 1168 χιλιάδες, δηλ. κατά 40 %, τή στιγμή πού ὁ ἀριθμός τῶν ἀλόγων αὐξήθηκε μόνο ἀπό 410 χιλ. σέ 449 χιλ. καί ὁ ἀριθμός τῶν κερασφόρων ζώων αὐξήθηκε ἀπό 1696 χιλιάδες σέ 1744 χιλιάδες, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν προβάτων μειώθηκε. Ποιός ὅμως ἐπωφελήθηκε κυρίως ἀπ' αὐτή τήν κολοσσιαία πρόοδο τῶν δανῶν νοικοκυρέων πού εἶναι συνενωμένοι σέ ἀναρίθμητους συνεταιρισμούς; Οἱ συντάχτες τῆς στατιστικῆς τοῦ 1898 ἀπαντοῦν σ' αὐτό τό ἐρώτημα, συγκρίνοντας τά στοιχεῖα τοῦ 1893 καί τοῦ 1898. Ὅλοι οἱ ἰδιοχτῆτες γουρουνιῶν χωρίζονται σέ τέσσερες ὁμάδες: μεγάλοι ἰδιοχτῆτες μέ 50 καί πάνω γουρουνία, μέσοι-μεγάλοι μέ 15-49, μέσοι-μικροί μέ 4-14 γουρουνία καί μικροί μέ 1-3 γουρουνία. Γι' αὐτές τίς τέσσερες ὁμάδες οἱ συντάχτες τῆς στατιστικῆς δίνουν τά παρακάτω στοιχεῖα:

Ὅμαδες νοικοκυριῶν	1893		1898		Αὔξηση ἢ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ σέ %		Ποσοστά κατανομῆς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γουρουνιῶν	
	Ἀριθμός		Ἀριθμός					
	Νοικο- κυριῶν	Γουρου- νιῶν	Νοικο- κυριῶν	Γουρου- νιῶν	Νοι- κοκυ- ριῶν	Γου- ρου- νιῶν	1893	1898
Ἀπό 50 καί πάνω κεφάλια	844	79 230	1 487	135 999	76,2	71,7	9,6	11,6
» 15-49 »	20 602	350 277	30 852	554 979	48,2	58,4	42,3	47,5
» 4-14 »	38 357	211 868	50 668	282 642	32,1	33,4	25,5	24,2
» 1- 3 »	108 820	187 756	108 544	194 873	0,3	3,8	22,6	16,7
Σύνολο	168 623	829 131	191 551	1 168 493	13,6	40,9	100,0	100,0

Αὐτά τά στοιχεῖα μᾶς δείχνουν ξεκάθαρα, ὅτι συντελεῖται μιά γρήγορη συγκέντρωση τῆς χτηνοτροφίας. Ὅσο πιά μεγαλύτερα ἦταν τά νοικοκυριά τόσο περισσότερο βγῆκαν κερδισμένα ἀπό τήν «πρόοδο» τῆς χτηνοτροφίας. Τά μεγάλα νοικοκυριά αὐξήσαν τόν ἀριθμό τῶν ζώων κατά 71,7 %, τά μεσαῖα-μεγάλα κατά 58,4 %, τά μεσαῖα-μικρά κατά 33,4 %, ἐνῶ τά μικρά μόνο κατά 3,8 %. Ἡ αὔξηση τοῦ πλούτου συντελεῖται κυρίως στή μικρή μειοψηφία τῶν «κορυφῶν». Ὅλη ἡ προσαύξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γουρουνιῶν γιά τήν πενταετία εἶναι 339 χιλιάδες, ἀπό τίς

όποιες 261 χιλ., δηλ. πάνω από τρία τέταρτα αναλογούν στα μεγάλα και μεσαία-μεγάλα νοικοκυριά, πού ο αριθμός τους είναι συνολικά 32 χιλ. (σέ σύνολο 266–277 χιλ. νοικοκυριών!). Ἡ μικρή παραγωγή στή χτηνοτροφία τοῦ δοσμένου αὐτοῦ εἴδους ἐκτοπίζεται ἀπό τή μεγάλη: στό διάστημα τῆς πενταετίας αὐξήθηκε τό ποσοστό τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν (ἀπό 9,6 σέ 11,6 %) καί τῶν μεσαίων-μεγάλων (ἀπό 42,3 σέ 47,5 %), ἐνῶ μειώθηκε τό ποσοστό τῶν μεσαίων-μικρῶν (ἀπό 25,5 σέ 24,2 %) καί ἀκόμα περισσότερο τῶν μικρῶν (ἀπό 22,6 σέ 16,7 %).

Ἄν ἀντί τῆς γενικῆς στατιστικῆς γιά τήν ἔκταση τῶν νοικοκυριῶν, μπορούσαμε νά ἔχουμε μιά στατιστική τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας πού νά ἐκφράζει μέ τήν ἴδια ἀκρίβεια τίς διαστάσεις τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς, ὅπως ἀκριβῶς ὁ ἀριθμός τῶν ζώων ἐκφράζει* τίς διαστάσεις τοῦ χτηνοτροφικοῦ νοικοκυριοῦ, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι κι ἐδῶ θά βλέπαμε τό προτσές τῆς συγκέντρωσης, πού τήν ἀρνοῦνται οἱ ἀστοί καθηγητάδες καί οἱ ὀπορτουνιστές.

Ἀκόμα πιά ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα τὰ σχετικά μέ τό συνολικό ἀριθμό τῶν κερασφόρων ζώων, γιατί τή σύγκριση τοῦ 1893 καί τοῦ 1898, πού ἔκαναν οἱ συντάχτες τῆς στατιστικῆς τοῦ 1898, μπορούμε νά τή συμπληρώσουμε μέ τή σύγκριση τῶν στοιχείων τῆς ἀπογραφῆς τῆς 17 τοῦ Ἰούλη 1876. («Danmarks Statistik. Statistik Tabelvaerk», 4-de Raekke, litra C. Nr. 1. Kreaturholdet d. 17 juli 1876. Kobenhavn, 1878 **). Νά τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα γιά τὰ τρία αὐτά χρόνια: (Βλ. πίνακα στή σελ. 269. Σημ. Μετ.).

Τά στοιχεῖα αὐτά πού ἀφοροῦν μιά πιά ἐκτεταμένη χρονική περίοδο καί τό πιά σημαντικό εἶδος ζώου, μᾶς δείχνουν τό ἴδιο ἐξόφθαλμα, ὅπως καί τὰ στοιχεῖα πού ἀναφέραμε πιά πάνω, τό προτσές τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συγκέντρωσης. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς χτηνοτροφικῆς οἰκονομίας τῆς Δανίας, ἡ ἀνάπτυξη τῆς χτηνοτροφίας, εἶναι πρόοδος σχεδόν ἀποκλειστικά τοῦ μεγάλου κεφαλαιοκρατικοῦ νοικοκυριοῦ. Ἡ ὅλη προσαύξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων ἀπό τό 1876 ὡς τό 1898 εἶναι 424 χιλιάδες κεφάλια. Ἀπ' αὐτή τήν προσαύξηση 76 χιλ. αναλογοῦν στά νοικοκυριά μέ 50 κεφάλια καί πάνω καί 303 χιλ. στά νοικοκυριά μέ 15–49

* Δείξαμε πιά πάνω, μέ βάση τὰ στοιχεῖα τοῦ Ντρέξλερ, ὅτι στά μεγάλα νοικοκυριά τὰ ζῶα εἶναι πιά μεγαλύτερα. Ἐπομένως κι ἐδῶ ἡ γενική στατιστική παρουσιάζει πιά μικρή τή συγκέντρωση.

** «Στατιστική τῆς Δανίας. Στατιστικοί πίνακες», 4η σειρά, γράμμα C, ἀριθ. 1. Ἡ χτηνοτροφία στίς 17 τοῦ Ἰούλη 1876. Κοπεγχάγη, 1878. Ἡ Σύντ.

Ομάδες νοικοκυριών	1876		1893		1898		Αύξομειώσεις σε %			Κατανομή σε ποσοστά του αριθμού των κερασφόρων ζώων			
	Νοικοκυριών	Κερασφόρων ζώων	Νοικοκυριών	Κερασφόρων ζώων	Νοικοκυριών	Κερασφόρων ζώων	Από τό 1876 ώς τό 1893	Από τό 1893 ώς τό 1898	Αριθ.				
							Αριθμός		Αριθμός		Αριθμός		Αριθ.
Από 50 καί πάνω κεφ.	1 634	156 728	2 209	221 667	2 281	232 933	35,2	41,4	3,3	5,1	11,8	13,0	13,4
» 15-49 »	24 096	514 678	35 200	793 474	36 110	818 190	46,1	54,1	2,6	3,1	39,0	46,8	46,8
» 4-14 »	64 110	504 193	72 173	539 301	73 958	552 944	12,5	6,9	2,5	2,5	38,2	31,8	31,7
» 1- 3 »	78 156	144 930	70 218	141 748	68 292	140 730	10,2	2,2	2,7	0,7	11,0	8,4	8,1
Σύνολο	167 996	1 320 529	179 800	1 696 190	180 641	1 744 797	7,0	28,4	0,5	2,9	100,0	100,0	100,0

κεφάλια, δηλαδή συνολικά σ' αὐτή τήν κορυφή τῶν 38 χιλιάδων νοικοκυριῶν ἀναλογεῖ προσαύξηση ἀπό 379 χιλιάδες, σχεδόν τὰ $\frac{9}{10}$ τῆς ὅλης προσαύξεσης. Δέν μποροῦμε νά φανταστοῦμε πῶς ἀνάγλυφη εἰκόνα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συγκέντρωσης.

Ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν πού εἶχαν κερασφόρα ζῶα αὐξήθηκε ἀπό τό 1876 ὡς τό 1898 κατά 12 645 νοικοκυριά (ἀπό 167 996 σέ 180 641), δηλ. κατά 7,5%. Ὁλος ὅμως ὁ πληθυσμός τῆς Δανίας αὐξήθηκε ἀπό τό 1880 ὡς τό 1901 (δηλ. γιά μιά κάπως μικρότερη μάλιστα χρονική περίοδο) ἀπό 1 969 039 σέ 2 449 540 ἄτομα *, δηλαδή κατά 24,4%. Εἶναι ξεκάθαρο ὅτι ὁ σχετικός ἀριθμός τῶν «εὐκατάστατων», δηλ. αὐτῶν πού κατέχουν ζῶα, περιορίστηκε. Ἐνα μικρότερο ποσοστό τοῦ πληθυσμοῦ ἀνήκει στοὺς ἰδιοχτῆτες. Ὁ ἀριθμός τῶν πῶς μικρῶν ἰδιοχτητῶν (1–3 κεφάλια) μειώνεται διαρκῶς ἀπόλυτα. Ὁ ἀριθμός τῶν μεσαίων-μικρῶν (4–14 κεφάλια) αὐξάνει πάρα πολύ σιγανὰ (+12,5% ἀπό τό 1876 ὡς τό 1893, +2,5% ἀπό τό 1893 ὡς τό 1898) καί μένει πίσω ἀπό τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Πραγματική καί γρήγορη αὐξηση παρατηρεῖται μονάχα στή μεγάλη κεφαλαιοκρατική χτηνοτροφία ὅπου ἀπό τό 1876 ὡς τό 1893 τὰ μεσαῖα-μεγάλα νοικοκυριά αὐξάνουν πῶς γρήγορα ἀπό τὰ μεγάλα, ἐνῶ ἀπό τό 1893 ὡς τό 1898 πῶς γρήγορα ἀπ' ὅλα αὐξάνουν τὰ πῶς μεγάλα νοικοκυριά.

Ἄν πάρουμε, σύμφωνα μέ τὰ στοιχεῖα τοῦ 1876 καί 1898, τήν κατηγορία τῶν πῶς μεγάλων νοικοκυριῶν πού ἔχουν ἀπό 200 καί πάνω κεφάλια κερασφόρα ζῶα τό καθένα, θά δοῦμε ὅτι τό 1876 τὰ νοικοκυριά αὐτά ἦταν 79 (δηλ. 0,05 % τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν ἰδιοχτητῶν ζώων) μέ 18 970 κερασφόρα ζῶα συνολικά (δηλ. 1,4 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν κερασφόρων ζώων), ἐνῶ τό 1898 ἦταν πάνω ἀπό διπλάσια, δηλ. 195 (0,1% τοῦ συνόλου) μέ 52 385 κερασφόρα ζῶα (3,0 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ). Οἱ πῶς μεγάλοι νοικοκυρεῖς ὑπερδιπλασιάστηκαν σέ ἀριθμό καί σχεδόν τριπλασίασαν τήν παραγωγή τους.

Ἀπό τό 1876 ὡς τό 1898 συνεχίζεται ἀδιάκοπα ἡ ἐκτόπιση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀπό τή μεγάλη. Τό ποσοστό τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν στό γενικό σύνολο μικραίνει ἀδιάκοπα: ἀπό 11,0 % τό 1876 σέ 8,4 % τό 1893 καί σέ 8,1 % τό 1898. Τό ποσοστό τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν μικραίνει ἐπίσης ἀδιάκοπα, ἂν καί κάπως πῶς ἀργά (38,2%—31,8%—31,7%). Τό μεσαῖο-μεγάλο νοικο-

* Τό ποσοστό τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἦταν 28 % τό 1880 καί 38 % τό 1901.

κυριό αύξησε τό ποσοστό του από τό 1876 ὡς τό 1893 από 39,0 % σέ 46,8 %, καί από τό 1893 ὡς τό 1898 ἔμεινε στό ἴδιο επίπεδο. Καί μονάχα τό πολύ μεγάλο νοικοκυριό ἀναπτυσσόταν ἀδιάκοπα, ἐκτοπίζοντας ὅλες τίς ἄλλες κατηγορίες (11,8 %—13,0 %—13,4 %).

“Ὅσο πίο εὐνοϊκά διαμορφώνονται οἱ συνθῆκες γιά τή χτηνοτροφική οἰκονομία τόσο πίο γρήγορη εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς χτηνοτροφίας καί ἡ πρόοδός της, τόσο πίο ἐντατικό εἶναι ἐπίσης τό προτσές τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συγκέντρωσης. Λχ. στήν περιφέρεια τῆς Κοπεγχάγης, πού τό 1880 εἶχε 234 χιλ. κατοίκους καί 378 χιλ. τό 1901, ἦταν, φυσικά, πίο ἐξασφαλισμένη ἡ πούληση γιά τά γαλακτοκομικά προϊόντα καί γιά τά προϊόντα κρέατος. Οἱ ἀγρότες νοικοκυρέοι αὐτῆς τῆς περιφέρειας, καί τό 1876 καί τό 1898, ἦταν πλουσιότεροι σέ μεγάλα κερασφόρα ζῶα ἀπό τοὺς ὑπόλοιπους ἀγρότες νοικοκυρέους τῆς Δανίας καί εἶχαν στή διάθεσή τους κατά μέσο ὄρο ἀπό 8,5 καί ἀπό 11,6 κεφάλια ὁ καθένας, ἐνῶ ὁ μέσος ὄρος γιά ὅλη τή χώρα ἦταν 7,9 καί 9,7. Καί σ’ αὐτή τήν περιφέρεια, μέ τοὺς πίο εὐνοϊκοὺς ὄρους γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς χτηνοτροφίας, βλέπουμε τό πίο ἰσχυρό προτσές συγκέντρωσης.

Νά τά στοιχεῖα γιά τό 1876 καί τό 1898 γι’ αὐτή τήν περιφέρεια ὅσον ἀφορᾷ τίς ὁμάδες πού ἀναφέραμε πίο πάνω:

	1876		1898	
	Ἀριθμός		Ἀριθμός	
	Νοικο- κυριῶν	Κερασφό- ρων ζώων	Νοικο- κυριῶν	Κερασφό- ρων ζώων
Μέ 50 καί πάνω κεφ.	44	4 488	86	9 059
» 15–49 »	1 045	22 119	1 545	35 579
» 4–14 »	2 011	16 896	1 900	14 559
» 1– 3 »	2 514	4 468	1 890	3 767
Σύνολο	5 614	47 971	5 421	62 964

Στό διάστημα τῶν 22 χρόνων μίκραινε ἐδῶ ἀκόμα καί ὁ ἀπόλυτος ἀριθμός τῶν ἰδιοκτητῶν! Ὁ πλοῦτος σέ ζῶα συγκεντρώθηκε σέ λιγότερους νοικοκυρέους. Ἐνῶ οἱ μικροί καί μεσαῖοι νοικοκυρέοι βρέθηκαν ὕστερα ἀπό 22 χρόνια νά εἶναι λιγότεροι καί νά ἔχουν μικρότερο ἀριθμό ζώων. Οἱ μεσαῖοι-μεγάλοι

αύξησαν τήν ιδιοκτησία τους κατά 50 % (από 22 χιλ. σέ 35 χιλ.). Οί μεγάλοι τήν ὑπερδιπλασίασαν. Οί πολύ μεγάλοι νοικοκυ-
ρέοι μέ 200 καί πάνω κερασφόρα ζῶα ὁ καθένας ἦταν τό 1876
μονάχα δύο μέ 437 μεγάλα κερασφόρα ζῶα, ἐνῶ τό 1898 ἦταν
10 μέ 2896 κερασφόρα ζῶα.

Οί προσπάθειες τῶν διάφορων Ποῦντορ, Ντάβιντ κτλ., πού,
εἴτε τό θέλουν εἴτε δέν τό θέλουν, εἶναι ὑπηρέτες τοῦ κεφαλαίου,
προσπάθειες πού ἀποσκοποῦν στή βελτίωση τῶν ὅρων πούλη-
σης, στήν ἀνάπτυξη τῆς ὀργάνωσης τῶν νοικοκυρέων σέ ἐνώ-
σεις καί στήν τεχνική πρόοδο τῆς χτηνοτροφίας καί τῆς γεωρ-
γίας, μποροῦν νά ἔχουν μόνο ἓνα νόημα: νά ἐπιταχύνουν σ' ὅλη
τή χώρα καί σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας
τή δημιουργία τῆς ἴδιας τάξης πραγμάτων, πού ὑπάρχει στήν
περιφέρεια Κοπεγχάγης, δηλ. τήν ἐξαιρετικά γρήγορη συγκέν-
τρωση τῆς παραγωγῆς στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τήν
ἀπαλλοτρίωση, τήν προλεταριοποίηση τοῦ πληθυσμοῦ, τή μείω-
ση τοῦ ποσοστοῦ τῶν ιδιοκτητῶν στό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ,
τήν αὐξηση τοῦ ποσοστοῦ ἐκείνων πού ὁ καπιταλισμός τούς διώ-
χνει ἀπό τό χωριό στήν πόλη κτλ.

Συμπέρασμα: Ἡ «ἰδεώδης χώρα» ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἀντι-
πάλων τοῦ μαρξισμοῦ στό ἀγροτικό ζήτημα, μᾶς δείχνει (παρά
τό χαμηλό ἀκόμα ἐπίπεδο καί τίς ἀτέλειες πού παρουσιάζει ἡ
κοινωνικο-οικονομική στατιστική) μέ τήν πιό πλήρη σαφήνεια
τήν κεφαλαιοκρατική ἀγροτική διάρθρωση, τίς ἔντονα ἐκδηλες
κεφαλαιοκρατικές ἀντιθέσεις στή γεωργία καί χτηνοτροφία,
τήν αὐξανόμενη συγκέντρωση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, τήν
ἐκτόπιση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀπό τή μεγάλη, τήν προλε-
ταριοποίηση καί τή φτώχεια τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τοῦ
ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

**ΤΟ «ΕΝΩΤΙΚΟ» ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΟΥ ΣΔΕΚΡ
21-22 ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ (4-5 ΤΟΥ ΟΧΤΩΒΡΗ) 1901 ¹⁰⁵**

1

ΛΟΓΟΣ ΠΟΥ ΕΚΦΩΝΗΘΗΚΕ
ΣΤΙΣ 21 ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ (4 ΤΟΥ ΟΧΤΩΒΡΗ)
(ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΑΧΤΙΚΑ)

Σύντροφοι!

Θ' αρχίσουμε από τό σημείο εκείνο, από τό όποίο εξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία τοῦ συνεδρίου.

Ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς «Ἰσκρα» θεωρῶ ἀναγκαῖο ν' ἀσχοληθῶ μέ τό ἱστορικό τῶν σχέσεών μας μέ τίς ἄλλες ὀργανώσεις. Ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἡ «Ἰσκρα» ἐμφανίστηκε ἐντελῶς ἀνεξάρτητα, ἀναγνωρίζοντας μόνο τήν ἰδεολογική σύνδεση μέ τή σοσιαλδημοκρατία τῆς Ρωσίας, καί δροῦσε ἔχοντας τήν ἐξουσιοδότηση πολλῶν συντρόφων τῆς Ρωσίας. Ἀπό τό πρῶτο της φύλλο ἡ «Ἰσκρα» δήλωσε, ὅτι δέ θ' ἀσχοληθεῖ μέ τίς ὀργανωτικές διαφωνίες πού ὑπῆρχαν στήν «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν»¹⁰⁶, καί πῶς ἀποδίδει πολύ μεγάλη σπουδαιότητα στίς δικές της θέσεις ἀρχῶν *.

Μιά μερίδα τῶν μελῶν τῆς «Ἐνωσης» μᾶς πρότεινε νά συγκληθεῖ συνδιάσκεψη γιά τήν ἐπίτευξη συμφωνίας μέ τίς ὀργανώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τήν πρόταση αὐτή τήν καταλάβαμε μέ τήν ἔννοια, ὅτι στήν «Ἐνωση» ὑπάρχει μιά ὁμάδα, πού συμμερίζεται τίς ἀρχές πού διατυπώσαμε ἐμεῖς καί ὅτι μπορούμε, συνεπῶς, νά ἐλπίζουμε πῶς καί ἡ «Ἐνωση» θά τίς ἀποδεχτεῖ. Παρά τό γεγονός, ὅτι ἐκτός ἀπό τίς διαφωνίες ἀρχῶν ὑπῆρχαν καί ὀργανωτικές διαφωνίες, ἡ ἐπαναστατική ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης»¹⁰⁷ ἀπάντησε, ὅτι δέχεται τήν πρόταση. Δυστυχῶς ἡ «Ἐνωση» ἀρνήθηκε νά ἔρθει σέ διαπραγματεύσεις. Μέ τήν ἐμφάνιση μιᾶς νέας ὁμάδας πρωτοβουλίας¹⁰⁸ ἡ «Ἐνωση» ἔδωσε τή συγκατάθεσή της γιά διαπραγματεύσεις. Μιά καί ἡ φυσιο-

* Βλ. Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 389-390. Ἡ Σύντ.

γνωμία τῆς «Ἑνώσεως» ἦταν πολύ ἀκαθόριστη, μιά κι ἐμφανίστηκε στήν «Ἑνώση» ἓνα νέο ρεῦμα, πού ἔκλινε πρὸς τὴν πλευρά τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ, θά μπορούσε νά ἐλπίζει κανεῖς ὅτι εἶναι δυνατή μιά συμφωνία ἀρχῶν. Ἡ «Ἴσκρα» καί ὁ «Σοσιαλδημοκράτης» ἔδοσαν ξανά τή συγκατάθεσή τους, καί ὕστερα ἀπ' αὐτό συνῆλθε ἡ συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης. Στήν ἀρχή τῆς συνεδρίασής μας ὁ σ. Κρουγκλόφ διάβασε ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης χωρίς νά κάνει καμιά παρατήρηση πάνω σ' αὐτή. Ἀπὸ τὴν «Ἑνώση» κανένας δέν πῆρε τὸ λόγο γιὰ νά μιλήσει ἐνάντια στήν ἀπόφαση.

Διαπιστώνουμε ὅτι τὸ «Ραμπότσεγε Ντιέλο», στό 10ο τεῦχος του, ξέκοψε ὁλοκληρωτικά ἀπὸ τίς παραδόσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ καί τάχθηκε ἐνάντια στή συμφωνία ἀρχῶν, πού ἐπεξεργάστηκε ἡ συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης, μέ τίς τάσεις τῆς ὁποίας εἶναι, ὅπως φαίνεται, σύμφωνη ἡ «Ἑνώση».

Γιὰ ὅλους τοὺς παραπάνω λόγους ἡ κριτικὴ μου δέ θά στραφεῖ ἐνάντια σ' ὁλόκληρη τὴν «Ἑνώση», ἀλλὰ ἐνάντια στή σύνταξη τοῦ «Ρ. Ντ.».

Ἄς ἀντιπαραβάλουμε τὴν ἀπόφαση τῆς Γενεύης μέ τὰ ἄρθρα τοῦ τεύχους 10 τοῦ «Ρ. Ντ.».

Ἡ ἀπόφαση τῆς Γενεύης προκαλεῖ κατάπληξη μέ τὸ γεγονός, ὅτι εἶναι πολύ λεπτομερειακὴ καί ὅτι ὑπογραμμίζει σημεῖα πού θεωροῦνται πασίγνωστα.

Τὸ 1ο ἄρθρο τῆς συμφωνίας ἀρχῶν λέει: «Ἀναγνωρίζοντας τίς βασικὲς ἀρχές τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ καί δρώντας ἀλληλέγγυα μέ τή διεθνῇ ἐπαναστατικὴ σοσιαλδημοκρατία, ἀποκρούουμε κάθε ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς τοῦ ὁπορτουνισμοῦ στήν ταξικὴ πάλη τοῦ προλεταριάτου, — ἀπόπειρα πού βρῆκε τὴν ἔκφρασή της στό λεγόμενο οἰκονομισμό, μπερνσταϊνισμό, μιλλερανισμό κτλ.». Ἐδῶ εἶναι φανερό πὼς γίνεται ὑπαινιγμός γιὰ κάτι τι, εἶναι φανερό πὼς γινόταν πάλη ἀνάμεσα στὸν ὁπορτουνισμό καί στὸν ἐπαναστατικὸ μαρξισμό. Ὅποιο κι ἂν εἶναι τὸ περιεχόμενο τοῦ τεύχους 10 τοῦ «Ρ. Ντ.», δέν μπορεῖ σέ καμιά περίπτωση νά σβήσει τὸ ἱστορικὸ γεγονός ὅτι ἡ συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης ἔγινε καί ὅτι ἡ ἀπόφαση πού πῆρε ἡ συνδιάσκεψη μπορεῖ νά ἀποτελέσει τὴ βάση γιὰ τὴν ἐνοποίηση. Ἡ ἀπόφασή τῆς Γενεύης ἀναγνωρίζει λχ. στό 3ο ἄρθρο της ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατία πρέπει νά ἀναλάβει τὴν ἡγεμονία τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴ δημοκρατία. Εἶναι φανερό ὅτι καί πάνω σ' αὐτό τὸ ἄρθρο ὑπῆρχαν προηγούμενα διαφωνίες. Στὴν προσπάθειά της νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν ὁπορτουνισμό ἡ ἀπόφαση φτάνει

σχεδόν σέ διασκεδαστικά πράγματα. (Βλ. έδάφιο «ε» τοῦ ἄρθρου 5.) Συνεπῶς, ὑπῆρχαν διαφωνίες ἀκόμα καί σέ τόσο στοιχειώδη ζητήματα. Ἄς συγκρίνουμε τώρα τήν ἀπόφαση αὐτή μέ τά ἄρθρα τοῦ 10ου τεύχους τοῦ «Ρ. Ντ.». Δυστυχῶς, εἶχα στή διάθεσή μου μόνο 3 μέρες γιά νά κατατοπισθῶ στά πεταχτά μ' αὐτά.

Τά ἄρθρα αὐτά ξεκαθαρίζουν ἐμπεριστατωμένα τή διαφορά τῶν ἀπόψεών μας· περιέχουν ὀρισμένες σωστές παρατηρήσεις γιά τό «Ζαριά» καί τήν «Ἰσκρα», ἀπό τίς ὁποῖες ἐμεῖς θά ἐπωφεληθοῦμε, δέν εἶναι, ὅμως, αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει τούτη τή στιγμή. Ἐμᾶς μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ ἀρχές, στίς ὁποῖες στηρίζονται τά ἄρθρα αὐτά. Ἡ θέση ἀρχῆς τοῦ τεύχους 10 τοῦ «Ρ. Ντ.» ἀναιρεῖ τή θέση πού πῆραν στή συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς «Ἐνωσης». Εἶναι ἀδύνατο νά ἐπέλθει συμβιβασμός ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές θέσεις. Πρέπει νά ἀποκαλύψουμε τίς διαφωνίες πού περικλείνονται σ' αὐτές, γιά νά ξέρουμε ποιά ἀποψη ὑποστηρίζει ἡ «Ἐνωση», γιά νά ξέρουμε ἂν εἶναι δυνατή ἡ ἰδεολογική ἔνωση, γιατί χωρίς αὐτή δέν ἔχει νόημα ἡ ὀργανωτική ἔνωση· ἐμεῖς οὔτε ἐπιδιώκαμε οὔτε μπορούσαμε νά ἐπιδιώκουμε τέτοια ἔνωση. Στίς σελίδες 32 καί 33 τοῦ 10ου τεύχους τοῦ «Ρ. Ντ.» ὁ ἀρθρογράφος εἶναι δυσανεστημένος ἀπό τήν ἀντιπαράθεση Ὁρεινῶν καί Γιρονδίνων στίς γραμμές τῆς διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας¹⁰⁹. Κοιτάξτε τή συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης· μήπως ἡ συνδιάσκεψη αὐτή δέν ἀποτελεῖ σύγκρουση ἀνάμεσα σέ Ὁρεινοὺς καί Γιρονδίνους; Μήπως ἡ «Ἰσκρα» δέν ἀντιπροσωπεύει τοὺς Ὁρεινοὺς; Μήπως ἡ «Ἰσκρα» στήν πρώτη κιόλας δήλωση τῆς σύνταξής της δέ λέει, ὅτι δέ θέλει καμιά ὀργανωτική ἔνωση πρίν πραγματοποιηθεῖ ἓνας ἰδεολογικός διαχωρισμός; Στό 10ο τεῦχος τοῦ «Ρ. Ντ.» λέγεται, ὅτι ἀκόμα καί οἱ πίο φανατικοί μπερνσταϊνικοί τοποθετοῦνται στό ἔδαφος τῶν ταξικῶν συμφερόντων. Ἡ ἀπόφαση μιλάει εἰδικά γιά τό μπερνσταϊνισμό· γιά τήν ἀνασκευή του τά μέλη τῆς συνδιάσκεψης κατέβαλαν τεράστιους κόπους, νά ὅμως πού τώρα τά ἄρθρα τοῦ 10ου τεύχους τοῦ «Ρ. Ντ.» ἐπαναλαμβάνουν τά παλιά. Τί εἶναι αὐτό, πρόκληση ἢ κοροϊδία; Γιατί καταβάλαμε ἄδικα τόσους κόπους;! Ὁ κόσμος ὅπωςδήποτε θά γελάει σέ βάρος μας γιά τοὺς κόπους πού καταβάλαμε γιά τήν ἐπεξεργασία τῆς θεωρητικῆς βάσης. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι χωρίς κοινή ἰδεολογική βάση δέν μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά ἔνωση. Κατόπιν στό ἴδιο αὐτό ἄρθρο βρίσκουμε τήν ὑπόσχεση, ὅτι θά διευρυνθοῦν ἀκόμα πίο πολύ τά πλαίσια τῶν διαφωνιῶν μας. Ἔτσι, λχ., στή σελ. 33 ὁ ἀρθρο-

γράφος λέει: «Ίσως οί διαφωνίες μας νά πηγάζουν από μιά διαφορετική έρμηνεία τοῦ μαρξισμού». Ἐπαναλαμβάνω ἀκόμα μιά φορά, γιατί καταβάλαμε ἄδικα τόσους κόπους;!

Τό ἐδάφιο «γ» τοῦ ἄρθρου 4 τῆς ἀπόφασης τῆς Γενεύης μιλάει γιά τήν ἀνάγκη νά διεξαχθεῖ πάλι ἐνάντια σ' ὅλους τοὺς ἀντιπάλους τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμού, κι ἐδῶ μᾶς λένε ὅτι ἴσως γενικά νά καταλαβαίνουμε διαφορετικά τό μαρξισμό.

Σημειώνω ἐπίσης καί τό γεγονός, ὅτι ὅλα αὐτά συνοδεύονται μέ συλλογισμούς γιά τή ζημιὰ πού φέρνει τό ἀλυσόδεμα τῆς σκέψης κτλ., δηλ. συνοδεύονται ἀκριβῶς μέ ὅσα λένε ὅλοι οἱ μπερνσταϊνικοί. Αὐτά ἀναφέρθηκαν σέ ὁμιλίες καί στό πάρτεϊ-ταγκ τῆς Λυβέκης¹¹⁰, τά ἴδια λέν καί ξαναλέν καί οἱ ζωρεμιστές¹¹¹. Τά ἄρθρα ὅμως τῆς συμφωνίας δέ μιᾶνε γι' αὐτά ἀκριβῶς γιατί ἡ συμφωνία ἔγινε πραγματικά πάνω στή βάση τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμού. Ἀκόμα καί ἐλάχιστες ἐκδηλώσεις κριτικισμοῦ θά μπορούσαν νά ὀδηγήσουν σέ πλήρη ρήξη. Μαζευτήκαμε ἐδῶ γιά νά μιλήσουμε γιά τό περιεχόμενο τῶν γνωμῶν καί ὄχι γιά τήν ἐλευθερία γνωμῶν. Τό νά ἐπικαλεῖται κανεῖς γαλλικά καί γερμανικά παραδείγματα εἶναι τελείως ἀποτυχημένο. Οἱ γερμανοί πέτυχαν κιόλας ἐκεῖνο, γιά τό ὁποῖο ἐμεῖς ἀκόμα παλαίβουμε. Ἔχουν ἐνιαία σοσιαλδημοκρατία, πού κατέχει τήν ἡγεμονία στήν πολιτική πάλι. Σέ μᾶς ὅμως ἡ σοσιαλδημοκρατία δέν εἶναι ἀκόμα ἀρχηγός τῶν ἐπαναστατικῶν ὁμάδων, ἀπεναντίας, σέ μᾶς παρατηρεῖται ἀναβίωση ἄλλων ἐπαναστατικῶν τάσεων. Στά ἄρθρα τοῦ 10ου τεύχους τοῦ «Ρ. Ντ.» ὄχι μόνο δέν παρατηρεῖται πλήρης ρήξη ἀρχῶν μέ τόν ὁπορτουνισμό, μά ὑπάρχει καί κάτι ἀκόμα χειρότερο: ἡ ἐξύμνηση τῆς ὑπεροχῆς τοῦ αὐθόρμητου κινήματος. Δέν πιάνομαι ἀπό λέξεις. Ὅλοι ἐμεῖς, οἱ σύντροφοι τῆς «Ἰσκρα» καί τοῦ «Σοσιαλδημοκράτη» καί ἐγώ, στρέφουμε τήν προσοχή μας μόνο στίς βασικές τάσεις τῶν ἄρθρων, οἱ λέξεις ὅμως αὐτές, ὅπως λέν οἱ γερμανοί, ins Gesicht schlagen*. Καί ὅμως στά σημεία αὐτά ἡ ἀπόφαση τῆς Γενεύης εἶναι πεντακάθαρη. Τό «Ἐργατικό κόμμα πολιτικῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ρωσίας»¹¹² πού ἐμφανίστηκε τελευταῖα, παρουσιάζει τίς ἴδιες τάσεις μέ τά δημοσιεύματα αὐτά.

Προσέξτε στό ἄρθρο αὐτό τήν περίφημη διάκριση πού γίνεται ἀνάμεσα στήν ταχτική-σχέδιο καί στήν ταχτική-προτσές. Ὁ ἀρθρογράφος λέει ὅτι ἡ ταχτική-σχέδιο ἀντιφάσκει στό βασικό πνεῦμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμού καί νομίζει ὅτι μπο-

* — χτυπᾶνε κατάμουτρα. Ἡ Σύντ.

ρεῖ νά γίνει λόγος γιά ταχτική-«προτσές»· καί λέγοντας ταχτική-«προτσές» ἐννοεῖ τό μέγάλωμα τῶν κομματικῶν καθηκόντων, πού αὐξάνουν μαζί μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κόμματος. Κατά τή γνώμη μου, αὐτό σημαίνει ἀπλούστατα πώς δέ θέλει νά κάνει συζήτηση. Καταναλώσαμε τόσο χρόνο καί καταβάλαμε τόσο κόπο γιά νά διατυπώσουμε συγκεκριμένα πολιτικά καθήκοντα, στή συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης εἶπαμε τόσα πολλά γι' αὐτά τά καθήκοντα. Καί ξαφνικά μᾶς μιλᾷνε τώρα γιά «ταχτική-σχέδιο» καί «ταχτική-προτσές». Ἡ γνώμη μου εἶναι πώς αὐτό ἀποτελεῖ ἐπιστροφή στό ἰδιόμορφα στενό προϊόν τοῦ μπερνσταϊνισμού τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ», πού ὑποστήριζε ὅτι πρέπει νά διεξάγεται μόνο ἐκείνη ἡ πάλη πού εἶναι δυνατή, καί δυνατή εἶναι ἐκείνη ἡ πάλη πού ὑπάρχει. Ἐμεῖς ὅμως ὑποστηρίζουμε πώς ἔτσι μεγαλώνει ἀπλῶς ἡ διαστρέβλωση τοῦ μαρξισμού. Ἡ ἀπόφαση τῆς Γενεύης λέει, ὅτι δέ χρειάζονται κανενός εἴδους στάδια γιά τό πέρασμα στήν πολιτική ζύμωση, καί ξαφνικά ὕστερα ἀπ' αὐτό ἐμφανίζεται ἓνα ἄρθρο πού ἀντιπαραθέτει τήν «ἀποκαλυπτική φιλολογία» στήν «προλεταριακή πάλη». Ὁ Μαρτίνοφ γράφει γιά τούς φοιτητές καί τούς φιλελεύθερους, ὅτι αὐτοί μόνοι μποροῦν, τάχα, νά ἀσχολοῦνται μέ τίς δημοκρατικές διεκδικήσεις. Ἐμεῖς ἀντίθετα νομίζουμε πώς ὅλη ἡ ἰδιομορφία τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας συνίσταται στό ὅτι ἡ φιλελεύθερη δημοκρατία δέν ἔχει ἀναλάβει τήν πρωτοβουλία τῆς πολιτικῆς πάλης. Ἄν οἱ φιλελεύθεροι ξέρουν μόνοι τους καλύτερα τί πρέπει νά κάνουν καί ἂν μποροῦν μόνοι νά τό κάνουν, τότε ἐμεῖς δέν ἔχουμε τί νά κάνουμε. Ὁ ἀρθρογράφος φτάνει σέ σημεῖο νά ὑποθέτει, ὅτι ἡ κυβέρνησις θά πάρει μόνη της συγκεκριμένα καί διοικητικά μέτρα.

Σχετικά μέ τήν τρομοκρατία, ὅπως εἶναι γνωστό σ' ὅλους, στή συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης προέκυψαν ὀρισμένες διαφωνίες. Μετά τή συνδιάσκεψη μιά μερίδα τῆς «Ἐνωσης», ἡ Μπούντ¹¹³, στό συνέδριό της τάχθηκε ἀποφασιστικά ἐνάντια στήν τρομοκρατία. Μά στή σελίδα 23 ὁ ἀρθρογράφος γράφει πώς ἐμεῖς «δέ θέλουμε νά ἀντιταχθοῦμε στίς τρομοκρατικές διαθέσεις». Αὕτη εἶναι ἡ πιό θρασεῖα ὀπορτουνιστική δήλωση...*

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1946
στήν 4η ἐκδοση τῶν Ἀπάντων
τοῦ Β. Ι. Λένιν, τόμ. 5ος

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῶν πραχτικῶν

* Ἐδῶ τό κείμενο τῶν πραχτικῶν διακόπτεται. Ἡ Σύντ.

2

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΤΕΘΗΚΑΝ
ΣΤΗΝ «ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ»
ΣΤΟ «ΕΝΩΤΙΚΟ» ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΣΤΙΣ 21 ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΗ (4 ΤΟΥ ΟΧΤΩΒΡΙΗ) 1901

1. Ἀναγνωρίζουν κατ' ἀρχήν καί οἱ τρεῖς ὀργανώσεις τήν ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Ἰούνη;

2. Σκοπεύει καί μπορεῖ ἡ «Ἑνωσις τῶν ῥώσων σοσιαλδημοκρατῶν» νά ἐξασφαλίσει μιὰ τέτοια ὀργάνωση τῆς φιλολογικῆς δράσης, πού νά κάνει ἀδύνατες τίς χωρίς ἀρχές καί ὀπορτουниστικές παρεκκλίσεις ἀπό τόν ἐπαναστατικό μαρξισμό, παρεκκλίσεις πού φέρνουν σύγχυση στά μυαλά, τόσο ἐπικίνδυνη γιά τό κίνημά μας, — νά ἐξασφαλίσει μιὰ τέτοια ὀργάνωση πού νά βάλει τελεία καί παύλα στήν ἐρωτοτροπία μέ τόν κρυφόν καί τό φανερό μπερνσταϊνισμό καί τή δουλοπρέπεια μπροστά στίς στοιχειώδεις μορφές καί τό αὐθόρμητο τοῦ κινήματος, πού ὀδηγοῦν ἀναπόφευχτα στή μετατροπή τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος σέ ὄργανο τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας;

Πρωτοδημοσιεύτηκε

*τό Δεκέμβρη τοῦ 1901 στήν μπροσούρα:
«Ντοκουμέντα τοῦ „ἐνωτικοῦ“ συνεδρίου».
Γενεὺν, ἔκδ. τοῦ «Συνδέσμου τῆς ῥωσικῆς
ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας»*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς μπροσούρας*

ΑΓΩΝΑΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΥΣ ΠΕΙΝΑΣΜΕΝΟΥΣ

Τί θαυμαστή μέριμνα δείχνει ἡ κυβέρνησή μας γιά τούς πεινασμένους! Τί μακροσκελέστατη ἐγκύκλιο (τῆς 17 τοῦ Αὐγούστου) ἔβγαλε ὁ ὑπουργός ἐσωτερικῶν πρὸς τούς διοικητές τῶν κυβερνείων πού δεινοπάθησαν! Ἡ ἐγκύκλιος αὕτη εἶναι ὀλόκληρο φιλολογικό σύγγραμμα — ξεπερνάει τό ἓνα τυπογραφικό φύλλο — πού ἐκθέτει μέ τό στόμα τοῦ κ. Σιπιάγκιν ὀλόκληρη τήν πολιτική τῆς κυβέρνησης στόν ἐπισιτιστικό τομέα. Μέ τή δημοσίευση τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ ὑπολόγιζαν, ὅπως φαίνεται, νά κάνουν ἐντύπωση στό «κοινό»: νά, σάν νά λέν, πόσο φροντίζουμε, πόσο βιαζόμαστε νά πάρουμε μέτρα βοήθειας, πόσο προβλέπουμε ἔγκαιρα καί τήν ὀργάνωση ἐπισιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν καί ὅλες τίς μορφές καί πλευρές τῆς δράσης τους. Καί δέν μποροῦμε παρά νά ὁμολογήσουμε ὅτι ἡ ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν προκαλεῖ πραγματικά ἐντύπωση, καί προκαλεῖ ἐντύπωση ὄχι μόνο μέ τό μέγεθός της, ἀλλά (ἂν θάχατε τήν ὑπομονή νά τή διαβάσετε ὡς τό τέλος) καί μέ τό περιεχόμενό της. Μιά καθαρή ἐκθεση τοῦ κυβερνητικοῦ προγράμματος δίνει πάντα στά χέρια μας τό καλύτερο ὄπλο γιά ζύμωση ἐνάντια στήν τσαρική κυβέρνηση, καί γι' αὐτό, ἐκφράζοντας μέ τό μεγαλύτερο σεβασμό τήν εὐγνωμοσύνη μας πρὸς τόν κ. Σιπιάγκιν, παίρνουμε τό θάρρος νά συστήσουμε καί στούς ὑπόλοιπους κ.κ. ὑπουργούς νά μιᾶνε πιά συχνά γιά τό πρόγραμμά τους στίς ἐγκυκλίους πού δημοσιεύονται πρὸς γνώση ὅλων τῶν πολιτῶν.

Εἶπαμε: ἂν θά εἶχατε τήν ὑπομονή νά διαβάσετε ὡς τό τέλος τήν ἐγκύκλιο τοῦ κ. Σιπιάγκιν. Γιά νά γίνει αὐτό, δέ χρειάζεται καί λίγη ὑπομονή, γιατί κατά τά τρία τέταρτα... — τί λέω! κατά τά ἐννιά δέκατα — ἡ ἐγκύκλιος εἶναι γεμάτη ἀπό τά συνηθισμένα ἐπίσημα κούφια λόγια. Ἀναμάσημα ὀρισμένων παμπάλαιων

καί πασίγνωστων πραγμάτων, πού ἔχουν εἰπωθεῖ ἑκατοντάδες φορές ἀκόμα καί στόν «Κώδικα νόμων»¹⁴, περιστροφή γύρω ἀπό τό ἴδιο ζήτημα, περιγραφή τῶν λεπτομερειῶν τῆς κινέζικης ἐθιμοτυπίας στίς σχέσεις μεταξύ μανταρίνων, θαυμάσιο γραφειοκρατικό στύλ μέ περιόδους ἀπό 36 σειρές καί σέ «διάλεχτο» πού σέ κάνει νά πονᾷς γιά τή μητρική ρωσική γλώσσα, — ὅταν ἐμβαθύνεις στό διάβασμα αὐτοῦ τοῦ ὑπέροχου κατασκευάσματος, νιώθεις ὅτι βρίσκεσαι σέ ρωσικό ἀστυνομικό τμήμα, πού οἱ τοῖχοι του μυρίζουν μούχλα, ὅπου ἀπό παντοῦ ἔρχεται μιά εἰδική βρώμα, ὅπου οἱ ἀστυνομικοί καί μόνο μέ τήν ἐξωτερική τους ἐμφάνιση καί τό φέρσιμό τους εἶναι ἡ προσωποποίηση τῆς πύ ἀνυπόφορης γραφειοκρατίας, καί τά κτίρια τῆς αὐλῆς πού φαίνονται ἀπό τό παράθυρο σοῦ θυμίζουν ἔντονα κελί βασανιστηρίων.

Τρία βασικά σημεία τοῦ νέου κυβερνητικοῦ προγράμματος εἶναι ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεχτα: πρῶτο, ἡ ἐνίσχυση τῆς μονοπρόσωπης ἐξουσίας τῶν ὑπαλλήλων, ἡ φροντίδα νά δυναμώσει καί νά διαφυλαχτεῖ ἀπό κάθε πνοή καθαροῦ ἀέρα τό πνεῦμα τοῦ γραφειοκρατισμοῦ καί τῆς ὑπαλληλικῆς πειθαρχίας· δεύτερο, ὁ καθορισμός τοῦ ὕψους τοῦ βοηθήματος γιά τοὺς πεινασμένους, δηλ. ἡ ὑπόδειξη τῶν ἀναλογιῶν καί τοῦ τρόπου ὑπολογισμοῦ τῆς ποσότητας σιτηρῶν πού θά δίνεται σέ κάθε οἰκογένεια πού «ἔχει ἀνάγκη ἀπό βοήθεια»· τρίτο, ἡ ἔκφραση τῆς ἀπερίγραπτης φρίκης, ἐπειδὴ ἔσπευσαν νά βοηθήσουν τοὺς πεινασμένους ὀρισμένοι «μὴ ἐμπνέοντες ἐμπιστοσύνη» ἄνθρωποι, ἱκανοί νά ξεσηκώσουν τό λαό ἐνάντια στήν κυβέρνηση, καί ἡ λήψη προληπτικῶν μέτρων ἐνάντια σ' αὐτή τή «ζύμωση». Ἄς σταθοῦμε πύ ἀναλυτικά στό καθένα ἀπ' αὐτά τά σημεία.

Δέν πέρασε παρά ἓνας χρόνος ἀπό τότε πού ἡ κυβέρνηση ἀφαίρεσε ἀπό τά ζέμστβο τή διεύθυνση τῆς ἐπισιτιστικῆς δουλειᾶς καί τήν παρέδωσε στοὺς ζέμσκι νατσάλνικ καί στά νομαρχιακά συμβούλια (νόμος τῆς 12 τοῦ Ἰούνη 1900). Καί νά πού πρίν ἀκόμα προλάβει νά μπεῖ σέ ἰσχὴ αὐτός ὁ νόμος — καταργεῖται κιόλας μέ μιά ἀπλή ἐγκύκλιο. Στάθηκαν ἀρκετές μερικές ἐκθέσεις διοικητῶν κυβερνεῖων γιά ν' ἀλλάξει ἡ κυβέρνηση γνώμη σχετικά μέ τή χρησιμότητα τοῦ νόμου! Αὐτό δείχνει μέ τόν καλύτερο τρόπο τί ἀξία ἔχουν οἱ νόμοι πού ξεφουρνίζουν κάθε τόσο τά ὑπουργεῖα τῆς Πετρούπολης, χωρίς νά ἔχουν συζητηθεῖ στά σοβαρά ἀπό ἄνθρώπους πραγματικά κατατοπισμένους καί ἱκανοὺς νά ἐκφράσουν ἀνεξάρτητη γνώμη, χωρίς σοβαρὴ πρόθεση νά δημιουργηθεῖ μιά κατάσταση πραγμάτων πού ν' ἀνταπο-

κρίνεται καλύτερα στους σκοπούς της, απλώς από κενοδοξία κάποιου τσαρλατάνου ύπουργού, πού θέλει νά διακριθεῖ καί νά ἐπιδείξει ὅσο μπορεῖ πιό γρήγορα τή νομιμοφροσύνη του. Τά ζέμστβο εἶναι κακόβουλα, ἄς τούς ἀφαιρέσουμε τήν ἐπισιτιστική δουλειά! Μά δέν πρόλαβαν καλά-καλά νά τούς τήν ἀφαιρέσουν καί ἀποδείχνεται πώς οἱ ζέμσκι νατσάλνικ, καί ἀκόμα καί τά νομαρχιακά συμβούλια πού ἀποτελοῦνται μόνο ἀπό κρατικούς ὑπαλλήλους, σάν νά συζητᾶνε ἀκόμα πάρα πολύ: ἀνάμεσα στους ζέμσκι νατσάλνικ βρέθηκαν, ἴσως, ἄνθρωποι πού εἶχαν τή βλακεία νά ὀνομάσουν τήν πείνα — πείνα, εἶχαν τήν ἀφέλεια νά πιστεύουν, ὅτι πρέπει νά κάνουν ἀγώνα ἐνάντια στήν πείνα, καί ὄχι ἐνάντια σέ κείνους πού θέλουν πραγματικά νά βοηθήσουν τούς πεινασμένους· στά νομαρχιακά συμβούλια μερικοί ὑπάλληλοι πού δέν ὑπάγονται στή δικαιοδοσία τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, ἔδειξαν ἴσως τήν ἴδια ἔλλειψη κατανόησης ὡς πρὸς τά πραγματικά προβλήματα τῆς «ἐσωτερικῆς πολιτικῆς». Καί νά, μέ μίαν ἄλλή ἐγκύκλιο τοῦ ὑπουργοῦ δημιουργεῖται μιά νέα «κεντρική νομαρχιακή...» ναί, ναί, δέν πρόκειται γιά τυπογραφικό λάθος: μιά «κεντρική νομαρχιακή διεύθυνση ἐπισιτισμοῦ», πού ὅλος ὁ προορισμός της εἶναι νά μή ἐπιτρέψει νά εἰσχωρήσουν κακοπροαίρετοι ἄνθρωποι, νά μή ἐπιτρέψει νά ἐκδηλωθοῦν κακοπροαίρετες ιδέες καί ἀπερίσκεπτες ἐνέργειες στόν ἐπισιτιστικό τομέα. Λογουχάρη, ὁ ὑπουργός θεωρεῖ ἀπερίσκεπτη καί ἀπαγορεύει τήν «πρόωρη» (δηλ. πρὶν ἀπό τίς παραμονές τῆς διανομῆς τῶν σιτηρῶν) κατάρτιση τῶν καταλόγων ἐκείνων πού ἔχουν ἀνάγκη βοήθειας: αὐτό δημιουργεῖ στόν πληθυσμό «ὑπερβολικές ἐλπίδες»! Ἡ «κεντρική νομαρχιακή διεύθυνση ἐπισιτισμοῦ» συγκεντρώνεται στά χέρια ἐνός προσώπου, καί τό ὑπουργεῖο συνιστᾶ νά τοποθετεῖται σ' αὐτή τή θέση ὁ προεστός τῶν *εὐγενῶν* τοῦ νομοῦ. Καί πραγματικά: αὐτός συνδέεται τόσο στενά μέ τό διοικητή τοῦ κυβερνείου, ἐκτελεῖ τόσα πολλά ἀστυνομικά καθήκοντα, ὥστε ἀσφαλῶς θά μπορέσει νά καταλάβει τό πραγματικό πνεῦμα τῆς ἐπισιτιστικῆς πολιτικῆς. Ἐπιπλέον αὐτός εἶναι μέγας γαιοχτήμονας τοῦ τόπου καί περιβάλλεται μέ τήν ἐμπιστοσύνη ὅλων τῶν τσιφλικάδων. Τέτοιος ἄνθρωπος θά καταλάβει ἀσφαλῶς καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον τή βαθιά σκέψη τοῦ ὑπουργοῦ γιά τή «φθοροποιό» ἐπίδραση τῶν βοηθημάτων πού χορηγοῦνται σέ ἀνθρώπους, «πού μποροῦν νά τά βγάλουν πέρα» καί χωρίς αὐτά. Ὅσο γιά τίς δικαιοδοσίες τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνείου, ὁ ὑπουργός τίς ἀναφέρει ἀπό τήν πρώτη στιγμή καί ἐπαναλαμβάνει πολλές φορές ὅτι ὁ διοικητής τοῦ

κυβερνείου εὐθύνεται γιά ὅλα, ὅτι ὅλοι ὀφείλουν νά ὑπακούουν σ' αὐτόν, ὅτι ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου πρέπει νά ξέρει νά παίρνει «εἰδικά» μέτρα κτλ. "Αν ὡς τά τώρα ὁ διοικητής ἐνός κυβερνείου ἦταν πραγματικός σατράπης τῆς ρωσικῆς ἐπαρχίας, καί ἀπό τήν ἀγαθή του προαίρεση ἐξαρτιόταν ἡ ὑπαρξη ὁποιουδήποτε ἰδρύματος καί ἀκόμα καί ὁποιουδήποτε προσώπου στό κυβερνεῖο πού τοῦ «ἐμπιστεύθηκαν», σήμερα ἀπό τήν ἄποψη αὐτή δημιουργεῖται μιά πραγματική κατάσταση «στρατιωτικοῦ νόμου». Πρωτοφανής ἐνταση τῆς αὐστηρότητας σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή βοήθεια στούς πεινασμένους! Τρόπος καθαρά ρωσικός!

Ἡ ἐνταση, ὅμως, τῆς αὐστηρότητας, ἡ ἐνίσχυση τοῦ συστήματος ἐπιτήρησης, ὅλα αὐτά ἀπαιτοῦν αὐξηση τῶν δαπανῶν τῆς γραφειοκρατικῆς μηχανῆς. Ὁ ὑπουργός δέν τό ξέχασε οὔτε κι αὐτό: στούς κ. κ. προεστούς τῶν εὐγενῶν τοῦ νομοῦ ἢ σέ ἄλλα πρόσωπα πού βρίσκονται ἐπικεφαλῆς τῆς «κεντρικῆς νομαρχιακῆς διεύθυνσης ἐπισιτισμοῦ», θά δοθεῖ γιά τήν κάλυψη τῶν ἐξόδων τους «εἰδικό χρηματικό ποσό», «γιά τό μέγεθος τοῦ ὁποίου — προσθέτει ἡ ἐγκύκλιος στήν «εἰδική» γλώσσα της — ἡ ἐξοχότης σας θά μᾶς ὑποβάλει σχετική γραπτή ἔκθεση». Ἐκτός ἀπ' αὐτό θά δοθοῦν γιά ἔξοδα «γραφείου» τῶν νομαρχιακῶν συμβουλίων ἀπό 1000 ρούβλια ἐφάπαξ καί γιά γραφική ὕλη στίς ὑπηρεσίες τῶν κυβερνεῖων ἀπό 1000–1500 ρούβλια. Περισσότερο ἀπ' ὅλους θά δουλεύουν τά γραφεῖα, ὅλη ἡ δουλειά θά εἶναι δουλειά γραφείου, — πῶς λοιπόν νά μή φροντίζεις γιά τίς ἀνάγκες τῶν γραφείων; Κατὰ πρῶτο λόγο γιά τά γραφεῖα, καί ὅ,τι ἀπομείνει ἄς δοθεῖ στούς πεινασμένους.

Ὁ κ. Σιπιάγκιν δείχνει καταπληχτική ἐπιμονή καί ἐφευρετικότητα στό νά βρίσκει τρόπους γιά νά μειώσῃ τά βοηθήματα τῶν πεινασμένων. Ἀπαιτεῖ προπαντός ἀπό τούς διοικητές τῶν κυβερνεῖων νά ἐξετάσουν ποιοί νομοί «δοκιμάστηκαν ἀπό σιτοδεῖα» (τελικά τό ζήτημα αὐτό θά τό λύσει τό ἴδιο τό ὑπουργεῖο: ἀκόμα καί στούς διοικητές τῶν κυβερνεῖων δέν πρέπει νά ἔχεις ἐμπιστοσύνη ὅτι θά μπορέσουν νά ἀποφύγουν τίς «ὑπερβολές»!). Καί νά πού δίνονται ὁδηγίες, σέ ποιές περιπτώσεις συγκεκριμένα ἕνας νομός δέν πρέπει νά θεωρεῖται ὅτι δοκιμάστηκε: 1) ὅταν δέν ἔχουν ὑποφέρει περισσότερες ἀπό τό ἕνα τρίτο τῶν ἐπαρχιῶν· 2) ὅταν ἡ ἀνεπάρκεια σιτηρῶν εἶναι συνηθισμένο πράγμα καί ἡ συμπληρωματική ποσότητα σιτηρῶν ἀγοράζεται ἀπό χρόνο σέ χρόνο μέ μεροκάματα· 3) ὅταν δέν ἐπαρκοῦν οἱ τοπικοί πόροι γιά νά δοθοῦν βοηθήματα. Ἐδῶ βλέπουμε ἀκριβῶς ἕνα μικρό δείγμα ὑπαλληλοκρατικῆς λύσης τῶν ἐπισι-

τιστικῶν ζητημάτων: ἓνα μέτρο γιά ὅλους! Πόσος εἶναι ὁ πληθυσμός τοῦ ἑνός τρίτου τῶν ἐπαρχιῶν, σέ ποιό βαθμό ἔχουν ὑποφέρει, μήπως ἔπесαν τά συνηθισμένα «μεροκάματα» στή χρονιά τῆς πιό μεγάλης βιομηχανικῆς κρίσης, — ὅλα αὐτά εἶναι ἀνωφελῆ ἐρωτήματα μετά τίς κατηγορηματικές «ἐντολές» τοῦ ὑπουργείου! Αὐτά ὅμως δέν εἶναι παρά τά βλαστάρια, οἱ καρποί θά φανοῦν ἀργότερα. Ὁλη ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος βρίσκεται στό ποιός πρέπει νά θεωρεῖται ὅτι ἔχει ἀνάγκη ἀπό βοήθεια καί ἀπό πόση βοήθεια συγκεκριμένα. Ὁ κ. Σιπιάγκιν συνιστᾷ τόν ἐξῆς «κατά προσέγγιση ὑπολογισμό», πού «σπάνια ἀποδείχνεται κάπως σημαντικά ὑπερβολικός» (φοβόμαστε περισσότερο ἀπ' ὅλα τίς ὑπερβολές· φοβόμαστε τίς ὑπερβολικές ἐλπίδες, φοβόμαστε τά ὑπερβολικά βοηθήματα! Καί ἡ πείνα καί ἡ ἀνεργία — ὅλα αὐτά δέν εἶναι παρά «ὑπερβολές»: αὐτό εἶναι τό καθαρό νόημα ὅλων τῶν ὑπουργικῶν συλλογισμῶν). Πρῶτο, ὕστερα ἀπό δοκιμαστικό ἀλωνισμό καθορίζεται «ἡ μέση σοδειά κατά ντεσιατίνα σέ κάθε χωριό» καί ἔπειτα ὁλόκληρη ἡ καλλιεργημένη ἔκταση τοῦ κάθε νοικοκύρη. Γιατί ὅμως νά μή καθοριστεῖ καί τό μέγεθος τῆς σοδειᾶς τῶν νοικοκυρέων μέ διαφορετική οἰκονομική κατάσταση; Ἡ ἀγροτική φτωχολογία παίρνει χαμηλότερες σοδειές καί ὁ καθορισμός «μέσης» σοδειᾶς δέ συμφέρει ἀκριβῶς σέ κείνους πού ἔχουν πραγματικά ἀνάγκη ἀπό βοήθεια. Δεύτερο, θεωρεῖται ὅτι δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό βοήθεια κεῖνος πού τοῦ πέφτουν ὄχι λιγότερα ἀπό 48 πούτια σιτηρά τό χρόνο κατά οἰκογένεια (ὑπολογίζοντας ἀπό 12 πούτια γιά τρεῖς μεγάλους καί ἀπό 6 πούτια γιά δύο παιδιά). Αὐτός εἶναι ἓνας ὑπολογισμός, πού μπορεῖ νά τόν κάνει μόνο ὁ πιό σπαγγοραμμένος κουλάκος: σέ συνηθισμένες χρονιές, ὅπως εἶναι γνωστό ἀπό τίς μελέτες γιά τό ἀγροτικό νοικοκυριό, ἀκόμα καί οἱ πιό φτωχοί ἀγρότες καταναλώνουν τό χρόνο ὄχι 48 μά 80 πούτια σιτηρά κατά οἰκογένεια μέ 6 ἢ 5 μέλη· ὅσο γιά τό μεσαῖο ἀγρότη, αὐτός καταναλώνει σέ συνηθισμένη χρονιά 110 πούτια σιτηρά κατά οἰκογένεια μέ 5 μέλη. Συνεπῶς, ἡ τσαρική κυβέρνηση μειώνει στό μισό τήν ποσότητα σιτηρῶν πού εἶναι στήν πραγματικότητα ἀναγκαῖα γιά τροφή. Τρίτο, «ἡ ποσότητα αὐτή» (δηλ. τά 48 πούτια κατά οἰκογένεια) — λέει ἡ ἐγκύκλιος — «μειώνεται στό μισό, ἐπειδή τό ἐργατικό στοιχεῖο ἀποτελεῖ τά 50 % περίπου τοῦ πληθυσμοῦ». Ἡ κυβέρνηση ἐπιμένει ἀκλόνητα στήν ἀρχή της, ὅτι ὁ ἐργατικός πληθυσμός δέν πρέπει νά πάρει βοηθήματα, γιατί, ὅπως βλέπετε, μπορεῖ νά βγάλει μεροκάματα. Ὁ ὑπουργός ὅμως ἔχει ἤδη καθορίσει νά μή θεωροῦνται ὅτι δοκιμάστηκαν

οἱ νομοί, ὅπου ὑπάρχουν συνηθισμένες ἀπολαβές ἀπό μεροκάματα. Γιατί λοιπόν νά ἐξαιρεθεῖ γιά δεύτερη φορά ὁ ἐργατικός πληθυσμός ἀπό τά βοηθήματα; Ὅλος ὁ κόσμος ξέρει ὅτι φέτος ὄχι μόνο δέν ὑπάρχουν εἰδικές ἀπολαβές ἀπό μεροκάματα, ἀλλά καί ὅλες οἱ συνηθισμένες ἀπολαβές ἐλαττώθηκαν λόγῳ τῆς κρίσης. Ἡ ἴδια ἡ κυβέρνησις ἔστειλε ἀπό τίς πόλεις στά χωριά δεκάδες χιλιάδες ἀνεργούς ἐργάτες! Καί ἡ πείρα ἀπό τοὺς προηγούμενους λιμούς ἔχει δείξει ὅτι ὁ ἀποκλεισμός τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ ὁδηγεῖ μόνο στό μοίρασμα ἐνός ἀνεπαρκοῦς βοηθήματος στά παιδιὰ καί στοὺς ἐνήλικους! Ἀλήθεια, ἀκόμα καί τό ρητό: «δέν μπορεῖς νά βγάλεις ἀπό ἓνα βόδι δύο τομάρια» θά ἦταν πολύ κολακευτικό γιά τό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν πού ἐξαιρεῖ κατὰ δύο τρόπους, ἀπό ὅσους ἔχουν ἀνάγκη βοήθειας, ὅλους τοὺς ἱκανοὺς γιά δουλειά! Τέταρτο, καί αὕτη ἀκόμα ἡ κατὰ δύο φορές μειωμένη ποσότητα ἐνός τελείως ἀνεπαρκοῦς βοηθήματος *μειώνεται* ἀκόμα κατὰ $\frac{1}{3} - \frac{1}{5} - \frac{1}{10}$ «λαμβανομένου ὑπόψιν τοῦ κατὰ προσέγγιση ἀριθμοῦ τῶν εὐπορῶν νοικοκυρέων πού ἔχουν ἀποθέματα ἀπό τόν προηγούμενον χρόνον ἢ ὁποιαδήποτε ὑλική ἐπάρκεια»!! Αὐτό πιά εἶναι τρίτο τομάρι ἀπό τό ἴδιο βόδι! Τί «ἐπάρκεια» ἢ «ἀπόθεμα» μπορεῖ νά ἔχει ἓνας ἀγρότης, πού δέ συγκέντρωσε περισσότερα ἀπὸ 48 πούτια στάρι γιά ὅλη τήν οἰκογένειά του; Κάθε ἄλλη ἀπολαβή ὑπολογίστηκε δύο φορές, καί ἐκτός ἀπ' αὐτό δέν μπορεῖ δά νά ζήσει μόνο μέ ψωμί ἀκόμα καί ὁ ρῶσος ἀγρότης μ' ὅλη τή ἀθλιότητα, στήν ὁποία τόν καταδίκασε ἡ πολιτική τῆς κυβέρνησις καί ἡ κεφαλαιοκρατική καί τσιφλικάδικη καταπίεσις. Ἐκτός ἀπό τό ψωμί ἔχει ἀνάγκη ἀπό ἔξοδα καί γιά καύσιμα, καί γιά τήν ἐπισκευή τοῦ σπιτιοῦ, καί γιά ρουχισμό, καί γιά ἄλλα τρόφιμα. Σέ συνηθισμένες χρονιές ἀκόμα καί οἱ πῖο φτωχοὶ ἀγρότες ξοδεύουν, ὅπως εἶναι γνωστό ἀπό ἐπιστημονικὲς μελέτες σχετικὰ μέ τό ἀγροτικό νοικοκυριό, *πάνω* ἀπὸ *τά* μισὰ τῶν ἐσόδων τους γιά ἄλλες ἀνάγκες, ἐκτός ἀπὸ τό ψωμί. Ἄν πάρουμε ὅλα αὐτὰ ὑπόψιν μας, θ' ἀποδειχθεῖ ὅτι ὁ ὑπουργός καθορίζει τίς ἀνάγκες γιά βοηθήματα τέσσερες ἢ πέντε φορές μικρότερες ἀπὸ τίς πραγματικὲς ἀνάγκες. Αὐτό δέν εἶναι ἀγῶνας ἐνάντια στήν πείνα, μά ἀγῶνας ἐνάντια σέ κείνους πού θέλουν πραγματικά νά βοηθήσουν τοὺς πεινασμένους.

Καί ἡ ἐγκύκλιος τελειώνει μέ ἀνοιχτή σταυροφορία ἐνάντια στοὺς ἰδιῶτες φιланθρώπους. Διαπιστώθηκε πολλές φορές — ὁρύεται ὁ κ. Σιπιάγκιν — ὅτι ὁρισμένοι φιλάνθρωποι προσπαθοῦν νά προκαλέσουν στόν πληθυσμό «δυσαρέσκειαν ἐνάντια

στό ύπάρχον καθεστώς καί ἀξιώσεις ἐντελῶς ἀδικαιολόγητες ἀπέναντι στήν κυβέρνηση», κάνουν «ἀντικυβερνητική ζύμωση» κτλ. Ὅλα αὐτά εἶναι στήν οὐσία τους τελείως ψευδεῖς κατηγορίες. Εἶναι γνωστό ὅτι τό 1891 κυκλοφόρησαν προκηρύξεις τῶν «καλοθελητῶν καί φίλων τῶν ἀγροτῶν»¹¹⁵, προκηρύξεις πού ἔδειχναν σωστά στό λαό ποιός εἶναι ὁ ἀληθινός ἐχθρός του· ἴσως νά ἔγιναν καί ἄλλες ἀπόπειρες γιά ζύμωση μέ θέμα τήν πείνα! Δέν ὑπῆρξε ὅμως οὔτε μιά περίπτωση πού νά δείχνει ὅτι οἱ ἐπαναστάτες, μέ τό πρόσχημα τῆς φιλανθρωπίας, ἔκαναν ζύμωση. Ἡ μάζα τῶν φιλανθρώπων — αὐτό εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητο — ἀποτελοῦνταν μόνο ἀπό φιλανθρώπους, καί ἂν ὁ κ. Σιπιάγκιν ἐπικαλεῖται τό γεγονός ὅτι πολλοί ἀπ' αὐτούς ἦταν «πρόσωπα μέ ὄχι ἄμεμπτο πολιτικό παρελθόν», ποιός εἶναι σήμερα στή χώρα μας μέ «ἄμεμπτο παρελθόν»; Ἀκόμα καί «πρόσωπα μέ ὑψηλή θέση» ἔκαναν πολύ συχνά στά νιάτα τους τό χρέος τους ἀπέναντι στό πανδημοκρατικό κίνημα! Δέ θέλουμε βέβαια νά ποῦμε πώς δέν ἦταν ἐπιτρεπτή ἢ ἔστω καί ἐπιθυμητή ἡ ζύμωση ἐνάντια στήν κυβέρνηση μέ θέμα τήν πείνα. Ἀπεναντίας, ἡ ζύμωση εἶναι πάντα ἀναγκαία, καί ἰδιαίτερα τόν καιρό τῆς πείνας. Θέλουμε μόνο νά ποῦμε ὅτι ὁ κ. Σιπιάγκιν ἐπινοεῖ παραμύθια, ὅταν προσπαθεῖ νά παρουσιάσει τούς φόβους καί τίς κακές προαισθήσεις του ὡς ἀποτέλεσμα πείρας. Θέλουμε νά ποῦμε ὅτι τά λόγια τοῦ κ. Σιπιάγκιν δέν ἀποδείχνουν παρά μόνο μιά παλιά ἀλήθεια: ἡ ἀστυνομική κυβέρνηση φοβᾶται κάθε ἐπαφή τῆς λίγο-πολύ ἀνεξάρτητης καί τίμιας διανόησης μέ τό λαό, φοβᾶται κάθε δίκαιο καί τολμηρό λόγο πού ἀπευθύνεται ἀπευθείας στό λαό, ὑποψιάζεται — καί εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένες οἱ ὑποψίες της — ὅτι καί μόνη ἡ φροντίδα γιά πραγματική (καί ὄχι φανταστική) ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν θά ἰσοδυναμοῦσε μέ ζύμωση ἐνάντια στήν κυβέρνηση, γιατί ὁ λαός βλέπει πώς οἱ ἰδιῶτες φιλάνθρωποι θέλουν εἰλικρινά νά τόν βοηθήσουν, ἐνῶ οἱ ὑπάλληλοι τοῦ τσάρου τούς ἐμποδίζουν νά τό κάνουν, περικόπτουν τά βοηθήματα, παρουσιάζουν μικρότερη τήν ἔκταση τῆς ἀνέχειας, δυσκολεύουν τήν ὀργάνωση συσσιτίων κτλ. Τώρα ἡ νέα ἐγκύκλιος ἀπαιτεῖ ὅλες οἱ δωρεές καί ἐκκλήσεις γιά δωρεές, ἡ κάθε ὀργάνωση συσσιτίων «νά μποῦν κάτω ἀπό τόν ἄμεσο ἔλεγχο τῶν ἀρχῶν»· ἀπαιτεῖ ὅλοι οἱ νεοερχόμενοι «νά παρουσιάζονται» στό διοικητή τοῦ κυβερνείου, νά μή διαλέγουν βοηθούς, παρά μόνο μέ τήν ἄδειά του, καί νά κάνουν ἀπολογισμό στόν ἴδιο γιά τή δράση τους!! Ὅσοι θέλουν νά βοηθήσουν πρέπει νά ὑποταχθοῦν στά ἀστυνομικά

ὄργανα καί στό ἀστυνομικό σύστημα τῶν λογῆς-λογῆς περικο-
 πῶν κάθε βοηθήματος, τῆς ξεδιάντροπης μείωσης τῶν χρημα-
 τικῶν βοηθημάτων! "Οποῖος δέ θέλει νά ὑποταχθεῖ σ' αὐτή τήν
 προστυχιά — δέ θάχει τό δικαίωμα νά βοηθάει: αὐτοῦ βρίσκε-
 ται ὅλη ἡ οὐσία τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Ὁ κ. Σιπιάγκιν
 φωνάζει ὅτι τήν πείνα «τήν ἐκμεταλλεύονται πρόθυμα ὀρισμένα
 μή ἐμπνέοντα ἐμπιστοσύνη ἀπό πολιτική ἄποψη πρόσωπα γιά
 νά πραγματοποιήσουν, κάτω ἀπό τή μάσκα τῆς βοήθειας πρὸς
 τόν πλησίον, τοὺς ἐγκληματικούς σκοποὺς τους» καί ὅλος ὁ
 ἀστικός τύπος ἐπαναλαμβάνει ξοπίσω του αὐτές τίς φωνές (λχ.
 ἡ «Μοσκόβскиге Βέντομοστι»). Τί φρίκη! Νά ἐκμεταλλεύεσαι
 τή λαϊκή δυστυχία γιά νά κάνεις «πολιτική»! Ἀπεναντίας, κεῖ-
 νο πού προκαλεῖ φρίκη εἶναι, στήν πραγματικότητα, τό γεγονός
 ὅτι στή Ρωσία κάθε δράση, ἀκόμα καί ἡ πιό ξένη πρὸς τήν πο-
 λιτική, ἡ φιλανθρωπική (ἀγαθοεργός) δράση ὀδηγεῖ ἀναπόφευ-
 χτα σέ σύγκρουση ἀνάμεσα στοὺς ἀνεξάρτητους ἀνθρώπους
 καί στήν ἀστυνομική αὐθαιρεσία καί στά μέτρα «καταστολῆς»,
 «ἀπαγόρευσης», «περιορισμοῦ» κτλ. κτλ. Κεῖνο πού προκαλεῖ
 φρίκη εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ κυβέρνηση καλύπτει μέ σκέψεις
 ἀνώτερης πολιτικῆς τήν τάση της — τάση Ἰούντουςκα¹¹⁶ — νά
 ἀφαιρέσει τό κομμάτι τό ψωμί ἀπό τό στόμα τοῦ πεινασμένου,
 νά περικόψει στό ἓνα πέμπτο τό ποσό τῶν βοηθημάτων, νά ἀπαγο-
 ρέψει σ' ὅλους, ἐκτός ἀπό τά ἀστυνομικά ὄργανα, νά πλη-
 σιάζουν ὅσους πεθαίνουν ἀπό τήν πείνα! Καί ἐπαναλαμβάνου-
 με ἀκόμα μιά φορά τήν ἐκκλήση πού ἔχει ἀπευθύνει ἡ «Ἴσκρα»:
 ν' ἀρχίσουμε ἀποκαλυπτική ἐκστρατεία ἐνάντια στήν ἐπισιτι-
 στική καμπάνια τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης, νά ξεσκεπάσου-
 με στό μή λογοκρινόμενο ἐλεύθερο τύπο ὅλες τίς ἀσχήμιες
 τῶν τοπικῶν σατράπηδων, ὅλη τήν ἰδιοτελεῖ ταχτική περικοπῆς
 τῶν βοηθημάτων, ὅλο τόν ἄθλιο καί ἀνεπαρκῆ χαρακτήρα τῆς
 βοήθειας, τήν ἀξιοθρήνητη προσπάθεια νά φανεῖ μειωμένη ἡ
 ἔκταση πού πῆρε ἡ πείνα καί τήν αἰσchrή πάλι ἐνάντια σέ κεί-
 νους πού θέλουν νά βοηθήσουν τοὺς πεινασμένους! Συσταίνου-
 με σ' ὅλους ὅσους ἔχουν ἔστω καί μιά σταγόνα εἰλικρινοῦς συμ-
 πόνιας πρὸς τή λαϊκή δυστυχία νά φροντίσουν νά διαδοθεῖ μέσα
 στό λαό τό ἀληθινό νόημα καί ἡ ἀληθινή σημασία τῆς ὑπουρ-
 γικῆς ἐγκυκλίου. Γιατί μόνο μέ τήν ἀπροσμέτρητη ἀμάθεια
 τοῦ λαοῦ μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ τό γεγονός, ὅτι παρόμοιες ἐγκύ-
 κλιοι δέν προκαλοῦν ἀμέσως τή γενική ἀγανάχτηση. Καί οἱ
 συνειδητοὶ ἐργάτες, πού εἶναι περισσότερο ἀπό τόν καθένα πιό
 κοντά καί στήν ἀγροτιά καί στίς καθυστερημένες μάζες τῆς

πόλης, ἅς ἀναλάβουν τήν πρωτοβουλία στή δράση γιά τό ξε-
σκέπασμα τῆς κυβέρνησης!

«Ἰσκρα» ἀρ. φυλλου 9, Ὀχτώβρης 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«Ἰσκρα»

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗΣ

Ἡ Ἐπιτροπή Πετρούπολης (Ἑνωση ἀγώνα)¹¹⁷ δημοσίευσε στό φύλλο 12 τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» τίς ἀντιρήσεις της γιά τό σχόλιο τοῦ φύλλου 1 τῆς «Ἴσκρα», σχετικά μέ τή διάσπαση τῆς «Ἑνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ. Δυστυχῶς οἱ ἀντιρήσεις αὐτές *παρακάμπτουν* ἐπιμελῶς τήν καθαυτό οὐσία τοῦ ἐπίμαχου ζητήματος: ἓνα τέτοιο σύστημα πολεμικῆς δέν ὀδηγεῖ ποτέ στό ξακαθάρισμα τῆς ὑπόθεσης. Ἐπιμένουμε καί ἐπιμένουμε πῶς στήν «Ἑνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπῆλθε ἀκριβῶς διάσπαση, πῶς ἡ «Ἑνωση» διασπάστηκε σέ δύο μερίδες ὕστερα ἀπό τό γεγονός ὅτι στό συνέδριο τοῦ 1900 ἀποχώρησε μιά σημαντική μειοψηφία τῶν μελῶν της μαζί καί ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»¹¹⁸, πού εἶχε ἰδρύσει τήν «Ἑνωση» καί πού προηγούμενα ἦταν ὁ ἐκδότης ὅλων τῶν ἐκδόσεών της. Μετά τή διάσπαση καμιά μερίδα της δέν μπορεῖ νά κατέχει τή θέση πού κατεῖχε ἡ παλιά «Ἑνωση» στό σύνολό της. Ἡ ἐπιτροπή Πετρούπολης δέν *ἐπιχειρεῖ* ν' ἀναιρέσει αὐτή τή γνώμη, μιλώντας (ἄγνωστο γιατί) μόνο γιά τόν Πλεχάνοφ καί ὄχι γιά τήν ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης» καί ἀφήνοντας τόν ἀναγνώστη νά καταλάβει μόνο ἔμμεσα ὅτι ἡ Ἑνωση Ἀγώνα τῆς Πετρούπολης ἀρνεῖται, κατά τά φαινόμενα, τό γεγονός τῆς διάσπασης καί ἐξακολουθεῖ νά θεωρεῖ τή μιά ἀπό τίς μερίδες τῆς πρώην «Ἑνωσης» ὡς τό σύνολο.

Γιά ποιό λόγο νά καταπιαστεῖς μέ πολεμική, ὅταν δέ θέλεις νά ἐξετάσεις τήν οὐσία τῆς γνώμης τοῦ ἀντίπαλου καί νά ἐκφέρεις ἀνοιχτά τή δική σου γνώμη;

Παρακάτω. Ἐπιμένουμε καί ἐπιμένουμε πῶς ἡ βασική αἰτία (ὄχι ἡ ἀφορμή μά ἡ αἰτία) τῆς διάσπασης ἦταν μιά διαφωνία ἀρχῶν, καί συγκεκριμένα: ἡ διάσταση γνωμῶν ἀνάμεσα στήν ἐπαναστατική καί στήν ὁπορτουνιστική σοσιαλδημοκρατία.

Ἐλλωστε καί μόνο γι' αὐτό τό λόγο δέν μποροῦμε νά βλέπουμε τά ὅσα συνέβηκαν μέσα στήν «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ διαφορετικά, παρά σάν διάσπαση τῆ παλαιᾶς «Ἐνωσης». Καί προβάλλει τό ἐρώτημα, πῶς βλέπει τό ζήτημα αὐτό ἡ ἐπιτροπή Πετρούπολης; Ἐχει ἄραγε τό θάρρος ν' ἀρνηθεῖ τήν ὑπαρξη βαθιάς διαφωνίας ἀρχῶν ἀνάμεσα στίς δύο μερίδες τῆς πρώην «Ἐνωσης»; Αὐτό εἶναι ἄγνωστο, γιατί ἡ ἐπιτροπή Πετρούπολης τά κατάφερε νά γράψει τίς «ἀντιρήσεις» της, χωρίς οὔτε λέξη νά πεῖ γιά τό βασικό αὐτό ζήτημα. Καί ρωτᾶμε ἀκόμα μιά φορά τούς συντρόφους τῆς Πετρούπολης, καί μάλιστα ὄχι μόνο τῆς Πετρούπολης: μιά πολεμική, πού παρακάμπτει τήν οὐσία τοῦ ζητήματος, δέν κινδυνεύει ἄραγε νά ἐκφυλιστεῖ στόν πιο δυσάρεστο καυγά; Ἀξίζει γενικά ν' ἀρχίζεις πολεμική, ὅταν δέν ἐπιθυμεῖς ἢ ὅταν θεωρεῖς πρόωρο νά ἐξετάσεις ἕνα πρόβλημα στό βάθος του καί νά ἐκφέρεις τή γνώμη σου ὅσο τό δυνατό πιο συγκεκριμένα καί χωρίς παρασιωπήσεις;

«Ἴσκρα» ἀρ. φύλλον 9, Ὀχτώβρης 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«Ἴσκρα»

ΟΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Τό τμήμα τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ὀργάνωσης «Ίσκρα» ἐνώθηκε μέ τήν ἐπαναστατική ὀργάνωση τοῦ ἐξωτερικοῦ «Σοσιαλδημοκρατίας» σέ μιά ἐνιαία ὀργάνωση, στό «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας»¹¹⁹. Ἡ νέα ὀργάνωση ὅπως φαίνεται ἀπό τή δήλωση πού δημοσίευσε, σκοπεύει νά βγάλει μιά σειρά προσοῦρες μέ προπαγανδιστικό καί διαφωτιστικό περιεχόμενο. Ὁ Σύνδεσμος εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος τῆς «Ίσκρα» στό ἐξωτερικό. Ἔτσι ἡ ὀργάνωση τοῦ ἐξωτερικοῦ τῶν ἐπαναστατῶν σοσιαλδημοκρατῶν, πού καθοδηγεῖται ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», ἐνώθηκε ὀριστικά μέ τήν ὀργάνωση πού συσπειρώνεται γύρω ἀπό τήν ἐφημερίδα μας. Ὅπως καί προηγούμενα, ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» συνεργάζεται στενά μέ τή σύνταξη στή διεύθυνση τῶν ἐκδόσεών μας.

Ἡ ἐνοποίηση τῶν ρωσικῶν ἐπαναστατικῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐγινε μετά τήν ἀποτυχία τῆς ἀπόπειρας αὐτῶν τῶν ὀργανώσεων νά ἐνωθοῦν μέ τήν «Ἑνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» (πού ἐκδίδει τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο»). Στίς ἀρχές τοῦ καλοκαιριοῦ ἡ συνδιάσκεψη τῶν ἀντιπροσώπων καί τῶν τριῶν ὀργανώσεων κατάρτισε σχέδιο συμφωνίας μεταξύ τους. Ἡ συμφωνία βασιζόταν σέ μιά σειρά ἀποφάσεις ἀρχῶν, μέ τίς ὁποῖες ἡ «Ἑνωση» ἀπαρνοῦνταν ὁλότελα τίς ἐρωτοτροπίες μέ τόν οἰκονομισμό καί τόν μπερνσταϊνισμό καί ἀναγνώριζε τίς ἀρχές τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Μποροῦσε νά ἐλπίζει κανείς σέ μιά ἐνοποίηση, γιατί ὡς τώρα μόνο ἡ ἀστάθεια ἀρχῶν τῆς «Ἑνωσης» καί τοῦ ὀργάνου της, τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο», ἐμπόδιζε αὐτή τήν προσέγγιση. Ἡ ἐλπίδα αὐτή δέ δικαιώθηκε: τό 10ο τεῦχος τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο», πού βγῆκε πρίν ἀπό λίγο καιρό, πε-

ριέχει άρθρα τῆς σύνταξης, πού στρέφονται ἀνοιχτά ἐνάντια στίς ἀποφάσεις πού ἐπεξεργάστηκε ἡ συνδιάσκεψη μέ τή συμμετοχή τῶν ἀντιπροσώπων τῆς «Ἑνώσης». Εἶναι φανερό ὅτι ἡ «Ἑνώση» στράφηκε καί πάλι πρὸς τήν πλευρά τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ κινήματός μας. Πραγματικά στό συνέδριο καί τῶν τριῶν ὁργανώσεων ἡ «Ἑνώση» πρότεινε τέτοιες «τροπολογίες» στίς παραπάνω ἀποφάσεις, πού ἔδειχναν ὀλοφάνερα ὅτι ξαναγυρίζει στίς παλιές της πλάνες. Οἱ ὑπόλοιπες ὁργανώσεις βρέθηκαν στήν ἀνάγκη νά ἐγκαταλείψουν τό συνέδριο, ὅπως καί ἔγινε. Εἶναι φανερό ὅτι οἱ σύντροφοί μας τῆς «Ἑνώσης» ἔξακολουθοῦν νά μή βλέπουν ἀρκετά καθαρά πόσο ἐπικίνδυνη εἶναι ἡ ἐνδιάμεση θέση πού παίρνει ἡ ὁργάνωσή τους ἀνάμεσα στόν ἐπαναστατικό σοσιαλισμό καί στόν ὁπορτουνισμό πού παίζει τό παιχνίδι τῶν φιλελευθέρων. Ἐλπίζουμε ὅτι ὁ χρόνος καί ἡ πικρή πείρα θά τοὺς πείσουν πῶς ἡ ταχτική τους εἶναι λαθεμένη. Ἡ τάση πού παρατηρεῖται παντοῦ μέσα στό κόμμα νά γίνει δουλειά ὄχι μόνο γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ κινήματός μας σέ πλάτος, ἀλλά καί γιά τήν ποιοτική του ἄνοδο, εἶναι γιά μᾶς ἡ καλύτερη ἐγγύηση, ὅτι ἡ τόσο ποθητή ἐνοποίηση ὅλων τῶν δυνάμεών μας θά πραγματοποιηθεῖ κάτω ἀπό τή σημαία ἐκείνης τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, στήν ὑπηρεσία τῆς ὁποίας βρίσκεται ἡ ἐφημερίδα μας.

«Ἱσκρα» ἀρ. φύλλον 9, Ὀχτώβρης 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κεῖμενο τῆς ἐφημερίδας
«Ἱσκρα»

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΤΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΚΑΤΑΔΙΚΗ ΣΕ ΚΑΤΕΡΓΑ

Ἄκόμα ἓνας «προσωρινός κανονισμός»!

Μόνο πού αὐτή τή φορά δέν πρόκειται γιά τούς φοιτητές πού κατηγοροῦνται γιά ἀνυπακοή, ἀλλά γιά τούς ἀγρότες πού κατηγοροῦνται γιατί πεινᾶνε.

Στίς 15 τοῦ Σεπτέμβρη ἐπικυρώθηκε ἀπό τόν τσάρο καί δημοσιεύτηκε ἀμέσως ὕστερα ἀπ' αὐτό ὁ «Προσωρινός κανονισμός γιά τή συμμετοχή τοῦ πληθυσμοῦ τῶν περιοχῶν πού δοκιμάστηκαν ἀπό τή σιτοδεία, στά ἔργα πού γίνονται μέ ἐντολή τοῦ ὑπουργείου συγκοινωνίας καί τοῦ ὑπουργείου γεωργίας καί δημοσίων χτημάτων». Ὁ ρῶσος μουζίκος, ὅταν διαβάσει αὐτόν τόν κανονισμό (φυσικά ἀπό τήν προσωπική του πείρα κι ὄχι ἀπό τά δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων), θά δεῖ νά ἐπιβεβαιώνεται καί πάλι ἡ ἀλήθεια, πού τοῦ σφήνωσε στό κεφάλι ἡ αἰώνια ὑποδούλωση στούς τσιφλικάδες καί στούς δημόσιους ὑπαλλήλους: ὅταν οἱ ἀρχές δηλώνουν ἐπίσημα πώς στό μουζικό «προσφέρεται ἡ δυνατότητα νά πάρει μέρος» σέ μιά μεγάλη εἴτε μικρή ὑπόθεση, σέ ἐξαγορά τσιφλικάδικης γῆς ἢ σέ δημόσια ἔργα ἀπ' ἀφορμή τήν πείνα, πρέπει νά περιμένει κανεῖς κάποια νέα πληγή τοῦ Φαραώ.

Καί πραγματικά, ὁ προσωρινός κανονισμός τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη μ' ὅλο του τό περιεχόμενο δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση ἑνός νέου καταπιεστικοῦ νόμου, ἑνός νέου συμπληρωματικοῦ κανονισμοῦ στόν ποινικό κώδικα. Κατά πρῶτο λόγο ἡ ἴδια ἡ ὀργάνωση καί ἡ ἐκτέλεση τῶν ἔργων συνοδεύεται ἀπό τόσο μεγάλες «προφυλάξεις» καί γραφειοκρατικά μέτρα λές καί πρόκειται γιά κινηματίες ἢ ἐξόριστους καταδικασμένους σέ κάτεργα καί ὄχι γιά ἀνθρώπους πού πεινᾶνε. Θά νόμιζε κανεῖς πώς τίποτα δέν εἶναι πιά ἀπλό ἀπό τήν ὀργάνωση ἑνός ἔργου: τά ζέμσ-

τβο καί τά ἄλλα ἰδρύματα παίρνουν κονδύλια καί μισθώνουν ἐργάτες γιά νά κατασκευάσουν δημόσιους δρόμους, νά καθαρίσουν δάση κτλ. Ἔτσι γίνονται συνήθως αὐτές οἱ δουλειές. Τώρα ὅμως καθιερώνεται εἰδική διαδικασία: ὁ ζέμσκι νατσάλνικ ὑποδείχνει τά ἔργα, ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου βγάζει τό συμπέρασμα του, πού στέλνεται στήν Πετρούπολη στήν εἰδική «σύσκεψη γιά τά ἐπισιτιστικά ζητήματα», στήν ὁποία, ὑπό τήν προεδρία τοῦ ὑφυπουργοῦ ἐσωτερικῶν, παίρνουν μέρος ἐκπρόσωποι τῶν διάφορων ὑπουργείων. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, ἡ γενική καθοδήγηση ἀνατίθεται στόν ὑπουργό πού μπορεῖ νά ὀρίζει καί εἰδικούς πληρεξουσίους. Ἡ σύσκεψη τῆς Πετρούπολης θά καθορίζει ἀκόμα καί τά ἀνώτατα ὅρια ἀμοιβῆς τῶν ἐργατῶν — δηλ., ὅπως φαίνεται, θά παρακολουθεῖ, ὥστε νά μή «διαφθαρεῖ» ὁ μουζίκος μέ πάρα πολύ μεγάλη ἀμοιβή! Εἶναι φανερό ὅτι ὁ προσωρινός κανονισμός τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη ἔχει σκοπό νά δυσκολέψει τήν ἐκτέλεση σέ μεγάλη κλίμακα δημόσιων ἔργων, ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Σιπιάγκιν τῆς 17 τοῦ Αὐγούστου δυσκόλεψε τή διανομή βοηθημάτων στούς πεινασμένους.

Ὅμως πολύ πιό σπουδαῖες καί πολύ πιό ἐπιζήμιες εἶναι οἱ εἰδικές ἀποφάσεις σχετικά μέ τή διαδικασία πρόσληψης τῶν ἀγροτῶν σ' αὐτά τά ἔργα.

Ἄν τά ἔργα γίνονται «ἔξω ἀπό τήν περιφέρεια τῆς μόνιμης κατοικίας» τους (καί αὐτό θά συμβαίνει, ὅπως εἶναι φυσικό, στίς περισσότερες περιπτώσεις), οἱ ἐργάτες σχηματίζουν εἰδικά συνεργεῖα κάτω ἀπό τήν ἐποπτεία τοῦ ζέμσκι νατσάλνικ, πού ὀρίζει καί τόν ὑπεύθυνο γιά τήν τήρηση τῆς τάξης. Ὅσο γιά τούς πεινασμένους ἀγρότες, αὐτοί δέν ἔχουν τό δικαίωμα νά ἐκλέξουν μόνοι τους τόν ὑπεύθυνο, ὅπως κάνουν συνήθως οἱ ἐργάτες. Τούς βάζουν κάτω ἀπό τίς διαταγές τοῦ «ζέμσκι» πού κρατάει βούρδουλα στό χέρι! Γιά τά μέλη τοῦ συνεργείου γίνεται εἰδικός κατάλογος, πού ἀντικαθιστᾷ τίς ταυτότητες πού προβλέπει ὁ νόμος. . . Συνεπῶς, ἀντί χωριστές ταυτότητες, θά ὑπάρχουν κατάλογοι τῶν μελῶν τοῦ συνεργείου. Σέ τί ἀποβλέπει αὐτή ἡ ἀντικατάσταση; Ἀποβλέπει στό νά στριμώξει τό μουζικό, πού ἂν εἶχε χωριστή ταυτότητα θά μπορούσε πιό ἐλεύθερα νά ταχτοποιηθεῖ, ὅπως θά τόν βόλευε καλύτερα, στό νέο τόπο διαμονῆς, θά μπορούσε εὐκολότερα νά φύγει ἀπό τή δουλειά σέ περίπτωση πού δέ θά ἦταν εὐχαριστημένος.

Παρακάτω. «Ἡ φροντίδα γιά τήν τήρηση τῆς πρέπουσας τάξης κατά τή διαδρομή καί ἡ παράδοση τῶν ὁμάδων ἐργατῶν στούς ὑπεύθυνους τῶν ἔργων ἀναθέτεται σέ ὑπαλλήλους σταλ-

μένους ειδικά από τό ύπουργεῖο ἐσωτερικῶν». Στούς ἐλεύθερους ἐργάτες δίνεται προκαταβολή γιά τά ὁδοιπορικά ἔξοδα, ὅσο γιά τούς δουλοπάροικους, τούς «πηγαίνουν» «κατά ομάδες» μέ κατάσταση καί τούς «παραδίνουν» σέ ειδικούς ὑπαλλήλους. Δέν ἔχουν τάχα δίκαιο οἱ ἀγρότες πού θεωροῦν τά «δημόσια» καί κρατικά ἔργα καινούργια δουλοπαροικία;

Καί πραγματικά, ὁ νόμος τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη κάνει τούς πεινασμένους ἀγρότες νά μοιάζουν πολύ μέ δουλοπάροικους ὄχι μόνο μέ τήν ἔννοια ὅτι τούς ἀφαιρεῖ τήν ἐλευθερία μετακίνησης. Ὁ νόμος δίνει τό δικαίωμα στούς δημόσιους ὑπαλλήλους νά κρατᾶνε ἕνα μέρος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, γιά νά τό στέλνουν στίς οἰκογένειες τῶν ἐργατῶν, ἄν τό θεωροῦν ἀναγκαῖο «οἱ κυβερνειακές ἀρχές τῶν τόπων, ὅπου ἔμειναν οἱ οἰκογένειες». Τά λεφτά πού βγάζουν οἱ ἐργάτες θά τά διαχειρίζονται χωρίς τή συγκατάθεση τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν! Ὁ μουζίκος εἶναι κουτός: δέν ξέρει ὁ μόνος του νά φροντίσει γιά τήν οἰκογένειά του. Οἱ ἀρχές θά τά κάνουν ὅλα αὐτά πολύ καλύτερα: ποιός δέν ἄκουσε, στ' ἀλήθεια, πόσο μεγάλη φροντίδα ἔδειξαν οἱ ἀρχές γιά τίς οἰκογένειες τῶν μουζίκων στούς στρατιωτικούς συνοικισμούς¹²⁰;

Τό κακό εἶναι ἕνα: οἱ μουζικοί, βλέπετε, δέν εἶναι πιά καί τόσο ὑπάκουοι, ὅπως τόν καιρό τῶν στρατιωτικῶν συνοικισμῶν. Μπορεῖ μάλιστα καί νά ζητήσουν νά τούς δοθοῦν κανονικές ταυτότητες καί νά μή τούς κρατᾶνε χωρίς τή συγκατάθεσή τους τά λεφτά πού κέρδισαν! Γιά ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο πρέπει νά παρθοῦν τά πιό αὐστηρά μέτρα, καί ὁ νόμος καθορίζει μέ ειδικό ἄρθρο ὅτι «ὁ ἔλεγχος γιά τήν τήρηση ἀπό τούς ἐργάτες τῆς πρέπουσας τάξης στούς τόπους πού γίνονται τά ἔργα ἀνατίθεται, μέ ἐντολή τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν, στούς τοπικούς ζέμσκινατσάλνικ, σέ ἀξιωματικούς τοῦ ειδικοῦ σώματος χωροφυλακῆς, σέ ἀστυνομικά ὄργανα ἢ σέ πρόσωπα πού ὀρίζονται ειδικά γι' αὐτή τή δουλειά». Εἶναι φανερό ὅτι ἡ κυβέρνηση θεωρεῖ προκαταβολικά τούς πεινασμένους ἀγρότες «στασιαστές» καί καθιερώνει, ἐκτός ἀπό τή γενική παρακολούθηση ὅλων τῶν ῥῶσων ἐργατῶν ἀπό ὁλόκληρη τήν ἀστυνομία τῆς Ρωσίας, καί μιά ειδική αὐστηρότατη παρακολούθηση. Ἀποφασίστηκε νά σφίξουν προκαταβολικά τά λουριά τοῦ μουζίκου, γιατί τολμάει «νά ὑπερβάλλει» τίς διαστάσεις τῆς πείνας καί νά προβάλλει (ὅπως ἐκφράστηκε ὁ Σιπιάγκιν στήν ἐγκύκλιό του) «τελείως ἀδικοιολόγητες ἀξιώσεις ἀπό τήν κυβέρνηση».

Καί γιά νά μή ἔχουν σκοτοῦρες μέ τά δικαστήρια σέ περίπτωση δυσαρέσκειας τῶν ἐργατῶν, ὁ προσωρινός κανονισμός

δίνει στους δημόσιους υπαλλήλους τό δικαίωμα νά υποβάλλουν τούς ἐργάτες σέ κράτηση ὡς τρεῖς μέρες χωρίς εἰδική δικαστική διαδικασία γιά διατάραξη τῆς ἡσυχίας, γιά ἀσυνειδησία στή δουλειά, εἴτε μή ἐκτέλεση ἐντολῶν!! Ὁ ἐλεύθερος ἐργάτης πρέπει νά παραπέμπεται στό εἰρηνοδικεῖο, ὅπου μπορεῖ νά υπερασπίσει τόν ἑαυτό του καί νά κάνει ἔφεση κατά τῶν ἀποφάσεών του, — ὅσο γιά τόν πεινασμένο μουζικό, ἐπιτρέπεται νά τόν χώνουν στό φρέσκο χωρίς καμιά δίκη! Τόν ἐλεύθερο ἐργάτη πού δέ θέλει νά δουλέψει μποροῦν μόνο νά τόν ἀπολύσουν, — ὅσο γιά τόν πεινασμένο μουζικό, ὁ νέος νόμος ὀρίζει «γιά ἐπίμονη ἀποφυγή δουλειᾶς» νά στέλνεται συνοδεία πίσω στόν τόπο του, μαζί μέ κλέφτες καί ληστοσυμμορίτες!

Ὁ νέος προσωρινός κανονισμός εἶναι πραγματικός κανονισμός κατέργων γιά τούς πεινασμένους, κανονισμός πού τούς στέλνει στά ἔργα μέ στέρηση τῶν δικαιωμάτων τους, γιατί τόλμησαν νά ἐνοχλήσουν τίς ἀρχές μέ αἰτήσεις γιά βοήθεια. Ἡ κυβέρνηση δέν περιορίστηκε μόνο στό ν' ἀφαιρέσει ἀπό τά ζέμσ-τβο τή διαχείριση τῶν ἐπισιτιστικῶν ζητημάτων, στό ν' ἀπαγορέψει στους ἰδιῶτες νά ὀργανώνουν συσσίτια χωρίς τήν ἄδεια τῆς ἀστυνομίας, στό νά δώσει ἐντολή νά ἐλαττωθοῦν στό ἓνα πέμπτο οἱ πραγματικές ἀνάγκες — κηρύχνει ἐπιπλέον τούς ἀγρότες, πολίτες χωρίς πλήρη δικαιώματα καί διατάζει νά τιμωροῦνται χωρίς δίκη. Στό μόνιμο κάτεργο μιᾶς παντοτεινά πεινασμένης ζωῆς καί μιᾶς ἀβάσταχτης δουλειᾶς προστίθεται τώρα ἡ ἀπειλή τῶν κατέργων σέ δημόσια ἔργα.

Αὐτά εἶναι τά κυβερνητικά μέτρα ἀπέναντι στους ἀγρότες. Ὅσο γιά τούς ἐργάτες, τό χαρακτήρα τῶν διωγμῶν ἐναντίον τους τόν δίνει πιά χτυπητά ἀπό καθετί ἄλλο τό «Κατηγορητήριο» σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ταραχῶν τοῦ Μάη στό ἐργοστάσιο Ὁμποῦχοφ, πού δημοσιεύτηκε στό προηγούμενο φύλλο τῆς ἐφημερίδας μας. Ἡ «Ἴσκρα» ἔγραψε ἤδη γιά τό γεγονός αὐτό στά φύλλα της τοῦ Ἰούνη καί τοῦ Ἰούλη. Ὁ νόμιμος τύπος μας κράτησε σιωπή σχετικά μέ τή δίκη, παίρνοντας προφανῶς ὑπόψη του ὅτι τήν «ἐπαθε» ἀκόμα καί ἡ πιά νομιμόφρονη «Νόβογε Βρέμια», γιατί ἀποπειράθηκε νά γράψει πάνω σ' αὐτό τό θέμα. Στίς ἐφημερίδες παρεισέφρυσαν καναδυό ἀράδες, πού ἔλεγαν ὅτι ἡ δίκη ἔγινε στά τέλη τοῦ Σεπτέμβρη, καί ὕστερα σέ μιᾶ ἀπό τίς ἐφημερίδες τοῦ νότου ἀνακοινώθηκε τυχαῖα ἡ καταδικαστική ἀπόφαση: δύο σέ καταναγκαστικά ἔργα, ὀχτώ ἀθωώθηκαν, οἱ ὑπόλοιποι — σέ φυλάκιση καί ἐπανορθωτικές ποινές ἀπό 2 ὡς 3 ¹/₂ χρόνια.

Συνεπῶς στό ἄρθρο «Νέα σφαγή» (φύλλο 5 τῆς «Ἴσκρα») * δέν εἶχαμε ἐκτιμήσει ἄρκετά τήν ἐκδικητικότητα τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης. Νομίζαμε πῶς ἡ κυβέρνηση κατέφυγε στούς στρατιωτικούς διωγμούς ὡς τό τελευταῖο μέσο πάλης, φοβούμενη γά χρησιμοποιοῦν τά δικαστήρια. Ἀποδείχτηκε, ὅτι μπόρεσαν νά συνδυάσουν καί τό ἓνα καί τό ἄλλο: ἀφοῦ χτύπησαν τό πλῆθος καί σκότωσαν τρεῖς ἐργάτες, ἄρπαξαν 37 ἄτομα μέσα ἀπό τίς κάμποσες χιλιάδες καί τά καταδίκασαν σέ δρακόντειες ποινές.

Τό πῶς ἄρπαξαν καί δίκασαν αὐτούς τούς ἀνθρώπους, γι' αὐτό μᾶς δίνει κάποια εἰκόνα τό κατηγορητήριο. Κύριοι ὑποκινητές θεωρήθηκαν ὁ Ἀν. Ἰβ. Ἑρμακόφ, ὁ Ἐφρ. Στεπ. Ντάχιν καί ὁ Ἀν. Ἰβ. Γαβρίλοφ. Τό κατηγορητήριο ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἑρμακόφ εἶχε στό σπίτι του προκηρύξεις (κατά τά λεγόμενα κάποιας Μιχαήλοβα, βοηθοῦ σ' ἓνα κρατικό οἶνοπνευματοπωλεῖο, πού δέν κλήθηκε στό δικαστήριό μάρτυρας), ὅτι μιλοῦσε γιά ἀγῶνα ὑπέρ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καί στίς 22 τοῦ Ἀπρίλη βάδιζε στή λεωφόρο Νέβσκι, κρατώντας μιά κόκκινη σημαία. Παρακάτω ὑπογραμμίζεται ὅτι καί ὁ Γαβρίλοφ εἶχε καί μοίραζε προκηρύξεις πού καλοῦσαν στή διαδήλωση τῆς 22 τοῦ Ἀπρίλη. Καί γιά τήν κατηγορούμενη Γιάκοβλεβα λέγεται ἐπίσης ὅτι πῆρε μέρος σέ κάτι μυστικές συγκεντρώσεις. Ἔτσι δέν ὑπάρχουν ἀμφιβολίες ὅτι ὁ εἰσαγγελέας προσπάθησε νά παρουσιάσει γιά πρωταίτιους ἀκριβῶς τούς ἀνθρώπους πού ἡ μυστική ἀστυνομία ὑποψιαζόταν πῶς εἶναι πολιτικά στελέχη. Ὁ πολιτικός χαρακτήρας τῆς ὑπόθεσης φαίνεται ἐπίσης καί ἀπό τό γεγονός ὅτι τό πλῆθος φώναζε: «θέλουμε ἐλευθερία!», φαίνεται καί ἀπό τή σύνδεσή της μέ τήν Πρωτομαγιά. Ἐδῶ κάνουμε μιά παρένθεση: ἀκριβῶς ἡ ἀπόλυση 26 ἀτόμων, γιατί «ἀπουσίασαν ἀδικαιολόγητα ἀπό τή δουλειά» τήν Πρωτομαγιά, ἦταν κεῖνο πού ἀναψε ὅλη τήν πυρκαγιά, ὁ εἰσαγγελέας ὅμως δέν ἀνέφερε, ἐννοεῖται, οὔτε λέξη γιά τόν παράνομο χαρακτήρα αὐτῶν τῶν ἀπολύσεων!

Τό πράγμα εἶναι ξεκάθαρο. Γιά τή δίκη ἄρπαξαν ἐκείνους πού ὑποψιάζονταν ὅτι εἶναι πολιτικοί ἀντίπαλοι. Ἡ ἀσφάλεια ἔδοσε τόν κατάλογο. Καί οἱ ἀστυνομικοί, ἐννοεῖται, «ἐβεβαίωσαν» ὅτι τά πρόσωπα αὐτά βρίσκονταν μέσα στό πλῆθος καί ἔριχναν πέτρες καί ξεχώριζαν ἀνάμεσα στούς ἄλλους.

Μέ τή δίκη αὐτή πῆγαν νά συγκαλύψουν τή δεύτερη (ὕστερα ἀπό τό ματοκύλισμα) πράξη πολιτικῆς ἐκδίκησης. Καί τή συγ-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 14-19. Ἡ Σύντ.

κάλυψαν αἰσχροί: μίλησαν γιά πολιτική, γιά νά ἐπιβαρύνουν τή θέση τῶν κατηγορουμένων, δέν ἐπέτρεψαν ὅμως νά διευκρινιστοῦν οἱ πολιτικές συνθῆκες ὅλου τοῦ ἐπεισοδίου. Οἱ ἄνθρωποι δικάστηκαν καί καταδικάστηκαν σάν κοινοί ἐγκληματίες μέ βάση τό ἄρθρο 263 τοῦ Ποινικοῦ κώδικα, δηλ. γιά «ἐκδηλη ἐξέγερση κατά τῶν κυβερνητικῶν ἀρχῶν», καί μάλιστα γιά ἐξέγερση πού ἐγινε ἀπό πρόσωπα ὀπλισμένα (;). Ἡ κατηγορία ἦταν σκηνοθετημένη: ἡ ἀστυνομία διέταξε τούς δικαστές νά κρίνουν μόνο τή μιά πλευρά τῆς ὑπόθεσης.

Ἄς σημειώσουμε ὅτι σύμφωνα μέ τά ἄρθρα 263–265 τοῦ Ποινικοῦ κώδικα μπορεῖ νά στέλνονται σέ κάτεργα γιά κάθε διαδήλωση: «ἐκδηλη ἐξέγερση μέ πρόθεση νά παρεμποδιστεῖ ἡ ἐκτέλεση τῶν κυβερνητικῶν μέτρων καί ἀποφάσεων» ἔστω κι ἂν οἱ «ἐξεγερμένοι» δέν ἦταν ὀπλισμένοι καί οὔτε προέβησαν σέ ἐκδηλες πράξεις βίας! Οἱ ρωσικοί νόμοι εἶναι γενναιόδωροι, ὅταν πρόκειται γιά κάτεργα! Κι ἐμεῖς εἶναι καιρός πιά νά φροντίσουμε κάθε τέτοια δίκη νά μετατρέπεται σέ πολιτική δίκη ἀπό τούς ἴδιους τούς κατηγορούμενους, γιά νά μή τολμάει ἡ κυβέρνηση νά συγκαλύπτει τήν πολιτική της ἐκδίκηση μέ τήν κωμωδία μιᾶς δίκης γιά ποινικά ἀδικήματα!

Καί τί «πρόοδο» παρουσιάζει αὕτη καθαυτή ἡ διαδικασία σέ σύγκριση λχ. μέ τό 1885! Τότε τούς ὑφαντουργούς τοῦ Μορόζοφ τούς δίκασαν ἔνορκοι, οἱ ἐφημερίδες δημοσίευσαν ὁλόκληρα τά πραχτικά, στό δικαστήριο οἱ μάρτυρες ἐργάτες ξεσκέπασαν ὅλες τίς ἀνομίες τοῦ ἐργοστασιάρχῃ. Ἀντίθετα, τώρα ἔχουμε δικαστήρια ἀπό ἐπαγγελματίες δικαστές μαζί μέ τούς βουβούς ἐκπροσώπους τῶν κλειστῶν τάξεων, ἐκδίκηση κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, πλήρη σιωπή τοῦ τύπου, ψευδομάρτυρες: τό διευθυντικό προσωπικό τοῦ ἐργοστασίου, τούς φύλακες τοῦ ἐργοστασίου, τούς ἀστυνομικούς πού χτύπησαν τό λαό, τούς στρατιῶτες πού πυροβόλησαν τούς ἐργάτες. Τί αἰσchrή κωμωδία!

Συγκρίνετε αὕτη τήν «πρόοδο» τῶν δικαστικῶν διωγμῶν τοῦ 1885 καί τοῦ 1901 ἐνάντια στούς ἐργάτες μέ τήν «πρόοδο» τῆς πάλης τοῦ 1891 καί 1901 ἐνάντια στούς πεινασμένους καί θά ἔχετε μιᾶ ἰδέα γιά τό πόσο γοργά φουντώνει σέ βάθος καί πλάτος ἡ ἀγανάχτηση μέσα στό λαό καί στήν κοινωνία, τί μανιασμένες ἐξορμήσεις ἀρχίζει νά κάνει ἡ κυβέρνηση, προσπαθώντας «νά σφίξει τά λουριά» καί τῶν ἰδιωτῶν φιланθρώπων καί τῶν ἀγροτῶν, προσπαθώντας νά ἐκφοβίσει τούς ἐργάτες μέ καταδίκες σέ καταναγκαστικά ἔργα. Ὁχι, τά καταναγκαστικά ἔργα δέ θά ἐκφοβίσουν τούς ἐργάτες πού οἱ ἡγέτες τους δέ φοβήθηκαν νά πε-

θάνουν σέ άνοιχτή άναμέτρηση στους δρόμους μέ τούς μισθοφόρους τοῦ τσάρου. Ἡ μνήμη τῶν ἡρώων-συντρόφων πού δολοφονήθηκαν, πού βασανίστηκαν μέχρι θανάτου στίς φυλακές, θά δεκαπλασιάσει τίς δυνάμεις τῶν νέων αγωνιστῶν καί θά τραβήξει κοντά τους χιλιάδες βοηθούς, πού, ὅπως ἡ δεκαοχτάχρονη Μάρθα Γιάκοβλεβα, θά ποῦν άνοιχτά: «ὑπερασπίζουμε τ' άδέρφια μας!» Ἐκτός άπό τούς άστυνομικούς καί στρατιωτικούς διωγμούς ένάντια στους διαδηλωτές, ἡ κυβέρνηση σκοπεύει νά τούς δικάσει καί γιά έξέγερση· — ἑμεῖς θ' άπαντήσουμε σ' αὐτό μέ τή συσπείρωση ὅλων τῶν επαναστατικῶν δυνάμεων, μέ τό τράβηγμα πρὸς τό μέρος μας ὅλων τῶν καταπιεζομένων άπό τήν τσαρική αὐθαιρεσία καί μέ τή συστηματική προετοιμασία τῆς παλλαϊκῆς έξέγερσης!

«Ἰσκρα» άρ. φύλλον 10, Νοέμβρης 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«Ἰσκρα»

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Γράφτηκε τόν 'Οχτώβρη του 1901
Πρωτοδημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη του 1901
στό περιοδικό «Ζαριά» τεύχος 2-3
Υπογραφή: Τ. Χ.

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο του περιοδικού

I. Η ΠΕΙΝΑ ¹²¹

Πάλι πείνα! Τά τελευταῖα δέκα χρόνια συντελεῖται μέ καταπληχτική ταχύτητα ὄχι ἀπλῶς καταστροφή, μά ἀληθινός ἀφανισμός τῆς ρωσικῆς ἀγροτιᾶς, καί, ἴσως, κανέναν πόλεμος, ὅσο μακρόχρονος καί ἐπίμονος κι ἂν ἦταν, δέ θά προκαλοῦσε τόσα θύματα. Ἐνάντια στό μουζικό ἐνώθηκαν ὅλες οἱ πιό ἰσχυρές δυνάμεις τῆς σύγχρονης ἐποχῆς: καί ὁ ἀναπτυσσόμενος μέ ὅλο καί ταχύτερους ρυθμούς παγκόσμιος καπιταλισμός, πού δημιούργησε τόν ὑπερπόντιο συναγωνισμό καί ἐφοδίασε μιά ἀσήμαντη μειοψηφία νοικοκυρέων τοῦ χωριοῦ, ἱκανῶν νά ἐπιζήσουν στόν ἀπεγνωσμένο ἀγώνα ζωῆς, μέ τίς πιό τελειοποιημένες μεθόδους παραγωγῆς καί ἐργαλεῖα, καί τό στρατοκρατικό κράτος πού ἀσκεῖ τυχοδιωχτική πολιτική στίς ἀποικιακές χτήσεις του, στήν Ἄπω Ἀνατολή καί στήν Κεντρική Ἀσία, ρίχνοντας στίς πλάτες τῶν ἐργαζομένων μαζῶν ὅλα τά ἀφόρητα βάρη τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, πού κοστίζει ὑπέρογκα ποσά, καί ἐπιπλέον ὀργανώνει μέ τά χρήματα τοῦ λαοῦ ὅλο νέες καί νέες μονάδες ἀστυνομικῆς «καταστολῆς» καί «χαλιναγώγησης» τῆς αὐξανόμενης δυσἀρέσκειας καί ἀγανάκτησης αὐτῶν τῶν μαζῶν.

Ἀπό τότε πού ἡ πείνα ἔγινε στόν τόπο μας συνηθισμένο φαινόμενο ἦταν φυσικό νά περιμένει κανείς ὅτι ἡ κυβέρνησις θά φρόντιζε νά διαμορφώσει καί νά κατοχυρώσει νομικά τή συνηθισμένη της ἐπίσης πολιτική στόν ἐπισιτιστικό τομέα. Ἄν τό 1891–1892 ἡ κυβέρνησις αἰφνιδιάστηκε, καί πραγματικά στήν ἀρχή τά εἶχε χάσει ἀρκετά, τώρα, ἀντίθετα, ἔχει πλούσια πείρα καί ξέρει πολύ καλά πρὸς τά ποῦ (καί πῶς) νά βαδίσει. «Αὐτή τή στιγμή — ἔγραφε ἡ „Ἴσκρα“ τόν Ἰούλη (ἀρ. φύλλου 6) — πάνω ἀπό τή χώρα πλανιέται τό μαῦρο σύννεφο τῆς λαϊκῆς δυστυχίας, καί ἡ κυβέρνησις ἐτοιμάζεται νά ξαναπαίξει τόν ἐπαίσχυντο ρόλο της, ρόλο ἄσπλαχνης δύνανμης, πού στερεῖ τό κομμάτι τό

ψωμί από τόν πεινασμένο πληθυσμό, πού τιμωρεῖ κάθε „ἐκδήλωση“ μέριμνας γιά τούς πεινασμένους, ἐφόσον ἡ μέριμνα αὐτή δέν εἶναι σύμφωνη μέ τίς προθέσεις τῶν ἀρχῶν».

Οἱ προετοιμασίες πού ἔγιναν ἀπό τήν κυβέρνηση ἦταν πολύ γρήγορες καί πολύ ἀποφασιστικές. Μέ τί πνεῦμα ἔγιναν αὐτές οἱ προετοιμασίες, αὐτό τό ἀποκάλυψε μέ τό παραπάνω τό ἐπεισόδιο τοῦ Ἑλισάβετγκραντ. Ὁ πρίγκιπας Ὁμπολένσκι, διοικητής τοῦ κυβερνείου Χερσώνας, κήρυξε μονομιᾶς τόν πόλεμο ἐνάντια σ' ὅλους ἐκείνους πού εἶχαν τό θάρρος νά γράφουν καί νά μιλᾶν γιά τήν πείνα στό νομό Ἑλισάβετγκραντ, νά καλοῦν τό κοινό νά βοηθήσει τούς πεινασμένους, νά δημιουργοῦν ἰδιωτικούς ὁμίλους καί νά καλοῦν ἰδιῶτες γιά τήν ὁργάνωση τῆς βοήθειας αὐτῆς. Οἱ γιατροί τῶν ζέμστβο ἔγραφαν στίς ἐφημερίδες ὅτι στό νομό ὑπάρχει πείνα, ὅτι ὁ λαός ἀρρωσταίνει καί πεθαίνει, ὅτι τό «ψωμί» πού χρησιμοποιεῖ γιά τροφή εἶναι κάτι τό ἀφάνταστο, πού σέ καμιά περίπτωση δέν μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ ψωμί. Ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου ἀρχίζει πολεμική ἐνάντια στούς γιατρούς τῶν ζέμστβο καί δημοσιεύει ἐπίσημες διαψεύσεις. Ὅποιος ξέρει ἔστω καί λίγο τίς γενικές συνθῆκες, κάτω ἀπό τίς ὁποῖες βγαίνει ὁ τύπος μας, ὅποιος κάνει τόν κόπο νά θυμηθεῖ τό λυσσασμένο κυνηγητό πού ξαπολύθηκε τόν τελευταῖο καιρό ἐνάντια σέ ὀρισμένα πολύ μετριοπαθῆ ὄργανα, καί ἐνάντια σέ ὀρισμένους ἀσύγκριτα πιά μετριοπαθεῖς δημοσιογράφους — ἐκεῖνος θά καταλάβει τί σήμαινε αὐτή ἡ «πολεμική» τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνείου ἐνάντια σέ κάτι γιατρούς τῶν ζέμστβο, πού δέν ἦταν κάν στήν ὑπηρεσία τοῦ κράτους! Σήμαινε ἀπλῶς φίμωση, σήμαινε τήν πιά ἀνοιχτή καί ξετσίπωτη δήλωση, ὅτι ἡ κυβέρνηση δέ θά ἀνεχτεῖ νά λέγεται ἡ ἀλήθεια γιά τήν πείνα. Καί δέν πρόκειται μόνο γιά δήλωση! Μποροῦμε κάθε ἄλλον νά κατηγορήσουμε, ὄχι ὅμως καί τή ρωσική κυβέρνηση, ὅτι περιορίζεται σέ δηλώσεις, ὅταν ἔχει τή δυνατότητα «νά κάνει χρήση τῆς ἐξουσίας». Καί ὁ πρίγκιπας Ὁμπολένσκι δέν ἄργησε νά κάνει χρήση τῆς ἐξουσίας. Ἐμφανίστηκε προσωπικά στό θέατρο τῶν ἐπιχειρήσεων — τῶν ἐπιχειρήσεων ἐνάντια στούς πεινασμένους καί ἐνάντια σέ κείνους πού, χωρίς ν' ἀνήκουν σέ καμιά ὑπηρεσία, θέλησαν νά προσφέρουν πραγματική βοήθεια στούς πεινασμένους — καί ἀπαγόρευσε τήν ὁργάνωση συσσιτίων σέ κάμποσους ἰδιῶτες (μαζί καί στήν κυρία Οὐσπένσκαγια), πού ἦρθαν νά προσφέρουν βοήθεια στούς πεινασμένους. Σάν τόν Ἰούλιο Καίσαρα, ὁ πρίγκιπας Ὁμπολένσκι ἦρθε, εἶδε, νίκησε — καί τά τηλεγραφήματα πληροφόρησαν ἀμέσως ὅλο τό ἀναγνωστικό κοινό τῆς Ρω-

σίας γι' αὐτή τή νίκη. Ένα πράγμα προκαλεῖ κατάπληξη: ὅτι αὐτή ἡ νίκη, αὐτή ἡ ξεδιάντροπη πρόκληση πρὸς ὅλους τοὺς ρώσους πού τοὺς ἔμεινε ἔστω καί ἵχνος ἐντιμότητας, ἔστω καί ἵχνος πολιτικοῦ θάρρους, δέ συνάντησε καμιά ἀντίδραση ἀπομέρους τῶν πιό ἐνδιαφερομένων, ἂν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ κανεῖς ἔτσι, προσώπων. Δέ χωράει ἀμφιβολία, ὅτι στό κυβερνεῖο Χερσώνας πάρα πολλοί ἤξεραν καί ξέρουν ὅλα τά καθέκαστα αὐτῆς τῆς σιωπῆς σχετικά μέ τήν πείνα καί σχετικά μέ τήν πάλη ἐνάντια στήν παροχή βοήθειας στοὺς πεινασμένους, κανέναν ὅμως δέ δημοσίευσε οὔτε μιά ἔκθεση γι' αὐτή τήν πολύ διδαχτική περίπτωση, οὔτε ἔγγραφα πού ν' ἀναφέρονται σ' αὐτή, οὔτε κἀν ἓνα ἀπλό κάλεσμα σέ διαμαρτυρία ἐνάντια στήν τερατώδεια ἀπόφαση ν' ἀπαγορευτεῖ ἡ ὁργάνωση συσσιτίων. Οἱ ἐργάτες ὁργανώνουν ἀπεργία, ὅταν ἡ κυβέρνηση προβαίνει σέ πραγματοποίηση τῆς ἀπειλῆς της: ν' ἀπολύσει ὅσους «ἔλειψαν ἀδικοιολόγητα ἀπό τή δουλειά» τήν Πρωτομαγιά· ὁ κόσμος τῶν διανοουμένων σιωπᾷ ὅταν ἀπαγορεύουν στοὺς ἐκπροσώπους του... νά παρέχουν βοήθεια στοὺς πεινασμένους.

Ἡ κυβέρνηση λές καί ἐνθαρρύνθηκε ἀπό τήν ἐπιτυχία τῆς πρώτης αὐτῆς σύγκρουσης μέ τοὺς «ταραχοποιούς», πού τολμοῦν νά βοηθήσουν τοὺς πεινασμένους, καί πέρασε γρήγορα σέ ὀλομέτωπη ἐπίθεση. Τά ἀνδραγαθήματα τοῦ πρίγκιπα Ὁμπολένσκι ἀνάγονται σέ καθοδηγητική ἀρχή, σέ νόμο πού θά ρυθμίζει ἀπό δῶ καί μπρὸς τή στάση ὅλῶν τῶν διοικητῶν ἀπέναντι σέ κάθε ἄτομο πού ἐνέχεται σέ ζητήματα ἐπισιτισμοῦ (ἡ λέξη «ἐνέχεται» εἶναι, οὐσιαστικά, ὅρος τοῦ ποινικοῦ δικαίου, πού ἀνήκει εἰδικά στόν ποινικό μας κώδικα, ἀλλά εἶδαμε κιόλας καί θά δοῦμε καί παρακάτω, ὅτι ἡ ἀπαγορευμένη σήμερα βοήθεια στοὺς πεινασμένους περιλαμβάνεται ἐξ ὀλοκλήρου στήν ἐννοια τοῦ κακουργήματος). Καί δέν ἄργησε νά ἐπακολουθήσει ἓνας τέτοιος νόμος — αὐτή τή φορά μέ τήν ἀπλοποιημένη μορφή «ἐγκυκλίου τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν πρὸς τοὺς διοικητές τῶν κυβερνείων πού δοκιμάστηκαν ἀπό τή σιτοδεία τοῦ 1901» (17 τοῦ Αὐγούστου 1901, ἀριθ. 20).

Πρέπει νά ὑποθέσουμε, ὅτι ἡ ἐγκύκλιος αὐτή θά παραμείνει γιά πολὺν καιρό μνημεῖο πού θά δείχνει, τί διαστάσεις ἡράκλειων στηλῶν παίρνει ¹²² ὁ φόβος τῆς ἀστυνομίας μπροστά στήν τρομερή λαϊκή δυστυχία, μπροστά στήν ἐπαφή τῶν πεινασμένων μέ τοὺς «διανοουμένους» πού τοὺς παραστέκουν, παράλληλα μέ τή σταθερή ἀπόφαση νά πνιγεῖ κάθε «θόρυβος» γιά πείνα καί νά περιοριστεῖ ἡ βοήθεια στά πιό ἀσήμαντα ποσά. Μόνο

λύπη μπορεί νά αισθανθεῖ κανείς πού τό μακροσκελές τῆς ἐγκυκλίου καί τό στρυφνό της γραφειοκρατικό ὕφος θά ἐμποδίσουν τό πλατύ κοινό νά ἐνημερωθεῖ σχετικά μ' αὐτήν.

Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ νόμος τῆς 12 τοῦ Ἰουνίου 1900 ἀφαίρεσε τό ἐπισιτιστικό ζήτημα ἀπό τή δικαιοδοσία τῶν ζέμστρο καί τό παρέδωσε στά χέρια τῶν ζέμσκι νατσάλνικ καί τῶν νομαρχιακῶν συμβουλίων. Θά νόμιζε κανείς ὅτι τά πράγματα πᾶνε κάπως καλύτερα: τό αἰρετό στοιχεῖο παραμερίστηκε, δέ θά διευθύνουν πιά ἄνθρωποι ἔστω καί κάπως ἀνεξάρτητοι ἀπό τίς ἀρχές καί, ἐπομένως, δέ θά κάνουν πιά θόρυβο. Ὑστερα ὅμως ἀπό τήν ἐκστρατεία τοῦ πρίγκιπα Ὁμπολένσκι ἀποδείχτηκε πῶς ὅλα αὐτά δέν εἶναι ἀρκετά: χρειάζεται ὅλη ἡ δουλειά νά ὑποταχθεῖ πιο αὐστηρά στό ὑπουργεῖο καί στούς ὑπαλλήλους, πού ἐκτελοῦν ἄμεσα τίς ἐντολές του, χρειάζεται νά ἀποκλειστεῖ ὀριστικά ἡ δυνατότητα κάθε ὑπερβολῆς. Γιά τό λόγο αὐτό, σχετικά μέ τό ζήτημα, ποιοί νομοί θεωροῦνται ὅτι «δοκιμάστηκαν ἀπό σιτοδεῖα», ἀπό δῶ καί μπρός θά ἀποφασίζει ἀποκλειστικά καί μόνο τό ἴδιο τό ὑπουργεῖο *, ὅπου θά ὀργανωθεῖ, ὅπως φαίνεται, τό γενικό ἐπιτελεῖο τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐνάντια στούς πεινασμένους. Καί μέσω τῶν κ.κ. διοικητῶν τῶν κυβερνείων τό ἐπιτελεῖο αὐτό θά διευθύνει τή δράση τῶν προσώπων (κυρίως τῶν προεστῶν τῶν εὐγενῶν τῶν νομῶν), πού κρατᾶν στά χέρια τους τήν «κεντρική νομαρχιακή διεύθυνση ἐπισιτισμοῦ». Ὁ ἐμπνευστής τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐνάντια στούς πεινασμένους πρίγκιπας Ὁμπολένσκι χρειάστηκε νά πάει ποσωπικά ἐπιτόπου γιά νά καταστείλει, νά χαλιναγωγήσει καί νά πέρικόψει. Τώρα τό ζήτημα αὐτό «ἔχει ταχτοποιηθεῖ», καί θά εἶναι ἀρκετή μιά ἀπλή

* Πῶς λύνει τό ὑπουργεῖο αὐτό τό ζήτημα, μποροῦμε νά τό δοῦμε ἀπό τό παράδειγμα τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ. Ὅπως μᾶς πληροφοροῦν οἱ τελευταῖες ἐφημερίδες, τό κυβερνεῖο αὐτό ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά θεωρεῖται ὅτι «δέ δοκιμάστηκε ἀπό σιτοδεῖα», ἂν καί ἡ σιτοδεῖα στό κυβερνεῖο αὐτό (σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς ἐκτακτης συνέλευσης τοῦ ζέμστρο τοῦ κυβερνεῖου, πού ἐγινε στίς 10 τοῦ Ὀχτώβρη) ξεπερνάει κατά πολύ τή σιτοδεῖα τοῦ 1898. Ἡ σοδεῖα τῶν σιτηρῶν ἀποτελεῖ μόνο τά 58 % τῆς μέσης σοδεῖας καί στούς νομούς Σάντρινσκ καί Ἰρμπίτ — μόνο τά 36 % καί τά 34 %. Τό 1898 ἡ κυβέρνηση χορήγησε (χωρίς νά ὑπολογίζονται τά ποσά πού διατέθηκαν τοπικά) 1 1/2 ἑκατομμύριο πούτια σιτηρά καί πάνω ἀπό 250 000 ρούβλια. Τώρα ὅμως τά ζέμστρο δέ διαθέτουν χρηματικά μέσα, τά δικαιώματα τῶν ζέμστρο περιορίστηκαν, ἡ σιτοδεῖα εἶναι ἀκόμα πιο μεγάλη ἀπό τό 1898, οἱ τιμές τῶν σιτηρῶν ἄρχισαν ν' ἀνεβαίνουν ἀκόμα ἀπό τήν 1 τοῦ Ἰούλη, οἱ ἀγρότες ἄρχισαν κιόλας νά ξεπουλᾶνε τά ζῶα τους — καί παρ' ὅλα αὐτά ἡ κυβέρνηση ἐξακολουθεῖ νά ἐπιμένει ὅτι τό κυβερνεῖο «δέ δοκιμάστηκε ἀπό σιτοδεῖα»!!

ἵνταλλαγή τηλεγραφημάτων (εὐτυχῶς πού γιά τά ἔξοδα τῶν γραφείων διατέθηκε ἤδη ἀπό ἓνα χιλιάρικο γιά κάθε νομό) ἀνάμεσα στήν «κεντρική νομαρχιακή» διεύθυνση καί στήν κεντρική διεύθυνση τῆς Πετρούπολης, γιά «νά δοθοῦν ἐντολές». Ὁ πολιτισμένος τσιφλικάς τοῦ Τουργκένιεφ ὅχι μόνο δέν πήγαινε ὁ ἴδιος στό σταῦλο, ἀλλά περιοριζόταν σέ μιά χαμηλόφωνη παρατήρηση μέσω τοῦ ντυμένου μέ φράκο καί ἄσπρα γάντια λακέ: «Σχετικά μέ τόν Φιόντορ... νά παρθοῦν μέτρα!»¹²³ Ἔτσι καί σέ μᾶς «ἀθόρυβα», ἥσυχα καί εὐγενικά θά «παρθοῦν μέτρα» γιά τή χαλιναγωγήση τῶν ὑπερβολικῶν ὀρέξεων τοῦ πληθυσμοῦ πού πεινάει.

Ὅτι ὁ κ. Σιπιάγκιν εἶναι σίγουρος, πῶς οἱ ὀρέξεις τοῦ πεινασμένου μουζίκου εἶναι ὑπερβολικές, αὐτό φαίνεται ἀπό τήν ἐπιμονή μέ τήν ὁποία ἡ ἐγκύκλιος ὅχι μόνο ἐφιστᾷ τήν προσοχή σχετικά μέ τίς «ὑπερβολές», ἀλλά καί καθορίζει ἄμεσα ἓνα σωρό νέες διατάξεις πού ἀποκλείουν τήν ἴδια τή δυνατότητα ὑπερβολῶν. Μή βιάζεστε νά καταρτίσετε καταλόγους τῶν πεινασμένων: αὐτό γεννᾷ «ὑπερβολικές ἐλπίδες στόν πληθυσμό» — λέει χωρίς περιστροφές ὁ ὑπουργός καί δίνει ἐντολή οἱ κατάλογοι νά καταρτίζονται λίγο πρίν ἀρχίσει ἡ διανομή τῶν σιτηρῶν. Κατόπιν ἡ ἐγκύκλιος θεωρεῖ περιττό νά μιλήσει σχετικά μέ τά κριτήρια, πότε ἓνας νομός πρέπει νά θεωρεῖται ὅτι δοκιμάστηκε ἀπό σιτοδεία, ἀπό τό ἄλλο μέρος ὅμως καθορίζει μέ ἀκρίβεια, πότε ἓνας νομός δέν πρέπει νά θεωρεῖται ὅτι δοκιμάστηκε (λχ. ὅταν δέν πλήγηκε πάνω ἀπό τό ἓνα τρίτο τῶν δήμων, ὅταν ὑπάρχουν συνηθισμένα μεροκάματα κτλ.). Τέλος, σχετικά μέ τό μέγεθος τῶν βοηθημάτων στούς πεινασμένους, ὁ ὑπουργός καθορίζει τέτοια κριτήρια πού δείχνουν πεντακάθαρα ὅτι ἡ κυβέρνηση θέλει ὅπωςδῆποτε νά περικόψει, ὅσο δέν παίρνει, τά βοηθήματα αὐτά καί νά ξεμπερδέψει μέ ἐλεημοσύνες, πού δέν προφυλάγουν καθόλου τόν πληθυσμό ἀπό τόν ἀργό θάνατο τῆς πείνας. Καί πραγματικά: καθορίζονται 48 πούτια σιτηρά γιά κάθε οἰκογένεια (σύμφωνα μέ τή μέση συγκομιδή σ' ἓνα δοσμένο χωριό): ἐκεῖνος πού δέν ἔχει λιγότερα ἀπό τό ποσό αὐτό, δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό βοήθεια. Πῶς πάρθηκε ὁ ἀριθμός αὐτός, — αὐτό δέν εἶναι γνωστό. Γνωστό εἶναι μονάχα ὅτι σέ χρονιά χωρίς πείνα ἀκόμα καί οἱ φτωχότεροι ἀγρότες καταναλώνουν δύο φορές περισσότερα σιτηρά (βλ. στατιστικές ἐρευνες τῶν ζέμστβο σχετικά μέ τούς προϋπολογισμούς τῶν ἀγροτῶν). Συνεπῶς, ὁ ὑποσιτισμός θεωρεῖται μέ βάση τίς ἐντολές τοῦ κ. ὑπουργοῦ κανονικό φαινόμενο. Ἀλλά κι αὐτό τό ποσό ἐλαττώνεται, πρῶτο, στό μι-

σό, γιά νά μή μπορέσει νά πάρει βοήθημα τό ἐργατικό στοιχείο πού ἀποτελεῖ περίπου τό μισό πληθυσμό, καί, δεύτερο, ἀκόμα στό $\frac{1}{3} - \frac{1}{5} - \frac{1}{10}$, «γιατί παίρνεται ὑπόψη ὁ κατά προσέγγιση ἀριθμός τῶν εὐπορῶν νοικοκυρέων πού ἔχουν ἀποθέματα ἀπό τήν προηγούμενη χρονιά ἢ ὁποιαδήποτε (ἀκριβῶς ἔτσι: «ἢ ὁποιαδήποτε»!!) ὑλική ἐπάρκεια». Ὑστερα ἀπ' ὅλα αὐτά μπορούμε νά κρίνουμε σέ τί ἀσήμαντο κλασματικό ἀριθμό πρέπει νά ἐκφραστεῖ ἡ ποσότητα σιτηρῶν πού λείπει πραγματικά ἀπό τόν πληθυσμό καί πού σκοπεύει νά τοῦ τή χορηγήσει ἡ κυβέρνηση! Καί ὁ κ. Σιπιάγκιν, λές καί γοητευμένος ἀπό τήν ἀναίδειά του, ἀφοῦ ἐκθέτει αὐτό τό ἀπίστευτο σύστημα περικοπῆς τῶν βοηθημάτων, δηλώνει πώς ἕνας τέτοιος κατά προσέγγιση ὑπολογισμός «σπάνια ἀποδείχνεται κάπως σημαντικά ὑπερβολικός». Τά σχόλια, νομίζω, εἶναι περιττά.

Οἱ ἐπίσημες δηλώσεις τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης, ὅταν, ἐκτός ἀπό τίς ξερές ἐντολές, γίνεται σ' αὐτές ἔστω καί κάποια προσπάθεια νά ἐξηγηθοῦν αὐτές οἱ ἐντολές, περιέχουν σχεδόν πάντα — αὐτό εἶναι ἕνα εἶδος νόμος πολύ πιό σταθερός ἀπό τοὺς περισσότερους νόμους μας, — δύο βασικές αἰτιολογίες ἢ δύο βασικούς τύπους αἰτιολογίας. Ἀπό τό ἕνα μέρος, θά συναντήσετε ἀπαραίτητα κάμποσες κοινοτοπίες, ὅπου πομπώδika γίνεται λόγος γιά προστασία ἀπομέρους τῶν ἀρχῶν, γιά τήν προθυμία τους νά πάρουν ὑπόψη τους τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς καί τίς ἐπιθυμίες τῆς κοινῆς γνώμης. Λογουχάρη, γίνεται λόγος γιά τό «σπουδαῖο ἔργο τῆς ἀποτροπῆς τῆς ἐπισιτιστικῆς κρίσης μέσα στόν ἀγροτικό πληθυσμό», γιά τήν «ἠθική εὐθύνη σχετικά μέ τήν εὐημερία τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν» κτλ. Εἶναι αὐτονόητο πώς αὐτές οἱ κοινοτοπίες, δέ σημαίνουν, κατά βάθος, τίποτα καί δέ δημιουργοῦν καμιά ὑποχρέωση γιά κάτι τό θετικό· ἀπό τό ἄλλο μέρος, μοιάζουν σάν δύο σταγόνες νερό μέ τοὺς ἀθάνατους λόγους τοῦ ἀθάνατου Ἰούντουςκα Γκολοβλιόφ πού δίδασκε ἠθική στοὺς ἀγρότες πού ὁ ἴδιος λήστευε. Σέ παρένθεση ἄς σημειωθεῖ πώς αὐτές τίς κοινοτοπίες τίς ἐκμεταλλεύεται πάντα (ἐνμέρει ἀπό ἀφέλεια, ἐνμέρει ἀπό «ὑπηρεσιακό καθῆκον») ὁ φιλελεύθερος λογοκρινόμενος τύπος, γιά νά δείξει μ' αὐτές ὅτι ἀπό ἄποψη ἀρχῶν ἡ κυβέρνηση εἶναι ἀλληλέγγυα μέ τίς ἀπόψεις του.

Ἄν ὅμως ἐξετάσετε μέ περισσότερη προσοχή ἄλλες, ὅχι καί τόσο κοινές καί ὅχι τόσο ἐκδηλα κούφιες αἰτιολογίες τῶν κυβερνητικῶν διαταγῶν, θά βρεῖτε πάντα συγκεκριμένες διασαφήσεις, πού ἐπαναλαμβάνουν στό ἀκέραιο τά συνηθισμένα ἐπιχειρήματα τῶν πιό ἀντιδραστικῶν ὀργάνων τοῦ τύπου μας (λχ. τῆς

«Μοσκόβκιγε Βέντομοστι»). Νά παρακολουθείται καί νά σημειώνεται σέ κάθε χωριστή περίπτωση ή ἀλληλεγγύη αὐτή τῆς κυβέρνησης μέ τήν «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι» — δέ θά ἦταν, κατά τή γνώμη μας, ἀνώφελη (καί οὔτε τελείως ἀπρόσιτη ἀκόμα καί γιά τούς νόμιμους παράγοντες) δουλειά. Στήν ἐγκύκλιο πού μᾶς ἀπασχολεῖ βλέπουμε λχ. νά ἐπαναλαμβάνονται οἱ πιό ποταπές κατηγορίες, πού προέρχονται ἀπό τούς πιό «βάρβαρους τσιφλικάδες» — ὅτι ὁ πρόωρος καταρτισμός καταλόγων, αὐτῶν πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό βοήθεια προκαλεῖ «σέ ὀρισμένους εὐπορους νοικοκυρέους τήν τάση νά παρουσιάσουν τό νοικοκυριό τους φτωχό, πουλώνοντας ἀποθέματα, περισσεύματα καί σύνεργα». Ὁ ὑπουργός λέει ὅτι αὐτό «ἀπέδειξε ἡ πείρα ἀπό τίς προηγούμενες ἐπισιτιστικές καμπάνιες». Συνεπῶς; Συνεπῶς, ὁ ὑπουργός ἀντλεῖ τήν πολιτική του πείρα ἀπό τίς νουθεσίες τῶν πιό φανατικῶν φεουδαρχῶν, πού τόσο πολύ θορυβοῦσαν στά προηγούμενα χρόνια πείνας καί θορυβοῦν καί σήμερα γιά ἀπάτες τῶν ἀγροτῶν καί πού εἶναι τόσο καταγαναχτισμένοι ἀπό τό «θόρυβο» πού ξεσηκώνεται γιά τίς ἐπιδημίες ἐξανθηματικοῦ τύφου.

Ἀπό τούς ἴδιους φεουδάρχες ἔμαθε ὁ κ. Σιπιάγκιν νά μιλάει γιά διαφθορά: «εἶναι πολύ σπουδαῖο — γράφει — ... τά τοπικά ὄργανα... νά συμβάλλουν στήν ἐξοικονόμηση τῶν χορηγουμένων μέσων, καί τό σπουδαιότερο (sic!! *) — ν' ἀποτρέψουν τίς περιπτώσεις ἀδικοιολόγητης χορήγησης κυβερνητικῶν βοηθημάτων σέ πρόσωπα ἐξασφαλισμένα ἀπό οἰκονομική πλευρά, περιπτώσεις πού ἀσκοῦν βλαβερή καί φθοροποιό ἐπίδραση». Καί αὐτή ἡ ξεδιάντροπη ἐντολή νά συμβάλλουν στήν ἐξοικονόμηση μέσων ἐνισχύεται μέ τήν παρακάτω θεμελιακή ἐντολή: «... ἡ διανομή σέ πλατιά κλίμακα ἐπισιτιστικῶν βοηθημάτων σέ οἰκογένειες πού μποροῦν νά τά βολέψουν καί χωρίς αὐτά» (πού μποροῦν νά τά βολέψουν μέ 24 πούτια σιτηρά τό χρόνο κατά οἰκογένεια;) «ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός ὅτι τά ἔξοδα τοῦ δημοσίου σ' αὐτές τίς περιπτώσεις δέν ἔχουν παραγωγικό (!) χαρακτήρα — δέ θά ἔχει στό μέλλον, λόγω τῶν ὀλέθριων συνεπειῶν αὐτοῦ τοῦ συστήματος, λιγότερο βλαβερή, ἀπό τήν ἀποψη τῶν κρατικῶν συμφερόντων καί ἀναγκῶν, σημασία ἀπ' ὅ,τι ἡ ἐγκατάλειψη χωρίς τήν πρέπουσα βοήθεια ἐκείνων πού ἔχουν πραγματική ἀνάγκη». Στά παλιά τά χρόνια οἱ μεγαλόκαρδοι μονάρχες ἔλεγαν: «καλύτερα νά ἀθώώσεις δέκα ἐνόχους, παρά νά καταδικάσεις ἕναν ἀθῶο». Ἐνῶ τώρα, ἕνας ἀπό τούς πιό κοντινούς

* — ἔτσι!! Ἡ Σύντ.

βοηθούς τοῦ τσάρου δηλώνει: δέν εἶναι λιγότερο βλαβερό νά δόσεις βοήθεια σέ μιά οἰκογένεια πού μπορεί νά τά βολέψει καί μέ 24 πούτια στάρι τό χρόνο, παρά ν' ἀφήσεις χωρίς βοήθεια μιά οἰκογένεια πού ἔχει «πραγματική» ἀνάγκη. Τί κρίμα πού αὐτή ἡ θαυμάσια γιά τήν εἰλικρίνειά της «ἄποψη» γιά τά «σύμφοροντα καί τίς ἀνάγκες τοῦ κράτους» κρύβεται ἀπό τό πλατύ κοινό μέ μιά μακροσκελέστατη καί ἀνιαρότατη ἐγκύκλιο! Μιά ἐλπίδα ὑπάρχει: ἴσως ὁ σοσιαλδημοκρατικός τύπος καί ἡ σοσιαλδημοκρατική προφορική ζύμωση βοηθήσουν νά γνωρίσει ἀπό πιά κοντά ὁ λαός τό περιεχόμενο τῆς ὑπουργικῆς ἐγκυκλίου.

* * *

Μέ ἐξαιρετική ὅμως ἀποφασιστικότητα «ἐπιτίθεται» ἡ ἐγκύκλιος ἐνάντια στούς ἰδιῶτες φιланθρώπους: τά πάντα δείχνουν ὅτι οἱ διοικητές πού κάνουν πόλεμο ἐνάντια στούς πεινασμένους, θεωροῦν σάν πιά σπουδαία θέση τοῦ «ἀντιπάλου» ἀκριβῶς τούς ἰδιωτικούς ὁμίλους βοήθειας, τά συσσίτια πού ὀργανώνουν ἰδιῶτες κτλ. Ὁ κ. Σιπιάγκιν, μέ εἰλικρίνεια πού ἀξίζει νά τοῦ τήν ἀναγνωρίσουμε πέρα γιά πέρα, μάς ἐξηγεῖ, γιατί ἡ ἰδιωτική αὐτή φιλανθρωπία ἀπό καιρό τώρα ταραάζει τόν ὕπνο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν. «Ἀρχίζοντας ἀπό τή σιτοδεία τοῦ 1891 καί τοῦ 1892 καί σ' ὅλες τίς μετέπειτα παρόμοιες συμφορές — λέει ἡ ἐγκύκλιος — ἀποκαλύφτηκε πολλές φορές ὅτι ὀρισμένοι φιλάνθρωποι παράλληλα μέ τήν παροχή ὑλικῆς βοήθειας στούς κατοίκους τῶν περιοχῶν πού ἔχουν πληγεῖ ἀπό σιτοδεία προσπαθοῦν νά προκαλοῦν μέσα στίς γραμμές τους τή δυσἀρέσκεια ἐνάντια στό ὑπάρχον καθεστῶς καί ἀξιῶσεις τελείως ἀδικαιολόγητες ἀπέναντι στήν κυβέρνηση. Ταυτόχρονα οἱ ἀνάγκες πού δέν ἱκανοποιοῦνται στό ἀκέραιο, οἱ ἀναπόφευχτες σέ παρόμοιες περιπτώσεις ἀρρώστειες καί οἱ ἀποδιοργανώσεις τοῦ νοικοκυριοῦ δημιουργοῦν πολύ εὐνοϊκό ἔδαφος γιά ἀντικυβερνητική ζύμωση, καί μέ τό πρόσχημα τῆς βοήθειας τό ἔδαφος αὐτό τό ἐκμεταλλεύονται πρόθυμα γιά τούς ἐγκληματικούς σκοπούς τους πρόσωπα πού ἀπό πολιτική ἄποψη δέν ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη. Συνήθως ἀμέσως μέ τίς πρῶτες εἰδήσεις γιά σοβαρή σιτοδεία καταφθάνουν ἀπό παντοῦ στόν τόπο πού δέχτηκε αὐτό τό πλήγμα πρόσωπα μέ ὄχι ἀμεμπτο πολιτικό παρελθόν, προσπαθοῦν νά πιάσουν σχέσεις μέ τούς ἀπεσταλμένους τῶν φιλανθρωπικῶν συλλόγων καί ἰδρυμάτων τῶν πρωτευουσῶν καί αὐτοί ἀπό ἄγνοια τούς δέχονται στίς ἀντίστοιχες περιοχές ὡς συνεργάτες, πράγμα πού δη-

μιουργεῖ ὄχι ἀσήμαντες δυσκολίες γιά τή διατήρηση τῆς τάξης καί τό ἔργο τῆς διοίκησης».

Φαίνεται ὅμως ὅτι τή ρωσική κυβέρνηση ἄρχισε νά μή τή χωράει ἡ ρωσική γῆ. Ὑπῆρξε ἐποχή πού μόνο ἡ σπουδάζουσα νεολαία θεωροῦνταν στρώμα πού ἀπαιτοῦσε εἰδικά μέτρα ἀσφαλείας: εἶχε ὀργανωθεί γι' αὐτή ἐξαιρετικά αὐστηρή παρακολούθηση, ἡ ἐπικοινωνία μ' αὐτή ὁποιονδήποτε προσώπων μέ ὄχι ἄμεμπτο πολιτικό παρελθόν θεωροῦνταν βαρύ παράπτωμα, κάθε ὅμιλος καί σύλλογος, καί ἂν ἀκόμα ἀπέβλεπε μόνο σέ ὑλική βοήθεια, θεωροῦνταν ὑποπτος ὅτι εἶχε ἀντικυβερνητικούς σκοπούς κτλ. Ἐκείνη τήν ἐποχή — ἐποχή πού εἶναι ἐξάλλου πολύ πρόσφατη — δέν ὑπῆρχε ἄλλο στρώμα, καί ἀκόμα περισσότερο δέν ὑπῆρχε ἄλλη τάξη τοῦ πληθυσμοῦ, πού ν' ἀποτελεῖ στά μάτια τῆς κυβέρνησης «πολύ εὐνοϊκό ἔδαφος γιά ἀντικυβερνητική ζύμωση». Ἀπό τά μέσα, ὅμως, τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰῶνα συναντιοῦνται κιόλας στίς ἐπίσημες κυβερνητικές ἀνακοινώσεις ὑποδείξεις γιά μιᾶ ἄλλη, ἀσύγκριτα πιά πολυάριθμη τάξη τοῦ πληθυσμοῦ, πού ἀπαιτεῖ εἰδικά μέτρα ἀσφαλείας: τούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες. Ἡ ἄνοδος τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος προκάλεσε τήν ἀνάγκη νά δημιουργηθοῦν ὁλόκληρα συστήματα ὑπηρεσιῶν γιά τήν παρακολούθηση τοῦ νέου ἀνυπόταχτου στοιχείου· στούς καταλόγους τῶν περιοχῶν, ὅπου ἀπαγορεύεται ἡ διαμονή προσώπων ὑποπτῶν ἀπό πολιτική ἄποψη, ἄρχισαν νά ἐμφανίζονται, παράλληλα μέ τίς πρωτεύουσες καί τίς πανεπιστημιακές πόλεις, βιομηχανικά κέντρα, βιομηχανικοί συνοικισμοί, νομοί καί ὁλόκληρα κυβερνεῖα*. Ἔτσι στά δύο τρίτα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας ἔγινε ἀναγκαῖο νά παρθοῦν τώρα εἰδικά μέτρα ἀσφαλείας ἀπό τά πρόσωπα πού δέν ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη καί τό ὑπόλοιπο ἓνα τρίτο ἔχει κατακλυσθεῖ σέ τέτοιο βαθμό ἀπό ἓνα σωρό «πρόσωπα μέ ὄχι ἄμεμπτο πολιτικό παρελθόν», πού ἀκόμα καί ἡ πιά ἀπόμερη ἐπαρχία καταντᾷ ἀνήσυχη**.

* Πρβλ., λχ., τή δημοσιευμένη στό φύλλο 6 τῆς «Ἴσκρα» ἐμπιστευτική ἐγκύκλιο γιά τά ἐκτοπιζόμενα ἀπό τήν Πετρούπολη πρόσωπα, κυρίως δημοσιολόγους, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους δέν ἔχουν ἀνακατεῦτε ποτέ σέ κανένα πολιτικό ζήτημα γενικά καί σέ κανένα «ἐργατικό» ζήτημα εἰδικότερα. Ὡστόσο σ' αὐτούς ἀπαγορεύεται ἡ διαμονή ὄχι μόνο στίς πανεπιστημιακές πόλεις, ἀλλά καί στίς «βιομηχανικές περιοχές», καί σέ μερικούς μάλιστα μόνο στίς βιομηχανικές περιοχές.

** Βλ., λχ., τίς ἀνταποκρίσεις στά φύλλα 6 καί 7 τῆς «Ἴσκρα», πού δείχνουν πῶς ὁ κοινωνικός ἀναβρασμός καί οἱ ἀντικυβερνητικές «ἐκδηλώσεις» διείσδυσαν καί σέ θεοφύλακτες ἀκόμα πολιτεῖες ὅπως ἡ Πένζα, ἡ Συμφερόπολη, τό Κούρσκ κτλ. ¹²⁴

Τώρα αποδείχνεται ότι σύμφωνα μέ τήν ἔγκυρη γνώμη ἑνός τόσο ἀρμόδιου προσώπου, ὅπως εἶναι ὁ κ. ὑπουργός τῶν ἐσωτερικῶν, «εὐνοϊκό ἔδαφος» γιά ἀντικυβερνητική ζύμωση ἀποτελεῖ καί τό πιό ἀπομακρυσμένο χωριό, ἐφόσον αὐτοῦ ὑπάρχουν περιπτώσεις ἀναγκῶν πού δέν ἔχουν ἱκανοποιηθεῖ ἐξ ὁλοκλήρου, περιπτώσεις ἀσθενειῶν καί ἀποδιοργάνωσης νοικοκυριῶν. Μήπως ὅμως ὑπάρχουν πολλά ρωσικά χωριά, ὅπου αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ «περιπτώσεις» δέν ἀποτελοῦν μόνιμο φαινόμενο; Καί δέν πρέπει ἄραγε ἐμεῖς, οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες, νά ἐπωφεληθοῦμε ἀμέσως ἀπ' αὐτή τή διδαχτική ὑπόδειξη τοῦ κ. Σιπιάγκιν σχετικά μέ τό «εὐνοϊκό» ἔδαφος; Ἀκριβῶς τώρα, ἀπό τό ἕνα μέρος, τό χωριό ἐνδιαφέρεται γιά τίς φῆμες πού ἔφταναν ὡς αὐτό κάπου-κάπου καί μέ μεγάλη δυσκολία σχετικά μέ τίς συγκρούσεις τοῦ Φλεβάρη καί τοῦ Μάρτη τοῦ προλεταριάτου τῶν πόλεων καί τῆς διανοούμενης νεολαίας μέ τούς μισθοφόρους τῆς κυβέρνησης, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος, μήπως ἡ κάθε φράση γιά «τελείως ἀδικαιολόγητες ἀξιώσεις» τοῦ μουζίκου κτλ. δέ μᾶς προσφέρει πλουσιότατο πρόγραμμα γιά τήν πιό πλατιά καί ὁλόπλευρη ζύμωση;

Ἀπό τήν ὠφέλιμη ὑπόδειξη τοῦ κ. Σιπιάγκιν πρέπει νά ἐπωφεληθοῦμε, καί ὅσο γιά τήν ἀφέλειά της ἀξίζει νά γελάσουμε. Καί εἶναι πραγματικά διασκεδαστική ἀφέλεια νά φαντάζεται κανεῖς ὅτι ἡ ὑποταγή τῆς ἰδιωτικῆς φιланθρωπίας στήν ἐποπτεία καί στόν ἔλεγχο τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνείου θά κάνει πιό δύσκολη γιά τά «μή ἐμπνέοντα ἐμπιστοσύνη» πρόσωπα τή δυνατότητα νά ἐπηρεάζουν τό χωριό. Οἱ πραγματικοί φιλάνθρωποι δέν ἐπιδίωξαν ποτέ πολιτικούς σκοπούς καί ἔτσι τά νέα μέτρα καταστολῆς καί χαλιναγώγησης θά πέσουν πιό πολύ πάνω σέ κείνους πού εἶναι λιγότερο ἐπικίνδυνοι γιά τήν κυβέρνηση. Ὅσοι θά θελήσουν ν' ἀνοίξουν τά μάτια τῶν ἀγροτῶν γιά τή σημασία τῶν νέων μέτρων καί τή στάση τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στήν πείνα γενικά, κατά πᾶσαν πιθανότητα δέ θά ἔχουν πιά ἀνάγκη νά δημιουργοῦν σχέσεις μέ τούς ἀπεσταλμένους τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ ἢ νά παρουσιάζονται στούς κ. κ. διοικητές τῶν κυβερνείων. Νά, λχ., ἀπό τή στιγμή πού ἀποδείχτηκε ὅτι τό περιβάλλον τῶν ἐργοστασίων ἀποτελεῖ «εὐνοϊκό ἔδαφος» — ὅσοι θέλησαν νά τό πλησιάσουν δέν πῆραν ἐπαφή μέ τούς διευθυντές τῶν ἐργοστασίων γιά νά πληροφορηθοῦν γιά τό καθεστῶς πού ἐπικρατεῖ στά ἐργοστάσια καί δέν παρουσιάστηκαν στούς κ. κ. ἐπιθεωρητές ἐργασίας γιά νά πάρουν ἀπ' αὐτούς τήν ἄδεια νά ὀργανώσουν συγκεντρώσεις ἐργατῶν. Δέν ξεχνᾶμε βέβαια καθόλου ὅτι ἡ πο-

λιτική ζύμωση μέσα στους άγρότες παρουσιάζει τεράστιες δυσκολίες, πολύ περισσότερο μάλιστα πού δέν είναι καί δυνατό καί λογικό ν' αποσπᾶμε γι' αὐτήν ἐπαναστατικές δυνάμεις ἀπό τίς πόλεις, δέν πρέπει ὅμως καί ν' ἀφήνουμε νά μᾶς διαφεύγει τό γεγονός ὅτι τέτοια κυβερνητικά κατορθώματα, ὅπως ὁ περιορισμός τῆς ἰδιωτικῆς φιλανθρωπίας, βγάζουν ἀπό τή μέση μεγάλο μέρος αὐτῶν τῶν δυσκολιῶν καί μᾶς ἀπαλλάσσουν ἀπό τή μισή δουλειά.

* * *

Δέ θά σταθοῦμε σέ μιά τέτοια «μικρολεπτομέρεια» — σέ σύγκριση μέ τήν ἐγκύκλιο πού ἀναλύσαμε — ὅπως εἶναι ἡ ἐγκύκλιος τοῦ ἰδίου ὑπουργοῦ σχετικά μέ τήν ἐνίσχυση τῆς ἐποπτείας τῶν φιλανθρωπικῶν συναυλιῶν, παραστάσεων κτλ. (Πρβλ. τήν «Ίσκρα» ἀρ. φύλλου 9, «Νέα ἐμπόδια».)

Ἄς προσπαθήσουμε νά δοῦμε, ποιά εἶναι σήμερα ἡ σχέση ἀνάμεσα στά κυβερνητικά βοηθήματα στόν πληθυσμό, βοηθήματα πού καθορίστηκαν καί διανεμήθηκαν σύμφωνα μέ τό νέο κανονισμό, καί στίς πραγματικές διαστάσεις τῶν ἀναγκῶν γιά βοηθήματα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τά σχετικά στοιχεῖα εἶναι ἐξαιρετικά πενιχρά. Ὁ τύπος τώρα εἶναι φимωμένος ὥς ἐκεῖ πού δέν παίρνει, ἡ φωνή τῶν ἰδιωτῶν ὀργανωτῶν συσσιτίων μέ τήν «ἀπαγόρευση» τῆς δράσης τους σίγησε, καί γιά τήν κατατόπιση τοῦ κατάπληχτου ἀπό τά νέα αὐστηρά μέτρα κοινοῦ τῆς Ρωσίας δέν χρησιμεύουν παρά μόνο οἱ ἐπίσημες ἀστυνομικές ἐκθέσεις γιά τήν εὐνοϊκή πορεία τῆς ἐπισιτιστικῆς καμπάνιας, τά ἄρθρα τά διατυπωμένα μέ τό ἴδιο πνεῦμα στή «Μοσκόβскиге Βέντομοστι», καθώς καί ἡ δημοσίευση κάπου-κάπου τῶν συνεντεύξεων κανενός χασομέρη ρεπόρτερ μέ κανέναν πομπαδούρ¹²⁵, πού ἐκθέτει μέ σπουδαιοφάνεια «τίς γνῶμες του περί ὁμοφωνίας τῶν γκραντονατσάλνικ *, καθώς καί περί μονοπρόσωπης ἐξουσίας τῶν γκραντονατσάλνικ κτλ.»¹²⁶. Λογουχάρη, ἡ «Νόβογε Βρέμια» στό φύλλο 9195 ἀναφέρει ὅτι ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου Σαράτοφ (πρώην διοικητής τοῦ κυβερνείου Ἀρχάγγελου) Α. Π. Ἐνγκελγκάρντ δέχτηκε ἓνα συνεργάτη τοπικῆς ἐφημερίδας καί τοῦ ἀνακοίνωσε ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὅτι αὐτός, ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου, ὀργάνωσε προσωπικά ἐπιτόπου σύσκεψη τῶν προεστῶν

* Στήν προεπαναστατική Ρωσία — ὑπεύθυνα πρόσωπα πού διοικοῦσαν μέ δικαιώματα γενικοῦ διοικητῆ ἐξαιρετικά σοβαρές πόλεις, μή ὑπαγόμενες στή δικαιοδοσία τῶν κυβερνείων. Σημ. μετ.

τῶν εὐγενῶν, τῶν ἐκπροσώπων τῶν συμβουλίων τῶν ζέμστρο, τῶν ζέμσκι νατσάλνικ καί τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καί «κατένειμε τά καθήκοντα».

«Ἐδῶ — εἶπε ὁ Α. Π. Ἐνγκελγκάρντ — δέν ὑπάρχει σκορβοῦτο μέ τή μορφή πού τό εἶδα στό κυβερνεῖο Ἀρχάγγελου: ἐκεῖ δέν μπορεῖς νά πλησιάσεις τόν ἄρρωστο σέ ἀπόσταση πέντε βημάτων· ἐκεῖ ἡ ἀρρώστια αὐτή εἶναι πραγματικά „σάπια“ — ἀντίθετα ἐδῶ παρατηροῦνται κυρίως συμπτώματα προχωρημένης ἀναιμίας, πού ἀναπτύσσεται ἀπό τίς φριχτές συνθήκες στέγασης καί διαβίωσης. Ἐδῶ τά μοναδικά σχεδόν συμπτώματα προσβολῆς ἀπό σκορβοῦτο εἶναι τά ἄσπρα χεῖλη, τά ἄσπρα οὖλα... Ἐνας τέτοιος ἀσθενής γίνεται καλά μέσα σέ μιά βδομάδα, ὅταν ἔχει κανονική τροφή. Σήμερα δίνεται ἀκριβῶς αὐτή ἡ συμπληρωματική τροφή. Χορηγοῦνται συνολικά 1000 μερίδες τήν ἡμέρα, ἂν καί ἡ καταγραφή ἔδειξε ὅτι δέν ξεπερνᾶν τίς 400 οἱ οἰκογένειες πού ἔχουν ἐξαιρετική ἀνάγκη ἀπό βοηθήματα.

Ἐκτός ἀπό τό σκορβοῦτο, σ' ὁλόκληρη τήν περιφέρεια σημειώθηκαν μόνο τρία κρούσματα τύφου. Πρέπει νά ἐλπίζουμε ὅτι τό πράγμα δέ θά πάρει ἔκταση, γιατί ἄρχισαν πιά παντοῦ δημόσια ἔργα καί ἐξασφαλίστηκαν ἔτσι μεροκάματα γιά τόν πληθυσμό».

Νά πόσο θαυμάσια πᾶνε τά πράγματα: σ' ὁλόκληρο τό νομό Χβαλίνσκ (γιά τόν ὁποῖο μιλάει ὁ κ. πομπαδούρ) ὑπάρχουν μόνο 400 πού ἔχουν ἐξαιρετική ἀνάγκη ἀπό βοηθήματα (οἱ ὑπόλοιποι, ὅπως φαίνεται, «μποροῦν νά τά βολέψουν», κατά τή γνώμη τῶν κ. κ. Σιπιάγκιν καί Ἐνγκελγκάρντ, καί μόνο μέ 24 πούτια σιτηρά τό χρόνο κατά οἰκογένεια!), ὁ πληθυσμός εἶναι πιά ἐξασφαλισμένος καί οἱ ἄρρωστοι γίνονται καλά μέσα σέ μιά βδομάδα. Πῶς ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά νά μή πιστέψουμε τήν ἐφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», πού μέ εἰδικό κύριο ἄρθρο (ἀρ. φύλλου 258) μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι, «σύμφωνα μέ τίς τελευταῖες εἰδήσεις ἀπό 12 κυβερνεῖα πού δοκιμάστηκαν ἀπό σιτοδεία, οἱ ἀρχές ἐκεῖ βρίσκονται σέ ὀργασμό δουλειᾶς γιά τήν ὁργάνωση τῆς βοήθειας. Σέ πολλούς νομούς ἔγινε κιόλας ἔρευνα γιά νά διαπιστωθεῖ ἂν στέκονται ἢ ὄχι καλά ἀπό ἐπισιτιστική ἀποψη, διορίζονται νομαρχιακοί διευθυντές γιά τήν ὑπηρεσία ἐπισιτισμοῦ κτλ. Ὅπως φαίνεται, τά ὑπεύθυνα κυβερνητικά πρόσωπα κάνουν ὅ,τι εἶναι δυνατό γιά τήν παροχή ἔγκαιρης καί ἐπαρκοῦς βοήθειας».

«Ὁργασμός δουλειᾶς», καί... «ἡ καταγραφή ἔδειξε πῶς δέν ξεπερνᾶν τίς 400 οἱ οἰκογένειες πού ἔχουν ἐξαιρετική ἀνάγκη βοήθειας»... Ὁ νομός Χβαλίνσκ ἔχει 165 χιλιάδες ἀγροτικό

πληθυσμό καί χορηγοῦνταν μόνο χίλιες μερίδες. Σ' ὅλη τή νοτιοανατολική ζώνη (συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ κυβερνεῖου Σαράτοφ) συγκεντρώθηκε φέτος 34% λιγότερη σίκαλη. Στό κυβερνεῖο Σαράτοφ ἀπό τή συνολική ἔκταση πού καλλιεργήθηκε ἀπό τοὺς ἀγρότες ($1\frac{1}{2}$ ἑκατομμύριο ντεσιατίνες) τά 15% δέν ἔδοσαν καθόλου καρπό (σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς διοίκησης τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνεῖου¹²⁷), ἐνῶ τά 75% εἶχαν κακή σοδειά καί ὁ νομός Χβαλίνσκ, μαζί μέ τό νομό Καμίσιν, εἶναι ἀπό τοὺς νομούς τοῦ κυβερνεῖου Σαράτοφ πού δοκιμάστηκαν περισσότερο ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους. Ἐπομένως, οἱ ἀγρότες τοῦ νομοῦ Χβαλίνσκ συγκέντρωσαν τουλάχιστο 30% λιγότερα σιτηρά. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό μισό ἀπ' αὐτό τό ἔλλειμμα ἀναλογεῖ στήν εὐπορη ἀγροτιά, πού μ' αὐτό δέ σημαίνει ἀκόμα πῶς ἔφτασε σέ σημεῖο νά πεινάει (ἂν καί αὐτή ἡ ὑπόθεση εἶναι πολύ παρακινδυνευμένη, γιατί ἡ εὐπορη ἀγροτιά ἔχει τά καλύτερα χωράφια, καί τά καλλιεργεῖ καλύτερα, κι ἔτσι ἀπό τή σιτοδεῖα ὑποφέρει πάντα λιγότερο ἀπ' ὅ,τι ἡ φτωχολογιά). Ἀκόμα καί ἂν κάνουμε μιά τέτοια ὑπόθεση, θά ἀποδειχθεῖ πῶς αὐτοί πού πεινοῦν πρέπει νά εἶναι περίπου τά 15%, δηλ. περίπου 25 χιλιάδες. Καί θέλουν νά μᾶς παρηγορήσουν μέ τό ὅτι τό σκορβοῦτο τοῦ Χβαλίνσκ ἀπέχει πολύ ἀπό τό σκορβοῦτο τοῦ Ἀρχάγγελου, ὅτι ὑπῆρξαν τρία μόνο κρούσματα τύφου (τουλάχιστο νά ἔλεγαν πιό ἔξυπνα ψέματα!) καί ὅτι χορηγοῦνται χίλιες μερίδες (πού ὑπολογίστηκαν καί μετρήθηκαν, ἴσως σύμφωνα μέ τό σύστημα πάλης τοῦ Σιπιάγκιν... ἐνάντια στίς ὑπερβολές).

Ὅσο γιά τά «μεροκάματα», πού στήν ἐγκύκλιό του ὁ κ. Σιπιάγκιν προσπάθησε νά τά ὑπολογίσει τρεῖς φορές, γιά νά ἀποφύγει τίς ὑπερβολές (τή μιά φορά ὀρίζοντας ὅτι οἱ νομοί πού ἔχουν συνήθως ὑψηλά μεροκάματα δέν πρέπει νά θεωροῦνται ὅτι δοκιμάστηκαν, μιά δεύτερη φορά διατάσσοντας νά ἐλαττωθεῖ στό μισό τό μέτρο τῶν 48 πουτιῶν, γιατί τό 50% τοῦ ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ «πρέπει» νά βγάζει λεφτά ἀπό μεροκάματα, καί μιά τρίτη φορά — ὀρίζοντας πῶς κι αὐτός ἀκόμα ὁ τελευταῖος ἀριθμός πρέπει νά ἐλαττωθεῖ στό $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{10}$, ἀνάλογα μέ τίς τοπικές συνθῆκες), ὅσο γιά τά μεροκάματα, πρέπει νά ποῦμε ὅτι στό κυβερνεῖο Σαράτοφ δέν ἔπесαν μόνο τά γεωργικά, ἀλλά καί τά μή γεωργικά μεροκάματα. «Οἱ συνέπειες τῆς σιτοδεῖας — μᾶς πληροφορεῖ ἡ παραπάνω ἔκθεση τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο — εἶχαν τήν ἀντανάκλασή τους καί στοὺς βιοτέχνες λόγω τοῦ ὅτι ἐλαττώθηκε ἡ πούληση τῶν εἰδῶν πού παράγουν. Ἐξαιτίας αὐτῶν τῶν περιστατικῶν παρατηρεῖται κρίση στοὺς νομούς, ὅπου

τά βιοτεχνικά επαγγέλματα είναι περισσότερο αναπτυγμένα». Σ' αυτούς τούς νομούς υπάγεται και ό νομός Καμίσιν, πού δοκιμάστηκε περισσότερο απ' όλους, κι όπου, ανάμεσα στ' άλλα, πάρα πολλές χιλιάδες από τή φτωχολογιά ασκούν τό ξακουστό επάγγελμα του ύφαντῆ τσιτιού. Καί στά συνηθισμένα χρόνια ίσχυαν οί πιό απαίσιοι κανονισμοί γι' αυτό τό παραπεταμένο στ' άπόμερα επαρχιακά χωριά επάγγελμα: δούλευαν λχ. παιδιά 6-7 χρονών, παίρνοντας 7-8 καπίκια τήν ήμέρα. Μπορούμε νά καταλάβουμε τί γίνεται εκεί σέ χρονιές μεγάλης σιτοδείας και επιδείνωσης τῆς κρίσης στους βιοτέχνες.

Η σιτοδεία συνοδεύεται στό κυβερνείο Σαράτοφ (όπως και σ' όλα, έννοεΐται, τά κυβερνεΐα πού είχαν κακή σοδειά) από έλλειψη ζωοτροφών. Τούς τελευταίους μήνες (δηλ. από τό δεύτερο κιόλας μισό του καλοκαιριού!) διαπιστώθηκε εξαιρετικά μεγάλη επέκταση διάφορων επιζωοτιών πού αύξησαν τή θνησιμότητα των ζώων. «Όπως αναφέρει ό χτηνίατρος του νομού Χβαλίνσκ (παίρνουμε τήν πληροφορία αύτή από τήν ίδια έφημερίδα πού δημοσίευσε τό περιεχόμενο τῆς παραπάνω έκθεσης του συμβουλίου των ζέμστβο του κυβερνειού), κατά τή νεκροψία των ζώων πού ψόφησαν από τήν πείνα, στά στομάχια τους δέ βρέθηκε τίποτε άλλο από χῶμα».

Στήν «ανακοίνωση του τμήματος των ζέμστβο του ύπουργείου έσωτερικῶν» γιά τή συνέχιση τῆς επισιτιστικῆς καμπάνιας έγινε, ανάμεσα στ' άλλα, ή δήλωση πώς από τούς νομούς πού θεωρήθηκαν ότι δοκιμάστηκαν «μόνο στό νομό Χβαλίνσκ, σέ δύο χωριά, σημειώθηκαν από τό μήνα Ίούλη και δῶ αρκετά επιδημικά κρούσματα σκορβούτου, πού μέ τήν αντιμετώπισή του καταπιάστηκαν οί τοπικές υγειονομικές δυνάμεις· συνάμα στάλθηκαν γιά ενίσχυση των τοπικῶν δυνάμεων δύο συνεργεία του Έρυθρου Σταυρού, πού σύμφωνα μέ τήν αναφορά του διοικητῆ του κυβερνειού — (αυτου του ίδιου του Α. Π. Ένγκελγκάρντ, πού τόν γνωρίσαμε ήδη) — δρούν μέ μεγάλη επιτυχία· σ' όλους όμως τούς υπόλοιπους νομούς πού θεωρήθηκαν ότι δοκιμάστηκαν από επισιτιστική άποψη, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες πού είχε τό ύπουργείο ως τίς 12 του Σεπτέμβρη τούτου του χρόνου, δέν υπῆρξαν περιπτώσεις μεγάλης επισιτιστικῆς ανάγκης πού νά μή ικανοποιήθηκαν, και δέν παρατηρεΐται διάδοση ασθενειῶν πού νά προκλήθηκαν από υποσιτισμό».

Γιά νά δείξουμε τί εμπιστοσύνη μπορεί νά έχει κανείς στον ισχυρισμό, ότι δήθεν δέν υπῆρξαν περιπτώσεις μεγάλης ανάγκης πού νά μή ικανοποιήθηκαν (και χρόνια ανάγκη υπῆρχε;) και

πώς δῆθεν δέν παρατηρεῖται διάδοση ἀσθενειῶν, θά περιοριστοῦμε στήν ἀντιπαράθεση στοιχείων, παρμένων ἀπό δύο ἄλλα κυβερνεῖα.

Στό κυβερνεῖο Οὐφά θεωρήθηκε ὅτι δοκιμάστηκαν ἀπό σιτοδεῖα οἱ νομοί Μενζελίνσκ καί Μπελεμπέι, καί τό τμήμα τῶν ζέμστβο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν ἀνακοινώνει ὅτι «σύμφωνα μέ τή δήλωση τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου» ἡ κυβέρνηση θά χρειαστεῖ νά θέσει στή διάθεση τοῦ πληθυσμοῦ «κυρίως σέ τρόφιμα» 800 000 πούτια. Στό μεταξύ ἡ ἑκτακτη συνέλευση τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνεῖου Οὐφά, πού κλήθηκε στίς 27 τοῦ Αὐγούστου γιά νά συζητήσῃ τό ζήτημα τῆς παροχῆς βοήθειας σ' ὅσους δοκιμάστηκαν ἀπό τή σιτοδεῖα, ἐκτίμησε τίς ἀνάγκες αὐτῶν τῶν νομῶν σέ τρόφιμα σέ 2,2 ἑκατομμύρια πούτια σιτηρά, σύν 1 ἑκατομμύριο πούτια γιά τούς ὑπόλοιπους νομούς, χωρίς νά ὑπολογίζονται τά ἀπαραίτητα σιτηρά γιά τή σπορά (3,2 ἑκατομμύρια πούτια γιά ὁλόκληρο τό κυβερνεῖο) καί γιά τή διατροφή τῶν ζώων (600 000 πούτια). Ἐπομένως, ἡ ἐπισιτιστική βοήθεια, ὅπως καθορίστηκε ἀπό τό ὑπουργεῖο, ἀντιπροσωπεύει τό ἕνα τέταρτο τοῦ ποσοῦ πού καθόρισαν τά ζέμστβο.

Ἐνα ἄλλο παράδειγμα. Τή στιγμή πού τό τμήμα τῶν ζέμστβο δημοσίευε τήν ἀνακοίνωσή του — στό κυβερνεῖο Βιάτκας δέν ὑπῆρχαν νομοί πού νά θεωρήθηκαν ὅτι δοκιμάστηκαν, καί τό μέγεθος τῆς βοήθειας σέ τρόφιμα εἶχε καθοριστεῖ ἀπό τό ἴδιο τμήμα στά 782 000 πούτια. Εἶναι τό ἴδιο ποσό πού εἶχε κιόλας ὑπολογίσει, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες τῶν ἐφημερίδων, ἡ διεύθυνση ἐπισιτισμοῦ τοῦ κυβερνεῖου Βιάτκας στή συνεδρίασή της τῆς 28 τοῦ Αὐγούστου (τό ὑπολόγισε σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τῶν συνεδρίων τῶν νομῶν πού ἔγιναν ἀπό τίς 18 ὡς τίς 25 τοῦ Αὐγούστου). Τά ἴδια τά συνέδρια εἶχαν καθορίσει κατὰ τίς 12 τοῦ Αὐγούστου διαφορετικά ποσά γιά βοηθήματα, καί συγκεκριμένα: 1,1 ἑκατομμύρια πούτια γιά τροφή καί 1,4 ἑκατομμύρια πούτια γιά σπορά. Ἀπό ποῦ προέρχεται αὕτη ἡ διαφορά; Τί μεσολάβησε ἀπό τίς 12 ὡς τίς 28 τοῦ Αὐγούστου; Μεσολάβησε ἡ ἐγκύκλιος τοῦ κ. Σιπιάγκιν τῆς 17 Αὐγούστου πού ἀφοροῦσε τήν πάλιν ἐνάντια στούς πεινασμένους. Συνεπῶς, ἡ ἐγκύκλιος εἶχε ἀστραπιαῖα τήν ἐπίδρασή της, καί τό μικρό ποσό ἀπό 230 χιλιάδες πούτια σιτηρά σβήστηκε ἀπό τό λογαριασμό πού ἔκαναν — σημειῶστε το αὐτό — τά συνέδρια τῶν νομῶν, δηλ. τά ὄργανα πού ἀντικατέστησαν (μέ τό νόμο τῆς 12 τοῦ Ἰούνη 1900) τά μή ἐμπνέοντα ἐμπιστοσύνη ζέμστβο, τά ὄργανα πού ἀποτελοῦνται ἀπό δημόσιους ὑπαλλήλους γενικά καί ἀπό τούς ζέμσκι

νατσάλνικ ειδικότερα. . . Θά φτάσει αλήθεια μιά μέρα, πού καί οί ζέμσκι νατσάλνικ θά κατηγορηθοῦν γιά φιλελευθερισμό; "Ολα μπορεί νά γίνουν. Τουλάχιστο, στή «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» διαβάσαμε τελευταῖα μιά τέτοια επίπληξη πρὸς κάποιον κ. "Ομ, πού τόλμησε στήν «Πριαζόβσκι Κράι»¹²⁸ νά προτείνει νά δημοσιεύονται στίς ἐφημερίδες τὰ πραχτικά τῶν συνεδριάσεων τῶν ἐπιτροπῶν τῶν κυβερνείων γιά τίς δημοτικές ὑποθέσεις (μιά πού στίς συνεδριάσεις αὐτές δέν ἐπιτρέπεται πιά νά παρευρίσκονται οί ἀντιπρόσωποι τοῦ τύπου):

«Ὁ σκοπός εἶναι πολύ ξεκάθαρος: ὁ ρῶσος δημόσιος ὑπάλληλος συχνά ὑποφέρει ἀπό τό φόβο μήπως χαρακτηριστεῖ ὄχι φιλελεύθερος, καί ἡ δημοσιότητα τόν ἀναγκάζει, κάποτε μάλιστα ἀντίθετα πρὸς τή συνείδησή του, νά ὑποστηρίξει κάποιο φιλελεύθερο φανταστικό σχέδιο τῆς πόλης ἢ τοῦ ζέμστβο. Ὁ ὑπολογισμός αὐτός δέν εἶναι καί τόσο λαθεμένος».

Δέ συντρέχει ἄραγε λόγος νά μποῦν ὑπό εἰδική παρακολούθηση οί ζέμσκι νατσάλνικ τῆς Βιάτκας, πού ἐκδήλωσαν — προφανῶς ἀπό φόβο μήπως δέ φανοῦν φιλελεύθεροι — τήν ἀσυγχώρητη ἀπερισκεψία «νά ὑπερβάλουν» τίς ἐπισιτιστικές ἀνάγκες;*

* Νά ἓνα ἀκόμα δεῖγμα τῆς πάλης ἐνάντια στίς ὑπερβολές, πού διεξάγει ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου Βιάτκας:

Σέ «κοινοποίηση» πού ἔστειλε στίς διοικήσεις τῶν δήμων ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου Βιάτκας διαπιστώνει μιά πολύ ἐπιφυλαχτική στάση τῶν ἀγροτῶν ἀπέναντι στό ἐπισιτιστικό δάνειο πού χορηγεῖ ἡ κυβέρνησις καί τὰ ζέμστβο. «Περιοδεύοντας στό κυβερνεῖο — λέει ὁ κ. Κλίνγκενμπεργκ — πείστηκα μέ πόση περίσκεψη καί ἐπιφύλαξη φέρνονται οἱ ἀγρότες στίς σημερινές περιστάσεις, πόσο φοβοῦνται νά φορτωθοῦν μέ χρέη, πού δέν προκαλοῦνταν ἀπό καμιά ἐξαιρετική ἀνάγκη καί πόσο σταθερά ἀποφασισμένοι εἶναι νά περιμένουν μέ ὑπομονή τή θεία βοήθεια τόν ἐρχόμενο χρόνο, προσπαθώντας νά βγοῦν μέ τίς δικές τους δυνάμεις ἀπό τή δύσκολη κατάσταση». Αὐτό δημιουργεῖ στό διοικητή τοῦ κυβερνείου Βιάτκας τήν πεποίθησις ὅτι «καμιά διάδοσις γιά δωρεάν βοήθεια ἀπομέρους τῆς κυβέρνησις καί τῶν ζέμστβο καί γιά τό ἐνδεχόμενο νά χαριστοῦν τὰ χρέη καί οἱ καθυστερούμενοι φόροι, καθὼς καί γιά τίς ὑπερβολικές διαστάσεις τῆς σιτοδείας, δέν πρόκειται νά ταραξοῦν τόν ἥσυχο καί συνετό πληθυσμό τοῦ κυβερνείου Βιάτκας». Ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου θεωρεῖ ἀπαραίτητο νά προειδοποιήσει τόν ἀγροτικό πληθυσμό «πὼς ἂν κατά τόν ἔλεγχο τῶν ἀποφάσεων ἀποδειχθεῖ ὅτι ἓνας νοικοκύρης, ἔστω καί ἂν δέν ἔχει σήμερα κανένα ἀπόθεμα, εἶχε συγκεντρώσει ὅμως φέτος ἀρκετή ποσότητα σιτηρῶν γιά τή διατροφή τῆς οἰκογένειάς του καί γιά νά σπείρει τὰ χωράφια του, ἀλλά πούλησε αὐτά τὰ σιτηρά καί τὰ χρήματα πού πῆρε τὰ χρησιμοποίησε γιά ἄλλες ἀνάγκες, αὐτός δέν μπορεί πιά νά ἐλπίζει ὅτι θά πάρει δάνειο. Σύμφωνα μέ τό νέο νόμο, τὰ δάνεια πού χορηγοῦνται θά εἰσπράττονται χωρίς τήν ἀλληλέγγυα εὐθύνη¹²⁹, σύμφωνα μέ τίς ἴδιες διατάξεις πού εἰσπράττονται καί οἱ ἄμεσοι φόροι. Γι' αὐτό ὁ νοικοκύρης, πού ζήτησε καί πῆρε δάνειο πρέπει νά θυμᾶ-

Ἐξάλλου, τό «φιλελεύθερο φανταστικό σχέδιο» τῶν ζέμστβο τῆς Βιάτκας (ἂν ἡ σοφή ρωσική κυβέρνηση δέν εἶχε ἀπομακρύνει τὰ ζέμστβο ἀπό τό χειρισμό τῶν ἐπισιτιστικῶν ζητημάτων) ἔφτανε ὡς τό σημεῖο νά προσδόσει στίς ἀνάγκες ἀκόμα μεγαλύτερες διαστάσεις. Τουλάχιστο, ἡ ἔκτακτη σύνοδος τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου πού ἔγινε ἀπό τίς 30 Αὐγούστου ὡς τίς 2 τοῦ Σεπτέμβρη ἀποφάνθηκε ὅτι ἡ σοδειά τῶν σιτηρῶν ἦταν κατά 17% μικρότερη ἀπό τήν ἀπαραίτητη ποσότητα, καί τῶν ζωοτροφῶν κατά 15%. Καί ἡ ποσότητα αὐτή φτάνει τὰ 105 ἑκατομ. πούτια (ἡ συνηθισμένη σοδειά εἶναι 134 ἑκατομ. πούτια, ἐνῶ ἡ φετεινή εἶναι 84 ἑκατομ. πούτια). Ἐπομένως, τό ἔλλειμμα εἶναι 21 ἑκατομμύρια πούτια. «Ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν δήμων τοῦ κυβερνείου, πού δέν εἶναι ἐξασφαλισμένοι ἀπό τή φετεινή συγκομιδή, εἶναι 158 ἀπό τοὺς 310. Ὁ πληθυσμός τους φτάνει τίς 1566 χιλιάδες ἄτομα καί τῶν δύο φύλων». Ναί, δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι «ἡ διοίκηση βρίσκεται σέ ὀργασμό δουλειᾶς» γιά νά μειώσει τίς πραγματικές διαστάσεις τῶν ἀναγκῶν καί νά ὑποβιβάσει ὅλη τήν ὑπόθεση τῆς βοήθειας στοὺς πεινασμένους σ' ἓνα εἶδος ἀκροβατικῆς εὐεργεσίας τῆς πενταροδεκάρας.

Ἐξάλλου θά ἦταν πολύ κολακευτικό γιά τοὺς διοικητές, τοὺς συσπειρωμένους κάτω ἀπό τή σημαία τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Σιπιάγκιν, νά τοὺς ὀνομάσουμε «ἀκροβάτες τῆς εὐεργεσίας». Τό κοινό πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καί στοὺς ἀκροβάτες τῆς εὐεργεσίας εἶναι ἡ ἄθλια βοήθεια πού προσφέρουν καί ἡ προσπάθειά τους νά τήν παρουσιάσουν ἐξογκωμένη. Οἱ ἀκροβάτες ὅμως τῇ εὐεργεσίας βλέπουν τοὺς εὐεργετούμενους ἀπ' αὐτοὺς, στή χειρότερη περίπτωση, σάν παιχνιδάκι πού γαργαλάει εὐχάριστα τήν αὐταρέσκειά τους, ἐνῶ οἱ διοικητικές ἀρχές τοῦ Σιπιάγκιν τοὺς θεωροῦν ἐχθροὺς πού ἐπιβουλεύονται κάτι κατά τρόπο παράνομο («οἱ ἀξιώσεις τους ἀπέναντι στήν κυβέρνηση εἶναι τελείως ἀδικαιολόγητες») καί πού γι' αὐτό πρέπει νά χαλιναγωγηθοῦν. Ἡ ἄποψη αὐτή βρῆκε πολύ παραστατικά τήν ἔκφρασή της στό θαυμάσιο «Προσωρινό κανονισμό», πού ἐπικυρώθηκε ἀπό τόν τσάρο στίς 15 τοῦ Σεπτέμβρη 1901.

ταί ὅτι πρέπει νά τό ξοφλήσει ὁ ἴδιος, ὅτι κανεῖς δέ θά τόν βοηθήσει καί ὅτι ἡ εἴσπραξη τοῦ δανείου θά γίνει μέ ὅλη τήν αὐστηρότητα, ἔτσι πού σέ περίπτωση συσσώρευσης καθυστερούμενων χρεῶν μπορεῖ νά πουληθεῖ ὅλη ἡ κινητή περιουσία του καί νά τοῦ κατασχεθεῖ ἡ ἀκίνητη».

Ὑστερα ἀπό μιά τέτοια ἀνακοίνωση τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνείου, μπορεῖ κανεῖς νά φανταστεῖ πῶς συμπεριφέρονται οἱ δερβенаγάδες τῶν ἐπαρχιῶν στοὺς πεινασμένους πού ζητᾶν δάνειο, ἐνῶ ἔχουν νά πληρώσουν καθυστερούμενα χρέη!

Εἶναι δλόκληρος νόμος, πού ἀποτελεῖται ἀπό 20 ἄρθρα καί περιέχει τόσα ἀξιόλογα πράγματα, πού δέ θά διστάζαμε νά τόν κατατάξουμε στίς σπουδαιότερες νομοθετικές πράξεις τῶν ἀρχῶν τοῦ XX αἰῶνα. Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τόν τίτλο: «προσωρινός κανονισμός γιά τή συμμετοχή τοῦ πληθυσμοῦ τῶν περιοχῶν πού δοκιμάστηκαν ἀπό τή σιτοδεία στά ἔργα πού γίνονται μέ ἐντολή τῆς διεύθυνσης συγκοινωνιῶν καί τῆς διεύθυνσης γεωργίας καί δημοσίων χτημάτων». Ἴσως τά ἔργα αὐτά νά εἶναι τόσο παραφορτωμένα μέ εὐεργετήματα, ὥστε ἡ «συμετοχή» σ' αὐτά νά σημαίνει ἐξαιρετική εὐνοια; Ἴσως, ἂν δέν ἦταν ἔτσι, τό πρῶτο ἄρθρο τοῦ νέου νόμου δέ θά ἐπαναλάβαινε ὅτι: «στούς κατοίκους τῶν χωριῶν, πού δοκιμάστηκαν ἀπό τή σιτοδεία, παρέχεται ἡ δυνατότητα νά συμμετέχουν στήν ἐκτέλεση ἔργων» κτλ.;

Γιά τά «εὐεργετήματα» ὅμως αὐτά ὁ νόμος μιλάει μόνο στό δεύτερο μέρος, ἐνῶ στήν ἀρχή καθορίζεται ἡ ὁργάνωση τῆς ὅλης δουλειᾶς. Οἱ ἀρμόδιες διευθύνσεις «καθορίζουν τίς πιό κατάλληλες δουλειές» (ἄρθρο 2), «συμμορφούμενες πρὸς τήν καθιερωμένη ἀπό τό νόμο τάξη» (ἄρθρο 3, πού, σύμφωνα μέ τούς τίτλους ὁρισμένων κεφαλαίων τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Ντίκκενς, θά μπορούσαμε νά τοῦ δόσουμε τόν τίτλο: «τό ἄρθρο τοῦ νέου νόμου, πού μιλάει γιά τήν ἀνάγκη τῆς προσαρμογῆς στούς παλιούς νόμους»). Τά ἔργα ἀρχίζουν εἴτε μέ κονδύλια τοῦ προϋπολογισμοῦ, εἴτε μέ εἰδικές πιστώσεις, καί τή γενική διεύθυνση γιά τήν ὁργάνωση τῶν ἔργων τήν ἀσκεῖ ὁ ὑπουργός ἐσωτερικῶν, πού μπορεῖ νά ὀρίσει εἰδικούς πληρεξούσιους καί πού δίπλα του, ὑπό τήν προεδρία τοῦ ἀναπληρωτῆ του, συγκροτεῖται εἰδική «σύσκεψη γιά τά ζητήματα τοῦ ἐπισιτισμοῦ» ἀπό ἀντιπροσώπους τῶν διάφορων ὑπουργείων. Τά καθήκοντα τῆς σύσκεψης αὐτῆς εἶναι: α) καθορισμός τῶν ἐξαιρέσεων ἀπό τήν καθιερωμένη διαδικασία, β) συζήτηση προτάσεων σχετικά μέ τή χρησιμοποίηση τῶν κονδυλίων, γ) «καθορισμός τοῦ ἀνώτατου ὀρίου ἀμοιβῆς τῶν ἐργατῶν, καθὼς καί καθορισμός τῶν ἄλλων ὀρων πού πρέπει νά ὑπάρχουν γιά νά παρέχεται στόν πληθυσμό ἡ δυνατότητα συμμετοχῆς στά ἔργα πού ἀναφέρθηκαν, δ) κατανομή τῶν ἐργατικῶν ὁμάδων στίς περιοχές τῶν ἔργων καί ε) διεύθυνση τῆς μετακίνησής τῶν ἐργατικῶν αὐτῶν ὁμάδων στούς τόπους ἐκτέλεσης τῶν ἔργων». Οἱ ἀποφάσεις τῆς σύσκεψης ἐπικυρώνονται ἀπό τόν ὑπουργό ἐσωτερικῶν, καθὼς ἐπίσης καί ἀπό τούς ὑπουργούς τῶν ἄλλων ὑπουργείων «στίς περιπτώσεις πού ἐμπίπτουν στήν ἀρμοδιότητά τους». Παρακάτω, ἡ ὑπόδειξη τῶν ἔργων καί ὁ καθορισμός τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων πού ἔχουν

ανάγκη ἀπ' αὐτά ἀναθέτεται στούς ζέμσκι νατσάλνικ πού ἀναφέρουν ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα στούς διοικητές τῶν κυβερνείων, καί οἱ διοικητές τῶν κυβερνείων τά ἀναφέρουν μαζί μέ τά πορίσματά τους στό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν «καί διευθύνουν, μέ τίς ὁδηγίες του, μέσω τῶν ζέμσκι νατσάλνικ, τήν ἀποστολή ἐργατῶν στούς τόπους ἐκτέλεσης τῶν ἔργων...»

Οὐφ! Ἐπιτέλους τά βγάλαμε πέρα μ' ὅλη τήν «ὀργάνωση» τῶν νέων ἔργων! Καί τώρα προβάλλει τό ἐρώτημα, πόσο γράσο θά χρειαστεῖ γιά νά μποῦν σέ κίνηση ὅλες οἱ ρόδες τῆς δυσκολοκίνητης αὐτῆς καθαρά ρωσικῆς διοικητικῆς μηχανῆς; Δοκιμάστε μόνο νά τά φανταστεῖτε ὅλα αὐτά συγκεκριμένα: ἄμεσα κοντά στούς πεινασμένους ὑπάρχει ἓνας ζέμσκι νατσάλνικ. Συνεπῶς, σ' αὐτόν ἀνήκει ἡ πρωτοβουλία. Αὐτός γράφει ἓνα χαρτάκι — σέ ποιόν; Στό διοικητή τοῦ κυβερνείου, λέει ἓνα ἄρθρο τοῦ προσωρινοῦ κανονισμοῦ τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη. Μέ βάση ὅμως τήν ἐγκύκλιο τῆς 17 τοῦ Αὐγούστου ἔχει δημιουργηθεῖ εἰδική «κεντρική νομαρχιακή διεύθυνση ἐπισιτισμοῦ», πού προορισμός της εἶναι «νά συγκεντρώσει τή διεύθυνση ὅλου τοῦ ἐπισιτιστικοῦ ζητήματος τοῦ νομοῦ στά χέρια ἑνός ὑπεύθυνου προσώπου» (ἐγκύκλιος 17 τοῦ Αὐγούστου — σ' αὐτό τό πόστο πρέπει νά διορίζεται κατά προτίμηση ὁ προεστός τῶν εὐγενῶν τοῦ νομοῦ). Δημιουργεῖται μιά «ἀμφισβήτησῃ» πού λύνεται, φυσικά, γρήγορα μέ βάση τίς ἐξαιρετικά ξεκάθαρες καί ἀπλές «ἀρχές» πού ἐκθέτονται σέ ἕξι σημεία τοῦ 175 ἄρθρου τοῦ «γενικοῦ κανονισμοῦ γιά τήν ἵδρυση τῶν κυβερνείων», πού καθορίζει «τή διαδικασία γιά τήν ἐπίλυση τῶν ἀμφισβητήσεων... ἀνάμεσα στά ἱδρύματα καί στούς ἀξιωματούχους». Σέ τελευταία ἀνάλυση τό χαρτάκι φτάνει παρ' ὅλα αὐτά στό γραφεῖο τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνείου, ὅπου καί καταπιάνονται νά βγάλουν τό «πόρισμα». Ἐπειτα στέλνονται ὅλα στήν Πετρούπολη γιά ἐξέταση ἀπό τήν εἰδική σύσκεψη. Ὁ ἐκπρόσωπος ὅμως τοῦ ὑπουργείου συγκοινωνίας πού συμμετέχει στή σύσκεψη, δέν εἶναι σέ θέση νά ἀποφασίσει γιά τή σκοπιμότητα ἑνός ἔργου, ὅπως εἶναι λχ. ἡ ἐπιδιόρθωση τῶν δρόμων τοῦ νομοῦ Μπουγκουρουσλάν — καί τότε ἓνα νέο χαρτάκι ταξιδεύει ἀπό τήν Πετρούπολη στήν ἐπαρχία καί ἀντίστροφα. Καί ὅταν ἐπιτέλους λυθεῖ κατ' ἀρχήν τό ζήτημα τῆς σκοπιμότητας τοῦ ἔργου κτλ. κτλ., τότε ἡ σύσκεψη τῆς Πετρούπολης θά καταπιαστεῖ μέ τήν «κατανομή τῶν ἐργατικῶν ομάδων» ἀνάμεσα στούς νομούς Μπουζουλούκ καί Μπουγκουρουσλάν.

Καί γιατί δημιουργήθηκε ἓνας τέτοιος κολοσσιαῖος μηχανι-

σμός; Ἄραγε ἐπειδή ἐπρόκειτο γιά κάτι τό καινούργιο; Κάθε ἄλλο. Πρίν ἀπό τόν προσωρινό κανονισμό τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη τά δημόσια ἔργα μποροῦσαν νά ὀργανώνονται πολύ πιό ἀπλά «μέ βάση τίς ἰσχύουσες διατάξεις» καί ἡ ἴδια ἡ ἐγκύκλιος τῆς 17 τοῦ Αὐγούστου, μιλώντας γιά τά δημόσια ἔργα πού ἀναλαμβάνουν τά ζέμστρο καί τά ἰδρύματα προστασίας τῶν οἰκῶν φιλεργίας καί οἱ ἀρχές τοῦ κυβερνείου, δέν προβλέπει τήν ἀνάγκη καμιᾶς εἰδικῆς ὀργάνωσης. Ὅπως βλέπετε, ἡ «ἐπισιτιστική καμπάνια» τῆς κυβέρνησης συνίσταται στό ὅτι οἱ διευθύνσεις τῆς Πετρούπολης ὁλόκληρο μήνα (ἀπό τίς 17 τοῦ Αὐγούστου ὡς τίς 15 τοῦ Σεπτέμβρη) προσπαθοῦσαν νά ἐπινοήσουν καί ἐπινόησαν ἐπιτέλους ἕνα περιπλοκότατο σύστημα γραφειοκρατίας. Σέ ἀντιστάθμισμα, εἶναι παραπάνω ἀπό σίγουρο ὅτι ἡ σύσκεψη τῆς Πετρούπολης δέ θά διατρέχει τόν κίνδυνο νά πέσει σέ ὑπερβολές, στίς ὁποῖες τόσο εἶναι ἐκτεθειμένοι οἱ τοπικοί ὑπάλληλοι πού «φοβοῦνται μήπως φανοῦν μή φιλελεύθεροι»...

Τό οὐσιαστικότερο ὅμως μέρος τοῦ νέου «προσωρινοῦ κανονισμοῦ» εἶναι οἱ διατάξεις γιά τούς προσλαμβανόμενους στά ἔργα «κατοίκους τῶν χωριῶν». Ὅταν τά ἔργα ἐκτελοῦνται «ἔξω ἀπό τή ζώνη τῆς μόνιμης κατοικίας τους», οἱ ἐργάτες, πρῶτο, σχηματίζουν εἰδικά συνεργεῖα «ὑπό τήν ἐποπτεία τοῦ ζέμσκι νατσάλνικ», πού ὀρίζει τόν ἐπικεφαλῆς γιά τήν τήρηση τῆς τάξης· δεύτερο, γιά τούς ἐργάτες πού μπαίνουν σ' αὐτό τό συνεργεῖο καταρτίζεται εἰδικός κατάλογος, πού «γιά τούς καταγεγραμμένους σ' αὐτόν («ἐν αὐτῷ», ὅπως ἐκφράζεται ὁ νόμος) ἐργάτες — κατά τή μετακίνησή τους καί γιά ὅσο καιρό δουλεύουν στά ἔργα — ἀντικαθιστᾶ τίς προβλεπόμενες ἀπό τό νόμο ἄδειες διαμονῆς καί φυλάγεται, ὥσπου νά φτάσουν στόν τόπο δουλειᾶς, ἀπό τόν ὑπάλληλο πού συνοδεύει τούς ἐργάτες κατά τή διαδρομή, ἢ, ὅταν αὐτός λείπει, ἀπό τόν ἐπικεφαλῆς τοῦ συνεργείου καί μετά, ἀπό τό πρόσωπο πού διευθύνει τά ἔργα».

Γιατί χρειάστηκε, οἱ συνηθισμένες ταυτότητες, πού κάθε ἀγρότης ἔχει τό δικαίωμα νά πάρει δωρεάν ὅταν θέλει νά λείψει προσωρινά ἀπό τόν τόπο του, νά ἀντικατασταθοῦν ἀπό ἕνα εἰδικό κατάλογο; Γιά ἕναν ἐργάτη αὐτό ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα περιορισμό, γιατί, ἔχοντας δική του ξεχωριστή ταυτότητα, ἔχει πολύ μεγαλύτερη ἐλευθερία καί γιά νά διαλέξει κατοικία, καί γιά νά διαθέσει ὅπως θέλει τό χρόνο του, καί γιά ν' ἀλλάξει μιά δουλειά μέ ἄλλη πιό συμφερτική ἢ πιό κατάλληλη γι' αὐτόν. Θά δοῦμε παρακάτω ὅτι ἡ ἀντικατάσταση αὐτή ἔγινε χωρίς ἀμφιβολία ἐσκεμμένα καί ὄχι ἀπλῶς ἀπό ἀγάπη πρὸς τή γραφειο-

κρατία, καί ἔγινε ἀκριβῶς γιά νά περιορίσει τούς ἐργάτες καί νά τούς κάνει νά μοιάζουν μέ ὁμάδες δουλοπάροικων, πού μεταφέρονται «μέ κατάλογο περιουσιακῶν εἰδῶν», μ' ἓνα εἶδος «κατάλογο κρατουμένων»¹³⁰. Ἀποδείχνεται λχ. ὅτι ἡ φροντίδα «γιά τήν τήρηση τῆς πρέπουσας τάξης κατά τή διάρκεια τῆς διαδρομῆς καί ἡ παράδοση (sic!) τῶν ἐργατικῶν ὁμάδων στούς διευθυντές τῶν ἔργων ἀνατίθεται σέ ὑπαλλήλους, σταλμένους εἰδικά ἀπό τό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν». Ὅσο πιά βαθιά στό δάσος — τόσο πιά πολλά τά ξύλα. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν ταυτοτήτων μέ καταλόγους ἔχει ἐπακόλουθο τήν ἀντικατάσταση τῆς ἐλευθερίας μετακίνησης «μέ τή μεταφορά καί τήν παράδοση τῶν ὁμάδων». Τί εἶναι αὐτό; Μήπως πρόκειται γιά ὁμάδες ἐξορίστων πού στέλνονται σέ κάτεργα; Μήπως ἔχουν καταργηθεῖ πιά (ἴσως, σάν τιμωρία τῶν ἀγροτῶν, γιατί «ὑπερβάλλουν» τήν πείνα;) ὅλοι οἱ νόμοι πού καθορίζουν ὅτι ἓνας ἀγρότης πού ἐφοδιάστηκε μέ ταυτότητα εἶναι ἐλεύθερος νά πάει ὅπου θέλει καί ὅπως θέλει; Μήπως ἡ ἀνάληψη τῶν ἐξόδων μεταφορᾶς ἀπό τό δημόσιο ἀποτελεῖ ἀρκετό αἰτιολογικό γιά τή στέρηση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων;

Παρακάτω. Βλέπουμε ὅτι οἱ ὑπεύθυνοι γιά τήν κατανομή τῶν ἐργατῶν καί γιά τήν πληρωμή τους καί οἱ ἄλλοι ὑπεύθυνοι ὑπάλληλοι πού καθοδηγοῦν τά ἔργα τῆς ἀντίστοιχης διεύθυνσης «ὅταν παίρνουν σχετική εἰδοποίηση ἀπό τίς ἀρχές τῶν περιοχῶν ὅπου ἔμειναν οἱ οἰκογένειες τῶν ἐργατῶν, κρατᾶν, ὅταν αὐτό εἶναι δυνατό, ἓνα μέρος τοῦ μισθοῦ καί τό στέλνουν ἐκεῖ πού πρέπει γιά τήν ἐνίσχυση αὐτῶν τῶν οἰκογενειῶν». Νέα στέρηση δικαιωμάτων. Πῶς τολμοῦν οἱ κρατικοί ὑπάλληλοι νά κρατᾶνε λεφτά ἀπό τά μεροκάματα; Πῶς τολμοῦν ν' ἀνακατεύονται στά οἰκογενειακά ζητήματα τῶν ἐργατῶν καί ν' ἀποφασίζουν γιά λογαριασμό τους, ἀκριβῶς ὅπως γινόταν μέ τούς δουλοπάροικους, γιά τό ποιόν καί πόσο ἐπιθυμοῦν νά ἐνισχύσουν; Καί θά ἐξακολουθήσουν οἱ ἐργάτες νά ἐπιτρέπουν νά τούς κάνουν, χωρίς τή συγκατάθεσή τους, κρατήσεις ἀπό τά λεφτά πού βγάζουν; Τό ἐρώτημα αὐτό πρόβαλε, πιθανόν, καί μπροστά σέ κείνους πού κατάρτισαν τό νέο «κανονισμό κατέργων», γιατί τό ἄρθρο τοῦ νόμου, πού ἀκολουθεῖ ἀμέσως ὕστερα ἀπό τό ἄρθρο πού ἀναφέραμε πιά πάνω, λέει: «Ἡ ἐπίβλεψη σχετικά μέ τήν τήρηση ἀπό τούς ἐργάτες τῆς πρέπουσας τάξης στούς τόπους ἐκτέλεσης τῶν ἔργων ἀνατίθεται μέ ἐντολή τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν στούς τοπικούς ζέμσκι νατσάλνικ, στούς ἀξιωματικούς τοῦ εἰδικοῦ σώματος χωροφυλακῆς, στούς ἀστυνομικούς ὑπαλλήλους ἢ σέ πρό-

σωπα διορισμένα ειδικά γι' αὐτή τή δουλειά». Ἀσφαλῶς, πρόκειται γιά τιμωρία τῶν ἀγροτῶν μέ στέρηση τῶν δικαιωμάτων τους, γιατί «ὑπερβάλλουν» τίς διαστάσεις τῆς πείνας καί ἔχουν «τελείως ἀδικαιολόγητες ἀξιώσεις ἀπέναντι στήν κυβέρνηση»! Δέ φτάνει πού ὅλοι οἱ ρῶσοι ἐργάτες γενικά παρακολουθοῦνται καί ἀπό τή γενική ἀστυνομία, καί ἀπό τήν ἐργοστασιακή ἀστυνομία, καί ἀπό τή μυστική ἀστυνομία, καί νά τώρα ἐδῶ δίνεται ἐπιπλέον ἐντολή νά καθιερωθεῖ καί μιά *εἰδική* ἐπιτήρηση. Μήπως ἡ κυβέρνηση — θά μπορούσε νά σκεφτεῖ κανεῖς — ἀπό φόβο προστά στίς ὁμάδες τῶν πεινασμένων ἀγροτῶν, πού μέ χίλια δυό προφυλαχτικά μέτρα ἀποστέλλονται, συνοδεύονται καί παραδίδονται στόν τόπο τῆς δουλειᾶς, τά ἔχει χάσει τελείως;

Παρακάτω. «Σέ περίπτωση διατάραξης τῆς δημόσιας ἡσυχίας, ἐκδηλα ἀσυνείδητης στάσης ἀπέναντι στή δουλειά ἢ μή ἐκτέλεσης τῶν νόμιμων ἐντολῶν τῶν προσώπων πού διευθύνουν τήν ἐκτέλεση τῶν ἔργων ἢ εἶναι ὑπεύθυνα γιά τήν τήρηση τῆς τάξης σ' αὐτά, οἱ ἔνοχοι γιά τέτοιες παραβάσεις ἐργάτες ὑποβάλλονται, *χωρίς καμιά εἰδική διαδικασία*, μέ ἐντολή τῶν ὑπαλλήλων πού ἀναφέρονται στό ἄρθρο 16 (αὐτό πού μόλις παραθέσαμε), σέ κράτηση ἴσαμε *τρεῖς* μέρες· καί σέ περίπτωση συστηματικῆς ἀποφυγῆς τῆς δουλειᾶς μποροῦν οἱ ἐργάτες αὐτοί μέ ἐντολή τῶν ἰδίων ὑπαλλήλων νά στέλλονται *συνοδεία* στόν τόπο τῆς μόνιμης κατοικίας τους».

Μήπως ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε τόν προσωρινό κανονισμό τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη διαφορετικά ἀπό προσωρινό κανονισμό κατέργων; Τιμωρία χωρίς δίκη — ἀποστολή στό τόπο τους μέ συνοδεία. . . Μεγάλη, πολύ μεγάλη εἶναι ἡ καθυστέρηση καί ἡ κακομοιριά τοῦ ρώσου ἀγρότη, ὅμως γιά ὅλα ὑπάρχει ἓνα μέτρο. Αὐτοί οἱ μόνιμοι λιμοί καί οἱ ἀδιάκοπες ἐκτοπίσεις ἐργατῶν ἀπό τίς πόλεις δέν μπορούσαν νά περάσουν χωρίς συνέπειες. Καί γιά τήν κυβέρνησή μας, πού τόσο τῆς ἀρέσει νά κυβερνάει μέ «προσωρινούς κανονισμούς»*, θά ἔρθῃ ἡ στιγμή πού θά φάει τό κεφάλι της.

Ὁ «προσωρινός κανονισμός» τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη ἄς ἀποτελέσει γιά μᾶς ἀφορμή γιά μιά πιο πλατιά ζύμωση στούς ἐρ-

* Πέρασε πολὺς καιρός ἀπό τότε πού εἰπώθηκε ὅτι κι ὁ κάθε βλάκας μπορεῖ νά κυβερνάει μέ στρατιωτικό νόμο. Μόνο πού οἱ στρατιωτικοί νόμοι χρειάζονται στήν Εὐρώπη, ἐνῶ σέ μᾶς ὁ στρατιωτικός νόμος ἀποτελεῖ γενικό καθεστῶς, πού συμπληρώνεται ἐδῶ κι ἐκεῖ μέ προσωρινούς κανονισμούς. Γιατί ὅλες τίς πολιτικές ὑποθέσεις στή Ρωσία τίς διαχειρίζονται μέ προσωρινούς κανονισμούς.

γατικούς κύκλους καί στήν ἀγροτιά· ἄς διαδόσουμε τό ἴδιο τό κείμενο τοῦ κανονισμοῦ καί ἄς κυκλοφορήσουμε προκηρύξεις πού νά τό ἐξηγοῦν, ἄς ὀργανώσουμε συγκεντρώσεις, ὅπου νά διαβάζουμε τό νόμο αὐτό καί ν' ἀναλύουμε τό περιεχόμενό του σέ σύνδεση μέ ὁλόκληρη τήν «ἐπισιτιστική» πολιτική τῆς κυβέρνησης. Ἄς ἐνεργήσουμε ἔτσι πού ὁ κάθε λίγο-πολύ συνειδητός ἐργάτης, πού θά βρεθεῖ ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς στό χωριό, νά ἔχει μιᾶ ἀκριβολογημένη εἰκόνα γιά τόν «προσωρινό κανονισμό κατέργων» καί νά εἶναι σέ θέση νά πεῖ σέ ὅλους περί τίνος πρόκειται καί τί πρέπει νά κάνουν γιά ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπό τό κάτεργο τῆς πείνας, τῆς αὐθαιρεσίας καί τῆς ἔλλειψης δικαιωμάτων.

Καί γιά τούς μεγαλόψυχους διανοούμενους τῆς Ρωσίας, πού ἐκθειάζουν τούς κάθε λογῆς συνεταιρισμούς καί τούς ἄλλους παρόμοιους νόμιμους συλλόγους, πού ἡ κυβέρνηση τούς ἐπιτρέπει ἡ τούς ἐνθαρρύνει, ὁ προσωρινός αὐτός κανονισμός γιά τά ἐργατικά συνεργεῖα ἄς ἀποτελέσει μόνιμη μομφή καί σοβαρή προειδοποίηση: μομφή γιά τήν ἀφέλειά τους νά πιστεύουν στήν εἰλικρίνεια τῆς κυβέρνησης, ὅταν τούς ἐπιτρέπει καί τούς ἐνθαρρύνει, χωρίς νά βλέπουν πίσω ἀπό τήν ταμπέλα τῆς «ἀνάπτυξης τῆς λαϊκῆς ἐργασίας» κτλ. τήν πιό σιχαμερή οὐσία τῆς δουλοπαροικίας. Προειδοποίηση, ὥστε ἀπό δῶ καί μπρός, μιλώντας γιά τούς συνεταιρισμούς καί τούς ἄλλους συλλόγους πού τούς ἐπιτρέπουν οἱ κ. κ. Σιπιάγκιν, νά μή ξεχνᾶνε ποτέ νά λέν, καί μάλιστα νά λέν ὅλη τήν ἀλήθεια σχετικά μέ τά ἐργατικά συνεργεῖα πού προβλέπει ὁ προσωρινός κανονισμός τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη, εἴτε πάλι, ἂν δέν μποροῦν νά μιλᾶνε γιά τέτοια συνεργεῖα, προειδοποίηση, ὅτι καλύτερα εἶναι νά σωπαίνουν τελείως.

II. Η ΣΤΑΣΗ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΕΙΝΑ

Παράλληλα μέ τό νέο λιμό ὅλο καί συνεχίζεται ἡ παλιά ἐμποροβιομηχανική κρίση πού ἔγινε πιά μακρόχρονη καί πέταξε στό δρόμο δεκάδες χιλιάδες ἐργάτες χωρίς δουλειά. Ἡ ἀνέχεια στίς γραμμές τους εἶναι πολύ μεγάλη, καί γι' αὐτό πιό πολύ χτυπάει στό μάτι ἡ τελείως διαφορετική στάση καί τῆς κυβέρνησης καί τῆς μορφωμένης «κοινωνίας» ἀπέναντι σ' αὐτή τήν ἀνέχεια καί ἀπέναντι στήν ἀνέχεια τῶν ἀγροτῶν. Δέ γίνεται καμιᾶ προσπάθεια οὔτε ἀπό τήν πλευρά τῶν κοινωνικῶν ἰδρυμάτων, οὔτε ἀπό τήν πλευρά τοῦ τύπου νά καθοριστεῖ ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν πού βρίσκονται σέ ἀνέχεια καί ὁ βαθμός τῆς ἀνέχειάς τους, ἔστω καί

μέ τόν ἴδιο βαθμό προσέγγισης μέ τόν ὁποῖο καθορίζεται ἡ ἀνέχεια τῶν ἀγροτῶν. Δέν παίρνεται κανένα συστηματικό μέτρο γιά τήν παροχή βοήθειας στούς πεινασμένους ἐργάτες.

Ποῦ ὀφείλεται αὕτη ἡ διαφορά; Νομίζουμε πῶς λιγότερο ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ἡ ἀνέχεια τῶν ἐργατῶν δέν εἶναι καί τόσο φανερή, δέν παρουσιάζεται μέ τόσο ἔκδηλες μορφές. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς πόλης πού δέν ἀνήκουν στήν ἐργατική τάξη, δέν ξέρουν καί πολλά πράγματα γιά τό πῶς βασανίζονται σήμερα οἱ ἐργοστασιακοί ἐργάτες πού στριμώχνονται ὅλο καί πιό πολύ σέ ὑπόγεια, σοφίτες καί τρῶγλες, πού ὑποσιτίζονται πιό πολύ ἀπ' ὅ,τι συνήθως, πού πουλοῦν στούς τοκογλύφους τά τελευταῖα ὑπολείμματα ἀπό τά κουρέλια τοῦ σπιτιοῦ τους· εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κουρελιάρηδων καί τῶν ζητιάνων, τῶν πελατῶν τῶν νυχτερινῶν ἀσύλων, τῶν τροφίμων τῶν φυλακῶν καί τῶν νοσοκομείων δέν τραβᾶνε καί τόσο τήν προσοχή, γιατί «ὅλος ὁ κόσμος» ἔχει συνηθίσει τόσο πολύ στό γεγονός ὅτι στίς μεγάλες πόλεις πρέπει νά εἶναι παραγεμισμένα μέ τήν πιό μαύρη ἐξαθλίωση τά νυχτερινά ἄσυλα καί τά κάθε λογῆς καταγώγια· εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ ἀνεργοί ἐργάτες δέν εἶναι καθόλου δεμένοι μ' ἕναν ὀρισμένο τόπο, ὅπως οἱ ἀγρότες, καί εἴτε σκορπᾶνε μόνοι τους στίς διάφορες γωνιές τοῦ κράτους ψάχνοντας νά βροῦν δουλειά, εἴτε ἐκτοπίζονται «στήν πατρίδα τους» ἀπό τίς ἀρχές πού φοβοῦνται τή συγκέντρωση ἀνέργων. Παρ' ὅλα ὅμως αὐτά ὁ καθένας πού ἔρχεται σέ ἐπαφή μέ τή βιομηχανική ζωή βλέπει μέ τά ἴδια του τά μάτια, καί ὁ καθένας πού παρακολουθεῖ τήν κοινωνική ζωή ξέρει ἀπό τίς ἐφημερίδες ὅτι ἡ ἀνεργία μεγαλώνει μέρα μέ τή μέρα.

Ὁχι, οἱ αἰτίες τῆς διαφορᾶς πού ἀναφέραμε παραπάνω ἔχουν πιό βαθιές ρίζες: πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν στό γεγονός ὅτι ἡ πείνα στό χωριό καί ἡ ἀνεργία στήν πόλη ἀνήκουν σέ τελείως διαφορετικούς τρόπους ὀργάνωσης τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς χώρας, καθορίζονται ἀπό τελείως διαφορετικές σχέσεις ἀνάμεσα στήν τάξη τῶν ἐκμεταλλευτῶν καί στήν τάξη τῶν ὑφισταμένων τήν ἐκμετάλλευση. Στό χωριό οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές τάξεις γενικά εἶναι ἐξαιρετικά μπερδεμένες καί μπλεγμένες μ' ἕνα πλῆθος μεταβατικές μορφές, ὅταν τό γεωργικό νοικοκυριό συνδυάζεται πότε μέ τήν τοκογλυφία, πότε μέ τή μισθωτή ἐργασία κτλ. κτλ. Καί δέν πεινᾶνε ἐδῶ οἱ μισθωτοί ἐργάτες γῆς, πού ἡ ἀντίθεση τῶν συμφερόντων τους πρός τά συμφέροντα τῶν τσιφλικῶν καί τῶν εὐπορῶν ἀγροτῶν εἶναι ξεκάθαρη γιά ὅλους καί σέ σημαντικό βαθμό καί γιά τούς ἴδιους τούς ἐργάτες, μά

πεινᾶνε οἱ μικροὶ ἄγρότες πού συνήθως θεωροῦνται (καί οἱ ἴδιοι θεωροῦν τόν ἑαυτό τους) ἀνεξάρτητοι νοικοκυρέοι πού μόνο τυχαῖα πέφτουν πότε-πότε σ' αὐτή ἢ σέ κείνη τήν «προσωρινή» ἐξάρτηση. Ἡ ἄμεση αἰτία τῆς πείνας — ἡ σιτοδεία — ἐμφανίζεται στά μάτια τῶν μαζῶν σάν καθαρή ὀργή τῶν στοιχείων τῆς φύσης, θεία τιμωρία. Καί ἐπειδή οἱ σιτοδεῖες αὐτές, πού συνοδεύονται ἀπό λιμούς, συνεχίζονται ἀπό ἀμνημόνευτα χρόνια, γι' αὐτό καί ἡ νομοθεσία εἶναι ἀπό πολύ παλιά ἀναγκασμένη νά τίς παίρνει ὑπόψη της. Ἀπό πολύ παλιά ὑπάρχουν (κυρίως στά χαρτιά) ὁλόκληροι κανονισμοί σχετικά μέ τόν ἐπισιτισμό τοῦ λαοῦ, πού προβλέπουν ὁλόκληρο σύστημα «μέτρων». Καί ὅσο λίγο κι ἂν ἀνταποκρίνονται στίς ἀνάγκες τῆς σημερινῆς ἐποχῆς τά μέτρα αὐτά, τά δανεισμένα στό μεγαλύτερό τους μέρος ἀπό τήν ἐποχή τῆς δουλοπαροικίας καί τῆς κυριαρχίας τῆς πατριαρχικῆς φυσικῆς οἰκονομίας, ὥστόσο κάθε περίοδος πείνας βάζει σέ κίνηση ὁλόκληρο τό μηχανισμό τῆς διοίκησης καί τῶν ζέμστβο. Καί ὁ μηχανισμός αὐτός, ὅσο κι ἂν τό θέλουν οἱ κρατοῦντες, εἶναι δύσκολο, σχεδόν ἀδύνατο νά τά βγάλει πέρα χωρίς τήν ὁλόπλευρη βοήθεια αὐτῶν τῶν μισητῶν «τρίτων προσώπων», τῶν διανοουμένων, πού ἐπιδιώκουν νά ξεσηκώσουν «θόρυβο». Ἀπό τό ἄλλο μέρος, τό γεγονός ὅτι ἡ πείνα συνδέεται μέ τή σιτοδεία καί ἡ κακομοιριά τοῦ ἄγρότη — πού δέ συναισθάνεται (ἢ συναισθάνεται ἐξαιρετικά συγκεχυμένα) ὅτι μόνο ἡ ἐντεινόμενη καταπίεση τοῦ κεφαλαίου σέ σύνδεση μέ τή ληστρική πολιτική τῆς κυβέρνησης καί τῶν τσιφλικάδων τόν ἔφερε σέ μιᾶ τέτοια καταστροφή — ἔχουν ὥς ἀποτέλεσμα ὅτι οἱ πεινασμένοι αἰσθάνονται τελείως ἀνίσχυρο τόν ἑαυτό τους καί ὅχι μόνο δέν προβάλλουν ὑπερβολικές «ἀξιώσεις», ἀλλά καί καμιά ἀπολύτως «ἀξίωση».

Καί ὅσο χαμηλότερο εἶναι μέσα στήν καταπιεζόμενη τάξη τό ἐπίπεδο συναίσθησης τῆς καταπίεσής της καί τῆς ἀπαιτητικότητάς της ἀπέναντι στούς καταπιεστές τόσο περισσότερα πρόσωπα παρουσιάζονται μέσα στίς εὔπορες τάξεις μέ κλίση πρός τή φιλανθρωπία, τόσο μικρότερη σχετικά εἶναι ἡ ἀντίσταση στή φιλανθρωπία αὐτή ἀπομέρους τῶν τοπικῶν τσιφλικάδων πού ἐνδιαφέρονται ἄμεσα νά ζεῖ ὁ ἄγρότης στήν ἀθλιότητα. Ἄν πάρουμε ὑπόψη μας τό ἀναμφισβήτητο αὐτό γεγονός, θά δοῦμε ὅτι ἡ αὔξηση τῆς ἀντίστασης τῶν τσιφλικάδων, οἱ αὐξανόμενες κραυγές γιά «διαφθορά» τοῦ μουζίκου καί, τέλος, ἡ λήψη ἀπό τή «διαποτισμένη» μ' αὐτό τό πνεῦμα κυβέρνηση καθαρὰ στρατιωτικῶν μέτρων ἐνάντια στούς πεινασμένους καί στούς φιλανθρώπους —

ὅλα αὐτά μαρτυροῦν ὀλοφάνερα πλήρη κατάπτωση καί ἀποσύνθεση τῆς παμπάλαιας, πατριαρχικῆς, ἀγιασμένης ἀπό τοὺς αἰῶνες καί δῆθεν ἀπαρασάλευτα σταθερῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ, πού τή θαύμαζαν οἱ πιά φανατικοί σλαβόφιλοι, οἱ πιά συνειδητοὶ ἀντιδραστικοί καί οἱ πιά ἀφελεῖς «ναρόντνικοι» τοῦ παλιοῦ τύπου. Ἐμᾶς, τοὺς σοσιαλδημοκράτες, μᾶς κατηγοροῦσαν πάντοτε οἱ ναρόντνικοι, ὅτι μεταφέρουμε τεχνητά τήν ἔννοια τῆς ταξικῆς πάλης ἐκεῖ ὅπου ἡ ἔννοια αὐτή δέν ἔχει καθόλου ἐφαρμογή· οἱ ἀντιδραστικοί μᾶς κατηγοροῦσαν ὅτι ἀνάβουμε τό ταξικό μίσος καί ὑποκινοῦμε «τή μιά μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ ἐνάντια στήν ἄλλη». Χωρίς νά ἐπαναλάβουμε τήν ἀπάντηση στίς κατηγορίες αὐτές, πού δεκάδες φορές δόσαμε ὡς τά τώρα, θά σημειώσουμε μόνο ὅτι ἡ ρωσική κυβέρνηση βαδίζει *πιο μπροστά ἀπ' ὅλους μας* στήν ἐκτίμηση τοῦ βάθους τῆς ταξικῆς πάλης καί στή δραστηριότητα τῶν μέτρων πού πηγάζουν ἀπ' αὐτή τήν ἐκτίμηση. Ὅποιος ἦρθε κατά κάποιο τρόπο σέ ἐπαφή μέ κείνους πού τραβοῦσαν στά χρόνια τῆς πείνας νά «ταῖσουν» τοὺς ἀγρότες — καί ποιός ἀπό μᾶς δέν ἦρθε σέ ἐπαφή μαζί τους; — ξέρει ὅτι τοὺς ἔσπρωχνε σ' αὐτό ἓνα ἀπλό αἶσθημα ἀνθρώπινης συμπόνιας καί λύπης, ὅτι τοὺς ἦταν τελείως ξένα ὅποιαδήποτε πολιτικά σχέδια, ὅτι ἡ προπαγάνδα τῶν ἰδεῶν τῆς ταξικῆς πάλης δέν ἐνδιέφερε καθόλου αὐτούς τοὺς ἀνθρώπους καί ὅτι τά ἐπιχειρήματα τῶν μαρξιστῶν στόν πεισματώδιο πόλεμό τους ἐνάντια στίς ἀπόψεις τῶν ναρόντνικων γιά τό χωριό δέν τοὺς ἔπειθαν καθόλου. Τί σχέση ἔχουν ὅλ' αὐτά μέ τήν ταξική πάλη; ἔλεγαν αὐτοί οἱ ἄνθρωποι. Ἀπλούστατα, οἱ ἀγρότες πεινᾶνε καί πρέπει νά τοὺς δοθεῖ βοήθεια.

Ἐκεῖνοι ὅμως πού δέν πείσθηκαν ἀπό τά ἐπιχειρήματα τῶν μαρξιστῶν θά πεισθοῦν ἴσως ἀπό τά «ἐπιχειρήματα» τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν. Ὅχι, δέν ἔχει ἐδῶ «ἀπλούστατα πεινᾶνε» ἀποφαίνεται ὁ ὑπουργός ἀπευθυνόμενος στοὺς φιланθρώπους, καί χωρίς τήν ἔγκριση τῶν ἀρχῶν δέν μπορείτε «ἀπλούστατα» νά προσφέρετε βοήθεια, γιατί αὐτό ἀναπτύσσει τή διαφθορά καί προκαλεῖ τελείως ἀδικαιολόγητες ἀξιώσεις. Ἀνάμιξη στήν ἐπισιτιστική καμπάνια σημαίνει ἀνάμιξη σέ κείνα τά θεϊκά καί ἀστυνομικά σχέδια, πού στοὺς κ. κ. τσιφλικάδες ἐξασφαλίζουν ἐργάτες, πρόθυμους νά δουλεύουν σχεδόν δωρεάν, ἐνῶ στό δημόσιο ἐξασφαλίζουν τήν εἴσπραξη φόρων, πού γίνεται μέ ξεζούμισμα. Κι ὅποιος ἐμβαθύνει στήν ἐγκύκλιο τοῦ Σιπιάγκιν πρέπει νά πεῖ στόν ἑαυτό του: ναί, στά χωριά μας γίνεται κοινωνικός πόλεμος καί, ὅπως γίνεται σέ κάθε πόλεμο, δέν μπορεί

ν' ἄρνηθεῖ κανείς τό δικαίωμα τῶν ἐμπόλεμων πλευρῶν νά ἐλέγχουν τό φορτίο τῶν πλοίων πού κατευθύνονται στά ἐχθρικά λιμάνια ἔστω καί μέ οὐδέτερη σημαία! Ἡ μόνη διαφορά ἀπό τοὺς ἄλλους πολέμους εἶναι ὅτι ἐδῶ ἡ μιά πλευρά, ὑποχρεωμένη πάντα νά δουλεύει καί πάντα νά πεινᾷ, οὔτε μάχεται καθόλου, μά μόνο δέχεται χτυπήματα... γιά τήν ὥρα.

Στόν τομέα τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας δέν μπαίνει ὑπό ἀμφισβήτηση ὅτι ἀπό καιρό διεξάγεται αὐτός ὁ πόλεμος, καί δέν ὑπάρχει λόγος νά δίνονται μέ ἐγκυκλίους ἐξηγήσεις στόν «οὐδέτερο» φιλάνθρωπο γιά νά ἔχει ὑπόψη του ὅτι χωρίς νά ρωτάει ποῦ εἶναι τό πέρασμα (δηλ. χωρίς τήν ἄδεια τῶν ἀρχῶν καί τῶν κ. κ. ἐργοστασιαρχῶν), δέν πρέπει νά μπαίνει στό νερό. Ἀπό τό 1885 ἀκόμα, ὅταν δέν μπορούσε οὔτε λόγος νά γίνει γιά λίγο πολύ αἰσθητή σοσιαλιστική ζύμωση μέσα στοὺς ἐργάτες, ἀκόμα καί στήν κεντρική περιοχή, ὅπου οἱ ἐργάτες βρίσκονται πιό κοντά στήν ἀγροτιά ἀπ' ὅ,τι στήν πρωτεύουσα, ἡ βιομηχανική κρίση εἶχε ἡλεκτρίσει τήν ἐργοστασιακή ἀτμόσφαιρα τόσο πολύ, πού συνεχῶς προκαλοῦνταν ἐκρήξεις πότε δῶ καί πότε κεῖ. Μέσα σέ τέτοιες συνθῆκες ἡ φιλανθρωπία εἶναι ἀπό τά πρὶν καταδικασμένη νά εἶναι ἀνίσχυρη, καί γι' αὐτό παραμένει τυχαῖο καί καθαρά ἀτομικό ζήτημα τούτων ἢ ἐκείνων τῶν προσώπων, χωρίς νά ἀποχτᾷ οὔτε τήν ἐλάχιστη κοινωνική σημασία.

Ἄς σημειώσουμε ἀκόμα μιά ἰδιομορφία ὡς πρὸς τή στάση τῆς κοινῆς γνώμης ἀπέναντι στό λιμό. Ὡς τελευταῖα ἀκόμα, μπορούμε νά ποῦμε χωρίς ὑπερβολή, κυριαρχοῦσε ἡ γνώμη ὅτι ὅλο τό ρωσικό οἰκονομικό, καί μάλιστα καί τό κρατικό καθεστῶς στηρίζεται μόνο στίς μάζες τῆς ἀγροτιάς πού κατέχει γῆ καί ἀσκεῖ ἀνεξάρτητα τό νοικοκυριό της στή γῆ αὐτή. Ὡς ποιό βαθμό ἔχει διεισδύσει ἡ ἄποψη αὐτή ἀκόμα καί στοὺς πρωτοπόρους κύκλους τῶν σκεφτόμενων ἀνθρώπων, πού λιγότερο ἀπ' ὅλους ἔχουν τήν τάση νά πιάνονται στά δίχτυα τοῦ ἐπίσημου ἐγκωμιασμοῦ, αὐτό τό πράγμα τό ἔδειξε σέ ὅλους πολύ παραστατικά τό ἀξέχαστο βιβλίο τοῦ Νικολάι—ον πού βγῆκε μετὰ τήν πείνα τοῦ 1891–1892¹³¹. Ἡ καταστροφή τεράστιου ἀριθμοῦ ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν εἶχε φανεῖ σέ ὅλους τόσο μεγάλος παραλογισμός, τόσο ἀπίθανο ἄλμα στήν ἀνυπαρξία, πού ἡ ἀνάγκη μιᾶς ὅσο τό δυνατό πιό πλατιᾶς βοήθειας, ἱκανῆς πραγματικά «νά ἐπουλώσει τίς πληγές», εἶχε γίνει σχεδόν τό γενικό σύνθημα. Καί πάλι ὁ κ. Σιπιάγκιν, καί ὄχι κανένας ἄλλος, ἀνέλαβε νά διαλύσει τίς τελευταῖες αὐταπάτες. Σέ τί λοιπόν στηρίζεται ἡ «Ρωσία», ἀπό τί ἀποζοῦν οἱ ἀγροτικές καί ἐμποροβιομηχανικές τάξεις, ἂν

ὄχι ἀπό τήν καταστροφή καί τήν ἀθλιότητα τοῦ λαοῦ; Νά κάνουνει τώρα προσπάθειες, ὄχι μόνο στά χαρτιά, γιά νά ἐπουλώσεις αὐτή τήν «πληγή» — αὐτό πιά εἶναι ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας!

Ὁ κ. Σιπιάγκιν θά συμβάλει, χωρίς ἀμφιβολία, στή διάδοση καί στή στερέωση τῆς ἀλήθειας, ὅτι ἐκτός ἀπό τήν ταξική πάλη τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου ἐνάντια σ' ὁλόκληρο τό κεφαλαιοκρατικό καθεστῶς δέν ὑπάρχει καί δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἄλλο μέσο, οὔτε ἐνάντια στήν ἀνεργία καί στίς κρίσεις, οὔτε ἐνάντια στίς ἀσιατικές καί ἄγριες μορφές ἀπαλλοτρίωσης τοῦ μικροῦ παραγωγοῦ, πού τό προτσές αὐτό πῆρε στή χώρα μας. Τ' ἀφεντικά τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κράτους δέ νοιάζονται γιά τό πλῆθος τῶν θυμάτων τῆς πείνας καί τῶν κρίσεων, ὅπως δέ νοιάζεται ἡ ἀτμομηχανή γιά κείνους πού συνθλίβει στό δρόμο της. Τά πτώματα φρενάρουν τούς τροχούς, τό τραῖνο σταματάει, μπορεῖ μάλιστα καί νά ἐκτροχιαστεῖ (ὅταν οἱ μηχανικοί εἶναι ὑπερβολικά ἀψεῖς), ὥστόσο, ὅ,τι κι ἂν συμβεῖ, συνεχίζει τό δρόμο του ὕστερα ἀπό μικρή ἢ μεγάλη καθυστέρηση. Ἀκοῦτε γιά τούς θανάτους ἀπό τήν πείνα καί γιά τήν καταστροφή δεκάδων καί ἑκατοντάδων χιλιάδων μικρῶν νοικοκυρέων, ταυτόχρονα ὅμως ἀκοῦτε καί γιά τίς προόδους τῆς γεωργίας τῆς χώρας μας, γιά τήν πετυχημένη κατάκτηση μιᾶς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς ἀπό τούς τσιφλικάδες τῆς Ρωσίας, πού ἔστειλαν μιά ἀποστολή ἀπό ρώσους ἀγρότες νοικοκυρέους στήν Ἀγγλία, ἀκοῦτε γιά τήν ἐπέκταση τῆς πούλησης τελειοποιημένων ἐργαλείων, γιά τή διάδοση τῆς καλλιέργειας χόρτου κ. ἄ. Γιά τ' ἀφεντικά τῆς ρωσικῆς γεωργίας (ὅπως καί γιά ὅλους τούς κεφαλαιοκράτες-ἀφεντικά) τό δυνάμωμα τῆς καταστροφῆς καί τῆς πείνας δέν εἶναι παρά μιά μικρή προσωρινή καθυστέρηση πού οὔτε κἂν τήν προσέχουν, ἂν οἱ πεινασμένοι δέν τούς ἀναγκάσουν νά τούς δώσουν προσοχή. Ὅλα ἐδῶ ἀκολουθοῦν τό δρόμο τους — ἀκόμα καί ἡ αἰσχροκέρδεια μέ τήν πούληση χωραφιῶν, μέ τήν ὁποία ἀσχολεῖται ἐκείνη ἡ μερίδα νοικοκυρέων πού ἀποτελεῖται ἀπό εὐπορους ἀγρότες.

Νά, λχ., ὁ νομός Μπουγκουρουσλάν τοῦ κυβερνεῖου Σαμάρας χαρακτηρίστηκε περιοχή πού «δοκιμάστηκε ἀπό σιτοδεία». Συνεπῶς, ἡ καταστροφή τῆς μάζας τῆς ἀγροτιᾶς καί ἡ πείνα ἔφτασαν ἐδῶ στό μεγαλύτερο βαθμό. Ἡ δυστυχία ὅμως τῶν μαζῶν ὄχι μόνο δέν ἐμποδίζει, ἀλλά λές καί συμβάλλει στή στερέωση τῶν οἰκονομικῶν θέσεων τῆς ἀστικῆς μειοψηφίας τῆς ἀγροτιᾶς. Νά τί διαβάζουμε γιά τόν ἴδιο αὐτό νομό σέ μιά ἀν-

ταπόκριση τοῦ Σεπτέμβρη πού δημοσιεύτηκε στή «Ρούσκιγε Βέντομοστι»¹³² (ἀρ. φύλλου 244):

«Νομός Μπουγκουρουσλάν τοῦ κυβερνείου Σαμάρας. Τό φλέγον ζήτημα στά μέρη μας εἶναι τό γεγονός ὅτι παντοῦ αὐξάνει γρήγορα ἡ τιμή τῆς γῆς καί παίρνει τεράστια ἔκταση ἡ κερδοσκοπία γύρω ἀπό τή γῆ, κερδοσκοπία πού προκλήθηκε ἀπό τήν αὕξηση τῆς τιμῆς αὐτῆς. Μόλις πρίν ἀπό 15–20 περίπου χρόνια τά θαυμάσια χωράφια τῶν κοιλάδων εἶχαν ἐδῶ 10–15 ρούβλια ἡ ντεσιατίνα: ὑπῆρχαν περιφέρειες ἀπομακρυσμένες ἀπό τή σιδηροδρομική γραμμή, ὅπου μόλις πρίν ἀπό τρία χρόνια θεωροῦνταν μεγάλη ἡ τιμή τῶν 35 ρουβλιῶν τήν ντεσιατίνα, καί μόνο γιά τήν πιό καλύτερη γῆ μέ θαυμάσιο ἀγροτικό σπίτι καί μαγαζιά δόθηκαν κάποτε 60 ρούβλια τήν ντεσιατίνα. Σήμερα ὅμως γιά χειρότερη γῆ δίνουν 50–60 ρούβλια, ἐνῶ γιά καλύτερη γῆ ἡ τιμή ἀνέβηκε ὡς τά 80 καί μάλιστα ὡς τά 100 ρούβλια τήν ντεσιατίνα. Ἡ κερδοσκοπία πού προκάλεσε αὐτή ἡ αὕξηση τῆς τιμῆς τῆς γῆς εἶναι δύο εἰδῶν: πρῶτο, εἶναι ἡ ἀγορά γῆς γιά ἄμεση μεταπούληση (ὑπάρχουν περιπτώσεις πού γῆ ἀγοράστηκε πρὸς 40 ρούβλια καί ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο μεταπουλήθηκε σέ ντόπιους ἀγρότες πρὸς 55 ρούβλια): πουλᾶνε συνήθως τσιφλικάδες, πού εἴτε δέν ἔχουν ὄρεξη, ἢ πού δέν ἔχουν καιρὸ γιά τά πᾶνε-ἔλα καί τίς διάφορες διατυπώσεις πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν πούληση γῆς στοὺς ἀγρότες μέσω τῆς Ἀγροτικῆς Τράπεζας, καί ἀγοράζουν ἔμποροι-κεφαλαιοκράτες, πού τή μεταπουλᾶνε στοὺς ἴδιους τοὺς ντόπιους μουζίκους. Δεύτερο, πολυάριθμοι καί κάθε εἶδους μεσίτες ἀσχολοῦνται μέ τήν ἐξαπάτηση τῶν ἀγροτῶν τῶν μακρινῶν κυβερνείων (κυρίως μικρορωσικῶν) καί τοὺς σερβίζουν κάθε λογῆς ἀκατάλληλη γῆ. Γι' αὐτή τή δουλειά παίρνουν ἀπό τοὺς κατόχους τσιφλικικῶν ἀρκετά γερὴ προμήθεια (1 ὡς 2 ρούβλια τήν ντεσιατίνα). Ἀπ' ὅσα εἰπώθηκαν πιό πάνω φαίνεται ὅτι τό κύριο ἀντικείμενο αἰσχροκέρδειας μέ τή γῆ εἶναι ὁ ἀγρότης, καί στή δίψα του γιά γῆ στηρίζεται ὅλο αὐτό τό ἀσύλληπτο καί ἀνεξήγητο μέ ἀπλές οἰκονομικές αἰτίες ἄλλα τῶν τιμῶν· φυσικά, ἔπαιξαν τό ρόλο τους καί οἱ σιδηρόδρομοι, ὅχι ὅμως καί τόσο μεγάλο, γιατί στά μέρη μας κύριος ἀγοραστής γῆς παραμένει ἡ ἀγροτιά, πού γι' αὐτήν ὁ σιδηρόδρομος κάθε ἄλλο παρά πρωταρχικό παράγοντα ἀποτελεῖ».

Αὐτοί οἱ ἀετονύχηδες «μουζίκοι καλοὶ νοικοκυρέοι», πού μέ τόση ἀπληστία τοποθετοῦν τίς «οἰκονομίες» τους (καί ὅ,τι ἔχουν ληστέψει) σέ ἀγορά γῆς, θά ἀποτελειώσουν ἀναπόφευχτα

καί κείνους τούς φτωχούς αγρότες, πού ἐπέζησαν ὥς τά τώρα ἀπό τό σημερινό λιμό.

Ἄν γιά τήν ἀστική κοινωνία μέσο πάλης ἐνάντια στήν καταστροφή καί στήν πείνα τῶν φτωχῶν ἀγροτῶν εἶναι ἡ ἀγορά γῆς ἀπομέρους τῶν εὐπορῶν ἀγροτῶν, ἀπό τό ἄλλο μέρος, μέσο πάλης ἐνάντια στήν κρίση, ἐνάντια στόν ὑπερκορεσμό τῆς ἀγορᾶς μέ βιομηχανικά προϊόντα εἶναι ἡ ἀναζήτηση νέων ἀγορῶν. Ὁ δουλικός τύπος («Νόβογε Βρέμια» ἀρ. φύλλου 9188) θαυμάζει τίς ἐπιτυχίες τοῦ καινούργιου ἐμπορίου μέ τήν Περσία, γίνεται ζωηρή συζήτηση γιά τίς προοπτικές τοῦ ἐμπορίου μέ τήν Κεντρική Ἀσία καί κυρίως μέ τή Μαντζουρία. Οἱ σιδηροβιομήχανοι καί τά ἄλλα σκυλόψαρα τῆς βιομηχανίας τρίβουν χαρούμενα τά χέρια τους, ἀκούγοντας γιά ἀναζωογόνηση τῆς κατασκευῆς σιδηροδρομικῶν γραμμῶν. Ἀποφασίστηκε νά κατασκευαστοῦν μεγάλες γραμμές: Πετρούπολη – Βιάτκα, Μολόγκοε – Σεντλέτς, Ὁρενμπούργκ – Τασκέντ. Ἡ κυβέρνηση ἐγγυήθηκε δάνειο 37 ἑκατομμυρίων γιά τούς σιδηροδρόμους (γιά τίς σιδηροδρομικές ἐταιρεῖες Μόσχα – Καζάν, Λόντζ καί Νοτιο-ανατολικῶν γραμμῶν), σχεδιάζεται ἡ κατασκευή τῶν γραμμῶν: Μόσχα – Κιστίμ, Καμίσιν – Ἀστραχάν καί τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Μαύρης θάλασσας. Οἱ πεινασμένοι αγρότες καί οἱ ἄνεργοι ἐργάτες μποροῦν νά παρηγοροῦνται: τά χρήματα τοῦ δημοσίου (ἂν τό δημόσιο ταμεῖο προμηθευτεῖ κι ἄλλα χρήματα) δέν πρόκειται, ἐννοεῖται, νά ξοδευτοῦν «μή παραγωγικά» (πρβλ. τήν ἐγκύκλιο τοῦ Σιπιιάγκιν) σέ βοηθήματα, ὅχι, θά κυλήσουν στίς τσέπες τῶν μηχανικῶν καί τῶν ἐργολάβων — σάν καί κείνους τούς καταχραστες μεγάλης ὀλκῆς, πού χρόνια ὀλόκληρα κλέβαν στό Νίζνι, κατασκευάζοντας τήν προκυμαία τοῦ Σόρμωβο καί πού μόλις τώρα καταδικάστηκαν (σάν ἐξαίρεση) ἀπό τή σύνοδο τοῦ Ἀνώτερου δικαστηρίου τῆς Μόσχας¹³³, πού ἔγινε στό Νίζνι Νόβγκοροντ*.

* Δυστυχῶς, ἡ ἔλλειψη χώρου δέ μᾶς ἐπιτρέπει νά σταθοῦμε πιά λεπτομερειακά σ' αὐτή τή δίκη, πού ἔδειξε ἀκόμα μιά φορά, πῶς ἀλωνίζουν τόσο οἱ μηχανικοί ὅσο καί οἱ ἐργολάβοι. Γιά μᾶς, τούς ρώσους, εἶναι ἀκριβῶς ἡ παλιά ἱστορία πού παραμένει πάντα νέα. Ὁ μηχανικός Ἀλεξάντροφ παρέα μέ τόν Σνάκενμπουργκ, διευθυντή τοῦ παραρτήματος τοῦ ὑπουργείου συγκοινωνίας στήν πόλη Νίζνι Νόβγκοροντ τῆς περιφέρειᾶς Καζάν, «ἔφκιαζε» μαζί μέ ἕξι ἐργολάβους πού ἦταν μυημένοι στήν ὑπόθεση, στή *διάρκεια τριῶν χρόνων* (1893–1895) γιά τόν ἑαυτό του καί γιά τούς ἄλλους κεφάλαια ἀπό χιλιάδες ρούβλια, παρουσιάζοντας στό δημόσιο ταμεῖο λογαριασμούς, καταστάσεις, πραχτικά παραλαβῆς κτλ. γιά ἔργα καί προμήθειες πού ποτέ δέν εἶχαν γίνει. Δέν ἦταν φανταστικά μόνο τά ἔργα, ἀλλά καί οἱ ἴδιοι οἱ ἐρ-

III. ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Ἡ ἔκφραση «τρίτο στοιχεῖο» ἢ «τρίτα πρόσωπα» μπῆκε σέ χρήση, ἂν δέν κάνουμε λάθος, ἀπό τόν ὑποδιοικητή τοῦ κυβερνεῖου Σαμάρας, κ. Κοντοῖντι, στόν ἐναρκτήριο λόγο πού ἔβγαλε στή συνέλευση τοῦ ζέμστβο τοῦ κυβερνεῖου Σαμάρας στά 1900, γιά νά ὑποδηλωθοῦν πρόσωπα, πού «δέν ἀνήκουν οὔτε στίς διοικητικές ἀρχές, οὔτε στίς γραμμές τῶν ἐκπροσώπων τῶν

γολάβοι: ἀπλός γραφιάς ὑπέγραφε γιά ἐργολάβος! Τό τί ποσό ἔχει τσεπώσει ὅλη αὐτή ἡ συμμορία — φαίνεται ἀπό τό παρακάτω γεγονός. Ὁ μηχανικός Ἀλεξάντροφ παρουσίασε λογαριασμούς (τῶν «ἐργολάβων» πού βρέθηκαν στό ἐδῶλιο τοῦ κατηγορουμένου) γιά ποσό *πάνω ἀπό διακόσιες* χιλιάδες ρούβλια, καί στούς λογαριασμούς αὐτούς, λχ., ἀντί 400 ρούβλια πού ἦταν τά πραγματικά ἔξοδα, ἔβαζε 4400 ρούβλια. Ὁ μηχανικός Ἀλεξάντροφ, σύμφωνα μέ τίς καταθέσεις ἑνός μάρτυρα, γλεντοῦσε πότε μέ γυναῖκες, πότε μέ τούς ἄμεσους προϊσταμένους του, μηχανικούς σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ξοδεύοντας 50–80 ρούβλια γιά κάθε γεῦμα.

Τό πῶς ἐνδιαφέρον ὅμως σ' αὐτή τήν ὑπόθεση εἶναι — πῶς διεξήχθη καί πῶς τέλειωσε αὐτή ἡ δίκη. Ὁ ἀστυνομικός διευθυντής, στόν ὁποῖο ἕνας πράκτορας τῆς ἀστυνομίας δίωξης ἀνέφερε τήν περίπτωση, «δέ θέλησε ν' ἀνακινήσει ζήτημα» (!) «Ἡ δουλειά αὐτή — εἶπε — δέν ἀφορᾷ ἐμᾶς, ἀλλά τό ὑπουργεῖο συγκοινωνίας», καί ὁ πράκτορας ἀναγκάστηκε νά ἀποτανθεῖ στόν εἰσαγγελέα. Σέ συνέχεια ἀποκαλύφθηκαν ὅλα μόνο χάρις στό γεγονός ὅτι οἱ κλέφτες τσακώθηκαν μεταξύ τους: ὁ Ἀλεξάντροφ «δέν ἔκανε μοιρασιά» μ' ἕναν ἀπό τούς γραφιάδες-ἐργολάβους. Ἡ δίκη κράτησε ἕξι χρόνια, ἔτσι πού πολλοί μάρτυρες πέθαναν στό μεταξύ καί σχεδόν ὅλοι εἶχαν ξεχάσει τήν οὐσία τῆς ὑπόθεσής. Ἀκόμα καί ἕνας τέτοιος μάρτυρας, ὅπως ὁ Λόχτιν, πρῶην διευθυντής σιδηροδρόμων τῆς περιφέρειας Καζάν, δέν *κατορθώθηκε νά βρεθεῖ* (sic!): πότε ἔλεγαν πῶς ἦταν στό Καζάν καί πότε στήν πόλη Ἐνισέισκ σέ ἀποστολή! Ἄς μή νομίσει ὁ ἀναγνώστης ὅτι πρόκειται γιά ἀστεῖα, ὅλα αὐτά εἶναι ἀντιγραμμένα ἀπό τά πραχτικά τῆς δίκης.

Τό ὅτι στήν ὑπόθεση αὐτή δέν εἶναι μπερδεμένοι μόνο οἱ κατηγορούμενοι — φαίνεται ἀκόμα καί ἀπό τά ἑξῆς δύο γεγονότα: πρῶτο, ὁ ἴδιος αὐτός ὁ ἐνάρετος πράκτορας τῆς ἀστυνομίας, πού ἀνακίνησε τό ζήτημα, δέν ὑπηρετεῖ τώρα στήν ἀστυνομία, μά ἀπόχτησε σπίτι καί ζεῖ ἀπό τά εἰσοδήματα πού τοῦ δίνει. Δεύτερο, ὁ μηχανικός Μακάροφ, διευθυντής σιδηροδρόμων τῆς περιφέρειας Καζάν (πού ὅταν χτιζόταν ἡ προκυμαία τοῦ Σόρμποβο ἦταν βοηθός τοῦ διευθυντῆ), στή δίκη ἔκανε τό πᾶν γιά νά ὑπερασπίσει τόν Ἀλεξάντροφ· δήλωσε μάλιστα — ἐπιλέξει! — ὅτι ἂν τήν ἀνοιξη τοῦ 1894 τήν προκυμαία τήν παράσυρε τό νερό, «ἔτσι καί ἔπρεπε νά γίνει». Σύμφωνα μέ τίς καταθέσεις τοῦ Μακάροφ ὁ Ἀλεξάντροφ ἦταν σέ ὅλα ἐντάξει καί διακρινόταν γιά τήν ἐμπειρία, τήν ἐπιμέλεια καί τήν τάξη στή δουλειά του!

Τό ἀποτέλεσμα ἦταν: γιά τόν Ἀλεξάντροφ — ἕνα χρόνο φυλάκιση· γιά τόν Σνάκενμπουργκ — αὐστηρή ἐπίπληξη (πού δέν ἐφαρμόστηκε χάρις στή διακήρυξη τοῦ 1896!)· οἱ ὑπόλοιποι ἀθωώθηκαν. Ἡ ἀπαίτηση γιά ἀποζημίωση τοῦ δημόσιου ταμείου ἀπορίφτηκε. Φαντάζομαι πόσο εὐχαριστημένοι πρέπει νά εἶναι καί οἱ Λόχτιν πού δέ βρέθηκαν καί οἱ Μακάροφ πού βρίσκονται στήν ὑπηρεσία.

κλειστῶν τάξεων». Ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ καί τῆς ἐπιροῆς αὐτῶν τῶν προσώπων πού βρίσκονται στήν ὑπηρεσία τῶν ζέμστρο ὡς γιατροί, τεχνικοί, στατιστικοί, γεωπόνοι, παιδαγωγοί κλπ., τραβάει ἀπό πολύ καιρό τήν προσοχή τῶν ἀντιδραστικῶν μας, πού ἔδοσαν σ' αὐτά τά μισητά «τρίτα πρόσωπα» καί τό παρατσούκλι «γραφειοκρατία τῶν ζέμστρο».

Γενικά πρέπει νά ποῦμε ὅτι οἱ ἀντιδραστικοί μας — ἐδῶ συμπεριλαμβάινουμε, ἐννοεῖται, κι ὅλη τήν ἀνώτερη γραφειοκρατία — δείχνουν πῶς ἔχουν ὀξυμένο τό πολιτικό αἰσθητήριο. Ἔχουν ἀποκτήσει τόσο μεγάλη καί πολύπλευρη πείρα στήν πάλη ἐνάντια στήν ἀντιπολίτευση, ἐνάντια στά λαϊκά «κινήματα», στούς ἀφεντικούς, στίς ἐξεγέρσεις, στούς ἐπαναστάτες, ὥστε βρίσκονται πάντα σέ «ἐπιφυλακή» καί καταλαβαίνουν καλύτερα ἀπό κάθε ἀπλοϊκό καί ἀπό κάθε «τίμιο μά ἀτζαμή» ὅτι ἡ ἀπολυταρχία εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ ὁποιαδήποτε αὐτοτέλεια, τιμιότητα, ἀνεξαρτησία πεποιθήσεων, περηφάνεια γιά ἀληθινή γνώση. Διαπνεόμενοι βαθιά ἀπό τό πνεῦμα τῆς δουλικότητας καί τῆς γραφειοκρατικῆς στάσης ἀπέναντι σέ κάθε ζήτημα, πνεῦμα πού ἐπικρατεῖ σ' ὅλη τήν ἱεραρχία τῆς ὑπαλληλοκρατίας τῆς Ρωσίας, βλέπουν μέ ὑποψία ὅποιον δέ μοιάζει μέ τόν Ἀκάκι Ἀκάκιεβιτς¹³⁴ τοῦ Γκόγκολ ἢ, γιά νά χρησιμοποιήσουμε μιά σύγκριση πιο ταιριαστή γιά τούς καιρούς μας, ὅποιον δέ μοιάζει μέ τόν ἄνθρωπο σέ θήκη¹³⁵.

Καί πραγματικά: ἂν οἱ ἄνθρωποι πού ἐκπληρώνουν τή μιά ἢ τήν ἄλλη δημόσια λειτουργία, δέ θά ἐκτιμοῦνται σύμφωνα μέ τήν ὑπηρεσιακή θέση πού κατέχουν, ἀλλά σύμφωνα μέ τίς γνώσεις καί τά προσόντα τους, αὐτό δέ θά ὀδηγήσει μήπως, λογικά καί ἀναπόφευχτα, στήν ἐλευθερία τῆς κοινῆς γνώμης καί τοῦ δημοσίου ἐλέγχου, πού κρίνει αὐτές τίς γνώσεις καί αὐτά τά προσόντα; Μήπως αὐτό δέν ὑποσκάπτει ἀπό τή ρίζα τά προνόμια ἐκεῖνα τῶν κλειστῶν τάξεων καί τῶν ἀξιωματούχων, στά ὁποῖα ἀκριβῶς στηρίζεται ἡ ἀπολυταρχική Ρωσία; Ἀκοῦστε πῶς αἰτιολογοῦσε τή δυσαρέσκειά του ὁ ἴδιος ὁ κ. Κοντοῖντι:

«Τυχαίνει, — λέει, — οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κλειστῶν τάξεων, χωρίς ἀρκετά δικαιολογημένο λόγο, νά δίνουν προσοχή σ' ὅσα τούς λέν οἱ διανοούμενοι, ἔστω κι ἂν αὐτοί δέν εἶναι παρά κάτι μισθωτοί ὑπάλληλοι τῶν ζέμστρο, μόνο καί μόνο γιατί ἐπικαλοῦνται τήν ἐπιστήμη ἢ τίς ὑποδείξεις τῶν συνταχτῶν τῶν ἐφημερίδων καί περιοδικῶν». Ἀκοῦτε; Δέν εἶναι παρά ἀπλοῖ «μισθωτοί ὑπάλληλοι», καί καταπιάνονται νά διδάξουν τούς «ἐκ-

προσώπους τῶν κλειστῶν τάξεων»! Ἄς σημειωθεῖ ἀνάμεσα στ' ἄλλα: τὰ μέλη τῶν συμβουλίων τῶν ζέμστβο, πού ἀναφέρει ὁ κ. ὑποδιοικητής τοῦ κυβερνείου, εἶναι στήν οὐσία μέλη ἑνός θεσμοῦ, ἔξω ἀπό τίς κλειστές τάξεις· ὅμως μιά καί σέ μᾶς τό καθετί εἶναι ποτισμένο μέ τό πνεῦμα τῆς κάστας, μιά καί τὰ ζέμστβο, μέ τό νέο τους κανονισμό, ἔχασαν μεγάλο μέρος ἀπό τό χαρακτήρα τους γενικά ὡς θεσμοῦ ἔξω ἀπό τίς κλειστές τάξεις, μπορούμε πραγματικά νά ποῦμε χάρη συντομίας ὅτι στή Ρωσία ὑπάρχουν δύο ἰθύνουσες «τάξεις»: 1. οἱ διοικητικές ἀρχές καί 2. οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κλειστῶν τάξεων. Γιά τό τρίτο στοιχεῖο δέν ὑπάρχει θέση σέ μιά καστική μοναρχία. Καί ἀφοῦ ἡ ἀδυσώπητη οἰκονομική ἐξέλιξη ὑποσκάπτει ὅλο καί πιο βαθιά τὰ βάρη τῶν κλειστῶν τάξεων μέ τήν ἴδια τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί δημιουργεῖ τήν ἀνάγκη γιά «διανοομένους», πού ὁ ἀριθμός τους αὐξάνει συνεχῶς, πρέπει νά περιμένουμε ἀναπόφευχτα ὅτι τό τρίτο στοιχεῖο θά φροντίσει νά εὐρύνει τά στενά γι' αὐτό πλαίσια.

«Τά ὄνειρα ἐκείνων πού δέν ἀνήκουν οὔτε στίς διοικητικές ἀρχές, οὔτε στούς ἐκπροσώπους τῶν κλειστῶν τάξεων στά ζέμστβο — ἔλεγε ὁ ἴδιος ὁ κ. Κοντοῖντι — δέν ἔχουν παρά φανταστικό χαρακτήρα, μπορούν ὅμως, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι στή βάση τους ὑπάρχουν πολιτικές τάσεις, νά ἔχουν καί ἐπιζήμια πλευρά».

Ἡ ὑπόθεση γιά τήν ὑπαρξη «πολιτικῶν τάσεων» — αὐτό δέν εἶναι παρά διπλωματική ἐκφραση τῆς πεποίθησης ὅτι ὑπάρχουν αὐτές οἱ τάσεις. Καί «ὄνειρα» ἐδῶ ὀνομάζονται, ἂν θέλετε, ὅλες οἱ ἀντιλήψεις πού πηγάζουν: γιά τό γιατρό — ἀπό τὰ συμφέροντα τῆς ἄσκησης τῆς ἱατρικῆς, γιά τό στατιστικό — ἀπό τὰ συμφέροντα τῆς στατιστικῆς καί πού δέν παίρνουν ὑπόψη τὰ συμφέροντα τῶν ἰθύνουσῶν κλειστῶν τάξεων. Τά ὄνειρα αὐτά εἶναι αὐτά καθαυτά φανταστικά, ὅμως·τροφοδοτοῦν, καθῶς βλέπετε, τήν πολιτική δυσαρέσκεια.

Καί νά ἡ προσπάθεια ἑνός ἄλλου διοικητικοῦ, κυβερνήτη σ' ἓνα ἀπό τὰ κεντρικά κυβερνεῖα, νά αἰτιολογήσει διαφορετικά τή δυσαρέσκεια ἀπέναντι στό τρίτο στοιχεῖο. Κατά τὰ λεγόμενά του, ἡ δράση τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου πού τοῦ ἐμπιστεύτηκαν «ἀπομακρύνεται κάθε χρόνο ὅλο καί πιο πολύ ἀπό τίς θεμελιακές ἀρχές τοῦ Κανονισμοῦ τῶν ζέμστβο¹³⁶». Σύμφωνα μ' αὐτόν τόν Κανονισμό ὁ τοπικός πληθυσμός πρέπει νά διαχειρίζεται ὅλες τίς ὑποθέσεις τίς σχετικές μέ τὰ τοπικά ὀφέλη καί τίς τοπικές ἀνάγκες· ὥστόσο, λόγω τῆς ἀδιαφορίας τῆς πλειονότητας τῶν γαιοχτημόνων ἀπέναντι στό δικαίωμα πού τοῦς

παραχωρήθηκε, «οἱ συνελεύσεις τῶν ζέμστρο πῆραν ἀπλῶς τυπικό χαρακτήρα, καί τὰ ζητήματα τὰ χειρίζονται τὰ συμβούλια τῶν ζέμστρο, πού ὁ χαρακτήρας τους παρουσιάζει πολλές ἐλλείψεις». Τό πράγμα αὐτό «εἶχε ὡς συνέπεια νά δημιουργηθοῦν στά συμβούλια τῶν ζέμστρο ἕνα σωρό γραφεῖα καί νά προσλαμβάνονται στήν ὑπηρεσία τοῦ ζέμστρο *εἰδικοί*, — στατιστικοί, γεωπόνοι, παιδαγωγοί, γιατροί τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας κλπ. — πού, αἰσθανόμενοι τή μορφωτική καί κάποτε καί τή διανοητική ὑπεροχή τους ἀπέναντι στούς παράγοντες τῶν ζέμστρο, ἄρχισαν νά ἐκδηλώνουν ὅλο καί μεγαλύτερη αὐτοτέλεια, πράγμα πού τό πετυχαίνουν ἰδιαίτερα μέ τήν ὀργάνωση διάφορων συνεδρίων στό κυβερνεῖο καί ἐπιτροπῶν στά συμβούλια τῶν ζέμστρο. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά βρεθεῖ ὅλη ἡ διαχείριση τῶν ζέμστρο στά ἴδια χέρια προσώπων, πού δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό μέ τόν τοπικό πληθυσμό». Ἄν καί «ἀνάμεσα σ' αὐτούς ὑπάρχουν πάρα πολλά πρόσωπα τελείως καλοπροαίρετα καί ἀξιοσέβαστα, τὰ πρόσωπα ὅμως αὐτά δέν μποροῦν νά βλέπουν τήν ὑπηρεσία παρά ὡς μέσο βιοποριστικό καί τὰ τοπικά ὀφέλη καί οἱ ἀνάγκες μποροῦν νά τούς ἐνδιαφέρουν μόνο ἐφόσον ἀπ' αὐτές ἐξαρτᾶται ἡ προσωπική τους εὐημερία». — «Στά ζητήματα τῶν ζέμστρο, κατὰ τή γνώμη τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου, ὁ μισθωτός δέν μπορεῖ νά ὑποκαταστήσει τόν *ιδιοκτήτη*». Αὐτή τή δικαιολογία μπορεῖς νά τή χαρακτηρίσεις καί πιό πονηρή καί πιό εἰλικρινή, ἀνάλογα μέ τό πῶς θά τήν πάρεις. Εἶναι πιό πονηρή, γιατί ἀποσιωπᾷ τίς πολιτικές τάσεις καί ἐπιχειρεῖ ν' ἀναγάγει τίς βάσεις τοῦ συλλογισμοῦ της ἀποκλειστικά στά συμφέροντα τῆς τοπικῆς ὠφέλειας καί τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν. Εἶναι πιό εἰλικρινής, γιατί ἀντιπαραθέτει ἀνοιχτά τό «μισθωτό» στόν *ιδιοκτήτη*. Αὐτή εἶναι ἡ παμπάλαια ἄποψη τῶν Κίτ Κίτις¹³⁷ τῆς Ρωσίας, πού ὅταν πρόκειται νά προσλάβουν κανένα «δασκαλάκο» καθοδηγοῦνται προπαντός καί περισσότερο ἀπ' ὅλα ἀπό τίς τιμές τῆς ἀγορᾶς γιά τό δοσμένο εἶδος ἐπαγγελματικῆς ὑπηρεσίας. Πραγματικά ἀφεντικά πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι οἱ *ιδιοχτήτες*, αὐτά διδάσκει ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ἴδιου ἐκείνου στρατοπέδου, ἀπ' ὅπου ἀκούονται συνεχῶς ὕμνοι γιά τή Ρωσία μέ τή σταθερή της ἐξουσία, πού δέν ἐξαρτᾶται ἀπό κανένα καί στέκεται πάνω ἀπό τάξεις, ἐξουσία πού, δόξα τῷ θεῷ, εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπό τήν κυριαρχία πάνω στή ζωή τοῦ λαοῦ τῶν *ιδιοτελῶν* συμφερόντων, πράγμα πού βλέπουμε στίς διεφθαρμένες ἀπό τόν κοινοβουλευτισμό δυτικές χῶρες. Καί μιά πού ὁ *ιδιοχτήτης* εἶναι ἀφεντικό, πρέπει νά εἶναι ἀφεντικό καί τοῦ ὑγειο-

νομικοῦ, καί τοῦ στατιστικοῦ, καί τοῦ μορφωτικοῦ «ἔργου»: ὁ πομπαδούρ μας δέ διστάζει νά βγάλει αὐτό τό συμπέρασμα, πού ἐκφράζει μιά ἀνοιχτή ὁμολογία τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας τῶν εὐπορῶν τάξεων. Κι ἀκόμα: δέ διστάζει — κι αὐτό εἶναι ἐξαιρετικά διασκεδαστικό — ν' ἀναγνωρίσει ὅτι αὐτοί οἱ «εἰδικοί» αἰσθάνονται τή μορφωτική καί κάποτε καί τή διανοητική ὑπεροχή τους ἀπέναντι στούς παράγοντες τῶν ζέμστβο. Καί, ἐννοεῖται, ἐνάντια στή διανοητική ὑπεροχή δέν ὑπάρχει κανένα ἄλλο μέσο ἐκτός ἀπό τά πολύ αὐστηρά μέτρα. . .

Καί νά πού πρίν ἀπό λίγο καιρό στόν ἀντιδραστικό μας τύπο παρουσιάστηκε μιά ἐξαιρετικά κατάλληλη εὐκαιρία νά ἐπαναλάβει τίς παροτρύνσεις γιά ἐφαρμογή τέτοιων αὐστηρῶν μέτρων. Τό γεγονός ὅτι οἱ διανοούμενοι δέ θέλουν νά ἐπιτρέψουν νά τούς φέρονται σάν ἀπλούς μισθωτούς, σάν πωλητές ἐργατικῆς δύναμης (καί ὄχι σάν πολίτες πού ἐκτελοῦν ὀρισμένα δημόσια λειτουργήματα), ὁδηγοῦσε πάντα, ἀπό καιρό σέ καιρό, σέ συγκρούσεις τῶν ἰθυνόντων κύκλων τῶν συμβουλίων τῶν ζέμστβο μιά μέ τούς γιατρούς πού παραιτοῦνταν ὁμαδικά, μιά μέ τούς τεχνικούς κτλ. Τόν τελευταῖο καιρό ὅμως οἱ συγκρούσεις τῶν συμβουλίων τῶν ζέμστβο μέ τούς στατιστικούς πῆραν καθαρά ἐπιδημικό χαρακτήρα.

Ἡ «Ἰσκρα» σημείωσε ἀπό τό Μάη ἀκόμα (ἀρ. φύλλου 4) τό γεγονός ὅτι οἱ τοπικές ἀρχές (στό Γιαροσλάβλ) ἀπό πολύ παλιά δέν ἔβλεπαν μέ καλό μάτι τή στατιστική ὑπηρεσία, καί μάλιστα ὕστερα ἀπό τά γεγονότα τοῦ Μάρτη στήν Πετρούπολη ἔκαναν «ἐκκαθάριση» τῶν γραφείων καί πρότειναν στό διευθυντή τῆς ὑπηρεσίας αὐτῆς «στό μέλλον, ὅταν προσλαμβάνει φοιτητές, νά κάνει αὐστηρή ἐπιλογή, ἔτσι πού νά μή μπορεῖ οὔτε κόν νά σκεφτεῖ κανείς ὅτι θά μπορούσαν ποτέ νά ἀποδειχτοῦν μή ἐμπνέοντες ἐμπιστοσύνη». Στήν ἀνταπόκριση «Ἡ ἀνταρσία στό Βλαντίμιρ τῆς Κλιάζμα» («Ἰσκρα» ἀρ. φύλλου 5, Ἰούνης) περιγραφόταν ἡ γενική κατάσταση τῆς στατιστικῆς ὑπηρεσίας πού δημιουργοῦσε ὑποψίες, καθώς καί οἱ αἰτίες πού ἔκαναν τήν ὑπηρεσία αὐτή νά μή εἶναι ἀρεστή στό διοικητή τοῦ κυβερνείου, στούς ἐργοστασιάρχες καί στούς τσιφλικάδες. Ἡ ἀπόλυση τῶν στατιστικῶν τοῦ Βλαντίμιρ γιά ἓνα τηλεγράφημα συμπάθειας πρὸς τόν Ἄννενσκι (πού ξυλοκοπήθηκε στήν πλατεία Καζάν στίς 4 τοῦ Μάρτη) ὁδήγησε στό οὐσιαστικό κλείσιμο τοῦ γραφείου, καί ἐπειδή οἱ στατιστικοί τῶν ἄλλων πόλεων ἀρνοῦνταν νά ὑπηρετήσουν σ' ἓνα ζέμστβο, πού δέν ξέρει νά ὑπερασπίζει τά συμφέροντα τῶν ὑπαλλήλων του, πρό-

κυψε ή ανάγκη νά αναλάβει ή τοπική χωροφυλακή τό ρόλο τοῦ μεσάζοντα ανάμεσα στούς στατιστικούς πού ἀπολύθηκαν καί στό διοικητή τοῦ κυβερνείου. «Ένας χωροφύλακας πῆγε στά σπίτια μερικῶν στατιστικῶν καί τούς πρότεινε νά ξανακάνουν αἰτήσεις γιά νά πιάσουν δουλειά στήν ὑπηρεσία τοῦ γραφείου», ή ἀποστολή του, ὅμως, εἶχε πλήρη ἀποτυχία. Τέλος, στό φύλλο τοῦ Αὐγούστου τῆς «Ίσκρα» (φύλλο 7) δημοσιεύτηκε περιγραφή γιά τό «ἐπεισόδιο τοῦ ζέμστβο τοῦ Αἰκατερινοσλάβ», ὅπου ὁ «πασάς» κ. Ροντζιάνκο (πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου) ἀπέλυσε τούς στατιστικούς, γιατί δέν ἐκτέλεσαν τήν «ἐντολή» νά κρατοῦν ἡμερολόγιο, καί μέ τήν ἀπόλυση αὐτή προκάλεσε τήν παραίτηση ὅλων τῶν ἄλλων ὑπαλλήλων τοῦ γραφείου, καθώς καί γράμματα διαμαρτυρίας τῶν στατιστικῶν τοῦ Χαρκόβου (πού δημοσιεύτηκαν στό ἴδιο φύλλο τῆς «Ίσκρα»). Ὅσο πιά βαθιά στό δάσος — τόσο πιά πολλά τά ξύλα. Ἐπενέβηκε τότε ὁ πασάς τοῦ Χαρκόβου κ. Γκορντεγένκο (ἐπίσης πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου) καί δήλωσε στούς στατιστικούς τοῦ «δικοῦ του» ζέμστβο ὅτι δέ θ' ἀνεχτεῖ νά γίνεται «μέσα στά γραφεῖα τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο καμιά σύσκεψη πάνω σέ ζητήματα πού δέν ἀφοροῦν τά καθήκοντα τῆς ὑπηρεσίας». Πρίν ἀκόμα προλάβουν οἱ στατιστικοί τοῦ Χαρκόβου νά πραγματοποιήσουν τό σκοπό τους, νά ἀπαιτήσουν τήν ἀπόλυση ἐνός χαφιέ (τοῦ Ἀντονόβιτς) πού βρισκόταν ανάμεσά τους, τό συμβούλιο τῶν ζέμστβο ἀπόλυσε τό διευθυντή τοῦ στατιστικοῦ γραφείου, προκαλώντας πάλι μ' αὐτό τήν παραίτηση ὅλων τῶν στατιστικῶν.

Σέ ποιό σημείο τά γεγονότα αὐτά ἀναστάτωσαν ὁλόκληρη τή μάζα τῶν ὑπαλλήλων τῆς στατιστικῆς ὑπηρεσίας τῶν ζέμστβο, αὐτό μπορεῖ νά τό δεῖ κανεῖς, λχ., ἀπό τό γράμμα τῶν στατιστικῶν τῆς Βιάτκας πού προσπάθησαν νά δικαιολογήσουν ὅσο τό δυνατό πιά ἐμπεριστατωμένα τήν ἀπροθυμία τους νά προσχωρήσουν στό κίνημα καί πού σωστά ὀνομάστηκαν γι' αὐτή τους τή στάση στήν «Ίσκρα» (ἀρ. φύλλου 9) «ἀπεργοσπάστες τῆς Βιάτκας».

Ὅμως ή «Ίσκρα», ὅπως ἦταν φυσικό, σημείωσε μόνο ὀρισμένες περιπτώσεις, καί σέ καμιά περίπτωση ὅλα τά ἐπεισόδια, πού, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες τῶν νόμιμων ἐφημερίδων συνέβηκαν καί στά κυβερνεῖα Πετρούπολης, Ὀλόνετς, Νίζνι Νόβγοροντ, Ταυρίδας, Σαμάρας (στά ἐπεισόδια συμπεριλαμβάνουμε ἐδῶ καί τίς περιπτώσεις τῆς ταυτόχρονης ἀπόλυσης κάμποσων μαζί στατιστικῶν, γιατί οἱ περιπτώσεις αὐτές προκάλεσαν με-

γάλη ἀγανάχτηση καί ἀναβρασμό). Ὡς ποῦ ἔφτασε γενικά ἡ καχυποψία τῶν ἀρχῶν τῶν κυβερνείων καί ἡ ἀδιαντροπιά τους, αὐτό μπορεῖ νά τό δεῖ κανείς, λχ., ἀπό τά παρακάτω:

«*Ὁ Σ. Μ. Μπλεκλόφ, διευθυντής τοῦ στατιστικοῦ γραφείου τῆς Ταυρίδας, στόν „Ἀπολογισμό γιά τίς ἔρευνες πού ἔγιναν στό νομό Ντνιεπρόβσκ“ τό Μάη καί Ἰούνη τοῦ 1901, ἀπολογισμό πού παρουσίασε στό συμβούλιο τῶν ζέμστρο, ἀναφέρει ὅτι οἱ δουλειές στό νομό αὐτόν γίνονται κάτω ἀπό πρωτοείδωτες συνθῆκες: παρ' ὅλο πού ἦταν ἐφοδιασμένοι μέ ἄδεια τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνείου γιά νά ἀσκήσουν τά καθήκοντά τους, καθώς καί μέ τά ἀπαραίτητα πιστοποιητικά, καί εἶχαν, μέ βάση τή διαταγή τῶν ἀρχῶν τοῦ κυβερνείου, τό δικαίωμα νά ζητοῦν τή συνδρομή τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, οἱ ἐρευνητές περιβάλλονταν μέ ἄκρα καχυποψία ἀπομέρους τῆς ἀστυνομίας τοῦ νομοῦ, πού τούς παρακολουθοῦσε καταπόδι, ἐξέφραζε μέ τόν πιό χοντροκομμένο τρόπο τή δυσπιστία της καί εἶχε φτάσει σέ σημεῖο, κατά τά λεγόμενα ἐνός ἀγρότη, νά στέλνει πίσω ἀπό τούς στατιστικούς ἕναν ἐνωματάρχη πού ρωτοῦσε τούς ἀγρότες, „μήπως οἱ στατιστικοί προπαγανδίζουν ἰδέες ἐπιβλαβεῖς γιά τό κράτος καί τήν πατρίδα“. Οἱ στατιστικοί, κατά τά λεγόμενα τοῦ κ. Μπλεκλόφ, „σκόνταψαν σέ διάφορα ἐμπόδια καί δυσκολίες, πού ὄχι μόνο ἐμπόδιζαν τή δουλειά, ἀλλά καί ἔθιγαν βαθιά τό αἶσθημα τῆς προσωπικῆς ἀξιοπρέπειας... Συχνά οἱ στατιστικοί βρίσκονταν σέ κατάσταση προσώπων ὑπό παρακολούθηση, γιά τά ὅποια γινόταν μυστική ἀνάκριση, γνωστή ἐξάλλου πολύ καλά σ' ὅλους, καί σχετικά μέ τά ὅποια θεωροῦνταν ἀπαραίτητο νά ἐφιστᾶται ἡ προσοχή τοῦ κόσμου. Ἀπ' ὅλα αὐτά μπορεῖ νά καταλάβει ὁ καθείς πόσο ἀβάσταχτα βαριά ψυχική κατάσταση δημιουργοῦνταν συχνά σ' αὐτούς“».*

Ὡραία ἀπεικόνιση τῆς ἱστορίας τῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στά ζέμστρο καί στούς στατιστικούς καί τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς παρακολούθησης τοῦ «τρίτου στοιχείου» γενικά!

Δέν εἶναι παράξενο τό ὅτι ὁ ἀντιδραστικός τύπος ξεσπάθωσε ἐνάντια στούς νέους «κινηματίες». Ἡ «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι» δημοσίευσε ἕνα ἐξουθενωτικό κύριο ἄρθρο «Ἡ ἀπεργία τῶν στατιστικῶν τῶν ζέμστρο» (ἀρ. φύλλου 263, τῆς 24 τοῦ Σεπτέμβρη) καί ἕνα εἰδικό ἄρθρο «Τό τρίτο στοιχεῖο» τοῦ κ. Ν. Α. Ζνάμενσκι (ἀρ. φύλλου 279, τῆς 10 τοῦ Ὀχτώβρη). «Φούσκωσαν τά μυαλά» τοῦ «τρίτου στοιχείου», — ἔγραφε ἡ ἐφημερίδα, — τό «τρίτο στοιχεῖο» ἀπαντάει μέ «συστηματική ἀντιπολίτευση καί ἀπεργία» στίς προσπάθειες νά εἰσαχθεῖ ἡ «ἀναγκαία ὑπη-

ρεσιακή πειθαρχία». Για όλα αυτά φταΐνε οί φιλελεύθεροι τῶν ζέμστβο, πού δέ σφίγγουν τά χαλινάρια τῶν ὑπαλλήλων.

«Δέν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ἐπιχειρήθηκε κάποια ταχτοποίηση τῶν ἐργασιῶν ἐκτίμησης καί στατιστικῆς τῶν ζέμστβο ἀπό τούς πίο νηφάλιους καί τούς πίο συνετούς παράγοντες τῶν ζέμστβο, πού δέ θέλησαν νά ἐπιτρέψουν νά χαλαρωθεῖ ἡ πειθαρχία στίς ὑπηρεσίες πού ἀνήκουν στήν ἀρμοδιότητά τους, ἀκόμα καί κάτω ἀπό φιλελεύθερη-ἀντιπολιτευτική σημαία. Καί ἡ ἀντιπολίτευση, καί οί ἀπεργίες πρέπει, ἐπιτέλους, νά τούς ἀνοίξουν τά μάτια, γιά νά δοῦν μέ ποιούς ἔχουν νά κάνουν στό πρόσωπο τοῦ διανοούμενου ἐκείνου προλεταριάτου πού περιφερόμενο ἀπό κυβερνεῖο σέ κυβερνεῖο, δέν εἶχε καμιά ἄλλη ἀσχολία παρά νά κάνει ἡ στατιστικές ἐρευνες, ἡ διαφώτιση τῆς τοπικῆς νεολαίας μέ πνεῦμα κοινωνικο-δημοκρατικό.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ συνετή μερίδα τῶν παραγόντων τῶν ζέμστβο παίρνει μέ τή μορφή „τῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στά ζέμστβο καί στούς στατιστικούς“ ἕνα ὠφέλιμο γι' αὐτήν δίδαγμα. Ὑποθέτουμε ὅτι θά δεῖ τώρα τελείως ξεκάθαρα, τί φίδι, μέ τή μορφή τοῦ „τρίτου στοιχείου“, ζέσταιναν στόν κόρφο τους τά ζέμστβο»*.

Κι ἐμεῖς, ἀπό τήν πλευρά μας, δέν ἀμφιβάλλουμε ἐπίσης πώς τά γαυγίσματα αὐτά καί τά οὐρλιαχτά ἐνός πιστοῦ μαντρόσκυλου τῆς ἀπολυταρχίας (εἶναι γνωστό πώς ἔτσι ὠνόμασε τόν ἑαυτό του καί ὁ «ἴδιος» ὁ Κατκόφ, πού μπόρεσε γιά ἕνα τόσο μακρόχρονο διάστημα νά «φορτίζει» τή «Μ. Βέντ.» μέ τό πνεῦμα του) «θ' ἀνοίξουν τά μάτια» πολλῶν πού δέν καταλαβαίνουν ἀκόμα ἀρκετά ὅτι ἡ ἀπολυταρχία εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τά συμφέροντα τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, μέ τά συμφέροντα τῆς διανόησης γενικά, μέ τά συμφέροντα κάθε ἀληθινοῦ κοινωνικοῦ ἔργου πού δέ συνίσταται στή διαρπαγή τοῦ δημόσιου ταμείου καί στήν προδοσία.

Γιά μᾶς τούς σοσιαλδημοκράτες, αὕτη ἡ μικρή εἰκόνα τῆς ἐκστρατείας, πού ξαπολύθηκε ἐνάντια στό «τρίτο στοιχεῖο», καί τῶν «συγκρούσεων ἀνάμεσα στά ζέμστβο καί στούς στατιστικούς» πρέπει νά χρησιμεύσει ὡς σπουδαῖο δίδαγμα. Πρέπει ν' ἀντλήσουμε νέα πίστη στήν παντοδυναμία τοῦ καθοδηγούμενου ἀπό μᾶς ἐργατικοῦ κινήματος, βλέποντας ὅτι ὁ ἀναβρασμός μέσα στήν πρωτοπόρα ἐπαναστατική τάξη μεταδίνεται καί στίς ἄλλες τάξεις καί στρώματα τῆς κοινωνίας, ὅτι ὁ ἀνα-

* «Μ. Β.» ἀρ. φύλλου 263.

βρασμός αυτός δέν όδήγησε μόνο στήν πρωτοείδωτη άνοδο τοῦ έπαναστατικοῦ πνεύματος μέσα στό φοιτητικό κόσμο *, αλλά καί στήν έναρξη τῆς άφύπνισης τοῦ χωριοῦ, καθώς καί στό δυνάμωμα τῆς αὐτοπεποίθησης καί τῆς άγωνιστικῆς έτοιμότητας τέτοιων κοινωνικῶν ομάδων πού ὡς τά τώρα (ὡς ομάδες) έδειχναν μικρή εὐαισθησία.

Ὁ κοινωνικός αναβρασμός στή Ρωσία φουντώνει μέσα σ' ὅλο τό λαό, μέσα σ' ὅλες τίς τάξεις του, καί χρέος μας, χρέος τῶν έπαναστατῶν σοσιαλδημοκρατῶν, εἶναι νά βάλουμε ὅλα μας τά δυνατά γιά νά έπωφεληθοῦμε από τόν αναβρασμό αὐτό, νά έξηγήσουμε στήν πρωτοπόρα εργατική διανόηση, τί συμμάχους έχει τόσο μέσα στήν άγροτιά ὅσο καί μέσα στή φοιτητική νεολαία καί στή διανόηση γενικά, νά τή μάθουμε νά έπωφελεῖται από τίς σπίθες κοινωνικῆς διαμαρτυρίας πού ξεπηδοῦν πότε έδῶ καί πότε εκεί. Θά εἴμαστε σέ θέση νά παίξουμε τό ρόλο τοῦ πρωτοπόρου μαχητῆ γιά τήν έλευθερία μόνο τότε, ὅταν ἡ καθοδηγούμενη από τό μαχητικό έπαναστατικό κόμμα εργατική τάξη, χωρίς νά ξεχνᾷ οὔτε στιγμή τήν ειδική θέση της μέσα στή σύγχρονη κοινωνία καί τά ειδικά κοσμοϊστορικά καθήκοντά της γιά τήν απελευθέρωση τῆς ανθρωπότητας από τήν οἰκονομική ὑποδούλωση, σηκώσει ταυτόχρονα τήν παλλαϊκή σημαία τῆς πάλης γιά τήν έλευθερία καί τραβήξει κάτω από τή σημαία αὐτή ὅλους τούς ανθρώπους τῶν πιό διαφορετικῶν στρωμάτων τῆς κοινωνίας, πού τώρα οἱ κ. κ. Σιπιάγκιν, Κοντοῖντι καί ὅλη αὐτή ἡ σπείρα τούς σπρώχνουν μέ τόσο ζῆλο στίς γραμμές τῶν δυσαρεστημένων.

Τό μόνο πού χρειάζεται γιά τό σκοπό αὐτό εἶναι ν' αφομοιώσει τό κίνημά μας ὅχι μόνο τή συνεπῆ έπαναστατική θεωρία, πού τήν επεξεργάστηκε ἡ πολύχρονη εξέλιξη τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης, αλλά καί τήν έπαναστατική δράση καί τήν έπαναστατική πείρα, πού κληρονομήσαμε από τούς δυτικοευρωπαίους καί ρώσους προκατόχους μας, καί νά μή αποδεχόμαστε δουλικά τίς

* Τή στιγμή πού γράφουμε τοῦτες τίς γραμμές καταφθάνουν από παντοῦ εἰδήσεις γιά νέο φούντωμα τοῦ αναβρασμοῦ μέσα στή φοιτητική νεολαία, γιά συγκεντρώσεις στό Κίεβο, στήν Πετρούπολη καί σ' ἄλλες πόλεις, γιά τό σχηματισμό έπαναστατικῶν φοιτητικῶν ομάδων στήν Ὁδησσό κτλ. Ἴσως ἡ ἱστορία ν' αναθέσει στή φοιτητική νεολαία τό ρόλο τοῦ πρωτομάχου καί στήν αποφασιστική αναμέτρηση! Ὅπως κι ἂν έχουν τά πράγματα, γιά τή νίκη σ' αὐτή τήν αναμέτρηση εἶναι αναγκαία ἡ άνοδος τῶν μαζῶν τοῦ προλεταριάτου, καί μεῖς πρέπει νά φροντίζουμε ὁλοένα καί πιό γοργά γιά τήν ανάπτυξη τῆς συνειδητότητας, τοῦ ένθουςιασμοῦ καί τῆς ὀργανωτικότητάς τους.

κάθε λογής μορφές όπορτουνισμού, από τίς όποιες αρχίζουν κιόλας νά απαλλάσσονται οί δυτικοί σύντροφοί μας, πού υπέφεραν σχετικά λίγο απ' αυτές, καί οί όποιες τόσο πολύ επιβραδύνουν τό δρόμο μας πρός τή νίκη.

Μπροστά στό ρωσικό προλεταριάτο μπαίνει τώρα τό πιο δύσκολο, μά καί τό πιο εύγενικό επαναστατικό καθήκον: νά συντρίψει τόν έχθρό, πού δέν μπόρεσε νά τόν καταβάλει ή πολύπαθη ρωσική διανόηση, καί νά καταλάβει θέση στίς γραμμές τής παγκόσμιας στρατιάς του σοσιαλισμού.

IV. ΔΥΟ ΟΜΙΛΙΕΣ ΠΡΟΕΣΤΩΝ ΤΩΝ ΕΥΓΕΝΩΝ

«Τό γεγονός όυτό είναι εξαιρετικά θλιβερό καί πρωτάκουστο καί τέτοια γεγονότα, πού είναι δυνατά μόνο στίς συνθήκες τής πολύ προχωρημένης κοινωνικής διαφθοράς μας επιφυλάσσουν γιά τή Ρωσία πολλές πρωτάκουστες συμφορές. . .» Αύτά έγγραφε ή «Μοσκόβскиге Βέντομοστι», αρ. φύλλου 268 (29 του Σεπτέμβρη), στό κύριο άρθρο της απ' άφορμή τήν όμιλία του Μ. Α. Σταχόβιτς, προεστού των εύγενών του κυβερνείου Όριόλ, στό συνέδριο των ίεραποστόλων στό Όριόλ (τό συνέδριο αυτό τελείωσε στίς 24 του Σεπτέμβρη). . . Άν λοιπόν, ή «κοινωνική διαφθορά» διείσδυσε κι ανάμεσα στους προεστούς των εύγενών, πού είναι τά πρώτα πρόσωπα στό νομό καί τά δεύτερα στό κυβερνείο, τότε πού τελειώνει πραγματικά «ή ήθική πανούκλα πού άγκάλιασε τή Ρωσία»;

Μά γιά ποιό πράγμα γίνεται λόγος; Πρόκειται γιά τό ότι αυτός ό κ. Σταχόβιτς (είναι ό ίδιος πού ήθελε νά παραχωρήσει στους εύγενείς του Όριόλ τή θέση εισπραχτόρων του μονοπωλίου οίνοπνευματωδών ποτών: βλ. «Ζαριά», τεύχος 1, «Εύκαιριακά σημειώματα»*) έβγαλε ένα φλογερό λόγο γιά τήν υπεράσπιση τής έλευθερίας τής συνείδησης καί «τράβηξε τόσο μακριά, μέ τήν έλλειψη τάκτ, γιά νά μή ποϋμε μέ τόν κυνισμό πού τόν χαρακτηρίζει, ώστε έφτασε στό σημείο νά κάνει τήν παρακάτω πρόταση» **:

* Βλ. Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 403-435 . 'Η Σύντ.

** «Μοσκόβскиге Βέντομοστι», στό ίδιο άρθρο. Ζητώ συγγνώμη από τους άναγνώστες γιά τή συμπάθειά μου πρός τή «Μοσκόβскиге Βέντομοστι». Τί νά κάνω! Κατά τή γνώμη μου αυτή είναι ή πιο ένδιαφέρουσα, ή πιο συνεπής καί ή πιο ίκανή πολιτική έφημερίδα πού υπάρχει στή Ρωσία. Δέν επιτρέπεται όμως νά όνομάσουμε «πολιτική», μέ τήν καθαυτό έννοια τής λέξης, μιά δημοσιογραφία πού στήν καλύτερη περίπτωση διαλέγει μερικά έν-

«Στό συνέδριο τῶν ἱεραποστόλων, περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον στή Ρωσία, πέφτει τό καθήκον νά διακηρύξει τήν ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας τῆς συνείδησης, τήν ἀνάγκη νά καταργηθεῖ κάθε ποινική δίωξη γιά τήν ἀπάρνηση τῆς ὀρθοδοξίας καί τήν ἀποδοχή καί προπαγάνδισι μιᾶς ἄλλης πίστεως. Καί προτείνω στό συνέδριο τῶν ἱεραποστόλων τοῦ Ὁριόλ νά ἐκφραστεῖ ἀνοιχτά μ' αὐτό τό πνεῦμα καί νά ἐνεργήσῃ σχετικά ὅπως ἀρμόζει!...»

Ἐννοεῖται ὅτι ὅσο ἀπλοϊκό ἦταν ἀπομέρους τῆς «Μοσκόβ-σκιγε Βέντομοστι» ν' ἀνακηρύξει τόν κ. Σταχόβιτς Ροβεσπιέρο (αὐτός ὁ πρόσχαρος Μ. Α. Σταχόβιτς, πού ἀπό πολύ παλιά τόν γνωρίζω, εἶναι ἓνας Ροβεσπιέρος! — ἔγραφε στή «Νόβογε Βρέμια» ὁ κ. Σουβόριν, καί ἦταν δύσκολο νά διαβάσεις τήν «ὑπεράσπισή» του χωρίς νά γελάσεις), ἄλλο τόσο ἀπλοϊκός, στό εἶδος του, ἦταν καί ὁ κ. Σταχόβιτς, ὅταν πρότεινε στούς παπᾶδες νά ἐνεργήσουν «ὅπως ἀρμόζει» γιά τήν ἐλευθερία τῆς συνείδησης. Εἶναι τό ἴδιο σάν νά προτείνεις σ' ἓνα συνέδριο ἀστυνομικῶν σταθμαρχῶν νά ζητήσῃ πολιτικές ἐλευθερίες!

Εἶναι περιττό, νομίζω, νά ποῦμε ἐπιπρόσθετα στόν ἀναγνώστη ὅτι «ἡ σύνοδος τοῦ κλήρου μ' ἐπικεφαλῆς τόν ἀρχιερέα» ἀπέριψε τήν πρόταση τοῦ κ. Σταχόβιτς «καί γιά λόγους οὐσίας τῆς εἰσήγησης, καί γιατί αὐτή δέν ἀνταποκρινόταν στά καθήκοντα τοῦ τοπικοῦ ἱεραποστολικοῦ συνεδρίου», ἀφοῦ ἄκουσε τίς «σοβαρές ἀντιρήσεις» τοῦ σεβασμιοτάτου ἐπισκόπου τοῦ Ὁριόλ Νικάνορα, τοῦ καθηγητῆ τῆς θεολογικῆς ἀκαδημίας τοῦ Καζάν Ν. Ι. Ἰβανόβσκι, τοῦ διευθυντῆ-ἐκδότη τοῦ περιοδικοῦ «Μισσιονέρσκογε Ὁμποζρένιγε»¹³⁸ Β. Μ. Σκβορτσόφ, τῶν τάδε καί τάδε ἱεραποστόλων, καθὼς καί τῶν ὑφηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου Β. Α. Τερνάβτσεφ καί Μ. Α. Νοβοσέλοφ. Μπορεῖ νά πεῖ

διαφέροντα ἀνεπεξέργαστα μικρά γεγονότα καί ἀναστενάζει ἀντί νά «φιλοσοφεῖ» κατὰ τόν ἓνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο. Δέν ἀρνοῦμαι πῶς αὐτό μπορεῖ νά ναι πολύ ὠφέλιμο, δέν ἀποτελεῖ ὅμως πολιτική. Κατὰ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο καί τῇ δημοσιογραφία τύπου «Νόβογε Βρέμια» δέν ἐπιτρέπεται νά τήν ὀνομάσουμε πολιτική μέ τήν καθαυτό ἔννοια τῆς λέξης, παρ' ὅλο πού (ἢ, καλύτερα, γιά τό λόγο πού) εἶναι ὑπερβολικά πολιτικάντικη. Ἡ ἐφημερίδα αὐτή δέν ἔχει κανένα συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα καί κανενός εἶδους πεποιθήσεις, ἔχει μόνο τήν ἱκανότητα νά προσαρμόζεται στό πνεῦμα καί στήν ἀτμόσφαιρα τῆς στιγμῆς, νά ὑποκλίνεται μπροστά στούς κρατοῦντες, ὅ,τιδήποτε κι ἂν διατάζουν, καί νά ἐρωτοτροπεῖ μ' ἓνα ὁμοίωμα κοινῆς γνώμης. Ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» ἀντίθετα ἐφαρμόζει τή γραμμή της καί δέ φοβᾶται (δέν ἔχει τίποτα νά φοβηθεῖ!) νά βαδίζει μπροστά ἀπό τήν κυβέρνηση, δέ φοβᾶται νά θίγῃ κάπου-κάπου, μέ μεγάλη εἰλικρίνεια ὀρισμένα ἀπό τά πιά λεπτά σημεία. Εἶναι μιά χρήσιμη ἐφημερίδα, ἓνας ἀναντικατάστατος συνεργάτης τῆς ἐπαναστατικῆς ζύμωσης!

κανείς: συμμαχία ανάμεσα στην «ἐπιστήμη» καί στην ἐκκλησία!

Ὁ κ. Σταχόβιτς ὅμως παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιά μᾶς ὄχι, φυσικά, ὡς πρότυπο ἀνθρώπου μέ σαφῇ καί συνεπῇ πολιτική σκέψη, ἀλλά ὡς πρότυπο τοῦ πιό «πρόσχαρου» ρώσου ἀριστοκράτη, πάντα ἔτοιμου ν' ἀρπάξει ἓνα κομμάτι ἀπό τό ψητό τῆς ἐξουσίας. Ὡς ποιοῦ σημεῖο πρέπει νά ἔχει φτάσει ἡ «διαφθορά», πού ἔμπασαν στή ρωσική ζωὴ γενικά καί στή ζωὴ τοῦ χωριοῦ μας εἰδικότερα ἡ ἀστυνομική αὐθαιρεσία καί οἱ ἱεροεξεταστικοί διωγμοί τῶν αἱρέσεων, ὥστε νά βοοῦν κι αὐτές οἱ πέτρες! Ὡστε καί οἱ προεστοί τῶν εὐγενῶν νά μιᾶνε φλογερά γιά ἐλευθερία τῆς συνείδησης!

Νά μερικά μικρά δείγματα ἀπό τό λόγο τοῦ κ. Σταχόβιτς γιά τήν τάξη πραγμάτων καί τά ἐξωφρενικά ἐκεῖνα φαινόμενα, πού κάνουν ν' ἀγαναχτοῦν στό κάτω-κάτω καί οἱ πιό «πρόσχαροι» ἄνθρωποι.

«Ἄν πάρετε τώρα, — λέει ὁ ὁμιλητής, — ἀπό τή βιβλιοθήκη τῆς ἱεραποστολικῆς ἀδελφότητος ἓναν ὁδηγό νόμων, θά διαβάσετε ὅτι ἓνα καί τό αὐτό ἄρθρο, τό 783, II τόμ., I μέρος, ἀναθέτει στόν ἀστυνομικό σταθμάρχη, παράλληλα μέ τά καθήκοντα τῆς ἐξάλειψης τῶν μονομαχιῶν, τῶν λιβέλλων, τοῦ μεθυσιοῦ, τοῦ παράνομου κυνηγιοῦ, τῆς παρουσίας καί τῶν δύο φύλων μαζί στά δημόσια λουτρά, καί τό καθῆκον νά παρακολουθεῖ τίς συζητήσεις ἐνάντια στά δόγματα τῆς ὀρθόδοξης θρησκείας καί τόν προσηλυτισμό τῶν ὀρθοδόξων σέ ἄλλη θρησκεία ἢ σχίσμα!» Καί πραγματικά ὑπάρχει ἓνα τέτοιο ἄρθρο τοῦ νόμου πού ἀναθέτει στόν ἀστυνομικό σταθμάρχη ἐκτός ἀπό τά καθήκοντα πού ἀπαρίθμησε ὁ ὁμιλητής καί πολλά ἄλλα παρόμοια καθήκοντα. Γιά τούς περισσότερους κατοίκους τῶν πόλεων τό ἄρθρο αὐτό θά φανεῖ, βέβαια, ἀπλούστατα παράδοξο, ὅπως τό χαρακτήρισε καί ὁ κ. Σταχόβιτς. Γιά τό μουζικο ὅμως πίσω ἀπ' αὐτό τό παράδοξο κρύβεται ἡ bitterer Ernst — ἡ πικρὴ ἀλήθεια γιά τίς ἀσχήμες τῶν κατώτερων ἀστυνομικῶν ὀργάνων πού θυμοῦνται πολύ καλά ὅτι ὁ θεός εἶναι πολύ ψηλά καί ὁ τσάρος μακριά.

Καί νά συγκεκριμένα παραδείγματα, πού τά ἀναδημοσιεύουμε μαζί μέ τήν ἐπίσημη διάψευση τοῦ «πρωθιερέα Πιότρ Ροζντέστβενσκι, προέδρου τοῦ συμβουλίου τῆς ὀρθόδοξης ἀδελφότητος Πέτρος καί Παῦλος τοῦ Ὁριόλ καί τοῦ ἐπαρχιακοῦ ἱεραποστολικοῦ συνεδρίου τοῦ Ὁριόλ» («M. B.», ἀρ. φύλλου 269, ἀπό τήν «Ὁρλόβσκι Βέστνικ» ¹³⁹ ἀρ. φύλλου 257):

«α) Στήν ὁμιλία (τοῦ κ. Σταχόβιτς) ἀναφέρθηκε ἓνα χωριό τοῦ νομοῦ Τρουμπτσιόβσκι:

„Μέ τή συγκατάθεση καί ἐν γνώσει τόσο τοῦ ἱερέα ὅσο καί τῶν ἀρχῶν ἐκλείσαν ὅσους ὑποπτεύονταν ὅτι ἦταν σουντίστες* στήν ἐκκλησία, ἔφεραν ἓνα τραπέζι, τό σκέπασαν μέ καθαρό τραπεζομάντηλο, ἔβαλαν μιά εἰκόνα καί ἄρχισαν νά τοὺς καλοῦν ἕναν-ἕναν. — Προσκύνα!

— Δέ θέλω νά προσκυνήσω εἰδωλα... — “Ὡστε ἔτσι! μαστίγωμα ἀμέσως. Οἱ πιά ἀδύνατοι, μέ τήν πρώτη κιόλας φορά, ἐπανέρχονταν στήν ὀρθοδοξία, ὀρισμένοι ὅμως ἄντεξαν ὡς 4 φορές“.

Σύμφωνα ὅμως μέ τά ἐπίσημα στοιχεῖα, πού δημοσιεύτηκαν στόν ἀπολογισμό τῆς ὀρθόδοξης ἀδελφότητας Πέτρος καί Παῦλος τοῦ Ὀριόλ ἀπό τό 1896 ἀκόμα, καί σύμφωνα μέ τήν προφορική ἀνακοίνωση τοῦ ἱερέα Ντ. Περεβέρζεφ στό συνέδριο, ἡ κακοποίηση πού ἀναφέραμε τῶν αἵρετικῶν ἀπομέρους τοῦ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ στό χωριό Λιοῦμπετς, τοῦ νομοῦ Τρουμπτσιόβσκι, ἔγινε μέ ἀπόφαση τῆς συνέλευσης τοῦ χωριοῦ, καί ἔγινε κάπου στό χωριό, δέν ἔγινε ὅμως οὔτε μέ τή συγκατάθεση τοῦ τότε τοπικοῦ ἱερέα οὔτε στήν ἐκκλησία· καί τό θλιβερό αὐτό ἐπεισόδιο ἔγινε ἐδῶ καί 18–19 χρόνια, ὅταν δέν γινόταν οὔτε λόγος ἀκόμα γιά ἱεραποστολικό κίνημα στήν ἐπαρχία Ὀριόλ».

Ἀναδημοσιεύοντας ὅλα αὐτά ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» λέει ὅτι ὁ κ. Σταχόβιτς ἀνέφερε στό λόγο του μόνο δύο γεγονότα. Ἴσως. Ὅμως τί γεγονότα! Ἡ διάψευση πού στηρίζεται σέ «ἐπίσημα στοιχεῖα» (τοῦ ἀστυνομικοῦ σταθμάρχη!), παρμένα ἀπό τόν ἀπολογισμό τῆς ὀρθόδοξης ἀδελφότητας, δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τοῦ νά ἐπιβεβαιώνει σ' ὅλη τους τήν ἔκταση τά αἴσχη πού προκάλεσαν τήν ἀγανάκτηση κι αὐτοῦ ἀκόμα τοῦ πρόσχαρου εὐγενῆ. Ἄν τό μαστίγωμα ἔγινε στήν ἐκκλησία ἢ «κάπου στό χωριό», πρίν ἀπό μισό χρόνο ἢ πρίν ἀπό 18 χρόνια, αὐτό δέν ἀλλάζει καθόλου τά πράγματα (καί μήπως εἶναι μόνο αὐτό: ὅλος ὁ κόσμος ξέρει ὅτι τόν τελευταῖο καιρό οἱ διώξεις τῶν αἵρετικῶν ἔγιναν ἀκόμα πιά θηριώδικες, καί ἡ δημιουργία ὀργανώσεων ἱεραποστολῶν ἔχει ἄμεση σχέση μ' αὐτό!). Ὅσο γιά τό ἂν μποροῦσε ὁ τοπικός ἱερέας νά μή ἔχει σχέση μ' αὐτούς τοὺς ντυμένους χωριάτικα ἱεροεξεταστές, γι' αὐτό θᾶταν καλύτερα, πάτερ πρωθιερέα, νά μή μιλούσατε ἀπό τόν τύπο**.

* — ὁπαδοί μιᾶς θρησκευτικῆς αἵρεσης. Σημ. μετ.

** Διαφωνώντας μέ τίς ἐπίσημες διαψεύσεις, ὁ κ. Σταχόβιτς ἔγραφε: «Δέν ξέρω τί ἀναφέρεται στόν ἐπίσημο ἀπολογισμό τῆς ἀδελφότητας, βεβαιώνω ὅμως ὅτι ὁ ἱερέας Περεβέρζεφ, ἀφοῦ ἀφηγήθηκε στό συνέδριο ὅλες τίς λεπτομέρειες καί ἐξήγησε ὅτι οἱ πολιτικές ἀρχές ἤξεραν (sic!!!) γιά τήν ἀπό-

Θὰ σᾶς κοροϊδέψουν! Φυσικά, ὁ «τοπικός ἱερέας» δέν ἔδοσε τή «συγκατάθεσή του» γιά τὰ βασανιστήρια αὐτά πού τιμωροῦνται ἀπό τό νόμο, ὅπως καί ἡ ἱερά ἐξέταση δέν τιμωροῦσε ποτέ ἡ ἴδια, παρά μεταβίβαζε τή δουλειά στά χέρια τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, καί δέν ἔχυνε ποτέ αἷμα, μά τιμωροῦσε μόνο μέ κάψιμο στήν πυρά.

Δεύτερο γεγονός:

«β) Στήν ὁμιλία ἀναφέρεται:

„Μόνο πού τότε ἓνας ἱεραπόστολος δέ θά ξεστόμιζε τήν ἀπάντηση πού ἀκούσαμε καί μεῖς ἐδῶ μέσα: — Λέτε, πάτερ, πῶς ἦταν στήν ἀρχή 40 οἰκογένειες καί τώρα εἶναι 4. Τί ἔγιναν οἱ ὑπόλοιπες; — Μέ τήν εὐλογία τοῦ θεοῦ ἐξορίστηκαν στήν Ὑπερκαυκασία καί στή Σιβηρία“.

Στήν πραγματικότητα ὅμως στό χωριό Γκλίμποτσκα τοῦ νομοῦ Τρουμπσιόβσκι, γιά τό ὁποῖο γίνεται τώρα λόγος, σύμφωνα μέ πληροφορίες τῆς ἀδελφότητας, τό 1898 δέν ὑπῆρχαν 40 οἰκογένειες στουντιστῶν, ἀλλά 40 ἄτομα καί τῶν δύο φύλων, ἀνάμεσα στά ὁποῖα καί 21 παιδιά· ἐξορίστηκαν στήν Ὑπερκαυκασία τόν ἴδιο χρόνο μέ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου τοῦ νομοῦ μόνο 7, γιατί προσηλύτιζαν στό στουντισμό ἄλλα ἄτομα. Ὅσο γιά τή φράση τοῦ τοπικοῦ ἱερέα: „Μέ τήν εὐλογία τοῦ θεοῦ ἐξορίστηκαν“, αὐτήν τήν πέταξε τυχαῖα σέ μιᾷ κλειστή συνεδρίαση τοῦ συνεδρίου σέ ἀτμόσφαιρα ἀβίαςτης ἀνταλλαγῆς γνώμῶν ἀνάμεσα στά μέλη του, καί πολύ περισσότερο γιατί ὁ ἱερέας πού ἀναφέρθηκε ἦταν ἀπό παλιά γνωστός σέ ὅλους καί στό συνέδριο ἀποδείχτηκε πῶς εἶναι ἓνας ἀπό τούς πιο ἄξιους ποιμένες-ἱεραποστόλους».

Ἡ διάψευση αὐτή εἶναι ἀληθινά ἀμίμητη! Τήν ἔκανε τυχαῖα μέσα σέ ἀτόσφαιρα ἀβίαςτης ἀνταλλαγῆς γνώμῶν! Αὐτό ἔχει ἐνδιαφέρον γιατί ὅλοι μας ξέρουμε πολύ καλά τί ἀξία ἔχουν τά λόγια τῶν ἐπίσημων προσώπων, πού τά ἐκφράζουν ἐπίσημα. Καί ὅταν ὁ πατερούλης, πού εἶπε τά «ἐγκάρδια» αὐτά λόγια εἶναι «ἓνας ἀπό τούς ἄξιους ποιμένες-ἱεραποστόλους», τότε αὐτά ἔχουν ἀκόμα μεγαλύτερη σημασία. «Μέ τήν εὐλογία τοῦ θεοῦ ἐξορίστηκαν στήν Ὑπερκαυκασία καί στή Σιβηρία» — τά ὑπεροχα αὐτά λόγια πρέπει νά γίνουν στό εἶδος τους ὄχι λιγότερο πασίγνωστα ἀπ' ὅ,τι ἡ συνηγορία τοῦ μητροπολίτη Φιλάρετου ὑπέρ τῆς δουλοπαροικίας, συνηγορία πού στηρίχτηκε στήν ἁγία γραφή.

Μέ τήν εὐκαιρία, μιᾷ καί χρειάστηκε νά θυμηθοῦμε τόν Φιλάρετο, δέ θᾶταν σωστό νά παρασιωπήσουμε τό γράμμα ἐνός «ἐπιστήμονα φιλελευθέρου» πρὸς τόν ἀγιότατο Ἀμβρόσιο, ἀρ-

φηση τῆς συνέλευσης τοῦ χωριοῦ, στήν ἐρώτηση πού τοῦ ἔβαλα προσωπικά: Καί σεῖς πάτερ, τό ξέρατε αὐτό; — ἀπάντησε: Ναί. Κι ἐγώ τόξερα». Τά σχόλια περιτεύουν.

χιεπίσκοπο Χαρκόβου, πού δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Βέρα ἰ Ράζουμ»¹⁴⁰ τό 1901 *. Ὁ ἐπιστολογράφος ὑπογραφόταν: «Σεβάσμιος πολίτης ἀπό τούς πρώην θεράποντες τῆς ἐκκλησίας, Ἱερώνυμος Πρεομπραζένσκι» καί τό παρόνομα τοῦ «ἐπιστήμονα (!) φιλελευθέρου» τοῦ τό ἔδωσε ἡ σύνταξη πού σίγουρα ἔμεινε ἐκστατική μπροστά στήν «ἄβυσσο τῆς σοφίας του». Θά περιοριστοῦμε νά παραθέσουμε μερικά σημεία ἀπ' αὐτό τό γράμμα, πού μᾶς δείχνει γιά πολλοστή φορά ὅτι ἡ πολιτική σκέψη καί ἡ πολιτική διαμαρτυρία διεισδύουν μέ ἀόρατο τρόπο σέ ἀφάνταστα πιά πλατιούς κύκλους ἀπ' ὅ,τι φαίνεται κάποτε.

«Εἶμαι γέρος πιά, κοντεύω τά 60· στή ζωή μου ἔτυχε νά δῶ ἀρκετές παρεκκλίσεις ἀπό τήν ἐκπλήρωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποχρεώσεων καί μπορῶ νά πῶ, κατά συνείδηση, πώς σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις αἰτία ὑπῆρξε ὁ κλῆρος μας. Ὅσο γιά τά „τελευταῖα γεγονότα“, μούρχεται ἀκόμα καί νά εὐχαριστήσω μ' ὅλη μου τήν καρδιά τό σημερινό μας κλῆρο, πού ἀνοίγει σέ πολλούς τά μάτια. Τώρα ὅχι μόνο οἱ γραφιάδες τῶν δήμων, μά ὅλοι, καί γέροι καί νέοι, ἐγγράμματοι, μισογραμματισμένοι καί ὅσοι μόλις διαβάζουν, ὅλοι τους ἐπιδιώκουν νά διαβάσουν τό μεγάλο συγγραφέα τῆς ρωσικῆς γῆς. Προμηθεύονται σέ ἀκριβές τιμές τά συγγράμματά του (πού βγῆκαν στό ἐξωτερικό ἀπό τό ἐκδοτικό «Σβομπόντνογε Σλόβο»¹⁴¹ καί πού ἐλεύθερα κυκλοφοροῦν μέσα στό λαό σ' ὅλες τίς χῶρες τοῦ κόσμου ἐκτός ἀπό τή Ρωσία), διαβάζουν, συζητοῦν, καί τά συμπεράσματα πού βγάζουν δέν εἶναι, βέβαια, ὑπέρ τοῦ κλήρου. Πολλοί τώρα ἀρχίζουν πιά νά καταλαβαίνουν, ποῦ εἶναι τό ψέμα καί ποῦ ἡ ἀλήθεια, καί βλέπουν ὅτι ὁ κλῆρος ἄλλα λέει καί ἄλλα κάνει, καί πολύ συχνά μάλιστα τά ἴδια του τά λόγια ἀντιφάσκουν. Πολλές ἀλήθειες ἦθα μπορούσαν νά εἰπωθοῦν, ἀλλά μέ τόν κλῆρο, πού λέτε, δέν μπορεῖ νά μιλήσει κανείς ἐλεύθερα, γιατί αὐτός δέ θ' ἀργήσει νά σέ καταγγεῖλει, γιά νά σέ τιμωρήσουν καί νά σέ ἐκτελέσουν... Ὁ Χριστός ὅμως δέν προσέλκυε μέ τή βία καί τίς ἐκτελέσεις, ἀλλά μέ τήν ἀλήθεια καί τήν ἀγάπη...

...Κλείνοντας τό λόγο Σας, γράφετε: „διαθέτουμε μεγάλη δύναμη γιά ἀγώνα — ἡ δύναμη αὐτή εἶναι ἡ ἀπολυταρχική ἐξουσία τῶν εὐσεβεστάτων ἡγεμόνων μας“. Καί πάλι λέτε ψέματα καί πάλι δέ Σᾶς πιστεύουμε. Παρ' ὅλο πού ἐσεῖς, ὁ φωτισμένος κλῆρος, προσπαθεῖτε νά μᾶς διαβεβαιώσετε, ὅτι „εἰστε πιστοί στήν ἀπολυταρχική ἐξουσία ἀπό τό βυζί τῆς μάνας σας“ (ἀπό τό λόγο τοῦ σημερινοῦ ἀρχιδιάκονου κατά τό διορισμό του σέ ἐπίσκοπο), ὅμως ἐμεῖς, οἱ ἀφώτιστοι, δέν πιστεύουμε πώς ἐνός χρονοῦ βρέφος (ἔστω καί ἂν θά γινόταν μιά μέρα ἐπίσκοπος) μπορεῖ νά κρίνει γιά τή μορφή διακυβέρνησης καί νά δώσει τήν προτίμησή του στήν ἀπολυταρχία. Ὑστε-

* Ἐπωφελοῦμαστε ἀπό τήν εὐκαιρία γιά νά εὐχαριστήσουμε τόν ἀνταποκριτή πού μᾶς ἔστειλε ἕνα ἀντίτυπο αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ. Οἱ τάξεις πού μᾶς κυβερνοῦν πολύ συχνά δέν ντρέπονται νά δείχνονται *au naturel* (ἐκ τοῦ φυσικοῦ. Ἡ Σύντ.) στίς εἰδικές ἐκδόσεις τῶν φυλακῶν, τῆς ἐκκλησίας καί σέ ἄλλες παρόμοιες. Εἶναι καιρός πιά ἐμεῖς, οἱ ἐπαναστάτες, νά καταπιαστοῦμε μέ τή συστηματική ἀξιοποίηση αὐτοῦ τοῦ «πλούσιου θησαυροῦ» πολιτικῆς διαφώτισης.

ρα από τήν άποτυχημένη προσπάθεια του πατριάρχη Νίκωνα νά παίξει στη Ρωσία τό ρόλο πού παίζουν οί πάπες τής Ρώμης, πού συγκεντρώνουν στά χέρια τους στη Δύση τήν έκκλησιαστική έξουσία μέ τήν κοσμική κυριαρχία, ή έκκλησία μας, στό πρόσωπο των άνώτερων εκπροσώπων της, των μητροπολιτών, ύποτάχθηκε όλοκληρωτικά καί για πάντα στην έξουσία των μοναρχών πού όρισμένοι, όπως στην εποχή του Μεγάλου Πέτρου, τής ύπαγόρευαν μέ δεσποτικό τρόπο τά διατάγματά τους. (Πίεση του Μεγάλου Πέτρου πάνω στον κλήρο στό ζήτημα τής καταδίκης του διαδόχου 'Αλεξέι.) Τό ΧΙΧ αιώνα βλέπουμε κιόλας νά υπάρχει στη Ρωσία πλήρης άρμονία ανάμεσα στην κοσμική καί στην έκκλησιαστική έξουσία. Στη σκληρή εποχή του Νικολάου Α', όταν ή κοινωνική συνείδηση, πού άρχισε νά ξυπνά κάτω από τήν επίδραση των μεγάλων κοινωνικών κινήματων τής Δύσης, προώθησε καί στη χώρα μας μεμονωμένους άγωνιστές ενάντια στην έξωφρενική ύποδούλωση του άπλου λαού, ή έκκλησία μας έμεινε τελείως αδιάφορη άπέναντι στα βάσανά του, καί, παρά τίς μεγάλες έντολές του Χριστού για τήν άδελφότητα των ανθρώπων καί τήν βοήθεια προς τον πλησίον, δέν άκούστηκε ούτε μία φωνή άπομέρους του κλήρου για τήν υπεράσπιση του άμοιρου λαού από τή βάρβαρη αυθαιρεσία των τσιφλικάδων, κι αυτό μόνο καί μόνο γιατί ή κυβέρνηση δέν τολμούσε ακόμα νά σηκώσει τό χέρι ενάντια στη δουλοπαροικία, πού τήν ύπαρξή της τή δικαίωne άνοιχτά ό Φιλάρετος τής Μόσχας μέ κείμενα τής παλιās διαθήκης. Νά όμως πού άντήχησε βροντή: ή Ρωσία συντρίφτηκε καί ταπεινώθηκε πολιτικά στη Σεβαστούπολη. 'Η συντριβή φανέρωσε καθαρά όλες τίς αδυναμίες του καθεστώτος μας πρίν από τή μεταρύθμιση, καί κατά πρώτο λόγο ό άνθρωπιστής μονάρχης (πού χρωστά τή διαπαιδαγώγηση του πνεύματος καί τής θέλησής του στον ποιητή Ζουκόβσκι) έσπασε τίς αιώνιες άλυσίδες τής δουλείας, καί, από τραγική είρωνεία τής τύχης, τό κείμενο τής μεγάλης πράξης τής 19 του Φλεβάρη δόθηκε για νά συνταχτεί από χριστιανική άποψη στον ίδιο τον Φιλάρετο πού πρόλαβε, όπως φαίνεται, ν' αλλάξει, σύμφωνα μέ τό πνεύμα τής εποχής, τίς άπόψεις του για τή δουλοπαροικία. 'Η εποχή των μεγάλων μεταρρυθμίσεων δέν πέρασε χωρίς ν' αφήσει ίχνη καί στον κλήρο μας, προκαλώντας στους κόλπους του επί τής εποχής του Μακάριου (αργότερα μητροπολίτη) μία γόνιμη δουλειά για τήν αναδιοργάνωση των εκκλησιαστικών μας ιδρυμάτων, στα όποια ό Μακάριος είχε άνοίξει ένα παράθυρο, αν καί μικρό, για νά μπορούν νά εισχωρούν ή δημοσιότητα καί τό φώς. 'Η αντίδραση πού ήρθε μετά τήν 1 του Μάρτη 1881 έφερε μαζί της καί για τον κλήρο ένα αντίστοιχο στοιχείο από προσωπικότητες τής άρεσκείας του Πομπεντονόστσεφ καί του Κατκόφ, καί τή στιγμή πού οί πρωτοπόροι άνθρωποι τής χώρας από τά ζέμστβο καί τήν κοινωνία στέλνουν ύπομνήματα, ζητώντας νά καταργηθούν τά ύπολείμματα τής σωματικής τιμωρίας, ή εκκλησία σωπαίνει χωρίς νά πει λέξη πού νά καταδικάζει τους συνήγορους του βούρδουλα — αυτού του όργάνου του έξωφρενικού έξευτελισμού του ανθρώπου, πού δημιουργήθηκε κατ' εικόνα καί όμοίωση του θεού. 'Υστερα απ' όσα ειπώθηκαν δέ θάταν σωστό νά παραδεχτούμε πώς, αν αλλάξει τό καθεστώς από τά πάνω, όλος ό κλήρος μας, μέσω των εκπροσώπων του, θά δοξολογεϊ καί τον συνταγματικό μονάρχη, όπως δοξολογεϊ σήμερα τον άπολυταρχικό μονάρχη; 'Ωστε, ως αφήσουμε τήν ύποκρισία, γιατί έδω δέ γίνεται λόγος για τήν άπολυταρχία, μά για τό μονάρχη. Καί ό Πέτρος Α' ήταν επίσης έλέω θεού αυτοκράτορας, ώστόσο ό κλήρος καί ως τώρα ακόμα δέν τον έχει καί τόσο στην καρδιά του: καί ό Πέτρος Γ' ήταν επίσης παρόμοιος αυτοκράτορας, πού σκόπευε νά κουρέψει καί νά μορφώσει τον κλήρο μας — κρίμα πού δέν

τόν ἄφησαν νά βασιλέψει κάνα δύο-τρία χρόνια. Καί ἂν ὁ αὐτοκράτορας Νικόλαος Β', πού βασιλεύει σήμερα, εὐαρεστοῦνταν νά ἐκφράσει τήν εὐνοιά του πρός τόν ἔνδοξο Λέβ Νικολάγεβιτς — ποῦ θά κρυβόσασταν μέ τίς ραδιουργίες, τούς φόβους καί τίς ἀπειλές σας;

Τοῦ κάκου παραθέτετε τά κείμενα τῶν προσευχῶν πού ψάλλει ὁ κληρὸς γιά τόν τσάρο, — αὐτή ἡ συλλογή λέξεων σέ μιὰ ἀκαταλαβίστικη γλώσσα δέν πείθει κανένα γιά τίποτα. Γιατί ἔχουμε ἀπολυτάρχια: θά διατάξει καί θά γράψετε προσευχές τρεῖς φορές πιά μακροσκελεῖς καί πιά ἐκφραστικές».

* * *

Ὁ δεύτερος λόγος ἐνός προεστοῦ τῶν εὐγενῶν, ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, δέ δημοσιεύτηκε στὸν τύπο μας. Μᾶς τὸν ἔστειλε ἀπὸ τὸν Αὐγουστο ἀκόμα κάποιος ἄγνωστος στή σύνταξη ἀνταποκριτῆς, πολυγραφημένο καί μέ μιὰ ἐπιγραφή γραμμένη μέ μολύβι: «Λόγος ἐνός νομαρχιακοῦ προεστοῦ τῶν εὐγενῶν σέ ἰδιαίτερη συνέλευση τῶν προεστῶν τῶν εὐγενῶν ἀπ' ἀφορμή τά φοιτητικά ζητήματα». Παραθέτουμε τό λόγο αὐτόν ὁλόκληρο.

«Ἐπειδὴ δέ μέ παίρνει ὁ χρόνος, θά ἐκθέσω τίς ἀπόψεις μου σχετικά μέ τή συνέλευσή μας τῶν προεστῶν τῶν εὐγενῶν μέ τή μορφή θέσεων:

Σέ τί ὀφείλονται οἱ σημερινές ταραχές, εἶναι περίπου γνωστό: οἱ ταραχές αὐτές προκλήθηκαν, κατὰ πρῶτο λόγο, ἀπὸ τή γενική ἀκαταστασία πού ἐπικράτησε σ' ὅλο τό κρατικό μας καθεστῶς, ἀπὸ τήν ὀλιγαρχική διακυβέρνηση τῆς ὑπαλληλοκρατίας, δηλ. ἀπὸ τή διχτατορία τῆς ὑπαλληλοκρατίας.

Αὐτή ἡ ἀκαταστασία τῆς ὑπαλληλοκρατικῆς κυβερνητικῆς διχτατορίας ἐκδηλώνεται σ' ὁλόκληρη τή ρωσική κοινωνία, ἀπὸ τά πάνω ὡς τά κάτω, σάν μιὰ γενική δυσἀρέσκεια πού ἐξωτερικά βρίσκει τήν ἐκφρασή της σ' ἓνα γενικό πολιτικαντισμό, ὅμως πολιτικαντισμό ὄχι προσωρινό καί ἐπιφανειακό, μά βαθύ καί χρόνιο.

Ὁ πολιτικαντισμός αὐτός, σάν γενική ἀρρώστια ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας, ἔχει τήν ἀντανάκλασή του σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις, στή δράση καί στούς θεσμούς τῆς κοινωνίας, καί γι' αὐτό ἔχει κατανάγκη τήν ἀντανάκλασή του καί στά ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα μέ τὸν πιά νεαρό, μά καί γιά τό λόγο αὐτό πιά εὐαίσθητο κόσμο τους, πού βρίσκεται κάτω ἀπὸ τό ἴδιο καταπιεστικό καθεστῶς τῆς γραφειοκρατικῆς διχτατορίας.

Θεωρώντας σάν ρίζα τοῦ κακοῦ τῶν φοιτητικῶν ταραχῶν τή γενική ἀκαταστασία τοῦ κράτους καί τή γενική ἀρρωστιάρικη κατάσταση πού προκλήθηκε ἀπ' αὐτήν τήν ἀκαταστασία, δέν μπορούμε παρ' ὅλα αὐτά — τόσο ἀπὸ ἓνα φυσικό αἶσθημα ὅσο καί ἀπὸ τήν ἀνάγκη νά ἐμποδίσουμε τήν ἀνάπτυξη τοῦ τοπικοῦ κακοῦ — νά μὴ δόσουμε προσοχή σ' αὐτές τίς ταραχές καί νά μὴ φροντίσουμε, ἔστω κι ἀπ' αὐτή τήν πλευρά, νά ἐλαττώσουμε τήν τρομαχτικά καταστροφική ἐκδήλωση τοῦ γενικοῦ κακοῦ, ὅπως ἀκριβῶς, ὅταν προσβάλλεται ἀπὸ μιὰ ἀρρώστια ὅλος ὁ ὀργανισμός, παίρνονται, μέ σκοπὸ τή βαθμιαία, ριζική θεραπεία του, ταυτόχρονα ἐπείγοντα μέτρα γιά τήν καταπολέμηση τῶν τοπικῶν, ἰσχυρῶν, καταστρεπτικῶν ἐπιπλοκῶν αὐτῆς τῆς ἀρρώστιας.

Στά μεσαῖα καί στά ἀνώτερα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα τό κακό τοῦ ὑπαλληλοκρατικοῦ καθεστῶτος βρίσκει τήν ἐκφρασή του κυρίως στήν ὑποκατά-

σταση τῆς ἀνάπτυξης καί μόρφωσης τῶν ἀνθρώπων (τῆς νεολαίας) ἀπό τήν ὑπαλληλοκρατική ἐκγύμναση πού συνδέεται μέ τή συστηματική κατάπνιξη τῆς προσωπικότητας καί τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας.

Ἡ δυσπιστία, ἡ ἀγανάχτηση καί τό μίσος πρός τίς διευθύνσεις καί τούς καθηγητές, πού προκαλοῦν ὅλα τά παραπάνω μέσα στή νεολαία, μεταφέρονται ἀπό τά γυμνάσια στά πανεπιστήμια, ὅπου, δυστυχῶς, μέ τήν κατάσταση πού ἐπικρατεῖ σήμερα στά πανεπιστήμια, ἡ νεολαία ἀντιμετωπίζει τό ἴδιο κακό, τήν ἴδια κατάπνιξη τῆς προσωπικότητας τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀξιοπρέπειάς του.

Μέ μιά λέξη, στά πανεπιστήμια ἡ νεολαία δέ βρίσκει τό ναό τῆς ἐπιστήμης, ἀλλά ἕνα ἐργοστάσιο πού ἐπεξεργάζεται ἀπό τήν ἀπρόσωπη φοιτητική μάζα ἕνα χρήσιμο στό κράτος γραφειοκρατικό ἐμπόρευμα.

Αὐτή ἡ κατάπνιξη τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας (σέ συνθῆκες μετατροπῆς τοῦ φοιτητόκοσμου σέ ἀδιάφορη μάζα, σέ ἀντικείμενο ἐπεξεργασίας), πού ἐκδηλώνεται μέ μιά συστηματική καί χρόνια κατάπνιξη καί καταδίωξη κάθε στοιχείου προσωπικότητας καί ἀξιοπρέπειας, καί μάλιστα συχνά μέ τή χτηνώδη βία, εἶναι ἡ βασική αἰτία ὅλων τῶν φοιτητικῶν ταραχῶν, πού συνεχίζονται ἐδῶ καί κάμποσες δεκάδες χρόνια καί ἀπειλοῦν, ἐντεινόμενες διαρκῶς, νά συνεχιστοῦν καί στό μέλλον καί νά μᾶς ἀποσπάσουν τίς καλύτερες δυνάμεις τῆς ρωσικῆς νεολαίας.

Ὅλα αὐτά τά ξέρουμε — τί πρέπει ὅμως νά κάνουμε μπροστά σ' αὐτή τήν κατάσταση; Πῶς νά συμβάλουμε στήν ἐξυγίανση τῆς σημερινῆς κρίσιμης κατάστασης μ' ὅλο τό κακό, μ' ὅλη τή δυστυχία καί τή λύπη πού προξενεῖ; Νά τήν ἀφήσουμε ἔτσι, χωρίς νά κάνουμε καμιά προσπάθεια; Ν' ἀφήσουμε χωρίς βοήθεια τή νεολαία μας στό ἔλεος τῆς τύχης, στήν αὐθαιρεσία τῆς ὑπαλληλοκρατίας καί τῆς ἀστυνομίας, καί νίπτοντας τάς χεῖρας νά ἀπέλθουμε; Τό κύριο ζήτημα, κατά τή γνώμη μου, εἶναι αὐτό: πῶς πρέπει νά θεραπεύσουμε τή σημερινή κρίσιμη ἐκδήλωση τῆς ἀρρώστιας, ἀφοῦ ἀναγνωρίσουμε τό γενικό χαρακτήρα της;

Ἡ συνεδρίασή μας μοῦ θυμίζει ἕνα πλῆθος καλοπροαίρετων ἀνθρώπων, πού μπῆκαν μέσα στήν ἄγρια ταῖγκά μέ σκοπό νά τήν καθαρίσουν καί πού, ἀντί νά συγκεντρωθοῦν σ' ἕνα ὀρισμένο σημεῖο, σταμάτησαν κυριευμένοι ἀπό πλήρη ἀμηχανία μπροστά στόν τεράστιο ὄγκο τῆς συνολικῆς δουλειᾶς πού ξεπερνοῦσε τίς δυνάμεις τους.

Ὁ καθηγητής Κ. Τ. μᾶς παρουσίασε μιά γενική θαυμάσια εἰκόνα τῆς σύγχρονης καί πραγματικῆς κατάστασης τῶν πανεπιστημίων καί τοῦ φοιτητόκοσμου καί μᾶς ἔδειξε τήν ἐπίδραση πού ἀσκοῦν μέσα στόν μή προσανατολισμένο φοιτητόκοσμο διάφορες ὀλέθριες ἐξωτερικές ἐπενέργειες, ὅχι μόνο πολιτικές, μά καί ἀστυνομικές — ὅλα αὐτά ὅμως μᾶς ἦταν λίγο-πολύ γνωστά καί ἀπό προηγούμενα, ἂν καί ὅχι μέ τόση σαφήνεια.

Σάν μοναδικό δυνατό μέτρο μᾶς ὑπέδειξε τή ριζική κατάργηση ὁλόκληρου τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος ὅλων τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων γενικά καί τήν ἀντικατάστασή του μέ νέο, μέ καλύτερο καθεστῶς· συνάμα ὅμως ὁ καθηγητής τόνισε ὅτι ἡ δουλειά αὐτή θ' ἀπαιτήσῃ πιθανόν μιά πολύ μακρόχρονη περίοδο· κι ἂν πάρουμε ὑπόψη μας πῶς κάθε μερικότερο καθεστῶς στό ρωσικό κράτος, ὅπως καί σέ κάθε ἄλλο κράτος, συνδέεται κατά τρόπο ὀργανικό μέ τό γενικό καθεστῶς, τότε μπορούμε νά ποῦμε ὅτι δέν προβλέπεται τό τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου.

Τί πρέπει νά κάνουμε τώρα γιά νά ἐλαφρώσουμε τουλάχιστο τόν ἀβάσταχτο πόνο πού προκαλεῖται αὐτή τή στιγμή ἀπό τήν ἀρρώστια; Ποιό εἶναι τό καταπραϋντικό μέσο; Γιατί καί τά καταπραϋντικά πού κάνουν νά

ἡρεμήσει προσωρινό ὁ ἄρρωστος θεωροῦνται συχνά ἀπαραίτητα! Σ' αὐτό ὅμως τό ἐρώτημα δέν ἀπαντήσαμε· καί ἀντί γιά ἀπάντηση προτάθηκαν σχετικά μέ τή σπουδάζουσα νεολαία γενικά ἓνα εἶδος, θάλεγα, ἀκαθόριστες, ἄταχτες κρίσεις, πού μπερδεύουν ἀκόμα πιά πολύ τό ζήτημα· τίς κρίσεις αὐτές μοῦ εἶναι δύσκολο ἀκόμα καί νά τίς ἐπαναφέρω στή μνήμη μου, ὅμως θά προσπαθήσω.

Μίλησαν γιά τίς φοιτήτριες, στίς ὁποῖες ἐξασφαλίσουμε, λένε, εἰδικά ἐκπαιδευτήρια καί ἀνώτερη μόρφωση, κι αὐτές νά πῶς μᾶς δείχνουν τήν εὐγνωμοσύνη τους: μέ τή συμμετοχή τους στίς φοιτητικές ταραχές!

Ἄν ἐπρόκειτο γιά ἀνθοδέσμες ἢ γιά πολύτιμα στολίδια πού προσφέραμε στό ὠραῖο φύλο, μιά τέτοια ἐπικρίση θά ἦταν νοητή· ἡ ὁργάνωση ὅμως εἰδικῶν ἐκπαιδευτηρίων θηλέων δέν εἶναι φιλοφροσύνη, μά ἱκανοποίηση μιᾶς κοινωνικῆς ἀνάγκης· ἔτσι τά ἐκπαιδευτήρια θηλέων δέν εἶναι ἰδιοτροπία, ἀλλά ἀναγκαῖα γιά τήν κοινωνία ἀνώτερα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα, ἀκριβῶς ὅπως καί τά πανεπιστήμια κ. ἄ. γιά τήν ἀνώτερη ἀνάπτυξη τῆς νεολαίας, χωρίς διάκριση φύλου — καί γι' αὐτό ἀνάμεσα στά ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα θηλέων καί στά ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα ἀρρένων ὑπάρχει πλήρης ἀλληλεγγύη, τόσο κοινωνική ὅσο καί συντροφική.

Αὐτή ἡ ἀλληλεγγύη, κατά τή γνώμη μου, ἐξηγεῖ στό ἀκέραιο καί τό γεγονός ὅτι οἱ ταραχές τῆς νεολαίας ἀγκαλιάζουν καί τίς σπουδάστριες τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων θηλέων· ἐξεγείρεται γενικά ἡ σπουδάζουσα νεολαία, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν φορεῖ γυναικεῖα ἢ ἀντρικά ροῦχα.

Ὑστερα πέρασαν πάλι στίς φοιτητικές ταραχές καί εἶπαν ὅτι γιά τοὺς φοιτητές δέν πρέπει νά ὑπάρχει ἐπιείκεια, ὅτι οἱ φοιτητικές ἀσχημίες πρέπει νά πατάσσονται μέ τή βία· σ' ὅλα αὐτά προβλήθηκε, κατά τή γνώμη μου, πολύ δικαιολογημένα ἡ ἀντίρρηση ὅτι κι ἂν αὐτές εἶναι ἀσχημίες, πάντως δέν εἶναι τυχαῖες, μά χρόνιες, καθορίζονται ἀπό βαθιές αἰτίες, καί ὅτι γιά τό λόγο αὐτό δέ θά ἦταν δυνατό νά παταχθοῦν μόνο μέ καταπιεστικά μέτρα, πράγμα πού ἀποδείχτηκε καί ἀπό τήν πείρα τοῦ παρελθόντος. Ἡ προσωπική μου γνώμη εἶναι ὅτι ὑπάρχει ἀκόμα ἓνα μεγάλο πρόβλημα: ποῦ πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τήν κύρια ἀσχημία αὐτῶν τῶν σκανδαλώδικων ἀταξιῶν πού ἀναταράζουν καί καταστρέφουν τά ἐκπαιδευτικά μας ἰδρύματα· ἐγώ δέ δίνω πίστη στίς κυβερνητικές ἀνακοινώσεις.

Ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται τό ζήτημα, ὅτι τήν ἄλλη πλευρά δέν τήν ἀκοῦνε στή χώρα μας, καί οὔτε μποροῦν νά τήν ἀκούσουν· ἔχουν φιμώσει τό στόμα της (δέν ἐπιβεβαιώθηκε ὅμως πέρα γιά πέρα ἡ ἀλήθεια τῶν ὅσων εἶπα, καί συγκεκριμένα, ὅτι στίς ἀνακοινώσεις τους οἱ ἀρχές λένε ψέματα καί ὅτι ὅλες οἱ ἀσχημίες προέρχονται κατά κύριο λόγο ἀπό τήν πλευρά τῶν ἀρχῶν, ἀπό τήν πλευρά τῆς ἀσχημῆς ἐπίδρασής τους).

Μίλησαν γιά τήν ἐπίδραση ἀπό τά ἔξω τῶν διάφορων ἐπαναστατικῶν δυνάμεων πάνω στή σπουδάζουσα νεολαία.

Ναί, ἡ ἐπίδραση αὐτή ὑπάρχει, τῆς δίνουν ὅμως πάρα πολύ μεγάλη σημασία: οἱ ἐργοστασιάρχες, λχ., πού στά ἐργοστάσιά τους ἐκδηλώνεται κυρίως ἡ ἐπίδραση αὐτή, τά ρίχνουν ἐπίσης ὅλα πάνω σ' αὐτή τήν ἐπίδραση, λέγοντας πῶς, ἂν δέν ὑπῆρχε αὐτή, θά κυριαρχοῦσε στά ἐργοστάσιά τους ἡσυχία καί τάξη καί εὐλογία τοῦ θεοῦ, ξεχνώντας καί ἀποσιωπώντας κάθε νόμιμη καί παράνομη ἐκμετάλλευση τῶν ἐργατῶν, πού, ρίχνοντας στή δυστυχία τοὺς ἐργάτες, προκαλεῖ στίς γραμμές τους τή δυσἀρέσκεια καί κατόπιν καί ταραχές· ἂν δέν ὑπῆρχε αὐτή ἡ ἐκμετάλλευση, τότε καί τά ἐπαναστατικά ἐξωτερικά στοιχεῖα δέ θά εἶχαν τίς πολυάριθμες ἀφορμές καί αἰτίες, πού τά ὑποβοηθοῦν νά χωθοῦν τόσο εὐκόλα στά ἐργοστασιακά ζη-

τήματα — όλα αυτά έχω τή γνώμη ότι μπορούν νά ειπωθούν και για τὰ εκπαιδευτικά μας ιδρύματα πού μετατράπηκαν από ναούς τῆς ἐπιστήμης σέ ἐργοστάσια πού παρασκευάζουν τό ὑπαλληλοκρατικό ὑλικό.

Στή γενική ἐνστιχτώδικη συναίσθηση τῆς καταπίεσης, πού βαραίνει πάνω σ' ὅλη τή σπουδάζουσα νεολαία, στή γενική καταθλιπτική ψυχική κατάσταση πού προκαλεῖ αὐτή ἡ καταπίεση στίς γραμμές τῆς νεολαίας ὅλων τῶν εκπαιδευτικῶν ιδρυμάτων, νά ποῦ βρίσκεται ἀκριβῶς ἡ δύναμη ἐκείνη τῆς ὀλιγάριθμης, μά συνειδητῆς χούφτας νεολαίων, πού ἀνέφερε ὁ κ. καθηγητής καί πού εἶναι σέ θέση νά ὑπνωτίσει καί νά κατευθύνει πρὸς κάθε κατεύθυνση, σέ ἀπεργίες, σέ διάφορες ταραχές, ὀλόκληρες μάζες νεολαίων πού ὅπως φαίνεται δέν εἶναι καθόλου ἐπιρεπεῖς πρὸς τίς ταραχές. — Ἔτσι γίνεται σ' ὅλα τὰ ἐργοστάσια!

Ἐπειτα, ἀπ' ὅ,τι θυμᾶμαι, τόνισαν ὅτι δέν ἐπιτρέπεται νά λιβανίζεις τοὺς φοιτητές· ὅτι δέν ἐπιτρέπεται νά τοὺς ἐκδηλώνεις τή συμπάθειά σου, τώρα πού προκαλοῦν ταραχές· αὐτή ἡ ἐκδήλωση συμπάθειας σπρώχνει τοὺς φοιτητές σέ νέες ταραχές, πράγμα πού φωτίστηκε καί μέ παραδείγματα, δηλ. μέ διάφορες περιπτώσεις· σέ σχέση μ' αὐτό κάνω, πρῶτο, τὴν παρατήρηση ὅτι μέσα ἀπὸ τό μεγάλο μέρδεμα καί τό μωσαϊκό τῶν κάθε λογῆς περιπτώσεων πού προκλήθηκαν στή διάρκεια τῶν ταραχῶν δέν μπορούμε νά ποῦμε γιὰ καμιὰ ἀπ' αὐτές ὅτι εἶναι ἀποδεικτική, γιατί γιὰ κάθε περίπτωση θά βρεθοῦν πολλές ἄλλες περιπτώσεις πού θ' ἀντιφάσκουν μ' αὐτή — μπορούμε ὅμως νά σταθοῦμε μόνο στὰ γενικά γνωρίσματα, πού ἀκριβῶς θά προσπαθήσω ν' ἀναλύσω σύντομα.

Ἡ φοιτητικὴ νεολαία, ὅπως ὅλοι μας ξέρουμε, δέν εἶναι καθόλου παραχαϊδεμένη, ὅχι μόνο δέν τὴν λιβάνισαν (δὲ μιλάω γιὰ τὴ δεκαετία 1840–1850), ἀλλὰ καί δέν ἀπολάμβανε ἰδιαίτερη συμπάθεια ἀπομέρους τῆς κοινωνίας· στή διάρκεια μάλιστα τῶν ταραχῶν ἡ κοινωνία κρατοῦσε ἀπέναντι στοὺς φοιτητές ἢ τελείως ἀδιάφορη ἢ περισσότερο καί ἀπὸ ἀρνητικὴ στάση, τοὺς θεωροῦσε ὑπαίτιους, αὐτοὺς καί μόνο, χωρίς νά ξέρει κι ἀκόμα χωρίς νά θέλει νά μάθει τίς αἰτίες πού προκάλεσαν αὐτές τίς ταραχές (ὁ κόσμος πίστευε μόνο τίς ἐχθρικές πρὸς τοὺς φοιτητές κυβερνητικές ἀνακοινώσεις, καί δέν εἶχε ἀμφιβολία ὅτι εἶναι ἀληθινές· γιὰ πρώτη φορά, ὅπως φαίνεται, ἡ κοινωνία ἔχει ἀμφιβολίες γι' αὐτό), ἔτσι πού δέν μπορεῖ νά γίνεи λόγος γιὰ κανένα λιβάνισμα.

Ἡ φοιτητικὴ νεολαία, μὴ περιμένοντας νά βρεῖ ὑποστήριξη οὔτε ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς διανόησης γενικά, οὔτε ἀπὸ τοὺς καθηγητές καί τίς πανεπιστημιακές ἀρχές, ἄρχισε, τέλος, ν' ἀναζητᾷ τὴν συμπάθεια τῶν διαφορῶν λαϊκῶν στοιχείων, καί βλέπουμε πῶς αὐτό λίγο-πολύ τό πέτυχε τελικά· ἄρχισε σιγά-σιγά νά κερδίζει τὴν συμπάθεια τοῦ πλήθους.

Γιὰ νά πεισθοῦμε γι' αὐτό, ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε μόνο τὴν διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στή στάση τοῦ πλήθους ἀπέναντι στοὺς φοιτητές στὴν ἐποχὴ τῶν ξυλοδαρμῶν πού ὀργάνωναν οἱ μαῦρες ἐκατονταρχίες καί στή στάση του σήμερα. Καί ἐδῶ βρίσκεται τό μεγάλο ἀτύχημα: τό ἀτύχημα δὲ βρίσκεται στή συμπάθεια γενικά, μά στό μονόπλευρο χαρακτῆρα τῆς συμπάθειας αὐτῆς, στή δημαγωγικὴ ἀπόχρωση πού παίρνει.

Ἡ ἔλλειψη κάθε συμπάθειας καί βοήθειας πρὸς τὴν σπουδάζουσα νεολαία ἀπομέρους τῆς σοβαρῆς διανόησης καί ἡ δυσπιστία πού προκλήθηκε ἀπ' αὐτό τό λόγο, σπρώχνουν, τό θέλουμε εἴτε ὅχι, τὴν νεολαία μας στὴν ἀγκαλιά τῶν δημαγωγῶν καί τῶν ἐπαναστατῶν· ἡ σπουδάζουσα νεολαία γίνεται δικό τους ὄργανο· καί μάλιστα μέσα στίς γραμμές τῆς ἀναπτύσσονται, πάλι εἴτε τό θέλουμε εἴτε ὅχι, ὅλο καί πιο πολύ τὰ δημαγωγικά στοιχεῖα,

πού τήν απομακρύνουν από τήν εἰρηνική πολιτιστική ἀνάπτυξή της καί ἀπό τήν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων (ἂν μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ αὐτό τάξη πραγμάτων), σπρώχνοντάς την στό ἐχθρικό στρατόπεδο.

Πρέπει νά μεμφόμεστε τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας, ἂν ἡ νεολαία χάσει τήν ἐμπιστοσύνη της σέ μᾶς· δέν εἴμαστε καθόλου ἄξιοι τῆς ἐμπιστοσύνης της!

Αὐτές, μοῦ φαίνεται, εἶναι οἱ βασικές σκέψεις, πού ἐκφράστηκαν ἀπό τούς συγκεντρωθέντες· τίς ἄλλες (πού δέν ἦταν καί λίγες) μοῦ φαίνεται πώς δέν ἀξίζει τόν κόπο νά τίς θυμίσω.

Ἔτσι λοιπόν, τελειώνω. Συγκεντρωθήκαμε ἐδῶ μέ σκοπό νά κάνουμε κάτι γιά νά μετριάσουμε κάπως τή σημερινή ὀξύτητα τῶν πραγμάτων· γιά νά ἐλαφρώσουμε τή νεολαία μας ἀπό τή βαριά μοίρα της — σήμερα κι ὄχι κάποτε ἀργότερα, καί ἀποτύχαμε — καί πάλι ἡ νεολαία θά ἔχει τό δικαίωμα νά πεῖ καί θά πεῖ ὅτι καί σήμερα, ὅπως καί προηγούμενα, ἡ εἰρηνική, σοβαρή ρωσική διανόηση δέν μπορεῖ, μά καί δέ θέλει, νά τῆς προσφέρει ὅποιαδήποτε βοήθεια, νά τήν ὑπερασπίσει, νά τήν καταλάβει καί νά ἀνακουφίσει τήν πικρή της μοίρα. — Θά μεγαλώσει ἀκόμα πιο πολύ ἡ διάσταση ἀνάμεσα σέ μᾶς καί στή νεολαία, καί κείνη θά τραβήξει πιο μακριά, στίς γραμμές τῆς κάθε λογῆς δημαγωγίας πού τῆς ἀπλώνει τό χέρι.

Τό γεγονός ὅτι δέν ἔγινε δεχτό τό μέτρο πού προτείναμε, νά ἀποτανθοῦμε δηλ. στόν τσάρο, δέ σημαίνει πώς ἡττηθήκαμε· ἴσως τό μέτρο αὐτό νά μή ἦταν στ' ἀλήθεια πραχτικό (ἂν καί ἔχω τή γνώμη πώς τό μέτρο αὐτό οὔτε κἀν ἐξετάστηκε), — ἀποτύχαμε ὅμως γιατί ἐκμηδενίσαμε μέσα στίς γραμμές μας κάθε δυνατότητα νά πάρουμε ἕνα ὅποιοδήποτε μέτρο πρὸς ὄφελος τῆς βασανισμένης νεολαίας μας, ἀναγνωρίσαμε τήν ἀδυναμία μας καί μείναμε, ὅπως καί πρὶν, στά σκοτάδια.

Καί τί πρέπει νά κάνουμε τώρα;

Νά νίψουμε τὰς χεῖρας καί νά προσπεράσουμε;

Σ' αὐτό ἀκριβῶς τό σκοτάδι βρίσκεται ἡ τρομερή καί ζοφερή τραγικότητα τῆς ρωσικῆς ζωῆς».

Ὁ λόγος αὐτός δέ χρειάζεται πολλά σχόλια. Καί ὁ λόγος αὐτός, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, ἀνήκει σ' ἕναν ἄρκετά «πρόσχαρο» ἀκόμα ρῶσο εὐγενή, πού ἀπό λόγους σχολαστικότητας εἴτε φιλοτομαρισμοῦ ὑποκλίνεται μέ εὐλάβεια μπροστά στήν «εἰρηνική πολιτιστική ἐξέλιξη» τῆς «ὑπάρχουσας τάξης πραγμάτων» καί ἀγαναχτεῖ γιά τούς «ἐπαναστάτες», συγχέοντάς τους μέ τούς «δημαγωγούς». Ἄν ὅμως δοῦμε ἀπό πιο κοντά αὐτή τήν ἀγανάχτηση, θά διαπιστώσουμε ὅτι μοιάζει μέ τήν γκρίνια ἑνός γέρου (ὄχι στήν ἡλικία, ἀλλά στίς ἀντιλήψεις), πρόθυμου ἴσως ν' ἀναγνωρίσει καί κάτι καλό μέσα σέ ὅσα τόν κάνουν νά γκρινιάζει. Μιλώντας γιά τήν «ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων», δέν μπορεῖ νά μή διατυπώσει ἐπιφυλάξεις: «ἂν μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ αὐτό τάξη πραγμάτων». ἔχει φρίξει ἄρκετά πιά ἡ ψυχὴ του ἀπό τήν ἀκαταστασία τῆς «ὑπαλληληλοκρατικῆς διχτατορίας», ἀπό τό «συστηματικό καί χρόνιο διωγμό κάθε στοιχείου προσωπικότητας καί ἀξιοπρέπειας», δέν μπορεῖ νά μή βλέπει πώς ὅλο τό κακό ξεκινάει κυρίως ἀπό τίς διοικητικές ἀρχές, καί εἶναι ἄρ-

κετά είλικρινής, ώστε ν' αναγνωρίσει ότι είναι αδύναμος, ότι δέν είναι σωστό «νά νίπτεις τάς χεῖρας» μπροστά στίς συμφορές όλόκληρης τῆς χώρας. Εἶναι ἀλήθεια ότι τόν τρομάζει ἀκόμα ἡ «μονομέρεια» τῆς συμπάθειας τοῦ «πλήθους» πρὸς τοὺς φοιτητές· τό ἀριστοκρατικά-ἐκλεπτυσμένο μυαλό του φαντάζεται ὅτι βλέπει τό «δημαγωγικό» κίνδυνο καί ἴσως μάλιστα τόν κίνδυνο τοῦ σοσιαλισμοῦ (γιά τήν είλικρίνειά του τόν πληρώνουμε μέ είλικρίνεια!). Δέ θᾶχε ὅμως νόημα νά δοκιμάσουμε πάνω σέ σοσιαλιστική λυδία λίθο τίς ἀντιλήψεις καί τά αἰσθήματα ἑνός προεστοῦ τῶν εὐγενῶν, πού ἔχει κατασιχαθεῖ τήν ἀηδιαστική ρωσική γραφειοκρατία. Δέ μᾶς χρειάζεται νά κάνουμε τόν ἔξυπνο οὔτε σ' αὐτόν, οὔτε σέ κανένα ἄλλον· ὅταν, λχ., ὁ ρῶσος τσιφλικάς θά κατακεραυνώνει τήν παράνομη ἐκμετάλλευση καί τή δυστυχία τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν, ἐμεῖς δέ θά παραλείψουμε νά τοῦ ποῦμε σέ παρένθεση: «δέ θᾶταν ἄσχημα, κουμπάρε, νά κοιτάξεις τόν ἑαυτό σου!» Δέ θά τοῦ κρύψουμε οὔτε λεπτό ὅτι ὑποστηρίζουμε καί θά ἐξακολουθοῦμε νά ὑποστηρίζουμε τήν ἄποψη τῆς ἀδιάλλαχτης ταξικῆς πάλης ἐνάντια στ' «ἄφεντικά» τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Ἡ πολιτική ὅμως διάταξη τῶν δυνάμεων δέν καθορίζεται μόνο ἀπό τοὺς τελικούς, μά καί ἀπό τοὺς ἄμεσους σκοπούς, δέν καθορίζεται μόνο ἀπό τίς γενικές ἀντιλήψεις, μά καί ἀπό τήν πίεση τῆς ἄμεσης πραχτικῆς ἀνάγκης. Ὁ καθένας πού θά φτάσει στό σημεῖο νά βλέπει καθαρά τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν «πολιτιστική ἐξέλιξη» τῆς χώρας καί στό «καταθλιπτικό καθεστῶς τῆς γραφειοκρατικῆς διχτατορίας» — θά καταλήξει, ἀργά ἢ γρήγορα, ἀπό τήν ἴδια τή ζωή, στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀντίθεση αὐτή δέν μπορεῖ νά ἀρθεῖ χωρίς τήν ἀπομάκρυνση τῆς ἀπολυταρχίας. Βγάζοντας αὐτό τό συμπέρασμα θά βοηθάει ὅπωςδῆποτε — ναί μέν θά γκρινιάζει, μά θ' ἀρχίσει νά βοηθάει — τό κόμμα πού θά ξέρει νά κινητοποιήσει ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία μιά τρομερή (ὄχι μόνο κατά τή δική του γνώμη, ἀλλά καί κατά τή γνώμη ὅλων) δύναμη. Γιά νά γίνει ἡ σοσιαλδημοκρατία ἓνα τέτοιο κόμμα, πρέπει, τό ἐπαναλαμβάνουμε, νά ξεκαθαριστεῖ ἀπό κάθε ὁπορτουνιστικό μίasma καί, κάτω ἀπό τή σημαία τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας, στηριζόμενη στήν πιό ἐπαναστατική τάξη, νά κατευθύνει τή ζύμωση καί τήν ὁργανωτική της δράση πρὸς ὅλες τίς τάξεις τοῦ πληθυσμοῦ!

Καί στοὺς προεστοὺς τῶν εὐγενῶν θά ποῦμε, ἀποχαιρετώντας τους: καλή ἀντάμωση, κύριοι αὐριανοί σύμμαχοί μας!

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ «ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ ΤΟΥ „ΕΝΩΤΙΚΟΥ“ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ»

Στό φύλλο 9 τῆς «Ἴσκρα» (Ὀχτώβρης 1901) μιλήσαμε γιά τήν ἀποτυχημένη προσπάθεια ἐνοποίησης τοῦ τμήματος τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ὀργάνωσης «Ζαριά» καί «Ἴσκρα», τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης «Σοσιαλδημοκρατίας» καί τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ *. Γιά νά μπορέσουν ὅλοι οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες νά σχηματίσουν δική τους γνώμη γιά τίς αἰτίες τῆς ἀποτυχίας τῆς προσπάθειας γιά ἐνοποίηση τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀποφασίσαμε νά δημοσιεύσουμε τά πραχτικά τοῦ «ένωτικοῦ» συνεδρίου. Δυστυχῶς ὁ γραμματέας τοῦ συνεδρίου, πού ἐκλέχτηκε ἀπό τήν «Ἐνωση», ἀρνήθηκε νά πάρει μέρος στή σύνταξη τῶν πραχτικῶν τοῦ συνεδρίου (ὅπως φαίνεται ἀπό τό παρατιθέμενο παρακάτω γράμμα, σελ. 10–11, πού ἔστειλε γιά ἀπάντηση στήν πρόσκληση τῶν γραμματέων τῶν δύο ἄλλων ὀργανώσεων).

Ἡ ἀρνηση αὐτή εἶναι ἀκόμα πιο περίεργη γιατί ἡ ἴδια ἡ «Ἐνωση» δημοσίευσε τώρα μιά περιγραφή τοῦ «ένωτικοῦ» συνεδρίου («Δυό συνέδρια», Γενεύη, 1901). Συνεπῶς, ἡ «Ἐνωση», θέλοντας νά πληροφορήσει τούς ρώσους συντρόφους γιά τ' ἀποτελέσματα τοῦ συνεδρίου, δέ θέλησε νά τούς κάνει γνωστές τίς συζητήσεις πού ἔγιναν στό συνέδριο **. Ἀφήνουμε τούς ἀναγνώ-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 292–293. Ἡ Σύντ.

** Σύμφωνα μέ τόν κανονισμό τοῦ συνεδρίου, τά πραχτικά ἔπρεπε νά ἐπικυρώνονται ἀπό τό ἴδιο τό συνέδριο, καί συγκεκριμένα, κάθε ἐπόμενη συνεδρίαση ἔπρεπε ν' ἀρχίζει μέ τήν ἐπικύρωση τῶν πραχτικῶν τῆς προηγούμενης συνεδρίασης. Τῇ δεύτερῃ ὁμῶς μέρα τοῦ συνεδρίου, ὅταν στήν ἀρχή τῆς συνεδρίασης ὁ πρόεδρος πρότεινε νά ἐπικυρωθοῦν τά πραχτικά τῶν δύο συνεδριάσεων τῆς πρώτης μέρας, οἱ τρεῖς γραμματεῖς δήλωσαν ὁμόφωνα ὅτι δέν μποροῦν νά παρουσιάσουν τά πραχτικά. Ἐπειδή δέν ὑπῆρχε στενογράφος, ἡ πραχτικογράφηση τῶν συζητήσεων δέν ἦταν καθόλου ἱκανοποιη-

στες νά κρίνουν μόνοι τους για τίς δυνατές καί πιθανές αἰτίες αὐτῆς τῆς ἀπροθυμίας.

Ἐμεῖς, ἀπό τήν πλευρά μας, θεωρήσαμε ἄτοπο, ὕστερα ἀπό τήν ἄρνηση τῆς «Ἑνώσεως», νά ἐκδόσουμε μιά ἔκθεση τῶν συζητήσεων, πού νά μή ἔχει συνταχθεῖ ἀπ' ὅλους τοὺς γραμματεῖς, καί γι' αὐτό εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά περιοριστοῦμε στή δημοσίευση ὅλων τῶν ντοκουμέντων καί τῶν δηλώσεων πού κατατέθηκαν στό γραφεῖο τοῦ συνεδρίου. Στό γραφεῖο τοῦ συνεδρίου συμμετεῖχαν πρόεδροι καί γραμματεῖς καί ἀπό τίς τρεῖς ὁργανώσεις, καί ὅλες οἱ δηλώσεις ὑποβάλλονταν στό γραφεῖο μόνο γραπτά, ἔτσι πού δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀμφιβολία γιά τήν ἀμεροληψία τῆς περιγραφῆς τοῦ συνεδρίου πού συντάχτηκε μέ βάση τά ντοκουμέντα καί τίς δηλώσεις.

Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἡ ἔκδοση ὅλων τῶν ντοκουμέντων καί τῶν δηλώσεων πού κατατέθηκαν στό γραφεῖο ἐπιβάλλεται αὐτῇ τῇ στιγμή πολὺ περισσότερο, γιατί ἡ «Ἑνώση», τήν παράξενη ἄρνησή της νά συμμετάσχει στή σύνταξη τῶν πραχτικῶν, τήν ἐπιστέγασε μέ τόν ἀκόμα πιο παράξενο τρόπο σύνταξης ἐνός ἀπολογισμοῦ σχετικά μέ τό συνέδριο. Ἐτσι ἡ «Ἑνώση» δέν παρέθεσε στό ἀκέραιο τίς ἐπερωτήσεις πού κατέθεσε ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς «Ἰσκρα» (Φρέι) στό γραφεῖο τοῦ συνεδρίου ἐξ ὀνόματος τοῦ τμήματος ἐξωτερικοῦ τῆς «Ἰσκρα» καί τῆς ὁργάνωσης «Σοσιαλδημοκρατίας», ἀλλά παρέθεσε τήν ἀπάντηση, πού «ἐτοίμασε» μόνο ἡ «Ἑνώση», χωρίς ἡ ἀπάντηση αὐτή νά ἔχει κατατεθεῖ στό γραφεῖο, οὔτε νά ἔχει διαβαστεῖ στό συνέδριο (σελ. 26 τῆς προσούρας: «Δυό συνέδρια»). Ἡ «Ἑνώση» κάνει λάθος, ὅταν δηλώνει ὅτι ἡ «ἐπερώτηση» ἀποσύρθηκε. Ἡ ἐπερώτηση ἀποτελοῦνταν ἀπό δυό ἐρωτήματα, πού ὑπέβαλε ὁ Φρέι στήν «Ἑνώση» ἐξ ὀνόματος τῶν δυό ὁργανώσεων (βλ.

τική. Ἐτσι εἶναι εὐνόητο, ὅτι, ἐφόσον τῇ νύχτα ἀνάμεσα στήν πρώτη καί στή δεύτερη μέρα τοῦ συνεδρίου οἱ γραμματεῖς δέν μπόρεσαν νά ἐτοιμάσουν τά πραχτικά, τότε τό βράδυ τῆς δεύτερης μέρας, ὅταν ἐμεῖς ἀποχωρήσαμε ἀπό τό συνέδριο, οὔτε λόγος μποροῦσε νά γίνει γιά πραχτικά. Ὅλοι ξέρανε πολὺ καλά ὅτι τά πραχτικά δέν εἶναι ἔτοιμα. Ἐπομένως, ἡ ἀγανάκτηση τῆς «Ἑνώσεως» ὅτι ὁ πρόεδρος μας «λιποτάχτησε», «χωρίς νά περιμένει τήν ἐπικύρωση τῶν πραχτικῶν τοῦ συνεδρίου» (σελ. 29 τῆς προσούρας «Δυό συνέδρια»), δέν εἶναι παρά ὑπεκφυγή. Ἀφοῦ δέν ὑπῆρχαν στενογραφημένα πραχτικά, δέν ἔμενε τίποτ' ἄλλο παρά νά μαζευτοῦν οἱ τρεῖς γραμματεῖς καί νά καταρτίσουν ἔστω καί μιά σύντομη ἔκθεση γιά τήν πορεία τῶν συζητήσεων. Αὐτό καί προτείναμε, ἡ «Ἑνώση» ὅμως τό ἀπέφυγε. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ εὐθύνη γιά τήν ἔλλειψη ἂν ὄχι ὀλοκληρωμένων, τουλάχιστο σύντομων πραχτικῶν, βαρύνει τήν «Ἑνώση».

πιό κάτω σελ. 6) *. Κανένα απ' αυτά τά ἐρωτήματα δέν ἀποσύρθηκε, ἀλλά τροποποιήθηκε μόνο ἡ μορφή τῶν ἐρωτημάτων, τροποποιήθηκε ἔτσι πού τά ἐρωτήματα νά πάρουν τή μορφή ἀπόφασης, πού θά μπορούσε νά μπεῖ σέ ψηφοφορία (ἀντί «ἀναγνωρίζει καταρχήν ἡ „Ἐνωση“ τήν ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Ἰούνη;» εἰπώθηκε: «καί οἱ τρεῖς ὁργανώσεις ἀναγνωρίζουν καταρχήν τήν ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Ἰούνη» κτλ.)· ἐκτός απ' αὐτό, ἡ «Ἐνωση» δέν πυρέθεσε τή δήλωση τῆς ὁμάδας «Μπορμπά» πού κατατέθηκε στό γραφεῖο (βλ. παρακάτω σελ. 6–7).

Ἡ «Ἐνωση» ὄχι μόνο δέν ἐξέθεσε τό περιεχόμενο, ἀλλά οὔτε ἔκανε μνεῖα ** γιά τό λόγο ἑνός μέλους τῆς ὁμάδας «Μπορμπά», πού μίλησε ὕστερα ἀπό τίς τροποποιήσεις πού ὑπέβαλε ἡ «Ἐνωση» στίς ἀποφάσεις τοῦ Ἰούνη. Μέ τό λόγο του αὐτό τό μέλος τῆς ὁμάδας «Μπορμπά», πού εἶχε πάρει μέρος καί στή συνδιάσκεψη τοῦ Ἰούνη, τάχθηκε ἐνάντια στίς τροποποιήσεις πού ὑπέβαλε ἡ «Ἐνωση». Ἀντίθετα ἡ «Ἐνωση» δημοσίευσε τίς «αἰτιολογίες» τῶν τροποποιήσεων πού ἐκτέθηκαν στό συνέδριο μέ τό λόγο τοῦ Μπ. Κριτσέβски, χωρίς ὅμως νά κατατεθοῦν στό γραφεῖο. Μέ λίγα λόγια, ἡ «Ἐνωση», ἀπορίπτοντας τήν πρότασή μας νά συνταχθεῖ ἀπό κοινοῦ μιά ἔκθεση ὅλων τῶν συζητήσεων, προτίμησε νά ἐκθέσει μόνο ὅσα θεώρησε ὠφέλιμα γιά τόν ἑαυτό της καί νά παρασιωπήσει μερικά πράγματα ἀκόμα καί ἀπό κεῖνα πού κατατέθηκαν στό γραφεῖο.

Ἐμεῖς δέ σκοπεύουμε νά ἀκολουθήσουμε τό παράδειγμα αὐτό. Θά περιοριστοῦμε στήν ἀνατύπωση ὅλων τῶν δηλώσεων καί τῶν ντοκουμέντων πού κατατέθηκαν στό γραφεῖο καί θά δείξουμε ἀπλούστατα, μέ ποιό πνεῦμα μίλησαν οἱ ὁμιλητές ὅλων τῶν ὁργανώσεων, πού πῆραν μέρος στό συνέδριο. Ἄς κρίνουν μόνοι τους οἱ ἀναγνώστες γιά τό ἂν τά ἄρθρα τοῦ τεύχους 10 τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» καί οἱ τροποποιήσεις τῆς «Ἐνωσης» παραβίασαν ἢ ὄχι τή βάση ἀρχῶν τῆς συμφωνίας πού ἐπεξεργάστηκε ἡ συνδιάσκεψη τοῦ Ἰούνη. Ἀφήνουμε, ἐννοεῖται, χωρίς ἀπάντηση καί ὅλες ἐκεῖνες τίς βαριές κουβέντες πού μέ τέτοια ἀφθονία στολίζουν τήν προσοῦρα τῆς «Ἐνωσης» μαζί καί τίς κατηγορίες γιά «συκοφαντία» ἢ γιά τό ὅτι μέ τήν ἀποχώρησή μας «ματαιώθηκε» τό συνέδριο. Μιά τέτοια κατηγορία μόνο μειδιάματα μπορεῖ νά προκαλέσει: τρεῖς ὁργανώσεις συνῆλθαν

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 280. Ἡ Σύντ.

** Σελίδα 28 τῆς προσοῦρας «Δυό συνέδρια».

γιά νά συζητήσουν τό ζήτημα τῆς ἐνοποίησης· οἱ δύο ὀργανώσεις πείσθηκαν ὅτι δέν μποροῦν νά ἐνωθοῦν μέ τήν τρίτη. Ὅπως εἶναι φυσικό, δέν τούς ἔμενε τίποτε ἄλλο, παρά νά ἐκθέσουν τή γνώμη τους καί νά φύγουν. Μόνο ἄνθρωποι πού θυμώνουν γιατί δέν ἔχουν δίκιο μποροῦν νά τό ὀνομάζουν αὐτό «ματαίωση» τοῦ συνεδρίου καί νά χαρακτηρίζουν «συκοφαντία» τή γνώμη ὅτι ἡ «Ἑνωση» ἔχει ἀστάθεια ἀρχῶν.

Ὅσο γιά τή δική μας γνώμη σχετικά μέ τά ἐπίμαχα ζητήματα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, προτιμοῦμε νά μή τήν περδέψουμε μέ τήν ἀντικειμενική ἐκθεση τῶν στοιχείων γιά τό συνέδριο. Ἐκτός ἀπό τά ἄρθρα πού δημοσιεύτηκαν καί θά δημοσιευτοῦν στήν «Ἴσκρα» καί στό «Ζαριά», ἐτοιμάζουμε, καί μέσα σέ σύντομο διάστημα θά ἐκδόσουμε, μιά μπροσούρα ἀφιερωμένη εἰδικά στά φλέγοντα ζητήματα τοῦ κινήματός μας.

Γράφτηκε τό Νοέμβρη 1901

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη 1901
στήν μπροσούρα πού ἐκδόθηκε ἀπό τό
«Σύνδεσμο τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς
σοσιαλδημοκρατίας» στή Γενεύη*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κεῖμενο τῆς μπροσούρας*

Η ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΛΑΝΔΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

Παραθέτουμε όλόκληρο τό νέο μαζικό υπόμνημα, μέ τό όποίο ό φιλλανδικός λαός διαμαρτύρεται έντονα ένάντια στήν πολιτική τής κυβέρνησης πού παραβίασε καί έξακολουθεϊ νά παραβιάζει τό σύνταγμα τής Φιλλανδίας, καταπατώντας τόν όρκο πού έδοσαν επίσημα όλοι οί τσάροι, από τόν 'Αλέξανδρο Α' ώς τόν Νικόλαο Β'.

Τό υπόμνημα αύτό υποβλήθηκε στίς 17 (30) τοῦ Σεπτέμβρη 1901 στή φιλλανδική γερουσία γιά νά σταλεϊ στόν τσάρο. Τό υπόγραψαν 473 363 φιλλανδοί καί τῶν δυό φύλων καί όλων τῶν στρωμάτων τής κοινωνίας, δηλ. σχεδόν μισό έκατομμύριο πολίτες. "Όλος ό πληθυσμός τής Φιλλανδίας εἶναι $2\frac{1}{2}$ έκατομμύρια· έτσι τό νέο υπόμνημα εἶναι πραγματικά ἡ φωνή όλου τοῦ λαοῦ.

Νά όλόκληρο τό κείμενο τοῦ υπομνήματος:

«Πανίσχυρε καί πολυεύσπλαχνε αὐτοκράτορα καί μεγάληε δούκα! Ἡ τροποποίηση από τήν ύμετέρα αὐτοκρατορική μεγαλειότητα τοῦ νόμου τής στρατιωτικῆς θητείας στή Φιλλανδία προκάλεσε παντοῦ στή χώρα γενική άναταραχή καί βαθύτατη θλίψη.

Τά διατάγματα, τό διάγγελμα καί ό νόμος γιά τή στρατιωτική θητεία, πού επικυρώθηκαν από τήν ύμετέρα αὐτοκρατορική μεγαλειότητα στίς 12 τοῦ Ἰούλη (29 τοῦ Ἰούνη) τρέχοντος έτους, άποτελοῦν κατάφωρη παραβίαση τῶν θεμελιακῶν νόμων τοῦ μεγάλου δουκάτου καί τῶν πολυτιμότεων δικαιωμάτων, πού έχουν παραχωρηθεϊ δυνάμει τῶν νόμων τοῦ δουκάτου στό φιλλανδικό λαό καί σ' όλους τούς πολίτες τής χώρας.

Σύμφωνα μέ τούς θεμελιακούς νόμους, οί κανονισμοί σχετικά μέ τίς υποχρεώσεις τῶν πολιτῶν γιά τήν υπεράσπιση τής χώρας δέν μποροῦν νά εκδίδονται, παρά μόνο μέ τή συγκατάθεση τῶν μελῶν τοῦ σείμ. Μ' αύτή άκριβῶς τή διαδικασία εκδόθηκε ό νόμος γιά τή στρατιωτική θητεία τό 1878 μέ κοινή άπόφαση τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξάνδρου Β' καί τῶν μελῶν τοῦ σείμ. Στο διάστημα τής βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξάνδρου Γ' έπακολούθησαν πολλές μερικότερες τροποποιήσεις αὐτοῦ τοῦ νόμου, όμως κάθε φορά μόνο μέ τή συγκατάθεση τῶν μελῶν τοῦ σείμ. Παρ' όλα αύτά σήμερα χωρίς τή συγκατάθεση τῶν μελῶν τοῦ σείμ άνακοινώθηκε ότι

καταργείται ο νόμος του 1878, ενώ παράλληλα τα νέα διατάγματα, που εκδόθηκαν σε αντικατάσταση του νόμου αυτού, έρχονται σε πλήρη αντίθεση προς την απόφαση των μελών του έκτακτου σέιμ του 1899.

Ένα από τα σπουδαιότερα δικαιώματα του κάθε φιλλανδοῦ πολίτη είναι να ζει και να δρα κάτω από την προστασία των φιλλανδικών νόμων. Σήμερα το δικαίωμα αυτό το στερούνται πολλές χιλιάδες πολίτες της Φιλλανδίας, γιατί ο νέος νόμος της στρατιωτικής θητείας τους υποχρεώνει να υπηρετούν στο ρωσικό στρατό, μετατρέποντας έτσι την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας σε μαρτύριο για τα τέκνα της χώρας, που θα κατατάσσονται με τη βία σ' ένα στρατό ξένο γι' αυτούς από άποψη γλώσσας, θρησκείας, ήθων και εθίμων.

Οι νέες αποφάσεις καταργούν κάθε περιορισμό στον ετήσιο αριθμό των στρατευσίμων, που καθόριζε ο νόμος. Επιπλέον, δεν περιέχουν καμιά άναγνώριση του δικαιώματος, που προβλέπουν οι θεμελιακοί νόμοι να συμμετέχουν τα μέλη του σέιμ στον καθορισμό του πολεμικού προϋπολογισμού.

Ακόμα και η έθνοφρουρά, παρά τις βασικές διατάξεις του νόμου του 1878, τίθεται σε απόλυτη εξάρτηση από την κρίση του υπουργείου στρατιωτικών.

Η έντύπωση που προκάλεσαν οι διατάξεις αυτές δε μειώνεται από τις διευκολύνσεις που ανήγγειλε το διάγγελμα για τη διάρκεια της ακαθόριστης ακόμα μεταβατικής περιόδου, γιατί την προσωρινή ελάττωση του αριθμού των στρατευσίμων θα την ακολουθήσει άπεριόριστη στρατολογία για κατάταξη στο ρωσικό στρατό.

Ο φιλλανδικός λαός δε ζήτησε καμιά διευκόλυνση σχετικά με τις στρατιωτικές υποχρεώσεις που τον βαρύνουν σήμερα. Τα μέλη του σέιμ, που εκφράσανε τη γνώμη του λαού, έδωσαν τη διαβεβαίωση ότι η Φιλλανδία είναι έτοιμη, στο μέτρο των δυνάμεών της, να αυξήσει το ποσοστό συμμετοχής της στην άμυνα του κράτους, υπό τον όρο ότι θα διατηρηθεί το νομικό καθεστώς των φιλλανδικών στρατευμάτων ως θεσμός φιλλανδικός.

Αντίθετα προς όλα αυτά, με τις νέες αποφάσεις καθορίζεται ότι στο μεγαλύτερο μέρος τους τα φιλλανδικά στρατεύματα θα καταργηθούν και στίς λίγες μονάδες που θα μείνουν μπορούν να υπηρετούν ρώσοι αξιωματικοί· ότι ακόμα και οι υπαξιωματικοί στίς μονάδες αυτές πρέπει να κατέχουν τη ρωσική γλώσσα, πράγμα που κάνει τελείως αδύνατο να κατέχουν τις παραπάνω θέσεις γηγενείς φιλλανδοί, κυρίως όσοι προέρχονται από αγροτικά στρώματα· ότι τα στρατεύματα αυτά τίθενται κάτω από τις διαταγές των ρωσικών στρατιωτικών διοικήσεων και ότι ακόμα και σε ειρηνική περίοδο μπορούν να έδρεύουν έξω από τα σύνορα της Φιλλανδίας.

Τα διατάγματα αυτά που δεν αποτελούν καμιά μεταρύθμιση, αλλά αποβλέπουν απλώς στην κατάργηση του έθνικού στρατού της Φιλλανδίας, δείχνουν έλλειψη εμπιστοσύνης, πράγμα για το οποίο ο φιλλανδικός λαός δεν έδωσε καμιά άφορμή σ' όλη τη διάρκεια των εκατό περίπου χρόνων της ένωσής του με τη Ρωσία.

Στίς νέες αποφάσεις για τη στρατιωτική θητεία συναντιούνται και εκφράσεις, που αρνούνται στο φιλλανδικό λαό την ύπαρξη μιᾶς ιδιαίτερης πατρίδας και στους γηγενείς — τα δικαιώματα φιλλανδικής υπηκοότητας. Στίς εκφράσεις αυτές διαφαίνονται σκοποί άσυμβίβαστοι με το άπαράβατο δικαίωμα του φιλλανδικού λαού να διατηρήσει στην ένωσή του με τη Ρωσία την πολιτική εκείνη θέση που κατοχυρώθηκε μία για πάντα για τη Φιλλανδία το 1809.

Τα τελευταία χρόνια πάνω στη χώρα μας συσσωρεύτηκαν βαριά βάσανα. Όλοένα και πειθόμασταν ότι άγνοούνταν οι διατάξεις των θεμελιακών νό-

μων τῆς χώρας, ἐνμέρει μέ τά νομοθετικά μέτρα πού παίρνονταν, ἐνμέρει μέ τήν τοποθέτηση σέ σπουδαῖες θέσεις προσώπων ρωσικῆς καταγωγῆς. Στίς διοικητικές ἀρχές τῆς περιοχῆς δόθηκε τέτοιος προσανατολισμός, λές καί εἶχαν γιά καθῆκον τους τή διασάλευση τῆς ἡσυχίας καί τῆς τάξης, τήν παρεμπόδιση τῶν κοινωφελῶν ἐπιδιώξεων καί τήν πρόκληση ἐχθρότητας ἀνάμεσα στούς ρώσους καί φιλλανδούς.

Ἀλλά τό πιό μεγάλο δυστύχημα γιά τή χώρα μας εἶναι ἡ ἐφαρμογή τῶν νέων ἀποφάσεων σχετικά μέ τή στρατιωτική θητεία.

Τά μέλη τοῦ σείμ, ἀπαντώντας εὐπειθέστατα μέ τό ὑπόμνημά τους τῆς 27 τοῦ Μάη 1899 πρὸς τή μεγαλειότητά σας, ἔδειξαν μέ λεπτομέρειες τή διαδικασία πού πρέπει νά τηρεῖται, σύμφωνα μέ τοὺς θεμελιακοὺς νόμους τῆς Φιλλανδίας, κατὰ τήν ἐκδοση τῶν νόμων πού ἀφοροῦν τή στρατιωτική θητεία. Συνάμα τόνιζαν, πῶς ἂν ὁ νέος νόμος γιά τή στρατιωτική θητεία ἐκδοθεῖ μέ διαφορετικό τρόπο, τότε ἓνας τέτοιος νόμος, κι ἂν ἀκόμα μπεῖ σέ ἰσχὴ μέ τή βία, δέ θά μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σύμφωνος μέ τό ἰσχύον δίκαιο καί στά μάτια τοῦ φιλλανδικοῦ λαοῦ θά φανεῖ ἀπλούστατα κάτι πού ἐπιβλήθηκε μέ τή βία.

Ὅλα ὅσα τόνιζαν τά μέλη τοῦ σείμ ἐξακολουθοῦν ἀπαρέγκλιτα ν' ἀποτελοῦν τή συνείδηση τοῦ φιλλανδικοῦ λαοῦ σχετικά μέ τά δικαιώματά του, συνείδηση πού δέν μπορεῖ ν' ἀλλάξει μέ τή βία.

Ἐκφράζουμε τό φόβο ὅτι τά διατάγματα αὐτά, πού δέ συμφωνοῦν μέ τοὺς νόμους τῆς χώρας, θά ἔχουν βαρύτατες συνέπειες. Γιά τοὺς δημόσιους ὑπαλλήλους καί τά κυβερνητικά ἰδρύματα δημιουργεῖται μιά ὀδυνηρὴ σύγκρουση μέ τό αἶσθημα τοῦ καθήκοντος, γιατί ἡ συνείδηση τοὺς παρακινεῖ νά μὴ ἔχουν γιά ὁδηγό τους παρόμοια διατάγματα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱκανῶν γιά δουλειά μεταναστῶν πού καί πρὶν ἦταν ἀναγκασμένοι νά ἐκπατρίζονται φοβούμενοι τὸν κίνδυνο ἀλλαγῶν, θ' αὐξηθεῖ ἀκόμα πιό πολύ, ἂν μποῦν σέ ἰσχὴ οἱ ἀποφάσεις πού ἀνακοινώθηκαν.

Οἱ νέες ἀποφάσεις σχετικά μέ τή στρατιωτική θητεία, ὅπως καί τά ἄλλα μέτρα πού στρέφονται ἐνάντια στά δικαιώματα τοῦ φιλλανδικοῦ λαοῦ γιά χωριστὴ πολιτικὴ καί ἐθνικὴ ὑπαρξη, δέν μπορεῖ παρά νά ὑποσκάψουν ἀναπόφευχτα τήν ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη ἀνάμεσα στό μονάρχη καί στό λαό, καθὼς καί νά προκαλέσουν μιά ὀλοένα αὐξανόμενη δυσἀρέσκεια, ἓνα αἶσθημα γενικοῦ ἄγχους, ἀβεβαιότητα καί τεράστιες δυσκολίες γιά τήν κοινωνία καί γιά τά μέλη της στή δουλειά γιά τό καλὸ τῆς χώρας. Γιά ν' ἀποφευχθοῦν ὅλα αὐτά δέν ὑπάρχει ἄλλο μέσο παρά νά ἀντικατασταθοῦν τά διατάγματα πού ἀναφέρθηκαν πιό πάνω, μ' ἓνα νόμο γιά τή στρατιωτική θητεία πού νά ἐκδοθεῖ μέ τή συμμετοχὴ τῶν μελῶν τοῦ σείμ καί οἱ κυβερνητικὲς ἀρχές τῆς χώρας, γενικά, νά ἔχουν ἀπαρέγκλιτα γιά ὁδηγό τους τίς ὑποδείξεις τῶν θεμελιακῶν νόμων.

Ὁ φιλλανδικὸς λαὸς δέν μπορεῖ νά πάψει νά εἶναι χωριστὸς λαός. Ὁ λαὸς μας πού συσπειρώθηκε χάρη στά κοινὰ ἱστορικά πεπρωμένα του, χάρη στίς ἀντιλήψεις γιά τό δίκαιο καί χάρη στήν κοινὴ πολιτιστικὴ δουλειά, θά παραμένει πιστὸς στήν ἀγάπη του γιά τή φιλλανδικὴ πατρίδα καί γιά τήν ἐλευθερία πού ἀποτελεῖ νόμιμο δικαίωμά του. Ὁ λαὸς δέ θά ὑποχωρήσει στήν ἐπιδίωξή του νά καταλάβει μέ ἀξιοπρέπεια μεταξὺ τῶν λαῶν τή σεμνή του θέση πού τοῦ ἔχει ἐπιφυλάξει ἡ μοίρα.

Ὅπως πιστεύουμε σταθερά στό δίκαιό μας καί σεβόμαστε τοὺς νόμους μας πού μᾶς χρησιμεύουν γιά στήριγμα στήν κοινωνικὴ μας ζωὴ, στὸν ἴδιο βαθμὸ εἴμαστε σταθερά πεπεισμένοι ὅτι στήν ἐνότητα τῆς πανίσχυρης Ρωσίας δέν μπορεῖ νά προκληθεῖ ζημιὰ, ἂν ἡ Φιλλανδία διοικεῖται καί στ'

μέλλον σύμφωνα με τις θεμελιακές αρχές που καθορίστηκαν τό 1809, για να αισθάνεται ευτυχισμένη και ήσυχη όντας ένωμένη με τή Ρωσία.

Τό αίσθημα του χρέους άπέναντι στην πατρίδα άναγκάζει τους κατοίκους όλων των κοινοτήτων και των στρωμάτων της κοινωνίας ν' άπευθύνουν στην Ύμετέρα αυτοκρατορική μεγαλειότητα μιά άληθινή και όχι έξωραϊσμένη έκθεση της κατάστασης πραγμάτων. Πιο πάνω δείξαμε ότι οι αποφάσεις που δημοσιεύτηκαν τελευταία σχετικά με τή στρατιωτική θητεία, αποφάσεις που αντιφάσκουν στους επίσημα επικυρωμένους θεμελιακούς νόμους του μεγάλου δουκάτου, δεν μπορούν να θεωρηθούν νόμος σύμφωνος με τό ισχύον δίκαιο. Θεωρούμε χρέος μας να προσθέσουμε σ' όλα αυτά ότι τά στρατιωτικά βάρη δεν έχουν αυτά καθαυτά τόση σημασία για τό φιλλανδικό λαό όση έχει ή άπώλεια των δικαιωμάτων που καθορίστηκαν σταθερά και ή ήσυχία που εξασφαλίζεται από τό νόμο σχετικά μ' αυτό τό τόσο σπουδαίο ζήτημα. Νά γιατί παρακαλούμε ευπειθέστατα τήν αυτοκρατορική Σας μεγαλειότητα να ευαρεστηθεί να υποβάλει τά ζητήματα που θίγει αυτό τό υπόμνημα σε μιά ευμενέστατη εξέταση, τέτοια που επιβάλλει ή σοβαρότητα των ζητημάτων αυτών. Διατελούμε κτλ.».

Δέ μας μένει παρά λίγα να προσθέσουμε σ' αυτό τό υπόμνημα που αποτελεί μιά άληθινή καταδικαστική άπόφαση του λαού ενάντια στη σπείρα των ρώσων υπαλλήλων που παραβιάζουν τους θεμελιακούς νόμους.

Άς θυμίσουμε τά βασικά δεδομένα σχετικά με τό «φιλλανδικό ζήτημα».

Η Φιλλανδία προσαρτήθηκε στη Ρωσία τό 1809, τόν καιρό του πολέμου με τή Σουηδία. Θέλοντας να τραβήξει με τό μέρος του τους φιλλανδούς που ήταν υπήκοοι του βασιλιά της Σουηδίας, ό Άλέξανδρος Α' αποφάσισε ν' αναγνωρίσει και να επικυρώσει τό παλιό φιλλανδικό σύνταγμα. Σύμφωνα με τό σύνταγμα αυτό, κανένας βασικός νόμος δεν μπορεί να έκδοθεί, να τροποποιηθεί, να έρμηνευθεί ή να καταργηθεί χωρίς τή συγκατάθεση του σέιμ, δηλ. της συνέλευσης των εκπροσώπων όλων των κλειστών τάξεων. Και ό Άλέξανδρος Α' με κάμποσα διαγγέλματα επικύρωσε «επίσημα» «τήν υπόσχεση να τηρήσει με ευλάβεια τό χωριστό σύνταγμα της χώρας».

Αυτή τήν επίσημη υπόσχεση τήν επανέλαβαν ύστερα όλοι οι ρώσοι μονάρχες, ανάμεσά τους και ό Νικόλαος Β' με τό διάγγελμά του της 25 του Όχτώβρη (6 του Νοέμβρη) 1894: «...υποσχόμενοι να τους τηρούμε (τους βασικούς νόμους) άπαράβιαστα και άπαρέγκλιτα σ' όλη τους τήν ισχύ και λειτουργία».

Και να που δεν πέρασαν ούτε πέντε χρόνια και ό ρώσος τσάρος αποδείχτηκε επίορκος. Ύστερα από πολύχρονη συκοφαντική έκστρατεία ενάντια στη Φιλλανδία από τόν πουλημένο και δουλικό τύπο, έκδόθηκε τό «διάγγελμα» της 3 (15) του Φλεβάρη

1899, πού καθιέρωσε νέο καθεστώς: μπορούν νά ἐκδίδονται νόμοι χωρίς τή συγκατάθεση τοῦ σέιμ, «ἂν ἀφοροῦν τίς γενικές ἀνάγκες τοῦ κράτους ἢ ἔχουν σχέση μέ τή νομοθεσία τῆς αὐτοκρατορίας».

Αὐτό ἦταν κατάφωρη παραβίαση τοῦ συντάγματος, ἀληθινό πραξικόπημα, γιατί γιά κάθε νόμο μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἀφορᾷ τίς γενικές ἀνάγκες τοῦ κράτους!

Καί τό πραξικόπημα αὐτό πραγματοποιήθηκε βίαια: ὁ Μπόμπρικοφ, γενικός διοικητής τοῦ κυβερνείου, ἀπέιλησε ὅτι θά μπάσει στρατεύματα στή Φιλλανδία, ἂν ἡ γερουσία ἀρνηθεῖ νά δημοσιεύσει τό διάγγελμα. Στά ρωσικά στρατεύματα πού ἐδρεύανε στή Φιλλανδία, εἶχαν κιόλας μοιραστεῖ (σύμφωνα μέ τά λεγόμενα τῶν ἰδίων τῶν ρώσων ἀξιωματικῶν) πυρομαχικά ἐκστρατείας, τά ἄλογα ἦταν σελωμένα κτλ.

Τήν πρώτη πράξη βίας τήν ἀκολούθησαν κι ἄλλες ἀναρίθμητες: ἀπαγορεύονταν ἡ μιά μετά τήν ἄλλη οἱ φιλλανδικές ἐφημερίδες, καταργήθηκε ἡ ἐλευθερία τοῦ συνέρχεσθαι, ἡ Φιλλανδία πλημμύρισε ἀπό σπεῖρες ρώσων χαφιέδων καί βρωμερότατων προβοκατόρων πού ὑποκινοῦσαν σέ ἐξέγερση, κτλ. κτλ. Τέλος, χωρίς τή συγκατάθεση τοῦ σέιμ, ἐκδόθηκε ὁ νόμος τῆς 29 τοῦ Ἰούνη (12 τοῦ Ἰούλη) σχετικά μέ τή στρατιωτική θητεία — νόμος πού ἀναλύθηκε ἀρκετά στό ὑπόμνημα.

Τόσο τό διάγγελμα τῆς 3 τοῦ Φλεβάρη 1899 ὅσο καί ὁ νόμος τῆς 29 τοῦ Ἰούνη 1901 εἶναι παράνομα, ἀποτελοῦν πράξη βίας ἐνός ἐπίορκου μαζί μέ μιά σπείρα βασιβουζούκων πού λέγεται τσαρική κυβέρνηση. Τά δύομισυ ἑκατομμύρια τῶν φιλλανδῶν δέν μπορούν, φυσικά, οὔτε νά σκεφτοῦν γιά ἐξέγερση, ὅμως ὅλοι ἐμεῖς, οἱ ρῶσοι πολίτες, πρέπει νά σκεφτοῦμε γιά τήν καταισχύνη πού πέφτει πάνω μας. Εἴμαστε ἀκόμα ὅλοι τόσο δοῦλοι, πού μᾶς χρησιμοποιοῦν γιά νά σκλαβώνουν ἄλλες φυλές. Ἀνεχόμαστε ἀκόμα στή χώρα μας μιά κυβέρνηση πού ὄχι μόνο πνίγει μέ λύσσα δημίου κάθε ἐπιδίωξη γιά ἐλευθερία στή Ρωσία, μά καί χρησιμοποιεῖ, ἐκτός ἀπ' αὐτό, τά ρωσικά στρατεύματα γιά νά παραβιάζει βίαια τίς ἐλευθερίες τῶν ἄλλων!

«Ἰσκρα» ἀρ. φύλλον 11, 20 τοῦ Νοέβρη 1901 Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«Ἰσκρα»

ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΒΟΜΠΟΝΤΑ»

Τό περιοδικό «Σβομπόντα»¹⁴² είναι πέρα για πέρα χυδαίο. Ὁ συγγραφέας του — τό περιοδικό δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση πώς εἶναι γραμμένο, ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος, ἀπό ἓνα μόνο πρόσωπο — ἔχει τήν ἀξίωση ν' ἀναγνωρισθεῖ ὅτι γράφει ἐκλαϊκευτικά «γιά τούς ἐργάτες». Αὐτό ὅμως δέν εἶναι ἐκλαϊκευση, μά ἐκχυδαϊσμός τοῦ χειρίστου εἵδους. Δέν μπορεῖς νά βρεῖς οὔτε μιά ἀπλή λέξη, ὅλα εἶναι προσποιητά... Ὁ συγγραφέας αὐτός δέ θά σοῦ πεῖ οὔτε μιά φράση χωρίς τσακίσματα, χωρίς «λαϊκές» συγκρίσεις καί «λαϊκές» ἐκφράσεις — σάν τό «αὐτο-νῶν». Καί μ' αὐτή τήν τερατώδη παραμορφωμένη γλώσσα ἀναμασοῦνται, χωρίς νέα στοιχεῖα, χωρίς νέα παραδείγματα, χωρίς νέα ἐπεξεργασία, τριμμένες σοσιαλιστικές σκέψεις, σκόπιμα ἐκχυδαϊσμένες. Ἡ ἐκλαϊκευση, θά λέγαμε στό συγγραφέα, ἀπέχει πάρα πολύ ἀπό τόν ἐκχυδαϊσμό καί ἀπό τό ἀγοραῖο. Ὁ ἐκλαϊκευτής συγγραφέας ὁδηγεῖ τόν ἀναγνώστη σέ βαθιές σκέψεις, σέ βαθιά μελέτη, ξεκινώντας ἀπό τά πιό ἀπλά καί πασίγνωστα δεδομένα, δείχνοντας μέ ἀπλούς συλλογισμούς ἢ μέ εὐστοχα παραδείγματα, τά κύρια συμπεράσματα πού βγαίνουν ἀπ' αὐτά τά δεδομένα, καί θέτοντας μπροστά στόν σκεπτόμενο ἀναγνώστη ὁλοένα καί νέα ζητήματα. Ὁ ἐκλαϊκευτής συγγραφέας δέν προϋποθέτει ἀναγνώστη πού νά μή σκέφτεται, πού νά μή θέλει ἢ νά μή μπορεῖ νά σκεφτεῖ, ἀπεναντίας προϋποθέτει ὅτι ὁ μή ἀναπτυγμένος ἀναγνώστης ἔχει σοβαρή πρόθεση νά δούλεψει μέ τό μυαλό καί τόν βοηθάει νά κάνει αὐτή τή σοβαρή καί δύσκολη δουλειά, τόν ὁδηγεῖ, βοηθώντας τον νά κάνει τά πρῶτα βήματα καί μαθαίνοντάς τον νά τραβήξει παραπέρα μόνος του. Ὁ ἐκχυδαϊστής συγγραφέας προϋποθέτει ἀναγνώστη πού δέν σκέφτεται καί δέν εἶναι ἱκανός νά σκεφτεῖ, δέ θέτει μπροστά του τίς βασικές ἀρχές μιᾶς σοβαρῆς ἐπιστήμης, ἀλλά τοῦ

σερβίρει, μέ μορφή τερατώδικα ἀπλουστευμένη, ἀλατισμένη μέ ἀστεῖα καί εὐφυολογίες, «ἔτοιμα» ὅλα τά συμπεράσματα μιᾶς ὀρισμένης θεωρίας, ἔτσι πού ὁ ἀναγνώστης δέν ἔχει ἀνάγκη νά μασήσει, μά ἀπλῶς νά καταπιεῖ αὐτή τή σαλάτα.

Γράφτηκε τό φθινόπωρο τοῦ 1901

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1936
στό περιοδικό «Μπολσεβίκ» τεῦχος 2*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
χειρόγραφο*

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΝΗΓΟΡΟΥΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΣΜΟΥ

Παραθέτουμε ολόκληρο τό γράμμα πού μᾶς ἔστειλε ἓνας ἀπό τούς ἐκπροσώπους μας

«Γράμμα πρὸς τὰ ρωσικά σοσιαλδημοκρατικά ὄργανα.

Ἀπαντώντας στήν πρόταση τῶν συντρόφων μας τῆς ἐξορίας νά ἐκφέρουμε τή γνώμη μας γιά τήν „Ἰσκρα“, ἀποφασίσαμε νά ἀναφέρουμε τούς λόγους, γιά τούς ὁποίους δέν εἴμαστε σύμφωνοι μέ τό ὄργανο αὐτό.

Θεωρώντας τελείως ἐπίκαιρη τήν ἔκδοση ἑνός χωριστοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ὀργάνου, ἀφιερωμένου εἰδικά στά ζητήματα τῆς πολιτικῆς πάλης, ἔχουμε τή γνώμη ὅτι ἡ „Ἰσκρα“, πού ἀνέλαβε αὐτό τό καθήκον, δέν τό ἐκπληρώνει ἱκανοποιητικά. Ἡ βασική της ἔλλειψη, πού περνάει σάν κόκκινη κλωστή ἀπ' ὅλες τίς στήλες της καί πού καθορίζει ὅλες τίς ἄλλες μεγάλες καί μικρές ἐλλείψεις της, συνίσταται στό ὅτι ἡ „Ἰσκρα“ ἀποδίδει πολύ σημαντικό ρόλο στούς θεωρητικούς τοῦ κινήματος μέ τήν ἔννοια τῆς ἐπίδρασής τους πάνω στή μιά ἢ στήν ἄλλη κατεύθυνσή του. Ταυτόχρονα ἡ „Ἰσκρα“ πολύ λίγο παίρνει ὑπόψη τὰ ὕλικά στοιχεῖα τοῦ κινήματος καί τό ὕλικό περιβάλλον, πού ἀπό τήν ἀλληλεπίδρασή τους δημιουργεῖται ἓνας ὀρισμένος τύπος ἐργατικοῦ κινήματος καί καθορίζεται ὁ δρόμος του, ἀπό τόν ὁποῖο δέν εἶναι σέ θέση νά τό βγάλουν οἱ θεωρητικοί, ὅσες προσπάθειες κι ἂν καταβάλουν, ἀκόμα κι ἂν ἐμπνέονται ἀπό τίς καλύτερες θεωρίες καί τὰ καλύτερα προγράμματα.

Αὐτή ἡ ἔλλειψη τῆς „Ἰσκρα“ χτυπάει ἔντονα στό μάτι, ὅταν τή συγκρίνουμε μέ τή „Γιούζνι Ραμπότσι“¹⁴³, πού ὑψώνοντας, ὅπως καί ἡ „Ἰσκρα“, τή σημαία τῆς πολιτικῆς πάλης, τή συνδέει μέ τήν προηγούμενη φάση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Νότιας Ρωσίας. Μιά τέτοια τοποθέτηση τοῦ ζητήματος εἶναι τελείως ξένη πρὸς τήν „Ἰσκρα“. Βάζοντας γιά σκοπό της νά δημιουργήσει „ἀπό τή σπῖθα μεγάλη πυρκαγιά“, ξεχνάει ὅτι γιά νά γίνει αὐτό χρειάζεται κατάλληλη εὐφλεκτὴ ὕλη καί εὐνοϊκές ἐξωτερικὲς συνθῆκες. Ἡ „Ἰσκρα“, ξορκίζοντας καί μέ τὰ δύο της χέρια τούς „οἰκονομιστές“, ἀφήνει νά τῆς ξεφύγει τό γεγονός, ὅτι ἡ δράση τους προετοίμασε τή συμμετοχή τῶν ἐργατῶν στά γεγονότα τοῦ Φλεβάρη καί τοῦ Μάρτη, συμμετοχή πού τήν ὑπογραμμίζει μέ ἰδιαίτερη φροντίδα καί, ὅπως φαίνεται, τήν ὑπερβάλλει σημαντικά. Παίρνοντας ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στή δράση τῶν

σοσιαλδημοκρατών στά τελευταία χρόνια τῆς δεκαετίας 1890–1900, ἡ „Ίσκρα“ ἀγνοεῖ τό γεγονός ὅτι ἐκείνη τήν ἐποχή δέν ὑπῆρχαν συνθῆκες γιά ἄλλη δουλειά ἐκτός ἀπό τήν πάλη γιά μερικότερες διεκδικήσεις, καθώς ἐπίσης καί τήν τεράστια διαπαιδαγωγητική σημασία πού εἶχε ἡ πάλη αὐτή. Ἡ „Ίσκρα“, ἐκτιμώντας τελείως λαθεμένα καί μή ἱστορικά τήν περίοδο αὐτή καί τόν προσανατολισμό αὐτό τῆς δράσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατών, ταυτίζει τήν ταχτική τους μέ τήν ταχτική τοῦ Ζουμπάτοφ, χωρίς νά βλέπει τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν „πάλη γιά μερικότερες διεκδικήσεις“, πού πλαταίνει καί βαθαίνει τό ἐργατικό κίνημα, καί τίς „μερικότερες παραχωρήσεις“, πού ἔχουν σκοπό νά παραλύσουν κάθε πάλη καί κάθε κίνημα.

Ἡ „Ίσκρα“, διαποτισμένη πέρα ὡς πέρα ἀπό μιά σεχταριστική ἀδιαλλαξία πού εἶναι τόσο χαρακτηριστική γιά τούς θεωρητικούς τῆς παιδικῆς περιόδου τῶν κοινωνικῶν κινήματων, εἶναι ἔτοιμη νά στιγματίσει κάθε διαφωνία μαζί της ὄχι μόνο σάν ἀπάρνηση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἀρχῶν, ἀλλά καί σάν πέρασμα στό ἐχθρικό στρατόπεδο. Τέτοια εἶναι ἡ ἐξαιρετικά ἄπρεπη καί ἄξια τῆς πιό αὐστηρῆς καί ἀμείλιχτης καταδίκης ἐπίθεσή της ἐνάντια στή „Ραμπότσαγια Μίσλ“, γιά τήν ὁποία ἀφιέρωσε ἓνα ἄρθρο σχετικά μέ τόν Ζουμπάτοφ καί στήν ἐπίδραση τῆς ὁποίας ἀπέδωσε τίς ἐπιτυχίες τοῦ Ζουμπάτοφ μέσα σέ μιά ὀρισμένη μερίδα ἐργατῶν. Κρατώντας ἀρνητική στάση ἀπέναντι στίς ἄλλες σοσιαλδημοκρατικές ὁργανώσεις πού βλέπουν διαφορετικά ἀπ’ αὐτή τήν πορεία καί τά καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἡ „Ίσκρα“, συνεπαρμένη ἀπό τό πάθος τῆς πολεμικῆς ἐνάντια σ’ αὐτές, ξεχνάει μερικές φορές τήν ἀλήθεια καί πιάνεται ἀπό ὀρισμένες, πραγματικά ἀτυχεῖς ἐκφράσεις, γιά ν’ ἀποδόσει στούς ἀντιπάλους της ἀπόψεις, πού δέν ἀνήκουν σ’ αὐτούς, γιά νά ὑπογραμμίσει σημεία διαφωνίας πού σῦχνά δέν εἶναι οὐσιαστικά, ἐνῶ ἀποσιωπᾷ ἐπίμονα τά πολυάριθμα σημεία ἐπαφῆς στίς ἀντιλήψεις: ἔχουμε ὑπόψη μας τή στάση τῆς „Ίσκρα“ ἀπέναντι στό „Ραμπότσεγε Ντιέλο“.

Αὐτή ἡ ὑπερβολική τάση της γιά πολεμική ἀπορέει κατά πρῶτο λόγο ἀπό τό γεγονός ὅτι ὑπερτιμᾷ τό ρόλο τῆς „ἰδεολογίας“ (τῶν προγραμμάτων, τῶν θεωριῶν. . .) μέσα στό κίνημα, καί ἐνμέρει εἶναι ἀπήχηση τῆς ἐσωτερικῆς διαμάχης πού ξέσπασε στή Δύση ἀνάμεσα στούς ρώσους πολιτικούς πρόσφυγες καί πού αὐτοί ἔσπευσαν νά τήν κάνουν γνωστή στόν κόσμο μέ πολλές μπροσοῦρες καί ἀρθράκια, γραμμένα μέ πνεῦμα πολεμικῆς. Κατά τή γνώμη μας, ὅλες αὐτές οἱ διαφωνίες τους δέν ἔχουν σχεδόν καμιά ἐπίδραση στήν πραγματική πορεία τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος· μπορεῖ ἴσως μόνο ζημιᾶ νά τοῦ κάνουν, προκαλώντας μιά ἀνεπιθύμητη διάσπαση ἀνάμεσα στούς συντρόφους πού δροῦνε στή Ρωσία, καί γι’ αὐτό ἡ στάση μας δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἀρνητική ἀπέναντι στό πάθος πολεμικῆς πού κατέλαβε τήν „Ίσκρα“, κυρίως ὅταν ξεπερνάει τά ὅρια τῆς εὐπρέπειας.

Ἡ ἴδια αὐτή βασική ἔλλειψη τῆς „Ίσκρα“ ἀποτελεῖ τήν αἰτία τῆς ἀσυνεπειᾶς της στό ζήτημα τῆς στάσης τῆς σοσιαλδημοκρατίας ἀπέναντι στίς διάφορες κοινωνικές τάξεις καί στά κοινωνικά ρεύματα. Ἡ „Ίσκρα“, λύνοντας μέ θεωρητικούς ὑπολογισμούς τό πρόβλημα τοῦ ἄμεσου περάσματος στήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί νιώθοντας, πιθανόν, πόσο δύσκολο εἶναι αὐτό τό καθῆκον γιά τούς ἐργάτες στή σημερινή κατάσταση, χωρίς ὅμως νά ἔχει τήν ὑπομονή νά περιμένει μιά περαιτέρω συσσώρευση δυνάμεων γι’ αὐτή τήν πάλη, ἀρχίζει ν’ ἀναζητεῖ συμμάχους μέσα στίς γραμμές τῶν φιλελευθέρων καί τῆς διανόησης, καί στίς ἀναζητήσεις της αὐτές ξεφεύγει

συχνά από τήν ταξική άποψη, συγκαλύπτοντας τίς ταξικές αντιθέσεις καί προβάλλοντας στήν πρώτη σειρά τόν κοινό χαρακτήρα τής δυσαρέσκειας άπέναντι στήν κυβέρνηση, άν καί οί αίτίες καί ό βαθμός τής δυσαρέσκειας αὐτῆς εἶναι πολύ διαφορετικά στούς „συνμάχους“. Τέτοια εἶναι, λχ., ἡ στάση τῆς „Ίσκρα“ άπέναντι στά ζέμστβο. Ἡ „Ίσκρα“ προσπαθεῖ νά φουντώσει σέ φλόγα πολιτικῆς πάλης τίς ἰδιοτελεῖς παρενοχλητικές ἐξορμήσεις τῶν ζέμστβο, ἐξορμήσεις πού προκαλοῦνται συχνά από τό γεγονός, ὅτι δέν ὑποστηρίζονται ἄρκετά από τήν κυβέρνηση, σέ σύγκριση μέ τή βιομηχανία, οἱ πόθοι τῶν κ. κ. ζέμτσκι γιά γῆ, καί ὑπόσχεται στούς εὐγενεῖς πού δέν ἔχουν ἱκανοποιηθεῖ από τίς κυβερνητικές ἐλεημοσύνες, τή βοήθεια τῆς ἐργατικῆς τάξης, χωρίς νά πεῖ οὔτε λέξη γιά τίς ταξικές αντιθέσεις ανάμεσα σ' αὐτά τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐμεῖς μπορούμε νά δεχθοῦμε ὅτι ἐπιτρέπεται νά γίνεται λόγος γιά ἀφύπνιση τῶν ζέμστβο καί ὅτι τά ζέμστβο μποροῦν ν' ἀναφερθοῦν ὡς στοιχεῖο πού παλεύει ἐνάντια στήν κυβέρνηση, ὅμως μέ ξεκάθαρη καί σαφεῖ μορφή, πού νά μή ἀφήνει ἀμφιβολίες σχετικά μέ τό χαρακτήρα τῆς ἐνδεχόμενης συμφωνίας μας μέ τέτοια στοιχεῖα. Ἡ „Ίσκρα“ ὅμως βάζει τό ζήτημα τῆς στάσης άπέναντι στά ζέμστβο μέ τέτοιον τρόπο, πού κατά τή γνώμη μας, αὐτό δέν μπορεῖ παρά νά συσκοτίσει τήν ταξική συνείδηση, γιατί ἡ „Ίσκρα“, ὅμοια μέ τούς κήρυκες τοῦ φιλελευθερισμοῦ καί τῶν διάφορων πολιτιστικῶν πρωτοβουλιῶν, βάζει ἐδῶ ἓνα καθῆκον, πού ἀντίκειται στό βασικό καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς φιλολογίας, στό καθῆκον πού συνίσταται στήν κριτική τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος καί στή διευκρίνιση τῶν ταξικῶν συμφερόντων καί ὄχι στή συγκάλυψη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τους. Τήν ἴδια στάση κρατάει ἡ „Ίσκρα“ καί άπέναντι στό φοιτητικό κίνημα. Στό μεταξύ, σέ ἄλλα ἄρθρα της ἡ „Ίσκρα“ καταδικάζει αὐστηρά κάθε „συμβιβασμό“ καί ἐμφανίζεται, λχ., σάν ὑπερασπιστής τῆς ἀπαράδεχτης στάσης τῶν γκεντιστῶν.

Χωρίς νά σταθοῦμε σέ ἄλλες λιγότερο σοβαρές ἐλλείψεις καί λάθη τῆς „Ίσκρα“, τελειώνοντας θεωροῦμε ὑποχρέωσή μας νά σημειώσουμε ὅτι μέ τήν κριτική μας καθόλου δέ θέλουμε νά μειώσουμε τό ρόλο πού μπορεῖ νά παίξει ἡ „Ίσκρα“ καί δέν κλείνουμε τά μάτια μπροστά στίς ἀρετές της. Τή χαιρετίζουμε σάν μιὰ πολιτική σοσιαλδημοκρατική ἐφημερίδα τῆς Ρωσίας. Θεωροῦμε ὅτι πρόσφερε πολύ σοβαρή ὑπηρεσία μέ τήν ἐπιτυχημένη διευκρίνιση πού ἔκανε στό ζήτημα τῆς τρομοκρατίας, γιά τήν ὁποία ἀφιέρωσε στήν κατάλληλη στιγμή κάμποσα ἄρθρα. Τέλος, δέν μπορούμε νά μή σημειώσουμε τήν ὑποδειγματική λογοτεχνική γλώσσα τῆς „Ίσκρα“, τόσο σπάνια σέ παράνομες ἐκδόσεις, τήν ταχτική ἐκδοσή της καί τήν ἀφθονία ἐπικαιροῦ καί ἐνδιαφέροντος ὕλικου.

Σεπτέμβρης τοῦ 1901

«Ορισμένοι σύντροφοι»

Ἄς σημειώσουμε πρίν ἀπ' ὅλα, ἀπ' ἀφορμή αὐτό. τό γράμμα, ὅτι χαιρετίζουμε μ' ὅλη μας τήν ψυχή τήν εὐθύτητα καί τήν εἰλικρίνεια τῶν συνταχτῶν του. Ἀπό καιρό πιά ὠρίμασαν οἱ συνθήκες γιά νά πάψουμε νά παίζουμε τό κρυφτούλι, συγκαλύπτοντας τό «οἰκονομιστικό» «credo»* μας (ὅπως γίνεται από μιὰ μερίδα τῆς ἐπιτροπῆς Ὁδησοῦ, από τήν ὁποία ξέκοψαν οἱ «πολιτι-

* — σύμβολο πίστεως, πρόγραμμα, ἐκθεση κοσμοθεωρίας. Ἡ Σύντ.

[illegible]

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν
«Γιά τό περιοδικό „Σβομπόντα“». — 1901

Σμίχρυνση

κοί») ἢ δηλώνοντας, λές γιά κοροϊδία τῆς ἀλήθειας, ὅτι σήμερα «καμιὰ ἀπολύτως σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση δέν μπορεί νά κατηγορηθεῖ γιά „οἰκονομισμό“» (ἀπό τήν προσούρα «Δυό συνέδρια», σελ. 32, πού ἐκδόθηκε ἀπό τό «Ραμπ. Ντιέλο»).— Καί τώρα ἄς περάσουμε στό ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει.

Τό βασικό λάθος τῶν ἐπιστολογράφων εἶναι τό ἴδιο ἀκριβῶς πού κάνει καί τό «Ραμπ. Ντιέλο» (βλ. κυρίως τεῦχος 10). Οἱ ἐπιστολογράφοι μπερδεύονται στό ζήτημα τῆς ἀμοιβαίας σχέσης ἀνάμεσα στά «ὕλικά» (τά αὐθόρμητα, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ «Ραμπ. Ντιέλο») στοιχεῖα τοῦ κινήματος καί στά ἰδεολογικά (τά συνειδητά, πού δροῦν «σύμφωνα μέ σχέδιο»). Δέν καταλαβαίνουν ὅτι ἓνας «θεωρητικός» τότε μόνο εἶναι ἄξιος νά φέρνει τό ὄνομα τοῦ θεωρητικοῦ ὅταν βαδίζει *μπροστά* ἀπό τό αὐθόρμητο κίνημα καί τοῦ δείχνει τό δρόμο, ὅταν ξέρει νά λύνει πρωτύτερα ἀπό τούς ἄλλους ὅλα τά θεωρητικά, πολιτικά, ταχτικά καί ὀργανωτικά ζητήματα, ὅπου σκοντάφτουν αὐθόρμητα τά «ὕλικά στοιχεῖα» τοῦ κινήματος. Γιά νά μπορεῖς πραγματικά «νά παίρνεις ὑπόψη τά ὕλικά στοιχεῖα τοῦ κινήματος», πρέπει ἡ στάση σου ἀπέναντι σ' αὐτά νά εἶναι κριτική, πρέπει νά ξέρεις νά ὑποδείχνεις τούς κινδύνους καί τίς ἐλλείψεις τοῦ αὐθόρμητου κινήματος, πρέπει νά ξέρεις *ν' ἀνεβάζεις* τό αὐθόρμητο ὡς τό ἐπίπεδο τοῦ συνειδητοῦ. Νά λέμε, ὅμως, ὅτι οἱ θεωρητικοί (δηλ. οἱ συνειδητοί καθοδηγητές) δέν μποροῦν νά βγάλουν τό κίνημα ἀπό τό δρόμο πού καθορίζεται ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση περιβάλλοντος καί στοιχείων, αὐτό σημαίνει πῶς ξεχνᾶμε τή στοιχειώδη ἀλήθεια, ὅτι ἡ συνειδητότητα *συμμετέχει* σ' αὐτή τήν ἀλληλεπίδραση καί σ' αὐτό τόν καθορισμό. Τά καθολικά καί μοναρχικά ἐργατικά συνδικάτα τῆς Εὐρώπης εἶναι κι αὐτά ἓνα ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τῆς ἀλληλεπίδρασης περιβάλλοντος καί στοιχείων, μόνο πού στήν ἀλληλεπίδραση αὐτή δέν συμμετέσχε ἡ συνειδητότητα τῶν σοσιαλιστῶν, ἀλλά ἡ συνειδητότητα τῶν παπάδων καί τῶν Ζουμπάτοφ. Οἱ θεωρητικές ἀπόψεις τῶν ἐπιστολογράφων (ὅπως καί τοῦ «Ραμπ. Ντιέλο») δέ δείχνουν μαρξισμό, μά τήν παρωδία ἐκείνη τοῦ μαρξισμοῦ πού τόσο ἀγαποῦν οἱ «κριτικοί» καί οἱ μπερνσταϊνικοί μας, πού δέν καταλαβαίνουν πῶς πρέπει νά συνδυαστεῖ ἡ αὐθόρμητη ἐξέλιξη μέ τή συνειδητή ἐπαναστατική δράση.

Στίς στιγμές πού περνᾶμε, αὐτή ἡ βαθιά θεωρητική πλάνη ὀδηγεῖ κατανάγκη σέ πολύ μεγάλο λάθος ταχτικῆς, πού ἔχει ἤδη προξενήσει καί ἐξακολουθεῖ νά προξενεῖ ἀνυπολόγιστη ζημιὰ στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία. Τό ζήτημα εἶναι ὅτι ἡ

αυθόρμητη άνοδος τόσο τών εργατικών μαζών όσο και (χάρη στην επίδρασή τους) τών άλλων κοινωνικών στρωμάτων συντελείται τά τελευταία χρόνια μέ καταπληχτική ταχύτητα. Τά «ύλικά στοιχεία» τοῦ κινήματος αναπτύχθηκαν γιγάντια σέ σύγκριση ακόμα και μέ τό 1898, όμως οί συνειδητοί καθοδηγητές (οί σοσιαλδημοκράτες) μένουν πίσω από τήν ανάπτυξη αυτή. Αυτή είναι ή βασική αίτία τής κρίσης πού περνάει ή ρωσική σοσιαλδημοκρατία. Τό μαζικό (αυθόρμητο) κίνημα έχει έλλειψη από «θεωρητικούς» πού νά είναι θεωρητικά τόσο καταρτισμένοι, ώστε νά είναι εξασφαλισμένοι από κάθε ταλάντευση, έχει έλλειψη από καθοδηγητές πού νά έχουν τόσο πλατύ πολιτικό όριζοντα, τέτοια επαναστατική δραστηριότητα, τέτοιο οργανωτικό ταλέντο, ώστε νά δημιουργήσουν, μέ βάση τό νέο κίνημα, ένα μαχητικό πολιτικό κόμμα.

Όλα αυτά δέ θάταν ωστόσο και μεγάλο κακό. Και οί θεωρητικές γνώσεις, και ή πολιτική πείρα, και ή οργανωτική δεξιοτεχνία, όλα αυτά είναι πράγματα επίκτητα. Φτάνει νά υπάρχει όρεξη νά διδασκόμαστε και νά καλλιεργοῦμε στόν έαυτό μας τίς απαιτούμενες άρετές. Νά όμως πού από τά τέλη τοῦ 1897 και κυρίως από τό φθινόπωρο τοῦ 1898 μέσα στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία σήκωσαν κεφάλι άνθρωποι και όργανα, πού όχι μόνο έκλειναν τά μάτια μπροστά σ' αυτή τήν έλλειψη, αλλά και τήν είχαν ανακηρύξει ξεχωριστή άρετή, άνθρωποι και όργανα πού ανήγαγαν σέ θεωρία τή λατρεία και τή δουλικότητα μπροστά στό αυθόρμητο, πού άρχισαν νά κηρύχνουν τήν ιδέα ότι οί σοσιαλδημοκράτες δέν πρέπει νά βαδίζουν μπροστά από τό κίνημα, μά νά σέρνονται στην οὔρα τοῦ κινήματος. (Στά όργανα αυτά δέ συμπεριλαμβάνεται μόνο ή «Ραμπότσαγια Μίσλ», αλλά και τό «Ραμπ. Ντιέλο» πού άρχισε μέ τή «θεωρία τών σταδίων» και τέλειωσε μέ τή θεμελιακή υπεράσπιση τοῦ αυθόρμητου, τής θέσης ότι «τό κίνημα έχει σήμερα πλήρη δικαιώματα», τής «ταχτικῆς-προτσές» κτλ.)

Αυτό πιά ήταν ένα πραγματικό κακό. Αυτό σήμαινε τό σχηματισμό ενός ιδιαίτερου ρεύματος, πού επικράτησε ή συνήθεια νά ονομάζεται «οίκονομισμός» (μέ τήν πλατιά έννοια τής λέξης) και πού βασικό του γνώρισμα είναι ή μή κατανόηση και μάλιστα ή υπεράσπιση τής καθυστέρησης, δηλ. όπως ήδη εξηγήσαμε, τής καθυστέρησης τών συνειδητών καθοδηγητών σέ σχέση μέ τήν αυθόρμητη άνοδο τών μαζών. Αυτό τό ρεύμα τό χαρακτηρίζει: από άποψη άρχών — έκχυδαϊσμός τοῦ μαρξισμοῦ και αδυναμία απέναντι στή σύγχρονη «κριτική», τή νεότερη

αὕτῃ παραλλαγή τοῦ ὁπορτουνισμού· ἀπό πολιτική ἄποψη — τάση γιά στένεμα ἢ γιά ἀντικατάσταση μέ μικροπράγματα τῆς πολιτικῆς ζύμωσης καί τῆς πολιτικῆς πάλης, μή κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατία δέν μπορεῖ ν' ἀνατρέψει τήν ἀπολυταρχία, ἂν δέν πάρει στά χέρια τῆς τήν καθοδήγηση τοῦ πανδημοκρατικοῦ κινήματος· ἀπό ἄποψη ταχτικῆς — πλέ- ρια ἀστάθεια (τό «Ραμπ. Ντιέλο» τήν ἀνοιξη βρισκόταν σέ ἀμη- χανία μπροστά στό «νέο» ζήτημα τῆς τρομοκρατίας καί μόνο ὕστερα ἀπό μισό χρόνο, ἔπειτα ἀπό πολλές τάλαντεύσεις ἐκ- φράστηκε μέ μιά πολύ διαφορούμενη ἀπόφαση ἐναντίον της, σερ- νόμενο, ὅπως πάντα, στήν οὐρά τοῦ κινήματος)· ἀπό ὀργανω- τική ἄποψη — μή κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ μαζικός χα- ρακτήρας τοῦ κινήματος ὄχι μόνο δέ- μειώνει, μά, ἀπεναντίας, μεγαλώνει τήν ὑποχρέωσή μας νά δημιουργήσουμε μιά γερή καί συγκεντρωτική ὀργάνωση ἐπαναστατῶν, ἱκανή νά καθοδη- γήσει καί τήν προκαταρκτική πάλη, καί κάθε ἀναπάντεχη ἐκρη- ξη, καί τέλος, τήν τελική ἀποφασιστική ἐπίθεση.

Ἐνάντια σ' αὐτό τό ρεῦμα κάναμε καί θά κάνουμε ἀνειρήνευτη πάλη. Οἱ ἐπιστολογράφοι, ὅμως, ἀνήκουν κι αὐτοί, ὅπως φαί- νεται, στό ρεῦμα αὐτό. Μᾶς τονίζουν ὅτι ἡ οἰκονομική πάλη προετοίμασε τή συμμετοχή τῶν ἐργατῶν στίς διαδηλώσεις. Ναί, κι ἐμεῖς ἀκριβῶς εἴμαστε κεῖνοι πού πρίν ἀπ' ὅλους καί βα- θύτερα ἀπ' ὅλους ἐκτιμήσαμε αὕτῃ τήν προετοιμασία, ὅταν ἀπό τό Δεκέμβρη ἀκόμα τοῦ 1900 (ἀρ. φύλλου 1) ταχθήκαμε ἐνάντια στή θεωρία τῶν σταδίων*, ὅταν τό Φλεβάρη (ἀρ. φύλλου 2), ἀμέσως μετά τήν ἐπιστράτευση τῶν φοιτητῶν καί πρίν ἀκόμα ἀπό τήν ἐναρξη τῶν διαδηλώσεων καλούσαμε τοὺς ἐργάτες νά βοηθήσουν τοὺς φοιτητές**. Τά γεγονότα τοῦ Φλεβάρη καί τοῦ Μάρτη δέ «διέψευσαν τίς ἀνησυχίες καί τοὺς φόβους» τῆς «Ἰσκρα» (ὅπως νομίζει — «Ραμπ. Ντιέλο», τεῦχος 10, σελ. 53 — ὁ Μαρτίνοφ, πού ἀποκάλυψε μ' αὐτό ὅτι δέν κατάλαβε καθόλου τό ζήτημα), ἀλλά τοὺς ἐπιβεβαίωσαν πέρα γιά πέρα, γιατί οἱ καθοδηγητές ἔμειναν πίσω ἀπό τήν αὐθόρμητη ἀνοδο τῶν μα- ζῶν, ἀποδείχτηκαν ἀπροετοίμαστοι νά ἐκπληρώσουν τό χρέος τους ὡς καθοδηγητές. Ἡ προετοιμασία αὕτῃ εἶναι καί σήμερα ἀκόμα πολύ ἀτελής καί γι' αὐτό κάθε φλυαρία γιά «ὑπερεκτίμη- ση τοῦ ρόλου τῆς ἰδεολογίας» ἢ τοῦ ρόλου τοῦ συνειδητοῦ στοι-

* Βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 377-382. Ἡ Σύντ.

** Βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 396-401. Ἡ Σύντ.

χείου σέ σύγκριση μέ τό αὐθόρμητο κτλ. ἔξακολουθεῖ νά ἀσκεῖ τήν πιό βλαβερή πραχτική ἐπίδραση πάνω στό κόμμα μας.

Τήν ἴδια βλαβερή ἐπίδραση ἔχουν καί οἱ φλυαρίες, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο, ἐνόνόματι δῆθεν τῆς ταξικῆς ἀποψης, νά ὑπογραμμίζεται λιγότερο ὁ κοινός χαρακτήρας τῆς δυσαρέσκειας τῶν διάφορων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ ἐνάντια στήν κυβέρνηση. Ἀπεναντίας, ἐμεῖς εἴμαστε περήφανοι πού ἡ «Ἴσκρα» ξυπνάει τήν πολιτική δυσαρέσκεια σ' ὅλα τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ καί λυπούμαστε μόνο πού δέν κατορθώνουμε νά τό κάνουμε αὐτό σέ ἀκόμα μεγαλύτερο βαθμό. Δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι συγκαλύπτουμε στήν περίπτωση αὐτή τήν ταξική ἀποψη: οἱ ἐπιστολογράφοι δέν ἀνέφεραν καί οὔτε θά μπορέσουν ν' ἀναφέρουν κατέναντα συγκεκριμένο παράδειγμα τέτοιας συγκάλυψης. Ὅμως ἡ σοσιαλδημοκρατία, ὡς πρωτόπορος ἀγωνιστής τῆς δημοκρατίας, ὀφείλει — παρά τή γνώμη τοῦ «Ραμπ. Ντιέλο», τεῦχος 10, σελ. 41 — νά καθοδηγεῖ τήν ἐντατική δράση τῶν διάφορων ἀντιπολιτευόμενων στρωμάτων, νά τοὺς ἐξηγεῖ τή γενική πολιτική σημασία πού ἔχουν οἱ ἀτομικές καί οἱ συνδικαλιστικές συγκρούσεις τους μέ τήν κυβέρνηση, νά τά κάνει νά ὑποστηρίζουν τό ἐπαναστατικό κόμμα, ὀφείλει νά διαμορφώνει μέσα ἀπό τίς γραμμές της τέτοιους ἡγέτες πού νά μποροῦν νά ἀσκοῦν πολιτική ἐπιροή σ' ὅλα τά ἀντιπολιτευόμενα στρώματα. Κάθε ἄρνηση αὐτοῦ τοῦ ρόλου, μ' ὅποιεσδήποτε πομπώδεις φράσεις γιά στενή, ὀργανική σύνδεση μέ τήν προλεταριακή πάλη κτλ. κι ἂν περιβάλλεται, ἰσοδυναμεῖ μέ νέα «ὑπεράσπιση τῆς καθυστέρησης» τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, καθυστέρησης σέ σχέση μέ τήν ἄνοδο τοῦ δημοκρατικοῦ παλλαϊκοῦ κινήματος, ἰσοδυναμεῖ μέ τήν παράδοση τοῦ καθοδηγητικοῦ ρόλου στά χέρια τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας. Ἄς καλοσκεφτοῦν οἱ ἐπιστολογράφοι γιά ποιό λόγο τά γεγονότα τῆς ἀνοιξης προκάλεσαν τέτοιο ζωντάνεμα τῶν ἐπαναστατικῶν μή σοσιαλδημοκρατικῶν ρευμάτων, ἀντί νά προκαλέσουν τήν αὔξηση τοῦ κύρους καί τοῦ γοήτρου τῆς σοσιαλδημοκρατίας!

Δέν μποροῦμε ἐπίσης νά μή ἐξεγερθοῦμε ἐνάντια στήν καταπληχτική μυωπία πού δείχνουν οἱ ἐπιστολογράφοι σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς πολεμικῆς καί τῆς ἐσωτερικῆς διαμάχης ἀνάμεσα στοὺς πολιτικούς πρόσφυγες. Οἱ ἐπιστολογράφοι ἐπαναλαμβάνουν τίς παλιές ἀνοησίες ὅτι ἦταν «ἄπρεπη» ἡ ἀφιέρωση στή «Ραμπ. Μίσλ» τοῦ ἄρθρου γιά τόν Ζουμπάτοφ. Μήπως θά τοὺς περάσει ἀπό τό μυαλό ν' ἀρνηθοῦν τό γεγονός, ὅτι ἡ διάδοση τοῦ οἰκονομισμοῦ διευκολύνει τό ἔργο τῶν κ. κ. Ζουμπά-

τοφ; Μόνο αυτό υποστηρίζουμε εμείς και δέν «ταυτίζουμε» καθόλου τήν ταχτική τῶν οἰκονομιστῶν μέ τήν ταχτική τῶν Ζουμπάτοφ. Ὅσο γιά τούς «πολιτικούς πρόσφυγες» (ἄν οἱ ἐπιστολογράφοι δέν ἔδειχναν τόσο ἀσυγχώρητη ἀμέλεια ἀπέναντι στή διαδοχικότητα τῶν ἰδεῶν μέσα στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία, τότε θά ἤξεραν ὅτι οἱ προειδοποιήσεις τῶν «πολιτικῶν προσφύγων», καί συγκεκριμένα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», σχετικά μέ τόν οἰκονομισμό δικαιώθηκαν κατά τόν πῖο περίλαμπρο τρόπο!), ἀκοῦστε πῶς ὁ Λασσάλ, πού δροῦσε τό 1852 ἀνάμεσα στούς ἐργάτες τοῦ Ρήνου, ἔκρινε τούς καυγάδες ἀνάμεσα στούς πολιτικούς πρόσφυγες πού βρίσκονταν στό Λονδίνο:

«Εἶναι ζήτημα, — ἔγραφε στόν Μάρξ, — ἄν ἀπό τήν πλευρά τῆς ἀστυνομίας θά προβληθοῦν ἐμπόδια στή δημοσίευση τοῦ συγγράμματός σου ἐνάντια στούς „μεγάλους ἄνδρες“, ἐνάντια στόν Κίνκελ, στόν Ροῦγκε κ. ἄ. . . . Ἡ κυβέρνηση, πιστεύω, θά εἶναι μάλιστα εὐχαριστημένη πού ἐμφανίζονται τέτοια ἔργα, γιατί πιστεύει ὅτι „οἱ ἐπαναστάτες θά φαγωθοῦν μεταξύ τους“. Ὅτι ἡ ἐσωκομματική πάλη δίνει στό κόμμα δύναμη καί ζωτικότητα, ὅτι ἡ μεγαλύτερη ἀπόδειξη γιά τήν ἀδυναμία ἐνός κόμματος εἶναι ἡ πλαδαρότητα καί τό σβήσιμο τῶν καθαρά χαραγμένων συνόρων, ὅτι τό κόμμα δυναμώνει ξεκαθαρίζοντας τίς γραμμές του — τό πράγμα αὐτό ἡ ὑπαλληλοκρατική λογική δέν τό ὑποπτεύεται καί δέν τό φοβᾶται» (ἀπό τό γράμμα τοῦ Λασσάλ πρὸς τόν Μάρξ, 24 τοῦ Ἰούνη 1852)¹⁴⁴.

Πρὸς γνώση τῶν τόσο πολυάριθμων σήμερα καλόκαρδων ἀντίπαλων τῆς ὀξύτητας, τῆς ἀδιαλλαξίας, τοῦ πολεμικοῦ μένους κτλ.!

Τελειώνοντας, ἅς σημειώσουμε ὅτι μόνο στά πεταχτά μπορέσαμε νά θίξουμε ἐδῶ τά ἐπίμαχα προβλήματα. Γιά τή λεπτομερειακή ἀνάλυσή τους θ' ἀφιερώσουμε μιά εἰδική προσούρα πού θά κυκλοφορήσει, ἐλπίζουμε, σέ ἐνάμιση περίπου μήνα.

«Ἰσκρα» ἀρ. φύλλου 12,
6 τοῦ Δεκέμβρη 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«Ἰσκρα»

ΣΤΑ ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΧΡΟΝΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΤΟΥ Γ. Β. ΠΛΕΧΑΝΟΦ

Ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» συμμετέχει ὁλόψυχα στό γιορτασμό τοῦ 25χρονου ἱωβηλαίου τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ ¹⁴⁵. Ὡς συμβάλει ὁ γιορτασμός αὐτός στό δυνάμωμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ, πού αὐτός μόνο εἶναι σέ θέση νά καθοδηγήσει τήν παγκόσμια ἀπελευθερωτική πάλη τοῦ προλεταριάτου καί ν' ἀντιπαραταχθεῖ στήν πίεση τοῦ αἰῶνια παλιοῦ ὀπορτουνισμοῦ, πού τόσο θορυβώδιστα προβάλλει μέ νέες ὀνομασίες. Ὡς συμβάλει ὁ γιορτασμός αὐτός στό δυνάμωμα τῆς σύνδεσης ἀνάμεσα στίς χιλιάδες νεαροῦς ρώσους σοσιαλδημοκράτες πού ἀφιερώνουν ὅλες τους τίς δυνάμεις στή δύσκολη πραχτική δουλειά, καί στήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» πού προσφέρει στό κίνημα ὅ,τι εἶναι τόσο ἀπαραίτητο: τεράστιο ἀπόθεμα θεωρητικῶν γνώσεων, εὐρύ πολιτικό ὀρίζοντα, πλούσια ἐπαναστατική πείρα.

Ζήτω ἡ ἐπαναστατική ρωσική σοσιαλδημοκρατία, ζήτω ἡ διεθνής σοσιαλδημοκρατία!

Γράφτηκε στίς ἀρχές τοῦ Δεκέμβρη 1901

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924
στό περιοδικό*

«Προλετάρσκαγια Ρεβολούτσιγια» τεῦχος 7

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
χειρόγραφο*

Η ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΔΙΑΔΗΛΩΣΕΩΝ

Ἐδῶ καί δύο βδομάδες γιορτάσαμε τά 25χρονα τῆς πρώτης κοινωνικο-επαναστατικῆς διαδήλωσης τῆς Ρωσίας, πού ἔγινε στίς 6 τοῦ Δεκέμβρη 1876 στήν πλατεία Καζάν τῆς Πετρούπολης, καί τονίσαμε τήν τεράστια ἄνοδο πού πῆρε τό κίνημα τῶν διαδηλώσεων στίς ἀρχές τοῦ χρόνου πού μᾶς πέρασε. Εἶπαμε ὅτι οἱ διαδηλωτές πρέπει νά διατυπώσουν ἓνα πιο συγκεκριμένο πολιτικό σύνθημα ἀπό τό σύνθημα «γῆ καί ἐλευθερία» (1876)¹⁴⁶, μιά πιο πλατιά διεκδίκηση ἀπό τήν «κατάργηση τοῦ Προσωρινοῦ κανονισμοῦ» (1901). Ἐνα τέτοιο σύνθημα πρέπει νά εἶναι ἡ πολιτική ἐλευθερία, μιά τέτοια παλλαϊκή διεκδίκηση πρέπει νά εἶναι ἡ ἀπαίτηση τῆς σύγκλησης σώματος ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ.

Καί νά, βλέπουμε νά ξαναρχίζουν οἱ διαδηλώσεις, πού προκαλοῦνται ἀπό τίς πιο διαφορετικές αἰτίες καί στό Νίζνι, καί στή Μόσχα, καί στό Χάρκοβο. Παντοῦ φουντώνει ὁ ἀναβρασμός καί γίνεται ὅλο καί πιο ἐπιταχτική ἡ ἀνάγκη νά συνενωθεῖ σ' ἓνα ἐνιαῖο χεῖμαρρο ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία πού σκορπάει παντοῦ τήν αὐθαιρεσία, τήν καταπίεση καί τή βία. Ἡ μικρή, ἀλλά πετυχημένη διαδήλωση πού ἔγινε στίς 7 τοῦ Νοέμβρη στό Νίζνι προκλήθηκε ἀπό τήν ἐκτόπιση τοῦ Μαξίμ Γκόρκι. Ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση ἐξόρισε ἀπό τήν γενέτειρά του πόλη, χωρίς δίκη καί ἀνάκριση, ἓνα συγγραφέα πανευρωπαϊκῆς φήμης, πού τό μόνο ὄπλο του — ὅπως σωστά ἐκφράστηκε ἓνας ὁμιλητής στή διαδήλωση τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ — ἦταν ὁ ἐλεύθερος λόγος. Οἱ βασιβουζοῦκοι τόν κατηγοροῦν ὅτι ἀσκεῖ ὀλέθρια ἐπίδραση πάνω μας — εἶπε ὁ ὁμιλητής ἐξονόματος ὅλων τῶν ρώσων πού ἔχουν ἔστω καί μιά στάλα πόθο γιά φῶς καί ἐλευθερία — ἐμεῖς ὅμως δηλώνουμε ὅτι ἡ ἐπίδραση αὐτή εἶναι εὐεργετική. Οἱ μπράβοι τοῦ τσάρου ὀργιάζουν στά κρυφά, ἐμεῖς ὅμως θά βγάλουμε τά ὀργιά τους στή δημοσιότητα γιά νά

τά μάθει ὅλος ὁ κόσμος. Στή χώρα μας χτυπᾶνε τούς ἐργάτες πού ὑπερασπίζουν τά δικαιώματά τους γιά καλύτερη ζωή, στή χώρα μας χτυπᾶνε τούς φοιτητές πού διαμαρτύρονται ἐνάντια στήν αὐθαιρεσία, στή χώρα μας πνίγουν κάθε τίμιο καί τολμηρό λόγο! — Ἡ διαδήλωση, ὅπου συμμετεῖχαν καί ἐργάτες, ἔκλεισε μέ τήν πανηγυρική δήλωση ἐνός φοιτητῆ: «θά καταρεύσει ἡ αὐθαιρεσία καί θά ὀρθωθεί ὁ λαός, πανίσχυρος, ἐλεύθερος καί δυνατός!»

Στή Μόσχα ἑκατοντάδες σπουδαστές περίμεναν τόν Γκόρκι στό σταθμό καί ἡ τρομοκρατημένη ἀστυνομία τόν συνέλαβε στή μέση τοῦ δρόμου, στό βαγόνι, τοῦ ἀπαγόρευσε (παρά τήν εἰδική ἄδεια πού τοῦ δόθηκε προηγούμενα) νά μπεῖ στή Μόσχα καί τόν ἀνάγκασε νά περάσει ἀπευθείας ἀπό τό τραῖνο τῆς γραμμῆς Νίζνι Νόβγκοροντ στό τραῖνο τῆς γραμμῆς Κούρσκ. Ἡ διαδήλωση γιά τήν ἐκτόπιση τοῦ Γκόρκι δέν πέτυχε, ὅμως στίς 18 τοῦ μηνός ἔγινε χωρίς καμιᾶ προετοιμασία μιά μικρή διαδήλωση σπουδαστῶν καί «ξένων στοιχείων» (ὅπως ἐκφράζονται οἱ ὑπουργοί μας) μπροστά στό σπίτι τοῦ γενικοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνείου ἀπ' ἀφορμή τήν ἀπαγόρευση τῆς ὀργάνωσης βραδυᾶς στή μνήμη τοῦ Ν. Α. Ντομπρολιούμποφ, πού στίς 17 τοῦ Νοέμβρη εἶχαν συμπληρωθεῖ 40 χρόνια ἀπό τό θάνατό του. Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας στή Μόσχα γιουχαῖστηκε ἀπό τόν κόσμο, στόν ὁποῖο, ὅπως καί σέ ὁλόκληρη τή μορφωμένη καί σκεφτόμενη Ρωσία, ἦταν προσφιλῆς ὁ συγγραφέας πού μισοῦσε μέ πάθος τήν αὐθαιρεσία καί περίμενε μέ πάθος τή λαϊκή ἐξέγερση ἐνάντια στούς «ἐσωτερικούς τούρκους» — ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση. Ἡ ἐκτελεστική ἐπιτροπή τῶν φοιτητικῶν ὀργανώσεων τῆς Μόσχας στό δελτίο της τῆς 23 τοῦ Νοέμβρη τόνιζε σωστά ὅτι ἡ ἀπροετοίμαστη αὕτη διαδήλωση εἶναι ξεκάθαρο σημάδι τῆς δυσαρέσκειας καί τῆς διαμαρτυρίας.

Στό Χάρκοβο μιά διαδήλωση πού αἰτία της ἦταν τά φοιτητικά ζητήματα, μετατράπηκε σέ πραγματική σύγκρουση στούς δρόμους, ὅπου πῆραν μέρος ὄχι μόνο σπουδαστές. Ἡ πείρα τοῦ περασμένου χρόνου δέν ἦταν ἀνώφελη γιά τούς σπουδαστές. Εἶδαν πῶς μόνο ἡ ὑποστήριξη τοῦ λαοῦ καί κυρίως ἡ ὑποστήριξη τῶν ἐργατῶν μπορεῖ νά τούς ἐξασφαλίσει ἐπιτυχία, καί γιά νά ἔχουν αὕτη τήν ὑποστήριξη δέν πρέπει νά παλεύουν μόνο γιά τήν ἀκαδημαϊκή (φοιτητική) ἐλευθερία, ἀλλά καί γιά τήν ἐλευθερία ὅλου τοῦ λαοῦ, γιά τήν πολιτική ἐλευθερία. Αὐτό μάλιστα τό ἐξέφρασε ἀνοιχτά τό συμβούλιο τῶν φοιτητικῶν

ὀργανώσεων τοῦ Χαρκόβου σέ προκήρυξή του τόν Ὅχτώβρη. Καί ὅπως φαίνεται ἀπό τά τρίκ καί τίς προκηρύξεις τους — καί οἱ φοιτητές τῆς Πετρούπολης, τῆς Μόσχας, τοῦ Κιέβου, τῆς Ρίγας καί τῆς Ὁδησσοῦ ἄρχισαν ἐπίσης νά καταλαβαίνουν πόσο «παράλογα εἶναι τά ὄνειρα» γιά ἀκαδημαϊκή ἐλευθερία στίς συνθήκες τῆς μαύρης σκλαβιάς τοῦ λαοῦ. Ὁ ἀπαίσιος λόγος τοῦ στρατηγοῦ Βάννοβσκι στή Μόσχα, πού διέψευσε τίς «φῆμες» ὅτι δῆθεν κάποτε ὑποσχέθηκε κάτι· ἡ πρωτοφανής αὐθάδεια ἐνός χαφιέ στήν Πετρούπολη (πού ἄρπαξε ἕναν φοιτητή τοῦ ἰνστιτούτου Ἡλεκτροτεχνίας, γιά νά τοῦ ἀφαιρέσει ἕνα γράμμα πού πῆρε μέσω ἐνός γραμματοκομιστή)· τό βάρβαρο ξυλοκόπημα τῶν σπουδαστῶν τοῦ Γιαροσλάβλ ἀπό τήν ἀστυνομία στούς δρόμους καί στό τμήμα — ὅλα αὐτά καί χιλιάδες ἄλλα γεγονότα καλοῦν στόν ἀγῶνα, στόν ἀγῶνα καί πάλι στόν ἀγῶνα ἐνάντια σ' ὁλόκληρο τό ἀπολυταρχικό καθεστῶς. Τό ποτήρι τῆς ὑπομονῆς ξεχείλισε ἀπ' ἀφορμή τό ἐπεισόδιο μέ τούς φοιτητές τῆς χτηνιατρικῆς σχολῆς τοῦ Χαρκόβου. Οἱ πρωτοετεῖς φοιτητές ζήτησαν μέ ψήφισμά τους νά ἀπομακρυνθεῖ ὁ καθηγητής Λάγκερμαρκ, παραπονούμενοι γιά τή γραφειοκρατική στάση του στή δουλειά, γιά τήν ἀνυπόφορα βάνανυση συμπεριφορά του, πού ἔφτασε ὥς τό σημεῖο νά πετάξει τό πρόγραμμα στά μοῦτρα τῶν φοιτητῶν! Ἡ κυβέρνησις, χωρίς νά ἐξετάσει τό ζήτημα, ἀπάντησε μέ τό διώξιμο ἀπό τό ἰνστιτούτο ὁλόκληρης τῆς τάξης, καί ἐπιπλέον μέ ἀνακοίνωσή της συκοφάντησε τούς φοιτητές, δηλώνοντας ὅτι τάχα ζητοῦν νά τούς δοθεῖ τό δικαίωμα νά διορίζουν τούς καθηγητές. Τότε ξεσηκώθηκαν ὅλοι οἱ φοιτητές τοῦ Χαρκόβου καί ἀποφασίστηκε ἡ κήρυξη ἀπεργίας καί ἡ ὀργάνωση διαδήλωσης. Ἀπό τίς 28 τοῦ Νοέμβρη ὥς τίς 2 τοῦ Δεκέμβρη τό Χάρκοβο, γιά δεύτερη φορά αὐτό τό χρόνο, μετατράπηκε πάλι σέ πεδίο μάχης ἀνάμεσα στούς «ἐσωτερικούς τούρκους» καί στό λαό πού διαμαρτυρόταν ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική αὐθαιρεσία. Φωνές: «κάτω ἡ ἀπολυταρχία! ζήτω ἡ ἐλευθερία!», ἀπό τό ἕνα μέρος. Χτυπήματα μέ σπαθιά, βουρδουλιές, ποδοπάτημα τοῦ λαοῦ μέ τ' ἄλογα, ἀπό τό ἄλλο. Ἡ ἀστυνομία καί οἱ κοζάκοι, πού ξυλοκοποῦσαν ἀνελέητα ὅποιον ἔβρισκαν μπροστά τους, χωρίς διάκριση φύλου καί ἡλικίας, κέρδισαν τή νίκη ἐνάντια σέ ἀνθρώπους ἄοπλους καί πανηγυρίζουν. . .

Θά τούς ἀφήσουμε ὅμως νά πανηγυρίζουν;

Ἐργάτες! Ξέρετε πολύ καλά τήν ἐχθρική δύναμη πού ἀσχημονεῖ σέ βάρος τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ. Ἡ ἐχθρική αὐτή δύναμη σᾶς

δένει χειροπόδαρα στήν καθημερινή πάλη σας ενάντια στ' άφεντικά για καλύτερη ζωή καί για ανθρώπινη αξιοπρέπεια. 'Η έχθρική αὐτή δύναμη άρπάζει έκατοντάδες καί χιλιάδες από τούς καλύτερους συντρόφους σας, τούς ρίχνει στίς φυλακές, τούς στέλνει έξορία, καί, λές για έμπαιγμό, τούς χαρακτηρίζει «πρόσωπα κακῆς διαγωγῆς». 'Η έχθρική αὐτή δύναμη πυροβόλησε στίς 7 τοῦ Μάη τούς εργάτες τοῦ εργοστασίου 'Ομποῦχοφ τῆς Πετρούπολης, πού ξεσηκώθηκαν μέ τό σύνθημα: «θέλουμε έλευθερία!», καί έπειτα σκηνοθέτησε μιά δίκη-κωμωδία, για νά ρίξει στά κάτεργα τούς ἥρωες εκείνους, πού δέν τούς σώριασαν οί σφαῖρες. 'Η έχθρική αὐτή δύναμη πού σήμερα χτυπάει τούς φοιτητές, αύριο θά ριχτεῖ μέ ακόμα μεγαλύτερη θηριωδία για νά χτυπήσει έσῶς, τούς εργάτες. Μή χάνετε καιρό! Νά θυμᾶστε ότι πρέπει νά υποστηρίζετε κάθε διαμαρτυρία καί πάλη ενάντια στους βασιβουζούκους τῆς άπολυταρχικῆς κυβέρνησης! Φροντίστε μέ όλα τά μέσα νά συνεννοηθεῖτε μέ τούς διαδηλωτές-φοιτητές, οργανῶστε όμίλους για τή γρήγορη μετάδοση πληροφοριῶν καί τήν κυκλοφορία προκηρύξεων· εξηγεῖστε σ' όλους καί στόν καθένα χωριστά ότι ξεσηκώνεστε στήν πάλη για τήν έλευθερία όλου τοῦ λαοῦ.

"Όταν έδῶ καί κεῖ αρχίζουν ν' ανάβουν οί σπίθες τῆς λαϊκῆς άγανάχτησης καί τῆς άνοιχτῆς πάλης, χρειάζεται πρίν άπ' όλα καί περισσότερο άπ' όλα ένα δυνατό φύσημα καθαροῦ άέρα, για νά μποροῦν οί σπίθες αὐτές νά φουντώσουν σέ μεγάλη φλόγα!

«'Ισκρα» άρ. φύλλον 13,
20 τοῦ Δεκέμβρη 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς έφημερίδας
«'Ισκρα»

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ «ΕΡΓΑΤΩΝ ΤΟΥ ΝΟΤΟΥ»

Πήραμε ένα γράμμα τῶν «Ἐργατῶν τοῦ Νότου», πού χαιρετίζουν τό δυνάμωμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ ρεύματος στίς γραμμές τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί μᾶς ἐπιφορτίζουν νά μεταδόσουμε τό χαιρετισμό τους στό «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας». Δυστυχῶς, ἀπό ἔλλειψη χώρου δέν μπορούμε νά δημοσιεύσουμε ὁλόκληρο τό γράμμα. Εἴμαστε πέρα γιά πέρα σύμφωνοι μέ τούς ἐπιστολογράφους, ὅτι «ἡ μέθοδος τῶν προκηρύξεων, πού συνηθίζεται σέ μᾶς στή Ρωσία, γιά τήν προπαγάνδισή τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν στίς πλατιές μάζες, δέν εἶναι σέ θέση νά καλλιεργήσει στίς μάζες αὐτές τήν πολιτική συνείδηση», ὅτι «εἶναι ἀνάγκη νά δημιουργηθεῖ εἰδική φιλολογία γιά τήν πολιτική διαπαιδewγὴ τοῦ ρωσικοῦ προλεταράτου». Δέ νομίζουμε ὅμως πῶς εἶναι πραχτικό τό σχέδιο τῶν ἐπιστολογράφων νά ἐκδίδονται γιά τό σκοπό αὐτό ἐκλαϊκευτικές προσοῦρες μέ 3–4 σελίδες καί νά κυκλοφοροῦν «ταυτόχρονα σ' ὁλόκληρη τή Ρωσία». Νομίζουμε ὅτι τό ρωσικό προλεταριάτο εἶναι πέρα γιά πέρα ὥριμο καί γιά μιά φιλολογία πού χρησιμοποιοῦν ὅλες οἱ ἄλλες τάξεις, δηλ. γιά ἐφημερίδα. Μόνο μιά πολιτική ἐφημερίδα μπορεῖ πραγματικά νά καλλιεργεῖ στίς μάζες τήν πολιτική συνείδηση καί νά φωτίζει, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τῶν ἐπιστολογράφων, «ὅλη τήν κοινωνική μας ζωή, ἀρχίζοντας ἀπό τήν τέταρτη κλειστή τάξη καί τελειώνοντας στή μεγάλη ἀστική τάξη». Μόνο μιά πανρωσική ἐφημερίδα μπορεῖ, μέ τόν ὅρο ὅτι θά ὑποστηρίζεται ἐνεργά ἀπ' ὅλες τίς ἐπιτροπές καί τούς τοπικούς ὁμίλους, νά κυκλοφορεῖ λίγο-πολύ «ταυτόχρονα σ' ὁλόκληρη τή Ρωσία» καί νά βγαίνει τόσο συχνά, πού νά μπορεῖ νά λέγεται ἐφημερίδα. Καί μόνο μιά γερή ὀργάνωση ἐνός παρόμοιου ἐπαναστατικοῦ

ὀργάνου θά σημάνει τό ὁριστικό πέρασμα τοῦ κινήματός μας «ἀπό τήν ἀπεργιακή οἰκονομική πάλη σέ μιά πλατιά ἐπαναστατική πάλη ἐνάντια στή ρωσική ἀπολυταρχική κυβέρνηση».

«Ἴσκρα» ἀρ. φύλλον 13,
20 τοῦ Δεκέμβρη 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«Ἴσκρα»

Скрягуца и сограбуца.

ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Θέσεις:

1) Ὁ ἀναρχισμός μέσα στά 35—40 χρόνια (Μπακούνιν καί Διεθνῆς ¹⁴⁷ τοῦ 1866 —) τῆς ὑπαρξῆς του (καί ἀπό τόν Στίρνερ πολύ περισσότερα χρόνια) δέν ἔδωσε τίποτα ἐκτός ἀπό κοινότητες φράσεις ἐνάντια στήν ἐκμετάλλευση.

Αὐτές οἱ φράσεις κυκλοφοροῦν ἐδῶ καί πάνω ἀπό 2000 χρόνια. Ἐκεῖνο πού λείπει εἶναι (α) ἡ κατανόηση τῶν αἰτίων τῆς ἐκμετάλλευσης· (β) ἡ κατανόηση τῆς ἐξέλιξης τῆς κοινωνίας, πού ὁδηγεῖ στό σοσιαλισμό· (γ) ἡ κατανόηση τῆς ταξικῆς πάλης, σάν δημιουργικῆς δύναμης γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ.

2) Ἡ κατανόηση τῶν αἰτίων τῆς ἐκμετάλλευσης. Ἡ ἀτομική ιδιοκτησία, σάν βάση τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Ἡ κοινωνική ιδιοκτησία στά μέσα παραγωγῆς. Nil * δέν ὑπάρχει στόν ἀναρχισμό.

Ὁ ἀναρχισμός εἶναι ἡ ἀνάποδη ὄψη τοῦ ἀστικοῦ ἀτομικισμοῦ. Ὁ ἀτομικισμός σάν βάση ὁλόκληρης τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ ἀναρχισμοῦ.

{	Ὑπεράσπιση τῆς μικρῆς ιδιοκτησίας καί τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ στή γῆ. Keine Majorität **.	}
	* Ἀρνηση τῆς συντονιστικῆς καί ὀργανωτικῆς δύ- ναμης τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.	

3) Ἡ μή κατανόηση τῆς ἐξέλιξης τῆς κοινωνίας — ρόλος τῆς μεγάλης παραγωγῆς — τῆς ἐξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ σέ σοσιαλισμό.

* — Nihil — τίποτα. Ἡ Σύντ.

** — Καμιά πλειοψηφία (δηλ. ἄρνηση ἀπό τοὺς ἀναρχικοὺς τῆς ὑποταγῆς τῆς μειοψηφίας στήν πλειοψηφία). Ἡ Σύντ.

(Ὁ ἀναρχισμός εἶναι προϊόν τῆς ἀπόγνωσης. Ψυχολογία παραστρατημένου διανοουμένου ἢ λοῦμπεν προλετάριου καί ὄχι προλετάριου.)

4) Ἡ μή κατανόηση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου.

Ἀνόητη ἄρνηση τῆς πολιτικῆς στήν ἀστική κοινωνία.

Ἡ μή κατανόηση τοῦ ρόλου τῆς ὀργάνωσης καί διαπαιδαγώγησης τῶν ἐργατῶν.

Πανάκεια ἀπό μονόπλευρα μέσα, ξεκομμένα ἀπό κάθε ἀλληλουχία.

5) Στή νεότερη ἱστορία τῆς Εὐρώπης τί ἔδοσε ὁ ἀναρχισμός πού κυριάρχησε κάποτε στίς ρωμανικές χῶρες;

— Δέν ὑπάρχει κανένα δόγμα, καμιά ἐπαναστατική διδασκαλία, καμιά θεωρία.

— Κομμάτιασμα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

— Πλήρες fiasco * στά πειράματα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος (προυντονισμός στά 1871, μπακουνισμός ¹⁴⁸ στά 1873).

— Ὑποταγή τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν ἀστική πολιτική μέ μορφή ἄρνησης τῆς πολιτικῆς.

Γράφτηκε τό 1901

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1936

στό περιοδικό

«Προλετάρσκαγια Ρεβολιούτσιγια» τεῦχος 7

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
χειρόγραφο*

* — φιάσκο, χρεοκοπία. Ἡ Σύντ.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΥ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ¹⁴⁹

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ

Κείμενο του σχεδίου Κατα-
στατικού

1. Ἡ ἐπαναστατική ὀργάνω-
ση «Σοσιαλδημοκράτης» καί ἡ
«Ὁργάνωση τοῦ ἐξωτερικοῦ
τῆς „Ἰσκρα“ καί τοῦ „Ζαριά“»
συνενώνονται σέ

2. Ἡ ὀργάνωση λειτουργεῖ
πάνω στή βάση τῶν ἐπαναστα-
τικῶν ἀρχῶν τοῦ σύγχρονου
ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ.
Ὅσον ἀφορᾷ τό πολιτικό της
πρόγραμμα ἡ ὀργάνωση τάσ-
σεται ἀλληλέγγυη μέ τή Δια-
κήρυξη τοῦ ΣΔΕΚΡ. Βάζοντας
καθῆκον της τήν ὑπεράσπι-
ση τοῦ ταξικοῦ χαρακτήρα
τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί
τόν ἀγῶνα ἐνάντια στά κάθε
λογῆς ὀπορτουνιστικά καί ἀ-
στικά ρεύματα μέσα σ' αὐτό, ἡ
ὀργάνωση ἐπιδιώκει κατά πρῶ-
το λόγο τήν πραγματοποίηση
τῶν σκοπῶν τῆς πάλης ἐνάντια
στόν τσαρισμό.

Κείμενο, θεωρημένο ἀπό τόν
Β. Ι. Λένιν

1. Ἡ ἐπαναστατική ὀργάνωση
«Σοσιαλδημοκράτης» καί τό «Τμή-
μα τοῦ ἐξωτερικοῦ τῶν ὀργανώσεων
τῆς „Ἰσκρα“ καί τοῦ „Ζαριά“»
συνενώνονται σέ μιά ὀργάνωση μέ
τήν ὀνομασία: «Ὁργάνωση (σύνδε-
σμος;) τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς
ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας».

3. Τή δημοσιολογική δράση τῆς ὀργάνωσης τή διευθύνουν 1) ἡ συνταχτική ἐπιτροπή τοῦ «Ζαριά» καί τῆς «Ἰσκρα», καί 2) ἡ συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἐργατικῆς βιβλιοθήκης», καί 3) ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς».

Σημείωση. Οἱ συνταχτικές ἐπιτροπές τῶν ὀργανώσεων ἔχουν τό δικαίωμα νά συμπληρώνουν τή σύνθεσή τους μέ μέλη τῆς ὀργάνωσης γιά τήν ἐκπλήρωση προσωρινῶν λειτουργιῶν.

4. Ἡ ὀργάνωση ἐκδίδει τά ὄργανα «Ζαριά» καί «Ἰσκρα» καί προσοῦρες.

Σημείωση. Ἡ ἐκδοση νέων ὀργάνων ἀποφασίζεται στό γενικό συνέδριο τῆς ὀργάνωσης.

5. Κάθε 2 βδομάδες ἡ συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἰσκρα» στέλνει μέσω τῆς διοίκησης σ' ὅλα τά μέλη τῆς ὀργάνωσης τίς πληροφορίες πού ἔρχονται ἀπό τή Ρωσία *.

I. Γενική διοίκηση
II. Διοίκηση τοῦ ἐξωτερικοῦ

I. Γενική διοίκηση.
Ἡ συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἰσκρα» ἔχει τήν ἀντιπροσώπευση τοῦ Συνδέσμου, διαχειρίζεται τό γενικό ταμεῖο, καθοδηγεῖ τήν ἐκδοση τοῦ τύπου καί τή μεταφορά του.

3. Τή δημοσιολογική δράση τῆς ὀργάνωσης τή διευθύνει 1) ἡ συνταχτική ἐπιτροπή τοῦ «Ζαριά» [[καί τῆς «Ἰσκρα»]] μαζί μέ τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς».

Σημείωση. Ἡ συνταχτική ἐπιτροπή τῆς ὀργάνωσης ἔχει τό δικαίωμα νά συμπληρώνει τή σύνθεσή της μέ μέλη τῆς ὀργάνωσης γιά τήν ἐκπλήρωση προσωρινῶν λειτουργιῶν.

5. Ἡ συνταχτική ἐπιτροπή [τῆς «Ἰσκρα»] στέλνει δύο φορές τό μήνα στή διοίκηση τοῦ ἐξωτερικοῦ πληροφορίες γιά νά ἀνακοινωθοῦν στά μέλη τοῦ «Συνδέσμου» (τῆς «ὀργάνωσης»).

1) Συγκέντρωση χρημάτων στό ἐξωτερικό.

2) Ὁργάνωση τῆς προπαγάνδας.

3) » τῆς πούλησης καί διάδοσης τοῦ τύπου.

4) » ὁμάδων βοήθειας.

5) » τῆς κυκλοφορίας τῶν δελτίων.

6) Προκαταρκτική ἐξέταση τῶν προτάσεων, αἰτήσεων καί παραπόνων γιά τήν ὑποβολή τους στό συνέδριο.

7) Ὁργάνωση τοῦ συνεδρίου.

8) Σύνταξη τρίμηνου δελτίου σχετικά μ' ὅλο τό ἐξωτερικό.

* Τά ἄρθρα 4 καί 5 εἶναι σβησμένα ἀπό τόν Λένιν. Σέ χωριστά φύλλα εἰ-

6. Ἡ ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκρατίας» καί ἡ ὀργάνωση τοῦ «Ζαριά» καί τῆς «Ἰσκρα» παραδίνουν στή διοίκηση τίς ἀποθήκες τους, τοὺς τρέχοντες λογαριασμούς καί τὰ τυπογραφεία (τοῦ «Ζαριά» καί τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς») *.

7. Τίς γενικές ὑποθέσεις τῆς ὀργάνωσης τίς διαχειρίζεται 1) Τό γενικό συνέδριο τῶν μελῶν, 2) Ἡ διοίκηση πού ἀποτελεῖται ἀπό τό γραμματέα πού ὀρίζεται ἀπό τή σύνταξη τοῦ «Ζαριά», καί ἀπό 2 μέλη πού ἐκλέγονται ἀπό τήν ὀργάνωση γιά δύο χρόνια*.

8. Τά γενικά συνέδρια τῆς ὀργάνωσης συνέρχονται κάθε δύο χρόνια.

8α) Τό συνέδριο ἐπεξεργάζεται τίς ὁδηγίες γιά τή σύνταξη *.

9. Τά συνέδρια λύνουν ὅλα τὰ ζητήματα μέ ἀπλή πλειοψηφία ὅλων τῶν μελῶν τῆς ὀργάνωσης.

10. Ἡ διοίκηση καθορίζει τό χρόνο καί τόν τόπο τῶν γενικῶν συνεδρίων καί ἐπεξεργάζεται τήν ἡμερησία διάταξη **.

11. Ἡ διοίκηση μέ δικιά της πρωτοβουλία εἴτε ὕστερα ἀπό ἀπαίτηση τοῦ $\frac{1}{3}$ τῶν μελῶν τῆς ὀργάνωσης συγκαλεῖ ἔκτακτα συνέδρια **.

12. Ἡ διοίκηση ὀργανώνει καί καθοδηγεῖ τή μεταφορά τοῦ ἔντυπου ὕλικου **.

) 3

13. Ἡ διοίκηση στέλνει κάθε 2 μῆνες σ' ὅλα τὰ μέλη τῆς ὀργάνωσης ἀπολογισμό γιά τήν κατάσταση τοῦ ἔργου τῶν μεταφορῶν, γιά τήν κατάσταση τοῦ ταμείου τῆς ὀργάνωσης, γιά τήν ποσότητα καί τό εἶδος τοῦ ἔντυπου ὕλικου πού ἐκδόθηκε καί στάλθηκε στή Ρωσία καί τίς πληροφορίες πού ἔρχονται ἀπό τήν ὀργάνωση τῆς Ρωσίας **.

;

14. Ἡ διοίκηση παρουσιάζει στά ταχτικά συνέδρια ἀπολογισμό γιά τή δράση τῆς ὀργάνωσης στή διάρκεια τῶν δύο χρόνων πού πέρασαν.

} }

ναι γραμμένο ἀπ' αὐτόν τό κείμενο τοῦ 5ου ἄρθρου, πού ἀκολουθεῖ. Ἡ Σύντ.

* Τό ἄρθρο αὐτό τό ἔχει σβήσει ὁ Λένιν. Ἡ Σύντ.

** Αὐτό τό ἄρθρο εἶναι σβησμένο ἀπό χέρι ἀγνώστου. Ἡ Σύντ.

15. Ἡ διοίκηση ἐφοδιάζει τίς ομάδες βοήθειας
 μέ ἔντυπο ὑλικό καί διαλέξεις καί παρέχει στά
 μέλη τῆς ὀργάνωσης κάθε εἶδους βοήθεια στή
 δράση τους. } Τέλος

16. Ἡ διοίκηση λύνει ὅλα τά ζητήματα μέ
 ἀπλή πλειοψηφία *.

17. Ὅλα τά χρηματικά ποσά, πού συγκεντρώνονται ἀπό τά μέλη τῆς ὀργάνωσης γιά τήν ὑπόθεση τῆς ἐπανάστασης, μπαίνουν στό γενικό ταμεῖο.

18. Ὅλα τά ποσά πού μπαίνουν στό ταμεῖο
 ξοδεύονται 1) γιά τή γενική διοίκηση, 2) γιά τήν
 ἐκδοση τῆς «Ἴσκρα», 3) γιά τήν ἐκδοση τῆς
 «Ἑργατικῆς βιβλιοθήκης», 4) γιά τήν ἐκδοση
 τοῦ «Ζαριά».

19. Νέα μέλη γίνονται δεκτά μέ σύσταση 5
 μελῶν τῆς ὀργάνωσης καί ὕστερα ἀπό συγκατά-
 θεση τῆς πλειοψηφίας τῶν $\frac{2}{3}$ ὅλων τῶν μελῶν
 τῆς ὀργάνωσης.

20. Τά μέλη διαγράφονται ἀπό τήν ὀργάνωση
 μέ πλειοψηφία τῶν $\frac{2}{3}$ ὅλων τῶν μελῶν τῆς
 ὀργάνωσης.

21. Στίς πόλεις ὅπου ὑπάρχουν μερικά μέλη
 τῆς ὀργάνωσης, ὅλη ἡ δράση τους, ἐξαιρέσει
 εἰδικῶν ἐντολῶν ἀπομέρους τῆς διοίκησης, πρέ-
 πει νά εἶναι συλλογική.

22. Σέ περίπτωση διάλυσης τῆς ὀργάνωσης
 τά τυπογραφεῖα καί οἱ ἀποθήκες ἐπιστρέφονται
 στούς ἀρχικούς ἰδιοχτῆτες τους **.

Γράφτηκε ἀνάμεσα στίς 24
 τοῦ Ἀπρίλη (7 τοῦ Μάη)
 καί 11 (24) τοῦ Ἰούλη 1901

Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά,
 σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

* Τό ἄρθρο αὐτό τό ἔχει σβῆσει ὁ Λένιν. Ἡ Σύντ.

** Τά ἄρθρα 19-22 εἶναι γραμμένα σέ χωριστό φύλλο ἀπό χέρι ἀγνώ-
 στου. Ἡ Σύντ.

ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΝΕΑ ΣΦΑΓΗ»

* 11 τοῦ Μάρτη	8.	Πετρούπολη	11.III	'Αρ. 3 ¹⁵⁰
	8.	Κίεβο	11.III	'Αρ. 3
1. V	8.	Δυτ. Σιβηρία	11.III	'Αρ. 4
7. V	8.	Καζάν	11.III	'Αρ. 3
	8.	Γιαροσλάβλ	9-10.III	'Αρ. 4
		συγκεντρώσεις		

1. 200 άτομα ἐγκατέλειψαν τή δουλειά καί πρόβαλαν «ἀβάσιμα αἰτήματα».

α. Ἀκόμα καί σύμφωνα μέ τούς ρωσικούς νόμους ἡ «ἐγκατάλειψη τῆς δουλειᾶς» ἀποτελεῖ ἀπλῶς πταῖσμα.

β. Ποιός κρίνει ὅτι εἶναι «ἀβάσιμα» τά αἰτήματα;
Ὁ ὑποδιευθυντής τοῦ ἐργοστασίου.

2. Ἄρχισαν νά σταματοῦν μέ τή βία τίς μηχανές καί «στό μεταξύ», ὅπως ἐκφράστηκε ἡ ἀστυνομία, «ὅλοι οἱ ἐργάτες ἐγκατέλειψαν τή δουλειά».

Γεννιέται τό ἐρώτημα, σέ τί λοιπόν ἐκφράστηκε ἐδῶ ἡ βία; Ἄν ὅλοι ἔφυγαν, τότε πῶς νά μή σταματήσουν τίς μηχανές; Φεύγοντας, τίς σταματοῦσαν, — τί σχέση ἔχει ἐδῶ τό «μέ βία»; *Schatz der Arbeits stulliegen??* **

3. Κλήθηκαν 2 ἱλές ἱππικοῦ (150;; $\times 2 = 300$) + ἀ π ό σ π α σ μ α (100-150;;;) + 200 χωροφύλακες *Ergo* ***, κατά πᾶσαν πιθανότητα > 500 ἄνδρες.

* Στό χειρόγραφο ὁ Λένιν ἔχει σβήσει αὐτή τήν παράγραφο. Ἡ Σύντ.

** — Σταμάτησαν ἡσυχά τίς μηχανές;; Ἡ Σύντ.

*** — Συνεπῶς. Ἡ Σύντ.

4. Οἱ ἐργάτες (3600) κατέλαβαν τό δρόμο καί σταμάτησαν τά ἵπποκίνητα τράμ.
5. Ἡ ἐπίθεση τῆς ἀστυνομίας (μέ ἀπαίτηση νά διαλυθοῦν) ἀποκρούστηκε μέ πέτρες.

Πίσω ἀπό τούς φράχτες καί μέσα ἀπό τό πλῆθος. Βροχή ἀπό πέτρες. Οἱ ἐργάτες ἀπέδειξαν ὅτι μάχονται καλά.

6. Κλήθηκε ἡ ἔνοπλη ομάδα — πυροβολισμοί μέσα ἀπό τό πλῆθος.
7. 3 ὁμοβροντίες — 1 νεκρός + 8 τραυματίες (1 πέθανε).
8. Λόχοι τοῦ συντάγματος πεζικοῦ τοῦ Ὁμσκ. Πέτρες μέσα ἀπό τίς αὐλές.

Ἄρθρο τῆς «Νόβογε Βρέμια»
(Ἄρ. φύλλου 9051 τῆς 11. V).

Τό ἄρθρο αὐτό εἶναι τυπικό
σάν «ἀνώτατο» ὄριο τῆς σοφίας
τῶν ρώσων δημοσίων ἀνδρῶν:
σύγκρ. μέ τό 1886 (Κατκόφ) καί
τό 1896–1897 (τῆς 2. VI).

«Ἐπιπρόσθετο»

1. Ἔστω ἐνμέρει — «προπαγάνδα ἀντικρατικῶν καί ἀντικοινωνικῶν ἰδεῶν» (!)
— «βλαβερές ψευτοδιδασκαλίες»
— «σκοτεινές ἰδέες καί ἐλπίδες».
2. Ὁμως — «οἱ ὑπάρχουσες συνθῆκες εὐνοοῦν»
— «προκαλοῦν καί ἐνισχύουν τή δυσαρέσκεια».
3. (Ποιές εἶναι αὐτές οἱ συνθῆκες;).
4. «Δυστυχῶς, ξέρουμε πολύ λίγα».
«Δυστυχῶς»...
5. (α) «Οἱ ἐργάτες ἀποσποῦνται ἀπό τίς φωλιές τους στά χωριά»...
«ζοῦν μέσα σέ... εἰδική κοινωνικο-ηθική ἀτμόσφαιρα, πού δημιουργεῖται... χάρη... στή συσσώρευση μαζῶν, πού δέ συνδέονται μεταξύ τους μέ ζωτικά κοινωνικά συμφέροντα, ἀλλά μέ κοινότητα μηχανῶν».
- (β) «Ὁ χωρικός ἀποσπᾶται ἀπό τό χωριό του μέ τά ταπεινά ἀλλά αὐτοτελῆ κοινωνικο-οικονομικά συμφέροντα καί σχέσεις του».
6. Βρωμερή ἐπίθεση ἐνάντια στούς ἀλλογενεῖς.
«ὠμοί καί ἄπληστοι».

7. (γ) Καπιταλισμός: μίνιμουμ μεροκάματο για μάξιμουμ δουλειά... ανικανότητα νά άντεπεξέλθει στήν άνεργία.

Ergo	(1)	Χωρισμός από τό χωριό (α).
	(2)	» » τίς «ταπεινές» σχέσεις (β)
	(3)	υποδούλωση στό κεφάλαιο (γ).

8. Πρόγραμμα: «κρατική μέριμνα».
«Νά επιμείνουμε».

9. «Όμοια μέ»... τό 1861 (!!)
«Σοφή πεποίθηση».

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ Μάη 1901

Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά,
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ ΚΑΙ ΟΙ ANNIBES ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ»

1

ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ ΚΑΙ ΟΙ ANNIBES ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ¹⁵¹

Φιλελεύθεροι στοχασμοί για τὰ ὑπολείμματα τῶν ζέμστβο *

Ἡ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ μας δημοσίευσε μέ τόν τίτλο «Ἡ ἀπολυταρχία καί τὰ ζέμστβο» τό ἐμπιστευτικό ὑπόμνημα τοῦ ὑπουργοῦ οἰκονομικῶν Σ. Γ. Βίττε γιά τή σημασία τῶν ζέμστβο καί γιά τό ὅτι ὁ θεσμός αὐτός δέν πρέπει νά εἰσαχθεῖ στίς ἀκρινές περιοχές. (Stuttgart, Verlag Dietz. 1901.) Εἶναι μιά πολύ ὀγκώδης ἐργασία (212 ἔντυπες σελίδες) πού δίνει συστηματική συνόψιση τῶν συλλογισμῶν καί τῶν στοιχείων, πού ἀποδείχνουν ὅτι τὰ ζέμστβο ἔχουν συνταγματικό χαρακτήρα καί ὅτι ὁ θεσμός αὐτός εἶναι ἀσυμβίβαστος μέ τήν ἀπολυταρχία. Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ., πού μᾶς προμήθευσε καί τό ἴδιο τό μυστικό ἔγγραφο καί τὰ μέσα γιά τήν ἐκδοσή του, συνόδευσε τό ὑπόμνημα μέ ἐκτεταμένο πρόλογο (44 σελ.), γραμμένο σέ φιλελεύθερο πνεῦμα. Θά χρειαστεῖ νά σταθοῦμε πτό λεπτομερειακά πάνω σ' αὐτόν τόν πρόλογο, πού ἀπό τήν προσθήκη του ὅλη ἡ ἐκδοση μάλλον ἔχασε παρά κέρδισε.

Γενικά ὅμως ἡ ἐκδοση παρουσιάζει ἀρκετά μεγάλο ἐνδιαφέρον **
 πτό ἐνδιαφέροντα σημεῖα **
 σχετικά λιγότερο βασικό: ἀπό ἀπλά σχόλια τῶν ξένων παρατηρητῶν καί ἐπιστημόνων. Νά ὁ Μάκενζι Οὐάλλας, συγγραφέας ἑνός γνωστοῦ (ὄχι, φυσικά, στό ρωσικό κοινό) ἀγγλικοῦ βιβλίου σχετικά μέ τή Ρωσία, λέει γιά τὰ ζέμστβο: «Στή μορφή του ὁ θεσμός αὐτός εἶναι καθαρά κοινοβουλευτικός, δηλ. ἀποτελεῖται ἀπό συνέλευση αἵρετῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πληθυσμοῦ». Νά τό σχόλιο ἑνός γάλλου πολιτειολόγου συγγραφέα, τοῦ Ντεμομπίν

* Τήν πρωταρχική αὐτή ἐπικεφαλίδα τήν ἔσβησε ὁ Λένιν. Ἡ Σύντ.

** Τό κείμενο δέν περισώθηκε. Ἡ Σύντ.

(Demombynes): «ὁ θεσμός τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστβο, τῶν κυβερνείων καί τῶν νομῶν, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς ἀφετηρία τῆς ἐποχῆς τῶν μεταρρυθμίσεων, πού ἐπεκτείνονται ἀναπόφευχτα ὡς τή νομοθετική ἐξουσία». Νά στοιχεῖα ἀπό τήν ἱστορία τῆς Πρωσσίας. Ἡ αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων εἶχε εἰσαχθεῖ ἐκεῖ ἀκόμα ἀπό τό 1808, καί ὁ Στάιν πού ἔκανε αὐτή τή μεταρύθμιση, τή συσχέτιζε μέ τή μελλοντική εἰσαγωγή συντάγματος. Ἀπό τήν αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων χρειάστηκε νά περάσουν βαθμιαῖα στά ἐπαρχιακά σείμ. Παρά τήν ἀριστοκρατική τους σύνθεση, τά σείμ αὐτά ἄρχισαν ἀπό τό 1842 νά κάνουν ἐνέργειες γιά τή σύγκληση παγκρατικοῦ-ἀντιπροσωπευτικοῦ σώματος. Χρειάστηκε νά καθιερωθοῦν στό Βερολίνο κοινές συνεδριάσεις ἐπιτροπῶν ἀπό ὅλα αὐτά τά σείμ, μόνο ὅμως μέ συμβουλευτική ψήφο, γιά τά ζητήματα πού εἰσηγεῖτο ἡ κυβέρνηση. «Τό ἐνωμένο αὐτό λαντάγ, μή ἱκανοποιούμενο ἀπό τή συμβουλευτική του ἀποστολή, ἄρχισε νά διεκδικεῖ κυρίαρχη συμμετοχή στήν ἀνώτατη διοίκηση, στήν ἀρχή μέ πολύ εὐγενική μορφή εὐχαριστήριων ψηφισμάτων, ἀργότερα ὅμως μέ ἀνοιχτή ἀντίδραση στίς ἐπιθυμίες καί στή θέληση τοῦ βασιλιᾶ». Καί τρία χρόνια μετά τή σύγκλησή του τό συμβουλευτικό αὐτό λαντάγ μετατράπηκε στή συνταγματική βουλή τοῦ 1848»*.

Μιλώντας ἀπλά καί κοφτά, πρέπει νά παραδεχτοῦμε ἀνοιχτά ὅτι ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ἐρωτοτροπεῖ κατά τόν ἴδιο ἀνάξιο τρόπο μέ τίς πολιτικές προλήψεις τῆς πλατιᾶς μάζας τῶν φιλελευθέρων τῶν

* Θά σημειώσουμε παρεμπιπτόντως, ὅτι περιγράφοντας τή σημασία τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Στάιν στήν Πρωσσία καί παραθέτοντας τίς ἀπόψεις τοῦ ἱστορικοῦ Τράιτσκε, ὁ συντάχτης τοῦ ὑπομνήματος κ. Βίττε ἀντιγράφει ἀτόφια μιά παράνομη ἐργασία τοῦ Ντραγκομάνοφ, χωρίς νά ἀναφέρει τό ὄνομά του (συγκρ. τό «Ὑπόμνημα», σελ. 36-37, καί τό ἄρθρο τοῦ Ντραγκομάνοφ: «Ἡ ἀπολυταρχία, ἡ τοπική αὐτοδιοίκηση καί τό ἀνεξάρτητο δικαστήριον», σελ. 55-56). Μόνο λίγες σελίδες παρακάτω ὁ συγγραφέας τοῦ ὑπομνήματος παραθέτει περικοπές ἀπό τόν Ντραγκομάνοφ (χωρίς νά λέει ὅτι τόν «χρησιμοποίησε» ἐπωφελῶς) καί ἀναγνωρίζει ὅτι εἶχε δίκαιο ὅταν τό 1889 ἐπενέβηκε στήν πολεμική τοῦ «Ρούσκι Βέστνικ»¹⁵² μέ τό «Βέστνικ Ἐβρόπι»¹⁵³ σχετικά μέ τό ζήτημα ἂν συμβιβάζεται ἡ ἀπολυταρχία μέ τήν τοπική αὐτοδιοίκηση καί δήλωσε, ὅτι στήν οὐσία τό δίκαιο εἶναι μέ τό μέρος τοῦ πρώτου ὀργάνου, ὅτι «τώρα στή Ρωσία ἡ τοπική αὐτοδιοίκησή εἶναι πραγματικά ἀσυμβίβαστη μέ τή μοναρχική ἀπολυταρχία, — γιατί ἡ τελευταία αὐτή δέ νοεῖται σήμερα χωρίς γραφειοκρατία». Ὁ συντάχτης τοῦ ὑπομνήματος κ. Βίττε ὑποχρεώθηκε πολλές φορές νά ἀντιγράφει παράνομες προσοῦρες καί νά ὁμολογεῖ ἀνοιχτά, ὅτι οἱ προσοῦρες αὐτές ἔλεγαν τήν ἀλήθεια, ὅτι ἡ ἀπόψή τους ἦταν σωστή. (Ἀπό τίς λέξεις: «μέ τό „Βέστνικ Ἐβρόπι“» καί ὡς τό τέλος τῆς παραγράφου τό κείμενο τοῦ χειρόγραφου εἶναι σβησμένο ἀπό τόν Λένιν. Ἡ Σύντ.)

ζέμστβο, ὅπως καί ἡ «Ραμπότσαγια Μίσλ» μέ τίς πολιτικές προλήψεις τῆς πλατιᾶς μάζας τῶν ἐργατῶν. Ἡ ἐπίδειξη ἀνοχῆς ἀπέναντι σ' αὐτή τήν ἐρωτοτροπία θά ἦταν γιά τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία ἐξίσου παράλογη καί ἐγκληματική τόσο στήν πρώτη ὅσο καί στή δεύτερη περίπτωση. Εἶναι πρόληψη τό ὅτι τάχα οἱ μεγάλες μεταρρυθμίσεις δέν εἶχαν σκοπούς τό μεγαλύτερο θρίαμβο τῆς γραφειοκρατίας, — ὅτι τάχα τά ζέμστβο ἔχουν μεγάλη πολιτική σημασία, — ὅτι τάχα ἡ ὕπαρξη τῶν ζέμστβο παρουσιάζει τήν καλύτερη εὐκαιρία νά δοθεῖ στή χώρα ἓνα μετριοπαθές σύνταγμα, — ὅτι τάχα σημαία τοῦ ἀγῶνα γιά τήν πολιτική ἐλευθερία στή Ρωσία μπορεῖ νά γίνει τό σύνθημα «δικαιώματα καί κυρίαρχο πανρωσικό ζέμστβο».

2

ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ

Εἰσαγωγικές παρατηρήσεις	1-3	
Σχόλια τῶν ξένων	4-5 *	
Τό φιλελεύθερο κίνημα τῆς δεκαετίας 1860-1870	I 6-18	— τό ἐπαναστατικό κίνημα
	II 19-23	— ὁ μεσοβέζικος χαρακτήρας τῆς μεταρύθμισης τῶν ζέμσ-τβο
Ἀντίδραση	24-29	— Ἀντίδραση
Τό ἐπαναστατικό κίνημα τῆς δεκαετίας 1870-1880 καί ἡ νέα ἐποχή	III 30-41	
Ἀντίδραση	IV 42-56	
Ὁ πρόλογος τοῦ Ρ. Ν. Σ.	V 57-78	
Τό ζήτημα τῆς σημασίας τῶν ζέμστβο	VI 79-92	
	90 σελίδες	

* Αὐτή τή σειρά τή σβήνει ὁ Λένιν. Ἡ Σύντ.

3

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΒΟΛΝΟΓΕ ΣΛΟΒΟ»¹⁵⁴

*Ζ. Σ. Δεκαοχτώ χρόνια πολέμου τῆς ὑπαλληλοκρατίας μέ τά
ζέμστβο. «Βόλνογε Σλόβο» τεῦχος 53 — (20.Ι.1883)*

[Βγῆκε καί σέ χωριστή προσούρα]

... Ὅπως εἶναι γνωστό, ... Ὁ νόμος γιά τό θεσμό τῶν ζέμστβο τοῦ 1864 δέν ἔδοσε καθόλου αὐτό πού ἀπαιτοῦσε ἡ κοινή γνώμη...

... Ἡ κυβέρνηση — μέ τό στόμα τῶν ἡμιεπίσημων ὀργάνων τῆς — τῆς «Σέβερναγια Πότστα» καί ἀκόμα καί τῶν διοικητῶν τῶν κυβερνείων — καθησύχαζε τούς φόβους * πού εἶχαν δημιουργηθεῖ, τονίζοντας ὅτι ὁ νέος θεσμός εἶναι ἀπλῶς ἓνα πείραμα, ἓνα εἶδος σχολῆς ἀντιπροσώπευσης καί ἄφηνε νά ἐννοηθεῖ ὅτι ὁ θεσμός αὐτός θά ἐπεκταθεῖ... («Βόλνογε Σλόβο» τεῦχος 53, σελ. 6).

... Σέ 8 κεντρικά κυβερνεῖα οἱ ἀτομικοί ἰδιοχτῆτες πού ἀνέρχονται σέ 93 900 ἄτομα μέ 119 880 τετραγωνικά βέρστια γαιοχτησία, ἔχουν 1817 ἀντιπροσώπους στήν τοπική αὐτοδιοίκηση, ἐνῶ ὁ ἀγροτικός πληθυσμός πού ἀνέρχεται σέ 5 800 000 ἄτομα μέ 181 440 τετραγωνικά βέρστια γῆς, εἶχε μόνο 1597 ἀντιπροσώπους... (τεῦχος 55, σελ. 6).

Στό τεῦχος 57 (§ VI τοῦ ἄρθρου) ὁ Ζ. Σ. ἐκθέτει λεπτομερειακά τήν ἀδυναμία πού διακρίνεται τά ζέμστβο στό ἔργο τῆς εἰσπραξίας τῶν καθυστερημένων φόρων ἀπό τούς τσιφλικάδες καί διαπιστώ-

* Ὁ Ζ. Σ. ἔχει ὑπόψη του τούς φόβους τῆς κοινωνίας σχετικά μέ τό μεσοβέζικο χαρακτήρα τῆς μεταρύθμισης.

νει ότι η φορολογία της ατομικής γαιοκτησίας και της γαιοκτησίας των αγροτών είναι ανισόμετρη.

Νομός Ροστόφ του κυβερνείου Γιαροσλάβλ — η γη που ανήκει στους γεωργούς εκτιμήθηκε προς 12 ρούβλια (μέ πληρωμή 13 καπίκια), η γη του κοινοτικού κλήρου — 16 ρούβλια (20 καπίκια) και τα χωράφια των τσιφλικάδων — 10 ρούβλια (11 καπίκια!).

				αγροτ. τσιφλ.		
Νομός Βλαντίμιρ	του κυβερνείου	Βλαντίμιρ		18,2	9,4	(Μέσος όρος
— Σούζνταλ	—	—		16,9	4,7	εκτίμησης
— Κοβρόφ	—	—		12,3	3,6	1 ντεσιατίνας
— Βιάζνικη	—	—		12,8	5,9	σε ρούβλια.)
— Γκοροχοβέτς	—	—		13,3	6,2	
— Μοδρομ	—	—		14,1	6,7	
— Ποκρόφ	—	—		10,3	2,8	
— Άλεξάντροφ	—	—		10,4	4,0	

κτλ. Στο κυβερνείο Καλούγκα τά ζέμστβο επέβαλαν ακόμα και κεφαλικό φόρο στους αγρότες.

«Έξάλλου, ο διοικητής του κυβερνείου κατήγγειλε αυτή την απόφαση, γεγονός, που έδωσε στη γραφειοκρατία την αφορμή να παρουσιαστεί σαν υπερασπιστής των λαϊκών μαζών από τις αδικίες του αντιπροσωπευτικού σώματος των ζέμστβο — αν και τό τελευταίο αυτό πήρε στενό χαρακτήρα κλειστής τάξης χάρη στους νόμους και στις στρεψοδικίες, που μηχανεύτηκε ή ίδια ή γραφειοκρατία» (σελ. 6, τεύχος 57).

§ VII (τεύχος 59) — σχετικά μέ τή λαϊκή εκπαίδευση:

Ο Νόμος του 1864 για τά δημοτικά σχολεία είναι «ένας κυριολεκτικά παράξενος συμβιβασμός ανάμεσα στη γραφειοκρατική αρχή, στις κληρικαλικές αξιώσεις και στά συμφέροντα του σχολείου των ζέμστβο, τό νόμο αυτό, όμως, σε σύγκριση μέ τά κατοπινά νομοθετήματα, και ιδιαίτερα μέ τό Νόμο του 1874, τά ζέμστβο τόν θυμούνται τώρα μέ λύπη» (σελ. 8).

«Στά 1869 ιδρύθηκε ο θεσμός των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων, μέ μιά θέση για κάθε κυβερνείο. Τό 1871 τό ύπουργείο λαϊκής παιδείας ύπονομεύει τό Νόμο του 1864 μέ τίς οδηγίες του προς τούς νεοσύστατους αυτούς επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων» (τεύχος 59, σελ. 8) — δίνοντάς τους ανάμεσα στ' άλλα τό δικαίωμα νά απολύουν δασκάλους. . . «Ο νέος θεσμός των σχολικών ένωματάρχων δέν άργησε νά φανεϊ ποιός είναι στην πράξη — και στά 1873 κιόλας ακολούθησε, ύστερα από αναφορά ενός άπ' αυτούς, του κ. Ντρουζίνιν, τό κλείσιμο της τεχνικής σχολής του ζέμστβο στην πόλη Ρζέφ — για τό λόγο ότι ή διοίκηση του ζέμστβο δέν εκτέλεσε την άπαίτηση του επιμελητή νά αποβάλλει τούς «φακελωμένους» Sic; *. Δέν ξέρω, τί σημαίνει αυτό | «άπό τόν κ. Ντρουζίνιν μαθητές».

*— έτσι. 'Η Σύντ.

ἡ λέξη φακελωμένους στό στόμα τοῦ κ. Ζ. Σ. (ὅπως φαίνεται ἀπό τή συνέχεια) σημαίνει δυσφημισμένους: «τούς δυσφήμισε σάν ἀνθρώπους πού πολιτικά δέν ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη»

Τεῦχος 60 (τέλος).

Τό βασιλικό διάγγελμα τῆς 25. XII. 1873 δέν εἶχε σχεδόν κανένα ἐπακόλουθο (ἐξαιτίας «τῆς ἀπόλυτης παθητικότητας τῶν προεστῶν τῶν εὐγενῶν μας») «ἐκτός ἀπό κάποια ἐνθάρρυνση τῶν καταδόσεων σέ βάρος τῶν ἐκπαιδευτικῶν» (σελ. 11).

! • «Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι στήν κοινωνία ἀκούστηκαν φωνές πού χαιρετοῦσαν αὐτό τό βασιλικό διάγγελμα μέ τήν ἐλπίδα ὅτι οἱ προεστοί τῶν εὐγενῶν, πού ὅπωςδήποτε ἀποτελοῦν στοιχεῖο τῶν ζέμσ-τβο, θά μποροῦν νά παραλύσουν τήν ἀποστολή τῶν ἐπιθεωρητῶν τῶν λαϊκῶν σχολείων, πού ἀναμφισβήτητα εἶναι στοιχεῖο ἀστυνομικό».

Ὁ Νόμος γιά τά δημοτικά σχολεῖα, πού ἐκδόθηκε τό 1874, «τσάκισε κι αὐτές τίς ἐλπίδες» — γιατί παρέδωσε ὅλη τή δύναμη τῆς διεύθυνσης τῶν σχολείων στά χέρια τῶν διευθυντῶν καί τῶν ἐπιθεωρητῶν.

Παραδείγματα ἀστυνομικῆς ἀσχημίας ἀπομέρους τῶν ἐπιθεωρητῶν (στήν καλύτερη περίπτωση εἶναι μόνο γραφειοκρατία).

Τό συμπέρασμα τοῦ Ζ. Σ. — χρειάζεται κ ρ α τ ι κ ῆ αὐτοδιοίκηση...

Γράφτηκε τόν Ἰούνη τοῦ 1901

Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά,
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ
«ΟΙ ΦΕΟΥΔΑΡΧΕΣ ΣΕ ΔΡΑΣΗ»

1

ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΣΙΦΛΙΚΑΔΩΝ

Καινούργιο δῶρο στους ἀριστοκράτες εὐγενεῖς

Βάσεις τοῦ νόμου τῆς 8. VI. 1901.

- A) πούληση } Κυβερνεῖα Τομπόλσκ, Τόμσκ, Γενικὲς διοικήσεις
B) μίσθωση } Στεπνόνι, Ἰρκούτσκ καὶ Πριαμούρ (ἄρθρο 1).

Ergo * ὅλα τὰ καλύτερα μέρη τῆς Σιβηρίας

- A) 1) Σέ πλειστηριασμό (ἄρθρο 8) } (α) ὥς 3000 ντεσιατίνες (!) (ἄρθρο 5)—καὶ ἀκόμα περισ-
2) Μὲ ἐλεύθερη τιμή γιὰ } σσότερες ὕστερα ἀπὸ εἰδική
φάμπρικες, ἐργοστάσια, } ἄδεια (ἄρθρο 6)
ἀγροτικές ἐπιχειρήσεις } καὶ
(ἄρθρο 9) } (β) ἀνάκατα μὲ ἀγροτικά χω-
 } ράφια (ἄρθρο 4).
 } (γ) Ἀπὸ τῶρα καὶ στὸ
 } ἐξῆς δέν μποροῦν οὔτε νά
 } δίνονται, οὔτε νά πο-
 } λιοῦνται στους ἀλλογε-
 } νεῖς (ἄρθρο 7).
 } {Οὔτε στους μὴ ρώσους ὑ-
 } πήκοους.
 } [ἄρθρο 762 τ. IX¹⁵⁵ ergo,
 } καὶ οἱ ἐβραῖοι.]

* — Συνεπῶς. Ἡ Σύντ.

Βάσεις:

1. Ίδιαίτερη σύσκεψη για τούς κλήρους τῶν εὐγενῶν.
2. Ἑκταση: 3000.
Προθεσμία—99 χρόνια.
3. Εὐνοϊκοί ὁροι πούλησης (37 χρόνια). Μίσθωμα=0 στά 5 χρόνια.
4. Ἐξαιρέσεις $\left| \begin{array}{l} > 3000 \cdot \text{μέ} \\ \text{ἐλεύθερη τιμή} \\ > 1 \text{ χρόνο} \cdot \text{μίσθωση} \end{array} \right|$.

Ad* 1; 5. Μόνο για τούς εὐγενεῖς — ὅχι για τούς ἀλλογενεῖς.

6. «Ἀνάκατα».
Μίσθωση για 1 σπορά.

«Ρούσκιγε Βέντομοστι», 1 τοῦ Αὐγούστου.

Στό κυβερνεῖο Οὐφά (1 νομός!!!)¹⁵⁶.

Γῆ τοῦ δημοσίου πουλιέται ἀπό τούς ἰδιῶτες για

587.696 ρούβλια	9
— 63.426 —	1

+ 524.270 ρούβλια

Ἀπό τίς 54.000 ντεσιατίνες ὕστερα ἀπό 2 χρόνια πουλιοῦνται 39.683=72,5%.

B) Προθεσμία ὥς 99 χρόνια (ἄρθρο 13).

Μόνο σέ εὐγενεῖς... (ἄρθρο 11) («Ἐπιθυμητοί, σύμφωνα μέ τίς προθέσεις τῆς κυβέρνησης...»).

Μίσθωμα ὅχι κατώτερο ἀπό τά ἀναγκαστικά δοσίματα τῶν ἀγροτῶν (ἄρθρο 16).

» δέν εἰσπράττεται τά πρῶτα 5 χρόνια (ἄρθρο 16).

Γιά τή μή καταβολή τοῦ μισθώματος πρόστιμο ($\frac{1}{2}\%$ τό μήνα) καί ὕστερα ἀπό 1 χρόνο — εἰσπράττεται ἀναγκαστικά... (ἄρθρο 18).

Ὅμως «σέ ἰδιαίτερα δικαιολογημένες περιπτώσεις» ἐπιτρέπεται παράταση ὥς 3 χρόνια (ἄρθρο 19).

Μεταβίβαση τῆς μίσθωσης $\left| \begin{array}{l} \text{«για διάρκεια μεγαλύτερη ἀπό} \\ 1 \text{ χρόνο» NB, NB **} \end{array} \right|$ — ὕστερα ἀπό ἄδεια (ἄρθρο 20).

Οἱ ἐργασίες στή μισθωμένη γῆ πιστοποιοῦνται ἀπό ὑπαλλήλους τοῦ ὑπουργείου γεωργίας καί δημοσίων χτημάτων (ἄρθρο 21).

* — Στό ἐδάφιο. Ἡ Σύντ.

** — Nota bene — σημειώστε το. Ἡ Σύντ.

Πούληση μέ 5% καί ἐξόφληση σέ 37 χρόνια (ἄρθρο 25).

[Ἡ τιμή πούλησης = μίσθωμα \times 20] (ἄρθρο 23).

Ἡ πληρωμή μπορεῖ νά παραταθεῖ γιά 1 χρόνο (ἀπό τή διεύθυνση δημοσίων χτημάτων) καί ὥς 3 χρόνια (ἀπό τόν ὑπουργό).

[Ὁ νόμος συζητήθηκε σέ εἰδική σύσκεψη γιά τά ζητήματα τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν.]

2

ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΣΙΦΛΙΚΑΔΩΝ

Καινούργιο δῶρο στήν ἀριστοκρατική τάξη τῶν εὐγενῶν *

1. Βγήκε ὁ νόμος γιά τήν παραχώρηση σέ ἰδιῶτες γῆς στή Σιβηρία. Καί ἀπό τήν ἄποψη τοῦ χρόνου τῆς παρουσίας του καί ἀπό τήν ἄποψη τοῦ χαρακτήρα του, ὁ νόμος αὐτός εἶναι πολύ σπουδαῖος (πιό σπουδαῖος παρ' ὅ,τι οἱ ἐνδεχόμενες συνέπειές του) καί ἀξίζει τήν προσοχή.
2. Ἀπό καιρό τώρα ἡ κυβέρνησή μας παρέχει στούς εὐγενεῖς κάθε εἶδους ὑποστήριξη — καί Τράπεζα τῶν εὐγενῶν, καί ρύθμιση τῶν τιμῶν τῆς ζάχαρης, καί θεσοῦλες ζέμσκι νατσάλνικ, καί πούληση τοῦ κρασιοῦ στό κράτος, καί λοιπά — τώρα ὅμως, στό δῶρο προστίθεται ἀκόμα καί ἡ ὑποταγή τοῦ πληθυσμοῦ στούς τσιφλικάδες.
3. Ὁ νέος νόμος δημιουργεῖ μιά νέα τάξη ἐκμεταλλευτῶν-κηφήνων σέ βάρος χιλιάδων καί ἑκατομμυρίων ἀπόκληρων.
4. Οἱ βάσεις τοῦ νόμου.
Κλήροι τῶν εὐγενῶν (Εἰδική σύσκεψη).
Πούληση (στούς μή ἀλλογενεῖς) καί ἐκμίσθωση μόνο στούς εὐγενεῖς.
5. Ποσότητα — 3000 (!). Προθεσμία 99 χρόνια.
6. Πούληση μέ εὐνοϊκοὺς ὅρους (37 χρόνια) καί ἐκμίσθωση (χωρίς πληρωμή γιά 5 χρόνια).
7. Εἰδικές ἐξαιρέσεις (ἀναβολή καθυστερημένων φόρων > 3000 ντεσιατίνες μέ ἐλεύθερη τιμή etc.).
8. «Ἀνάκατα» καί γιά 1 σπορά.
9. Ἐνδεχόμενη μεταπούληση. Μικρό δῶρο. (Παράδειγμα τοῦ κυβερνεῖου Οὐφά.)

* Ἡ πρωταρχική αὐτή ἐπικεφαλίδα ἔχει σβηστεῖ ἀπό τόν Λένιν. *Η Σύντ.*

Σχετικά μέ την εκτίμηση

10. — (4).

11. — (1).

12. — (2).

13. — (3).

14. — (5) καί (6).

15. Στήν περίοδο τῆς κρίσης καί τῆς πείνας — αὐτή εἶναι ἡ πρώτη φροντίδα τῆς κυβέρνησης. Ἐδῶ ἡ κυβέρνηση δείχνει ὅλο τό εἶναι της, τῆ φεουδαρχική της φύση.

Νά σημειωθεῖ:

(1) Σύγκριση μέ τήν πείνα. Ἐλεημοσύνη μερικά ἑκατομμύρια.

(2) Σχέση μέ τή μετοίκηση. (Φόβος ἀπό τή μετοίκηση ἔξαιτίας τοῦ ὅτι θ' ἀκριβαίνουν τά ἐργατικά χέρια στή Ρωσία.) Σχηματισμός *μόνιμης* τάξης μισθωτῶν ἐργατῶν στή Σιβηρία.

«ἀνάκατα» *

(3) Σχέση μέ τίς πολιτικές «προθέσεις»: δημιουργία στοιχείου τοῦ «ζέμστβο» στή Σιβηρία ὡς ἀντίβαρου στή διανοήση τῶν «ἐξόριστων» στή Σιβηρία.

(4) Ἐκδοση τοῦ νόμου ἀκριβῶς μετά τήν κατασκευή σιδηροδρόμου καί τήν κατάργηση τῆς ἐξορίας *.

(5) Ὑποβιβασμός τῆς σχετικά εὐπορης καί ἀνεξάρτητης ἀγροτιᾶς στή Σιβηρία ὡς τό ἐπίπεδο μισοδουλοπαροικων.

(6) Ἀποκαλύπτεται ἡ πραγματική ἄποψη τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης γιά τή σημασία τῆς μεγάλης γαιοκτησίας σάν τοῦ καλύτερου στηρίγματος τῆς αὐθαιρεσίας καί τοῦ ληστρικοῦ καθεστῶτος, σάν τοῦ καλύτερου χαλινοῦ γιά τή μάζα τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ.

* Τό σημεῖο αὐτό τό ἔχει σβήσει ὁ Λένιν. Ἡ Σύντ.

3

ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ

Ἡ κυβέρνηση καί οἱ ὁπαδοί της, δημόσιολόγοι μέ ἀριστοκρατικό προσανατολισμό (δημοσιογράφοι πού ὑπερασπίζουν τά συμφέροντα τῶν εὐγενῶν) προσπαθοῦν, βέβαια, νά συγκαλύψουν τήν ξετσιπωτή αὐτή διαρπαγή μέ κάθε λογῆς μεγαλόσχημες φράσεις: μιλοῦν γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ στά πρότυπα νοικοκυριά. Ἐδῶ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ ὀνομάζεται ἡ μεταφορά ἀπό τή Ρωσία στή Σιβηρία ἑνός μισοφεουδαρχικοῦ καθεστῶτος μέ ἀπελπιστική κατάσταση τῶν ἐξαθλιωμένων ἀγροτῶν, πού στήν πραγματικότητα εἶναι ἐξαναγκασμένοι νά δουλεύουν ἀγγαρεία ἀκριβῶς ὅπως καί παλιά. Πρότυπα νοικοκυριά δέν δημιουργοῦνται μέ γραφειοκρατικές διατάξεις καί μέ τήν καταλήστευση τοῦ δημόσιου ταμείου, καί ἡ παραχώρηση γῆς ὁδηγεῖ εἴτε στό νά γίνουν οἱ εὐγενεῖς ἀπλῶς μεσίτες πού πλουτίζουν ἀπό τίς μεταπώλησεις μέ ἀκόμα μεγαλύτερη ξετσιπωσιά ἀπ' ὅ,τι οἱ κουλάκοι, οἱ τοκογλύφοι κ. ἄ., πού οἱ εὐγενεῖς τούς βλέπουν μέ τόση περιφρόνηση. Στή θέση πρότυπων νοικοκυριῶν ἔχουμε — στήν περίπτωση πού ἡ γῆ δέν μεταπωλεῖται — ἕνα νοικοκυριό πού βασίζεται στήν ὑποδούλωση τῶν ἀγροτῶν, σέ κάθε λογῆς τοκογλυφικές κομπίνες (δάνεισμα χρημάτων, σιτηρῶν ἔναντι δουλειᾶς κτλ.), δηλαδή πραγματικά κουλάκικο νοικοκυριό. Μιλοῦν καί γιά τήν πολιτική σημασία τοῦ στοιχείου τῶν εὐγενῶν-φεουδαρχῶν: στή Σιβηρία, ὅπου μέσα στήν τοπική διανοήση ὑπερτεροῦν οἱ ἐξόριστοι, εἶναι, λένε, ἀνάγκη νά δημιουργηθεῖ ἕνα σίγουρο στήριγμα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, τό στοιχεῖο τῶν ζέμσ-τβο. Καί σ' αὐτές τίς κουβέντες γιά τήν πολιτική σημασία τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων περικλείεται πολύ περισσότερη καί πολύ πιά βαθιά ἀλήθεια, ἀπ' ὅ,τι τό φαντάζονται οἱ ἄνθρωποι πού

χρησιμοποιούν αυτό τό επιχείρημα. Ένας παρόμοιος συλλογισμός δείχνει ξεκάθαρα πάνω σέ τί στήριγμα είναι δυνατή ή ύπαρξη τοῦ αστυνομικοῦ κράτους: Ένα τέτοιο κράτος πρέπει νά δημιουργήσῃ τήν τάξη τῶν μεγάλων ἐκμεταλλευτῶν πού θά χρωστᾶνε τά πάντα στό κράτος, πού θά ἐξαρτιοῦνται πάντα ἀπ' αὐτό (λχ., ή κυβέρνηση μπορεῖ κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθήκες νά ἀφαιρέσῃ τή γῆ ἀπό μισθωτές τῶν δημόσιων γαιῶν), πού θά ἀποκόμιζαν τά ἔσοδά τους μέ τούς πιό ποταπούς τρόπους (κουλάκοι, μεσιτεία, τοκογλυφία) καί χάρη σ' αὐτό θά ἦταν πάντα πιστοί ὁπαδοί κάθε αὐθαιρεσίας καί καταπίεσης. Ἡ ἀσιατική πολιτική τῆς κυβέρνησης ἀπαιτεῖ γιά στήριγμά της ἀσιατική μεγάλη γαιοκτησία, φεουδαρχικό σύστημα «μοιράσματος τσιφλικιῶν» (ἂν καί τώρα δέν μπορεῖ νά μοιράζονται τσιφλίκια, κατοικημένα ἀπό δουλοπάροικους, ὅπως τά μοίραζαν τόν περασμένο αἰῶνα, μοιράζουν γαῖες ἀνάκατα μέ τόν ἀγροτικό πληθυσμό, πού λόγω τῆς ἀνέχειας εἶναι ἐξαναγκασμένος νά κάνει τήν ἴδια ἐκείνη ἀγγαρεία). Γι' αὐτό εἴμαστε ἔτοιμοι νά συμφωνήσουμε μέ τή «Μοσκόβскиε Βέντομοστι» καί μέ τό «Γκραζντανίν» ὅτι ή καλλιέργεια τσιφλικάδων εἶναι πραγματικά ἀπαραίτητη γιά τούς πολιτικούς σκοπούς τῆς τσαρικής κυβέρνησης: σήμερα ὁ τσάρος — ἀπόλυτος μονάρχης δέν μπορεῖ νά κρατηθεῖ χωρίς φεουδαρχικά μέσα etc. Ἡ ἀστική (*moderne* *) πολιτική σχετικά μέ τίς ἐλεύθερες γαῖες τῶν ἀκρινῶν περιοχῶν συνίσταται στήν πούλησή τους στούς φέρμερς καί γεωργούς πού δημιουργοῦν μαζικό εὖπορο πληθυσμό (ὅπως στήν Ἀμερική), προβάλλουν τεράστια ζήτηση ἀστικῶν προϊόντων, προκαλοῦν πρωτοφάνερη ἀναζωγόνηση ὅλης τῆς βιομηχανικῆς ζωῆς. Ἡ φεουδαρχική πολιτική συνίσταται σέ περιορισμό τῆς μετοίκησης, σέ γραφειοκρατική ἐπιτήρηση κάθε μετακίνησης τοῦ πληθυσμοῦ, σέ μοίρασμα (ἀνοιχτό ή μέ μορφή πούλησης καί ἐκμίσθωσης) γαιῶν τοῦ δημοσίου στούς μεγάλους γαιοκτήμονες πού ἀποκομίζουν εἰσοδήματα μέ τή βοήθεια τῆς ἀγγαρείας.

Καί ή ἰδιαίτερα σπουδαία σημασία τοῦ νέου νόμου συνίσταται ἴσα-ἴσα στό ὅτι... **

Γράφτηκε τόν Αὐγουστο-ἀρχές τοῦ Σεπτέμβρη 1901

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1932
στή Λενινιστική συλλογή τόμ. XIX

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

* — σύγχρονη. Ἡ Σύντ.

** Ἐδῶ σταματάει τό χειρόγραφο. Ἡ Σύντ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΤΟΥ ΡΙΑΖΑΝΟΦ «ΔΥΟ ΑΛΗΘΕΙΕΣ»¹⁵⁷

Σελ.

1. 'Ο άρθρογράφος παίρνει για βάση τά λόγια τοῦ Μάρξ (σχετικά μέ τούς 2 δρόμους), πού στήν οὐσία ἔχουν εἰπωθεῖ συμβατικά καί μέσα σέ ἐξαιρετικές περιστάσεις. 'Ο άρθρογράφος ὅμως διαστρεβλώνει τά πράγματα, φορτώνοντας ἀκριβῶς στόν Μάρξ τήν ἴδια τήν τοποθέτηση τοῦ ζητήματος τῶν 2 δρόμων.
7. Τό «γέλιο» σέ βάρος τῶν ἀνθρώπων τῆς δεκαετίας 1870–1880 (στροφή πρὸς τήν ἱστορία) ἀποδείχνει ὅχι «μόνο τήν ἀπόλυτη ἀνικανότητα νά υἱοθετήσῃ τήν ἱστορική ἄποψη», — ἀποδείχνει ἀκόμα καί τή θεωρητική ὑποτίμηση τῶν ἀνθρώπων αὐτῆς τῆς δεκαετίας σέ σύγκριση μέ τούς ἀνθρώπους τῶν δεκαετιῶν 1840–1850 καί 1860–1870.
- 7α. Ὑπογραμμίζοντας ὅτι ὁ Μιχαηλόβσκι τασσόταν ἐνάντια στόν Β. Β. καί παρασιωπώντας τό γεγονός ὅτι ὁ Μιχαηλόβσκι πιά συχνά καί πιά πολύ συμεριζόταν τίς ἀπόψεις τοῦ Β. Β., ὁ άρθρογράφος ἐξωραΐζει τόν Μιχαηλόβσκι.
8. Εἶναι κατάφωρη ἀναλήθεια: νά ἀποδίδεις ἀκριβῶς στόν Μιχαηλόβσκι τήν *τραγωδία* τοῦ χαμοῦ τῆς «Ναρόντναγια Βόλια» καί τῆς «πορείας στό λαό». Τό ἄρθρο ἀφιερώνεται στόν Μιχαηλόβσκι πού τό *Untergang* * του εἶναι ἴσα-ἴσα *persönlicher* ** καί πού στή μοίρα του «τραγικό» ὑπάρχει γιά μιά δεκάρα καί κωμικό — γιά ἓνα ρούβλι.
9. Εἶναι ἀνόητο νά συγχέει κανείς τήν αὐστηρή κριτική πού ἔγινε στόν Μιχαηλόβσκι μέ τό «ρίξιμο λάσπης ἐνάντια

* — κατάπτωση. 'Η Σύντ.

** — προσωπική. 'Η Σύντ.

- στή γενεά τῶν ἐπαναστατῶν σοσιαλιστῶν τῆς δεκαετίας 1870–1880».
9. NB «ἀρνεῖται» νά παρακολουθήσει τήν ἀντανάκλαση τῆς ἐπαναστατικῆς πλειοψηφίας στό νόμιμο τύπο.
- 9–10. Τή φωνή τοῦ βέβηλου τήν ἀφουγκράζονται ἅπληστα ὅλοι οἱ «Gekreuzigte und Verbannte *» ; ;
- (τῆς δεκαετίας 1870–1880) ;
13. «Ζητήματα κοινωνικά μετατρέπονται σέ ζητήματα προσωπικά» (καί ὥς τό τέλος τῆς σελίδας NB.) | ; ; |
(Τό πνεῦμα τοῦ Πίσαρεφ.)
15. ... (Πίσαρεφ) «Γεμάτο χαρά κήρυγμα προσωπικῆς εὐτυχίας» — — — «ἀτομικιστικῶν ἰδανικῶν». | ; ; |
18. » » «πού χώθηκαν ὥς τό κεφάλι στά ζητήματα προσωπικῆς αὐτοτελαιοποίησης».
- 24–25. (§ III) Δίνεται ὁ χαρακτηρισμός τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ τῶν ἐπαναστατῶν (τῆς δεκαετίας 1870–1880), πού συγχέεται μέ τήν κατεύθυνση τοῦ Μιχαηλόβσκι.
- 28–29. Ὁ Μιχαηλόβσκι «θυσιάζε» συχνά μιά ἀπό τίς ἀλήθειες. Ἐμᾶς, ὅμως δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ «τελευταία φάση» τῆς δράσης του. Ὁ Μιχαηλόβσκι τραβάει τήν προσοχή μας μόνο ὥς ἐκφραστής ἐνός συγκεκριμένου ρεύματος μέσα στή νεολαία τῆς περιόδου 1870–1880 καί 1880–1890.
31. Ποιά «ὅρια» βάζει «ἡ φύση στό νοῦ»; (Θεωρία τῆς γνώσης.)
- 29–35. Ἐκθεση τοῦ «συστήματος τῆς ἀλήθειας».
35. ... Τό σύστημα αὐτό «προσπαθεῖ νά βρεῖ στήν πραγματικότητα ἕνα τέτοιο κοινωνικό στοιχεῖο...», πού «θά ἐνδιαφερόταν γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ ἰδανικοῦ».
41. Ἀπό τή διαλογική συζήτηση μέ τόν Γιοῦζοφ καί Σία (ξερή ἀναμετάδοση) — μεταπηδάει στόν Γιακοβένκο (1886).
- 46–48. Pendant ** = Τκατσινόφ.
- Σέ συνέχεια Ἀξελρόντ
- καί πέραςμα στούς σ. δ.
- Ὅλα αὐτά ἐκτίθενται ἀνιάρᾳ καί πολύ λίγο ἀφοροῦν τούς «2 προηγούμενους» καί τόν Μιχαηλόβσκι.
- Καί ὁ Ν. —ον (52)!! — μέ συμπεράσματα πού ἔβγαλε ἀπ' αὐτόν ὁ Μιχαηλόβσκι (53).
- § V, ἀπό τή σελ. 57 ὥς τή σελ. 77 (78–80 γιά τούς «κριτικούς») —

* — «σταυρωμένοι καί διωγμένοι». Ἡ Σύντ.

** — Κάτι παρόμοιο. Ἡ Σύντ.

γέννηση τοῦ μαρξισμοῦ. Θανάσιμη πλή-
ξη, μόνο στή σελ. 82 ἐπιστρέφει στήν «π α-
λ ι ά ἀ λ ή θ ε ι α».

— 85 — Ἀπορίπτουμε τό χωρισμό τοῦ κόσμου σέ νοούμενα καί
φαινόμενα¹⁵⁸.

Γράφτηκε τό Σεπτέμβρη-
᾽Οχτώβρη τοῦ 1901

Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά,
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «Ο ΑΓΩΝΑΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΥΣ ΠΕΙΝΑΣΜΕΝΟΥΣ»

Τρία βασικά περιστατικά χτυπᾶνε στο μάτι από τήν ἐγκύκλιο τῆς 17 τοῦ Αὐγούστου:

A) Ἡ γραφειοκρατική ὀργάνωση: διοικητές τῶν κυβερνείων, προεστοί τῶν εὐγενῶν κατά νομούς, ζέμσκι νατσάλνικ.

B) Τό μέτρο κατά τόν καθορισμό τῶν ἀναγκῶν καί τῶν δανείων.

ἔ. ἔ. 5 καί 10

(«Φτάνει νά μή πεθάνουν».)

(«Ἄς πεινᾷς, ὅμως νά μή πεθάνεις».)

Γ) Ἡ «ἀντικυβερνητική ζύμωση».

[ἔ. 16]

Μά αὐτό εἶναι ψέμα, γιατί δέν ὑπῆρχαν περιπτώσεις χρησιμοποίησης τῆς βοήθειας γιά στάσεις, διαδηλώσεις etc.

Αὐτό δέν εἶναι ἀγώνας ἐνάντια στήν πείνα, ἀλλά ἀγώνας ἐνάντια στούς πεινασμένους, καί κυρίως ἀγώνας κατά τῆς βοήθειας στούς πεινασμένους.

(Ad * A.) (1) ὅλοι αὐτοί εἶναι δημόσιοι ὑπάλληλοι, χωμένοι ὥς τό λαιμό στά καθήκοντα τοῦ γραφείου καί κυρίως στά ἀστυνομικά καθήκοντα. Τό ὑποργεῖο ἀποφαίνεται ὀριστικά στό ζήτημα τῆς ἀναγνώρισης τοῦ ποσοστοῦ τῆς σιτοδεΐας.

(2) οἱ διοικητές τῶν κυβερνείων: «κυριότερος ὄρος» γιᾶ τήν ἐπιτυχία τῆς μέριμνάς τους... σ' αὐτούς ὑπάγονται ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι δημόσιοι ὑπάλληλοι· μέ τή δική τους ὑπόδειξη στέλνε-

* — Στό ἐδάφιο. Ἡ Σύντ.

ται ἡ βοήθεια τοῦ Ἑρυθροῦ Σταυροῦ· σ' αὐ-
τούς παρουσιάζονται οἱ ἰδιῶτες· αὐτοὶ δίνουν
τὴν ἄδεια νὰ ἐκλέγονται βοηθοὶ ὅταν ὁργανώ-
νονται συσσίτια etc.

- (3) οἱ προεστοὶ τῶν εὐγε-
νῶν κατὰ νομούς — ἀν-
τιπροσωπεύουν στοὺς
νομούς τὰ συμφέροντα
τῶν γαιοχτημόνων

«κεντρικὴ νομαρχια-
κὴ διεύθυνση ἐπισι-
τισμοῦ»

- (4) οἱ ζέμσκι νατσάλνικ — συντάσσουν τοὺς κατα-
λόγους — διευθύνουν τὰ κοινωφελῆ ἔργα στὸν
τομέα (ἐ. 14).
(5) Προβλέπονται ἔξοδα γραφείου (ἐδάφια 7 καὶ 8).
(6) Γενικὴ ἐντολή: νὰ γίνεται οἰκονομία στὰ χο-
ρηγούμενα ποσὰ καὶ — «φθοροποιὸς ἐπίδρα-
ση», «ὑπερβολικὲς ἐλπίδες»...

Πρωτοτυπία τῆς ἐγκυκλίου τῆς 17.VIII

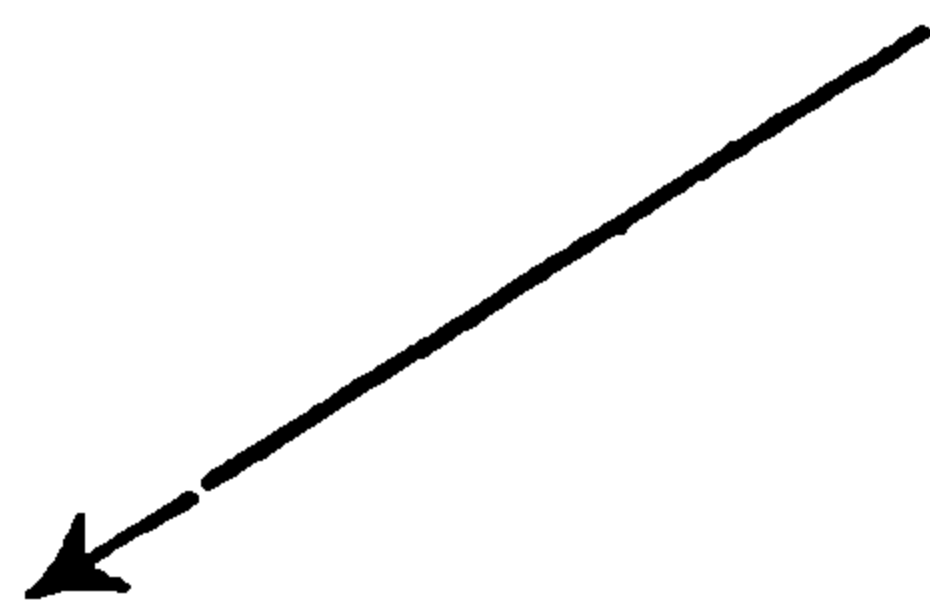
1. Ἑκτασὴ τῆς συμφορᾶς (12 κυβερνεῖα).
2. Μὴ ἐκπλήρωση ἀπὸ τῆς νέας ὁργάνωσης τοῦ ἔργου τοῦ ἐπι-
σιτισμοῦ. (12.VI. 1900).
3. «Κυριότερος ὅρος» γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν «ὅλων» (!) τῶν μέτρων
— εἶναι νὰ πάρουν οἱ διοικητὲς τῶν κυβερνεῖων «εἰδικὰ»
μέτρα (etc.)
(κι αὐτὸ τὸ ἄρθρο 322 μιλάει καὶ γιὰ «τὸ ἀνέβασμα τῆς
εὐημερίας τῶν πόλεων καὶ τῶν χωριῶν», καὶ τὸ ἄρθρο 323:
γιὰ διαίρεση τῶν μέτρων ἐξασφάλισης τοῦ ἐπισιτισμοῦ τοῦ
λαοῦ σὲ «γενικά» καὶ σὲ «εἰδικά»).
4. Συζήτηση γιὰ τὸ ποιοὶ νομοὶ πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς
νομοὶ πού «δοκιμάστηκαν ἀπὸ σιτοδεῖαν». «Ἡ ὀριστικὴ λύ-
ση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος ὑπόκειται στὴν κρίση τοῦ ὑπουργεί-
ου» (!!)
- (5) Δέ θεωρεῖται νομὸς πού δοκιμάστηκε ἀπὸ σιτοδεῖαν —
 1. ὅταν ἡ σιτοδεῖα ἔπληξε $< \frac{1}{3}$ τῶν ἐπαρχιῶν
 2. ὅταν ἡ ἀνεπάρκεια σιτηρῶν εἶναι «συνήθης»
καὶ ἡ συμπληρωματικὴ ποσότητα σιτηρῶν
ἀγοράζεται «ἀπὸ χρόνον σὲ χρόνον» μὲ «με-
ροκάματα»
 3. ὅταν μποροῦν νὰ τὰ βγάλουν πέρα μὲ τοὺς
τοπικοὺς πόρους.

- (6) Στοιχεία για τούς «νομούς πού δοκιμάστηκαν από σιτοδεία» θά δημοσιεύει ή «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ».
- (7) Ειδικά πρόσωπα, πού χειρίζονται τόν έπισιτισμό στους νομούς — είναι «οί προεστοί τῶν εὐγενῶν κατὰ νομούς»
- ↙ Για τά έξοδα — ιδιαίτερο ποσό.
+ από 1000 ρούβλια έφάπαξ για τή «διεκπε-
ραίωση τῶν ὑποθέσεων τοῦ έπισιτισμοῦ», (sic! *).
- [= «κεντρική νομαρχιακή διεύθυνση έπισιτισμοῦ»].
- (8) Στά κυβερνεΐα (μέ σημαντικό αριθμό νομῶν πού δοκιμάστηκαν από σιτοδεία) + 1000–1500 ρούβλια για «έξοδα γραφείου τῶν έπιτροπῶν τοῦ κυβερνεΐου».
- (9) Ἡ ζημιὰ από τήν πρόωρη σύνταξη καταλόγων: «ὑπερβολικές έλπίδες» etc.
- (10) Μέτρο: (a) μέση σοδειὰ από κάθε ντεσιατίνα — μέσο μέτρο
έπισιτισμοῦ
(b) 48 πούτια κατά οἰκογένεια
(c) 48 : 2.
(d) $48 : 2 = 24$. $24 - (33\% - 10\%) \dots$
«...σπάνια κάπως ὑπερβολικός...»
- (11) Για σπόρο ὅχι > από τό $1\frac{1}{2}$ τριμελοῦς κλήρου [σύμφωνα μέ τίς άγροτικές διατάξεις].
Συνάμα: (a) νά γίνεται οἰκονομία στά χορηγούμενα ποσά.
(b) νά αποφεύγεται ή χορήγηση έπιδομάτων στους εὐπορους, γιατί ἔχει «φθοροποιό» επί-
δραση.
- (12) Βοήθεια σέ ανθρώπους πού «μποροῦν νά τά βγάλουν πέρα» «δέν είναι λιγότερο επιζήμια από άποψη κρατικῶν ὠφελημάτων καί αναγκῶν» από τό νά άφεθοῦν άβοήθητοι αὐτοί, πού ἔχουν άληθινή άνάγκη (!)
- (13) Δημόσια ἔργα... κυρίως από τά κεφάλαια τά προορισμένα για τήν ὁδοποιία, καί πού... > τά $2\frac{1}{2}$ ἑκατομμύρια (!!)
[μόνο τόσο!]
- (14) Μικρά δημόσια ἔργα μέ έντολή τῶν ζέμσκι νατσάλνικ («ένδεχόμενα καί ὠφέλιμα ἔργα») καί μέ τήν άπομέρους τους οἰκονομική διαχείριση.
- (15) «Συνήθως» βοήθεια άπομέρους τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ «σέ πολύ πλατιά ἔκταση».

* — ἔτσι. Ἡ Σύντ.

- (16) «Ἀντικυβερνητική ζύμωση» («ὄχι σπάνια», «συνήθως») «προκαλεῖ δυσαρέσκεια καί δημιουργεῖ ἀξιώσεις» («οἱ ἀνάγκες δέν ἱκανοποιοῦνται πλήρως», «ἀναπόφευχτη ἐξάρθρωση τῆς οἰκονομίας» etc.).

Στερεότυπο στύλ, προσφυγές στό νόμο γιά τή μέριμνα (πού ἔχει τήν ἴδια σημασία, ὅπως καί ὁ νόμος πού «ἀπαγορεύει στούς πάντες νά μεθοῦν»), παράγραφοι πού πιάνουν 18 σειρές (ὑπάρχουν καί παράγραφοι πού πιάνουν 36 (!!)) σειρές), γραφειοκρατικό ἀναμάσημα πασίγνωστων ζητημάτων, λογοκοπία etc. «Διευκρινισμένος σκοπός» etc.

Λογουχάρη, νά ὑπομνησθεῖ, — «νά στραφεῖ ἰδιαίτερα ἡ προσοχή ὅλων τῶν κατώτερων ὀργάνων στήν ἀνάγκη νά παρέχουν κάθε δυνατή βοήθεια» etc.

Γράφτηκε τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1901

*Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά,
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο*

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ
ΠΟΥ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ

—
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

—
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

—
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ
ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ ΠΟΥ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΩΣ ΤΩΡΑ

(Μάης-Δεκέμβρης του 1901)

ΠΡΟΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

Ο Λένιν έδωσε τό ντοκουμέντο αυτό στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ, όταν ό τελευταίος ήρθε στίς αρχές του Μάη 1901 στό Μόναχο. Σέ γράμμα τής 12 του Ιούλη 1901 στόν Β. Ι. Λένιν ό Π. Μπ. Άξελρόντ έγραφε: «Τώρα σχετικά μέ τό πρόγραμμα. Όσο θυμάμαι, ό αδελφός [Πλεχάνοφ] πήρε από Σας τό προσχέδιό Σας και μ' αυτό λές και ανέλαβε τήν υπόθεση». Παρακάτω ό Άξελρόντ αναφέρει ότι διάβασε τό προσχέδιο και ότι «ΰστερα από τό διάβασμα είχε τήν έντύπωση, ότι είναι κατάλληλο σάν είσαγωγή. . .» (Λενινιστική συλλογή τόμ. ΙΙΙ, σελ. 199).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΣΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΝΙΒΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ»

Σέ γράμμα του τής 30. VII. 1901 στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ό Β. Ι. Λένιν έγραφε: «Τό άρθρο ένάντια στόν Ρ. Ν. Σ. τό έστειλα στό τυπογραφείο για δημοσίευση, αφού μετρίασα μία σειρά αυστηρές εκφράσεις. Έγραψα κι έναν επίλογο στό άρθρο, όπου έκανα παραλληλισμό ανάμεσα σ' ένα άρθρο του Ντραγκομάνοφ («Κρούετε και ανοιγήσεται») και στόν Ρ. Ν. Σ. προς όφελος του πρώτου» (Άπαντα, 4η ρωσ. εκδ., τόμ. 34ος, σελ. 64). Ο επίλογος αυτός δέ δημοσιεύτηκε.

ΣΧΕΔΙΟ ΑΠΟΦΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΙΣΚΡΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ

Τό περιεχόμενο του ντοκουμέντου αυτού εκτίθεται στό γράμμα τής Ν. Κ. Κρούπσκαγια και του Β. Ι. Λένιν στόν Λ. Ι. Γκόλντμαν πού γράφτηκε ανάμεσα στίς 31 του Ιούλη και 12 του Αυγούστου 1901. Εκεί αναφέρεται: «Σκεφτόμαστε να ενεργήσουμε ως εξής: να στείλουμε στή Ρωσία τό σχέδιο οργάνωσης πού εκπονήσαμε για να τό μελετήσουν 2-3 άτομα και μέ τή βοήθειά τους θά εκπονήσουμε τό καταστατικό τής οργάνωσης». Επίσης τό περιεχόμενο του σχεδίου εκτίθεται σέ γράμμα τής Ν. Κ. Κρούπσκαγια στόν Λ. Ι. Γκόλντμαν και στόν Σ. Ο. Τσεντερμπάουμ, πού γράφτηκε τον Αύγουστο του 1901 (βλ. Λενινιστική συλλογή τόμ. VIII, σελ. 191, 196-197).

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΟΝ Μ. Τ. ΕΛΙΖΑΡΟΦ

Σέ γράμμα του στή Μ. Α. Ούλιάνοβα μέ ήμερομηνία 6 (19) τοῦ Μάη 1901 ὁ Λένιν ἔγραφε: «Τώρα μόλις ἔγραψα γράμμα στόν Μάρκ καί τοῦ περιέγραψα μέ πρωτοφανεῖς λεπτομέρειες ποιός εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος νά ὀργανωθεῖ τό „σύστημα“ τῆς δουλειᾶς. . .» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 251).

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ Α. Ι. ΕΛΙΖΑΡΟΒΑ

Σχετικά μέ ἓνα γράμμα πρὸς τήν Α. Ι. Ἐλιζάροβα ὁ Β. Ι. Λένιν ἀναφέρει σέ γράμμα του στόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ μέ ήμερομηνία 4 Αὐγούστου τοῦ 1901: «γιά νά διευκρινίσουμε τώρα ὅλα αὐτά καλύτερα*, γράφω ἀμέσως γράμμα στήν ἀδελφή μου. . .» (Λενινιστική συλλογή τόμ. ΙΙΙ, σελ. 232).

Ἀπό τά γράμματα στή Μαρία Ἀλεξάντροβνα Ούλιάνοβα φαίνεται ὅτι ὁ Β. Ι. Λένιν εἶχε ἀλληλογραφία μέ τήν Α. Ι. Ἐλιζάροβα πού βρισκόταν ἐκεῖνο τόν καιρό στό ἐξωτερικό (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 256, 257, 258, 260).

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗ Ρ. Σ. ΖΕΜΛΙΑΤΣΚΑ

Σχετικά μέ τό γράμμα αὐτό ἡ Ρ. Σ. Ζεμλιάτσκα ἀναφέρει στίς ἀναμνήσεις της: «Τό 1901 πῆρα ἀπό τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς γράμμα ὅτι διορίζομαι πράχτορας τῆς „Ἰσκρα“ καί πρέπει νά ἀναχωρήσω ἀμέσως γιά τήν Ὁδησσο» (βλ. «Πράβντα» ἀρ. φύλλου 213, 4 τοῦ Αὐγούστου 1938).

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ Ε. ΝΤ. ΣΤΑΣΟΒΑ

Σχετικά μέ τά γράμματα αὐτά ἡ Ε. Ντ. Στάσοβα ἀναφέρει στίς ἀναμνήσεις της: «Γνώρισα προσωπικά τόν Β. Ι. Λένιν τό φθινόπωρο τοῦ 1905 στή Γενεύη, ἡ ἀλληλογραφία μας, ὅμως, εἶχε ἀρχίσει πολύ νωρίτερα — ἀπό τό 1901. Ἡ ἀλληλογραφία ἐκείνης τῆς περιόδου ἦταν πολύ ζωνρή καί εἶχε ὄχι μόνο χαρακτήρα δουλειᾶς, ἀλλά καί καθαρώς φιλικό» (βλ. «Σμένα», 1940, τεῦχος 4).

* Πρόκειται γιά τόν Α. Γ. Φίνν-Ἐνοτάγεβσκι. Ἡ Σύντ.

**ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ
ΠΟΥ ΠΙΘΑΝΟΝ Ν' ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΟΝ
Β. Ι. ΛΕΝΙΝ**

**ΣΗΜΕΙΩΜΑ «Η ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ»
(«ΙΣΚΡΑ» ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 7, ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΤΟΥ 1901).**

Τό σημείωμα γράφτηκε σέ σχέση μέ τό γράμμα ενός ἐργάτη πού πήρε ή σύνταξη τῆς «Ίσκρα» ἀπό τήν Πετρούπολη, μέ ἐνθουσιώδικο σχόλιο γιά τήν «Ίσκρα» ἀρ. φύλλου 4 καί τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «'Από ποῦ ν' ἀρχίσουμε;» καί μέ πληροφορίες γιά τίς διαθέσεις τῶν ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης. Στό τέλος τοῦ σημειώματος λέγεται: «Ὅπως μᾶς γράφουν, τό ἐργοστάσιο Ὀμποῦχοφ ἀπήργησε ξανά ἀπό τίς 7 τοῦ Ἰούλη, ἐπειδή ὁ ἀπολυμένος τάχα ὑποδιευθυντής Ἰβανόφ, αἷτιος τῆς πρώτης ἀπεργίας, ξαναεμφανίστηκε στό ἐργοστάσιο». Στά ἐν λόγω γεγονότα στό ἐργοστάσιο Ὀμποῦχοφ εἶναι ἀφιερωμένο τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Νέα σφαγή» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 14–19).

«ΝΕΑ ΕΜΠΟΔΙΑ» («ΙΣΚΡΑ» ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 9, ΟΧΤΩΒΡΗΣ ΤΟΥ 1901).

Ἀπό ἄποψη θέματος καί περιεχομένου τό σημείωμα πλησιάζει πολύ στά ἄρθρα τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ὁ ἀγώνας ἐνάντια στούς πεινασμένους», «Κανονισμός κατέργων καί καταδίκη σέ κάτεργα», καθώς καί στό ἄρθρο «Ἐσωτερική ἀνασκόπηση», ὅπου ὁ Β. Ι. Λένιν ἀναφέρεται στό προκείμενο ἄρθρο: «Δέ θά σταθοῦμε σέ μιά τέτοια „μικρολεπτομέρεια“, — σέ σύγκριση μέ τήν ἐγκύκλιο πού ἀναλύσαμε — ὅπως εἶναι ἡ ἐγκύκλιος τοῦ ἴδιου ὑπουργοῦ σχετικά μέ τήν ἐνίσχυση τῆς ἐποπτείας τῶν φιланθρωπικῶν συναυλιῶν, παραστάσεων κτλ. (Πρβλ. τήν «Ίσκρα», ἀρ. φύλλου 9, «Νέα ἐμπόδια»)) (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 313).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΠΟΥ ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΟΥΣ
ΠΗΡΕ ΜΕΡΟΣ Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

- «Ίσκρα» αρ. φύλλου 4 — Μάης τοῦ 1901
«Ίσκρα» αρ. φύλλου 5 — Ἰούνης τοῦ 1901
«Ίσκρα» αρ. φύλλου 6 — Ἰούλης τοῦ 1901
«Ίσκρα» αρ. φύλλου 7 — Αὐγустος τοῦ 1901
«Ίσκρα» αρ. φύλλου 8 — 10 τοῦ Σεπτεμβρίου 1901
«Ίσκρα» αρ. φύλλου 9 — Ὀκτώβρης τοῦ 1901 (μέ παράρτημα: «Γιά τήν
ὑπεράσπιση τῶν ἐργατῶν τοῦ Ἰβάνοβο-Βοζνεσένσκ»).
«Ίσκρα» αρ. φύλλου 10 — Νοέμβρης τοῦ 1901
«Ίσκρα» αρ. φύλλου 11 — 20 τοῦ Νοέμβρη 1901
«Ίσκρα» αρ. φύλλου 12 — 6 τοῦ Δεκέμβρη 1901
«Ίσκρα» αρ. φύλλου 13 — 20 τοῦ Δεκέμβρη 1901

Περιοδικό «Ζαριά» τεύχη 2-3, Δεκέμβρης 1901

Μπροσούρα: «Ντοκουμέντα τοῦ „ένωτικοῦ“ συνεδρίου». Ἔκδοση τοῦ
«Συνδέσμου τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας», Γενεύη, 1901.

Δήλωση τοῦ Συνδέσμου τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς
σοσιαλδημοκρατίας. Ἐκδόθηκε σέ χωριστό φυλλάδιο στά τέλη τοῦ 1901.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «'Από ποῦ ν' ἀρχίσουμε;» πού δημοσιεύτηκε ὡς κύριο ἄρθρο στήν «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλου 4, περιέχει ἀπαντήσεις στά σοβαρότερα γιά κεῖνο τόν καιρό προβλήματα τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος στή Ρωσία: γιά τό χαρακτήρα καί τό κύριο περιεχόμενο τῆς πολιτικῆς ζύμωσης, γιά τά ὀργανωτικά καθήκοντα καί γιά τό σχέδιο συγκρότησης ἐνός μαχητικοῦ πανρωσικοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος.

Τό ἄρθρο ἀποτελέσε προγραμματικό ντοκουμέντο γιά τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία καί κυκλοφόρησε πλατιά στή Ρωσία καί στό ἐξωτερικό. Οἱ τοπικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις διάβασαν τό ἄρθρο αὐτό στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα» καί τό ἐπανεκδόσαν σέ χωριστή μπροσούρα. Ἡ σοσιαλδημοκρατική ἐνωση τῆς Σιβηρίας τύπωσε τήν μπροσούρα σέ 5 χιλιάδες ἀντίτυπα καί τήν κυκλοφόρησε σ' ὁλόκληρη τή Σιβηρία. Ἡ μπροσούρα τυπώθηκε ἐπίσης στό Ρζέφ καί κυκλοφόρησε στό Σαράτοφ, στό Ταμπόφ, στό Νίζνι Νόβγκοροντ, στήν Οὐφά καί σέ ἄλλες πόλεις.

Οἱ ὀργανωτικές καί ταχτικές ιδέες πού διατυπώνει ὁ Λένιν στό ἄρθρο «'Από ποῦ ν' ἀρχίσουμε;» καί ἀναπτύσσει λεπτομερειακά στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε; Τά φλέγοντα ζητήματα τοῦ κινήματός μας», πού ἐκδόθηκε τό Μάρτη τοῦ 1902, χρησίμευαν ὡς ὁδηγός στήν καθημερινή πραχτική δράση γιά τή δημιουργία μαρξιστικοῦ κόμματος στή Ρωσία. — 1.

- ² «Οἰκονομιστική» κατεύθυνση, ἢ «οἰκονομισμός» — ὀπορτουνιστικό ρεῦμα μέσα στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία τοῦ τέλους τοῦ ΧΙΧ καί τῶν ἀρχῶν τοῦ ΧΧ αἰώνα, ρωσική παραλλαγή τοῦ διεθνοῦς ὀπορτουνισμού. Ἐντυπα ὄργανα τῶν «οἰκονομιστῶν» ἦταν ἡ ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ» (1897–1902) στή Ρωσία καί τό περιοδικό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» (1899–1902) στό ἐξωτερικό.

Τό 1899 κυκλοφόρησε τό «Credo» — διακήρυξη τῶν «οἰκονομιστῶν» πού τό εἶχε γράψει ἡ Ε. Ντ. Κουσκόβα. Ὄταν ὁ Λένιν πῆρε στήν ἐξορία τό «Credo», ἔγραψε τή «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας» (βλ. Ἄπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 167 - 180), ὅπου κάνει δριμύτατη κριτική στό πρόγραμμα τῶν «οἰκονομιστῶν». Ἡ διαμαρτυρία συζητήθηκε καί ἐγκρίθηκε ὁμόφωνα στή σύσκεψη 17 μαρξιστῶν πολιτικῶν ἐξορίστων, πού συνήλθε στό χωριό Ἑρμακόβσκογε τοῦ νομοῦ Μινουσίνσκ. Οἱ «οἰκονομιστές» περιορίζαν τά καθήκοντα τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν οἰκονομική πάλη γιά τό ἀνέβασμα τοῦ μεροκάματου, γιά καλύτερευση τῶν συνθηκῶν ἐργασίας κτλ., καί ἰσχυρίζονταν ὅτι ἡ πολι-

τική πάλι είναι δουλειά της φιλελεύθερης αστικής τάξης. Ἄρνοῦνταν τὸν ἡγετικό ρόλο τοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ θεωροῦσαν ὅτι τὸ κόμμα πρέπει ἀπλῶς νὰ παρακολουθεῖ τὸ αὐθόρμητο προτῆς τοῦ κινήματος, νὰ εἶναι ὁ πρωτοκολλητὴς τῶν γεγονότων. Ὑποκλινόμενοι μπροστὰ στὸ αὐθόρμητο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος οἱ «οἰκονομιστές» μείωναν τὴ σημασία τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας, τῆς συνειδητότητας, ἰσχυρίζονταν ὅτι ἡ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ μέσα ἀπὸ τὸ αὐθόρμητο κίνημα· ἄρνοῦνταν τὴν ἀνάγκη τῆς εἰσαγωγῆς τῆς σοσιαλιστικῆς συνείδησης στὸ ἐργατικό κίνημα κι ἔτσι ἄνοιγαν τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἀστικὴ ἰδεολογία. Οἱ «οἰκονομιστές» ὑπεράσπιζαν τὸν τεμαχισμό καὶ τὸ χειροτεχνισμό τῶν χωριστῶν ὁμίλων, ὑποστήριζαν τὴ διασπορά καὶ τίς ταλαντεύσεις στὸ σοσιαλδημοκρατικό κίνημα καὶ τάσσονταν ἐνάντια στὴν ἀνάγκη δημιουργίας συγκεντρωτικοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὁ «οἰκονομισμός» ἀπειλοῦσε νὰ ἀποτραβήξει τὴν ἐργατικὴ τάξη ἀπὸ τὸν ταξικό ἐπαναστατικό δρόμο καὶ νὰ τὴ μετατρέψει σὲ πολιτικό ἐξάρτημα τῆς ἀστικῆς τάξης.

Μεγάλο ρόλο στὴν πάλι κατὰ τοῦ «οἰκονομισμού» ἔπαιξε ἡ λενινιστικὴ «Ἴσκρα». Τὴν ὀριστικὴ ἰδεολογικὴ συντριβὴ τοῦ «οἰκονομισμού» τὴν ὁλοκλήρωσε ὁ Β. Ι. Λένιν στὸ βιβλίο «Τί νὰ κάνουμε;». — 5.

- ³ «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» («Ἐργατικὴ Ὑπόθεση») — περιοδικὸ τῶν «οἰκονομιστῶν», ὄργανο τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» χωρὶς τακτὲς προθεσμίες ἐκδόσεως. Ἐβγαίνε στὴ Γενεύη ἀπὸ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1899 ὡς τὸ Φλεβάρη τοῦ 1902 μέ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τοὺς Μπ. Ν. Κριτσέβσκι, Α. Σ. Μαρτίνοφ, Π. Τεπλόφ καὶ ἀργότερα καὶ τὸν Β. Π. Ἰβάνσιν. Κυκλοφόρησαν 12 τεύχη (ἐννιά σώματα). Ἡ σύνταξη τοῦ «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» ἦταν τὸ κέντρο τῶν «οἰκονομιστῶν» στὸ ἐξωτερικό (τῶν «ραμποτσεντέλτσι»). Τὸ «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» ὑποστήριζε τὸ μπερνσταϊνικό σύνθημα τῆς «ἐλευθερίας κριτικῆς» τοῦ μαρξισμού, πρόβαλε τὴ «θεωρία τῶν σταδίων», ἐκδήλωνε ταλαντεύσεις στὸ ζήτημα τῆς ἀτομικῆς τρομοκρατίας, διακηρύσσοντας ὅτι δέν πρέπει νὰ ἀντιδροῦμε στὴν ἄνοδο τῶν τρομοκρατικῶν διαθέσεων. Τὸ «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» διεξῆγε ἀνοιχτὴ πάλι ἐνάντια στὸ σχέδιο τῆς «Ἴσκρα» γιὰ δημιουργία κόμματος, καλοῦσε σὲ τρεῖντ-γιουνιονιστικὴ πολιτικὴ, ἄρνοῦνταν τίς ἐπαναστατικὲς δυνατότητες τῆς ἀγροτιάς κτλ. Ἐνας ἀπὸ τοὺς συντάχτες τοῦ «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» (ὁ Β. Π. Ἰβάνσιν) συμμετεῖχε στὴ σύνταξη τῆς «*Ραμπότσαγια Μίσλ*», ὄργανου τῶν ἀπροκάλυπτων «οἰκονομιστῶν», πού τὴν ὑποστήριζε τὸ «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*». Στὸ ΙΙ συνέδριο τοῦ κόμματος οἱ «ραμποτσεντέλτσι» ἀντιπροσώπευαν τὴν ἄκρα δεξιὰ, ὀπορτουνιστικὴ πτέρυγα τοῦ κόμματος. — 5.

- ⁴ «*Λιστόκ „Ραμπότσεβο Ντιέλα“*» («Δελτίο τῆς „Ἐργατικῆς Ὑπόθεσης“») — παράρτημα τοῦ «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*», χωρὶς τακτὲς προθεσμίες ἐκδόσεως· ἔβγαίνε στὴ Γενεύη ἀπὸ τὸν Ἰούνη τοῦ 1900 ὡς τὸν Ἰούλη τοῦ 1901· συνολικά κυκλοφόρησαν 8 τεύχη. — 5.

- ⁵ «*Ραμπότσαγια Μίσλ*» («Ἐργατικὴ Σκέψη») — ἡμερησίδα, ὄργανο τῶν «οἰκονομιστῶν»· ἔβγαίνε ἀπὸ τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1897 ὡς τὸ Δε-

κέμβρη τοῦ 1902. Βγήκαν 16 φύλλα. Τά πρῶτα δύο φύλλα ἐκδόθηκαν πολυγραφημένα στήν Πετρούπολη, τά φύλλα 3–11 βγήκαν στό ἐξωτερικό, στό Βερολίνο· τά φύλλα 12, 13, 14 καί 15 τυπώθηκαν στή Βαρσοβία· τό τελευταῖο, τό 16ο, φύλλο βγήκε στό ἐξωτερικό. Ἡ συνταχτική ἐπιτροπή τῆς ἐφημερίδας ἀποτελοῦνταν ἀπό τόν Κ. Μ. Τάχταρεφ καί ἄλλους.

Κριτική τῶν ἀπόψεων τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» ἔκανε ὁ Λένιν σέ μιᾶ σειρά ἄρθρα του, πού δημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα «Ἰσκρα» καί στό βιβλίο του «Τί νά κάνουμε;». — 5.

- 6 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη τό ἄρθρο του «Ἐπιταχτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας», πού δημοσιεύτηκε ὡς κύριο ἄρθρο στήν ἐφημερίδα «Ἰσκρα» ἀρ. φύλλου 1, τό Δεκέμβρη τοῦ 1900 (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 377–382).

«Ἰσκρα» («Σπίθα») — ἡ πρώτη πανρωσική παράνομη μαρξιστική ἐφημερίδα, πού ἰδρύθηκε ἀπό τόν Λένιν τό 1900 καί ἔπαιξε ἀποφασιστικό ρόλο στή δημιουργία τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ἐπειδή λόγω τῶν ἀστυνομικῶν διώξεων ἦταν ἀδύνατο νά ἐκδοθεῖ ἐπαναστατική ἐφημερίδα στή Ρωσία, ὁ Λένιν, ὅταν ἀκόμα ἦταν ἐξοριστος στή Σιβηρία, κατέστρωσε σ' ὅλες του τίς λεπτομέρειες ἓνα σχέδιο ἐκδόσῃς της στό ἐξωτερικό. Μέ τή λήξη τῆς ἐξορίας του (Γενάρης τοῦ 1900) ὁ Λένιν καταπιάστηκε ἀμέσως μέ τήν πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου αὐτοῦ. Τό Φλεβάρη τοῦ 1900 ὁ Λένιν ἔκανε στήν Πετρούπολη διαπραγματεύσεις μέ τή Β. Ι. Ζασούλιτς πού εἶχε ἔρθει παράνομα ἀπό τό ἐξωτερικό γιά συμμετοχή τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» στήν ἐκδοση τῆς ἐφημερίδας. Στά τέλη τοῦ Μάρτη μέ ἀρχές τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1900 ἔγινε ἡ λεγόμενη «Σύσκεψη τοῦ Πσκόφ» ὅπου πῆραν μέρος ὁ Β. Ι. Λένιν, ὁ Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), ὁ Α. Ν. Πάτρεσοφ, ὁ Σ. Ι. Ράντσενκο καί οἱ «νόμιμοι μαρξιστές» — Π. Μπ. Στροῦβε καί Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι. Στή σύσκεψη συζητήθηκε τό σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης τῆς πανρωσικῆς ἐφημερίδας («Ἰσκρα») καί τοῦ ἐπιστημονικο-πολιτικοῦ περιοδικοῦ («Ζαριά»), σχετικά μέ τό πρόγραμμα καί τά καθήκοντα αὐτῶν τῶν ἐκδόσεων. Τό σχέδιο τό εἶχε γράψει ὁ Λένιν. Στή διάρκεια τοῦ πρώτου ἐξάμηνου τοῦ 1900 ὁ Λένιν ἐπισκέφτηκε μιᾶ σειρά πόλεις τῆς Ρωσίας (Μόσχα, Πετρούπολη, Ρίγα, Σμολένσκ, Νίζνι Νόβγκοροντ, Οὐφά, Σαμάρα, Σιζράν), ἀποκατάστησε ἐπαφή μέ τίς σοσιαλδημοκρατικές ὁμάδες καί μέ διάφορους μεμονωμένους σοσιαλδημοκράτες καί κατέληξε σέ συμφωνία μαζί τους γιά ὑποστήριξη τῆς μελλοντικῆς «Ἰσκρα». Τόν Αὐγουστο τοῦ 1900, μέ τήν ἄφιξη τοῦ Λένιν στήν Ἑλβετία, ἔγινε σύσκεψη τοῦ Β. Ι. Λένιν καί τοῦ Α. Ν. Πότρεσοφ μέ τά μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» γιά τό πρόγραμμα καί τά καθήκοντα τῆς ἐφημερίδας καί τοῦ περιοδικοῦ, γιά τοὺς ἐνδεχόμενους συνεργάτες, τή σύνθεση τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς καί τήν ἔδρα της· οἱ διαπραγματεύσεις αὐτές παρά λίγο θά κατέληγαν σέ ρήξη (βλ. τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Πῶς παρά λίγο νά ἔσβηνε ἡ “Ἰσκρα”»;», Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 339–357), ὥστόσο πρὸς τό τέλος τῶν συνομιλιῶν ἔγινε δυνατό νά ἐπιτευχθεῖ συμφωνία πάνω σ' ὅλα τά ἐπίμαχα ζητήματα.

Τό πρώτο φύλλο τῆς λενινιστικῆς «Ίσκρα» βγῆκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1900 στή Λειψία, τά ἐπόμενα ἔβγαιναν στό Μόναχο, ἀπό τόν Ἰούλη τοῦ 1902 — στό Λονδίνο καί ἀπό τήν ἀνοιξη τοῦ 1903 — στή Γενεύη. Μεγάλη βοήθεια στήν ὀργάνωση τῆς ἔκδοσης τῆς ἐφημερίδας (ὀργάνωση παράνομου τυπογραφείου, προμήθεια ρωσικῶν τυπογραφικῶν στοιχείων κτλ.) πρόσφεραν οἱ γερμανοί σοσιαλδημοκράτες Κ. Τσέτκιν, Α. Μπράουν καί ἄλλοι, ὁ πολωνός ἐπαναστάτης Γ. Μαρχλέβσκι πού ζοῦσε κεῖνα τά χρόνια στό Μόναχο, καθώς καί ὁ Γ. Κβέλτς — ἓνας ἀπό τοὺς ἡγέτες τῆς ἀγγλικῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὁμοσπονδίας.

Τή σύνταξη τῆς «Ίσκρα» τήν ἀποτελοῦσαν ὁ Β. Ι. Λένιν, ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ὁ Γ. Ο. Μάρτοφ, ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ὁ Α. Ν. Πότερσοφ καί ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς. Γραμματέας τῆς σύνταξης ἦταν στήν ἀρχή ἡ Ι. Γ. Σμιντόβιτς-Λέμαν, καί κατόπιν, ἀπό τήν ἀνοιξη τοῦ 1901, ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια πού κρατοῦσε καί ὅλη τήν ἀλληλογραφία τῆς «Ίσκρα» μέ τίς ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις. Ὁ Λένιν ἦταν οὐσιαστικά ὁ ἀρχισυντάχτης καί ὁ καθοδηγητής τῆς «Ίσκρα». Δημοσίευε στήν «Ίσκρα» ἄρθρα γιά ὅλα τά βασικά ζητήματα τῆς οἰκοδόμησης τοῦ κόμματος καί τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου τῆς Ρωσίας, σχολίαζε τά σπουδαιότερα γεγονότα τῆς διεθνοῦς ζωῆς.

Ἡ «Ίσκρα» ἔγινε κέντρο συνένωσης τῶν κομματικῶν δυνάμεων, συγκέντρωσης καί διαπαιδαγώγησης τῶν κομματικῶν στελεχῶν. Σέ πολλές πόλεις τῆς Ρωσίας (Πετρούπολη, Μόσχα, Σαμάρα κ. ἄ.) δημιουργήθηκαν ὁμάδες καί ἐπιτροπές τοῦ ΣΔΕΚΡ λενινιστικῆς-ἰσκρικῆς κατεύθυνσης καί τό Γενάρη τοῦ 1902 στό συνέδριο τῶν ἰσκριστῶν στή Σαμάρα ἰδρύθηκε ἡ ρωσική ὀργάνωση «Ίσκρα». Οἱ ἰσκρικές ὀργανώσεις δημιουργοῦνταν καί δούλευαν κάτω ἀπό τήν ἄμεση καθοδήγηση τῶν μαθητῶν καί συναγωνιστῶν τοῦ Β. Ι. Λένιν — Ν. Ε. Μπάουμαν, Ι. Β. Μπάμπουσκιν, Σ. Ι. Γκοῦσεφ, Μ. Ι. Καλίβιν, Π. Α. Κράσικοφ, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Φ. Β. Λένγκνικ, Π. Ν. Λεπесίνσκι, Ι. Ι. Ράντσενκο καί ἄλλων.

Μέ πρωτοβουλία τοῦ Λένιν καί μέ τήν ἄμεση συμμετοχή του ἡ σύνταξη τῆς «Ίσκρα» ἐκπόνησε τό σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματος (δημοσιεύτηκε στό φύλλο 21 τῆς «Ίσκρα») καί προετοίμασε τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ πού ἔγινε τόν Ἰούλη-Αὔγουστο τοῦ 1903. Τόν καιρό τῆς σύγκλησης τοῦ συνεδρίου οἱ περισσότερες τοπικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις τῆς Ρωσίας εἶχαν προσχωρήσει στήν «Ίσκρα», εἶχαν ἐγκρίνει τήν ταχτική της, τό πρόγραμμα καί τό ὀργανωτικό της σχέδιο, τήν εἶχαν ἀναγνωρίσει γιά καθοδηγητικό τους ὄργανο. Τό συνέδριο σέ εἰδική ἀπόφασή του τόνισε τόν ἐξαιρετικό ρόλο τῆς «Ίσκρα» στήν πάλη γιά τή δημιουργία τοῦ κόμματος καί τήν ἀνακήρυξε Κεντρικό Ὅργανο τοῦ ΣΔΕΚΡ. Τό II συνέδριο ὄρισε συνταχτική ἐπιτροπή ἀπό τοὺς Λένιν, Πλεχάνοφ καί Μάρτοφ. Ὁ Μάρτοφ, παρά τήν ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου τοῦ κόμματος, ἀρνήθηκε νά συμμετέχει στή σύνταξη κι ἔτσι τά φύλλα 46-51 τῆς «Ίσκρα» βγῆκαν μέ συνταχτική ἐπιτροπή τόν Λένιν καί τόν Πλεχάνοφ. Ἀργότερα ὁ Πλεχάνοφ πέρασε στίς θέσεις τοῦ μενσεβικισμοῦ καί ζήτησε νά συμπεριληφθοῦν στή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ίσκρα» ὅλοι οἱ παλιοί συντάχτες-μενσεβίκοι, πού εἶχαν καταψηφιστεῖ ἀπό τό συνέδριο. Ὁ Λένιν δέν μποροῦσε νά συμφωνήσει μέ τήν

ἀπαίτηση αὐτή, καί στίς 19 τοῦ Ὀχτώβρη (1 τοῦ Νοέμβρη) 1903 ἀποχώρησε ἀπό τή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα», προσλήφθηκε στήν ΚΕ καί ἀπό κεῖ πάλευε ἐνάντια στούς ὁπορτουνιστές-μενσεβίκους. Τό φύλλο 52 βγήκε μέ συντάχτη μόνο τόν Πλεχάνοφ. Στίς 13 (26) τοῦ Νοέμβρη 1903 ὁ Πλεχάνοφ μοναχός του, παραβιάζοντας τή θέληση τοῦ συνεδρίου, προσέλαβε στή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» τοὺς πρῶην συντάχτες της μενσεβίκους. Ἀπό τό φύλλο 52 οἱ μενσεβίκοι μετέτρεψαν τήν «Ἴσκρα» σέ ὄργανό τους. — 6.

- ⁷ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τίς μαζικές ἐπαναστατικές ἐκδηλώσεις τῶν φοιτητῶν καί τῶν ἐργατῶν: τίς πολιτικές διαδηλώσεις, τίς συγκεντρώσεις, τίς ἀπεργίες, πού ἔγιναν τό Φλεβάρη-Μάρτη τοῦ 1901 στήν Πετρούπολη, Μόσχα, Κίεβο, Χάρκοβο, Καζάν, Γιαροσλάβλ, Βαρσοβία, Μπιελοστόκ, Τόμσκ, Ὁδησσό καί ἄλλες πόλεις τῆς Ρωσίας.

Τό φοιτητικό κίνημα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1900-1901 πού ξεκίνησε ἀπό φοιτητικά αἰτήματα, πῆρε τό χαρακτήρα ἐπαναστατικῶν πολιτικῶν ἐκδηλώσεων ἐνάντια στήν ἀντιδραστική πολιτική τῆς ἀπολυταρχίας, ὑποστηρίχθηκε ἀπό τοὺς πρωτοπόρους ἐργάτες καί εἶχε ἀπήχηση σ' ὅλα τά στρώματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Ἀμεση ἀφορμή γιά τίς διαδηλώσεις καί τίς ἀπεργίες τοῦ Φλεβάρη καί τοῦ Μάρτη τοῦ 1901 στάθηκε ἡ ἐπιστράτευση 183 φοιτητῶν τοῦ πανεπιστημίου Κιέβου γιά τή συμμετοχή τους σέ φοιτητική συγκέντρωση. Βλ. σχετικά τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἡ ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν» (Ἀπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 396-401). Ἡ κυβέρνηση καταδίωξε ἄγρια ὅσους πῆραν μέρος στίς ἐπαναστατικές ἐκδηλώσεις: ἡ ἀστυνομία καί οἱ κοζάκοι διέλυαν τίς διαδηλώσεις καί ξυλοκοποῦσαν τοὺς διαδηλωτές, ἑκατοντάδες φοιτητές πιάστηκαν καί ἀποβλήθηκαν ἀπό τά ἀνώτερα ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα· μέ ἐξαιρετική ἀγριότητα χτυπήθηκαν ὅσοι πῆραν μέρος στή διαδήλωση τῆς 4 (17) τοῦ Μάρτη 1901 στήν πλατεία τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ «Καζάνσκι σομπόρ» τῆς Πετρούπολης. Τά γεγονότα τοῦ Φλεβάρη-Μάρτη τοῦ 1901 ἔδειχναν τήν ἀναπτυσσόμενη, ἐπαναστατική ἄνοδο στή Ρωσία· τεράστια σημασία εἶχε ἡ συμμετοχή τῶν ἐργατῶν στό κίνημα, πού ξετυλιγόταν κάτω ἀπό πολιτικά συνθήματα.

8.

- ⁸ Πρόκειται γιά τό βιβλίο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί νά κάνουμε; Τά φλέγοντα ζητήματα τοῦ κινήματός μας». Τό βιβλίο τυπώθηκε στή Στουτγάρδη, στό ἐκδοτικό Ντίτς, τό Μάρτη τοῦ 1902. — 9.

- ⁹ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν ἀνταπόκριση «Ἡ πρωτομαγιά στή Ρωσία», πού δημοσιεύτηκε στήν «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλου 5, Ἰούνης 1901, στή στήλη «Χρονικά τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί γράμματα ἀπό τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια». — 16.

- ¹⁰ Πρόκειται γιά τήν «Εἰσαγωγή» τοῦ Φ. Ἐνγκελς στό ἔργο τοῦ Κ. Μάρξ «Οἱ ταξικοί ἀγῶνες στή Γαλλία ἀπό τό 1848 ὡς τό 1850». Τό 1895 ὅταν ἡ «Εἰσαγωγή» δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα «Vorwärts» («Ἐμπρός»), παραλείφθηκαν ἐν ἀγνοία τοῦ Ἐνγκελς ὅλες οἱ σπουδαιότερες διατυπώσεις γιά τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου καί τό κείμενο τυπώθηκε διαστρεβλωμένα. Βλ. σχετικά τά γράμματα τοῦ

Φ. Ένγκελς τῆς 1. IV καί τῆς 3. IV 1895 (Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά γράμματα, ρωσ. ἔκδ. 1953, σελ. 487–488).

Οἱ ὁπορτουνιστές ἡγέτες τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας χρησιμοποίησαν αὐτό τό ντοκουμέντο γιά νά δικαιολογήσουν τή γραμμή τους, γραμμή ἄρνησης τῆς ἐπανάστασης, ἄρνησης τῆς ἀνάγκης τῆς ἔνοπλης ἐξέγερσης καί τῆς μάχης τοῦ προλεταριάτου στά ὁδοφράγματα, καί γιά νά ὑπερασπίσουν τήν ταχτική τοῦ συμφιλιωτισμοῦ.

Γιά πρώτη φορά τό πλήρες κείμενο τῆς «Εἰσαγωγῆς» δημοσιεύτηκε στήν ΕΣΣΔ στό βιβλίο Κ. Μάρξ «Οἱ ταξικοί ἀγῶνες στή Γαλλία ἀπό τό 1848 ὡς τό 1850». Μόσχα — Λένινγκραντ, 1930. Ἡ «Εἰσαγωγή» δημοσιεύτηκε καί στό βιβλίο Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δύο τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 91–110. — 19.

- ¹¹ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τή σύγκρουση τῶν ἐργατῶν τοῦ ἐργοστασίου Μάξγουελ μέ τήν ἀστυνομία, πού ἔγινε στή διάρκεια τῆς ἀπεργίας τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1898 στή συνοικία πού βρίσκεται πέρα ἀπό τή Νέβσκαγια ζαστάβα τῆς Πετρούπολης. Γιά νά τσακίσει τήν ἀπεργία ἡ ἀστυνομία ἀποφάσισε νά συλλάβει τοὺς πιό δραστήριους ἐργάτες — ὁργανωτές τῆς ἀπεργίας. Τή νύχτα τῆς 16 τοῦ Δεκέμβρη τμήματα πεζῶν καί ἔφιππων ἀστυφυλάκων περικύκλωσαν τόν ἐργατικό στρατόνα τοῦ ἐργοστασίου, πού βρισκόταν στό σπίτι ἀρ. 63 στή δημοσιά τοῦ Σλισσελμπούργκ. Ὅταν ἡ ἀστυνομία ἔκανε ἀπόπειρα νά μπεῖ μέ τή βία στό σπίτι, συνάντησε πείσμονη ἀντίσταση ἀπό τοὺς ἄοπλους ἐργάτες, τίς γυναῖκες καί τά παιδιά τους, πού ἀμύνθηκαν ἥρωικά ἐπὶ κάμποσες ὥρες. Τό περιστατικό αὐτό ἔδειχνε τή σταθερότητα, τήν ἀνδρεία καί τήν αποφασιστικότητα τῶν ἐργατῶν στήν πάλη γιά τά δικαιώματά τους. — 19.

- ¹² Στίς 4 (17) τοῦ Μάρτη 1901 ἔγινε στήν πλατεία τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ «Καζάνσκι σομπόρ» τῆς Πετρούπολης διαδήλωση σέ ἔνδειξη διαμαρτυρίας ἐνάντια στήν ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Κιέβου γιά τή συμμετοχή τους στό ἐπαναστατικό κίνημα. Ἡ τσαρική κυβέρνηση διέλυσε τή διαδήλωση, στήν ὁποία πῆραν μέρος κάμποσες χιλιάδες φοιτητές καί ἐργάτες. Κατά τή διάλυσή της ἑκατοντάδες διαδηλωτές κακοποιήθηκαν ἄγρια ἀπό τοὺς κοζάκους, τοὺς ἀστυνομικούς καί τοὺς χωροφύλακες, κάμποσοι σκοτώθηκαν καί πολλοί τραυματίστηκαν καί σακατεύτηκαν. Λεπτομερειακή ἀνακοίνωση γιά τή διαδήλωση αὐτή δημοσιεύτηκε στήν «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλου 3, τόν Ἀπρίλη τοῦ 1901. — 19.

- ¹³ «Ζαριά» («Αὐγή») — μαρξιστικό ἐπιστημονικο-πολιτικό περιοδικό. Τό ἔβγαζε νόμιμα τό 1901–1902 στή Στουτγάρδη ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα». Βγῆκαν συνολικά τέσσερα τεύχη (τρία σώματα) τοῦ «Ζαριά»: τό τεῦχος 1 βγῆκε τόν Ἀπρίλη τοῦ 1901 (στήν πραγματικότητα βγῆκε στίς 23 τοῦ Μάρτη μέ τό νέο ἡμερολόγιο), τό 2–3 βγῆκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1901, καί τό 4 τόν Αὐγουστο τοῦ 1902.

Τά καθήκοντα τοῦ περιοδικοῦ καθορίζονταν στό σχέδιο δήλωσης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά», πού εἶχε γραφεῖ ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στή Ρωσία. Ἐπειδή ὅμως ὅταν συζητήθηκε τό ζήτημα τῆς ἔκδοσης τῶν ὁργάνων αὐτῶν στό ἐξωτερικό, μαζί μέ τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέ-

ρωση τῆς δουλειᾶς», ἀποφασίστηκε τό «Ζαριά» νά ἐκδίδεται νόμιμα καί ἡ «Ίσκρα» παράνομα, στή δήλωση πού δημοσίευσε ἡ σύνταξη τῆς «Ίσκρα» δέ γινόταν λόγος γιά τό «Ζαριά». Εἶχε ἀνατεθεῖ στόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ νά γράψει τή δήλωση τῆς σύνταξης γιά τό πρῶτο τεύχος τοῦ «Ζαριά». Τό ἐκδοτικό, ὅμως, Ντίτς ἀπέριψε τή δήλωση αὐτή, γιατί ἔκανε λόγο γιά τήν παράνομη «Ίσκρα». Τό 1ο τεύχος τοῦ «Ζαριά» ἄρχιζε μ' ἓνα σύντομο μήνυμα «Πρός τοὺς ἀναγνώστες». Γιά νά διατηρηθεῖ ὁ νόμιμος χαρακτήρας τοῦ «Ζαριά» στό ἐξώφυλλο ἀναγράφηκε ὅτι τό περιοδικό βγαίνει μέ συνεργασία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, τῆς Β. Ι. Ζασούλιτς καί τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ· τό ὄνομα τοῦ Λένιν δέν ἀναφερόταν, ὅπως δέν ἀναφερόταν καί τό ὅτι τό «Ζαριά» διευθύνεται ἀπό τή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ίσκρα». Τό 1902, ὅταν μέσα στή σύνταξη τῆς «Ίσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» δημιουργήθηκαν διαφωνίες καί προστριβές, ὁ Πλεχάνοφ πρότεινε ἓνα σχέδιο χωρισμοῦ τοῦ περιοδικοῦ ἀπό τήν ἐφημερίδα (μέ σκοπό νά μείνει στόν ἴδιο ἡ διεύθυνση τοῦ «Ζαριά»), ἡ πρόταση ὅμως αὐτή δέν ἔγινε δεχτή καί τά ὄργανα ἔμειναν ὅλο τό διάστημα κάτω ἀπό κοινή συνταχτική ἐπιτροπή.

Τό περιοδικό «Ζαριά» ἔκανε κριτική στό διεθνή καί στό ρωσικό ἀναθεωρητισμό (στό «νόμιμο μαρξισμό» καί στόν «οἰκονομισμό») καί ὑπεράσπιζε τίς θεωρητικές βάσεις τοῦ μαρξισμοῦ. Στό ζήτημα αὐτό ἦταν ἀφιερωμένες οἱ ἐργασίες τοῦ Λένιν πού δημοσιεύτηκαν στό «Ζαριά»: «Οἱ διώχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ», «Οἱ κ. κ. „κριτικοί“ στό ἀγροτικό ζήτημα» (τά πρῶτα τέσσερα κεφάλαια τοῦ ἔργου «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“»), «Τό ἀγροτικό πρόγραμμα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας» καθώς καί οἱ ἐργασίες τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ: «Κριτική τῶν κριτικῶν μας. Μέρος 1. Ὁ κ. Π. Στροῦβε στό ρόλο τοῦ κριτικοῦ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης», «Ὁ Cant ἐνάντια στόν Κάντ ἢ ἡ πνευματική διαθήκη τοῦ κ. Μπέρνσταϊν» κ. ἄ. — 20.

- ¹⁴ Τό ἄρθρο «Οἱ διώχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ» τό ἔγραψε ὁ Β. Ι. Λένιν ἀπ' ἀφορμή τήν ἐκδοση στά 1901 τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀπολυταρχία καί τά ζέμστβο. Ἐμπιστευτικό ὑπόμνημα τοῦ ὑπουργοῦ οἰκονομικῶν Σ. Γ. Βίττε (1899)» μέ πρόλογο καί σημειώσεις τοῦ Ρ. Ν. Σ. (Π. Μπ. Στροῦβε). Τό βιβλίο περιεῖχε στοιχεῖα πού ξεσκέπαζαν τήν πολιτική τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στά ζέμστβο καί ἀποκάλυπταν τήν ἀστική οὐσία τοῦ φιλελευθερισμοῦ στή Ρωσία. Ὁ Λένιν ὀνομάζει εἰρωνικά Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ τοὺς ρώσους φιλελεύθερους, οἱ ὁποῖοι, ὅπως ἔγραφε ὁ Π. Στροῦβε, σάν τόν στρατηλάτη τῆς Καρχηδόνας Ἀννίβα πού εἶχε ὀρκιστεῖ νά μή σταματήσει ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του τόν ἀγῶνα ἐνάντια στή Ρώμη, ὀρκίστηκαν κι αὐτοί νά ἀγωνίζονται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία.

Ἀρχικά ὁ Λένιν σκόπευε νά δημοσιεύσει τό ἄρθρο στήν ἐφημερίδα «Ίσκρα», πράγμα πού ἀνακοινώθηκε στό φύλλο 5 τῆς ἐφημερίδας, στό σημείωμα «Ἐνα ἐμπιστευτικό ἔγγραφο» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 20). Ἐπειδή ὅμως τό ἄρθρο ἦταν πολύ μεγάλο ἀποφασίστηκε νά δημοσιευτεῖ στό περιοδικό «Ζαριά».

Ἡ συζήτηση τοῦ ἄρθρου στή σύνταξη τῆς «Ίσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» βάσταξε σχεδόν ἐνάμιση μήνα. Συνοδευόταν ἀπό ζωνηρή ἀλλη-

λογραφία, πού έδειξε ότι στή συνταχτική έπιτροπή υπήρχαν σοβαρές διαφωνίες πάνω στά ζητήματα τής ταχτικής του μαρξιστικού κόμμα-τος απέναντι στον αστικό φιλελευθερισμό. Ένα μέρος των μελών τής σύνταξης: ό Πλεχάνοφ Γ. Β., ό 'Αξελρόντ Π. Μπ., ή Ζασούλιτς Β. Ι. ενώ παραδέχονταν ότι είναι σωστή ή κριτική του Λένιν για τό φιλελευθερισμό, ζητούσαν νά μετριαστεί τό αυστηρά αποκαλυπτικό ύφος καί ό χαρακτήρας πολεμικής του άρθρου καί νά γίνει πιο ήπια κριτική στό φιλελευθερισμό. Ό Λένιν συμφώνησε νά τροποποιήσει όρισμένες διατυπώσεις πού δέν είχαν σημασία, αρνήθηκε όμως κατηγορηματικά νά αλλάξει τον τόνο, τον προσανατολισμό καί τό χαρακτήρα τής πολεμικής του άρθρου. Μέ τή μορφή αυτή τό άρθρο δημοσιεύτηκε στό τεύχος 2-3 του περιοδικού «Ζαριά» τό Δεκέμβρη του 1901. Τό πρωταρχικό κείμενο του άρθρου δέ διασώθηκε. — 21.

- ¹⁵ Τό «Κόλοκολ» («Καμπάνα»), πού έβγαινε μέ τό σύνθημα «Vivos Voco!» («Καλώ τους ζωντανούς!») τό εξέδιδαν ό Α. Ι. Χέρτσεν καί ό Ν. Π. Όγκαριόφ από τήν 1η του Ιούλη του 1857 ως τον Απρίλη του 1865 στό Λονδίνο καί από τό 1865 ως τον Ιούλη του 1867 στή Γενεύη μία φορά τό μήνα κι ένα διάστημα δύο φορές τό μήνα. Συνολικά βγήκαν 245 τεύχη. Τό 1868 τό περιοδικό έβγαινε στά γαλλικά: όρισμένα τεύχη συνοδεύονταν καί μέ παράρτημα στά ρωσικά. Τό «Κόλοκολ» τυπωνόταν σέ 2500 αντίτυπα καί κυκλοφορούσε πλατιά σ' όλη τή Ρωσία. Ξεσκεπάζοντας τίς αυθαιρεσίες τής απολυταρχίας, τίς λεηλασίες καί τίς καταχρήσεις πού έκαναν οί δημόσιοι υπάλληλοι, τήν αμείλιχτη εκμετάλλευση των αγροτών από τους τσιφλικάδες, απηύθυνε επαναστατικές εκκλήσεις καί συντελούσε στην αφύπνιση των μαζών για τήν πάλη ενάντια στην τσαρική κυβέρνηση καί στις κυρίαρχες τάξεις.

Τό «Κόλοκολ» ήταν επικεφαλής του παράνομου επαναστατικού τύπου, πού προηγήθηκε από τήν εμφάνιση του εργατικού τύπου στή Ρωσία, καί έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην ανάπτυξη του πανδημοκρατικού καί επαναστατικού κινήματος, στον αγώνα κατά τής απολυταρχίας καί τής δουλοπαροικίας. — 27.

- ¹⁶ «*La Revue des deux Mondes*» («'Η Έπιθεώρηση των δύο Κόσμων») — γαλλικό μηνιάτικο αστικο-φιλελεύθερο περιοδικό πού έβγαινε στό Παρίσι από τό 1829 ως τό 1940. Είχε αρχίσει νά βγαίνει ως φιλολογικο-λογοτεχνικό, έπειτα άρχισε νά διαθέτει όλο καί μεγαλύτερο μέρος για τά ζητήματα τής φιλοσοφίας καί τής πολιτικής. Κατά καιρούς στό περιοδικό συνεργάστηκαν οί πιο διάσημοι συγγραφείς: Β. Ουγκώ, Γεωργία Σάνδη, Ο. Μπαλζάκ, Α. Δουμά καί άλλοι. Από τό 1948 τό περιοδικό βγαίνει μέ τον τίτλο «*La Revue. Littérature, histoire, arts et sciences des deux mondes*» («'Επιθεώρηση. Λογοτεχνία, ιστορία, καλές τέχνες καί επιστήμη των δύο κόσμων»). — 27.

- ¹⁷ Ό Λένιν έχει υπόψη του τήν πολωνική έθνικο-απελευθερωτική εξέγερση του 1863-1864. πού στρεφόταν ενάντια στό ζυγό τής τσαρικής απολυταρχίας. Άμεση άφορμή για τήν εξέγερση αποτέλεσε ή ειδική πρόσκληση υπό τά όπλα των νεοσυλλέκτων, πού αποφάσισαν ή τσαρική κυβέρνηση καί οί ιθύνοντες κύκλοι τής Πολωνίας μέ σκοπό νά απομακρύνουν σέ μαζική κλίμακα από τίς πόλεις τή νεολαία πού

είχε επαναστατικές διαθέσεις. Στην αρχή την εξέγερση την καθοδηγούσε η Κεντρική εθνική επιτροπή, που είχε συγκροτηθεί τό 1862 από τό κόμμα τών «ερυθρών», κόμμα τών μικροευγενών. Τό πρόγραμμά της, — που περιλάβαινε τά αίτήματα: εθνική ανεξαρτησία της Πολωνίας, ισοτιμία όλων τών αντρών της χώρας ανεξάρτητα από θρήσκευμα καί προέλευση· παραχώρηση στους αγρότες, χωρίς εξαγορά, της γής που καλλιεργούσαν καί μετατροπή της σε πλήρη ιδιοκτησία τους, κατάργηση της αγγαρείας· αποζημίωση τών τσιφλικάδων από τό κράτος για τή γή τους κτλ. — τράβηξε στην εξέγερση τά πιο διαφορετικά στρώματα του πολωνικού πληθυσμού: τούς βιοτέχνες, τούς εργάτες, τούς φοιτητές, τή διανοήση τών ευγενών καί μέρος της αγροτιάς καί του κλήρου.

Στην πορεία της εξέγερσης προσχώρησαν σ' αυτή στοιχεΐα που είχαν συνενωθεί γύρω από τό κόμμα τών «λευκών» (κόμμα της μεγάλης αριστοκρατίας τών γαιοκτημόνων καί της μεγάλης αστικής τάξης) καί που επιδίωκαν νά εκμεταλλευτούν την εξέγερση για τά δικά τους συμφέροντα καί νά πετύχουν, μέ τή βοήθεια της 'Αγγλίας καί της Γαλλίας, μιά συμφέρουσα συναλλαγή μέ την τσαρική κυβέρνηση.

Η επαναστατική δημοκρατία της Ρωσίας ένιωθε βαθιά συμπάθεια για τούς επαναστάτες. Τά μέλη της μυστικής εταιρίας «Ζεμλιά ι βόλια», που είχε επαφή μέ τόν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι, προσπαθοῦσαν νά τούς βοηθήσουν μέ κάθε τρόπο. Η Κεντρική επιτροπή της «Ζεμλιά ι βόλια» δημοσίευσε έκκληση «Πρός τούς ρώσους αξιωματικούς καί στρατιῶτες», που κυκλοφόρησε στά στρατεύματα που στάλθηκαν για νά καταστείλουν την εξέγερση. Ο Α. Ι. Χέρτσεν καί ο Ν. Π. Όγκαριόφ δημοσίευσαν στό «Κόλοκολ» μιά σειρά άρθρα, αφιερωμένα στον αγώνα του πολωνικού λαού καί έδιναν υλική βοήθεια στους επαναστάτες.

Λόγω της ασυνέπειας του κόμματος τών «ερυθρών», που άφησαν νά τούς διαφύγει η επαναστατική πρωτοβουλία, η καθοδήγηση της εξέγερσης πέρασε στά χέρια του κόμματος τών «λευκών» που την πρόδωσαν. Τό καλοκαίρι του 1864 τά τσαρικά στρατεύματα κατέπνιξαν άγρια την εξέγερση.

Ο Κ. Μάρξ καί ο Φ. Ένγκελς θεωρούσαν την πολωνική εξέγερση του 1863-1864 προοδευτική καί ένιωθαν μεγάλη συμπάθεια γι' αυτή, εύχονταν τή νίκη του πολωνικού λαού στην πάλη για την εθνική του απελευθέρωση. Στο Λονδίνο ο Μάρξ έγραψε εξονόματος τών γερμανών πολιτικῶν προσφύγων έκκληση για βοήθεια στους πολωνούς. Ο Λένιν, τονίζοντας τόν προοδευτικό για κείνη την περίοδο χαρακτήρα της πολωνικής εξέγερσης, έγραψε: «Όσο οί λαϊκές μάζες της Ρωσίας καί τών περισσότερων σλαβικῶν χωρών κοιμοῦνταν ακόμα ύπνο βαθύ, όσο σ' αυτές τίς χώρες δεν υπήρχαν αυτοτελή, μαζικά, δημοκρατικά κινήματα, τό απελευθερωτικό κίνημα τών ευγενών στην Πολωνία αποχτοῦσε γιγάντια, πρωταρχική σημασία από την άποψη όχι μόνο της πανρωσικής, όχι μόνο της πανσλαβικής, μά καί της πανευρωπαϊκής δημοκρατίας» (βλ. Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 20ός, σελ. 403). — 28.

18 «Μολοντάγια Ροσσίγια» («Νεαρή Ρωσία») — προκήρυξη που έβγαλε τό Μάη του 1862 ο επαναστατικός φοιτητικός όμιλος του Π. Γ.

Ζαϊτσνέβσκι στή Μόσχα. Ἡ προκήρυξη μαστίγωνε τό ἀπολυταρχικό-φεουδαρχικό καθεστώς τῆς Ρωσίας, ξεσκέπαζε τή συμφιλιωτική πολιτική τῶν φιλελευθέρων καί καλοῦσε στήν πάλη γιά τήν ἀνατροπή τῆς μοναρχίας καί τή δημιουργία τῆς «ρωσικῆς κοινωνικο-λαοκρατικῆς δημοκρατίας» μέ βάση τήν ἐθελοντική ὁμοσπονδιακή ἔνωση τῶν περιοχῶν. Ἡ προκήρυξη, ὅπως τόνιζε ὁ Μάρξ, περιεῖχε «σαφῆ καί ἀκριβολογημένη περιγραφή τῆς ἐσωτερικῆς κατάστασης τῆς χώρας, τῆς κατάστασης τῶν διάφορων κομμάτων, τῆς κατάστασης τοῦ τύπου καί διακηρύσσοντας τόν κομμουνισμό» ἔβγαζε «τό συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη ἡ κοινωνική ἐπανάσταση» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἑνγκελς, Ἔπαντα, ρώσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, μέρος II, 1940, σελ. 642). Στήν προκήρυξη διατυπώνονταν τά αἰτήματα: ἰσοτιμία τῶν γυναικῶν, αἰρετά δικαστήρια, δίκαιη κατανομή τῶν φόρων, δημιουργία δημόσιων ἐργοστασίων καί καταστημάτων, κοινωνική ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, ἀνεξαρτησία τῆς Πολωνίας καί τῆς Λιθουανίας, ἀντικατάσταση τοῦ μόνιμου στρατοῦ ἀπό ἐθνοφυλακίη κτλ. Κάνοντας ζύμωση γιά τήν ἐπαναστατική ἀνατροπή ἡ «Μολοντάγια Ροσσίγια» συνιστοῦσε στά ἐπαναστατικά στοιχεῖα νά ἀναζητοῦν στηρίγματα ἀνάμεσα στούς παλαιομερολογίτες, στούς ἀγρότες, στούς μορφωμένους ἀξιωματικούς, ὡς κυριότερη ὅμως δύναμη τοῦ κινήματος ἡ προκήρυξη χαρακτήριζε τήν ἐπαναστατική διανόηση τῶν ραζνοτσίντσι.

Ἡ προκήρυξη κυκλοφόρησε στή Μόσχα, στήν Πετρούπολη καί σέ πολλές ἐπαρχιακές πόλεις τῆς Ρωσίας. — 28.

¹⁹ «Σ' ἓνα τιμητικό πόστο» — φιλολογική συλλογή, πού ἐκδόθηκε ἀπό τοὺς ναρόντικους πρὸς τιμὴν τῶν σαραντάχρονων (1860–1900) τῆς φιλολογικῆς καί κοινωνικῆς δράσης ἑνὸς ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τοῦ ναροντικιστικοῦ κινήματος — τοῦ Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Στή συλλογή δημοσιεύτηκαν ἄρθρα τῶν Ν. Ἄννενσκι, Ν. Κάρισεφ, Π. Μιλιουκόφ, Ν. Μιχαηλόβσκι, Π. Μοκίεβσκι, Β. Μιακότιν, Α. Πεσεχόνοφ, Μ. Ραφαήλοφ, Ν. Ρουμπάκιν, Β. Σεμέβσκι, Β. Τσερνόφ, Α. Τσουπρόφ, Σ. Γιουζακόφ κ. ἄ. — 29.

²⁰ «Σοβρεμέννικ» («Σύγχρονος») — μηνιάτικο ἐπιστημονικό-πολιτικό καί φιλολογικό περιοδικό πού ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Α. Σ. Πούσκιν· ἔβγαине στήν Πετρούπολη ἀπὸ τὸ 1836 ὡς τὸ 1866. Ἀπὸ τὸ 1847 ὡς τὸ 1862 τὸ περιοδικό τὸ ἔβγαζαν ὁ Ν. Α. Νεκράσοφ καί ὁ Ι. Ι. Πανάγεφ καί ἀπὸ τὸ 1863 μόνον ὁ Ν. Α. Νεκράσοφ. Στὸ περιοδικό συνεργάζονταν: ὁ Β. Γ. Μπελίνσκι, ὁ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι, ὁ Ν. Α. Ντομπρολιούμποφ, ὁ Ν. Β. Σελγκουνόφ, ὁ Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν, ὁ Μ. Α. Ἀντονόβιτς κ. ἄ. Τὸ «Σοβρεμέννικ» ἦταν τὸ καλύτερο περιοδικό τῆς ἐποχῆς του, ἀντανακλοῦσε τοὺς πόθους τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας καί εἶχε μεγάλη ἐπιρροή πάνω στά προοδευτικά στοιχεῖα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας καί ἰδιαίτερα πάνω στή νεολαία πού εἶχε ἐπαναστατικές διαθέσεις. Τὴν περίοδο τῆς ἀγροτικῆς μεταρύθμισις τὸ περιοδικό ἦταν ὄργανο τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας, προπαγάνδιζε τίς ιδέες τῆς ἐπανάστασης, τῆς πάλης τῶν μαζῶν γιά τήν ἀνατροπή τοῦ τσαρισμοῦ, ὑπεράσπιζε τά συμφέροντα τῆς ἀγροτιᾶς. Τὸ 1866 ἡ τσαρική κυβέρνησις ἐκλείσει τὸ περιοδικό. — 29.

- ²¹ «*Ρούσκογε Σλόβο*» («*Ρωσικός Λόγος*») — μηνιάτικο φιλολογικό-πολιτικό περιοδικό, πού ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1859 ὡς τό 1866· συνεργάτες του ἦταν ὁ Ντ. Ι. Πίσαρεφ, ὁ Ν. Β. Σελγκουνόφ κ. ἄ. Τό περιοδικό ἦταν ἓνα ἀπό τά προοδευτικά ὄργανα μέ ἐπιροή, πού διακήρυχνε τίς ιδέες τοῦ ἐπαναστατικοῦ δημοκρατισμοῦ καί ἀσκοῦσε μεγάλη ἐπίδραση πάνω στήν πρωτοπόρα νεολαία τῆς 7ης δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰῶνα. Τό 1866 ἡ τσαρική κυβέρνηση ἐκλείσει τό περιοδικό. — 29.
- ²² «*Ντέν*» («*Ἡμέρα*») — βδομαδιάτικη ἐφημερίδα μέ σλαβόφιλο προσανατολισμό, πού ἔβγαζε στή Μόσχα ἀπό τό 1861 ὡς τό 1865 ὁ Ι. Σ. Ἀξάκοφ. — 29.
- ²³ «*Ταμεῖο γιά τή Λογοτεχνία*» («*Ἑταιρία ταμείου γιά τή λογοτεχνία, γιά βοήθεια στούς ἄπορους λογοτέχνες καί ἐπιστήμονες καί στίς οἰκογένειές τους*») — νόμιμη ἐθελοντική ἐταιρία πού ἰδρύθηκε τό 1859 στήν Πετρούπολη μέ τή σύμπραξη τοῦ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. Μέ τό πρόσχημα τῆς παροχῆς βοήθειας στούς ἄπορους λογοτέχνες καί ἐπιστήμονες οἱ ὀργανωτές τῆς ἐταιρίας προσπαθοῦσαν νά συσπειρώσουν τήν πρωτοπόρα μερίδα τῆς διανόησης πού ἐμφοροῦνταν ἀπό ἐπαναστατικές διαθέσεις. Τόν Ἀπρίλη τοῦ 1862 ἔγινε προσπάθεια νά δημιουργηθεῖ μιά νόμιμη φοιτητική ὀργάνωση. Δημιουργήθηκε τό «*Τμῆμα γιά βοήθεια τῶν ἄπορων σπουδαστῶν*», (2ο τμῆμα τοῦ «*Ταμείου γιά τή Λογοτεχνία*»). Ἐπικεφαλῆς τοῦ τμήματος ἦταν μιά ἐπιτροπή ἀπό φοιτητές. Πολλά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς συνδέονταν μέ τήν παράνομη ἐπαναστατική ὀργάνωση «*Ζεμλιά ἰ βόλια*». Τόν Ἰούνη τοῦ 1862 ἡ τσαρική κυβέρνηση ἐκλείσει τό «*Τμῆμα*». — 30.
- ²⁴ Ἡ *λέσχη σκακιοῦ* εἶχε δημιουργηθεῖ μέ πρωτοβουλία τοῦ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι καί τῶν πιό στενῶν φίλων του τό Γενάρη τοῦ 1862 στήν Πετρούπολη. Ἀνάμεσα στούς καθοδηγητές τῆς λέσχης ἦταν ὁ Ν. Α. Νεκράσοφ, οἱ ἀδελφοί Α. Α. καί Ν. Α. Σέρνο-Σολοβιόβιτς, οἱ ἀδελφοί Β. Σ. καί Ν. Σ. Κούροτσκιν, ὁ Π. Α. Λαβρόφ, ὁ Γ. Ε. Μπλαγκοσβέτλοφ, ὁ Γ. Ζ. Ἐλिसέγεφ, ὁ Ν. Γ. Πομιαλόβσκι. Στή λέσχη ἀνήκαν καί μέλη τῆς παράνομης ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης «*Ζεμλιά ἰ βόλια*». Οὐσιαστικά ἡ λέσχη σκακιοῦ ἦταν λέσχη φιλόλογων, κέντρο τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς τῆς πρωτοπόρας διανόησης τῆς Πετρούπολης, πού τή διέκρινε ἐπαναστατικό πνεῦμα. Τόν Ἰούνη τοῦ 1862 ἡ τσαρική κυβέρνηση ἐκλείσει τή λέσχη. — 30.
- ²⁵ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τή «*Γενική πράξη σχετικά μέ τοὺς ἀγρότες, πού ἀπαλλάχθηκαν ἀπό τή δουλοπαροικία*»· τήν πράξη αὕτη τήν ὑπέγραψε στίς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861 ὁ Ἀλέξανδρος Β΄ μαζί μέ τή Διακήρυξη πού ἐξάγγελλε τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας.
Ἡ «*ἀγροτική μεταρύθμιση*» τοῦ 1861 ἐφαρμόστηκε ἀπό τήν τσαρική κυβέρνηση πρὸς τό συμφέρον τῶν φεουδαρχῶν-τσιφλικάδων. Τήν ἀνάγκη τῆς μεταρύθμισης τήν καθόρισε ὅλη ἡ πορεία τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς χώρας καί ἡ ἄνοδος τοῦ μαζικοῦ ἀγροτικοῦ κινήματος ἐνάντια στή φεουδαρχική ἐκμετάλλευση. Στή μορφή της ἡ «*ἀγροτική μεταρύθμιση*» ἦταν μεταρύθμιση ἀστική, πού πραγματοποιήθηκε ἀπό τοὺς φεουδάρχες. Τό ἀστικό της «*περιεχόμενο ἐκδη-*

λωνόταν τόσο έντονότερα όσο λιγότερο περικόπτονταν τά χωράφια τῶν ἀγροτῶν, ὅσο πιά πλήρης ἦταν ὁ χωρισμός τους ἀπό τά χωράφια τῶν τσιφλικάδων, ὅσο πιά χαμηλό ἦταν τό χάρατσι πού ἔπρεπε νά πληρώσουν οἱ ἀγρότες στούς τσιφλικάδες» (Β. Ι. Λένιν. Ἐπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 17ος, σελ. 95). Ἡ «ἀγροτική μεταρύθμιση» ἦταν ἓνα βῆμα πρὸς τή μετατροπή τῆς Ρωσίας σέ ἀστική μοναρχία.

Συνολικά «ἀπελευθερώθηκαν» 22,5 ἑκατομμύρια ἀγρότες. Ὡστόσο ἡ τσιφλικάδικη γαιοκτησία διατηρήθηκε. Ἡ γῆ τῶν ἀγροτῶν κηρυσσόταν ἰδιοκτησία τοῦ τσιφλικᾶ. Ὁ ἀγρότης μποροῦσε ν' ἀποκτήσει κλῆρο μόνο σύμφωνα μέ τήν ἔκταση πού καθόριζε ὁ νόμος (κι αὐτό μέ τή συγκατάθεση τοῦ τσιφλικᾶ), καί μέ ἑξαγορά. Τήν ἑξαγορά τήν πλήρωναν οἱ ἀγρότες στήν τσαρική κυβέρνηση πού κατέβαλε στούς τσιφλικάδες τό καθορισμένο ποσό. Σύμφωνα μέ κατά προσέγγιση ὑπολογισμούς οἱ εὐγενεῖς κατεῖχαν μετά τή μεταρύθμιση 71,5 ἑκατομμύρια ντεσιατίνες γῆ καί οἱ ἀγρότες — 33,7 ἑκατομ. ντεσιατίνες. Χάρη στή μεταρύθμιση οἱ τσιφλικάδες ἀφαίρεσαν πάνω ἀπό τό $\frac{1}{5}$ τῆς γῆς τῶν ἀγροτῶν καί σέ μερικές περιπτώσεις μάλιστα καί τά $\frac{2}{5}$.

Ἡ μεταρύθμιση δέν ἐξάλειψε ἀλλά ἀπλῶς ὑπέσκαψε τό παλιό σύστημα οἰκονομίας, πού στηριζόταν στήν ἀγγαρεία. Στά χέρια τῶν τσιφλικάδων ἔμειναν τά καλύτερα κομμάτια τῶν ἀγροτικῶν κλήρων (τά «ὀτρέζκι», τά δάση, τά λιβάδια, οἱ ποτίστρες, οἱ βοσκότοποι καί λοιπά)· χωρίς αὐτά ὅμως οἱ ἀγρότες δέν μποροῦσαν νά διατηρήσουν ἀνεξάρτητο νοικοκυριό. Ὡστόσο συνάψουν τά συμβόλαια ἑξαγορᾶς οἱ ἀγρότες θεωροῦνταν «προσωρινά ὑπόχρεοι» καί ἦταν ὑποχρεωμένοι νά δίνουν στὸν τσιφλικᾶ δασύματα καί νά ἐκτελοῦν ἀγγαρεῖες. Ἡ ἑξαγορά πού πλήρωναν οἱ ἀγρότες γιά νά γίνουν ἰδιοκτῆτες τῶν κλήρων τους ἦταν μιά ἄμεση καταλήστευσή τους ἀπὸ τοὺς τσιφλικάδες καί τήν τσαρική κυβέρνηση. Γιά τήν ἐξόφληση τοῦ χρέους τῶν ἀγροτῶν πρὸς τήν τσαρική κυβέρνηση καθορίστηκε προθεσμία 49 χρόνια μέ τόκο 6%. Τό ποσό τῶν καθυστερημένων δόσεων ἑξαγορᾶς αὐξανε ἀπὸ χρόνο σέ χρόνο. Μόνο οἱ ἀγρότες πού προηγούμενα ἀνῆκαν στούς τσιφλικάδες, πλήρωσαν γιά ἑξαγορά στήν τσαρική κυβέρνηση 1,9 δισεκατομμύρια ρούβλια, ἐνῶ στήν ἀγορά ἡ τιμή τῆς γῆς πού πέρασε στούς ἀγρότες, δέν ξεπερνοῦσε τά 544 ἑκατομμύρια ρούβλια. Στήν πραγματικότητα, οἱ ἀγρότες ὑποχρεώθηκαν νά πληρώνουν γιά τή γῆ τους ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ρούβλια, πράγμα πού εἶχε ἀποτέλεσμα τήν καταστροφή τῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν καί τή μαζική ἐξαθλίωση τῆς ἀγροτιᾶς.

Οἱ ρῶσοι ἐπαναστάτες δημοκράτες μέ ἐπικεφαλῆς τὸν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι κατέκριναν τήν «ἀγροτική μεταρύθμιση» γιά τό φεουδαρχικό χαρακτήρα της.

Ὁ Β. Ι. Λένιν ὀνόμασε τήν «ἀγροτική μεταρύθμιση» πρώτη πράξη ἄσκησης βίας σέ μαζική κλίμακα ἐνάντια στήν ἀγροτιά, πρὸς τό συμφέρον τοῦ καπιταλισμοῦ πού γεννιόταν στή γεωργία, «ξεκαθάρισμα» τοῦ ἐδάφους, πραγματοποιημένο ἀπὸ τοὺς τσιφλικάδες ὑπὲρ τοῦ καπιταλισμοῦ.

Σχετικά μέ τή μεταρύθμιση τοῦ 1861 βλ. τό ἄρθρο τοῦ Φ. Ἐνγκελς «Ὁ σοσιαλισμός στή Γερμανία» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 16ος, μέρος II, 1936, σελ. 252–254) καί τίς ἐργασίες τοῦ Β. Ι. Λένιν: «Πενήντα χρόνια ἀπὸ τήν πτώση τῆς δουλοπαροικίας», «Ἀπ' ἀφορμὴ μιά ἐπέτειο», «Ἡ ἀγροτική μεταρύθμιση»

καί ἡ ἀγροτική-προλεταριακή ἐπανάσταση». (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 17ος, σελ. 64–67, 84–92, 93–101). — 30.

- ²⁶ *Εἰρηνικοί μεσολαβητές* — διοικητικό ἀξίωμα, πού καθιερώθηκε ἀπὸ τὴν τσαρική κυβέρνησι στή περίοδο τῆς ἐφαρμογῆς τῆς «ἀγροτικῆς μεταρύθμισης» τοῦ 1861. Οἱ εἰρηνικοί μεσολαβητές πού διορίζονταν ἀπὸ τὸ διοικητὴ τοῦ κυβερνείου καί ἀνῆκαν στοὺς εὐγενεῖς τοῦ τόπου ἦταν ἐξουσιοδοτημένοι νὰ ἐξετάζουν καί νὰ λύνουν τίς διαφορές πού προκύπτανε ἀνάμεσα στοὺς τσιφλικάδες καί στοὺς ἀγρότες κατὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν «Πράξεων» γιὰ ἀπελευθέρωσιν τῶν ἀγροτῶν, στήν οὐσία ὅμως ἡ ἀποστολή τους ἦταν νὰ περιφρουροῦν τὰ συμφέροντα τῶν τσιφλικάδων. Βασικὸ ἔργο τῶν εἰρηνικῶν μεσολαβητῶν ἦταν ἡ σύνταξις τῶν λεγόμενων «τίτλων κυριότητος», ὅπου καθορίζονταν μέ ἀκρίβεια οἱ διαστάσεις καί ἡ τοποθεσία τῶν ἀγροτικῶν κλήρων καί οἱ ὑποχρεώσεις τῶν ἀγροτῶν· αὐτοὶ ἀσκοῦσαν καί τὴν ἐποπτεία τῆς ἀγροτικῆς αὐτοδιοικήσεως. Οἱ εἰρηνικοί μεσολαβητές ἐπικύρωναν τὴν ἐκλογή τῶν αἵρετῶν ὑπαλλήλων τῆς ἀγροτικῆς διοικήσεως, εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλουν στοὺς ἀγρότες τιμωρίες, νὰ τοὺς συλλαμβάνουν, νὰ τοὺς βάζουν πρόστιμα, καθὼς καί νὰ ἀκυρῶνουν τίς ἀποφάσεις τῶν ἀγροτικῶν συνελεύσεων.

Ὁ Β.Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη τοῦ τοὺς εἰρηνικοὺς μεσολαβητῆς τοῦ κυβερνείου Τβέρ, πού εἶχαν φιλελεύθερες διαθέσεις καί ἀρνήθηκαν νὰ ἐφαρμόσουν τίς «Πράξεις». Εἶχαν ἀποφασίσει νὰ ἔχουν γιὰ ὁδηγὸ στή δράσιν τους τὰ ψηφίσματα τῆς συνέλευσης τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου τους, πού τὸ Φλεβάρη τοῦ 1862 κατέληξε στή γνώμη ὅτι οἱ «Πράξεις» δέν εἶναι ἱκανοποιητικῆς, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξαγοραστοῦν ἀμέσως οἱ ἀγροτικοὶ κλήροι μέ τὴ βοήθεια τοῦ κράτους καί ὅτι πρέπει νὰ εἰσαχθοῦν μιά σειρά δημοκρατικοὶ θεσμοί. Ἡ τσαρική κυβέρνησι συνέλαβε τοὺς εἰρηνικοὺς μεσολαβητῆς τοῦ κυβερνείου Τβέρ καί τοὺς καταδίκασε σέ δύο καί πλέον χρόνια φυλάκισιν τὸν καθένα.—30.

- ²⁷ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη τοῦ τὴν ἐξέγερσιν τμημάτων τῆς φρουρᾶς τῆς Πετρούπολης, μέ ἐπικεφαλῆς ἐπαναστάτες-εὐγενεῖς, πού ἐγίνε στίς 14 τοῦ Δεκέμβρη 1825 (ἀπὸ δῶ καί ἡ ὀνομασία «δεκεμβριστές»).

Οἱ δεκεμβριστῆς εἶχαν σχηματίσει τρεῖς μυστικῆς ἐταιρίαις: τὴ «Βόρεια» — στήν Πετρούπολη, μ' ἐπικεφαλῆς τοὺς Ν. Μ. Μουραβιόφ, Κ. Φ. Ριλέγεφ, Σ. Π. Τρουμπετσκόι· τὴ «Νότια» — στήν Οὐκρανία, μ' ἐπικεφαλῆς τοὺς Π. Ι. Πέστελ, Σ. Ι. Μουραβιόφ· Ἀπόστολ, Μ. Π. Μπεστοῦζεφ-ΡΙΟΥΜΙΝ κ. ἄ. καί τὴν ἐταιρίαν «Ἐνωμένοι σλάβοι», πού εἶχε ἐπικεφαλῆς τοὺς ἀδελφούς Α. Ι. καί Π. Ι. Μπορίσοφ. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐταιρίαις εἶχαν τὰ δικά τους προγράμματα, μέ βασικὸ αἶτημα τὴν κατάργησιν τῆς δουλοπαροικίας καί τὸν περιορισμὸ τῆς τσαρικῆς ἀπολυταρχίας. Οἱ δεκεμβριστῆς φοβοῦνταν νὰ προκαλέσουν πλατιά λαϊκὴ ἐξέγερσιν καί ὑπολόγιζαν νὰ πραγματοποιήσουν τίς διεκδικήσεις αὐτῆς μέ στρατιωτικὸ πραξικόπημα, χωρὶς τὴ συμμετοχὴ τῶν λαϊκῶν μαζῶν.

Τὸ πρωὶ τῆς 14 τοῦ Δεκέμβρη 1825, μέρα πού γινόταν ἡ ὀρκωμοσία μπροστὰ στὸν νέο αὐτοκράτορα Νικόλαο Α', τὰ μέλη τῆς «Βόρειας ἐταιρίας» ὁδήγησαν στήν πλατεία Σενάτσκαγια τίς ἀφοσιωμένες σ' αὐτὰ στρατιωτικῆς μονάδες πού ἀρνήθηκαν νὰ δώσουν τὸν ὄρκον, δέν ἀποφάσισαν ὅμως νὰ περάσουν σέ ἐπίθεσιν. Τὸ βράδυ τῆς ἰδίας

μέρας ἡ ἐξέγερση καταπνίγηκε. Ἡ ἐξέγερση τοῦ συντάγματος Τσερνίγκοφ, πού ἀκολούθησε στίς 29 τοῦ Δεκέμβρη 1825 καί καθοδηγοῦνταν ἀπό τά μέλη τῆς «Νότιας ἐταιρίας» καταπνίγηκε στίς 3 τοῦ Γενάρη 1826.

Ἡ τσαρική κυβέρνησή ἐφάρμοσε ἄγρια ἀντίποινα ἐνάντια στούς στασιαστές. Πιάστηκαν κάμποσες ἑκατοντάδες ἀξιωματικοί καί πάνω ἀπό 4 χιλιάδες στρατιῶτες. Οἱ ἐπιφανεῖς παράγοντες τῶν δεκεμβριστῶν: Πέστελ, Ριλέγεφ, Μουραβιόφ-Ἀπόστολ, Μπεστούζεφ-Ριούμιν, Καχόβσκι ἀπαγχονίστηκαν, πάνω ἀπό ἑκατό ἄτομα στάλθηκαν σέ καταναγκαστικά ἔργα καί σέ ὑποχρεωτική διαβίωση στή Σιβηρία, μιά μερίδα ἀξιωματικῶν καθαιρέθηκαν καί στάλθηκαν ὡς στρατιῶτες στό μόνιμο στρατό τοῦ Καυκάσου· 188 στρατιῶτες ὑποβλήθηκαν στό βασανιστήριο τοῦ ραβδισμού ἀπό διπλή παραταγμένη φάλαγγα, πάνω ἀπό τρεῖς χιλιάδες στρατιῶτες στάλθηκαν στά παραμεθόρια στρατεύματα.

Ὁ Λένιν ἔτρεφε πολύ μεγάλη ἐκτίμηση γιά τή δράση τῶν δεκεμβριστῶν, τούς θεωροῦσε πρώτους ἐπαναστάτες ἀγωνιστές πού δημιούργησαν παράνομες ἐπαναστατικές ὀργανώσεις καί ξεσήκωσαν ἔνοπλη ἐξέγερση ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί στή δουλοπαροικία. Σημειώνοντας τό στενό ταξικό πνεῦμα τῶν δεκεμβριστῶν, ὁ Λένιν ὑπογράμμιζε τήν αὐτοθυσία πού τούς χαρακτήριζε, τόν ὑψηλό πατριωτισμό καί τήν ἐπαναστατικότητά τους, τή σημασία τοῦ κινήματός τους γιά τήν ἀφύπνιση τοῦ ἐπαναστατικο-δημοκρατικοῦ κινήματος στή Ρωσία. «Στενός εἶναι ὁ κύκλος αὐτῶν τῶν ἐπαναστατῶν, — ἔγραφε ὁ Λένιν. — Βρίσκονται φοβερά μακριά ἀπό τό λαό. Ὡστόσο τό ἔργο τους δέν πῆγε χαμένο. Οἱ δεκεμβριστές ξύπνησαν τόν Χέρτσεν. Ὁ Χέρτσεν ἀνέπτυξε τήν ἐπαναστατική ζύμωση» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 14). — 31.

²⁸ Πρόκειται γιά τή συμμετοχή τῶν στρατευμάτων τοῦ ρώσου τσάρου Νικολάου Α' στήν κατάπνιξη τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐθνικο-απελευθερωτικοῦ κινήματος στίς δυτικοευρωπαϊκές χῶρες. Τό 1848 ὁ τσάρος ἔστειλε στρατεύματα στή Ρουμανία, στήν Πολωνία, στίς Βαλτικές χῶρες, στήν Οὐκρανία τῆς δεξιᾶς ὀχθῆς τοῦ Δνείπερου καί χορήγησε στόν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας δάνειο ἔξι ἑκατομμυρίων γιά τήν κατάπνιξη τοῦ ἐθνικο-απελευθερωτικοῦ κινήματος στήν Ἰταλία. Τό 1849 μέ τή βοήθεια τῶν τσαρικῶν στρατευμάτων καταπνίγηκε ἡ ἐπανάσταση στήν Οὐγγαρία. — 31.

²⁹ Ὁ στρατηγός Βάννοβσκι τό Μάρτη τοῦ 1901 διορίστηκε ὑπουργός τῆς παιδείας. Γιά νά καθησυχάσει τίς φοιτητικές ταραχές ἐξέφρασε δημόσια, μέ φιλελεύθερες φράσεις, τήν «ἀγάπη» του πρός τή σπουδάζουσα νεολαία καί τή «στοργική φροντίδα» γι' αὐτή. Κάνοντας μιά σειρά ἀσήμαντες μεταρρυθμίσεις στόν τομέα τῆς παιδείας ὁ Βάννοβσκι συνέχισε νά ἐφαρμόζει καταπιεστικά μέτρα ἐνάντια στήν ἐπαναστατική φοιτητική νεολαία: συλλήψεις, ἔξορίες, ἀποβολές ἀπό τά πανεπιστήμια κτλ. — 34.

³⁰ «Σέβερναγια Πότστα» («Ταχυδρομεῖο τοῦ Βορρᾶ») — καθημερινή ἐφημερίδα, ἐπίσημο ὄργανο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν τῆς τσαρικής κυβέρνησης· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τήν 1 τοῦ Γενάρη

1862 ως τό 1869. Ἀνάμεσα στούς ἀρχισυντάχτες τῆς ἐφημερίδας ἦταν οἱ συγγραφεῖς Α. Β. Νικιτένκο καί Ι. Α. Γκοντσαρόφ. Ἀπό τό 1869 στή θέση τῆς «Σέβερναγια Πότστα» ἄρχισε νά βγαίνει ἡ «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ». — 37.

- ³¹ «*Βόλνογε Σλόβο*» («Ἐλεύθερος Λόγος») — στήν ἀρχή ἐβδομαδιαῖο, καί ἀπό τό τεῦχος 37 δεκαπενθήμερο περιοδικό πού ἔβγαινε στή Γενεύη στά 1881–1883. Συνολικά βγήκαν 62 τεύχη. Τό «Βόλνογε Σλόβο» ἔβαζε γιά σκοπό του τή συνένωση τῶν ἀντιπολιτευτικῶν στοιχείων καί προπαγάνδιζε φιλελεύθερες ιδέες, διακηρύχνοντας ὅτι εἶναι ἀναγκαῖος ὁ μετασχηματισμός τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος τῆς Ρωσίας «πάνω στίς ἀρχές τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καί τῆς αὐτοδιοίκησης». Οὐσιαστικά τό ὄργανο αὐτό ιδρύθηκε ἐν γνώσει τῆς ὁχράνας ἀπό τά μέλη τοῦ «Ἱεροῦ λόχου» (μυστική ὁργάνωση τῶν ἀνώτερων στρωμάτων τῶν τσιφλικάδων-εὐγενῶν καί τῶν ἀνώτερων τσαρικῶν ἀξιωματούχων μέ ἐπικεφαλῆς τόν πρίγκιπα Π. Σουβάλοφ κ. ἄ.) γιά προβοκατόρικους σκοπούς. Τήν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδοσης τήν εἶχε ὁ πράκτορας τῆς ἀστυνομίας Α. Π. Μαλσίνσκι.

Στά τέλη τοῦ 1882 ὁ «Ἱερός λόχος» διαλύθηκε καί ἀπό τό τεῦχος 52 (8 τοῦ Γενάρη 1883) τό «Βόλνογε Σλόβο», πού ἔβγαινε μέ ἐπιμέλεια τοῦ Μ. Π. Ντραγκομάνοφ, δήλωσε πώς γίνεται ὄργανο τῆς Ἑνώσεως τῶν ζέμστβο, πού στήν πραγματικότητα δέν ὑπῆρχε σάν μόνιμη καί διαμορφωμένη ὁργάνωση. — 41.

- ³² «*Πραβίτελστβεννι Βέστνικ*» («Κυβερνητικός Ἀγγελιοφόρος») — καθημερινή ἐφημερίδα, ἐπίσημο ὄργανο τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης, ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1869 ως τό 1917. — 41.

- ³³ Τό Μάρτη τοῦ 1880 25 παράγοντες τῶν ζέμστβο τῆς Μόσχας (καθηγητές, συγγραφεῖς, δικηγόροι) ἀπηύθυναν ὑπόμνημα στόν ὑπουργό ἐσωτερικῶν Λορίς-Μέλικοφ. Οἱ συντάχτες τοῦ ψηφίσματος πρότειναν νά ἐπεκταθοῦν τά δικαιώματα τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστβο καί νά ἐπιτραπεῖ στούς ἀντιπροσώπους τους νά συμμετέχουν στή διοίκηση τοῦ κράτους. — 42.

- ³⁴ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό «*Λιστόκ „Ναρόντνοϊ Βόλι“*» («Φύλλο τῆς „Λαϊκῆς Ἐλευθερίας“»), ἀρ. φύλλου 2, τῆς 20 τοῦ Αὐγούστου 1880, ὅπου δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο «Γιά τό χαρακτηρισμό τοῦ Λορίς-Μέλικοφ».

Τό «*Λιστόκ „Ναρόντνοϊ Βόλι“*» ἐκδίδόταν ἀπό τό 1880 ως τό 1886 παράνομα, ἀπό τό κόμμα «Ναρόντναγια Βόλια», σέ διάφορες πόλεις τῆς Ρωσίας (Πετρούπολη, Τούλα). Κυκλοφόρησαν ἐφτά φύλλα. — 42.

- ³⁵ *États généraux* (Γενικές τάξεις) — ἀντιπροσωπευτικός θεσμός τῶν τάξεων στή Γαλλία τοῦ XIV–XVIII αἰώνα, πού ἀποτελοῦνταν ἀπό ἀντιπροσώπους τῶν εὐγενῶν, τοῦ κλήρου καί τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ (τρίτη τάξη). Οἱ Γενικές τάξεις συγκαλοῦνταν ἀπό τό βασιλιά γιά τήν ἐπίλυση διοικητικῶν καί δημοσιονομικῶν ζητημάτων. Οἱ Γενικές τάξεις δέν εἶχαν συγκληθεῖ ἐπὶ 175 χρόνια (1614–1789). Τό 1789 ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' συγκάλεσε τίς Γενικές τάξεις γιά τήν ἀντιμετώπιση

τῆς δημοσιονομικῆς κρίσης. Κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν λαϊκῶν μαζῶν οἱ βουλευτές τῆς τρίτης τάξης αὐτοανακηρύχθηκαν σέ Ἐθνοσυνέλευση. Στήν πορεία τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης πού εἶχε ἀρχίσει, ἡ Ἐθνοσυνέλευση μετονομάστηκε Συνταχτική συνέλευση. — 43.

- ³⁶ Ἡ Συνέλευση τῶν προκρίτων (notables — πρόκριτοι, προύχοντες) συγκαλοῦνταν στή Γαλλία ἀπό τό βασιλιά γιά συζήτηση τῶν πιό σπουδαίων, κυρίως τῶν δημοσιονομικῶν ζητημάτων, καί παίρνανε μέρος σ' αὐτήν ἐκπρόσωποι τῆς φεουδαρχικῆς ἀριστοκρατίας, τοῦ κλήρου καί μερικοί πλούσιοι ἀστοί. Τόν καιρό τῆς βασιλείας τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ' ἡ συνέλευση τῶν προκρίτων συγκλήθηκε τό 1787 καί τό 1788 γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς δημοσιονομικῆς κρίσης στή χώρα. Ἡ συνέλευση ἀρνήθηκε νά ψηφίσει ἀπόφαση γιά φορολογική ἐπιβάρυνση τῶν προνομιούχων τάξεων καί ὕστερα ἀπ' αὐτό ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' ἀναγκάστηκε νά συγκαλέσει τίς Γενικές τάξεις. — 44.

- ³⁷ «Διχτατορία τῆς καρδιάς» ὀνομαζόταν εἰρωνικά ἡ πολιτική ἐρωτοτροπίας μέ τούς φιλελεύθερους, πού ἐφάρμοσε γιά λίγο καιρό ὁ ἀξιωματοῦχος τοῦ τσάρου Λορίς-Μέλικοφ πού εἶχε διοριστεῖ τό 1880 στήν ἀρχή πρόεδρος τῆς «Ἀνώτατης διοικητικῆς ἐπιτροπῆς» γιά τήν πάλι ἐνάντια στήν «ἀνταρσία» καί μετά ὑπουργός ἐσωτερικῶν. Ὑποσχέσεις «παραχωρήσεων» στούς φιλελεύθερους καί ἀμείλιχτα καταδιωχτικά μέτρα ἐνάντια στούς ἐπαναστάτες — νά ποῦ προσπαθοῦσε ὁ Λορίς-Μέλικοφ νά στηρίξει τήν πολιτική του. Αὐτή ἡ πολιτική ἐλιγμῶν, πού προκλήθηκε ἀπό τήν ἐπαναστατική κατάσταση τοῦ 1879–1880, εἶχε γιά σκοπό της νά ἐξασθενίσει τό ἐπαναστατικό κίνημα καί νά τραβήξει μέ τό μέρος τοῦ τσαρισμοῦ τή φιλελεύθερη ἀστική τάξη πού εἶχε ἀντιπολιτευτικές διαθέσεις. Ὄταν τό ἐπαναστατικό κύμα τοῦ 1879–1880 ἀποκρούστηκε, ἡ τσαρική κυβέρνηση ἐγκατέλειψε τήν πολιτική τῆς «διχτατορίας τῆς καρδιάς» καί ἔσπευσε νά βγάλει διακήρυξη γιά τό «ἀκατάλυτο» τῆς ἀπολυταρχίας. Τόν Ἀπρίλη τοῦ 1881 ὁ Λορίς-Μέλικοφ ἀναγκάστηκε νά παραιτηθεῖ. — 44.

- ³⁸ «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» («Σοσιαλδημοκράτης») — λογοτεχνική-πολιτική ἐπιθεώρηση πού ἔβγαζε ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» στό ἐξωτερικό (Λονδίνο — Γενεύη) στά 1890–1892· ἔπαιξε μεγάλο ρόλο στή διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία. Βγήκαν τό ὅλο τέσσερα τεύχη. Κύριοι συνεργάτες τοῦ «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» ἦταν οἱ Γ. Β. Πλεχάνοφ, Π. Μπ. Ἀξελρόντ, Β. Ι. Ζασούλιτς. — 45.

- ³⁹ Τήν 1 τοῦ Μάρτη 1881 οἱ ναροντοβόλτσι δολοφόνησαν τόν Ἀλέξανδρο Β'.

«Ναρόντναγια βόλια» («Λαϊκή ἐλευθερία») — μυστική πολιτική ὁργάνωση τῶν τρομοκρατῶν-ναρόντικων, πού δημιουργήθηκε τόν Αὐγούστο τοῦ 1879 μετά τή διάσπαση τῆς ναροντικιστικῆς ὁργάνωσης «Ζεμλιά ἰ βόλια». Ἐπικεφαλῆς τῆς «Ναρόντναγια Βόλια» ἦταν μιά Ἐκτελεστική ἐπιτροπή, ἀποτελούμενη ἀπό τούς Α. Ι. Ζελιάμποφ, Α. Ντ. Μιχάηλοφ, Μ. Φ. Φρολένκο, Ν. Α. Μορόζοφ,

В. Н. Фίγκνερ, Σ. Α. Περόβσκαγια, Α. Α. Κβιατκόβσκι κ. ἄ. Ἐξακολουθώντας νά μένουν στίς θέσεις τοῦ ναροντικιστικοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ, οἱ ναροντοβόλτσι πῆραν τό δρόμο τῆς πολιτικῆς πάλης καί θεωροῦσαν ὅτι τό σοβαρότερο καθήκον εἶναι ἡ ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας καί ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Τό πρόγραμμά τους πρόβλεπε τήν ὀργάνωση «μόνιμου σώματος λαϊκῶν ἀντιπροσώπων», ἐκλεγμένου μέ βάση τό καθολικό ἐκλογικό δικαίωμα, τή διακήρυξη δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν, τή μεταβίβαση τῆς γῆς στό λαό καί τή λήψη μέτρων γιά τό πέρασμα τῶν ἐργοστασιῶν στά χέρια τῶν ἐργατῶν. «Οἱ ναροντοβόλτσι, — ἔγραφε ὁ В. Ι. Λένιν, — περνώντας στόν πολιτικό ἀγώνα, ἔκαναν ἕνα βῆμα πρὸς τά μπρός, δέν κατόρθωσαν ὅμως νά συνδέσουν τόν ἀγώνα αὐτό μέ τό σοσιαλισμό» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 8ος, σελ. 54).

Οἱ ναροντοβόλτσι ἔκαναν ἡρώικη πάλη ἐνάντια στήν τσαρική ἀπολυταρχία. Ξεκινώντας ὅμως ἀπό τή λαθεμένη θεωρία τῶν ἐνεργῶν «ἡρώων» καί τοῦ παθητικοῦ «ᾧχλου», ὑπολόγιζαν νά πετύχουν τό μετασχηματισμό τῆς κοινωνίας χωρίς τή συμμετοχή τοῦ λαοῦ, μόνο μέ τίς δικές τους δυνάμεις, μέ τήν ἀτομική τρομοκρατία, τόν ἐκφοβισμό καί τήν ἀποδιοργάνωση τῆς κυβέρνησης. Μετά τήν 1η τοῦ Μάρτη 1881 (δολοφονία τοῦ Ἀλεξάνδρου Β΄) ἡ κυβέρνηση μέ ἄγριους διωγμούς, ἐκτελέσεις καί προβοκάτσιες τσάκισε τήν ὀργάνωση «Ναρόντναγια βόλια». Οἱ ἐπανειλημμένες προσπάθειες γιά ἀνασυγκρότηση τῆς «Ναρόντναγια βόλια» πού ἔγιναν στή δεκαετία 1880–1890 ἔμειναν χωρίς ἀποτέλεσμα. Λογουχάρη τό 1886 ἐμφανίστηκε μιὰ ομάδα μέ ἐπικεφαλῆς τόν Α. Ι. Οὐλιάνοφ (ἀδελφό τοῦ В. Ι. Λένιν) καί τόν Π. Ι. Σεβίρεφ, πού ἀκολουθοῦσε τίς παραδόσεις τῆς «Ναρόντναγια βόλια». Μετά τήν ἀποτυχημένη ἀπόπειρα κατά τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ΄, τό 1887, ἡ ομάδα ἀνακαλύφθηκε καί τά ἐνεργά μέλη της ἐκτελέστηκαν.

Ὁ В. Ι. Λένιν κάνοντας κριτική στό λαθεμένο, οὐτοπιστικό πρόγραμμα τῶν ναροντοβόλτσι, μιλοῦσε ταυτόχρονα μέ μεγάλο σεβασμό γιά τή γεμάτη αὐταπάρνηση πάλη τῶν μελῶν τῆς «Ναρόντναγια βόλια» ἐνάντια στόν τσαρισμό, ἐκτιμοῦσε πολύ τή συνωμοτική τους τέχνη καί τήν αὐστηρά συγκεντρωτική ὀργάνωσή τους. — 45.

⁴⁰ «Ποριάντοκ» («Ἡ Τάξη») — μετριοπαθῆς φιλελεύθερη πολιτική καί λογοτεχνική ἐφημερίδα. Ἐβγαίνε στήν Πετρούπολη στά 1881–1882 μέ ἀρχισυντάκτη τόν Μ. Μ. Στασιουλέβιτς. — 45.

⁴¹ «Στρανά» («Ἡ χώρα») — μετριοπαθῆς φιλελεύθερη πολιτική καί λογοτεχνική ἐφημερίδα. Ἐβγαίνε στήν Πετρούπολη μέ ἀρχισυντάκτη τόν Α. Α. Πολόνσκι στά 1880–1883, στήν ἀρχή δύο φορές καί ἀπό τό 1881 τρεῖς φορές τή βδομάδα. — 45.

⁴² «Γκόλος» («Ἡ φωνή») — καθημερινή μετριοπαθῆς φιλελεύθερη πολιτική καί λογοτεχνική ἐφημερίδα πού ἔβγαίνε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1863 ὡς τό 1884, μέ ἀρχισυντάκτη τόν Α. Α. Κραγέβσκι. Κρατοῦσε ἐχθρική στάση ἀπέναντι στό ἐπαναστατικό κίνημα. — 45.

⁴³ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τή Διακήρυξη τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ΄ γιά τήν ἐδραίωση καί περιφρούρηση τῆς ἀπολυταρχίας. Τή Διακήρυξη τήν

είχε συντάξει ο τσαρικός αξιωματούχος Κ. Π. Πομπεντονόστσεφ πού διακρινόταν για τις άκρως αντιδραστικές απόψεις του. Η Διακήρυξη εξέφραζε την αντιδραστική ουσία της έσωτερικής και έξωτερικής πολιτικής του καθεστώτος του Άλεξάνδρου Γ'. — 46.

44 *Μακκιαβελικό σχέδιο* — σχέδιο διαπνεόμενο από την πολιτική του Μακκιαβέλι (ιταλού πολιτικού του τέλους του XV και των αρχών του XVI αιώνα), πού στόν αγώνα για την επίτευξη του σκοπού δέν δίσταζε μπροστά σέ κανένα μέσο — δολιότητα, προδοσία, άπάτη, δολοφονία κτλ. — 47.

45 «*Δύο επί δύο ίσον ένα σπερματέτο*» — έκφραση από τό μυθιστόρημα του Ι. Σ. Τουργκένιεφ «Ρούντιν»· χρησιμοποιείται για νά δηλωθεϊ ή έλλειψη λογικής σκέψης, ή έλλειψη κάθε σχέσης ανάμεσα στίς προκείμενες και στό συμπέρασμα. — 59.

46 «*Χωριστό παράρτημα της „Ραμπότσαγια Μίσλ“*» — μπροσούρα πού εκδόθηκε από τή σύνταξη της έφημερίδας των «οικονομιστών» «Ραμπότσαγια Μίσλ» τό Σεπτέμβρη του 1899. Στήν μπροσούρα, και ιδιαίτερα στό άρθρο «Η πραγματικότητά μας», μέ ύπογραφή Ρ. Μ., διατυπώνονταν άνοιχτά όπορτουνιστικές απόψεις. Κριτική της μπροσούρας αυτής κάνει ο Λένιν στό άρθρο «Πισοδρομική κατεύθυνση στη ρωσική σοσιαλδημοκρατία» (Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 246-279) και στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;». — 60.

47 *Μπερνσταϊνική θεωρία* (μπερνσταϊνισμός) — όπορτουνιστικό ρεύμα μέσα στη διεθνή σοσιαλδημοκρατία, πού εμφανίστηκε στα τέλη του XIX αιώνα στη Γερμανία και πήρε την όνομασία του από τό όνομα του γερμανού σοσιαλδημοκράτη Ε. Μπέρνσταϊν. Ο Μπέρνσταϊν ήταν άπροκάλυπτος έκφραστής του άναθεωρητισμού μέσα στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, πού εκδηλώθηκε έξαιρετικά καθαρά μετά τό θάνατο του Φ. Ένγκελς στα 1895.

Στά 1896-1898 ο Μπέρνσταϊν δημοσίευσε στό περιοδικό «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί»), θεωρητικό όργανο του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, μιά σειρά άρθρα μέ τόν τίτλο «Προβλήματα του σοσιαλισμού», στα όποια έκανε άνοιχτή άναθεώρηση του μαρξισμού. Η άριστερή πτέρυγα του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος άρχισε αγώνα ένάντια στον Μπέρνσταϊν από τίς σελίδες των έφημερίδων της, ή Κεντρική Έπιτροπή του όμως δέν άντέκρουσε τόν Μπέρνσταϊν και τόν μπερνσταϊνισμό. Η πολεμική από τίς σελίδες του περιοδικού «Die Neue Zeit» άρχισε τόν Ιούλη του 1898 μέ τό άρθρο του Γ. Β. Πλεχάνοφ «Ο Μπέρνσταϊν και ο ύλισμός».

Τό Μάρτη του 1899 τά άρθρα του Μπέρνσταϊν κυκλοφόρησαν σέ χωριστό βιβλίο μέ τόν τίτλο «Οί προϋποθέσεις του σοσιαλισμού και τά καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας». Τό βιβλίο βρήκε ύποστήριξη από τή δεξιά πτέρυγα του γερμανικού κόμματος και από τά όπορτουνιστικά στοιχεία των άλλων κομμάτων της II Διεθνούς. Τό μπερνσταϊνικό σύνθημα της «έλευθερίας κριτικής» τό υίοθέτησαν και οί ρώσοι «νόμιμοι μαρξιστές» και οί «οικονομιστές». Η ρωσική λογο-

κρισία επέτρεψε τήν κυκλοφορία τοῦ βιβλίου τοῦ Μπέρνσταϊν σέ τρεῖς ἐκδόσεις καί ὁ Ζουμπάτοφ τό συμπεριέλαβε στά βιβλία πού συνιστοῦνταν γιά διάβασμα στούς ἐργάτες.

Στά συνέδρια τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος — τῆς Στουτγάρδης (Ὀχτώβρης τοῦ 1898), τοῦ Ἀννοβέρου (Ὀχτώβρης τοῦ 1899) καί τῆς Λυβέκης (Σεπτέμβρης τοῦ 1901), ὁ μπερνσταϊνισμός καταδικάστηκε, λόγω ὅμως τῆς συμβιβαστικῆς πολιτικῆς τῆς πλειονότητος τῶν ἡγετῶν του τό κόμμα δέ διαχώρισε τίς εὐθύνες του ἀπὸ τόν Μπέρνσταϊν. Οἱ μπερνσταϊνικοὶ ἐξακολουθοῦσαν νά προπαγανδίζουν ἀνοιχτά τίς ἀναθεωρητικές ιδέες στό θεωρητικό τους ὄργανο «Sozialistische Monatshefte» («Μηνιάτικη Σοσιαλιστική Ἐπιθεώρηση») καί στίς κομματικές ὁργανώσεις. Μόνο τό κόμμα τῶν μπολσεβίκων μέ ἐπικεφαλῆς τόν Β. Ι. Λένιν πάλευε ἀποφασιστικά ἐνάντια στόν μπερνσταϊνισμό, ἐνάντια στούς ὁπαδούς καί ὁμοϊδεάτες του. Στήν κριτική τοῦ μπερνσταϊνισμοῦ εἶναι ἀφιερωμένα μιά σειρά ἔργα τοῦ Β. Ι. Λένιν, ἀνάμεσα σ' αὐτά οἱ ἐργασίες «Πισοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία» (Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 246-279), «Συζήτηση μέ τούς συνηγόρους τοῦ οἰκονομισμοῦ» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 366-373), τό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;» κ.ἄ.—66.

⁴⁸ «Λιστόκ» («Φύλλο») — ἐφημερίδα μέ συνταγματικο-φιλελεύθερο προσανατολισμό· ἐκδιδόταν παράνομα στό ἐξωτερικό ἀπὸ τόν πριγκίπα Π. Β. Ντολγκοροῦκοφ. Ἐβγαίνει ἀπὸ τό Νοέμβρη τοῦ 1862 ὡς τόν Ἰούλη τοῦ 1864. Συνολικά βγῆκαν 22 φύλλα. Τά πρῶτα πέντε φύλλα βγῆκαν στίς Βρυξέλλες, τά ὑπόλοιπα — στό Λονδίνο. — 69.

⁴⁹ Κόμμα «Ναρόντνογε πράβο» («Λαϊκό δίκαιο») — παράνομη ὁργάνωση τῆς ρωσικῆς δημοκρατικῆς διανόησης, πού ἰδρύθηκε τό καλοκαίρι τοῦ 1893 μέ τή συμμετοχή τῶν πρώην ναροντοβόλτσι Ο. Β. Ἀπτεκμαν, Α. Ι. Μπογκντανόβιτς, Α. Β. Γκεντεόνοβσκι, Μ. Α. Νατανσόν, Ν. Σ. Τιούτσεφ κ. ἄ. Οἱ ναροντοπράβτσι ἔβαλαν καθῆκον τους τή συνένωση ὅλων τῶν ἀντιπολιτευτικῶν δυνάμεων στήν πάλη γιά πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Ἡ ὁργάνωση κυκλοφόρησε δύο προγραμματικά ντοκουμέντα: τή «Διακήρυξη» καί τό «Ἐπιταχτικό ζήτημα». Τήν ἀνοιξη τοῦ 1894 ἡ ὁργάνωση διαλύθηκε ἀπὸ τήν τσαρική κυβέρνηση. Σχετικά μέ τήν κρίση τοῦ Λένιν γιά τούς ναροντοπράβτσι σάν πολιτικό κόμμα βλ. στά ἔργα τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί εἶναι οἱ „φίλοι τοῦ λαοῦ“ καί πῶς πολεμοῦν τούς σοσιαλδημοκράτες;» καί «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 1ος, σελ. 341-344) καί τόμ. 2ος, σελ. 489-491). Οἱ περισσότεροι ναροντοπράβτσι προσχώρησαν ἀργότερα στό κόμμα τῶν ἐσέρων.—72.

⁵⁰ Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ἐδῶ ὑπόψη του τή θέση τοῦ Κ. Μάρξ στό ἔργο «Οἱ ταξικοὶ ἀγῶνες στή Γαλλία ἀπὸ τό 1848 ὡς τό 1850» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 7ος, 1956, σελ. 7). — 73.

⁵¹ «Νόβογε Βρέμια» («Νέοι Καιροί») — καθημερινή ἐφημερίδα· ἔβγαине στήν Πετρούπολη ἀπὸ τό 1868 ὡς τό 1917· ἀνῆκε σέ διάφορους ἐκδότες καί ἄλλαζε ἐπανειλημμένα τήν πολιτική της κατεύθυν-

ση. Στήν ἀρχή ἦταν μετριοπαθής φιλελεύθερη, ἀπό τό 1876, ὅμως, ὅταν ἐκδότης της ἔγινε ὁ Α. Σ. Σουβόριν, ἡ ἐφημερίδα μετατράπηκε σέ ὄργανο τῶν ἀντιδραστικῶν ἀριστοκρατικῶν καί ὑπαλληλικο-γραφειοκρατικῶν κύκλων. Ἀπό τό 1905 ἔγινε ὄργανο τῶν μαυροεκατονταρχιτῶν. Ὑστερα ἀπό τήν ἀστικο-δημοκρατική ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη ἡ ἐφημερίδα ὑποστήριζε πέρα γιά πέρα τήν ἀντεπαναστατική πολιτική τῆς ἀστικῆς Προσωρινῆς κυβέρνησης καί κατέτρεχε μέ λύσσα τούς μπολσεβίκους. Κλείστηκε ἀπό τή Στρατιωτική-ἐπαναστατική ἐπιτροπή τοῦ Σοβιέτ Πετρούπολης στίς 26 τοῦ Ὀχτώβρη (8 τοῦ Νοέμβρη) 1917. Ὁ Β. Ι. Λένιν ὀνόμαζε τή «Νόβογε Βρέμια» πρότυπο πούλημένης ἐφημερίδας. — 74.

⁵² Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν ἐμπιστευτική ἐγκύκλιο τῆς Γενικῆς διεύθυνσης τύπου τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, πού στάλθηκε στίς 11 τοῦ Μάη 1901 στούς διευθυντές τῶν ἐφημερίδων καί τῶν περιοδικῶν. Ἡ ἐγκύκλιος ἀπαγόρευε νά δημοσιεύονται πληροφορίες γιά τό ἐπαναστατικό κίνημα τῶν ἐργατῶν στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια χωρίς προηγούμενη ἔγκριση ἀπό τήν ἀστυνομική διεύθυνση. Τό περιεχόμενο τῆς ἐγκυκλίου δημοσιεύτηκε στήν «Ἴσκρα» ἀρ. φύλλου 6 (Ἰούλης τοῦ 1901), στό σημείωμα «Ἡ Πετρούπολη» (στή στήλη «Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή»). — 74.

⁵³ Τό ἀπεργιακό κίνημα τοῦ 1885 ἀγκάλιασε πολλές ὑφαντουργικές ἐπιχειρήσεις τῶν κυβερνείων Βλαντίμιρ, Μόσχας, Τβέρ καί ἄλλων κυβερνείων τῆς βιομηχανικῆς Κεντρικῆς Ρωσίας. Ἡ πιό μεγαλειώδης σέ ἔκταση καί πιό σπουδαία σέ σημασία ἦταν ἡ ἀπεργία τῶν ἐργατῶν τοῦ ὑφαντουργείου Νικόλσκ κοντά στό Ὀρέχοβο-Ζούγεβο, πού ἀνῆκε στόν ἐργοστασιάρχη Μορόζοφ (ἀπό δῶ καί πῆρε τήν ὀνομασία «ἀπεργία τοῦ Μορόζοφ»), τό Γενάρη τοῦ 1885. Βασικά αἰτήματα τῶν ἐργατῶν τοῦ ὑφαντουργείου Νικόλσκ ἦταν ἡ μείωση τῶν προστίμων, ὁ διακανονισμός τῶν ὁρῶν μίσθωσης κτλ. Καθοδηγητές τῆς ἀπεργίας ἦταν οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες Π. Μοϊσέενκο, Λ. Ἰβανόφ καί Β. Βόλκοφ. Ἡ ἀπεργία τοῦ Μορόζοφ, στήν ὁποία πῆραν μέρος περί τίς 8 χιλιάδες ἐργάτες, πνίγηκε ἀπό τά τσαρικά στρατεύματα· πάνω ἀπό 600 ἐργάτες συνελήφθησαν. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ ἀπεργιακοῦ κινήματος τοῦ 1885-1886 ἡ τσαρική κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νά ἐκδόσει τό νόμο τῆς 3 τοῦ Ἰούνη 1886 (νόμος γιά τά πρόστιμα), πού καθόριζε ὅτι τά πρόστιμα δέν πρέπει νά πηγαίνουν στήν τσέπη τῶν ἐργοστασιάρχων, ἀλλά νά χρησιμοποιοῦνται γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν (βλ. Β. Ι. Λένιν. Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 15 - 63). — 76.

⁵⁴ «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι» («Χρονικά τῆς Μόσχας») — μιά ἀπό τίς πιό παλιές ρωσικές ἐφημερίδες· τήν ἔβγαζε τό πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας καί ἀρχικά (ἀπό τό 1756) εἶχε σχῆμα μικροῦ φυλλαδίου. Ἀπό τό 1863 ἡ ἐφημερίδα πέρασε στά χέρια τοῦ Μ. Ν. Κατκόφ καί ἔγινε μοναρχο-εθνικιστικό ὄργανο πού ἐξέφραζε τίς ἀπόψεις τῶν πιό ἀντιδραστικῶν στρωμάτων τῶν τσιφλικάδων καί τοῦ κλήρου. Ἀπό τό 1905 ἔγινε ἓνα ἀπό τά κυριότερα ὄργανα τῶν μαυροεκατονταρχιτῶν. Ἐβγαίνει ὡς τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση τοῦ 1917.

Στίς σελίδες της ή έφημερίδα έξέφραζε τούς ένδόμυχους πόθους καί τήν ούσία τής πολιτικής τής τσαρικής κυβέρνησης. Γι' αυτό ό Λένιν χρησιμοποίησε συχνά για άποκαλυπτικούς σκοπούς τό ύλικό πού δημοσίευε ή έφημερίδα καί όνόμαζε τήν έφημερίδα «Μοσκόβ-σκιγε Βέντομοστι» «...άναντικατάστατο συνεργάτη τής έπαναστα-τικής ζύμωσης». — 76.

- 55 'Ο Λένιν έχει υπόψη του τίς άπεργίες τών έργατών τής Πετρούπολης, κυρίως τών ύφαντουργών, πού έγιναν τό 1895 καί ιδιαίτερα τό 1896. 'Η άπεργία τοῦ 1896 άρχισε στίς 23 τοῦ Μάη στό ύφαντουργείο Κα-λίνκιν. 'Αφορμή για τήν άπεργία ήταν ή άρνηση τών έργοστασιαρ-χών νά πληρώσουν στό άκέραιο στούς εργάτες τά μεροκάματα για τίς μέρες τής στέψης τοῦ Νικολάου Β', πού ήταν μέρες άργίας. 'Η άπεργία επεκτάθηκε γρήγορα σ' όλα τά βασικά βαμβακοκλωστήρια καί ύφαντουργεία τής Πετρούπολης καί σέ συνέχεια καί στά μεγάλα εργοστάσια μηχανουργίας, στή βιομηχανία έλαστικού, στό έργο-στάσιο χαρτιοῦ καί στό εργοστάσιο ζάχαρης. Τό προλεταριάτο τής Πετρούπολης για πρώτη φορά κατέβαινε σέ πλατύ μέτωπο άγώνα ένάντια στούς εκμεταλλευτές. 'Απεργοῦσαν πάνω άπό 30 χιλιάδες έρ-γάτες. Τήν άπεργία τήν καθοδηγοῦσε ή όργάνωση Πετρούπολης «'Ε-νωση άγώνα για τήν άπελευθέρωση τής εργατικῆς τάξης», πού έβγα-ζε προκηρύξεις καί καλοῦσε τούς εργάτες νά υπερασπίσουν ένωμένα καί σταθερά τά δικαιώματά τους. 'Η «'Ενωση άγώνα» τύπωσε καί κυκλοφόρησε τά βασικά αίτήματα τών άπεργών: μείωση τής έρ-γάσιμης μέρας στίς 10 1/2 ώρες, αύξηση τών τιμολογίων, έγκαιρη πληρωμή τοῦ μεροκάματου κτλ.

Οί πληροφορίες για τήν άπεργία προκάλεσαν τεράστια έντύπωση στό έξωτερικό. 'Ανταποκρίσεις για τήν άπεργία δημοσιεύονταν στό «Vorwärts» («'Εμπρός») (Βερολίνο) καί στήν «Arbeiter Zeitung» («'Ερ-γατική 'Εφημερίδα») (Βιέννη). 'Ενα μήνυμα τών άγγλων εργατών, ύπογραμμένο άπό τούς ήγέτες όλων τών σοσιαλιστικῶν καί συνδι-καλιστικῶν όργανώσεων, μεταφράστηκε στά ρωσικά καί κυκλοφό-ρησε άνάμεσα στούς εργάτες τής Πετρούπολης μέ πρωτοβουλία τής «'Ενωσης άγώνα». Σέ συγκέντρωση τών τρεϊντ-γιούνιονς τοῦ Λονδί-νου ή ανακοίνωση πού έκανε ή Β. Ι. Ζασούλιτς σχετικά μέ τήν άπερ-γία καί ή όμιλία τής 'Ελεονώρας Μάρξ-'Εβελινγκ, κόρης τοῦ Κ. Μάρξ, έγιναν δεκτές μέ μεγάλο ένθουσιασμό. Οί παρευρισκόμενοι έκαναν έρανο για βοήθεια τών άπεργών. Παρόμοιοι έρανοι έγιναν σ' όλα τά τρεϊντ-γιούνιονς καθώς καί στή Γερμανία, στήν Αύστρία καί στήν Πολωνία. Τό συνέδριο τής ΙΙ Διεθνoῦς στό Λόνδινο, πού συνήλ-θε τόν 'Ιούλη τοῦ 1896, δέχτηκε μέ ένθουσιασμό τήν ανακοίνωση τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ για τήν άπεργία τοῦ 1896 καί ψήφισε ειδική άπόφα-ση-χαιρετιστήριο πρός τούς ρώσους εργάτες πού διεξάγουν άγώνα ένάντια σέ «ένα άπό τά τελευταία στηρίγματα τής εὔρωπαϊκῆς άν-τίδρασης».

Οί άπεργίες τής Πετρούπολης συνέβαλαν στήν ανάπτυξη τοῦ έρ-γατικοῦ κινήματος στή Μόσχα καί σέ άλλες πόλεις τής Ρωσίας καί ανάγκασαν τήν κυβέρνηση νά επιταχύνει τήν αναθεώρηση τών έρ-γοστασιακῶν νόμων καί νά εκδόσει τό νόμο τής 2 (14) τοῦ 'Ιούνι 1897 για τή μείωση τής εργάσιμης μέρας στίς φάμπρικες καί στά έρ-γοστάσια σέ 11 1/2 ώρες. Οί άπεργίες αυτές, όπως έγραφε αργότερα ό

Λένιν, «έγκαινίασαν τήν ἐποχή τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, πού σέ συνέχεια ἀναπτύχθηκε σταθερά, — δηλ. τοῦ πιό ἰσχυροῦ παράγοντα ὅλης τῆς ἐπανάστασής μας» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 13ος, σελ. 78). — 76.

⁵⁶ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό σιδηρόδρομο τῆς Σιβηρίας, πού ἡ κατασκευή του ἄρχισε τό 1891 καί τελείωσε (μέ τήν κατασκευή τοῦ σιδηρόδρομου Ζαμπαϊκάλιε) τό 1901. Μέ τήν ἀποπεράτωση τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηρόδρομου τῆς Σιβηρίας δυνάμωσε τό ρεῦμα τῶν μετοικήσεων ἀπό τήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία στή Σιβηρία. — 91.

⁵⁷ Τό διάταγμα τῆς τσαρικήs κυβέρνησης «Γιά τήν κατάργηση τῶν ἐξοριῶν καί τήν ἐπικύρωση τῶν προσωρινῶν διατάξεων σχετικά μέ τήν ἀντικατάσταση τῆς ἐκτόπισης καί τῆς ὑποχρεωτικῆς διαβίωσης σέ ὀρισμένο μέρος μέ ἄλλες ποινές» ὑπογράφηκε ἀπό τόν τσάρο στίς 10 (23) τοῦ Ἰούνη 1900 καί δημοσιεύτηκε στήν «Πραβίτελσ-βεννι Βέστνικ» στίς 20 τοῦ Ἰούνη (3 τοῦ Ἰούλη) 1900 μαζί μέ τίς προσωρινές διατάξεις. Μέ τό διάταγμα αὐτό καταργοῦνταν ἡ ἐξορία τῶν καταδικασμένων στή Σιβηρία (ἐκτός ἀπό τά ἀπομακρυσμένα κυβερνεῖα της) καί στήν Ὑπερκαυκασία καί ἀντικατασταίνονταν μέ κράτηση σέ εἰδικά τμήματα εἴτε μέ ἐξορία στό νησί Σαχαλίνη — 91.

⁵⁸ «Γκραζντανίν» («Πολίτης») — ἀντιδραστικό περιοδικό. Ἐβγαίνε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1872 ὥς τό 1914. Ἀπό τήν 9η δεκαετία τοῦ ΧΙΧ αἰῶνα — ὄργανο τῶν ἄκρων μοναρχικῶν. Διευθυνόταν ἀπό τόν πρίγκιπα Μεστσέρσκι καί χρηματοδοτοῦνταν ἀπό τήν κυβέρνηση. Εἶχε μικρή κυκλοφορία, ἀσκοῦσε ὅμως ἐπιρροή στούς ὑπαλληλογραφειοκρατικούς κύκλους. — 92.

⁵⁹ *Μανιλοφισμός* — τό σύνολο τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τοῦ Μανίλοφ, ἑνός ἀπό τά πρόσωπα τοῦ ἔργου τοῦ Ν. Β. Γκόγκολ «Νεκρές ψυχές». Στή μορφή τοῦ Μανίλοφ, συναισθηματικοῦ καί «μακάριου» τσιφλικᾶ, ὁ συγγραφέας ἐνσάρκωσε τά τυπικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τοῦ ἄβουλου ὄνειροπόλου, τοῦ κενοῦ φαντασιόπληκτου, τοῦ ἄπραγου φλύαρου. — 95.

⁶⁰ Τό ἔργο «*Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“*», εἶναι ἀφιερωμένο στήν ὑπεράσπιση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος καί στήν ἐπεξεργασία τῶν ζητημάτων τοῦ προγράμματος καί τῆς ταχτικῆς τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος ἀπέναντι στήν ἀγροτιά. Τό ἔργο τό ἔγραψε ὁ Λένιν σέ δύο δόσεις: τά πρῶτα ἐννιά κεφάλαια — τόν Ἰούνη μέ Σεπτέμβρη τοῦ 1901 καί τά τελευταῖα τρία κεφάλαια — τό φθινόπωρο τοῦ 1907. Τά πρῶτα τέσσερα κεφάλαια τοῦ ἔργου δημοσιεύτηκαν στό περιοδικό «Ζαριά», τεῦχος 2-3, τό Δεκέμβρη τοῦ 1901 μέ τόν τίτλο «Οἱ κ. κ. „κριτικοί“ στό ἀγροτικό ζήτημα. Πρώτη μελέτη», μέ τήν ὑπογραφή: Ν. Λένιν. Ἐπειτα ἐκδόθηκαν νόμιμα στήν Ὁδησσό στά 1905 ἀπό τόν ἐκδοτικό οἶκο «Μπουρεβέστνικ» ὡς χωριστή μπροσούρα μέ τόν τίτλο: Ν. Λένιν. «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί“ τοῦ Μάρξ»

Τά κεφάλαια V-IX πρωτοδημοσιεύτηκαν στό νόμιμο περιοδικό «Ὁμπραζοβάνιγε» τεῦχος 2, Φλεβάρηs τοῦ 1906. Τά κεφάλαια αὐτά

συνοδεύονται από υπότιτλους, πράγμα πού δέν είχαν τά κεφάλαια I–IV πού δημοσιεύτηκαν στό «Ζαριά» καί στήν έκδοση τοῦ ἔργου τό 1905.

Τό 1908 ἐκδόθηκε στήν Πετρούπολη ἡ συλλογή τοῦ Βλ. Ἰλίν «Τό ἀγροτικό ζήτημα», μέρος I, ὅπου μαζί μέ ἄλλες ἐργασίες τοῦ Β. Ι. Λένιν πάνω στό ἀγροτικό ζήτημα, δημοσιεύτηκαν γιά πρώτη φορά ἔντεκα κεφάλαια μαζί, μέ τόν τίτλο «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“». Συνάμα δόθηκαν υπότιτλοι στά κεφάλαια I–IV, στό κείμενο ἔγιναν μερικές συνταχτικές ἀλλαγές καί προστέθηκαν μερικές ὑποσημειώσεις. Τό τελευταῖο, τό δωδέκατο κεφάλαιο, πού τυχαῖα δέν μπήκε στήν παραπάνω συλλογή, δημοσιεύτηκε χωριστά, τό 1908 στή συλλογή «Καθημερινή Ζωή».

Οἱ θέσεις πού ἀναπτύσσει ὁ Λένιν σ' αὐτό τό ἔργο, ἀποτελοῦν παραπέρα ἐπεξεργασία τῶν ἰδεῶν τοῦ ἔργου τοῦ «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» καί χρησιμοποιήθηκαν ἀπό τόν ἴδιο ὡς βάση τοῦ ἀγροτικοῦ προγράμματος τοῦ ΣΔΕΚΡ.

Στίς προηγούμενες ἐκδόσεις, δηλ. στή 2η, στήν 3η καί στήν 4η έκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν, τά κεφάλαια τοῦ ἔργου «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“» δημοσιεύονταν χωριστά καί τοποθετοῦνταν στούς τόμους σύμφωνα μέ τή χρονολογία πού γράφτηκαν. Ἔτσι, στήν 4η έκδοση τὰ πρῶτα ἔννιά κεφάλαια (I–IX) δημοσιεύτηκαν στόν 5ο τόμο καί τά ὑπόλοιπα τρία κεφάλαια (X–XII) δημοσιεύτηκαν στό 13ο τόμο. Σέ τούτη τήν έκδοση ὅλο τό ἔργο δημοσιεύεται ὁλόκληρο σ' αὐτό τόν τόμο. Τά προκαταρκτικά ὕλικά γι' αὐτό τό ἔργο θά δημοσιευτοῦν σέ χωριστό τόμο στό τέλος τῆς ἐκδόσης. — 97.

⁶¹ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» («Ρωσικός Πλοῦτος») — μηνιάτικο περιοδικό, ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1876 ὡς τό 1918. Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1890–1900 τό περιοδικό πέρασε στά χέρια τῶν φιλελευθέρων ναρόντικων μέ ἐπικεφαλῆς τόν Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι· ἦταν τό κύριο ὄργανο τῶν ναρόντικων, πού στά 1893 ἄρχισε ἐκστρατεία ἐνάντια στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες. Διαστρεβλώνοντας καί παραποιώντας τό μαρξισμό, τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» στηριζόταν στούς ἀναθεωρητές τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Γύρω ἀπό τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» συσπειρώνονταν οἱ δημοσιολόγοι πού ἀργότερα ἔγιναν ἐπιφανῆ μέλη τοῦ κόμματος τῶν ἐσέρων, τῶν «λαϊκῶν σοσιαλιστῶν» καί τῶν ὁμάδων τῶν τρουντοβίκων στίς Κρατικές δοῦμες. Στή φιλολογική στήλη τοῦ περιοδικοῦ ἔγραφαν οἱ προοδευτικοί συγγραφεῖς: Β. Β. Βερεσάγεφ, Β. Μ. Γκάρσιν, Α. Μ. Γκόρκι, Β. Γ. Κορολένκο, Α. Ι. Κουπρίν, Ντ. Ν. Μάμιν-Σιμπιριάκ, Γ. Ι. Οὐσπένσκι κ. ἄ. Ἀπό τό 1906 τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» ἔγινε ὄργανο τοῦ μισοκαντέτικου κόμματος τῶν ἐνέσων («λαϊκῶν σοσιαλιστῶν»).

Τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» ἄλλαξε κάμποσες φορές τόν τίτλο του («Σοβρεμέννιγε Ζαπίσκι», «Σοβρεμέννοστ», «Ρούσκιγε Ζαπίσκι» καί ἀπό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1917 ξαναπῆρε τόν τίτλο «Ρούσκογε Μπογκάτστβο»). — 101.

⁶² «Νατσάλο» («Ἀρχή») — μηνιάτικο ἐπιστημονικό καί φιλολογικό-πολιτικό περιοδικό, ὄργανο τῶν «νόμιμων μαρξιστῶν». Ἐβγαινε στήν

Πετρούπολη στό πρώτο εξάμηνο τοῦ 1899 μέ συντάχτες τούς Π. Μπ. Στροῦβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι κ. ἄ. Στό περιοδικό συνεργάζονταν ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς κ. ἄ. Στό 4ο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ δημοσιεύτηκε ἀπόσπασμα ἀπό τίς ταξιδιωτικές σημειώσεις τοῦ Φ. Ἐνγκελς πού εἶχαν τόν τίτλο «Ἀπό τό Παρίσι στή Βέρνη» καί ἀναφέρονταν στό 1848· στό περιοδικό δημοσιεύτηκαν ἐπίσης: μιά βιβλιοκρισία τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τό βιβλίο τοῦ Κ. Κάουτσκι «Τό ἀγροτικό ζήτημα», ἕξι ὑποκεφάλαια ἀπό τό ΙΙΙ κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» μέ τόν τίτλο «Ὁ ἐκτοπισμός τῆς οἰκονομίας πού στηρίζεται στό σύστημα τῆς ἀγγραφείας ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική στή σύγχρονη ρωσική γεωργία» καί μιά βιβλιοκρισία του γιά τό βιβλίο τοῦ Χόμπσον «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ». — 101.

- ⁶³ «Ζίζν» («Ζωή») — λογοτεχνικό, ἐπιστημονικό καί πολιτικό περιοδικό, ἔβγαине στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1897 ὡς τό 1901. Στό περιοδικό συνεργάζονταν «νόμιμοι μαρξιστές» (Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, Π. Μπ. Στροῦβε κ. ἄ.), πρωτοπόροι συγγραφεῖς καί κριτικοί (Α. Μ. Γκόρκι, Α. Π. Τσέχοφ, Β. Β. Βερεσάγεφ, Σ. Γ. Σκιτάλετς, Ι. Α. Μπούνιν, Ε. Α. Σολοβιόφ). Στίς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ «Ζίζν» δημοσιεύτηκε ἡ ἐργασία τοῦ Κ. Μάρξ «Μισθός, τιμή καί κέρδος». Στό περιοδικό δημοσιεύτηκαν ἐπίσης οἱ ἐργασίες τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ὁ καπιταλισμός στήν ἀγροτική οἰκονομία (Σχετικά μέ τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι καί τό ἄρθρο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ)» καί «Ἀπάντηση στόν κ. Π. Νεζντάνοφ» (Ἄπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 97-154, 159-165). Τό περιοδικό «Ζίζν» κλείστηκε ἀπό τήν κυβέρνηση τόν Ἰούνη τοῦ 1901· ἡ ἔκδοσή του ἐπαναλήφθηκε στό ἐξωτερικό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1902 ἀπό τή σοσιαλδημοκρατική ὁμάδα «Ζίζν» (Β. Ντ. Μπόντς-Μπρουγέβιτς, Β. Α. Ποσσέ, Β. Μ. Βελίτσκινα, Γ. Α. καί Μ. Α. Κουκλίν κ. ἄ.). Στό ἐξωτερικό κυκλοφόρησαν 6 τεύχη τοῦ περιοδικοῦ, δώδεκα φύλλα τοῦ «Λιστόκ "Ζίζνι"» καί ἐκδόθηκαν μιά σειρά χωριστές ἐκδόσεις τῆς «Μπιμπλιотеκά "Ζίζνι"». Ἡ ὁμάδα «Ζίζν» ἔκανε παρεκκλίσεις ἀπό τίς σοσιαλδημοκρατικές ἀπόψεις καί ἀπό τή σοσιαλδημοκρατική ταχτική πρός τό χριστιανικό σοσιαλισμό καί τόν ἀναρχισμό. Τό Δεκέμβρη τοῦ 1902 ἡ ὁμάδα διαλύθηκε καί οἱ ἐκδόσεις σταμάτησαν. — 102.

- ⁶⁴ *Μαλθουσιανισμός* — ἀντιδραστική, μισάνθρωπη θεωρία τοῦ ἄγγλου ἀστοῦ οἰκονομολόγου-παπᾶ Ρ. Μάλθους (1766–1834), πού ἀποσκοποῦσε τήν υπεράσπιση τοῦ καπιταλισμοῦ καί προσπαθοῦσε ὅλες τίς κοινωνικές συμφορές πού συνδέονταν μέ τόν καπιταλισμό, νά τίς ἐξηγήσει μέ φυσικο-ιστορικές αἰτίες καί ἔτσι ν' ἀποτραβήξει τίς ἐργαζόμενες μάζες ἀπό τήν πάλη τους ἐνάντια στό κεφαλαιοκρατικό καθεστώς. Ὁ Μάλθους ἰσχυριζόταν ὅτι οἱ αἰτίες τῆς ἐξαθλίωσης τῶν ἐργαζομένων δέν εἶναι ὁ καπιταλισμός καί ἡ ἐκμετάλλευση, ἀλλά ἡ μεγαλύτερη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ σέ σχέση μέ τήν αὔξηση τῆς παραγωγῆς μέσων ὑπαρξης καί ὅτι ἡ ἐξάλειψη ὅλων τῶν κοινωνικῶν συμφορῶν εἶναι δυνατή μόνο μέ τήν τεχνητή μείωση τῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ, δηλαδή μέ τήν ἀποχή ἀπό τό γάμο καί τήν τεκνοποίηση.

Στή Ρωσία τίς ιδέες τοῦ μαλθουσιανισμοῦ τίς προπαγάνδιζαν ὁ

Π. Στρούβε, ό Μ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, ό Σ. Μπουλγκάκοφ κ. ά., πού προσπαθοῦσαν νά ἐξηγήσουν τήν ἐξαθλίωση καί τήν καταστροφή τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν τῆς Ρωσίας μέ τόν ὑπερπληθυσμό.

Ὁ μαλθουσιανισμός, πού δικαιολογεῖ τίς ἐπιδημίες, τοὺς πολέμους, ὡς μέσο μείωσης τοῦ πληθυσμοῦ, χρησιμοποιεῖται πλατιά ἀπό τοὺς θεωρητικούς τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ γιά τή δικαίωση τῆς μισάνθρωπης πολιτικῆς τῆς ἀρπαγῆς ξένων ἐδαφῶν, τῆς ἐθνικοαποικιακῆς καταπίεσης τῶν λαῶν καί τῆς ἐξαπόλυσης νέων ἱμπεριαλιστικῶν πολέμων. — 107.

⁶⁵ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 673. Ὁ Λένιν ἀναφερόμενος στόν III τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Μάρξ, χρησιμοποιοῦσε τή γερμανική ἔκδοση τοῦ 1894 καί παρέθετε ὅλες τίς περικοπές σέ δική του μετάφραση. — 112.

⁶⁶ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 758. — 113.

⁶⁷ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 755–757, 757–758. — 113.

⁶⁸ *Γῆ τῶν κοινοτήτων* (κοινοτική γῆ) — γῆ πού ἀνήκει στήν κοινότητα.

Κοινότητα (ἀγροτική) — μορφή κοινῆς ἀγροτικῆς γαιοκτησίας, πού ὑπῆρχε στή Ρωσία καί χαρακτηριζόταν ἀπό τό ὅτι ἡ ἀμειψισπορά ἦταν ὑποχρεωτική καί τά δάση καί οἱ βοσκότοποι ἔμεναν ἀδιαίρετα. Τά κυριότερα γνωρίσματα τῆς ρωσικῆς ἀγροτικῆς κοινότητας ἦταν ἡ ἀλληλέγγυα εὐθύνη, ὁ συστηματικός ἀναδασμός τῆς γῆς καί ἡ ἔλλειψη τοῦ δικαιώματος ἐγκατάλειψης τῆς γῆς, ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἀγοραπωλησίας τῆς κοινοτικῆς γῆς.

Ἡ κοινότητα στή Ρωσία ἦταν γνωστή ἀπό πολύ παλιά. Στήν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης ἡ κοινότητα γινόταν βαθμιαία ἓνα ἀπό τά βάρη τῆς φεουδαρχίας στή Ρωσία. Μετά τή μεταρύθμιση τοῦ 1861 ἡ κοινότητα διατηρήθηκε σάν μιά ἀπό τίς κυριότερες ἐπιβιώσεις τῆς δουλοπαροικίας καί χρησιμοποιοῦνταν ἀπό τήν τσαρική κυβέρνηση καί ἀπό τοὺς τσιφλικάδες γιά ἀστυνομικούς καί φορολογικούς σκοποὺς καί κατά πρῶτο λόγο γιά τήν εἰσπραξή ἀπό τοὺς ἀγρότες τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς, τῶν φόρων καί τῶν ἄλλων ὑποχρεώσεων. Ὁ Β. Ι. Λένιν τόνιζε, ὅτι ἡ κοινότητα «χωρίς νά προστατεύει τοὺς ἀγρότες ἀπό τήν προλεταριοποίηση, παίξει στήν πραγματικότητα ρόλο μεσαιωνικοῦ φραγμοῦ πού ἀπομονώνει τοὺς ἀγρότες, τοὺς κρατᾷ καθηλωμένους σέ μικρές ἐνώσεις καί σέ κατηγορίες πού ἔχουν χάσει κάθε „νόημα ὑπαρξης“» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 15ος, σελ. 61).

Τό πρόβλημα τῆς κοινότητας προκάλεσε ζωνῆρες συζητήσεις καί συντέλεσε στήν ἐμφάνιση πλούσιας οἰκονομικῆς φιλολογίας. Πολύ μεγάλη προσοχή ἔδιναν στήν κοινότητα οἱ ναρόντνικοι, πού τήν ἔβλεπαν ὡς ἐγγύηση ἐνός ἰδιαίτερου δρόμου ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας πρὸς τό σοσιαλισμό. Κάνοντας μεροληπτική ἐπιλογή καί πλαστογράφηση τῶν στοιχείων καί χρησιμοποιώντας τοὺς λεγόμενους «μέσους ὄρους», οἱ ναρόντνικοι προσπαθοῦσαν ν' ἀποδείξουν, ὅτι ἡ κοινοτική ἀγροτιά στή Ρωσία ἔχει ἐξαιρετική «σταθερότητα» καί

ὅτι ἡ κοινότητά προστατεύει τάχα τοὺς ἀγρότες ἀπὸ τῆ διείσδυση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων στή ζωὴ τους, ὅτι «σώζει» τοὺς ἀγρότες ἀπὸ τὴν καταστροφή καὶ τὴν ταξικὴ διαφοροποίηση. Ἀκόμα ἀπὸ τὰ 1880–1890 ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ ἔδειξε ὅτι δὲν ἔχουν καμιά βάση οἱ αὐταπάτες τῶν ναρόντικων περὶ «κοινοτικοῦ σοσιαλισμοῦ», καὶ τὴν ἐπόμενη δεκαετία ὁ Β. Ι. Λένιν τσάκισε τελειωτικὰ τὶς θεωρίες τῶν ναρόντικων. Στηριζόμενος σὲ πολυάριθμα γεγονότα καὶ στατιστικὰ στοιχεῖα ὁ Λένιν ἔδειξε κατὰ ποιὸν τρόπο ἀναπτύσσονταν οἱ κεφαλαιοκρατικὲς σχέσεις στό ρωσικὸ χωριὸ καὶ κατὰ ποιὸν τρόπο τὸ κεφάλαιο, διεισδύοντας στήν πατριαρχικὴ ἀγροτικὴ κοινότητα, ἀποσύνθετε τὴν ἀγροτιά σὲ ἀνταγωνιστικὰς τάξεις: σὲ κουλάκους καὶ σὲ φτωχοὺς ἀγρότες.

Ἡ τσαρική ἀπολυταρχία καὶ οἱ τσιφλικάδες τρομαγμένοι ἀπὸ τὶς μαζικὰς ἀγροτικὰς ἐξεγέρσεις τοῦ 1902 καὶ τοῦ 1903, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1905–1907, ἄλλαξαν ἀπότομα τὴν πολιτικὴ ἀπέναντι στήν κοινότητα καὶ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῆς διατήρησής της πέρασαν στήν πολιτικὴ τῆς βίαιης διάλυσής της, τῆς δημιουργίας στό χωριὸ μαζικοῦ στηρίγματος μέ τὴ μορφή τοῦ πολυάριθμου στρώματος (τάξης) τῶν κουλάκων. Ἡ πολιτικὴ αὕτη συνδέεται μέ τὸ ὄνομα τοῦ στραγγαλιστῆ τῆς ἐπανάστασης, τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ τσάρου Στολίπιν. Μὲ πρωτοβουλία του ἐκδόθηκε στίς 9 τοῦ Νοέμβρη 1906 τσαρικό διάταγμα, σύμφωνα μέ τὸ ὁποῖο ὁ κάθε νοικοκύρης, πού εἶχε κλῆρο μέ βάση τὸ κοινοτικό δίκαιο, μποροῦσε νὰ πάρει κλῆρο γιὰ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, νὰ ζητήσῃ νὰ τοῦ δοθοῦν χωράφια σ' ἓνα μέρος καὶ νὰ ἔχει τὸ ἐλεύθερο νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν κοινότητα. Μ' αὐτὸ τὸ διάταγμα τὰ κοινοτικά ἐδάφη τῶν ἀγροτῶν παραδόθηκαν στήν κατάληψτευσή τῶν κουλάκων. Μέσα σὲ ἔννια χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ αὐτοῦ τοῦ νόμου πού ἐγκαινίασε τὴν ἐπίσημη διάλυση τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος στό χωριὸ καὶ δυνάμωσε τὴ διαφοροποίησιν τῆς ἀγροτιάς, βγῆκαν ἀπὸ τὴν κοινότητα πάνω ἀπὸ δύο ἑκατομμύρια νοικοκυρεῖς. — 116.

⁶⁹ Ἱδιοκτησία τῶν Κλάν — γαιοκτησία τοῦ γένους. — 116.

⁷⁰ Ὑποθήκη (ἐνυπόθηκη πίστωση) — δάνειο πού ἔδινε ἡ τράπεζα μέ ἐνέχυρο ἀκίνητη περιουσία: γῆ, δάση, οἰκοδομές κ. ἄ. ἦταν μιά ἀπὸ τὶς μορφές τῆς διείσδυσης τοῦ κεφαλαίου στήν ἀγροτικὴ οἰκονομία καὶ τοῦ προτσές τοῦ χωρισμοῦ τῆς γεωργίας ἀπὸ τὴ γαιοκτησία. Ἡ ὑποθήκη συντελοῦσε στή συγκέντρωση τῆς γαιοκτησίας στὰ χέρια τῶν τραπεζῶν, στήν ὑποταγὴ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στό χρηματιστικὸ κεφάλαιο καὶ στήν ἀνάπτυξιν σ' αὐτὴν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Μὲ τὴν αὔξησιν τῶν ἐνυπόθηκων χρεῶν ὁ ἀγρότης ἔχανε τὴ γῆ καὶ τὴν περιουσία του. Μὲ τὴ νίκη τῆς Μεγάλης Ὀχτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης ἐξαλείφθηκε μιά γιὰ πάντα τὸ σύστημα τῶν ὑποθηκῶν καὶ οἱ ἀγρότες ἀπαλλάχτηκαν ἀπὸ τὰ ἐνυπόθηκα χρέη. — 117.

⁷¹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. ΙΙΙ, 1955, σελ. 663–664. — 119.

⁷² Βλ. Κ. Μάρξ. «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας (ΙV τόμ. τοῦ „Κεφαλαίου“», μέρος ΙΙ, 1957, σελ. 305–306 (ρωσ. ἔκδ.). — 122.

- ⁷³ «*Sozialistische Monatshefte*» («Μηνιαία Σοσιαλιστική Έπιθεώρηση») — περιοδικό, κύριο ὄργανο τῶν γερμανῶν ὁπορτουνιστῶν καί ἓνα ἀπό τὰ ὄργανα τοῦ διεθνοῦς ἀναθεωρητισμοῦ. Ἐβγαίνει στό Βερολίνο ἀπό τό 1897 ὥς τό 1933. Τόν καιρό τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914–1918) κρατοῦσε σοσιαλσωβινιστική θέση. — 130.
- ⁷⁴ Ἡ ἔκφραση «βρίσκεται στή θέση τοῦ γαίδαρου τοῦ Μπουριντάν» χρησιμοποιεῖται γιά τό χαρακτηρισμό τῆς ἄκρας ἀναποφασιστικότητας, τῆς ταλάντευσης στήν ἐκλογή ἀνάμεσα σέ δύο ἴσης ἀξίας ἀντικείμενα, ἀποφάσεις κτλ. Ἡ ἔκφραση αὐτή ἀποδίδεται στόν γάλλο σχολαστικό φιλόσοφο τοῦ XIV αἰῶνα Ἰωάννη Μπουριντάν πού ἀρνιόταν τήν ὑπαρξη ἐλευθερίας τῆς βούλησης. Γιά ἀπόδειξη παρέθεσε γιά παράδειγμα ἓνα γαῖδαρο πού βρισκόμενος ἀνάμεσα σέ δύο ἐντελῶς ὅμοιες στίβες χόρτου ἢ κουβάδες μέ νερό, θά ψοφοῦσε ἀπό τήν πείνα καί τή δίψα, γιατί ἔχοντας πλήρη ἐλευθερία ἐκλογῆς, δέ θά μπορούσε νά δείξει προτίμηση στό ἓνα ἀπό τὰ δύο αὐτά πράγματα. — 136.
- ⁷⁵ «*Die Neue Zeit*» («Νέοι Καιροί») — θεωρητικό περιοδικό τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἐβγαίνει στή Στουτγάρδη ἀπό τό 1883 ὥς τό 1923 (ἀπό τό 1890 ἔγινε ἐβδομαδιαῖο). Ὡς τό 1917 διευθυνόταν ἀπό τόν Κ. Κάουτσκι, ἔπειτα ἀπό τόν Γ. Κοῦνοφ. Στά 1885–1895 στό περιοδικό δημοσιεύτηκαν ἀρκετά ἄρθρα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἐνγκελς. Ὁ Ἐνγκελς πάντα βοηθοῦσε μέ τίς συμβουλές του τή σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ καί συχνά τῆς ἔκανε ἔντονη κριτική γιά τίς παρεκκλίσεις της ἀπό τό μαρξισμό. Στό περιοδικό δημοσιεύονταν ἄρθρα τοῦ Φ. Μέρινγκ, τοῦ Π. Λαφάργκ καί ἄλλων παραγόντων τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος. Ἀπό τήν πενταετία 1895–1900, μετά τό θάνατο τοῦ Φ. Ἐνγκελς, τό περιοδικό ἔγινε κήρυκας τῶν ὁπορτουνιστικῶν ἀπόψεων καί συστηματικά δημοσίευε ἄρθρα τῶν ἀναθεωρητῶν. Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914–1918) τό περιοδικό κρατοῦσε κεντριστική θέση καί στήν οὐσία ὑποστήριζε τοὺς σοσιαλσωβινιστές. — 137.
- ⁷⁶ *Τίτλοι ὑποθήκης* — ἓνα ξεχωριστό εἶδος τίτλων ἀξίας, πού ἐκδίδονται στίς κεφαλαιοκρατικές χῶρες ἀπό τίς τράπεζες ὑποθηκῶν μέ ἐνέχυρο γῆ εἴτε ἀκίνητη περιουσία. Οἱ τίτλοι αὐτοί ἔχουν ἐλεύθερη κυκλοφορία καί χρησιμοποιοῦνται γιά κερδοσκοπία στό χρηματιστήριο. — 146.
- ⁷⁷ Ὁ ἑκτακτος νόμος ἐνάντια στοὺς σοσιαλιστές ψηφίστηκε στή Γερμανία τό 1878 ἀπό τήν κυβέρνηση τοῦ Βίσμαρκ γιά τήν καταπολέμηση τοῦ ἐργατικοῦ καί τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος. Μέ τό νόμο αὐτό ἀπαγορεύονταν ὅλες οἱ ὁργανώσεις τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, οἱ μαζικές ἐργατικές ὁργανώσεις, ὁ ἐργατικός τύπος· κατάσχονταν ἡ σοσιαλιστική φιλολογία· οἱ σοσιαλδημοκράτες διώκονταν καί στέλνονταν ἐξορία. Ὡστόσο οἱ διώξεις δέ λύγισαν τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα πού ἀναπροσάρμοσε τή δράση του στίς συνθήκες τῆς παράνομης ζωῆς· στό ἐξωτερικό ἔβγαине τό κεντρικό ὄργανο τοῦ κόμματος, ἡ ἡμερίδα «Σοσιαλδημοκράτης», καί συνέρχονταν ταχτικά τὰ συνέδρια τοῦ κόμματος (τό 1880, τό 1883 καί τό 1887)· στή

Γερμανία, μέσα στην παρανομία, ξαναζωντάνευαν γρήγορα οί σοσιαλ-δημοκρατικές οργανώσεις και ομάδες, μέ επικεφαλής τους τήν πα-ράνομη ΚΕ. Ταυτόχρονα τό κόμμα χρησιμοποιούσε πλατιά τίς νό-μιμες δυνατότητες γιά τό δυνάμωμα τής σύνδεσής του μέ τίς μάζες. Ἡ ἐπιρροή του μεγάλωνε διαρκῶς: οί ψῆφοι πού ἔπαιρναν οί σοσιαλ-δημοκράτες στίς ἐκλογές τοῦ ράιχσταγ αὐξήθηκαν ἀπό τό 1878 ὡς τό 1890 πάνω ἀπό τό τριπλάσιο.

Τεράστια βοήθεια στούς γερμανούς σοσιαλδημοκράτες ἔδωσαν ὁ Κ. Μάρξ καί ὁ Φ. Ἑνγκελς. Τό 1890 κάτω ἀπό τήν πίεση τοῦ μαζι-κοῦ ἐργατικοῦ κινήματος πού ὅλο καί δυνάμωνε, ὁ ἔκτακτος νό-μος ἐνάντια στούς σοσιαλιστές καταργήθηκε. — 147.

⁷⁸ «*Vorwärts*» («Ἐμπρός») — καθημερινή ἐφημερίδα, κεντρικό ὄργανο τοῦ Γερμανικοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος· ἔβγαινε στό Βερολίνο ἀπό τό 1891 μέ ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου τής Χάλλης τοῦ κόμματος καί μέ τόν τίτλο «*Vorwärts Berliner Volksblatt*» σάν συνέχεια τής ἐφη-μερίδας «*Berliner Volksblatt*» («Λαϊκή ἐφημερίδα τοῦ Βερολίνου») πού ἔβγαινε ἀπό τό 1884. Ἀπό τίς στήλες τής ἐφημερίδας ὁ Ἑνγκελς πολεμοῦσε κάθε ἐκδήλωση ὁπορτουνισμού. Ἀπό τό 1895 - 1900, ὕστερα ἀπό τό θάνατο τοῦ Ἑνγκελς, ἡ σύνταξη τοῦ «*Vorwärts*» βρέθηκε στά χέρια τής δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ κόμματος καί ἡ ἐφημερίδα συστηματικά δημοσίευε ἄρθρα τῶν ὁπορτουνιστῶν πού κυριαρχοῦ-σαν μέσα στή γερμανική σοσιαλδημοκρατία καί στή II Διεθνή. Τό «*Vorwärts*», δίνοντας μεροληπτική εἰκόνα τής πάλης πού γινό-ταν ἐνάντια στόν ὁπορτουνισμό καί στόν ἀναθεωρητισμό στό ΣΔΕΚΡ, ὑποστήριζε τούς «οἰκονομιστές» καί σέ συνέχεια, μετά τή διάσπαση τοῦ κόμματος, τούς μενσεβίκους. Στά χρόνια τής ἀντίδρασης τό «*Vor-wärts*» δημοσίευε συκοφαντικά ἄρθρα τοῦ Τρότσκι καί δέν ἔδινε τή δυνατότητα στόν Λένιν καί στούς μπολσεβίκους νά διαψεύδουν τίς συκοφαντίες καί νά κάνουν ἀπό τίς στήλες του ἀντικειμενική ἐκτίμηση τής κατάστασης πού ἐπικρατοῦσε στό κόμμα. Στά χρόνια τοῦ πρῶ-του παγκόσμιου πολέμου τό «*Vorwärts*» πῆρε σοσιαλσωβινιστική θέση· ὕστερα ἀπό τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανά-σταση ἔκανε ἀντισοβιετική προπαγάνδα. Ἐβγαινε στό Βερολίνο ὡς τό 1933. — 147.

⁷⁹ Στό πρόσωπο τοῦ Βοροσίλοφ ὁ Τουργκένιεφ ἀπεικονίζει τόν τύπο τοῦ ψευτοεπιστήμονα, τοῦ σχολαστικοῦ, τοῦ ἀνίκανου γιά αὐτοτελῆ σκέψη (βλ. Ι. Σ. Τουργκένιεφ. Ἄπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, Μόσχα 1954, σελ. 5-187). — 149.

⁸⁰ Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἑνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, 1955, σελ. 428. — 152.

⁸¹ Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἑνγκελς. Ἄπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 15ος, 1935, σελ. 73. — 153.

⁸² Βλ. Φ. Ἑνγκελς. «Ἀντι-Ντύρινγκ», ρωσ. ἔκδ., 1957, σελ. 278-282. — 153.

⁸³ *Προυντονισμός* — άντεπιστημονικό, έχθρικό προς τό μαρξισμό ρεύμα τοῦ μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ, πού πήρε τό ὄνομά του ἀπό τόν ἱδρυτή του, τόν γάλλο ἀναρχικό Προυντόν. Ὁ Προυντόν στήν κριτική του κατά τῆς μεγάλης κεφαλαιοκρατικῆς ἰδιοκτησίας ξεκινοῦσε ἀπό θέσεις μικροαστικές, ὀνειρευόταν νά διαιωνίσει τή μικρή ἀτομική ἰδιοκτησία καί πρότεινε νά ὀργανωθεῖ «λαϊκή» τράπεζα καί τράπεζα «ἀνταλλαγῶν», πού μέ τή βοήθειά τους οἱ ἐργάτες θά μπορέσουν τάχα νά ἐφοδιαστοῦν μέ δικά τους μέσα παραγωγῆς, νά γίνουν βιοτέχνες καί νά ἐξασφαλίσουν μιὰ «δίκαιη» διάθεση τῶν προϊόντων τους. Ὁ Προυντόν δέν καταλάβαινε τόν ἱστορικό ρόλο καί τή σημασία τοῦ προλεταριάτου, κρατοῦσε ἀρνητική θέση ἀπέναντι στήν πάλη τῶν τάξεων, στήν προλεταριακή ἐπανάσταση καί στή διχτατορία τοῦ προλεταριάτου· ξεκινώντας ἀπό ἀναρχικές θέσεις ἀρνιόταν τήν ἀνάγκη τοῦ κράτους. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς πολεμοῦσαν μέ συνέπεια τίς προσπάθειες τοῦ Προυντόν νά ἐπιβάλλει τίς ἀπόψεις του στήν I Διεθνή. Συντριπτική κριτική τοῦ προυντονισμοῦ ἔγινε στό βιβλίο τοῦ Μάρξ «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας». Ἡ ἀποφασιστική πάλη τοῦ Μάρξ, τοῦ Ἐνγκελς καί τῶν ὁπαδῶν τους ἐνάντια στόν προυντονισμό τελείωσε μέ πλήρη νίκη τοῦ μαρξισμοῦ κατά τοῦ προυντονισμοῦ στήν I Διεθνή.

Ὁ Λένιν ὀνόμαζε τόν προυντονισμό «ἀμβλύνοια μικροαστοῦ καί φιλισταίου», ἀνίκανου νά νιώσει τήν ἄποψη τῆς ἐργατικῆς τάξης. Οἱ ἰδέες τοῦ προυντονισμοῦ χρησιμοποιοῦνται πλατιά ἀπό τοὺς ἀστoύς «θεωρητικούς» γιά τήν προπαγάνδισή τῆς ταξικῆς συνεργασίας. — 156.

⁸⁴ «*Der Volksstaat*» («Τό Λαϊκό Κράτος») — ἡμερίδα, κεντρικό ὄργανο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας (τοῦ κόμματος τῶν αἰζεναχικῶν)· ἔβγαινε κάτω ἀπό τή διεύθυνση τοῦ Β. Λήμπκνεχτ στή Λειψία στά 1869–1876, στήν ἀρχή δύο φορές καί ἀργότερα, ἀπό τό 1873, τρεῖς φορές τή βδομάδα. Στήν ἡμερίδα συνεργάζονταν ὁ Κ. Μάρξ καί ὁ Φ. Ἐνγκελς. — 157.

⁸⁵ Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἀπαντα, ρωσ. ἐκδ., τόμ.15ος, 1935, σελ. 60. — 157.

⁸⁶ Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἀπαντα, ρωσ. ἐκδ., τόμ.16ος, μέρος I, 1937, σελ. 276. — 158.

⁸⁷ Σύμφωνα μέ τή βιβλική μυθολογία ἡ Ρούθ, ὅταν ἔμεινε χωρίς μέσα ὑπαρξῆς, μάζευε στάχυα ἀπό ξένο χωράφι. Ἡ ἔκφραση «μάζεμα σταχυῶν ἀπό τή Ρούθ» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μέ τήν ἔννοια τῆς ἐλαφριᾶς καί ξέγνοιαστης δουλειᾶς. — 168.

⁸⁸ *Σύστημα ἀποξήρανσης* — τρόπος ἀποξήρανσης τοῦ ἐδάφους μέ τή χρησιμοποίηση εἰδικοῦ συστήματος ὑπόγειων σωλήνων, ἀνοιχτῶν καναλιῶν εἴτε πηγαδιῶν γιά τήν αὔξησιν τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους. — 170.

⁸⁹ *Λίπανση τοῦ ἐδάφους μέ μάργα* — ἓνας ἀπό τοὺς τρόπους καλύτερου τῆς ποιότητος τοῦ ἐδάφους μέ τήν εἰσαγωγή σ' αὐτό μάργας

(άνθρακοφόρου χώματος, αποτελούμενου από μίγμα ασβεστίου, αργίλου και άμμου). — 171.

- ⁹⁰ Όπως φαίνεται, έδω πρόκειται για κυλινδρικές σβάρνες, γιατί στο έργο του Κ. Κλάβκι «Σχετικά με την ικανότητα συναγωνισμού της μικρής άγροτικής παραγωγής», πού περικοπές του παραθέτει ο Β. Ι. Λένιν, αναφέρεται παντού ο όρος «Ringelwalze» — «κυλινδρική σβάρνα». Ο όρος αυτός είναι όμόφωνα δεκτός στην όρολογία της ταξινόμησης των μηχανών κυλινδρίσματος. — 172.

- ⁹¹ «Τοργκόβο-Προμίσλενναγια Γκαζέτα» («Έμπορο-βιομηχανική έφημερίδα») — καθημερινό παράρτημα στο «Βέστνικ Φινάνσοφ, προμίσλεννοστι ι τοργκόβλι». Έβγαινε στην Πετρούπολη από τό 1893 ως τό 1918. Από τό 1894 ή έφημερίδα άρχισε νά βγαίνει ως αυτοτελής έκδοση.

Τό απόσπασμα, πού παραθέτει ο Β. Ι. Λένιν, είναι παρμένο από την ανακοίνωση «Η έμποροπανήγυρη του άγίου Νικολάου στην Καχόβκα», πού δημοσιεύτηκε στη στήλη «Έμποροπανηγύρεις». — 174.

- ⁹² «Ένωση κοινωνικής πολιτικής» («Verein für Sozialpolitik») — ένωση γερμανών άστών οίκονομολόγων, πού ιδρύθηκε τό 1872 από τον Γ. Σμόλλερ. Τό πρόγραμμα της ένωσης και ή δράση της αποσκοπούσαν στην υπεράσπιση του κεφαλαιοκρατικού καθεστώτος, στην αίτιολόγηση της ιδέας ότι χρειάζονται μεσοβέζικες μεταρρυθμίσεις, πού αφήνοντας άθιχτα τά θεμέλια του καπιταλισμού, θά μετρίαζαν την όξύτητα της ταξικής πάλης. Η ένωση πάλευε ένάντια στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, προσπαθούσε νά υποτάξει τό εργατικό κίνημα στά συμφέροντα της άστικής τάξης· υπεράσπιζε την κυριαρχία των κεφαλαιοκρατικών μονοπωλίων και την επιθετική πολιτική του γερμανικού ίμπεριαλισμού. Τό 1936 ή ένωση αυτοδιαλύθηκε και τό 1948 ανασυγκροτήθηκε στη Δυτική Γερμανία με την όνομασία «Έταιρία οίκονομικής και κοινωνικής έπιστήμης». — 180.

- ⁹³ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. ΙΙΙ, 1955, σελ. 820. — 186.

- ⁹⁴ Βλ. Ν. Στσεντρίν (Μ. Ε. Σαλτικόφ). Σύγχρονο ειδύλλιο. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. ΧV, 1940, σελ. 101-102. — 194.

- ⁹⁵ Βάγκνερ— πρόσωπο από την τραγωδία του Γκαίτε «Φάουστ». Στο πρόσωπο του Βάγκνερó συγγραφέας παρουσιάζει τον τύπο του απομονωμένου, του αποσπασμένου από την πραγματικότητα διανοούμενου του γραφείου. — 195.

- ⁹⁶ Όλοι οί αριθμοί της στήλης αυτής δίνονται σύμφωνα με τούς ύπολογισμούς πού έκανε ο Β. Ι. Λένιν στα προπαρασκευαστικά ύλικά για την εργασία «Τό άγροτικό ζήτημα και οί „κριτικοί του Μάρξ“» (βλ. Λενινιστική συλλογή, τόμ. ΧΧΧΙ, 1938, σελ. 107). — 211.

- ⁹⁷ Στατιστική των ζέμστβο — ή στατιστική πού διενεργούσαν οί ύπηρεσίες των ζέμστβο. Τά τμήματα, τά γραφεία και οί έπιτροπές στα-

τιστικής των συμβουλίων των ζέμστβο των κυβερνείων και των νομών διενεργοῦσαν στατιστικές ἔρευνες (ἀπογραφές των ἀγροτικῶν καὶ βιοτεχνικῶν νοικοκυριῶν κατὰ οἰκογένεια, καθορισμός τῆς ἀποδοτικότητας των χωραφιῶν, ἐπανεκτίμηση τῆς γῆς καὶ τῆς περιουσίας πού ἐπιβαρύνονταν μέ εἰσφορές γιά τὰ ζέμστβο, μελέτη των προϋπολογισμῶν των ἀγροτῶν κτλ.) καὶ δημοσίευαν πολυάριθμες μελέτες καὶ στατιστικές συλλογές κατὰ νομούς καὶ κυβερνεῖα, πού περιεῖχαν ὑλικό πλούσιο σέ στοιχεῖα.

Ὁ Β. Ι. Λένιν ἐκτιμοῦσε πολύ τίς ἐργασίες των στατιστικῶν των ζέμστβο, ταυτόχρονα ὅμως ἐπέκρινε τίς μεθόδους ἐπεξεργασίας καὶ ταξινόμησης των στατιστικῶν στοιχείων πού ἀκολουθοῦσαν οἱ στατιστικοί των ζέμστβο. «Αὐτό εἶναι τό πιό ἀκανθῶδες σημεῖο τῆς στατιστικῆς των ζέμστβο μας, πού εἶναι περίφημη σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τήν ἐπιμελημένη καὶ λεπτολογημένη ἐργασία» — ἔγραφε ὁ Λένιν (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 67). Οἱ στατιστικοί των ζέμστβο, πού πολλοί ἀπ' αὐτούς ὑποστήριζαν τίς θέσεις των ναρόντικων, συχνά ἐπεξεργάζονταν μεροληπτικά τὰ στατιστικά στοιχεῖα. Πίσω ἀπό τίς στήλες των ἀριθμῶν πού παρέθεταν, ἐξαφανίζονταν οἱ οὐσιαστικές διαφορές καὶ τὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα των διάφορων ὁμάδων τῆς ἀγροτιᾶς, πού εἶχαν σχηματιστεῖ στήν πορεία τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ὁ Λένιν μελετοῦσε, ἔλεγε καὶ ἐπεξεργαζόταν τὰ στοιχεῖα τῆς στατιστικῆς των ζέμστβο. Ἔκανε δικούς του ὑπολογισμούς, σύντασσε καταστάσεις καὶ πίνακες, ἀνέλυε μαρξιστικά καὶ ταξινομοῦσε ἐπιστημονικά τὰ συγκεντρωμένα στοιχεῖα γιά τὰ ἀγροτικά καὶ βιοτεχνικά νοικοκυριά. Χρησιμοποιώντας τό πλούσιο ὑλικό τῆς στατιστικῆς των ζέμστβο, ὁ Λένιν ξεσκέπαζε τὰ ἐπινοημένα σχήματα των ναρόντικων καὶ ἔδειχνε τήν πραγματική εἰκόνα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας. Τὰ ὑλικά τῆς στατιστικῆς των ζέμστβο ὁ Λένιν τὰ χρησιμοποίησε πλατιά στίς ἐργασίες του καὶ ἰδιαίτερα στό βιβλίο «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία». Γιά τή στατιστική των ζέμστβο βλ. τήν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Σχετικά μέ τὰ καθήκοντα τῆς στατιστικῆς των ζέμστβο», πού γράφτηκε τό 1914 (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 65–71). — 216.

⁹⁸ Ἀπό τό κείμενο των κεφαλαίων VII καὶ IX, πού δημοσιεύτηκαν γιά πρώτη φορά στό περιοδικό «Ὁμπραζοβάνιγε», φαίνεται πῶς ὁ Λένιν σκόπευε νά ἐπεξεργαστεῖ σ' αὐτή τήν ἐργασία τὰ στοιχεῖα τῆς γαλλικῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς καὶ νά ἀναλύσει τίς «κριτικές» ἀπόψεις τοῦ γάλλου οἰκονομολόγου Μορίς. Τό σχέδιο, ὅμως, αὐτό ἔμεινε ἀπραγματοποίητο, καὶ στήν ἔκδοση τοῦ 1908 ὁ Λένιν ἄλλαξε τὰ ἀντίστοιχα μέρη τοῦ κειμένου, πού μαρτυροῦσαν τήν ἀρχική του πρόθεση. Ἔτσι, ἀπό τή φράση: «Ἡ προλεταριοποίηση τῆς ἀγροτιᾶς συνεχίζεται — αὐτό θά τό δείξουμε πιό κάτω μέ πλῆθος στοιχεῖα ἀπό τή γερμανική καὶ γαλλική στατιστική...» παρέλειψε δύο λέξεις — «καὶ γαλλική». Ἀπό τή φράση: «Ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη των πόλεων ἔχει ἐκτελέσμα ν' αὐξάνει σταθερά ὁ ἀριθμός αὐτῶν των „φάρμερς γαλακτοκομίας“, καί, ἀσφαλῶς, θά βρεθοῦν πάντα ἄνθρωποι τοῦ φυράματος των Χέχτ, Ντάβιντ, Χέρτς καὶ Τσερνόφ (καθώς καί — γιά νά μή προσβάλουμε καὶ τή Γαλλία — τοῦ Μορίς, γιά τόν ὁποῖο θά μιλήσουμε παρακάτω)...» παρέλειψε τίς λέξεις, πού εἶναι μέσα

σέ παρενθέσεις. Τήν τελευταία φράση τοῦ σημείου: «Γι' αὐτό, ὅταν συγχέει κανεῖς τά δυό αὐτά προτσές ἢ ἀγνοεῖ τό ἓνα ἀπ' αὐτά, εἶναι εὐκολο νά πέσει στά πιό χοντροκομμένα λάθη. Τέτοια λάθη θά δοῦμε πιό κάτω, κατά τήν ἀνάλυση τῶν συμπερασμάτων πού βγάζει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀπό τά γαλλικά στοιχεῖα» τήν ἀντικατέστησε μέ ἄλλη καινούργια: «Τό βιβλίο τοῦ Μπουλγκάκοφ βρίθει ἀκριβῶς ἀπό παρόμοια λάθη». — 224.

⁹⁹ Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, 1955, σελ. 96–97. — 230.

¹⁰⁰ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη τοῦ τά γράμματα τοῦ ναρόντικου δημοσιολόγου Α. Ν. Ἐνγκελγκάρντ «Ἀπό τό χωριό», πού πῆραν πλατιά δημοσιότητα. Ἐντεκα γράμματα δημοσιεύτηκαν στά 1872–1882 στό περιοδικό «Ὁτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι», τό δωδέκατο γράμμα δημοσιεύτηκε τό 1887. — 230.

¹⁰¹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. III, 1953, σελ. 758. — 237.

¹⁰² Βλ. Κ. Μάρξ. «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας», ρωσ. ἐκδ., τόμ. II, μέρος 2, 1936, σελ. 5–154. — 237.

¹⁰³ *Καντέτοι* — τά μέλη τοῦ συνταγματικοῦ-δημοκρατικοῦ κόμματος, τοῦ κύριου κόμματος τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἀστικῆς τάξης τῆς Ρωσίας. Τό κόμμα τῶν καντέτων ἰδρύθηκε τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1905. Ἀποτελοῦνταν ἀπό ἐκπροσώπους τῆς φιλελεύθερης μοναρχικῆς ἀστικῆς τάξης, ἀπό παράγοντες τῶν ζέμστβο τσιφλικάδικης προέλευσης καί ἀπό ἀστούς διανοούμενους, πού χρησιμοποιοῦσαν γιά δόλωμα κάλπικη «δημοκρατική» φρασεολογία μέ σκοπό νά προσελκύσουν τήν ἀγροτιά μέ τό μέρος τους. Ἐπιφανεῖς παράγοντες τῶν καντέτων ἦταν οἱ: Π. Ν. Μιλιουκόφ, Σ. Α. Μούρομτσεφ, Β. Α. Μακλάκοφ, Α. Ι. Σινγκάρεφ, Π. Μπ. Στροῦβε, Φ. Ι. Ροντίτσεφ κ. ἄ. Οἱ καντέτοι ἦταν ὑπέρ τῆς διατήρησης τοῦ μοναρχικοῦ καθεστῶτος, κύριο σκοπό τους θεωροῦσαν τόν ἀγῶνα ἐνάντια στό ἐπαναστατικό κίνημα καί ἐπεδίωκαν νά μοιράσουν τήν ἐξουσία μέ τόν τσάρο καί τοὺς τσιφλικάδες-φεουδάρχες. Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου οἱ καντέτοι ὑποστήριζαν δραστήρια τήν ἀρπαχτική ἐξωτερική πολιτική τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης. Στήν περίοδο τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης τοῦ Φλεβάρη προσπαθοῦσαν νά σώσουν τή μοναρχία. Στήν ἀστική Προσωρινή κυβέρνηση οἱ καντέτοι ἐφάρμοζαν ἀντιλαϊκή, ἀντεπαναστατική πολιτική, ἀρεστή στοὺς ἀμερικανο-αγγλο-γάλλους ἱμπεριαλιστές. Μετά τή νίκη τῆς Μεγάλης Ὀχτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης οἱ καντέτοι ἐκδηλώθηκαν ἄσπονδοι ἐχθροί τῆς Σοβιετικῆς ἐξουσίας, ἔπαιρναν μέρος σ' ὅλα τά ἔνοπλα ἀντεπαναστατικά κινήματα καί ἐκστρατεῖες τῶν ἐπεμβασιῶν. Ἀπό τό ἐξωτερικό, ὅπου κατέφυγαν μετά τή συντριβή τῶν εἰσβολέων καί τῶν λευκοφρουρῶν, οἱ καντέτοι συνέχισαν τήν ἀντισοβιετική, ἀντεπαναστατική δράση τους. — 257.

¹⁰⁴ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 825. — 262.

¹⁰⁵ Τήν άνοιξη καί τό καλοκαίρι τοῦ 1901 ανάμεσα στίς σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ («Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», Ἐπιτροπή τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς Μπούντ, ἐπαναστατική ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης» καί τμήμα ἐξωτερικοῦ τῆς ὀργάνωσης «Ἴσκρα» καί «Ζαριά») μέ μεσολάβηση καί πρωτοβουλία τῆς ὁμάδας «Μπορμπά» ἔγιναν διαπραγματεύσεις γιά συμφωνία καί ἐνοποίηση. Γιά τήν προετοιμασία τοῦ συνεδρίου, στό ὁποῖο θά γινόταν ἡ ἐνοποίηση, συγκλήθηκε στή Γενεύη τόν Ἰούνη τοῦ 1901 συνδιάσκεψη ἀντιπροσώπων αὐτῶν τῶν ὀργανώσεων (ἀπό δῶ καί ἡ ὀνομασία της — συνδιάσκεψη τοῦ «Ἰούνη» ἢ τῆς «Γενεύης»). Ἡ συνδιάσκεψη αὐτή ἐπεξεργάστηκε ἀπόφαση (συμφωνία ἀρχῶν), πού ἀναγνώριζε τήν ἀνάγκη τῆς συσπείρωσης ὅλων τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν δυνάμεων τῆς Ρωσίας πάνω στή βάση τῶν ἐπαναστατικῶν ἀρχῶν τῆς «Ἴσκρα» καί τῆς ἐνοποίησης τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἡ ἀπόφαση καταδίκασε τόν ὁπορτουνισμό σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις καί σ' ὅλες του τίς ἀποχρώσεις: τόν «οἰκονομισμό», τόν μπερνσταϊνισμό, τό μιλλερανισμό κτλ. (βλ. «Ἀποφάσεις καί ψηφίσματα τῶν συνεδρίων καί τῶν συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ καί τῶν ὀλομελειῶν τῆς ΚΕ», 7η ρωσ. ἐκδ., μέρος Ι, 1954, σελ. 22–24). Μετά τή συνδιάσκεψη ἡ «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» καί τό ὄργανό της — τό περιοδικό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» δυνάμωσαν τό κήρυγμα τοῦ ὁπορτουνισμοῦ (αὐτό μαρτυροῦσαν, πρίν ἀπ' ὅλα, τά ἄρθρα: τοῦ Μπ. Κριτσέβσκι «Ἀρχές, ταχτική καί πάλη» καί τοῦ Α. Μαρτίνοφ «Ἀποκαλυπτική φιλολογία καί προλεταριακή πάλη» στό 10ο τεῦχος τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1901, καθώς καί οἱ ὁπορτουνιστικές τροπολογίες τοῦ ΙΙ συνεδρίου τῆς «Ἐνωσης» στήν ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Ἰούνη), ἔκαναν ἀδύνατη τήν ἐνοποίηση τῶν ἰσκριστῶν μέ τούς ραμποτσεντέλτσι καί προκαθόρισαν τήν ἀποτυχία τοῦ «ἐνωτικοῦ» συνεδρίου.

Τό «Ἐνωτικό» συνέδριο τῶν ὀργανώσεων ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ ἔγινε στίς 21–22 τοῦ Σεπτέμβρη (4–5 τοῦ Ὀχτώβρη) τοῦ 1901 στή Ζυρίχη. Στό συνέδριο πῆραν μέρος 6 μέλη τοῦ τμήματος ἐξωτερικοῦ τῆς ὀργάνωσης «Ἴσκρα» καί «Ζαριά» (Β. Ι. Λένιν, Ν. Κ. Κρούπσκαγια, Γ. Ο. Μάρτοφ κ. ἄ.), 8 μέλη τῆς ὀργάνωσης «Σοσιαλδημοκράτης» (ἀνάμεσά τους καί 3 μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»: Γ. Β. Πλεχάνοφ, Π. Μπ. Ἀξελρόντ, Β. Ι. Ζασούλιτς), 16 μέλη τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (ἀνάμεσά τους καί 5 μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἐξωτερικοῦ τῆς Μπούντ) καί 3 μέλη τῆς ὁμάδας «Μπορμπά». Πάνω στό πρῶτο ζήτημα τῆς ἡμερησίας διάταξης: «Συμφωνία ἀρχῶν καί ὁδηγίες πρὸς τίς συνταχτικές ἐπιτροπές» — ἐξαιρετική ἦταν ἡ ὁμιλία τοῦ Β. Ι. Λένιν, πού πῆρε μέρος στό συνέδριο μέ τό ψευδώνυμο «Φρέι». Στήν ὁμιλία του ὁ Λένιν ξεσκέπαζε τίς ὁπορτουνιστικές ἐνέργειες τῆς «Ἐνωσης». Αὐτή ἦταν ἡ πρώτη δημόσια ἐμφάνιση τοῦ Β. Ι. Λένιν μπροστά στοὺς ρώσους σοσιαλδημοκράτες τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὅταν στό συνέδριο διαβάστηκαν οἱ ὁπορτουνιστικές τροπολογίες καί προσθῆκες στήν ἀπόφαση τοῦ Ἰούνη, πού ψηφίστηκαν στό ΙΙ συνέδριο τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», ἡ ἐπαναστατική μερίδα τοῦ συνεδρίου (τά μέλη τῶν ὀργανώσεων «Ἴσκρα» καί «Ζαριά» καί τοῦ «Σοσιαλδημοκράτη») δήλωσε ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐνοποίηση καί ἐγκατέλειψε τό συνέδριο. Μέ

πρωτοβουλία του Β. Ι. Λένιν οι οργανώσεις αυτές τον 'Οκτώβρη του 1901 ένοποιήθηκαν και σχημάτισαν τό «Σύνδεσμο του έξωτερικού τής ρωσικής έπαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας». — 273.

- 108 'Η «Ένωση τών ρώσων σοσιαλδημοκρατών του έξωτερικού» ιδρύθηκε τό 1894 στή Γενεύη μέ πρωτοβουλία τής ομάδας «'Απελευθέρωση τής δουλειᾶς» μέ τόν όρο ότι όλα τά μέλη της θά αποδεχτούν τό πρόγραμμα τής ομάδας. Στήν ομάδα ανατέθηκε ή επιμέλεια τών εκδόσεων τής «Ένωσης» και τό Μάρτη του 1895 ή ομάδα έθεσε τό τυπογραφείο της στή διάθεση τής «Ένωσης». Τό καλοκαίρι του 1895, τόν καιρό πού ο Β. Ι. Λένιν βρισκόταν στό έξωτερικό, αποφασίστηκε νά εκδοθοὺν από τήν «Ένωση» οι συλλογές «Ραμπότνικ»· πρέπει μάλιστα νά σημειωθεί ότι οι ρώσοι σοσιαλδημοκράτες πού είχαν προτείνει νά γίνει ή έκδοση αυτή, έβαλαν τόν όρο ή έκδοση νά γίνει μέ επιμέλεια τής ομάδας «'Απελευθέρωση τής δουλειᾶς». 'Η «Ένωση» έβγαλε κατά καιρούς έξι τεύχη τής συλλογής «Ραμπότνικ», δέκα φύλλα του «Λιστόκ „Ραμπότνικα“», τήν εργασία του Β. Ι. Λένιν «Έρμηνεία του νόμου για τά πρόστιμα» κ. ἄ.

Τό Μάρτη του 1898 τό Ι συνέδριο του ΣΔΕΚΡ αναγνώρισε τήν «Ένωση» ως εκπρόσωπο του κόμματος στό έξωτερικό. 'Αργότερα στήν «Ένωση» επικράτησαν τά όπορτουνιστικά στοιχεία — οι «οικονομιστές» είτε οι λεγόμενοι «νεαροί». Αυτοί άρνήθηκαν νά ταχθοὺν αλληλέγγυοι μέ τή «Διακήρυξη» του συνεδρίου, επειδή αυτή καθόριζε άμεσο σκοπό τής σοσιαλδημοκρατίας τήν κατάκτηση τής πολιτικής έλευθερίας.

Τό Νοέμβρη του 1898 στό πρώτο συνέδριο τής «Ένωσης» στή Ζυρίχη ή ομάδα «'Απελευθέρωση τής δουλειᾶς» δήλωσε ότι παύει νά επιμελείται τίς εκδόσεις τής «Ένωσης», εκτός από τό τεύχος 5-6 τής συλλογής «Ραμπότνικ» και τίς προσοδρες του Β. Ι. Λένιν «Τά καθήκοντα τών ρώσων σοσιαλδημοκρατών» και «'Ο νέος εργοστασιακός νόμος», πού τήν έκδοσή τους θά τήν έκανε ή ίδια. 'Από τόν 'Απρίλη του 1899 ή «Ένωση» άρχισε νά εκδίδει τό περιοδικό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» στή συνταχτική επιτροπή του μπήκαν οι «οικονομιστές» Μπ. Ν. Κριτσέβσκι, Β. Π. 'Ιβάνσιν κ. ἄ. 'Η «Ένωση» μέ δηλώσεις της εξέφραζε τή συμπάθειά της προς τόν Ε. Μπέρνσταϊν, τούς μιλλερανιστές κτλ.

'Η πάλη στους κόλπους τής «Ένωσης» συνεχίστηκε ως τό δεύτερο συνέδριό της ('Απρίλης του 1900, Γενεύη) και μέσα στό ίδιο τό συνέδριο. Τό αποτέλεσμα τής πάλης αυτής ήταν ή ομάδα «'Απελευθέρωση τής δουλειᾶς» και οι όμοϊδεάτες της νά εγκαταλείψουν τό συνέδριο και νά ιδρύσουν τήν ανεξάρτητη οργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης».

Στό ΙΙ συνέδριο του ΣΔΕΚΡ, πού έγινε τό 1903, οι αντιπρόσωποι τής «Ένωσης» («ραμποτσεντέλτσι») υποστήριζαν θέσεις άκρως όπορτουνιστικές και εγκατέλειψαν τό συνέδριο όταν αυτό αναγνώρισε τό «Σύνδεσμο του έξωτερικού τής ρωσικής έπαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας» ως τή μοναδική οργάνωση του κόμματος στό έξωτερικό. Τό δεύτερο συνέδριο του κόμματος αποφάσισε τή διάλυση τής «Ένωσης» (βλ. «'Αποφάσεις και ψηφίσματα τών συνεδρίων και τών συνδιασκέψεων του ΚΚΣΕ και τών όλομελειών τής ΚΕ», 7η ρωσ. έκδ., μέρος Ι, 1954, σελ. 56). — 275.

- ¹⁰⁷ Ἡ ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης» ιδρύθηκε ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καὶ τοὺς ὁμοϊδεάτες τῆς τὸ Μάη τοῦ 1900 μετὰ τὴ διάσπαση τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ». Σὲ προκήρυξή τῆς ἡ ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης» δήλωνε ὅτι σκοπὸς τῆς εἶναι: «νὰ βοηθάει τὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου» καὶ νὰ καταπολεμᾷ κάθε εἶδος ὁπορτουνιστικῆς προσπάθειες διαστρέβλωσης τοῦ μαρξισμού. Ἡ ὀργάνωση ἔβγαλε σὲ ρωσικὴ μετάφραση τὸ «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος» καὶ μιά σειρά ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ καὶ τοῦ Φ. Ἐνγκελς, καθὼς καὶ κάμποσες προσοῦρες τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ κ. ἄ. Τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1901 ὕστερα ἀπὸ πρόταση τοῦ Β. Ι. Λένιν ἐνώθηκε μὲ τὸ τμῆμα ἐξωτερικοῦ τῆς ὀργάνωσης «Ἴσκρα» καὶ «Ζαριά» καὶ σχημάτισαν μαζί τὸ «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας». — 275.
- ¹⁰⁸ Πρόκειται γιὰ τὴν ὁμάδα τὴν ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς Ντ. Μπ. Ριαζάνοφ, Γ. Μ. Στεκλόφ (Νεβζόροφ), Ε. Α. Γκούρεβιτς (Β. Ντάνεβιτς, Ε. Σμιρνόφ), πού συγκροτήθηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1900 στὸ Παρίσι καὶ πῆρε τὸ Μάη τοῦ 1901 τὴν ὀνομασία «Μπορμπά». Προσπαθώντας νὰ συμβιβάσει τὴν ἐπαναστατικὴ μὲ τὴν ὁπορτουνιστικὴ κατεύθυνση στὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία, ἡ ὁμάδα «Μπορμπά» ἐμφανίστηκε μὲ πρόταση γιὰ συνένωση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἔκανε σχετικὲς διαπραγματεύσεις μὲ τίς ὀργανώσεις τῆς «Ἴσκρα» καὶ τοῦ «Ζαριά», τοῦ «Σοσιαλδημοκράτη», τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», πῆρε μέρος στὴ συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης (Ἰούνης τοῦ 1901) καὶ στὸ «ἐνωτικὸ» συνέδριο (Ὀχτώβρης τοῦ 1901). Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1901 ἡ ὁμάδα «Μπορμπά» διαμορφώθηκε σὲ ἀνεξάρτητη φιλολογικὴ ὁμάδα καὶ ἀνακοίνωσε ὅτι θὰ κάνει ἐκδόσεις. Στίς ἐκδόσεις τῆς («Ὑλικά γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος», τεύχος I–III, «Λετούτσι Λιστόκ» τεύχος 1, 1902 κ. ἄ.) ἡ ὁμάδα «Μπορμπά» διαστρέβλωνε τὴν ἐπαναστατικὴ θεωρία τοῦ μαρξισμού, κρατοῦσε ἐχθρικὴ στάση ἀπέναντι στίς λενινιστικὲς ἀρχές τῆς ὀργάνωσης καὶ τῆς ταχτικῆς τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἐπειδὴ ἡ ὁμάδα εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τίς σοσιαλδημοκρατικὲς ἀπόψεις καὶ τὴ σοσιαλδημοκρατικὴ ταχτικὴ, ἔκανε ἀποδιοργανωτικὲς ἐνέργειες καὶ δὲν εἶχε σύνδεση μὲ τίς σοσιαλδημοκρατικὲς ὀργανώσεις στὴ Ρωσία, δὲν ἔγινε δεκτὴ στὸ II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ. Μὲ ἀπόφαση τοῦ II συνεδρίου ἡ ὁμάδα «Μπορμπά» διαλύθηκε. — 275.
- ¹⁰⁹ Ὁρεινοὶ καὶ Γιρονδῖνοι — ὀνομασίες τῶν δύο πολιτικῶν ὁμάδων τῆς ἀστικῆς τάξης στὴν περίοδο τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης τοῦ τέλους τοῦ XVIII αἰῶνα. Ὁρεινοὺς-γιακωβίνους ὀνόμαζαν τοὺς πῖο ἀποφασιστικούς ἐκπροσώπους τῆς ἐπαναστατικῆς τάξης ἐκείνης τῆς ἐποχῆς — τῆς ἀστικῆς τάξης, πού ὑποστήριζαν τὴν ἀνάγκη νὰ καταργηθεῖ ἡ ἀπολυταρχία καὶ ἡ φεουδαρχία. Οἱ γιρονδῖνοι, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς γιακωβίνους, ταλαντεύονταν ἀνάμεσα στὴν ἐπανάσταση καὶ στὴν ἀντεπανάσταση καὶ ἀκολουθοῦσαν τὸ δρόμο τῆς συναλλαγῆς μὲ τὴ μοναρχία. «Ὁρεινοὺς» — προλετάριους γιακωβίνους — ὀνόμαζε ὁ Λένιν τοὺς ἐπαναστάτες σοσιαλδημοκράτες, καὶ «σοσιαλιστικὴ Γιρονδὴ» — τὸ ὁπορτουνιστικὸ ρεῦμα μέσα στὴ σοσιαλδημοκρατία.

Μετά τή διάσπαση τοῦ ΣΔΕΚΡ σέ μπολσεβίκους καί μενσεβίκους ὁ Λένιν τόνιζε συχνά πῶς οἱ μενσεβίκοι ἀντιπροσωπεύουν τό ρεύμα τῶν γιρόνδίνων μέσα στό ἐργατικό κίνημα. — 277.

- ¹¹⁰ «*Πάρτεϊταγκ τῆς Λυβέκης*» — συνέδριο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού ἔγινε στή Λυβέκη στίς 9–15 (22–28) τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1901. Ἡ κύρια προσοχή τοῦ συνεδρίου στράφηκε στό ζήτημα τῆς πάλης ἐνάντια στόν ἀναθεωρητισμό πού τήν ἐποχή ἐκείνη εἶχε πάρει ὀλοκληρωμένη ἔκφραση μέ δικό του πρόγραμμα καί δικό του δημοσιογραφικό ὄργανο τήν «*Sozialistische Monatshefte*» («*Μηνιάτικη Σοσιαλιστική Ἐπιθεώρηση*»). Στό λόγο του στό συνέδριο ὁ ἡγέτης τῶν ἀναθεωρητῶν Μπέρνσταϊν ἀπαίτησε «ἐλευθερία κριτικῆς» τοῦ μαρξισμοῦ. Τό συνέδριο ἀπέριψε τό σχέδιο ἀπόφασης, πού πρότειναν οἱ ὀπαδοί τοῦ Μπέρνσταϊν καί ψήφισε ἀπόφαση μέ τήν ὁποία ἔκανε ἀνοιχτή προειδοποίηση στόν Μπέρνσταϊν. Ταυτόχρονα τό συνέδριο, ἐξαιτίας τῆς συμφιλιωτικῆς στάσης τῆς πλειονότητας τῶν ἡγετῶν, δέν ἔβαλε ὡς ἀρχή ὅτι εἶναι ἀπαράδεκτη ἡ παραμονή τῶν ἀναθεωρητῶν στίς γραμμές τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος. — 278.
- ¹¹¹ *Ζωρεμιστές* — ὀπαδοί τοῦ γάλλου σοσιαλιστῆ Ζ. Ζωρές πού στή δεκαετία 1890–1900 σχημάτισε μαζί μέ τόν Α. Μιλλεράν τήν ὁμάδα τῶν «ἀνεξάρτητων σοσιαλιστῶν» καί ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς δεξιᾶς, τῆς ρεφορμιστικῆς πτέρυγας τοῦ γαλλικοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος. Μέ τό πρόσχημα τῆς «ἐλευθερίας κριτικῆς» οἱ ζωρεμιστές προσπαθοῦσαν νά κάνουν ἀναθεώρηση τῶν βασικῶν θέσεων τοῦ μαρξισμοῦ, κήρυχναν τήν ταξική συνεργασία τοῦ προλεταριάτου μέ τήν ἀστική τάξη. Τό 1902 οἱ ζωριστές σχημάτισαν τό Γαλλικό σοσιαλιστικό κόμμα πού ὑποστήριζε ρεφορμιστικές θέσεις. — 278.
- ¹¹² «*Ἐργατικό κόμμα πολιτικῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ρωσίας*» — μικρή ὁργάνωση μέ ναροντικιστική κατεύθυνση, πού ἐμφανίστηκε τό 1899 στό Μίνσκ. Ὅρισμένες ὁμάδες τῆς ὁργάνωσης αὐτῆς ὑπῆρχαν στό Αἰκατερινοσλάβ, στό Ζιτόμιρ, στό Μπιελοστόκ καί σέ μερικές ἄλλες πόλεις. Ἐπικεφαλῆς τῆς βρίσκονταν οἱ Χ. Α. Γκάλπεριν, Γ. Γκερσούνι, Α. Μ. Κλιάτσκο (Ροντιόνοβα), Σ. Σ. Ρουσάνοφ, Μ. Ντ. Σλαντκοπέβτσεφ κ. ἄ. Τό καλοκαίρι τοῦ 1902 τά μέλη τῆς ὁργάνωσης αὐτῆς μπῆκαν στό κόμμα τῶν ἐσέρων. — 278.
- ¹¹³ Ἡ «*Γενική ἐβραϊκή ἐργατική Ἐνωση Λιθουανίας, Πολωνίας καί Ρωσίας*» («*Μπούντ*») — ὁργανώθηκε τό 1897 στό ἰδρυτικό συνέδριο τῶν ἐβραϊκῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμάδων πού ἔγινε στή Βίλνα. Στίς γραμμές τῆς συνένωνε κυρίως μισοπρολεταριακά στοιχεῖα ἐβραίων ἐπαγγελματοβιοτεχνῶν τῶν δυτικῶν περιοχῶν τῆς Ρωσίας. Στό I συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ (1898) ἡ Μπούντ μπῆκε στό ΣΔΕΚΡ «ὡς αὐτόνομη ὁργάνωση, ἀνεξάρτητη μόνο στά ζητήματα πού ἀφοροῦν εἰδικά τό ἐβραϊκό προλεταριάτο» («Ἀποφάσεις καί ψηφίσματα τῶν συνεδρίων καί τῶν συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ καί τῶν ὁλομελειῶν τῆς ΚΕ», 7η ρωσ. ἔκδ., μέρος I, 1954, σελ. 14).
Ἡ Μπούντ ἦταν φορέας τοῦ ἐθνικισμοῦ καί τῆς χωριστικῆς τάσης μέσα στό ἐργατικό κίνημα τῆς Ρωσίας. Ὄταν τό II συνέδριο τοῦ

ΣΔΕΚΡ ἀπέριψε τήν ἀξίωση τῆς Μπούντ νά ἀναγνωριστεῖ ὡς ὁ μοναδικός ἐκπρόσωπος τοῦ ἐβραϊκοῦ προλεταριάτου, ἡ Μπούντ ἀποχώρησε ἀπ' τό κόμμα. Τό 1906, μέ βάση τή ἀπόφαση τοῦ IV («Ἐνωτικοῦ») συνεδρίου, ἡ Μπούντ μπῆκε πάλι στό ΣΔΕΚΡ.

Μέσα στό ΣΔΕΚΡ οἱ μπουντιστές ὑποστήριζαν πάντοτε τήν ὁπορ-
τουνιστική πτέρυγα τοῦ κόμματος («οἰκονομιστές», μενσεβίκους,
λικβινταριστές), πολεμοῦσαν ἐνάντια στούς μπολσεβίκους καί στόν
μπολσεβικισμό. Στήν προγραμματική διεκδίκηση τῶν μπολσεβίκων
γιά τό δικαίωμα αὐτοδιάθεσης τῶν ἐθνῶν, ἡ Μπούντ ἀντιπαρέτασσε
τή διεκδίκηση τῆς πολιτιστικῆς-ἐθνικῆς αὐτονομίας. Στά χρόνια τῆς
ἀντίδρασης τοῦ Στολίπιν ἡ Μπούντ κρατοῦσε λικβινταριστική στά-
ση καί πῆρε ἐνεργό μέρος στή δημιουργία τοῦ ἀντικομματικοῦ συνα-
σπισμοῦ τοῦ Αὐγούστου. Στή διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέ-
μου (1914–1918) οἱ μπουντιστές ἀκολουθοῦσαν τίς θέσεις τοῦ σοσιαλ-
σωβινισμοῦ. Τό 1917 ἡ Μπούντ ὑποστήριξε τήν ἀντεπαναστατική
Προσωρινή κυβέρνηση καί ἀγωνίστηκε στό πλευρό τῶν ἐχθρῶν τῆς
Μεγάλης Ὀχτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης. Στά χρόνια τῆς
ξένης στρατιωτικῆς ἐπέμβασης καί τοῦ ἐμφύλιου πολέμου ἡ ἡγεσία
τῆς Μπούντ ἔσμιξε μέ τίς δυνάμεις τῆς ἀντεπανάστασης. Ταυτόχρο-
να στά ἀπλά μέλη τῆς Μπούντ σημειώθηκε στροφή ὑπέρ τῆς συν-
εργασίας μέ τή Σοβιετική ἐξουσία. Τό 1921 ἡ Μπούντ αὐτοδιαλύ-
θηκε καί ἓνα μέρος τῶν μελῶν της μπῆκε στό ΚΚΡ (μπ.) μέ βάση
τίς γενικές ἀρχές εἰσδοχῆς. — 279.

- 114 «Κώδικας νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας» — συλλογή τῶν νόμων
πού ἴσχυαν στήν τσαρική Ρωσία. Δημοσιεύτηκε τό 1833 καί ἄρ-
χιζε νά ἰσχύει ἀπό τό 1835. Ἀποτελοῦνταν ἀπό 15 τόμους· τό 1892
ἐκδόθηκε ὁ 16ος τόμος. — 282.
- 115 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν προκήρυξη «Πρῶτο γράμμα στούς πει-
νασμένους ἀγρότες» πού ἐκδόθηκε τό 1892 ἀπό τήν «Ὁμάδα τῶν
ναροντοβόλτσι» καί ἔφερε τήν ὑπογραφή «Καλοθελητές καί φίλοι
τῶν ἀγροτῶν». Ἡ προκήρυξη γράφτηκε ἀπό τόν Ν. Μ. Ἀστίρεφ καί
τυπώθηκε στό παράνομο τυπογραφεῖο τῆς Λάχτα, πού εἶχε ὀργα-
νωθεῖ ἀπό τοὺς ναροντοβόλτσι στήν Πετρούπολη. — 287.
- 116 Τάση Ἰούντουςκα — ἀπό τό ὄνομα τοῦ Ἰούντουςκα Γκολοβλιόφ —
πρόσωπο τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν «Οἱ κύριοι Γκο-
λοβλιόφ». Στή μορφή τοῦ Ἰούντουςκα ὁ συγγραφέας ἀπεικόνισε τήν
πνευματική καί φυσική ἀποσύνθεση τῆς ἱστορικά καταδικασμένης
καί φθίνουσας τάξης τῶν τσιφλικάδων-φεουδαρχῶν, τόν παρασιτι-
σμό, τήν ἀρπαχτικότητα, τόν τартуφισμό, τήν ἀπροσμέτρητη ὑπο-
κρισία καί προδοσία. Ὁ Β. Ι. Λένιν χρησιμοποιοῦσε ἐπανελημμένα
τό πρόσωπο αὐτό γιά νά ξεσκεπάσει τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα
τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων πού ἦταν ἐχθρικές πρὸς τό λαό. — 288.
- 117 Πρόκειται γιά τήν ἐπιτροπή Πετρούπολης τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα γιά
τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», πού τήν περίοδο ἐκείνη
βρισκόταν στά χέρια τῶν «οἰκονομιστῶν».

Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης»

πού οργανώθηκε τό φθινόπωρο τοῦ 1895 ἀπό τόν Λένιν, συνένωνε εἴκοσι περίπου μαρξιστικούς ἐργατικούς ὁμίλους τῆς Πετρούπολης. Ὅλη ἡ δουλειά τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» στηριζόταν στίς ἀρχές τοῦ συγκεντρωτισμοῦ καί τῆς αὐστηρῆς πειθαρχίας. Ἐπικεφαλῆς τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» βρισκόταν ἡ Κεντρική ὁμάδα, στήν ὁποία ἀνῆκαν ὁ Β. Ι. Λένιν, ὁ Α. Α. Βανέγεφ, ὁ Π. Κ. Ζαπορόζετς, ὁ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, ὁ Γ. Ο. Μάρτοφ, ὁ Μ. Α. Σίλβιν, ὁ Β. Β. Στάρκοφ κ. ἄ. Ἡ ἄμεση καθοδήγηση ἦταν συγκεντρωμένη στά χέρια πέντε μελῶν τῆς ὁμάδας μέ ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν. Ἡ ὁργάνωση διαιροῦνταν σέ ἀχτιδικές ὁμάδες. Πρωτοπόροι, συνειδητοί ἐργάτες (ὁ Ι. Β. Μπάμπουσκιν, ὁ Β. Α. Σελγκουνόφ κ. ἄ.) συνέδεαν τίς ὁμάδες αὐτές μέ τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια. Στά ἐργοστάσια ὑπῆρχαν ὁργανωτές γιά τή συγκέντρωση πληροφοριῶν καί τή διάδοση τοῦ τύπου· στίς μεγάλες ἐπιχειρήσεις εἶχαν δημιουργηθεῖ ἐργατικοί ὅμιλοι.

Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» γιά πρώτη φορά στή Ρωσία ἄρχισε νά πραγματοποιεῖ τή συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα, τό πέρασμα ἀπό τήν προπαγάνδισή τοῦ μαρξισμοῦ μέσα σ' ἓνα μικρό ὅμιλο πρωτοπόρων ἐργατῶν στήν πολιτική ζύμωση μέσα στίς πλατιές μάζες τοῦ προλεταριάτου. Ἡ «Ἐνωση» καθοδηγοῦσε τό ἐργατικό κίνημα συνδυάζοντας τήν πάλι τῶν ἐργατῶν γιά τά οἰκονομικά αἰτήματα μέ τήν πολιτική πάλι ἐνάντια στόν τσαρισμό. Τό Νοέμβρη τοῦ 1895 ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ὁργάνωσε ἀπεργία στό ἐργοστάσιο ἐριουργίας τοῦ Θόρντον. Τό καλοκαίρι τοῦ 1896 μέ τήν καθοδήγηση τῆς «Ἐνωσης» ἔγινε ἡ ξακουστή ἀπεργία τῶν ὑφαντουργῶν τῆς Πετρούπολης, στήν ὁποία πῆραν μέρος πάνω ἀπό 30 χιλιάδες ἐργάτες. Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ἔβγαζε προκηρύξεις καί προσοῦρες γιά τοὺς ἐργάτες. Συντάχτης τῶν ἐκδόσεων τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» ἦταν ὁ Β. Ι. Λένιν· κάτω ἀπό τήν καθοδήγησή του προετοιμαζόταν ἡ ἐκδοση τῆς πολιτικῆς ἐργατικῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ἐπέκτεινε τήν ἐπιρροή της ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς Πετρούπολης. Μέ πρωτοβουλία της ἔγινε ἡ ἐνοποίηση τῶν ἐργατικῶν ὁμίλων σέ «Ἐνώσεις ἀγώνα» στή Μόσχα, στό Κίεβο, στό Αἰκατερινοσλάβ καί σέ ἄλλες πόλεις καί περιοχές τῆς Ρωσίας.

Τό Δεκέμβρη τοῦ 1895 ἡ τσαρική κυβέρνηση ἔδωσε ἓνα σοβαρό χτύπημα στήν «Ἐνωση ἀγώνα»: τή νύχτα τῆς 8-9 (20-21) τοῦ Δεκέμβρη 1895 πιάστηκε σημαντικό μέρος τῶν στελεχῶν τῆς «Ἐνωσης» μέ ἐπικεφαλῆς τόν Β. Ι. Λένιν· κατασχέθηκε καί τό πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο», πού ἦταν ἔτοιμο γιά στοιχειοθέτηση.

Ὑστερα ἀπό λίγες μέρες, στήν πρώτη μετά τίς συλλήψεις συνέλευση τῆς ὁμάδας, πάρθηκε ἀπόφαση νά ὀνομαστεῖ ἡ ὁργάνωση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». Σάν ἀπάντηση στή σύλληψη τοῦ Λένιν καί ἄλλων μελῶν τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» τά μέλη τῆς «Ἐνωσης» πού δέν εἶχαν πιαστεῖ, κυκλοφόρησαν προκήρυξη πάνω σέ πολιτικό θέμα, γραμμένη ἀπό ἐργάτες.

Ὁ Β. Ι. Λένιν καί ἀπό τή φυλακή καθοδηγοῦσε τήν «Ἐνωση», τή βοηθοῦσε μέ τίς συμβουλές του, ἔστελνε στοὺς ἔξω κρυπτογραφημένα γράμματα καί προκηρύξεις, ἔγραψε τήν προσοῦρα «Γιά τίς ἀπεργίες» (ὥς τώρα δέ βρέθηκε), τό «Σχέδιο καί ἐξήγηση τοῦ προ-

γράμματος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος» (βλ. *Ἄπαντα*, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 85 - 116).

Ἡ σημασία τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγώνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Λένιν, βρισκόταν στὸ ὅτι αὐτὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ Λένιν, ἀποτελοῦσε τὸ ἔμβρυο τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος πού στηρίζεται στὸ ἐργατικό κίνημα καὶ καθοδηγεῖ τὴν ταξικὴ πάλη τοῦ προλεταριάτου.

Τὸ Φλεβάρη τοῦ 1897, οἱ παλιοὶ καθοδηγητὲς τῆς «Ἐνωσης» πού ἀποφυλακίστηκαν, ὀργάνωσαν — προτοῦ σταλοῦν στὴν ἔξορία — κοινὴ συνεδρίαση τῶν «γηραιῶν» καὶ τῶν «νεαρῶν», ὅπου ἐκδηλώθηκαν διαφωνίες πάνω σ' ἓνα βασικό ζήτημα — στὸ ζήτημα τῶν καθιζόντων τῆς σοσιαλδημοκρατίας στὴ Ρωσία. Οἱ «γηραιοί» ἐπέμειναν στὴ σταθεροποίηση τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» ὡς πολιτικῆς καθοδηγητικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης, οἱ «νεαροί» ἀκολουθοῦσαν τρεῖντ-γιουνιονιστικὲς θέσεις, ὑποστήριζαν τὴ δημιουργία ἐργατικῶν ἀπεργιακῶν ταμείων κτλ. Ἡ μακρόχρονη ἀπουσία τῶν ἱδρυτῶν τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» πού βρίσκονταν ἔξορία στὴ Σιβηρία, καὶ κυρίως τοῦ Β. Ι. Λένιν, δημιουργοῦσαν συνθήκες πού διευκόλυναν τοὺς «νεαροὺς» στὴν ἐφαρμογὴ τῆς πολιτικῆς τους. Ἀπὸ τὸ δεύτερο ἑξάμηνο τοῦ 1898 ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» βρέθηκε στὰ χέρια τῶν «οἰκονομιστῶν», πού μὲ τὴν ἡμερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ» καλλιεργοῦσαν στὴ Ρωσία τίς ιδέες τοῦ τρεῖντ-γιουνιονισμοῦ καὶ τοῦ μπερνσταϊνισμοῦ. — 290.

- 118 *Ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»* — ἡ πρώτη ρωσικὴ μαρξιστικὴ ὁμάδα· ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ τὸ 1883 στὴ Γενεύη. Ἐκτός ἀπὸ τὸν Πλεχάνοφ στὴν ὁμάδα ἀνῆκαν ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ὁ Λ. Γ. Ντέιτς, ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς καὶ ὁ Β. Ν. Ἰγκνάτοφ.

Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἔκανε πολλὰ γιὰ τὴν προπαγάνδισι τοῦ μαρξισμοῦ στὴ Ρωσία. Μετέφραζε στὰ ρωσικά, τύπωνε στὸ ἐξωτερικό καὶ κυκλοφοροῦσε στὴ Ρωσία τὰ ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ καὶ τοῦ Φ. Ἐνγκελς: «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος», «Μισθωτὴ ἐργασία καὶ κεφάλαιο», «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπὸ οὐτοπία σὲ ἐπιστήμη» καὶ ἄλλα· ἐκλαΐκευε ἐπίσης τὸ μαρξισμό μὲ δικές της ἐκδόσεις. Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἔδωσε σοβαρὸ χτύπημα στὸ ναροντικισμό πού ἦταν τὸ κύριο ιδεολογικὸ ἐμπόδιο στὸ δρόμο τῆς διάδοσης τοῦ μαρξισμοῦ καὶ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος στὴ Ρωσία. Στὰ ἔργα «Ὁ σοσιαλισμός καὶ ἡ πολιτικὴ πάλη» (1883), «Οἱ διαφωνίες μας» (1885) κ. ἄ. ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ ὑπέβαλε σὲ μαρξιστικὴ κριτικὴ τίς ἀντιδραστικὲς θεωρίες τῶν ναρόντικων γιὰ τὸν μὴ κεφαλαιοκρατικὸ δρόμο ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας, τὴν ἄρνηση τοῦ πρωτοποριακοῦ ρόλου τοῦ προλεταριάτου στὸ ἐπαναστατικό κίνημα, τὴν ὑποκειμενικὴ-ιδεαλιστικὴ ἀντίληψη τῶν ναρόντικων γιὰ τὸ ρόλο τῆς προσωπικότητας στὴν ἱστορία κτλ. Τὰ δύο σχέδια προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν (τοῦ 1883 καὶ τοῦ 1885), πού γράφτηκαν ἀπὸ τὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ καὶ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», ἦταν ἓνα σοβαρὸ βῆμα στὴν προετοιμασία καὶ στὴ δημιουργία τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος στὴ Ρωσία. Ἐξαιρετικὰ μεγάλη σημασία στὴ διάδοση τῶν μαρξιστικῶν

άντιλήψεων, στήν υπεράσπιση του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού είχε τό βιβλίο του Πλεχάνοφ (Ν. Μπέλτοφ) «Γύρω στό ζήτημα τής εξέλιξης τής μονιστικής αντίληψης τής ιστορίας» (1885), πού «διαπαιδαγώγησε όλόκληρη γενιά ρώσων μαρξιστών» (Λένιν). Ἡ ομάδα ἔβγαλε καί κυκλοφόρησε στή Ρωσία 4 βιβλία τής συλλογῆς «Σοτσιαλ-Ντεμοκράτ», καθώς καί μιά σειρά ἐκλαϊκευτικές προσοῦρες γιά τούς ἐργάτες.

Ὁ Φ. Ἐνγκελς χαιρέτισε τήν ἐμφάνιση τής ομάδας «Ἀπελευθέρωση τής δουλειᾶς», «πού ἀποδεχόταν εἰλικρινά καί ἀνεπιφύλαχτα τίς μεγάλες οἰκονομικές καί ιστορικές θεωρίες τοῦ Μάρξ» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἀπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 27ος, 1935, σελ. 461). Ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς συνδέονταν μέ προσωπική φιλία μέ τόν Φ. Ἐνγκελς καί ἐπὶ πολλά χρόνια ἀλληλογραφοῦσαν μαζί του. Ἡ ομάδα «Ἀπελευθέρωση τής δουλειᾶς» συνδέθηκε μέ τό διεθνές ἐργατικό κίνημα καί ἀρχίζοντας ἀπό τό πρῶτο συνέδριο τής II Διεθνούς τό 1889 (Παρίσι) ὡς τήν αὐτοδιάλυσή της ἀντιπροσώπευε τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία σ' ὅλα τά συνέδρια τής II Διεθνούς. Ὡστόσο ἡ ομάδα «Ἀπελευθέρωση τής δουλειᾶς» ἔκανε καί σοβαρά λάθη: υπερέβαλλε τό ρόλο τής φιλελεύθερης ἀστικής τάξης, ὑποτιμοῦσε τήν ἐπαναστατικότητα τής ἀγροτιᾶς ὡς ἐφεδρείας τής προλεταριακῆς ἐπανάστασης. Τά λάθη αὐτά ἦταν τό σπέρμα τῶν μελλοντικῶν μενσεβίκικων ἀπόψεων τοῦ Πλεχάνοφ καί τῶν ἄλλων μελῶν τής ομάδας. Ὁ Β. Ι. Λένιν τόνιζε ὅτι ἡ ομάδα «Ἀπελευθέρωση τής δουλειᾶς» «ἔβαλε μόνο τά θεωρητικά θεμέλια τής σοσιαλδημοκρατίας κι ἔκανε τό πρῶτο βῆμα πρὸς τό ἐργατικό κίνημα» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 255).

Στό δεύτερο συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ τόν Αὐγούστο τοῦ 1903 ἡ ομάδα «Ἀπελευθέρωση τής δουλειᾶς» δήλωσε ὅτι αὐτοδιαλύεται. — 290.

- 119 Ὁ «Σύνδεσμος τοῦ ἐξωτερικοῦ τής ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας» ἰδρύθηκε μέ πρωτοβουλία τοῦ Β. Ι. Λένιν τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1901. Στό Σύνδεσμο μπῆκαν τό τμήμα ἐξωτερικοῦ τής ὀργάνωσης «Ἴσκρα» καί «Ζαριά» καί ἡ ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης» (πού συμπεριλάβαινε τήν ομάδα «Ἀπελευθέρωση τής δουλειᾶς»). Τό καθῆκον τοῦ Συνδέσμου ἦταν νά διαδίδει τίς ιδέες τής ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί νά συμβάλλει στή δημιουργία μαχητικῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὀργάνωσης. Οὐσιαστικά ὁ Σύνδεσμος ἦταν ἐκπρόσωπος τής ὀργάνωσης «Ἴσκρα» στό ἐξωτερικό. Ὁ Σύνδεσμος συσπείρωνε τούς ὁπαδούς τής «Ἴσκρα» ἀνάμεσα στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐνίσχυε ὑλικά τήν «Ἴσκρα», ὀργάνωνε τήν ἀποστολή τής ἐφημερίδας στή Ρωσία καί ἔβγαζε ἐκλαϊκευτική μαρξιστική φιλολογία. Ὁ Σύνδεσμος ἔβγαλε κάμποσα «Δελτία» καί προσοῦρες. Τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ἀναγνώρισε τό Σύνδεσμο ὡς τή μοναδική κομματική ὀργάνωση τοῦ ἐξωτερικοῦ μέ καταστατικά δικαιώματα ἐπιτροπῆς καί τόν ὑποχρέωσε νά δουλεύει κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση καί τόν ἔλεγχο τής ΚΕ τοῦ ΣΔΕΚΡ.

Ὑστερα ἀπό τό II συνέδριο στό «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ» θρονιάστηκαν οἱ μενσεβίκοι καί πολεμοῦσαν τόν Λένιν, τούς μπολσεβίκους. Στό δεύτερο συνέδριο τοῦ Συνδέσμου πού ἔγινε τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1903, οἱ μενσεβίκοι ξαπόλυσαν συκοφαντική ἐπίθεση ἐναντία στούς μπολσεβίκους καί ὕστερα ἀπ' αὐτό ὁ Λένιν καί οἱ ὁπαδοί

του αποχώρησαν από τό συνέδριο. Οί μενσεβίκοι ψήφισαν νέο καταστατικό τοῦ Συνδέσμου. Τό καταστατικό αὐτό στρεφόταν ἐνάντια στό καταστατικό τοῦ κόμματος, πού εἶχε ψηφιστεῖ στό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ. Ἀπό τότε ὁ Σύνδεσμος ἐγίνε προϋργιο τοῦ μενσεβικισμοῦ. Διατηρήθηκε ὡς τό 1905. — 292.

¹²⁰ *Στρατιωτικοί συνοικισμοί* — εἰδική μορφή ὀργάνωσης τοῦ στρατοῦ στή Ρωσία· εἶχαν εἰσαχθεῖ τόν καιρό τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου Α'. Ὁργανώνοντας τούς στρατιωτικούς συνοικισμούς ἡ τσαρική κυβέρνηση ὑπολόγιζε νά μειώσει τίς δαπάνες γιά τή συντήρηση τοῦ στρατοῦ, νά ἔχει ἔτοιμες ἐφεδρεῖες γιά καιρό πολέμου καί ν' ἀποχτήσει στό πρόσωπο μιᾶς ἀπομονωμένης ἀπό τό λαό στρατιωτικῆς κάστας ἕνα στήριγμα ἐνάντια στό ἀναπτυσσόμενο ἐπαναστατικό κίνημα. Γενικός διοικητής τῶν στρατιωτικῶν συνοικισμῶν εἶχε διοριστεῖ ὁ ἄκρος ἀντιδραστικός ὑπουργός στρατιωτικῶν Α. Α. Ἀρακτσέγιεφ (ἀπό δῶ καί ἡ ὀνομασία — ἀρακτσεγεφικοί συνοικισμοί).

Ὅλοι οἱ ἀγρότες πού ζοῦσαν στά ἐδάφη πού διατέθηκαν γιά τούς στρατιωτικούς συνοικισμούς, μετατρέπονταν σέ ἰσόβιους στρατιῶτες. Ἀπό τούς ἔποικους τῶν στρατιωτικῶν συνοικισμῶν ἡλικίας 18 ὡς 45 χρονῶν («ἀφεντικά») συγκροτοῦνταν στρατιωτικά τμήματα, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἱκανοί γιά στρατιωτική ὑπηρεσία ἀγρότες γίνονταν «βοηθοί τῶν ἀφεντικῶν». Κάθε ἀφεντικό-ἔποικος ἔπρεπε νά διατρέφει μέ τή δουλειά του τρεῖς στρατιῶτες πού εἶχαν κατάλυμα στούς στρατιωτικούς συνοικισμούς. Ὅλοι οἱ ἔποικοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά φοροῦν στρατιωτική στολή, νά ἐκπαιδεύονται συνεχῶς στρατιωτικά. Ἡ ζωή τους ὑποτασσόταν σέ σκληρό καθεστῶς καί ὑπόκεινταν σέ αὐστηρό κανονισμό, ἀκόμα καί τά οἰκογενειακά τους ζητήματα. Τά στρατιωτικά γυμνάσια καί οἱ διάφορες στρατιωτικές δουλειές πού καθόριζε ὁ κανονισμός, δέν ἄφηναν χρόνο γιά δουλειές τοῦ νοικοκυριοῦ πού ξέπεφτε ὅλο καί περισσότερο.

Οἱ ὅροι κατέργων στή ζωή καί στή δουλειά τῶν ἐποίκων στούς στρατιωτικούς συνοικισμούς προκαλοῦσαν ἐπανειλημμένα μεγάλες ἐξεγέρσεις πού καταστέλλονταν ἀπό τά τσαρικά στρατεύματα μέ ἀφάνταστη σκληρότητα. Τό 1857 οἱ στρατιωτικοί συνοικισμοί καταργήθηκαν. — 296.

¹²¹ Τό πρῶτο κεφάλαιο αὐτῆς τῆς ἐργασίας τοῦ Λένιν βγῆκε σέ χωριστή μπροσούρα σέ δύο ἐκδόσεις μέ τόν τίτλο «Ὁ ἀγῶνας ἐνάντια στούς πεινασμένους». Ἡ πρώτη ἐκδοση βγῆκε ὡς χωριστό ἀνάτυπο ἀπό τά τεύχη 2-3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά»· ἡ δεύτερη ἐκδοση τυπώθηκε στό παράνομο ἰσκρικό τυπογραφεῖο τοῦ Κισινιόφ σέ τρεῖς χιλιάδες ἀντίτυπα. — 303.

¹²² Ἡ ἐκφραση «παίρνει διαστάσεις ἡράκλειων στηλῶν» σημαίνει ὅτι φτάνει κανεῖς στά ἔσχατα ὅρια, σέ ὑπερβολική μεγαλοποίηση. Ὅπως λέει ἡ ἀρχαία ἐλληνική μυθολογία οἱ ἡράκλειες στηλές εἶχαν ἀνεγερθεῖ ἀπό τόν Ἡρακλῆ καί κατά τήν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων ἀποτελοῦσαν τήν ἄκρη τοῦ κόσμου, πέρα ἀπό τήν ὁποία δέν ὑπῆρχε δρόμος. — 305.

¹²³ Πρόκειται γιά τόν Ἀρκάδι Πάβλιτς Πένοτσκιν — πρόσωπο ἀπό τό

διήγημα τοῦ Ι. Σ. Τουργκένιεφ «Ὁ ἐπιστάτης» (βλ. Τουργκένιεφ, Ι. Σ. Ἄπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. Ι, Μόσχα, 1953, σελ. 203). — 307.

- ¹²⁴ Ὅπως φαίνεται, ὁ Β. Ι. Λένιν δέν εἶχε πρόχειρα τὰ ἀντίτυπα τῆς «Ἴσκρα» καί ἀναφέρθηκε ἀπό μνήμης στά φύλλα 6 καί 7 τῆς ἑφημερίδας «Ἴσκρα». Στήν πραγματικότητα ἡ ἀνταπόκριση ἀπό τή Συμφερόπολη (σχετικά μέ τή διαδήλωση τῆς Πρωτομαγιάς) δημοσιεύτηκε στό φύλλο 7 τῆς «Ἴσκρα» καί ἡ ἀνταπόκριση ἀπό τό Κούρσκ («Ἡ ἀπήχηση τῶν γεγονότων τῆς Πετρούπολης τό Μάρτη καί ὁ ἀναβρασμός ἀνάμεσα στούς σπουδαστές καί στούς ἀγρότες») δημοσιεύτηκε στό φύλλο 8 τῆς «Ἴσκρα». — 311.
- ¹²⁵ *Πομπαδούρ* — ἀντιπροσωπευτικός σατιρικός τύπος, πού δημιούργησε ὁ Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν στό ἔργο του «Πομπαδοῦροι καί πομπαδοῦρες». Στό ἔργο αὐτό ὁ μέγας ρώσος σατιρικός συγγραφέας στιγμάτισε τούς ἀνώτερους τσαρικούς διοικητικούς ὑπαλλήλους, τούς ὑπουργούς καί τούς διοικητές κυβερνείων. Ὁ ἐπιτυχημένος αὐτός ὁρος τοῦ Σαλτικόφ-Στσεντρίν μπήκε σταθερά στή ρωσική γλώσσα μέ τή σημασία τῆς διοικητικῆς ἀυθαιρεσίας καί αὐταρχικότητας. — 313.
- ¹²⁶ Ὁ Λένιν παραθέτει ἐδῶ περικοπή ἀπό τό ἔργο τοῦ Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν «Ἱστορία μιᾶς πόλης» (βλ. Ν. Στσεντρίν (Μ. Ε. Σαλτικόφ), Ἄπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. ΙΧ, 1934, σελ. 427). — 313.
- ¹²⁷ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν ἐκθεση τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Σαράτοφ στήν ἐκτακτη συνέλευση τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου, πού συνήλθε στίς 29 τοῦ Αὐγούστου 1901. Τό περιεχόμενο τῆς ἐκθεσης δημοσιεύτηκε στήν ἑφημερίδα «Σαράτοβσκι Ντνεβνίκ» ἀρ. φύλλου 187, στίς 29 τοῦ Αὐγούστου 1901. Τά ἀποσπάσματα ἀπό τήν ἐκθεση πού παραθέτει ὁ Λένιν, ἀποτελοῦν ἀφήγηση τῶν θέσεων τῆς ἐκθεσης. — 315.
- ¹²⁸ «*Πριαζόβσκι Κράι*» («Περιοχή τοῦ Πριαζόβσκ») — καθημερινή ἑφημερίδα, ἔβγαινε στό Ροστόφ τοῦ Ντόν ἀπό τό 1892 ὥς τό 1916. Ἦταν συνέχιση τῆς ἑφημερίδας «Ντονσκόγε Πόλε», πού ἔβγαινε ἀπό τό 1889 ὥς τό 1891. — 318.
- ¹²⁹ Ἀλληλέγγυα εὐθύνη — ὑποχρεωτική συλλογική εὐθύνη τῶν ἀγροτῶν κάθε ἀγροτικῆς κοινότητας γιά τήν ἔγκαιρη καί πλήρη καταβολή ὅλων τῶν χρηματικῶν πληρωμῶν καί γιά τήν ἐκπλήρωση κάθε ὑποχρέωσης πρὸς τό κράτος καί τούς τσιφλικάδες (φόροι, πληρωμές ἐξαγορᾶς, στρατολογία νεοσυλλέκτων κ. ἄ.). Ἡ μορφή αὕτη ὑποδούλωσης τῶν ἀγροτῶν, πού διατηρήθηκε καί μετὰ τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας στή Ρωσία, καταργήθηκε μόλις τό 1906. — 318.
- ¹³⁰ *Κατάλογοι κρατουμένων* ὀνομάζονταν τὰ ἔγγραφα, πού συντάσσονταν ἀπό τίς τοπικές διοικήσεις τῶν κυβερνείων καί πού περιεῖχαν λεπτομερειακά στοιχεῖα γιά τούς κρατουμένους πού ἐξορίζονταν στή Σιβηρία. — 323.

- ¹³¹ Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό βιβλίον τοῦ Νικολάι —ον (Ν. Φ. Ντα-νιελσόν) «Δοκίμια γιά τήν κοινωνική μας οἰκονομία μετά τή μετα-ρύθμιση», πού βγῆκε στήν Πετρούπολη τό 1893. — 329.
- ¹³² «*Ρούσκιγε Βέντομοστι*» («Ρωσικά Χρονικά») — ἑφημερίδα. Ἔβγαινε στή Μόσχα ἀπό τό 1863 καί ἐξέφραζε τίς ἀπόψεις τῆς μετριοπαθοῦς φιλελεύθερης διανόησης. Στά 1880–1900 στήν ἑφημερίδα συνεργά-ζονταν συγγραφεῖς τοῦ δημοκρατικοῦ στρατοπέδου (Β. Γ. Κορολέν-κο, Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν, Γ. Ι. Οὐσπένσκι κ. ἄ.), καί δημοσιεύ-ονταν ἔργα τῶν φιλελεύθερων ναρόντικων. Ἀπό τό 1905 ἡ ἑφημε-ρίδα ἔγινε ὄργανο τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ κόμματος τῶν καντέ-των. Ὁ Λένιν ἔλεγε ὅτι ἡ «Ρούσκιγε Βέντομοστι» συνδύαζε μέ ιδιό-μορφο τρόπο «τό δεξιό καντετισμό μ' ἓνα ναροντικιστικό ἐπίχρισμα» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 19ος, σελ. 111).
Ἡ «Ρούσκιγε Βέντομοστι» κλείστηκε τό 1918 μαζί μέ τίς ἄλλες ἀντεπαναστατικές ἑφημερίδες. — 331.
- ¹³³ Ἀνώτερα δικαστήρια — τσαρικά δικαστικά ὄργανα πού δημιουργή-θηκαν μετά τή δικαστική μεταρύθμιση τοῦ 1864. Ἐξέταζαν εἰδικές πολιτικές καί ποινικές ὑποθέσεις καί ἔπαιζαν ρόλο ἐφετείου γιά τίς ὑποθέσεις πού εἶχαν ἐκδικαστεῖ στά δικαστήρια περιοχῆς. Ἡ δι-καιοδοσία τοῦ κάθε ἀνώτερου δικαστηρίου ἐπεκτεινόταν σέ κάμποσα κυβερνεῖα. — 332.
- ¹³⁴ Πρόκειται γιά τόν Ἀκάκι Ἀκακίεβιτς Μπασμάτσκιν — ἥρωα τοῦ διηγήματος τοῦ Ν. Β. Γκόγκολ «Ὁ μανδύας». — 334.
- ¹³⁵ Ἀνθρωπος σέ θήκη — πρόσωπο ἀπό τό ὁμώνυμο διήγημα τοῦ Α. Π. Τσέχοφ. Χρησιμοποιεῖται στή φιλολογία γιά χαρακτηρισμό ἀπο-στεωμένων, ἀποσπασμένων ἀπό τή ζωή ἀνθρώπων, πού φοβοῦνται κάθε τι τό καινούργιο. — 334.
- ¹³⁶ Ὁ Λένιν ἐννοεῖ ἐδῶ τόν «Κανονισμό γιά τά ὄργανα τῶν ζέμστρο τῶν κυβερνεῖων καί τῶν νομῶν», πού ἐπικυρώθηκε ἀπό τόν Ἀλέ-ξανδρο Γ' στίς 12 τοῦ Ἰούνη 1890. — 335.
- ¹³⁷ Κίτ Κίτιτς ἢ Τίτ Τίτιτς — πρόσωπο ἀπό τήν κωμωδία τοῦ Α. Ν. Ὁστρόβσκι «Ἄλλος σπάει κι ἄλλος πληρώνει». Ἀντιπροσωπευ-τικός τύπος ἀστοιχείωτου, ἀγροίκου, χοντροκέφαλου καί αὐταρχι-κοῦ ἀνθρώπου. — 336.
- ¹³⁸ «*Μισσιονέρσκογε Ὁμποζρένιγε*» («Ἀποστολική Ἐπιθεώρηση») — μηνιάτικο θεολογικό περιοδικό, πού ἐκδιδόταν ἀπό τοὺς ἐκκλησια-στικούς κύκλους. Ἔβγαινε ἀπό τό 1896 ὥς τό 1898 στό Κίεβο καί ἀπό τό 1899 ὥς τό 1916 στήν Πετρούπολη. Διευθυντής καί ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ ἦταν ὁ Β. Μ. Σκβορτσόφ. Τό περιοδικό συνένωνε τοὺς πῖο ἀντιδραστικούς κύκλους τοῦ κλήρου, πού διακρίνονταν γιά τό φωτοσβεστικό τους μένος καί βρίσκονταν σέ στενή συμμαχία μέ τήν ἀστυνομία. Διεξῆγε πάλι ἐνάντια στοὺς αἵρετικούς. — 343.
- ¹³⁹ «Ὁρλόβσκι Βέστνικ». («Ἀγγελιαφόρος τοῦ Ὁριόλ») — καθημερινή

κοινωνικο-πολιτική και λογοτεχνική έφημερίδα με μετριοπαθή φιλελεύθερο προσανατολισμό. Έβγαινε στο Όριόλ από το 1876 ως το 1918. — 344.

¹⁴⁰ «*Béra i Rázoum*» («Πίστη και Λογικό») — θεολογικο-φιλοσοφικό περιοδικό, πού εκδιδόταν από την ιερατική σχολή του Χαρκόβου από το 1884 ως το 1916. Έβγαινε δυό φορές το μήνα. Το περιοδικό ακολουθοῦσε άκρως αντιδραστική θέση και πολεμοῦσε με λύσσα το δημοκρατικό κίνημα και την προοδευτική σκέψη. — 347.

¹⁴¹ «*Σβομπόντνογε Σλόβο*» («Έλεύθερος Λόγος») — έκδοτικό πού τύπωνε στο έξωτερικό (Άγγλία, Έλβετία) τά απαγορευμένα από την τσαρική λογοκρισία έργα του Λ. Ν. Τολστόι και προσοῦρες πού στρέφονταν ενάντια στους διωγμούς των αίρετικῶν από την τσαρική κυβέρνηση. Από το 1899 ως το 1901 το έκδοτικό έβγαζε το περιοδικό «*Σβομπόντναγια Μίσλ*» και από το 1901 ως το 1905 το περιοδικό «*Σβομπόντνογε Σλόβο*». — 347.

¹⁴² «*Σβομπόντα*» («Έλευθερία») — περιοδικό εκδιδόταν στην Έλβετία στά 1901-1902 από την ομάδα «*Σβομπόντα*», πού δημιουργήθηκε το Μάη του 1901 και αυτοκαλοῦνταν «έπαναστατική σοσιαλιστική ομάδα». Βγήκαν δυό τεύχη του περιοδικού: το τεῦχος 1 το 1901 και το τεῦχος 2 το 1902. Η ομάδα «*Σβομπόντα*» έβγαλε επίσης την έκδοση «*Παραμονές της επανάστασης. Μή περιοδική επιθεώρηση των ζητημάτων της θεωρίας και της ταχτικής*» τεῦχος 1, την έφημερίδα-περιοδικό «*Ότκλίκι*» («Απήχηση») τεῦχος 1, την προσούρα του Λ. Ναντέζντιν «*Η αναγέννηση του επαναστατισμοῦ στη Ρωσία*» κ. ά. Η ομάδα «*Σβομπόντα*» δέν είχε «οὔτε σταθερές, σοβαρές ιδέες, οὔτε πρόγραμμα, ταχτική και οργάνωση, οὔτε ρίζες στις μάζες» (Β. Ι. Λένιν, Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 20ός, σελ. 332). Στις εκδόσεις της ή ομάδα «*Σβομπόντα*» προπαγάνδιζε τις ιδέες του «οικονομισμού» και την ταχτική της τρομοκρατίας, ὑποστήριζε τις αντισκρικές ομάδες στη Ρωσία. Ο Λένιν ονόμαζε τή «*Σβομπόντα*» ομάδα «οικονομιστών τρομοκρατικής χροιάς» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 5ος, σελ. 450). Η ομάδα διαλύθηκε το 1903. — 364.

¹⁴³ «*Γιούζνι Ραμπότσι*» («Έργατης του Νότου») — σοσιαλδημοκρατική έφημερίδα έβγαινε παράνομα από το Γενάρη του 1900 ως τον Άπρίλη του 1903 και εκδιδόταν από ομάδα πού έφερε το ίδιο ὄνομα. Βγήκαν 12 φύλλα. Συντάχτες και συνεργάτες της «*Γιούζνι Ραμπότσι*» ήταν κατά καιρούς ο Ι. Χ. Λαλαγιάντζ, ο Α. Βιλένσκι («Ίλιά»), ο Ο. Α. Κόγκαν (Έρμάνσκι), ο Μπ. Σ. Τσέιτλιν (Μπατούρσκι), ο Ε. Γ. Λέβιν και ή Ε. Σ. Λέβινα, ο Β. Ν. Ρόζανοφ κ. ά. Το τυπογραφείο της έφημερίδας άλλαζε συνεχῶς θέση και δούλευε κατά καιρούς στο Αϊκατερινοσλάβ, στο Σμολένσκ, στο Κισινιόφ, στο Νικολάγεφ και σε άλλες πόλεις.

Η ομάδα «*Γιούζνι Ραμπότσι*» πολεμοῦσε τον «οικονομισμό» και την ταχτική της τρομοκρατίας, ὑπεράσπιζε την ανάγκη νά αναπτυχθεῖ μαζικό επαναστατικό κίνημα και ανέπτυξε μεγάλη επαναστατική δράση στη Νότια Ρωσία. Τόν Αὔγουστο του 1902 ή ομάδα «*Γιούζνι Ραμπότσι*» έκανε διαπραγματεύσεις με την «Ίσκρα» για την ανάληψη

κοινής δράσης. 'Αποτέλεσμα αὐτῶν τῶν διαπραγματεύσεων ἦταν ἡ δήλωσή της ὅτι τάσσεται ἀλληλέγγυη μέ τήν «'Ισκρα», πού δημοσιεύτηκε τήν 1 τοῦ Νοέμβρη 1902 στήν «'Ισκρα», ἀρ. φύλλου 27 καί τό Δεκέμβρη τοῦ 1902 στή «Γιούζνι Ραμπότσι», ἀρ. φύλλου 10. Ταυτόχρονα ἡ ομάδα δέ συμεριζόταν ὁλοκληρωτικά τό ἱσκρικό ὀργανωτικό σχέδιο οἰκοδόμησις τοῦ κόμματος πάνω στίς ἀρχές τοῦ δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ καί, ὅπως τόνιζε ὁ Λένιν, ἀνῆκε σέ κεῖνες τίς ὀργανώσεις, πού «ἐνῶ στά λόγια ἀναγνώριζαν τήν „'Ισκρα“ ὡς καθοδηγητικό ὄργανο, στήν πράξη ἐπιδίωκαν τά δικά τους ἰδιαίτερα σχέδια καί διακρίνονταν γιά τήν ἀστάθειά τους στά ζητήματα ἀρχῶν» ('Απαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 7ος, σελ. 193).

Τό ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ, ἀφοῦ ὑπογράμμισε τή «γόνιμη φιλολογική καί ὀργανωτική δράση τῆς ομάδας „Γιούζνι Ραμπότσι“ γιά τή συνένωση καί ἀνασυγκρότηση τοῦ κόμματος», ἀποφάσισε νά σταματήσει τήν ἐκδοση τῆς ἐφημερίδας «Γιούζνι Ραμπότσι» καί νά διαλύσει τήν ομάδα πού τήν ἐβγαζε, ὅπως καί ὅλες τίς ἀνεξάρτητες σοσιαλδημοκρατικές ομάδες καί ὀργανώσεις. — 366.

- 144 'Ο Β. Ι. Λένιν δίνει σέ δική του μετάφραση περικοπή ἀπό τό γράμμα τοῦ Φ. Λασσάλ πρὸς τόν Κ. Μάρξ τῆς 24 τοῦ 'Ιούνη 1852. 'Ενα μέρος αὐτῆς τῆς περικοπῆς ὁ Β. Ι. Λένιν τό χρησιμοποίησε ὡς ἐπίγραμμα στό ἔργο του «Τί νά κάνουμε;». — 373.

- 145 Τά εἰκοσιπεντάχρονα τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ γιορτάστηκαν ἀπό τοὺς ρώσους σοσιαλδημοκράτες στίς 6 (19) τοῦ Δεκέμβρη 1901 στή Γενεύη μαζί μέ τήν εἰκοστή πέμπτη ἐπέτειο τῆς διαδήλωσης στήν πλατεία τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ Καζάν τῆς Πετρούπολης. Αὐτή ἡ διαδήλωση εἶχε ὀργανωθεῖ στίς 6 τοῦ Δεκέμβρη 1876 ἀπό ἐργάτες καί φοιτητές σέ ἔνδειξη διαμαρτυρίας ἐνάντια στίς αὐθαιρεσίες τῆς ἀπολυταρχίας. 'Ο Γ. Β. Πλεχάνοφ ἐκφώνησε στή διαδήλωση ἐπαναστατικό λόγο. 'Η διαδήλωση διαλύθηκε ἀπό τήν ἀστυνομία καί τό στρατό, πολλοί διαδηλωτές πιάστηκαν καί καταδικάστηκαν σέ φυλάκιση, ἐξορία καί καταναγκαστικά ἔργα. 'Ο Γ. Β. Πλεχάνοφ ἀναγκάστηκε νά φύγει στό ἐξωτερικό.

Πανηγυρικές συνελεύσεις, ἀφιερωμένες στά εἰκοσιπεντάχρονα τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἔγιναν στή Γενεύη, στή Βέρνη, στό Παρίσι, στή Ζυρίχη καί σέ ἄλλες πόλεις, ὅπου ζοῦσαν ἐκπατρισμένοι ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες. — 374.

- 146 Μέ τό σύνθημα «Ζεμλιά ἰ βόλια» («Γῆ καί ἐλευθερία») ἐμφανιζόταν ἐκεῖνο τόν καιρό ἡ παράνομη ὀργάνωση «Ζεμλιά ἰ βόλια» πού ἱδρύθηκε στή Ρωσία τό 1876 ἀπό τοὺς ναρόντικους. 'Επιφανεῖς παράγοντες τῆς «Ζεμλιά ἰ βόλια» ἦταν ὁ Α. Ντ. Μιχάηλοφ, ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ὁ Ο. Β. 'Απτεκμαν, ὁ Α. Α. Κβιατκόβσκι, ὁ Σ. Μ. Κραβτσίνσκι (Στεπνιάκ). ἡ Σ. Α. Περόβσκαγια, ὁ Ν. Α. Μορόζοφ, ἡ Β. Ν. Φίγκνερ κ. ἄ.

Οἱ ζεμλεβόλτσι, θεωρώντας τήν ἀγροτιά βασική ἐπαναστατική δύναμη στή Ρωσία, προσπαθοῦσαν νά ξεσηκώσουν τοὺς ἀγρότες σέ ἐξέγερση ἐνάντια στόν τσαρισμό. 'Εκαναν ἐπαναστατική δουλειά σέ μιά σειρά κυβερνεῖα τῆς Ρωσίας: τοῦ Ταμπόφ, τοῦ Βορόνεζ κ. ἄ. Τό 1879 σχηματίστηκε μέσα στή «Ζεμλιά ἰ βόλια» μιά ομάδα τρομο-

κρατών, πού θεωρούσε τήν τρομοκρατία κύριο μέσο πάλης κατά τοῦ τσαρισμοῦ. Στό συνέδριο πού ἔγινε τόν ἴδιο χρόνο στό Βορόνεζ, ἡ «Ζεμλιά ἰ βόλια» διασπάστηκε σέ δύο ὁργανώσεις: στή «Ναρόν-τναγια βόλια» καί στήν «Τσόρνι Περεντέλ». — 375.

- ¹⁴⁷ Πρόκειται γιά τήν I Διεθνή («Διεθνῆς Ἐνωση τῶν Ἑργατῶν») — τήν πρώτη διεθνή ὁργάνωση τοῦ προλεταριάτου πού ἰδρύθηκε στίς 28 τοῦ Σεπτέμβρη 1864 στή διεθνή ἐργατική σύναξη πού συγκλήθηκε στό Λονδίνο ἀπό τοὺς ἄγγλους καί τοὺς γάλλους ἐργάτες. Ἡ δημιουργία τῆς I Διεθνoῦς εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπίμονης πολύχρονης πάλης τοῦ Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς γιά ἓνα ἐπαναστατικό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὁ Κ. Μάρξ ἦταν ὁ ὁργανωτής καί καθοδηγητής τῆς I Διεθνoῦς, συγγραφέας τοῦ «Ἰδρυτικοῦ Μανιφέστου» της, τοῦ Καταστατικοῦ καί ἄλλων ντοκουμέντων πού ἀναφέρονται σέ ζητήματα τοῦ προγράμματος καί τῆς ταχτικῆς της. Ὅπως τόνιζε ὁ Β. Ι. Λένιν, ἡ I Διεθνῆς «ἔβαλε τά θεμέλια τῆς διεθνoῦς ὁργάνωσης τῶν ἐργατῶν γιά τήν προετοιμασία τῆς ἐπαναστατικῆς τους ἐφόδου ἐνάντια στό κεφάλαιο», «ἔβαλε τά θεμέλια τῆς προλεταριακῆς, τῆς διεθνoῦς πάλης γιά τό σοσιαλισμό» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 29ος, σελ. 280, 281).

Κεντρικό καθοδηγητικό ὄργανο τῆς I Διεθνoῦς ἦταν τό Γενικό συμβούλιο τῆς Διεθνoῦς Ἐνωσης τῶν Ἑργατῶν, μέ μόνιμο μέλος του τόν Κ. Μάρξ. Ὑπερνικώντας τίς μικροαστικές ἐπιροές καί τίς σεχταριστικές τάσεις πού ἐπικρατοῦσαν τότε στό ἐργατικό κίνημα (τρεϊντ-γιουνιονισμός στήν Ἀγγλία, προυντονισμός καί ἀναρχισμός στίς λατινικές χῶρες, λασσαλισμός στή Γερμανία), ὁ Μάρξ συσπείρωνε γύρω ἀπό τίς ἀρχές τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ τοὺς πρωτοπόρους ἐργάτες τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ I Διεθνῆς καθοδηγοῦσε τήν οἰκονομική καί πολιτική πάλη τῶν ἐργατῶν τῶν διάφορων χωρῶν καί ἐδραίωνε τή διεθνή τους ἀλληλεγγύη. Τεράστιος εἶναι ὁ ρόλος τῆς I Διεθνoῦς στό ἔργο τῆς διάδοσης τοῦ μαρξισμοῦ, στή συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα.

Μετά τήν ἥττα τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ μπῆκε στήν ἐργατική τάξη τό καθῆκον τῆς δημιουργίας μαζικῶν ἐθνικῶν κομμάτων μέ βάση τίς ἀρχές πού διατύπωσε ἡ I Διεθνῆς. «Παίρνοντας ὑπόψη τήν κατάστασὴ πραγμάτων στήν Εὐρώπη, — ἔγραφε τό 1873 ὁ Κ. Μάρξ, — θεωρῶ ὅπωςδῆποτε ὠφέλιμο νά τεθεῖ προσωρινά σέ δεύτερη μοίρα ἡ ἐπίσημη ὁργάνωση τῆς Διεθνoῦς» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Διαλεχτά γράμματα, ρωσ. ἐκδ., 1953, σελ. 288). Τό 1876 στή συνδιάσκεψη τῆς Φιλαδελφείας ἡ I Διεθνῆς διαλύθηκε ἐπίσημα. — 383.

- ¹⁴⁸ *Μπακουνινισμός* — ρεύμα πού πῆρε τήν ὀνομασία του ἀπό τό ὄνομα τοῦ Μ. Α. Μπακούνιν, ἰδεολόγου τοῦ ἀναρχισμοῦ καί ἄσπονδου ἐχθροῦ τοῦ μαρξισμοῦ καί τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Οἱ μπακουνινιστές πολεμοῦσαν μέ πείσμα τή μαρξιστική θεωρία καί ταχτική τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Βασική θέση τοῦ μπακουνινισμοῦ εἶναι ἡ ἄρνηση κάθε κράτους, μαζί καί τῆς διχτατορίας τοῦ προλεταριάτου· ὁ μπακουνινισμός δέν καταλάβαινε τόν κοσμοϊστορικό ρόλο τοῦ προλεταριάτου. Ὁ Μπακούνιν διατύπωσε τήν ἰδέα τῆς «ἐξίσωσης» τῶν τάξεων, τῆς συνένωσης τῶν «ἐλεύθερων ἐνώσεων» ἀπό τά κάτω. Κατά

τή γνώμη τῶν μπακουνινιστῶν θά ἔπρεπε μυστική ἐπαναστατική ἐταιρία ἀπό «ἐξέχουσες» προσωπικότητες νά μπεῖ ἐπικεφαλῆς τῶν λαϊκῶν ἐξεγέρσεων ποῦ θά ἐκδηλώνονταν ἀμέσως. Ἔτσι, οἱ μπακουνινιστές θεωροῦσαν, ὅτι στή Ρωσία ἡ ἀγροτιά ἦταν ἔτοιμη νά ἐξεγερθεῖ ἀμέσως. Ἡ ταχτική τους τῶν συνωμοσιῶν, τῶν ἄμεσων ἐξεγέρσεων καί τῆς τρομοκρατίας ἦταν τυχοδιωχτική καί ἐχθρική πρὸς τή μαρξιστική διδασκαλία τῆς ἐξέγερσης. Ὁ μπακουνινισμός συγγενεῦει μέ τόν προυντονισμό — τό μικροαστικό αὐτό ρεῦμα, ποῦ καθρέφτιζε τήν ἰδεολογία τοῦ καταστραμμένου μικροῖδιοχτήτη. Ἐνας ἀπό τοὺς ἐκπροσώπους τῶν μπακουνινιστῶν στή Ρωσία ἦταν ὁ Σ. Γ. Νετσάγεφ· αὐτός κρατοῦσε στενὴ σύνδεση μέ τόν Μπακούνιν ποῦ ζοῦσε στό ἐξωτερικό. Τό πρόγραμμα τῆς συνωμοτικῆς ἐταιρίας ποῦ σχεδίαζαν νά δημιουργήσουν, τό διατύπωσαν στήν «Ἐπαναστατική κατήχηση». Τό 1869 ὁ Νετσάγεφ προσπάθησε νά δημιουργήσῃ στή Ρωσία μιὰ στενὴ συνωμοτική ὁργάνωση, τή «Ναρόντναγια ρασπράβα». Δέν μπόρεσε, ὅμως, νά ὁργανώσει παρά μόνο μερικοὺς ὁμίλους στή Μόσχα. Ἡ «Ναρόντναγια ρασπράβα» ἀνακαλύφθηκε γρήγορα καί τό Δεκέμβρη τοῦ 1869 χτυπήθηκε καί διαλύθηκε ἀπὸ τὴν τσαρική κυβέρνησι. Ἡ θεωρία καί ἡ ταχτική τῶν μπακουνινιστῶν καταδικάστηκε αὐστηρά ἀπὸ τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἐνγκελς. Ὁ Β. Ι. Λένιν χαρακτήρισε τόν μπακουνινισμό ὡς κοσμοθεωρία «τοῦ μικροαστοῦ ποῦ ἔχασε κάθε ἐλπίδα γιὰ τὴ σωτηρία του» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 18ος, σελ. 11). Ὁ μπακουνινισμός ἀποτελέσε μιὰ ἀπὸ τίς ἰδεολογικὲς πηγὲς τοῦ ναροντικισμοῦ. Σχετικὰ μέ τόν Μπακούνιν καί τοὺς μπακουνινιστές βλ. τὰ ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἐνγκελς «Ἡ Ἑνωση τῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας καί ἡ Διεθνὴς Ἑνωση τῶν Ἑργατῶν» (1873)· Φ. Ἐνγκελς «Οἱ μπακουνινιστὲς σὲ δράση» (1873), «Ἡ φιλολογία τῶν ἐκπατρισμένων» (1885), καθὼς καί τὴν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Γιὰ τὴν προσωρινὴ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησι» (1905) κ. ἄ. — 384.

- ¹⁴⁹ Τὴν ἀνοιξή τοῦ 1901, σὲ σύνδεση μέ τό δυνάμωμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στή Ρωσία, συζητιόταν ἀνάμεσα στοὺς ἐκπατρισμένους ρώσους σοσιαλδημοκράτες τό ζήτημα τῆς ἀνάγκης τῆς ἐνοποίησης καί τοῦ συντονισμοῦ τῆς δράσης τῶν πολυάριθμων σοσιαλδημοκρατικῶν ὁργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὁ Λένιν, θεωρώντας ἀδύνατη ἀπὸ ἄποψη ἀρχῶν τὴ συνένωση τῶν ὁργανώσεων ἐπαναστατικῆς κατεύθυνσης μέ τίς ὁπορτουνιστικὲς, πρότεινε νά συνενωθοῦν οἱ ἐπαναστατικὲς σοσιαλδημοκρατικὲς ὁργανώσεις. «Μοῦ ἦρθε ἡ σκέψη, — ἔγραφε ὁ Λένιν σὲ γράμμα του πρὸς τόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ, — δέ θά ἦταν ἄραγε δυνατό νά δοκιμαστεῖ τό ἐξῆς σχέδιο ὁργάνωσης: ἡ ὁργάνωση „Σοσιαλδημοκράτης“, ἡ σύνταξι τοῦ „Ζαριά“ καί οἱ τάδε καί τάδε ὁμάδες. . . συνενώνονται σὲ ἓναν, ἅς ποῦμε, *Σύνδεσμος*» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 34ος, σελ. 40). Στό ἴδιο μέρος ὁ Λένιν ἐκθέτει τίς βάσεις τοῦ σχεδίου αὐτῆς τῆς ὁργάνωσης.

Τό πρωταρχικὸ σχέδιο καταστατικοῦ τοῦ Συνδέσμου τοῦ ἐξωτερικοῦ συντάχθηκε ἀπὸ τὸ παράρτημα Μονάχου τῆς σύνταξης ἀπὸ κοινοῦ μέ τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ποῦ εἶχε ἔρθῃ στό Μόναχο, καί συζητήθηκε ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη τῶν ὁργανώσεων «Ἴσκρα»—«Ζαριά» καί «Σοσιαλδημοκράτης». Ὅπως φαίνεται, τότε ἔγραψε ὁ Λένιν τίς τροπολογίες στό σχέδιο καταστατικοῦ. — 387.

- ¹⁵⁰ Ἐδῶ καί παρακάτω ὁ Λένιν ἀπαριθμεῖ τὰ φύλλα τῆς «Ἴσκρα», ὅπου δημοσιεύτηκαν ἀνταποκρίσεις καί πληροφορίες γιά τίς διαδηλώσεις τῶν ἐργατῶν καί τῶν φοιτητῶν πού ἔγιναν σέ διάφορες πόλεις τῆς Ρωσίας. — 391.
- ¹⁵¹ Ὅπως φαίνεται, τό ντοκουμέντο αὐτό ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς παραλλαγές τῆς ἀρχῆς τοῦ ἄρθρου «Οἱ διῶχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ». — 394.
- ¹⁵² «Ρούσκι Βέστνικ» («Ρωσικός Ἀγγελιαφόρος») — πολιτικό καί λογοτεχνικό περιοδικό, ἔβγαινε ἀπό τό 1856 ὥς τό 1906. Ὁ τόπος τῆς ἐκδοσης τοῦ περιοδικοῦ ἄλλαζε ἐπανειλημμένα. Ἀπό τό 1856 ὥς τό 1887 τό περιοδικό ἔβγαινε στή Μόσχα μέ διευθυντή καί ἐκδότῃ τόν Μ. Ν. Κατκόφ. Στήν ἀρχή τό περιοδικό εἶχε φιλελεύθερο προσανατολισμό, ἀπό τή δεκαετία, ὅμως, 1860–1870 μετατράπηκε σέ ὄργανο τῆς φεουδαρχικῆς ἀντίδρασης. Ὑστερα ἀπό τό θάνατο τοῦ Κατκόφ τό «Ρούσκι Βέστνικ» ἔβγαινε ἀπό τὰ τέλη τοῦ 1887 ὥς τό 1896 στήν Πετρούπολη, ἀπό τό 1896 ὥς τό 1902 στή Μόσχα καί ἀπό τό 1902 ὥς τό 1906 — ξανά στήν Πετρούπολη. — 395.
- ¹⁵³ «Βέστνικ Ἐβρόπι» («Ἀγγελιαφόρος τῆς Εὐρώπης») — μηνιάτικο ἱστορικο-πολιτικό καί λογοτεχνικό περιοδικό ἀστικο-φιλελεύθερης κατεύθυνσης· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1866 ὥς τό 1918. Στό περιοδικό δημοσιεύονταν ἄρθρα πού στρέφονταν ἐνάντια στούς ἐπαναστάτες μαρξιστές. — 395.
- ¹⁵⁴ Τό ντοκουμέντο αὐτό περιέχει συνοπτική περίληψη τῶν ἀρθρῶν γιά τὰ ζέμστβο, πού δημοσιεύτηκαν στό περιοδικό «Βόλνογε Σλόβο» ἀρ. φύλλων 53, 57, 59 καί 60 μέ ὑπογραφή «Ζ. Σ.». Τό ντοκουμέντο αὐτό γράφτηκε τήν περίοδο πού ὁ Β. Ι. Λένιν προετοίμαζε τό ἄρθρο «Οἱ διῶχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ». — 398.
- ¹⁵⁵ Πρόκειται γιά τό ἄρθρο 762 τοῦ ΙΧ τόμου τοῦ «Κώδικα Νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας» πού λέει: «Στούς ἀλλογενεῖς πού κατοικοῦν τή Ρωσική αὐτοκρατορία συμπεριλαμβάνονται: 1) οἱ ἀλλογενεῖς τῆς Σιβηρίας· 2) οἱ σαμογέδοι τοῦ κυβερνεῖου Ἀρχάγγελου· 3) οἱ ἀλλογενεῖς νομάδες τοῦ κυβερνεῖου Σταυρόπολης· 4) οἱ νομάδες καλμοῦχοι τῶν κυβερνεῖων Ἀστραχάν καί Σταυρόπολης· 5) οἱ κιργίζιοι τῆς Ἐσωτερικῆς Ὀρδῆς· 6) οἱ ἀλλογενεῖς τῶν περιοχῶν Ἀκμολίνσκ, Σεμιπαλάτινσκ, Σεμιρετσένσκ, Οὐράλσκ καί Τουργκάι· 7) ὁ ἀλλογενῆς πληθυσμός τῆς περιοχῆς Ὑπερκασπίας· 8) οἱ ἐβραῖοι». — 401.
- ¹⁵⁶ Στήν ἐφημερίδα «Ρούσκιγε Βέντομοστι» ἀρ. φύλλου 210, τῆς 1ης τοῦ Αὐγούστου 1901 δημοσιεύτηκε ἓνα σημείωμα τῆς σύνταξης ἀφιερωμένο στή συζήτηση τοῦ νόμου τῆς 8 τοῦ Ἰούνου 1901 «Σχετικά μέ τήν παραχώρηση σέ ἰδιῶτες κρατικῶν γαιῶν στή Σιβηρία». Τό σημείωμα, ἀναφερόμενο στό κυβερνεῖο Οὐφά, παράθετε στοιχεῖα πού ἐπιβεβαίωναν τήν ἀποκόμιση τεράστιων κερδῶν ἀπό τοὺς εὐγενεῖς καί τήν ἐξαθλίωση καί καταστροφή τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν, πού ἦταν συνέπεια τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ νόμου. Ὁ Λένιν ἀντέγραψε μερικά στοιχεῖα ἀπό τό σημείωμα αὐτό. — 402.

- ¹⁵⁷ Τό ντοκουμέντο αυτό είναι παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τό ἄρθρο τοῦ Ντ. Μπ. Ριαζάνοφ «Δυό ἀλήθειες», πού γράφτηκε τό καλοκαίρι τοῦ 1901 γιά τό περιοδικό «Ζαριά». Τό ἄρθρο ἀπορίφθηκε ἀπό τή σύνταξη καί δέ δημοσιεύτηκε στό περιοδικό.

Οἱ σελίδες πού ἀναφέρει ὁ Λένιν στίς παρατηρήσεις, ὑποδηλώνουν σελίδες τοῦ χειρόγραφου τοῦ ἁρθρου τοῦ Ριαζάνοφ, πού στάλθηκε στή σύνταξη τοῦ «Ζαριά». — 408.

- ¹⁵⁹ *Νοούμενα καί φαινόμενα* — ἀντίθετες ἔννοιες στήν ἰδεαλιστική φιλοσοφία τοῦ Κάντ.

Νοούμενο, κατά τόν Κάντ, εἶναι τό «πράγμα καθ' ἑαυτό», πού δέν εἶναι ἐπιστητό, πού ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό τή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου καί εἶναι ἀπρόσιτο στή γνώση του. Φαινόμενο εἶναι κάτι πού ὑπάρχει μόνο στή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου καί ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς γνώσης του.

Ἡ ἀντιπαράθεση τῶν νοουμένων («πραγμάτων καθ' ἑαυτά») καί τῶν φαινομένων, πού ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς βασικές θέσεις τῆς ὑποκειμενικῆς-ἰδεαλιστικῆς θεωρίας τῆς γνώσης τοῦ Κάντ, χρησιμοποιεῖται ἀπό τοὺς ἰδεολόγους τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ καί τοὺς ἀναθεωρητές — στόν ἀγώνα τους ἐνάντια στόν ὕλισμό.

Ὁ διαλεκτικός ὕλισμός ἀπέριψε αὐτή τήν ἀντιπαράθεση καί ἀπέδειξε τήν ἀνεδαφικότητα τῆς θεωρίας τοῦ Κάντ ἀπό ἐπιστημονική ἀποψη. — 410.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ
ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΕΙ Ἡ ΠΑΡΑΘΕΤΕΙ ΠΕΡΙΚΟΠΕΣ ΤΟΥΣ
Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

- Ἰ. Αλέξανδρος Β'. [Λόγος μπροστά στούς ἐκπροσώπους τῶν κλειστῶν τάξεων στή Μόσχα, στίς 20 τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1878]. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1878, ἀρ. φύλλου 261, 21 τοῦ Νοέμβρη (3 τοῦ Δεκέμβρη), σελ. 1. — 41.
- Τά ἄμεσα καθήκοντα τῶν ζέμστβο. — «Βόλνογε Σλόβο», Γενεύη, 1883, τεύχος 56, 1 τοῦ Μάρτη, σελ. 4-6. — 41.
- [Ἰ. Ανακοίνωση γιά τά γεγονότα στό ἐργοστάσιο Ὁμποῦχοφ]. — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9049, 9 (22) τοῦ Μάη, σελ. 2. — 15, 16-18, 391-392.
- Ἰ. Αντόγκσκι, Ι. Συλλογή νομοθετημάτων πού ἀφοροῦν τά ὄργανα τῶν ζέμστβο (μέ βάση τόν Κώδικα νόμων καί τίς συνέχειες τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καί τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηνειῶν καί μέ προσθήκη τοῦ κανονισμοῦ Δήμων. Ἔκδ. 2η, διορθωμένη καί συμπληρωμένη. Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 11, 59, 136-137, 439, 563-575. — 37-38, 39, 400.
- Ἰ. Αξάκοφ, Ι. Σ. Γιά τή σωστή ὁργάνωση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως. — Στό βιβλίο: Ἰ. Αξάκοφ, Ι. Σ. Ἄπαντα, Τόμ. 5. Τό κρατικό ζήτημα καί τό ζήτημα τῶν ζέμστβο. Ἄρθρα σχετικά μέ μερικά ἱστορικά γεγονότα. Μόσχα, Βολτσάνινοφ, 1886, σελ. 45-57. — 47.
- Ἰ. Αξελρόντ, Π. Μπ. Ἡ ἱστορική θέση καί ἡ ἀμοιβαία σχέση τῆς φιλελεύθερης καί τῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας στή Ρωσία. Ἔκδ. τοῦ ΣΔΕΚΡ. Γενεύη, τυπογραφεῖο τῆς «Ἐνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», 1898. 34 σελ. — 65.
- Ἰ. Απ' ἀφορμή τίς ἐργατικές ταραχές. — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9051, 11 (24) τοῦ Μάη, σελ. 1. — 74-75, 77-80, 392-393.
- Ἰ. Από τή διεύθυνση τῶν ζέμστβο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 203, 16 (29) τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2. — 316.
- Ἰ. Από τήν Ἐνωση Ἀγώνα. — «Ραμπότσαγια Μίσλ», [Βαρσοβία], 1901, ἀρ. φύλλου 12, Ἰούλης, σελ. 19. Κάτω ἀπό τόν κοινό τίτλο: Κομματικά ζητήματα. — 290-291.

Ἐκ τῆς Ἰβάνοβο-Βοζνεσένσκ. — «Ἰσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 4, Μάης, σελ. 5, στή στήλη: Ἐκ τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς. — 86.

Ἐκ τῆς Κούρσκ. — «Ἰσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 8, 10 τοῦ Σεπτεμβρίου, σελ. 2, στή στήλη: Ἐκ τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς. — 311.

[Ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῆς συνδιάσκεψης τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἑνωμένης τῶν ρώσων σοσιαλιστικῶν, τῆς ὁργάνωσής «Ἰσκρα» — «Ζαριά» τοῦ ἐξωτερικοῦ καί τῆς ἐπαναστατικῆς ὁργάνωσής «Σοσιαλιστικῆς». Γενεύη, Ἰουνίου τοῦ 1901.] — Στό βιβλίον: Ντοκουμέντα τοῦ «ἐνωτικοῦ» συνεδρίου. Γενεύη, ἔκδ. τοῦ Συνδέσμου τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας, 1901, σελ. 1-3. — 276-277, 278, 279, 280, 292, 293, 357.

Βελεπόλσκι, Α. [Ἐκ τῆς ὑπόμνημα. 6 τοῦ Μάρτη 1881.] — Στό βιβλίον: [Κοβαλέβσκι, Μ. Μ.] Τό σύνταγμα τοῦ κόμη Λορίς-Μέλικοφ. Λονδίνο, 1893, σελ. 25-27. — 45-46.

«Βέρα ἰ Ράζουμ», Χάρκοβο, 1901, τεύχος 8, Ἀπρίλης, σελ. 457-462. — 346-349.

«Βέστνικ Ἐβρόπι», Πετρούπολη. — 395.

— 1886, τεύχος 10, σελ. 757-758. — 40.

Βίττε, Σ. Γ. Ἐκ τῆς ἀπολυταρχίας καί τῆς ζέμστρο. Ἐμπιστευτικό ὑπόμνημα τοῦ ὑπουργοῦ οἰκονομικῶν (1899) μέ πρόλογο καί σημειώσεις τοῦ Ρ. Ν. Σ. [Π. Μπ. Στροῦβε]. Τυπώθηκε ἀπό τὸ «Ζαριά». Στουτγάρδη, Ντίτς, 1901, XLIV, 212 σελ. — 20, 25-28, 33-73, 394-396, 397.

«Βόλνογε Σλόβο», Γενεύη. — 41.

— 1883, τεύχος 53, 20 τοῦ Γενάρη, σελ. 5-7· τεύχος 54, 1 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 6-7· τεύχος 55, 15 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 5-8· τεύχος 56, 1 τοῦ Μάρτη, σελ. 6-8· τεύχος 57, 15 τοῦ Μάρτη, σελ. 4-6· τεύχος 59, 15 τοῦ Ἀπρίλη, σελ. 6-8· τεύχος 60, 1 τοῦ Μάη, σελ. 10-12. — 398-400.

— 1883, τεύχος 56, 1 τοῦ Μάρτη, σελ. 4-6. — 41.

Γιά τή διάρκεια καί τήν κατανομή τοῦ χρόνου ἐργασίας στίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις [2 τοῦ Ἰουνίου 1897]. — «Συλλογή νομοθετημάτων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἐκδιδόμενη ἀπό τή διευθύνουσα Σύγκλητος», Πετρούπολη, 1897, τεύχος 62, 13 τοῦ Ἰουνίου, ἄρθρο 778, σελ. 2135-2139. — 34, 76-77.

Γιά τήν ἐποπτεία τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καί γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί τῶν ἐργατῶν [3 τοῦ Ἰουνίου 1886]. «Συλλογή νομοθετημάτων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἐκδιδόμενη ἀπό τή διευθύνουσα Σύγκλητος», Πετρούπολη, 1886, τεύχος 68, 15 τοῦ Ἰουλίου, ἄρθρο 639, σελ. 1390-1405. — 76.

Γιά τήν παραχώρηση σέ ιδιωτες γῆς τοῦ δημοσίου στή Σιβηρία. 8 τοῦ Ἰούνη 1901. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 167, 31 τοῦ Ἰούλη (13 τοῦ Αὐγούστου), σελ. 1. — 88-93, 401-403, 404-405, 406-407.

Γιά τήν τροποποίηση τῆς διατύπωσης τῶν ἄρθρων 9 καί 11 τοῦ Προσωρινοῦ κανονισμοῦ γιά τά ὄργανα τῶν ζέμστρο, σχετικά μέ τή φορολογία τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας πρὸς ὄφελος τῶν ζέμστρο. [Ἡ γνωμοδότηση τοῦ Κρατικοῦ συμβουλίου. 21 τοῦ Νοέμβρη 1866.] — Στό βιβλίο: Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 2η. Τόμ. 41. Παράρτημα 2. Πετρούπολη, 1868, ἄρθρο 43874, σελ. 258-259. — 37.

Γιά τό κλείσιμο τῆς παρούσας συνέλευσης τῶν ζέμστρο τοῦ κυβερνείου Πετρούπολης καί γιά τήν ἀναστολή τῆς ἰσχύος στό κυβερνεῖο Πετρούπολης τοῦ Νόμου σχετικά μέ τό θεσμό τῶν ζέμστρο. — «Σέβερναγια Πότστα», Πετρούπολη, 1867, ἀρ. φύλλου 13, 17 (29) τοῦ Γενάρη, σελ. 1. — 37-38

Γιά τό χαρακτηρισμό τοῦ Λορίς-Μέλικοφ. — «Λιστόκ „Ναρόντνοϊ Βόλι“», [Πετρούπολη], 1880, ἀρ. φύλλου 2, 20 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 3-5. — 42-43, 49.

«Γιουριντίτσесκι Βέστνικ», Μόσχα, 1888, Ὀκτώβρης, σελ. 270-273. — 408.

Γκαῖτε. Φάουστ. — 195-196.

Γκόγκολ, Ν. Β. Νεκρές ψυχές. — 95, 208.

— Ὁ Μανδύας. — 334.

«Γκόλος», Πετρούπολη. — 45.

«Γκραζντανίν», Πετρούπολη. — 92, 407.

Γκραντόβσκι, Α. Ντ. [Ἑπόμνημα]. — Στό βιβλίο: [Κοβαλέβσκι, Μ. Μ.] Τό σύνταγμα τοῦ κόμη Λορίς-Μέλικοφ, Λονδίνο, 1893, σελ. 28-30. — 45.

Γκριμπογέντοφ, Α. Σ. Τό πολύ μυαλό βλάπτει. — 52, 194, 364.

Γνώμες τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστρο γιά τή σημερινή κατάσταση τῆς Ρωσίας. Berlin, Behr, 1883. [2], 107 σελ. — 41-42, 43.

Γνωμοδοτική ἐπιστολή τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος πρὸς τό μέλος τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου Βάννοβσκι. 25 τοῦ Μάρτη 1901. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 68, 25 τοῦ Μάρτη (7 τοῦ Ἀπρίλη), σελ. 1. — 35, 94.

Γνωμοδοτική ἐπιστολή τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος πρὸς τόν ὑπουργό δημοσίας παιδείας κόμη Ντ. Α. Τολστόι. 25 τοῦ Δεκέμβρη 1873. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1873, ἀρ. φύλλου 307, 27 τοῦ Δεκέμβρη (8 τοῦ Γενάρη 1874), σελ. 1. — 39, 400.

Γραπτή απάντηση τοῦ γραμματέα τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» . . . — Στό βιβλίο: Ντοκουμέντα τοῦ «ένωτικοῦ» συνεδρίου. Γενεύη, ἔκδ. τοῦ Συνδέσμου τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, 1901, σελ. 10–11. — 355.

Γρηγόροβιτς, Ντ. Β. Οἱ ἀκροβάτες τῆς εὐεργεσίας. — 319.

Δήλωση τῶν ἀντιπροσώπων τῆς συνέλευσης τῶν ζέμστρο τοῦ κυβερνείου Τβέρ τό 1879. — Στό βιβλίο: Γνώμες τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστρο γιά τή σημερινή κατάσταση τῆς Ρωσίας. Berlin, Behr, 1883, σελ. 85–90. — 41–42.

Διάγγελμα τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος [τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ', τῆς 29 τοῦ Ἀπρίλη 1881]. — «Ζέμστρο», Μόσχα, 1881, ἀρ. φύλλου 23, 6 τοῦ Μάη, σελ. 1. — 46.

Διορθώσεις στό λόγο τοῦ κ. Σταχόβιτς. [Γράμμα τοῦ Π. Ροζντέστβενσκι στή σύνταξη τοῦ «Ὁρλόβσκι Βέστνικ».] — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 269, 30 τοῦ Σεπτέμβρη (13 τοῦ Ὀχτώβρη), σελ. 2. — 344–346.

Ἐγκύκλιος τῆς Γενικῆς διεύθυνσης τύπου. 11 τοῦ Μάη 1901. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἰούλης, σελ. 2, στό ἄρθρο: «Ἡ Πετρούπολη». — 74.

Ἐγκύκλιος τῆς οἰκονομικῆς διεύθυνσης. 22 τοῦ Ὀχτώβρη 1870. — Στό βιβλίο: Ἀντόγκσκι, Ι. Συλλογή νομοθετημάτων πού ἀφοροῦν τά ὄργανα τῶν ζέμστρο (μέ βάση τόν Κώδικα νόμων καί τίς συνέχειες τῶν ἐκδόσεων τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καί τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηνειῶν καί μέ προσθήκη τοῦ κανονισμοῦ τῶν Δήμων. Ἐκδ. 2η, διορθωμένη καί συμπληρωμένη. Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 439. — 38.

Ἐγκύκλιος τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνείου Κοστρομά πρὸς τοὺς κ. κ. διευθυντὴ ἀστυνομίας τῆς πόλης Κοστρομά καί διοικητὲς ἀστυνομικῶν τμημάτων τοῦ κυβερνείου Κοστρομά. 19 τοῦ Ἰούνη 1901. Ἀπόρητη. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἰούλης, σελ. 8, στή στήλη: Τελευταῖες εἰδήσεις. — 311.

Ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν. 8 τοῦ Ὀχτώβρη 1867. — Στό βιβλίο: Ἀντόγκσκι, Ι. Συλλογή νομοθετημάτων πού ἀφοροῦν τά ὄργανα τῶν ζέμστρο (μέ βάση τόν Κώδικα νόμων καί τίς συνέχειες τῆς ἐκδοσης τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καί τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηνειῶν καί μέ προσθήκη τοῦ Κανονισμοῦ τῶν Δήμων. Ἐκδ. 2η, διορθωμένη καί συμπληρωμένη, Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 136–137. — 38.

Ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν πρὸς τοὺς διοικητὲς τῶν κυβερνείων, πού δοκιμάστηκαν ἀπὸ τή σιτοδεία τοῦ 1901. (17 τοῦ Αὐγούστου 1901.)

— «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 182, 19 τοῦ Αὐγούστου (1 τοῦ Σεπτέμβρη), σελ. 2–3. — 281–289, 295, 296, 305–313, 314, 315, 317, 319, 321, 323, 327, 328–329, 332, 411–414.

᾽Εγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν πρὸς τοὺς κ. κ. διοικητὲς τῶν κυβερνείων μέ ἡμερομηνία 6 τοῦ Μάη 1881. — «Ζέμστβο», Μόσχα, 1881, ἀρ. φύλλου 24, 13 τοῦ Μάη, σελ. 5. — 47.

[Εἰσήγηση τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Σαράτοφ σχετικὴ μέ τὰ μέτρα καταπολέμησης τῶν συνεπειῶν τῆς σιτοδείας. 29 τοῦ Αὐγούστου 1901. Συνοπτικὴ ἔκθεσις.] — «Σαράτοβσκι Ντνεβνίκ. Παράρτημα στό φύλλο ἀρ. 187», 1901, 31 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 1, στή στήλη «Ἡ ἑκτακτὴ συνέλευσις τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου». — 314–316.

᾽Εκθεσις τῆς ᾽Επιτροπῆς τῆς συνέλευσις τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Τσερνίγκοφ τό 1879. — Στό βιβλίον: Γνώμες τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστβ για τή σημερινή κατάστασις τῆς Ρωσίας. Berlin, Behr, 1883, σελ. 91–98 — 41.

[᾽Εκκλήσις τῆς κυβέρνησις πρὸς τήν κοινωνία νά συνδράμει. . .] — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1878, ἀρ. φύλλου 186, 20 τοῦ Αὐγούστου (1 τοῦ Σεπτέμβρη), σελ. 1. — 41.

᾽Ελλειψὴ δημοσιότητος. — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 252, 13 (26) τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 4. — 318–319.

᾽Ενας θλιβερά-σημαντικὸς λόγος. — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 268, 29 τοῦ Σεπτέμβρη (12 τοῦ Ὀκτώβρη), σελ. 1. — 342–343.

᾽Ενγκελγκάρντ, Α. Ν. ᾽Από τό χωριό. — 239.

᾽Ενγκελγκάρντ, Α. Π. [Συζήτησις μὲ ἓνα συνεργάτη τοῦ «Σαράτοβσκι Λιστόκ»]. — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9195, 9 (22) τοῦ Ὀκτώβρη, σελ. 4, στή στήλη: Ἐσωτερικὲς εἰδήσεις. — 313–314, 315.

᾽Ερμηνεία τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου. 16 τοῦ Δεκέμβρη 1866. — Στό βιβλίον: Ἀντόγκσκι, Ι. Συλλογὴ νομοθετημάτων πού ἀφοροῦν τὰ ὄργανα τῶν ζέμστβο (μέ βάση τὸν Κώδικα νόμων καὶ τίς συνέχειες τῆς ἔκδοσις τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καὶ τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηνειῶν καὶ μέ προσθήκη τοῦ κανονισμοῦ τῶν Δήμων. Ἔκδ. 2η, διορθωμένη καὶ συμπληρωμένη. Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 59. — 38.

᾽Ερμηνεία τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου. 4 τοῦ Μάη 1867. — Στό βιβλίον: Ἀντόγκσκι, Ι. Συλλογὴ νομοθετημάτων, πού ἀφοροῦν τὰ ὄργανα τῶν ζέμστβο (μέ βάση τὸν Κώδικα νόμων καὶ τίς συνέχειες τῆς ἔκδοσις τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καὶ τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηνειῶν καὶ μέ προσθήκη τοῦ κανονισμοῦ τῶν Δήμων. Ἔκδ. 2η, διορθωμένη καὶ συμπληρωμένη. Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 11. — 38.

[*Ερμόλοφ, Α. Σ.*] *Ἡ σιτοδεία καί ἡ λαϊκή δυστυχία*. Πετρούπολη, Κιρσμπάουμ, 1892. 270 σελ. — 90.

Ζ. Σ. Δεκαοχτώ χρόνια πολέμου τῆς γραφειοκρατίας ἐνάντια στά ζέμστβο. — «Βόλνογε Σλόβο», Γενεύη, 1883, τεύχος 53, 20 τοῦ Γενάρη, σελ. 5-7· τεύχος 54, 1 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 6-7· τεύχος 55, 15 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 5-8· τεύχος 56, 1 τοῦ Μάρτη, σελ. 6-8· τεύχος 57, 15 τοῦ Μάρτη, σελ. 4-6· τεύχος 59, 15 τοῦ Ἀπρίλη, σελ. 6-8· τεύχος 60, 1 τοῦ Μάη, σελ. 10-12. — 398-400.

«*Ζαριά*», Στουτγάρδη. — 26, 277, 358, 387, 394.

— 1901, τεύχος 1, Ἀπρίλης, σελ. 247-270. — 342.

Ζασούλιτς, Β. *Ἐπαναστάτες ἀπό τό περιβάλλον τῆς ἀστικῆς τάξης*. — «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», Λονδίνο, 1890, τεύχος 1, Φλεβάρη, σελ. 50-87. — 45.

«*Ζέμστβο*», Μόσχα, 1880, ἀρ. φύλλου 1, 3 τοῦ Δεκέμβρη, σελ. 2-8. — 43.

— 1881, ἀρ. φύλλου 23, 6 τοῦ Μάη, σελ. 1. — 46, 47.

— 1881, ἀρ. φύλλου 24, 13 τοῦ Μάη, σελ. 5. — 47.

«*Ζίζν*», Πετρούπολη, 1900, τεύχος 1, σελ. 84-110· τεύχος 2, σελ. 59-68. — 102.

— 1901, τεύχος 3, σελ. 162-186· τεύχος 4, σελ. 63-100. — 123, 137.

Ζνάμενσκι, Ν. Α. *Τό τρίτο στοιχεῖο*. — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 279, 10 (23) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 1-2. — 339-340.

Ἡ ἀνεργία... — «Ἰσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 2, Φλεβάρη, σελ. 5, στή στήλη: Χρονικά τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί γράμματα ἀπό τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια. — 86.

Ἡ ἀνταρσία στό Βλαντίμιρ τῆς Κλιάζμα. — «Ἰσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 5, Ἰούνης, σελ. 2-3, στή στήλη: Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή. — 337.

Ἡ ἀπεργία τῶν στατιστικῶν τῶν ζέμστβο. — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 263, 24 τοῦ Σεπτέμβρη (7 τοῦ Ὀχτώβρη), σελ. 1. — 339-340.

Ἡ γνωμοδότηση τοῦ κρατικοῦ συμβουλίου γιά τή διαδικασία διεκπεραίωσης τῶν ὑποθέσεων στίς συνελεύσεις τῶν ζέμστβο, τῶν εὐγενῶν, τῶν δημοτικῶν ὀργάνων, στίς κοινωνικές συνελεύσεις καί στίς συνελεύσεις τῶν τάξεων. 13 τοῦ Ἰούνη 1867. — Στό βιβλίο: Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 2η. Τόμ. 42. Παράρτημα 1. Πετρούπολη, 1871, ἀρθρο 44690, σελ. 896-898. — 38.

Ἡ Δυτική Σιβηρία. — «Ἰσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 4, Μάης, σελ. 3, στή στήλη: Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή. — 391.

- Ἡ Ἐκτελεστική Ἐπιτροπή [τῆς «Ναρόντναγια βόλια»] πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρο Γ'. 10 τοῦ Μάρτη 1881. Χωρὶς τόπο ἔκδοσης, τυπογραφεῖο τῆς «Ναρόντναγια βόλια», 12 τοῦ Μάρτη 1881, 4 σελ. — 57–58.
- Ἡ Πετρούπολη. — «Ἰσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 3, Ἀπρίλης, σελ. 2–4, στή στήλη: Ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ μας ζωὴ. — 391.
- Ἡ Πετρούπολη: σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφή τῆς 15 τοῦ Δεκέμβρη 1890. Ἐκδ. τῆς στατιστικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Δήμου, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γ. Ε. Γιανσόν. Μέρος I, τεύχος 1–2. Πετρούπολη, 1891–1892. 2 τόμ. — 222
- Ἡ Πρωτομαγιά στὴ Ρωσία. — «Ἰσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 5, Ἀπρίλης, σελ. 4. — 16.
- Ἡ Συμφερόπολη. — «Ἰσκρα» [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 7, Αὐγустος, σελ. 5, στή στήλη: Χρονικὰ τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ γράμματα ἀπὸ τίς φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια. — 311.
- Ἡ ὑπόθεση τῶν καταχρήσεων στὶς συγκοινωνίες τῆς περιοχῆς Καζάν. — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9191, 5 (18) τοῦ Ὀκτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9192, 6 (19) τοῦ Ὀκτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9193, 7 (20) τοῦ Ὀκτώβρη, σελ. 5· ἀρ. φύλλου 9195, 9 (22) τοῦ Ὀκτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9196, 10 (23) τοῦ Ὀκτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9198, 11 (24) τοῦ Ὀκτώβρη, σελ. 1–2. Στά φύλλα 9191–9193 ὁ τίτλος εἶναι: Ἡ ὑπόθεση τῶν καταχρήσεων στὶς συγκοινωνίες τῆς περιοχῆς Καζάν· στά φύλλα 9195–9196 ὁ τίτλος εἶναι: Ἡ ὑπόθεση τῶν καταχρήσεων πού διέπραξαν οἱ μηχανικοὶ τῶν ἔργων ὁδοποιίας τοῦ Βόλγα· στό φύλλο 9198 ὁ τίτλος εἶναι: Τὰ ἔργα στό Βόλγα. — 332–333.
- Ἰγκνάτιεφ, Ν. Π. — βλ. Ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν πρὸς τοὺς κ. κ. διοικητὲς τῶν κυβερνείων μὲ ἡμερομηνία 6 τοῦ Μάη 1881.
- Ἰλίν, Βλ. — βλ. Λένιν, Β. Ι.
- «Ἰσκρα», [Λειψία–Μόναχο]. — 275, 276, 277, 278, 293, 358, 371, 372, 387, 388.
- [Λειψία], 1900, ἀρ. φύλλου 1, Δεκέμβρης, σελ. 1, 2–3, [8]. — 6, 275, 290, 371, 372.
- [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 2, Φλεβάρης, σελ. 5, 6. — 86, 371
- 1901, ἀρ. φύλλου 3, Ἀπρίλης, σελ. 2–4, 5. — 391
- 1901, ἀρ. φύλλου 4, Μάης, σελ. 3, 5. — 86, 337–338, 391.
- 1901, ἀρ. φύλλου 5, Ἰούνης, σελ. 1–3, 4. — 16, 298, 337.
- 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἰούλης, σελ. 2, 4–5, 8. — 74, 288, 297, 303–304.
- 1901, ἀρ. φύλλου 7, Αὐγустος, σελ. 3–4, 5. — 311, 338.

— 1901, ἀρ. φύλλου 8, 10 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2. — 311

— 1901, ἀρ. φύλλου 9, Ὀκτώβρης, σελ. 3-5, 8. — 297, 298, 299-300, 313, 338, 355.

Ἱστορική στροφή. — «Λιστόκ „Ραμπότσεβο Ντέλα“», Γενεύη, 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἀπρίλης, σελ. 1-6. — 5-8, 13.

Καβέλιν, Κ. Ντ. Γράμμα πρὸς τὴν Σ. Κορσακόβα. — «Βέστνικ Ἑβρόπι», Πετρούπολη, 1886, τεύχος 10, σελ. 757-758. — 39.

Κανονισμός ἐκτίμησης τῆς ἀκίνητης περιουσίας γιὰ ἐπιβολή φορολογίας πρὸς ὄφελος τῶν ζέμστβο. 8 τοῦ Ἰούνη 1893. — Στό βιβλίο: Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 3η. Τόμ. 13. Μέρος 2. Πετρούπολη, 1893, ἄρθρο 9744, σελ. 414-419. — 50.

Καραβάγεφ, Α. Α. Λόγος πού ἐκφωνήθηκε στὴν Κρατική δούμα στίς 26 τοῦ Μάη 1907. — Στό βιβλίο: Κρατική δούμα. Δεύτερη περίοδος. Στενογραφημένα πραχτικά. 1907. Δεύτερη σύνοδος. Τόμ. II. Συνεδριάσεις 31-53 (ἀπὸ τὴν 1 τοῦ Μάη ὥς τίς 2 τοῦ Ἰούνη). Πετρούπολη, 1907, στήλες 1180-1197. — 250.

Καταστατικό τῶν ὑγειονομικῶν ἰδρυμάτων τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν. 10 τοῦ Ἰούνη 1893. — Στό βιβλίο: Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 3η. Τόμ. 13ος. Μέρος 2, Πετρούπολη, 1893, ἄρθρο 9791, σελ. 448-456. — 50.

[Κατκόφ, Μ. Ν.] Μόσχα, 28 τοῦ Μάη. — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1886, ἀρ. φύλλου 146, 29 τοῦ Μάη, σελ. 2. — 76.

Κένναν, Τζ. Ἡ τελευταία δήλωση τῶν ρώσων φιλελευθέρων. Genève, Elpidine, 1890. 40 σελ. — 40, 42.

[Κοβαλέβσκι, Μ. Μ.] Τό σύνταγμα τοῦ κόμη Λορίς-Μέλικοφ. Λονδίνο, 1893. [2], 43, VIII σελ. (Ἑκδ. τοῦ ταμείου τοῦ Ἐλεύθερου Ρωσικοῦ τύπου. Τεύχος 7). — 44-46, 56-57.

«Κόλοκολ», Λονδίνο — Γενεύη. — 29.

— Λονδίνο, 1862, τεύχος 126, 22 τοῦ Μάρτη, σελ. 1-2. — 27-28.

Κοντοῖντι, Β. Γ. Λόγος τοῦ ὑποδιοικητῆ τοῦ κυβερνείου Σαμάρας [κατὰ τὴν ἑναρξή τῆς ταχτικῆς συνόδου τῆς συνέλευσης τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου στίς 11 τοῦ Γενάρη 1900.] — «Σαμάρσκαγια Γκαζέτα» 1900, ἀρ. φύλλου 9, 13 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 1-2. — 327, 333, 334-335, 338.

Κοσελιόφ, Α. Τό σύνταγμα, ἡ ἀπολυταρχία καί ἡ δούμα τῶν ζέμστβο. Λειψία, Βάγνερ, 1862. IV, 59 σελ. — 31-32, 36-37.

Κρατική δούμα. [Πρώτη περίοδος.] Στενογραφημένα πραχτικά. 1906. Πρώ-

τη σύνοδος. Τόμ. Ι. Συνεδριάσεις 1-18 (ἀπό τίς 27 τοῦ Ἀπρίλη ὡς τίς 30 τοῦ Μάη). Πετρούπολη, 1906, σελ. 465-471. — 250.

Κρατική δούμα. Δεύτερη περίοδος. Στενογραφημένα πραχτικά. 1907. Δεύτερη σύνοδος. Τόμ. ΙΙ. Συνεδριάσεις 31-53 (ἀπό τήν 1 τοῦ Μάη ὡς τίς 2 τοῦ Ἰούνη). Πετρούπολη, 1907, στήλες 1180-1197. — 250.

Κριλόφ, Ι. Α. Ὁ Γάτος καί ὁ Μάγερας. — 304.

— Ὁ Καθρέφτης καί ἡ Μαϊμού. — 354.

— Ὁ Περίεργος. — 117.

Κροτσέβσκι, Μπ. Ἀρχές, ταχτική καί πάλη. — «Ραμπότσεγε Ντιέλο», Γενεύη, 1901, τεῦχος 10, Σεπτέμβρης, σελ. 1-36. — 276, 277-278. 279, 292-293, 357, 369, 370.

[*Λένιν, Β. Ι.*] — Ἀπό τή σύνταξη. [Δήλωση τῆς σύνταξης τῆς «Ἰσκρα».] Προκήρυξη. [Μόναχο], τυπογραφεῖο τῆς «Ἰσκρα», [Ὀχτώβρης 1900]. [2] σελ. (ΣΔΕΚΡ). — 277.

— Ἐπιταχτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας. — «Ἰσκρα», [Λειψία], 1900, ἀρ. φύλλου 1, Δεκέμβρης, σελ. 1. — 6. 371.

— [Ἐρωτήματα πού τέθηκαν στήν «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» στό «ένωτικό» συνέδριο στίς 21 τοῦ Σεπτέμβρη (4 τοῦ Ὀχτώβρη) 1901.] Στό βιβλίο: Ντοκουμέντα τοῦ «ένωτικοῦ» συνεδρίου. Γενεύη, ἔκδ. τοῦ Συνδέσμου τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, 1901, σελ. 6. — 356-357.

— *Εὐκαιριακά σημειώματα*. — «Ζαριά», Στουτγάρδη, 1901, τεῦχος 1, Ἀπρίλης, σελ. 247-270. Ὑπογραφή: Τ. Χ. — 342-343.

— Ἡ διάσπαση τῆς Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ. — «Ἰσκρα», [Λειψία], 1900, ἀρ. φύλλου 1, Δεκέμβρης, σελ. [8], στή στήλη: Κομματική ζωή. — 275, 290.

— Ἡ ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν. — «Ἰσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 2, Φλεβάρης, σελ. 6. — 371.

Νέα σφαή. — «Ἰσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 5, Ἰούνης, σελ. 1-2. — 298.

— Ὁ καπιταλισμός στήν ἀγροτική οἰκονομία — (Σχετικά μέ τό βιβλίο τοῦ *Κάουτσκι καί τό ἄρθρο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ*). — «Ζίζν», Πετρούπολη, 1900, τεῦχος 1, σελ. 84-110· τεῦχος 2, σελ. 59-68. Ὑπογραφή: Βλ. Ἰλίν. — 102.

— Οἱ ὑποθέσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ. — «Ἰσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 9, Ὀχτώβρης, σελ. 8. — 355.

- *Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν*. Μὲ πρόλογο τοῦ Π. Ἀ-
 ξελρόντ. Γενεύη, τυπογραφεῖο τῆς «Ἑνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημο-
 κρατῶν», 1898. 32 σελ. — 72, 82-83.
- *Τί νά κάνουμε; Τά φλέγοντα ζητήματα τοῦ κινήματός μας*. — 9, 358, 373.
- *Τό ἀγροτικό ζήτημα*. Μέρος I. Πετρούπολη, 1908, σελ. 164-263. Πρὶν
 ἀπὸ τὸν τίτλο ἀναγράφεται ὄνομα συγγραφέα: Βλ. Ἰλίν. — 249-250.
- *Τό ἀγροτικό ζήτημα καὶ οἱ «κριτικοὶ τοῦ Μάρξ»*. [Κεφάλαια I-IV.] Ὁ-
 δησσός, «Μπουρεβέστνικ», 1905. 49 σελίδες. Πρὶν ἀπὸ τὸν τίτλο ἀν-
 αγράφεται ὄνομα συγγραφέα: Ν. Λένιν. — 158.
- *Τό ἀγροτικό ζήτημα καὶ οἱ «κριτικοὶ τοῦ Μάρξ»*. [Κεφάλαια V-IX.]
 — «Ὀμπραζοβάνιγε», Πετρούπολη, 1906, τεῦχος 2, σελ. 175-226. Ὑπο-
 γραφή: Ν. Λένιν. — 158, 229.
- *Τό ἀγροτικό ζήτημα καὶ οἱ «κριτικοὶ τοῦ Μάρξ»*. Στὸ βιβλίο: [Λένιν, Β. I.]
 Τό ἀγροτικό ζήτημα. Μέρος I. Πετρούπολη, 1908, σελ. 164-263. Πρὶν
 ἀπὸ τὸν τίτλο ἀναγράφεται ὄνομα συγγραφέα: Βλ. Ἰλίν. — 249-250.
- «Λιστόκ», Βρυξέλλες, 1862, ἀρ. φύλλου 3, Δεκέμβρης, σελ. 17-19. — 69
- Λονδίνο, 1864, ἀρ. φύλλου 18, 25 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 137-139. — 69
- «Λιστόκ „Ναρόντνοϊ Βόλι“», [Πετρούπολη], 1880, ἀρ. φύλλου 2, 20 τοῦ Αὐ-
 γούστου, σελ. 3-5. — 42-43, 49.
- «Λιστόκ „Ραμπότσεβο Ντιέλα“», Γενεύη, 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἀπρίλης, σελ.
 1-6. — 5-8, 13.
- Μάρξ, Κ.* (Γράμμα στὴ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ὁτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι».
 (Γράμμα πρὸς τὸν Μιχαηλόβσκι) Νοέμβρης τοῦ 1877] — «Γιουριντί-
 τσεσκι Βέστνικ», Μόσχα, 1888, Ὁκτώβρης, σελ. 270-273, στὸ ἄρθρο.
 «Ἐνα γράμμα τοῦ Κ. Μάρξ». — 408.
- [*Μαρτίνοφ, Α.*] Δυὸ συνέδρια. Τό III ταχτικό συνέδριο τῆς Ἑνώσεως καὶ τὸ
 «ἐνωτικό συνέδριο». Γενεύη, ἔκδ. τῆς Ἑνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδη-
 μοκρατῶν, 1901, 34 σελ. — 355-357, 368-369.
- *Ἡ ἀποκαλυπτικὴ φιλολογία καὶ ἡ προλεταριακὴ πάλη*. — «Ραμπότσεγε
 Ντιέλο», Γενεύη, 1901, τεῦχος 10, Σεπτέμβρης, σελ. 37-64. — 276, 277,
 278-279, 292-293, 357, 369, 371, 372.
- [*Μάρτοφ, Α.*] Ἔρχεται ἡ πείνα. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 6,
 Ἰούλης, σελ. 8. — 288, 303-304.
- Μάσλοφ, Π.* Γιά τὸ ἀγροτικό ζήτημα. (Κριτικὴ τῶν κριτικῶν.) — «Ζίζν»,
 Πετρούπολη, 1901, τεῦχος 3, σελ. 162-186· τεῦχος 4, σελ. 63-100. —
 123, 137.

Μίρνι, Σ. Τά ψηφίσματα τῶν ζέμστρο στά 1894-1895 καί τό πολιτικό τους πρόγραμμα. Γενεύη, 1896. 63 σελ. (Φωνές ἀπό τή Ρωσία. Μέρος Ι.) — 50.

«Μισσιονέρσκογιε 'Ομποζρένιγε», Κίεβο. — 343-344.

Μολοντάγια Ροσσίγια. [Προκήρυξη]. Χωρίς τόπο ἔκδοσης, [Μάης τοῦ 1862]. — 28, 29

«Μοσκόβκιγε Βέντομοστι». — 76, 92, 288, 308-309, 313, 339-340, 343, 407.

— 1886, ἀρ. φύλλου 146, 29 τοῦ Μάη, σελ. 2. — 76.

— 1901, ἀρ. φύλλου 252, 13 (26) τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 4. — 318-319.

— 1901, ἀρ. φύλλου 258, 19 τοῦ Σεπτέμβρη (2 τοῦ 'Οχτώβρη) σελ. 1-2. — 314.

— 1901, ἀρ. φύλλου 263, 24 τοῦ Σεπτέμβρη (7 τοῦ 'Οχτώβρη), σελ. 1. — 340-341.

— 1901, ἀρ. φύλλου 268, 29 τοῦ Σεπτέμβρη (12 τοῦ 'Οχτώβρη), σελ. 1. — 342-343.

— 1901, ἀρ. φύλλου 269, 30 τοῦ Σεπτέμβρη (13 τοῦ 'Οχτώβρη), σελ. 2. — 343, 344-346.

— 1901, ἀρ. φύλλου 279, 10 (23) τοῦ 'Οχτώβρη, σελ. 1-2. — 339-340.

Μόσχα, 1 τοῦ Αὐγούστου. — «Ρούσκιγε Βέντομοστι», Μόσχα, 1901, ἀρ. φύλλου 210, 1 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 1. — 91, 403, 405.

Μπεροντιάγεφ, Ν. 'Ο ὑποκειμενισμός καί ὁ ἀτομικισμός στήν κοινωνική φιλοσοφία. Κριτική μελέτη γιά τόν Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Μέ πρόλογο τοῦ Π. Στρούβε. Πετρούπολη, Ποπόβα, 1901. [360] σελ. — 66, 67.

Μπλεκλόφ, Σ. Μ. 'Απολογισμός γιά τίς ἔρευνες πού ἔγιναν στό νομό Ντε-πρόβσκ τό Μάη καί 'Ιούννη 1901. Αὐγουςτος τοῦ 1901. Πολυγραφημένο, 53 σελ. — 339.

Μπουλγκάκοφ, Σ. Ν. Γύρω ἀπό τό ζήτημα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς γεωργίας. — «Νατσάλο», Πετρούπολη, 1899, τεῦχος 1-2, σελ. 1-21· τεῦχος 3, σελ. 25-36. — 101-102, 132, 147, 150-151, 152, 154-155, 158, 180, 200, 202, 210, 224.

— 'Ο καπιταλισμός καί ἡ γεωργία. Τόμ. 1-2. Πετρούπολη, Τιχάνοφ, 1900. 2 τόμ. — 101-130, 131-137, 138, 139, 140, 141, 154-155, 166, 167, 168-169, 170, 175, 176-177, 178-179, 180, 181, 182, 184, 186-187, 190, 192-195, 197, 199-203, 208, 210-212, 213, 219-220, 224-225, 226, 227, 229, 234, 235, 236, 237.

Μπούρτσεφ, Β. Μέσα σέ ἑκατό χρόνια (1800-1896). Συλλογή γιά τήν ἱστορία

τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν κινήματων στή Ρωσία. Σέ 2 μέρη. Συντάχτης Β. Μποῦρτσεφ μέ συμμετοχή στή σύνταξη καί τοῦ Σ. Μ. Κραβτσίνσκι (Στεπνιάκ), London, 1897. 267, 164 σελ. (Ἔκδ. τοῦ ταμείου τοῦ Ἐλεύθερου Ρωσικοῦ Τύπου. Τεῦχος 23). — 28, 69.

Μυστικά ἔγγραφα πού ἀφοροῦν τό νόμο τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897. Γενεύη, ἔκδ. τοῦ ΣΔΕΚΡ, 1898, 66 σελ. — 77.

«*Νατσάλο*», Πετρούπολη, 1899, τεῦχος 1-2, σελ. 1-21· τεῦχος 3, σελ. 25-36. — 101, 102, 132, 147, 151, 152, 154-155, 158, 180, 200, 202, 210, 224.

Νέα ἐγκύκλιος γιά τά δημόσια ἔργα. — «Μοσκόβскиге Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 258, 19 τοῦ Σεπτέμβρη (2 τοῦ Ὀχτώβρη), σελ. 1-2. — 314.

Νέα ἐμπόδια. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 9, Ὀχτώβρης, σελ. 4, στή στήλη: Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή. — 313.

Νέες ἐπιτυχίες τοῦ ρωσικοῦ ἐμπορίου μέ τήν Περσία. — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9188, 2 (15) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 2. — 332.

Νικιτένκο, Α. Β. Σημειώσεις καί ἡμερολόγιο (1826-1877). Περιγραφή τῆς ζωῆς μου καί τῶν γεγονότων «τῶν ὁποίων ἤμουν μάρτυς». Τόμ. 3ος. Πετρούπολη, Σουβόριν, 1893. 458 σελ. — 38.

Νικολάι — ον — βλ. Ντανιελσόν, Ν. Φ.

Νίλους, Σ. Γ. Ὁ Σταχόβιτς στό ἱεραποστολικό συνέδριο τοῦ Ὁριόλ. (Ἀνοιχτό γράμμα σχετικά μέ τόν κ. Σταχόβιτς καί πρός τόν κ. Σταχόβιτς). — «Μοσκόβскиге Βέντομοστι» 1901, ἀρ. φύλλου 269, 30 τοῦ Σεπτέμβρη (13 τοῦ Ὀχτώβρη), σελ. 2. — 343.

«*Νόβογε Βρέμια*», Πετρούπολη. — 297.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9049, 9 (22) τοῦ Μάη, σελ. 2. — 15, 16-18, 391-392.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9051, 11 (24) τοῦ Μάη, σελ. 1. — 74-75, 77-80, 392-393.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9188, 2 (15) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 2. — 332.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9191, 5 (18) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 1-2. — 343.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9195, 9 (22) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 4. — 313-314, 315.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9191, 5 (18) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9192, 6 (19) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9193, 7 (20) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 5· ἀρ. φύλλου 9195, 9 (22) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9196, 10 (23) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9198, 11 (24) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 1-2. — 332-333.

Νόμος για τά δημοτικά σχολεία. (25 τοῦ Μάη 1874) — Στο βιβλίο: Ἀντόγκ-σκι, Ι. Συλλογή νόμων πού ἀφοροῦν τά ὄργανα τῶν ζέμστρο (μέ βάση τόν Κώδικα νόμων καί τίς συνέχειες τῆς ἔκδοσης τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καί τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηνειῶν καί μέ προσθήκη τοῦ κανονισμοῦ τῶν Δήμων. Ἔκδ. 2η, διορθωμένη καί συμπληρωμένη. Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 563–575. — 39, 400.

Νόμος για τά ὄργανα τῶν ζέμστρο τῶν κυβερνείων καί τῶν νομῶν. 1 τοῦ Γενάρη 1864. — Στο βιβλίο: Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 2η. Τόμ. 39. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1867, ἄρθρο 40457, σελ. 1–14. — 28, 34.

Νόμος για τά ὄργανα τῶν ζέμστρο τῶν κυβερνείων καί τῶν νομῶν. 12 τοῦ Ἰούνη 1890. — Στο βιβλίο: Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 3η. Τόμ. 10. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1893, ἄρθρο 6927, σελ. 493–511. — 49, 53, 94–95, 335.

Νομός Μπουγκουρουσλάν. — «Ρούσκιγε Βέντομοστι», Μόσχα, 1901, ἀρ. φύλλου 244, 4 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2, στή στήλη: Ἐσωτερικές εἰδήσεις. — 330–331.

Ντάβιντ, Ε. Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ ἀγροτική οἰκονομία. Μετάφρ. ἀπό τά γερμανικά, μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ Γ. Α. Γκρόσμαν. Πετρούπολη, 1906. VIII, 550 σελ. — 130–131, 225–239, 243, 244, 247, 248–249, 256–257.

[*Ντανιελσόν, Ν. Φ.*] Δοκίμια για τήν κοινωνική μας οἰκονομία μετά τή μεταρύθμιση. Πετρούπολη, 1893. XVI, 353 σελ.: XVI πίνακας. Πρίν ἀπό τόν τίτλο ἀναγράφεται ὄνομα συγγραφέα: Νικολάι—ον. — 329.

«Ντέν», Μόσχα. — 29.

Ντίκκενς, Κ. Τά χαρτιά τοῦ Πίγκουϊκ. — 329.

Ντοκουμέντα τοῦ «ένωτικοῦ» συνεδρίου. Γενεύη, ἔκδοσις τῆς Ἑνώσεως τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, 1901, IV, 11 σελ. — 276–277, 278, 279, 280, 292, 293, 355–358.

[*Ντολγκοροῦκοφ, Π. Β.*] Ἀπό τό ἄρθρο: «Μερικές κρίσεις για τοὺς βασικούς νόμους πού ἀφοροῦν τήν ὀργάνωση καί λειτουργία τῶν δικαστηρίων καί τό θεσμό τῶν ζέμστρο». — Στο βιβλίο: Μποῦρτσεφ, Β. Μέσα σέ ἑκατό χρόνια (1800–1896). Συλλογή για τήν ἱστορία τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν κινημάτων στή Ρωσία. Σέ 2 μέρη. Καταρτίστηκε ἀπό τόν Β. Μποῦρτσεφ μέ συμμετοχή τοῦ Σ. Μ. Κραβτσίνσκι (Στεπνιάκ). London, 1897, σελ. 63–66. — 69.

— Ἀπό τό ἄρθρο: «Ὁ θεσμός τῶν ζέμστρο». — Στο βιβλίο: Μποῦρτσεφ, Β. Μέσα σέ ἑκατό χρόνια (1800–1896). Συλλογή για τήν ἱστορία τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν κινημάτων στή Ρωσία. Σέ 2 μέρη. Καταρτίστηκε ἀπό τόν Β. Μποῦρτσεφ μέ συμμετοχή τοῦ Σ. Μ. Κραβτσίνσκι (Στεπνιάκ). London, 1897, σελ. 66–67. — 69.

- Μερικές κρίσεις γιά τούς βασικούς νόμους πού ἀφοροῦν τήν ὀργάνωση καί λειτουργία τῶν δικαστηρίων καί τό θεσμό τῶν ζέμστρο. — «Λιστόκ», Βρυξέλλες, 1862, ἀρ. φύλλου 3, Δεκέμβρης, σελ. 17–19. Ὑπογραφή: ΚΠΝτ. — 69.
- Ὁ θεσμός τῶν ζέμστρο. — «Λιστόκ», Λονδίνο, 1864, τεῦχος 18, 25 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 137–139. — 69.
- Ντομπρολιούμποφ, Ν. Α. Πότε θά ἔρθει ἡ πραγματική μέρα; — 376, 377.
- Ντραγκομάνοφ, Μ. Ἀπολυταρχία, τοπική αὐτοδιοίκηση καί ἀνεξάρτητο δικαστήριον. — Στό βιβλίο: Ντραγκομάνοφ, Μ. Ὁ φιλελευθερισμός καί τά ζέμστρο στή Ρωσία. (Χωριστή ἀνατύπωση ἀπό τό «Σβομπόντναγια Ροσσίγια» τεῦχος 1.) Genève, Georg, 1889, σελ. 52–64. — 27, 395.
- Ὁ φιλελευθερισμός καί τά ζέμστρο στή Ρωσία. (Χωριστή ἀνατύπωση ἀπό τό «Σβομπόντναγια Ροσσίγια» τεῦχος 1.) Genève, Georg, 1889. 64 σελ. — 26–28, 40–41, 48, 395.
- Ὁ φιλελευθερισμός τῶν ζέμστρο στή Ρωσία. (1858–1883). — Στό βιβλίο: Ντραγκομάνοφ, Μ. Ὁ φιλελευθερισμός καί τά ζέμστρο στή Ρωσία. (Χωριστή ἀνατύπωση ἀπό τό «Σβομπόντναγια Ροσσίγια» τεῦχος 1.) Genève, Georg, 1889, σελ. 1–51. — 26–28, 40–41, 48.
- Οἱ ἀπεργοσπάστες τῆς Βιάτκας. — «Ἰσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 9, Ὀχτώβρης, σελ. 3, στή στήλη: Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή. — 338.
- Οἱ νέοι φίλοι τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου. (Ἀφιερώνεται στή «Ραμπότσαγια Μίσλ».) — «Ἰσκρα», [Λειψία], 1900, ἀρ. φύλλου 1, Δεκέμβρης, σελ. 2–3. — 372.
- Ὁ λόγος ἐνός νομαρχιακοῦ προεστοῦ τῶν εὐγενῶν σέ ἰδιαίτερη συνέλευση τῶν προεστῶν ἀπ' ἀφορμή τά φοιτητικά ζητήματα. 1901. Πολυγραφημένο. — 349–354.
- Ὁμ. Ἡ ἀπαραίτητη δημοσιότητα. — «Πριαζόβσκι Κράι», Ροστόβ τοῦ Ντόν, 1901, ἀρ. φύλλου 236, 5 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2, — 318.
- «Ὁμπραζοβάνιγε», Πετρούπολη, 1906, τεῦχος 2, σελ. 175–226. — 229.
- «Ὁρλόβσκι Βέστνικ», 1901, ἀρ. φύλλου 254, 25 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2–3. — 342–343, 344.
- 1901, 257, 28 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 3. — 344–346.
- 1901, 259, 30 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 3. — 346.
- Ὁστρόβσκι, Α. Ν. Ἄλλος τά σπάει κι ἄλλος πληρώνει. — 336.
- Παντελέγεφ, Α. Ἀπό τίς ἀναμνήσεις γιά τή δεκαετία 1860–1870. — Στό βι-

βλίο: Σ' ένα τιμητικό πόστο. Φιλολογική συλλογή, αφιερωμένη στον Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Μέρος ΙΙ. Χωρίς τόπο έκδοσης, [1900], σελ. 314–326. — 29–30.

Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 2η. Τόμ. 39. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1867, ἄρθρο 40457, σελ. 1–14. — 28, 33–34.

— Συλλογή 2η. Τόμ. 41. Μέρος 2. Πετρούπολη, 1868, ἄρθρο 43874, σελ. 258–259. — 36.

— Συλλογή 2η. Τόμ. 42. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1871, ἄρθρο 44690, σελ. 896–898. — 37–38.

— Συλλογή 2η. Τόμ. 44. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1873, ἄρθρο 47456, σελ. 67. — 38–39.

— Συλλογή 3η. Τόμ. 10. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1893, ἄρθρο 6927, σελ. 493–511. — 49, 53, 94–95, 335.

— Συλλογή 3η. Τόμ. 13. Μέρος 2. Πετρούπολη, 1893, ἄρθρα: 9744, 9791, σελ. 414–419, 448–456. — 50.

Ποινικός κώδικας. Ἐκδ. τοῦ 1885, πού συμπεριλαμβάνει καί τὰ ἄρθρα τῶν συνεχειῶν τοῦ 1890 καί 1891. Πετρούπολη, χωρίς χρόνο έκδοσης, 683 σελ. — 294, 298–299, 305.

«*Ποριάντοκ*», Πετρούπολη. — 45.

«*Πραβίτελστβεννι Βέστνικ*», Πετρούπολη, 1873, ἄρ. φύλλου 307, 27 τοῦ Δεκέμβρη (8 τοῦ Γενάρη 1874), σελ. 1. — 38–39, 400.

— 1878, ἄρ. φύλλου 186, 20 τοῦ Αὐγούστου (1 τοῦ Σεπτέμβρη), σελ. 1. — 41.

— 1878, ἄρ. φύλλου 261, 21 τοῦ Νοέμβρη (3 τοῦ Δεκέμβρη), σελ. 1. — 41.

— 1901, ἄρ. φύλλου 68, 25 τοῦ Μάρτη (7 τοῦ Ἀπρίλη), σελ. 1. — 35, 94.

— 1901, ἄρ. φύλλου 167, 31 τοῦ Ἰούλη (13 τοῦ Αὐγούστου), σελ. 1. — 88–93, 401–403, 404–405, 406–407.

— 1901, ἄρ. φύλλου 182, 19 τοῦ Αὐγούστου (1 τοῦ Σεπτέμβρη), σελ. 2–3. — 281–289, 295, 296, 305–313, 314, 315, 317, 319, 321, 323–324, 327, 328, 332, 411–414.

— 1901, ἄρ. φύλλου 203, 16 (29) τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2. — 316.

— 1901, ἄρ. φύλλου 208, 22 τοῦ Σεπτέμβρη (5 τοῦ Ὀχτώβρη), σελ. 3. — 294–297, 319–325.

Πράξη γιά τούς ἀγρότες πού ἀπαλλάχτηκαν ἀπό τή δουλοπαροικία. 19 τοῦ Φλεβάρη 1861. Πετρούπολη, 1861. Διάφορες σελίδες. — 29–30.

Πράξη τῆς Ἐπιτροπῆς ὑπουργῶν γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο πρέπει νά ταχυδρομοῦν οἱ ἰδιῶτες, ἀπό τήν 1 τοῦ Γενάρη 1870, κάθε εἶδους ἔντυπα καί ἔγγραφα, ἀπαλλαγμένα ἀπό τήν καταβολή φόρου κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων. 19 τοῦ Σεπτέμβρη 1869. — Στό βιβλίο: Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 2η. Τόμ. 44. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1873, ἄρθρο 47456, σελ. 67. — 38.

Πρεομπραζένσκι, Ι. Γράμμα πρὸς τόν Σεβασμιότατο Ἀμβρόσιο, ἀρχιεπίσκοπο Χαρκόβου. — «Βέρα ἰ Ράζουμ», Χάρκοβο, 1901, τεύχος 8, Ἀπρίλης, σελ. 457–462. — 346–349.

«Πριαζόβσκι Κράι». Ροστόβ τοῦ Ντόν, 1901, ἀρ. φύλλου 236, 5 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2. — 318.

Προσωρινός κανονισμός γιά τή συμμετοχή τοῦ πληθυσμοῦ τῶν περιοχῶν πού δοκιμάστηκαν ἀπό τή σιτοδεία, στά ἔργα πού γίνονται μέ ἐντολή τῆς διεύθυνσης συγκοινωνιῶν καί τῆς διεύθυνσης γεωργίας καί δημοσίων χημάτων. 15 τοῦ Σεπτέμβρη, 1901. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 208, 22 τοῦ Σεπτέμβρη (5 τοῦ Ὀχτώβρη), σελ. 3. — 294–297, 319–325.

Πρῶτο γράμμα πρὸς τοὺς πεινασμένους ἀγρότες. [Προκήρυξη. Πετρούπολη], τυπογραφεῖο τῶν ναροντοβόλτσι, Μάρτης τοῦ 1892. [1] σελ. Ὑπογραφή: Καλοθελητές καί φίλοι τῶν μουζίκων. — 286–287.

Ρ. Μ. Ἡ πραγματικότητά μας (Τό ἐργατικό κίνημα, ἡ ἀπολυταρχία, ἡ κοινωνία μέ τὰ στρώματά της... καί ἡ κοινωνική πάλη). — Στό βιβλίο: Χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ». Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς «Ἐνωσης» Πετρούπολης, 1899, Σεπτέμβρης, σελ. 3–16. — 59–60.

«Ραμπότσαγια Μίσλ» [Βαρσοβία], 1901, ἀρ. φύλλου 12, Ἰούλης, σελ. 1. — 290–291.

«Ραμπότσαγια Μίσλ», [Πετρούπολη — Βερολίνο — Βαρσοβία]. — 5, 67, 279, 370, 372, 396.

«Ραμπότσεγε Ντιέλο», Γενεύη. — 5, 6, 7, 8, 292–293, 369, 370, 371.

— 1901, τεύχος 10, Σεπτέμβρης, σελ. 1–64. — 276–279, 292–293, 357, 369, 370, 371, 372.

*Ριαζάνοφ, Ντ. Μπ. Δυό ἀλήθειες. Χειρόγραφο *. — 408–410.*

Ροζντέστβενσκι, Π. Γράμμα στή σύνταξη τοῦ «Ὁρλόβσκι Βέστνικ». — «Ὁρλόβσκι Βέστνικ», 1901, ἀρ. φύλλου 257, 28 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 3, στή στήλη: Γράμματα πρὸς τή σύνταξη. — 344–346.

* Τό ἄρθρο «Δυό ἀλήθειες» μέ τήν ὑπογραφή «Ν. Ριαζάνοφ» δημοσιεύτηκε σάν παράρτημα τῆς προσούρας τοῦ Γ. Νεβζόροφ [Στεκλόφ, Γ.] «Μήπως ἀπαρνούμαστε τήν κληρονομιά;» (Γενεύη, 1902).

«Ρούσκι Βέστνικ», Μόσχα — Πετρούπολη. — 395.

«Ρούσκιγε Βέντομοστι», Μόσχα, 1901, ἀρ. φύλλου 210, 1 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 1. — 91, 402, 405.

— 1901, ἀρ. φύλλου 244, 4 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2. — 330–331.

«Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1900, τεῦχος 4, σελ. 127–157· τεῦχος 7, σελ. 153–169· τεῦχος 8, σελ. 201–239· τεῦχος 10, σελ. 212–259. — 101, 143, 144–145, 146, 147, 148, 151, 157, 158, 159, 160–161, 186, 189–190, 216–217, 218–219, 226, 229.

— 1900, τεῦχος 11, σελ. 232–248. — 155.

«Ρούσκογε Σλόβο», Πετρούπολη. — 29.

Σαλτικόφ-Στσεντρίν, Μ. Ε. Ἀφήγηση γιὰ τό πῶς ἓνας μουζίκος ἔθρεψε δύο στρατηγούς. — 90.

— Ἱστορία μιᾶς πόλης. — 313, 328.

— Καλοπροαίρετοι λόγοι. — 58.

— Καταφύγιο Μονρεπό. — 177.

— Ὁ ἄγριος τσιφλικάς. — 309.

— Οἱ κύριοι Γκολοβλιόφ. — 288, 308.

— Πομπαδοῦροι καὶ Πομπαδοῦρες. — 313, 314, 337.

— Σύγχρονο εἰδύλλιο. — 194.

«Σαμάρσκαγια Γκαζέτα», 1900, ἀρ. φύλλου 9, 13 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 1–2. — 327, 333–336, 339.

«Σαράτοβσκι Ντνεβνίκ», 1901, ἀρ. φύλλου 187, 29 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 3· «Παράρτημα τοῦ φύλλου ἀρ. 187», 1901, 31 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 3. — 314–316.

Σαχοβσκόι, Ν. Πλανόδια γεωργικά ἐπαγγέλματα. (Ἡ κίνηση τῶν ἐργατῶν γῆς. Οἱ ὅροι τῆς μίσθωσης. Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς ἐργοδότες καὶ στοὺς ἐργάτες. Τὰ μέτρα γιὰ τὴ ρύθμιση τῆς κίνησης τῶν ἐργατῶν). Μόσχα, Σίτιν, 1896. VII, 253. II σελ. — 174.

«Σβομπόντα», Γενεύη, 1901, ἀρ. φύλλου 1. — 364–365.

«Σέβεργναγια Πότστα», Πετρούπολη, 1867, ἀρ. φύλλου 13, 17 (29) τοῦ Γενάρη, σελ. 1. — 37.

Σ' ἓνα τιμητικό πόστο. Φιλολογικὴ συλλογὴ, ἀφιερωμένη στὸν Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Μέρος II. Χωρὶς τόπο ἐκδόσεως [1900], σελ. 157–197, 314–326. — 29, 101, 148, 155–157.

Σιπιάγκιν, Ντ. Σ. — βλ. Ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν πρὸς τοὺς διοικητὲς τῶν κυβερνείων πού δοκιμάστηκαν ἀπὸ τῆς σιτοδεΐας τοῦ 1901.

«Σοβρεμέννικ», Πετρούπολη. — 29.

«Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», Λονδίνο, 1890. τεῦχος 1, Φλεβάρης, σελ. 50–87. — 45.

Σουβόριν, Α. Μικρά γράμματα. CDXIX — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9191, 5 (18) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 1–2. — 343.

Σταχόβιτς, Μ. Α. Γράμμα στὴ σύνταξη. [Ἀντιρήσεις στὶς διορθώσεις τοῦ Π. Ροζντένστβενσκι]. — «Ὀρλόβσκι Βέστνικ», 1901, ἀρ. φύλλου 259, 30 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 3. — 345–346.

— Εἰσήγηση στό ἱεραποστολικό συνέδριο τοῦ Ὀριόλ. — «Ὀρλόβσκι Βέστνικ», 1901, ἀρ. φύλλου 254, 25 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2–3. — 342–343, 344.

«Στρανά», Πετρούπολη. — 45.

Στροῦβε, Π. Μπ. Κριτικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τό πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας. Μέρος I, Πετρούπολη, Σκοροχόντοφ, 1894, X, 291 σελ. — 109, 194.

— Πρόλογος [στό βιβλίο τοῦ Σ. Βίττε «Ἡ ἀπολυταρχία καί τὰ ζέμστβο»]. — Στό βιβλίο: Βίττε, Σ. Γ. Ἡ ἀπολυταρχία καί τὰ ζέμστβο. Ἐμπιστευτικό ὑπόμνημα τοῦ ὑπουργοῦ οἰκονομικῶν (1899). Τυπώθηκε ἀπὸ τό «Ζαριά». Στουτγάρδη, Ντίτς, 1901, σελ. I–XLIV. — 20, 26, 54–73, 394, 395–396, 397.

Στσερμπατσιόφ, Β. Σ. Ἐπισκόπηση τῆς καπνοπαραγωγῆς στή Ρωσία. Μέρος II–III. (Λευκορωσία καί περιοχή τοῦ Τουρκεστάν), Πετρούπολη, Ντεμάκοφ, 1894, II, 192 σελ.: 7 πίνακ., 19 εἰκονογραφημένα φύλλα. — 217.

«Συλλογή νομοθετημάτων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἐκδιδόμενη ἀπὸ τῆς διευθύνουσας Σύγκλητος», Πετρούπολη, 1886, τεῦχος 68, 15 τοῦ Ἰούλη, ἄρθρο 639, σελ. 1390–1405. — 76.

— 1897, τεῦχος 62, 13 τοῦ Ἰούνη, ἄρθρο 778, σελ. 2135–2139. — 34, 76–77.

[Σχέδιο ψηφίσματος πρὸς τόν Ἀλέξανδρο Β' πού ἐπισυνάφτηκε στήν προκήρυξη «Βελικορούς». 1862.] — στό βιβλίο: Μποῦρτσεφ, Β. Μέσα σέ ἑκατό χρόνια (1800–1896). Συλλογή γιά τήν ἱστορία τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν κινήματων στή Ρωσία. Σέ 2 μέρη. Καταρτίστηκε ἀπὸ τόν Β. Μποῦρτσεφ μέ συμμετοχή τοῦ Σ. Μ. Κραβτσίνσκι (Στεπνιάκ). London, 1897, σελ. 39–40. — 28.

Σχετικά μέ τίς ζωοτροφές στὶς περιφέρειες, πού δοκιμάστηκαν ἀπὸ τῆς σιτο-

δεία. [Περίληψη έκθεσης τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστρο τοῦ κυβερνείου Σαράτοφ.] — «Σαράτοβσκι Ντνεβνίκ», 1901, ἀρ. φύλλου 187, 29 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 3. — 314–316.

Τό Γιαροσλάβλ. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 4, Μάης, σελ. 5, στή στήλη: Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή. — 337, 391.

Τό ἐπεισόδιο τῶν ζέμστρο τοῦ Αἰκατερινοσλάβ. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 7, Αὐγούστος, σελ. 3–4. — 338.

Τό ἐργοστάσιο Ὀμποῦχοφ. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἰούλης, σελ. 4–5, στή στήλη: Χρονικά τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί γράμματα ἀπό τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια. — 297.

Τό Καζάν. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 3, Ἀπρίλης, σελ. 5, στή στήλη: Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή. — 391.

Τό κατηγορητήριο [σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ταραχῶν τοῦ Μάη στό ἐργοστάσιο Ὀμποῦχοφ]. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 9, Ὀχτώβρης, σελ. 3–5. — 297, 298, 299.

Τό Κίεβο. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 3, Ἀπρίλης, σελ. 5, στή στήλη: Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή. — 391.

Τό παρελθόν τῶν ὀργάνων τῶν ζέμστρο. — «Ζέμστρο», Μόσχα, 1880, ἀρ. φύλλου 1, 3 τοῦ Δεκέμβρη, σελ. 2–8. — 43.

«Τοργκόβο-Προμίσλενναγια Γκαζέτα», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 109, 16 (29) τοῦ Μάη, σελ. 2. — 174–175.

Τουργκένιεφ, Ι. Σ. Καπνός. — 149, 150, 155–157, 158, 159, 163, 170, 181, 186, 220–221.

— Ρούντιν. — 58–59.

— Σημειώσεις ἐνός κυνηγοῦ. Ὁ Ἐπιστάτης. — 306–307.

Τσερνόφ, Β. Μ. Ὁ ἀγρότης καί ὁ ἐργάτης σάν κατηγορίες τοῦ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος. — Στό βιβλίο: Σ' ἓνα τιμητικό πόστο. Φιλολογική συλλογή, ἀφιερωμένη στόν Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Μέρος ΙΙ. Χωρίς τόπο ἔκδοσης, [1900], σελ. 157–197. — 101, 148–149, 155–157.

— Οἱ τύποι τῆς κεφαλαιοκρατικῆς καί τῆς ἀγροτικῆς ἐξέλιξης. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1900, τεῦχος 4, σελ. 127–157· τεῦχος 5, σελ. 29–48· τεῦχος 6, σελ. 203–232· τεῦχος 7, σελ. 153–169· τεῦχος 8, σελ. 201–239· τεῦχος 10, σελ. 212–258. — 101, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 156–157, 158, 159–162, 186, 189–190, 215, 217, 219, 226, 229.

— Πάνω στό ζήτημα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς καί ἀγροτικῆς ἐξέλιξης. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1900, τεύχος 11, σελ. 232-248. — 155.

Τσέχοφ, Α. Π. *Ανθρωπος σέ θήκη. — 334.

Τσιτσέριν, Μπ. Ν. [Υπόμνημα πού ὑποβλήθηκε στόν κόμη Μιλιούτιν]. — Στό βιβλίο: [Κοβαλέβσκι Μ. Μ.] Τό σύνταγμα τοῦ κόμη Λορίς-Μέλικοφ. Λονδίνο, 1893, σελ. 21-24. — 45-46, 56-57.

Υπόμνημα τῶν φιλελευθέρων τῆς Μόσχας πρὸς τόν κόμη Λορίς-Μέλικοφ, πρόεδρο τῆς Ἀνώτερης Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς. [Ψήφισμα 25 παραγόντων τῶν ζέμστβο τῆς Μόσχας. Μάρτης 1880.] — Στό βιβλίο: Τζ. Κένναν. Ἡ τελευταία δήλωση τῶν ρώσων φιλελευθέρων. Genève, Elpidine, 1890, σελ. 20-40. — 42.

Φονβίζιν, Ντ. Ι. Ὁ Ἀνήλικος. — 347.

Χαριτόνοφ, Α. Ἡ ἐμποροπανήγυρη τοῦ ἁγίου Νικολάου στήν Καχόβκα. «Τοργκόβο-Προμίσλενναγια Γκαζέτα», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 109, 16 (29) τοῦ Μάη, σελ. 2, στή στήλη: Ἐμποροπανηγύρεις. — 174-175.

Χέρτζ, Φ. Ο. Τά ἀγροτικά ζητήματα. Μέ πρόλογο τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν. Μετάφραση τοῦ Α. Ἰλίνσκι. Πετρούπολη, 1900. 323 σελ. — 101, 125-126, 127, 130-131, 134, 143-147, 148, 151-152, 159, 161, 162, 163, 167-168, 176-177, 180, 181, 182-183, 184, 192-193, 217, 218, 220-221, 226, 229.

Χέρτσενσταϊν, Μ. Ι'. Λόγος πού ἐκφωνήθηκε στήν Κρατική δούμα στίς 18 τοῦ Μάη 1906. — Στό βιβλίο: Κρατική δούμα. [Πρώτη περίοδος.] Στενογραφημένα πραχτικά. 1906. Πρώτη σύνοδος. Τόμ. Ι. Συνεδριάσεις 1-18 (ἀπό τίς 27 τοῦ Ἀπρίλη ὥς τίς 30 τοῦ Μάη). Πετρούπολη, 1906, σελ. 465-471. — 250.

Χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ». Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς «Ἐνώσης» Πετρούπολης, 1899, Σεπτέμβρης, σελ. 3-16. — 59-60.

Ψήφισμα τῶν εὐγενῶν τοῦ Τβέρ. 2 τοῦ Φλεβάρη 1862. — «Κόλοκολ», Λονδίνο, 1862, τεύχος 126, 22 τοῦ Μάρτη, σελ. 1-2. — 27-28.

Ψηφίσματα τῶν ζέμστβο πρὸς τόν Νικόλαο Β' στά 1894-1895 — βλ. Μίρνι, Σ.

«*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*», Berlin, 1899, Bd. XIII, S. 710-734. — 147.

— 1900 Bd. XV, S. 406-418. — 137, 139-140, 141.

Auhagen, H. Über Gross- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft. — In: «*Landwirtschaftliche Jahrbücher*», Bd. XXV. Berlin, 1896, S. 1-55. — 167, 168.

Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. 1-3. Leipzig, Duncker und Humblot, 1883. 1 Bd. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII-XXIV.) — 180.

— Bd. 1. S. 61-74, 273-294. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII). — 180-181, 182.

— Bd. 2. S. 193-226. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIII.) — 181-182.

— Bd. 3. S. 59-112; 2 Tab. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIV.) — 240-249, 268.

Bensing, F. Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft. Breslau, 1898. IX, 205 S. — 127-130, 227.

Bibliothek Russischer Denkwürdigkeiten — βλ. Kawelin, K. und Turgeniew, I. Sozialpolitischer Briefwechsel mit A. I. Herzen.

Brauns Archiv — βλ. «*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*».

Bulgakoff, S. Библиоκρίσία Kautsky, Karl. Die Agrarfrage. Eine Uebersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, 1899, Dietz, gr. 8°. VIII und 451 S. — In: «*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*», Berlin, 1899, Bd. XIII, S. 710-734. — 147.

Danmarks Statistik. Statistik Aarbog. 8de aarg. 1903. Udgivet af Statens Statistiske Bureau. Kobenhavn, Bogtrykkeri, [1903]. XIV, 199 S. — 251.

— *Statistik Tabelvoerk, 4-de Raekke, Litra C, N 1. Kreaturholdet den 17de Juli 1876.* Udgivet af det Statistiske Bureau. Kobenhavn, Bogtrykkeri, 1878. XXI, 136 S. — 266, 268-271.

Danmarks Statistik. Statistik Tabelvoerk, 5-e Raekke, Litra C, N 2. Kreaturholdet den 15de Juli 1898. Udgivet af Statens Statistiske Bureau. Kobenhavn, Bogtrykkeri, 1901. 52, 144 S. — 257-265, 266-272.

— *Statistik Tabelvoerk, 4-de Raekke, Litra C, N 9.* Danmarks Jordbrug,

ordnede efter Storrelsen af deres Hartkorn den 1. Januar 1895. Udgivet af Statens Statistiske Bureau. Kobenhavn, Bogtrykkeri, 1896. 40, 183 S. — 251–252, 253–255, 259–261.

David, E. Bäuerliche Barbaren. — In: «Sozialistische Monatshefte», Berlin, 1899, N 2, S. 62–71. — 130–131, 159, 160–161, 163, 217.

Demombynes, G. Constitutions européennes. Résumé de la législation concernant les parlements, les conseils provinciaux et communaux et l'organisation judiciaire dans les divers états de l'Europe avec une notice sur le Congrès des États-Unis d'Amérique. T. I. Paris, 1881. XXXV, 740 p. — 394–395.

Die Deutsche Volkswirtschaft am Schlusse des 19. Jahrhunderts. Auf Grund der Ergebnisse der Berufs- und Gewerbebeziehung von 1895 und nach anderen Quellen bearbeitet im Kaiserlichen Statistischen Amt. Berlin, Puttkammer und Mühlbrecht, 1900. VII, 209 S. — 217.

Dittenberger. Die bäuerlichen Verhältnisse des Eisenacher Unterlandes (III. Verwaltungsbezirk des Grossherzogtums Sachsen.) — In: Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. 1. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1883, S. 61–74. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII.) — 180–181.

Drechsler, H. Die bäuerlichen Zustände in einigen Teilen der Provinz Hannover. — In: Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. 3. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1883, S. 59–112; 2 Tab. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIV.) — 239–248, 268.

— *Die Verteilung des Grundbesitzes und der Viehhaltung im Bezirke des landw. Kreisvereins Göttingen.* — In: «Landwirtschaftliche Jahrbücher», Bd. XV, Berlin, 1886, S. 753–811. — 239–248, 268.

Engels, F. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Ökonomie. Sozialismus. Leipzig, Genossenschafts-Buchdr., 1878. VIII, 274 S. — 153.

— *Vorbemerkung* [zu: Der Deutsche Bauernkrieg]. 1. Juli 1874. In: F. Engels. Der Deutsche Bauernkrieg. Leipzig, 1875, S. 3–19. — 19.

— *Vorwort* [zu: Zur Wohnungsfrage]. 10. Januar 1887. — In: F. Engels. Zur Wohnungsfrage. S.-Abdr. aus dem «Volksstaat» von 1872. Zweite, durchges. Aufl. Höttingen-Zürich, 1887, S. 3–10. — 157–158.

— *Zur Wohnungsfrage.* S.-Abdr. aus dem «Volksstaat» von 1872. Zweite, durchges. Aufl. Höttingen-Zürich, 1887, 72 S. (Sozialdemokratische Bibliothek. XIII.) — 153, 157–158.

— [Zur Wohnungsfrage.] — «Der Volksstaat», Leipzig, 1872, N 51, 26.

Juni, S. 1-2; N 52, 29. Juni, S. 1-2; N 53, 3. Juli, S. 1-2; N 103, 25. Dezember, S. 1-2; N 104, 28. Dezember, S. 1-2; 1873, N 2, 4. Januar, S. 1-3; N 3, 8. Januar, S. 1; N 12, 8. Februar, S. 1; N 13, 12. Februar, S. 1-2; N 15, 19. Februar, S. 1; N 16, 22. Februar, S. 1. Στά NN 51-53 τοῦ 1872 τίτλος: Wie Proudhon die Wohnungsfrage löst; στά NN 103-104 τοῦ 1872 καί στά NN 2-3 τοῦ 1873 τίτλος: Wie die Bourgeoisie die Wohnungsfrage löst; στά NN 12-13, 15-16 τοῦ 1873 τίτλος: Nachtrag über Proudhon und die Wohnungsfrage. — 153, 157-158.

Ergebnisse der Erhebungen über die Lage der Landwirtschaft im Grossherzogtum Baden 1883. [Karlsruhe, Braun, 1883.] 185 S., 8 Taf. (Στήν ἑκδ.: Erhebungen über die Lage der Landwirtschaft im Grossherzogtum Baden 1883, veranstaltet durch das Grossherzogliche Ministerium des Innern. Bd. 4.) — 182-189.

Erhebungen über die Lage der Landwirtschaft im Grossherzogtum Baden 1883, veranstaltet durch das Grossherzogliche Ministerium des Innern. Bd. 4. Karlsruhe, Braun, 1883, 185 S., 8 Taf. — 182-189.

Goltz, T. Die ländliche Arbeiterklasse und der preussische Staat. Jena, Fischer, 1893. VI, 300 S. — 135-136.

Hecht, M. Drei Dörfer der badischen Hard. Eine wirtschaftliche und soziale Studie. Leipzig, Wilhelm, 1895. 94 S. — 159-167, 184-185, 186, 191, 208, 217, 229-230.

**Helms, E. Die sozialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Danmark.* Leipzig, Hirschfeld, 1907. 200 S. — 234.

Hertz, F. O. Die agrarischen Fragen im Verhältnis zum Sozialismus. Mit einer Vorrede von Ed, Bernstein. Wien, 1899, VII. 141 S. — 101, 125-126, 127, 130-131, 134, 143-147, 148, 151-152, 159, 161, 162, 163, 167-168, 176-177, 180, 181, 182-183, 184, 192-193, 217, 218, 220-221, 226, 229.

Huschke, L. Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei Klein-, Mittel- und Grossbetrieb, dargelegt an typischen Beispielen Mittelthüringens. Jena, Fischer, 1902. VI, 184 S. — 179-180.

**Kautsky, K. Die Agrarfrage.* Eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899, VIII 451 S. — 101-102, 126, 127, 130, 131, 132, 135, 136, 137, 139-140, 145-146, 149-150, 153-154, 155-156, 158-159, 162, 167, 168, 190, 202, 228, 230.

* Μέ ἄστερίσκο σημειώνονται τά βιβλία στά ὅποια ὑπάρχουν σημειώσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν. Τά βιβλία αὐτά φυλάγονται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου Μαρξισμοῦ-Λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

- *Die Elektrizität in der Landwirtschaft.* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1900–1901, 19 J-g, Bd. I., N. 18, S. 565–572. — 137.
- *Tolstoi und Brentano.* «Die Neue Zeit». Stuttgart, 1900–1901, 19 J-g, Bd. II, N 27, S. 20–28. — 150–151.
- *Zwei Kritiker meiner «Agrarfrage»* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1899–1900. 18 J-g, Bd. 1, N 10, S. 292–300; N 11, S. 338–346; N 12, S. 363–368; N 14, S. 428–463; N 15, S. 470–477. — 145, 146–148, 168.

Kawelin, K. D. Briefe an A. I. Herzen. 6. August 1862. — In: Kawelin, K. und Turgeniew, I. Sozial-politischer Briefwechsel mit A. I. Herzen. Mit Beil. und Erläut. hrsg. von M. Dragomanow. Aut. Übers. aus dem Russischen von B. Minzes, Stuttgart, 1894, S. 64–66. (Bibliothek Russischer Denkwürdigkeiten. Hrsg. v. Schieman. Bd. 4.) — 31, 32–33, 36.

Kawelin K. und Turgeniew, I. Sozial-politischer Briefwechsel mit A. I. Herzen. Mit Beil. und Erläut. Hrsg. v. M. Dragomanow. Aut. Übers. aus dem Russischen v. B. Minzes. Stuttgart, 1894, S. 64–66. (Bibliothek Russischer Denkwürdigkeiten. Hrsg. v. Schieman. Bd. 4.) — 31, 32–33, 36.

Klawki, K. Über Konkurrenzfähigkeit des landwirtschaftlichen Kleinbetriebes. — In: «Landwirtschaftliche Jahrbücher», Bd. XXVIII. Berlin, 1899, S. 363–484. — 167, 168–179, 186, 199, 207, 231, 249.

Laferté, V. Alexandre II. Détails inédits sur sa vie intime et sa mort. Bâle—Genève—Lyon, Georg, 1882. 219 p. — 43–44.

«*Landwirtschaftliche Jahrbücher*», Bd. XV Berlin, 1886, S. 753–811. — 240–249, 268.

— Bd. XXV. Berlin, 1896, S. 1–55. — 167, 168.

— Bd. XXVIII. Berlin, 1899, S. 363–484. — 167, 168–179, 186, 199, 207, 231, 249.

Langsdorff, K. Die bäuerlichen Verhältnisse im Königreich Sachsen. — In: Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Leipzig, 1883, Bd. 2. S. 193–226. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIII.) — 181–182.

Lassalle, F. Briefe an K. Marx. 24. Juni 1852. — In: Lassalle, F. Briefe an K. Marx und F. Engels 1849 bis 1862. Stuttgart, Dietz, 1902, S. 52–54. (In: Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx, F. Engels und F. Lassalle. Hrsg. F. Mehring, Bd. 4.) — 373.

Leroy-Beaulieu, A. Un homme d'état Russe (Nicolas Milutine) d'après sa correspondance inédite. Étude sur la Russie et la Pologne pendant la règne d'Alexandre II (1855–1872). Paris, Hachette, 1884, XI, 332 p. — 34.

Mack, P. Der Aufschwung unseres Landwirtschaftsbetriebes durch Verbilligung der Produktionskosten. Eine Untersuchung über den Dienst, den Maschinenteknik und Elektrizität der Landwirtschaft bieten. Königsberg, 1900. 56 S. — 137–138, 140–141.

Mackenzie, W. La Russie. Le pays — les institutions, les mœurs. Ouvrage trad. de l'angl. par H. Bellenger. Paris, Decaux e. Dreyfous, 1877. III, 431, 448 p. — 394.

Marx, K. und Engels, F. Manifest der Kommunistischen Partei. Veröffentlicht im Februar 1848. London, gedr. in der Office der «Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter» von J. E. Burghard, 1848. 23 S. — 152.

Marx, K. Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhouns «Philosophie des Elends». Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorw. und Noten von F. Engels. Stuttgart, Dietz, 1885. XXXVII, 209 S. — 230.

* — *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III, T. 2. Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Kap. XXIX bis LII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg. Meissner, 1894, IV, 422 S. — 110–114, 118–119, 186, 236–237, 262.

— *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850.* Abdr. aus der «Neuen Rheinischen Zeitung». Mit Einl. von F. Engels. Berlin, «Vorwärts», 1895, 112 S. — 72–73.

— *Theorien über den Mehrwert.* Aus dem nachgelassenen Manuskript «Zur Kritik der politischen Ökonomie». Hrsg. v. K. Kautsky. Bd. II. David Ricardo. 2 T. Stuttgart, Dietz, 1905. IV, 384 S. — 122, 237.

Mazade, Ch. de. La Russie sous l'Empereur Alexandre II. La crise de l'autocratie et la société russe. — In: «La Revue des deux Mondes», Paris, 1862, 15 Juin, p. 769–803. — 27.

/

«*Die Neue Zeit*», Stuttgart, 1899–1900, 18 J-g, Bd. I, N 10. S. 292–300; N 11, S. 338–346; N 12, S. 363–368; N 14, S. 428–463; N 15, S. 470–477. — 145, 146–148, 168.

— 1900–1901, 19 J-g, Bd., I, N 18, S. 565–572. — 137.

— 1900–1901, 19 J-g, Bd. II, N 27, S. 20–28. — 150–151.

Pringsheim, O. Landwirtschaftliche Manufaktur und elektrische Landwirtschaft. — «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik», Berlin, 1900, Bd. XV, S. 406–418. — 137, 139, 141.

Pudor, H. Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen im Auslande. Bd. I. Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in den skandinavischen

Ländern. Leipzig, Dietrich, 1904, VIII. 153 S. — 250, 251, 256–257.

Ranke, H. Die Verhältnisse von drei Bauerngemeinden in der Umgebung Münchens. — In: *Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. 1, Leipzig, Duncker u. Humblot, 1883, S. 273–294. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII.) — 182.*

«*La Revue des deux Mondes*», Paris, 1862, 15 Juin, p. 769–803. — 27.

Richter, E. Sozialdemokratische Zukunftsbilder. Berlin. 1891, 48 S. — 147–148.

Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII–XXIV. Bäuerliche Zustände in Deutschland. Bd. 1–3. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1883. 1 Bd. — 180.

— XXII. Bäuerliche Zustände in Deutschland. Bd. 1. S. 61–74, 273–294. — 180–181, 182.

— XXIII. Bäuerliche Zustände in Deutschland. Bd. 2. S. 193–226. — 181–182.

— XXIV. Bäuerliche Zustände in Deutschland. Bd. 3. S. 59–112; 2 Tab. — 240–249, 268.

Seufferheld, A. Die Anwendung der Elektrizität im landwirtschaftlichen Betriebe, aus eigener Erfahrung mitgeteilt. Stuttgart, Ulmer, 1899. 42 S. — 137.

«*Sozialistische Monatshefte*», Berlin, 1889, N 2, S. 62–71. — 130–131, 159, 160–161, 163, 216–217.

Sprenger. Die Lage der Landwirtschaft in Baden. Karlsruhe, 1884. — 187.

Statistik des Deutschen Reichs. Hrsg. vom Kaiserlichen Statistischen Amt. Neue Folge. Bd. 112. Die Landwirtschaft im Deutschen Reich. Nach der landwirtschaftlichen Betriebszählung vom 14 Juni 1895. Berlin, 1898. VIII, 70, 500 S. — 107–109, 130–131, 141–143, 171, 192, 195, 225, 228, 229, 231, 248.

Statistique agricole de la France. Résultats généraux de l'enquête décennale de 1892. Paris, 1897. 451, 365 p. — 107.

«*Thiel's Landwirtschaftliche Jahrbücher*» βλ. «*Landwirtschaftliche Jahrbücher*».

Tikhomirov, L. La Russie politique et sociale. Paris, Giraud, 1886. IV, 560 p. — 40.

«*Vorwärts*», Leipzig — Berlin. — 147.

«*Der Volksstaat*», Leipzig, 1872, N 51, 26. Juni, S. 1-2; N 52, 29. Juni, S. 1-2; N 53, 3. Juli, S. 1-2; N 103, 25. Dezember, S. 1-2; N 104, 28. Dezember, S. 1-2; 1873, N 2, 4. Januar, S. 1-3; N 3, 8. Januar, S. 1; N 12, 8. Februar, S. 1; N 13, 12. Februar, S. 1-2; N 15, 19. Februar, S. 1; N 16, 22. Februar, S. 1. — 153, 157-158.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Α

Ἀλέξανδρος Α' (Ρομάνοφ) (1777-1825) — ρῶσος αὐτοκράτορας. (1801-1825). — 359, 362.

Ἀλέξανδρος Β' (Ρομάνοφ) (1818-1881) — ρῶσος αὐτοκράτορας (1855-1881). — 39, 41, 43-44, 45, 63, 67.

Ἀλέξανδρος Γ' (Ρομάνοφ) (1845-1894) — ρῶσος αὐτοκράτορας (1881-1894). — 46, 56, 58, 76.

Ἀλεξάντροφ, Π. Γ. (γεννήθηκε τό 1859) — πολιτικός μηχανικός, βοηθός τοῦ διευθυντῆ τῶν ἐργασιῶν ἐκβάθυνσης τῆς κοίτης τοῦ Βόλγα· στά 1893-1895 διεύθυνε τήν κατασκευή τοῦ ἀντιπλημμυρικοῦ φράγματος τοῦ Σόρμοβο (κοντά στό Νίζνι Νόβγκοροντ), καταχράστηκε πάνω ἀπό 50 χιλιάδες ρούβλια τοῦ δημοσίου ἀπό τά ποσά πού εἶχαν διατεθεῖ γιά τά ἔργα καί γι' αὐτό καταδικάστηκε σ' ἓνα χρόνο φυλακή. — 332-333.

Ἀλτσέβσκι, Α. Κ. (1836-1901) — ἑκατομμυριοῦχος, ἵδρυσε τήν Ἐμπορική τράπεζα Χαρκόβου (1868) καί τήν Ἀγροτική τράπεζα Χαρκόβου (1871), τῆς ὁποίας ἦταν μόνιμος γενικός διοικητής. Ἦταν ἱδρυτής καί ἰδιοκτήτης τῶν ἐταιριῶν μεταλλείων τοῦ Ἀλεξέγεβο (1879) καί τοῦ Ντονέτς-Γιούργεβο (1894) καί μιᾶς σειρᾶς ἐργοστασίων. Τήν περίοδο τῆς κρίσης χρεοκόπησε. Ἔβαλε τέρμα στή ζωή του αὐτοκτονώντας. — 86.

Ἀμβρόσιος (Κλιουντσαριόφ, Α. Ι.) (1821-1901) — ἓνας ἀπό τοὺς πιά ἀντιδραστικούς ἐκπροσώπους τοῦ ρωσικοῦ ὀρθόδοξου κλήρου, διεξήγαγε ἀγῶνα ἐνάντια καί στίς παραμικρότερες ἀκόμα ἐκδηλώσεις τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος. Ἀπό τό 1860 ὡς τό 1867 ἔβγαζε στή Μόσχα τό περιοδικό «Ντουσεσπασίτελνογε Τστένιγε». Ἀπό τό 1882 — ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Χαρκόβου καί τοῦ Ἀχτίρ. Ἀπό τό 1884 καί ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του ἦταν διευθυντής καί ἐκδότης τοῦ θεολογικοῦ περιοδικοῦ «Βέρα ἰ Ράζουμ» πού ἔβγαине στό Χάρκοβο. — 346-347.

Ἀννενσκι, Ν. Φ. (1843-1912) — οἰκονομολόγος-στατιστικός καί δημοσιολόγος, ἐπιφανής παράγοντας τοῦ κινήματος τῶν φιλελεύθερων ναρόντικων. Καθοδηγοῦσε τή στατιστική τῶν ζέμστβο σέ κάμποσα κυβερνεῖα. Μέ τήν καθοδήγηση καί ἐπιμέλειά του ἐκδόθηκαν πολλές στατιστικές ἐργασίες. Πῆρε μέρος στήν ἐκδοση τῆς δίτομης συλλογῆς «Ἡ ἐπίδραση τῶν σοδειῶν καί τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν σέ μερικές πλευρές τῆς ρωσικῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας» (1897), συνεργαζόταν στά περιοδικά: «Ντιέλο» καί «Ὁτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι» ἦταν μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ τῶν φι-

λελευθέρων ναρόντικων «Ρούσκογε Μπογκάτσμπο». Στά 1904–1905 ήταν ένας από τούς καθοδηγητές τῆς ἀστικο-φιλελεύθερης ὀργάνωσης «Ἐνωση ἀπελευθέρωσης». Τό 1906 ἔδρασε σάν ἓνας ἀπό τούς ὀργανωτές καί καθοδηγητές τοῦ συγγενικοῦ πρὸς τούς καντέτους μικροαστικοῦ κόμματος τῶν «λαϊκῶν σοσιαλιστῶν» πού ἀποσπάστηκαν ἀπὸ τὴ δεξιὰ πτέρυγα τῶν ἐσέρων. Στά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν πολιτική. — 337.

Ἄννιβας (Hannibal), Βάρκα (247–183 π.Χ.) — στρατηλάτης τῶν καρχηδονίων, πού στά 216 π. Χ. κατήγαγε μεγάλη νίκη κατὰ τῶν ρωμαίων στὴ μάχη τῶν Καννῶν. Ὁ Ἄννιβας ἔδωσε στὸν πατέρα του ὄρκο ν' ἀγωνίζεται ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἐνάντια στοὺς ρωμαίους πού εἶχαν ὑποδουλώσει τὴν Καρχηδόνα, — καί ἀπὸ δῶ προέρχεται ἡ ἔκφραση «Ὁρκος τοῦ Ἄννιβα». — 59.

Ἄντονόβιτς — στατιστικός, τό 1901 ἐργαζόταν στό γραφεῖο στατιστικῆς τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστρο τοῦ κυβερνεῖου Χαρκόβου. — 338.

Ἀξάκοφ, Ι. Σ. (1823–1886) — ἐπιφανὴς παράγοντας τοῦ κινήματος τῶν σλαβόφιλων, συγγραφέας καί δημοσιολόγος. Ξεσκέπαζε τίς καταχρήσεις τῆς τσαρικῆς διοίκησης καί ὑποστήριζε ἓνα μετριοπαθές-φιλελεύθερο πρόγραμμα — τὴν ἐλευθερία τοῦ τύπου, τὴν κατάργηση τῶν προνομίων τῶν εὐγενῶν κτλ. Οἱ ἐφημερίδες πού ἔβγαζε — «Πάρους», «Ντέν», «Μοσκβά» — ἀντιμετώπιζαν ἐπανειλημμένες διώξεις ἀπὸ τὴ λογοκρισία. Ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς πολωνικῆς ἐξέγερσης τοῦ 1863 ὑποστήριζε τὴν ἀντίδραση τῶν εὐγενῶν-φεουδαρχῶν, προπαγάνδιζε τίς ιδέες τῆς συνένωσης τῶν σλαβικῶν λαῶν κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεσία τῆς ρωσικῆς μοναρχίας. Ἐπικρίνοντας τὴν κυβέρνηση σὲ ὀρισμένα ἐπὶ μέρους ζητήματα, ὁ Ἀξάκοφ παρέμεινε πάντοτε ὁπαδὸς τοῦ μοναρχισμοῦ. Τό σχέδιό του — νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα κράτος μέ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση καί μ' ἐπικεφαλῆς ἓναν ἀπολυταρχικὸ τσάρο — τό χρησιμοποιοῦσε πλατιά ἡ τσαρική κυβέρνηση γιὰ ἐρωτοτροπίες μέ τούς φιλελεύθερους. — 29, 47.

Ἀξελρόντ, Π. Μπ. (1850–1928) — ἓνας ἀπὸ τούς ἡγέτες τοῦ μενσεβικισμοῦ· στὴ δεκαετία 1870–1880 ἦταν ναρόντικος καί μετὰ τὴ διάσπαση τῆς «Ζεμλιά ἰ βόλια» προσχώρησε στὴν ὁμάδα «Τσιόρνι περεντέλ»· στά 1883 πῆρε μέρος στὴ δημιουργία τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Ἀπὸ τό 1900 ἦταν μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά». Στό II Συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ — μενσεβίκος. Τό 1905 ἔριξε τὴν ὁπορτουνιστικὴν ἰδέαν γιὰ τὴ σύγκληση ἐνὸς πλατιοῦ «ἐργατικοῦ συνεδρίου», μέ τό ὁποῖο ἤθελε νὰ ὑποκαταστήσει τὸ κόμμα τοῦ προλεταριάτου. Στά χρόνια τῆς ἀντίδρασης ἦταν ἓνας ἀπὸ τούς καθοδηγητές τῶν λικβινταριστῶν καί μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐφημερίδας τῶν μενσεβίκων-λικβινταριστῶν «Γκόλος Σοτσιαλ-Ντεμοκράτα»· στά 1912 πῆρε μέρος στὸν ἀντικομματικὸ «συνασπισμὸ τοῦ Αὐγούστου». Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἔπαιρνε κεντριστικὴ θέση, συγκαλύπτοντας τίς σοσιαλ-σωβινιστικὲς ἀπόψεις του μέ διεθνιστικὴ φρασεολογία. Πῆρε μέρος στίς συνδιασκέψεις τοῦ Τσίμμερβαλντ καί τοῦ Κίνταλ, ὅπου ἀκολουθοῦσε τὴ δεξιὰ πτέρυγα.

Τὴ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασι τὴν ἀντιμετώπισε ἐχθρικά καί προπαγάνδιζε τὴν ἐνοπλὴν ἐπέμβαση ἐνάντια στὴ Σοβιετικὴ Ρωσία. — 65, 409.

Ἀουχάγκεν (Auhagen), *Χουῦβεργτ* — γερμανός αστός οἰκονομολόγος, συνεργάτης τοῦ «Landwirtschaftliche Jahrbücher» («Ἀγροτική Ἐπετηρίδα»). Συγγραφέας τοῦ ἔργου «Grossbetrieb und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft» («Ἡ μεγάλη καί ἡ μικρή παραγωγή στήν ἀγροτική οἰκονομία») (1896). — 167, 168.

Ἀρακτσέγεφ, *Α. Α.* (1769–1834) — ἓνας ἀπό τοὺς πῖο ἀντιδραστικούς ἐκπροσώπους τῆς τσαρικῆς ἀπολυταρχίας, κόμης, ὑπουργός στρατιωτικῶν στήν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου Α΄· διακρινόταν γιά τή σκληρότητα καί τήν ἀπανθρωπιά του, ἐξασκοῦσε τεράστια ἐπίδραση πάνω στήν ἐσωτερική καί ἐξωτερική πολιτική τῆς Ρωσίας. Μέ τό ὄνομα τοῦ Ἀρακτσέγεφ συνδέεται μιά ὁλόκληρη περίοδος ἀντιδραστικῆς ἀστυνομικῆς αὐθαιρεσίας, ἄγριας στρατοκρατίας, καταδόσεων, δωροδοκιῶν, ἐξαγορῶν καί ἀποστεωμένης ψιλικατζίδικης τυπολατρείας — τό λεγόμενο καθεστώς τοῦ «ἀρακτσεγεβισμού». — 31.

B

Β. Β. — βλ. Βοροντσόφ, Β. Π.

Βάννοβσκι, *Π. Σ.* (1822–1904) — στρατηγός τοῦ τσαρικοῦ στρατοῦ, στά 1882–1898 ὑπουργός στρατιωτικῶν. Τό 1899 ἦταν πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἔρευνα τῶν αἰτιῶν πού εἶχαν προκαλέσει τίς φοιτητικές ταραχές στά ἀνώτερα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα. Στά 1901–1902 — ὑπουργός τῆς παιδείας. Γιά νά καθησυχάσει τίς φοιτητικές ταραχές χρησιμοποίησε φιλελεύθερη φρασεολογία, ὑποσχόμενος «στοργική μέριμνα γιά τό σχολεῖο». Μέ ὑποκριτικές ἐρωτοτροπίες προσπαθοῦσε νά μειώσῃ τή δυσaráσκεια τῶν προοδευτικῶν στρωμάτων τῆς κοινωνίας γιά τήν ἀντιδραστική πολιτική τοῦ τσαρισμοῦ. Ἐφαρμόζοντας μιά σειρά ἀπό ἀσήμαντες μεταρρυθμίσεις στόν τομέα τῆς παιδείας, ὁ Βάννοβσκι συνέχισε τήν πολιτική τῶν διωγμῶν ἐνάντια στό ἐπαναστατικό κίνημα τῶν φοιτητῶν. — 34, 35, 94, 377.

Βελεπόλσκι, *Α.* (1803–1877) — μαρκήσιος καί κόμης, πολωνός κρατικός παράγοντας, ἐφάρμοζε ἀντιδραστική πολιτική πού ἀποσκοποῦσε στήν υπεράσπιση τῶν ταξικῶν συμφερόντων τῆς σλιάχτα* τῆς Πολωνίας. Τό 1861, τόν καιρό τῆς ἀνόδου τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος στήν Πολωνία, ὁ Βελεπόλσκι ἀπευθύνθηκε στόν Ἀλέξανδρο Β΄ μέ γράμμα, στό ὁποῖο τόνιζε τήν ἀνάγκη ἐπὶ μέρους μεταρρυθμίσεων μέ σκοπό τήν ἀποτροπή τῆς ἐπανάστασης. Λίγο ἀργότερα ὁ Ἀλέξανδρος Β΄ τόν διόρισε σέ ἡγετικές διοικητικές θέσεις στήν Πολωνία (πολιτικό διοικητή, ἀντιπρόεδρο τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου τοῦ Βασιλείου τῆς Πολωνίας). Στή δράση του ὁ Βελεπόλσκι ἐρωτοτροποῦσε μέ τά μετριοπαθῆ-φιλελεύθερα στρώματα τῆς πολωνικῆς κοινωνίας καί ταυτόχρονα κατέπνιγε ἀπάνθρωπα τίς ἐπαναστατικές ἐκδηλώσεις. Μετά τήν κατάπνιξη τῆς ἐξέγερσης τῆς Πολωνίας στά 1863 ὁ Βελεπόλσκι παραιτήθηκε καί ἀναχώρησε στό ἐξωτερικό. — 45.

Βίσμαρκ (Bismarck), *Ὁττο Ἐντουαρντ Λεοπόλντ* (1815–1898) — κρατικός παράγοντας καί διπλωμάτης τῆς Πρωσίας καί τῆς Γερμανίας, ὁ πρῶ-

* — προνομιοῦχο στρῶμα εὐγενῶν μικρογαιοχτημόνων. Σημ. μετ.

τος καγκελάριος τῆς Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, πού ἐπονομάστηκε «σιδηροῦς καγκελάριος». Τό 1862 — πρωθυπουργός καί ὑπουργός ἐξωτερικῶν τῆς Πρωσσίας. Βασικός σκοπός τοῦ Βίσμαρκ ἦταν ἡ συνένωση «διά πυρός καί σιδήρου» τῶν μικρῶν καί ἀπομονωμένων γερμανικῶν κρατιδίων καί ἡ δημιουργία ἐνιαίας Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας κάτω ἀπό τήν ἡγεμονία τῆς Πρωσσίας τῶν γιουνκερς. Τό Γενάρη τοῦ 1871 ὁ Βίσμαρκ ἔγινε καγκελάριος τῆς Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπό τό 1871 ὡς τό 1890 διεύθυνε ὅλη τήν ἐξωτερική καί ἐσωτερική πολιτική τῆς Γερμανίας, κατευθύνοντάς την πρός τό συμφέρον τῶν τσιφλικάδων-γιουνκερς καί προσπαθώντας ταυτόχρονα νά ἐξασφαλίσει τή συμμαχία τῶν γιουνκερς μέ τή μεγαλοαστική τάξη.

Ἀφοῦ δέν κατόρθωσε νά πνίξει τό ἐργατικό κίνημα μέ τόν ἔκτακτο νόμο ἐνάντια στούς σοσιαλιστές, πού εἰσήγαγε τό 1878, ὁ Βίσμαρκ παρουσιάστηκε μ' ἓνα δημαγωγικό πρόγραμμα κοινωνικῆς νομοθεσίας, εἰσάγοντας νόμους γιά ὑποχρεωτική κοινωνική ἀσφάλιση ὀρισμένων κατηγοριῶν ἐργατῶν. Ὡστόσο ἡ προσπάθειά του νά ἀποσυνθέσει τό ἐργατικό κίνημα μέ τιποτένιες ἐλεημοσύνες ἔμεινε χωρίς ἀποτέλεσμα. Τό Μάρτη τοῦ 1890 παραιτήθηκε. — 75.

Βίττε, Σ. Γ. (1849–1915) — ρῶσος κρατικός παράγοντας στά τέλη τοῦ ΧΙΧ μέ ἀρχές τοῦ ΧΧ αἰώνα, ἐκπρόσωπος τῶν συμφερόντων τοῦ «στρατιωτικο-φεουδαρχικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ» τῆς τσαρικής Ρωσίας, φανατικός ὁπαδός τῆς ἀπολυταρχίας πού προσπαθοῦσε νά διατηρήσει τή μοναρχία μέ ἀσήμαντες παραχωρήσεις στή φιλελεύθερη ἀστική τάξη καί μέ σκληροῦς διωγμούς ἐνάντια στό λαό· ἓνας ἀπό τοὺς ὀργανωτές τῆς κατάπνιξης τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905–1907. Μέ τά μέτρα πού πῆρε ὁ Βίττε ὡς ὑπουργός συγκοινωνίας (Φλεβάρης–Αὐγουστος τοῦ 1892), ὑπουργός οἰκονομικῶν (1892–1903) καί πρωθυπουργός (Ὀχτώβρης 1905–Ἀπρίλης 1906) στόν τομέα τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν, τῆς δασμολογικῆς πολιτικῆς, μέ τήν κατασκευή σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, τήν ἐργατική νομοθεσία καί τήν παντοειδῆ ἐνθάρρυνση τῆς ἐπένδυσης ξένων κεφαλαίων ὑποβοήθησε τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία καί τό δυνάμωμα τῆς ἐξάρτησής της ἀπό τίς ἱμπεριαλιστικές Δυνάμεις. «Ὑπουργό-μεσίτη», «πράχτορα τοῦ χρηματιστηρίου» — ἔτσι τόν χαρακτήριζε ὁ Β. Ι. Λένιν. — 20, 25–26, 28, 33–35, 40, 41–43, 44, 45–46, 47, 49, 50–54, 56, 57, 63–64, 65, 67, 70, 394, 395.

Βοροντσόφ, Β. Π. (Β. Β.) (1847–1918) — ρῶσος οἰκονομολόγος καί δημοσιολόγος, ἓνας ἀπό τοὺς θεωρητικούς τοῦ φιλελεύθερου ναροντνικισμοῦ τῆς περιόδου 1880–1900, συγγραφέας τῶν βιβλίων: «Οἱ τύχες τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» (1882), «Οἱ κατευθύνσεις μας» (1893), «Δοκίμιο θεωρητικῆς οἰκονομίας» (1895) καί ἄλλων· στά ἔργα αὐτά ἰσχυρίζοταν ὅτι στή Ρωσία δέν ὑπάρχουν ὅροι γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐξυμνοῦσε τή μικροεμπορευματική παραγωγή, ἐξιδανίκευε τήν ἀγροτική κοινότητα. Κήρυσσε τή συμφιλίωση μέ τήν τσαρική κυβέρνηση καί πάλευε ἀποφασιστικά ἐνάντια στό μαρξισμό. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Βοροντσόφ ἐπικρίθηκαν αὐστηρά σέ πολλές ἐργασίες τοῦ Β. Ι. Λένιν. — 244, 408.

Γ

Γαβρίλοφ, Α. Ι. (γεννήθηκε τό 1869) — ἐργάτης τοῦ ἐργοστασίου Ὀμπούχοφ, ἓνας ἀπό τοὺς καθοδηγητές τῆς ἀπεργίας τῶν ἐργατῶν τοῦ ἐρ-

γοστασίου αὐτοῦ τό Μάη τοῦ 1901. Συνελήφθηκε καί καταδικάστηκε ἀπό τό τσαρικό δικαστήριον σέ 6 χρόνια καταναγκαστικά ἔργα. — 298.

Γιακοβένκο, Β. Ι. (γεννήθηκε τό 1859) — δημοσιολόγος καί στατιστικός τῶν ζέμστβο. Δούλευε στά γραφεῖα στατιστικῆς τῶν ζέμστβο τῆς Μόσχας καί τοῦ Τβέρ. Ἀπό τό 1894 ὡς τό 1901 διεύθυνε τίς στατιστικές ἐργασίες τῶν ζέμστβο τῆς Πετρούπολης. Συνεργαζόταν στά περιοδικά «Ρούσκιγε Βέντομοστι», «Ὁτέτσεστβεννιγε Ζαπίσκι», «Σέβερνι Βέστνικ». — 409.

Γιάκοβλεβα, Μ. (γεννήθηκε τό 1883) — ἐργάτρια τοῦ χαρτοποιείου Πετρούπολης, πῆρε μέρος στήν ἀπεργία τοῦ ἐργοστασίου Ὀμποῦχοφ στά 1901. — 298, 300.

Γιανσόν, Γ. Ε. (1835–1893) — οἰκονομολόγος καί στατιστικός, καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου Πετρούπολης. Ἦταν μέλος τοῦ συμβουλίου στατιστικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, ἀντιπρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς στατιστικῆς ὑπηρεσίας τοῦ κυβερνείου Πετρούπολης, μέλος τῆς Γεωγραφικῆς ἐταιρίας καί τῆς Ἐλεύθερης-οἰκονομικῆς ἐταιρίας, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς ρωσικῆς Ἀκαδημίας ἐπιστημῶν (ἀπό τό 1892). Πῆρε μέρος στίς ἔρευνες γιά τό ἐμπόριο σιτηρῶν, στήν ἐπιτροπή ἔρευνας τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, ἦταν ὀργανωτής τῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας καί τῆς ὑγειονομικῆς στατιστικῆς. Συγγραφέας τῶν ἔργων: «Γιά τή σημασία τῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο» (1864), «Συγκριτική στατιστική τῆς Ρωσίας καί τῶν κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης» (1878–1880), «Δοκίμιο στατιστικῆς ἔρευνας γιά τοὺς ἀγροτικούς κλήρους καί τίς πληρωμές» (1877) κ. ἄ. — 222.

Γιοῦζοφ (Κάμπλιτς, Ι. Ι.) (1848–1893) — δημοσιολόγος, ναρόντνικος. Στά 1870–1880 συμμετεῖχε στήν «πορεία πρὸς τό λαό» καί στά 1880–1890 ἔγινε ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τοῦ φιλελεύθερου ναροντνικισμοῦ· συνεργαζόταν στή φιλελεύθερη ναροντνικιστικὴ ἑφημερίδα «Νεντέλια». Τά κύρια ἔργα τοῦ Γιοῦζοφ εἶναι: «Οἱ βάσεις τοῦ ναροντνικισμοῦ» (1882), «Ἡ διανόηση καί ὁ λαός στήν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς Ρωσίας» (1885). — 409.

Γκόλτς (Goltz), Τεόντορ Ἀλεξάντρ (1836–1905) — γερμανὸς ἀστός οἰκονομολόγος καί γεωπόνος, διευθυντής τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τῆς Καινιξβέργης κι ἀργότερα τῆς Ἰένας. Συγγραφέας μιᾶς σειρᾶς ἔργων πάνω σέ ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, στά ὁποῖα ὑπεράσπιζε τὰ συμφέροντα τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων. — 135.

Γκορεμίκιν, Ι. Α. (1839–1917) — κρατικός παράγοντας τῆς τσαρικῆς Ρωσίας, ἓνας ἀπὸ τοὺς τυπικούς ἐκπροσώπους τῆς ἀντιδραστικῆς γραφειοκρατίας, φανατικὸς μοναρχικός. Στά 1895–1899 ἦταν ὑπουργὸς ἐσωτερικῶν καί ἐφάρμοζε ἀντιδραστικὴ πολιτικὴ, πού ἀπόβλεπε στήν ἐξασθένιση καί στήν κατάργηση τῶν μεταρρυθμίσεων τῆς δεκαετίας 1860–1870 (ἡ ὀνομαζόμενῃ πολιτικὴ τῶν «ἀντιμεταρρυθμίσεων»)· κατέπνιγε ἀπάνθρωπα τό ἐργατικό κίνημα. Ἦταν πρωθυπουργὸς ἀπὸ τὸν Ἀπρίλη ὡς τὸν Αὐγούστο τοῦ 1906 καί ἀπὸ τό Γενάρη τοῦ 1914 ὡς τό Γενάρη τοῦ 1916. — 20, 25, 52, 53, 54.

Γκόρκι, Μαξίμ (ψευδώνυμο τοῦ Πεσκόφ, Α. Μ.) (1868–1936) — μέγας

προλεταριακός συγγραφέας, θεμελιωτής του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, γενάρχης της σοβιετικής λογοτεχνίας. Από τα μικρά του χρόνια ο Γκόρκι δοκίμασε σκληρή φτώχεια και στερήσεις, αρκετό καιρό περιπλανιόταν ανά τη Ρωσία, έπαιρνε μέρος στο επαναστατικό εργατικό κίνημα, αντιμετώπιζε συνεχείς διώξεις από την τσαρική κυβέρνηση. Στα έργα του ο Γκόρκι καθρέφτισε τη ζωή της εργατικής τάξης της Ρωσίας, τον ήρωικό αγώνα της κατά του τσαρισμού και του καπιταλισμού για την απελευθέρωση των εργαζομένων. Με ανυπέρβλητη δύναμη ξεσκέπαζε τις αυθαιρεσίες και τον δεσποτισμό της τσαρικής διοίκησης, μαστίγωνε το μικροαστικό πνεύμα και την προστυχιά, αποκάλυψε την έσωτερική κενότητα και ανικανότητα της αστικής διανόησης κι έδειξε τη μεγάλη δημιουργική δύναμη των εργαζομένων μαζών, τη γέννηση του νέου ανθρώπου στην πορεία της επαναστατικής πάλης. Όλα τα έργα του Γκόρκι είναι διαποτισμένα από την ιδέα του επαναστατικού ανθρωπισμού. Ο Μ. Γκόρκι συμπαθούσε το επαναστατικό προλεταριάτο στον αγώνα του, βοηθούσε το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα. Ο Β. Ι. Λένιν είχε στενή γνωριμία με τον Γκόρκι, εκτιμούσε πολύ το ταλέντο του, του υπόδειχνε τα λάθη του κι έδειχνε συνεχή φροντίδα γι' αυτόν. Μετά τη νίκη της Μεγάλης Οκτωβριανής σοσιαλιστικής επανάστασης ο Γκόρκι έκανε μεγάλη και πολύπλευρη δουλειά για τη συσπείρωση της διανόησης γύρω από τη Σοβιετική εξουσία. Ήταν ο πρωτεργάτης της δημιουργίας της Ένωσης των σοβιετικών συγγραφέων και ως το τέλος της ζωής του ήταν πρόεδρος της. Μεγάλη σημασία είχαν οι όμιλίες του Γκόρκι πάνω στα ζητήματα της σοβιετικής ανοικοδόμησης, της υπεράσπισης της ειρήνης. Ο Γκόρκι καλούσε ακούραστα στην πάλη ενάντια στο φασισμό, ξεσκέπαζε την προετοιμασία του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου, βοηθούσε στην οργάνωση των αντιπολεμικών διεθνών συνεδρίων. Σε μία σειρά μελέτες και παμφλέτ έκανε μαχητική και συντριπτική κριτική του σύγχρονου ιμπεριαλισμού και ιδιαίτερα του αμερικάνικου. Ως λογοτέχνης ο Γκόρκι ολοκλήρωσε την ανάπτυξη της ρωσικής κλασικής λογοτεχνίας του ΧΙΧ αιώνα και στάθηκε ο γενάρχης της προλεταριακής σοσιαλιστικής λογοτεχνίας. Ο Γκόρκι ήταν επιφανής κριτικός και δημοσιολόγος· άσκησε τεράστια επίδραση στην ανάπτυξη της σοβιετικής λογοτεχνίας, σε πολλούς προοδευτικούς συγγραφείς των ξένων χωρών και στην ανάπτυξη της δημοκρατικής λογοτεχνίας σ' όλο τον κόσμο. — 375–376.

Γκορντεγένκο, Μ. Ε. — στά 1900–1901 πρόεδρος του Συμβουλίου των ζέμστρο του κυβερνείου Χαρκόβου. — 338.

Γκραντόβσκι, Α. Ντ. (1841–1889) — ρώσος νομικός, ιστορικός του δικαίου και δημοσιολόγος, καθηγητής του πανεπιστημίου Πετρούπολης, εκπρόσωπος του αστικού φιλελευθερισμού. Στις αρχές της δεκαετίας 1880–1890 δημοσίευε στην εφημερίδα «Γκόλος» άρθρα, που στρέφονταν ενάντια στο επαναστατικό κίνημα και ταυτόχρονα τασσόταν υπέρ της διεξαγωγής μετριοπαθών μεταρρυθμίσεων, που χωρίς καθόλου νά περιορίζουν την απολυταρχία, θά έπρεπε νά αδυνατίσουν το υπάρχον καθεστώς της αυθαιρεσίας και της ανομίας. Ύστερα από το κλείσιμο της «Γκόλος» (1884) ασχολούνταν αποκλειστικά με επιστημονική-παιδαγωγική δράση. — 45.

Γκρόσμαν, Γ. Α. (Κοβρόφ, Α.) (γεννήθηκε τό 1863) — δημοσιογράφος, μενσεβίκος, συνεργαζόταν στά περιοδικά «Ρούσκογε Μπογκάτστρο», «Ομπραζοβάνιγε», «Ζίζν», μετέφρασε στά ρωσικά τό βιβλίο του Έντ. Ντάβιντ

«Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ ἀγροτική οἰκονομία». Ἀπέναντι στήν Ὀκτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση κράτησε ἐχθρική στάση καί τό 1919 στήν Ὀδησσό συμμετεῖχε στήν ἐκδοση τοῦ ἀντισοβιετικοῦ μενσεβίκικοῦ περιοδικοῦ «Γκριαντούστσι Ντέν»· κατόπιν ἔφυγε στό ἐξωτερικό. — 228.

Γουλιέλμος, Β' (Χοεντζόλερν) (1859–1941) — αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας καί βασιλιάς τῆς Πρωσίας (1888–1918). — 75.

Ε

Ἐνγκελγκάρντ, Α. Ν. (1832–1893) — δημοσιολόγος, ναρόντικος, γνωστός ἀπό τή δράση του στόν κοινωνικό καί στόν ἀγροτικό τομέα καθώς καί ἀπό τά πειράματα ὀρθολογιστικῆς ὀργάνωσης τῆς οἰκονομίας στό χτῆμα του Μπατίστσεβο, τοῦ κυβερνείου Σμολένσκ. Ὁ Β. Ι. Λένιν στό βιβλίο του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» χαρακτηρίζει τό νοικοκυριό τοῦ Ἐνγκελγκάρντ καί δείχνει, παίρνοντας τό νοικοκυριό αὐτό γιά παράδειγμα, πόσο οὐτοπικές εἶναι οἱ θεωρίες τῶν ναρόντικων. Ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἔγραψε τά γράμματα «Ἀπό τό χωριό» πού δημοσιεύτηκαν στό περιοδικό «Ὁτέτσεσ-τβενιγε Ζαπίσκι» (βγῆκαν σέ χωριστή ἐκδοση στά 1882) καθώς καί πολλές ἐργασίες γιά τά ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας· ἦταν διευθυντής τοῦ «Χιμίτσεσκι Ζουρνάλ», πρώτου ρωσικοῦ περιοδικοῦ γιά τά ζητήματα τῆς χημείας (1859–1860). — 230.

Ἐνγκελγκάρντ, Α. Π. (1845–1903) — κρατικός παράγοντας τῆς τσαρικής Ρωσίας. Τό 1890 διορίστηκε ὑποδιοικητής τοῦ κυβερνείου Καζάν, τό 1893 διοικητής τοῦ κυβερνείου Ἀρχάγγελου καί στά 1901–1903 ἦταν διοικητής τοῦ κυβερνείου Σαράτοφ — 313–314, 316.

Ἐνγκελς (Engels), Φρίντριχ (1820–1895) — ἓνας ἀπό τοὺς θεμελιωτές τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, ἀρχηγός καί δάσκαλος τοῦ διεθνοῦς προλεταριάτου, φίλος καί συναγωνιστής τοῦ Κάρλ Μάρξ (βλ. τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Φρίντριχ Ἐνγκελς». Ἀπαντα, 5η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 1–14) (ἐλλ. ἐκδ., σελ. 1–14)). — 19, 153, 156–159.

Ἐρμακόφ, Α. Ι. (γεννήθηκε τό 1879) — ἐργάτης τοῦ ἐργοστασίου Ὀμπούχοφ, ἓνας ἀπό τοὺς καθοδηγητές τῆς ἀπεργίας τῶν ἐργατῶν τοῦ ἐργοστασίου αὐτοῦ τό Μάη τοῦ 1901. Καταδικάστηκε ἀπό τό τσαρικό δικαστήριο σέ 5 χρόνια καταναγκαστικά ἔργα. — 298.

Ἐρμόλοφ, Α. Σ. (1846–1917) — ἀξιωματοῦχος τῆς τσαρικής κυβέρνησης. Τό 1893 — διευθυντής τοῦ ὑπουργείου δημοσίων χτημάτων, ἀπό τό 1894 ὡς τό 1905 — ὑπουργός γεωργίας καί δημοσίων χτημάτων καί κατόπιν μέλος τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου. Στά 1886–1888 ἦταν ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐλεύθερης οἰκονομικῆς ἐταιρίας. Ἐγραψε μιά σειρά ἔργα πάνω στά ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ὅπου πρόβαλε σάν ἐκφραστής τῶν συμφερόντων τῶν τσιφλικάδων-φεουδαρχῶν. Τό 1892 ἔβγαλε τό βιβλίο «Ἡ σιτοδεία καί ἡ λαϊκή δυστυχία», ὅπου προσπαθοῦσε νά δικαιολογήσει τίς ἐνέργειες τῆς τσαρικής κυβέρνησης ἀπέναντι στοὺς πεινασμένους ἀγρότες. — 90.

Z

Ζ. Σ. — συγγραφέας του άρθρου «Δεκαοχτώ χρόνια πολέμου της ύπαλληλοκρατίας έναντι των ζέμστβο», που δημοσιεύτηκε το 1883 στο περιοδικό «Βόλνογε Σλόβο». — 398-400.

Ζασούλιτς, Β. Ι. (1849-1919) — έπιφανής αγωνίστρια του ναροντικιστικού και σέ συνέχεια του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος στη Ρωσία. Τήν επαναστατική της δράση τήν άρχισε τό 1869· ήταν μέλος των ναροντικιστικών οργανώσεων «Ζεμλιά ι βόλια» και «Τσιόρνι περεντέλ». Στο έξωτερικό, όπου είχε καταφύγει, ή Ζασούλιτς ξέκοψε στίς αρχές της δεκαετίας 1880-1890 από τό ναροντικισμό και πέρασε στίς θέσεις του μαρξισμού. Τό 1883 πήρε μέρος στη δημιουργία της πρώτης ρωσικής μαρξιστικής οργάνωσης της ομάδας «'Απελευθέρωση της δουλειάς». Στην περίοδο 1880-1900 ή Ζασούλιτς μετέφρασε στά ρωσικά τά έργα: «'Η άθλιότητα της φιλοσοφίας» του Κ. Μάρξ και «'Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από ουτοπία σέ επιστήμη» του Φ. Ένγκελς, έγραψε τό έργο «Δοκίμιο ίστορίας της Διεθνούς ένωσης των εργατών» και μιά μελέτη γιά τόν Ζ. Ζ. Ρουσσό. Συνεργαζόταν στίς εκδόσεις της ομάδας «'Απελευθέρωση της δουλειάς», στά περιοδικά «Νόβογε Σλόβο» και «Ναούτσνογε Όμποζρένιγε», όπου δημοσίευσε μιά σειρά φιλολογικά-κριτικά άρθρα. Τό 1900 ή Ζασούλιτς μπήκε στη σύνταξη της λενινιστικής έφημερίδας «'Ισκρα» και του περιοδικού «Ζαριά».

Μετά τό ΙΙ συνέδριο του ΣΔΕΚΡ ή Ζασούλιτς έγινε μιά από τίς ήγετικές φυσιογνωμίες του μενσεβικισμού, ήταν μέλος της συνταχτικής επιτροπής της μενσεβίκικης έφημερίδας «'Ισκρα». Τό 1905 γύρισε στη Ρωσία, στην περίοδο της αντίδρασης προσχώρησε στους λικβινταριστές, τόν καιρό του πρώτου παγκόσμιου πολέμου 1914-1918 άκολουθούσε τίς θέσεις του σοσιαλ-σωβινισμού. 'Η στάση της άπέναντι στη Μεγάλη Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση ήταν άρνητική. — 45.

Ζέιφφερχελντ (Seufferheld), 'Αντόλφ — γερμανός τσιφλικάς, συγγραφέας μερικών έργασιών πάνω στην άγροτική οίκονομία, στίς όποιες περιέγραψε τήν πείρα της χρησιμοποίησης του ήλεκτρισμού στό νοικοκυριό του. — 137.

Ζνάμενσκι Ν. Α. — συνεργάτης της έφημερίδας «Μοσκόβскиге Βέντο-μοστι». — 339-340.

Ζουμπάτοφ, Σ. Β. (1864-1917) — συνταγματάρχης της χωροφυλακής, έμπνευστής και οργανωτής της προβοκατόρικης πολιτικής του «άστυνομικού σοσιαλισμού» (του λεγόμενου «Ζουμπατοφισμού»). Στη δεκαετία 1890-1900 διορίστηκε διοικητής της όχράνας της Μόσχας και άνέπτυξε πλατιά άστυνομική δράση σέ πολλές πόλεις της Ρωσίας. Στα 1902-1903 ήταν διοικητής του είδικού τμήματος της Διεύθυνσης άστυνομίας. Όργάνωσε άστυνομικές εργατικές ενώσεις, τό «Σύλλογο άλληλοβοήθειας των εργατών μηχανουργίας» στη Μόσχα, τή «Συνέλευση των ρώσων εργοστασιακών εργατών της Πετρούπολης» και άλλες, που είχαν σκοπό νά άποσπάσουν τούς εργάτες από τήν επαναστατική πάλη. Στίς ενώσεις αυτές προπαγάνδιζε έντατικά τά βιβλία του Ε. Μπέρνσταϊν. Όταν πιά φάνηκε ότι ή προβοκατόρικη πολιτική του στόν άγώνα ένάντια στό εργατικό κίνημα δέν δικαίωσε τίς έλπίδες που στήριζαν σ' αυτήν, ό Ζουμπάτοφ άπολύθηκε από τήν ύπηρεσία.

καί αποσύρθηκε από τήν πολιτική δράση. Τίς πρώτες μέρες τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης τοῦ Φλεβάρη αὐτοκτόνησε. — 369, 372–373.

I

Ἰβανόβσκι, Ν. Ι. (1840–1913) — ἓνας ἀπό τοὺς πῖο ἀντιδραστικούς ἐκπροσώπους τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου. Ἀπό τό 1869 καθηγητής τῆς θεολογικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Καζάν· καταπολεμοῦσε τίς διάφορες χωριστικές αἵρέσεις, τοὺς παλαιοημερολογίτες καί τοὺς αἵρετικούς. — 343.

Ἰβανόφ, Κ. Β. — ἀντισυνταγματάρχης, ὑποδιευθυντής τοῦ ἐργοστασίου Ὀμποῦχοφ τόν καιρό τῶν ταραχῶν στό ἐργοστάσιο αὐτό τό Μάη τοῦ 1901. — 17–18, 391.

Ἰγκνάτιεφ, Ν. Π. (1832–1908) — κόμης, ἓνας ἀπό τοὺς πῖο ἀντιδραστικούς παράγοντες τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης. Ἀπό τό 1881 — ὑπουργός ἐσωτερικῶν. Μέ τή συμμετοχή του προετοιμάστηκε ὁ νόμος «περί ἐνισχυμένων καί ἐκτάκτων μέτρων ἀσφαλείας», πού δυνάμωσε σημαντικά τήν ἀστυνομική ἐξουσία καί τίς αὐθαιρεσίες στήν ἐπαρχία. Ἦταν ἓνας ἀπό τοὺς ἰδρυτές τοῦ «Ἱεροῦ Λόχου» — ἀντεπαναστατικῆς ὀργάνωσης γιά τήν καταπολέμηση τῶν ἐπαναστατῶν. Ὑστερα ἀπό τό 1905 μπῆκε ἐπικεφαλῆς τῶν πῖο δεξιῶν κύκλων τῶν ἀντιδραστικῶν εὐγενῶν, πού ἀπαιτοῦσαν πλήρη κατάργηση τῶν παραχωρήσεων πού ἔκανε ὁ τσαρισμός στή δημοκρατία στήν περίοδο τῆς ἀνόδου τῆς ἐπανάστασης. — 47–48, 68.

Ἰλίν, βλ. Λένιν, Β. Ι.

Κ

Καβέλιν, Κ. Ντ. (1818–1885) — ἱστορικός καί νομικός, καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου Μόσχας (1844–1848) καί τοῦ πανεπιστημίου Πετρούπολης (1857–1861), ἐκπρόσωπος τοῦ ἀριστοκρατικο-αστικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Συνεργαζόταν στό «Σοβρεμέννικ», στό «Ὁτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι» καί στό «Βέστνικ Ἑβρόπι». Στήν περίοδο τῆς προετοιμασίας καί τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεταρύθμισης τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861 ἦταν ἐνάντια στό ἐπαναστατικό δημοκρατικό κίνημα, ἐπιδοκίμαζε τήν πολιτική διωγμῶν πού ἀκολουθοῦσε ἡ ἀπολυταρχία, χαιρέτιζε τήν πάλη τῆς κυβέρνησης κατά τῆς ἐπανάστασης. Ὁ Λένιν τόν ὀνόμαζε ἓναν «ἀπό τοὺς πῖο ἀποκρουστικούς τύπους τῆς φιλελεύθερης ἀγυρτείας». — 31, 32–33, 39.

Καίσαρ (Caesar), Γάιος Ἰούλιος (100–44 π.Χ.) — ἓνας ἀπό τοὺς μεγαλύτερους κρατικούς παράγοντες τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, στρατηλάτης, καί συγγραφέας. — 304.

Καμπλουκόφ, Ν. Α. (1849–1919) — οἰκονομολόγος καί στατιστικός, ναρόντνικος, καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου Μόσχας. Στά 1885–1907 διεύθυνε τό τμήμα στατιστικῆς τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνεῖου Μόσχας· μέ τήν καθοδήγησή του καταρτίστηκαν οἱ «Συλλογές στατιστικῶν στοιχείων τοῦ κυβερνεῖου Μόσχας» (1877–1879). Συνεργαζόταν σέ μιά σειρά ἐφημερίδες καί

περιοδικά. Στίς οικονομικές καί στατιστικές ἐργασίες του υπεράσπιζε τήν ιδέα τῆς «σταθερότητας» τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ, ἐξιδανικεύοντας τήν ἀγροτική κοινότητα ὡς μορφή πού εἶναι τάχα ἱκανή νά ἀποτρέψει τή διαφοροποίηση τῆς ἀγροτιᾶς. Ἦταν πολέμιος τοῦ μαρξισμοῦ καί στό ζήτημα τοῦ ρόλου καί τῆς σημασίας τῆς ταξικῆς πάλης καί κήρυχνε τήν ταξική εἰρήνη. Σέ μιᾶ σειρά ἔργα του καί ἰδιαίτερα στήν «Ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» ὁ Β. Ι. Λένιν ἐπέκρινε δριμύτατα τίς ἀπόψεις τοῦ Καμπλουκόφ. Τό 1917 ὁ Καμπλουκόφ πῆρε μέρος στίς ἐργασίες τῆς Ἀνώτατης ἐπιτροπῆς γῆς τῆς ἀστικῆς Προσωρινῆς κυβέρνησης. Μετά τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ἐργαζόταν στήν Κεντρική διεύθυνση στατιστικῆς (ΚΔΣ), παρέδιδε μαθήματα σέ ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα καί δημοσιογραφοῦσε. Τά κύρια ἔργα του εἶναι: «Τό πρόβλημα τῶν ἐργατῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία» (1884), «Μαθήματα ἀγροτικῆς οἰκονομίας» (1897), «Οἱ συνθῆκες ἀνάπτυξης τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ στή Ρωσία» (1899), «Πολιτική οἰκονομία» (1918) κ. ἄ. — 156.

Κάουτσκι (Kautsky), *Κάρλ* (1854–1938) — ἓνας ἀπό τοὺς ἡγέτες τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τῆς II Διεθνοῦς, στήν ἀρχή μαρξιστής, ἀργότερα ἀποστάτης τοῦ μαρξισμοῦ, θεωρητικός ἐκπρόσωπος τοῦ κεντρισμοῦ (καουτσκισμοῦ) — ἑνός ὁπορτουνιστικοῦ ρεύματος μέσα στό ἐργατικό κίνημα. Ὁ Κάουτσκι ἄρχισε νά παίρνει μέρος στό σοσιαλιστικό κίνημα ἀπό τό 1874. Ἐκείνη τήν περίοδο οἱ πολιτικές ἀντιλήψεις του ἦταν ἓνα μίγμα λασσαλισμοῦ, νεομαλθουσιανισμοῦ καί ἀναρχισμοῦ. Τό 1881 γνώρισε τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἐνγκελς καί κάτω ἀπό τήν ἐπίδρασή τους πέρασε στό μαρξισμό, ὥστόσο ἀπό τότε ὁ Κάουτσκι παρουσίαζε ταλαντεύσεις καί τάσεις πρὸς τόν ὁπορτουνισμό· γιὰ τό λόγο αὐτό ἐπικρίθηκε αὐστηρά ἀπό τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἐνγκελς. Στήν περίοδο 1880–1900 ὁ Κάουτσκι ἔγραψε μιᾶ σειρά ἔργα γιὰ διάφορα ζητήματα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας: «Ἡ οἰκονομική διδασκαλία τοῦ Κάρλ Μάρξ» (1887), «Τό ἀγροτικό ζήτημα» (1899) κ. ἄ., πού ἔπαιξαν, παρά τά λάθη τους, θετικό ρόλο στήν προπαγάνδισι τοῦ μαρξισμοῦ.

Ἀργότερα, στήν περίοδο πού τό ἐπαναστατικό κίνημα πῆρε πλατιά ἀνάπτυξη, ὁ Κάουτσκι περνάει στίς θέσεις τοῦ ὁπορτουνισμοῦ· στίς παραμονές τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου γίνεται κεντριστής, τόν καιρό τοῦ πολέμου περνάει στό στρατόπεδο τῶν ἀνοιχτῶν ἐχθρῶν τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ, συγκαλύπτοντας τό σοσιαλσωβινισμό του μέ διεθνιστική φρασεολογία. Ὁ Κάουτσκι διατύπωσε τή θεωρία τοῦ ὑπεριμπεριαλισμοῦ, πού τήν ἀντιδραστική της οὐσία τήν ξεσκέπασε ὁ Λένιν στά ἔργα του «Ἡ χρεοκοπία τῆς II Διεθνοῦς» (1915), «Ὁ ἱμπεριαλισμός, ἀνώτατο στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ» (1916) κ. ἄ. Μετά τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ὁ Κάουτσκι ἐπιδιδόταν σέ ἐχθρική κριτική ἐνάντια στό σοβιετικό σοσιαλιστικό καθεστῶς καί στόν κομμουνισμό.

Ὁ Β. Ι. Λένιν στά ἔργα του «Κράτος καί ἐπανάσταση» (1917), «Ἡ προλεταριακή ἐπανάσταση καί ὁ ἀποστάτης Κάουτσκι» (1918) καί σέ πολλά ἄλλα ἔκανε ἐξουθενωτική κριτική τοῦ καουτσκισμοῦ. Ἐπισημαίνοντας τόν κίνδυνο τοῦ καουτσκισμοῦ ὁ Β. Ι. Λένιν ἔγραφε: «Ἡ ἐργατική τάξη δέν μπορεῖ νά ἐκπληρώσει τόν παγκόσμιο ἐπαναστατικό της ρόλο ἂν δέν κάνει ἀμείλιχτο πόλεμο ἐνάντια σ' αὐτή τήν ἀποστασία, τήν ἔλλειψη χαρακτήρα, τή δουλικότητα ἀπέναντι στόν ὁπορτουνισμό καί στόν πρωτοφανῆ θεωρητικό ἐκχυδαϊσμό τοῦ μαρξισμοῦ» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, σελ. 283). — 101, 102, 123, 126, 127, 130, 131, 132, 134, 135–136, 139–140, 145–146,

147-148, 149, 150, 153-156, 158-159, 160, 162, 167, 168, 180, 181, 190, 199, 200, 202, 220, 228, 230, 234.

Καραβάγεφ, Α. Α. (1855-1908) — γιατρός τῶν ζέμστβο, ναρόντνικος, ἕνας ἀπό τοὺς ἐπιφανεῖς παράγοντες τῆς Ἀγροτικῆς ἑνώσεως. Ἐκλέχτηκε βουλευτὴς ἀπὸ τὸ Αἰκατερινοσλάβ στὴ 2η Κρατικὴ δούμα, ὅπου ἡγοῦνταν τῆς ομάδας τῶν τρουντοβίκων, ἦταν μέλος τῆς ἀγροτικῆς ἐπιτροπῆς, ἔβγαζε λόγους γιὰ τὸ ἀγροτικὸ καὶ τὸ ἐπισιτιστικὸ ζήτημα. Ἐγραψε πολλές προ-σοῦρες γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα («Τὸ κόμμα καὶ ἡ ἀγροτιά στὴν Κρατικὴ δούμα», «Οἱ κρατικὲς ὑποσχέσεις σχετικὰ μέ τὴ γῆ καὶ οἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἀγροτικῶν βουλευτῶν», «Οἱ νέοι νόμοι περὶ γαιοκτησίας»). Στὶς παραμονές τῶν ἐκλογῶν γιὰ τὴν 3η Κρατικὴ δούμα δολοφονήθηκε ἀπὸ τοὺς μαυροε-κατονταρχίτες στὸ Αἰκατερινοσλάβ. — 250.

Κατκόφ, Μ. Ν. (1818-1887) — ρῶσος ἀντιδραστικὸς δημοσιολόγος, ἀπὸ τὸ 1851 διεύθυνε τὴν ἑφημερίδα «Μοσκόβскиε Βέντομοστι» — φερέφωνο τῆς μοναρχικῆς ἀντίδρασης. Ἦταν φανατικὸς μοναρχικὸς, πολέμιος κάθε κοινωνικῆς προόδου, αὐτοαποκαλοῦνταν «πιστὸ μαντρόσκυλο τῆς ἀπολυ-ταρχίας». Τὸ ὄνομα τοῦ Κατκόφ ἔγινε σύμβολο τῆς πιὸ μαύρης μοναρχικῆς ἀντίδρασης. — 28, 46, 47, 49, 76, 340, 392.

Κένναν (Kennan), Τζόρτζ (1845-1924) — ἀμερικανὸς δημοσιογράφος καὶ περιηγητὴς. Στὰ 1865-1868 περιηγήθηκε τὴ Σιβηρία κι ἔβγαλε τὸ βι-βλίο «Ἡ νομαδικὴ ζωὴ στὴ Σιβηρία» (ρωσικὴ μετάφραση, Πετρούπολη, 1872), στὰ 1870 περιηγήθηκε τὸν Καύκασο· στὰ 1885-1886 στὴ Σιβηρία μελέτησε τὴ ζωὴ τῶν ἐξορίστων καὶ μετὰ ἔβγαλε τὸ βιβλίο «Ἡ Σιβηρία καὶ ἡ ἐξορία» (ρωσικὴ μετάφραση, Παρίσι-Λονδίνο, 1890), ὅπου περιέγραψε τίς σκληρὲς συνθῆκες ζωῆς τῶν πολιτικῶν ἐξορίστων. Τὸ βιβλίο ἀπαγορεύ-τηκε ἀπὸ τὴν τσαρικὴ κυβέρνησις. Τὸ 1901, ὅταν ὁ Κένναν ξαναῆρθε στὴν Πετρούπολη, ἀμέσως ἀπελάθηκε ἀπὸ τὴ Ρωσία. — 40.

Κλάβκι (Klawki), Κάρλ — γερμανὸς ἀστὸς οἰκονομολόγος, συγγραφέας τοῦ ἔργου «Über Konkurrenzfähigkeit des landwirtschaftlichen Kleinbetriebs» («Σχετικὰ μέ τὴν ἱκανότητα συναγωνισμοῦ τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς παραγω-γῆς») (1899). — 169, 170-178, 186, 207, 231, 249.

Κλίνγκενμπεργκ, Ν. Μ. (γεννήθηκε τὸ 1852) — στὰ 1901 διοικητὴς τοῦ κυβερνεῖου Βιάτκας καὶ στὰ 1905-1906 τοῦ κυβερνεῖου Μογκιλιόφ. — 318.

Κόγκαν-Γκρινιέβιτς, Μ. Γκ. (Κρουγκλόφ) (γεννήθηκε τὸ 1874) — σοσιαλ-δημοκράτης μενσεβίκος, στέλεχος τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος, πῆρε μέρος στὴ δράση τῆς ὁπορτουνιστικῆς «Ἑνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημο-κρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», στὰ 1900-1902 ἦταν συνεργάτης τῆς «Ραμπότσα-για Μίσλ». Ὑστερα ἀπὸ τὴ διάσπαση τοῦ ΣΔΕΚΡ προσχώρησε στοὺς μεν-σεβίκους. Στὰ 1906-1908 συνεργαζόταν στὴν ἀστικὴ ἑφημερίδα «Τοβάριστς» — ὄργανο τῶν ἀριστερῶν καντέτων. Ὑστερα ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασι δούλευε στὸν τομέα τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινή-ματος. — 276.

Κοντοῖντι, Β. Γ. — στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1900-1910 ὑποδιοικητὴς τοῦ κυβερνεῖου Σαμάρας· ἐμπνευστὴς τοῦ πλατιά διαδομένου ὁρου «τρίτο

στοιχείο» πού σήμαινε τή ριζοσπαστική διανόηση, πού στήν πλειοψηφία της είχε επαναστατικές τάσεις καί ὑπηρετοῦσε στά ζέμστβο, στίς δημοτικές ὑπηρεσίες κτλ. — 333, 334–335, 341.

Κοσελιόφ, Α. Ι. (1806–1883) — δημοσιολόγος εὐγενής, σλαβόφιλος. Στά 1862 ἔβγαλε στή Λειψία τό βιβλίο «Τό σύνταγμα, ἡ ἀπολυταρχία καί ἡ ζέμσκαγια δούμα», ὅπου τασσόταν ἐνάντια στό σύνταγμα καί ὑπεράσπιζε τήν ἰδέα τῆς σύγκλησης ἐνός Ζέμσκι σομπόρ — συμβουλευτικοῦ ὀργάνου δίπλα στόν ἀπολυταρχικό τσάρο. Στά 1880–1882 ἔβγαζε τήν ἐφημερίδα «Ζέμστβο» καί ἀπαιτοῦσε τήν ἐφαρμογή τῶν πιό ἀντιδραστικῶν μέτρων ἀπέναντι στήν Πολωνία. — 31.

Κοῦτσλεμπ (Kutzleb), Β. — γερμανός ἀστός οἰκονομολόγος, συγγραφέας τοῦ ἔργου «Ist der bauerliche Wirtschaftsbetrieb mit dem der grossen Güter konkurrenzfähig?» («Μποροῦν τά νοικοκυριά τῶν ἀγροτῶν νά συναγωνίζονται τά μεγάλα νοικοκυριά;»), πού δημοσιεύτηκε τό 1885 στό «Landwirtschaftliche Jahrbücher» («Ἀγροτικές Ἐπετηρίδες»). — 127.

Κριτσέβσκι, Μπ. Ν. (1866–1919) — ρῶσος σοσιαλδημοκράτης, δημοσιολόγος, ἓνας ἀπό τοὺς ἡγέτες τοῦ «οἰκονομισμού». Ἀπό τά τέλη τῆς δεκαετίας 1880–1890 παίρνει μέρος στή δουλειά τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμίλων στή Ρωσία· στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1890–1900 φεύγει στό ἐξωτερικό. Ἐκεῖ προσχωρεῖ στήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί παίρνει μέρος στίς ἐκδόσεις της, γρήγορα, ὅμως, ἀποχωρεῖ ἀπό τήν ὁμάδα αὐτή. Στά τέλη τῆς δεκαετίας 1890–1900 γίνεται ἓνας ἀπό τοὺς καθοδηγητές τῆς ὁπορτουνιστικῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» καί διευθυντής τοῦ ὀργάνου τῆς «Ἐνωσης» — «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Ὑστερα ἀπό τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ὁ Κριτσέβσκι δέν ἔπαιζε κανένα ρόλο στό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα. — 277–279, 357.

Κρουγκλόφ — βλ. Κογκάν-Γκρινέβιτς, Μ. Γ.

Κροῦζε, Ν. Φ. (1823–1901) — ρῶσος συγγραφέας καί κοινωνικός παράγοντας. Ἀπό τό 1855 ὥς τό 1858 ὑπηρετοῦσε λογοκριτής, στά 1865 ἐκλέχτηκε πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνεῖου Πετρούπολης. Ἐπειδὴ ἀντιπολιτευόταν τήν κυβέρνηση καθαιρέθηκε μέ διάταγμα τοῦ τσάρου ἀπ' αὐτό τό ἀξίωμα καί ἐξορίστηκε στό Ὁρενμπούργκ (1867). Ἀργότερα ἀσχολοῦνταν μέ φιλολογικὴ δράση, συνεργαζόταν στά περιοδικά «Βέστνικ Ἐβρόπι», «Ρούσκι Βέστνικ» καί «Ρούσκαγια Σταρινά». — 37.

Λ

Λάγκερμαρκ, Γ. Ι. (γεννήθηκε τό 1843) — καθηγητής τῆς ὀργανικῆς χημείας στό πανεπιστήμιο Χαρκόβου, στά 1889–1901 ἦταν πρύτανης τοῦ πανεπιστημίου, παρέδιδε μαθήματα στό χτηνιατρικὸ ἴνστιτοῦτο Χαρκόβου, στά τέλη τοῦ 1902 παραιτήθηκε. Στίς πολιτικές του ἀπόψεις ἦταν ἀντιδραστικός, ἀντίπαλος τοῦ προοδευτικοῦ κοινωνικοῦ κινήματος. — 377.

Λανσκόι, Σ. Σ. (1787–1862) — κρατικός παράγοντας τῆς τσαρικῆς Ρωσίας, ὑπουργός ἐσωτερικῶν (1855–1861). Στήν περίοδο τῆς ἐπεξεργασίας τῆς με-

ταρύθμισης της 19 του Φλεβάρη 1861 ήταν μέλος της Μυστικής επιτροπής για την αγροτική υπόθεση. Στά 1857 υπέβαλε σχέδιο των βασικών αρχών κατάργησης της δουλοπαροικίας, όπου πρότεινε να ελευθερωθούν οι αγρότες έναντι εξαγοράς. Το σχέδιο του Λανσκόι εξάσκησε σημαντική επίδραση στο ληστρικό, φεουδαρχικό χαρακτήρα της μεταρύθμισης. — 34.

Λασσάλ (Lassalle), *Φερδινάνδος* (1825–1864) — γερμανός μικροαστός σοσιαλιστής, γενάρχης του λασσαλισμού, μιᾶς παραλλαγῆς του όπορτουνισμού στο γερμανικό εργατικό κίνημα.

Ο Λασσάλ ήταν ένας από τους ιδρυτές της «Παγγερμανικῆς εργατικῆς ένωσης» (1863). Η δημιουργία της ένωσης είχε θετική σημασία για τό εργατικό κίνημα, ό Λασσάλ, όμως, πού εκλέχτηκε πρόεδρος της Ένωσης, τήν όδήγησε σέ όπορτουνιστικό δρόμο. Οί λασσαλικοί περιορίζοντας τους σκοπούς τους στον άγώνα υπέρ της εϊρηνικῆς κοινοβουλευτικῆς δράσης, υπόλόγιζαν μέ τή νόμιμη ζύμωση για τό γενικό εκλογικό δικαίωμα, μέ τή δημιουργία παραγωγικῶν εργατικῶν ενώσεων, χρηματοδοτουμένων από τό κράτος των γιοϋνκερς, να πετύχουν τή δημιουργία «ελεύθερου λαϊκού κράτους». Ο Λασσάλ υποστήριζε τήν πολιτική της συνένωσης της Γερμανίας «από τά πάνω» κάτω από τήν ήγεμονία της αντιδραστικῆς Πρωσίας. Η όπορτουνιστική πολιτική των λασσαλικῶν αποτελοϋσε εμπόδια για τή δράση της I Διεθνούς καί τή δημιουργία ενός πραγματικά εργατικοϋ κόμματος στή Γερμανία, δυσκόλεψε τήν καλλιέργεια της ταξικῆς συνείδησης των εργατῶν.

Τά θεωρητικά καί πολιτικά λάθη των λασσαλικῶν επικρίθηκαν δριμύτατα από τους κλασικούς του μαρξισμού-λενινισμού (βλ. Κ. Μάρξ. «Κριτική του προγράμματος της Γκότα», Β. Ι. Λένιν. «Κράτος καί επανάσταση» καί άλλα έργα). — 373.

Λένιν, Β. Ι. (βλ. *Ίλιν, Φρέι*) (1870–1924) — βιογραφικά στοιχεία. — 72, 102, 234, 249–250, 275, 356–357.

Λερουά-Μπολιέ (Leroy-Beaulieu), *Ανατόλ* (1842–1912) — γάλλος φιλελεύθερος δημοσιολόγος, καθηγητής της ιστορίας. Από τό 1872 ως τό 1881 επισκέφτηκε τέσσερες φορές τή Ρωσία, έγραψε τό βιβλίο «L'empire des Tsars et Russes» («Η αϋτοκρατορία των τσάρων καί οί Ρῶσοι») σχετικά μέ τό κρατικό καί κοινωνικό καθεστώς της Ρωσίας. Έγραψε μιᾶ σειρά έργα για ζητήματα της ιστορίας, της οίκονομίας καί των διεθνῶν σχέσεων των εϋρωπαϊκῶν χωρῶν. — 34.

Λήμπκνεχτ (Liebknecht), *Βίλχελμ* (1826–1900) — επιφανής παράγοντας του γερμανικοϋ καί του διεθνoϋς εργατικοϋ κινήματος, ένας από τους ιδρυτές καί ήγέτες του σοσιαλδημοκρατικοϋ κόμματος της Γερμανίας. Πῆρε ενεργό μέρος στήν επανάσταση του 1848–1849 στή Γερμανία· ύστερα από τήν ήττα της κατέφυγε στήν αρχή στήν Έλβετία καί μετά στο Λονδίνο όπου συνδέθηκε μέ τον Κ. Μάρξ καί τον Φ. Ένγκελς. Κάτω από τήν επίδρασή τους γίνεται σοσιαλιστής καί ύστερα από τήν επιστροφή του στά 1862 στή Γερμανία καί τή δημιουργία της I Διεθνούς, — ένας από τους πιο δραστήριους προπαγανδιστές των επαναστατικῶν ιδεῶν της καί όργανωτής των τμημάτων της Διεθνούς στή Γερμανία. Από τό 1875 καί ως τό τέλος της ζωῆς του ό Λήμπκνεχτ ήταν μέλος της Κεντρικῆς Έπιτροπῆς του Σοσιαλδημοκρατικοϋ κόμματος Γερμανίας καί αρχισυντάχτης της εφημερίδας «Vorwärts» («Έμπρός») — Κεντρικοϋ Όργάνου του κόμματος. Από τό 1867 ως τό 1870

είναι βουλευτής τοῦ Βορειογερμανικοῦ ράιχσταγ καί ἀπό τό 1874 ἐκλέγεται ἐπανελημμένα βουλευτής τοῦ γερμανικοῦ ράιχσταγ. Χρησιμοποιεῖ μέ τέχνη τό βῆμα τῆς βουλῆς γιά τό ξεσκέπασμα τῆς ἀντιδραστικῆς ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τῶν πρώσων γιουῦνκερς. Γιά τήν ἐπαναστατική δράση τοῦ φυλακίστηκε ἐπανελημμένα. Πῆρε ἐνεργό μέρος στήν ὀργάνωση τῆς II Διεθνoῦς. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς ἐκτιμοῦσαν τόν Λῆμπκνεχτ, κατεύθυναν τή δράση του, ταυτόχρονα, ὅμως, ἐπέκριναν αὐστηρά τή συμφιλιωτική πολιτική του ἀπέναντι στά ὀπορτουνιστικά στοιχεῖα. — 6.

Λίμπιχ (Liebig), *Γιούστους* (1803–1873) — ἐπιφανῆς γερμανός χημικός, ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές τῆς γεωπονικῆς χημείας καί τῆς ἔδαφολογίας, ἐδραίωσε τό «νόμο τῆς ἀποκατάστασης» τῶν ὀργανικῶν καί χημικῶν οὐσιῶν στό ἔδαφος. Ὁ Κ. Μάρξ ἐκτιμοῦσε πολύ τίς ἐργασίες τοῦ Λίμπιχ. Στά ρωσικά βγῆκαν τά βιβλία του: «Τεχνητά ἢ βιομηχανικά λιπάσματα», «Γράμματα γιά τή χημεία», «Ὁδηγίες γιά τήν ἀνάλυση τῶν ὀργανικῶν σωμάτων», «Ἡ χημεία στή γεωργία καί στή φυσιολογία» καί ἄλλα. — 113, 153.

Λιουμποστσίνσκι, *Μ. Ν.* (1817–1889) — στήν περίοδο τῆς προετοιμασίας καί τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀγροτικῆς μεταρύθμισης ἦταν γενικός ἐπίτροπος τοῦ πρώτου τμήματος τῆς Συγκλήτου. Ἔκανε μιά σειρά παρατηρήσεις σχετικά μέ τό σχέδιο κώδικα ἀστικῆς δικονομίας, πού προκάλεσαν ἐπικρίσεις ἀπομέρους τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης. Στά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς διεύθυνσης φυλακῶν. — 37.

Λορίς-Μέλικοφ, *Μ. Τ.* (1825–1888) — κόμης, στρατηγός, τό Φλεβάρη τοῦ 1880 διορίστηκε πρόεδρος τῆς «Ἀνώτατης Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν περιφρούρηση τοῦ κρατικοῦ καθεστώτος καί τῆς κοινωνικῆς ἡσυχίας» ἀπό τόν Αὐγουστο τοῦ 1880 ἦταν ὑπουργός ἐσωτερικῶν. Διακρινόταν γιά τήν ἱκανότητά του νά καμουφλάρει τίς ἀντιδραστικές πράξεις του μέ φιλελεύθερη δημαγωγία. Ἡ πολιτική του πῆρε τό ὄνομα τῆς πολιτικῆς τοῦ «στόματος τοῦ λύκου» καί τῆς «οὐρᾶς τῆς ἀλεπούς», καί ἡ περίοδος τῆς ὑπουργίας του ἐπονομάστηκε εἰρωνικά ἀπό τόν τύπο περίοδος τῆς «διχτατορίας τῆς καρδιάς». Ὑστερα ἀπό τήν 1 τοῦ Μάρτη 1881, ὅταν ἡ τσαρική κυβέρνηση ἔβαλε τέρμα στήν πολιτική τῶν ἐλιγμῶν, ὁ Λορίς-Μέλικοφ παραιτήθηκε. — 42–43, 44–47, 68.

Λόχτιν, *Β. Μ.* (1849–1919) — ὑδροτεχνικός καί ὑδρολόγος. Στά 1892–1899 ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς διεύθυνσης συγκοινωνιῶν τῆς περιοχῆς Καζάν. Τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1901 κλήθηκε ἀπό τό δικαστήριο μάρτυρας στήν ὑπόθεση τῶν καταχρήσεων πού διέπραξαν οἱ μηχανικοί τῶν ἔργων ὁδοποιίας τοῦ Βόλγα. Ἐπειδή κι ὁ ἴδιος ἦταν ἀνακατεμένος στίς καταχρήσεις, δέν παρουσιάστηκε στό δικαστήριο. — 333.

Μ

Μάκ (Mack), *Π.* — τσιφλικάς τῆς Ἀνατολικῆς Πρωσίας, συγγραφέας μιᾶς μελέτης γιά τό ρόλο τῆς μηχανικῆς τεχνικῆς καί τοῦ ἐξηλεκτρισμοῦ στήν ἀγροτική οἰκονομία. — 137–138, 140–141.

Μακάροφ, *Β. Α.* — μηχανικός ὁδοποιίας· στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας ἦταν

ἐπικεφαλῆς τῆς διεύθυνσης συγκοινωνιῶν τῆς περιοχῆς Καζάν. Ἦταν μάρτυρας στήν ὑπόθεση τῶν καταχρήσεων πού διέπραξαν οἱ μηχανικοὶ τῶν ἔργων ὁδοποιίας τοῦ Βόλγα, ἡ ὁποία ἐκδικάστηκε τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1901. — 333.

Μάλθους (Malthus), *Τόμας-Ρόμπερτ* (1766–1834) — ἄγγλος ἀντιδραστικός ἀστός οἰκονομολόγος, ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τῆς μισάνθρωπης θεωρίας τοῦ πληθυσμοῦ. Στὴν ἐργασία του «Δοκίμιο γιὰ τὸ νόμο τοῦ πληθυσμοῦ» (1798) ὁ Μάλθους προσπάθησε νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ αἰτία τῆς φτώχειας τῶν ἐργαζομένων δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀλλὰ στὴ φύση, στὴν ἀπόλυτη ἀνεπάρκεια μέσων ὑπαρξῆς στὴ γῆ. Σύμφωνα μέ τὴ «θεωρία»-σχῆμα τοῦ Μάλθους ἡ παραγωγή τῶν μέσων ὑπαρξῆς αὐξάνει δῆθεν κατὰ ἀριθμητικὴ πρόοδο, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς αὐξάνει κατὰ γεωμετρικὴ πρόοδο. Μὲ τὸ πρόσχημα αὐτό ὁ Μάλθους δικαίωνε τοὺς πολέμους καὶ τίς ἐπιδημίες ὡς μέσα μείωσης τοῦ πληθυσμοῦ καὶ καλοῦσε τοὺς ἐργαζόμενους νὰ ἀποφεύγουν τὸ γάμο. «Τὰ συμπεράσματα τοῦ Μάλθους πάνω σὲ ἐπιστημονικὰ ζητήματα — ἔγραφε ὁ Μάρξ — σκαρώθηκαν „μέ γνώμονα“ τὰ συμφέροντα τῶν κυρίαρχων τάξεων γενικά καὶ εἰδικά τὰ συμφέροντα τῶν ἀντιδραστικῶν στοιχείων τῶν κυρίαρχων αὐτῶν τάξεων. Αὐτό ὁμῶς σημαίνει, ὅτι ὁ Μάλθους πλαστογραφεῖ τὴν ἐπιστήμη γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ συμφέροντα αὐτῶν τῶν τάξεων» (Κ. Μάρξ. «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας», μέρος II, ρωσ. ἐκδ. 1957, σελ. 113). Στὴ Ρωσία τίς ἀπόψεις τοῦ Μάλθους τίς ὑποστήριζαν ὁ Στροῦβε, ὁ Μπουλγκάκοφ καὶ ἄλλοι. Ἡ σύγχρονη ἱμπεριαλιστικὴ ἀστικὴ τάξη ξαναζωντανεύει τίς μαλθουσιανικὲς θεωρίες, τίς χρησιμοποιοεῖ σὰν ὅπλο πάλης κατὰ τῶν ἐργαζομένων καὶ σὰν μέσο δικαιολόγησης τῆς ἱμπεριαλιστικῆς τῆς πολιτικῆς. — 111, 114.

Μάρξ (Marx), *Κάρλ* (1818–1883) — θεμελιωτὴς τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, μεγαλοφυὴς στοχαστής, κορυφαῖος τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιστήμης, ἀρχηγός καὶ δάσκαλος τοῦ διεθνοῦς προλεταριάτου (βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Κάρλ Μάρξ (Σύντομη βιογραφικὴ σκιαγραφία καὶ ἐκθεση τοῦ μαρξισμοῦ)» — Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, σελ. 27–74). — 72, 104, 108, 110–112, 113, 114, 115, 116, 117, 118–119, 121, 122, 123, 128, 130, 138, 152, 153, 155, 186, 230, 235, 236, 262, 373, 408.

Μαρτίνοφ, *Α. Σ.* (1865–1935) — συμμετεῖχε στοὺς ὁμίλους τῶν ναροντοβόλτσι τῆς δεκαετίας 1880–1890. Ὑστερα ἀπὸ ἐπανελημμένες διώξεις ἔφυγε στό ἐξωτερικό, ὅπου ἔγινε ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τοῦ «οἰκονομισμοῦ» καὶ μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Στό II Συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ προσχώρησε στοὺς μενσεβίκους καὶ ἔγινε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ μενσεβικισμοῦ. Στά χρόνια τῆς ἀντίδρασης ἦταν λικβινταριστής. Στὴν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου — μενσεβίκος-διεθνιστής. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς Μεγάλης Ὀχτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ μενσεβικισμό καὶ στά 1923 στό XII συνέδριο τοῦ κόμματος ἔγινε μέλος τοῦ ΚΚΡ (μπ.). Δούλεψε στό Ἰνστιτοῦτο Μάρξ-Ἐνγκελς καὶ ἀπὸ τὸ Γενάρη τοῦ 1924 ἔγινε μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ «Κομμουνιστικὴ Διεθνὴς». — 279, 371.

Μάσλοφ, *Π. Π.* (1867–1946) — ρώσος οἰκονομολόγος, σοσιαλδημοκράτης, συγγραφέας μιᾶς σειρᾶς ἐργασιῶν γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα, ὅπου προσπαθοῦσε νὰ ἀναθεωρήσῃ τὸ μαρξισμό. Συνεργαζόταν στά περιοδικὰ «Ζίζν»,

«Νατσάλο» καί «Ναούτсноγε 'Ομποζρένιγε». Ὑστερα ἀπό τή διάσπαση τοῦ ΣΔΕΚΡ προσχώρησε στούς μενσεβίκους, διατύπωσε τό μενσεβίκικο πρόγραμμα «δημοτικοποίησης» τῆς γῆς. Στά χρόνια τῆς ἀντίδρασης — λικβινταριστής, στήν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου — σοσιαλσωβινιστής. Ὑστερα ἀπό τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ἀποσύρθηκε ἀπό τήν πολιτική δράση καί ἀσχολοῦνταν μέ παιδαγωγική καί ἐπιστημονική δουλειά. Ἀπό τό 1929 ἦταν τακτικό μέλος τῆς Ἀκαδημίας ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ. — 123, 137, 237.

Μιλιούτιν, Ν. Α. (1818–1872) (ἀδελφός τοῦ Ντ. Α. Μιλιούτιν) — κόμης, διεύθυνε τήν κατάρτιση τῶν Πράξεων τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861, θεωροῦσε ὅτι εἶναι δυνατό νά στερεωθεῖ ὁ τσαρισμός μέ ἐφαρμογή μετριοπαθῶν φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων. Κρατοῦσε ἐχθρική στάση ἀπέναντι στό ἐπαναστατικό κίνημα, τάχθηκε ἐνεργά ἐνάντια στό ἐθνικοαπελευθερωτικό κίνημα τῆς Πολωνίας στά 1863. Ἐγράψε μιά σειρά στατιστικές ἐργασίες. — 34.

Μιλιούτιν, Ντ. Α. (1816–1912) — κόμης, στρατάρχης, ἐπιφανῆς ρῶσος στρατιωτικός καί κρατικός παράγοντας. Ἀπό τό 1861 ὥς τό 1881 — ὑπουργός στρατιωτικῶν, πού μέ τή δράση του συνδέονται οἱ ἀστικές στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις. Συγγραφέας ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν στόν τομέα τῆς στρατιωτικῆς στατιστικῆς καί τῆς στρατιωτικῆς ἱστορίας. — 56.

Μιούλμπεργκερ (Mülberger), Ἄρτουρ (1847–1907) — γερμανός γιατρός, χυδαῖος σοσιαλιστής, ὁπαδός τοῦ Πрунτόν, συγγραφέας ἄρθρων γιά τό στεγαστικό ζήτημα πού δημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα «Volksstaat» («Λαϊκό κράτος») καί ἐπικρίθηκαν δριμύτατα ἀπό τόν Φ. Ἐνγκελς. Συνεργάτης τοῦ ὁπορτουνιστικοῦ περιοδικοῦ «Die Zukunft» («Τό Μέλλον») — ὀργάνου τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος. — 157.

Μιχαίλοβα, Π. — ἐργάτρια οἰνοπωλείου, ἦταν μάρτυρας στήν ὑπόθεση τῶν γεγονότων τοῦ Μάη τοῦ 1901 στό ἐργοστάσιο Ὀμποῦχοφ στήν Πετρούπολη. — 298.

Μιχαηλόβσκι, Ν. Κ. (1842–1904) — ὁ ἐπιφανέστερος θεωρητικός τοῦ φιλελεύθερου ναρонтνικισμού, δημοσιολόγος, κριτικός, θετικιστής φιλόσοφος ἕνας ἀπό τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ὑποκειμενικῆς σχολῆς στήν κοινωνιολογία. Ὁ Μιχαηλόβσκι ἄρχισε τή φιλολογική του δράση τό 1860· τό 1868 γίνεται συνεργάτης καί κατόπιν ἕνας ἀπό τοὺς συντάχτες τοῦ περιοδικοῦ «Ὁτέσεστβενιγε Ζαπίσκι». Στά 1892 διεύθυνε τό περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» καί ἀπό τίς στήλες του ἔκανε σφοδρή πάλη κατὰ τοῦ μαρξισμοῦ. Κριτική τῶν ἀπόψεων τοῦ Μιχαηλόβσκι γίνεται στήν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί εἶναι οἱ „φίλοι τοῦ λαοῦ“ καί πῶς πολεμοῦν τοὺς σοσιαλδημοκράτες;» (1894) καί σέ ἄλλα ἔργα. — 148, 408–410.

Μιχαήλοφ, Μ. Ι. (1826–1865) — ρῶσος ἐπαναστάτης, ποιητής, δημοσιολόγος καί μεταφραστής, φίλος τοῦ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι καί τοῦ Ν. Α. Ντομπρολιούμποφ. Στά 1861 ἔβγαλε στό Λονδίνο τήν προκήρυξη «Πρός τή Νέα γενιά» καί τήν κυκλοφόρησε στή Ρωσία. Τό 1862 καταδόθηκε ἀπό ἕνα προβοκάτορα, πιάστηκε καί στάλθηκε σέ καταναγκαστικά ἔργα ὅπου πέθανε ἀπό φυματίωση. — 28.

Μπακούνιν, Α. Α. (1823–1882) (άδελφός του Μ. Α. Μπακούνιν) — φιλελεύθερος παράγοντας, συμμετείχε δραστήρια σ' όλες τις αντιπολιτευτικές εκδηλώσεις των εγγενών του Τβέρ στην περίοδο της προετοιμασίας και της εφαρμογής της αγροτικής μεταρύθμισης. Τό 1860 εκλέχτηκε προεστός των εγγενών του νομού Νοβοτόρσκι. Τό 1862 μαζί με τον άδελφό του Ν. Α. (βλ. πιο κάτω) και άλλους υπέγραψε τό αντιπολιτευτικό ψήφισμα των εγγενών του Τβέρ και γι' αυτό κλείστηκε στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ· άρνήθηκε νά υπογράψει αίτηση χάριτος. Ύστερα από τήν άπελευθέρωση του στέρησαν τό δικαίωμα νά υπηρετεί σέ δημόσιες υπηρεσίες και νά εκλέγεται σέ αίρετά αξιώματα. — 27–28.

Μπακούνιν, Μ. Α. (1814–1876) — θεωρητικός του άναρχισμού. Στά 1836–1840 ανήκε στόν όμιλο του Ν. Β. Στανκέβιτς, είχε γνωριμίες με τον Β. Γ. Μπελίνσκι και τον Α. Ι. Χέρτσεν, ωστόσο έμεινε ξένος προς τις πρωτοπόρες επαναστατικοδημοκρατικές αντιλήψεις εκείνης της περιόδου. Τό 1840 έφυγε στό έξωτερικό και ζούσε στή Γερμανία, στήν Έλβετία και στή Γαλλία. Στό έξωτερικό επικρίνει δριμύτατα τήν τσαρική άπολυταρχία και τή φεουδαρχία της Ρωσίας, εκδηλώνει τή συμπάθειά του προς τό πολωνικό έθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, και γι' αυτό τό 1844 ή τσαρική σύγκλητος του άφαιρεί τον τίτλο του εγγενή, όλα τά περιουσιακά δικαιώματα και τον καταδικάζει έρήμην σέ έξορία στή Σιβηρία και σέ καταναγκαστικά έργα. Τό 1848 παίρνει μέρος στήν εξέγερση της Πράγας, τό Μάη του 1849 καθοδηγεί τήν εξέγερση της Δρέσδης, πιάνεται και καταδικάζεται σέ άπαγχονισμό πού μετατρέπεται μετά σέ ισόβια κάθειρξη. Οί άρχές της Σαξονίας παρέδωσαν τον Μπακούνιν στήν Αυστριακή κυβέρνηση και αυτή τον παρέδωσε τό 1851 στήν τσαρική κυβέρνηση. Από τό 1851 ως τό 1854 κρατείται στήν άκτίνα Άλεξέγεφ του φρουρίου Πετροπάβλοβσκ και έπειτα στό φρούριο Σλισσελμπούργκ. Μέσα από τή φυλακή γράφει τήν «Έξομολόγησή» του προς τον Νικόλαο Α', όπου εκφράζει μετάνοια για τις πράξεις του και άποκηρύσσει τις επαναστατικές του αντιλήψεις. Τό 1857 στέλνεται σέ ισόβια έξορία στή Σιβηρία, απ' όπου δραπετεύει τό 1861 στήν Άγγλία. Εκεί προσπαθεί νά συνεργαστεί στό «Κόλοκολ», όμως γρήγορα παίρνει άρνητική άπάντηση από τον Α. Ι. Χέρτσεν, πού δέν συμφωνεί με τις αντιλήψεις του Μπακούνιν. Από τό 1864 παίρνει μέρος στή δράση της Ι Διεθνούς, μέσα στήν όποία οργανώνει μυστική ένωση των άναρχικών («Ένωση της σοσιαλιστικής δημοκρατίας»)· προσπάθησε νά αντιπαραθέσει αυτή τήν Ένωση στή Διεθνή και νά πάρει στά χέρια του τήν καθοδήγηση του Γενικού Συμβουλίου χωρίς νά διστάζει νά χρησιμοποιεί γι' αυτό τό σκοπό «όποιαδήποτε μέσα, όποιαδήποτε δολιότητα· τό ψέμα, ή συκοφαντία, ό έκφοβισμός, τό πισόπλατο χτύπημα — όλα αυτά αποτελούν έξίσου χαρακτηριστικά γνωρίσματά του» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. 13ος, μέρος II, 1940, σελ. 539). Τό 1872, έπειτα από επιμονή του Μάρξ, ό Μπακούνιν οιαγράφεται από τή Διεθνή για τή διαλυτική του δουλειά.

«Ο Μπακούνιν — έγραφε ό Ένγκελς — έχει μιά ιδιόμορφη θεωρία, ένα μίγμα προυντονισμού και κομμουνισμού. . .» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά γράμματα. Μόσχα, 1953, σελ. 277). Τήν ιδέα της συλλογικής ιδιοκτησίας στά μέσα παραγωγής ό Μπακούνιν τή συνδύαζε με τήν άναρχική «άπόλυτη έλευθερία» του άτομου. Εκφράζοντας τά συμφέροντα του λουμπεν-προλεταριάτου και της μικροαστικής τάξης, άπαιτούσε τήν κατάργηση του κράτους, έβλεπε σ' αυτό και όχι στό κεφάλαιο τήν κύρια πληγή της άστικής κοινωνίας. Ο Μπακούνιν δέν παραδεχόταν τον κοσμοϊστορικό ρόλο

τοῦ προλεταριάτου καί τίς καθυστερημένες χώρες, ὅπου ὑπερτεροῦσε ἡ ἀγροτιά, τίς θεωροῦσε πιά κατάλληλες γιά τήν ἀναρχική κοινωνική ἐπανάσταση. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐπανάστασης ἔπρεπε νά εἶναι ἡ «ἐξίσωση τῶν τάξεων», ἡ συνένωση τῶν «ἐλεύθερων ἐνώσεων». Στά ἔργα τους ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς ξεσκέπασαν τήν ἀντιδραστική οὐσία τοῦ μπακουνισμού πού, σύμφωνα μέ τόν ὀρισμό τοῦ Λένιν, ἦταν κοσμοθεωρία «μικροαστοῦ πού ἔχασε κάθε ἐλπίδα σωτηρίας» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 18ος, σελ. 11). — 27, 383.

Μπακούνιν, Ν. Α. (1818–1901) (ἀδελφός τοῦ Α. Α. καί τοῦ Μ. Α. Μπακούνιν) — φιλελεύθερος παράγοντας τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνεῖου Τβέρ. Στά 1858 ἔγινε μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Τβέρ γιά τό ἀγροτικό ζήτημα καί ἀπό τό 1861 ἦταν μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς γιά τά ἀγροτικά ζητήματα τοῦ κυβερνεῖου Τβέρ. Ἦταν ἓνας ἀπό τοὺς ἐμπνευστές τοῦ ψηφίσματος τῶν εὐγενῶν τοῦ Τβέρ πρὸς τήν τσαρική κυβέρνηση τό 1862 μέ τήν ἀπαίτηση νά καταργηθοῦν τά προνόμια τῶν κλειστῶν τάξεων, νά ἰδρυθοῦν δημόσια δικαστήρια, νά συγκληθεῖ σῶμα αἵρετῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ χωρίς ταξικές διακρίσεις. Μαζί μ' ἄλλους εὐγενεῖς πού ὑπόγραψαν τό ψήφισμα ὁ Μπακούνιν πιάστηκε καί κλείστηκε στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ. Ἀρνήθηκε νά ὑπογράψει αἴτηση χάριτος. Ὑστερα ἀπό ἓνα χρόνο εἴρκτη τόν ἄφησαν ἐλεύθερο, τοῦ στέρησαν ὅμως τό δικαίωμα νά ἀναλαμβάνει δημόσια ἀξιώματα. — 27–28.

Μπενζίνγκ (Bensing), Ἀουγκουστ Φράντς (γεννήθηκε τό 1870) — γερμανός ἀστός οἰκονομολόγος, καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Der Einfluss der Landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft» («Ἡ ἐπίδραση τῶν γεωργικῶν μηχανῶν στήν ἐθνική καί ἰδιωτική οἰκονομία»), πού βγῆκε στό Μπρεσλάου τό 1897. — 127–130, 226–227.

Μπέρνσταϊν (Bernstein), Ἐντουαρντ (1850–1932) — ἡγέτης τῆς ἄκρας ὀπορτουνιστικῆς πτέρυγας τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τῆς II Διεθνούς, θεωρητικός τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ καί τοῦ ρεφορμισμού. Ἀπό τό 1881 ὡς τό 1890 εἶναι διευθυντής τοῦ παράνομου κεντρικοῦ ὀργάνου τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος τῆς Γερμανίας «Der Sozial-Demokrat» («Σοσιαλδημοκράτης»). Στά 1896–1898 δημοσιεύει στό περιοδικό «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί») μιά σειρά ἄρθρα μέ τό γενικό τίτλο «Προβλήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ» πού βγῆκαν κατόπιν σέ βιβλίο μέ τόν τίτλο «Οἱ προϋποθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τὰ καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας» (1899), ὅπου ἀναθεωρεῖ ἀνοιχτά τίς φιλοσοφικές, οἰκονομικές καί πολιτικές βάσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμού. Ὁ Μπέρνσταϊν ἀρνιόταν τή μαρξιστική θεωρία τῆς ταξικῆς πάλης, τή διδασκαλία τῆς ἀναπόφευχτης κατάρρευσης τοῦ καπιταλισμοῦ, τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης καί τῆς διχτατορίας τοῦ προλεταριάτου. «Γιά τήν ἐπανάσταση τοῦ προλεταριάτου ὁ ὀπορτουνιστής ξέμαθε καί νά σκέφτεται» — ἔλεγε ὁ Β. Ι. Λένιν, ἔχοντας ὑπόψη του τόν Μπέρνσταϊν (Ἀπαντα, 4 ρωσ. ἐκδ., τόμ. 25ος, σελ. 400). Ὁ Μπέρνσταϊν διακήρυσσε ὡς μοναδικό καθήκον τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τήν πάλη γιά μεταρρυθμίσεις πού ἀποβλέπουν στή «βελτίωση» τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν στόν καπιταλισμό καί διατύπωσε τήν ὀπορτουνιστική φόρμουλα: «ἡ κίνηση εἶναι τό πᾶν, ὁ τελικός σκοπός δέν εἶναι τίποτα».

Οἱ θεωρητικές ἀπόψεις τοῦ Μπέρνσταϊν καί τῶν ὁπαδῶν του ἀποτέλεσαν

τήν ἀρχή τοῦ διεθνοῦς ἀναθεωρητισμοῦ καί ἡ πραχτική ὀπορτουνιστική δράση τους κατέληξε στήν ἀνοιχτή προδοσία τῶν συμφερόντων τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού ὀλοκληρώθηκε μέ τήν ἐπονείδιστη χρεοκοπία τῆς II Διεθνοῦς. — 147, 194.

Μπερντιάγεφ, Ν. Α. (1874–1948) — ἀντιδραστικός φιλόσοφος-ἰδεαλιστής καί δημοσιολόγος. Στά 1890–1900 καταπολεμοῦσε τό ναροντνικισμό ξεκινώντας ἀπό τίς θέσεις τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Τό 1901 ἔβγαλε τό βιβλίο «Ὁ ὑποκειμενισμός καί ὁ ἀτομικισμός στήν κοινωνική φιλοσοφία», ὅπου τάχθηκε ἀνοιχτά ἐνάντια στό μαρξισμό. Τό 1905 προσχώρησε στό κόμμα τῶν καντέτων. Στήν περίοδο τῆς ἀντίδρασης ἦταν ἓνας ἀπό τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἐχθρικοῦ πρὸς τό μαρξισμό θρησκευτικοῦ-φιλοσοφικοῦ ρεύματος τῆς ἀναζήτησης, συνεργαζόταν στήν ἀντεπαναστατική συλλογή «Βέχι». Ὑστερα ἀπὸ τή νίκη τῆς Μεγάλης Ὀχτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης ἔγινε ἀπολογητὴς τοῦ μεσαιωνικοῦ σχολαστικισμοῦ, πού τὸν ἔβλεπε σάν σωτηρία ἀπὸ τὸν ἀναπτυσσόμενο κομμουνισμό. Τό 1922 ἔφυγε στό ἐξωτερικό κι ἔγινε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ πῶς σκοτεινοῦ μυστικισμοῦ καί ἰδεαλισμοῦ, πού στρεφόταν ἐνάντια στήν ἐπαναστατική κοσμοθεωρία καί στό σοσιαλισμό. — 66, 123, 151–152.

Μπλεκλόφ, Σ. Μ. (1860–1913) — ναρόντνικος, στατιστικός τῶν ζέμστβο· ὕστερα ἀπὸ τήν ἀποφοίτησή του ἀπὸ τό πανεπιστήμιο Μόσχας (1885) δούλεψε στά ζέμστβο τῶν κυβερνείων Πολτάβας, Τβέρ, Ὀριόλ. Στά 1900–1901 καθοδηγοῦσε τίς ἔρευνες σέ μιά σειρά νομῶν τοῦ κυβερνείου Ταυρίδας. Στά ἔργα καί στίς ἐκθέσεις του ξεσκέπαζε πολλές αὐθαιρεσίες τῆς τσαρικῆς διοίκησης καί στά 1902 ἀπολύθηκε ἀπὸ τήν ὑπηρεσία τῶν ζέμστβο. Πῆρε μέρος στό κοινωνικό κίνημα τοῦ 1905–1906, ἀνῆκε στό κόμμα τῶν ἐσέρων. Πῆρε μέρος στήν ὀργάνωση τῆς Πανρωσικῆς Ἀγροτικῆς Ἐνώσης καί γι' αὐτό τό λόγο πιάστηκε. Ἀργότερα ἔφυγε στό ἐξωτερικό. — 339.

Μπόμπρικοφ, Ν. Ι. (1839–1904) — στρατηγός τοῦ τσαρικοῦ στρατοῦ, ἀπὸ τό 1898 γενικός διοικητὴς τῆς Φιλλανδίας, ὅπου ἐφάρμοζε τήν τσαρική πολιτική ἐκρωσισμοῦ της: εἰσήγαγε ὑποχρεωτική τὴ ρωσικὴ γλῶσσα στίς κρατικές ὑπηρεσίες τῆς Φιλλανδίας, οὐσιαστικά κατάργησε τό σύνταγμα, διέλυσε τὰ χωριστὰ φιλλανδικὰ στρατεύματα, ἔπνιγε ἀπάνθρωπα κάθε ἐκδήλωση τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος. Στίς 3 (16) τοῦ Ἰούνου 1904 δολοφονήθηκε ἀπὸ ἓνα φιλλανδό τρομοκράτη. — 363.

Μπουλγκάκοφ, Σ. Ν. (1871–1944) — ἀστός οἰκονομολόγος, φιλόσοφος ἰδεαλιστής. Στά 1890–1900 ἦταν «νόμιμος μαρξιστής». Ἐπιχείρησε νά ἀναθεωρήσει τὴ διδασκαλία τοῦ Μάρξ γιὰ τό ἀγροτικό ζήτημα, προσπαθώντας ν' ἀποδείξει τὴ «σταθερότητα» καί τὴ «βιωσιμότητα» τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ, τὴν «ὑπεροχή» του ἀπέναντι στό μεγάλο κεφαλαιοκρατικό νοικοκυριό, ἐξηγοῦσε τὴν ἐξαθλίωση τῶν λαϊκῶν μαζῶν μέ τό λεγόμενο «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητος τοῦ ἐδάφους». Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1905–1907 ὁ Μπουλγκάκοφ προσχωρεῖ στοὺς καντέτους, παίρνει μέρος στήν ἐκδοση τῆς συλλογῆς «Βέχι», πού ὁ Β. Ι. Λένιν τὴν ὀνόμαζε «ἐγκυκλοπαίδεια τῆς φιλελεύθερης ἀποστασίας», κάνει ἀνοιχτό ἀγῶνα ἐνάντια στήν ὑλιστικὴ φιλοσοφία ἀπὸ θέσεις νεοκαντιανισμοῦ, μυστικισμοῦ καί παπαδοκρατίας. Ὑστερα ἀπὸ τό 1918 ἔγινε παπᾶς, ἔφυγε στό ἐξωτερικό καί ἐκεῖ ἔκανε ἐχθρική προπαγάνδα ἐνάντια στὴ Σοβιετικὴ Ρωσία. — 101–103,

104-105, 106-108, 109-110, 111-112, 113-115, 117, 118-119, 120, 121, 123-125, 126-127, 128-129, 130, 132, 133, 134-135, 136-137, 139, 140, 141, 146, 147, 150-151, 154-155, 158, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 186-187, 190, 192, 193-194, 197, 199, 200-201, 202-203, 208, 210-211, 212, 213, 219-220, 224, 225, 226, 227, 229, 234, 235, 236, 237.

Μπουρτσεφ, Β. Α. (1862-1936) — συμμετείχε στο επαναστατικό κίνημα της δεκαετίας 1880-1890, έκλινε προς τούς ναροντοβόλτσι. Ύστερα από τή σύλληψή του δραπέτευσε στο εξωτερικό, όπου καταπιάστηκε με τή συγκέντρωση και δημοσίευση ντοκουμέντων του επαναστατικού κινήματος. Τό 1897 έβγαλε μιά συλλογή ύλικων γύρω από τήν ιστορία του επαναστατικού κινήματος με τόν τίτλο «Μέσα σέ έκατό χρόνια»· τό 1898 έβγαζε στή Γενεύη τήν έφημερίδα «Σβομπόντναγια Ροσσίγια» και κατόπι τό περιοδικό «Μπιλόγε» και τήν έφημερίδα «Μπούντουστσεγε». Άσχολοϋνταν με τό ξεσκέπασμα τών μυστικών υποθέσεων τής διεύθυνσης τής αστυνομίας, ξεσκέπασε τόν προβοκάτορα Άζεφ. Πρίν από τήν πρώτη ρωσική επανάσταση έκλινε προς τούς έσέρους, ύστερα από τήν ήττα τής επανάστασης υποστήριζε τούς καντέτους. Τόν καιρό του πρώτου παγκόσμιου πολέμου ήταν φανατικός σωβινιστής, έγκατέλειψε κάθε αντιπολίτευση προς τόν τσαρισμό, γύρισε στή Ρωσία, τάχθηκε με τό μέρος τής άντεπανάστασης ενάντια στους μπολσεβίκους. Τό 1917 είναι όπαδός του Κορνίλοφ· ύστερα από τήν Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση ήταν ένας από τούς πιο άσπονδους έχθρους τής ΕΣΣΔ, έφυγε στο εξωτερικό και εκεί πήρε μέρος στή δημιουργία μοναρχικών οργανώσεων τών λευκοφρουρών για τόν άγώνα ενάντια στή Σοβιετική Ρωσία. — 28, 69.

Μπράουν (Braun), Χένριχ (1854-1927) — γερμανός σοσιαλδημοκράτης, συγγραφέας έργων κοινωνικο-πολιτικού περιεχομένου. Στά 1883 ήταν ένας από τούς ιδρυτές του θεωρητικού όργάνου τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, του περιοδικού «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί»). Από τό 1888 ως τό 1903 έβγαζε τό περιοδικό «Archiv für Sociale Gesetzgebung und Statistik» («Άρχεϊο κοινωνικής νομοθεσίας και στατιστικής»), στο όποιο φωτίζονταν ζητήματα τής θεωρίας και τής πράξης του εργατικού κινήματος και τής εργατικής νομοθεσίας και δημοσιεύονταν αναθεωρητικά άρθρα. Στά 1903 ήταν βουλευτής του ράιχσταγ. Στά 1905-1907 ό Μπράουν έβγαζε τό περιοδικό «Neue Gesellschaft» («Νέα Κοινωνία») και στά 1911-1913 τό περιοδικό «Annalen für Socialpolitik und Gesetzgebung» («Χρονικά τής κοινωνικής πολιτικής και νομοθεσίας»). — 137, 147.

Μπρεντάνο (Brentano), Λουιό (1844-1931) — γερμανός άστός οίκονομολόγος, από τό 1896 καθηγητής τής πολιτικής οίκονομίας στο πανεπιστήμιο Μονάχου. Όπαδός του «από καθέδρας σοσιαλισμού», πού κήρυσσε τήν άρνηση τής ταξικής πάλης και προπαγάνδιζε τή θέση ότι με τήν όργάνωση ρεφορμιστικών συνδικάτων και τήν έκδοση εργατικής νομοθεσίας είναι δυνατό νά λυθούν οί κοινωνικές αντιθέσεις τής κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας και νά συμβιβαστούν τά συμφέροντα τών εργατών και τών καπιταλιστών. Στο άγροτικό ζήτημα υπεράσπιζε τήν αντιδραστική «θεωρία» τής σταθερότητας του μικροϋ νοικοκυριου στή γεωργία και τόν ψευδοεπιστημονικό άστικό «νόμο τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους». Υπεράσπιζε τά συμφέροντα τών κεφαλαιοκρατικών μονοπωλίων. Ό Β. Ι. Λένιν αποκάλυψε

τή στενή σχέση ανάμεσα στο «μπρεντανισμό», στο «νόμιμο μαρξισμό» στη Ρωσία και στο διεθνή αναθεωρητισμό. — 104, 114, 150–151, 153.

N

N. —ον, *Νικολάι* —ον — βλ. Ντανιελσόν, Ν. Φ.

Ναπολέον Γ' (Βοναπάρτης, Λουδοβίκος) (1808–1873) — αυτοκράτορας της Γαλλίας από το 1852 ως το 1870, ανεψιός του Ναπολέοντα Α'. Μετά τη συντριβή της επανάστασης του 1848 εκλέχτηκε πρόεδρος της Γαλλικής δημοκρατίας· τη νύχτα της 2 του Δεκέμβρη 1851 έκανε πραξικόπημα, στήν εκτίμηση του οποίου είναι αφιερωμένη η έργασία του Κ. Μάρξ «Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη» (Κ. Μάρξ, Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά έργα σε δύο τόμους, ρωσ. έκδ., τόμ. Ι, Μόσχα, 1955, σελ. 208–302). — 75.

Νικάνορ (Κάμενσκι, Ν. Τ.) (1847–1910) — ένας από τους εκπροσώπους των αντιδραστικών κύκλων του όρθόδοξου κλήρου, συγγραφέας μιās σειράς έργων πάνω σε εκκλησιαστικά ζητήματα, στά 1901–1902 — επίσκοπος του Όριόλ. — 343.

Νικιτένκο, Α. Β. (1805–1877) — ιστορικός της ρωσικής φιλολογίας, ακαδημαϊκός. Στίς πολιτικές του αντιλήψεις — μετριοπαθής φιλελεύθερος. Συνέγραψε απομνημονεύματα μέ τόν τίτλο «Σημειώσεις και ήμερολόγιο. Περιγραφή της ζωής μου και των γεγονότων „των οποίων ήμουν μάρτυρας“» (Πετρούπολη, 1893), πού περιέχουν πλούσιο και πολύτιμο υλικό για τό χαρακτηρισμό της εποχής της βασιλείας του Νικολάου Α' και του Άλεξάνδρου Β'. — 38.

Νικόλαος Α' (Ρομάνοφ) (1796–1855) — ρώσος αυτοκράτορας (1825–1855). — 31.

Νικόλαος Β' (Ρομάνοφ) (1868–1918) — τελευταίος ρώσος αυτοκράτορας (1894–1917)· εκτελέστηκε στο Αϊκατερινμπούργκ (Σβερντλόβσκ) στίς 17 του Ιούλη 1918 ύστερα από απόφαση του Σοβιέτ των εργατών και στρατιωτών βουλευτών της περιοχής Ούραλίων. — 50, 55–56, 57, 93, 359, 362.

Νοβοσέλοφ, Μ. Α. — Διδάκτορας θεολογίας. — 343.

Ντάβιντ (David), Έντουαρντ (1863–1930) — ένας από τους δεξιούς ήγέτες της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας και από τους ιδρυτές του αναθεωρητικού περιοδικού «Sozialistische Monatshefte» («Μηνιάτικη σοσιαλιστική επιθεώρηση»), οίκονομολόγος τό επάγγελμα. Στο σχέδιο άγροτικού προγράμματος πού σύνταξε, διατυπωνόταν ως κύριο αίτημα ή έξασφάλιση και ή στερέωση της μικρής άτομικής ιδιοκτησίας στον καπιταλισμό (τό συνέδριο του Μπρεσλάου τό 1895 απέριψε αυτό τό σχέδιο). Τό 1903 έβγαλε τό βιβλίο «Ο σοσιαλισμός και ή άγροτική οίκονομία», πού ό Λένιν τό χαρακτήρισε «κύριο έργο του αναθεωρητισμού στο άγροτικό ζήτημα». Σ' αυτό τό βιβλίο ό Ντάβιντ προσπαθοϋσε νά ανατρέψει τη διδασκαλία του μαρξισμού για τό άγροτικό ζήτημα και ν' αποδείξει την «ύπε-

ροχή» καί τή «σταθερότητα» τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν ἀπέναντι στά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά. Ἀπό τό 1903 ὁ Ντάβιντ ἦταν βουλευτής τοῦ ράιχσταγ. Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἦταν φανατικός σοσιαλσωβινιστής· τό 1919 μπήκε στήν πρώτη κυβέρνηση συνασπισμοῦ τῆς Γερμανικῆς Δημοκρατίας, στά 1919–1920 ἔγινε ὑπουργός ἐσωτερικῶν, στά 1922–1927 — κυβερνητικός ἀντιπρόσωπος στό Ἕσσεν· ὑποστήριζε τίς ρεβανσιστικές τάσεις τοῦ γερμανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, ἦταν ἐχθρός τῆς ΕΣΣΔ καί τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὁ Β. Ι. Λένιν χαρακτήριζε τόν Ντάβιντ ὡς ἄνθρωπο πού «ὅλη ἡ ζωή του εἶναι ἀφιερωμένη στήν ἀστική διαφθορά τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, σελ. 242). — 130–131, 159, 160–161, 163, 184, 215, 217, 225–238, 239, 243, 244, 247, 248–249, 250, 256, 257, 260.

Ντανιελσόν, Ν. Φ. (Ν. —ον, Νικολάι —ον) (1844–1918) — ρῶσος συγγραφέας-οἰκονομολόγος, ἓνας ἀπό τούς θεωρητικούς τοῦ φιλελεύθερου ναροντικισμοῦ τῆς περιόδου 1880–1900. Στήν περίοδο 1860–1880 συνδεόταν μέ τούς ὁμίλους τῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας τῶν ραζνοτσίντσι. Ὁ Ντανιελσόν τελείωσε τήν πρώτη μετάφραση τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Κ. Μάρξ στά ρωσικά, πού τήν εἶχε ἀρχίσει ὁ Γ. Α. Λοπάτιν. Μεταφράζοντας τό «Κεφάλαιο» ὁ Ντανιελσόν εἶχε ἀλληλογραφία μέ τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἐνγκελς, ὅπου ἔθιγε καί προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας. Ὡστόσο ὁ Ντανιελσόν δέν κατάλαβε τήν οὐσία τοῦ μαρξισμοῦ καί ἀργότερα τάχθηκε ἐναντίον του. Τό 1893 ἔβγαλε τό βιβλίο «Δοκίμια γιά τήν κοινωνική μας οἰκονομία μετά τή μεταρύθμιση», πού μαζί μέ τά ἔργα τοῦ Β. Π. Βοροντσόφ ἀποτέλεσε τή θεωρητική θεμελίωση τοῦ φιλελεύθερου κινήματος τῶν ναρόντικων. Ὁ Β. Ι. Λένιν σέ πολλά ἔργα του ἐπέκρινε δριμύτατα τίς ἀπόψεις τοῦ Ντανιελσόν. — 156, 329, 409.

Ντάχιν, Ε. Σ. (γεννήθηκε τό 1871) — ἐργάτης τοῦ ἐργοστασίου Ἀλεξαντρόβσκι τῆς Πετρούπολης, ἓνας ἀπό τούς κατηγορουμένους γιά τίς ταραχές τοῦ Μάη τοῦ 1901 στό ἐργοστάσιο Ὁμποῦχοφ. — 298.

Ντεμομπίν (Demombynes), *Γκαμπριέλ* (γεννήθηκε τό 1840) — γάλλος δικηγόρος, εἰδικός στά ζητήματα τοῦ δημοσίου δικαίου, συγγραφέας τοῦ ἔργου «Constitutions européennes» («Εὐρωπαϊκά συντάγματα»). — 394–395.

Ντίκκενς (Dickens), *Κάρολος* (1812–1870) — ἐπιφανής ἄγγλος συγγραφέας-ρεαλιστής. Στά ἔργα του (ἀπό τά ὅποια τά πιά σημαντικά εἶναι «Τά χαρτιά τοῦ Πίγκουικ» (1837), «Ὁλιβιέρος Τούιστ» (1838), «Ντόμπι καί υἱός» (1848), «Δύσκολοι καιροί» (1854), «Ἡ μικρούλα Ντορίτ» (1857), «Ὁ κοινός μας φίλος» (1865)), καθρέφτιζε τή ζωή τῆς ἀστικῆς Ἀγγλίας. Ἐδειξε τό εὐρυνόμενο χάσμα ἀνάμεσα στά δύο ἀντίθετα στρατόπεδα — στόν πλοῦτο καί στή φτώχεια: τήν πολυτέλεια τῶν πλουσίων, τή φτώχεια καί τή στερημένη ἀπό δικαιώματα ζωή τῶν ἐργαζομένων, τίς τρῶγλες τοῦ Λονδίνου, τά νυχτερινά ἄσυλα, τήν ἀφόρητη κατάσταση τῶν παιδιῶν τῶν φτωχῶν. Ξεσκεπάζοντας τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα, ὁ Ντίκκενς δέν καλοῦσε σέ πάλι ἐναντίον του, ἀλλά κήρυχνε οὐτοπικές ιδέες γιά ἐξασφάλιση τῆς δικαιοσύνης στήν ἀστική κοινωνία μέ τήν ἠθική ἀναδιαπαιδαγώγηση τῶν ἰδιοκτητῶν.

Ὁ Μάρξ κατέτασσε τόν Ντίκκενς στή λαμπρή πλειάδα τῶν «σύγχρονων ἄγγλων μυθιστοριογράφων, πού σέ ὑπέροχα καί εὐγλωττα βιβλία ἀποκάλυψαν στόν κόσμο περισσότερες πολιτικές καί κοινωνικές ἀλήθειες, ἀπ' ὅσες

«όλοι οί επαγγελματίες πολιτικοί, δημοσιολόγοι καί ἠθικολόγοι παρμένοι μαζί» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἀπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 10ος, 1958, σελ. 648). — 320.

Ντίτς (Dietz), Γιόχαν Χένριχ Βίλχελμ (1843–1922) — γερμανός σοσιαλ-δημοκράτης, βουλευτής τοῦ ράιχσταγ ἀπό τό 1881 ὥς τό 1918. Καθοδηγοῦσε τό ἐκδοτικό τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, πού ἔβγαζε τά ἔργα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς. Στό τυπογραφεῖο του τυπώνονταν τά πρῶτα φύλλα τῆς ρωσικῆς μπολσεβίκικης ἑφημερίδας «Ἴσκρα», τό περιοδικό «Ζαριά»· ἐκεῖ τυπώθηκε καί τό ἔργο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί νά κάνουμε;». — 20, 26, 394.

Ντίττενμπεργκερ (Dittenberger) — οἰκονομικός ἐπίτροπος, ὑπάλληλος τῆς κρατικῆς τοπογραφικῆς ὑπηρεσίας τῆς Γερμανίας, πού ἔκανε τήν καταμέτρηση τῶν νοικοκυριῶν τῶν ἀγροτῶν στό Ἀιζεναχ. — 181.

Ντολγκοροῦκοφ, Π. Β. (1816–1868) — πρίγκηπας, συγγραφέας καί δημοσιολόγος, ἐκπρόσωπος τῆς φιλελεύθερης μερίδας τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Ἐπειδή ὑπέβαλε στήν κυβέρνηση ὑπόμνημα, ὅπου τόνιζε τήν ἀνάγκη τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἀγροτῶν μαζί μέ τή γῆ τους ἔναντι ἑξαγορᾶς, ὑποβλήθηκε σέ διώξεις. Τό 1859 ἀναγκάστηκε νά φύγει στό ἑξωτερικό. Στό ἑξωτερικό ἔγραψε τό βιβλίο «Ἡ ἀλήθεια γιά τή Ρωσία», ὅπου τασσόταν ὑπέρ τῆς εἰσαγωγῆς συνταγματικοῦ τρόπου διακυβέρνησης στή Ρωσία. Ἰδρυσε τυπογραφεῖο καί ἐξέδιδε περιοδικά, ἑφημερίδες καί μπροσοῦρες μέ ἀντιπολιτευτική κατεύθυνση: στά 1860–1861 ἔβγαζε τήν ἑφημερίδα «Μπούντουσ-σνοστ», στά 1862 τό περιοδικό «Πραβντίβι», στά 1862–1864 τήν ἑφημερίδα «Λιστόκ». Συνεργαζόταν στό «Κόλοκολ», ξεσκέπαζε τό ἀπολυταρχικό-φεουδαρχικό καθεστῶς στή Ρωσία καί, σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Α. Ι. Χέρτσεν, «... ὅπως ἓνας ἀκούραστος ταυρομάχος κεντρίζει ἓνα ταῦρο, ἔτσι κι αὐτός κέντριζε ἀκατάπαυστα καί ἀνελέητα τή ρωσική κυβέρνηση» (Χέρτσεν, Α. Ι. Πλήρης συλλογή ἔργων καί γραμμάτων, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, 1923, σελ. 89). Ἡ τσαρική κυβέρνηση καταδίκασε ἐρήμην τόν Ντολγκοροῦκοφ σέ ἰσόβια ἑξορία μέ στέρηση τοῦ πριγκηπικοῦ του τίτλου καί τῶν χτημάτων του. — 69.

Ντομπρολιούμποφ, Ν. Α. (1836–1861) — μέγας ρῶσος ἐπαναστάτης δημοκράτης, ἐπιφανῆς φιλολογικός κριτικός καί φιλόσοφος ὑλιστής, στενότετος φίλος καί συνεργάτης τοῦ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. Ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 1857 ἦταν ὑπεύθυνος τῆς στήλης κριτικῆς καί βιβλιογραφίας τοῦ περιοδικοῦ «Σοβρεμέννικ» καί ἀργότερα καί τῆς σατιρικῆς στήλης τοῦ περιοδικοῦ «Σβιστόκ». Στά τέσσερα χρόνια τῆς φιλολογικῆς δράσης του ὁ Ντομπρολιούμποφ ἔγραψε μιά σειρά ἀπό λαμπρά ἄρθρα («Τό βασίλειο τοῦ σκότους», «Μιά ἀχτίδα φωτός στό βασίλειο τοῦ σκότους», «Τί εἶναι ὁ ὀμπλομοφισμός», «Πότε θά ἔρθει ἡ πραγματική μέρα» κ. ἄ.), πού ἀποτελοῦν πρότυπο μαχητικῆς φιλολογικῆς κριτικῆς. Ὁ Ντομπρολιούμποφ ἦταν ἀδιάλλαχτος ἐχθρός τῆς ἀπολυταρχίας καί τῆς φεουδαρχίας, μισοῦσε κατάβαθα τίς αὐθαιρεσίες καί ἦταν ὁπαδός τῆς λαϊκῆς ἐξέγερσης ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση.

Πλάι στόν Α. Ι. Χέρτσεν, τόν Β. Γ. Μπελίνσκι καί τόν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι ὁ Ντομπρολιούμποφ ἦταν κι αὐτός πρόδρομος τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία. — 376.

Ντοαγκομάνοφ, Μ. Π. (1841–1895) — οὐκρανός ἱστορικός, ἔθνογρά-

φος καί δημοσιολόγος, ἓνας ἀπό τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ἦταν ὑφηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Κιέβου, συνεργαζόταν σέ φιλελεύθερά περιοδικά, ὑποβλήθηκε σέ διώξεις ἀπὸ τὴν τσαρική κυβέρνησι καί ἔφυγε στό ἐξωτερικό. Στό ἐξωτερικό συνέχισε τὴ δημοσιολογική δράση του, ξεσκέπαζε τὴν πολιτική τοῦ τσαρισμοῦ καί ταυτόχρονα τασσόταν ἀποφασιστικά ἐνάντια στό σοσιαλισμό καί στή θεωρία τῆς ταξικῆς πάλης, ἐπέκρινε τοὺς ναροντοβόλτσι καί τοὺς σοσιαλδημοκράτες. Στήριγμα τῆς πάλης ἐνάντια στόν τσαρισμό θεωροῦσε τό κίνημα τῶν ζέμστβο. Τό 1883 ἦταν διευθυντὴς τοῦ «Βόλνογε Σλόβο», πού ἐμφανιζόταν σάν ὄργανο τῆς ἀντιπολίτευσης τῶν ζέμστβο. Ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πιό ἐπιφανεῖς καθοδηγητὲς τῆς μετριοπαθοῦς πτέρυγας τοῦ οὐκρανικοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος, τασσόταν ὑπὲρ τῆς πολιτιστικῆς-ἐθνικῆς αὐτονομίας. Τό 1889 στή Γενεύη ἐκδόθηκε ἡ προσούρα του «Ὁ φιλελευθερισμός καί τὰ ζέμστβο στή Ρωσία», μέ τὴν ἐπιμέλειά του ἐκδόθηκαν τὰ γράμματα τοῦ Καβέλιν καί τοῦ Τουργκένιεφ πρὸς τὸν Χέρτσεν καί τὰ γράμματα τοῦ Μπακούνιν πρὸς τὸν Χέρτσεν καί τὸν Ὁγκαριόφ. — 26, 27–28, 40–41, 48, 395.

Ντρέξλερ (Drechsler), *Γκουστάβ* (1833–1890) — γερμανὸς καθηγητὴς καί διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τοῦ Γκέτιγγεν, πού ἱδρύθηκε ἀπ' αὐτόν. Μαζί μέ τὸν Β. Χένεμπεργκ ἔβγαζε τό «Journal für Landwirtschaft» («Περιοδικό τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας»). Ἐγράψε στόν τομέα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τὰ ἔργα: «Die Statik des Landbaues» («Ἡ κατάσταση τῆς γεωργίας») (1869), «Die Entschädigungsberechnung expropriierter Grundstücke» («Ὑπολογισμοὶ ἐξαγορᾶς τῶν ἀπαλλοτριούμενων κομματιῶν γῆς») (1873) κ. ἄ. Τό 1887 ἐκλέχτηκε βουλευτὴς τοῦ ράιχσταγ. 239–242, 244, 245, 247, 268.

Ντρουζίνιν — ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων τοῦ κυβερνεῖου Τβέρ. — 399.

Ο

**Ομ* — συνεργάτης τῆς ἐφημερίδας «Πριαζόβσκι Κράι». — 318.

**Ομπολένσκι*, *Ι. Μ.* (1845–1910) — πρίγκηπας. Ἀπὸ τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1900–1910 διοικητὴς τοῦ κυβερνεῖου Χερσώνας καί κατόπιν τοῦ κυβερνεῖου Χαρκόβου· ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πιό φανατικούς ὁπαδούς καί ἐφαρμοστὲς τῆς τσαρικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στοὺς πεινασμένους· προσπαθοῦσε μέ κάθε τρόπο νά ἀποσιωπήσει τίς λαϊκὲς συμφορὲς, ἀπαγόρευε στοὺς ἰδιῶτες νά παρέχουν βοήθεια στοὺς ἀγρότες. Διακρινόταν γιὰ τὴ σκληρότητά του στήν καταστολὴ τῶν μαζικῶν ἀγροτικῶν ἐκδηλώσεων στό κυβερνεῖο Χαρκόβου τό 1902, ἐφάρμοζε θηριώδικα ἀντίποινα ἐνάντια σέ ὁλόκληρα χωριά. Τό 1904 διορίστηκε γενικός διοικητὴς τῆς Φιλλανδίας, ὅπου στά 1905 κατέπνιξε ἀπάνθρωπα τὴν ἐπαναστατικὴ ἐξέγερση στό Ἐλσίνσκι καί ὕστερα παραιτήθηκε. — 304–305, 306.

**Ομπρουτσεφ* *Β. Α.* (1836–1912) — συμμετεῖχε στό ἐπαναστατικό-δημοκρατικὸ κίνημα τῆς δεκαετίας 1860–1870, δημοσιολόγος, συνεργαζόταν μέ τὸν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι καί τὸν Ν. Α. Ντομπρολιούμποφ στό περιοδικό «Σοβρεμέννικ». Πῆρε μέρος στήν κυκλοφορία τῆς παράνομης προκήρυξης

«Βελικορούς» καί γι' αὐτό ἐξορίστηκε τό 1862 στή Σιβηρία. Μέ τήν ἐπιστροφή του ἀπό τήν ἐξορία ἀνέλαβε ὑπηρεσία στό ὑπουργεῖο Ναυτικῶν· τό 1906 παραιτήθηκε. — 28.

Οὐάλλας (Wallace), *Ντόναλντ Μάκενζι* (1841–1919) — ἄγγλος συγγραφέας καί δημοσιογράφος. Ἦταν ἀνταποκριτής τῆς ἐφημερίδας «Τάιμς» σέ μιά σειρά χῶρες, μαζί καί στή Ρωσία. Στά 1891–1899 διεύθυνε τό τμήμα τῶν «Τάιμς» γιά τά ἐξωτερικά ζητήματα, ἔπειτα πῆρε μέρος στήν ἐκδοση τῆς Βρετανικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας. Συντάχτης ἑνός βιβλίου γιά τή Ρωσία μέ τόν τίτλο «Russia» (1877). — 394.

Οὐέστ (West), *Ἔντουαρντ* (1782–1828) — ἄγγλος οἰκονομολόγος, ἓνας ἀπό τοὺς ἐκπροσώπους τῆς κλασικῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Στά 1815 ἔβγαλε τό βιβλίο «Essay on the application of capital to land» («Δοκίμιο σχετικά μέ τίς τοποθετήσεις κεφαλαίων στή γῆ»), ὅπου πρὶν ἀπό τόν Ρικάρντο ἀνέπτυξε τό νόμο τῆς γαιοπροσόδου. Τόν ἴδιο καιρό ὁ Οὐέστ προσπαθοῦσε νά ἐξηγήσει τήν ἐξαθλίωση καί τήν καταστροφή τῶν ἐργαζομένων στὸν καπιταλισμό ἀποδίδοντάς την στοὺς «φυσικοὺς νόμους» τῆς μείωσης τῆς ἀποδοτικότητας τῆς γῆς καί ταυτόχρονα μέ τόν Μάλθους καί τόν Ρικάρντο διατύπωσε τὸν ψευδοεπιστημονικό «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους». — 111, 114.

Οὐνκόβσκι, *Α. Μ.* (1828–1893) — ρῶσος φιλελεύθερος κοινωνικός παράγοντας. Στά 1857–1859 ἦταν προεστὸς τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνεῖου Τβέρ, πῆρε μέρος στήν προετοιμασία τῆς ἀγροτικῆς μεταρύθμισης καί ὑπέβαλε ἓνα ἀπὸ τά πιό φιλελεύθερα σχέδια κατάργησης τῆς δουλοπαροικίας. Στά 1860 ὁ Οὐνκόβσκι, γιά τή διαμαρτυρία τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνεῖου Τβέρ ἐνάντια στά περιοριστικά μέτρα πού ἀπαγόρευαν στίς συνελεύσεις τῶν εὐγενῶν νά συζητοῦν τό ἀγροτικό ζήτημα καί ὡς πρωτεργάτης αὐτῆς τῆς διαμαρτυρίας, ἀπολύθηκε ἀπὸ τή θέση πού κατεῖχε καί ἐκτοπίστηκε στή Βιάτκα. Ἀπὸ τό 1861 ἀσκοῦσε τό δικηγορικό ἐπάγγελμα στή Μόσχα, ἀσχολοῦνταν μέ δημοσιολογική δουλειά πάνω σέ ἀγροτικά καί δικαστικά ζητήματα. — 62–63.

Οὐσπένσκαγια — μιά ἀπὸ τίς ιδιώτισσες φιλανθρώπους πού ἦρθαν τό 1901 στό κυβερνεῖο Χερσώνας γιά παροχή βοήθειας στοὺς πεινασμένους ἀγρότες. — 304.

Π

Παντελέγεφ, *Α. Φ.* (1840–1919) — ρῶσος συγγραφέας, δημοσιολόγος καί κοινωνικός παράγοντας, πῆρε μέρος στό ἐπαναστατικό κίνημα τῆς δεκαετίας 1860–1870· τό 1861–1862 ἀνῆκε στή «Ζεμλιά ἰ βόλια», καί γι' αὐτό καταδικάστηκε σέ 6 χρόνια καταναγκαστικά ἔργα, ποινὴ πού μετατράπηκε μετὰ σέ ἐξορία στή Σιβηρία. Ἀφοῦ ἐξέτισε τήν ποινή του, γύρισε στήν Πετρούπολη, ὅπου συνεργαζόταν σέ μιά σειρά περιοδικά. Τό 1901, ἐπειδὴ ὑπέγραψε τή γνωστὴ διαμαρτυρία τῶν φιλολόγων γιά τίς αἱματηρές βιαιοπραγίες κατὰ τῶν διαδηλωτῶν τῆς πλατείας Καζάν στίς 4 τοῦ Μάρτη, ἐκτοπίστηκε διοικητικά γιά 3 χρόνια ἀπὸ τήν Πετρούπολη. Ἀργότερα προσχώρησε στό κόμμα τῶν καντέτων καί ἀσχολοῦνταν μέ ἐκδοτικὴ δουλειά.

Συνέγραψε απομνημονεύματα γιά τό κοινωνικό κίνημα τῆς δεκαετίας 1860-1870. — 29-30.

Περεβέρζεφ, Ντ. — παπάς μιᾶς ἐνορίας τοῦ κυβερνείου Ὀριόλ. — 345.

Πέρελς (Perels), Ἐμίλ (1837-1893) — γερμανός καθηγητής, εἰδικός στή μηχανουργία ἀγροτικῶν μηχανῶν καί στά ἐγγειοβελτιωτικά ἔργα. Παρέδιδε μαθήματα σέ μιά σειρά ἀνώτερα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα στό Βερολίνο, στή Χάγη καί στή Βιέννη· συγγραφέας ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν στόν τομέα τῆς μηχανουργίας ἀγροτικῶν μηχανῶν. — 127.

Πίσαρεφ, Ντ. Ι. (1840-1868) — ἐπιφανής ρῶσος ἐπαναστάτης δημοκράτης, κριτικός, ὑλιστής φιλόσοφος. Ὄταν τό 1861 τέλειωσε τό πανεπιστήμιο Πετρούπολης ἔγινε ὁ οὐσιαστικός καθοδηγητής τοῦ πρωτοπόρου περιοδικοῦ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς «Ρούσκογε Σλόβο». Στίς 2 τοῦ Ἰούλη 1862 πιάστηκε γιά ἓνα ἄρθρο πού ἔριχνε τό σύνθημα τῆς ἀνατροπῆς τῆς ἀπολυταρχίας. Ὁ Πίσαρεφ ἔμεινε τεσσεράμισι χρόνια κλεισμένος στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ, ὅπου ἔγραψε μιά σειρά ἄρθρα γιά ζητήματα τῆς λογοτεχνίας, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς φιλοσοφίας. Ὄταν τό Νοέμβρη τοῦ 1866 βγῆκε ἀπό τό φρούριο, συνεργάστηκε στά περιοδικά «Ντιέλο» καί «Ὀτέτσεστβεννιγε Ζαπίσκι». Στά ἔργα του ὁ Πίσαρεφ ξεσκέπαζε τόσο τό φεουδαρχισμό ὅσο καί τό δυτικοευρωπαϊκό καπιταλισμό, προπαγάνδιζε τίς σοσιαλιστικές ιδέες, υπεράσπιζε τόν ἐπαναστατικό δρόμο μετασχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας, ταυτόχρονα, ὅμως, ὑποτιμοῦσε τό ρόλο τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ξεμάκραινε ἀπό τόν ἐπαναστατικό δημοκρατισμό. Στά φιλολογικά ἔργα του ὁ Πίσαρεφ ἔκανε κριτική στήν ιδεαλιστική φιλοσοφία ἀπό ὑλιστική σκοπιά, ξεσκέπαζε τήν ἀντιδραστική αἰσθητική, τήν «καθαρή τέχνη», ὑπογράμμιζε τήν κοινωνική σημασία τῆς λογοτεχνίας καί τῆς τέχνης, τή βασική σημασία τῆς προβολῆς τῆς ἀλήθειας τῆς ζωῆς στήν τέχνη, τῆς τέχνης πού ὑπηρετεῖ τό λαό.

Ὁ Πίσαρεφ πάλευε μέ συνέπεια ἐνάντια στό φιλελευθερισμό, τά φλογερά ἄρθρα του ἄσκησαν μεγάλη ἐπίδραση στή διαμόρφωση τῶν ἐπαναστατικῶν ἀντιλήψεων τῶν πρωτοπόρων στοιχείων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. — 409.

Πλεχάνοφ, Γ. Β. (1856-1918) — ἓνας ἀπό τούς ἐπιφανεῖς παράγοντες τοῦ ρωσικοῦ καί τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος, ὁ πρῶτος προπαγανδιστής τοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία, ἀδιάλλαχτος ἀγωνιστής τῆς ὑλιστικῆς κοσμοθεωρίας. Τό 1875, φοιτητής ἀκόμα, ὁ Πλεχάνοφ συνδέθηκε μέ τούς ναρόντικους, μέ τούς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης κι ἄρχισε τήν ἐπαναστατική του δράση· τό 1877 προσχώρησε στή ναροντικιστική ὁργάνωση «Ζεμλιά ἰ βόλια» καί τό 1879, ὕστερα ἀπό τή διάσπασή της, μπῆκε ἐπικεφαλῆς τῆς νεοδημιουργημένης ὁργάνωσης τῶν ναρόντικων «Τσιόρνι περεντέλ». Στό ἐξωτερικό, ὅπου κατέφυγε τό 1880, ὁ Πλεχάνοφ ξέκοψε ἀπό τό ναροντικισμό καί τό 1883 δημιούργησε στή Γενεύη τήν πρώτη ρωσική μαρξιστική ὁργάνωση — τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1900-1910 ὁ Πλεχάνοφ μαζί μέ τόν Λένιν διεύθυνε τήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα» καί τό περιοδικό «Ζαριά», πῆρε μέρος στήν ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου προγράμματος τοῦ κόμματος καί στήν προετοιμασία τοῦ II συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ. Ὁ Πλεχάνοφ ἔγραψε πολλά ἔργα γιά ζητήματα τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἱστορίας τῶν κοινωνικοπολιτικῶν διδασκαλιῶν, τῆς θεωρίας τῆς τέχνης καί τῆς λογοτεχνίας, πού ἀποτελοῦν πολύτιμη συνεισφορά στό θησαυροφυλάκιο τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Τά κυριότερα θεωρητικά ἔργα τοῦ

Πλεχάνοφ είναι: «Ο σοσιαλισμός καί ἡ πολιτική πάλη» (1883), «Οἱ διαφωνίες μας» (1885), «Γύρω στό ζήτημα τῆς εξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας» (1895), «Δοκίμιο ἱστορίας τοῦ ὕλισμοῦ (1896), «Ἡ θεμελίωση τοῦ ναροντικισμοῦ στά ἔργα τοῦ κ. Βοροντσόφ (B. B.)» (1896), «Ἡ ὕλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» (1897) κ. ἄ. «Μέσα σέ 20 χρόνια, ἀπό τό 1883 ὡς τό 1903, — ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν, — ὁ Πλεχάνοφ ἔδωσε ἓνα σωρό ὑπέροχα ἔργα, ἰδιαίτερα ἐνάντια στούς ὁπορτουνιστές, τούς μαχιστές καί τούς ναρόντικους» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 333). Ὁ Β. Ι. Λένιν χαρακτήρισε τά φιλοσοφικά ἔργα τοῦ Πλεχάνοφ σάν τά καλύτερα στή διεθνῇ μαρξιστική φιλολογία.

Ὡστόσο καί τότε ἀκόμα ὁ Πλεχάνοφ ἔκανε σοβαρά λάθη πού ἀποτελέσαν τό ἔμβρυο τῶν μελλοντικῶν μενσεβίκικων ἀπόψεών του. Ὑποτιμοῦσε τόν ἐπαναστατικό ρόλο τῆς ἀγροτιᾶς, θεωροῦσε τή φιλελεύθερη ἀστική τάξη σύμμαχο τῆς ἐργατικῆς τάξης· ἀναγνωρίζοντας στά λόγια τήν ἰδέα τῆς ἡγεμονίας τοῦ προλεταριάτου, στήν πράξη τασσόταν ἐνάντια στήν οὐσία αὐτῆς τῆς ἰδέας.

Ὑστερα ἀπό τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ὁ Πλεχάνοφ ἄρχισε νά ὑποστηρίζει τή συμφιλίωση μέ τόν ὁπορτουνισμό καί ἔπειτα προσχώρησε στούς μενσεβίκους. Στήν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905–1907 εἶχε σοβαρές διαφωνίες μέ τούς μπολσεβίκους πάνω σέ βασικά ζητήματα τῆς ταχτικῆς· ἀργότερα κάμποσες φορές ἀπομακρύνθηκε ἀπό τούς μενσεβίκους, παρουσιάζοντας ταλαντεύσεις ἀνάμεσα στό μενσεβικισμό καί στόν μπολσεβικισμό. Στά 1908–1912 ὁ Πλεχάνοφ τάχθηκε ἐνάντια στούς λικβινταριστές καί μπῆκε ἐπικεφαλῆς τῆς ὁμάδας τῶν «κομματικῶν μενσεβίκων». Στήν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου τοῦ 1914–1918 ὑποστήριζε θέσεις σοσιαλσωβινιστικές. Μετά τήν ἀστικοδημοκρατική ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1917 ὁ Πλεχάνοφ γύρισε στή Ρωσία καί ὑποστήριζε τήν ἀστική Προσωρινή κυβέρνηση· ἡ στάση του ἀπέναντι στή Μεγάλη Ὀκτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ἦταν ἀρνητική. — 290, 374.

Ποῦντορ (Pudor), Χένριχ (γεννήθηκε τό 1855) — γερμανός ἀστός πολιτικός παράγοντας, συνεργάτης καί ἐκδότης μιᾶς σειρᾶς δεξιῶν, ἀντιδραστικῶν περιοδικῶν, «λυσσασμένος ἐχθρός τοῦ μαρξισμοῦ» — ὅπως τόν χαρακτηρίζει ὁ Β. Ι. Λένιν. — 250, 256–257.

Πρεομπραζένσκι, Ι. — συντάχτης τοῦ γράμματος πρὸς τόν ἀρχιεπίσκοπο Χαρκόβου Ἀμβρόσιο, πού δημοσιεύτηκε τό 1901 στό 8ο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Βέρα ἰ Ράζουμ». — 347.

Πρίνσχαϊμ (Pringsheim), Ὄττο (γεννήθηκε τό 1860) — γερμανός ἀστός οἰκονομολόγος, εἰδικός στά ζητήματα ἐφαρμογῆς τῆς ἡλεκτροτεχνικῆς στήν ἀγροτική οἰκονομία. — 137, 138, 139, 141.

P

P. M. — συντάχτης τοῦ ὁπορτουνιστικοῦ ἄρθρου «Ἡ πραγματικότητά μας», πού δημοσιεύτηκε στό «Χωριστό παράρτημα τῆς „Ραμπότσαγια Μίσλ“» τό Σεπτέμβρη τοῦ 1899. — 60.

P. N. Σ. — βλ. Στροῦβε, Π. Μπ.

Ραντίστσεφ, Α. Ν. (1749–1802) — έπιφανής ρώσος συγγραφέας έπαναστάτης διαφωτιστής· έγραψε τό περίφημο έργο «Ταξίδι από τήν Πετρούπολη στή Μόσχα», πού τό 1790 δημοσιεύτηκε παράνομα σέ 650 αντίτυπα. Τό βιβλίο αυτό, που ξεσκέπαζε τό απολυταρχικό φεουδαρχικό καθεστώς καί τή δύσκολη κατάσταση τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, ήταν ή πρώτη στή ρωσική φιλολογία άνοιχτή έκδήλωση ενάντια στή δουλοπαροικία καί αποτελοῦσε φλογερό προσκλητήριο γιά τή λαϊκή επανάσταση καί τήν ανατροπή τοῦ τσαρισμοῦ.

Μέ διαταγή τῆς Αἰκατερίνης Β' ὁ Ραντίστσεφ συνελήφθηκε, κλείστηκε στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ καί καταδικάστηκε στήν ποινή τοῦ θανάτου, πού μετατράπηκε μετά σέ 10 χρόνια έξορία στή Σιβηρία (στή φυλακή Ἰλίμ), καί τό βιβλίο του τό έκαψαν. Στήν έξορία ὁ Ραντίστσεφ έγραψε τό φιλοσοφικό έργο «Ὁ άνθρωπος, ή θνητότητα καί ή άθανασία του» καί άλλα έργα. Τό 1796 ὁ Ραντίστσεφ γύρισε από τήν έξορία μέ άμνηστεία καί ζοῦσε στό χωριό Νιέμτσοβο τοῦ κυβερνείου Καλούγκα κάτω από αὐστηρότατη άστυνομική επιτήρηση. Τό 1801 δόθηκε άδεια στόν Ραντίστσεφ νά γυρίσει στήν Πετρούπολη. Ἐκεῖ προσλήφθηκε στίς εργασίες τῆς Ἐπιτροπῆς σύνταξης τοῦ κώδικα νόμων, ὅπου υπέβαλε πρόταση γιά τήν άμεση κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας καί τή διακήρυξη τῆς ισότητας ὅλων τῶν τάξεων μπροστά στό νόμο. Κάτω από τήν άπειλή νέων διωγμῶν άπομέρους τῆς τσαρικής κυβέρνησης έβαλε τέρμα στή ζωή του αὐτοκτονώντας.

Στά επιστημονικά έργα του ὁ Ραντίστσεφ πρόβαλε μέγάλος επιστήμονας, στοχαστής-ύλιστής καί φλογερός πατριώτης. Πλάι στόν Μ. Β. Λομονόσοφ ὁ Ραντίστσεφ στάθηκε ὁ θεμελιωτής τῆς ρωσικῆς ύλιστικῆς φιλοσοφίας. Τά έργα καί ή δράση τοῦ Ραντίστσεφ έπαιξαν τεράστιο ρόλο στήν ανάπτυξη τοῦ επαναστατικοῦ άπελευθερωτικοῦ κινήματος στή Ρωσία. — 31.

Ριαζάνοφ, Ντ. Μπ. (Γκόλντενταχ) (1870–1938) — στό επαναστατικό κίνημα έπαιρνε μέρος από τή δεκαετία 1890–1900. Ἐκανε κομματική δουλειά στήν Ὁδησσό, στήν Πετρούπολη καί στό έξωτερικό. Στό έξωτερικό, ὅπου είχε καταφύγει, κρατοῦσε ενδιάμεση στάση ανάμεσα στούς ισκριστές καί στούς οἰκονομιστές. Εἶναι ένας από τούς ιδρυτές τῆς ὁπορτουνιστικῆς ὁμάδας τοῦ έξωτερικοῦ «Μπορμπά». Στήν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ήταν κεντριστής, συνεργάτης τῶν μενσεβικο-τροτσκιστικῶν έφημερίδων «Γκόλος» καί «Νάσε Σλόβο». Μετά τήν άστικοδημοκρατική επανάσταση τοῦ Φλεβάρη γύρισε στή Ρωσία, έπαιρνε μέρος στό συνδικαλιστικό κίνημα, έγινε μέλος τοῦ ΚΚΡ (μπ.). Μετά τή Μεγάλη Ὁχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση — ὁπαδός τῆς δημιουργίας «όμογενοῦς σοσιαλιστικῆς κυβέρνησης» μέ συμμετοχή τῶν μενσεβίκων καί τῶν έσέρων. Ἀσχολοῦνταν μέ επιστημονικο-ερευνητική δουλειά στόν τομέα τῆς ιστορίας τοῦ κόμματος καί τοῦ διεθνοῦς εργατικοῦ κινήματος, ήταν διευθυντής τοῦ Ἰνστιτούτου Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Τό 1931 διαγράφηκε από τίς γραμμές τοῦ ΠΚΚ (μπ.). — 408–410.

Ριαμπουσίνσκι, Π. Π. (γεννήθηκε τό 1871) — μέγάλος τραπεζίτης καί βιομήχανος τῆς Μόσχας, ένας από τούς άρχηγούς τῆς άντεπανάστασης. Ἀπό τό 1907 εξέδιδε τήν έφημερίδα «Οὔτρο Ροσσί» πού εκπροσωποῦσε τά συμφέροντα τῆς μεγάλης άστικῆς τάξης. Τόν Αὔγουστο τοῦ 1917 άπειλοῦσε νά πνίξει τήν επανάσταση «μέ τό κοκκαλιάρικο χέρι τῆς πείνας», ήταν ένας από τούς έμπνευστές καί ὁργανωτές τοῦ κορνιλοφικοῦ κινήματος. Μετά τή νίκη τῆς Μεγάλης Ὁχτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς επανάστασης έφυγε στή

Γαλλία, όπου ανέπτυξε άντεπαναστατική δράση ενάντια στό Σοβιετικό κράτος. — 86.

Ρικάρντο (Ricardo), *Ντάβιντ* (1772–1823) — έπιφανής άγγλος οίκονομολόγος, συγγραφέας τών έργων «Οί άρχές τής πολιτικής οίκονομίας καί τής φορολογίας» (1817), «Γιά τήν προστασία τής γεωργίας» (1822) κ. ά. έργων, όπου βρήκε τήν όλοκλήρωσή της ή κλασική άστική πολιτική οίκονομία. Ύπερασπιζόμενος τά συμφέροντα τής άστικής τάξης στήν πάλη της ενάντια στά ύπολείμματα τής φεουδαρχίας, ό Ρικάρντο ύποστήριζε τήν άρχή του έλεύθερου συναγωνισμού, άπαιτούσε τήν έξάλειψη όλων τών περιορισμών, πού έμπόδιζαν τήν ανάπτυξη τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Η ιστορική σημασία του Ρικάρντο για τήν οίκονομική έπιστήμη βρίσκεται πρίν άπ' όλα στή θεωρία του για τήν εργασιακή άξία, στήν όποία προσπάθησε νά βασίσει όλη τήν πολιτική οίκονομία. Αναπτύσσοντας τή θεωρία τής άξίας του Α. Σμίθ, ό Ρικάρντο απέδειξε ότι ή άξία καθορίζεται άπό τήν εργασία, πού καταναλώνεται για τήν παραγωγή του έμπορεύματος καί ότι άπ' αύτή τήν πηγή βγαίνει τόσο ό μισθός εργασίας του εργάτη όσο καί τά μή εργασιακά έσοδα — τό κέρδος καί ή γαιοπρόσοδος. Ανακάλυψε τήν αντίθεση ανάμεσα στό μισθό εργασίας του εργάτη καί στό κέρδος του καπιταλιστή, δηλαδή άποκάλυψε τή σύγκρουση τών συμφερόντων του προλεταριάτου καί τής άστικής τάξης στή σφαίρα τής κυκλοφορίας.

Όστόσο ό στενός ταξικός όρίζοντας του Ρικάρντο τόν έμπόδιζε νά κάνει μιά πραγματικά έπιστημονική άνάλυση του καπιταλισμού, νά ανακαλύψει τό μυστικό τής καπιταλιστικής έκμετάλλευσης. Ο Ρικάρντο θεωρούσε τήν έμπορευματική παραγωγή αιώνια καί φυσική μορφή τής κοινωνικής παραγωγής. Δέν άποκάλυψε τήν κοινωνική φύση τής άξίας, δέν είδε τή διαφορά ανάμεσα στήν άξία καί στήν τιμή παραγωγής καί δέν μπορούσε νά καταλάβει τήν προέλευση καί τήν ούσία του χρήματος.

Κριτική τών θεωρητικών άπόψεων του Ρικάρντο έκανε ό Κ. Μάρξ στό «Κεφάλαιο», στίς «Θεωρίες τής ύπεραξίας» καί σέ άλλα έργα. — 110–111, 112, 114, 122.

Ριμαρένκο, Σ. (γεννήθηκε τό 1839) — φοιτητής τής ίατρικής-χειρουργικής άκαδημίας τής Πετρούπολης, μέλος τής έταιρίας «Ζεμλιά ι βόλια», τό 1862 συνελήφθηκε ταυτόχρονα μέ τόν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι καί τόν Ν. Α. Σέρνο-Σολοβιόβιτς. Έκτοπίστηκε άπό τήν Πετρούπολη καί στερήθηκε του δικαιώματος διαμονής σέ κεντρικές πόλεις. — 29.

Ρίχτερ (Richter), *Ευγένιος* (1838–1906) — ένας άπό τούς ήγέτες του γερμανικού «κόμματος τών έλευθεροφρόνων», πού έξέφραζε τίς άπόψεις τής φιλελεύθερης άστικής τάξης· άσπονδος έχθρός του σοσιαλισμού, κήρυχνε τή δυνατότητα συμβιβασμού τών ταξικών συμφερόντων του προλεταριάτου καί τής άστικής τάξης. Συγγραφέας του λιβέλλου «Sozialdemokratische Zukunftsbilder» («Σοσιαλδημοκρατικές εικόνες του μέλλοντος»), πού στρεφόταν ενάντια στους σοσιαλδημοκράτες. Στο βιβλίο αυτό ό Ρίχτερ, προβάλλοντας τό μύθο για τήν «οίκονόμα Άγνή», προσπαθούσε ν' άποδείξει τήν ισότητα τών εργαζομένων καί τής άστικής τάξης. Οί γερμανοί σοσιαλδημοκράτες διεξήγαγαν άνειρήνευτη πάλη ενάντια στήν άντισοσιαλιστική προπαγάνδα του Ρίχτερ. — 147–148.

Ροβεσπιέρος (Robespierre), *Μαξιμιλιάν Μαρί Ίσιντόρ* (1758–1794) — ένας

ἀπό τούς ἀρχηγούς τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης τοῦ τέλους τοῦ XVIII αἰώνα, καθοδηγητῆς τῆς κυβέρνησης τῶν γιακωβίνων πού ἐκπροσώποῦσε τήν ἐπαναστατική δημοκρατική ἀστική τάξη, ἡ ὁποία πάλευε ἐνάντια στή φεουδαρχική ἀντεπανάσταση μαζί μέ τίς ἐργαζόμενες μάζες. Ὁ Ροβεσπιέρος ἦταν πολύ δημοφιλής στίς λαϊκές μάζες καί γιά τίς προσωπικές του ἀρετές ἐπονομάστηκε «ἀδέκαστος». Μέ τό ἀντεπαναστατικό πραξικόπημα τῆς 27 τοῦ Ἰούλη 1794 (9 τοῦ Θερμιδώρ μέ τό ρεπουμπλικάνικο ἡμερολόγιο) ἡ κυβέρνηση τῶν γιακωβίνων ἀνατράπηκε. Ὁ Ροβεσπιέρος καί οἱ ὁπαδοί του συνελήφθησαν καί ἐκτελέστηκαν χωρίς δίκη. — 343.

Ροζντέστβενσκι, Π. — πρωθιερέας, πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῆς ὀρθόδοξης ἀποστολικῆς ἀδελφότητος τοῦ Ὀριόλ καί τοῦ ἱεραποστολικοῦ συνεδρίου τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Ὀριόλ. — 344, 345–346.

Ροντζιάνκο, Μ. Β. (1859–1924) — μέγας τσιφλικάς, ἓνας ἀπό τούς ἡγέτες τοῦ κόμματος τῆς μεγάλης ἐμπορο-βιομηχανικῆς καί γαιοκτημονικῆς ἀστικῆς τάξης («Ἑνωσις τῆς 17 τοῦ Ὀχτώβρη»), μοναρχικός. Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1900–1910 ἦταν πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Αἰκατερινοσλάβ, πρόεδρος τῆς 3ης καί σέ συνέχεια τῆς 4ης Κρατικῆς δούμας· ὑποστήριζε τήν τσαρική κυβέρνηση στήν καταπολέμηση τῆς ἐπανάστασης. Στήν περίοδο τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης τοῦ Φλεβάρη ὀργάνωσε τό ἀντεπαναστατικό κέντρο «Προσωρινή ἐπιτροπή» τῆς Κρατικῆς δούμας καί ὕστερα τήν «Ἰδιαίτερη σύσκεψη» τῶν μελῶν τῆς Κρατικῆς δούμας· ἓνας ἀπό τούς ἀρχηγούς τοῦ κορνιλοφικοῦ κινήματος. Ὑστερα ἀπό τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση κατέφυγε στόν Ντενίκιν, προσπαθοῦσε νά συνενώσει ὅλες τίς ἀντεπαναστατικές δυνάμεις γιά τή διεξαγωγή ἀγώνα ἐνάντια στή Σοβιετική ἐξουσία, ἔπειτα ἔφυγε στό ἐξωτερικό. — 338.

Σ

Σαλτικόφ, Μ. Ε. (Στσεντρίν, Ν) (1826–1889) — μέγας ρώσος σατιρικός συγγραφέας, ἐπαναστάτης-δημοκράτης. Στά ἔργα του χτύπησε ἀλύπητα τό ἀπολυταρχικό φεουδαρχικό καθεστώς τῆς Ρωσίας, δημιούργησε ὀλόκληρη πινακοθήκη ἀπό τύπους αὐταρχικῶν τσιφλικάδων, ἐκπροσώπων τῆς τσαρικῆς γραφειοκρατίας, δειλῶν φιλελευθέρων καί γιά πρώτη φορά στή λογοτεχνία παρουσίασε τύπους ἀστῶν καρχαριῶν. Γιά τά πρῶτα του διηγήματα «Ἀντιφάσεις» (1847) καί «Μπερδεμένη ὑπόθεση» (1848) ἐξορίστηκε τόν Ἀπρίλη τοῦ 1848 στή Βιάτκα, ὅπου ἔμεινε πάνω ἀπό 7 χρόνια. Ὄταν στίς ἀρχές τοῦ 1856 γύρισε στήν Πετρούπολη, ὁ Σαλτικόφ ἔγραψε μέ τό ψευδώνυμο «Ν. Στσεντρίν» τά «Σκίτσα ἀπό ἓνα κυβερνεῖο» καί ἀργότερα, στά 1860–1890, ἔγραψε μιά σειρά μεγάλα ἔργα: «Ἱστορία μιᾶς πόλης» (1869–1870), «Καλοπροαίρετοι λόγοι» (1872–1876), «Οἱ κύριοι Γκολοβλιόβ» (1875–1880) καί ἄλλα. Τόν τύπο τοῦ κύριου ἥρωα τοῦ μυθιστορήματος «Οἱ κύριοι Γκολοβλιόβ» — τοῦ Ἰούντουςκα — ὁ Λένιν τόν χαρακτήρισε ἀθάνατο καί τόν χρησιμοποιοῦσε ἐπανειλημμένα — ὅπως καί ἄλλους τύπους ἀπό τά ἔργα τοῦ Σαλτικόφ — στίς ἐργασίες του, ὅταν ξεσκέπαζε τίς ἐχθρικές πρός τό λαό κοινωνικές ὁμάδες καί πολιτικά κόμματα. Ὁ Κ. Μάρξ ἐκτιμοῦσε πολύ τά ἔργα τοῦ Σαλτικόφ. Στά 1863–1864 ὁ Σαλτικόφ ἔγινε ὁ κύριος δημοσιολόγος τοῦ ἐπαναστατικοῦ-δημοκρατικοῦ περιοδικοῦ «Σοβρεμέννικ» καί ἀπό

τό 1868 μπήκε στή συνταχτική επιτροπή τοῦ περιοδικοῦ «Ὁτέτσεστβεννιγε Ζαπίσκι». Μετά τό θάνατο τοῦ Νεκράσοφ, τό 1878, ἔγινε ἀρχισυντάχτης τοῦ περιοδικοῦ καί πραγματικός πνευματικός ἡγέτης τῆς δημοκρατικῆς διανόησης πού συνέχιζε τίς μεγάλες παραδόσεις τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας τῆς δεκαετίας 1860–1870. — 194.

Σαχοβσκόι, Ν. Β. (1856–1906) — πρίγκηπας, πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς λογοκρισίας τῆς Πετρούπολης, ἐπικεφαλῆς τῆς κεντρικῆς διεύθυνσης τύπου· συγγραφέας τῶν βιβλίων «Τά πλανόδια ἀγροτικά ἐπαγγέλματα» (1896), «Ἡ πλανόδια ἐποχιακή ἀπασχόληση τῶν ἀγροτῶν» (1903). — 174.

Σαχοβσκόι, Ντ. Ν. (γεννήθηκε τό 1861) — πρίγκηπας, παράγοντας τῶν ζέμστβο, ἓνας ἀπό τοὺς ὀργανωτές τῆς «Ἑνώσης τῆς ἀπελευθέρωσης» (1903). Ἀπό τό 1905 μέλος τῆς ΚΕ τοῦ συνταγματικοῦ-δημοκρατικοῦ κόμματος (τῶν καντέτων). Βουλευτής στήν Ι Κρατική δούμα καί γραμματέας της. Ἀπό τό Μάη ὡς τόν Ἰούνη τοῦ 1917 ὑπουργός προνοίας στήν πρώτη Προσωρινή κυβέρνηση συνασπισμοῦ. Μετά τή Μεγάλη Ὀκτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ἐργαζόταν στό σύστημα τῶν σοβιετικῶν συνεταιρισμῶν. — 94.

Σέρνο-Σολοβιόβιτς, Ν. Α. (1834–1866) — ρῶσος ἐπαναστάτης δημοκράτης. Συμμετέχοντας στίς ἐργασίες τῆς «Ἀνώτατης ἐπιτροπῆς ρύθμισης τῶν περιουσιακῶν ζητημάτων τοῦ χωριοῦ», πού συγκροτήθηκε μέ σκοπό τήν προετοιμασία τῆς μεταρύθμισης γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν, πείστηκε ὅτι μέ τό καθεστῶς πού ὑπάρχει εἶναι ἀδύνατη ἡ πραγματική ἀπελευθέρωση. Στίς ἀρχές τοῦ 1860 ἐγκατέλειψε τήν ὑπηρεσία καί ἀναχώρησε στό ἐξωτερικό, ὅπου συνδέθηκε μέ τόν Α. Ι. Χέρτσεν. Τό 1861 ἔβγαλε στό Βερολίνο τήν προσούρα «Ἡ τελική λύση τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος», ὅπου ἔκανε ἐξουθενωτική κριτική τῆς «Πράξης τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη» καί πρότεινε ἓνα σχέδιο συντάγματος γιά νά ὑποβληθεῖ στόν Ἀλέξανδρο Β'. Τόν ἴδιο χρόνο γύρισε στήν Πετρούπολη, ἀνοίξε ἓνα βιβλιοπωλεῖο καί μιά βιβλιοθήκη μέ ἀναγνωστήριο γιά τή διαφώτιση τῶν μαζῶν καί τή συνένωση τῆς ριζοσπαστικῆς διανόησης. Πῆρε ἐνεργό μέρος στήν ὀργάνωση τῆς μυστικῆς ἐταιρίας «Ζεμλιά ἰ βόλια» καί στά 1862 φυλακίστηκε μαζί μέ τόν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ, καταδικάστηκε σέ 12 χρόνια κάτεργα καί ὕστερα ἀπό τή δημόσια τελετή τῆς «πολιτικῆς ἐκτέλεσής» του, πού ἔγινε στήν πλατεία Μίτνιν στίς 2 τοῦ Ἰούνη 1865 στήν Πετρούπολη, στάλθηκε ἐξορία στή Σιβηρία, ὅπου καί πέθανε. — 29.

Σίμαν (Schiemann), *Τεόντορ* (1847–1921) — γερμανός ἀστός ἱστορικός, ἀπό τό 1892 καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου Βερολίνου. Εἰδικεύτηκε στήν ἱστορία τῆς Ρωσίας τοῦ ΧΙΧ αἰῶνα, ἐξέδιδε τή βιβλιοθήκη τῶν ρωσικῶν φιλολογικῶν μνημείων. — 33.

Σιπιάγκιν, Ντ. Σ. (1853–1902) — ἓνας ἀπό τοὺς πῖο ἀντιδραστικούς κρατικούς παράγοντες τῆς τσαρικῆς Ρωσίας, θιασώτης τῆς δουλοπαροικίας. Ἀπό τό 1899 ὑπουργός ἐσωτερικῶν καί ἀρχηγός τῆς χωροφυλακῆς· δῖωκε ἀμείλιχτα καί τήν παραμικρότερη ἀκόμα ἐκδήλωση δημοκρατισμοῦ, καταπολεμοῦσε ἄγρια τό ἐργατικό, φοιτητικό καί ἀγροτικό κίνημα, χρησιμοποιοῦσε κάθε μέσο γιά νά περιστέλλει τίς προσπάθειες παροχῆς βοήθειας στοὺς πεινασμένους ἀγρότες ἀπό τίς κοινωνικές καί ἰδιωτικές ὀργανώσεις. Στίς 2 τοῦ Ἀπρίλη 1902 δολοφονήθηκε ἀπό τόν ἐσέρο Σ. Β. Μπαλμασόφ.

— 54, 94, 281, 283, 284, 285, 286–287, 288, 296, 301, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 317, 329, 330, 341.

Σκβορτσόφ, Α. Ι. (1848–1914) — αστός οίκονομολόγος, γεωπόνος, καθηγητής του Ίνστιτούτου γεωργίας και δασοκομίας της Νόβαγια Άλεξάντρια· συγγραφέας πολλῶν ἔργων στὸν τομέα τῆς πολιτικῆς οίκονομίας καὶ τῆς ἀγροτικῆς οίκονομίας. Στά ἔργα του ὁ Β. Ι. Λένιν ἐπέκρινε ἐπανειλημμένα τίς ἀπόψεις τοῦ Σκβορτσόφ.

Οἱ βασικὲς ἐργασίες τοῦ Σκβορτσόφ εἶναι: «Ἡ ἐπίδραση τῶν ἀτμοκίνητων μεταφορῶν στὴν ἀγροτικὴ οίκονομία» (1890), «Οἰκονομικὲς μελέτες» (1894), «Οἱ βάσεις τῆς πολιτικῆς οίκονομίας» (1898) καὶ ἄλλες. — 108.

Σκβορτσόφ, Β. Μ. (γεννήθηκε τὸ 1859) — ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας, ἐκπρόσωπος τοῦ ἀδιάλλαχτου ὀρθόδοξου κλήρου, πραγματοποιοῦσε τὴ συμμεχία τῆς ἐκκλησίας μέ τὴν ἀστυνομία. Ἦταν διευθυντὴς καὶ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ «Μισσιονέρσκογε Όμποζρένιγε». Ἀπὸ τὸ 1906 ὡς τὸ 1917 ἐξέδιδε μέ διακοπὲς τὴν ἐκκλησιαστικὴ-πολιτικὴ ἑφημερίδα «Κόλοκολ». — 343.

Σνάκεμπουργκ, Ρ. Χ. — πολιτικὸς μηχανικὸς, διευθυντὴς τῆς ὑποδιεύθυνσης συγκοινωνιῶν τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ τῆς περιοχῆς Καζάν, τὸ 1901 δικάστηκε γιὰ κατάχρηση δημοσίου χρήματος. — 332, 333.

Σουβάλοφ, Α. Π. (1816–1876) — κόμης, ἀπὸ τὸ 1872 προεστὸς τῶν εὐγενῶν τῆς Πετρούπολης, μετριοπαθὲς φιλελεύθερος, τασσόταν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ὀργάνων τῶν ζέμστρο. Ἀσχολοῦνταν μέ ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οίκονομίας, συντάχτης μιᾶς σειρᾶς ἄρθρων πού δημοσιεύτηκαν στὶς «Ἔργασίες» τῆς Ἐλεύθερης οίκονομικῆς ἐταιρίας. — 37.

Σουβόριν, Α. Σ. (1834–1912) — ἀντιδραστικὸς δημοσιογράφος καὶ ἐκδότης. Ἀπὸ τὸ 1876 ὡς τὸ 1912 ἰδιοχτήτης-ἐκδότης τῆς ἀργυρώνητης ἀστικῆς ἑφημερίδας «Νόβογε Βρέμια» — ὀργάνου τῶν ἀντιδραστικῶν κύκλων τῶν εὐγενῶν καὶ τῆς ἀνώτερης γραφειοκρατίας. Τὴ δημοσιογραφικὴ του δράση τὴν ἄρχισε στὸν ἐπαρχιακὸ τύπο, μετὰ πέρασε στὴ Μόσχα καὶ σὲ συνέχεια στὴν Πετρούπολη· συνεργαζόταν στὸ «Ότέτσεστβεννιγε Ζαπίσκι» καὶ στὸ «Σοβρεμέννικ»· ἀπὸ τὸ 1876 στράφηκε ἀπότομα πρὸς τὴν ἀντίδραση. «Φτωχὸς, φιλελεύθερος καὶ μάλιστα δημοκράτης στὶς ἀρχὲς τῆς σταδιοδρομίας του, — ἑκατομμυριοῦχος, αὐτάρεσκος καὶ ξεδιάντροπος ἐξυμνήτης τῆς ἀστικῆς τάξης, πού δουλόπρεπα προσαρμόζεται σὲ κάθε ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς τῶν κρατούντων στὸ τέλος τῆς σταδιοδρομίας αὐτῆς», — ἔτσι χαρακτηρίζει τὸν Σουβόριν ὁ Β. Ι. Λένιν (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 18ος, σελ. 250). — 343.

Σπρένγκερ (Sprenger), Α. Ε. — γερμανὸς αστός οίκονομολόγος, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Die Lage der Landwirtschaft in Baden» («Ἡ κατάσταση τῆς ἀγροτικῆς οίκονομίας στὸ Μπάντεν») (1884). — 187.

Στάιν (Stein), Χένριχ Φρίντριχ Κάρολ (1757–1831) — στά 1804 διορίστηκε ὑπουργὸς οίκονομικῶν τῆς Πρωσσίας. Ὑστερα ἀπὸ τὴ συντριβὴ τῆς Πρωσσίας ἀπὸ τὸ στρατὸ τοῦ Ναπολέοντα ἀνέλαβε τὸν Όχτώβρη τοῦ 1807 τὴν προεδρία τῆς κυβέρνησης. Γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν πολιτικὴ, τὴν οίκονομικὴ καὶ τὴ στρατιωτικὴ ἰσχύ τῆς χώρας καὶ νὰ ἀποτρέψει τὸν κίν-

δυνο λαϊκῶν ἐκδηλώσεων ἐφάρμοσε σέ βραχύ χρονικό διάστημα μιά σειρά μεσοβέζικες ἀστικές μεταρρυθμίσεις: ἔθεσε τήν ἀρχή τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἀγροτῶν, ἐφάρμοσε τή μεταρύθμιση τῆς διοίκησης τῶν δήμων, ἄρχισε τήν ἀναδιοργάνωση τοῦ στρατοῦ. Κατ' ἀπαίτησιν τῶν γιοῦνκερς, πού ἦταν δυσारेστημένοι ἀπό τίς μεταρρυθμίσεις καί ὕστερα ἀπό ἐπιμονή τοῦ Ναπολέοντα ὁ Στάιν ἀντικαταστάθηκε τό Νοέμβρη τοῦ 1808 καί ἀναγκάστηκε νά φύγει στήν Πράγα καί στά 1812 νά περάσει στήν Πετρούπολη, ὅπου ἔγινε σύμβουλος τοῦ Ἀλεξάνδρου Α'. Ὁ Στάιν ἔπαιξε μεγάλο ρόλο στόν ἀγῶνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Γερμανίας ἀπό τή γαλλική κυριαρχία. — 395.

Σταχόβιτς, Μ. Α. (1861–1923) — μετριοπαθῆς φιλελεύθερος, στά 1895–1907 — προεστός τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου Ὀριόλ, ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στό κίνημα τῶν ζέμστβο, μέλος τῆς I καί τῆς II Κρατικῆς δούμας. Ἀνήκε στό κόμμα τῶν καντέτων, μετά ἦταν ἓνας ἀπό τοὺς ὀργανωτές τοῦ κόμματος τῶν ὀχτωβριστῶν («Ἐνωση τῆς 17 τοῦ Ὀχτώβρη»). Στήν περίοδο τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1917 διορίστηκε γενικός διοικητής τῆς Φιλλανδίας καί κατόπιν ἀντιπρόσωπος τῆς Προσωρινῆς κυβέρνησης στό ἐξωτερικό. — 342–344, 345.

Στίρνερ (Stirner), Μάξ [Σμίθ, Κάσπαρ (Schmidt, Kaspar)], (1806–1856) — γερμανός φιλόσοφος, ἓνας ἀπό τοὺς θεωρητικούς τοῦ ἀστικοῦ ἀτομικισμοῦ καί ἀναρχισμοῦ. Τίς ἀπόψεις του τίς διατύπωσε τό 1844 στό βιβλίο «Der Einzige und sein Eigentum» («Τό μεμονωμένο ἄτομο καί ἡ ἰδιοκτησία του»). Ἐπικρίθηκε ἐπανειλημμένα ἀπό τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἐνγκελς. — 383.

Στολμπόβσκι, Ρ. Ζ. (πέθανε τό 1867) — ἀστυνομικός ὑπάλληλος τῆς τσαρικῆς Ρωσίας, τό 1862 μέλος τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, πού συγκροτήθηκε γιά νά ἐξιχνιάσει τίς αἰτίες τῶν πυρκαϊῶν τοῦ Μάη τοῦ 1862 στήν Πετρούπολη. — 30.

Στουμπφε (Stumpf), Ε. (γεννήθηκε τό 1866) — ἀνώτερος ὑπάλληλος τῆς διεύθυνσης δημοσίων χτημάτων τῆς Γερμανίας, συγγραφέας τοῦ ἔργου «Über die Konkurrenzfähigkeit des kleinen und mittleren Grundbesitzes gegenüber dem Grossgrundbesitz» («Ἡ ἱκανότητα τῶν μικρῶν καί μεσαίων γαιοκτημόνων νά συναγωνίζονται τοὺς μεγάλους»), πού δημοσιεύτηκε στό «Landwirtschaftliche Jahrbücher», Bd. 25, 1896 («Ἀγροτο-οικονομικὲς ἐπετηρίδες», τόμ. 25ος, 1896) καί ἄλλων ἔργων. Στά ἔργα του προσπαθοῦσε ν' ἀποδείξει τήν ἱκανότητα τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ νά συναγωνίζεται τό μεγάλο. — 127.

Στροῦβε, Π. Μπ. (Ρ. Ν. Σ.) (1870–1944) — ρῶσος ἀστός οἰκονομολόγος καί δημοσιολόγος, ἀπό τοὺς πῖο ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τοῦ «νόμιμου μαρξισμοῦ», συνεργάτης καί συντάχτης τῶν περιοδικῶν «Νόβογε Σλόβο» (1897), «Νατσάλο» (1899) καί «Ζίζν» (1900). Στήν πρώτη του κιόλας ἐργασία «Κριτικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τό πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας» (1894) ὁ Στροῦβε, κριτικάροντας τό ναροντικιστικό κίνημα, ἔκανε «συμπληρώσεις» καί «κριτική» στήν οἰκονομική καί φιλοσοφική διδασκαλία τοῦ Κ. Μάρξ, συμεριζόταν τίς ἀπόψεις τῶν ἐκπροσώπων τῆς χυδαίας ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, κήρυχνε τό μαλθουσιανισμό. Ὁ Β. Ι. Λένιν ὀνόμασε τόν Στροῦβε «μεγάλον μαέστρο τῆς ἀποστασίας» (Ἀπαντα, 4η ρωσ.

ἐκδ., τόμ. 13ος, σελ. 453). Ὁ Στροῦβε ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς καὶ τοὺς ὀργανωτὲς τῆς φιλελεύθερης μοναρχικῆς ὀργάνωσης «Ἐνωση τῆς ἀπελευθέρωσης» (1904–1905) καὶ συντάχτης τοῦ περιοδικοῦ «Ὁσβομποζντένιγε» (1902–1905), παράνομου ὀργάνου τῆς Ἐνωσης. Μὲ τὴ δημιουργία τὸ 1905 τοῦ κόμματος τῶν καντέτων ἔγινε μέλος τῆς ΚΕ του. Μετὰ τὴν ἥττα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905–1907 ὁ Στροῦβε κύλησε στό μαυροεκατονταρχίτικο ἐθνικισμό· ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου τοῦ 1914–1918 ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τῆς ἐπιθετικῆς κατεύθυνσης τοῦ ρωσικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Μετὰ τὴ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασι ἦταν φανατικὸς ἐχθρὸς τῆς Σοβιετικῆς ἐξουσίας, μέλος τῆς ἀντεπαναστατικῆς κυβέρνησης τοῦ Βράγγελ, λευκὸς ἐμιγκρές. — 20, 26, 54–55, 56, 57, 58–59, 60–62, 63, 64–65, 66, 67, 68, 70–71, 105, 109, 117, 132, 150, 151, 152, 194, 394, 395, 397.

Στσεντρίν — βλ. Σαλτικόφ-Στσεντρίν, Μ. Ε.

Τ

Τερνάβτσεφ, Β. Α. — στά 1902–1917 συνεργάτης τῆς γραμματείας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. — 343.

Τίλ (Thiel), Χοῦγκο (1839–1918) — γερμανὸς μεγάλος τσιφλικάς, καθηγητὴς στά Ἰνστιτοῦτα Ἀγροτικῆς οἰκονομίας τοῦ Δάρμσταντ καὶ τοῦ Μόναχου· ἀπὸ τὸ 1897 καθοδηγοῦσε τὰ γεωργικὰ ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα στήν Πρωσσία. Ἀπὸ τὸ 1873 ὡς τὸ 1918 ἔβγαζε τίς «Landwirtschaftliche Jahrbücher» («Ἀγροτικὲς ἐπετηρίδες»). — 168, 240.

Τιχομίροφ, Α. Α. (1852–1923) — ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς παράγοντες τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῆς περιόδου 1870–1890, κατόπιν ἀποστάτης. Ἦταν μέλος τοῦ κόμματος «Ζεμλιά ἰ βόλια» κι ἓνας ἀπὸ τοὺς συντάχτες τοῦ δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου του. Ἀπὸ τὸ 1879 μέλος τῆς Ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ κόμματος «Ναρόντναγια βόλια», συντάχτης τοῦ γνωστοῦ γράμματος τῆς Ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν τσάρο ὕστερα ἀπὸ τὴν 1 τοῦ Μάρτη 1881 (βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 56–57 (ἐλλ. ἐκδ., σελ. 58)). Τὸ 1883 ἔφυγε στό ἐξωτερικὸ καὶ ἐκεῖ διεύθυνε τὸ «Βέστνικ Ναρόντνοϊ Βόλι». Στά 1888 ἔβγαλε στό Παρίσι τὴν προσοῦρα «Γιατί ἔπαψα νὰ εἶμαι ἐπαναστάτης», στήν ὁποία ἀπαρνήθηκε τίς προηγούμενες ἐπαναστατικὲς ἀντιλήψεις του. Στά 1889, ἀφοῦ ἔστειλε στὸν τσάρο γράμμα, ὅπου ἐξέφραζε μετάνοια, γύρισε στὴ Ρωσία, ἔγινε ἐπιφανὴς μοναρχικὸς καὶ ἀντιδραστικὸς, συνεργαζόταν στό «Μοσκόβскиε Βέντομοστι», στό «Νόβογε Βρέμια» καὶ στό «Ρούσκογε Ὁμποζρένιγε». Ἀπὸ τὸ 1917 ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ δράση. — 40.

Τκατσόφ, Π. Ν. (1844–1885) — ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τοῦ ἐπαναστατικοῦ ναροντικισμοῦ, δημοσιολόγος καὶ φιλολογικὸς κριτικὸς. Ἀπὸ τὸ 1861 παίρνει δραστήριο μέρος στό φοιτητικὸ κίνημα, συνεργάζεται σέ μιὰ σειρὰ περιοδικά, διώκεται ἀπὸ τὴν τσαρική κυβέρνησι. Ἀπὸ τὸ 1873 ζεῖ στό ἐξωτερικὸ ὡς πολιτικὸς πρόσφυγας. Γιά ἓνα χρονικὸ διάστημα συνεργάζεται στό περιοδικὸ τοῦ Π. Α. Λαυρόφ «Βπεριόντ'», στά 1875–1881 μαζί μέ μιὰ ὁμάδα πολωνῶν πολιτικῶν προσφύγων ἐκδίδει τὸ περιοδικό

«Ναμπάτ» καί στά 1880 συνεργάζεται στήν ἐφημερίδα τοῦ Λ. Ο. Μπλανκί «Ni Dieu, ni Maître» («Οὔτε θεός, οὔτε ἀφέντης»).

Ὁ Τκατσόφ μπήκε ἐπικεφαλῆς μιᾶς νέας κατεύθυνσης στό ἐπαναστατικό ναρότνικο κίνημα, θεωροῦσε τήν ἐπαναστατική πάλη ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς ἐπανάστασης, ὑποτιμοῦσε ὅμως τόν ἀποφασιστικό ρόλο τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Κατά τή γνώμη τοῦ Τκατσόφ, ἡ ἐπαναστατική μειοψηφία ἔπρεπε νά καταλάβει τήν πολιτική ἐξουσία, νά δημιουργήσει νέο κράτος καί νά κάνει ἐπαναστατικούς μετασχηματισμούς πρός τό συμφέρον τοῦ λαοῦ, πού τό μόνο πού ἔχει νά κάνει εἶναι νά χαιρετίσει τά ἔτοιμα ἀποτελέσματα. Θεωροῦσε, ἐσφαλμένα, ὅτι τό ἀπολυταρχικό κράτος στή Ρωσία δέν ἔχει κοινωνική βάση καί δέν ἐκφράζει τά συμφέροντα κάποιας τάξης. Κριτική τῆς μικροαστικῆς ἐπαναστατικότητος τοῦ Τκατσόφ, στόν ὁποῖο εἶχε ἀσκήσει ἐπίδραση ὁ μπλανκισμός, ἔκανε ὁ Φ. Ἐνγκελς στά ἄρθρα «Ἡ φιλολογία τῶν πολιτικῶν προσφύγων» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 15ος, 1935, σελ. 241–264). Τά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ὁ Τκατσόφ τά πέρασε σ' ἓνα ψυχιατρεῖο τοῦ Παρισιοῦ, ὅπου καί πέθανε.— 409.

Τολστόι, Α. Ν. (1828–1910) — μεγαλοφυῆς ρῶσος συγγραφέας, ἓνας ἀπό τοὺς μεγαλύτερους συγγραφεῖς τοῦ κόσμου, πού ἄσκησε τεράστια ἐπίδραση στήν ἀνάπτυξη τῆς ρωσικῆς καί τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας. Στά ἔργα του ὁ Τολστόι φώτισε τή ζωή τῆς προεπαναστατικῆς Ρωσίας, καθρέφτισε τίς πολύπλοκες ἀντιφατικές συνθῆκες ἐκείνου τοῦ καιροῦ, πού καθόριζαν τήν ψυχολογία τῶν διάφορων τάξεων καί τῶν διάφορων στρωμάτων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς μετά τή μεταρύθμιση, ἐποχῆς, ὅμως, προεπαναστατικῆς, καθῶς καί τή στάση τους στήν ἐπανάσταση τοῦ 1905–1907.

Ὡς πρός τήν καταγωγή καί τήν ἀνατροφή του ὁ Τολστόι ἀνῆκε στήν ἀνώτερη τσιφλικάδικη ἀριστοκρατία — τήν κυρίαρχη τάξη τῆς Ρωσίας. Ξέκοψε ὅμως ἀπό τίς ἀντιλήψεις τοῦ περιβάλλοντός του καί ἔγινε ἀδυσώπητος κριτής τοῦ κρατικοῦ καί τοῦ κοινωνικο-οικονομικοῦ καθεστῶτος, πού βασιζόταν στήν ὑποδούλωση κι ἐκμετάλλευση τῶν ἐργαζόμενων μαζῶν· μαστίγωνε ἀλύπητα τίς κυρίαρχες τάξεις, ξεσκέπαζε τήν ἀδικία τοῦ δημοσίου δικαίου, τοῦ δικαστηρίου, τῆς ἀστικῆς ἠθικῆς κτλ. Ὁ Τολστόι ἐπέκρινε δριμύτατα τήν ἐκκλησία, πού ἐξαγίαζε τό ἀπολυταρχικό καθεστῶς, πού ὑποστήριζε καί δικαίωνε τήν καταπίεση καί τήν ἐκμετάλλευση· γιά τό λόγο αὐτό ἀφορίστηκε ἀπό τήν ἐκκλησία. Ὁ Β. Ι. Λένιν ὀνόμαζε τόν Τολστόι «καθρέφτη τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης». Τονίζοντας τό μεγαλεῖο τοῦ συγγραφέα, τή μεγαλοφυῆ τέχνη του, τήν ἐξαιρετική του σημασία γιά τή ρωσική καί τήν παγκόσμια λογοτεχνία, ὁ Λένιν ἔδειξε, ὅτι ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Τολστόι ἀπέδωσε ἀνάγλυφα τά χαρακτηριστικά τῆς ἰδιομορφίας τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπανάστασης ὡς ἀγροτικῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης, ἀντικαθρέφτισε τίς ἀντιθέσεις τῆς ἐπανάστασης αὐτῆς, τίς δυνατές καί ἀδύνατες πλευρές της.

Μαστιγώνοντας τήν αὐθαιρεσία τῆς ἀπολυταρχίας, ὁ Τολστόι ἀντί νά κηρύχνει τήν πάλη ἐνάντια στή δουλοπαροικία καί στό ἀπολυταρχικό ἀστυνομικό κράτος, κήρυχνε τή «μὴ ἀντίταξη βίας στό κακό», τήν ἀποχή ἀπό τήν πολιτική, τήν ἀπάρνηση τῆς ἐπανάστασης, τήν αὐτοτελείωση· ἀντί νά κηρύχνει τήν πάλη ἐνάντια στή θρησκεία κήρυχνε τήν ἀνάγκη τῆς ἀντικατάστασης τῆς παλιᾶς θρησκείας μέ μιά νέα. Ὁ Τολστόι δέν μποροῦσε νά καταλάβει οὔτε τό ἐργατικό κίνημα, οὔτε τίς αἰτίες τῆς ἐπανάστασης καί τό ἀναπόφευχτό της. Ἡ διδασκαλία του, ὁ «τολστοϊσμός», εἶχε οὐτοπικό καί

άντιδραστικό χαρακτήρα και προκαλούσε μεγάλη ζημιά στο επαναστατικό κίνημα. Στο χαρακτηρισμό της κοσμοθεωρίας του Τολστόι και στην εκτίμηση όλης της δράσης του ο Β. Ι. Λένιν αφιέρωσε μία σειρά έργα: «Ο Λέων Τολστόι καθρέφτης της ρωσικής επανάστασης» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 15ος, σελ. 179–186), «Λ. Ν. Τολστόϊ», «Ο Λ. Ν. Τολστόι και το σύγχρονο εργατικό κίνημα», «Ο Τολστόι και η προλεταριακή πάλη» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 16ος, σελ. 293–297, 300–302, 323–324) και άλλα.

Ο Τολστόι είναι ένας από τους μεγαλύτερους εκπροσώπους της ρωσικής παιδαγωγικής. Δημιούργησε δικό του «Άλφάβητο», άνοιξε μέ δικά του έξοδα σχολείο για τα παιδιά των αγροτών και ο ίδιος παρέδιδε σ' αυτό μαθήματα, έβγαζε παιδαγωγικό περιοδικό με τον τίτλο «Γιάσναγια Πολιάνα». — 150.

Τολστόι, Ντ. Α. (1823–1889) — κόμης, αντιδραστικός κρατικός παράγοντας της τσαρικής Ρωσίας. Στά 1865 διορίστηκε γενικός επίτροπος της Συνόδου και από τό 1866 ήταν ταυτόχρονα και ύπουργός παιδείας. Έφάρμοσε μία σειρά αντιδραστικές μεταρρυθμίσεις στη δημοτική και στη μέση εκπαίδευση. Από τό 1882 — ύπουργός έσωτερικών και άρχηγός της χωροφυλακής, είσήγαγε τον δρακόντειο «Προσωρινό κανονισμό», περιόρισε στο έπακρο τήν αυτότέλεια των όργάνων των ζέμστβο, καταπολεμούσε και τήν παραμικρότερη άκόμα εκδήλωση έλεύθερης σκέψης. — 48–49.

Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, Μ. Ι. (1865–1919) — ρώσος άστός οίκονομολόγος, έπιφανής εκπρόσωπος του «νόμιμου μαρξισμού» στη δεκαετία 1890–1900, συνεργάτης των περιοδικών «Νόβογε Σλόβο» (1897), «Νατσάλο» (1899) κ. ά. Στην περίοδο της πρώτης ρωσικής άστικοδημοκρατικής επανάστασης — μέλος του κόμματος των καντέτων. Μετά τή Μεγάλη Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση — δραστήριος παράγοντας της άντεπανάστασης στην Ούκρανία, ύπουργός οίκονομικών της άστικής Ούκρανικής κεντρικής ράντας.

Τά βασικά έργα του Τουγκάν-Μπαρανόβσκι είναι: «Οί βιομηχανικές κρίσεις της σύγχρονης Άγγλίας, οί αίτίες τους και ή επίδρασή τους στη ζωή του λαού» (1894), «Η ρωσική φάμπρικα στο παρελθόν και στο παρόν», τόμ. Ι (1898) κ. ά. — 105, 132.

Τουργκένιεφ, Ι. Σ. (1818–1883) — μέγάλος ρώσος συγγραφέας, πού πολλά έκανε για τήν ανάπτυξη της ρωσικής φιλολογικής γλώσσας· έγραψε πολλά μυθιστορήματα, νουβέλλες, διηγήματα και θεατρικά έργα πού δείχνουν τίς ιδεολογικές αναζητήσεις και άποκαλύπτουν τήν ψυχολογία της ρωσικής κοινωνίας της περιόδου 1830–1880. Στο έργο του ο Τουργκένιεφ καθρέφτισε τίς χαρακτηριστικές αντιθέσεις της ρωσικής κοινωνικής ζωής· δημιούργησε σειρά τύπους «περιττών ανθρώπων», πού ένω καταλαβαίνουν ότι τό καθεστώς των εύγενών είναι καταδικασμένο, πραχτικά είναι άνίκανοι νά κάνουν κάτι για τήν άλλαγή του· πρώτος ο Τουργκένιεφ παρουσιάζει στη λογοτεχνία έναν εκπρόσωπο της νέας γενιάς — επαναστάτη δημοκράτη — ραζνοτσίνετς («μηδενιστή»). Η έντονη διαμαρτυρία του Τουργκένιεφ ενάντια στη δουλοπαροικία συνυφαινόταν μέ μετριοπαθείς φιλελεύθερες διεκδικήσεις. Ο Λένιν λέει: «Ο Τουργκένιεφ... ένιωθε έλξη πρός τό μετριοπαθές μοναρχικό και άριστοκρατικό σύνταγμα, ... ένιωθε άποστροφή πρός τό μουζίκικο δημοκρατισμό του Ντομπρολιόμποφ και του Τσερνισέβσκι» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 27ος, σελ. 244). — 33, 307.

Τράιτσκε (Treitschke), *Χένριχ* (1834–1896) — γερμανός ιστορικός, δημοσιολόγος, θεωρητικός καί προπαγανδιστής τοῦ ἀντιδραστικοῦ πρωσσικοῦ πνεύματος, τοῦ σωβινισμοῦ καί τοῦ φυλετισμοῦ. Στά 1866–1889 διευθυντής τοῦ ἀντιδραστικοῦ περιοδικοῦ «Preussische Jahrbücher» («Ἐπετηρίδα τῆς Πρωσσίας»). Στά 1871–1884 ἦταν βουλευτής τοῦ ράιχσταγ, ὑποστήριζε δραστήρια τήν ἐξωτερική καί ἐσωτερική πολιτική τοῦ Βίσμαρκ, ἐπιδοκίμασε τή θέσπιση τοῦ ἑκτακτου νόμου ἐνάντια στούς σοσιαλιστές τό 1878. Ἀπό τό 1886 ἦταν ἐπίσημος ἱστοριογράφος τοῦ πρωσσικοῦ κράτους. Τό 1895 εἶχε ἐκλεγεί μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου. Τό κύριο ἔργο τοῦ Τράιτσκε εἶναι ἡ πεντάτομη «Γερμανική ἱστορία τοῦ XIX αἰώνα». Ὁ Τράιτσκε ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στή διαμόρφωση τῆς ἰδεολογίας τοῦ γερμανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Ὁ Β. Ι. Λένιν κατέτασσε τόν Τράιτσκε στούς ἐπίσημους «ἀστυνομικούς γερμανούς ἱστορικούς» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, σελ. 8). — 395.

Τσερνισέβσκι, *Ν. Γ.* (1828–1889) — μέγας ρῶσος ἐπαναστάτης δημοκράτης, ἐπιστήμονας, συγγραφέας, κριτικός· ἓνας ἀπό τοὺς ἐπιφανεῖς προδρόμους τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν ἰδεολογικός ἐμπνευστής καί ἀρχηγός τοῦ ἐπαναστατικο-δημοκρατικοῦ κινήματος τοῦ 1860–1870 στή Ρωσία. Ὡς οὐτοπιστής σοσιαλιστής πίστευε ὅτι μπορεῖ νά γίνει τό πέρασμα στό σοσιαλισμό μέσω τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος, ταυτόχρονα ὅμως, ὡς ἐπαναστάτης δημοκράτης «ἤξερε νά ἐπιδρᾷ πάνω σέ ὅλα τά πολιτικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς του μέ πνεῦμα ἐπαναστατικό, διαδίδοντας — παρά τά ἐμπόδια καί τοὺς φραγμούς τῆς λογοκρισίας — τήν ἰδέα τῆς ἀγροτικῆς ἐπανάστασης, τήν ἰδέα τῆς πάλης τῶν μαζῶν γιά τήν ἀνατροπή ὅλων τῶν παλιῶν ἐξουσιῶν» (Β. Ι. Λένιν. Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 17ος, σελ. 97). Τό περιοδικό «Σοβρεμέννικ» πού τό διεύθυνε ὁ ἴδιος, ἦταν ἡ φωνή τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων τῆς Ρωσίας. Ὁ Τσερνισέβσκι ξεσκέπαζε μέ ἀγανάχτηση τό φεουδαρχικό χαρακτήρα τῆς «ἀγροτικῆς» μεταρύθμισης τοῦ 1861, καλοῦσε τοὺς ἀγρότες σέ ἐξέγερση. Τό 1862 πιάστηκε ἀπό τήν τσαρική κυβέρνηση καί κλείστηκε στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ, ὅπου ἔμεινε περίπου δύο χρόνια καί μετὰ καταδικάστηκε σέ ἐπτὰ χρόνια καταναγκαστικά ἔργα καί σέ ἰσόβια ἐξορία στή Σιβηρία. Μόνο στά γεράματά του ὁ Τσερνισέβσκι ἀπολύθηκε ἀπό τήν ἐξορία. Ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του ἔμεινε φλογερός ἀγωνιστής ἐνάντια στήν κοινωνική ἀνισότητα, ἐνάντια σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς πολιτικῆς καί οἰκονομικῆς καταπίεσης.

Τεράστιες εἶναι οἱ ὑπηρεσίες πού πρόσφερε ὁ Τσερνισέβσκι στήν ἀνάπτυξη τῆς ρωσικῆς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας. Οἱ φιλοσοφικές ἀπόψεις του ἀποτελοῦσαν τήν κορυφή ὅλης τῆς προμαρξικῆς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας. Ὁ ὑλισμός τοῦ Τσερνισέβσκι εἶχε ἐπαναστατικό, μαχητικό χαρακτήρα. Ὁ Τσερνισέβσκι χτύπησε ἀλύπητα τίς διάφορες ἰδεαλιστικές θεωρίες καί προσπάθησε νά ἐπεξεργαστεῖ τή διαλεκτική τοῦ Χέγκελ μέ ὑλιστικό πνεῦμα.

Στόν τομέα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τῆς αἰσθητικῆς, τῆς ἱστορίας ὁ Τσερνισέβσκι ἔδωσε πρότυπα διαλεκτικοῦ τρόπου μελέτης τῆς πραγματικότητας. Ὁ Κ. Μάρξ, πού εἶχε μελετήσει τά ἔργα τοῦ Τσερνισέβσκι, τά ἐκτιμοῦσε πάρα πολύ καί ὀνόμαζε τόν Τσερνισέβσκι μέγας ρῶσο ἐπιστήμονα. Ὁ Λένιν ἔγραφε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι εἶναι «ὁ μοναδικός πραγματικά μέγας ρῶσος συγγραφέας, πού μπόρεσε ἀπό τό 1850 ὡς τό 1888 νά παραμείνει στό ὕψος ἐνός ἀνόθευτου φιλοσοφικοῦ ὑλισμοῦ. . . Μά ὁ Τσερνισέβσκι δέν στάθηκε ἱκανός ἢ ἀκριβέστερα: δέν μποροῦσε, — τόνιζε ὁ Λένιν, — ἐξαιτίας τῆς καθυστέρησης τῆς ρωσικῆς ζωῆς, νά ὑψωθεῖ ὡς τό διαλεκτικό

ύλισμό τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 14ος, σελ. 346).

Ὁ Τσερνισέβσκι ἔγραψε ὁλόκληρη σειρά λαμπρῶν ἔργων στὸν τομέα τῆς φιλοσοφίας, τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τῆς ἱστορίας, τῆς ἠθικῆς, τῆς αἰσθητικῆς. Τὰ φιλολογικά-κριτικά ἔργα του ἄσκησαν τεράστια ἐπίδραση στὴν ἀνάπτυξη τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας καί τέχνης. Μὲ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Τσερνισέβσκι «Τί νὰ κάνουμε;» (1863) διαπαιδαγωγήθηκαν πολλές γενιές ἐπαναστατῶν στὴ Ρωσία καί στὸ ἐξωτερικό. — 28, 29, 62–63.

Τσερνόφ, Β. Μ. (1876–1952) — ἓνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες καί τοὺς θεωρητικούς τοῦ κόμματος τῶν ἐσέρων, διευθυντῆς τῆς ἡμερηίδας «Ρεβολουτσιόν-ναγια Ροσσίγια», κεντρικοῦ ὀργάνου τῶν ἐσέρων πού ἔβγαине στὸ ἐξωτερικό. Στὸ περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» δημοσίευε ἀναθεωρητικά ἄρθρα ἐνάντια στὸ μαρξισμό, προσπαθώντας νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ εἶναι ἀνεφάρμοστη στὴν ἀγροτική οἰκονομία. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀστικοδημοκρατική ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη ἦταν ὑπουργὸς γεωργίας στὴν 1η καί στὴ 2η Προσωρινή κυβέρνηση συνασπισμοῦ, ὀργανωτῆς σκληρῶν διωγμῶν ἐνάντια στοὺς ἀγρότες πού εἶχαν καταλάβει τὰ τσιφλικάδικα χωράφια. Ὑστερα ἀπὸ τὴ Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση συμμετεῖχε στὴν ὀργάνωση ἀντισοβιετικῶν ἐσερικῶν κινημάτων. Στά 1920 ἔφυγε στὸ ἐξωτερικό, ὅπου συνέχιζε τὴν ἀντισοβιετική δράση του. — 101, 126, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 155, 156, 159–160, 161–162, 177, 184, 186, 189, 215, 217, 218–219, 226, 229.

Τσιτσέρν, Μπ. Ν. (1828–1904) — νομικός, εἰδικὸς στὸ δημόσιο δίκαιο, ἱστορικός καί φιλόσοφος, ἐπιφανὲς παράγοντας τοῦ φιλελεύθερου κινήματος. Ἀπὸ τὸ 1861 ὥς τὸ 1868 καθηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου Μόσχας. Στά 1882–1883 δήμαρχος τῆς Μόσχας. Στίς πολιτικές του ἀντιλήψεις ἦταν ὁπαδὸς τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας. Στὴ φιλοσοφία ἦταν πεπεισμένος ἰδεαλιστῆς καί μεταφυσικός. Τὰ βασικά του ἔργα εἶναι: «Ἰδιοκτησία καί κράτος» (1882–1883), «Ἱστορία τῶν πολιτικῶν θεωριῶν» (1869–1902), «Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου» (1900) κ. ἄ. — 45, 56–57.

Φ

Φιλαρέτ (Ντροζντόφ, Β. Μ.) (1782–1867) — ἓνας ἀπὸ τοὺς πῖο ἀντιδραστικούς ἐκπροσώπους τῆς ρωσικῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας, φανατικὸς ὑπερασπιστῆς τῆς δουλοπαροικίας. Ἀπὸ τὸ 1826 μητροπολίτης Μόσχας. Μὲ ἐντολή τοῦ Ἀλεξάνδρου Β' σύνταξε τὸ Μανιφέστο τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης, τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861 γιὰ τὴν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας στὴ Ρωσία. — 346.

Φιούλινγκ (Fühling), Γιόχαν Γιόσεφ (1823–1884) — γερμανὸς εἰδικὸς στὰ ζητήματα τῆς οἰκονομίας καί τῶν κατασκευῶν ἀγροτικῶν μηχανῶν. Ἀπὸ τὸ 1864 διεύθυνε τὴ «Fühling's landwirtschaftliche Zeitung» («Ἀγροτική ἡμερηίδα τοῦ Φιούλινγκ»). Στά 1872–1880 ἦταν καθηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης. Συγγραφέας τοῦ ἔργου «Ökonomie der Landwirtschaft» («Ἀγροτική οἰκονομία»). — 127.

Φρέι — βλ. Λένιν, Β. Ι.

X

Χέγκελ (Hegel), *Γκεόργκ Βίλχελμ Φρίντριχ* (1770–1831) — ένας από τους πιο μεγάλους γερμανούς φιλοσόφους — αντικειμενικός ιδεαλιστής. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ ἦταν ἡ κορυφή τοῦ γερμανικοῦ ιδεαλισμοῦ στά τέλη τοῦ XVIII – ἀρχές τοῦ XIX αἰώνα. Ἡ ἱστορική ὑπηρεσία πού πρόσφερε ὁ Χέγκελ βρίσκεται στή βαθιά καί ὁλόπλευρη ἐπεξεργασία τῆς ιδεαλιστικῆς διαλεκτικῆς, πού ἀποτελέσσε μιά ἀπό τίς θεωρητικές πηγές τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ. Σύμφωνα μέ τόν Χέγκελ, ὅλος ὁ φυσικός, ὁ ἱστορικός καί ὁ πνευματικός κόσμος βρίσκεται σέ διαρκῆ κίνηση, ἀλλαγῇ, μεταμόρφωση καί ἐξέλιξη· τόν αντικειμενικό ὅμως κόσμο, τήν πραγματικότητα ὁ Χέγκελ τή θεωρεῖ γέννημα τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος, τῆς ἀπόλυτης ιδέας. Ὁ Β. Ι. Λένιν χαρακτήρισε τήν ἀπόλυτη ιδέα θεολογική ἐπινόηση τοῦ ιδεαλιστῆ Χέγκελ. Τῇ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ τή διακρίνει βαθιά ἀντίφαση ἀνάμεσα στή διαλεκτική του μέθοδο καί στό συντηρητικό, μεταφυσικό σύστημά του, πού στήν οὐσία ἀπαιτοῦσε τό σταμάτημα τῆς ἐξέλιξης. Στίς κοινωνικοπολιτικές ἀντιλήψεις του ὁ Χέγκελ ἦταν ἀντιδραστικός.

Ὁ Κ. Μάρξ, ὁ Φ. Ἐνγκελς καί ὁ Β. Ι. Λένιν, ἀφοῦ ἐπεξεργάστηκαν κριτικά τή διαλεκτική μέθοδο τοῦ Χέγκελ, δημιούργησαν τήν ὕλιστική διαλεκτική, πού ἀντανακλᾷ τούς πιο γενικούς νόμους τῆς ἐξέλιξης τοῦ αντικειμενικοῦ κόσμου καί τῆς ἀνθρώπινης σκέψης.

Τά κύρια ἔργα τοῦ Χέγκελ εἶναι: «Ἡ φαινομενολογία τοῦ πνεύματος» (1806), «Ἡ λογική» (1812–1816), «Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» (1817), «Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου» (1821). Ἔργα πού ἐκδόθηκαν μετά τό θάνατό του: «Μαθήματα ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας» (1833–1836) καί «Μαθήματα αἰσθητικῆς, εἴτε ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης» (1836–1838). — 157.

Χέλλριγκελ (Hellriegel), *Χέρμαν* (1831–1895) — γνωστός γερμανός γεωχημικός, πού θεμελίωσε ἐπιστημονικά, ὅτι τά βακτηρίδια πού ζοῦν στίς ρίζες τῶν ψυχανθῶν, συνθέτουν τό ἄζωτο τῆς ἀτμόσφαιρας, πού χρησιμεύει γι' αὐτά ὡς πηγὴ ἄζωτούχας τροφῆς. Στά 1856–1873 καθοδηγοῦσε τόν πειραματικό σταθμό τοῦ Ντάμ (Πρωσσία) καί ἀπό τό 1882 τόν πειραματικό σταθμό τοῦ Μπέρνμπουργκ.

Τά βασικά ἔργα τοῦ Χέλλριγκελ εἶναι: «Beitrage zu den naturwissenschaftlichen Grundlagen des Ackerbaues mit besonderer Rücksicht auf die agriculturchemischen Methoden der Sandkultur» («Ὑλικά γιά τίς φυσικοεπιστημονικές βάσεις τῆς γεωργίας, ἰδιαίτερα γιά τίς γεωχημικές μεθόδους καλλιέργειας τῶν ἀμμωδῶν ἐδαφῶν»)· μαζί μέ τόν Ν. Βίλφарт ἔγραψε τίς «Untersuchungen über die Stickstoffnahrung der Gramineen und Leguminosen» («Ἐρευνες γιά τήν ἄζωτούχα διατροφή τῶν ἀγρωστοειδῶν καί τῶν ψυχανθῶν»). — 149.

Χέλμς (Helms), *Αἰμίλιος* — δανός ἀπό καθέδρας σοσιαλιστής· συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Die sozialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Dänemark» («Ἡ σοσιαλδημοκρατία καί τό συνδικαλιστικό κίνημα στή Δανία»), πού βγῆκε τό 1907 στή Λειψία. — 234.

Χέρτς (Hertz), *Φρίντριχ Ὁττο* (γεννήθηκε τό 1878) — αὐστριακός οἰκονομολόγος, σοσιαλδημοκράτης — ἀναθεωρητής. Στό βιβλίο «Die Agrarischen Fragen im Verhältnis zum Sozialismus. Mit einer Vorrede von Ed. Bernstein» («Τά ἀγροτικά ζητήματα ἀπό τή σκοπιά τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μέ

πρόλογο του Έντ. Μπέρνσταϊν») (1899) τάχθηκε ενάντια στη διδασκαλία του μαρξισμού πάνω στο αγροτικό ζήτημα και, διαστρεβλώνοντας τα γεγονότα, προσπαθούσε να αποδείξει τη σταθερότητα του μικρού αγροτικού νοικοκυριού, την ικανότητά του να ανθέξει στον ανταγωνισμό του μεγάλου νοικοκυριού. Τό βιβλίο του Χέρτς πού μεταφράστηκε στη Ρωσία, χρησιμοποιήθηκε πλατιά από τούς άστους απολογητές Μπουλγκάκοφ, Τσερνόφ κ. ά. στον άγώνα τους κατά του μαρξισμού. — 111, 125–126, 127, 130, 131, 134, 143–144, 145, 146, 147, 148, 151, 159, 161, 162, 163, 167–168, 176–177, 180, 181, 182, 183, 184, 192–193, 215, 217, 218, 220–221, 226, 229.

Χέρτσεν, Α. Ι. (1812–1870) — μέγάλος ρώσος έπαναστάτης-δημοκράτης, φιλόσοφος-ύλιστής, δημοσιολόγος και συγγραφέας. Ό Χέρτσεν μπήκε στο άπελευθερωτικό κίνημα ως έπαναστάτης ευγενής πού συνέχιζε τις παραδόσεις τών δεκεμβριστών. Στα 1829–1833, τόν καιρό της φοίτησής του στο πανεπιστήμιο της Μόσχας, ήταν επικεφαλής ενός όμίλου πρωτοπόρων νέων μέ έπαναστατικές διαθέσεις, πού μελετούσαν τις πολιτικές και τις θεωρητικές διδασκαλίες τών έπαναστατών στοχαστών του ΧVΙΙΙ αιώνα και τών σοσιαλιστών-ούτοπιστών. Τό 1834 πιάστηκε μαζί μέ άλλα μέλη του όμίλου, τό 1835 έκτοπίστηκε στο Πέρμ και άργότερα στη Βιάτκα, στο Βλαντίμιρ και στο Νόβγκοροντ. Τό 1842, μετά την έπιστροφή του από την έξορία, ζούσε στη Μόσχα. Τά φιλοσοφικά έργα πού έγραψε την εποχή αυτή, «Ό έρασιτεχνισμός στην έπιστήμη» (1842–1843) και «Γράμματα για τη μελέτη της φύσης» (1844–1846) έπαιξαν σοβαρό ρόλο στην ανάπτυξη της ρωσικής ύλιστικής φιλοσοφίας. Ό Β. Ι. Λένιν χαρακτήριζε τόν Χέρτσεν διάσημο στοχαστή, πού έφτασε πολύ κοντά στο διαλεχτικό ύλισμό και σταμάτησε μπροστά στον ιστορικό ύλισμό. Τό Γενάρη του 1847 ό Χέρτσεν, έξαιτίας της δίωξής του απομέρους της τσαρικής κυβέρνησης, έφυγε στο έξωτερικό. Στην αρχή ζούσε στο Παρίσι και στη Νίκαια, και τό 1852 πέρασε στο Λονδίνο, όπου ίδρυσε ρωσικό τυπογραφείο και όργάνωσε την έκδοση έλεύθερου ρωσικού τύπου στο έξωτερικό. Άφου έβγαλε κάμποσες έπαναστατικές προκηρύξεις, προσοϋρες και άρθρα άρχισε να εκδίδει τό 1855 τό ήμερολόγιο «Πολιάρναγια Ζβεζντά», και από τό 1857 και ύστερα μαζί μέ τόν Ν. Π. Όγκαριόφ τό περιοδικό «Κόλοκολ». Έπειδή δέν κατάλαβε την άστικο-δημοκρατική ούσία του κινήματος του 1848 και του προμαρξικού σοσιαλισμού, ό Χέρτσεν δέν μπόρεσε να καταλάβει και τόν άστικό χαρακτήρα της ρωσικής επανάστασης, ταλαντευόταν ανάμεσα στο δημοκρατισμό και στο φιλελευθερισμό. Στη δεκαετία 1860–1870 ό Χέρτσεν ξέκοψε τελείως από τό φιλελευθερισμό και περνώντας μέ τό μέρος της επαναστατικής δημοκρατίας, «έστρεψε τά βλέμματά του. . . προς τη Διεθνή, εκείνη τη Διεθνή πού καθοδηγοϋσε ό Μάρξ» (Β. Ι. Λένιν. Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 11). Σ' ένα γράμμα του προς τόν Όγκαριόφ ό Χέρτσεν χαιρέτισε τη μετάφραση στη ρωσική γλώσσα τών έργων του Μάρξ.

Έκτίμηση του ρόλου του Χέρτσεν στην ιστορία του ρωσικού άπελευθερωτικού κινήματος κάνει ό Β. Ι. Λένιν στο άρθρο του «Στη μνήμη του Χέρτσεν» (1912). — 32, 33, 62–63.

Χέρτσενσταϊν, Μ. Γ. (1859–1906) — άστός οικονομολόγος, καθηγητής του Ίνστιτούτου αγροτικής οικονομίας της Μόσχας, μέλος της Ι Κρατικής δούμας, ένας από τούς ήγέτες τών καντέτων — του κυριότερου κόμματος της ρωσικής άστικής τάξης και θεωρητικός αυτού του κόμματος πάνω στο αγρο-

τικό ζήτημα. Δολοφονήθηκε από τούς μαυροεκατονταρχίτες στη Φιλλανδία ύστερα από τή διάλυση τῆς I Κρατικῆς δούμας. — 250.

Χέχτ (Hecht), Μορίς — γερμανός αστός οικονομολόγος καί στατιστικός, συγγραφέας μιᾶς μονογραφίας γιά τό νοικοκυριό τοῦ ἀγρότη μέ τόν τίτλο: «Drei Dörfer der badischen Hard» («Τρία χωριά τοῦ Χάρντ τοῦ Μπάντεν») (1895), στήν ὁποία ὑπεράσπιζε τούς ἰσχυρισμούς τῶν ἀστῶν οικονομολόγων γιά τή σταθερότητα τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ στόν καπιταλισμό. Τό βιβλίο αὐτό χρησιμοποιήθηκε ἀπό τούς ἀναθεωρητές στόν ἀγῶνα τους κατά τοῦ μαρξισμοῦ. — 159–160, 161, 162–164, 165–167, 186, 208, 215, 217, 229–230, 231.

Χοῦσζε (Huschke), Λέο — γερμανός αστός οικονομολόγος, συγγραφέας τοῦ ἔργου «Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei klein-, Mittel- und Grossbetrieb, dargelegt an typischen Beispielen Mittelthüringens» (1902) («Ὑπολογισμός τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς στά μικρά, μεσαῖα καί μεγάλα νοικοκυριά μέ βάση ὁρισμένα τυπικά παραδείγματα τῆς Κεντρικῆς Θουριγγίας»). — 179–180.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

(Μάης-Δεκέμβρης 1901)

1901

- Μάης-Δεκέμβρης.* Ὁ Λένιν βρίσκεται στό ἐξωτερικό καί μένει στό Μόναχο· ἡγεῖται τοῦ ἀγώνα τῆς ἐπαναστατικῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας γιά τή δημιουργία ἑνός μαχητικοῦ μαρξιστικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος στή Ρωσία καί διευθύνει τήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα».
- Μάης, 5 (18).* Σέ γράμμα του στόν Μ. Γ. Βετσεσλόφ ὁ Λένιν ἐκφράζει τή συγκατάθεση τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» γιά τήν ἐκδοση δελτίων ἀπό τήν ομάδα τῶν ἱσκριστῶν τοῦ Βερολίνου· τοὺς συνιστᾷ νά ἐκπονήσουν ἓνα λεπτομερειακό σχέδιο καί νά λύσουν μιά σειρά ζητήματα πού προκύπτουν ἀπό τήν ἀνάληψη αὐτῆς τῆς δουλειᾶς.
- Μάης, 6 (19).* Σέ γράμματα στήν ἀδελφή του Μαρία Ἰλίνιτсна Οὐλιάνοβα καί στόν Μ. Τ. Ἐλιζάροφ πού βρίσκονταν φυλακή, ὁ Λένιν ὑπογραμμίζει τή μεγάλη σημασία πού ἔχει στίς συνθῆκες τῆς ἀπομόνωσης ἡ τήρηση ἑνός σωστοῦ προγράμματος ζωῆς· τοὺς δίνει συμβουλές γιά τήν ὀργάνωση τῆς πνευματικῆς τους δουλειᾶς, γιά τόν ὀρθολογικό τρόπο μελέτης ξένων γλωσσῶν· τοὺς συνιστᾷ νά κάνουν κάθε μέρα γυμναστική.
- Μάης, ὄχι ποῖν ἀπό τίς 6 (19).* Ὁ Λένιν συντάσσει τόν ἰσολογισμό τῶν ἐσόδων καί ἐξόδων τῆς σύνταξης τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» ἀπό τίς 11 τοῦ Ἀπρίλη ὡς τίς 19 τοῦ Μάη 1901.
- Μάης, 11 (24).* Σέ γράμμα του στόν Ν. Ε. Μπάουμαν ὁ Λένιν τόν εὐχαριστεῖ «γιά τόν ἐπισταμένο καί ἀκριβολογημένο χαρακτήρα τοῦ ἰσολογισμοῦ ἐσόδων καί ἐξόδων», τοῦ ζητάει λεπτομερεῖς πληροφορίες γιά τή δουλειά του, τοῦ κάνει γνωστές τίς οἰκονομικές δυσχέρειες τῆς «Ἴσκρα», τονίζει τή σοβαρή σημασία τῆς διάθεσης τῶν εἰσπραχθέντων ποσῶν μέ πνεῦμα οἰκονομίας καί τῆς καλυτέρευσης τοῦ ἔργου τῆς μεταφορᾶς τῆς «Ἴσκρα» στή Ρωσία· συμβουλεύει τόν παραλήπτη νά ἐγκατασταθεῖ κοντά στά σύνορα.

Μάης, 11-17
(24-30).

Ο Λένιν και τα άλλα μέλη του τμήματος Μονάχου της σύνταξης της «Ίσκρα» συναντιούνται με τον Ντ. Μπ. Ριαζάνοφ και συζητούν μαζί του για τους όρους συνεργασίας της ομάδας «Μπορμπά» με την «Ίσκρα» και για την ένοποιήση των οργανώσεων της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας στο εξωτερικό.

Μάης, 12 (25).

Σέ γράμμα του στον Π. Μπ. Άξελρόντ ο Λένιν τον πληροφορεί για τη νέα προσπάθεια της ομάδας «Μπορμπά» να αρχίσουν διαπραγματεύσεις για την ένοποιήση των οργανώσεων του ΣΔΕΚΡ του εξωτερικού, για το σχέδιο σύγκλησης προκαταρκτικής συνδιάσκεψης αντιπροσώπων απ' όλες τις ομάδες του ΣΔΕΚΡ, του κάνει γνωστό ότι συμφωνεί με τη σύγκλησή της· τον πληροφορεί για τον έρχομό του Ριαζάνοφ και για τις διαπραγματεύσεις μ' αυτόν σχετικά με τους όρους συμμετοχής της ομάδας «Μπορμπά» στην «Ίσκρα»· τον παρακαλεί να επισπεύσει την απάντηση με τη συγκατάθεση της οργάνωσης «Σοσιαλδημοκράτης» για τη σύγκληση της συνδιάσκεψης· τον ρωτάει αν έχει να δώσει κανένα άρθρο για το τεύχος 2-3 του περιοδικού «Ζαριά».

Μάης, πριν
από τις 13 (26).

Ο Λένιν αρχίζει να δουλεύει το βιβλίο «Τί να κάνουμε; Τά φλέγοντα ζητήματα του κινήματός μας».

Μάης, 13-15
(26-28).

Στό φύλλο αρ. 4 της «Ίσκρα» δημοσιεύτηκε το άρθρο «'Από πού ν' αρχίσουμε;», όπου ο Λένιν εκθέτει το συγκεκριμένο σχέδιο δημιουργίας στη Ρωσία ενός επαναστατικού κόμματος της εργατικής τάξης, σχέδιο που τό ανάπτυξε αργότερα στο βιβλίο «Τί να κάνουμε;».

Πρώτο δεκαπενθήμερο του Μάη.

Ο Λένιν μετακομίζει στο προάστιο του Μονάχου Σβάμπινγκ.

Μάης, 15 (28).

Σέ γράμμα του στον Ρ. Ε. Κλάσσον ο Λένιν, εξ ονόματος της σύνταξης της «Ίσκρα» και του «Ζαριά», τον παρακαλεί να ενισχύσει οικονομικά την έφημερίδα.

Σέ γράμμα του προς τη Λ. Μ. Κνιπόβιτς, στο Άστραχάν, ο Λένιν ρωτάει για το σχέδιο οργάνωσης της έκτύπωσης της «Ίσκρα» στη Ρωσία, για τη δυνατότητα να τυπώνεται σέ νόμιμα τυπογραφεία· υπογραμμίζει την ανάγκη να γίνεται οίκονομία στα μέσα και στις δυνάμεις για τη μεταφορά της «Ίσκρα» στη Ρωσία και τη σοβαρή σημασία που έχει αυτό για όλη τη δουλειά της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας.

Μάης, 19
(Ίούνης, 1).

Ο Λένιν γράφει γράμμα στους Π. Ν. Λεπεσίνσκι και Π. Α. Κράσικοφ, στο Πσκόφ, σχετικά με το ζήτημα της μεταφοράς και της κυκλοφορίας της έφημερίδας «Ίσκρα».

- Σέ γράμμα του στον Π. Μπ. 'Αξελρόντ ό Λένιν τόν πληροφορεΐ ότι πήρε άπ' αυτόν τά ύλικά καί τά γράμματα του Ντεμπογκόρια-Μοκρίεβιτς, έπαναστάτη τής δεκαετίας 1870-1880, κι έκφράζει τή συγκατάθεσή του νά δημοσιευτοϋν οί άναμνήσεις του τελευταίου στο περιοδικό «Ζαριά» τεϋχος 2-3· τόν ενημερώνει για τήν ήμερομηνία τής έκδοσης του περιοδικου «Ζαριά», καθώς καί για τό περιεχόμενο καί τήν ήμερομηνία τής έκδοσης του φύλλου άρ. 5 τής «'Ισκρα»· τόν παρακαλεΐ νά έπισπεύσει τήν άπάντηση μέ τή συγκατάθεση τής όργάνωσης «Σοσιαλδημοκράτης» για τή σύγκληση προκαταρκτικής συνδιάσκεψης αντιπροσώπων από όλες τίς όργανώσεις του έξωτερικου του ΣΔΕΚΡ.
- Μάης, 23
(Ίούνης, 5). Σέ γράμμα που έστειλε στο Βερολίνο, στήν τοπική όμάδα συνδρομής στο έργο τής «'Ισκρα», ό Λένιν δίνει λεπτομερειακές ύποδείξεις για τά ζητήματα τής όργάνωσης τής παράνομης μεταφοράς τής «'Ισκρα» από τά σύνορα.
- Μάης, 25
(Ίούνης, 7). 'Ο Λένιν σέ γράμμα του στή μητέρα του Μαρία 'Αλεξάντροβνα Οϋλιάνοβα, στο Ποντόλσκ, εύχαριστεΐ τόν άδελφό του Νιμήτρι 'Ιλίτς Οϋλιάνοφ για τίς έφημερίδες που του έστειλε καί τόν παρακαλεΐ νά του στέλνει καί στο έξής στο έξωτερικό τά ένδιαφέροντα φύλλα των ρωσικων έφημερίδων· τόν πληροφορεΐ ότι πήρε τά χρήματα καί ότι έγραψε στή Μ. Ι. Οϋλιάνοβα καί στον Μ. Τ. 'Ελιζάροφ που βρίσκονταν στή φυλακή.
- Μάης, 29
(Ίούνης, 11). Σέ γράμμα του στον Γ. Β. Πλεχάνοφ ό Λένιν τόν ενημερώνει για τό συμπληρωματικό ύλικό που περιλήφθηκε στο τεϋχος 2-3 του περιοδικου «Ζαριά».
- Τέλη του Μάη. 'Ο Λένιν δουλεύει πάνω στο άρθρο «Νέα σφαγή», κρατάει σημειώσεις μέ περικοπές από τήν έφημερίδα «Νόβογε Βρέμια» καί συντάσσει λεπτομερειακό σχέδιο του άρθρου.
- Μάης-Ίούνης. 'Ο Λένιν καθοδηγεΐ τήν όργάνωση τής μεταφοράς τής έφημερίδας «'Ισκρα» στή Ρωσία.
- 'Ο Λένιν διεξάγει συνομιλίες μέ τήν ισκρική όμάδα του Μπακου σχετικά μέ τήν ανατύπωση τής «'Ισκρα» στο τοπικό παράνομο τυπογραφείο, που όργανώνει ό Β. Ζ. Κετσοχόβελι.
- 'Ο Λένιν σέ γράμματά του προς όρισμένους πράχτορες τής «'Ισκρα» κάνει ύποδείξεις σχετικά μέ τήν ανατύπωση στο ισκρικό τυπογραφείο του Κισινιόφ ύλικων από τά έκδιδόμενα φύλλα τής «'Ισκρα».
- Ίούνης, 4 (17). 'Ο Λένιν κάνει όρισμένες διορθώσεις καί συμπληρώσεις σ' ένα γράμμα τής Ν. Κ. Κρούπσκαγια προς τόν

Ι. Β. Μπάμπουσκιν, πράχτορα τής «Ίσκρα» στο Όρε-χοβο-Ζούγεβο· στο γράμμα ανακοινώνεται στον Μπάμπουσκιν ότι θα δημοσιευτούν στην «Ίσκρα» οί ανταποκρίσεις του, τονίζεται ή ανάγκη νά γραφεί μιά διάψευση πού νά ανασκευάζει ένα συκοφαντικό άρθρο του «Ρούσκογε Μπογκάτσμπο» σχετικά μέ τούς εργάτες του Ίβάνοβο-Βοζνεσένσκ· ζητούνται πληροφορίες αν ό παραλήπτης πήρε τά νέα φύλλα τής «Ίσκρα» κι αν βγάζει κανένα μεροκάματο.

Μέ γράμμα του πρός τόν Μ. Γ. Βετσεσλόφ, στο Βερολίνο, ό Λένιν ζητάει επίμονα από τόν παραλήπτη λεπτομερέστατο απολογισμό γιά τή δουλειά του καί τά σχέδιά του γιά τό μέλλον.

Ίούνης, μετά
τίς 4 (17).

Ό Λένιν κρατάει σημειώσεις μέ περικοπές από τήν έφημερίδα «The Times» («Οί Καιροί») αρ. φύλλου 3683 τής 17 του Ίούνη 1901 σχετικά μέ τίς εργατικές ταραχές στην Πετρούπολη.

Ίούνης, πρίν από
τίς 5 (18).

Σέ γράμμα του πρός άγνωστο παραλήπτη στη Ρωσία, πού στάλθηκε μέσω τής Α. Μ. Κνιπόβιτς, ό Λένιν τόν παρακαλεί νά οργανώσει χρηματικό έρανο υπέρ τής «Ίσκρα».

Ίούνης, 5 (18).

Σέ γράμμα του στον Α. Ε. Γκάλμπεριν, στο Μπακού, ό Λένιν τόν πληροφορεί γιά τήν αποστολή τής έφημερίδας «Ίσκρα» στην Περσία μέσω τής Βιέννης· του ζητάει πληροφορίες γιά τό σχέδιο έκτύπωσης τής «Ίσκρα» στον Καύκασο· του τονίζει τή σοβαρή σημασία πού έχει ό χρηματικός έρανος υπέρ τής «Ίσκρα» καί ή αναζήτηση νέων δρόμων μεταφοράς της στη Ρωσία από τό έξωτερικό.

Ίούνης, μετά
τίς 11 (24).

Ό Λένιν κρατάει σημειώσεις μέ περικοπές από τήν έφημερίδα «Frankfurter Zeitung» («Έφημερίδα τής Φραγκφούρτης») αρ. φύλλου 173 τής 24 του Ίούνη 1901 σχετικά μέ τίς εργατικές ταραχές στην Πετρούπολη.

Ίούνης, πρίν από
τίς 12 (25).

Η σύνταξη τής «Ίσκρα» πήρε από τήν Πετρούπολη γράμμα ενός εργάτη μέ ένθουσιώδικα σχόλια γιά τό άρθρο του Λένιν «Από ποϋ ν' αρχίσουμε;» καί γιά τό φύλλο αρ. 4 τής «Ίσκρα».

Ίούνης, 13 (26).

Ό Λένιν γράφει γράμμα στον Ν. Ε. Μπάουμαν, στη Μόσχα, γιά τά ζητήματα τής μεταφοράς τής «Ίσκρα» καί του άλλου παράνομου τύπου στη Ρωσία.

Ίούνης, πρίν από τίς 24 (7 του Ίούλη). Ό Λένιν από κοινοϋ μέ τό τμήμα Μονάχου τής σύνταξης τής «Ίσκρα» συμμετέχει στην έπεξεργασία

τοῦ σχεδίου ἐνοποίησης τῶν ὀργανώσεων «Ἴσκρα» – «Ζαριά» καί «Σοσιαλδημοκρατίας» μέ τήν «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» κ. ἄ.

Ὁ Λένιν γράφει τό ἄρθρο «Οἱ διώχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ».

Ἰούνης, 24
(Ἰούλης, 7).

Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ καί τοῦ κάνει γνωστό ὅτι πῆρε ἀπό τή Ρωσία εἰδήσεις σχετικά μέ τίς προσπάθειες πού γίνονται γιά τή σύγκληση συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ· τοῦ τονίζει ὅτι ἔχει σοβαρή σημασία νά ἐπισπευθεῖ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος καί τόν ἐνημερώνει γιά τήν πορεία τῆς προετοιμασίας τοῦ 6ου καί τοῦ 7ου φύλλου τῆς «Ἴσκρα».

Ἰούνης, 24 καί 26
(Ἰούλης, 7 καί 9).

Ὁ Λένιν βάζει στά μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ἴσκρα» τό ζήτημα τῆς ἐπίσπευσης τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ σχεδίου προγράμματος τοῦ κόμματος.

Ἰούνης, 24
(Ἰούλης, 7)–
Αὔγουστος, 17 (30).

Κατά τή συζήτηση μέσα στή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» τοῦ ἄρθρου τοῦ Λένιν «Οἱ διώχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ», ἀνάμεσα στόν Λένιν καί στά ἄλλα μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς παρουσιάζονται διαφωνίες στό ζήτημα τῆς στάσης ἀπέναντι στούς φιλελεύθερους. Ὁ Λένιν ἀρνεῖται νά ἀλλάξει τό γενικό τόνο τοῦ ἄρθρου καί νά τροποποιήσει τή στηριγμένη σέ ἀρχές θέση γιά τή στάση ἀπέναντι στούς φιλελεύθερους.

Ἰούνης, 26
(Ἰούλης, 9).

Ὁ Λένιν συναντιέται μέ τόν Β. Π. Νόγκιν καί τόν Σ. Β. Ἀντρόποφ, πού ταξιδεύουν ἀπό τό Λονδίνο γιά τή Ρωσία σάν πράχτορες τῆς «Ἴσκρα»· συζητάει μαζί τους γιά τήν ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς κατά τόπους.

Σέ γράμμα του πρός τόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ ὁ Λένιν τόν ἐνημερώνει γιά τό περιεχόμενο τοῦ φύλλου ἀρ. 6 τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ τεύχους 2–3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά»· τοῦ κάνει γνωστό ὅτι πῆρε πληροφορίες ἀπό τή Ρωσία σχετικά μέ τή σύγκληση τοῦ συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ· τόν παρακαλεῖ ν' ἀρχίσει μαζί μέ τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ νά γράφει τό πρόγραμμα τοῦ ΣΔΕΚΡ· τόν ἐνημερώνει γιά τή συνάντηση καί τή συζήτηση πού εἶχε μέ τόν Κ. Κάουτσκι· τόν πληροφορεῖ ὅτι ἦρθαν στό Μόναχο ὁ Β. Π. Νόγκιν καί ὁ Σ. Β. Ἀντρόποφ καί ὅτι συζήτησε μαζί τους.

Ἰούνης, πρὶν ἀπό
τίς 29 (12 τοῦ
Ἰούλη).

Ὁ Λένιν παίρνει μέρος στή σύνταξη τοῦ νέου σχεδίου Καταστατικοῦ τῆς ὀργάνωσης τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Ἰούνης, 30
(Ἰούλης, 13).

Σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Λένιν τόν πληροφορεῖ ὅτι ἄρχισε νά δουλεύει πάνω στό ἄρθρο «Τό

ἀγροτικό ζήτημα καί οί „κριτικοί τοῦ Μάρξ“» καί τόν παρακαλεῖ νά τοῦ στείλει τό βιβλίο τοῦ Β. Λήμπκνεχτ «Zur Grund — und Bodenfrage» («Γύρω ἀπό τό ἀγροτικό ζήτημα»).

Ἰούνης.

Τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Νέα σφαγή», πού εἶναι ἀφιερωμένο στήν ἄμυνα τῶν ἐργατῶν τοῦ Ὀμποῦχοφ, δημοσιεύτηκε στό φύλλο 5 τῆς «Ἴσκρα».

Ἰούνης—
Σεπτέμβρης.

Ὁ Λένιν γράφει τό ἔργο «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οί „κριτικοί τοῦ Μάρξ“», πού εἶναι ἀφιερωμένο στήν κριτική τῶν ἀναθεωρητῶν, στήν ὑπεράσπιση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος καί στήν ἐπεξεργασία τῶν βάσεων τοῦ ἀγροτικοῦ προγράμματος τοῦ ΣΔΕΚΡ.

Ἰούλης, 8 (21).

Σέ γράμμα του στόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ ὁ Λένιν τόν παρακαλεῖ νά τοῦ στείλει τό βιβλίο τοῦ Β. Λήμπκνεχτ «Zur Grund — und Bodenfrage» καί τά πραχτικά τῶν συνεδρίων τῆς Διεθνoῦς εἴτε τό περιοδικό «Der Vorbote» («Προάγγελος») ὅπου δημοσιεύονται τά ὑλικά τῶν συνεδρίων αὐτῶν, πού τοῦ εἶναι ἀπαραίτητα γιά τή δουλειά πάνω στό ἄρθρο «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οί „κριτικοί τοῦ Μάρξ“».

Ἰούλης, 12 (25).

Σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Λένιν τόν εὐχαριστεῖ γιά τά βιβλία πού τοῦ ἔστειλε, τόν πληροφορεῖ ὅτι ἐτοιμάζει μιά ἐργασία πάνω στό ἀγροτικό ζήτημα καί ὅτι σκοπεύει νά κάνει δριμεία κριτική στούς ἀναθεωρητές.

Ἰούλης, 14 (27).

Ὁ Λένιν προσθέτει ἓνα ὑστερόγραφο στό γράμμα τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια στόν Χ σχετικά μέ τή δουλειά τῶν πραχτόρων τῆς «Ἴσκρα» καί τήν ἀνάγκη καλύτερης ὁργάνωσης τῆς μεταφορᾶς τῆς ἐφημερίδας ἀπό τά σύνορα.

Στή συνεδρίαση τοῦ τμήματος Μονάχου τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ἴσκρα» ἀποφασίζεται νά δημοσιευτεῖ τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Οἱ διώχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ» στό περιοδικό «Ζαριά».

Ἰούλης, πρίν ἀπό
τίς 17 (30).

Ὁ Λένιν γράφει ἐπίλογο γιά τό ἄρθρο «Οἱ διώχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ».

Ἰούλης, 17 (30).

Σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Λένιν τόν εὐχαριστεῖ γιά τά βιβλία πού τοῦ ἔστειλε, τά σχετικά μέ τό ἀγροτικό ζήτημα, τόν πληροφορεῖ ὅτι τοῦ ἔστειλε τό βιβλίο τοῦ Β. Κούλεμαν «Τό συνδικαλιστικό κίνημα», ὅτι πῆρε ἀπό τή Ρωσία εἰδήσεις σχετικά μέ τό ἐνδιαφέρον πού δείχνουν ἐκεῖ γιά τά γραπτά τοῦ Μπερντιάγεφ,

έκφράζει τή γνώμη ότι είναι ανάγκη «νά τόν ξετινάξουν όχι μόνο στόν είδικά φιλοσοφικό τομέα»· έκφράζει τήν ίκανοποίησή του γιά τήν είδοποίηση πού τοῦ ἔστειλε ὁ Πλεχάνοφ ὅτι ἄρχισε νά δουλεύει πάνω στό πρόγραμμα τοῦ κόμματος.

Σέ γράμμα του πρός τόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ ὁ Λένιν εὐχαριστεῖ τόν παραλήπτη γιά τό περιοδικό «Vorbote» καί τό βιβλίο τοῦ Β. Λήμπκνεχτ «Zur Grund — und Bondefrage» πού τοῦ ἔστειλε· τοῦ κάνει γνωστό ὅτι σκοπεύει νά συναντηθεῖ μέ τόν Λ. Ναντέζντιν στή Ζυρίχη γύρω ἀπό τίς 8 μέ 12 Αὐγούστου καί ὅτι ἐπιθυμεῖ νά συναντηθεῖ καί νά συζητήσῃ καί μαζί του.

Ἀνάμεσα στίς 18 καί 30 τοῦ Ἰούλη (31 τοῦ Ἰούλη καί 12 τοῦ Αὐγούστου).

Ὁ Λένιν παίρνει τήν πρώτη προσούρα τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια «Ἡ γυναίκα-ἐργάτρια», πού τυπώθηκε στό παράνομο τυπογραφεῖο τῆς «Ἰσκρα» στό Κισινιόφ.

Ὁ Λένιν παίρνει μέρος στήν ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου κανονισμοῦ γιά τίς ἱσκρικές ὀργανώσεις στή Ρωσία. Τό σχέδιο στάλθηκε στή Ρωσία τόν Αὐγουστο τοῦ 1901.

Ὁ Λένιν κάνει μερικές συμπληρώσεις σέ γράμμα τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια πρός τόν Λ. Ι. Γκόλτμαν στό Κισινιόφ· στό γράμμα αὐτό έκφράζει τίς εὐχαριστίες του γιά τό βιβλίο τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια «Ἡ γυναίκα-ἐργάτρια», πού τοῦς στάλθηκε ἀπό τή Ρωσία, ὅπου εἶχε ἐκδοθεῖ σέ παράνομο τυπογραφεῖο· διευκρινίζει τό ζήτημα τῆς στάσης τῆς σύνταξης τῆς «Ἰσκρα» ἀπέναντι στήν ἐκτύπωση τῶν ὑλικῶν της στό παράνομο τυπογραφεῖο στή Ρωσία· ἀνακοινώνει στόν παραλήπτη ὅτι ὑπάρχει σκέψη νά σταλεῖ στή Ρωσία ἐπεξεργασμένο ἀπό τή σύνταξη σχέδιο κανονισμοῦ γιά τίς ἱσκρικές ὀργανώσεις μέ σκοπό τήν ἀπό κοινοῦ μελέτη καί ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου καταστατικοῦ.

Ὁ Λένιν κάνει μερικές διορθώσεις καί συμπληρώσεις σέ γράμμα τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια πρός τόν Λ. Ε. Γκάλπεριν, στό Μπακοῦ· στό γράμμα αὐτό ἐξ ὀνόματος τῆς σύνταξης τῆς «Ἰσκρα» έκφράζεται ἡ συγκατάθεση γιά τό τύπωμα τῆς «Ἰσκρα» στό Μπακοῦ· τονίζεται ὅτι ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νά γίνεται ἡ ἐκτύπωση μέ μῆτρες, ἀναλύονται τά πλεονεκτήματα αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐκτύπωσης καί ἡ σοβαρή σημασία τῆς ταχύτατης ἐφαρμογῆς του.

Δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Ἰούλη.

Σέ γράμμα του στόν Σ. Ο. Τσεντερμπάουμ ὁ Λένιν τονίζει ὅτι διαφωνεῖ μέ τό σχέδιο τοῦ παραλήπτη, τοῦ Σ. Β. Ἀντρόποφ καί τοῦ Β. Π. Νόγκιν, πού στάλθηκε στή σύνταξη τῆς «Ἰσκρα» καί πού προτείνει νά δημιουργηθεῖ στήν Πετρούπολη ὄργανο τῆς ὀργάνωσης τῆς «Ἰσκρα» στή Ρωσία καί νά περάσουν στήν Πετρούπολη

τά μέλη τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» κριτικάρει τὴν ἐλλειψὴ ρεαλιστικότητος καὶ τὸ περιορισμένο πνεῦμα αὐτοῦ τοῦ σχεδίου, πού εἶναι ἄσκοπο καὶ ἐπιζήμιο γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ δουλειά· ὑπογραμμίζει τὴ σοβαρὴ σημασία πού ἔχει ἡ καλύτερὴ ὀργάνωσις τῆς μεταφορᾶς καὶ κυκλοφορίας τῆς «Ἴσκρα» στὴ Ρωσία.

Ἰούλης.

Τὸ ἄρθρο τοῦ Λένιν «Πολύτιμη ὁμολογία» δημοσιεύεται στὸ φύλλο ἀρ. 6 τῆς «Ἴσκρα».

Αὐγούστος, 11 (24). Σέ γράμμα τοῦ στόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ ὁ Λένιν ἐκφράζει τὴν ἀγανάκτησίν του γιὰ τίς ἀντιφατικὰς ἐνέργειες τοῦ Γ. Ο. Μάρτοφ, τοῦ Α. Ν. Πότρεσοφ καὶ ἄλλων μελῶν τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» σχετικὰ μέ τὸ ἄρθρο τοῦ Στεκλόφ «Ἀπὸ ποῦ λοιπόν ν' ἀρχίσουμε;», πού τὸ χαρακτήρισαν ἐπιζήμιο καὶ προδοτικό, ταυτόχρονα ὁμῶς συμφώνησαν νὰ δημοσιευτεῖ στὸ περιοδικό «Ζαριά»· ἐκφράζει τὴν ἀγανάκτησίν του γιὰ τὴν «ταχτικὴ συγκαταβατικότητος καὶ ἀνοχῆς», πού ἐφαρμόζουν ἀπέναντι στοὺς ὁπορτουνιστὰς· ὑπογραμμίζει τὴ μεγάλη σημασία πού ἔχει ἡ ἐπείγουσα ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος· πληροφορεῖ τὸν παραλήπτη ὅτι θὰ κυκλοφορήσῃ σύντομα τὸ φύλλο ἀρ. 7 τῆς «Ἴσκρα» καὶ τὸν ἐνημερώνει γιὰ τὰ ὑλικά τοῦ τεύχους 2-3 τοῦ «Ζαριά», πού ὑπάρχουν στὴ σύνταξη.

Αὐγούστος, πρὶν ἀπὸ τίς 13 (26).

Ὁ Λένιν στέλνει στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ τίς παρατηρήσεις του γιὰ τὸ ἄρθρο τοῦ τελευταίου «Ὁ Cant ἐνάντια στόν Κάντ, εἴτε ἡ πνευματικὴ διαθήκη τοῦ Μπέρνσταϊν», πού προοριζόταν νὰ δημοσιευτεῖ στὸ περιοδικό «Ζαριά» τεύχος 2-3. Ἐπειτα ἀπὸ παράκληση τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Λένιν ἔκανε ὁρισμένους διορθώσεις στὸ ἄρθρο αὐτό καὶ σκίτσαρε ἓνα σχέδιο χωρισμοῦ τοῦ σέ κεφάλαια.

Αὐγούστος, ὄχι πρὶν ἀπὸ τίς 17 (30).

Τὸ ἄρθρο τοῦ Λένιν «Τὰ διδάγματα τῆς κρίσης» δημοσιεύτηκε στὸ φύλλο ἀρ. 7 τῆς «Ἴσκρα».

Αὐγούστος, 17 (30). Σέ γράμμα πρὸς τὸν Π. Μπ. Ἀξελρόντ ὁ Λένιν πληροφορεῖ τὸν παραλήπτη ὅτι κυκλοφόρησε τὸ 7ο φύλλο τῆς «Ἴσκρα» καὶ τὸν ἐνημερώνει μέ τὸ προβλεπόμενο περιεχόμενο τοῦ 8ου φύλλου· τὸν ἐνημερώνει ἐπίσης σχετικὰ μέ τὴ δουλειά του πάνω στὸ ἄρθρο «Τὸ ἀγροτικό ζήτημα καὶ οἱ „κριτικοὶ τοῦ Μάρξ“».

Ὁ Λένιν γράφει τὸ σχέδιο καὶ τίς παραλλαγὰς τοῦ ἁρθρου «Καλλιέργεια τσιφλικάδων». Τὸ ἄρθρο δημοσιεύτηκε στὸ φύλλο 8 τῆς «Ἴσκρα» στίς 10 τοῦ Σεπτέμβρη 1901 μέ τὸν τίτλο «Οἱ φεουδάρχες σέ δράση».

Αὐγούστος, 18 (31). Σέ γράμμα τοῦ στὴ Μ. Α. Οὐλιάνοβα στὴ Μόσχα, ὁ Λένιν τὴ συμβουλεύει νὰ πεταχτεῖ στὴν Πετρούπολη

καί νά υποβάλει μήνυση ἐνάντια στίς παράνομες ἐνέργειες τῶν ὀργάνων τῆς δικαιοσύνης, πού καθυστεροῦν τήν ἐκδίκαση τῆς ὑπόθεσης τῆς Μ. Ι. Οὐλιάνοβα καί τοῦ Μ. Τ. Ἐλιζάροφ· τήν πληροφορεῖ ὅτι σκοπεύει νά πάει στήν Ἑλβετία στήν Α. Ι. Ἐλιζάροβα.

Αὐγουστος.

Ὁ Λένιν στέλνει στούς πράχτορες τῆς «Ἴσκρα» στή Ρωσία ἓνα σχέδιο ὀργάνωσης τῆς «Ἴσκρα» σέ πανρωσική κλίμακα, τούς παρακαλεῖ νά τό μελετήσουν καί νά στείλουν τίς παρατηρήσεις καί τίς διορθώσεις τους.

Σεπτέμβρης, 8 (21). Σέ γράμμα του στή Μ. Α. Οὐλιάνοβα ὁ Λένιν τήν πληροφορεῖ ὅτι πῆρε τά χρήματα πού τοῦ ἔστειλε· ὅτι πῆρε εἰδήσεις ἀπό τήν Α. Ι. Ἐλιζάροβα, ἀπό τήν Ἑλβετία καί ὅτι ἡ ἀνάκριση γιά τήν ὑπόθεση τῆς Μ. Ι. Οὐλιάνοβα καί τοῦ Μ. Τ. Ἐλιζάροφ παραπέμφθηκε στόν εἰσαγγελέα· τή συμβουλεύει νά πάει στήν Πετρούπολη καί νά υποβάλει μήνυση γιά τήν καθυστέρηση τῆς ἐκδίκασης τῆς ὑπόθεσής τους· τῆς στέλνει τή διεύθυνση κάποιων γνωστών του στήν Πετρούπολη, ὅπου θά μπορούσε νά μείνει.

Σεπτέμβρης 10 (23). Τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Οἱ φεουδάρχες σέ δράση» καί τό σημείωμα «Τό συνέδριο τῶν ζέμστβο» δημοσιεύτηκαν στό φύλλο 8 τῆς «Ἴσκρα».

Ἀνάμεσα στίς 16 καί 19 τοῦ Σεπτέμβρη Ὁ Λένιν ἀναχωρεῖ ἀπό τό Μόναχο στή Ζυρίχη γιά τό «ένωτικό» συνέδριο τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ. **(29 τοῦ Σεπτέμβρη καί 2 τοῦ Ὀκτώβρη).**

Σεπτέμβρης, 20 (Ὀκτώβρης, 3).

Ὁ Λένιν συμμετέχει σέ σύσκεψη τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς «Ἴσκρα» – «Ζαριά» καί τοῦ «Σοσιαλδημοκράτη» στή Ζυρίχη. Ἡ σύσκεψη ἀναθέτει στόν Λένιν νά μιλήσει στό «ένωτικό» συνέδριο τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ.

Σεπτέμβρης, 21 (Ὀκτώβρης, 4).

Στή συνεδρίαση τοῦ «ένωτικοῦ» συνεδρίου ὁ Λένιν σημειώνει τό κείμενο τῶν διορθώσεων στίς ἀποφάσεις τῆς συνδιάσκεψης τῆς Γενεύης, πού πρότεινε ὁ Κριτσέβσκι ἐξ ὀνόματος τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν».

Στό «ένωτικό» συνέδριο τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ («Ἴσκρα» – «Ζαριά», «Σοσιαλδημοκρατης», «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», Μπούντ καί ὁμάδα «Μπορμπά») ὁ Λένιν ἐκφωνεῖ λόγο, μέ τόν ὁποῖο ξεσκεπάζει τόν ὁπορτουνισμό τῶν καθοδηγητῶν τῆς «Ἐνωσης».

Ανάμεσα στίς 21 καί 23 τοῦ Σεπτέμ-

Ὁ Λένιν παίρνει μέρος σέ σύσκεψη ὅλων τῶν μελῶν τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα», ὅπου συζητιόταν τό ζήτη-

βρη (4 και 6 του
'Οχτώβρη).

μα της έκδοσης της «'Ισκρα» και του «Ζαριά» καθώς και της δημιουργίας ενιαίας «'Οργάνωσης της ρωσικής επαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας του εξωτερικού».

Σεπτέμβρης, 22
('Οχτώβρης, 5).

'Ο Λένιν μαζί με τούς αντιπροσώπους των οργανώσεων του εξωτερικού της «'Ισκρα»-«Ζαριά» και του «Σοσιαλδημοκράτη» αποχωρεί από το «ένωτικό» Συνέδριο, αφού προηγούμενα ανακοινώθηκε στο συνέδριο δήλωσή τους για όριστική ρήξη με την «'Ενωση».

Σεπτέμβρης,
μετά τις 22
(5 του 'Οχτώβρη).

Σε γράμμα του στη Λ. Ι. 'Αξελρόντ (πού ήταν στην ομάδα των πρακτικογράφων του συνεδρίου) ο Λένιν την παρακαλεί να αντιγράψει άμέσως τα ντοκουμέντα του «ένωτικού» συνεδρίου και να του τα στείλει στο Μόναχο· την πληροφορεί ότι αναχωρεί από τη Ζυρίχη στο Μόναχο.

'Ο Λένιν επιστρέφει από τη Ζυρίχη στο Μόναχο.

'Οχι πριν από τις
23 του Σεπτέμβρη
(6 του 'Οχτώβρη).

'Ο Λένιν συνομιλεί στο Μόναχο με τούς Γ. Μ. και Ζ. Π. Κρζιζανόβσκι, πού ήρθαν να τον βρουν, μετά τη λήξη της έξορίας τους στη Σιβηρία, και να συνεννοηθούν μαζί του για το σχέδιο δημιουργίας στη Ρωσία μιās κεντρικής ισκρικής οργάνωσης.

Τέλη
του Σεπτέμβρη-
αρχές του 'Οχτώβρη.

'Ο Λένιν παίρνει μέρος στην οργάνωση του «Συνδέσμου του εξωτερικού της ρωσικής επαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας», πού ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του και πού συνένωνε στις γραμμές του τούς όπαδούς της «'Ισκρα» και του «Ζαριά» και της οργάνωσης «Σοσιαλδημοκράτης».

'Οχτώβρης, 8 (21).

'Ο Λένιν γράφει γράμμα στον Γ. Β. Πλεχάνοφ σχετικά με τις δουλειές της σύνταξης της «'Ισκρα»· τον πληροφορεί ότι του έστειλε τό 1ο τεύχος του περιοδικού «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί») με τό άρθρο του Φ. 'Ενγκελς σχετικά με τό πρόγραμμα, πού είναι απαραίτητο στον παραλήπτη για τή δουλειά του πάνω στο πρόγραμμα του κόμματος· του κάνει γνωστή τήν πρόθεσή του να γράψει ένα άρθρο με τόν τίτλο «'Εσωτερική ανασκόπηση» για τό τεύχος 2-3 του περιοδικού «Ζαριά» και τόν ενημερώνει για τήν πορεία της δουλειάς του πάνω στο βιβλίο «Τί να κάνουμε;».

'Οχτώβρης,
μετά τις 8 (21).

'Ο Λένιν αρχίζει τή δουλειά πάνω στο άρθρο «'Εσωτερική ανασκόπηση» για τό περιοδικό «Ζαριά».

'Οχτώβρης, 9 (22).

Σε γράμμα του στη Λ. Ι. 'Αξελρόντ ο Λένιν την παρακαλεί να του στείλει στη Γενεύη για έκτύπωση όλα τα ντοκουμέντα του «ένωτικού» συνεδρίου· την πληροφορεί ότι της έστειλε τό 8ο τεύχος του «Νόβογε Σλόβο» (1897) με τα άρθρα του Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ κ. ἄ.

- Δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ὀχτώβρη.* Ὁ Λένιν μαζί μέ τόν Γ. Ο. Μάρτοφ συντάσσει ἓνα γράμμα πρὸς τήν ἰσκρική ομάδα τῆς Πετρούπολης σχετικά μέ τή δουλειά αὐτῆς τῆς ομάδας καί τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις της μέ τήν «Ἴσκρα»· σχετικά μέ τή σοβαρή σημασία τῆς ζύμωσης καί τῆς κατάκτησης τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Πετρούπολης μέ τό μέρος τῆς «Ἴσκρα»· σχετικά μέ τήν ἐνημέρωση τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» γιά τίς δουλειές στήν Πετρούπολη.
- Ὀχτώβρης, 20 (Νοέμβρης, 2).* Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ σχετικά μέ τά ζητήματα τῆς ἐκδοσης τῶν φύλλων 9 καί 10 τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ τεύχους 2-3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά»· ρωτάει τόν παραλήπτη πότε θά τελειώσει τή δουλειά του πάνω στό πρόγραμμα τοῦ κόμματος· τόν πληροφορεῖ ὅτι τελείωσε τή συγγραφή τοῦ ἄρθρου «Ἐσωτερική ἀνασκόπηση».
- Ὀχτώβρης, 21 (Νοέμβρης, 3).* Σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Λένιν τόν πληροφορεῖ ὅτι τοῦ ἔστειλε χρήματα, ὅτι ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» πῆρε διάφορα χρηματικά ἐμβάσματα, καί τόν ἐνημερώνει γιά τήν κατάσταση τῶν οἰκονομικῶν τῆς σύνταξης.
- Ὀχτώβρης.* Τά ἄρθρα τοῦ Λένιν «Ὁ ἀγώνας ἐνάντια στούς πεινασμένους», «Ἀπάντηση στήν ἐπιτροπή Πετρούπολης» καί «Οἱ ὑποθέσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ» δημοσιεύτηκαν στό φύλλο 9 τῆς «Ἴσκρα».
- Νοέμβρης, 6 (19).* Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ γιά τό περιεχόμενο τοῦ 4ου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά»· τόν πληροφορεῖ ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τῆς σύνταξης καί τῆς διοίκησης τῆς «Ἴσκρα» συμφωνεῖ μέ τήν ἄμεση ἐκτύπωση τῶν ντοκουμέντων τοῦ «ἐνωτικοῦ» συνεδρίου.
- Νοέμβρης, 14 (27).* Σέ γράμμα του στή Λ. Ι. Ἀξελρόντ ὁ Λένιν εὐχαριστεῖ τήν παραλήπτρια γιά τό βιβλίο της «Ἡ κοσμοαντίληψη τοῦ Τολστόι καί ἡ ἐξέλιξή της», πού τοῦ ἔστειλε· τήν ἐνημερώνει γιά τή δουλειά του πάνω στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;».
- Νοέμβρης, 18 (Δεκέμβρης, 1).* Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ σχετικά μέ τό περιεχόμενο τῆς οἰκονομικῆς καί ἱστορικῆς στήλης τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα»· ὑπογραμμίζει ἐπιταχτικά τή σοβαρή σημασία τῆς δουλειᾶς πάνω στό πρόγραμμα· τόν ἐνημερώνει γιά τή δουλειά του πάνω στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;».
- Νοέμβρης, πρὶν ἀπό τίς 20 (3 τοῦ Δεκέμβρη).* Στό φύλλο 10 τῆς «Ἴσκρα» δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Κανονισμός κατέργου καί καταδίκη σέ κάτεργα».

- Νοέμβρης, 20
(Δεκέμβρης, 3). Στο φύλλο 11 τής «Ίσκρα» δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Ἡ διαμαρτυρία τοῦ φιλλανδικοῦ λαοῦ».
- Νοέμβρης,
πρὶν ἀπὸ τῆς 29
(12 τοῦ Δεκέμβρη). Σέ γράμμα του στὸν Π. Μπ. Ἀξελρόντ καὶ στὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Λένιν εἰδοποιεῖ τοὺς παραλήπτες ὅτι πρόκειται νὰ γίνῃ συνεδρίαση τοῦ Διεθνοῦς σοσιαλιστικοῦ γραφείου στὶς Βρυξέλλες καὶ ἐκφράζει τὴ γνώμη ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ πάει στὶς Βρυξέλλες ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ· τοὺς πληροφορεῖ ὅτι τοὺς ἔστειλε ἓνα σχέδιο περιεχομένων τοῦ 4ου τεύχους τοῦ «Ζαριά».
- Νοέμβρης-
Δεκέμβρης. Ὁ Λένιν ἐργάζεται ἐντατικά γιὰ τὴ συγγραφή τοῦ βιβλίου «Τί νὰ κάνουμε;».
- Φθινόπωρο. Ὁ Λένιν γράφει τὸ σημείωμα «Γιὰ τὸ περιοδικό „Σβομπόντα“».
- Δεκέμβρης,
πρὶν ἀπὸ τῆς 5 (18). Σέ γράμμα του πρὸς τὶς ἱσκρικές ὁργανώσεις στὴ Ρωσία ὁ Λένιν ἀνακοινώνει σ' αὐτές ὅτι σέ σύντομο χρονικό διάστημα θὰ κυκλοφορήσῃ τὸ βιβλίο «Τί νὰ κάνουμε;».
- Δεκέμβρης, 5 (18). Σέ γράμμα του σ' ἓναν πράχτορα τῆς «Ίσκρα» ὁ Λένιν ἀντιτίθεται κατηγορηματικά στὴ χρησιμοποίηση τοῦ ἱσκρικοῦ τυπογραφείου τοῦ Κισινιόφ γιὰ τὴν ἐκτύπωση ἐκδόσεων συγγενικῶν μέ τὸν «οἰκονομισμό».
- Σέ γράμμα του στὴν Ι. Γ. Σμιντόβιτς ὁ Λένιν τῆς κάνει γνωστό ὅτι πῆρε πληροφορίες πού λένε ὅτι τὸ ἱσκρικό τυπογραφεῖο ἐκτύπωσε τὴν ἑφημερίδα «Βπεριόντ», ἐντυπο «οἰκονομιστικῆς» κατεύθυνσης· ἐκφράζει τὴν ἐντονη ἀγανάχτησή του γι' αὐτό καὶ ζητάει διευκρινίσεις μήπως οἱ πληροφορίες αὐτές ὀφείλονται σέ παρεξήγηση· παρακαλεῖ τὸν Α. Ν. Ραντσένκο καὶ τὸν Σ. Ο. Τσεντερμπάουμ νὰ ἔρθουν ἀμέσως σ' αὐτόν, στὸ Μόναχο.
- Δεκέμβρης, πρὶν
ἀπὸ τῆς 6 (19). Ὁ Λένιν ἐξ ὀνόματος τῆς σύνταξης τῆς «Ίσκρα» γράφει χαιρετιστήριο γράμμα πρὸς τὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ μέ τὴν εὐκαιρία τοῦ εἰκοσιπεντάχρονου ἰωβηλαίου τῆς ἐπαναστατικῆς τοῦ δράσης.
- Δεκέμβρης, 6 (19). Σέ γράμμα του πρὸς τὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Λένιν τονίζει ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ πάει ὁ παραλήπτης στὶς Βρυξέλλες στὴ συνεδρίαση τοῦ ΔΣΓ· τὸν πληροφορεῖ ὅτι ἡ σύνταξη τῆς «Ίσκρα» τοῦ ἔστειλε χρήματα γιὰ τὸ ταξίδι· τὸν καλεῖ νὰ περάσῃ, κατὰ τὴν ἐπιστροφή του, ἀπὸ τὸ Μόναχο γιὰ νὰ λύσουν ὀρισμένα προβλήματα σχετικά μέ τὸ πρόγραμμα τοῦ κόμματος, μέ τὸ 4ο τεύχος τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» κ. ἄ. Τὸν παρακαλεῖ νὰ γράψῃ γιὰ τὴν «Ίσκρα» ἓνα σημείωμα σχετικά μέ τὶς συνεδριάσεις τοῦ ΔΣΓ.

Σέ γράμμα του στον Π. Μπ. 'Αξελρόντ ό Λένιν τόν πληροφορεῖ ότι πρόκειται νά πάει ό Γ. Β. Πλεχάνοφ στίς Βρυξέλλες στή συνεδρίαση τοῦ ΔΣΓ καί ότι προσκλήθηκε ἀπομέρους τοῦ τμήματος τοῦ Μονάχου τῆς σύνταξης τῆς «'Ισκρα» νά περᾶσει κατά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τό Μόναχο· καλεῖ ἐπίσης καί τόν παραλήπτη, νά ἔρθει τόν ἴδιο καιρό στό Μόναχο γιά νά λύσουν διάφορα ζητήματα, σχετικά μέ τό πρόγραμμα τοῦ κόμματος, μέ τό 4ο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» κ. ἄ.

Τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Συζήτηση μέ τούς συνηγόρους τοῦ οἰκονομισμού», δημοσιεύτηκε στό φύλλο ἀρ. 12 τῆς «'Ισκρα».

'Ανάμεσα στίς 6 καί 10 (19 καί 23) τοῦ Δεκέμβρη.

Στό τεῦχος 2-3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» δημοσιεύονται τά ἄρθρα τοῦ Λένιν: «Οἱ διώχτες τῶν ζέμστρο καί οἱ 'Αννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ», τά πρῶτα τέσσερα κεφάλαια τῆς ἐργασίας «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“» μέ τόν τίτλο «Οἱ κ. κ. „κριτικοί“ στό ἀγροτικό ζήτημα» (ἡ πρώτη ἐργασία μέ τήν ὑπογραφή: Ν. Λένιν) καί ἡ «'Εσωτερική ἀνασκόπηση».

Δεκέμβρης, 10 (23). Σέ γράμμα του στον Π. Μπ. 'Αξελρόντ ό Λένιν τόν ρωτάει, ἂν μπορεῖ νά ρίξει μιά ματιά στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;».

Μέσα τοῦ Δεκέμβρη.

Σέ γράμμα του πρὸς τίς ἰσκρικές ὀργανώσεις στή Ρωσία ό Λένιν κάνει γνωστό στίς ὀργανώσεις αὐτές ότι πῆρε πληροφορίες σχετικά μέ τή σύγκληση συνδιάσκεψης τῶν πιό σπουδαίων ἐπιτροπῶν τῆς Ρωσίας καί δίνει στίς ἐπιτροπές καί στίς ὁμάδες ὑποδείξεις γιά τά σχετικά μέτρα πού πρέπει νά πάρουν.

Δεκέμβρης, 20 (2 τοῦ Γενάρη 1902). Τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «'Η ἀρχή τῶν διαδηλώσεων» καί τό σημείωμα «Σχετικά μέ ἓνα γράμμα τῶν „ἐργατῶν τοῦ Νότου“» δημοσιεύονται στό φύλλο 13 τῆς «'Ισκρα».

Δεκέμβρης, 21 (3 τοῦ Γενάρη 1902). 'Ο Λένιν παίρνει τό πρῶτο ἀντίτυπο τοῦ 10ου φύλλου τῆς ἐφημερίδας «'Ισκρα», πού ἀνατυπώθηκε στό παράνομο τυπογραφεῖο τῆς «'Ισκρα» στό Κισινιόφ.

Δεκέμβρης.

Σέ γράμμα του πρὸς τόν Α. Ι. Γκόλντμαν ό Λένιν τονίζει τή σοβαρή σημασία τῆς καλυτέρευσης τῆς δουλειᾶς τῶν ἰσκρικῶν ὀργανώσεων στή Ρωσία καί τῆς συγκεντροποίησης αὐτῆς τῆς δουλειᾶς· ὑπογραμμίζει ότι «ὅλο τό μέλλον τῆς „'Ισκρα“ ἐξαρτᾶται ἀπό τό ἂν μπορέσει νά ὑπερνικήσει τόν τοπικό χειροτεχνισμό καί τήν τοπική ἀπομόνωση καί νά γίνει πραγματικά μιά πανρωσική ἐφημερίδα».

1901.

'Ο Λένιν γράφει τίς θέσεις τῆς ἐργασίας «'Αναρχισμός καί σοσιαλισμός».

‘Ο Λένιν ἀλληλογραφεῖ ἀπό τό Μόναχο μέ τήν Ε. Ντ. Στάσοβα, πού βρίσκεται στή Ρωσία.

‘Ο Λένιν συναντιέται μέ τήν Ρ. Λούξεμπουργκ στό Σβάμπιγκ (Μόναχο).

‘Ο Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τή Ρ. Ζεμλιάτσκα σχετικά μέ τό διορισμό της ὡς πράχτορα τῆς «Ίσκρα» στήν Ὁδησσό.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	VII
----------------	-----

1901

ΑΠΟ ΠΟΥ Ν' ΑΡΧΙΣΟΥΜΕ;	1-13
ΝΕΑ ΣΦΑΓΗ	14-19
ΕΝΑ ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟ ΕΓΓΡΑΦΟ	20
ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΝΙΒΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕ- ΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ	21-73
I	26
II	33
III	39
IV	46
V	54
VI	65
ΠΟΛΥΤΙΜΗ ΟΜΟΛΟΓΙΑ	74-81
ΤΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	82-87
ΟΙ ΦΕΟΥΔΑΡΧΕΣ ΣΕ ΔΡΑΣΗ	88-93
ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ	94-96
ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ «ΚΡΙΤΙΚΟΙ ΤΟΥ ΜΑΡΞ»	97-272
I. 'Ο «Νόμος» τῆς φθίνουσας γονιμότητος τοῦ ἐδάφους	101
II. 'Η θεωρία τῆς γαιοπροσόδου	114
III. Οἱ μηχανές στήν ἀγροτική οἰκονομία	125
IV. 'Η ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης πόλης καί χωριοῦ. 'Επί μέρους ζητήματα πού ἀνακίνησαν οἱ «κριτικοί»	143
V. «'Η ἀνθιση τῶν πρωτοπόρων σύγχρονων μικρῶν νοικοκυ- ριῶν». Τό παράδειγμα τοῦ Μπάντεν	158
VI. 'Η παραγωγικότητα τοῦ μικροῦ καί τοῦ μεγάλου νοικοκυ- ριοῦ. Ἐνα παράδειγμα ἀπό τήν Ἀνατολική Πρωσσία	167
VII. 'Η ἔρευνα τοῦ Μπάντεν γιά τό ἀγροτικό νοικοκυριό	182

VIII. Γενικά στοιχεία τῆς γερμανικῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς γιά·τά χρόνια 1882 καί 1895. Τό ζήτημα τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν	195
IX. Ἡ γαλακτοκομία καί οἱ ἀγροτικοί συνεταιρισμοί στή Γερμανία. Ὁ ἀγροτικός πληθυσμός τῆς Γερμανίας καί ἡ θέση τοῦ στήν οἰκονομία	207
X. Ἡ «ἐργασία» τοῦ γερμανοῦ Μπουλγκάκοφ, Ε. Ντάβιντ ...	225
XI. Ἡ χτηνοτροφία στό μικρό καί στό μεγάλο νοικοκυριό ...	237
XII. Ἡ «ἰδεώδης χώρα» κατά τήν ἄποψη τῶν ἀντίπαλων τοῦ μαρξισμοῦ στό ἀγροτικό ζήτημα	249
ΤΟ «ΕΝΩΤΙΚΟ» ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΟΥ ΣΔΕΚΡ 21-22 τοῦ Σεπτέμβρη (4-5 τοῦ Ὀχτώβρη) 1901	273-280
1. ΛΟΓΟΣ ΠΟΥ ΕΚΦΩΝΗΘΗΚΕ ΣΤΙΣ 21 ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ (4 ΤΟΥ ΟΧΤΩΒΡΗ). (Ἀπό τά πραχτικά)	275
2. ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΤΕΘΗΚΑΝ ΣΤΗΝ «ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ» ΣΤΟ «ΕΝΩΤΙΚΟ» ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΣΤΙΣ 21 ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ (4 ΤΟΥ ΟΧΤΩΒΡΗ) 1901.....	280
Ο ΑΓΩΝΑΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΥΣ ΠΕΙΝΑΣΜΕΝΟΥΣ	281-289
ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗΣ	290-291
ΟΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ	292-293
ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΤΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΚΑΤΑΔΙΚΗ ΣΕ ΚΑΤΕΡΓΑ	294-300
ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	301-354
I. Ἡ πείνα	303
II. Ἡ στάση ἀπέναντι στήν κρίση καί στήν πείνα	325
III. Τό τρίτο στοιχείο '	333
IV. Δυό ὁμιλίες προεστῶν τῶν εὐγενῶν	342
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ «ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ ΤΟΥ „ΕΝΩΤΙΚΟΥ“ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ»	355-358
Η ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΛΑΝΔΙΚΟΥ ΛΑΟΥ	359-363
ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΒΟΜΠΟΝΤΑ».....	364-365
ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΝΗΓΟΡΟΥΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΣΜΟΥ	366-373

ΣΤΑ ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΧΡΟΝΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΤΟΥ Γ. Β. ΠΛΕΧΑΝΟΦ.....	374
Η ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΔΙΑΔΗΛΩΣΕΩΝ	375–378
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ «ΕΡΓΑΤΩΝ ΤΟΥ ΝΟΤΟΥ»	379–380
ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ.....	383

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΤΑ- ΣΤΑΤΙΚΟΥ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ....	387–390
ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΝΕΑ ΣΦΑΓΗ»	391–393
ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΝΙΒΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ».....	394–400
1. ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΝΙΒΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ	394
2. ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ	397
3. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΒΟΛΝΟΓΕ ΣΛΟΒΟ»	398
ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΟΙ ΦΕΟΥΔΑΡΧΕΣ ΣΕ ΔΡΑΣΗ»	401–407
1. ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΣΙΦΛΙΚΑΔΩΝ	401
2. ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΣΙΦΛΙΚΑΔΩΝ	404
3. ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ	406
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΤΟΥ ΡΙΑΖΑΝΟΦ «ΔΥΟ ΑΛΗΘΕΙΕΣ».....	408–410
ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «Ο ΑΓΩΝΑΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΥΣ ΠΕΙΝΑΣΜΕΝΟΥΣ»	411–416
Κατάλογος εργασιών του Β. Ι. Λένιν πού δέ βρέθηκαν ως τώρα (Μάης–Δεκέμβρης του 1901)	417–418
Κατάλογος εργασιών πού πιθανόν ανήκουν στον Β. Ι. Λένιν	419

Κατάλογος εκδόσεων πού στή σύνταξή τους πήρε μέρος ό Β. Ι. Λένιν	420
Σημειώσεις	421-469
Εύρετήριο φιλολογικῶν ἐργασιῶν καί πηγῶν πού ἀναφέρει ἡ πα- ραθέτει περικοπές τους ό Β. Ι. Λένιν	470-496
Εύρετήριο ὀνομάτων	497-537
Ημερομηνίες ἀπό τή ζωή καί τή δράση τοῦ Β. Ι. Λένιν	538- 551

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Ἡ πρώτη σελίδα τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» ἀρ. φύλλου 4 μέ τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἀπό ποῦ ν' ἀρχίσουμε;» — 1901	3
Τό ἐξώφυλλο τοῦ τεύχους 2-3 τοῦ 1901 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά», ὅπου δημοσιεύτηκαν οἱ ἐργασίες τοῦ Β. Ι. Λένιν: «Οἱ διῶχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ», τά πρῶτα τέσσερα κεφάλαια τῆς ἐργασίας «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“» (μέ τόν τίτλο «Οἱ κ. κ. „κριτικοί“ στό ἀγροτικό ζήτημα») καί ἡ «Ἐσωτερική ἀνασκόπηση»	23
Τό ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Ὀμπραζοβάνιγε» τεῦχος 2, 1906, ὅπου δημοσιεύτηκαν τά κεφάλαια V-IX τῆς ἐργασίας τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“»	99
Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν «Γιά τό περιο- δικό „Σβομπόντα“». — 1901	368 - 369
Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἀναρχισμός καί σοσιαλισμός». — 1901	381

LENIN

ATANTA

5